

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ І НАУКИ
ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
КОМУНАЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ЧЕРКАСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ
ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ»

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

ХРЕСТОМАТІЯ

5 клас

*Рекомендовано до друку вченою радою КНЗ «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради»
Протокол №2 від 16 червня 2022 року*

Упорядники:

Архипова Валентина Петрівна, методист української мови і літератури комунального навчального закладу «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради»;

Січкара Світлана Іванівна, завідувач лабораторії гуманітарних дисциплін комунального навчального закладу «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради», відмінник освіти України;

Шило Світлана Борисівна, старший викладач кафедри дошкільної освіти та професійного розвитку педагогів комунального навчального закладу «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради».

Рецензенти:

О.І. Месевря, письменник, член обласної організації Національної Спілки письменників України.

Т. М. Чернега, учитель української мови і літератури, учитель-методист Черкаської спеціалізованої школи I-III ступенів № 18 імені В'ячеслава Чорновола Черкаської міської ради Черкаської області.

Українська література. 5 клас. Хрестоматія. / [Архипова В.П., Січкара С.І., Шило С.Б.]. – Черкаси, 2021. – 260 с.

Хрестоматію створено відповідно до чинної модельної програми «Українська література. 5-6 класи», що затверджена Міністерством освіти і науки України.

Видання містить усі тексти літературних творів, передбачені програмою

Хрестоматія розрахована на учнів 5 класів, але може бути корисною і для абітурієнтів, студентів, учителів загальноосвітніх навчальних закладів.

©КНЗ «ЧОПОПП ЧОР»

РОЗДІЛ 1. МИСТЕЦЬКИЙ СПАДОК НАЩАДКАМ

ТЕМА 1. НЕВИЧЕРПНІ ДЖЕРЕЛА МУДРОСТІ

МІФИ ТА ЛЕГЕНДИ

ПРО ЗОРЯНИЙ ВІЗ

Колись дуже давно, а де саме – невідомо, та трапилась велика посуха; така посуха, що не тільки в річках та озерах, а навіть і в колодязях повисихала геть-чисто вся вода, і люди без води почали хорувати та мерти. У тім краю, де ото трапилась така посуха, та жила одна вдова, а в тієї вдови була всього-на-всього одна дочка. Захорувала вдова без води, і дочка, щоб не вмерла її мати, узяла глечик та й пішла шукати води. Де вона її шукала, хто знає, а тільки десь-то знайшла. Набрала в глечик і понесла додому. По дорозі натрапила на одного чоловіка, що вмирав без води, дала йому напитись і тим одвола́ла його од смерті. Далі натрапила вона на другого, такого ж, потім на третього, четвертого і, нарешті, на сьомого. Усім давала пити й усіх одвола́ла од смерті. Води зосталось у неї тільки на самому денці.

Ішла вона, ішла по дорозі та сіла відпочивать, а глечик поставила коло себе на землю. Коли в той час де не взявся собака. Хотів, мабуть, теж напитись та й перекинув глечик. Коли перекинувся той глечик, то з нього вилетіло сім зірок великих і восьма маленька, та й поставали вони на небі.

Ото ті зірки і є Віз, або душі тих людей, що дівчина їм давала пити, а восьма, маленька, – то душа собаки, що перекинув глечик. Так ото Бог на те їх і поставив на небі, щоб усі люди бачили, яка щира була та дівчина, а за її щирість Бог послав дощ на ту країну.

Хорувати – хворіти.

Одвола́ти – тут: порятувати.

НЕОПАЛИМА КУПИНА

Було це дуже давно. Два королі – польський та угорський – об'єднали свої війська і підступили до стін славного міста Дорогобужа. Захисникам града зайди передали листа. Пропонували без битви відчинити міські брами, вийти в поле без зброї і здатися в полон. За це королі обіцяли усім зберегти життя. В іншому випадку, погрожували, що місто буде спалене і на ласку переможців сподіватися нічого.

Коли минув відведений на роздуми час, із Дорогобужа вийшов посланець. Зайди-воїни зустріли його і провели на узвиштя, де на золочених стільчиках возсідали королі.

– Я приніс відповідь на ваш лист, – сказав посланець і передав угорському та польському владарям бадилину із схожим на ясонове листям та з блідо-рожевим суцвіттям на верхівці.

– Як?! – здивувалися владарі. – Оце й усе?

Посланець вклонився:

– Мені старійшини доручили передати тільки це. А ще веліли сказати: якщо вам цього зілля замало, то ось довкола вас на пагорбі його цвіте скільки завгодно.

Зібрали королі своїх радників та наймудріших мужів. Думали, думали – ніяк не зрозуміють, що саме захисники міста сказали їм цим зелом. Коли знайшовся один:

– Я знаю це зілля. Воно горить і не згоряє.

Він узяв із багаття палаючу гілку і підніс її до квітучого куща. В ту ж мить увесь кущ спалахнув голубувато-зеленкуватим полум'ям. Та ще через мить полум'я згасло. І всі побачили, що кущ стоїть неушкоджений – такий же рожевоквітний, усміхнений.

І всі зрозуміли, що саме відповіли захисники Дорогобужа на ультиматум. І мовив угорський король польському:

– Ми ніколи не завоюємо цієї країни. Тому я повертаю своїх воїнів додому. І тобі раджу зробити те ж саме.

Давно це було.

Відтоді сотні разів вороги воювали наш край. Але кожного разу залишалися з облизнем. А край зеленіє під синім небом та ясным сонцем. І щоліта тут рожево квітують кущі неопалимого зела, стверджуючи незнищенність української землі і її народу.

Неопалима купина. Так називається це зело. Здавна так називається.

Купина – лісова трав'яниста рослина з білими квітами, подібна на конвалію.

Ультиматум – категорична вимога, що супроводжується погрозою.

ЧОМУ ПЕС ЖИВЕ КОЛО ЛЮДИНИ?

Давно, дуже давно жив собі самітний пес. Нарешті надокучило йому самому блукати в лісі, і він вирішив знайти собі друга-товариша. Але хотів, аби цей його товариш був найсильніший з усіх тварин.

Лісові звірята радили йому піти до вовка. Пішов пес до нього й каже:

— Вовче, брате, живімо разом!

Вовк відповів:

— Чому би ні!

Почали жити разом. Раз, як ночували в лісі, почув пес якийсь шелест і почав трястися-боятися. Збудив вовка, а той йому каже:

— Будь тихо, бо прийде ведмідь і з'їсть нас!

Пес тоді здогадався, що ведмідь сильніший за вовка. Пішов до ведмедя й каже:

— Ведмедю, братику, живімо разом!

— Коли разом, то разом, — відповів ведмідь.

Минула коротка доба. Раз на зорях почув пес якийсь шелест і почав боятися.

Пробудився ведмідь та й сказав:

— Заховаймося в корч, бо ще надійде лев і роздере нас обох!

Подумав пес, що лев має бути сильнішим. Залишив ведмедя й пішов до двору короля лева.

— Леве, леве, королю звірів, живімо разом!

— За слугу прийму тебе, — відповів лев.

Пес zostався з ним. Одного разу ввечері почув пес боятися й почав вити, гавкати. Вибіг лев із палати й каже йому:

— Мовчи, бо ще надійде людина й застрелить нас обох!

Пес замовк, але здогадався, що людина має бути сильнішою, коли її лев боїться.

Пішов пес до людини й пристав на службу до неї. Від того часу й живе пес з людиною.

БЕРЕГИНЯ

Йшли і йшли люди до Сварога та Берегині зранку й до вечора: подивитися на хатину, на піч і жорна, скуштувати того дива, що хлібом зветься й схоже на Сонце.

І нічого не таїв од людей Сварог, все показував і пригощав хлібом. Їли вони той хліб і казали: «Хочемо й ми піч мати та хліб пекти».

І казав їм Сварог: «Спочатку кутини будуйте, виходьте з печер та бурдеїв. Годі скніти в темряві та холод. Час жити у світлій хаті...»

Тоді просили його люди: «Навчи ставити ті кутини».

І сказав їм Сварог: «Ось піду я від коша до коша показувати, як ставити хатину, як піч мурувати, як жорна тесати».

«Коли ж се буде?» – нетерпляче доскіпувалися люди.

«Ось тільки закінчу ткацький верстат будувати».

«А що воно таке?»

«Се таке, що на ньому ткатимете полотно так, як навчить вас Берегиня».

Тоді промовляла до людей Берегиня:

«Ось годі вам, люди, ходити в диких шкурах. Треба ткати біле м'яке полотно та ходити в білій одяганці, як личить дітям Білобога. Я навчу вас, люди, як з конопель куделю робити, як нитку сукати, полотно ткати, як його вибілювати та вишивати».

Люди слухали й раділи. Та надходила ніч і страх виповзав на Землю з усіх шпарин. Бо починала Земля трястись і гойдатися. То лютував Чорнобог. Він шаленів, метався у своєму похмурому Підземному Царстві, несамовито гупав усім тулубом своїм у Землю, намагаючись її розвалити чи перевернути. Та – дарма.

Тоді гримів його трубний голос:

«Он Сварог вже навчає людей кутини білі ставити, печі мурувати... А Берегиня хоче вдягати людей в біле полотно, аби відлякувати моє чорне військо, що боїться усього світлого. Тож мушу якнайскоріше знищити і Сварога, і Берегиню, і творіння їхнє...»

І зійшлися Чорнобог і Мара, і стали вони нутрощі свої спорожняти. І з тої твані смердючої вродилося ціле стадо ящерів – чорних панцирних потвор.

І повелів їм Чорнобог іти на Землю й розтоптати хатину Сварога й Берегині, і їхню піч, і жорна, і їх самих разом зі сварожичами.

Тоді здригнулася й загупотіла Земля, коли по ній важко полізли чорні ящери. Вони нестримно – тупою панцирною лавою – сунули на білу хату Сварога й Берегині.

І вихопилися назустріч потворам хоробрі сварожичі, але їхні двогострі мечі відскакували від зроговілого панцира ящерів, і сини Сварога мусили відступити геть. Не зміг зупинити Чорнобогове військо і бог Сварог – він кидав у плазунів палаючі смолоскипи, проте їхній панцир не горів і не пікся.

І коли загрозливо наблизились ящери й мали ось-ось розчавити першу на Землі хатину, з неї вийшла Берегиня. Вся в яскраво-білому вбранні, з червоними, вишитими на білому полотні «стрілами Перуна» та «соколами». Богиня здійняла догори руки – і... чорне військо враз зупинилося, ніби заворожене білою красою.

Тоді Берегиня сміливо рушила з піднятими руками на ящерів, і вони стали понуро відповзати.

І йшла вперед богиня в білому сяйві своєму, і відкочувався назад чорний морок потвор. І тоді загнала Берегиня чорних ящерів у річку Рось. І закипіла вода від них, і почорніла, і загнила вмить. І сморід дійшов до Вирію, і в гніві великому Білобог – творець Росі – змахнув чарівною рукою своєю – і тої ж самої миті панцирні потвори перетворились у скелі, що обрамили береги цієї річки.

І Краса засяяла довкруз, і Берегиня була богинею Краси і захисницею її. І пішла по Землі слава про Берегиню як захисницю Білої Хати. І стали люди її віншувати і молитись їй, захисниці дому людського від чорних сил.

І, навчившись робити полотно, стали роси, і гукри, і кияни вишивати не тільки «стріли Перуна» та «соколів», а й Берегиню з піднятими в захисному пориві руками, і почали вони вирізьблювати образ Великої Охоронниці на дверях, на вікнах, вишивати її постать на рушниках, на сорочках, аби Берегиня захищала їх від усього злого завжди й повсюдно.

СИЛА РІДНОЇ ЗЕМЛІ

Батьки маленької Соломії Крушельницької понад рік мешкали в передгір'ї Карпат, у селі Тисові коло Болехова. Одного літа там спалахнула пошесть холери. Скосила вона багатьох селян. Люди мерли сім'ями, пустіли хати, сумно вили собаки. Хто був здоровий, боявся вийти на вулицю. Палили люди вогні, очищали зле повітря. Занеслася невидима пошесть у хату Крушельницьких. Маленькій Соломії йшов тоді п'ятий рочок, коли вона захворіла.

– Що нам діяти? – голосила в розпучі мати Соломії.

– У цих краях, – заспокоював Амвросій, – уже була колись холера, то хтось із найстаріших людей міг би порадити, як урятувати дівчинку.

– Піді-но лишень до старенької Марини, що живе під лісом, на Корчунку, може, вона дасть пораду.

Застав Амвросій Марину, а вона сказала:

– Ідіть, прошу я вас, у гори. Отак просто йдіть дорогою з села на полудне. Лісом, лісом, аж побачите хату лісника, потім підете направо до високого дуба й знайдете під скелею чисте джерело. Принесіть з того джерела води й давайте доньці багато пити. Та вода – цілюща, бо спливає до джерела з глибин гірських і вбирає в себе і кремень, і залізо, і сіль, і соки коренів деревини.

Сів Амвросій на коня й поїхав у гори. Шукав довго джерело, та не знаходив, уже думав ні з чим повертати додому. Коли ж побачив у лісі оленя, який повільно пробирався поміж кущами. Майнула думка: олень іде до води, до лісового джерела. Пішов за ним і надібав джерело під скелею. Припав Амвросій до води – і наче свіжі сили ввійшли в його єство. Набрив води й попрямував до коня. Тут зозуля закувала.

– Зозуленько, пташечко! Закуй моїй Соломіїці на щастя-долю.

– Ку-ку! Ку-ку! Ку-ку! – пролинуло лісом.

– Буде жити моя Соломійка, бо так весело й багато разів зозуля закувала, – радів батько.

Привіз Крушельницький цілющу водицю. Підняв ослаблену Соломіюку й напоїв, потім другий, десятий раз, бо казала стара Марина пити багато й часто. Кожного ранку сідав на коня і їздив до гірського джерела по воду. Окріпла Соломійка від тої води й стала на ноги, перемогла жажливу хворобу.

Дивовижну силу мала та вода з карпатського джерела для Соломії. Повідали в селі, що то рідна земля-матінка передала дівчині свою силу, стан стрункий, красу й чарівний голос. Зразу після одужання Соломія дивувала батьків своїм милим голосочком, що чистим був, як те карпатське джерело.

ЯК ВИНІКЛИ КАРПАТИ?

Колись на нашій землі була величезна рівнина, кінця-краю якій не було видно, укрита шовковистими травами, вічнозеленими смереками та ялинами, могутніми буками і яворами, берестами й тополями. Долиною текли потічки та річки, багаті на форель та іншу дрібну й велику рибу.

Володарем долини був велетень Силун. Коли він ішов, від його кроків здригалася земля. Розповідають, що Силун добре розумівся на газдівстві, мав безліч усякої худоби. Череди корів і волів, отари овець, табуни коней, стада буйволів і свиней паслися на толоках, бродили лісами. А птиці!.. Тисячі качок і гусей плавали в ставках, багато курей кудкудакали на фермах.

Цей газда жив у прекрасному палаці: з білого мармуру, з високими шпилями, які сягали аж до хмар. Палац був вибудований на ґрунóчку¹, насипаному людськими руками. Було там стільки кімнат, що легко можна було заблудитися, а в помешканні – добра всякого! Уночі Силун спав у золотій колісці, вистеленій дорогими килимами. А вдень звик

відпочивати в срібленому кріслі. На широкій долині слуги обробляли землю, вирощували хліб, за худобою доглядали, птицю годували. Люди мучилися, від зорі до зорі трудилися, багатство примножували, та не собі, а Силунові. Слуги й служниці жили не в палаці, а далеко від нього, у дерев'яних зрубках і землянках. Не хотів господар, щоб у світлицях смерділо гноєм чи людським потом. Ні чоловіки, ні жінки, ні літні люди, ані молодь не сміли покидати маєток Силуна й іти шукати іншої роботи, мусили жити й умирати кріпаками.

Поміж цієї челяді служив у Силуна один хлопець, якого звали Карпом Дніпровським. Він прийшов сюди від берегів Дніпра. Подався в мандри ще десятирічним хлопчиком: шукати щастя, бо батько помер, а мати жила бідно, і мусив їй чимось допомогти. Служив Карпо рік, другий, п'ятий. Як і всі, косив траву, орав і сів пшеницю та жито, ячмінь і овес, збирав хліб. Не тільки за себе працював, а й іншим допомагав, бо жалів слабих.

Його полюбили всі слуги й служниці за чесність, працьовитість, справедливість. Карно ненавидів тих, хто панові дуже низько кланявся, до землі нагинався. Тяжко йому було дивитись, як Силун усе забирає, а народ голодує. Коли Карпові виповнилося двадцять літ, вирішив додому повертатися. Був певен, що за добру працю пан йому заплатить і він повернеться до матері не з порожніми руками. І тільки про це тепер і думав. Усе розмірковував, як з паном поговорити про розрахунок.

Одного разу вночі він вийшов надвір подихати свіжим повітрям. Проходив біля наймитських хатинок і раптом побачив якусь тінь. Упізнав Силуна. Той ішов подивитися, як худоба ночує, чи все в порядку. Карпо подумав, що саме час поговорити з паном. Коли Силун наблизився, Карпо закашляв, щоб привернути до себе увагу.

– Чому ти тут, Карпе? – озвався Силун, упізнавши хлопця. – Чи не дівча виглядаєш?

– Не дівча, – відповів Карпо, – а Вас, світлий пане. Хочу з Вами поговорити. Служив я Вам довго й чесно, та маю додому повертатися, аби матінку живою застати... Платню за службу хочу попросити.

Силун спочатку подумав, що слуга жартує, бо досі ніхто не наважувався проситися в нього піти геть. Та й платні ніхто не вимагав.

Але Карпо й не думав відступати:

– Я чесно служив, світлий пане. І моя робота, думаю, щось коштує.

– Нікуди не підеш! – розізлився пан. – То вже я знаю, коли й куди мої слуги повинні ходити.

– Я піду, пане, – стояв на своєму Карпо. – Лише ще раз Вам мушу сказати, що я повинен одержати за свою роботу гроші.

Це вже була нечувана зухвалість, якої пан простити не міг.

– Туди, під землю, тебе відпущу! – розлютився він, показуючи пальцем униз і приступаючи до парубка. – Там буде твоя платня.

Та хлопець не відступав ані на крок.

– За мою роботу, пане, прийдеться платити, – ще раз нагадав, ніби й не чув панської погрози.

Ця відповідь ще більше розізлила Силуна: закипів так, що аж очі кров'ю налились, а з рота вогонь пішов. Схопив він Карпа своїми дужими руками, підняв і вдарив об землю. Ударив так, що аж яма зробилася. Але слугі нічого не сталося, підвівся на ноги й відчув у собі непереможну силу, то, мабуть, земля подарувала їй йому за те, що чесно працював на ній. Схопив Карпо Силуна, ударив ним об землю, далі – ще раз і ще раз. Не витримала матінка-земля тих ударів, розкололася. І опинився Силун у підземній печері, у яку хотів загнати непокірного слугу. Даремно він намагався вибратися на поверхню: земля зімкнулася, і не можна було знайти жодної щілинки. Тоді вдався Силун до власної сили. Ударив ногою об земну кору – вона вигнулася та не відкрилася, ударив другою – вигнулася ще більше, але не відкрилася. Спробував головою пробити землю, плечима витиснути – марно, кулаками гатив – теж не допомогло. Але від його ударів на землі

преривній виникли гори. І чим дужче бив Силун-велетень, тим вищі гори здіймалися навколо. А найдужче бив там, де Гуцульщина, і там з'явилися найвищі гори.

Уранці, коли прокинулися наймити й побачили, що трапилося, дуже здивувалися. Навколо – гори, а там, де був палац, нічого не залишилося, усе провалилося в прірву. Чудувалися люди, а потім зібралися на велику раду: як далі бути, як жити. Вирішили в цьому краї залишитися. Озеро назвали Синевирським, бо було сине-сине, як небо. А горам на честь Карпа дали назву Карпати.

Люди зажили по-новому. Одні залишилися на рівнині, інші подалися в гори. Орали, сіяли, хліб вирощували, худобу доглядали. Навчилися дерева рубати, хати будувати.

Кажуть, що Силун і дотепер не затих під землею, пробує вирватися, але даремно, бо постарів, і гори більше не ростуть від його ударів. Та вже не вирватись йому на поверхню ніколи!

Давним-давно вважали, що наш край – частина раю. Але на землі почав танути льодовик, наступило потепління. Вода затоплювала долини. Народ нашого краю почав молитися й просити Бога, аби змилювався над затопленою карпатською землею й дав можливість вижити природі. Бог змилювався: небесні сили схопили землю й підняли її з води разом з усім, що росло на ній. Так утворилися Карпатські гори, а край з низинного став гірським.

Грунóчок – невеликий пагорб.

ПРО СТВОРЕННЯ ЗЕМЛІ

Здавна, як землі ще не було, всюди була вода. Не було і нас ще. А чорт жив десь там, хтосьна-де жив. Тоді Бог прийшов до чорта та й повів його до Дніпра, щоб пірнув та виніс піску в руці. Чорт пірнув, а піску винести не може: що набере піску, то вода його виміє. Тоді Бог повів його до другого, мільшого місця, то відтіля виніс піску. Тоді Бог тим сіяв тут усюди по тих водах, і стало вже сухо і світ став... Кажуть люди старі, що так було.

ПРО ДОЩ

Є повір'я, за яким Бог має особливі склади дощу на краю світу... Коли з'являється потреба пускати дощ на землю, Бог посилає пророка Іллю і глухого янгола. Вони набирають дощ у хмару і розносять його по світу. При цьому часто буває, що як почнуть вони пускати дощ, то пускають його безперервно, декілька днів поспіль. Так стається тому, що глухий янгол запитує в Бога, куди потрібно пускати дощ. Бог каже йому: «Ходи там, де чорно», – а він, не розчувши, ходить там, де вчора. Бог каже: «Іди туди, де просять», – а він, не розчувши, іде туди, де косять. Бог каже: «Іди туди, де ждуть», – а він, не розчувши, іде туди, де жнуть.

Досить поширена думка, що дощ – це вода, яка насотується з морів, рік, озер, колодязів, ставків та інших водойм і виливається у хмари райдугою. Сама райдуга уявляється «цмоком», тобто насосом. Разом з водою райдуга всмоктує і все, що є у воді – жаб, черв'яків, риб, каміння, які потім і випадають із хмар разом з дощем. Але воду всмоктує лише синювато-червона райдуга, тоді як яскраво-червона не діє і є лише веселкою, оскільки під час її появи прояснюється від сонячного проміння (стає веселим) виднокруг, який перед тим був закритий хмарами і навіював сум. А ще райдугу вважають шляхом, яким сходять з неба янголи, щоб набрати води. Цю воду вони потім виливають на особливу сітку (сито) і так утворюють дощ.

ПРО ВОГОНЬ

Вогонь одного господаря здивався з вогнем другого господаря, й вони почали між собою говорити. Перший каже: «Мені добре в мого господаря, бо він гарно обходиться зо мною – коли треба, то кладе гарних дровець, а як не треба, то бере чистої водиці й мене

заливає. Так що мені добре». Другий каже: «Мені дуже зле, бо господар дає погані дрова, а коли мене не треба, то заливає помиями. Ото я хочу йому відомстити тим, що піду гуляти по його господарстві». Перший каже: «Коли будеш гуляти, не спали там колеса мого господаря, яке знаходиться на подвір'ї твого».

От вночі розпочалась пожежа в другого господаря, й згоріло все, а колесо першого викотилося та й залишилося.

ПРО ВІТЕР

Молотив один господар зерно. А як змолотив, розпочав віяти його. Але вітер постійно йому заважав: стане чоловік на тому боці, і вітер також по тому боці дме; стане на іншому – і вітер вже там. Розсердився господар, схопив ніж і кинув його у бік вітру. Той одразу щез. І вже, здавалося б, нічого не перешкоджало чоловікові. Але з цієї миті перестало таланити господарю: за що не візьметься – погано скінчить.

І ось пішов чоловік у світ, покинувши господарство. Приходить до одного села, проситься на ніч стати до якоїсь хати, де світло побачив. А в тій хаті саме мешкав вітер. Тож відповідає він чоловікові: «Як же я тебе маю на ніч прийняти, коли мені ти ніж у литку вп'яв». І не хотів його прийняти доти до себе на ніч, доки він йому не вийняв того ножа з литки. Аж тоді зрозумів чоловік, що самого вітра поранив.

ЧОМУ БУВАЄ СУМНЕ СОНЦЕ

Якось Сонце вкрало у батьків красуню дочку й узяло її собі за дружину. Брат дівчини пішов її шукати туди, де заходить сонце. Сестра побачила його, злякалася, що Сонце його запече, й сховала у погріб.

Сонце прийшло, скинуло свої ризи на погріб, а брат ледь не загинув там од спеки. Тоді сестра відлила його водою й повела до хати. Сонце попросило брата, щоб той пішов замість нього на небо хоч на день. Хлопець погодився, вдягнув ризи й поліз на небо. Там він усе потрошив, поперекидав, набив вітра та мороза, що перешкоджали йому в дорозі. Потім забрав сестру та й утік разом із нею.

Сонце, побачивши безладдя на небі, так розсердилось, що цілий тиждень не показувалося людям.

ЧОМУ В МОРІ Є ПЕРЛИ І МУШЛІ

Любилися дівчина з хлопцем. Та дівчина була царського роду, а хлопець з бідної сім'ї. От довго зустрічалися вони тайкома і якось наважилися просити у царя благословення на шлюб.

Але батько дуже любив свою дочку, бажав їй щастя і заможного життя, тому не хотів віддавати за бідного. Але й доньці відмовити не міг – дуже вже вона плакала, благаючи не ламати її долі, не позбавляти щастя з коханим. Тому батько буцімто погодився, а сам потай підшукував доньці багатого хлопця. Донька день у день питає:

– Коли, тату, призначите весілля?

А батько їй:

– Скоро, скоро. От уже шиють тобі весільну сукню з серпанком, посаг готують.

Незабаром дівчина відчула, що батько щось лихе має на думці. Пішла вона на берег моря, сіла й зажурилась. Вона знала свого батька дуже добре і здогадалася, що той не відступиться від свого задуму віддати її за багатія. І вирішила, що краще померти, ніж жити з багатим нелюбом.

Так вона сиділа і подумки прощалася з білим світом – і раптом впливла до неї з моря величезна золота черепаха і каже:

– Не плач, не журися, голубко. Я тобі допоможу. Візьми цей камінь, розбий його – і всередині знайдеш голку. Вколи нею свій палець і побачиш, що буде.

Сказала і викинула на берег дивний камінь, що мінився на сонці всіма барвами веселки.

Дівчина легко розбила той камінь, бо він був крихкий. Узяла голку і вколола собі палець. Стало їй дуже боляче, і вона заплакала. Її сльози скапували в море і ставали перлинами. А крапельки крові перетворились на мушлі.

А дівчина зібрала перлини і віднесла їх своєму коханому. Коли батько побачив, яке багатство має хлопець, то вже не опирався і призначив день весілля. Так черепаха допомогла закоханим, а в морі відтоді є перли і мушлі.

Піщесть – масове заразне захворювання людей або тварин, епідемія, зараза.

Полудне – південь (*діал.*)

СОКІЛ-РОД

Напочатку була пітьма – вічна й безмежна. Ні Землі, ні неба, ні Сонця. Тільки Морок, густа, холодна й безконечна Ніч, а її пронизувало Око.

Звідки летіло воно? І куди? Нізвідки і в нікуди? І де взялося воно?

Наймудріші волхви Оріани казали так:

– Око було завжди, воно було вічно. І з Вічності воно летіло і у Вічність.

А Заратустра потому вже додав:

– Воно летіло з далеких Старих Світів, аби утворити Новий Світ.

Мабуть, так, бо Око, пролетівши чорне безмежжя впродовж безконечної кількості часу і не знайшовши краю Пітьмі, одного разу спинилося. І пустило Сльозу. Чисту-пречисту Росинку. З неї вродилося диво: Першоптах і Першобог – птиця Сокіл.

Його золотаве пір'я осяяло непроникну Ніч.

Сокіл розправив крила і кружляв над Оком. І пустив Сокіл золоту Сльозу-Росинку, що впала на Око. І вмить розрослося воно у великий острів серед Мороку. І пустив Сокіл срібну Сльозинку, і впала вона посередині острова, де утворилося озеро Живої Води.

І пустив Сокіл зелену Сльозу-Росинку, і від неї проросли дивовижні квіти й густі високі трави на острові й берегах озера.

Тоді Сокіл сів між квітами й став глибоку думу думати.

СЕСТРА ОРЛІВ

За давніх часів Україна дуже потерпала від розбійницьких нападів орди. Татари грабували й палили села і міста, старих людей знищували, а молодих забирали в неволю. Награбувавши всякого добра та великого полону захопивши, вороги скопищем верталися додому.

Якось після чергового розбою поверталися нападники в Крим. Біля річки зупинилися на перепочинок. Лемент над степом стояв страшенний: галакала татарва, іржали коні, ридали бранці. Тільки одна полонянка – прекрасна дівчина – не плакала, не тужила, хоч і була засмучена-засмучена. Не хотіла вона, щоб її сльози тишили ворогів.

Припала нещасна бранка до вподоби багатому ординцеві, слуги повели її силоміць до його намету. Та як той не підлещувався, чим тільки не погрожував, не підкорилася горда дівчина. Тоді він наказав своїм слугам замучити її.

Вивели окаянні басурмани дівчину на високу могилу, зв'язали і давай, гигочучи, пускати в сердешну стріли. Вдавали, що ціляться прямо їй у груди і навмисне не влучали.

Боляче стискалося дівоче серце від кожного посвисту стріли. Полонянка зрозуміла, що близький їй кінець. Глянула вона у ясне небо, де ширяли в голубій високості орли-білозори.

– За що мені, Господи, ця наруга? – стиха мовила дівчина. – Чому я не вільна птаха?

І раптом – сталося диво. Впали на очах у мучителів з полонянки мотузки, а сама вона обернулася на орлицю-білозірку й полетіла в небо до пташиного гурту! Орда була вражена несказанно. Похапали нападники своїх миршавих коней та й подалися к лихій годині до Криму. І про полонених за страхом забули...

Прийняли орли білозірку в свою родину, і стала вона їм сестрою. А залишені татарами невольники розійшлися Україною і розповіли всім про бачене диво.

Як почали люди на тім місці селитися, то назвали річку, біля якої та пригода трапилася, Білозіркою. Щоправда, висохла скоро та річка, тільки глибока балка лишилася. Та над балкою досі орлиця літає, ніби чогось шукає. Старі люди кажуть, що то вона – сестра орлів, нещасна дівчина-бранка.

ПРАДУБ

Довго думу свою думав Сокіл. Тьма часу минула.

І зніс Сокіл золотий жолудь. І сталося диво: виросло з того жолудя розкішне й могутнє Першодерево. Дуб-Стародуб. І наче зорі розцвіли на його крилатому гіллі: то вродили молодильні яблука – плоди невмирущості. Стало довкола світло й весело.

Тоді злетів Сокіл на вершину Першодерева й сказав:

– Я створив Ирій. Тут моє місце на віки вічні. Звідси я творитиму Світ.

СИНЬООКА ПРОЛІСКА

Давно то було. Тікала з турецької неволі українська дівчина Катерина. Блукала не один день, не два... Непомірно довго тягнувся час самотнього голодного блукання серед чужих людей, голих степів, холодних вітрів, пекучого від холоду каміння.

Та невдовзі султан повернувся з походу і, дізнавшись про все, просто оскаженив. Викликав загін яничар і звелів живою чи мертвою повернути втікачку. Скільки днів тривала погоня, одному лише світлочолому місяцю відомо, який темними ночами освітлював дівчині дорогу.

Ось і степи залишились позаду. Із загону яничар залишились одиниці, а втікачки все не доженуть. Яничари і самі давно вже повернули б назад, але, пам'ятаючи суворий наказ, продовжували погоню.

Незабаром виснажена дівчина дісталася рідних країв і в знеможі опустилася на землю під вітами лісу. Надворі стояли перші дні весни. В повітрі пливли терпкі запахи живиці та набубнявілих липких бруньок. На всі лади висвистували шпаки, зустрічаючи весну і радіючи теплу. Лежачи на купі сухого теплого листя, Катря плакала від щастя. Та раптом до неї долинули крики переслідувачів. Здавалось, що вони вже десь поряд, за сусідніми кущами.

Розкинула Катруся в розпачі руки, обняла купку сухої вицвілої торішньої трави і у відчаї почала благати:

– Ненько моя, земле! Не дай загинути! Не дозвољь вернути в неволю! Краще розступися, земле, і навічно прийма мене в обійми! Миліша смерть на рідній батьківщині, ніж підневільне життя на чужині!

Почула матінка-земля те благання, враз голі кущі покрилися зеленим листям, зашепотіли в швидкому рості трави, а з небесної блакиті опустилися на галявину голубі сутінки й заховали втікачку.

З тих пір там, де опустився на землю блакитний туман, зясніли на лісових галявинах весняні квіти кольору вечірнього неба, нагадуючи нащадкам про хоробру українську дівчину Катерину, її незгасне прагнення до волі. І назвали їх синооокими пролісками.

ЛЕЛЕКА

Ходить і ходить по білому світу Сварог, спочинку не знає – навчає людей ковальству та всіляким іншим ремеслам. Учить, як домницю вимурувати та болотну руду в ній перетопити на залізо, як коня підкувати чи піч вимостити й огонь у ній розвести.

Скрізь буває Сварог, і повсюди його приймають з радістю, як найдорожчого свого бога.

Одного разу зібралися люди великого селища, котре над Россю біліє, й прийшли до Сварога з бідною своєю.

– Розвелосся, – кажуть, – на землі нашій багато різного гаддя, що вже до хат заповзає, дітей лякає вночі і нам спочинку не дає.

Тоді попросив Сварог величезний кропив'яний мішок. Дали йому люди прездоровий міх. Вийшов з ним Сварог на вигін та як свисне, аж листя з дерев посипалося. Тієї ж миті стали сповзатися гадини й вужі та стрибати у Сварогів мішок. Коли набилося їх повен-повнісінький міх, хутко зав'язав його, а людям сказав:

– Тепер живіть спокійно.

Завдав міх собі на плечі та й поніс. Несе та й несе Сварог важку ношу, аж назустріч іде здоровенний чолов'яга. Цибатий, довготелесий, але вельми шанобливий, бо здалеку вклонився Сварогові, не впізнавши в ньому бога:

– Бачу ти, Дід-Ладо, переважку ношу несеш, дай я тобі допоможу, тільки скажи, куди віднести цей міх?

Подякував Сварог чоловікові й каже:

– Неси, чоловіче, цей лантушище аж до моря. Там станеш на високій скелі й кинеш у хвилі мішок зав'язаний. Тільки одне пам'ятай: не розв'язуй міха по дорозі, бо біда тобі буде.

Погодився здоровань на таку умову, завдав собі ношу на плечі й поніс. Несе й несе через ліси, високі гори, широкі долини, а самого цікавість розбирає: що ж воно тут, у цьому величезному мішку. «Хоч би одним оком глянути», – думає. Але ж боїться, щоб і справді якогось лиха не скоїлося.

Але дорога довга, а цікавість діймає. Зупинився спочити. Озирнувся. Ніде нікого. І подумалося: «Що ж тут такого – я тілечки на мить розв'яжу та гляну одним оком. І знову зав'яжу. Нічого ж брати не буду! Який тут гріх? Немає гріха!»

І став чоловік обережно міх розв'язувати. Та тільки-но послабилися мотузки, як з нього ринуло різне шипляче гаддя, аж чоловік у страхові відсахнувся. Доки оговтався – мішок порожній. Порснуло гаддя навсєбіч, розповзлося по землі вмить.

Окляк чоловік, а Сварог з неба озивається:

– Що ж, коли не послухав мене, то тепер ти і весь твій рід довіку збиратимете оте, що ти розгубив, аби воно на людей не полізло.

І перетворився довгоногий здоровань у велику цибату птаху. Черногузом став. Лелекою, бузьком, буслом – по-різному стали люди його називати. Ходить ото він по болоту та дзьобом довжелезним визбирує гадюк, вужів, інше гаддя, аби не побільшало його на Землі, аби не розповзалося межі людей.

А селиться лелека на хатах, клунях, сараях. Поближче до людей, бо – родич.

ВЕДМІДЬ

На березі тихоплинної річки, що впадає в Рось, жив був дуже веселий і товариський Мельник.

До його водяного млина з'їздилися ратаї з довколишніх сіл і городищ. Вони привозили на підводах мішки з добрим зерном, а назад везли з борошном.

А доки змелеться їхнє жито чи пшениця, то вже було нарегочуться селяни донесхочу, бо вельми великий витівник і жартун був той Мельник. І смішне розкаже, і покаже, і перекривить когось, і в дурня привселюдно пошеє якогось недотепу, а потім ще і медом почаствує всіх, бо ще був і добрим бортником: на всіх довколишніх дубах бовваніли його

борти-дупляки, з яких він брав мед.

Щедрий був Мельник, мірчука брав помірного. Тож селяни поверталися додому вельми задоволені. І ніхто ніколи й гадки не мав, що ота жартівливість та весела витребенькуватість Мельника обернуться для нього великим лихом.

Сталося се тихого літнього надвечір'я. Ішла возовиця – ратаї звозили снопи з поля до своїх гамарень. Тож біля млина – жодного воза. Лише журно шуміла вода на лотоках млинового колеса.

Мельник нудгував у самотині: роботи не було, людей теж. Чим зайнятися – непосидючий Мельник не знав.

І раптом хтось наближається до кладки. Придивився – якийсь старець іде. «Ага, от я його й налякаю!» – майнула думка.

Метнувся до своєї хати, схопив кожуха, вивернув його кошлатим назовні, нап'яв на себе, ще й на голову натягнув кудлату шапку. Тихенько вийшов з хати й причаївся за стовбуром старезної верби.

Тільки-но старець зійшов з кладки і порівнявся з вербою, як Мельник вискочив з-за стовбура, підніс догори руки і заревів по-звірячому.

А старець зовсім не злякався, бо це був сам бог Сварог. Лише гнівно зблиснули його очі, й він спокійно мовив:

– Що ж, дурню, отак ти й ревітимеш увесь вік. І ти, і весь твій рід. А щоби ти не лякав задарма людей, зажену я тебе в найглухіший кут лісів. Нічого. Проживеш: дупла з медом і там є.

І приріс кожух до тіла Мельникового, а сам він перетворився на незграбного великого кошлатого звіра, що забіг у найвіддаленішу глухомань стародавньої пущі.

Над усе цей звір любив мед. Тож люди і назвали його медведем, або ведмедем.

Стали мешкати ведмеді в глухих нетрях лісів, що їх люди нарекли ведмежими закутками. Відтоді повелосся: одні бояться ведмедів, другі – сміливо йдуть полювати їх. А треті... є й такі сміливці, що дружать з ведмедями, навчають їх танцювати, блазнювати, борюкатися з дужими парубками, одне слово – смішити людей. І тоді ведмеді-потішники нагадують свого пращура – великого витівника і жартівника – Мельника з-над Росі.

ЛАСТІВКИ

В одному городищі на березі річки Тетерів жив молодий, але вдатний Мисливець – правнук Слави й Гука, нащадок могутніх гукрів, найкращий стрілець із лука в усій окрузі, бо на змаганнях лише він поціляв стрілою в горішок на віддалі ста сажнів і міг на льоту прохромити стрілою ворону, котра пролітала високо над головою.

Під час довгої лютої зими, коли звірі ховалися в лісових хащах, а людей діймав голод, Мисливець йшов на полювання і приносив до свого селища забитого лося чи дикого кабана. І тим рятував односельців від голодного виснаження. Се він, Мисливець, на прохання мешканців сусіднього селища убив Чорнобогового велетня-людоїда, що тримав у страхові всю округу.

За таке вміння й сміливі вчинки мудрі старійшини-волви дозволяли Мисливцеві полювати в Перуновій пущі.

О, се була велика честь для стрільця. Адже в лісі, що належав грізному богові блискавки і грому, не дозволялося полювати будь-кому. А жінкам заборонялося навіть ступати в Перунову пущу. Се тому, що похмурий Громовержець жив одинаком, вперто не одружувався після свого невдалого сватання до чарівної Полі.

Мисливець не зловживав почесним правом полювати в Перуновій пущі. Славний лицар гострої стріли заходив у володіння Громовержця лише тоді, коли, скажімо, голод насувався па рідне городище.

Так сталося і тієї весни. Затягнулася зима, в людей вийшли їстівні запаси, і треба було чимось підтримати їх.

– Піду в Перунову пушу і вполюю найбільшого вепра, – сказав Мисливець своїй дружині.

– І я з тобою! – вигукнула вона. Очі її палали звитягою. Вона вже схопила свій короткий мисливський меч...

– Стривай, – сказав їй Мисливець. – Ти забула, що в Перунів ліс жінкам заходити заборонено. Наш Громовержець не любить жінок. І ти знаєш чому...

Щиро засмутилася дружина. Адже була вірним другом Мисливцеві. Дужа, смілива, спритна – вона завжди ходила з ним на полювання, бо так само вправно стріляла з лука і вміло володіла мисливським мечем. А бігала вона, як лань. Вони обоє не знали втоми під час переслідування звіра. Могли весь день бігати за оленем, що втікав від них, і таки наздоганяли його. Ніби на невидимих крилах носилися по лісах Мисливець і дружина, коли в цьому була потреба.

Щоправда, жінка була обачнішою, ніж він, і не раз рятувала Мисливця, коли він, як людина одчайдушної хоробрості, потрапляв у небезпеку.

Ось і зараз дружина сполошилася, коли почувла, що її чоловік хоче уполювати найбільшого вепра. Тож стала готуватися й собі па полювання. Однак Мисливець не взяв її з собою: не можна було порушувати закон, гнівити самого Перуна. Жінкам не місце в його пуші.

Однак дружина дуже переживала за чоловіка, аби він не загинув у двобої з лютим звіром, і вирішила піти назирцем.

Іде Мисливець лісами, а озброєна жінка позаду скрадається, перебігає нечутно від одного дерева до другого.

Так вони зайшли в глибінь Перунової пуші. Тут почувлося грізне рикотіння, від якого аж листя з дерев посилалося. То сунув великий ікластий вепр.

Мисливець хутко вибрав місце під велетенським крислатим дубом. Дружина заховалася за стовбуром цього дуба й визирала з-за нього. Боялася, аби чоловік її не помітив.

Та вся увага Мисливця – на вепрові.

Аж ось страшний звір вийшов на галявину. Великий, як гора. «Вистачить усьому нашому селищу поживитися», – подумав Мисливець.

Він – аби роздратувати звіра – пустив стрілу йому просто в лоб. Вдарила гостра стріла в голову вепрові й відскочила, мов від скелі. Розлютувався звір, уздрівши людину. Наставляючи великі гострі ікла, оскаженіло кинувся на мисливця. А стрілець стояв незворушно, затиснувши в обох руках короткого мисливського меча.

Шалено мчить кабан, аж земля двигтить під ним. Насторожі Мисливець. Все ближче й ближче вепр. Ось уже залишилося три кроки, два... В останню мить Мисливець спритно відскочив убік, а вепр з розгону всадив ікла в стовбур дуба. І хоробрий Мисливець миттєвим і дужим ударом меча відсік звірові голову.

Та в цю ж мить почувся відчайдушний жіночий зойк. То дружині здалося, що вепр прохромив іклами Мисливця. Вона вискочила з-за дуба, кинулася до чоловіка і припала до його грудей. Він був живий, лише кров від вепра бризнула йому на груди.

– Що ти наробила?! – у страхові закричав Мисливець.

Та було вже пізно, бо Перун усе бачив зі своїх небесних високостей і вельми розгнівався. Хотів він убити обох, та передумав: шанував-таки спритного Мисливця. Тож прогримів:

– Гарзд. Коли вже так ви любите одне одного, то бути вам довіку в парі!

Змахнув Перун чарівною стрілою – і вмить перетворилися Мисливець та його прекрасна дружина в гострокрилих, стрілохвостих птахів, що злетіли в небо, несучи на біленьких груденятах краплини крові від убитого вепра.

Так з'явилися на світі ластівки.

Відтоді вони ліплять свої гнізда на людських оселях і щось завжди щебечуть людям, ніби хочуть сказати: «Ми ж ваші родичі... Не забувайте цього! Ми колись теж людьми були...»

НАРОДНІ ПЕРЕКАЗИ

ПРИЙОМ У ЗАПОРОЖЦІВ

Запорожці як підмовлять було до себе на Січ якого хлопця з Гетьманщини, то перше пробують, чи годиться бути запорожцем. Ото звелять йому варити кашу:

– Гляди ж, вари так, щоб і не сира була, щоб і не перекипіла, а ми підемо косити. То ти, як уже буде готова, вийди на такий-то курган да й клич нас, а ми почуємо да й прийдемо.

От поберуть коси та й підуть нібито косити, а де там їм хочеться косити! Заберуться в комиш та й лежать. То оце хлопець, зваривши кашу, вийде на могилу й зачне гукати. А вони й чують, але не озиваються. То він гукав, гукав да й давай плакати:

– От занесла мене нечиста сила між сії запорожці! Лучче б було дома сидіти при батькові да при матері. А то ще перекипить каша, то прийдуть да битимуть, вражі сини! Ой бідна ж моя головонька! Чого мене понесло між сії запорожці!

То вони, лежачи в траві, вислухають усе та й кажуть:

– Ні, се не наш!

А далі вернуться до куреня, дадуть тому хлопцеві коня й грошей на дорогу да й скажуть:

– Їдь собі к нечистому! Нам таких не треба!

А як же которий удасться розторопний і догадливий, то, вийшовши на могилу, кликне разів зо два:

– Гей, панове-молодці! Ідіть кашу їсти!

Да як не озиваються, то він:

— Чорт же вас бери, коли мовчите! Буду я й сам їсти. – Да ще перед відходом ударить на могилі гопака: «Ой тут мені погуляти на просторі!» Да затягнувши на весь степ козацьку пісню, і піде собі до куреня, і давай уплітати тую кашу.

То запорожці, лежачи в траві, і кажуть:

– Оце наш!

Да побравши коси, ідуть до куреня.

А він:

– Де вас у біса носило, панове? Гукав, гукав, аж горло розболілось; да щоб каша не перекипала, то я почав сам їсти.

То запорожці споглянуть один на одного да й скажуть йому:

– Ну, чуро, уставай! Годі тобі бути хлопцем. Тепер ти рівний козак.

І приймають у товариство.

Гетьманщина – напівофіційна назва території Лівобережної України, якою в середині XVII ст., якою управляв гетьман.

Чура (джура) – у XVI-XVIII сторіччі – зброєносець у козацької старшини; тут – козак.

ПРО ЗАПОРОЖЦІВ

От які богатирі були – земля не держала!.. У нього, у того запорожця, сім пудів голова!.. А вуса у нього такі, що як візьме, було, він їх у руки та як розправить одного туди, а другого сюди, то і в двері не влізе, хоч би ті двері були такі, що через них і трійка коней з повозкою проскочила. Вони дванадцятьма мовами вміли балакати; вони із води могли сухими виходить; вони вміли, коли треба, і сон на людей насилать, і туман на кого треба пускати, і в річки переливаться...

Вони мали у себе такі верцадла, що, дивлячись у них, за тисячу верст бачили, що воно у світі робиться. Оце, як іти куди у поход, то він, хто там у їх був за старшого, - чи ватажок який, чи сам кошовий, - то він, кажу, візьме у руки верцадло, подивиться в нього та й каже: «Туди не ідім, бо там ляхи ідуть, і туди не ідім, бо там турки або татари заходять, а сюди ідім, бо тут аж нікогісінько нема...»

А як вони воювались?

Стануть було отут, на Орловій балці, а проти них двадцять полків вийдуть. Так полки самі себе поріжуть, кров тектиме по череву коням, а запорожцям і байдуже: стоять та сміються...

А це все від того, що вони знаючий народ були. На своїй землі їх ніхто не міг узяти. Так вони, як куди їхати, то зараз землі під устілку накладуть, у шапки понасипають та й ідуть. Хто чоботи скине, тому смерть; а хто шапку зніме, тому голову знімуть. Так і ідуть собі. І всі чують, як вони й балакають, а їх не бачать.

ЯК СІРКО ПЕРЕМІГ ТАТАР

Давно-давно це було, ще за запорожців та за кошового Сірка. Прошло років чимало, як жив Сірко і як його не стало, а слава про нього і не пройшла, і не пропала. Він був для ворогів страшний і сердитий, а, напроти, для християн був дуже добрий і милостивий.

Одного разу запорожці пішли з Сірком у похід, а татари прочули про те та одразу й побігли на Січ і почали там хазяйнувати: усіх православних християн забрали та й повели у полон. А вони, бідні, не хочуть іти та плачуть і ридають так, що аж земля стогне. А татари на плач не вдаряють та нагайками їх підганяють.

Якось прочув про те кошовий Сірко. Зараз зібрав своїх козаків – та в погоню за татарами: визволяти православних людей. Та летить, як птиця. Добіг близько до татар; бачить, що їх дуже багато, а козаків дуже мало – і давай хитрити. Спинив свого коня і крикнув на козаків:

– А стійте, братця! Подождіть, не ворухіться!

Тоді зіскочив з коня, дав його другому козакові, а сам кувирдь – та й зробився хортом і побіг до татар.

Татари бачать: хорт, красивий такий! Сподобався він їм. Узяли вони його, нагодували. Звик ото той хорт.

Як стали ті татари відпочивати, то той хорт поробив їм так, що вони всі послули. Тоді він назад до козаків та знову кувирдь – і зробився чоловіком! Кинувся тоді з козаками до татар, усіх їх вирубав, а християн вернув назад.

Християни дуже дякували Сіркові і пішли собі щасливо додому. А Сірко з своїми козаками став гуляти по-старому.

Іван Сірко – кошовий отаман Запорозької Січі, видатний український полководець; брав участь у визвольній війні 1648 – 1654 років.

ЗАПОРОЖЦІ В УРОЧИЩІ САГАЙДАЧНОМУ

Любо було глянути, як наїдуть запорожці в Сагайдачне. Народ усе широкоплечий, вусатий, бравий... Голови голили. Тоді ще мода була носити чуприну, то оце в кого довга – візьме й обмота кругом вуха.

Жупани, пояси, шапки, сап'яни на них були дорогі. По боках і позад сідла у кожного пістолі, шабля. А на конях як їздять!.. Оце, було, зіскоче, пригнеться і летить, як муха.

Коней у них дуже гладких, важких не було, а так – саме в тілі. А що, було, за швидкі, що за меткі, – так кат його батька зна! Було, звіра там якого накинє оком – то вже й його: чи кабана дикого, чи сайгáка, – везе в торока́х...

Дорогою їдуть – як мак цвіте: і синіє, і зеленіє, і червоніє. Попереду ватажок, а за ним джура, козаки. Коні добре знали козацький норів. Було, їдуть тихо, потім виграють підтюпцем, а далі як залопотять! Пішла курява степом...

Часто запорожці билися з татарвою. Хитре бісове кодро... Посідають, було, на низеньких коників і біжать комишами. Тоді комиші були вище чоловіка з конем. Ну, і запорожця, було, чорт не проведе: носом чує татарюгу, зна по птицях, по звіру... Тоді, було, з якого краю сполохана птиця або звір, з того й біди жди.

Сагайда́чне –урочище на лівому березі Дніпра, проти верхньої частини острова Хортиця.

Сап'яни, сап'янци – чоботи з сап'яну, тонкої м'якої шкіри, пофарбованої в різні кольори.

Сайгáк – степова антилопа.

Торокі – торби, прикріплені (приторочені) до крил сідла.

ЗВІДКИ ПІШЛО ПРІЗВИЩЕ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Батьків Богдана Хмельницького не знає і не бачив ніхто. А на горі, де зараз церква, жив собі дід з бабою. Біля них ріс густий-густий хміль. У діда і баби не було дітей, і вони по цьому журилися.

Якось ранком вийшов дід з хати, почув ніби дитячий голос. Дід почав пробирати руками хміль і пішов туди, звідки чув голос. У густому-прегустому хмелю він знайшов хлопчика. Дитина лежала перед ним, а в голові в неї сяяло сонце. Дід перехрестився, взяв дитину і поніс до хати, а сонце теж пішло за ним. Тільки дід увійшов у хату, як побачив, що стіни розступилися, і на місці старої хати вирости палати, і в усіх палатах ясно-ясно стало.

Дід і баба назвали цю дитину Богданом Хмельницьким. Це тому, що вони думали, що сам бог їм послав цю дитину, а Хмельницький – тому, що знайшли хлопчика в хмелю.

Ріс Богдан не по днях, а по часах... Скоро виріс, і до нього з усіх усюдин сходилися козаки, а він що скаже, то так ті козаки і слухають його. Богдан з своїми козаками побудував церкву неподалік від своїх палат, а під церквою викопав льохи, якими водив свої коні до Тясмина напувати, а як нападали на нього вороги, то він ішов з козаками у ті льохи, а потім зненацька виходив звідти й перемагав ворогів. Сильною людиною був Богдан Хмельницький.

ОЙ МОРОЗЕ-МОРОЗЕНКУ

Був у батька Хмеля полковник Морозенко. Вельми славний був лицар. І всюди він перший: і під Жовтими Водами, і під Корсунем, і під Пилявцями та ще й під Кам'янцем-Подільським громив з чернею кляту шляхту голопузу. А ще спільно із загонами Максима Кривоноса здобув Високий Замок у Львові.

Кажуть, прийшов на Запорозьку Січ Станіславом Морозовицьким, а став Нестором Морозенком. З власної волі зрікся шляхетської віри, бо не міг спокійно дивитися на гірку долю українського люду, що стогнав у панському ярмі та бунтував проти сваволі й безправ'я. А ще розповідають: мав Морозенко розум за десятьох і кохався в книгах велемудрих. І полюбив його Хмель, як сина рідного, і нарік його, орла сизокрилого, полковником за звитяжні битви. А вже чернь простолюдна йшла грізною силою за своїм полковником. Не лякали її ні вогонь, ні вода, ні гармати військ шляхетських. Де пролетить кіннота Морозенка – засіяне поле гидким трупом ворожим.

Боялася шляхта одного імені Морозенка й за всяку ціну хотіла знищити його. Що тільки не робили підлі пани. Підсилали таємних убивць, робили засідки, три рази стріляли по ньому куплені золотом найманці.

– Козацьке тіло шляхетська куля не бере! – сміявся Морозенко.

Козацько-селянське військо обложило з усіх сторін Збараж, як бджоли вошину. Тісно стало шляхті в замку, що й птиці ніде пролетіти. З луб'янецького горба оглядав Хмельницький поле бою. Кидав проти ворога все нові зағони.

– Б'ють козаки панство вельможне, аж пір'я летить! – вигукував задоволено гетьман.

Скликав Хмель своїх полковників на раду й мовив:

– Пан вельможний Ярема Вишневецький просить прислати в замок послів на переговори. Мабуть, надоїла панству здохла конятина... Чи, може, щось хитре надумав підлий Ярема?

Задумались одчайдушні козацькі голови. І зашуміли полковники.

– За що гинули, проливали кров наші смільчаки?

– Шкода людської крові! – з болем сказав гетьман.

– Краще вже шаблюками та порохом розмовляти з ворогом, аніж слухати його підступні слова й брехливі запевнення, – переконував Богун задуманого Хмеля.

– Хто з вас поїде до Яреми? – спитав Хмель.

І вийшов до Хмельницького славний лицар Морозенко. Поклонився шановному товариству й промовив:

– Пошліть мене, батьку Хмелю, і ви, чесне товариство, до пана Вишневецького.

І наступив ранок шостого липня тисяча шістсот сорок дев'ятого року. Ще сонце не сходило, а наш Нестор Морозенко обмірковував з батьком Богданом, що зволить він сказати Вишневецькому. А що скаже хитрий езуїт?

На сивому коні в товаристві двох козаків їхав Морозенко до Збаразького замку на розмову з Яремою. Побачили пани, хто до них їде. Жажнулись і скипіли ненавистю. Позбігалася вся знать Речі Посполитої, дали знати Яремі.

Морозенко їхав повільно. Ще трохи – і відчинять перед ним браму до замку з наказу Яреми. Умить сонце зайшло за хмару, потемніла земля, зірвався з шумом вітер. Посипалися зрадницькі кулі на послів Хмельницького. Одна куля влучила в серце Морозенка, друга – у голову, третя – у живіт. І похитнулося козацьке тіло. Та не впав Нестор, а йшов ще декілька кроків. Налякані вельможі щезли з мурів замку. Ще крок-два – і похилився Морозенко на мур фортеці. Помер стоячи лицар славний. Вітер ломив гілля дерев, а з неба ринув, як із відра, густий дощ. Плакало небо, плакала земля за Морозенком.

Під зливним дощем схопили козаки тіло полковника і чвалом привезли до козацького табору в Луб'янки.

Заплакав гірко гетьман Хмельницький над Морозенком. Наказав урочисто поховати його. Тіло славного лицаря на возі козацькому везли по всіх сотнях, полках. Схилилися додолу стяги, лунали постріли з мушкетів і самопалів. Прощалися з полковником. Старі козаки, що не раз дивилися смерті в вічі, нишком утирали сльози. Тяжко сумувала чернь, селяни йшли за возом з похиленими головами аж до могили Морозенка.

Тужний спів... Вибухи самопалів. Тіло Морозенка віддано землі. Біля нього покладали шаблю, даровану Хмельницьким. Коли ж висипали високу могилу, то пішов проливний

дош. То плакала вся Україна за славним лицарем волі. І залунала по всій Україні тужлива пісня:

*Ой Морозе, Морозенку,
Ти, славний козаче!
За тобою, Морозенку,
Вся Вкраїна плаче.*

З діда-прадіда розповідають, що похоронили Морозенка під селом Критівцями, недалеко ставка Звіринець. Ще сьогодні там видніє могила, козацькою звана, де й недавно знайдено шаблю. Може, вона Морозенкова?

Чернь – простий народ.

Шляхта – дрібне польське дворянство.

Єзуїт – тут: підступна, лицемірна людина.

ОЛЕКСА ДОВБУШ

Олекса Довбуш народився в селі Печеніжині. Народився в сім'ї селянина, який був ковалем і майстром на будівництві церков. Розказують, що Олекса Довбуш не ходив своїми ногами до шести років. Він народився калікою. А в шість років, сидівши на призьбі, він побачив, як душиться у воріні телятко. Побачивши це, він доліз до того телятка і врятував його. З того часу почав Олекса ходити.

І тоді почав він освоювати свою першу професію – пастухував. Є така легенда. Коли він пас вівці, то побачив чорта. А всі пастухи мали з собою рушниці. Побачивши чорта, він вистрелив у нього. Тоді з неба злетів ангел і сказав:

– Ти проживеш недовге життя, але залишишся в пам'яті людей. І помреш ти від ярї пшениці і свого волосу.

Другу професію Олекса Довбуш освоював з батьком, працював ковалем. І третю професію він мав – будував церкви. Він будував церкву в Космачі. І йому сподобалася гарна дівчина, гуцулочка Марічка.

А перед тим, як звінчатися, обов'язково треба було сповідатися в церкві. І до тієї церкви приходив Олекса Довбуш з Марічкою сповідатися.

А пан Яблонський, на честь якого названо селище Яблунів, приїхав із своїм сином на ту Службу. І його син набирає собі для розваги дівчат, бо він був пан. І сподобалася йому Марічка. Він наказує своїм воякам, щоб Марічку схопили і привезли до його оселі. Олексі це не сподобалося і він молодого пана вбив прямо перед церквою з одного удару.

Люди, які це бачили, повтікали в гори, щоб не потрапити в тюрму. І Олекса втік у гори. Ще тоді, коли він був пастухом, Олекса бачив, як пани знущалися над селянами. І він сказав: «Я не буду газдувати, а вони не будуть панувати».

Воріна – загорожа з жердин.

КОЗАЦЬКЕ ЖИТЛО

Січ – ото в запорожців кріпость. Коло неї були окопи, вали, а всередині дзвіниця була така, що в неї й гармати ставлялися... А жили вони скрізь по степах кущами, в землянках, або по-їхньому, бурдюгах: так чоловік по п'ятнадцять, двадцять, а то й менш.

У Січі – так там жили все по куренях, по скільки там сот чоловік. Та й курені були великі. Ставлялись курінь до куреня причілкою, а в них були стовпи й сволоки. А в бурдюзі так просто все було: одні двері та одне віконце, – маленьке та таке, як тарілочка, кругле, – а то й зовсім без вікна.

Оце викопа козак яму, обставить її чим там попало, обліпить, обмаже, поставить піч хліб пекти, зробить кабицю страву варити та й живе. Димарів тоді не було. Зимою як розпалить камінь, так він аж горить – уже холодно не буде.

Де в яких землянках було і вбранство: по стінах висіла зброя всяка, а на покуті стояли образи, – усі розмальовані, під золотом. Попід стінами ставляли лавки, ослончики, щоб було де сісти.

Землянок запорожці ніколи не замикали. Як їдуть куди або йдуть, то так і кидають їх: ніхто нічого не зачепить. У них так, що хто хочеш, той заходь у землянку. Як хочеш їсти, розводь вогонь, бери казан, вари страву, яка там залишена, їж, пий, спочивай – заборони не було. А приїде хазяїн, так ще й рад гостеві, бо то тільки й родини йому на широкому степу. Він йому рад, він його і привітає.

Тепер увійдеш у хату, так вона красить кутками, а не красить пирогами, а тоді було не так: усякого нагодують. Хазяїн їде куди, так ще й залишає страву для прохожого. Хто хоч, заходь. Та й заходять, було. Наїдяться, нап'ються на дурничку та зроблять хрест, поставлять його серед землянки – це значить, що були гості й дякують господареві.

ЗАГАДКИ

Про людей

1. На ніч два віконця самі закриваються, а зі сходом сонця самі відкриваються. (*Очі*)
2. Ношу їх багато років, а кількість їх не знаю. (*Волосся*)
3. Все життя один одного наздоганяють, а обігнати один одного не можуть. (*Ноги*)
4. Тридцять два воїни та один начальник. (*Рот і зуби*)
5. Де б не був, воно зі мною,
я ношу його з собою.
Знаю, що мене гукають,
коли його називають. (*Ім'я*)
6. Не сіють, не саджають – самі виростають. (*Волосся*)
7. Що воно за штука, що день і ніч стука. (*Серце*)
8. Завжди в роті, а не проковтнеш. (*Язик*)
9. Мамина дочка, а мені не сестра. (*Я*)
10. Один говорить, двоє дивляться, двоє слухають. (*Язик, очі, вуха*)

Про природу

1. Сам стоїть на довгій ніжці, хаток чорних має багато. (*Соняшник*)
2. Два брати у одну воду дивляться, а зустрітись не можуть. (*Береги річки*)
3. Що у воді родиться, а води боїться? (*Веселка*)
4. Крутиться, вертиться, нікого не боїться, ходить весь вік, а не чоловік. (*Земля*)
5. На нього подивишся, неохоче скривишся. (*Сонце*)
6. Сивий віл випив води повен діл. (*Туман*)
7. Біг кінь білобокий понад яр глибокий. Як упав – на весь світ заіржав. (*Грім*)
8. Зимом біле, навесні чорне, літом зелене, восени стрижене. (*Поле*)
9. Не вода і не суша – на човні не попливеш і ногами не підеш. (*Болото*)
10. Сито не сито, руками не вито, пряжа не пряжа – хто знає, той і скаже. (*Павутина*)

Про рослини

1. Не дівка, а червоні стрічки носить. (*Калина*)
2. Без рук, без ніг, без черева – залізе на дерево. (*Хміль*)
3. Кіндрат, мій брат, кріз землю пройшов, шапочку знайшов. (*Гриб*)
4. Повна хата горобців, та нікуди вилетіти. (*Горох*)
5. Зелені їжачки почіплялись за гілки. Хто зірветься з деревини, той колючу шубу скине. (*Каштан*)
6. Як зростав – у землю ліз, хто дістав – утерсь до сліз. (*Хрін*)
7. Стоїть стріла, а круг неї волоса. (*Кукурудза*)
8. Стоять коні на припоні, не їдять і не п'ють, а все товщі стають. (*Кабачки*)
9. Кущик весь із колючок, колеться, мов їжачок. (*Шипшина*)
10. Батько синів тисячі має, кожному шапочку справляє. (*Дуб, жолуді*)

Про тварин

1. Хто спить, а очей не заплюшує? (*Засць*)
2. Без рук, без ніг, а по землі ходить. (*Змія*)
3. Хто на собі ліс носить? (*Олень*)
4. Мале й проворне; хрущів, мишей поїдає, а на свою оборону безліч списів має. (*Їжак*)
5. Хто, забувши всі тривоги, спить всю зиму у барлозі? (*Ведмідь*)

6. У воді водиться, з хвостом родиться, а як виростає – хвіст відпадає. (*Жаба*)
7. Одяг багатий, сам сліпуватий, живе без віконця, не бачить сонця. (*Кріт*)
8. Надувається, гелгоче, наче щось сказати хоче. Бігає туди-сюди, краще його обійти. (*Індик*)
9. Двічі родиться, а раз вмирає. (*Метелик*)
10. Він ікластий і сердитий, дуже любить землю рити, жолуді весь час шукає й малюків смугастих має. (*Кабан*)

ВІРШОВАНІ ЗАГАДКИ

Леонід Глібов

ХИМЕРНИЙ, МАЛЕНЬКИЙ

Химерний, маленький,
Бокастий, товстенький
Коханчик удавсь;
У тісто прибрався,
Чимсь смачним напхався,
В окропі купавсь.
На смак уродився,
Ще й маслом умився,
В макітрі скакав...
Недовго нажився,
У дірку скотився,
Круть-верть та й пропав.
Хотів був догнати —
Шкода шкандибати:
Лови не лови!
А як його звати —
Лінуюсь сказати,
Ануते лиш ви!
«То ж, діду коханий,
Вареник гречаний!»
Кричить дівтора.
Чому не вгадати!
Не бігать-шукати
Такого добра.

КОТИЛАСЯ ТАРІЛОЧКА

Котилася тарілочка
По крутій горі,
Забавляла любих діток
У моїм дворі.
Нам тієї тарілочки
Чому не любить –
Хорошая, золотая
І як жар горить.
Прийшла баба – сама чорна
І чорний жупан, –
Заховала тарілочку
У синій туман.
Постихали співи й жарти

У дворі моїм;
Золотої тарілочки
Стало жаль усім.
Зачинився я у хаті,
У віконці став
І про тую тарілочку
Співати почав:
«Туманочку, туманочку!
Поклонись зорі,
Покоти нам тарілочку
По нашій горі...»
Де не взявся із-за лісу
Невідомий птах,
Довгохвостий, гостроносий
На восьми ногах.
Тільки став я приглядатись
І що, і відкіль,
А він зразу розігнався
І в вікно сусіль...
Я – на піч та у куточку
Зігнувсь, притаївсь,
І щоб птах той не надибав
Ряденцем укривсь.
Навіжений птах літає,
Не найде ніде
І тонесенько виводить:
«А де дідок, де?»
Закричав горлатий півень
І прогнав мій страх,
Я зрадів – і не побачив,
Де той дівся птах.
Золотую тарілочку
Всі знають давно:
То на небі сонце ясне,
На весь світ одно.
Чорна баба – нічка темна:
Із давніх-давен
Покриває все на світі,
Як погасне день.
Заховався, шуткуючи,
Дідусь-господар,
Щоб не зразу догадались,
Що той птах – комар.

ЩО ЗА ПТИЦЯ?

Між людьми, як пташка, в'ється,
У людей і їсть, і п'є;
Ходить старець, просить, гнеться,
А у неї всюди є.

ХТО ВОНА?

Лиха зима сховається,
А сонечко прогляне,
Сніжок води злякається,
Тихенько тануть стане, –
І здалеку бистресенько
Вона до нас прибуде,
Кому-кому любесенько,
А діткам більше буде.

ХТО СЕСТРА І БРАТ?

«Глянь на мене, вітрику, чи гарно прибралась?
Рано до схід сонечка росою вмивалась,
Є у мене листячко, пахучії квіти,
Чому ж мені, вітрику, ой чом не радіти?
Краще в полі нашому над мене немає,
Аж до моря славонька про мене літає,
Із моєї сипанки смачна страва буде,
Поливку і маслечко дадуть добрі люде!»
«Рівна, сестро милая, нам доля з тобою, –
Обізвався братичок десь за бороною. –
Скрізь по людях склалася і про мене слава,
Он і в полі, вітрику, кипить моя страва».

Зірка Мензатюк

Загадки про рослини

1. Червона, солодка, пахуча, росте низько – до землі близько. *(Суніця)*
2. На городі тичка, на тичці капличка, а в ній більше, ніж сто. *(Мак)*
3. Червоний колір, а винний смак, кам'яне серце, – чому то так? *(Вишня)*
4. Усе мороз поглушив, а мого цвіту не зайняв. *(Барвінок)*
5. Ноги на полі, тіло в stodолі, а голова на столі. *(Пшениця)*
6. Що то за твір, що ні чоловік, ні звір, а має вуса? *(Ячмінь)*
7. Стоять у лузі сестрички: золоті очі, білі вії. *(Ромашки)*
8. Стоїть, колихається, червоною головою величається, а як торкнеш – то кусається. *(Будяк)*
9. Сиджу на дереві, кругла, як куля, червона, як кров, добра, як мед. *(Вишня)*
10. Сам маленький, а шуба дерев'яна. *(Горіх)*

ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ

Про стосунки людей

Людина без друзів – що дерево без коріння.
У товаристві лад – усяк тому рад.
Добре, як сусід близький і перелаз низький.
Без брата проживеш, а без сусіда – ні.
Любиш в гостях бувати, люби ж і гостей приймати.
В гостях за їжу останній приймайся, а перший переставай.
Коли їдеш у гостину, бери хліб у торбину.
Як роблять укупі, не болить у пупі.
Коли дихнуть усі люди, то вітер буде.
Козла бійся спереду, коня – ззаду, а лиху людину – з обох боків.
Яке частування, таке й дякування.

Про природу

Місяць – батько, зірка – мати, сонце – їх дитятко.
Зимове сонце, як мачушине серце: світить, та не гріє.
Якби не було хмар, то ми б не знали ціни сонцю.
Мала крапля великий камінь пробиває.
Аби вода, а жаби будуть.
Хоч річка і невеличка, а береги ламає.
З вогнем не жартуй, воді не вір і з вітром не дружи.
Із малої іскри великий вогонь буває.
І лід дасть іскру, як дуже потерти.
Чоловік – не глина, а дощ – не дубина, не розмочить і не поб'є.

Про рідний край

Без любові до людини немає любові до батьківщини.
В якому народі живеш, того звичаю і тримайся.
Рідна земля і в жмені мила.
Людина без Вітчизни як соловей без пісні.
Де рідний край, там і під ялиною рай.
Батьківщина починається з сім'ї.
Батьківщина – мати, умій за неї постояти.
Дурна та пташка, якій своє гніздо не миле.
Любов до батьківщини сильніша за смерть.
Нема на світі другої України, немає другого Дніпра.

Про господарську діяльність людей

По роботі – честь, по заслuzі – й слава.
Аби цвіт, а ягідки будуть.
Хто хоче збирати – мусить добре засівати.
Як на току молотиться, то і в хаті не колотиться.
У дурного хазяїна й колесо з воза украдуть.
Кепський господар десять робіт зачинає, жодної не кінчає.
Чого не доглянеш очима, за те відповіси плечима.
Літом хто гайнує, той зимою голодує.
В дорозі, у гостині пам'ятай про худобину.
Корова в дворі – харч на столі.

ТЕМА 2. ВЕЛИКЕ ДИВО КАЗКИ

ВОВК І ЧАПЛЯ

Ішов голодний вовк. Він, бідний, так їсти хотів, аж у очах йому чорніло. Йшов він, ішов, аж гульк – чапля стоїть.

Підкрався вовк тихенько – та хап її!

Бачить чапля, що непереливки їй, та й каже: «Дозволь мені, вовче, хоч перед смертю потанцювати».

«Від цього мені шкоди не буде», – подумав вовк і дозволив: «Танцюй, коли хочеш, тільки швидше, а то я їсти хочу».

Чапля перед ним з ноги на ногу перескакує – танцює наче. Скаче, а сама потроху вбік відходить. А коли відійшла вже далеченько, знялась та й полетіла.

Вовк подививсь їй вслід та й говорить: «І навіщо мені ті танці здалися, коли я їсти хочу!...»

ЛИСИЦЯ ТА РАК

Біжить лисичка полем. Добігає до річки, аж дивиться – рак виліз з води на камінь та клешні точить, щоб гостріші були.

– Здоров був, раче! – каже йому лисичка. – З тим днем, що сьогодні! Це ти, мабуть, до косовиці готуєшся, що клешні об камінь гостриш?

Поздоровкався рак та й каже:

– Я клешнями роблю те, що ти зубами; так треба, щоб гостріші були.

А лисичка тоді йому:

– Тепер я бачу, чого з тебе люди сміються, розказуючи, як ти сім літ по воду ходив, та й ту на порозі розлив! Як його ходити у світі, коли на ногах зуби? Признайся, що таки правду люди говорять про тебе!

– Може, колись тее й правдою було, та тепер брехнею стало! Ось коли хочеш, то давай побіжимо наввипередки. Я тобі ще на один скок уперед ходу дам. Біжимо до тієї осички, що стоїть онде на узліссі.

– Як так, то й так, – каже лисиця.

Повернулась до лісу, стала на один скок уперед проти рака та й дожидає, коли той звелить бігти. А рак, учепившись клешнями за лисиччиного хвоста, підобгав усі вісім своїх ніг та й гукнув:

– Но!

От лисичка і подалась вповодж поля. Добігає до осики, повернулась, щоб подивитись, а де той рак чимчикує, аж чує позад себе.

– Та й забарилась ти, лисичко! Я вже і на осику лазив, усе визирав, чи скоро ти прибіжиш.

Дуже здивувалась лисичка, аж рота роззявила.

– Чи то ж видано! – каже.

І більше не глузувала з рака.

ЯК ЇЖАК І ЗАЄЦЬ БІГАЛИ НАВВИПЕРЕДКИ

Був собі їжак. Якось вийшов він раненько зі своєї домівки подивитися на білий світ. Вийшов та й каже сам до себе:

– А піду лишень у поле – подивлюся, як там моя морква та буряки.

Іде собі та пісеньку мугикає. Коли виходить із-за куща заєць. Він саме в полі оглядав свою капусту, чи велика виросла.

– О, – каже їжак, – хто прудкий, то вже й на ниві!

– А ти, – заєць йому, – усе кривуляєш, криволапку! І батько твій криволапко, і дід криволапко був. Такий увесь твій рід, і ти такий!

Їжак здивувався, що на своє добре слово дістав таку нечемну одмову, що й батька його, й діда лихим словом пом'янули.

От він зайцеві й каже:

– Ти мене береш на сміх? А хочеш зі мною наввипередки? Побачимо, хто кого пережене!

Заєць як зарегоче:

– Ти? Наввипередки? Зі мною?!

А їжак спокійно:

– А так, із тобою.

– Ну, добре, – засміявся заєць. – Давай бігти.

– Ні, – каже їжак, – ще ні. Я піду додому, скажу жінці, нехай знає, куди я пішов.

А заєць тому радий, бо він був голодний, то подумав собі: «І це мені добре: попоїм капусти – краще бігтиму». Та й пішли кожен до своєї хати.

Приходить їжак додому та й каже до жінки:

– Знаєш, жінко, який мені клопіт?

– Який, чоловіче?

– Мушу із зайцем бігати наввипередки. – Та й розказує все, як було.

– То це ти берешся перегнати зайця?! – аж зойкнула їжачиха.

– Помовчи, жінко, – мовить їжак, – якось буде. Збирайся лиш та ходи зі мною.

Ідуть вони, а їжак і вчить свою жінку:

– Як прийдемо на ниву, то ти станеш із цього краю в борозні та й стій собі. Як добіжить заєць до тебе, то ти скажеш: «Я вже тут!» А набіжить він на той край до мене, то там я йому гукну: «А я вже тут!»

– Добре! – мовила їжачиха.

Приходить їжак до зайця на той кінець ниви та й каже до нього:

– Ну, я вже готовий!

– То біжімо!

От став заєць в одну борозну, їжак у другу:

– Раз, два, три!

Побігли. Заєць помчав на той кінець ниви, а їжак пробіг два кроки та й спинився.

Прибігає заєць у кінець ниви, а там їжачиха:

– Я вже тут!

– Ей, – каже заєць. – Ану біжімо ще раз!

Побіг заєць. Прибігає в кінець ниви, а їжак підвівся на двох лапках та й гукає:

– Ого-го! А я вже давно тут чекаю!

– Ти дивися! Ану біжімо ще раз!

Прибігає на другий край, а їжак знову вже там (а то була, ви знаєте, їжачиха!).

Побіг ще раз – а там їжак:

– А я вже тут!

Знов кинувся заєць бігти. Так бігав він дев'яносто дев'ять разів, а за сотим разом як упав посеред ниви – підвестись не може, так набігався-натомився, сердешний.

– Ніколи не треба сміятися зі слабшого, – сказав тоді їжак та й пішов із їжачихою додому.

ЦАР ЛЕВ

Якось зібралися звірі на нараду, щоб вибрати царя. Довго міркували, сперечалися, але так і не могли дійти спільного рішення.

– Треба вибрати не лише сміливого й сильного, але й мудрого та чесного правителя, – виступила першою зебра. – Адже цар повинен не тільки в біді захищати, а й по справедливості судити.

– Тоді найкраще для цієї посади підходжу я, – задер хобота слон. – Ніколи нікого не ображу й маю неабияку силу. Якщо оберете – не пошкодуєте.

Почув це лев і заперечив:

– Як можеш бути царем, коли не вмєш швидко бігати? Мабуть, треба обрати мене – найспритнішого та найвродливішого!

Почувши таке нахабство найслабші здійняли галас.

– Нечувана зухвалість! Нехай слон буде ватажком, він чесний і скромний!

– Ні-ні-ні! – кричали вовки, ведмеді та лисиці. – Це справжній невдаха! Треба, щоб правитель був хоробрим і грізним.

– Друзі, – запропонував олень, – проголосуймо по-справедливому. Хто матиме більше прихильників, той стане царем. Он біля дуба вирита велика яма. Якщо хочете, щоб ватажком був слон, киньте по ліщині, якщо лев – по жолудю. Яких горіхів буде більше, той переможе.

– Чудова порада! – погодилися всі й миттю почали шукати хто жолуді, хто ліщину.

Проте коли горіхи порахували, їх виявилось порівно.

– Що ж тепер робити? – почухав за вухом ведмідь.

– Влаштуймо змагання з бігу! – запропонувала хитра лисиця, яка була на стороні лева.

– Так не чесно, – заперечила мудра сова. – Слони не вмють бігати, але це не означає, що вони гірші за спритників.

– Авжеж, – погодився їжачок. – Нехай краще поміряються силою, думаю, так буде справедливіше.

Відчуваючи поразку, руда засумувала. А потім запропонувала хитре рішення:

– Що ж, – мовила солоденьким голосом, – нехай буде по-вашому. Завтра на світанку лев і слон позмагаються. Тільки не приходьмо дивитися на бій, аби не заважати суперникам. Навідаємося до цього місця після обіду й побачимо, хто переможе.

Усі погодилися. Як настала ніч, слон притулився до дуба й заснув. Велетні завжди сплять стоячи, бо як ляжуть, потім не зможуть швидко прокинутися й підвестися.

Побачила це лисичка й побігла до лева:

– Слон заснув, – повідомила руда. – Негайно перегризи дерево, на яке він оперся. Як велетень упаде, скажемо, що ти його поборов.

– Гарзд, – зрадів гривастий, – але сам не впораюся з такою роботою, треба когось покликати на допомогу.

Лисичка метнулася до мишачої нірки. Пообіцявши сіреньким велику миску сиру, переконала допомогти в нелегкій справі.

Гризли-гризли миші дерево, але так і не довели діло до кінця, потомилися й зуби в сіреньких поболіли.

– Що ж робити? – запанікувала руда, глянувши на рожевий горизонт. – Скоро сонечко прокинеться!

А потім хитрунка побігла до ведмежого барлогу.

– Агов, клишоногий, – загукала. – Допоможи мед із дупла дістати!

Почувши про ласощі, ведмідь слухняно потупцяв за лисичкою. Щойно бурий виліз на дерево, крилате затріщало й похилилося на землю. А з ним – і сплячий слон.

О полудні лісові мешканці прийшли на місце бою й побачили лежачого велетня, а поруч – щасливого лева, що переможно задер догори голову.

– Ось наш цар! – вигукнула лисичка. – Найсильніший і найсміливіший!

Наляканим звірям нічого не залишалось, як змиритися з новим ватажком.

МУДРА ДІВЧИНА

Було собі два брати – один убогий, а другий багатий. От багатий колись ізласкавився над бідним, що не має той ні ложки молока дітям, та й дав йому дійну корову, каже:

– Потроху відробиш мені за неї.

Ну, бідний брат відробляв потроху, а далі тому багачеві шкода стало корови, він і каже вбогому братові:

– Віддай мені корову назад!

Той каже:

– Брате! Я ж тобі за неї відробив!

– Що ти там відробив, – як кіт наплакав тієї роботи було, а то таки корова! Віддай!

Бідному жалко стало своєї праці, не схотів віддати. Пішли вони позиватися до пана. Прийшли до пана. А панові, мабуть, не схотілося роздумувати, хто з них правий, а хто ні, – то він і каже їм:

– Хто відгадає мою загадку, того й корова буде.

– Кажіть, пане!

– Слухайте: що є в світі ситніше, прудкіше, миліше над усе? Завтра прийдете, скажете.

Пішли брати. Багач іде додому та й думає собі:

– От дурниця, а не загадка! Що ж є ситніше над панські кабани, прудкіше над панські хорти, а миліше над гроші? Ге, моя корова буде!

Бідний прийшов додому, думав, думав та й зажурився. А в нього була дочка Маруся. Вона й питається:

– Чого ви, тату, зажурилися? Що пан казав?

– Та тут, дочко, таку пан загадку загадав, що я й не надумаю, що воно й є.

– А яка ж загадка, тату? – Маруся питає.

– Та така: що є в світі ситніше, прудкіше, миліше над усе?

– Е, тату, ситніше над усе – земля-мати, бо вона всіх годує й напуває; прудкіше над усе – думка, бо думкою враз куди хоч перелетиш; а миліше над усе – сон, бо хоч як добре та мило чоловікові, а все покидає, щоб заснути.

– Чи ба? – каже батько. – Адже й справді так! Так же я й панові казатиму.

Другого дня приходять обидва брати до пана. От пан їх і питає:

– Ану, відгадали?

– Відгадали, пане, – кажуть обидва. От багатий зараз виступає, щоб собі попереду поспішить, та й каже:

– Ситніше, пане, над усе – ваші кабани, а прудкіше над усе – ваші хорти, а миліше над усе – гроші! – Е, брешеш, брешеш! – каже пан. Тоді до вбогого:

– Ану, ти!

– Та що ж, пане, нема ситнішого, як земля-мати: вона всіх годує й напуває.

– Правда, правда! – каже пан. – Ну, а прудкіше що на світі?

– Прудкіше, пане, над усе – думка, бо думкою враз куди хоч перелетиш.

– Так! Ну, а миліше? – питає він.

– А миліше над усе – сон, бо хоч як добре та мило чоловікові, а все покидає, щоб заснути.

– Так, усе! – говорить пан. – Твоя корова. Тільки скажи мені, чи ти сам це повідгадував, чи тобі хто сказав?

– Та що ж, пане, – каже вбогий, – є в мене дочка Маруся, – так це вона мене так навчила.

Пан аж розсердився:

– Як це? Я такий розумний, а вона проста собі дівка та мої загадки повідгадувала! Стривай же! На тобі оцей десяток варених яєць та понеси їх своїй дочці: нехай вона посадить на них квочку, та щоб та квочка за одну ніч вилупила курчата, вигодувала, і щоб

твоя дочка зарізала трьох, спекла на снідання, а ти, поки я встану, щоб приніс, бо я дождатиму. А не зробить, то буде лихо.

Іде сердешний батько додому та й плаче. Приходить, а дочка й питає його:

– Чого ви, тату, плачете?

– Та як же мені, дочко, не плакати: ось пан дав тобі десяток варених яєць та казав, щоб ти посадила на них квочку, та щоб вона за одну ніч вилупила й вигодувала курчата, а ти щоб спекла їх йому на снідання.

А дочка взяла горщечок каші та й каже:

– Понесіть, тату, оце панові та скажіть йому, – нехай він виоре, посіє цю кашу, і щоб вона виросла просом, поспіла на ниві, і щоб він просо скосив, змолотив і натовк пшона годувати ті курчата, що їм треба вилупитись з цих яєць.

Приносить чоловік до пана ту кашу, віддає та й каже:

– Так і так дочка казала.

Пан дивився, дивився на ту кашу та взяв і віддав її собакам. Потім десь знайшов стеблинку льону, дає чоловікові й каже:

– Неси твоїй дочці цей льон, та нехай вона його вимочить, висушить, поб'є, попряде й витче сто локіт полотна. А не зробить, то буде лихо.

Іде додому той чоловік і знов плаче. Зустрічає його дочка й каже:

– Чого ви, тату, плачете?

– Та бач же чого! Ось пан дав тобі стеблинку льону, та щоб ти його вимочила, висушила, пом'яла, спряла і виткала сто локіт полотна.

Маруся взяла ніж, пішла й вирізала найтоншу гілочку з дерева, дала батькові та й каже:

– Несіть до пана, нехай пан із цього дерева зробить мені гребінь, гребінку й днище, щоб було на чому прясти цей льон.

Приносить чоловік панові ту гілочку й каже, що дочка загадала з неї зробити. Пан дививсь, дививсь, узяв та й покинув ту гілочку, а на думці собі: «Цю одуриш! Мабуть, вона не з таких, щоб одурити»... Потім думав, думав та й каже чоловікові:

– Піди та скажи своїй дочці: нехай вона прийде до мене в гості, та так, щоб ні йшла, ні їхала; ні боса, ні взута; ні з гостинцем, ні без гостинця. А як вона цього не зробить, то буде лихо!

Іде знов батько, плачучи, додому. Прийшов та й каже дочці:

– Ну що, дочко, будемо робити? Пан загадав так і так.

І розказав їй усе. Маруся каже:

– Не журіться, тату, – все буде гаразд. Підіть купіть мені живого зайця.

Пішов батько, купив живого зайця. А Маруся одну ногу вбула в драний черевик, а друга боса. Тоді піймала горобця, взяла гринджоли, запрягла в них цапа. От узяла зайця під руку, горобця в руку, одну ногу поставила в санчата, а другою по шляху ступає – одну ногу цап везе, а другою йде.

Приходить отак до пана в двір, а пан як побачив, що вона так іде, та й каже своїм слугам:

– Прицькуйте її собаками!

Ті як прицькували її собаками, а вона й випустила їм зайця. Собаки погнались за зайцем, а її покинули. Вона тоді прийшла до пана в світлицю, поздоровкалась та й каже:

– Ось вам, пане, гостинець. – Та й дає йому горобця. Пан тільки хотів його взяти, а він – пурх та й вилетів у відчинене вікно!

А на той час приходять двоє до пана судитися. От пан вийшов на рундук та й питає:

– Чого вам, люди добрі?

– Та от чого, пане: ночували ми обидва на полі, а як уранці повставали, то побачили, що моя кобила привела лоша, – один каже.

А другий чоловік каже:

– Ні, брехня, – моя! Розсудіть нас, пане!

От пан думав, думав та й каже:

– Приведіть сюди лоша й коней: до якої лоша побіжить, – та й привела.

От привели, поставили запряжені коні, а лоша пустили. А вони, ті два хазяїни, так засмикали те лоша, кожен до себе тягаючи, що воно вже не знає, куди йому бігти, – взяло та й побігло геть. Ну, ніхто не знає, що тут робити, як розсудити. А Маруся каже:

– Ви лоша прив'яжіть, а матерів повипрягайте та й пустіть – котра побіжить до лошати, то та й привела.

Зараз так і зробили. Пустили їх – так одна й побігла до лошати, а друга стоїть. Тоді пан побачив, що нічого з дівчиною не поробиш, і відпустив її.

ЛІНИВА ДІВЧИНА

Жив собі заможний чоловік, у якого була велика сім'я. Дев'ятеро його синів вирости слухняними та працювотими, наймолодша ж донька – ледачою та пустотливою. Не пряла, не мила, не шила. Тільки перед дзеркалом сиділа. Батько інколи свариться на неї, а мати захищає:

– Не кричи на доню, вона ж у нас така маленька! Іще встигне наробитися!

Так минали роки, а дівчина не ставала до роботи. Одного разу прийшли до їхньої оселі з сусіднього села сватати доньку. Зраділи чоловік із жінкою, що їхню дитину заберуть гарні люди, може, і працювати навчать.

Так почала жити дівчина в новій родині.

Якось уранці всі повставали та взялися до роботи. Молодиця лінується, та ніхто на неї за це не свариться.

Опівдні зібралася родина за столом. Батько питає, хто що робив. Мати поралася в хаті, син – надворі, діти грядки пололи.

– А ти, невісточко, чим займалася? – питає старий.

– У мене немає звички працювати, – відповідає дівчина, – та й не вмю нічого.

– Коли нічого не робила, то і їсти не заробила.

Усі смачно пообідали, а невістка цілий день голодна ходила. Наступного дня молодичка встала рано, бо голод спати не давав. Свекруха готувала сніданок і невістку не просила допомагати. А та сама взяла відро та принесла води з криниці. Під обід господар знову питає, хто чим займався. Всі розповіли, а мати й каже:

– Наша невістка сьогодні води принесла.

– Добре, – говорить старий, – дайте їй за це горнятко води.

Випила бідолаха воду, поплакала, а сама думає: «Якщо й далі нічого не робитиму, схудну та знесилюся».

Наступного ранку прокинулася дівчина до сходу сонця та й почала поратися по господарству: сніданок приготувала, в хаті поприбирала, корів подоїла, білизну попрала. Через тиждень завітали в гості батьки молодиці. Заходять, дивляться й не впізнають доньку – така працювата стала.

– Я тепер, тату, більше ніколи лінуватися не буду, – мовила дівчина, – бо голод страшніший за будь-яку роботу.

ПРО ГОРУ, ЩО ВЕРХОМ СЯГАЛА НЕБА

Жив, де не жив, один багатий граф. Мав він немало доброї землі, мав немало пустої, мав лісу, саду і пасовища, а худоби – видимо і невидимо.

Граф любив ходити на полювання. Днями, тижнями блукав з рушницею по лісах і полях. Та ніколи не заходив до Страшного лісу, звідки ніхто не міг вийти.

Коли постарів, маєток передав трьом синам і так наказував:

– Сини мої! Залишаю свій маєток на вас. Управляйте ним і жийте в згоді. Ви, два старші, міркуйте за молодшого, бо він ще легкодумний, непослушний. Учитися не хоче,

тільки б забавлявся та біду робив. Бережіть його. Коли підете на полювання, можете стріляти звірину в усіх хащах, тільки остерігайтеся Страшного лісу. Я наказав повісити на ліс табличку з написом, щоб туди ніхто не смів ходити. А коли хтось осмілювався б зайти, живим звідти не повернеться...

Граф помер, хлопці залишилися одні. Наймолодший вже не сидить дома, не грається в попелі, бо часто бігає по хащах, по садах і полях. Навіть однієї години не посидить на місці – все на ногах, на ногах. Хоч до школи не ходив, читати-писати навчився добре від братів.

У графа було багато слуг і робітників. Старші сини наглядали за ними, молодший не журився нічим. Перекине, бувало, через плече рушницю, піде лісами, полями. Ходив, куди ходив, та Страшного лісу остерігався, бо слова батька пам'ятав.

Одного разу брати цілий день ходили лісом – полювали па звірину. Як Страшного лісу не береглися – помилилися і несамохіть зайшли до нього. Дивляться: звірини, птахів тут розвелосся стільки, що під кожним кущем, під кожним деревом заєць, сарна, олень, дикий кабан. Люди сюди ніколи не заходили, звірина множилася.

Хлопці попали до Страшного лісу вранці і блудили по ньому цілий день. По обіді натрапили на криницю з чистою водою, недалеко від прекрасного явора. Тут брати сіли щось перекусити і відпочити. Напекли м'яса, напилися свіжої води і рушили далі.

– Ще мало походім, може, якусь дивну звірину стрітимо. А понад вечір підемо додому.

Звірини в лісі достатньо. Стріляють брати, складають на громади. Так їх застала і ніч.

Зібралися додому. Оглядаються, а знайти дорогу не можуть. Ходять сюди-туди, бігають, та марно. Наче їм хтось очі зав'язав. Ходили, блукали до темної ночі і знову попали до криниці під явором. На дереві гілля стелиться широко, а в криниці вода чиста, холодна.

– Розпалім тут вогонь! – дорадилися брати. – Напечім собі м'яса і переночуймо. А на зорях зберемося і підемо додому.

Брати все ще не знають, що попали до Страшного лісу. Сидять коло вогню, вечеряють і говорять між собою.

Молодший брат частіше ходив на полювання, ліпше знав хащі свого батька, ніж старші. Тому вони його і слухали. Коли хотіли вже спати, молодший каже:

– Вночі мусимо сторожити вогонь, щоб звірина на нас не напала. Першим буде стояти на стражі старший.

Взяв рушницю старший, ходить довкола ватри. Молодші полягали спати.

Десь коло півночі чує сторож страшений гук.

«Що так шумить, гуде?» – думає собі. Вітер колише лісом, гне буки до самої землі.

Настала тиша. Вартовий слухає і чує: щось лізе деревом. Подивився уверх явором, – вогонь саме світив на нього, – а на стовпі невідомий панчук. Націлився з рушниці старший брат і хоче стріляти.

– Ой, не стріляй! Я тобі щось подарую! Воно тобі у пригоді стане.

– Що ти мені подаруєш?

– Таку шапку, що, коли одягнеш її на голову, тебе ніхто не увидить.

– Ну, кидай шапку на землю і тікай, бо застрелю.

Панчук кинув шапку на землю. Старший брат заховав її до торби.

Вітер знявся, загудів, засвистів, панчук щез.

Минула ніч. Вранці брати повставали, посідали довкола ватри, поснідали, напилися води і рушили шукати дорогу.

Ходять-блудять по хащі, а вийти з неї не можуть. В обід знову опинилися під явором. Знову розпалили вогонь, напекли м'яса, пообідали й пішли шукати дорогу. Ходили по хащі до самого вечора. Увечері знову потрапили до явора.

– Як видно, нам прийдеться тут і другу ніч перебути.

Напекли м'яса, повечеряли, а молодший говорить:

– Цієї ночі сторожити буде середущий.

Той взяв рушницю і став на варту. Коло півночі чує страшений гук.

«Що шумить, що гуде?» – думає собі.

А вітер колише лісом, гне буки до самої землі. Тільки вітер затих, на гілляці явора з'явився панчук. Середущий брат націлився, хоче стріляти.

– Ой, не вбивай мене! Я тобі щось подарую.

– Що ти мені подаруєш?

– Я подарую тобі пищалку. Коли на ній запищалиш, вийде стільки війська, як морського піску, як листя на деревах, як трав на землі.

– Ну, кидай пищалку і тікай!

Знявся вітер, а з вітром і панчук щез.

Середущий брат заховав пищалку до торби й сторожив до самої днини.

Тільки настав день, брати встали, напекли м'яса, наїлися, свіжої води напилися й подалися шукати дорогу. Ходили цілий час до полудня, на обід знову опинилися під явором.

Дивно їм стало, що весь час до явора повертаються.

– Що з нами буде? – стали журитися. Та скільки не ходили, не бігали, не шукали дороги, під ніч знову були під явором. Розпалили ватру, повечеряли, наморені лягли спати.

– Ну, – говорить молодший, – спокійно спіть, буду на варті я!

Стоїть з рушницею наймолодший, сторожить, пильнує, на всі боки роздивляється. Десь коло півночі донісся страшений гук.

«А що то гуде? Чи мої брати чули це гудіння?» – думає собі.

А вітер колише лісом, аж земля гнеться. Потім настала тиша, і на яворі наймолодший брат втямив панчука. Націлився з рушниці, тільки хоче стріляти, як чує голос:

– Ой, не стріляй! Я тобі подарую таку річ, що пригодиться.

– Що ти мені подаруєш?

– Я дам тобі такого гаманця, в якому завжди будуть гроші. Візьмеш одного золотого, замість нього з'явиться другий.

– Коли так, кидай гаманця і зникай з очей, бо застрелю.

Панчук кинув гаманця з явора на землю. Молодший брат заховав його до своєї торби. Панчук зник між явором на землю. Молодший брат втямив, довго не думав, вистрелив. Панчук упав на землю.

Настав день. Прокинулися брати і видять: під деревом щось лежить, – то був не панчук, а чортик. Він хазяйнував у Страшному лісі, заманював до нього людей, хащемо водив їх до загибелі.

Брати помилися з криниці, напекли м'яса, наїлися і рушили додому. Та не пройшли вони і двох верст, як знайшли дорогу. Ця дорога вивела їх на полянку. Сіли вони тут відпочити. І розговорилися:

– А ви нічого не виділи вночі? – старший питає молодших.

– Виділи... Панчука.

– Що вам подарував?

– Мені шапку...

– Мені пищалку...

– А мені гаманця...

– Ану, випробуйте речі.

Молодший одягнув на голову шапку.

– Чи видите мене?

– Тебе не видимо, голос твій чуємо.

Далі взяв старший від середущого пищалку і заграв на ній. Почало валити військо, як зерно з міха. Всю полянку вкрило. Прибіг генерал:

- Що потребуєш, пресвітлий царю?
- Не потребую нічого, тільки перевіряю пищалку.
- Ми в кожную хвилину готові служити тобі...

Далі старший перевіряв гаманця. Вийняв золотого, а замість нього з'явився другий. І скільки грошей парубок не брав, завжди з'являлися нові золоті.

– Ну, браття, це нам у житті пригодиться. Тепер у нас таке багатство, якого не має ніхто у світі.

І почали вони жити добре, в достатку. Сміливо виходили на полювання до Страшного лісу, завжди щасливо поверталися додому.

Звірина і птиця в лісі повеселіла, бо освободилася від прокляття. Доки управляв лісом панчук-чортик, живе було немов мертвим.

Молодшому брату докучило довго сидіти дома. Каже він старшим:

- Що мені з того, що я дома? Хочу великого світа видіти, хочу помандрувати.

Наповнив молодший кишені золотими і рушив у дорогу. Брати його не зупиняють:

– Іди, увидиш світу та й нам розповіси, де бував, що чував, що діється по чужих країнах.

Ходить з села до села, з міста до міста, блукає по лісах, по пустинях.

Одного разу молодший брат попав до столичного міста, в якому жив цар. Зупинився в гостиниці. Тут познайомився з різними панами. Питають його пани:

- Звідки ти, легіню?
- Звідти і звідти, здалека.
- Як у вас люди живуть? Які у вас порядки?
- Так і так... А у вас що нового?

– Нічого. Може, поцікавишся царською дочкою. Вона мудра і дуже хитра. Вона така картярка, якої світ не видів. З ким сяде за стіл бити карти, від того все виграє, до копійки.

Царська дочка зацікавила хлопця. «Спробую пограти з нею в карти. Не думаю, щоб обіграла до останньої копійки».

Порадився сам з собою, рішив повернутися додому за чарівним гаманцем.

Брати не пускають молодшого з дому:

- Сиди собі! Досить ти намандрувався, світу навидався.
- Але я задумав грати в карти з тою хитрою царівною, що наймудріша у світі.

– Ей, неборе, не зв'язуйся з царями. Не бери гаманця з собою. Може біда прилучитися.

Але хлопець не слухає старших. Взяв свого чарівного гаманця, уклонився і прямою дорогою пішов до столичного міста, в якому проживав цар. Найняв собі квартиру, довідується про всілякі новини. Зустрічається з різними молодиками, з старшими людьми. Всі скаржаться на царівну, що обіграла їх до копійки.

Пробув у столичному місті місяць, наслухався новин, а потім з'явився пограти з царською донькою в карти.

Вартові впустили його до царського двору.

Сів за стіл з царівною. А та дивується: «Як думає грати, коли не має грошей?» Адже сюди привозили гроші цілими возами. А царівна стільки грошей набралася, що кожного року новий банк будували.

Та сісти за стіл з хлопцем сіла. Бо такий був порядок – з кожним бажаним мусила грати. Першим ділом познайомилися:

- Я такий і такий.
- Що хочеш?
- Хочу грати в карти...

Дівчина оглянула хлопця з голови до ніг, дивується:

– Якими грішми будеш грати? Через кілька хвилин програєш все, що маєш. На додаток ще й буком по хребту дістанеш.

Почали грати. Хлопець весь час програє золоті. Царівна горне їх рукою до себе, а він тут кладе нові. Грають, грають, грають ніч і день, навіть їсти їм приносять до карт. Слуги згортають гроші до кошиків, несуть їх до банку.

Дівчина дивується: «Звідки в хлопця стільки золотих? Я від нього вже виграла віз золота, а він кладе та кладе гроші на стіл». Почала боятися: «З цим я ніколи не закінчу гри». І вирішила вчинити перерву, щоб пригостити хлопця. Наказала покласти на стіл багато смачних страв, міцних напоїв. Як тільки наївся, як тільки вина напився, задрімав, заснув твердо. А царівна дала в той час змайструвати точно такого гаманця, як мав хлопець. І підмінила – хлопців чарівний викрала, а замість нього сунула до кишені фальшивого.

Хлопець пробудився, знову давай за карти. Та недовго грали. Поклав на стіл золотого, відчинив гаманця, а там пусто.

«А що сталося?» – думає собі. А принцеса кричить:

– Чого стоїш? Клади гроші!

Та він не мав що покласти.

Добре набила царівна хлопця і викопкала геть. Ще нікого так радо і з таким смаком не дубасила.

Вийшов хлопець за ворота таким битим, що ледве ноги волочив за собою. А що міг, неборак, чинити?

«Іду додому, – думає собі. – Візьму чарівну шапку і сторицею відплачу за кривду!»

І поспішив додому.

– Чого ти такий засмучений, зажурений? – брати питають молодшого.

– Так і так! – признався. – Царівна мене нагодувала, і напоїла, викрала чудесного гаманця.

– А що тепер думаєш робити?

– Візьму чарівну шапку і буду бити її, доки не поверне гаманця.

Старші розговорюють молодшого:

– Біда тобі до царівни... Махни на неї рукою. Грошей у нас досить. Тобі час женитися і жити, як усі люди...

– Ой ні! – сердито гукнув хлопець. – Я мушу покарати обманщицю.

Вхопив чарівну шапку і пішов. Пішов прямо до царя. Одягнув шапку на голову, пройшов крізь ворота біля сторожі. Відчинив двері до кімнати царівни. Вона нікого не видить, тільки чує, як двері скрипнули. А він невидимкою наблизився до царівни і почав її прутом швакати.

Дівчина з страху голос загубила. Три доби скривджений «пригощав» царівну. Вона боронилася руками і несподівано якось вхопила за шапку. Зірвала шапку з голови й побачила того, хто її прутом бив. Добре його сама набила-налупила і вивела за ворота. Шапку заховала собі.

– Буде в пригоді! – сказала. – Недарма бив мене той волоцюга.

Хлопець знову повернувся додому битий, обідраний, голодний.

– Чого ти такий змучений, зажурений? – питають старші брати.

– Так і так... Царівна забрала в мене і чарівну шапку.

– А хіба ми тобі не казали правду? Але ти нас не слухав.

Не хоче хлопець примиритися з тим, що сталося:

– Я мушу свого досягти! Розіб'ю всю державу тої негідниці.

Відмовляють брати молодшого:

– Не ходи нікуди, залишайся дома. У нас досить всього! Оженишся, будеш щасливим.

Та він не слухав братів, взяв пицалку, знову пішов до царя. Став на границі, оголосив війну:

– Я такий і такий! Виповідаю тобі війну. Якщо не приведеш свою армію на границю, знищу всю твою державу.

Цар зібрав величезне військо, став на границі фронтом, А хлопець проти нього один, з голими руками. Всі дивуються:

– Як думає цей воювати?

А хлопець вийняв пицалку, запищалив. Почало військо валити, так сипатися, як з міха сиплеться зерно. Закрило військо усі поля. Примчав генерал:

– Що потребуєш, пресвітлий царю?

– Усіх офіцерів ворожої армії побийте, простих вояків не рушайте, бо вони не винні.

Царя тимчасово живим залишіть!

– Наказ буде виконано!

За хвилину всіх офіцерів було побито. Залишилася армія без командирів. І вже нема кому нею командувати.

Цар піддався і визнав, що війну програв. Повернувся сумним з фронту.

– Що сталося, няньку? – питає дочка.

– Так і так... Легінь як тільки запищалив, військо почало сипатися, хмарою валити. Стільки, як морського піску, як па деревах листя, як на землі трави. Всіх наших офіцерів було побито, командувати армією нікому.

Царівна була мудріша за батька і каже йому:

– Няньку, оголоси йому війну ще раз. Я піду з тобою на фронт. Я невидимо наближуся до нього, вихоплю з його рук чарівну пицалку.

Так і було. Цар знову оголосив війну, повів свою армію на границю. Як тільки почалася битва, царева донька одягла чарівну шапку. Невидимо наблизилася до хлопця і вихопила пицалку. Тільки посміхнулася:

– Чи довоював ти уже?

Тепер вона запищалила, і військо почало сипатися, як зерно з міха. Прибіг до неї генерал:

– Що потребуєш, пресвітла царице?

Недалеко стояла висока гора. Була вона такою, мов острів. Довкола гора гладка, як мур. Вершок гори сягав самого неба. І ніхто не знав, що є на тій горі, бо хмари завжди ховали її від людських очей. Царівна показала гору генералові:

– Винеси цього ледацюгу на вершину гори, щоб ніколи більше в долину не повернувся. Звідти не скочить, бо коли б і скочив, від нього порошу не залишилось би.

Вояки генерала хлопця вхопили і понесли на вершок гори.

Довго від страху лежав хлопець на одному місці. Лежав, як труп, бо думав, що помер і вже попав на другий світ.

Мало-помалу опам'ятався і дивиться довкола себе: сонце світить сильніше, бо сюди ближче світити. На цій вершині тепліше, повітря тут чистіше і свіжіше, ніж в долині.

– Тут можна жити! – каже сам до себе.

На вершині гори ріс прекрасний сад, родилася тут садовина, якої тільки можна було загадати. А від садовини такі чарівні запахи пливли, що вже ними можна було жити.

Хлопець почав їсти яблука, груші, черешні, сливи. Їсть те, що тільки його душа забажає. А сливи, груші, яблука на горі в сто разів добріші, смачніші тих, що на землі.

Довго, дуже довго прожив хлопець в саду. Не заслаб, а навпаки – поправився, зміцнів. Ходить садом, оглядається довкола. Якось підійшов до краю гори, ліг на черево і дивиться униз. «Ой! Як далеко, як глибоко земля! Навіть не видно її!» – подумав.

Одного дня, мандруючи садом, хлопець помітив горіха-велета. Розрісся горіх широко, так широко, що собою заслонив би ціле село. А під горіхом криниця. Хлопець напився свіжої води. І так йому вода полюбилася, що гукнув:

– Такої води я за життя ще не пив.

Коли води випив, почав розуміти бесіду всілякої звірини. Ще й бесіду птахів, комах – всього живого – розумів.

Сів собі під горіхом і відпочиває... Ураз прилетіла ворона, сіла на кінець стовпа. Стовп з нею поколисався, ворона на крилах тримається, щоб гілка не зломилася. Дужим голосом ворона закранкала. Незадовго прилетіла ще одна. Ця теж кранкнула. І «заговорили» ворони між собою. Та хлопець не тільки все чує, але й розуміє:

– Добрий день, мамко!

– Доброго здоров'я, донько!

– Що нового, мамко?

– Та нового стільки, що ця гора після трьох місяців сяде донизу і буде стояти рівно з землею. А коли цей чоловік, що став нашим царем, пішов би край гори, міг би зійти на землю. Бо гора своєю вершиною опуститься рівно до поверхні землі, і так буде за годину. А потім знову підросте і стане такою, як тепер.

Ворона-дочка закранкала й полетіла:

– Бувай здорова, мамко!

– Бувай здорова, донько!

І мати полетіла собі в іншу сторону.

Хлопець уважно вислухав воронячу «бесіду» й задумався: «А чи правду сказала ворона-мати? Чи дійсно гора сяде вершиною до землі?»

І став він неспокійним: постійно ходить сюди-туди по саду. Раптом чує такий дивний запах, якого ще не чував, хоч в саду були різні пахощі. А той запах такий приємний, що кості розбирає.

– А звідки цей запах?

Ходить, шукає. І втямив прекрасну яблуню. Такі на ній запашні яблука, яких ніколи ніде у житті не видів. А недалеко яблуні груша. І груші так пахнуть, що ніколи ніде подібного не чував.

Яблуня і груша розрослися так, що гілля їх переплелось, наскрізь проросло. Вони були такі рясні, що віти погнулися, сягали до землі.

Сів хлопець до самої середини яблуні і груші, милується врожаєм, бо він був таким, якого хлопець ніколи ніде не видів. Дивиться вверх по дереву, хотів би поспробувати, що за яблуко. Зірвав найстиглише, їсть.

Голова закрутилася, хлопець відчув, як роги почали рости. Роги ростуть, ростуть. Пробираються крізь гілля, крізь листя, крізь плоди все вище, вище. Проросли до самої вершини дерева, переплелися, покрутилися довкола гілля. І придавили роги хлопця до землі так, що рушитися не можна.

– За що мене Бог так покарав? – заплакав хлопець. – Аж тепер тут прийдеться погібати.

Лежить під деревом, з місця рушитися не може. Він не знає, що роги вирости з яблука. Пролежав так кілька ночей, кілька днів. Дуже зголоднів. Ураз з дерева впала груша й покотилася прямо до нього.

– Як добре, що хоч одна впала! – зрадів хлопець. – З'їм, бо помираю з голоду.

Тільки з'їв грушу, як в голові знову закрутилося, а роги відпали. Зрадів хлопець, скочив на ноги. Відійшов і почав рвати груші та яблука. Коли наївся, знову сів відпочити, бо дуже намучили його ті роги.

Сидить собі і думає: «Від чого вирости роги? А може, від того, що я з'їв яблуко? Ану, ще раз спробую». І знову з'їв яблуко. В ту ж хвилину знову почали рости роги. Повалили його на землю страшним тягарем. Лежить хлопець на землі і не рухається. Вхопив грушу, з'їв. Роги відпали.

Так хлопець довідався про таємницю чудодійних яблук і чудодійних груш. Взяв садовини повну торбу і вже тримається краю гори.

З нетерпінням чекає, коли гора почне опускатися донизу.

Чекав, довго чекав, бо дуже хотілося йому на землю повернутися. Раптом гора почала сідати. Так швидко сідала, що хлопець відірвався від землі й повис у повітрі.

Підняло його між деревами. Вхопився хлопець за гілля і міцно тримається. Ноги пішли уверх, голова пішла униз.

Недовго це тривало, бо гора зрівнялася з землею. Хлопець швидко побіг до краю скелі. Саме одною ногою ступив на землю, друга була ще на горі, коли гора почала підніматися. І так швидко піднімалася, що земля заколисалася. Хлопець налякався, аж пам'ять загубив. Коли опам'ятався, подивився довкола і видить: гора стоїть високо, а її вершина за хмарами, сягає неба.

Довго ще, довго лежав на траві, відпочивав. А потім рушив у дорогу.

«Іду я до своїх братів, – думає собі. – Дістану грошей і так доберуся до царівни-негідниці. Покараю її по заслугі».

І немало біди перетерпів, доки добрався до своєї домівки. Дома відпочив, поправився, набрався сили. Взяв грошей і рушив до столиці, в якій жила царівна, що його обдурила. Одягнувся до якогось бідняцького лахміття і прийшов на базар.

Заплатив мито, щоб мав право продавати фрукти. Поклав на стіл пару яблук, а вони запахли на цілий базар. Люди оглядаються, біжать до хлопця. Дивуються і питають:

– Що яблука коштують?

– Ой, вони дорогі! Ви їх не купите. У вас нема стільки грошей.

Хлопець ціну просив високу. Прості люди такої не можуть дати. Та прийшла на базар царська служниця. Почула пахощі чарівних яблук. Довідалася про високу ціну, прийшла додому, розповіла господині.

– Продаються на базарі такі й такі яблука. Запахли вони на цілий край. Та дуже багато грошей просять за них. Ніхто не може стільки заплатити.

– У нас грошей досить. Я іду і сама куплю яблука! – каже царівна.

Вхопила кошика, побігла на базар. Хлопець її тільки втямив, коли насунув на очі шапку, щоб його не впізнала.

– Що просите за яблука?

– Стільки й стільки! – назвав високу ціну. – Та я вам дам дешевше. Ніхто їх не купує, я тут сиджу вже давно, тільки дорогий час марно трачу. Пару яблук я продав, залишилися в мене три – найкращі. Беріть, бо не хочеться сидіти на базарі.

Дівчина заплатила гроші, понесла яблука додому. Царська родина якраз сідала до столу обідати.

Цар, цариця, їх дочка мали свої окремі кімнати. Царівна одне яблуко поклала цареві:

– Після обіду, няньку, з'їсте.

Друге яблуко поклала матері:

– Після обіду, мамко, з'їсте.

Третє яблуко собі залишила.

Пообідали вони і взялися до яблук. Та не встигли їх доїсти, як почали їм роги рости. І росли так швидко, що за кілька хвилин досягли стелі й покрутилися на стінах. Росли б ще далі, та нікуди. Придавили родину царя роги до землі так, що ніхто рушитися не може.

Підняли цар, цариця, царівна страшенний плач і лемент. Напав на них великий страх. Плач і крик почули слуги. Збіглися, побачили диво і від страху повтікали. Бо це було таке, що дивитися страшно.

По всьому місту і по всій державі рознеслася вістка, що в царя, в цариці, в їх дочки вирости роги. Вістка дійшла і до редакції. Редактори написали про це в газетах. І так цілий світ довідався, яке нещастя впало на царську сім'ю.

Газети були розкуплені вмить, бо кожен хотів читати про ті страшні роги. Одні царя шкодують, інші тішаться і сміються. Звичайно, останніх завжди буває більше.

– Давно треба було їм такого!

Зібралися лікарі з цілої країни, зібралися з цілого світу. Пробують лікувати від рогів: мастять, розтирають, хочуть зрізати. Рогаті помирають від болю. Та тільки відріжуть кусника, як роги ростуть ще більші.

Хлопець продав яблука й вернувся до свого краю. І думає собі так: «Нехай трохи помучаться, потерплять». І досить довго був дома. Поправився, наїв собі черево, купив собі лікарську одежину, ташку для медицини, купив собі бричку і пару красних коней. Найняв собі і парадного кучера.

Сів у брички, їде. Народ дивиться, забувається:

– Який красний лікар!

– Який красний у нього кучер!

Справді, кучер сидів гордо попереду, в руках тримав віжки, а за шапкою у нього красне перо тріпочеться, як лист па трепеті.

Лікар на парадній бричці з'явився у столичному місті. Найняв собі в готелі дорогу кімнату і всім сказав, що походженням він з далекої, дуже далекої держави. Пани дивляться на заграничного лікаря і говорять між собою.

– Це має бути славний лікар.

Поважають, частують не тільки лікаря, але і його кучера.

Пан лікар їсть і читає газети – вони по столах лежали. А далі питає слугу:

– Що сталося з вашим пресвітлим царем? Я прочитав у газетах...

– Ой, вельможний пане, з нашим царем така біда, що страшно сказати. З цілого світу зібралися лікарі, а вилікувати його не можуть...

– Та і я лікар. Подорожую до іншої держави... Там хворий принц... Я міг би допомогти вашому царю, та, на жаль, не маю часу. Треба мені поспішати до принца...

Відразу подзвонили телефоном до головного міністра:

– Тут є славний заграничний лікар. Він береться вилікувати нашого царя. Але він поспішає до іншої країни – його викликають до хворого принца. Швидко ходіть сюди! Може, якось припросите, щоб урятував життя нашому царю.

Міністр сів на доброго коня і гнав його так, скільки мав душі, бо хотів чимшвидше бути у славного лікаря. Позналилися, подали руки:

– Я головний міністр.

– Я лікар такий і такий...

– Пане лікарю! Царська родина в нещасті. Будьте ласкаві та добрі, допоможіть нам. Давно вже всі мучаться і страждають.

– Я вдячно допоміг би, але поспішаю до сусідньої країни, бо там захворів принц.

– Пане докторе, вам по дорозі. Загляньте і до нашого бідного, нещасливого царя. Він вас обзолотить.

Доти просили, доти молили лікаря, що той погодився.

– Гаразд, гляну! Якщо хворобу треба довго лікувати, братися за неї не буду. Візьмуся тоді, коли буду їхати назад.

Привели лікаря до царської палати, а він парадно одягнений, повний, червоний, лице як намальоване. І ніхто його не впізнає. Відчинив лікар ташку, вийняв інструмента і почав стукати по рогах. Цар плаче.

– Нелегке діло! – каже лікар. – Цій хворобі можна допомогти, та лікувати треба довго, а зараз я поспішаю.

Просять, молять лікаря. Просить цар, цариця, царівна, просить і міністр.

– Пане докторе, допоможіть в нашій біді. Ми вам цілими вагонами золота повеземо...

Довго дався панькати хлопець. Нарешті погодився лікувати царську родину.

– Я тільки так згоден лікувати, коли в царській палаті залишаться одні хворі, а всі слуги, урядники, кухарки заберуться геть... При моїй операції бути ніхто не може.

Цар погодився.

– Я виджу, що іншої допомоги нема. Які муки не будуть, я їх витерплю. Якщо помру, помру бодай без рогів.

Цар наказав слугам, міністрам, урядникам вибратися з палати.

Коли в палаті залишилася одна царська родина, лікар приступив до операції.

– Пресвітлий царю, треба вашу кров міняти. А як міняти? Я мушу вас бити. Протягом чотирнадцяти днів мушу вас щодня бити... Тоді роги відпадуть. Даю гарантію.

Цар на все погодився. Чотирнадцять днів лупив хлопець царя. Так домучив пресвітлого, що той вже ледве дихає. Нарешті хлопець вийняв грушу, порізав на кусники, змішав з водою і подав хворому. Тільки цар випив ті ліки, як роги відпали.

Хвалять заграничного лікаря.

– Мудрий чоловік, якщо таку страшну недугувилічив.

Настала черга лікувати царицю. Правда, так їй не бив, бо вона була слабша. На чотирнадцятий день хлопець дав їй грушу, і роги відпали.

Повезли царицю до лікарні. Навіть в газетах з великою радістю понаписували кореспонденти, що царська родина врятована від страшної біди. І вславляли всі заграничного лікаря до самого неба.

Прийшла черга до царівни. Лікар взявся і її лікувати. Приступив до неї, постукав інструментом по рогах і каже:

– Ой, небого, тут буде найтяжче лікування, бо в тебе молода кров. А то значить, що тебе треба найдужче бити.

Знову чотирнадцять днів лікував хлопець царівну. А на чотирнадцятий день вийшов з палати на короткий час і відразу повернувся. Каже їй:

– Пообіцяй, що виконаєш усі мої накази. Інакше тобі ще нині буде кінець.

– Обіцяю, обіцяю.

– Ти мене впізнаєш?

Придивилася до нього.

– Не впізнаю.

Зняв шапку.

– А тепер впізнаєш?.. Я легінь, з яким ти грала в карти, якого ти обдурила, від якого викрала гаманця, чарівну шапку і пищалку. Я той, кого ти веліла кинути на високу гору.

Принцеса впізнала хлопця.

– Що зараз хочеш? Померти чи повернути мої речі?

Царівна налякалася так, що говорити не могла. Та повертати чарівного гаманця, чарівну шапку і чарівну пищалку не хотіла.

Лікар знову почав «лікування».

– Ой, віддаю, віддаю, віддаю!

– Де ті речі?

– Там і там... Під піччю викопана яма... Яма замазана глиною так, що сліду не видно! Шукай і там знайдеш гаманця.

Довго, досить довго шукав, доки знайшов. Перевірив гаманця й поклав до кишені. Повернувся до царівни:

– Де чарівна шапка?

– Там і там. Під шафою викопана яма. Шукай, знайдеш.

Знайшов і шапку. Перевірив, поклав до своєї торбини.

– Де пищалка?

– Там і там. Копай під столом.

Знайшов і пищалку. Перевірив, поклав у торбину.

А тепер приступився до царівни:

– На прощання хочу дати тобі ще трохи «ліків», щоб ти мене не забула скоро.

Потім хлопець добув грушку. З'їла вона, і роги відпали. Ще сказав їй:

– Якщо комусь скажеш про мене щось, відразу погинеш.

Нікому не сказала, як лікував її, царя і царицю.

А хлопець сів собі на бричку і поїхав до невідомого міста. Місяць відпочивав, поки звичайні лікарі лікували царя, царицю і їх доньку від побоїв. А коли почув, що вони вже здорові, виповів їм війну.

Царське військо стало фронтом. Хлопець вийняв пишалку, і з'явилося війська стільки, як морського піску, як по деревах листя, як по землі трави. Прибіг генерал:

– Що потребуєш, пресвітлий царю?

– Царя, царицю, царівну знищити! Знищити міністрів, старших офіцерів, всіх панів-зрадників! Коли всіх голови ляжуть, спитайте молодих офіцерів і простих вояків: «Піддаєтеся чи хочете помирати?»

Так і сталося. Знищили царя, царицю, царівну, міністрів, старших офіцерів, всіх панів, котрі обдирали невинний народ. Далі спитали простих вояків і малих офіцерів:

– Піддаєтеся чи хочете битися і погинути?

– Не хочемо свою кров проливати за наших ворогів! – гукнуло військо.

І припинилася війна, закінчився бій. Всі сплеснули руками і гукнули:

– Хай живе молодий цар!

І молодий цар перебрав державу. Знайшов собі красну дівчину з простого роду, чесну, роботящу челядину. Заручилися і влаштували весілля. Жених запросив своїх братів. І кожного, хто був на гостині, обдарував дорогоцінними подарунками. На весіллі заявив, що знімає з людей великі податки.

Радість була велика. Прості люди тішилися, що молодий цар справедливо управляє державою. По весіллю молоді жили щасливо і в любові. Можливо, що й тепер живуть вони, якщо не померли.

Вáтра – вогнище.

Лéгiнь – парубок.

Швáкати – бити.

ОХ

Колись-то давно, не з моєї пам'яті, мабуть, ще й батьків і дідів наших не було на світі, жив собі убогий чоловік з жінкою, а у них був одним один син, та й той не такий як треба: таке ледащо той одинчик, що господи! Нізащо і за холодну воду не візьметься, а все тільки на печі сидить та просом пересипається. Уже йому, може, років із двадцять, а він усе на печі сидить – ніколи й не злазить; як подадуть їсти, то й їсть, а не подадуть, то й так обходиться...

Батько й мати журяться:

– Що нам з тобою, сину, робить? Чужі діти своїм батькам у поміч стають, а ти тільки дурно у нас хліб переводиш!

Журились-журились батько з матір'ю, а далі мати й каже:

– Що ти таки, старий, думаєш з ним, що вже він зросту дійшов, а така недотепа – нічого робить не вміє? Ти б його куди оддав, куди найняв, то, може б, його чужі люди чому вивчили.

Порадилися, батько і оддав його у кравці вчитись. От він там побув день зо три та й утік; заліз на піч – знов просом пересипається. Батько його побив добре, вилаяв, оддав до шевця шевству вчитись. Так він і звідтіля втік. Батько знов його побив і оддав ковальству вчитись. Так і там не побув довго – втік. Батько бідкається:

– Що робить? Поведу, – каже, – ледащо у інше царство: де найму, то найму, може, він відтіля не втече. Взяв його і повів. Йдуть та йдуть, чи довго, чи недовго, аж увійшли у такий темний ліс, що тільки небо та земля. Увіходять у ліс, притомилися трохи; а там над стежкою стоїть обгорілий пеньок; батько й каже:

– Притомився я, сяду, одпочину трохи.

От сідає на пеньок та:

– Ох! Як же я втомився! – каже.

Тільки це сказав, аж з того пенька – де не взявся – вилазить такий маленький дідок, сам зморщений, а борода зелена аж по коліна.

– Що тобі, – питає, – чоловіче, треба од мене?

Чоловік здивувався: «Де воно таке диво взялося?» Та й каже йому:

– Хіба я тебе кликав? Одчепись!

– Як же не кликав, – каже дідок, – коли кликав!

– Хто ж ти такий? – пита чоловік.

– Я, – каже дідок, – лісовий цар Ох. Чого ти мене кликав?

– Та цур тобі, я тебе і не думав кликати! – каже чоловік.

– Ні, кликав, ти сказав: «Ох!»

– Та то я втомився, – каже чоловік, – та й сказав.

– Куди ж ти йдеш? – пита Ох.

– Світ за очі! – каже чоловік. – Веду оцю дитину наймать, може, його чужі люди навчать розуму, бо у себе дома – що найму, то й утече.

– Найми, – каже Ох, – у мене, я його навчу. Тільки з такою умовою: як вибуде рік та прийдеш за ним, то коли пізнаєш його – бери, а не впізнаєш – ще рік служитиме в мене!

– Добре, – каже чоловік.

От ударили по руках, – чоловік і пішов собі додому, а сина повів Ох до себе.

От як повів його Ох, та повів аж на той світ, під землею, та й привів до зеленої хатки, очеретом обтиканої. А в тій хатці усе зелене: і стіни зелені, і лавки зелені, і Охова жінка зелена, і діти, сказано – все, все... А за наймичок у Оха мавки – такі зелені, як рута!..

– Ну, сідай же, – каже Ох, – наймитку, та поїси трохи!

Мавки подають йому страву – і страва зелена; він попоїв.

– Ну, – каже Ох, – піди ж, наймитку, дровець урубай та наноси.

Наймит пішов. Чи рубав, чи не рубав, та ліг на дрівця й заснув. Приходить Ох – аж він спить. Він звелів наносити дров, поклав на дрова зв'язаного наймита, підпалив дрова. Згорів наймит! Ох тоді взяв попільець, по вітру розвіяв, а одна вуглина і випала з того попелу. Ох тоді її сприснув живущою водою, – наймит знов став живий, тільки вже моторніший трохи.

Ох знову звелів дрова рубати, той знов заснув. Ох підпалив дрова, наймита спалив, попільець по вітру розвіяв, вуглину сприснув живущою водою – наймит знов ожив і став такий гарний, що нема кращого! От Ох спалив його і втретє, та знову живущою водою сприснув вуглину – і з того ледачого парубка та став такий моторний та гарний козак, що ні здумать, ні згадать, хіба в казці сказати.

От вибув той парубок рік. Як вийшов рік, батько йде за сином. Прийшов у той ліс до того пенька обгорілого, сів та й каже:

– Ох!

Ох і виліз з того пенька та й каже:

– Здоров був, чоловіче!

– Здоров, Ох!

– А чого тобі треба, чоловіче? – питає Ох.

– Прийшов, – каже, – за сином.

– Ну, йди, як пізнаєш – бери його з собою, а не пізнаєш – ще рік служитиме.

Чоловік і пішов за Охом. Приходить до його хати. Ох взяв виніс мірку проса, висипав – назбігалосся такого півнів!

– Ну, пізнавай, – каже Ох, – де твій син?

Чоловік дивився-дивився – усі півні однакові, один у один, – не впізнав.

– Ну, – каже Ох, – йди ж собі, коли не впізнав. Ще рік твій син служитиме в мене.

Чоловік і пішов додому.

От виходить і другий рік; чоловік знову йде до Оха. Прийшов до пенька:

– Ох! – каже.

Ох до його виліз.

– Йди, – каже, – впізнавай! – Увів його у кошару – аж там самі барани, один в один. Чоловік пізнавав-пізнавав – не пізнав.

– Йди собі, коли так, додому, твій син ще рік житиме у мене.

Чоловік і пішов, журячись.

Виходить і третій рік. Чоловік йде до Оха. Іде та йде – аж йому назустріч дід, увесь, як молоко, білий, і одежа на йому біла.

– Здоров, чоловіче!

– Доброго здоров'я, діду!

– Куди це ти йдеш?

– Йду, – каже, – до Оха виручать сина.

– Як саме?

– Так і так, – каже чоловік. І розказав тому білому дідові, як він Охові оддав у найми свого сина і з якою умовою.

– Е! – каже дід. – Погано, чоловіче, довго він тебе водитиме!

– Та я вже, – каже чоловік, – і сам бачу, що погано, та не знаю, що його й робить тепер у світі. Чи ви, дідусю, не знаєте, як мені мого сина вгадять?

– Знаю! – каже дід.

– Скажіть же й мені, дідусю-голубчику! Бо все-таки який він не був, а мій син, своя кров!

– Слухай же, – каже дід. – Як прийдеш до Оха, він тобі випустить голубів, то ти не бери ніякого голуба, тільки бери того, що не їстиме, а сам собі під грушею сидітиме та обскубуватиметься. То твій син!

Подякував чоловік дідові і пішов. Приходить до пенька.

– Ох! – каже.

Ох і виліз до нього і повів його у своє лісове царство. От висипав Ох мірку пшениці, накликав голубів. Назліталось їх така сила, і все один в один.

– Пізнавай, – каже Ох, – де твій син! Пізнаєш – твій, а не пізнаєш – мій.

От всі голуби їдять пшеницю, а один сидить під грушею, сам собі надувся та обскубується. Чоловік і каже:

– Ось мій син!

– Ну, вгадав! Коли так, то бери.

Взяв перекинув того голуба, – і став з нього такий гарний парубок, що кращого й на світі немає. Батько зрадив дуже, обнімає його, цілує... Раді обидва!

– Ходім же, сину, додому.

От і пішли.

Йдуть дорогою та й розмовляють: батько розпитує, як там у Оха було; син розказує; то знову батько розказує, як він бідує, а син слухає. А далі батько й каже:

– Що ж ми тепер, сину, робитимем? Я бідний і ти бідний... Служив ти три роки, та нічого не заробив!

– Не журіться, тату, все гаразд буде. Глядіть, – каже, – тут полюватимуть за лисицями паничі, то я перекинусь хортом та піймаю лисицю, то паничі мене купуватимуть у вас, то ви мене продайте за триста карбованців, тільки продавайте без ретязя, от у нас і гроші будуть, розживемось!

Йдуть та йдуть, аж там на узліссі собаки ганяють лисицю, так ганяють, так ганяють, лисиця не втече, хорт не дожене. Син зараз перекидається хортом, догнав ту лисицю, піймав. Паничі вискочили з лісу.

– Се твій хорт?

– Мій!

– Добрий хорт! Продай його нам.

– Купіть.

– Що тобі за його?

– Триста карбованців без ретязя.

– Нащо нам твій ретязь – ми йому позолочений зробимо. На – сто!

– Ні.

– Ну, бери всі гроші, давай хорта. – Одлічили гроші, взяли хорта – давай полювать. Випустили того хорта знову на лисицю. Він як погнав лисицю, то погнав аж у ліс, та перекинувся парубком і знову прийшов до батька.

Йдуть та йдуть, батько й каже:

– Що нам, сину, цих грошей, – тільки що хазяйством завестись, хату полагодить.

– Не журіться, тату, буде ще. Тут, – каже, – паничі їхатимуть по перепелиці з соколом. То я перекинусь соколом, а вони мене купуватимуть, то ви мене продайте знов за триста карбованців без шапочки.

От йдуть полем, паничі випустили сокола на перепела; так сокіл женеться, а перепел тікає: сокіл не дожене, перепел не втече. Син перекинувся соколом, так одразу і насів на того перепела. Паничі побачили.

– Це твій сокіл?

– Мій.

– Продай його нам.

– Купіть.

– Що тобі за нього?

– Як дасте триста карбованців, то беріть собі сокола, тільки без шапочки.

– Ми йому парчеву зробимо...

Поторгувались, продав за триста карбованців. От паничі пустили того сокола за перепелицею, а він як полетів та й полетів у ліс, там перекинувся парубком і знову прийшов до батька.

– Ну, тепер ми розжились трохи, – каже батько.

– Постійте, тату, ще буде. Як будемо, – каже, – іти через ярмарок, то я перекинусь конем, а ви мене продавайте: дадуть вам за мене тисячу карбованців; тільки продавайте без недоуздка.

От підходять до містечка там, чи що, – аж ярмарок. Син перекинувся конем – і такий кінь, як змії, і приступить страшно! Батько веде того коня за недоуздок, а він так гарцює, копитом землю вибиває! Тут понасходилося купців – торгують.

– Тисячу, – каже, – без недоуздка, то й беріть!

– Та навіщо нам цей недоуздок, ми йому срібну позолочену уздечку зробимо! – Дають п'ятсот.

– Ні!

А це підходить циган сліпий на одне око:

– Що тобі, чоловіче, за коня?

– Тисячу без недоуздка.

– Ге! Дорого, батю: візьми п'ятсот з недоуздрком!

– Ні, не рука, – каже батько.

– Ну шістсот... бери!

Як узяв той циган торгуватися, як узяв – так чоловік не спускає.

– Ну, бери, батю, тільки з недоуздрком.

– Е, ні, цигане, недоуздок мій!

– Чоловіче добрий! Де ти видав, щоб коня продавали без уздечки? І передасть ніяк...

– Як хочеш, а недоуздок мій! – каже чоловік.

– Ну, батю, я тобі п'ять карбованців накину, – тільки з недоуздрком.

Чоловік подумав: недоуздок яких там три гривни вартий, а циган дає п'ять карбованців. Взяв і оддав. Чоловік пішов, взявши гроші, додому, а циган – на коня та й поїхав. А то не циган, то Ох перекинувся циганом.

Той кінь несе та й несе Оха – вище дерева, нижче хмари... От спустились у ліс, приїхали до Оха; він того коня поставив на стайні, а сам пішов у хату.

– Не втік-таки від моїх рук! – каже жінці.

От у обідню пору бере Ох того коня за повід, веде до водопою, до річки. Тільки що привів до річки, а той кінь нахилився пити – та й перекинувся окунем, та й поплив. Ох, не довго думавши, перекинувся і собі щукою та давай ганятися за тим окунем. Так оце – що нажене, то окунь одстовбурчить пірця та хвостом повернеться, то шука й не візьме. От вона дожене та:

– Окунець, окунець, повернись до мене головою, побалакаємо з тобою!

– Коли ти, кумонько, хочеш балакати, – каже окунець щуці, – то я й так чую!

Знову – що нажене шука окуня та:

– Окунець, окунець, повернись до мене головою, побалакаємо з тобою!

А окунець одстовбурчить пірця та й каже:

– Коли ти, кумонько, хочеш, – то я й так чую!

Довго ганялись шука за окунем – та ні, не дожене!

А це підпливає той окунь до берега – аж там царівна шмаття пере. Окунь перекинувся гранатовим перснем у золотій оправі. Царівна й побачила та й підняла той перстень з води. Приносить додому, хвалиться:

– Який я, таточку, гарний перстень знайшла! – Батько любиться, а царівна не знає, на який його й палець надіти: такий гарний!

Коли це через якийсь там час доповіли цареві, що прийшов якийсь купець. (А то Ох купцем перекинувся). Цар вийшов:

– Що тобі треба?

– Так і так: їхав я, – каже Ох, – кораблем по морю, віз у свою землю своєму цареві перстень гранатовий та й упустив той перстень у воду... Чи ніхто з ваших не знайшов?

– Так, – каже цар, – моя дочка знайшла.

Покликали її. Ох як узявсь її просить, щоб оддала, бо йому, каже, і на світі не жить, як не привезе того персня! Так вона не оддає, та й годі! Тут уже цар уступився:

– Оддай, – каже, – дочко, а то через нас буде нещастя чоловікові, оддай!

А Ох так просить:

– Що хочете, та й беріть у мене, – тільки оддайте мені перстень!

– Ну, коли так, – каже царівна, – то щоб ні тобі, ні мені! – та й кинула той перстень на землю... Той перстень і розсипався пшоном – так і порозкочувалось воно по всій хаті. А Ох, недовго думавши, перекинувся півнем та давай клювати те пшоно. Клював-клював, все поклював... А одна пшонина закотилася під ноги царівні, – він тієї пшонини і не з'їв. Як поклював, – та у вікно й вилетів собі геть та й полетів собі...

А з тієї пшонини та перекинувся парубок – і такий гарний, що царівна як побачила, так і закохалася одразу, – та так же щиро просить царя й царицю, щоб її оддали за нього:

– Ні за ким, – каже, – я щаслива не буду, а за ним моє щастя!

Цар довго морщився, що за простого парубка оддає свою дочку. А далі порадилися – та взяли та й подружили їх, та таке весілля справляли, що увесь мир скликали. І я там був, мед-вино пив, хоч в роті не було, а по бороді текло – тим вона в мене й побіліла!

І за холодну воду не братися – ледарювати.

Переводити хліб – не давати ніякої користі.

Ударити по руках – домовитися.

Р'єтязь – ланцюг.

ЛЕТЮЧИЙ КОРАБЕЛЬ

Був собі дід та баба, а в них було три сини: два розумних, а третій дурний. Розумних же вони й жалують, баба їм щонеділі білі сорочки дає, а дурника всі лають, сміються з нього, а він знай на печі у просі, в чорній сорочці, без штанців. Як дадуть, то й їсть, а ні, то він голодує. Аж ось прийшла чутка, що так і так: прилетів такий царський указ, щоб зібралися до царя на обід, і хто змайструє такий корабель, щоб літав, і приїде на тім кораблі, за того цар дочку віддає.

Розумні брати й радяться:

– Піти б то, може, там де наше щастя закотилося!

Порадилися, просяться в батька та в матері:

– Підемо ми, – кажуть, – до царя на обід: загубити – нічого не загубимо, а може, там де наше щастя закотилося!

Батько їх умовляє, мати їх умовляє... Ні!

– Підемо, та й годі! Благословіть нас на дорогу.

Старі, нічого робити, взяли, поблагословили їх на дорогу, баба надавала їм білих паляниць, спекла поросся, – пішли вони.

А дурень сидить на печі та й собі проситься:

– Піду і я туди, куди брати пішли!

– Куди ти, дурню, підеш? – каже мати. – Там тебе й вовки з'їдять!

– Ні, – каже, – не з'їдять, піду!

Старі з нього спершу сміялись, а то давай лаяти. Так ні! Вони бачать, що з дурнем, мовляв, нічого не зробиш, та й кажуть:

– Ну, йди, та щоб ти вже й не вертався й щоб не признавався, що ти наш син.

Баба дала йому торбу, наклала туди чорного черствого хліба, пляшку води дала й випроварила його з дому. Він і пішов.

Іде та йде, коли зустрічає на дорозі діда: такий сивий дідуган, борода зовсім біла аж до пояса.

– Здорові, діду!

– Здоров, сину!

– Куди йдете, діду?

А той каже:

– Ходжу по світу, з біди людей виручаю. А ти куди?

– До царя на обід.

– Хіба ти, – питає дід, – умієш зробити такий корабель, щоб сам літав?

– Ні, – каже, – не вмію!

– То й чого ж ти йдеш?

– А бог його знає, – каже, – чого! Загубити не загублю, а може, там моє щастя закотилося.

– Сідай же, – каже, – та спочинеш трохи, пополуднуємо. Виймай, що там у тебе в торбі.

– Е, дідусю, нема тут нічого, самий черствий хліб, що ви й не вкусите.

– Нічого, виймай!

От дурень виймає, аж з того чорного хліба такі стали паляниці білі, що він ізроду й не їв таких; сказано, «як у панів».

От вони розіслали свитки на траві, посідали, давай полуднувати. Пополуднували гарненько, подякував дід дурневі за хліб та й каже:

– Ну, слухай, сину: йди ж тепер ти в ліс, та підійди до дерева, та перехрестися тричі, й удар сокирою в дерево, а сам мерщій падай ниць і лежи, аж поки тебе хто не розбудить; тоді – каже, – тобі корабель збудується, а ти сідай на нього й лети куди тобі треба, по дорозі бери кого б там не стрів.

Дурень подякував дідові і розпрощався; дід пішов своєю дорогою, а дурень пішов у ліс.

От увійшов у ліс, підійшов до дерева, цюкнув сокирою, упав ниць та й заснув. Спав-спав... Коли це за який там час чує – хтось його будить:

– Уставай, уже твоє щастя поспіло, вставай!

Дурень прокинувся, коли гляне – аж стоїть корабель: сам золотий, щогли срібні, а вітрила шовкові так і понадимались – тільки летіти! От він, недовго думавши, сів на корабель, той корабель знявся й полетів... Як полетів та й полетів – нижче неба, вище землі – й оком не зглянеш!

Летів-летів, коли дивиться: припав чоловік на шляху до землі вухом та й слухає. Він і гукнув:

– Здорові, дядьку!

– Здоров, небоже!

– Що ви робите?

– Слухаю, – каже, – чи вже позбирались до царя на обід люди.

– А хіба ви туди йдете?

– Туди.

– Сідайте зі мною, я вас підвезу.

Той сів. Полетіли.

Летіли-летіли, коли дивляться: іде чоловік шляхом – одна нога за вухо прив'язана, а на одній скаче.

– Здорові, дядьку!

– Здоров, небоже!

– Чого ви на одній нозі скачете?

– Того, – каже, – коли б я відв'язав другу, то за одним ступнем увесь би світ переступив. А я, – каже, – не хочу...

– Куди ж ви йдете?

– До царя на обід.

– Сідайте з нами.

– Добре.

Той сів, знов полетіли.

Летіли-летіли, коли дивляться: стоїть на дорозі стрілець і приціляється з лука, а ніде не видно ні птиці, нічого. Він крикнув:

– Здорові, дядьку! Куди ви цілитеся, що не видно ні птиці, нічого?

– То що, що не видно? То вам не видно, а мені видно!

– Де ви її бачите!

– Ет! – каже. – Там, за сто миль, сидить на сухій грушці!

– Сідайте з нами!

Він і сів. Полетіли.

Летіли-летіли, коли дивляться: іде чоловік і несе за спиною повен мішок хліба.

– Здорові, дядьку!

– Здоров!

– Куди ви йдете?

– Іду, – каже, – добувати на обід хліба.

– Та в вас і так повен мішок!

– Що тут цього хліба? Мені й на один раз поснідати не стане.

– Сідайте з нами!

– Добре!

Сів і той. Полетіли.

Летіли-летіли, коли дивляться, ходить чоловік коло озера, мов чогось шукає.

– Здорові, дядьку!

– Здоров!

– Чого ж ви тут ходите?

– Пити, – каже, – хочеться, та ніяк води не знайду.

- Та перед вами ж цілісіньке озеро, чому ви не п'єте ?
- Ет, що тут цієї води! Мені й на один ковток не стане.
- Так сідайте з нами!
- Добре!

Він сів, полетіли.

Летіли-летіли, коли глянуть, аж іде чоловік у село й несе куль соломи.

- Здорові, дядьку! Куди це несете соломку?

– У село, – каже.

- Ото! Хіба в селі нема соломи?

– Е, – говорить, – та не така!

– А хіба це яка?

– А така, – каже, – що яке б душне літо не було, а тільки розкидай цю соломку, то зараз де не візьметься мороз і сніг.

- Сідай з нами!

Той сів, і полетіли далі.

Летіли-летіли, коли дивляться: іде чоловік у ліс і несе в'язку дров за плечима.

- Здоров, дядьку!

– Здоров!

- Куди ви дрова несете?

– У ліс.

- Ото! Хіба в лісі нема дров?

– Чому нема? Є, – говорить, – та не такі.

– А які ж?

– Там, – каже, – прості, а це такі, що як тільки розкидати їх, так зараз же де не візьметься військо перед тобою!

- Сідайте з нами!

І той згодився, сів, та й полетіли.

Чи довго вони летіли, чи недовго, а прилітають до царя на обід. А там серед двору столи понаставлені й понакривані, бочки меду повикочовані – пий, душе, їж, душе, чого забажаєш! А людей, – сказано, – півцарства зійшлося.

Дурень прилетів із товариством на тім кораблі, спустився в царя перед вікнами, повиходили вони з корабля й пішли обідати.

Цар дивиться у вікно – аж щось прилетіло на золотім кораблі. Він лакеєві і каже:

- Піди спитай, хто там золотим кораблем прилетів!

Лакей пішов, подивився, приходить до царя:

- Якась, – каже, – мужва обідрана!

Цар не вірить:

– Як, – каже, – можна, щоб мужики на золотім кораблі прилетіли! Ти, мабуть, не допитався.

Взяв та й пішов сам між люди.

- Хто, – питає, – тут на цім кораблі прилетів?

Дурень виступив:

- Я! – каже.

Цар як подивився, що в нього свиточка – латка на латці, штанці – коліна повилазили, то аж за голову взявся: «Як-таки, щоб я свою дитину та за такого холопа видав!»

Що його робити? І давай йому загадки загадувати.

– Піди, – каже на лакея, – скажи йому, що хоч він і на кораблі прилетів, а як не добуде води живущої й цілющої, поки люди пообідають, то не то царівни не віддам, а оце меч – а йому голова з плеч!

Лакей і пішов.

А Слухало, той самий, що припав до землі вухом, підслухав, що цар казав, то й розказав дурневі. Дурень сидить на лаві (такі лави кругом столів пороблено) та й журиться: не їсть, не п'є. Скороход побачив:

– Чому ти, – питає, – не їси?

– Де вже мені їсти! І в пельку не йде.

І розказав – так і так.

– Загадав мені цар, щоб я, поки люди пообідають, добув води живущої й цілющої... Як я її добуду?

– Не журись! Я тобі дістану!

– Ну, гляди!

Приходить лакей, дає йому царський наказ; а він уже давно знає, як і що.

– Скажи, – говорить, – що принесу!

От лакей і пішов.

А Скороход відв'язав ногу від вуха та як махнув, – так в одну мить і набрав води живущої й цілющої.

Набрав, утомивсь. «Ще, – думає, – поки обід, вернуся, а тепер сяду під млином, відпочину трохи».

Сів та й заснув. Люди вже обід кінчають, а його нема. Дурень сидить ні живий ні мертвий. «Пропав!» – думає.

Слухало взяв, приставив до землі вухо – давай слухати. Слухав-слухав.

– Не журись! – каже. – Під млином спить, вражий син!

– Що ж ми будемо тепер робити? – каже дурень. – Як би його збудити?

А Стрілець каже:

– Не бійся: я збуджу!

От як нап'яв лук, як стрельне – як торохне стріла в млин, аж тріски полетіли... Скороход прокинувся – мерщій туди! Люди обід тільки що кінчають, а він приносить ту воду.

Цар – що робити? Ну загадувати другу загадку: як із'їсть із своїм товариством за одним разом шість пар волів смажених і сорок пічок хліба, тоді, каже, віддам мою дитину за нього, а не з'їсть, то от мій меч – а йому голова з плеч!

Слухало й підслухав та й розказав дурневі.

– Що ж мені тепер робити? Я й одного хліба не з'їм! – каже дурень.

Та й знов зажурився – аж плаче. А Об'їдайло й каже:

– Не плач, я за вас усіх поїм, і ще буде й мало.

Приходить лакей: так і так.

– Добре, – каже, – нехай дають!

От насмажили дванадцять биків, напекли сорок пічок хліба. Об'їдайло як зачав їсти – усе дочиста поїв, ще й просить:

– Ех, – каже, – мало! Хоч би ще трошки дали!..

Цар бачить, що він такий, – знову загадав загадку, щоб сорок сорокових кухлів води випив за одним духом і сорок сорокових кухлів вина, а не вип'є – «мій меч – його голова з плеч!»

Слухало підслухав – розказав; дурень плаче.

– Не плач! – каже Обпивайло. – Я, – каже, – сам вип'ю, ще й мало буде.

От викотили їм по сорок сорокових кухлів води й вина. Обпивайло як узяв пити, всі до каплі видув ще й підсміюється.

– Ех, – каже, – мало! Хоч би ще трохи – ще б випив.

Цар бачить, що нічого з ним не вдіє, та думає: «Треба його, вражого сина, зо світу звести, а то він мою дитину занапастить!» От і посилає до дурня лакея:

– Піді скажи, що казав цар, щоб перед вінцем у баню сходив.

А другому лакеєві загадує, щоб пішов сказав, щоб баню чавунну напалили: «Так він сякий-такий зажариться!» Грубник натопив баню – так і пашить: самого чорта, мовляв, можна засмажити!

Сказали дурневі. От він іде в баню, а за ним слідком іде Морозко з соломою. Тільки що ввійшли в баню, аж там такий жар, що не можна! Морозко розкинув солому – й відразу так стало холодно, що дурень насилу обмився, та швидко на піч, та там і заснув, бо намерзся-таки добре! Вранці відчиняють баню, думають – тільки з нього попільець зостався, аж він лежить на печі; вони його й збудили:

– Оце, – каже, – як міцно спав!

Та й пішов із бані.

Доповіли цареві, що так, мовляв, і так: на печі спав, і в бані так холодно, наче цілу зиму не топлено. Цар засмутився дуже: що його робити? Думав-думав, думав-думав...

– Ну, – каже, – як дістане мені на ранок полк війська, то вже віддам свою дочку за нього, а не дістане, то от мій меч – йому голова з плеч!

А сам думає:

«Де таки простому мужикові полк війська добути? Я цар, та й то!..»

От і дав наказ.

Слухало й підслухав, і розказав дурневі. Дурень знову сидить та й плаче:

– Що мені тепер робити на світі? Де я того війська добуду?

Іде на корабель до товариства:

– Ой, виручіть, братця! Виручали не один раз з біди і тепер виручіть! А то пропав я на світі!..

– Не плач! – каже той, що ніс дрова. – Я тебе виручу.

Приходить слуга:

– Казав, – каже, – цар, як поставиш завтра на ранок цілий полк війська, тоді твоя царівна!

– Добре, зроблю! – каже дурень. – Тільки скажи цареві, як не віддасть ще й тепер, то я його військовою повоюю й силою царівну візьму.

Уночі повів товариш дурня в поле й поніс з собою в'язку дров. Як почав ті дрова розкидати, як почав розкидати, то що кине – то й чоловік, що кине – то й чоловік! І такого війська набралось, Господи! На ранок прокидається цар – аж чує: грають. Він питає:

– Що там так рано грає?

– То, – кажуть, – той своє військо муштрує, що на золотім кораблі прилетів.

Цар тоді бачить, що нічого не вдіє, та звелів його покликати до себе.

...А дурень такий став, що його й не пізнаєш: одяга на ньому так і сяє: шапочка золота, а сам такий гарний, що Боже! Веде він своє військо, сам на воронім коні попереду, за ним старшина... Підступив під палац:

– Стій! – крикнув.

Військо у лаву стало – як перемите! Він пішов у палац; цар його обіймає, цілує.

– Сідай, мій зятю любий!

Вийшла й царівна; як побачила – аж засміялась, який у неї гарний чоловік буде!

От їх швидко й повінчали, такий бенкет задали, що аж до неба дим пішов.

ЯЙЦЕ-РАЙЦЕ

Колись була птиця-жайворонок царем, а царицею – миша, і мали вони своє поле. Посіяли на тім полі пшеницю. Як уродила їм та пшениця – давай вони зерном ділитися. От одне зерно зайве було. Миша каже:

– Нехай мені буде!

А жайворонок каже:

– Нехай мені!

Думають вони: що тут робити? Пішли б позиватися, та немає старших за них: немає до кого йти позиватися. Потім миша каже:

– Ну, я лучче його перекушу.

Цар на це діло згодився. Миша тільки взяла зерно в зуби та в нору й побігла. Тут цар-жайворонок збирає всіх птахів, щоб звоювати царицю мишу, а цариця скликає всіх звірів – і почали війну. Як вийшли в ліс – то що звірі хочуть яку птицю розірвати, то вони на дерево; або птиця як візьме, літаючи, бити звірів, то вони в нору... Так билися цілий день, а потім увечері сіли всі спочивати. Коли цариця зогледілась – аж немає на війні комашні. Тоді вона звеліла, щоб конче була на вечір і комашня. Коли це приходять і комашня. Цариця й нагадала їй, щоб вона вночі полізла на дерева і за одну ніч повідкушувала птиці пір'я коло крил.

На другий день, тільки-но розвиднілось, цариця кричить:

– Ану, вставайте воюватися!

Птиця що підійметься, то й упаде на землю, – так звір її і розірве. І цариця повоювала царя.

А орел бачить, що то лихо, сидить на дереві і не злітає. Коли тут іде стрілець, бачить, що орел сидить на дереві, як націлиться на нього. А той орел так просить його:

– Не бий мене, голубчику, я тобі в великій пригоді стану! Стрілець удруге націливсь, він ще його просить:

– Візьми лучче мене та вигодуй, то побачиш, в якій я тобі пригоді стану!

Стрілець ще наміривсь стріляти, утретє. Орел знов його почав просити:

– Ей, голубчику-братіку! Не бий мене та візьми до себе – я тобі у великій пригоді стану!

Стрілець повірив йому: поліз, та зняв з дерева, та й несе його додому. А він йому каже:

– Принеси мене до своєї хати та годуй мене м'ясом доти, поки в мене крила повідростають.

А в того чоловіка було дві корови, а третій бугай. Він зараз і зарівав йому одну корову. Орел ту корову за рік із'їв та й каже тому чоловікові:

– Пусти мене, я політаю, побачу, чи вже відросли крила. Той чоловік і випустив його з хати. Орел літав, літав, та й прилетів опівдні назад до того чоловіка, каже йому:

– Ще в мене мала сила – заріж іще одну ялівку!

Той чоловік послухав його та й зарівав. Орел із'їв її за рік. Та знову як полетів... Пролітав мало не цілий день, увечері знову прилітає та й каже йому:

– Заріж іще й бугая!

Той чоловік думає: «Що тут робити – чи зарізати, чи ні?» А потім каже:

– Більше пропало, нехай і це пропадає!

Узяв та й зарівав йому бугая. Він із'їв і того бугая, таки за рік, а потім як полетів, то літав так високо – аж під хмарою. Коли це прилітає та й каже йому:

– Ну, спасибі тобі, чоловіче: вигодував мене, а тепер сідай на мене.

Той чоловік питається:

– Що з того буде?

А він йому каже:

– Сідай!

Той і сів.

Орел його поніс аж у хмару, а потім і пустив його додолю. Той чоловік летить додолю, коли це орел не дав йому долетіти до землі, підхопив його та й каже:

– А що, як тобі здавалось?

А він каже:

– Так, наче я вже неживий був.

Тоді орел йому каже:

– Отак саме й мені було, як ти на мене націлявся.

Потім каже:

– Сідай знов!

Тому чоловікові й не хотілося сідати на орла – ну, нема що робити, таки сів. Орел знов його як поніс, та аж у саму хмару, а звідтіль скинув його з себе – та підхопив його так, може, як на два сажні від землі, та й питається його:

– А що, як тобі здавалось?

Він йому каже:

– Так зовсім, наче вже кістки мої розсипались.

Тоді орел йому каже:

– Так само й мені було, як ти вдруге націлявсь. Ну, ще сідай.

Той сів. Орел як понесе його аж за хмару, та звідтіль і пустив його додолю, та підхопив уже аж коло самої землі, та тоді питається його:

– Як тобі здавалось, як ти летів на землю?

Він йому каже:

– Так, наче мене зовсім не було вже на світі.

Тоді орел йому каже:

– Отак же й мені було, як ти втретє націлявсь.

А потім каже:

– Ну, тепер уже ніхто нікому не винний: ні ти мені, ні я тобі. А тепер сідай на мене, та полетимо до моєї господи.

Ото летять та й летять, прилітають до його дядька. А він йому каже:

– Іди ж у хату, та як будуть питатися тебе: чи не бачив нашого небожа, то ти скажеш: як дасте яйце-райце, то й на вічі приведу.

Він приходить у хату, коли це йому кажуть:

– Чи по волі, чи по неволі?

А він їм каже:

– Добрий козак усе по волі ходить.

Вони його питаються:

– Чи не чув ти там за нашого небожа? Бо вже третє літо, як пішов на війну, – та ні чутки, ні звістки.

А він їм каже:

– Як дасте яйце-райце, то й на вічі приведу.

Вони йому кажуть:

– Лучче нам його ніколи не бачити, як віддати тобі яйце-райце.

Тоді він виходить із хати та й каже орлові:

– Казали так: лучче нам його ніколи не бачити, як тобі віддати яйце-райце.

Орел йому каже:

– Летімо далі!

Летять та й летять, та й прилітають до орлова брата, та й тут чоловік те саме говорив, що в його дядька, – таки й тут не получив яйце-райце.

Прилітають до його батька, а орел йому каже:

– Іди в хату, та як будуть питатися за мене, то скажеш, що бачив й на вічі приведу.

Увіходить чоловік у хату, а вони йому кажуть:

– Чи по волі, чи по неволі?

Він їм:

– Добрий козак усе по волі ходить.

Вони його стали питатися:

– Чи не бачив нашого сина? Бо вже як немає – четверте літо: десь пішов на війну, та, мабуть, убили його там.

А він їм каже:

– Я бачив, але як дасте яйце-райце, то я й на очі приведу.

Батько орлів каже йому:

– Нащо ж воно тобі? Лучче ми тобі дамо багато грошей.

Він каже:

– Я не хочу грошей, мені дайте яйце-райце!

– Піди ж приводь, зараз тобі дамо!

Він уводить орла в хату. Тоді його батьки так зраділи, що дали яйце-райце і сказали:

– Тільки не розбивай ніде на дорозі, а як прийдеш додому, то погороди загороди великі, а тоді його і розіб'єш.

Він іде та йде, та так схотілось пити йому... Коли це найшов криничку. Тільки що став пити воду, та якось об цебрину й розбив те яйце-райце. Як узяв скот вернути з того яйця!.. Верне та верне. Гониться він за тим скотом, то що з того боку піджене, на другий розійдеться... Кричить бідолаха – нічого сам не зробить! Коли це іде до нього змія й каже йому:

– Що ти мені даси, чоловіче, як я тобі скот цей вжену в те яйце?

А він їй каже:

– А що тобі дати? Вона йому каже:

– Даси те, що без тебе стало дома?

А він каже:

– Дам!

Ото вона йому гарненько загнала той скот у яйце, заліпила славно яйце і дала йому в руки.

Він приходить додому, аж там без нього син народився. Ударив він об поли руками:

– Це ж я тебе, сину, віддав змії!

Ну, ото журяться вони з жінкою, а далі кажуть:

– Нема що робити, журбою не поможеш! Якось треба жити.

Погородив він загороди великі, розбив те яйце, випустив скот і забагатів.

Живуть вони, аж поки син підріс. От син і каже.

– Це ви мене, тату, віддали змії. Ну, дарма, якось буде!

От він зараз і пішов до змії.

Приходить до неї, а вона йому каже:

– Зроби мені троє діл та й підеш собі додому, а як не зробиш, то я тебе з'їм!

А коло її хати був великий луг – скільки оком зглянути! Так вона йому каже:

– Щоб ти за одну ніч отой луг викорчував, і щоб там ізорав, і пшениці насіяв, ізжав її, в скирти поклав і щоб в ту ніч з тієї самої пшениці мені паляницю спік: поки я встану, щоб вона на столі лежала.

Він іде до ставка та й зажуривсь. А там близько був мурований стовп, і в тім стовпі була зміїна дочка замурована. Він приходить сюди та й плаче. А дочка його питається:

– Чого ти плачеш?

А він каже:

– Як же мені не плакати, коли змія загадала таке, що я ніколи його не зроблю, а вона сказала, щоб за одну ніч зробив.

Вона його питалась:

– А що ж там?

Він їй і розказав. Вона йому каже:

– Як візьмеш мене за жінку, то я тобі все зроблю так, як змія казала.

Він каже:

– Добре!

Вона йому каже:

– Лягай же тепер спати, а завтра рано щоб устав та понесеш змії паляницю.

От пішла дочка змії до того лугу та як свисне: той луг тріщить, лущить – на тім місці ореться, пшениця сіється... – до світу спекла паляницю, дала йому. Він приніс до змії в хату і поклав на столі.

Змія прокинулася, вийшла в двір та й дивиться на той луг, тільки сама стерня та скирти стоять. Тоді йому каже:

– Ну, справивсь! Гляди ж, щоб і вдруге діло зробив! Та зараз йому й загадала:

– Щоб ти оту гору розкопав, і щоб туди Дніпро йшов, а коло того Дніпра побудуй комори: щоб байдаки туди приставали, й щоб ти ту пшеницю продав на байдаки. Як устану рано, то щоб це все було готове!

Він ізнов іде до того стовпа та й плаче. Та дівка його питається:

– Чого ти плачеш?

Він їй розказав те все, що йому змія загадала. Так вона йому каже:

– Лягай спати, я це все пороблю.

А сама як свисне, то та гора розкопується, Дніпро туди йде, коло нього комори будуються... Тільки прийшла та збудила його, щоб він пшеницю видав купцям на байдаки з тих комор. Змія встає та й дивиться, що все так ізроблено, як вона йому загадала.

Тоді загадує йому втретє:

– Щоб ти цю ніч уловив золотого зайця і раненько щоб приніс мені в хату.

Він ізнов іде до того стовпа та й плаче. Та дівка питається його:

– Що вона загадала?

Він каже:

– Оце вже не жарти: хто його знає, як того золотого зайця зловити.

Вона каже йому:

– Одначе ходім до тієї скелі. Стань над норою, ти будеш ловити, а я буду гонити з нори, і гляди ж: що тільки буде виходити з нори – бери його: то золотий заєць!

Ото вона пішла та й жене. Коли це вилазить з нори гадюка та й сичить. Він її і пустив. Дівчина виходить із нори та й питається його:

– А що, нічого не вилазило? А він каже:

– Ба, ні: лізла гадюка, а я побоявся її, щоб не вкусила, та й пустив.

А вона йому каже:

– А щоб тебе! Ото і є заєць! Ну, гляди ж, я ще раз піду; та як буде хто виходити й казатиме, що тут немає золотого зайця, то ти не вір, а хапай його!

Полізла та й жене. Коли виходить така стара баба та й питається того парубка:

– Чого ти, сину, тут шукаєш?

А він їй каже:

– Золотого зайця.

Вона йому каже:

– Де тут він узявся: тут його нема!

Сказала це та й пішла від нього. Коли це виходить та дівка та й питається його:

– А що, нема зайця? І ніщо з нори не виходило?

Він каже:

– Ба, ні: виходила баба стара та спиталась мене, чого я тут шукаю, а я сказав, що золотого зайця. А вона каже: тут його немає, то я її й пустив.

Тоді вона каже:

– Чом ти не держав: ото ж заєць! Ну, тепер більше ніде його не піймаєш, хіба я перекинуся зайцем, а ти мене принесеш і покладеш на стільці, тільки не віддавай змії у руки, бо як віддаси, то вона пізнає та розірве і тебе, і мене.

От вона так і зробила: перекинулась золотим зайцем, він узяв приніс того зайця, поклав його на стільці та й каже змії:

– Нате ж вам зайця, а я піду вже від вас.

Вона каже:

– Добре, йди!

Він пішов. А змія тільки з хати, а заєць знову перекинувся дівчиною та за парубком. Почали вони вдвох утікати. Біжать та й біжать. Коли це змія побачила, що то не заєць був, а її дочка, – давай доганяти, щоб її розірвати. Та сама не побігла змія, а послала свого чоловіка. Змій біжить за ними: коли вони чують – аж стугонить земля... Тоді дівка каже:

– Оце вже за нами біжить! Я перекинусь пшеницею, а ти дідом, та будеш стерегти мене. Та як буде питаться тебе, чи не бачив парубка й дівки, чи не йшли сюди, то ти скажеш, що тоді, як ця пшениця сіялась.

Коли це змії летить та й питається того діда:

– Чи не бачив тут – не йшли парубок з дівкою?

А він каже:

– Ба, йшли.

Той питається:

– Давно ж вони йшли?

Дід:

– Тоді, як оця пшениця сіялась.

Змій каже:

– Цю пшеницю вже пора косить, а їх учора не стало.

Та й вернувся назад. Зміїна дочка зробилась ізнов людиною, а той дід парубком, та давай утікати.

Прилітає змії додому. Змія його питається:

– А що, не догнав? І нікого не зустрічав на дорозі?

А він каже:

– Ба, ні! Зустрічав: дід стеріг пшеницю, а я його питавсь: чи не бачив, тут не йшли парубок із дівчиною? А він каже: йшли тоді, як оця пшениця сіялась, але ж та пшениця така, що пора косити, – так я і вернувся.

Тоді змія йому каже:

– Чом ти того діда й ту пшеницю не розірвав? То вони самі! Біжи вдруге за ними, та щоб доконче розірвав!

Летить змії. Коли ті чують, що летить ізнов, аж земля реве, так дівка каже:

– Ей, летить ізнов! Зроблюся я монастирем, таким старим, от-от розвалиться, а ти – ченцем; та як буде він тебе питатися, чи не бачив таких-то – скажеш: «Бачив тоді, як оцей монастир будувався».

Коли це летить змії та й питає того ченця:

– Чи не бачив – не йшли тут парубок і дівка?

А він каже:

– Я бачив тоді, як оцей монастир роблено.

А змії каже йому:

– Їх учора не стало, а цей монастир уже годів сто, як роблено.

Сказав це та й вернувся назад.

Приходить додому та й розказує змії:

– Бачив одного ченця, коло монастиря ходив; як я його питався, то він сказав, що бігли тоді, як оцей монастир роблено, але тому монастиреві уже років сто, а їх учора не стало.

Тоді вона йому каже:

– Чому ти не роздер того ченця і монастиря не розвалив, то ж вони! Тепер я сама побіжу!

Побігла.

Ото біжить... Коли ті чують – аж земля реве і гаряча. Дівчина тоді каже йому:

– Ей, тепер ми пропащі: уже сама біжить! Ну, я тебе зроблю річкою, а сама зроблюсь рибою-окунем.

Зробила.

Прибігла змія та й каже до тієї річки:

– А що, втекли?

Перекинулася зараз щукою, давай гонитися за тією рибою: що хоче вхопити, то окунь повернеться своїм пір'ям гострим до неї, то вона не візьме його. Гонилась, гонилась – так-таки не вловила та надумала всю воду з річки випити. Стала пити: пила-пила, напилась багато та й лопнула.

Ото тоді та дівка, що була рибою, каже тому парубкові, що був річкою:

– Тепер ми вже не біймось! Ходімо до твоєї господи; то ти підеш у хату, та гляди: усіх поцілуєш, тільки дядькової дитини не цілуй, бо як поцілуєш ту дитину, то забудеш за мене. А я пока наймусь у цім селі в кого-небудь.

Ото він прийшов у хату, з усіма поздоровкався та й думає собі: «Як же мені не поздоровкатися з дядьковою дитиною? Таж вони подумують щось погане про мене». Поцілував і дитину дядькову. Як поцілував, так і забув за ту дівку.

Ото побув півроку та задумав жениться. Йому порадили одну гарну дівку, щоб він її брав; він за ту й забув, що його врятувала від змії, з іншою заручився.

От перед весіллям, увечері, кличуть на шишки молодиць. Прикликали і ту дівку, що він з нею втікав, – хоч її й ніхто не знав, що воно за дівка. Стали бгати шишки; та дівка зліпила з тіста голуба й голубку та й пустила додолу, а вони стали живі. Голубка й почала говорити до голуба:

– А ти забувсь, як я за тебе луг викорчовувала й там пшеницю сіяла, а з тієї пшениці паляницю спекла, щоб ти до змії відніс?

А голуб каже:

– Забув, забув!

Потім знов голубка каже:

– А ти забувсь, як я за тебе гору розкопувала і туди Дніпро пустила, щоб байдаки ходили до комор і щоб пшеницю ти продавав на байдаки?

А він каже:

– Забув, забув!

Потім знов голубка каже:

– А ти забув, як ми ходили вдвох за золотим зайцем? Ти й мене забув?

А голуб каже:

– Забув, забув!

Тоді парубок згадав за ту дівку, – за цю-таки саму, що голуби поробила, та ту покинув, а з цією оженився. І тепер живе добре.

Сажень – міра довжини, приблизно 2,13 м.

Лущити – обробляти ґрунт, підрізувати бур'яни, розпушувати верхній шар землі перед оранкою.

Байдак – великий річковий човен.

Кликати на шишки – пекти весільний коровай.

Бгати – скручувати, ліпити, м'яти.

ПРО БІДНОГО ПАРУБКА ТА ЦАРІВНУ

Була собі в гаю хатка, а в тій хатці жила жінка з сином. Поля у них не було, бо кругом був гай густий, а хліб вони купували. Не стало в них хліба, то жінка й посилає свого сина по хліб.

– На тобі,– каже,– сину, ці гроші та піди купи хліба.

Узяв той син гроші й пішов. Іде та й іде, коли дивиться, аж веде чоловік собаку.

– Здоров, дядьку!

– Здоров!

– Куди ти собаку ведеш?

– Поведу,– каже,– в гай та повішу, а то вже стара стала, ні до чого не годяща.

– Не вішай її, чоловіче, продай краще мені!

– А що ти даси за неї?

От він віддав ті гроші, що мати йому дала на хліб, а собаку взяв і повів додому. Прийшов додому, а мати його й питає:

– А що, сину, купив хліба?

– Ні, мамо, не купив.

– Чом же ти не купив?

– Я йшов, коли дивлюсь – веде чоловік собаку вішати, то я взяв та й купив.

Дала йому мати грошей і послала його знову по хліб. Пішов він, коли дивиться – несе чоловік kota.

– Здоров, дядьку!

– Здоров!

– Куди ти, дядьку, йдеш?

– Несу kota в гай.

– Нащо ж ти його несеш у гай?

– Повішу. Не можна через нього нічого в хаті вдержати. Що б не поставив, що б не положив, уже він його не промине!

– Ти б,– каже,– мені його продав!

– Купи!

– Що ж тобі дати за нього!

– Я не буду торгуватися: що даси, за те й продам.

От він ті гроші, що мати йому дала на хліб, віддав, узяв kota та й пішов додому.

Приходить, а мати його й питає:

– А де ж ти хліб дів?

– Та я й не купив!

– Чом же ти не купив? Де ж ти гроші дів? Може, ще якогось чорта купив?

– Купив,– каже.

– Нащо ж ти купив?

– Ніс чоловік kota у гай і хотів його повісити, так мені його жалко стало, то я взяв та й купив.

– На ж тобі ще гроші, та гляди вже – нічого не купуй, у хаті вже й одного окрайця хліба нема.

Пішов він. Іде та йде, коли дивиться – б'є чоловік гадюку.

– Нащо ти,– каже,– чоловіче, гадюку б'єш? Ти б краще мені її продав!

– Купи,– каже,– продам.

– Що ж тобі дати?

– Що даси, то те й буде.

Віддав він йому всі гроші. Той чоловік забрав і пішов собі далі, а гадюка й каже:

– Спасибі тобі, чоловіче добрий, що ти визволив мене від смерті. На тобі оцей перстень: як тобі чого треба буде, то ти перекинь його з однієї руки на другу – до тебе зараз прибіжать слуги. Що б ти їм не загадав, що б ти не придумав – усе зроблять тобі.

Узяв він той перстень і пішов додому. Підходить до хати, перекинув з однієї руки на другу – явилось їх стільки, що страх!

– Щоб мені, – каже їм, – був хліб!

Тут сказав, а тут уже й нанесли хліба стільки, що страх!.. Прийшов він у хату та й каже:

– Ну, тепер, мамо, уже не будемо ходити хліба купувати: дала мені гадюка такий перстень, що як перекинути його з однієї руки на другу, то зараз прибіжать слуги: що б я їм не казав, що б я їм не загадав, – усе зроблять.

– За що ж вона тобі дала?

– За те, що я її визволив від смерті. Її чоловік хотів убити, а я в нього купив за ті гроші, що ви дали на хліб.

От вони так і живуть, і собачка та кіт з ними. І тільки йому чого схочеться – він зараз перекине перстень, слуги прибіжать і зроблять, що треба.

От і схотілося йому женитися. Він і каже своїй матінці:

– Підіть, матінко, та висватайте за мене царівну.

Пішла вона до царівни, розказала, чого прийшла, а царівна й каже:

– Як пошиє твій син такі черевички, щоб на мою ногу якраз прийшлись, то піду за нього заміж.

Пішла вона додому та й каже синові:

– Казала царівна, як ти пошиєш їй такі черевички, щоб на її ногу прийшлись, то піде за тебе заміж.

– Добре, – каже, – пошию.

Увечері прийшов надвір, перекинув з руки на руку перстень – зараз і назбігалось слуг. От він і каже їм:

– Щоб мені до ранку були черевички, золотом шиті, а сріблом підбиті, і щоб ті черевички якраз прийшлися царівні на ногу.

На другий день устає він – уже черевички готові стоять. Взяла мати черевички і понесла царівні.

Поміряла вона – якраз на її ногу. От вона й каже:

– Скажи своєму синові, щоб він пошив мені за одну ніч сукню до вінця і щоб та сукня була не довга і не коротка, не тісна і не широка – щоб вона саме на мене прийшлась.

Приходить та жінка додому та й каже:

– Казала царівна, щоб ти пошив їй через ніч до вінця сукню і щоб та сукня була не довга і не коротка, не тісна і не широка, – щоб вона саме тільки на неї прийшлась.

– Добре, – каже, – мамо, лягайте спати: все зроблю, що б вона мені не загадала.

Полягали спати, а він вийшов надвір, перекинув перстень з руки на руку – зараз слуг найшло такого, що страх!

– Щоб мені, – каже, – до ранку була сукня із такої матерії, що світиться так, як сонце, і щоб та сукня саме прийшлась на царівну.

– Добре, все зробимо.

Ліг він спати. На другий день устає й каже матері:

– Ну, йдіть, мамо, до царівни та й несіть сукню. Що вона ще скаже?

– Що ж я, – каже, – сину, понесу? Де ж та сукня?

Пішов він до стола, підняв хустку – так у хаті і засяяло, неначе сонце зійшло.

– Ось, мамо, на столі сукня лежить під хусткою – несіть швиденько її.

Взяла вона сукню та й понесла. Приходить до царівни, а вона й питає:

– А що ти нам скажеш, жінко добра?

– Принесла, – каже, – вам сукню до вінця.

Як відкрила вона ту сукню – так у покоях і засяяло усе. Наділа царівна її, стала перед дзеркалом, подивилась – аж підскочила: так зраділа, що така гарна зробилась. Пройшла вона раз по світлиці, пройшла вдруге – просто як сонечко: так від неї й сяє.

– Ну,– каже,– жінко добра, нехай він мені ще зробить міст від мого палацу аж до тієї церкви, де ми будемо вінчатися, і щоб той міст був із срібла й золота. Як міст буде готовий, тоді підемо до вінця.

Приходить та жінка додому та й каже синові:

– Казала царівна, щоб був міст від того палацу, де вона живе, до церкви. Казала, щоб той міст ти зробив із золота та срібла.

– Добре,– каже,– мамо, лягайте ж відпочивати.

Полягали ввечері спати, а він вийшов надвір, перекинув з руки на руку перстень – такого слуг насходилося, що й двір тісний став.

От він їм і каже:

– Щоб мені до ранку був міст із срібла й золота від палацу царівниного до церкви,– я там буду вінчатися,– і щоб, як туди я буду з царівною їхати, з обох боків цвіли яблуньки, груші, вишні, черешні, а як назад буду їхати, то щоб уже все поспівало.

– Добре,– кажуть,– до ранку все буде так, як ви хочете.

На другий день устає він, вийшов з хати, аж дивиться – стоїть міст, і з обох боків садки ростуть. От він вернувся у хату та й каже:

– Ідіть, мамо, та скажіть царівні, що вже й міст готовий, нехай їде до шлюбу.

Пішла мати до царівни, сказала їй, а вона й каже:

– Я вже міст бачила – дуже гарний міст. Скажи ти своєму синові, нехай він приїздить вінчатися.

Прийшла та жінка додому та й каже синові:

– Казала царівна, щоб ти завтра їхав вінчатися.

От він через ніч збудував собі палац, а на другий день поїхав до церкви, повінчалися з царівною і вертаються назад, а на мосту вже все поспіває: і яблука, і груші, і вишні, і черешні, і всяка-всяка садовина, яка тільки на світі є...

Приїхали вони в той палац, відгуляли весілля та й живуть собі. І той собачка та котик з ними. Прожили вони там якийсь час, от раз царівна й питає свого чоловіка:

– Скажи мені, серденько, як ти пошив мені черевички й сукню: ти ж з мене й змірка не брав? Як ти за одну ніч збудував такий міст і де ти набрав стільки золота та срібла?

– У мене,– каже,– є оцей перстень; як я його перекину з однієї руки на другу, то зараз назбігається до мене слуг повен двір. Що б я їм не загадав – усе зроблять. То вони зробили черевички й сукню, збудували міст і палац цей, що ми живемо,– все вони мені роблять.

От вона діждалась, поки він заснув добре, тихенько зняла з нього той перстень, перекинула з руки на руку, тих слуг такого найшло, що страшно й глянути.

От вона їм і каже:

– Щоб зараз тут були і коні, і ридван, – я поїду до свого палацу, а щоб із цього палацу ви зробили стовп такий, щоб тільки можна було моєму чоловікові стояти й лежати, і зараз цей стовп щоб перенесли за море. Та глядіть мені, щоб ви його на збудили, щоб він уже прокинувся у стовпі.

– Добре,– кажуть,– усе буде так, як звелено.

Вийшла вона, стоїть ридван. Сіла вона та й поїхала. А палац ураз стовпом став,– так його й потягли ті слуги через море.

Другого дня вранці прокидається царівнин чоловік, аж нема ні жінки, ні палацу, ні персня – нічого нема; тільки стовп стоїть. Хотів вийти – дверей нема. Полапав він одну стіну, полапав другу – не можна вийти; тільки віконце маленьке пущено. Живе він, бідний, там, ніхто їсти йому не дає. Там би він і вмер, і пропав, якби не собачка та кіт, бо й вони в тому стовпі zostалися і можна їм вилазити в те віконце. От собачка побіжить у поле украде з торби в якого хлібороба шматок хліба та й принесе, а котик візьме в зуби, полізе до віконця і віддасть йому. Назбирали трохи хліба, от собачка й каже котові:

– А що,– каже,– є в нашого хазяїна хліб, ходім за море, може, як-небудь добудемо перстень.

– Ходім! – каже кіт.

От пішли. Біжать та й біжать, підбігають до моря. Сів котик на спину собаці та й поплили. Довго плив і все ж добились до берега.

Вийшли на берег, погрілись трохи на сонці, а котик і каже:

– Ти,– каже,– зостанься над морем, а я побіжу до палацу. Як я добуду персня, то бігтиму щосили сюди, щоб зараз і назад, а то щоб ще й не наздогнали.

– Добре,– каже собачка.– Іди ж ти до палацу!

От котик побіг. Біжить та й біжить, біжить та й біжить, і не відпочиває, та все біжить. Коли дивиться – аж стоїть палац і коло нього варта. От той котик прибіг у двір і бігає. Підійшла та царівна під вікно, дивиться, аж кіт ходить по двору. Вона взяла його й пустила в світлиці. Тиняється той котик по світлицях та все придивляється, де царівна перстень ховає... Як доглядився, діждався, що всі полягали спати, ухопив перстень та й побіг. Прибігає до моря та поспішається так – скочив собаці на спину, собака кинувсь у воду – попливли.

От перепливали вже вони й море, скоро й берег, собака й питає кота:

– А що, держиш персня?

Кіт мовчить, бо перстень у нього в роті. А собака не покидає свого:

– Скажи, я тебе питаю, чи ти держиш персня? А то я тебе в море скину, коли не скажеш.

Мовчить кіт, а собака так розсердивсь:

– Ну, не кажеш – оце ж кидаю!

Кіт злякався та:

– Держу!

А перстень бульк у море! Мовчить тоді кіт, знову нічого не каже.

Перепливли через море, повиходили, кіт і напався на собаку:

– Такий-сякий! Через тебе я персня впустив! Нащо ти мене допитував! Тепер лізь у море, шукай персня! Як хочеш, а лізь!

Поліз собака, – бродив-бродив, бовтався-бовтався – нема. Почали вони вельми сваритися з котиком. А далі й кажуть:

– Будемо ходити понад морем та питати, може, хто знайдеться такий, що нам його дістане з моря.

От вони погрілись трохи на сонці та й пішли понад морем. Кого зустрінуть, кого побачать – усе розпитують, чи не може він дістати перстень із моря або чи не знав такого, щоб міг дістати, та нікого такого не напитають. А кіт і каже:

– Знаєш що? Ходім понад берегом та візьмемось до жаб та до раків.

– Добре, – каже собачка, – ходім!

От і пішли. Знайдуть оце жабу й питають:

– А що, винесеш нам із моря перстень? Винось, а то вб'ємо.

Яку піймають, то вона їм і каже:

– Я знаю, де ваш перстень. Пустіть мене, то я вам його принесу.

Вони пустять її, то вона собі й попливе, а про перстень і ні гадки. То жаби боялись їх, а то вже й перестали. Котра попадеться, то зараз і каже: «Принесу перстень», – вони її й пустять.

От ідуть вони увечері понад морем, аж дивляться – жабеня скаче. Вони піймали його та й питають:

– Ти знаєш, де в морі лежить перстень?

– Не знаю... квак, квак!

– Як ти не знаєш, то ми тебе вб'ємо.

Стара жаба побачила, вилізла з води, та така здорова, як відро, та й каже:

– Не бийте моєї дитини: я вам із моря винесу перстень.

– Добре,– кажуть,– ми його будемо держати, аж поки ти нам принесеш; як принесеш, тоді його пустимо.

Пірнула та жаба в море, знайшла перстень, віддала їм. Вони перстень узяли, пустили те жабеня і побігли до стовпа. Прийшли до свого хазяїна, аж він уже весь хліб поїв, уже два дні і кришки в роті не було, – такий сухий став, як скіпка. Зараз котик подерсь до віконця, віддав йому той перстень. Він перекинув його з руки на руку, – зараз і явились слуги. От він їм:

– Перенесіть цей стовп назад туди, де й був, і щоб був знову з нього палац, а в ньому моя жінка й мати.

Тільки сказав – так усе й зробилося. Жінку ж він прогнав, а сам там живе з матір'ю, з котиком та з собачкою.

Ридв'ан – велика карета для далеких подорожей, запряжена 6-12 кіньми.

КРАСНИЙ ІВАНКО І ЗАКЛЯТЕ МІСТО

Жила, де не жила, одна жінка, що одного разу без нікого подалася в місто – до самої столиці. По дорозі перестрів її якийсь чоловік та й каже:

– Жінко, я знаю, що ти бідна, і я тобі радо допоможу, якщо будеш згодна продати мені те, про що ти не знаєш. Погодишся – зроблю тебе багатою, і ти більше ніколи й ні в чому не будеш терпіти нестатків.

Жінка довго думала. Що то може бути, про що вона нічого не знає! І як можна продати таке незнайомому чоловікові? Думала, думала, але ніяк не могла вгадати, про що вона нічого не знає. А та жінка вже була з дитиною, чого ще не знала. Незнайомий чоловік те знав, бо був сам нечистий. І жінка сказала, що вона за велике багатство згодна віддати йому те, про що тепер нічого не знає.

Коли повернулася з міста, в її хаті було повно грошей, усякої їжі, що чорт понаносив. Та невдовзі жінка зрозуміла, що вона само-друга: перша – то сама, а друга – те дитинча, що в ній ворухнулося. Дуже засмутилася вона: лише тепер прийшло їй на гадку, що продала якомусь чоловікові ще не народжене дитя.

Настав час, і жінка народила дуже гарного хлопчика, якого назвала Іванком. Хлопчик ріс, як із води, і ставав усе гарнішим. Серед сільських дітей фاینшого й не було. Мати жила добре і віддала його до школи. Хлопчик гарно вчився. Але мати плакала та плакала: боялася, що одного разу прийде той чоловік і забере від неї найдорожче. Що тоді буде з хлопчиком? З чоловіком, що купив дитинча, не було домовлено, якого дня він прийде за тим, про що вона нічого не знала. І бідна мати не могла збагнути, коли вона має розлучитися зі своїм синочком. А хлопчик помітив, що мати часто плаче, і одного разу спитав її:

– Чому ви, мамо, плачете та плачете? Не маєте що плакати, бо в нас усього досить!

– Дорогий синку, – відповіла мати, – я плачу тому, що продала тебе ще тоді, коли ти не народився. Той чоловік, що тебе купив, і дав мені велике багатство, певно, чорт. А тепер не знаю, коли він прийде, аби тебе вирвати з моїх рук навіки.

Хлопець засміявся:

– Не бійтеся, мамко моя рідна, нічого не трапиться, і не плачте зі страху за мене!

Хлопець повернувся до науки. Але слова матері все-таки запали йому в душу. Якось він пішов до Діда-всевіда і розповів йому про материну журу. Як мудрець, старий дав знати хлопцеві, що, коли той буде мати двадцять років, за ним прийде додому повно щезників. Але вони не візьмуть його – най тільки ні з ким не стає до бесіди, ні на чие слово не відповідає, кого б не побачив.

Хлопець добре зарубав собі на носі дідову пораду. Коли він підріс і сповнився йому двадцятий рік, до хати справді напливло повнісінько чортів у подобі всяких великих панів. Вони просто з порога починали з молодим господарем бесіду, але він не говорив нічого. Чорти дуже розсердилися і з великої злоби позривали з хати дошки, потім пощезали.

Вночі вони повернулися, вхопили хлопця з постелі та й віднесли на чортівську гору. Там страшенно сікли його нагаями і все кликали «Іване!», аби він відізався. Та Іван мовчав, як риба, і його шмагали ще лютіше, гадаючи, що хоч так примусять заговорити. Але хлопець пам'ятав пораду Діда-всевіда і не відзивався на жодне слово. По півночі, коли вже пробило на першу годину, чорти пощезали й дали йому спокій.

Змучений, ледь живий, спускався хлопець-неборак з чортівської гори до проклятого міста, яке лежало недалеко й називалося Проїм. Зійшов у місто і побачив великий палац. Завернув просто туди і зайшов до світлиці. Побачив там постіль, що вже була розстелена, і ліг. А треба сказати, що той палац і всі світлиці в ньому були такі чорні, як вугілля, бо на тому місті лежало прокляття.

На другий день рано хлопець пробудився, і до його світлиці зайшла якась чорна, як вуглина, панночка. То була принцеса, але й на ній лежало прокляття, і від того вона почорніла. Панночка принесла Іванові калача і почала до нього говорити. Але наш Іван, за мудрого порадою, не сказав ні слова – боявся й тої дівки. Тоді панночка мовила:

– Виджу, що ти боїшся мене, тому не говориш. Але вже й дотепер ти мені допоміг, аби скинути прокляття. Бачиш, я цілком була чорна, а вже ноги в мене побіліли до колін. Зовсім чорна була і світлиця, а від твоєї терпеливості, стійкості трохи побіліла. Ти лише не піддавайся, не виказуй слабості – будь мужнім, як і був, – то все місто Проїм визволиш із прокляття.

Такі слова додали Іванові хоробрості, та у нього з рота і тепер не вихопилося й словечка. Він з'їв калач, який принесла панночка, і не виходив зі світлиці.

Настала друга ніч. Десь коло півночі чорти знову вхопили хлопця з постелі та віднесли на чортівську гору. Спершу красно просили його – най до них заговорить, але Іван не піддавався. Чорти скипіли лютим гнівом, прив'язали хлопця до олов'яно-сірої лавиці й відшмагали залізними палицями. Молодий хлопець од страшного болю мало не вмер. По півночі, коли вже пробило на першу годину, чорти пощезали й дали йому спокій. Змучений і ослаблений, він спустився з гори і пішов просто до палацу, в якому був перед тим. А палац світився вже наполовину, лише друга його половина була досі чорна, як вугілля. Іван сяк-так дотягся до знайомої світлиці, знайшов два калачі, ліг собі у постіль і заснув глибоким сном.

На другий день рано до молодого хлопця зайшла та сама панночка. Тепер її тіло вже було наполовину біле. Дівчина й цього разу заговорила до Івана, а він усе мовчав і цілий день нікуди не виходив.

Настала третя ніч. Опівночі знову з'явилися чорти, виволокли Івана з постелі та й винесли на чортівську гору. Спершу говорили з ним по-приятельськи і обіцяли гори-доли, аби лише заговорив. Та Іван не піддавався, стояв на своєму. Побачили чорти, що ніяк не годні дати ради з молодим легенем, прив'язали його до залізно-сірої лавиці, схопили вогняні нагаї та й відшмагали знову. По півночі, коли вже пробило на першу годину, чорти пощезали й залишили Івана напівмертвого. Він ледве-ледве міг устати з лавиці й дотягтися до того палацу, де уже два дні знаходив притулок.

Тепер світився весь палац. Іван зустрів ту дівчину, що спочатку була цілком чорна. Вона вже була біленька і вчистю, з якоюсь короною на голові, прийняла його. Принцеса сердечно дякувала Іванові за те, що він один не здався нечистій силі й тим зняв прокляття з міста Проїм. Іван ліг у постіль, а біла дівка тут же закликала лікаря. Його тіло помастили цілющою мастю, і від неї Іван цілком видужав.

Тепер уже хлопець зрозумів, що дівчини не треба боятися, бо то – чиста душа. Почав з нею говорити та й дійшло до того, що закохався в принцесу. Полюбився і дівці Іван. Царська донька дала йому знати, що якби побралися, він був би коло неї за царя Івана, бо вона – єдина спадкоємниця царського престолу. Та Іван, хоч дуже любив дівчину, відповів їй так:

– Добре б то було, але я хотів би позвати на весілля й мою рідну маму – не хочу оженитися без її поради.

На те принцеса мовила:

– На простому возі ти і за сто років не доберешся до матері, а як справимо весілля, то станеш царем, і тоді в чарівній кареті поїдемо разом до твоєї мамки та й привеземо її сюди.

Іван на те погодився, і молодим справили таке весілля, що кращого і більшого, напевно, ніхто у світі не бачив. Потому привезли Іванову маму й жили собі щасливо. Либонь, живуть і нині, коли їм судилося.

ЗОЛОТИЙ ЧЕРЕВИЧОК

Був собі чоловік та жінка, і була в них одна дочка. Мати була гарна, а дочка ще краща. От те дівча ще підлітком було – умирає мати. А вмираючи, покликкала до себе дочку та й каже їй нишком:

– На тобі, доню, це зернятко, та нікому не кажи, що в тебе воно є. А як прийде тобі лихо, посади його, то виросте з нього верба яра, і що тобі треба буде, йди до тієї верби, то все тобі й буде.

От поховав чоловік жінку, пожурився-пожурився та й знов оженився з удовою. А в тієї вдови та своя дочка.

От баба свою дочку жалує, а ту дівчину зненавиділа так, що й провітку їй нема. Бабина ж дочка лінива, така ледача: ні до холодної води не береться, все б сиділа згорнувши руки. А та дівчина роботяща та добра дитина, і що не дай їй робити, і скільки не дай, то все зробить.

Та що з того, коли нічим бабі вона не догодить. Хоч як гарно зробить, а баба все її лає, все її лає, а то й межі плечі стусана дасть чи таки й зовсім добре поб'є. За роботою та за тими штурханцями ніколи дівчині і вгору глянути, ніколи й причепурити себе, сорочку вишити, а що було в неї пошите ще за матиного часу, своїй дочці баба забрала. Ходить, бідолашна, в такому рам'ї, що й люди сміються. Мовчки терпить усе та бідна дівчина, тільки поплаче нишком, а лиха баба ще більше лютує, що вона мовчить, ще гірше над нею коверзує та так усе визирає, до чого б його прискіпатися. Коли ж усе дівчина робить як треба.

От баба й надумала.

– Жени, – каже, – ледащо, бичка пасти! Та на тобі круг прядива, щоб ти його й зом'яла, і потіпала, і спряла, і помотала, і поткала, і побілила, і полотно додому принесла! Та гляди: не зробиш, то й жива не будеш!

Взяла дівчина те прядиво, погнала бичка пасти. Бичок пасеться, а вона плаче: де ж таки видано, щоб усе те за день зробити? А далі й згадала: «Єсть же в мене зернятко від матінки!»

От узяла посадила його на леваді, полила, а сама сіла й знову плаче. Плакала, плакала та й заснула. Прокидається, аж із того зернятка така гарна верба яра виросла, а під вербою криничка, і вода в ній така холодна та чиста як сльоза. Підійшла дівчина до верби та й каже:

– Вербо яра, відчинися! Ганна-панна йде.

От верба й відчинилася, а відтіля так панни й вилинули.

– Панно наша мила, панно наша люба, що скажеш робити?

Вона й каже:

– От вам круг прядива: треба його зом'яти, й потіпати, і попрясти, і помотати, і полотно з нього поткати, і побілити.

– Панно наша мила, панно наша люба, зараз буде.

Та й назад усі в вербу.

От допасла дівчина до вечора, знов до верби:

– Вербо яра, відчинися! Ганна-панна йде.

От верба й відчинилася, і ті панни виносять їй полотно тонке, таке біле, хоч зараз сорочки ший. Узяла дівчина те полотно, пригнала бичка додому, віддає полотно бабі. А та аж зубами заскреготіла, як побачила, та нічого казати.

І свою дочку послала бичка пасти та й каже:

– На тобі, донечко, мичечку: спрядеш – спрядеш, а не спрядеш, то й так принесеш.

Погнала та бичка пасти та й мичку закинула, а ввечері приганяє бичка та й каже:

– Голова в мене, мамо, так боліла, що й не зведеш.

– Ну, дарма, доню, ляж та відпочинь!

От діждали вони неділі. Баба свою дочку причепурила і веде до церкви, а на дідову гримає:

– Топи, ледащо, нетіпахо! Щоб ти й витопила, і обідати наварила, і прибрала, ще з цього полотна й сорочку пошила, поки ми вернемося з церкви. Та гляди: не зробиш, то й жива не будеш!

От пішла баба з дочкою до церкви, а дівчина швиденько витопила, обідати наварила, в хаті поприбирала, тоді побігла на леваду до верби та й каже:

– Вербо яра, відчинись! Ганна-панна йде.

Верба й відчинилася, а відтіля панни так і вилинули.

– Панно наша любя, панно наша мила, що скажеш робити?

– Треба з цього полотна, поки з церкви вийдуть, сорочку пошити... Та ще й дайте мені вбратися, хочу до церкви поїхати.

Ті зараз кинулись, убрали її гарно-гарно, а на ніжки маленькі золоті черевички вбули. Тут і коні підїхали, сіла вона та й поїхала до церкви.

Як увійшла вона в церкву, так церкву й осіяла. Люди аж не отямляться з дива: «Чи воно князівна, чи королівна? Ще такої не бачили». А на той час князенко в церкві був. Як угледів, то й очей уже не відведе від неї... Відправа кінчається, вона перша з церкви вийшла, сіла, поїхала. Підїхала до верби, верба відчинилася, вона поскидала все з себе, знову наділа своє рам'я, пошиту сорочку взяла... Коні в вербу вїхали, зачинилася верба, а дівчина пішла в хату, сіла та й виглядає бабу з церкви.

Коли приходять.

– А що, наварила?

– Наварила.

– А сорочку пошила?

– Та й сорочка пошита.

Подивилась баба, нічого не сказала, тільки плечима здвигнула.

– Давай обідати!

Посідали обідати та й почали розказувати, яку-то вони панночку в церкві бачили – як сонце гарну, що аж князенко і молитись забув та на неї дивиться.

– А до кого вона підхожа? – питає дівчина. – Може, до мене?

Бабина дочка в сміх, а баба:

– Ач, нетіпаха, грубниця погана, до кого рівнятися здумала!

От діждали й другої неділі. Знову дід з бабою та з бабиною дочкою до церкви, а тій звеліла баба топити та й ще якусь роботу загадала. А вона впоралась швиденько та до верби:

– Вербо яра, відчинися! Ганна-панна йде!

Відчинилась верба, а з неї панни так і вилинули.

– Панно наша любя, панно наша мила, що скажеш робити?

Вона їм загадала, убралася до церкви, в золоті черевички взулася, поїхала.

Коли князенко вже там. Вона як увійшла, то й церкву осіяла. Люди торопіють: «Боже, яка краса! Хто ж це?» Ніхто не знає... А князенко очей не зведе... Кінчається відправа, вона вийшла, приїхала, пишне убрання поскидала, своє рам'я наділа, сіла та й дожидає з церкви.

Поприходили з церкви, посідали обідати, розказують за ту панну.

– Князенко гарний, а вона ще краща.

– А може, вона до мене підхожа? – Ганна питається.

Бабина дочка регочеться, а баба трохи не біла дівчини... Не знає вже, що б їй і робила, так зненавиділа.

А князенко тим часом усе довідується: хто та панна? Ніхто не знає. Радились, радились, як би його дізнатися. От один хлопець і каже:

– А я знаю, як довідатися.

– А як? – питається князенко.

– На тому місці, де вона стає, смоли підлити, черевички й попристають.

Так і зробили... Приїхала Ганна-панна на третю неділю до церкви, стала... А ті вже – князенко з панами – так і пильнують, так і пильнують... Кінчається відправа, хоче вона йти, – не рушить з місця. Рвонулася вона, таки зірвалася, а один черевичок і зостався. Утекла вона додому, приїхала, убралася знов у своє рам'я та й сидить.

Приходять із церкви, як стали розказувати!..

– Такий, – кажуть, – маленький черевичок, що й ноги такої нема, щоб на неї прийшовся.

– А може, на мою прийдеться? – питає дівчина.

Баба як розлютується, як почне її лаяти вдвох із дочкою:

– Та ти нетіпаха! Та ти грубниця, тільки в попелі гребешся, ноги як ті колоди, а до кого рівняєшся!

Попобила її баба та й з хати прогнала.

А князенко геть скрізь розпитується: хто золотий черевичок загубив? Ні, ніхто не знає. Що його робити? А той парубок та й каже знову князенкові:

– А я знаю, як її знайти.

– А як? – питає князенко – Кажи!

– Послати скрізь міряти той черевичок, на чію ногу прийдеться, то то й вона.

От так і зробили. Пішли ті дворами князенкові міряти. Пішли спершу по князях, тоді по панах... Боже, як-то всім дівчатам хотілося, щоб черевичок прийшовся та князенкові за жінку бути! Ні, не приходиться!.. Пішли тоді по купцях – ні! По міщанах – ні!.. Треба йти по мужиках. Пішли.

Ходять та міряють, та й міряють – нема! От заходять і в ту хату, де дідова й бабина дочка були. А баба ще здалека їх побачила, що йдуть, та на свою дочку:

– Мий, доню, швидше ніжки, бо йдуть черевичок міряти!

А на дідову:

– А ти, нечупаро, задрипанко, грубниця погана, геть мені зараз на піч, щоб і не видно тебе було!

Та й загнала її.

Прийшли ті.

– Здорові!

– Дай Боже доброго здоров'я.

– Чи є у вас дівчата?

– Та є в мене дочка, – каже баба. – Доню! Доню! Біжи сюди, давай ніжку золотий черевичок міряти! От люба дитина, ніжки біленькі!.. – Почали міряти, ні, не приходиться. – Та ти дужченько, доню, стромляй ніжку, вона влізе!

Стромляла-стромляла, де там!.. А дідова дочка дивиться з печі.

– А то ж яка дівчина у вас на печі? – питається пан.

– Та то ледащиця, грубниця, нетіпаха! – говорить баба та на дівчину: – Ти чого вилізла, задрипо, сказано тобі – сиди там!

– Ні, бабо, хай вона сюди йде! А злязь, дівчино!

Злізла вона, стали черевичок міряти – враз так і прийшовся.

– Ну, бабо, – кажуть вони, – ми цю дівчину візьмемо у вас.

– Оце лихо! Де ж таке видано, щоб таке опудало та князенкові за дружину було! Чи то ж годиться?! Я не пущу!

– Ні, бабо, таки візьмемо!

Баба верещить: та вона така, та вона сяка!.. Та вона з попелу не вилазить, та на ній сорочки ніколи білої нема...

Так ті й не слухають.

А дівчина каже:

– Стривайте трохи – піду приберуся!

Вийшла на леваду:

– Вербо яра, відчинися! Ганна-панна йде!

Як відчинилася верба, а ті панни так і вилинули... Убралася вона, як увійшла в хату – і хату осяяла... Так усі й поторопіли.

– Дай же ж, – каже, – взую й другий черевичок...

Посідали, поїхали, швидко й весілля відбули... А верба з криничкою пішла в землю та й знов у князенковому саду вийшла.

ТРИ БАЖАННЯ

Були собі дід та баба, та такі бідні, що й ой. Ні з'їсти, ні пити – завжди голодні й холодні, працювати вже не могли, бо старі дуже були. Сиділи та сумували, та у віконце позирали, що їм людська ласка принесе. Бо люди на селі були різні: добрі й не дуже, а то й зовсім злі, бо у всіх доля була своя. Хто в ярмі, той плакав, а хто пан, то радів.

Та ось одного разу напросилася якась подорожня жінка до них ночувати. Вони її впустили, чим змогли, нагодували, добрим словом привітали, спати поклали. А вранці вона їм подякувала за хліб-сіль, а тоді й каже, що вона виконає три їх бажання.

Сіли старі за столом та й думають, що б їм таке загадати, щоб їхнє життя кращим стало. І поки баба думала-гадала, дід, дуже голодний був, сказав:

– Перш за все хочу печеної ковбаси величезний шматок!

Дивляться аж ось із-за комина величеньке кільце ковбаси спускається, та таке рум'яне, запашне. Баба глянула і позеленіла від злості на таке мізерне дідове бажання. У неї вже на язиці вертілося інше: щоб молодість повернулася, щоб багатими стати, а тут... Не могла бабина душа таке стерпіти.

– А бодай же тобі, йолопе, тая ковбаса та й до носа приросла! – залементувала баба, запалившись праведним гнівом на дідову необачність.

І ковбаса враз приросла до дідового носа, ніби там і була. Обоє, це побачивши, заніміли. Сидять та й плачуть, не знають, що ж робити.

– Ще тільки одне бажання маємо, – каже дід крізь сльози, – будемо вже разом загадувати.

– Ну так хай же та ковбаса та від носа відпаде! – сказали, але продовжити не встигли, бо ковбасу як язиком злизало, пропала. А вони, хоч ніколи до цього не сварилися, почали лаятись та докоряти одне одному.

А люди з того часу, чуючи вічну сварку з їхньої хати, обходять її десятою дорогою, бо кому ж охота зі сваркою жити.

ЛІТЕРАТУРНІ КАЗКИ

ФАРБОВАНИЙ ЛИС

Жив собі в однім лісі Лис Микита, хитрий-прехитрий. Кілька разів гонили його стрільці, травили його псами, наставляли на нього заліза або підкидали йому затруєного м'яса, нічим не могли йому доїхати кінця. Лис Микита кпив собі з них, оминав усякі небезпеки, ще й інших своїх товаришів остерігав. А вже як вибрався на лови – чи то до курника, чи до комори, то не було сміливішого, вигадливішого та спритнішого злодія над нього. Дійшло до того, що він не раз у білий день вибирався на полювання й ніколи не вертав з порожніми руками.

Се незвичайне щастя й та його хитрість зробили його страшенно гордим. Йому здавалося, що нема нічого неможливого для нього.

– Що ви собі думаєте! – величався він перед своїми товаришами. – Досі я ходив по селах, а завтра в білий день піду до міста й просто з торговиці курку вкраду.

– Ет, іди, не говори дурниць! – уговкували його товариші.

– Що, дурниць? Ось побачите! – решетився Лис.

– Побачимо або й не побачимо. Там пси купами по вулицях ходять, то вже хіба б ти перекинувся на блоху, щоб тебе не побачили й не роздерли.

– От же побачите: і на блоху не перекинуся, і не роздеруть мене! – товк своє Лис і поклав собі міцно зараз завтра, у сам торговий день, побігти до міста й з торговиці вхопити курку.

Але сим разом бідний Микита таки перечеислився. Поміж коноплі та кукурудзи він заліз безпечно аж до передмістя; огородами, перескакуючи плоти та ховаючися між яриною, дістався аж до середмістя. Але тут біда! Треба було хоч на коротку хвилю вискочити на вулицю, збігати на торговицю й вернути назад. А на вулиці й на торговиці крик, шум, гармидер, вози скриплять, колеса туркочуть, коні гримлять копитами, свині квичуть, селяни гойкають – одним словом, клекіт такий, якого наш Микита й у сні не бачив, і в гарячці не чув.

Але що діяти! Наважився, то треба кінчити те, що зачав. Посидівши пару годин у бур'яні коло плоту, що притикав до вулиці, він освоївся трохи з тим гамором. Позбувшись першого страху, а надто роздивившись потроху, куди і як найліпше бігти, щоб досягнути свою ціль, Лис Микита набрався відваги, розбігся й одним духом скочив через пліт на вулицю. Вулицею йшло та їхало людей багато, стояла курява. Лиса мало хто й запримітив, і нікому до нього не було діла. «От пес, так пес», – думали собі люди. А Микита тому й рад. Знітився, скулився та ровом як не чкурне просто на торговицю, де довгим рядом сиділи жінки, держачи на решетах, у кошах і кобелях на продаж яйця, масло, свіжі гриби, полотно, сім'я, курей, качок та інші такі гарні речі.

Але не встиг він добігти до торговиці, коли йому настрічу біжить пес, з іншого боку надбігає другий, там видить третього. Псів уже наш Микита не обдурить. Зараз занюхали, хто він, загарчали та й як не кинуться до нього! Господи, яке страхіття! Наш Микита скрутився, мов муха в окропі: що тут робити? Куди дітися? Недовго думаючи, він шмигнув у найближчі отворені сіни, а із сіней – на подвір'я. Скулився тут і роздивляється, куди б то сховатися, а сам наслухує, чи не біжать пси. Ого! Чути їх! Уже близько! Бачить Лис, що на подвір'ї в куті стоїть якась діжка. От він, недовго думаючи, скік у діжку та й сховався.

Щастя мав, бо ледве він щез у діжі, коли надбігли пси цілою купою, дзявкаючи, гарчачи, нюхаючи.

– Тут він був! Тут він був! Шукайте його! – кричали передні. Ціла юрба кинулася по тісенькім подвір'ї, по всіх закутках, порпають, нюхають, дряпають – Лиса ані сліду немає. Кілька разів підходили й до діжі, але негарний запах, який ішов від неї, відганяв їх. Укінці, не знайшовши нічого, вони побігли далі. Лис Микита був урятований. Урятований, але як!

У діжі, що так несподівано стала йому в пригоді, було більше як до половини синьої, густо на олії розведеної фарби. Бачите, у тім домі жив маляр, що малював покої, паркани та садові лавки.

Власне, завтра мав малювати якийсь великий шмат паркану й одразу розробив собі цілу діжу фарби та й поставив її в куті на подвір'ї, щоб мав на завтра готову. Ускочивши в сей розчин, Лис Микита в першій хвилі занурився в нього з головою й мало не задушився. Але потім, діставши задніми ногами дна бочки, став собі так, що все його тіло було затоплене у фарбі, а тільки морда, також синьо помальована, трошечки вистирчала з неї. Отак він вичекав, поки минула страшна небезпека. Серце в бідолахи билосся сильно, голод крутив кишки, запах олії майже душив його, але що було діяти! Слава Богу, що живий! Та й то ще хто знає, що буде. Ану ж надійде господар бочки й застане його тут?

Але й на се не було ради. Майже вмираючи зо страху, бідний Лис Микита мусив сидіти у фарбі тихо аж до вечора, знаючи добре, що якби тепер, у такім строї 1, появився на вулиці, то вже не пси, а люди кинуться за ним і не пустять його живого. Аж коли смерклося, Лис Микита прожогом вискочив зі своєї незвичайної купелі, перебіг вулицю й, не спостережений ніким, ускочив до садка, а звідси бур'янами, через плоти, через капусти та кукурудзи чкурнув до лісу. Довго ще тяглися за ним сині сліди, поки фарба не обтерлася трохи або не висохла.

Уже добре стемніло, коли Микита добіг до лісу, і то не в тім боці, де була його хата, а геть у протилежнім. Був голодний, змучений, ледве живий. Додому треба було ще бігти зо дві милі, але на се в нього не ставало вже сили. Тож, підкріпившись трохи кількома яйцями, що знайшов у гнізді перепелиці, він ускочив у першу-ліпшу порожню нору, розгорнув листя, зарився в ньому з головою й заснув справді як по купелі.

Чи пізно, чи рано встав він на другий день, сього вже в книгах не записано, – досить, що, уставши з твердого сну, позіхнувши смачно й сплюнувши тричі в той бік, де вчора була йому така немила пригода, він обережненько, лисячим звичаєм, виліз із нори. Глип-глип! Нюх-нюх! Усюди тихо, спокійно, чисто. Заграло серце в лисячих грудях. «Саме добра пора на полювання!» – подумав. Але в тій хвилі зирнув на себе:

– Господи! – аж скрикнув неборачисько. – А се що таке?

З переляку він кинувся тікати, але сам від себе не втечеш! Зупинився й знову придивляється:

– Та невже се я сам? Невже се моя шерсть, мій хвіст, мої ноги? – Ні, не пізнає, не пізнає, та й годі! Якийсь дивний і страшний звір, синій-синій, з препоганим запахом, покритий не то лускою, не то якимись колючими гудзами, не то їжаківими колючками, а хвіст у нього не хвіст, а щось таке величезне й важке, мов довбня або здоровий ступернак, і також колюче.

Став мій Лис, оглядає те чудовище, що зробилося з нього, обнюхує, пробує обтріпатися – не йде. Пробує обкачатися в траві – не йде! Пробує дряпати із себе ту луску пазурами – болить, але не пускає! Пробує лизати – не йде! Надбіг до калюжі, скочив у воду, щоб обмитися з фарби, – де тобі! Фарба олійна, через ніч у теплі засохла добре, не пускає. Роби що хочеш, небоже Микито!

У тій хвилі де не взявся Вовчик-Братик. Він ще вчора був добрий знайомий нашого Микити, але тепер, побачивши нечуваного синього звіра, усього в колючках і гудзах, з таким здоровенним, мов із міді вилитим, хвостом, він аж завив з переляку, а отямившись, як не пішов утікати – ледве хлипає! Подибав у лісі Вовчицю, далі Ведмедя, Кабана, Оленя – усі його питають, що з ним, чого так утікає, а він тільки хлипає, баньки витріщив та, знай, тільки лепоче:

– Он там! Он там! Ой, та й страшне ж! Ой! Та й люте ж!

– Та що, що таке? – допитують його свояки.

– Не знаю! Не знаю! Ой, та й страшенне ж!

Що за диво! Зібралосся довкола чимало звіра, заспокоюють його, дали води напитися. Мавпа Фрузя вистригла йому три жменьки волосся з-між очей та пустила на вітер, щоб так і

його переполох розвіявся, але, де тобі, усе дарма. Бачачи, що з Вовком непорадна¹ година, звірі присудили йти їм усім у той бік, де показував Вовк, і подивитися, що там таке страшне. Підійшли до того місця, де все ще крутився Лис Микита, зиркнули собі ж та й кинулися врозтіч. Де ж пак! Такого звіра ні видано, ні чувано, відколи світ світом і ліс лісом. А хто там знає, яка в нього сила, які в нього зуби, які кігті та яка його воля?

Хоч і як тяжко турбувався Лис Микита своєю новою подобою, а все-таки він добре бачив, яке враження зробила та його подоба зразу на Вовка, а отсе тепер і на інших звірів.

«Гей, – подумав собі хитрий Лис, – та се не кепсько, що вони мене так бояться! Так можна добре виграти. Стійте, лишень, я вам покажу себе!»

І, піднявши вгору хвіст, надувшись гордо, він пішов у глиб лісу, де знав, що є місце сходин для всієї лісової людності. Тим часом гомін про нового нечуваного й страшного звіра розійшовся геть по лісі. Усі звірі, що жили в тім лісі, хотіли хоч здалека придивитися до нового гостя, але ніхто не смів приступити ближче. А Лис Микита мов і не бачить сього, іде собі поважно, мов у глибокій задумі, а прийшовши насеред звірячого майдану, сів на тім пеньку, де звичайно любив сідати Ведмідь.

Сів і жде. Не минуло й півгодини, як довкола майдану нагромадилося звірів і птахів видимо-невидимо. Усі цікаві знати, що се за проява, всі бояться її, ніхто не сміє приступити до неї. Стоять здалека, тремтять і тільки чекають хвилі, щоб дати драпака.

Тоді Лис перший заговорив до них ласкаво:

– Любі мої! Не бійтеся мене! Приступіть ближче, я маю вам щось дуже важне сказати. Але звірі не підходили, і тільки Ведмідь, ледве-ледве переводячи дух, запитав:

– А ти ж хто такий?

– Приступіть ближче, я вам усе розповім, – лагідно й солодко говорив Лис.

Звірі трохи наблизилися до нього, але зовсім близько не наважилися.

– Слухайте, любі мої, – говорив Лис Микита, – і тіштеся! Сьогодні рано святий Миколай виліпив мене з небесної глини – придивіться, яка вона блакитна! І, ожививши мене своїм духом, мовив: «Звіре Остромисле! У звірячім царстві запанував нелад, несправедливий суд і неспокій. Ніхто там не певний свого життя та свого добра. Іди на землю й будь звірячим царем, заводь лад, суди по правді й не допускай нікому кривдити моїх звірів!»

Почувши се, звірі аж у долоні сплеснули.

– Ой Господи! Так се ти маєш бути наш добродій, наш цар?

– Так, дітоньки, – поважно мовив Лис Микита.

Нечувана радість запанувала у звірячім царстві. Зараз кинулися робити порядки. Орли та яструби наловили курей, вовки й ведмеді нарізали овець, телят і нанесли цілу купу перед нового царя. Сей узяв часточку собі, а решту по справедливості розділив між усіх голодних.

Знову радість, знов оклики зачудування й подяки. От цар! От добродій! От премудрий Соломон! Та за таким царем ми проживемо віки вічні, мов у Бога за дверима!

Пішли дні за днями. Лис Микита був добрим царем, справедливим і м'якосердним, тим більше, що тепер не потребував сам ходити на лови, засідати, мордувати. Усе готове, зарізане, навіть обскубане й обпатране приносили йому услужні міністри. Та й справедливість його була така, як звичайно у звірів: хто був дужчий, той ліпший, а хто слабший, той ніколи не виграв справи.

Жили собі звірі під новим царем зовсім так, як і без нього: хто що зловив або знайшов, той їв, а хто не зловив, той був голодний. Кого вбили стрільці, той мусив загинути, а хто втік, той Богу дякував, що живе. А проте всі були дуже раді, що мають такого мудрого, могутнього й ласкавого царя, а надто такого неподібного до всіх інших звірів.

І Лис Микита, зробившись царем, жив собі, як у Бога за дверима. Тільки одного боявся, щоб фарба не злізла з його шерсті, щоби звірі не пізнали, хто він є по правді. Для того він ніколи не виходив у дощ, не йшов у гушавину, не чухався й спав тільки на м'якій перині. І взагалі він пильнував, щоб нічим не зрадити перед своїми міністрами, що він є Лис, а не звір Остромисл.

Так минув рік. Надходили роковини того дня, коли він став на царство. Звірі надумали святкувати врочисто той день і справити при тій нагоді великий концерт. Зібрався хор з лисів, вовків, ведмедів, уложено чудову кантату, і вечором по великих процесіях, обідах і промовах на честь царя хор виступив і почав співати. Чудо! Ведмеді ревли басом, аж дуби тряслися. Вовки витягали соло, аж вухо в'януло. Але як молоді лисички в народних строях задзвякотіли тоненькими тенорами, то цар не міг витримати. Його серце було переповнене, його обережність заснула, і він, піднявши морду, як задзвякає й собі по-лисячому!

Господи! Що стало? Усі співаки відразу затихли. Усім міністрам і слугам царським відразу мов полуда з очей спала. Та се – Лис! Простісінький фарбований Лис! Ще й паскудною олійною фарбою фарбований! Тьфу! А ми собі думали, що він не знати хто такий! Ах ти, брехуне! Ах ти, ошуканче!

І, не тямлячи вже ані про його добродійства, ані про його величну мудрість, а люті тільки за те, що так довго давали йому дурити себе, усі кинулися на нещасного Лиса Микиту й розірвали його на шматочки.

І від того часу пішла приповідка: коли чоловік повірить фальшивому приятелю й дасть йому добре одуритися, коли який драбуга отуманить нас, обдере, оббреше й ми робимося хоть дрібку мудрішими по шкоді, то говоримо: «Е, я то давно знав! Я на нім пізнався, як на фарбованім лисі».

ОСЕЛ І ЛЕВ

Був собі Осел. Багато було йому праці у господаря. «Давай, – думає, – втечу у ліс і буду жити на волі! Буду собі пастися в лісі, і хто мені що зробить?»

І, не довго думавши, втік від господаря у ліс. Добре йому там. Пасеться, де хоче, нічого не робить, ніхто його не б'є, – відколи живе, ще такого добра не зазнавав. Аж раз дивиться, йде Лев, страшний-престрашний, та просто на нього.

«Ну, – думав собі Осел, – аж тепер кінець мені буде!»

Але поки Лев дійшов до нього, він якось трохи отямився й подумав собі:

«Ану, може, я його як-небудь обдурю?»

Та як стояв – бух на землю, ліг собі й лежить. Підходить Лев і кричить уже здалека:

– Ей, ти, хто ти там? Як ти смієш лежати? Чому не встанеш і не поклонишся мені?

А Осел мов і не чує. Лежить собі та тільки довгими вухами клапає.

Підійшов Лев і знову кричить:

– Зараз устань і поклонися мені!

– А хто ж ти такий? – питає Осел.

– Ти ще й питаєшся? – кричить грізно Лев. – Хіба ти не знаєш, що я Лев, над усіма звірами цар?

Осел, не встаючи, підвів голову й витріщив на нього очі.

– І що ти за дурниці говориш? – промовив він. – Ти цар над усіма звірами? Хто тобі це сказав? Де це написано? Хто обирав тебе на царя? Ну, говори!

Лев стояв, мов лобом об стіну стукнувся.

– Хто мені це сказав? Та всі мені кажуть, що я над звірами цар. Хіба ж це неправда?

– Звичайно, що неправда! Не може бути правда, бо цар над усіма звірами не ти, а я.

– Ти? – здивувався Лев. – А де це написано?

– А йди подивися ось тут!

І він устав на ноги й, обернувшись задом до Лева, показав йому заднє копито, на яким була пририта новісінька блискуча підкова.

– Бачиш? Це моя царська печатка. Якби ти був цар, то й ти б мав таку.

– Ото диво! – промовив Лев. – А я про те й не подумав ніколи. Мабуть, твоя правда. Але стій! Давай будемо змагатись. Ходімо в ліс, хто за годину наловить більше звірів, той буде справжній цар.

– Добре, нехай і так буде, – промовив Осел, і з тим розійшлися.

Лев побіг по лісі; бігав, бігав: тут зловив сарну, там зайчика, там знов якогось звіра – за годину мав уже п'ять чи шість штук. Бере те все і тягне до Осла.

А Осел тим часом що робить? Пішов собі на широку поляну, де сонечко ясно світило, й посеред луку кинувся на землю, ноги геть відкинув, очі зажмурих, язик висолопив – кожен сказав би: згинув та й згинув. А понад поляною все яструби літають, ворони, кáні, сороки, галки, всяка погана птиця. Бачать вони, лежить неживий Осел, та й усі гуртом до нього. Спочатку здалека заскакували, а там бачать, що не рухається, то й почали по ньому скакати, дзьобати йому язик та очі. А Осел нічого, тільки коли якийсь птах дуже близько підлізе, він клац його зубами або стук його ногою, вб'є та й сховає під себе, та так хитро, що інші й не бачать. Не минуло й години, а він уже надушив їх з півкóпи. Тоді схопився на ноги та як зареве, а птахи всі врозтіч. Осел забрав усю побиту пташню та й несе на те місце, де мали зійтися з Левом.

Приходить, а Лев уже там.

– Ну, що, – каже до Осла і показує йому свою здобич, – бачиш, скільки я наполював?

– Ну, та й дурний же ти, Лево, – каже Осел і кóпнув його звірів ногою. – Таких звірів міг би наловити зо дві копи. Та чого вони варті! А ти подивись на моїх! Я тільки таких ловив, що в повітрі літають. Ану, спробуй ти!

– Ні, я такої штуки не втну, – відповів Лев. – Аж тепер бачу насправді, що ти над звірами цар, а не я! Вибачай мені, що я так нечемно говорив з тобою!

– А бачиш, – промовив гордо Осел. – Завжди треба бути чемним, бо як наскочиш на старшого від себе, то що тоді буде? От і тепер я міг би тебе покарати на смерть, але вибачаю, бо ти це зробив з дурного розуму, а не зі злої волі. Йди ж тепер і шануйся на другий раз!

І Лев пішов, похнюпившись та підібгавши хвіст, немовби хто вилив на нього бочку холодної-прехолодної води. Чи близько, чи далеко, зустрічає в лісі Вовчика-братика.

– Здорові були, найясніший царю! – каже Вовк і кланяється низенько.

– Ет, іди, не смійся з мене! – каже сумно Лев. – Який я тобі цар?

– Як-то ні? – скрикнув Вовк. – Хто ж би посмів інакше сказати?

– Мовчи, братику, – пошепки говорить до нього Лев. – Тут недалеко є справжній цар. Як почує, біда буде і тобі й мені.

– Справжній цар? – здивувався Вовк. – Що за диво? Який же тут є справжній цар, крім тебе?

– Є, є! – перелякано шепотів Лев. – Я сам його бачив. Там такий страшний! А що за сила! Навіть тих звірів ловить, що в повітрі літають. Я радий, що хоч мене живим відпустив.

– Ну, що ти говориш? – здивувався Вовк. – Диво дивне! Знаю цей ліс давно, але ніяк не придумаю, хто б то міг бути. Який же на вигляд той новий цар?

– Одне слово – страшний! – каже Лев. – Вуха отакі, голова – як цеберко, а на задній нозі царська печатка.

– Ніяк не вгадаю, хто це може бути, – клопотався Вовк. – Знаєш що, ходім, покажи мені його!

– Я? Нізащо в світі! – скрикнув Лев. – Досить уже раз страху наївся.

– Та ходімо! Чого боятися? – заохочував Вовк. – От знаєш що, прив'яжи себе своїм хвостом до мого, сміліше нам буде йти.

– Про мене, – каже Лев, – нехай і так буде.

Зв'язалися обоє хвостами докупи та й пішли. Вийшли на горбок над полянкою, що на ній пасся Осел. Лев зупинився та й шепче до Вовка:

– Ось він! Ось він! Подивися!

Обертається Вовк, поглянув та як крикне:

– Дурний Лево, та це ж Ослисько! – А Левові почулося, що то новий цар уже близько, як злякається, та ходу! Біг, біг, далі втомився, став та й озирнувся.

– А що, Вовче, близько вже той новий цар?

Але Вовк тільки язик висолопив. Як був прив'язаний до левого хвоста, так і волікся за ним усю дорогу і давно вже й дух випустив.

– А бачиш, – каже до нього Лев, – ти казав, що новий цар не страшний, а як побачив його зблизька, то від самого страху помер!

Кáня – хижий птах, схожий на шуліку.

Півкóпи – половина від старовинної одиниці лічби – копи (60), що дорівнює 30.

Кóпнув – тут: ударив ногою, брикнув.

КОРОЛИК І ВЕДМІДЬ

Ішов Ведмідь з Вовком по лісі, аж ось зацвірінькала якась пташка у корчах. Підійшли ближче, а маленька пташка з задертим хвостиком скаче по гілках й цвірінькає.

– Вовчику-братуку, а що це за пташка так гарно співає? – запитав Ведмідь.

– Цить, Ведмедю, це Королик! – шепнув Вовк.

– Королик? – прошепотів і собі переляканий Ведмідь. – Ой, то в такому разі треба йому поклонитися?

– Авжеж, – каже Вовк, і обоє поклонилися Короликові аж до самої землі. А Королик навіть не дивиться на них, скаче собі з гілки на гілку, цвірінькає та все задертим хвостом махає.

– Чи бач, яке мале, а яке горде! – бурчить Ведмідь. – Навіть не гляне на нас! Цікаво б було хоч раз заглянути, як там у нього в палаті.

– Не знаю, як воно буде, – мовив Вовк. – Я хоч і знаю, де його палата, але заглядати до неї ніколи не посмів.

– А що, страшно хіба?

– Страшно не страшно, а так якось не випадало.

– Ну, ходім, я загляну! – промовив Ведмідь.

Прийшли до дупла, де було Короликове гніздо, та тільки що Ведмідь хотів заглянути досередини, аж тут Вовк – сіп його за полу.

– Ведмедю, – прошепотів, – стій!

– А що там таке?

– Не бачиш, он Королик прилетів! А от і його Королева. Незручно нам заглядати при них.

Ведмідь відійшов з Вовком у кущі, а Королик і його дружина влетіли до свого дупла, щоб нагодувати малят. Коли вони повилітали, до дупла наблизився Ведмідь і заглянув досередини.

В дуплі було, як у дуплі: прогниле дерево, трохи пір'я настелено, а на пір'ї п'ятеро маленьких Короленят.

– Ну, хіба це королівська палата! – скрикнув Ведмідь. – Та це якась нора! А оці писклята хіба королівські діти? Тьху, та й погані ж, прибуду!

І, сплюнувши сильно, Ведмідь хотів іти собі геть, аж тут маленькі Королики як запищать у гнізді:

– Го, го, пане Ведмедю! То ти на нас плюєш? За цю образу ти мусиш нам тяжко відповісти.

Ведмедеві аж мороз пішов поза шкірою від того крику. Він як міг швидше, побіг від того поганого дупла, забіг у свою яму, сів там та сидить. А малі Королики в гнізді як розкричалися, то вже кричали невгаваючи, поки батько й мати не прилетіли.

– Що тут таке? Що сталося? – питають старі й подають дітям то мушку, то хробачка, що хто назбирав.

– Не хочемо мушок! Не хочемо хробачків!

– Та що вам таке сталося? – допитують старі.

– Був тут Ведмідь і назвав нас прибудами, ще й наплював у наше гніздо, – кажуть малі Королики.

– Невже! – крикнув старий Королик і, не довго думаючи, знявся та й полетів до Ведмежого житла.

– Ти, старий Бурмило, – мовив він, сівши на гілляці над Ведмедевою головою, – що ти собі думаєш? З якої причини ти моїх дітей прибудами прозиваєш, ще й у гніздо моє плюєш? Будеш мені за це відповідати! Завтра вдосвіта ставай зо мною до кривавої війни.

Що мав Ведмідь робити? Війна, то війна. Пішов кликати собі всіх звірів на підмогу: Вовка, Кабана, Лиса, Борука, Сарну, Зайця, всіх, хто тільки бігає по лісі на чотирьох ногах. А Королик і собі поскликав усю пташню, а ще більше лісової дрібноти: Мух, Чмелів, Шершнів, Комарів – і наказав їм лагодитися на завтра до великої війни.

– Слухайте, – каже Королик, – треба нам когось послати на розвідку до ворожого табору, щоб ми знали, хто в них генерал і який в них бойовий клич.

Рада ухвалила вислати Комара, бо він найменший і найхитріший. Полетів Комар до Ведмежого табору, а там саме нарада розпочинається.

– Що нам починати? – говорить Ведмідь. – Ти, Лисе, найхитріший між усіма звірами, ти нам будь за генерала.

– Добре, – говорить Лис. – Бачите, якби то зі звірами була справа, то нам би найліпше мати Ведмеда за генерала, але цим разом нам треба мати діло з тією крилатою дрібною, то, може, я вам тут більше допоможу. Бо тут головна річ – око бистре і розум хитрий. Слухайте ж, який у мене план. Вороже військо буде літати в повітрі. Але нам про нього байдуже. Ходімо просто до Короликового гнізда й заберемо у неволю його дітей. Як тільки їх будемо мати в руках, то присилуємо старого Королика, щоб закінчив війну і піддався нам, і тоді ми виграємо.

– Добре, добре! – закричали всі звірі.

– Значить, – говорить далі Лис, – треба нам іти густою лавою, держатися купи, бо там у ворога є й Орли, і Шуліки, і всяка птиця; як будемо йти врозбід, вони готові нам очі повикльовувати. А разом буде безпечніше.

– Правда, правда, – крикнув заєць, у якого від самої згадки про Орлів аж ноги затрусилися.

– Я буду йти попереду, а ви всі за мною, – каже далі Лис. – Бачите мій хвіст – це буде у нас бойовий прапор. Усі пильно дивіться на мій хвіст. Поки я його буду держати просто догори, то, значить, можна йти сміливо. Як я запримічу якусь засідку, то зараз схилю хвоста трохи нижче; то знак для вас, що треба йти трохи помаліше й обережніше. А коли вже зовсім біда буде, тоді підібаю хвіст між ноги, а ви всі тоді втікайте щодуху.

– Славно, славно! – закричали всі звірі й дуже вихваляли Лисову розсудливість. Комар, вислухавши весь той премудрий план, полетів до Королика і розповів йому все докладно.

На другий день чуть світ зібралися звірі в похід. Земля дрижить, гілля тріщить, рев, крик та писк по лісі, аж страх пробирає. А з другого боку птахи почали злітатися: повітря шумить, листя з дерев сиплеться, крик, гамір, крякання. Густою лавою йдуть звірі просто до Короликового гнізда; густою хмарою літає понад ними пташня, але не може їх спинити. Та старий Королик про це не дбає. Побачивши Лиса, як він гордо марширує попереду війська з хвостом, мов свічка, піднятим угору, він гукнув Шершня й каже до нього:

– Слухай, небоже! Бачиш ти он того Лиса? Це ворожий генерал. Лети щодуху, сядь йому на живіт і жали, що маєш сили.

Шершень полетів, та й просто Лисові на живіт. Почув Лис, що щось там лазить у нього по животі; от-от би хвостом одігнав, але ні, його хвіст зараз – бойовий прапор, не можна! Аж тут Шершень як шпигне Лиса в саме болюче місце!

– Ой лишенько! – скрикнув Лис і спустив хвіст наполовину.

– Що там? Що там? – загомоніли звірі.

– Мабуть... якась... засідка, – пробубонів Лис, а сам аж зуби зціпив з болю.

– Засідка, засідка! – пішов голос поміж звірами. – Обережно, бо засідка.

Але в цей час Шершень як вжалить Лиса щосили! Лис як завис з болю, як підскочить угору, підібгав хвіст поміж ноги та ходу! А звірі вже не питали, що там сталося а з переполоху кинулися тікати, куди хто міг, одні через других. А Птахи, Оси, Комарі, Шершні за ними, на них, б'ють згори, клюють, рвуть, кусають. Страшний був бій! Звірі, які не загинули, порозбігалися й поховалися по ямках, а Королик зі своїми птахами та комахами одержав велику перемогу.

Радісно прилітає Королик до свого гнізда й говорить до дітей:

– Ну, діти, тепер можете їсти, бо ми одержали знамениту перемогу над звірами.

– Ні, – говорять Короленята, – не будемо їсти, поки Ведмідь не прийде сюди й не попросить пробачення.

Що було робити? Полетів Королик до Ведмедевої ями, сів на гілляці над його головою та й говорить:

– Ну, Бурмило, а будеш воюватися з Короликом, га?

А Ведмедя, що в війську йшов із самого заду, під час переполоху добре-таки Кабани, Сарни та Олені ратицями попід ребра потолочили, так що він лежав та тільки охав.

– Иди, дай мені спокій, – буркнув він. – І десятому закажу, щоби з тобою не зачіпався.

– Ні, друже, цього не досить, – мовив Королик. – Ти повинен піти до мого дупла й попросити пробачення у моїх дітей, бо інакше тобі ще гірше лихо буде.

Мусив Ведмідь іти й просити в Короленят пробачення.

Аж тоді Короленята задоволюлися й почали знов їсти та пити.

ЗАЄЦЬ І ВЕДМІДЬ

Був собі в одному лісі дужий та лютий Ведмідь. Піде було по лісі й душить та роздирає все, що потрапить: одного з'їсть, а десятеро й так покине, тільки дарма життя збавить. Ліс був великий, і звірини в нім було багато, та проте страх напав на всіх. Адже ж так і року не мине, а в цілім лісі душі живої не лишиться, коли Бурмило так господарюватиме. Радили раду і присудили звірі так. Вислали до Ведмедя посланців і звеліли йому сказати:

– Вельможний наш пане Ведмедю! Нащо ти з нас знущаєшся? Одного з'їси, а десятох зі злості роздереш і покинеш? Адже так за рік то й душі живої в лісі не стане. Краще ти ось що зроби. Сиди собі спокійно в своєму барлозі, а ми тобі будемо щодня присилати одного з нас, щоби ти його з'їв.

Вислухав це Ведмідь та й каже:

– Добре! Але пам'ятайте собі, як мене хоч одного дня обдурите, то я вас усіх пороздираю.

Від того дня почали звірі день у день посилати Ведмедеві одного з-поміж себе на обід. Почали кидати жереб: кому випаде, той мусить іти до Ведмедя і датися йому з'їсти.

Одного дня випало йти Зайцеві. Перелякався бідний Заєць, та що було робити? І не заперечував, тільки випросив собі годинку часу, щоб з жінкою й діточками попрощатися. Та поки там жінку знайшов, поки всю сім'ю скликав, поки попрощалися, та наплакалися, та наобіймалися, то вже сонце з полудня звернуло. Врешті прийшлося Зайцеві рушати в дорогу. Йде бідолаха до Ведмежого барлогу. Та не думайте, що йде заячим кроком-скоком, що біжить вітрові наздогін! Гай, гай, тепер бідному Зайцеві не до скоків. Іде, нога поза ногу, та все рясні сльози втирає, та зітхає так, що аж лісом луна йде. Аж ось бачить, серед лісу криниця кам'яна, оцямрована, а внизу вода глибоко. Став Заєць над цямриною, заглядає вниз, а в нього сльози тільки кап-кап у воду. Та побачивши в воді своє обличчя, став придивлятися уважно і враз повеселів, аж підскочив з радості. В його голові блиснула щаслива думка, як би йому й самому від смерті врятуватися і всіх звірів позбавити від цього лютого та безумного Ведмедя. І вже не плачучи й не зітхаючи, а щодуху біжачи, він поспішив до Ведмежого барлогу.

Було вже надвечір. Ведмідь весь день сидів у своєму барлозі та ждав, коли звірі пришлють йому когось на обід. Ждав і не міг нікого діждатися. Голод почав йому докучати, й разом з голодом почала злість підступати під серце.

– Що ж це значить! – ревів Ведмідь. – Що вони собі думають? Чи забули про мене, чи, може, їм здається, що одною Вороною я маю бути два дні ситий? О прокляті звірі! Коли мені за хвилину не прийде від них страва, то клянуся, що завтра чуть світ вирушу до лісу й повидушую все, що в нім є живого, й одного хвоста не лишу!

Та минала хвилинка за хвилиною, година за годиною, а страва не йшла. Надвечір уже Ведмідь не знав, що з собою зробити з голоду й лютої.

В такій настрої застав його Заєць.

– Що ти собі думаєш, що так пізно приходиш? Що я через тебе, такого комара, повинен цілий день голодувати? – закричав на нього Ведмідь.

Затремтів Заєць, почувши Ведмежий крик і люті Ведмежі слова, та за хвилину отямився і, ставши на задні лапки перед Ведмедем, промовив як міг найчемніше:

– Вельможний пане! Не моя в тім вина, що так пізно приходжу. І звірі не винні. Нині, в день твоїх іменин, вони, ще вдосвіта зібравшись, вибрали для тебе нас чотирьох, і ми всі вітром пустилися до тебе, щоби ти, вельможний паночку, мав нині добрий обід.

– Ну і що ж? Чому ж так пізно приходиш і де останні троє? – запитав Ведмідь.

– Трапилася нам дуже погана пригода, – промовив Заєць. – Гадаючи, що в лісі нема іншого пана, крім тебе, йдемо собі спокійнісінько стежкою, коли враз із укріпленого кам'яного замку вискочив величезний Ведмідь та й до нас.

«Стійте!» – кричить. Ми стали.

«Куди йдете?» Ми розповіли по правді.

«Го, го! – крикнув він. – Нічого з того не буде. Це мій ліс, і я не дозволю, щоб ви своїм м'ясом годували якогось прибуду. Ви мої, і я беру вас собі на обід».

Почали ми проситися, благати, почали говорити, що нині твої іменини, що дуже негарно буде, коли ти в такий день лишишся без обіду, та де тобі, й слухати не хоче.

«Я тут пан! – кричить. – І я один маю на вас право, і ніхто мені тут не сміє заперечувати».

І взяв нас усіх чотирьох до свого замку. Ледве-ледве я упросив його, щоб хоч мене одного пустив до тебе. Тепер, вельможний Ведмедю, сам поміркуй, чи ми винні в тому, що ти сьогодні голодував, і що тобі далі робити.

Почувши це оповідання, Ведмідь всю злість обернув на того нового суперника, що так несподівано став йому на дорозі.

– Це що за якийсь волоцюга непотрібний посмів сюди вдертися? – ревів він, дряпаючи землю пазурами. – Гей, Зайче, зараз веди мене до нього, я його розірву на дрібні шматочки!

– Вельможний пане, – мовив Заєць, – це дуже могутній пан, страшний такий...

– Що? Ти думаєш, що я буду його боятися? Зараз веди мене до нього, побачимо, хто буде дужчий.

– Вельможний пане, але він живе у кам'яному замку...

– Е, що там мені його замок! Веди мене до нього, вже я його дістану, хоч би він сховався на вершок найвищої сосни.

Провів Заєць Ведмедя до криниці та й каже:

– Вельможний пане! Велика твоя сила! Дивись, твій ворог, як тільки побачив, що ти наближаєшся, зараз утік і сховався у своєму замку.

– Де він? Де він? – кричав Ведмідь, оглядаючись навколо й не бачачи нічого.

– Іди й заглянь ось сюди! – мовив Заєць і підвів Ведмедя до криниці. Став Ведмідь над цямриною, глянув униз, аж там і справді Ведмідь.

– Бачиш свого ворога, – мовив Заєць, – як виглядає із свого укріплення?

– Я не я буду, коли його звідти не дістану! – мовив Ведмідь і як ревне на все Ведмеже горло вниз у криницю. А з криниці як відіб'ється його голос, ще удвоє сильніше, мов з величезної труби.

– А так! – скрикнув Ведмідь. – Ти мені ще загрожуєш? Чекай же, я тобі покажу!

Та й з цим словом Ведмідь бабах у криницю та там і втопився.

А Заєць стояв біля цямрини і дивився, поки звірячий ворог зовсім не потоне, а тоді скочив щодуху до звірів і розповів їм, яким то способом примудрився він позбутися Ведмедя і визволити їх усіх від тяжкого нещастя. Чи треба вам казати, яка радість запанувала у всьому лісі і як усі дякували Зайцеві за його вчинок.

ВОРОНА І ГАДЮКА

На дупластій, головастій вербі над річкою звила собі Ворона гніздо. Не сподіваючись ніякого лиха, нанесла яєць, висиділа, а коли повикльовувалися з яєць Вороненята, стара Ворона полетіла шукати для них поживи.

Та в дуплі тієї верби загніздилася чорна Гадюка. Вона тільки того й ждала, щоби Ворона вивела молодих, і як тільки стара вилетіла з гнізда, зараз Гадюка вилізла зі своєї нори, вповзла до гнізда, вхопила одно Вороненя і понесла собі на обід. Прилетіла Ворона, бачить, що однієї дитини нема, покракала, покракала та й перестала, бо що мала робити? А на другий день глядь: уже й другої дитини нема; минув тиждень, а Воронині діти, ще й не опірившись, усі пощезали. Що вже кракала та нарікала стара Ворона – ніщо не допомогло.

Прийшлося нести ще раз яйця і висиджувати їх знов. Та ба, і за другим разом сталося таке саме лихо. Як тільки Вороненята повикльовувалися і мати полетіла шукати для них поживи, Гадюка день у день вилазила на вербу і брала собі одно Вороненя за другим.

Та ось раз підгледіла Ворона, хто її ворог тяжкий. Побачила Гадюку, коли та брала її останнє Вороненятко. То-то крику було на все поле! Та що з того!

Хоч Ворона, стоячи біля входу до Гадючиної нори, надривала собі горло, лаючи та проклинаючи погану розбійницю, Гадюка в норі хрупала собі її дитинятко і почувала себе безпечно, знакючи, що Ворона їй не може нічого зробити.

Поміркувала й сама Ворона, що крик і плач ні до чого не доведуть, і пішла до куми Лисички, що недалеко в крутому березі мала свою домівку, просити поради.

– Ой кумонько, – мовила Ворона, – порадь мені, що маю робити з поганою сусідкою, чорною Гадюкою?

Живе в тій самій вербі, що й я, та на моє лихо! Два рази вже я висиділа діточок, і обидва рази ота злодійка повитягала мені їх з гнізда і пожерла! А я ніяк не можу дістати її в тій норі.

Подумала Лисичка, головою похитала, хвостиком помахала та й каже:

– Тут, кумонько, силою нічого не зробиш, тут треба пуститися на хитрощі.

– Та я те й сама бачу, – мовила Ворона, – коли-бо собі на лихо ніякої хитрості не можу придумати.

– Я тобі, кумо, ось що скажу. Ось тут до ріки часто царська дочка приходиться купатися. Підстережи ти її, а коли царівна положить на березі золотий ланцюжок або іншу яку блискучу річ, то ти вхопи ту річ і лети з нею, але так, аби царські слуги бачили тебе. Вони будуть кричати і бігти за тобою, а ти лети просто до верби і кинь ту річ у Гадючине дупло, а сама лети геть. Побачиш тоді, що з того буде.

Послухала Ворона Лисиччиної ради. Як тільки царівна прийшла купатися і роздяглася на березі та положила на піску свій блискучий золотий ланцюжок, Ворона прилетіла та й хап той ланцюжок у дзьоб і давай тікати. Побачили царські слуги, з криком кинулися за Вороною, а та простісінько до своєї верби, кинула ланцюжок у Гадючину нору, а сама сіла собі на іншому дереві поблизу та й дивиться, що з того буде.

Прибігли слуги до верби. Вони бачили, що Ворона з ланцюжком спускалася недалеко від землі, а потім підлетіла вже без ланцюжка. Значить, десь тут його випустила! Почали

шукати, аж далі один, угледівши дупло, зазирнув до нього і побачив, що ланцюжок блищить усередині. Зараз вони розкопали нору, аж бачать, у норі, звившись в клубок, лежить величезна чорна Гадюка. Не питали слуги, що Гадюка в крадіжці зовсім не винна, витягли її з норі і вбили, а ланцюжок забрали.

А Ворона дуже врадувалася, побачивши смерть свого ворога, і з того часу жила собі спокійно.

ТРИ МІХИ ХИТРОЩІВ

Було це восени. Біжить Лисичка польовою дорогою та й зустрічає їжачка.

– Добрий день, їжаче-небораче! – крикнула Лисичка.

– Здорова була, Лисичко-сестричко! – відповів їжак.

– Знаєш що, їжаче, ходім зі мною!

– А куди ж ти зібралася?

– Та йду отуди до саду їсти винограду.

– А не кислий він, Лисичко?

– Та де там кислий! Розповідала Сорока-білобока, що чула від Куниці, молоді дівичі, що та бачила, як господар куштував і хвалив, що солодкий, пора збирати. Ходімо наїмося, ще й дітям по грону принесемо.

– Ні, Лисичко, – каже їжак, – не піду з тобою, боюся. Той господар хитрий, силець понаставляв, ще зловлюся.

– Не бійся, їжаче-небораче! – сміючись каже Лисичка. – У мене є три міхи хитрощів, то вже я не я буду, коли тебе з сильця не визволю.

– Ну, коли так, то нехай буде й так!

Пішли удвох, влізли до саду, наїлися винограду і вже хотіли назад вертати, аж тут смик! Лисичка ступила необережно та й зловилася в сильце. Смикнула раз, смикнула другий раз – куди тобі! Не пускає сильце, держить за ногу.

– Ой, їжаку-братику, – кричить Лисичка, – рятуй!

– Як же я тебе, Лисичко, порятую? – мовив їжак. – Добувай свої три міхи хитрощів і рятуй себе сама.

– Та де там мої міхи! – лементує Лисичка, а сама аж тремтить зі страху. – Бачиш, скакала через річку, і всі три міхи урвалися і впали у воду, їжаку-братику, подумай ти, може, у тебе якась хитрість знайдеться?

– У мене є одна, – відповів їжак, – та не знаю, чи буде тобі до смаку. Лягай на тім місці, де зловилася, і лежи... Господар побачить тебе і подумає, що ти вже загинула, та й викине за пліт.

Послухала Лисиця їжачкової ради, притаїлася, лежить, немов давно загинула. Прийшов господар, побачив її та аж носа затулив.

– От шкода! – промовив він. – Не був кілька день коло сильця, а тут, бач, яка гарна лисиця зловилася та вже й гнити почала. Що тепер з неї за пожиток? Викинути за пліт, та й кінець.

І він відчепив Лисицю з сильця, взяв обережно за хвіст та й шпурнув за пліт у кропиву. А Лисиці тільки того й треба було. Як дасть ногам ходу, як чкурне, лиш у бур'янах зашелестіло.

Минуло два дні, чотири дні, біжить знов Лисичка польовою дорогою і зустрічає їжачка.

– Добрий день, їжаче-небораче!

– Здорова була, Лисичко-сестричко, – відповідає їжак.

– Ходім зі мною до саду їсти винограду.

– А не страшно, Лисичко, після позавчорашнього?

– Е, що там! У мене є три міхи хитрощів, яюсь виплутаюся.

Пішли удвох, влізли до саду, наїлися винограду і вже хотіли назад вертати, аж тут смик! їжак-неборак яюсь недодивився та й спіймався в сильце.

– Ой Лисичко-сестричко! – закричав бідолаха. – Спіймало мене сильце і не пускає. Ану добувай свої три міхи хитрощів і визволяй мене із зашморга.

– Ой небоже, – мовила Лисичка, – пропали мої хитрощі всі до одної. Скакала через річку, і всі три міхи вирвалися і булькнули у воду.

– Га, то вже, видно, така моя доля, що тут мені вмирати. Прощавай, Лисичко-сестричко! Пробач мені за все, чим я тебе обидив та образив!

– Прощаю тобі, їжаче, – мовила Лисичка, витираючи сльози з очей, – прощаю тобі од всього серця.

– А йди, Лисичко-сестричко, обіймемося ще раз на прощання!

Лисиця обняла їжача, хоч і як їй було не до смаку.

Та що, неборак на смерть лагодиться, то як же йому не вволити останню волю?

– Поцілуй мене, Лисичко-сестричко, – просив їжак. – Адже ми вік звікували, як брат з сестрою.

Нахилилася Лисичка до їжача, щоб його поцілувати, та ледве доторкнулася своїм язиком до його зубів, а їжак тільки клац! Ухопив її зубами за язик та й держить. Що вже Лисиця крутилася, вертілася, що вже скавучала й плакала, їжак держав зубами за язик, поки не прийшов господар. Побачивши, що їжак спіймався в сильце і держить Лисицю за язик, він розсміявся, впіймав Лисицю, а їжача відпустив на волю.

МИХАЙЛО КОЦЮБИНСЬКИЙ

ХО (Скорочено)

I

Ліс ще дрімає в передранішній тиші... Непорушно стоять дерева, загорнені в сутінь, рясно вкриті краплистою росою. Тихо навкруги, мертво... Лиш де-не-де прокинеться пташка, непевним голосом обізветься зі свого затишку. Ліс ще дрімає... а з синім небом вже щось діється: воно то зблідне, наче від жаху, то спашне сяйвом, немов од радощів. Небо міниться, небо грає усякими барвами, блідим сяйвом торкає вершечки чорного лісу... Стрепенувся врешті ліс і собі заграв... Зашепотіли збуджені листочки, оповідаючи сни свої, заметушилась у травиці комашня, розітнулося в гущині голосне щebetання й полинуло високо – туди, де небо міниться, де небо грає всякими барвами...

На галяву вискакує з гущини сарна і, зачарована чудовим концертом, зупиняється, витяга цікаву мордочку до кривавої смуги обрію, що червоніє на узліссі поміж деревами, і слуха.

Полохливий заєць, причаївшись під кущем, пригина вуха, витріща очі й немов порина ввесь у море лісових згуків...

Аж ось ринуло від сходу ясне проміння, мов руки, простяглося до лісу, обняло його, засипало самоцвітами, золотими смугами впало на синю від роси траву на галяві, де гостро на тлі золотого світла випинається струнка постать сарни.

У сю величну хвилину тихо розгортаються куці – і на галявину виходить Хо. Мов туман той, сива борода його м'якими хвилями спада аж до ніг, черкається росяної трави. З-під білих кострубатих брів, з глибоких западин визирають добрі, але лукаві очі.

Вийшов Хо на галяву, сперся на сукуватий костур, майнув довгою бородою, і повіяв від неї тихий вітрець, холодною цівкою вдарив у дерева. І враз затремтіло молоде листя, зашамотіло, струсило з себе дощ самоцвітів. Жахнулася сарна й зчезла в гущині, лишивши зелені сліди на синій від роси траві. Страх обгорнув зайця, додав ще більшої прудкості його ногам... Сполохались пташки й в одну мить усцухли. Тихо стало в лісі, страх як тихо. Тільки бородатий дідуган Хо, старече хихикаючи в бороду, стоїть на галяві...

– Хе-хе-хе! І чого жахаються, дурні? – шамкає він беззубим ротом. – Діда Хо, що світ прозвав страхом? А дід цілком і не страшний... Ось погляньте!.. Та ба, тим-то й лихо, що ви не зважтесь звести очі на діда, тим-то він і уявляється вам страхом... Хе-хе!.. І завжди так... і всі так... Ні, не бреші, старий, не всі... На твоїй довгій тисячолітній ниві життєвій не одна стрівалась істота, що сміливо зводила очі догори, відважно зазірала тобі в вічі, й тоді... о, тоді гарно було обом нам... Бо смільчак, перевірившись, що жахався по-дурному, набиравсь нової, ще більшої відваги, а ти, старий, чув, що, може, незабаром даси спокій натрудженим кісткам... Жахаються, а не знають, що страх тільки й існує на світі полохливістю других, що старий Хо порохом розсипав би ся, коли б усе живе хоч раз зважилося глянути йому в вічі... Хе-хе! Дурні, дурні!.. Тільки старі ноги труджу через дурнів... От як втомився!.. е-е!..

І Хо справді з великою напругою ворушить ногами, крекче та, опираючись одною рукою на костур, а другою розгортаючи довгу сиву бороду, сідає на траві спочити.

Хо сидить посеред галяви, а навкруги його панує мертва, прикра тиша. Все живе, затаївши духа, не співає, не кричить, не ворушиться, не жиє. Від ведмедя до мурашки – все спаралізовано страхом. Рослини бояться навіть тягти сік із землі, пити холодну росу, виправити зібгані листочки, розгорнути звинені на ніч квітки. Пустотливий парус сонця зупиняється в зеленій гущині, і лиш здалеку придивляється до сивої, мов туман той, бороди діда Хо, і не відважується наблизитись, неважаючи на непереможне бажання попустувати з тою бородою...

Хо сидить на росяній траві, а стара пам'ять його підсовує йому образи, де свіжими, яскравими фарбами малюються події духа людського. Ось і ті високості, на які здійнялись може вільний дух людський, а ось і ті провалля, де на дні самому, скутий, як невільник, плазує він у поросі й темряві... Ось, волочучи кайдани, покволом, віками цілими, проходять люди, забиті, залякані люди, і не наслідуються звести очі на Хо, глянути страхові в вічі... Хо знає, що тільки одиниці зважуються на се, а зважившись, знаходять силу розбити кайдани... От, коли б хоч одиниць тих було більше, може, не довелося б старому мордуватись отак, блукаючи по світах, може б, зложив він свої кістки в домовину, бо вже ті кістки давно просяться на спочинок... Ех, коли б... А тим часом страх владно панує на землі, змагається з приязнею, з чесними пориваннями, з обов'язком, ламле життя, безсилим чинить не то поодиноких людей, ба й цілі народи... Страх! Прищеплений дитині, виплеканий аномальними умовами суспільними, він стає чіпкою пошестю, робиться потугою, що тамує вічний поступ усього живучого... Страх!.. Хо – страх! А який з його страх, коли він виразно відчуває себе порошком, немічною руїною, яку тільки полохливість людська жене з кінця в кінець світа, наперекір волі Хо робить його злим генієм людськості... Ех, доле, доле щербата! Товчись, мов Марко по пеклу... От і тепер: гарно навкруги, спочити б, а пора на роботу... на роботу! Хе-хе! Ну, уставай, діду, пора!..

Хо ще раз глянув на мовчазну природу, звівся, обгорнувся, як туманом, сивою бородою й подався стежкою з лісу на шлях.

А ліс ще якусь хвилинку стояв нерухомий, мов мертвий. Далі – дерева затремтіли, стрепенулись, розгорнули листочки... Промінь стрибнув на полянку просто до звинених квіток, пташки заспівали, комашня заметушилася, ліс загомонів, природа знов віджила...

II

Вечір. Діти вже напилися чаю й гуляють; старше, хлопчик років шести, сидить долі біля шафи й уважно будує з цурпалочків хату. Меншу, по другій весні дівчинку, забавляє нянька, показуючи, як сорока варила дітям кашу. За столом, ближче до лампи, що крізь молочний кльош розливає м'яке світло по хаті, сидить із шитвом мати. Вона рада, що діти втихомирились. Ой, ті діти! Двоє їх, а такий галас справляють, що аж голова паморочиться. Але тепер тихо. Чутно тільки, як муркає на канапі кіт та нянька стиха приспівує: «Соро-ка, во-ро-на діт-кам кашу ва-ри-ла! На порозі студи-ла!..» Дитина з щасливою усмішкою розгортає дрібненькі пальчики пухкої ручки, намагаючись, щоб нянька показала, котрому

сорока дала каші, а котрому голівку скрутила. Урешті ся забавка докучає дитині, вона почина човгатись на руках у няньки, намагаючись до кота.

– Киця!

Але «киця» добре пам'ятає болючі пестоці маленької деспотки й дипломатично кліпає очима, не рушаючись із місця. Аж ось нетерпляча ручка досягла до кота, хапа його за вухо й тягне до себе. Кіт скулить очі, жалібно нявчить... далі ж, немов діткнутий електричною іскрою, виривається й тіка під комоду, лишивши на руці мучительки червоний слід гострих пазурів. Зчиняється вереск...

– Що там таке. Марино? – кидає роботу мати.

– Та то проклятий кіт дряпнув дитину...

– У тебе все щось станеться... Забав її зараз, чусш, як зайшлася... Починається гуцукання: «Ну, тихо, не плач, гоп-гоп! гу-цю-цю!.. А-а! Погана киця! ми ж тобі дамо!.. Ну, цить же, цить... гоп-гоп! гу-цю-цю!»

Але надаремно. Дитина аж заходиться.

– Ну, цить же, цить! Бо як не будеш тихо, то я тебе зараз віддам дідові Хо... – сердиться нянька й підносить дитину до вікна. – О, бач, стоїть дід Хо з торбою на плечах... Скоро кричатимеш, зараз кину в торбу... На тобі її, діду Хо, на!..

Дитина здоровими очима вдивляється в п'їтьму, що чорніє поза вікном, і затиха... В очах, ще мокрих од сліз, малюється жах... Так, ті очі бачать у таємничій п'їтьмі постраха дітей – Хо, страшного, бородатого діда, з величезною торбою за плечима, повною неслухняних дітей. Якийсь холод торкається делікатного д'їтського тіла, щось бере з-за плечей, лячно так, плакати хочеться, а не можна... Дитина насилу відриває очі від вікна й ховає голову в няньки на грудях.

І знов тихо в хаті.

– Мамо! – збуджує тишу хлопчик, кидаючи свою будівлю. – Мамо! А де тепер сонце?

– Сонце?.. Сонце тепер спить.

– А де ж його хата? – Отам за горою, де воно сідає...

– Там, де живе лісник Панас?

– Еге... Але тобі спати час, дитино. Дитина, однак, наче не чує матеріної уваги. Вона підбіга до матері й спирається їй на коліна.

– Мамо! А чи сонце має діти?

– Має.

– А де ж вони?

– Де? а на небі... оті зірочки, що вночі сяють, то се діти сонцеві...

– А чом же вони тепер не сплять?

– Бо вони за день виспались, а тепер граються. Пауза.

– Мамо! я хочу до Петрика!.. Петрик – се син куховарчин, що бавиться часом із паничем.

– Не можна, Петрик слабий...

– А я йому занесу яблуко...

– Не можна, – сказала.

– Ма-а-мо! Я хо-о-чу до Пе-е-три-ка!..

– Ох, господи! Одно скінчило, друге починає... Цить мені зараз!.. Не підеш.

– Ма-а-мо! До Пе-е-три-ка-а!..

– Чи не замовкнеш ти мені?.. Марино, а заклич-но діда Хо!..

Марина підходить до вікна й грюка в шибку.

– Діду!.. Діду Хо!.. А йд'їть-но сюди... а візьміть-но собі неслухняного панича!.. «Зараз!» – відповідає вона собі за Хо підробленим басом і відходить від вікна.

Хлопець добре розуміє Маринину штуку; він не вірить, щоб то Хо промовив те «зараз» таким невдатним басом, однак йому стає страшно. Він відходить до канапки, як можна далі від вікна, і почина бавитись папірцем, бгаючи його в човник. А тим часом фантазія хлопцева вперто працює над фігурою Хо. Які в нього очі? Мабуть, червоні, як у трусика... А

ніс, певно, такий довгий та гострий, як у куховарки... а може, ще довший... Борода біла та довга аж до п'ят... руки... Хлопцеві враз уявляються залізні тройчаки, що стоять у stodолі – такі руки в Хо... конче такі... Йому стає ще страшніше, він боїться поворухнутись, боїться зустрітись очима з таємничою п'тьмою, хоч щось так і тягне його глянути в вікно, так і тягне, так наче шепче щось: «А подивись, а подивись!» Хлопець не може опертися бажанню глянути в вікно, зводить очі... і весь холоне. Там, на чорному тлі шибок, щось біліє... то Хо... Божевільний жах охоплює дитину, поширшує зіниці, витяга обличчя, ворухить волоссям на голові, душить за горло... – Діти, спати! Пора вже!.. Марино, клади дітей спати!.. – розтинається голос материн й будить, як зі сну, хлопця.

Марина ставить хлопця на молитву.

– «Отче наш, що на небі...» – непритомно проказує він за нянькою, а сам дивиться вбік, на вікно. «Нехай буде воля твоя, як...» Ой, там щось руками маха, аж по вікні шкряба! – тремтить хлопець. – «Хліб наш щоденний...»

– Нянько, там щось дивиться в вікно... я боюсь...

– Вигадуйте, вигадуйте, то таки візьме вас Хо в торбу... Ну, проказуйте знов: «Хліб наш щоденний дай нам сьогодні...»

Але хлопець уже не слухає няньки, він не може відірвати очей від вікна. Те вікно притягує його увагу, захоплює всі думки, запановує цілою істотою дитини. У вікно те дивиться чорна, таємнича темрява, повна фантастичних істот, усяких див, повна страхіття... І все се тиснеться до вікна, зазира в хату, ось-ось пролізе крізь дірку в розбитій шибці або з лускотом відчинить вікно, кинеться на нього, наповняючи хату диким реготом...

Аж ось і ліжка. Хлопця роздягнуто, він кутається в ковдру. Нянька поправляє ще щось і гасить світло.

– Марино, посидь біля мене... я боюсь...

– Ото вигадали! Сп'ть, мені ніколи сидіти біля вас...

В хаті стає темно і тихо. Хлопець широко розплющеними очима вдивляється в темряву, напружує слухи, боячись пропустити який зрадливий звук. Тихо. Так тихо, що навіть калатання серця видається глухим стукотом молота по чомусь м'якому. Ураз... трісь!.. Що се? Увага хлопця збільшується до можливих границь... Уся кров збігається йому до серця, серце почина бити на гвалт... О, знов щось зашелестіло, зашкрябало... То – Хо. Ось у чорній, як чорнило, п'тьмі виразно біліє борода його... ось простягається довга, костиста рука... наближається до плечей, розгорта над ними свої сухі пальці... Обгорнений невимовним жахом, утикає хлопець голову під подушку, скорчується під ковдрою, інстинктивно намагаючись стати маленьким, якомога меншим... щоб «страх» не міг помітити його... Він затамовує навіть віддих, боячись подати знак життя, боячись зрадити свою присутність у хаті...

А тим часом чує він, що біля ліжка стоїть Хо, й простяга над ним свої довгі, мов залізні тройчаки, руки, й черкається сухими гострими пальцями його плечей...

Холодний піт від голови до п'ят облива дитину, божевільний жах побільшує зіниці, відбира голос, деревить тіло... І довго так лежить бідне хлоп'ятко, нерухоме, тремтяче від жаху, мокре від поту, аж тривожний сон, прилинувши, заспокоює нарешті змордовану офіру полохливості...

– Хе-хе-хе! – сміється Хо під вікном, де лежить хлопець. – Хе-хе-хе! І жаль бере, і від сміху не можна здержатись! Смійно, коли причиною страху була лиш розпалена уява, а жаль... Бо хто раз спізнається з почуттям страху, не хутко зможе відкараскатися від нього... Зросте дитина, змужніє, і багато сил, вартих кращої долі, змарнує на боротьбу зі страхом, та ще добре, як переможе!.. Шкода сил, шкода часу... А хто винен? Гай-гай! – хита головою Хо, загортаючись довгою бородою та подаючись у дальшу путь.

III

Наближається південь, червневий південь, повний спеки й світла. Світло хвилями ллється з неба, сповняє повітря, несито пожира тіні на землі, заганя їх під дерева, кущі, у гущину. На що вже бувають таємничі холодки, а й туди хоч тоненькою цівкою протиснеться воно і сміється, раде, що знайшло і там свого ворога – темряву... Тільки в ту альтанку, що під старезним волоським горіхом у садку, не пуска його дикий виноград, звившись тісно й щільно в одну зелену стіну. Вже що не робить світло: і зайчиком плигає біля альтанки, пробившись крізь листя горіха, і золотою сіткою пада на землю, і мигтить, і переливається, намагаючись присунутися ближче до темного закутка – та ба! Ніяк не може. Стало на порозі альтанки, зазирає туди, а увійти – дзуськи! Однак воно помічає, що альтанка не порожня. Там, на зеленій лавці, обкладеній дерниною, сперши голову на руки, сидить білява панночка з смутним обличчям. Бідна! Скрізь тепер весело, ясно, світ божий скидається на рай – а вона сумує. Потішити б її, попестити, та ніяк увійти, бо та темрява розперлася в альтанці, мов пані яка, – і не пускає. На щастя, панночка нервовим рухом зриває листок виноградний, зробивши тим маленьку шпарку в зеленій стіні. Зраділий пустун скаче промінням у шпарку й трапля просто на стіл, наткнувшись на якийсь папір. Що воно за диво, папір отой? Придивляється до ного й читає збоку: «Інспектор шкіл народних». Пустун трохи злякався, перечитавши титул такої важної особи, бо почувалось до деяких провин школярських, але незабаром осмілюється й пробіга зміст паперу. В папері стоїть, що панна Ярина Дольська наставляється на вчительку в село С. Учителька! Адже й вчителька має право картати! І промінь кидає на дівчину винуватий, благаючий погляд. Однак обличчя дівчинине, бліде й делікатне, з виразом смутку та внутрішньої боротьби, не має в собі нічого грізного, що заспокоює й осмілює пустуна настільки, що він почина гратись із грубою золотою косою дівчини, цілувати її повні уста, брови, зазирати в великі сиві очі. А панні Ярині не до пестощів. Вона відсувається від докучливого променя й схиляється над папером, читаючи його, може, в сотий раз. Так, сей папірець дорого коштував їй! Щоб здобути його, вона мусила насамперед зчинити боротьбу з собою, зі своїми звичками, поглядами, традиціями; мусила посваритись із батьком, якого так кохає, довести до сліз та нарікання матір. Але се була тільки прелюдія, і поки тяглася вона – дівчина почувала в собі силу боротися й перемогти. Тепер же, з папірцем сим, мусить початися акція, так нетерпляче очікувана акція... і дивна річ! Панна Ярина в сю рішучу й важну хвилину відчуває, що сили її меншають, слабнуть, що вона вже не здатна до боротьби. Невже в неї стало енергії тільки на прелюдію?

Панна Ярина складає руки на столі й безсильно опускає на них свою русяву голівку.

Колись вона була щасливою дитиною, коханою одиначкою багатого дідиця. Одягнена в оксамит і шовк, пересвідчена, що найдрібніші забаганки її будуть заспокоєні, оточена роєм услужних бонн та служебок, вона стрибала по великих кімнатах палацу, по тінистих алеях батьківського парку. Незабутня пора!

Одно тільки дратувало Яринку, робило їй навіть прикрість – се заборона бавитися з селянськими дівчатами та хлопцями... Фі! «Хлопські діти!» – які в них манери, яка груба мова, яка моральність! Адже то «бидло», а не люди! – чула вона навкруги. Однак мала Яринка, під впливом оточення, мало-помалу оговталася з такими поглядами, ба й сама стала в такі відносини до «бидла», у яких були батько та мати. Вона небавом зрозуміла, що мужиків сотворено лиш на те, аби орати батькові ниву, служити за фірманів, кухарів, робітників. Навіть більше. Вона сердечніше відносилася до справжнього бидла, ніж до тої «нижчої раси». Коли для забави панночки приводили перед ганок мале телятко або візник приносив щенят, Яринка обіймала їх, цілувала, пестила, знаходила «чудовими», тоді як на дівчину, дочку наймички, не звертала вже найменшої уваги, наче то була не людина, а кілок, забитий на свому місці. Словом – Яринка стала панночкою, як і її приятельки, сусідки з інших сіл.

Минали роки, збільшуючи той мур, що стояв межи двором а селом. З одного боку були пани, з другого – «бидло». Виросла Яринка на панну Ярину й мусила позбутись думки, що все, що її оточує, належить до батька або може бути куплене батьком за гроші. Ярина знала вже, що батьки її бідніють і хоч не показують сього перед людьми, навіть триб життя не змінюють, але чувається вже потреба негайної ліквідації інтересів для безпеки хоч неласого шматка хліба.

Тим часом дозвілля (а сього добра в панни Ярини було чимало) вкупі з допитливим розумом направили дівчину на книжки. Пожираючи без ладу сотні томів, Ярина вміла, однак, зібрати в голові проміння мислі, розкидані там, відгукнутися серцем на чесні й високі поривання. Природна щирість стала тут у пригоді. Правда, кожна нова думка, що не згоджувалася з її дотеперішнім світоглядом, викликала цілу бурю в молодій, не зміцнілій ще душі, але мур, що відділяв її від села, валився й відкривав не бидло, а справжніх людей, з людськими інтересами, болями й радощами. Ярину зацікавило се невідоме їй «мужицьке царство». Вона почала придивлятися до нього, наскільки се було в її змозі, і налякалась темноти й убожества, що панували там. Боже! Побіч живуть люди, брати її, і нидіють у темряві та злиднях, коли вона збиткується працею рук їх! Чи ж після сього можна назвати себе людиною? Чи ж після сього можна добачати в собі образ Божий?.. Ні, годі! Розбити пута, що від віку сковують білі, неробучі руки, скинути полуду з очей і чесно та сміливо звернути скривдженим те, що до їх належить. Доволі бути лялькою, коли людина – то людина, і довести се треба ділом, а не словом.

Дівчина запалилася до праці, до діяльності, поклала присвятити життя своє для тих, що досі працювали на неї. Так справедливість каже. Вона буде вчителькою, вона понесе світло в темряву, потіху – смуткові, поміч – убожеству. А що вдома на неї чекає буря, так що ж, хіба вона не винесла вже бурі сама в собі, коли нові думки, нові почування стрілися з її первісним світоглядом?

Дома справді зчинилася колотнеча. На Яринині плани старі спершу дивилися, як на дивоглядні забаганки пещеної дитини, але побачивши, що не жарти, налякались. Сльози, благання, спазми, прокльони похитнули завзяття дівчини. Але вона перемогла себе й поставила-таки на своєму. Замовкли батьки, затаївши смуток у серці, однак не тратили надії, що час або який випадок звернуть їм дитину, притулять її знов до чулого батьківського лона. І випадок, на який рахували старі, лучився, погіршуючи й без того важку ситуацію. До Ярини посватався багатий сусід – дідич. Ярина спершу й слухати не хотіла про шлюб, далі ж, скоряючись перед батьковою волею та благаннями закоханого сусіда, випрохала собі три дні розважити все та поміркувати, поки дасть рішучу відповідь. І власне другого дня після сього прийшов від інспектора довго очікуваний папір, прийшов і – замість заспокоїти – збурих, сколотив її спокій, із дна душі підняв сумніви, підтяв віру. І ось тепер сидить Ярина над тим папером, безсило опустивши на руки русяву голівку...

Вона не рада тому паперові. Так, не рада... Ще недавно, ще позавчора, як Бога з неба, виглядала його, а нині – не рада... Річ певна, що вона не зречеться своїх замірів... Вона ламле все – а йде туди, де їй слід бути... І не те, щоб вона не рада була... а так, не налагодилася до нового життя, не звиклася ще з думкою, що завтра покине батьківську стріху... По-ки-не бать-ків-ську стріху... Брр!.. Ну, і чого тремтіти? Ой, ті нерви... Треба себе взяти в руки, бо нерви непотрібні для тих, що йдуть на боротьбу. Адже скільки дівчат пішло вже по тій стежці, що стелеться перед нею... Правда, більшості дівчат тих легше було почати нове життя, ніж їй, бо більшість їх вийшла з родин убогих, із таких, де кожне ще з молоком матері всисає потребу праці для шматка хліба. Там усі працюють, усі заробляють... Там нема традицій, які б багном закаляли все, що виривається з зачарованого кола егоїзму та кастових інтересів.

– Зачароване коло... Ох, те зачароване коло!.. – шепотять бліді уста дівчини. – Чи стане ж у мене сили, чи стане відваги розірвати його, вийти в світ широкий на боротьбу з тим, що воно замикає? Добре, я розірву його, я вийду звідти. Але чи перетриваю, проклята родиною, осміяна подругами, одна серед невідомого мені широкого світу?.. Де ті сили в мене для

боротьби? Де той гарт, що міг би служити порукою перемоги? Я – теплична рослинка... вибуяла в штучному теплі, у душній атмосфері теплиці... Перша буря зламає мене, вирве з корінням... І, замість бажаної користі, живим докором стануть, перед мене закривавлені серця родини й моє власне розбите, знівечене життя... Боже! Що се зі мною? Звідки легкодухість така? Що варте життя моє перед необмеженим морем людського страждання?.. Ні, годі... Піти туди, куди серце кличе й обов'язок... З силою, яку я почуваю в собі, з силою любові – можна багато зробити... Тільки не лякатись, тільки не тратити надії і... все буде добре... Що тут довго думати? Адже давно вже рішила я почати нове життя. І почну, і кінець на тому, і нічого мислити, і ні над чим міркувати... Кораблі спалено... І чого я тремчу вся? Чого?.. Дурю себе відвагою, коли чую, що сили мої слабнуть, що я легкодуха, нікчемна істота?..

Ярина повним розпуки рухом заламує руки й відкидає назад, на зелену стіну винограду, свою біляву голівку з обличчям, покритим тінями муки та внутрішньої боротьби.

А в тремтячих тінях горіха стоїть Хо, й зазира в темну альтанку, і хита старою головою, і віє холодом із бороди.

– Гай-гай! – шепотять його старечі уста. – Стільки сили молодій мати, мати життя ціле перед собою – і не зважитися стати до боротьби з дідом, з порохом, що не нині – то завтра розсиплеться! Хе-хе!.. Та гляньбо, подивись!.. Подивись, що на мені немає тої манти традицій, у яку ти загорнула мене.. Де там! Не хоче... Не зважиться й очей звести на діда... Гай-гай!..

– Ну, й доля!.. – мимрить далі Хо тоном роздратування. – Кожне уявляє собі мене, як хоче. Для одного я – з торбою на дітей, з різкою в руках, другий убирає мене в шати традицій, поговору, забобонів, третій тремтить переді мною, як осика на вітрі, четвертий... а все зле та немудре! Коли ж скінчиться моя мука, коли ж спочину вже, коли вже поховає мене сміливість людська?.. Ну й доля, ну й люди! Аж мене злість розбира... – бубонить старий собі в бороду, що м'якими сивими хвилями зливається з легенькою парою, висаною сонцем з вогкої, теплої землі.

– Чекай же, – каже він далі. – Хоч помщусь на тобі, полохлива істото, хоч полякаю тебе... Ти хочеш стати до боротьби з потужним ворогом – з убожеством та темнотою? Добре. А чи маєш ти сили до тої боротьби – ти, слабосила жінко? А глянь-но, панно, у своє життя минуле, що ти звідти винесла? Ану, подивись!..

Ах, те життя... Безжурне, у достатках, у розкошах – воно тільки розпестило її, ослабило волю... Звідтіль винесла вона саму незарадність, непрактичність... Ні, те життя нічого більш не дало, не в ньому шукати джерела сили...

– Із такими засобами ти гадаєш боротися, – шепотить Хо. – А чи відаєш ти, нерозумна дівчино, що від тебе відкаснеться родина, скоро ти підеш наперекір їй, що всі, з ким ти жила досі, закаляють тебе болотом, яко зрадницю їх кастових традицій? І до кого ти звернешся, коли, зламана боротьбою, запрагнеш потіхи, спокою? Хто підтримає тебе, розбиту, зневірену?

Правда... правда... Ніхто. Одна... Нема рідної душі, щоб щирим словом, співчуттям загоїла рани сердечні, заспокоїла, підтримала... Відрізана, як скибка від хліба, самотня, як хрест на роздоріжжі... Пустка навкруги, холод...

– А чи відаєш ти, – піддає Хо, – що то недостатки, убожество? Ти, що зросла в розкошах, що не робила на шматок хліба? Не страшно тобі змарніти в нерівній боротьбі, до часу скласти в домовину молоде життя?..

Боже! Усе проти неї: і люди, і становище жінки, і убожество... Усе наче змовилося, щоб кинути її в огонь, обсмалити їй крила, коли вона рветься лиш до світла. І Ярина бачить уже свої білі, випещені руки худими, чорними від праці, бачить красу свою змарнілу, зів'ялу, чує в грудях хоре, розбите серце, а за плечима смерть...

Смерть... не нажившись, не зазнавши щастя, не зробивши діла... Брр!

– Ех, залишити б краще всі сі мрії, – спокушає Хо, – та взяти від життя все, що воно може дати для особистого щастя, скористатися з молодощів, бо, як кажуть: «Не вернеться

весна...» А що там хтось стогне, хтось пропадає – заплющити очі, затулити вуха, як робить більшість, – і моя хата скраю...

Боже, яка мука стояти отак на роздоріжжі й не знати, кудю йти!.. Що робити, що чинити?.. Боже!.. Ярина з розпукою заламує руки і впадає в тяжку задуму.

Враз її будять дзвінки голоси. То дівчата-робітниці йдуть садком на полудне.

– Чули, дівчата, наша панна віддається. Там такий гарний панич сватає, хоч води напийся: чорнявий-чорнявий, а очима так і грає... Я бачила, як приїздив, осе вже буде день зо три...

– Але віддається? Забожись, Одарко!

– Присягай Богу! А вона, чуєте, не хоче. за нього...

– Слухайте, бояри, як князь бреше. А ти ж звідки знаєш? Може, той панич до тебе грав очима, от-от не видко, як старостів пришло.

– Падку мій, смутку мій! А я б що з таким чоловіком подіяла, що робити не годен?

– Оце сказала! Адже Одарка швидко свого матиме – такого, що як говорить, то й носом грає, не тільки очима.

– Атож! Е, не журіться, дівчата, кожна з вас діждеться! Буде пробийголова, а мастиголови не буде, ні!

– Ха-ха-ха! Ну й вигадала, турок ти немирований!.. Серед реготу та жартів проминула весела громадка дівчат альтанку, де сиділа Ярина, сполохана голосами, з думками, що полинули вже в інший бік.

Її сватають. Так. Перед нею відкривається особисте щастя, родинні втіхи, достаток, життя безжурне. Правда, вона не закохана, але їй подобається чорнявий сусід, вона нічого б не мала проти його замірив, якби не почуття інших обов'язків, не інший шлях, що стелиться перед нею. Але вона стоїть над тим шляхом, і мучиться сумнівами, й шукає виходу... Вихід єсть... Одно слово – і доля її з'єднається навіки з долею другої істоти, що кохає Ярину без пам'яті... Вийти заміж? Хто се сказав?

Ні, прич усякі спокуси, усякі викрути – вона йде за своєю ідеєю!..

У ту ж саму хвилину в дверях альтанки мигнула тінь, і чорнявий хлопець, здіймаючи бриля, питав приємним баритоном:

– Чи вільно сполохати задуму вашу, пані?

Ярина жахається, блідне, щоб зараз заллятися кармазином.

То *він* приходиться по останнє слово.

Вона не встигла опам'ятатись, як він трима вже її за руку й тихо промовляє тремтячим голосом:

– Пані! Я не маю ще права виявити вам, як я мучився, чекаючи на слово, що виробить серце ваше в одповідь на мої почуття й заміри. Я ще й досі в непевності тремчу за долю свою... і ще раз важуся благати вас, панно Ярино, – не віднімайте від мене руки вашої, хай вона буде завдатком нашого будучого щастя...

Ярина сидить бліда, непорушна, з слідами переляку та боротьби на обличчі, але не відіймає руки від щасливого хлопця.

Хо не має тут більш роботи. Похитуючи сивою головою та покректуючи, чвалає старий далі, шукаючи, де б спочити натомленою душею, натрудженим тілом...

* * *

Минає кілька літ.

Змордований вічною блуканиною, знуджений полохливістю всього живучого та невдячною ролею страху, шкандибає по курній дорозі Хо, підпираючись довгим костуром.

– Скучно на світі, нудно на світі... скрізь повно страхополохів... – мимрить старий у роздратуванні. – А ти волочись по світах, не бачачи кінця-краю своїй мандрівці... Ох, важко, важко, спочити б уже... – зітхає він до спокою.

– А що се манячить уліворуч? – зацікавився Хо, з-під руки вдивляючись у далечінь, що червоніла вся в проміннях заходячого сонця. — Село? Не піду туди; остобісіли мені оселі людські... Е, ні, стривайте, знайду, бо тут живе хлібороб-інтелігент, що то нахвалявся запровадити на селі нові порядки... Побачимо...

Сонце вже сідало, коли Хо входив у село. Насамперед, як пристало порядному подорожньому, подавсь він до корчми. Але що за диво? Корчму хтось обгородив, прибив нову табличку над дверима та повиганяв звідти, мабуть, усіх п'яниць, бо якось там так дивно тихо, мов у церкві... Хо наблизився, глянув на табличку й прочитав: «Школа». Е-ге-гей! Ось воно що! Недавно була корчма, а тепер школа. Де ж корчма? Хо обійшов село, але корчми не було. Чудасія, та й годі! А що то робить пан дідич, цікаво глянути? – подається Хо до чепурного двора, що дивиться на нього осяяними вікнами. Старий присувається до вікна, зазира всередину й бачить: у хаті, за столом, сидять гості – учитель та селяни. Усі вони вкупі з господарем щось пишуть, рахують, міркують. У кутку двоє дітей граються, декламуючи байку Глібова «Вовк та ягня».

– Що вони там рахують? – шепотить Хо, прислухаючись: – Еге! ось що: касу ошадну заложили. Бач їх! А се знов що? Гомонять про якусь землю, що громада має купити в сусіднього дідича. Еге, він таки оре переліг свій, той хлібороб! Що ж далі, що ще нового?.. Хо, однак, мусить відірвати увагу від товариства, бо в хату вступає жінка господаря, звертаючись до дітей чистою, неламаною мовою:

– А йдіть, діточки, гратися в другу хату, бо ви тут заважаєте...

За якусь часинку господиня знов увіходить, прохаючи всіх на вечерю. Здивований Хо бачить, як усі посполу сідають за стіл, і каже до себе: «А диви! Тут наче нема пана й мужика, а самі люди...»

По вечері гості примощуються, де кому вигідніше, а господар виймає книжку, і починається лектура...

Тут уже Хо не витримує. Його обхоплює непереможне бажання викликати відважного господаря на останню боротьбу з собою. Хо збирає всю свою потугу: проймаючим холодом віє борода його, чудодійна сила, мов хмари ті, насуває найстрашніші картини перед очі лектора, а лектор наче не помічає сього. Але врешті, почувши присутність страху, він відривається від книжки, обертається до Хо і дивиться йому в вічі довгим, зважливим поглядом...

І враз Хо помічає, що від погляду того діються з ним незвичайні речі: з бороди вже не віє проймаючий холод, вона тратить свою чудодійну силу, тіло його меншає, легшає, немов частина його парою взялась або порохом розсипалась; Хо чує, що на душі в нього стає легше, відрадніше, що більш таких сміливих поглядів – і скінчиться його довічна мандрівка, і складе він на спочинок свої старі, натруджені кістки...

Хо йде далі, не чуючи втоми, неважаючи на глуху ніч. Ось і небо всміхнулось перед світанням, ось і сонечко землі вродливій на добридень дало, а Хо чимчикує, поспішаючи до села, де молодий лікар, вірний своїй ідеї, мав розгорнути свою лікарську та просвітню практику. Врешті – село. Хо підійшов до села, і перша хата, яка кинулась йому у вічі, була шпиталь, місце страждання і zarazом боротьби з тим стражданням. Хо став на порозі, зазирнув усередину? Що там? Чи нема лікаря? Ні, єсть: він на своєму місці, біля хорих. Тільки він не помічає Хо, що всіма силами намагається звернути на себе його увагу; лікарєві просто ніколи. Тут нового хворого привезено, там операція, а то треба й ліки самому налагодити. Сила роботи! Довго чигає Хо на хвилину, коли лікар буде вільнішим. Аж ось і дочекався. Лікар іде додому, обідає, а по обіді замикається в своїй хатині, щоб ніхто не заважав йому писати популярний виклад з гігієни для селян, звичайно, мовою українською... Осю-то хвилину й уважає Хо за слухну для свого досвіду. Він діймає трудівника холодом, він малює перед ним картину недостатків, убожества, бо що дасть сільська практика? Він показує йому всі засоби темної сили, що воює зі світлом та чесною працею. Дарма! Не жахається лікар, а зводить на Хо очі й пронизує його ясным, сміливим поглядом чесною людини...

І знову чує Хо, що сила його слабшає, що сам він меншає, і з вдячним серцем, повним поважання, низько вклоняється лікареві, шепочучи своє:

– Спасибі...

А вчитель?

І мчитьсЯ Хо до другого села, і мусить уклонитись учителеві; бо він сміливо пливе поміж камінням до мети, ні на хвилину не забуваючи своїх обіцянок, своїх обов'язків.

– Еге-ге! поталанило мені, – радіє старий. – На добру стежку вступив я, піду й далі по їй...

І ось перед ним маленька хата, а в хаті тій, зігнувшись над столом, худий, блідчй, змарнілий, працює український письменник, і лиш велика душа дивиться з його великих очей. Ледве-ледве пізнає Хо в ньому юнака з повним рум'яним обличчям, що рвався до слави пам'ятного вечора. І не дивницЯ: життя йшло, а було в житті тому і кайданів, і голоду, і холоду, і всього, що мусить зазнати співак невільного народу.

– Три чисниці до смерті, – рішає Хо, дивлячись на його. – Покинь, бо вмреш! – лякає він господаря світлички. – Бачиш, який холод іде з моєї бороди, а бувають краї, де ще холодніше...

– Покинути? – обзивається тихий голос з-над столу. – Ні, не покину. Вмерти я можу, але що зроблю, те буде зроблено. Холодом же не лякай мене, бо, поки жевріє вогонь, що маю в серці, мені буде тепло й добре...

І Хо стривається очима з худою, мізерною людиною і не витримує того погляду, повного віри, повного кохання до своєї країни...

І ще раз склоняється Хо перед силою, вищою й сильнішою від сили страху.

Вільніше зітхнув старий страх, і радісно й легко зробилося в нього на серці. Йому забажалося самотини, бо полохливі люди, що стривались по дорозі, стались йому гидкими. Чимдуж покинув Хо людські оселі й подався ген-ген полями аж до лісу. Тут, на знайомій галяві, сів він, загорнувся сивою, мов туман той, бородою та й замислився.

Сидить Хо і не помічає, що все живе в лісі під впливом страху затаїло дух, перестало жити, що навкруги його запанувала мертва, прикра тиша. Пташки ущухли, звірина причаїлась, малі комашки завмерли в травиці. Рослини боялись навіть тягти сік із землі, пити холодну росу, виправити зібгані листочки, розгорнути звинені квітки. Пустотливий промінь сонця зупинивсь у зеленій гущині, та лиш здалеку придивлявся до сивої, мов туман той, бороди Хо, боячись наблизитись до неї. Тихо було, мертво. Але Хо не помічав сього: він сидів, замислившись, з радісною усмішкою на устах, з надією в серці. Надія та сягала аж у ті часи, коли сміливість візьме верх над страхом і Хо зложить на спочинок свої старі, наболілі кістки...

ВАЛЕРІЙ ШЕВЧУК

ПАННА КВІТІВ

1

Ця дівчинка, що про неї поведемо мову, жила, може, не в нашому часі і, може, не на нашій землі, як і всі, хто живе в казковому світі. Носила вона зелене платтячко, таке старе, що мусила щоранку зашивати його травою. На голові в неї була хустина, схожа на пелюстку, і світилася та хустина між травами, як голуба квітка.

Мала та дівчинка ледь-ледь кирпатий носик, від чого обличчя її здавалося трохи здивоване, і назвали б її люди простою, коли б не її очі. Були вони величезні й зелені, і коли хто придивлявся до них, то здавалося, що то не очі, а зірки якісь особливі світяться. Щось там таке промінилось у них і тріпотіло, таке щось цікаве й славне світилося й жевріло, що годі було не всміхнутися до тої дівчинки й не захотіти погладити її ніжно по голові.

І ще та дівчинка не мала власної хати, не знала ні тата, ні мами, а все кудись ішла, без кінця мандруючи по світі. І це не тому, що була вона така походяча і не могла всидіти на місці, а через химерну свою вдачу. Отже, ходячи отак по світі, спинялася Зеленоочка в якогось господаря, ставала в нього на службу. Спершу той жалів дівчинку і був до неї лагідний, але згодом звикав і до неї, і до її дивних очей. А люди здебільшого тим і химерні, що, як звикнуть до чогось, перестають помічати диво, на яке колись невимірно чудувалися, – хіба ж можна, щоб диво та й жило побіч? Тому й на чудові дівчинчині очі переставали дивуватися, і вже менше усміхалися до неї, і переставали ніжно гладити її по голові. Більше того, дехто навіть починав на неї кричати й лаяти, а дехто й руку підіймав, хоч дівчинка зовсім не була ледача. Вона працювала й працювала, але не так, як дорослі, а всього лиш як дитина.

Йдучи кудись послана, завжди спинялася біля квітки, з якої спивала мед бджола, і стежила за тим пильно. А часом піймає в коробку жука, прикладе її до вуха і слухає, як той жук невдоволено бурмоче, ніби хоче зрозуміти, як це воно сталося, що серед білого дня він забрів у ніч та ще й до того таку тісну і шкарубку?

Іншого разу дівчинка лягала на траву й дивилася, як хилитаються над нею суцвіття трави і як пишуть вони на хмаринках і на синьому тлі неба щось таке цікаво-небувале. Не кожен таке може уявити, особливо дорослі, в яких вона служила. Через це кричали й сварилися, а часом і руку на неї підіймали. Тоді Зеленоочка плакала гірко, як плачуть усі діти, і з очей її сипалися сльози, чистіші від джерельної води і солоніші від усіх морів та океанів. І коли виливалися з неї ті сльози, шморгала вона носиком і зводила голову. Дивилася якийсь час, як повільно і незграбно ворухаться на небі хмари, тоді зривала травинку і зашивала нову дірку на своїй сукенці. А потім брала в руки патичок і щезала, як щезає дим після того, коли гасне вогнище. Тоді її хороші очі були неначе випиті й змучені, і дивне світло не мінилося і не грало в них, босі ж ноги ступали й ступали в білий порошок і йшли, йшли.

Була дівчинка така мала й тендітна, що цвіркуни приймали її за свою сестру, а жайворони, дивлячись на неї згори, чудувалися: з якого це часу й квіти почали ходити?

Отак ішла вона довго. А коли доходила до тої межі, де кінчається світло і починається темінь, зовсім забувала про невдячного й сердитого господаря, і її виплакані очі знову наливалися чарівною силою. Лягаючи спати, вона довго не заплющувалася. Роса падала однаково на траву довкола й на дерева, на цвіркунів і на неї. Очі були розплющені доти, аж доки не відчувала Зеленоочка, що її кудись несе. Здавалося їй, що не поміж трав вона лежить, а знову-таки йде. І йшла вона отак і йшла аж до світанку, вже до нової межі, де кінчається темінь, а починається світло. І прокидалася з першим погуком птаха, знову маючи очі такі ясні, що зорі порівняно з ними – щось притьмарене й німе.

2

Того ранку було багато сонця, а трава від роси аж голубіла, й кожна павутина, що її розкидали по світі павуки, тримала по великій, світлій, як дорогоцінний камінець, краплині. Ці краплі промінилися і грали, відбиваючи від себе золоті списики променів, а Зеленоочка, прокинувшись у траві, довго сиділа, дивлячись на ті краплі. Її очі того ранку були чудові, як ніколи. Вона встала й роззирнулася і побачила тоненьку стежку. Зрештою пішла по тій стежці, яка привела її до не великої і не малої хати, стіни якої були не білі й не темні, вікна якої були з круглих шибочок, а дах із очерету. Двері були низькі, давно не фарбовані, а на ганочку, що складався з двох сходинок, сидів сивий дід, у роті якого стриміла череп'яна люлька. Із тої люльки снувався дим, якийсь трохи й незвичайний, наче стояв на тій люльці напівпрозорий, тонкий і худий чоловічок і топтався по жару обома ногами.

– Доброго дня, діду! – дзвінко сказала Зеленоочка і подивилася на старого такими очима, побачивши які, годі не розчулитись.

Дідок витяг із рота люльку і подивився на дівчинку таки захоплено.

– Яке воно славне! – сказав він лагідно. – А підійди-но ближче!

Дівчинка підійшла і знову зирнула величезними, зеленими й променистими очима.

– А справді славне, – сказав дідок. – Іди я тебе по голівці погладжу!..

Дівчинка підійшла ще ближче, і старий погладив її по голові, власне по голубій пелюстці хустини.

– Ви живете тут самі, дідусю? – спитала Зеленоочка.

– Авжеж, сам, – сказав дід, і прозорий худий чоловічок у нього на люльці затанцював, намагаючись витягти ноги, занурені в жар.

– То, може, вам треба помічниці? – сказала Зеленоочка. – Я вмю все робити: і їсти варити, і прати, замітати й грубу топити...

– Отака маленька? – здивувався дід, і прозорий димовий чоловічок у нього на люльці похилився вбік.

– Це нічого, що я маленька, – сказала дівчинка. – Правда, може, не зроблю все так вчасно, як дорослий...

– Коли так, залишайся, – сказав дід, і димовий чоловічок у нього на люльці начебто вклонився. – В мене небагато й роботи: носитимеш із лісу хмиз... Багато мені хмизу треба...

– Навіщо вам багато хмизу? – спитала Зеленоочка.

– Е-е, багато знатимеш – скоро стара станеш, – засміявся дід, і димовий чоловічок аж застрибав у нього на люльці. – А де твоя мама, дівчинко, чи тато? Де ти живеш, і чи знають вони, що пішла ти в найми?

– Мама й тато? – вигнула брову дівчинка. – А-а, ви про те питаєте... Дивно, чомусь усі питають у мене одне й те ж. А скажіть, дідусю, що таке мама й тато? Я в усіх питалася, і всі з мене сміються...

Тоді запалилися очі старого якимсь дивним вогнем. Він позирнув на малу так, що в тої мимохиті зашкрябалось щось у п'яточці, а на уста його лягла солодка усмішка.

– Бачу, що ти сирота, дівчинко. Певне, важко тобі жилося в світі?

– Еге ж, я, мабуть, сирота, – сказала тонко й трохи жалісно дівчинка. – Так і мій попередній господар казав. А що таке сирота, дідусю?

– Це коли ні мами, ні тата нема. То питаю: певне, тобі важко жилося на світі?

– Чи важко мені жилося? – спитала дівчинка. – Хто його знає! По-моєму, не важко, бо, коли ставало важко, я брала собі та й ішла.

– Бідненька, бідненька! – сказав дід якимсь нещирим голосом і простяг холодну і кощувату руку, щоб знову погладити Зеленоочку.

– А чого це я бідненька? – здивувалася дівчинка. – І мені таке чудне те слово: сирота, начебто я й справді сир. А я, дідусю, тільки дівчинка. Прислужую я, знаєте, так: не добре й не погано, але вмю робити багато чого. Правда, я не зовсім моторна і часто люблю задивлятися на небо. Чи можна буде мені у вас дивитися у небо?

– Скільки завгодно, – сказав дідок.

– А ще я люблю балакати з жучками, цвіркунами і птахами. Попередній господар забороняв мені це робити.

– І вони тебе розуміють? – спитав старий, а димовий чоловічок застрибав у нього на люльці.

– Хто його зна, – сказала дівчинка, – Та й байдуже це... А ще я люблю дивитися на квіти...

– Дивитися на квіти? – посерйознішав дідок.

– Еге ж. Коли, наприклад, прилітає бджола і починає співати мед.

– А розмовляти з квітами ти часом не вмієш?

– Та не доводилося, – сказала Зеленоочка. – Я поки що тільки дивлюся... Дивлюся й милуюся...

– Вони й справді гарні, квіти, – заговорив украдливо дід. – Особливо тюльпани... Такі ніжні й лагідні. Я й сам дуже люблю квіти, мене навіть квітковим батьком прозивають. А коли повіє вітерець, вони так чарівно похитують голівками...

– О, ви говорите не так, як інші дорослі! – вигукнула дівчинка. – Бачу, служити вам мені буде приємно...

– Авжеж, авжеж! – захитав головою дід. – Я ж бо із тих, хто співчуває бідним і знедоленим, сиротам і покинутим, сумним і загорьованим. О, ти навіть не уявляєш собі, як я їм співчуваю. Улегшую їм життя, моя люба сиріточко, і ніхто з них ані горя, ні печалі більше не зна...

Він прокашлявся в кулак, і знову позирнув на Зеленоочку. І засвітився в його очах такий вогник, який завжди засвічується в ката, коли полює він на птаха чи мишу.

3

– Оця біла стежка, – сказав старий, стаючи на ганку і показуючи рукою, – доведе тебе до лісу. Ітимеш між трав і можеш скільки завгодно балакати і з жуками, і з цвіркунами. Можеш по дорозі й на небо дивитися, чому б і ні? Потім ти йтимеш повз поле, вкрите жовтими тюльпанами. Можеш подивитися, як бджоли спивають з них мед. Але наказую тобі одне: боронь боже вирвати хоч один тюльпан! Не люблю я, коли рвуть квіти, бо мені тоді тяжко на серці стає.

– Та що ви, дідусю! – вигукнула дівчинка. – Я ніколи не рву і не рвала квітів!

– От і добре, – хитнув дід, і дим з його люльки став довгий-довгий і тонкий. Захитав той димовий чоловічок тонкою й малою голівкою, наче теж у чомусь дівчинку перестерігав.

– Можеш дивитися на ті квіти досхочу, – сказав дід. – Опісля рушиш до лісу, збирай хмиз, скільки донесеш, і повертайся. Сама бачиш, який я старий та кволий, тіло не гріє вже мене, і я мушу весь час палити в грубці...

– А їсти не треба вам варити? – спитала Зеленоочка, сяючи супроти діда ясним своїм зором. – А прибирати в хаті?

– Ні, ні! – замахав рукою дід. – Ти в мою хату й заходити не смій, он повіточка, то в ній спатимеш, сіна там доволі і всього. Я їсти й тобі варитиму.

– Трохи чудна мені у вас служба, – сказала дівчинка. – Але коли вам так добре, дідусю, то й згода...

– От і гаразд! – мовив дід і всміхнувся солоденько. – Може, недовго тобі в мене й трудитися доведеться, дістанеш щось миліше й пожаданіше, кхе-кхе!.. А коли буде в мене на дверях замок, – ще любіше всміхнувся дід, але якось так, що очі його і не всміхалися, а чоловічок на люльці погладшав, – то складай хмиз коло хати, їсти вари сама он у тій літній печі, а харчі я тобі залишатиму в повітці...

– Десь будете ходити, дідусю?

– По селах, – зітхнув дід. – Як старець: від хати й до хати...

І більше нічого не розпитувала дівчинка, хоч не все їй було ясне, бо покликала її до себе та біла стежка, що кривулясто виляса, гублячись і виринаючи в травах. Трава захитала до неї торочкастими голівками, а вгорі вже дивувався жайворон: що то за синя квітка виросла біля критої очеретом хати? Дівчинка всміхнулася, від чого її зелені очі зблиснули, наче посипали з себе іскри, і забула раптом про свого нового господаря, а пішла собі по стежці й пішла. Поманив її Білий Світ, і їй так захотілося побалакати з жучками й почитати тих письмен, що їх пише на небі трава. Зрештою хотіла побачити й те тюльпанове поле, що розповів про нього дід, – сподівалася велику красу там уздріти.

– Стривай, Зеленоочко, – сказав із ганку дід, — чим же носитимеш хмиз?

– А оберемком, – здивовано відказала дівчинка.

– Оберемком багато не наносиш, – мовив дід і почав скидати із себе паска. Кинув його дівчинці, і той, чорний та вигинливий, розпластався біля її ніг, як гадюка.

– Ой, діду, – згукнула дівчинка, – такий дивний цей пасок!

– Візьми його, візьми, – сказав дід, – стягатимеш хмиз і на плече собі закладатимеш.

Вона взяла того паска, який виявився холодний, як вуж, і мимохіть озирнула його. Але пасок був як пасок, і вона перекинула його через плече. Відтак пішла по стежці, куди її манило, бо голубе, безмірне небо розкинулося навдокіл – блищали в тому небі срібні хмари і дзвеніли жайворони. Земля стелила їй під ноги зелені хвилі трави і кричав своє «Пить підем» перепел. Цвіркуни цвірчали невгомно, дмучи в свої дримби, скільки їм повітря ставало. Тоді моргнув дід лівою бровою, й од його люльки скочив раптом димовий чоловічок і погнав довгими тонкими ногами вслід за дівчинкою. Вряди-годи він озирався, начебто чекаючи від діда підбадьорення, але той сидів з погаслою люлькою і всміхався так, як всміхається кіт, коли от-от має стрибнути на мишеня.

– Почекай мене, почекай! – гукнув димовий чоловічок Зеленоочці. – Так швидко йдеш, що й сили нема тебе наздогнати.

Зеленоочка здивовано озирнулася. Побачила, що по стежці за нею йде щось чудне: тінь не тінь, дим не дим. Те чудне мало і голову, і руки, і ноги, і тулуб, але було ж все прозоре.

– Ти хто такий? – здивовано спитала Зеленоочка.

– Як хто я такий? – задихано сказав димовий чоловічок. – Хіба не впізнала мене? Це ж я був на люльці старого Кріноса.

– Старого Кріноса? – перепитала Зеленоочка.

– Еге ж, отого діда, що ти з ним тільки-но розмовляла. А я – його дим...

– Ти так і звешся – Дим? – ще більше здивувалася дівчинка.

– Ні, я Димко. Хвали-не-перехвали-більше! Сам Крінос так мене назвав.

– То це він тебе за мною послав?

– Ні, – мовив Димко, – він сказав: іди, але зроби вигляд, начебто це не я тебе послав, а пішов ти сам. Отже, пішов я сам, а не він мене послав.

– О, я бачу, ти розумний, Димку! – засміялася Зеленоочка.

– Та, здається, що так. Тільки думати багато мені голова болить...

Вони йшли поруч по стежці, і трава шуміла довкола них: шурх-шурх!..

– То, мабуть, ти мені щось сказати хотів, Димку, що так сильно біг?

– Я сказати? – спитав Димко й задумався. – Що ж це я хотів сказати?

– Еге ж, що велів сказати старий Крінос?

– Отака моя голова! – вдарив себе в лоба Димко. – Скажи-но, як я тобі себе назвав на прізвище?

– Та чудно яюсь. Хвали-не-перехвали-більше!

– Та ж звісно, – зрадів Димко. – Я маю перед тобою нашого господаря похвалити. Він такий славний, і добрий, і розумний, і хоче щастя бідним людям, і немає кращого за нього, і мудрішого, і славнішого...

– Стривай, стривай, – аж розсміялася Зеленоочка. – Так ти мені словами памороки заб'єш. Хіба наш господар такий поганий, що так його хвалиш?

– Поганий? – здивувався Димко. – Чому поганий, коли я його хвалю?

– Ну вже ж, Димоньку, – погладила його по голові дівчинка, – коли добрий, то й хвалити його не треба, діло його хвалить, а коли прославляють язиком, то тільки тоді, коли хочуть сховати зло.

– Ти так гарно погладила мене по голові, – сказав, аж очі заплющив, Димко, – ану, погладь іще!.. Щось таке ти мудре сказала, що й не втямлю я.

Зеленоочка знову погладила Димку, і той знову очі приплющив.

– Хе-хе! – сказав він. – Як добре... То як ти сказала: коли дуже когось хвалити...

– Ну, звичайно, Димоньку, – сказала дівчинка, – коли добрий чоловік – то він добрий. Навіщо ж його тоді хвалити?

– А коли злий, то каже, щоб його хвалили, чи не так, Зеленоочко? То це значить, що і наш хазяїн злий?

Він став і здивовано вирячив прозорі очі, і його прозоре обличчя стало заклопотане і зніяковіле, тоді як рука мимоволі почала почухувати гостре, але прозоре підборіддя.

– Та я не кажу цього, Димку, – мовила дівчинка, стаючи навшпиньки, бо щось перед собою дивне побачила, – я тільки кажу, що добрі справи самі від себе добрі і навмисної похвальби не потребують... Чи не це воно, Димку, тюльпанове поле, що про нього старий Крінос казав?

Перед ними і справді розстелилося жовте море. Скільки сягало око, хиталися чаші-голівки, і дивна тиша панувала навколо. Здалося Зеленоочці, що всі ті тюльпани повернулися до неї і дивляться. А може, хтось один звідти дивився, але дивився пильно й печально. І чомусь сумно стало дівчинці – озирнулася вона, щоб спитати про те поле, але не побачила коло себе нікого.

– Гей, Димку! – покликала вона тихо. – Що це за поле таке?

Але їй ніхто не відповів, тільки тиша широко відлунила її голос, і той сумно якось заглух.

Обережно-обережно ступнула дівчинка між квіти, дбаючи, щоб не потолочити їх, і торкнулася однієї з них. Від того впала їй на долоню крапля, що викотилася з пелюсток і затремтіла, виіскрюючи.

Зеленоочка взяла ту краплю на язик і сплюнула: була вона гірка й солонна, як людська сльоза.

На те пасок, що висів у неї через плече, заворушився і звів голову-пряжку.

– Велике й чудове поле ти бачиш, – сказав він. – Ніде в світі, ні в кого, ні в якій країні та землі немає такого поля. Чарівне, незрівнянне поле!

Зеленоочка перелякалася. Скинула бридливо паска з плеча, і той упав у траву, скрутившись.

– Хто ти такий? – вигукнула дівчинка. – Чому розмовляєш, паску?

– Я – Пасок старого Кріноса, – прошепотів той із трави, – всі речі старого Кріноса розмовляють. Всі речі його вихваляють, бо він чарівник великий з великих!..

І знову озирнулася на тюльпанове поле Зеленоочка і побачила, що квіти таки повернені до неї і дивляться з тугою та сподіванням, начебто чогось чекають чи просять.

– Ні, це таки дуже дивне поле, – сказала вона, – я тут щось таке дивне відчуваю...

– Це велике й чудове поле, – звів голову з трави Пасок, – ніде в світі і ні в кого...

– Е, ти тільки це й знаєш, – перебила його Зеленоочка, – а моя душа відчуває, що тут щось не так. Щось тут моторошне, бо онде скільки квітів, а мені зовсім не хочеться ними милуватися...

І вона пішла звідти, вряди-годи озираючись, а Пасок поклав на траву мідяну пряжку, і з неї витворилася голова з двома мідними вухками. Потягла та голова за собою шорстке, шкіряне тіло, й воно округлило й залисніло. Великий вуж ліниво і неспішно протягував між стебла тюльпанів тлусте тіло, а голова його прихилилася до землі, бо думав той вуж одну тільки думку: чому, чому знайшлася така людина, котра не захопилася тюльпановим полем?

5

А Зеленоочка досить швидко забула про те, що її засмутило. Була вона дитина, хоч і казкова, і як тільки вступила в ліс, зашуміли над нею сосни і заспівали довкола пташки. А небо між гілками зробилося таке синє, що синішого й не буває. Забула вона про все неприємне й незрозуміле і спершу спробувала збирати хмиз, а як пройшлася трохи по лісі, не зустріла в ньому ані ломачки, ні тріски. Навіть шишок не було під соснами, тож вона дуже скоро забула й те, чого сюди прийшла. Плеснула в долоньки, і під музику пташиного співу пішла собі в танок. І це тривало доти, доки не перечепилася об якусь витку рослину і не впала біля великої мурашиної купи.

– От хто позбирав увесь хмиз! – сказала вона, відкусила травину і, посмоктуючи солодкий сік, задивилася на те, як клопочуться мурашки, тягнучи цурпалля чи переносячи великі, видовжені яєчка. Двоє мурашок, Вунько та Мунько, побачили дівчинку і полізли її

вкусити. Тоді вона наставила їм пальця, і мурашки одночасно вкусили його, гадаючи, що завдали смертельного болю. Але Зеленоочка тільки засміялася, бо стало їй лоскїтно, а два ображені мурашині воїни полізли назад у мурашник розказувати про свої подвиги.

Зеленоочка ж забула вже й про мурашник, бо побачила маленького, але дуже серйозного жучка, який так уперто перелазив через бадилину, що весь час із неї скочувався і перекидався на спину. А що був він дуже впертий, то знову перевертався на животик і знову повз на ту ж таки стеблину, тоді знову перекидався і знову мотилляв лапками в повітрі. А що таки був дуже й дуже серйозний, то знову ставав на рівні і знову повз.

Так тривало доти, доки стояло на небі сонце, і дівчинка так і не втомилася стежити за тим серйозним товстуном, зате втомився сам жучок, бо й сонце вже зайшло, тож він тут-таки й заснув, щоб набратися сили, а вранці таки переповзти через ту бадилину. Зеленоочка теж утомилася, а що хмизу так і не знайшла, то й вирішила не повертатися до господаря сьогодні. Вона перевернулася на спину й позіхнула. І від того позіхання прийшла на землю ніч, і всі заснули, окрім хїба що тих, для кого ніч – це день, і дівчинка теж заснула, сподїваючись, що присняться їй неабиякі сни.

Старий же Крінос чекав і не дочекався хмизу, тож стурбувався й пустив Димка вистежити, де це подїлося те дївча з такими дивними очима. Він сидїв на ганку й думав, що ця мала чомусь турбує його бїльше, нїж то годилося, а ще він думав про те, що з неї вийшов би дуже й дуже гарний тюльпан.

У цей час Димко блукав по лісі, шукаючи Зеленоочку, а коли стало зовсїм темно, сїв на пеньок і задумався. І думав він тїльки одну думку, яку й досї не мїг утямити: чи треба вихваляти по-справжньому добрих людей, а чи їх похвалить дїло, яке вони чинять. Від думання заболїла йому голова, і то так, що він і чхнути боявся. Тому-то він знову пішов блукати, а коли знайшов Зеленоочку, то свїтив уже мїсяць і роса падала на Свїт і на все живе в ньому. І побачив Димко розплющенї Зеленї Очі, в якї западала роса, і зрозумїв раптом димовий чоловічок, що дївчинка, яка спить перед ним, трохи незвичайна. Тому він став бїля неї на колїна, поцілував кїнчик зеленої сукенки, яка була зашита-перешита травою, і вирішив сторожувати її, а заодно й подивитися, чи не піде куди її Сон. А Сон вийшов з грудей Зеленоочки й пішов на довгих і тонких ногах, і за ним на так само довгих та тонких ногах подїбав Димко, і йшли вони так, одновимїрно похитуючись, а прийшли звїсно куди – на оте поле, чудне і жовте.

Слухайте, слухайте, квіти! – сказав Сон Зеленоочки. – Мене послала до вас моя господиня, панна всього живого й зеленого...

– Вона панна всього зеленого й живого? – здивовано вигукнув Димко.

– Еге ж, – сказав Сон Зеленоочки, – вона панна всього живого й зеленого, хоч, може, й сама про те не вїдас. А може, вона таки хоче бути нею, хїба я знаю? Знаю тїльки, що вона любить цей свїт, все живе й зелене в ньому. Тому й послала спитати у вас, квіти, яке чаклунство над вами учинено і чому плачете ви людськими гїркими сльозами?

Але квіти мовчали, тїльки шелестїли тихо, і роса на днї їхнїх суцвїть наливалася жовтою гїркотою й солонїстю.

– Я Сон Зеленоочки, – сказав урочисто Сон, – мене послала вона для того, щоб розгадати вашу таємницю... Чому ви смутнї і печальнї?

Але тюльпани мовчали і вже не шелестїли тихо, а стояли, понурившись, густо залитї мїсячним промїнням. Тодї засміявся тихо Димко і плеснув прозорою долонькою Сон Зеленооччин по плечу.

– Хочеш, я тобі вїдповїм, – сказав він, – але спершу ти менї вїдповїдь дай...

– Питай, – сказав урочисто Сон.

– Чи правду менї сказала Зеленоочка про те, що добрі похваляються дїлами своїми, а хвали потребують тїльки лихї?

– Свята правда! – сказав Сон.

– Тоді знай! – вигукнув Димко. – Всі ці тюльпани – люди! Це бідні, нещасні, скорботні люди, яких перетворив мій господар у гарні квіти, щоб не мучилися вони. Скажи, чи варто за таке його хвалити?

Тоді зірвався раптом над долиною вітер. Шалена повітряна хвиля гойднула тюльпани, викинули вони із себе гіркі краплі і захитали головами. Вітер хапнув Димка, і той закричав раптом тонко й пронизливо і знявся у небо, де й пропав. Стояв здивований і здерев'янілий Сон Зеленоочки, а з тюльпанового поля повільно виповз, сяючи мідними вухами, великий тлустий вуж.

– Іди геть із цього поля щасливих та гарних, – прошипів він, – іди геть, бо розіб'ю тебе.

Він засичав, високо зводячи голову, а Сон Зеленооччин перестрашено позадкував.

– Почекай, Вуже, – сказав він, – я ще одне хочу запитати. Ці тюльпани й справді гарні. І поле це таки чудове, але я хочу запитати ще одне, Вуже...

– Нічого не треба в мене питати, – зашипів Вуж, – нічого не можу я знати. Нічого не відповім тобі, крім одного: це поле щасливих та гарних...

– Але чи вони, ці люди, – розпачливо вигукнув Сон Зеленоочки, – хотіли стати тюльпанами?..

Та Вуж зашипів, і засичав, і вистрілив просто в обличчя Сну роздвоєним язичком, і кинувся тікати геть Сон Зеленооччин з того поля щасливих та гарних, аби встигнути прискочити до своєї господині, очі якої були повні роси і яка дихала на повні груди чистим лісовим повітрям. Біля неї спали мурашки і пташки, трава і жалива, дерева і ніч серпнева, дзюркотливий струмок і поважненький, дуже серйозний жучок. І тихо співав їй цвіркунець із бандуркою, а Зелений Світ пив росу і напивався, а місяць світив і розливався. Щедра тиша текла і пливла, і так якимось дивно стало на серці в Зеленоочки, що розплющилася вона й зирнула в небо. І здалося їй, що не зорі вона бачить, а очі, і дивилися вони на неї й поморгували, а коло неї сидів її Сон і тихо плакав, розказуючи, що він побачив та почув. Але найбільше скаржився він на те, що на останнє запитання ні Вуж, ні тюльпани так і не відповіли.

6

І вперше задумалася серйозно Зеленоочка, хоч була вона дитина і ніколи ні над чим тяжко не задумувалася. Раніше, бувало, коли не подобався їй господар, у якого служила, то й забувала вона його і йшла собі геть, а він лишався десь за спиною, в темні, і зовсім зникав із її пам'яті. А вона й далі вільно пила собі сонце і слухала спів пташок і тішилася з усього, що було веселе й гарне. І ось тільки тепер відчула вона незбагненну тривогу, щось занепокоїло і знітило її. І подумала дівчинка: чи годиться їй і зараз забратися й піти собі геть, залишити це таємниче поле і не менш таємничого старого Кріноса? Може, варто зробити так, як робила раніше: махнути рукою й піти, забути про все, що її непокоїть?

Отак сиділа Зеленоочка й дивилася на світ великими і зчудованими очима і думала. Думала, думала, а очі її блимотіли в ранковому світлі так прегарно, що, коли б побачили її в цю хвилю Димко та Вуж, стали б вони дівчинці довічними друзями. Але Димко в цей час топтав вогонь у Кріносовій люльці, а Вуж спав між тюльпанів. Сам же старий Крінос приклав долоню до лоба і видивлявся, чи не йде дівчинка, що пропала, із в'язкою хмизу? Цієї ночі він знову про неї думав, і таки зміркував, що вийде з неї чи не найкращий і найжовтіший тюльпан. Бачив в уяві той тюльпан і тішився з нього й милувався, бо навіщо їй ходити по світі, такій мізерній та вбогій, коли можна стати гарною чудовою квіткою?

Ця думка втретє прийшла до нього, коли прокинувся. І Крінос навіть потоптався коло печі, в якій варив зілля, що перетворює людей на тюльпани, і зітхнув тяжко. Та й зараз він зітхнув, сидячи на ганкові, і ляв себе подумки, що був нерозважний і не наносив собі хмизу задалегідь – не виглядав би тепер ту Зеленоочку, а сидів би і помішував вариво. І те вариво так би пахло, що йому й поспівати під ту хвилю захотілося б. А це він і зробив би – такий уже вдавсь у цьому світі, що тільки тоді йому добре ставало, коли варив оте зілля.

– Так, Димку, так, – казав він, – мені тільки тоді по-справжньому добре, коли людям добро творю. А я таки добрий, Димку, бо допомагаю бідним та нещасним. Навіщо їм топтати землю, коли вони бідні й нещасні, хай краще гарними, чудовими квітами стануть. Нема, Димку, кращого й сердечнішого за мене, бо ніхто в цілому світі не робить, Димку, людям такого добра...

Димко вигнувсь боком, якимось не так, як завжди, коли старий Крінос промовляв ці слова. І чомусь не схиливсь у звичному поклоні і не повторив сказаних слів, як це робив завжди, тільки висмикнув одну ногу із жару, начебто йому запекло, і замахав нею в повітрі.

– Ти чимось стривожений, Димку? – спитав Крінос.

Тоді зітхнув Димко і сказав знехотя:

– Я знаю, що ти добрий із добрих, старий Кріносе. Але хіба неправда, що коли чоловік добрий, то його й хвалити не треба, а хвалять тоді, коли хочуть сховати щось негарне?

На ті слова засопів Крінос сердито чи ображено.

– Не свою думку ти вимовив, Димку! Хто тебе цього навчив?

– Чому це не моя думка? – обурився Димко. – Хіба я не можу придумати таких слів?

– Звісно, не можеш, Димку, – засміявся недобре Крінос, – дурненький ти і можеш тільки повторювати думки чужі.

– Це я дурненький? – обурився ще більше Димко. – А хто мене називав весь час розумним?

– Ну, добре, добре, Димку, – всміхнувся Крінос і погладив його по голові.

– Ти так гарно погладив мене по голові, – аж очі приплющив Димко, – ану, погладь ще!..

– Стривай, Димку. Ти й справді в мене розумний, і я несправедливо обмовив тебе дурненьким. Я тебе ще двічі погладжу по голові, коли ти скажеш, хто тобі сказав ті слова.

– Які слова? – перепитав Димко.

– Ну, ті, що ти сказав.

– А які я сказав?

– Про те, що доброго чоловіка й хвалити не треба...

– Це я сказав ці слова, – мовив Димко й аж очі приплющив, чекаючи, що його погладять.

– А тобі хто сказав? – спитав вкрадливо Крінос і наблизив долоню до Димкової голови.

– Зеленоочка сказала, – мовив Димко і замуркотів, бо Крінос таки погладив його.

– А ти, коли розумний, не слухай Зеленоочку, – з солодкими нотками в голосі проказав Крінос, – не може маленька дівчинка знати більше, ніж я, великий та дорослий. Не може маленька дівчинка більше за мене розуміти. Окрім того, хіба ти не помітив, Димку?

– Чого?

– А того, що вона носить убогу сукенку, яка вся геть позашивана травою. І того, Димку, що вона таки сирота. А що це значить, мій маленький розумничку?

– Що їй гірко живеться в світі! – вигукнув Димко.

– Ну ж звісно, розумничку! – сказав Крінос. – І ми їй допоможемо, правда?

– Певне! – рішуче сказав Димко. – Бідним та нещасним треба допомагати...

– Ми з неї зробимо найкращий із кращих жовтий тюльпан, – сказав, солодко примружившись, старий Крінос.

7

А дівчинка все ще сиділа в траві, думала й дивилася на світ великими й чудовими очима. І була така незворушна, що двоє мурашок, Вунько й Мунько, які знову прийшли вкусити її за пальця, щоб потім похвалитися своїми подвигами, зупинилися вражено і штовхнули один одного плечиком.

– Гей, Муньку, – сказав перший, – ти бачиш?

– Бачу, Вуньку, – сказав другий, – це, здається, не проста дівчинка.

– А якщо це фея, Муньку?

- Фея вмiє розмовляти з деревами, комахами та звiрами.
- А я думаю, що це фея, Муньку. Дуже вже вона гарна.
- То, може, втечемо, Вуньку? Бо коли це фея, вона не подарує нам того, що ми кусали її.

– Справжня фея не буде на таке сердитися, Муньку. Давай підійдемо ближче.

Вони підійшли і почули раптом голос. Голос, що впливав із вуст дівчинки, голос тихий, теплий і солодкий, як мед. Голос задумливий та сумовитий, бо роздумувала вголос Зеленоочка, і Мунько з Вуньком застигли, стуливши п'явки, – чудним їм здалося розуміти людську мову.

– Цей дивний, дивний сон, – казала Зеленоочка, – ця незвичайна долина тюльпанів, де не співають ні цвіркуни, ні пташки... Чогось мені страшно повертатися і до тієї криї хатини... І немає нікого, зовсім нікого, з ким могла б я порадитися. Слухайте, мурахи й комахи, пташки, дерева й трави. Слухайте, квіти й зілля! Після того, що я побачила і знала, не можу я бути серед вас весела. Чомусь смуток поселився у моєму серці, як черв'як у яблуку. Я не можу забути те жовте поле, хоч це так легко: узяти й забути... Тут щось негаразд, бо квіти мусять бути веселі, на те вони й квіти. Мусять бути веселі трави й дерева, бо всі вони зелені і дають плоди. Щось я не розумію в цьому і щось мене турбує...

– Чуєш, Муньку, – штовхнув брата перший мурах, – вона таке дивне каже...

– Еге ж, не випадає її й кусати, – сказав Вунько, – а може, ми, Муньку, все-таки втечемо? Якось моторошно мені стає...

– Такий ти страхополох, Вуньку! Давай відгукнемося до неї, може, вона почує.

Але вони не встигли відгукнутися, бо на стежці з'явився прозорий димовий чоловічок і сердито тупнув ногою:

– Ти чого, ледача дівчинко, не несеш старому Кріносу хмизу? – сердито сказав він.

– Я думаю, Димку, – лагідно сказала дівчинка й подивилася на димового чоловічка такими великими й гарними очима, що в того аж сльоза на око вибилася, – ти, здається, зі мною не привітався. Доброго ранку, Димку! – сказала Зеленоочка й погладила Димку по голові, від чого аж зовсім перестав бути сердитий Димко і закліпав розчулено прозорими очками. – Ти розумний і добрий, Димку, то скажи мені: чому я сьогодні сумна і чому не веселюся, хоч сонце світить чудово, а все навколо таке веселе?

– Бо ти забула принести старому Кріносу хмизу, – несміливо сказав Димко.

– Хмизу я ще принесу... До речі, де він, той хмиз? Але не це мене турбує. Йди-но, Димоньку, сядь мені на коліно...

– Е-е, щось тут на чудне заходить, – сказав Мунько, почісуючи лапкою шийку, – може, й справді нам піти геть?

– Давай подивимося, Муньку, – сказав перший мурах, – все-таки ми все розуміємо, що вони говорять...

– Мені ніяково сидати тобі на коліно, – сказав соромливо Димко, – та й послав мене старий Крінос не для того. Послав, щоб ти хмизу скоріше принесла...

Але він все-таки присів Зеленоочці на коліно, і вона ніжно погладила його по голові.

– Я багато земель обійшла, Димоньку. І скрізь квіти були як квіти, і відчувала я, що справно вони живуть і все на землі гаразд. Я наймалася на службу, і хоч скрізь мене проганяли, не мала я ні до кого лихого серця – така я вже народилася, щоб по землі ходити, і тільки вдаю, що наймаюся до когось. Насправді я перевіряю, чи скрізь однаково й гарно світить сонце, чи однаково гарні пісні співають пташки й цвіркуни і чи скрізь я можу вільно й радісно сміятися.

– А що ти їси? – спитав Димко.

– Мені не треба їсти, Димку, хіба пити. І п'ю я росу, Димоньку, власне, вона сама наливається в мене, коли сплю.

– То ти не проста дівчинка, Зеленоочко? Ти якась дивна...

– Я – це я, Димоньку. І мені завжди здавалося, що я таки проста дівчинка. Скрізь це було так, і тільки на вашій землі я занепокоїлась. Щось дивне й негарне тут відбувається.

Скажи мені, Димку, – мовила вона і знову погладила чоловічка по голові. – Чи правда те, що мені приснилося?

– Я не знаю, що тобі приснилося, – сказав Димко, приплюсуючись від задоволення.

– Чи правда, що те тюльпанове поле – перетворені у квіти люди?

8

– Це правда! – сказав над ними раптом громовий голос, і вони підхопилися вражено, а Мунько й Вунько перелякано залізли під грудку і аж позаплющували свої ледь помітні оченята. На стежці стояв старий Крінос. Довгі сиві вуса спускались у нього аж до грудей, які ходили задихано. В руці він мав важкий костур, а очі блищали поважно й трохи сердито.

– Це правда, – сказав він, – і я радію, що ти така турботлива, дівчинко. Ти сирітка і знаєш, що таке горе на землі. Все те тюльпанове поле – такі справді люди. Бідні, нещасні люди, яким тільки я захотів допомогти. Можливо, вони й зараз не забули свого колишнього нещастя, через те так невесело на тому полі. Але вони пізнають радість, бо вони цвітуть. Бо вони – квіти, які прикрашають землю, а не нещасні бідаки, які цю землю потворили. Я знайшов таке зілля, Зеленоочко, і чиню велике, добре діло!

І коли сказав він ті слова, дивна тиша утворилася навколо. Начебто позникали птахи і позамовкали цвіркуни, пропав і вітер – листя й пелюстя позавмирало й опустилося. Чутно стало, як важко дихає Крінос і як важко дихає, дивлячись на нього, Зеленоочка.

– Велике й добре діло він чинить! – вигукнув Димко.

– Так, велике й добре, – сказав Крінос, – і було б славно, коли б і ти захотіла від мене такої ласки. Ти тоді пішла б до тих тюльпанів і пересвідчилася б, що вони такі щасливі.

– Мені снився сьогодні сон, – сказала Зеленоочка.

– Я знаю про твій сон, – відказав Крінос, – мені оповів про те Вуж, якого я послав, щоб допоміг зібрати тобі хмиз.

– Але той Вуж не відповів моєму Сну на одне питання, – сказала Зеленоочка, – на одне велике й важливе питання.

– Яке ж це питання? – спитав Крінос.

– Чи вони, ті люди, хотіли стати тюльпанами?

Тоді засміявся хрипко Крінос і заблискотів очима, аж вогники в них запахотіли.

– А це ти повинна спитати в них сама, – сказав він, – я ж пропоную: стань тюльпаном, і про все дізнаєшся. А не хочеш ставати тюльпаном, піди спитай у них теж. Я тим часом тут хмизу назбираю...

Він схопив Димка і поставив собі на люльку, яка вже стриміла в роті, і затанцював, завигинався Димко, притоптуючи жар, у той час як Зеленоочка дивилася широкими й незмигними очима на Кріноса. Личко її було бліде, а очі начебто й пригасли.

– Чого ж стоїш? – сказав Крінос. – Піди спитай, що їм краще: жити в холоді, голоді й бруді, помирати щодень і не померти чи цвісти в чистому полі прегарною квіткою?

Він пішов по стежці, важко гупаючи чобітьми, а Зеленоочка аж руки заломила, так важко й сумно зробилося їй на серці.

Тоді заспівав у неї над головою жайворон, і вона звела голову, бо зрозуміла, про що він співає.

– Бідна, бідна Зеленоочко, – співав той, – бідна, гарна Зеленоочко! Що ти можеш учинити і що можеш удіяти?

Таки правду сказав Крінос: щоб пізнати горе чи щастя тюльпанів, треба самому стати тюльпаном. А коли ти ним станеш, то ніколи, гей, ніколи їм не зможеш допомогти! Бідна, бідна Зеленоочко, бідна, бідна дівчинко в зеленій суконці, підшитій травою!..

І бідна, бідна дівчинка в підшитому травою платті схилила голову й пішла, ледве перебираючи ногами, назад, до тюльпанового поля, бо над головою в неї і справді померкло сонце, і хмари напливли на його чисте плесо. З тих хмар протяглися віддала чорні руки – давали напитися найспраглишим і найвисохлішим. І доки йшла Зеленоочка, доти збиралися над нею хмари, а коли спалахнула перша блискавка, в лісі вдарила сокира – це рубав хмиз

старий Крінос. У роті в нього стриміла люлька, в якій танцював, витягуючи і затоплюючи в попіл ноги, Димко, а на вустах лежала крива посмішка – думав у цей час старий Крінос своє, і те, що він думав, навряд чи було гарне або ж добре.

Тоді озирнулася Зеленоочка на хмари, що купчилися над головою, на дерева, що сумували за спиною, на траву, що добігала до її ніг, і з великих, чудових її очей бризнули раптом величезні сльози.

– Хмари, хмари! – крикнула вона тоненько, зводячи малі, худенькі ручки, – і ви, дерева, і ви, трави! Дайте мені трохи своєї сили і свого розуму! Дайте мені зрозуміти мову тюльпанів, щоб пізнала я, чи не коїться тут, у вас, велике лихо? Я повинна це зробити, бо інакше ніколи-ніколи не зможу вже бути веселою, безтурботною і щасливою!

На те спалахнула блискавиця і голосно проїхався по небі грім. Відтак зашуміли дерева, і тихо відгукнулася трава. І диво дивне відчула Зеленоочка: здалося їй, що вона сама перетворюється в дерево, квітку чи траву. Що ноги її корою вбираються, зведені руки – гіллям, а тіло – стеблом. Що в неї потік раптом сік, як тече в зіллі, і суконька її ще зеленіша зробилася від трави, що нею була залатана. Зрештою, і ця трава теж наповнилася соком і проросла. Голуба її хустина синім пелюстям стала. І жайворон, ударивши крильми об сухий синій простір, закричав раптом на весь світ:

– Квітка, квітка нова утворилася! Ні, це Панна квітів прийшла на землю, дивіться, дивіться!..

Тоді перестав рубати хмиз старий Крінос, і Димко насторожено завмер на його люльці.

– Що це воно там діється, Димку, га? – спитав Крінос.

– Здається, нова фея на землі народилася, – сказав трохи нетямкувато Димко.

– Що це ти мелеш, бовдуре? – сердито гримнув Крінос.

– Коли я для вас бовдур, а не розумничок, то я можу і піти, – ображено сказав Димко.

– Та сиди ти! – плеснув його по плечах Крінос і так зашкварчав люлькою, що Димко знову був вимушений танцювати. Старий же Крінос змахнув сокирою і став рубати далі.

9

А вона йшла. Важко уявити собі, як іде квітка, але не зовсім і квіткою вона була, а дівчинкою. Через те не так ішла, як пливла. Зрештою, вона й не відчула свого дивного перетворення. Здалося тільки, що виросла й набралася сили, якої не знала раніше. Все в ній співало й нуртувало, а невпевненість і безпорадність, що їх відчувала досі, зовсім пропали. Очі її стали ще більші і гарніші і почала вона ними незвичайно бачити світ. Прозирала не тільки те, що твориться в повітрі і на землі, але й під землею: бачила коріння, що п'є земні соки, і земних істот, що здивовано поспинялися і повернулися до неї. Здивовано замовкли трави і все живе в травах, дерева і все живе на деревах. Птахи спинились у своєму льоті, а Вуж, який прокинувся серед тюльпанів, відчув тривогу. Звів голову й подивився, що це воно діється чудне.

Старий Крінос перестав рубати хмиз, зирнув на небо, а небо й справді було під цю хвилину незвичайне: спалахували в повітрі зливи і тяглися до землі. А поруч зацвітали латки незайманого небесного шовку – зливи блукали, по землі, начебто промацуючи те місце, де вони найпотрібніші, а може, це повиростали в хмар ноги і йшли вони туди, де їх давно чекали?

Зеленоочка вже доходила до тюльпанового поля. Велике й неозоре, воно було покрите пишним цвітом. Але не цвіт уразив дівчинку, а те, що побачила вона під поверхнею землі тисячі й тисячі зігнутих і скорчених людей, тисячі звернених угору облич, з ротів яких і виростали жовті квіти. Тисячі скручених, але й зведених рук, котрі хотіли прорізати землю і не могли, тисячі скручених спин і підтиснутих ніг. І почула Зеленоочка тисячний стогін з тисяч грудей. І був він глухий і затамований, бо роти в тих людей були заліплені тюльпанами. Тисячі очей безперервно плакали, і сльози котилися по брудних, спотворених гримасах, чорних обличчях.

Тоді й помітив дівчинку Вуж, і хоч і змінилася вона дуже від перетворення, все-таки впізнав її і, як сторож цього поля, не захотів підпустити ближче.

– Ану завертай! – закричав він. – Завертай, бо переб'ю тебе навпіл!

Але до нього простяглася мала й ніжна долонька і торкнулася його голови. І відпало навіки його жало, і закричав він тонко, як дитина, якій дають лупня.

Від того зовсім стривожився старий Крінос.

– Щось там, у полі, відбувається, – сказав він.

– Ти ж сам послав туди Зеленоочку, – відповів йому Димко.

– Щось там відбувається не те, що я гадав, – сказав Крінос і, підхопивши рукою сокиру, швидко пішов із лісу. І чим далі, тим пришвидшував ходу, вряди-годи задираючи голову й зиркаючи в небо. Хмарки й досі грали сліпими дощами, але здалося йому, що такі збираються сюди. Сходяться звідусіль, тягнучи за собою довгі тіла, і, побачивши це, вже щодуху побіг старий Крінос. Чоботи його лунко били об землю, і сам він ріс, стаючи все більший та більший. Обличчя його перекошилося від люті, і не було вже на ньому ні погідного виразу, ні усмішки. Гунав чоботищами так, що, здавалося, гримить звідусіль грім, а Димко, безсилий втриматися на люльці, злетів і перелякано впав на землю. Він сів біля тої грудки, під якою ще й досі ховалися Мунько й Вунько, і затулив долонями вуха. Тоді Мунько й Вунько побачили, що є такий, котрий боїться більше за них, і вилізли зі сховку, а потім і на дерево подряпалися, бо все-таки цікаво подивитися, що це воно там відбувається.

А Зеленоочка начебто і не чула дикої за собою погоні. Вона була така вражена побаченим, що не могла й пальцем кивнути.

– Так ось яке твоє добро, старий Кріносе! – прошепотіла вона, – он для чого треба було безперервно тебе хвалити! Невже ці люди й справді хочуть бути там, у землі, неville їм там добре?

Тоді почула вона, що побіч неї шепоче трава. Побіч неї стояла дика грушка, зашепотіла й грушка. Зеленоочка зрозуміла ту мову, бо це про неї і до неї був той шепіт.

– Панна квітів прийшла! – шелестіла грушка. – Всі тебе довго-довго чекали. Мерщій розчаруй те поле!

– Панна квітів з'явилася, – шамотіла й трава, – принеси звільнення цим заклитим у тюльпани, адже вони так довго тебе чекали!

– Хто вам сказав, що я Панна квітів? – мовила Зеленоочка. – Я проста собі дівчинка, може, трохи й казкова, сирота, яка блукає по світі. Я тільки можу поспівчувати цим нещасним...

– Не барися, Панно квітів! – зашепотіла грушка. – Не барися, бо вже старий Крінос біжить!..

Тоді озирнулася Зеленоочка і справді почула шалений тупіт Кріносових чоботиськ. І почула вона жарке його дихання, і почула свист його сокири, якою розмахував він, біжучи. Стало страшно на мить Зеленоочці, і, як там, у лісі, озирнулася вона на хмари, що таки сходилися до цього поля, і на грушку, що підбадьорливо до неї зашелестіла, і на траву, що хвилювалася біля її ніг. Тоді вона стисла щосили кулачки, і з великих, чудових її очей знову бризнули величезні сльози.

– Хмари! Хмари! – крикнула вона тоненько, зводячи малі, худі ручки, котрі наче ніжне пелюстя були, – злийте на це поле свою воду. Лийте воду, а ти, сонце, печи! Збудіть цих людей, і хай ті, хто не хоче тут залишатися, хай усі ті встануть!

Саме в цей момент зійшлися над полем хмари, і від того, що вони зіштовхнулися поміж себе, спалахнув величезний круглий вогонь. Цей вогонь упав на старого Кріноса і за мить перетворив його на величезну каменяку. Цей вогонь упав на мідні вуха сторожа поля Вужа, який і досі сопів поміж тюльпанів, і той знову перетворився у пасок з мідною пряжкою.

Цей вогонь прокотився через поле, як величезне світило, і розсипав навдокіл тисячі іскор. На заході з-за хмар визирнуло сонце, й іскри застрибали навколо, підстрибуючи і згоряючи. Водночас линув з усіх хмар, що зібралися над полем, дощ, і цей дощ, просвічений

сонцем, раптом зазвучав, витворюючи нечувану, дивовижно гарну музику. Зеленоочка ступила крок наперед і простягла руку. І на той її помах заворушилося тюльпанове поле. Тисячі тисяч ротів виплюнули раптом пророслі з рота жовті тюльпани, і ті злетіли вгору, наче водограй. Тисячі тисяч рук прорвали нарешті землю, і дощ полив по їхніх почорнілих тілах. І здавалося від того, що всі вони плачуть чорними слізьми, і це був найрадісніший плач, що його колись чула Зеленоочка. Адже знову вони стали людьми, знову могли рухатися і радіти сонцю. Можливо, через те підвели вони руки вгору, назустріч дощу, і той мив їх і мив – відтак затанцювали всі разом, викидуючи щасливо руками й ногами, і зі щасливим сміхом та плачем жадібно пили і дощ, і сонце, що щедро на них лилися.

10

Тоді відчула Зеленоочка, що вона дуже стомилася. Так стомилася, що не може вже й повік утримати, а хоче виспатися і відпочити. Дощ змив із неї те, в що вона перетворилася. Кора спала з її ніг, а руки й тіло вже не були гіллям та стеблом – по жилах не сік у неї прокочувався, а звичайна людська кров. Суконка її намокла, і розкислі травинки прорвалися, оголюючи дірки. Голуба хустина її теж змокла і зовсім не подобала на пелюстя. І пішла вона помаленьку, ледве-ледве плентаючи ногами, туди, де й досі звішувались із гілок, намагаючись все-таки углядіти, що воно там діється, Вунько й Мунько. По дорозі вона зустріла величезний камінь, якого раніше тут не було, із зведеною високо вгору кам'яною сокирою. Біля того каменю тулився зляканий і змерзлий Димко. Він побачив Зеленоочку, яка йшла по блискучій від калюж дорозі, і раптом вискочив їй назустріч, схилився у поклони і заговорив швидко й улесливо:

– Ти така славна, добра і розумна, Зеленоочко. Таки не старий Крінос, а ти хочеш щастя бідним людям, і немає мудрішої за тебе, кращої і славнішої!..

– Це ти, Димку? – засміялася дівчинка. – Хвали-не-перехвали-більше!

– Я хочу тобі служити, – сказав Димко, – я можу навіть притягти тобі Кріносову люльку і топтатиму для тебе жар...

– Ні, Димку, – похитала заперечливо головою Зеленоочка, – хіба ти забув мою науку?

– Твою науку? – спитав здивовано Димко. – А яка була та твоя наука?

– Коли добрий чоловік – то він добрий. І не треба його хвалити...

Димко стояв перед цією і справді непоказною, мокрою та змороною дівчинкою і здивовано кліпав прозорими очима.

– Але коли я не буду когось хвалити, то ким же я буду?

– Димом, – сказала Зеленоочка, – тим, ким ти і є.

І ще здивованіше закліпав прозорими очима Димко і розтулив рота, бо дуже хотів зрозуміти, що ж хотіла сказати тими словами Зеленоочка, але ніяк не міг розчовпати. Через це стояв і стояв, а може, стоїть він там і досі, бо Зеленоочка більше не розмовляла з ним, а пішла на ту галявину, де й досі звисали з гілки Вунько й Мунько.

– Ти щось бачиш, Муньку? – спитав перший мурах.

– Ні, а ти?

– А я бачу. Здається, та сама дівчинка йде.

– То давай зліземо хутчіше.

І вони почали злазити. І доки злізали, прийшла на галявину Зеленоочка. І зашуміли над її головою сосни і заспівали пташки, а небо між гіллям стало таке синє, що миттю забула дівчинка про все, що тут відбувалося, а зірвала кілька травин і почала латати свою мокру суконьку. Вільну травинку вона затисла в зубах і, смакуючи солодкий сік, задивилася на те, як клопочуться в мурашнику мурашки. В цей час і підійшли до неї Вунько й Мунько.

– То як ти гадаєш, Муньку, – сказав перший мурах, – вона таки фея?

– Думаю, що ні, – сказав другий мурах, – і знаєш, Вуньку, чому?

– Скажеш, – мовив Вунько.

– Тому що надто убога на ній сукенка. Бачиш, травою зашита...

– А коли так, Муньку, – мовив Вунько, – то, може, її і вкусити можна?

– Давай спробуємо, – відповів Мунько, – сьогодні нам зовсім нічим хвалитися...

Зеленоочка наставила їм пальця, і вони вкусили його, гадаючи, що завдали смертельного болю. Але Зеленоочка тільки розсміялася, бо їй стало лоскітно, і два задоволені мурашині герої полізли в мурашник, щоб знову розказати про свої великі подвиги.

МІСТО БЕЗ КВІТІВ

1

Це місто було недалеко й неблизько, десь там, куди показують пальцем, але куди не ведуть ні дороги, ні залізниці. Здається, існувало воно таке, як опишемо, давно, і, може, про нього хтось написав у грубесних книгах, які зачиняються на замки майже так само, як і хати, а може, і в таких книжках про те місто не написано.

Уявляю, що воно із тих, які сняться тим дітям, котрі перед тим були смутні або ж коли перед тим цілий день гризли на пальцях нігті. По тому вони лягають у ліжечка, заплющують очі й бачать довгі порожні вулиці, якими вітер мете куряву. Довкола стоять глиняні будинки, посередині – високий королівський палац, збудований із потемнілого від часу каміння. Цей палац має безліч башточок і веж, а найвища з них увінчується довгим списом, об який розбиваються холодні й теплі вітри і свистять при тому, ніби в сопілки дмухають. Од того люди, що йдуть вулицями, пригинаються, бо вітер плює їм у вічі, а піску й куряви там багато через те, що не росло в тому місті ані дерево, ані трава, ані квіти. Люди ж одягались у сіру й чорну одягу, і ніколи вони не веселилися й не сміялися, бо й не знали, що воно таке.

А в кам'яному замку, у великій та високій залі, такій, що коли глянути з кінця в кінець, то й кутків не видно, а високій, що й шию треба зламати, аби уздріти стелю, – так от, у тій залі сиділа одягнена в сіру сукню й чорний плащ королева, а довкола крутилися чорні, як жуки, прислужники. Всі казали, що та королева лиха, хоч насправді не зовсім так: королеву навчили бути такою, і вона й у думці не мала, що можна жити інакше.

Отож, у тому місті без квітів мешкало двоє дівчаток. Були це звичайні собі дівчатка, але ж ні: саме вони зуміли вчинити таке, чого ніхто у тому місті не зміг. А сталося ось що.

В одну із чорних-чорнезних ночей одній і другій приснилися кольорові сни. Спершу їм здалося, що барвисті стрічки затріпотіли в них над головами й потяглися, звиваючись, кудись у безвість. Дівчатка схопилися за ті стрічки й пішли, за них тримаючись. Ішли так довго, але прийшли... у своє ж таки місто, але чудним воно їм здалося: стіни – білі, а дахи – червоні й зелені. А ще вся земля вкрилася квітами: зеленими, білими, червоними, синіми, жовтими, і не було жодної з-поміж них сірої та чорної. Палац же обріс пагонами й гілляччям, поміж якого світилися величезні білі суцвіття.

І стало так дивно дівчаткам, адже вони ніколи не бачили в житті ані квітів, ані дерев, ані трави, хіба небо голубе над головою, бо корови й коні, коти й собаки, кози й свині – все було у тому місті сіре чи чорне. А що найчудніше здалося їм у тих снах: їхня королева вдягла на себе убір, який грав усіма барвами, які можна тільки вигадати. Не похмура й насуплена, як звикли її бачити, була вона, а весела й радісна, а тому й не страшна. Чорна одяга прислужників помалиновіла, і ці малинові прислужники підносили королеві здоровенні букети квітів. Королева щиро тішилася, ховала в пелюстках лице, а коли зводила голову, бачили дівчатка, що вона красунею стала. Очі палали, як те небо над головою, волосся золотими полисками грало, по щоках цвіли малинові, як одяга в прислужників, рум'янци. А уста палахкотіли, начебто вогню у себе набрали. І від того стало дівчаткам так радісно, аж мимоволі позирнули вони одна на одну і з вуст їм мимоволі вихопилася пісня – і то було також для них дивно...

Отаке їм наснилося однієї чорної-пречорної ночі, а вранці, прокинувшись, дівчатка довго лежали з розплющеними очима. Над ними висіла небілена стеля, обступали їх такі ж

сірі стіни. Роздивилися вони здивовано й однаково подумали: ди-во-ви-жа! А оскільки були сусідками й дружили, то, коли встали й поснідали чогось несмачного, вийшли з дому і зустрілися якраз на дорозі.

У той день не було вітру, а світило сонце, і шпиль над королівським палацом гостро полискував. На самій його верхівці присів спочити чорний ворон, але не цікавив сьогодні дівчаток ані шпиль, ані ворон. Вони так прагли швидше зустрітися й так поспішали оповісти свій сон, що одночасно розтулили роти й одночасно почали розповідати одна одній про те, що їм наснилося. А оскільки наснилося їм одне й те ж, то вони зирнули одна на одну й розсміялися.

— Знаєш, що я подумала? — спитала перша дівчинка.

— Знаю, що ти подумала...

— Це як у казці, — сказала перша дівчинка.

— Як у чудовій казці.

— Чи ж таке буває? — спитала перша дівчинка.

— Еге ж, чи буває таке: зелене, червоне, синє й біле?..

— Все росте й цвіте, — підхопила перша, — Все таке, що й уявити важко.

— А знаєш, що найчудніше? — спитала друга.

— Те, що королева красунею стала, — відповіла перша.

Тоді сіла на сірого каменя, натягла на коліна сірий подолець і замріялась.

— Таке чудне мені подумалося, — сказала вона.

Друга дівчинка сіла навпроти й поглянула на першу не менш замріяними оченятами.

— Що ж тобі подумалося?

— Оця наша вулиця, — сказала перша, — куди вона веде?

— До іншої вулиці.

— І я так подумала. А та інша?

— А інша ще до іншої.

— А остання з усіх вулиць? — аж скрикнула нетерпляче перша.

— Не знаю, — відказала друга, — Давай у мам спитаємо. Моя у мене все знає...

А що кажуть: на вовка примовка, то й маму другої дівчинки вони побачили. Йшла до них, тримаючи на плечі коромисло, а на ньому — двоє відер.

— Що далі? — всміхнулася мама, — Висока й сіра стіна. А стережуть ту стіну люті звірі.

— А за стіною що? — вигукнули нетерпляче дівчатка.

— Світ, — сказала мама другої дівчинки.

— А що таке світ? — спитала перша дівчинка.

— Я не знаю, — знічено відказала мама, — Та й ніхто не знає.

Тоді повернулися дівчатка в той бік, де, як їм здавалося, лежав отой чудний, широкий, безмежний СВІТ, і стали їхні личка серйозні й заклопотані.

— А чи хто виходив у той світ? — спитала друга дівчинка.

Але мама тільки головою похитала й пішла, так само дивно усміхнена, додому.

2

Так народилася в їхніх голівках спільна думка, а щоб висловити її, не треба було шукати слів – зирнули вони одна на одну і зрозуміли все. Отож їхні ноги раптом узяли та й пішли, повівши на вулицю, а по тому на другу й третю – так, як дівчатка собі намислили. З-під босих їхніх ноженят хмарками вилітала курява, тож весь за ними шлях ніби туманцем покрився, і мами обох дівчаток хоч і спинилися на ганках і приклали до лобів дашки долонь, своїх дочок не побачили.

А ті завертали вже на четверту вулицю, а далі й на п'яту. А коли прослалася перед ними шоста, почули раптом тупіт. Страшно їм стало, тож заскочили в покинутий сарай, завмерли в сутіні й затремтіли. Водночас і цікавість їх не покидала, тож хитренько приклали очі до щілинки. Тоді вони уздріли, що по вулиці біжать один за одним ведмеді, притому

біжать, як люди, на двох ногах, але страшні вони були, престрашні. Перша дівчинка аж очі заплющила, щоб не злякатися, а друга тихенько засміялася.

— Гадаєш, це справжні ведмеді? — прошепотіла вона, — Вони тільки повдягалися так страшно.

Ведмеді промчали, і дівчата хотіли вже вийти з сараю, коли ж знову почувся тупіт, і вони побачили вже вовків. Ті бігли теж, як люди, — на двох, а в передніх лапах списи тримали. Взуті ж були у залізні чоботиська і гупали ними жасно, аж дівчатка обое позаплющувалися. Відомо ж бо: хто заплющується зі страху, той уже не боїться.

Пробігли ті страшні вовчиська, й осіла знята ними, ніби чорна хмара, курява. Тільки тоді осмілилися вони вийти й піти далі, а в кінці шостої вулиці таки побачили високу-превисоку стіну. Вона тяглася до неба, і не було в ній ані шпариночки, ані продуху. Дивовижна стіна!

— Еге-ге, — зітхнула перша дівчинка, — Тут нам не пройти.

— Це коли б перетворитись у пташок! — сказала друга.

— Боюся, що й пташка не перелетить такої стіни, — відповіла перша.

Потім вона подумала трохи, й очі в неї весело блиснули:

— Не забувай, що ми — дівчатка із казки. Треба нам дуже й дуже, дев'ять разів по дуже захотіти. Треба нам сказати дев'ять разів такі слова: «Стіно великая, стіно могутняя, розступися, стіно, перед нами — ми хочемо вийти у величезний і широкий світ!»

І вони стали супроти стіни, стисли кулачки і дзвінко вигукнули дев'ять разів ті чарівні слова. Мабуть, дуже хотіли дівчатка вийти у широкий світ, бо в стіні утворився раптом помітний просвіт висотою у більшу дівчинку, а може, то відчинились у стіні якісь потаємні казкові дверцята.

— Швидше! — гукнула перша й кинулась у той ледь помітний просвіт.

Ударила руками об камінь і пройшла крізь нього, а може, то потайні казкові дверцята її випустили. За нею скочила й друга дівчинка. І вчинили вони те вчасно, бо за спиною у них жахнуще заревіло – кинулися на порушників спокою сполошені сторожі міста, вовки та ведмеді. Але ведмеді тільки вдарилися об камінь, понабивали на лобах немалі гулі, а вовки метнули списи, однак ті покришилися об твердь. Самі ж вовки й ведмеді так і не уздріли великого й широкого світу, який на хвилю блиснув перед ними, бо й не думали вони про нього, ані гадали.

Дівчатка ж були уже за стіною і стояли, розтуливши з подиву роти. Ні, не побачили вони дерев, не побачили квітів – широчезне поле простяглося перед ними, аж не могли вони зором обхопити всієї просторіш. Поле було заросле зеленою травою, а що в їхньому місті й трава не росла, зачарувалися й зачудувалися дівчатка і на всі груди вдихнули ніжний і теплий запах прегарного світу.

— Оце б нам такого у місто, — сказала перша дівчинка, — уявляєш!

Друга дівчинка, ота трохи меншенька, уявляла. Примружила оченята й побачила рідне місто зеленим. Похитувалися лискучі стебла, осаджені, наче діамантами, срібною росою. І таке це було гарне й чудне, що їй на очі вибилася сльозина – уздріла ще й квіти серед тієї трави, а до того й дерева – геть-но так, як приснилося минулої ночі.

Через поле виляся ледь помітна стежка, а що стежки існують для того, щоб по них іти, дівчатка подалися нею. Ішли вони та й ішли, аж притомилися трохи. І тільки тоді побачили зелену хижку, оброслу зіллям. Була вона стара і скособочена, на даху її шумів під вітром польовий очерет, а стіни, складені з дерну, спускали трав'яні бороди. На порозі тієї чудної хатини сиділа Зелена Бабуся, така маленька і стара, аж дивитися на неї було жалко, – мала вона зелені коси, зелені очі, зелену одежу й тіло. Дивилася ж на дівчаток лагідно й тепло, отож сміливіше приступили до неї, мацюпенької, дівчатка – сказали «добридень».

— Ми шукаємо квітів, бабусечко, — промовила перша дівчинка, — може, у вас їх знайдемо.

Мацюпенька бабуся похитала голівкою, і в цей час теплий вітер упав на хижку – зашамотів польовий очерет на даху.

— Ми прийшли з міста, де немає ані квітів, ані дерев, ані трави, — сказала друга дівчинка.

— Немає і в мене квітів, дітоньки, — зашепотіла бабуся, а може, це той очерет гомонів, — сама я тут, у полі, й доглядаю кожну травинку-бадилинку. Але я розкажу, куди вам піти. Попереду великий ліс і живе в ньому сестра моя — Деревничка-Лісовичка. Я — Мати трави, а вона — Мати дерев. Попросите в неї чемненько, то й покаже вона вам дорогу до Матері квітів, яка за лісом, здається, й поселилася.

— А чи не могли б ми попросити дечого у вас? — спитала перша дівчинка.

— Еге ж, насіння трави, — сказала друга.

— Чого ж, — зашелестіла Мати трави, а може, то польовий очерет під вітром гомонів, — невелику й плату візьму...

— Яку ж плату, бабусенько? — спитала перша дівчинка. — Ми ж бо безгрошівні.

— А нащо мені ваші гроші? — засміялася тихенько Мати трави. — Розважите мене трохи, стареньку й маленьку, хе-хе! Коли буде ваша ласка, трохи мені затанцюєте, а може, й того... пісню якусь заспіваєте.

— Це ми швидко! — радісно вигукнули дівчатка. — Це ми вміємо!

— То до хати заходьте, — сказала вона люб'язно.

Звелася, і така вона малесенька була, ну, до пояса меншій дівчинці. Тримала в руках суху очеретину і спиралася на неї немічно. Хитнула голівкою до дівчаток приязно й подибцяла у хижу.

А там усередині сиділо десять поважних цвіркунів, вони попримощувалися на трав'яних стільчиках, а в руках кожен тримав по трав'яній бандурці. Уздріли гостей, схопили інструменти і вдарили по струнах, а найстарший, одинадцятий, приклав до підборіддя скрипочку і заграв так, що очі від натхнення заплющив.

Од тієї музики зробились у дівчаток зовсім легенькі ноги, зникла й утома — затанцювали вони й закружляли, а по тому і співати почали. Їхні голоски дзвеніли аж під стелею і були такі чисті й срібні, що Мати трави, сидячи на трав'яному троні, аж голівкою похитувала, а часом і в долоньки приплескувала. І так їм гарно й весело було, що вони, крім тої, яку знали, склали ще й нову пісеньку і протанцювали всі таночки, які вміли грати славні музики-цвіркуни. Бабусенька змахнула замиловано сльозину, а цвіркун Одинадцятий поважно вклонився й урочисто щось проскрипів своєю цвіркунячою мовою. І хоч не розуміли тієї мови дівчатка, та збагнули вони, що він їх похваляє.

Скажемо, забігаючи наперед, що ту музику й пісеньки підслухали жайворонки, які висіли над полем-степом, і не тільки підслухали, а й навчилися їй. Відтоді вони й співають срібноголосих пісень і людей ними чарують — автор прочитав про це в одній дуже старій та грубій книзі.

3

Дуже не хотіла відпустити їх Мати трави, навіть заплакала, сердешна, але, зрештою, зітхнула й відпустила, наділивши кожну трав'яним мішечком із насінням. Коли ж вони пішли далі по ледь помітній стежці, Мати трави довго махала їм зеленою долонькою, а з очей текли в неї зелені сльози: жаль їй було розлучатися з такими славними співунками й танцюристочками. Коли ж махнули дівчатка Трав'яній матері востаннє, то вже були й біля лісу, великого, дрімучого, шумливого й поважного. І зашумів той ліс їм назустріч, аж злякалися вони трохи, бо ж ніколи раніше дерев не бачили. Однак недовго й лякалися, бо навколо було так цікаво! Шуміли велетенські клени, хитали кронами, сосни золотими стовбурами світили, а дуби ніби стома очима на них дивилися. Земля ж була гола й сіра, десь така, як і в їхньому місті, тільки старе листя та глиця лежали на ній. Ішли дівчатка й розглядалися, бо ніяк не могли надивитися на те друге чудо, яке їх зустрівало. А що ловили трохи гав, розмахували торбинами з насінням трави — просипалося воно на землю і відразу ж починало смоктати вологу, бо спрагле було.

Йшли дівчатка так довго чи коротко, хтозна, але натомилися немало. Отож, коли почули тепле дзюркотіння струмка, попадали на землю і, як те розсипане їхнє зерня, понапивалися – спрагли були. Потім спочивали, лежали й дивилися, як біля хмар гойдалися гіллясті крони. Вуста ворушилися, бо хотілося і в лісі заспівати – складали пісні для лісу. Вони сіли тут-таки біля струмка і замуликали те, що придумали і чого наслухалися від дерев та струмка. Потім приладнали до мелодії слова, тоді захитались у такт і заспівали – саме на той спів і вийшла до них із гушавини сама Деревничка-Лісовичка, Мати дерев. Дівчатка не одразу й побачили її, бо прихилилася до дуба. А коли уздріли, то згукнули вражено – стояла перед ними така висока жінка, що вони зовсім мацюпими поробилися, а її зелені очі були як озерця. Але жінка всміхалася до них привітно, отож дівчатка посхоплювалися – чемно вітали Матір дерев.

— Гарно ви співаєте, — сказала Лісовичка, — хто ви, звідкіля і чому прийшли у мій ліс-недобір?

— Ми дівчатка з міста, де не росте ані трава, ані дерево, ані квіти, — сміливо сказала перша, — в нашому місті все сіро-чорне, і навіть королева наша сіро-чорна і ніколи не всміхається.

— Що ж шукаєте? — спитала Деревничка-Лісовичка.

— А шукаємо ми квітів, — сказала друга дівчинка.

— І не тільки, — підхопила перша, — ми вже побували в Матері трави. Вона дала нам свого насіння і сказала, що до Матері квітів ви нам дорогу покажете...

— А ще б ми хотіли, — сказала друга дівчинка, — просити у вас насіння дерев. Бо коли є в нас трава, а будуть квіти, хай би й дерева росли в нашому місті.

Деревничка-Лісовичка зирнула на них, ніби перевіряла, чи правду вони кажуть.

— Ходімо у мій палац, — сказала.

Палац був дерев'яний, але не з мертвих стовбурів складений – просто зійшлося тут до купи сто сосон і сто дубів. Кронами вони затулили небо, а ще поселилося на кожному дереві по сто пташок. Долівку встелила м'яка глиця й сухе дубове листя, а тронем для Деревнички-Лісовички стала зігнута біля кореня сосна.

Роздивлялися здивовано дівчата в цьому дивному палаці: сутінно тут і стояла моторошна тиша, тільки чутно було шерхіт – то перелітали з гілки на гілку пташки. Але дівчатка не могли знати, що то птахи, отож і злякалися трохи: а що, коли звідси не вийдуть? Вони зирнули одна на одну, і єдине, що їм залишалося, – це підбадьорити себе якомсь.

Отож і самі не помітили, як заспівали. Спершу ту пісню, що принесли з міста, за нею ту, яку розучили з Матір'ю трави, і ті, яких навчилися од дерев і струмка. Срібно й лунко задзвеніли їхні голоси, по тому і в танок дівчатка пустилися, бо побачили, що Деревничка-Лісовичка дивиться на них, усміхаючись, притопували ноженятами й приплескували долоньками, і той спів, ясна річ, не міг не зачарувати сто по сто пташок. Спершу вони тільки слухали, по тому почали пробувати голоси й собі, несміливо й невміло, але за якийсь час уже знали, як співати. Слухаючи ту пісню, примовкли Вітри, позавмирало листя і спинив течію струмок – усі зачарувалися, так слухали. Але це теж тривало недовго, бо за короткий час увесь ліс задзвенів тисячами голосів, і ті голоси розбудили погублені дівчатками насінинки трави. Вони теж були цікаві послухати пісні, отож із зерен виклюнулися бліді росточки й повилися, вискочили із землі і здивовано роззирнулися навкруги зеленими очками.

— Славно, славно! — заплескала в долоні Деревничка-Лісовичка. — Ви заслужили насіння дерев, і я вам таки покажу дорогу до Матері квітів. Одного мені тільки шкода: не хочеться, щоб так швидко від мене йшли.

— Але ми не можемо не йти, — сказала перша дівчинка, — там, у нас, у місті, мами позалишалися...

— Еге ж, — сказала друга, — вони почнуть хвилюватися і шукатимуть нас. А ми не хочемо завдавати їм прикрості.

— Коли так, то й так, — зітхнула Лісовичка.

Вона поставила першу дівчинку на одну, а другу на другу долоню, і малі раптом вирости вище лісу. Вони побачили зелене хвильне море, а там, де воно кінчалося, уздірили й замок, який палахкотів і мінився барвами. На його стінах вигравали всі кольори й відтінки. Із замку вийшла в пишній сукні королева із короною на голові – квіткою тюльпану. Вся ж земля довкола палацу палахкотіла цвітом, і дівчатка скрикнули зачудовано, бо кожній здалося, що та королева дуже подібна обличчям до її мами.

4

— Он які вони, квіти, — казала перша дівчинка, йдучи лісом і розмахуючи торбиною з насінням трави. В другій руці була торбина з насінням дерев. Насіння трави розсипалося й тут, отож, коли озирнулися, то побачили, що проклали за собою трав'яну дорогу. По тому вони не дуже й торбами махали – боялися, що, коли розсвітають так насіння, не залишаться його для міста. Тоді вони стали йти з оглядкою, хоч обом хотілося якнайшвидше дістатися до чарівного квіткового царства.

— Чула, як ви співали, — сказала, виходячи їм назустріч, Мати квітів, — дуже мені любо привітати вас і в своїй господі.

— А ви нам приснилися, — сказала перша дівчинка, — знаєте, в нашому місті ані квіточки, ані листочка.

— Нам хочеться, щоб у нашому місті менше сумували, — сказала друга дівчинка.

На те слово повела рукою королева, і з кожної квітки спурхнув метелик зовсім такої ж барви, як і квітка, і всі ті метелики раптом затанцювали довкола дівчаток. Поверталися зачудовані діти сюди й туди, аж в очах їм замиготіло. Тоді хитнули головами, а з вуст їхніх почала снуватися нова пісня. І чи це такий день випав, чи й справді в казках усе може статися, заворушилися раптом квіти, підняли ніжки в червоному чи брунатному чобітку, хитнули голівками, покритими вінками з безліччю стрічок, спалахнули в них на грудях вишиті сорочечки і сколихнулися золототкані плахоточки.

— Диво дивне! — сказала перша дівчинка, прокручуючись на п'ятці й підіймаючи над головою руки. — А може, це ми ще й не прокинулись у нашому місті, а може, все це нам тільки сниться?

— А хай би й так, — сказала друга дівчинка, проходячи біля подруги в легкому, гарному танці, — хіба не чудовий це сон?

— Я б не хотіла, щоб це був сон, — сказала, крутячись, перша дівчинка, — бо як би ми після такого сну жили поміж чорного й сірого?

— Не для того все це нам сниться, — сказала друга дівчинка, — ми обов'язково принесемо додому квіти.

— Звісно, принесете, — мовила Мати квітів і раптом плеснула в долоні.

Тоді завмерло квіткове царство, тільки Вітер заморочено блукав по галявині, адже він, хитрюган, супроводжував дівчаток ще від стіни. І так уже натанцювався й наспівався разом з дівчатками, аж ніби сп'янілий зробився.

— Хто хоче піти з цими дівчатками в далеку дорогу? — голосно спитала Мати квітів.

Тоді з квіткового царства почали виходити одна за одною маленькі завітчані дівчатка, гарненькі і неоднакові.

— Ми підемо, — сказали вони.

— Хіба квіти вміють ходити? — зчудувалися дівчатка.

— Авжеж, — сказала королева, — це я їм повеліла.

Тоді подякували дівчатка Матері квітів і рушили назад до лісу.

І помітили, що в них після останнього танцю не тільки небагато лишилося насіння трави, але й дерев: у танці зовсім розлізлися їхні трав'яні й листяні торби. Отож пересипали те, що лишилось, у кишеньки, а коли озирнулися, то побачили, що квіткове царство поросло деревами й травою. На тих деревах сиділи птахи і співали всіх пісень, що склали їх дівчатка. Сльози зворушення забриніли у них на віях. Але їм треба було поспішати, отож подалися

хутенько разом із квітами через ліс, а що не всі квіти були витривалі й сильні, деякі залишилися в лісі, навіки там зупинившись.

На узліссі юні мандрівниці спинилися, озирнулися й гукнули «до побачення» лісові й Матері дерев, а по тому рушили через зелене поле. І знову залишалися за ними квіти, які притомилися, позавмиравши поміж трави. Велике сонце стояло в них над головами, дивилося на мандрівниць і пританцьовувало, а вони вже майже бігли через поле, адже добре знали, що коли сонце велике стає, то вже й до вечора недалеко.

Біля сірої стіни перевели дихання, і тільки тоді змогли розгледітися навкруги. І от що вони побачили: все поле позад них майоріло барвистими очками квітів, що порозсівалися між травами, а біля них, так само важко віддихуючись, стояло тільки кільканадцять дівчаток-квітчаток. Юні мандрівнички пошукали в себе в кишеньках і помітили, що там не більше, як по жменьці насіння дерев та квітів.

— Місто наше велике, — сумтно сказала перша дівчинка, — а ми майже все насіння розгубили.

— То нічого, — сказала друга дівчинка, — аби виростло те, що є.

— А коли воно не проросте? — спитала перша дівчинка й аж голову закинула, щоб побачити, де кінчається ота величезна, до самого неба стіна.

— Коли воно не проросте, — легковажно відказала друга дівчинка, — то ми тоді попросимо: хай присниться нам чарівний сон.

5

Вони стали супроти стіни, стисли кулачки і дзвінко гукнули аж дев'ять разів:

— Стіно великая, стіно могутня, розступися перед нами!

І вдруге у стіні з'явився ледь видний просвіт – дівчатка ступнули в нього разом із квітками, котрі таки подолали дорогу. Але як тільки це вчинили, злякалися й затремтіли, бо почули тупіт – це на них кинулися з одного боку вовки, а з другого – ведмеді. Вони жаско заревли й заклацали зубами, а вовки замахали, погрожуючи списами.

— От ви де, нечестивиці! — закричали вони, — Тут вам і смерть!

— Що ж нам робити? — розпачливо вигукнула друга дівчинка, — Вони ж розтопчуть і нас, і квіти наші.

Але перша дівчинка не злякалася. Вона сміливо ступнула назустріч жахливому воїнству і тихенько заспівала. Друга дівчинка підхопила пісню й собі, не розуміючи до ладу, що з того вийде. Ведмеді й вовки здивовано зупинилися. Роззирнулися зніяковіло, бо ніколи-ніколи не чули, щоб хтось так гарно співав. А один ведмідь і потилицю почухав.

Тоді дівчатка заспівали ще голосніше й веселіше, сподіваючись, що вовки й ведмеді до них приєднаються. Але ті лише здивовано слухали й роззиралися – дивували їх ще й квіти, що стояли за спинами дівчаток і собі розтуляли маленькі ротки – співали. Відтак напав на те жахливе воїнство сон – не сон, а якийсь правець, і вони закам'яніли на місці. Дівчатка ж, не припиняючи співати, побрали на руки зовсім стомлених квітчат і спокійно пішли своєю дорогою. Вовки й ведмеді залишилися стояти під височезною сірою стіною і тільки здивовано водили очима. Вуста їхні при цьому шепотіли чудні слова, з яких складалася пісня дівчаток, ніби й вони збиралися заспівати...

У старих, грубих книжках написано, що вони простояли під стіною багато часу, здається, цілу ніч, і не з одного звалилася тоді з пліч ведмежа та вовча шкура. У книгах оповідалося, що по тому вони розійшлися по місту, розносячи дивну новину, а ще пізніше всі разом вступили до музичної школи, бо хотіли навчитися співу. В тих, що були ведмедями, нічого не вийшло. Це про них кажуть, що вони наступають дітям на вухо. А ті, що були вовками, почали співати так, що навіть їхні старанні вчительки навіки позбулися музичного слуху.

А дівчатка втомлено брели вулицею. Ледве дибуляли, адже цілий день були на ногах, тож курява майже не вибивалася з-під їхніх ніжок. Оранжеве сонце сиділо на шпилі королівського палацу, воно було втомлене також і вже готувалося спочити. Дівчатка несли по маленькому букетику напівзів'ялих квітів, а кишеньки їхніх платтячок були майже порожні.

— Я так утомилася, — сказала перша дівчинка, — от впаду і засну!

— Глянь, що сталося з нашими квітами, — мовила друга, — тільки вступили ми в місто, як прив'ядати почали.

— А може, наше місто таке, — сказала перша, — і квіти тут не ростуть, бо не можуть?

— Не знаю, — мовила друга, — може, й так...

— Пам'ятаєш сон, — перша дівчинка вже ледь язичком повертала, — наша королева вдягла на себе барвисту сукню...

— І стала весела й добра, — підхопила друга дівчинка.

— Прислужники підносили їй квіти...

— А вона зійшла зі сходів, покинувши палац.

— Така гарна стала!.. Я придумала, що робити. Покладімо ці квіти до дверей королівського замку.

— Але ж вони прив'яли, — сказала друга дівчинка.

Тоді перша струснула із себе втому. Звела голову і глянула гостро і гордо:

— У місті, де не росте жодна квітка, — сказала вона, — зів'ялі квіти — теж чудо!..

Так вони й учинили. Поклали квіти біля дверей королівського палацу, і ще більша втома лягла їм на плечі. Дівчатка, може б, і позасинали на ходу, але нагадаємо, що в них були мами, які давно їх виглядали. Отож мами підбігли до дочок, побачили, що вони зовсім приморені, не сердилися й не сварилися, а взяли їх обережненько на руки й понесли додому. А коли несли, помалу висипалося з кишень насіння трави й дерев. Потім мами повкладали дітей у ліжка, а що їхні платтячка були закурені, винесли їх витріпати.

У цей час із королівського шпилю зіскочив веселий і жартівливий Вітер, підхопив решту насіння, що його витрушували з дитячих платтячок мами, й поніс, розсіваючи по місту. Здається, цей Вітер приснився дівчаткам: хлопчисько-збитошник, який захотів розвіяти їхнє насіння. Вони аж руками плеснули по тих місцях, де були в них кишеньки, — приснилося їм, що кишеньки туго-туго набиті. Барвисті стрічки затріпотіли на вітрі під подихом хлопчиська-збитошника, а над сонним містом зійшов великий круглолиций Місяць-чарівник, адже це йому випало довершити оте диво, що вже почало творитись у сірому й чорному місті без квітів.

Що сталося тієї ночі, ніхто не зуміє розказати, мовчать про те й грубі старі книги.

Була то ніч величезного сну — не залишилось у місті жодної людини, котра б не спала. Заснув навіть дід, який узагалі вночі не спав, а в кожному місті завжди такий дід живе. Заснула й королева, яку перед тим тиждень мучило неспанья. І приснилося їй, що вдягає барвисту сукню, а прислужники несуть їй величезні букети. Вона подумала, що, як встане, звелить пошити собі таку сукню і принести отакі букети, а коли вони того не зроблять, то одягне їх у вовчі й ведмежі шкури й відправить стерегти стіну. Була впевнена в тому, що прислужники задовольнять її забаганку, і востаннє всміхнулася лихою усмішкою: хоч про добре вона снила, недобрі мала думки.

Заснув також і Вітер, який розсівав насіння трави й дерев. Спершу він забрався на королівський шпичак, але скотився звідти і ледве собі ребра не потовк. По тому заповз у той сарай, в якому ховалися від сторожі міста дівчатка, і заснув, як добрий дядько, — з хропінням та присвистом. Отак усі позасинали, через це ніхто й не бачив, що вдіялося тієї ночі у місті.

Першою прокинулася менша дівчинка. Блимнула очками й почала з натугою пригадувати: сон то був, учорашня їхня мандрівка, чи ні. Прокинулася й більша дівчинка. Відразу ж кинулася до свого платтячка, щоб перевірити, чи збереглося хоч трохи насіння, але нічого там, звісно, не знайшла. Хотіла заплакати, але їй здалося, що у вікно до неї хтось зазирнув.

Повернулася – й рота розтулила від здивування. За вікном майже до половини шибки стояв клен. Таке ж дерево побачила в своєму вікні й менша дівчинка, і вони обоє прожогом кинулися в самих сорочечках надвір. Спершу остовпіли з подиву, а тоді плеснули долоньками й прокрутилися на лівій п'ятці.

— Квіти! Квіти! — закричали вони, бо навколо й справді розлилося зелене й квіткове море.

Дівчатка швиденько натягли на себе платтячка й побігли на вулицю. Скрізь, наче вогники, палали барвисті суцвіття, всі горби й узбіччя заросли травною, а на вулицях, біля хат і на городах, де росла раніше сама капуста, стояли й похитували гіллям квітучі дерева.

Дівчатка бігли, схопившись за руки. Звідусіль сходилися до них інші діти, а всі разом поспішали до замку. Щось там мало статися небувале, і про це й покрикували, наче горобці, хлопчаки, що вже й на дерева позалізали.

Але чогось незвичайного біля замку дівчатка не побачили: просто справджувався їхній сон. Високо на сходах стояла вдягнена в барвисту одягу королева, і її обличчя променилося. По сходах, спотикаючись, поспішали до неї із здоровеними букетами прислужники, а скрізь на дорогах, на сходах, на стінах палацу, навіть на зігнутих спинах прислужників росли квіти.

Диво, яке побачили дівчатка, було в іншому. Королева раптом усміхнулася й пішла вниз по сходах. Вона не звернула уваги на зігнутих прислужників, а сходила все нижче й нижче. І чим ближче підходила до людей, що з'юрмилися біля палацу, тим простішою, веселішою й гарнішою ставала, ніби забувала навіки про те, що вчора була ще грізною чорно-сірою володаркою.

Отож дівчатка стояли, зачудовано розтуливши роти, й дивилися на те, як їхня королева стає гарною й доброю жінкою, а в світі немає жодної гарної й доброї жінки, яку б не хвилювали квіти. Отож вона зійшла долі, юрба перед нею розійшлася. Вона рушила вулицями свого помолоділого міста, на яких уже починався веселий святковий карнавал. Довкола пахли й похитували голівками квіти. А наші дівчатка, зирнувши одна на одну, кивнули голівками: одна складала музику, а друга підбирала слова – складали вони нову пісню, яку сьогодні розучить і заспіває ціле місто.

ЗОЛОТИЙ СТІЛ

1

Якось так сталося, що один тато залишився зі своєю донею сам: мама їхня потрапила в лікарню. Вечорами вони разом сумували за мамою, а коли сумуєш, то звісно, що потрібно: розважитися. Пізніше, коли дівчинка втомлювалася, вони обоє з татом помічали, що вікна їхні напрочуд чорні, що в хаті повітря стає густе і від нього починають важчати повіки. І щось солодке-солодке входить у груди, аж хочеться звестися навшпиньки, витягти вгору руки і, позіхаючи, рости й рости, скільки можна за один вечір.

— Розкажи мені казку, — попросила сонно дівчинка після того, як кілька разів вона отак потяглася, — бо щось той дядько Сон бариться.

Тато присунув стільця до ліжка.

— Розкажу тобі про стола, повного ласощів, — сказав він.

2

— Жив-був на світі хлопчик. Звали його... хто його й знає, як його звали.

— Хай його звать, як і тебе, — сказала дівчинка.

— Добре, хай його так і звать. Так от, був це такий собі звичайний хлопчик. Але не по-звичайному любив він поласувати...

То був інший час, як тепер. Тоді про ласощі діти тільки й мріяли. Якось він ліг спати й подумав: «От якби мені приснився Золотий Стіл. На ньому повно ласощів, і то таких, про які тільки в книжках пишуть».

Лежить він, і йому здається, що крізь темне вікно безшумно вплив до нього темно-синій, майже невидимий птах. Хтозна і як, але опинився він на спині в того птаха і полетів. А потім десь і птах подівся, а він уже й сам стрибає з гори на гору. Стане на верхівці, а тоді як стрибне! За мить уже й на іншій горі опиняється. Отак він і йшов, отой хлопчик. Розженеться, розженеться і ф-ю-ю-їть! – полетів! А тоді знову: ф-ю-ю-їть! І знову – на іншій горі. Літав отак кілометровими кроками, а з неба дивився на нього Місяць. Коло нього сиділа Зірочка і дивилася й собі.

— Гей, Місяцю, — гукнув їм хлопець, — і ти, Зірочко, скажіть мені, чи туди я йду?

— Туди, — всміхнулася Зірочка, — тільки не поспішай так, бо перескочиш через поле.

— Поле? — перепитав хлопчик. — Яке ж це поле?

— Поле із Золотим Столом.

І тільки вона це сказала, як він і справді побачив Поле. Воно світилося під місячним промінням, наче срібне. Дивне сяйво огортало його, а якраз посередині стояв Золотий Стіл. Коло нього спинилася прегарна дівчинка в білому платтячку. Вона теж була срібна і світилася.

«Оце так диво, — подумав хлопчик, — оце так красуня!»

— Хто ти, красуне? — спитав він, — Я тебе ніколи не зустрічав...

— Ну як же? — засміялася дівчинка, — Ану зирни на небо!

Хлопчик зирнув на небо – і справді: світився Місяць, всміхався Місяць, а коло нього, ви, певне, здогадалися, коло нього таки не було Зірочки.

— Це ти спустилася до мене? — захоплено спитав хлопчик, — Це ти принесла той Стіл?

Дівчинка засміялася знову. Вона сміялася так, начебто дзвонили золоті дзвінки.

— Я завжди приходжу до вас, дітей, котрі люблять ласощі й не мають їх, — сказала вона, — от я й прийшла до тебе. Іди сюди. Тільки не дуже підстрибуй, а то перелетиш Поле і ніколи не покуштуєш моїх ласощів.

Але хлопчик хотів покуштувати тих ласощів. Він закусив губу, стис кулачки і, ледве-ледве перебираючи ногами, навшпиньки рушив до Зірочки. Він ішов, і Поле світилося. Ішов – і дівчинка всміхалася. І хлопчик був щасливий від того світла і від тієї усмішки. Перед ним лежало чисте, залите сяйвом Поле, а на ньому повний дивовижних ласощів Золотий Стіл.

3

Дівчинка слухала казку дуже уважно. Вона аж рота розтулила.

— Тату, а це... — мовила вона, — ну, я хочу сказати, ти попробував тих ласощів?

Тоді тато розсміявся. Дочка не зовсім зрозуміла, чому він сміється, але їй і не треба було, адже казку розповідалося перед сном, а повітря в хаті вже було таке густе, що й дихати хотілося рівніше й повільніше. А окрім того розчинилися двері і в них ніхто не ввійшов. Але вона знала вже, хто ввійшов: то мав обов'язково бути дядько Сон. А коли так, то й вона могла спокійненько заплющити очі і, як той хлопчик, що потім став її татом, рушити на Поле. І вона заплющилась, і позіхнула, і дозволила дядькові Сну підтикнути під неї ковдру, а тоді взяла й рушила. Але вона не летіла. Йшла і смоктала пальця. Бо дуже й дуже думала. Ото дивне Поле! Ото дивна дівчинка! Хіба так буває? В казках, може, й буває а насправді як? Та й які такі небачені ласощі могли бути на тому Золотому Столі? Торт?

Пфе, що таке торт? Вона, де речі, вчора їла торта – його може й тато чи мама купити. Або цукерки, пфе, для чого йти так далеко за якимись цукерками? В магазині їх скільки хочеш. От би, гм... от би... зустрітися там з Вовком. Бр-р-р, як страшно і як хочеться зустрітися з Вовком.

Вона йшла, було вже поночі, і Зірка сиділа коло місяця. А десь у темряві тихо йшов Вовк, і в нього були не зуби, а шоколадки. І дівчинка дуже захотіла з ним зустрітися...

4

Але ми забігли трохи наперед. Бо ніхто не знає, що оту казку про Золотий Стіл Вовк підслухав, сидячи під вікном у дівчинки. Був він тоді голодний, той чудний шоколадний Вовк, і блукав по вулицях разом із дядьком Сном. Дядько мав багато роботи: скільки воно є тих дітей, і кожному заснути треба. Вовк був йому в той день компаньйоном, бо йому теж було цікаво поблукати по сонних міських вулицях. От вони й спинилися з дядьком Сном, щоб послухати казку. Дядько Сон залишив його сторожити, коли буде кінець, а сам махнув до сусідських дітей. Він у той вечір так швидко затуляв дітям очі, що їхні мами аж почудувалися: ніколи так хутко їхні діти не засинали. А була тому причина проста: поспішав дядько Сон до нашої дівчини. Адже та дівчинка цілий вечір сумувала разом із татом, і тому їй треба було віддати уваги більше.

Вовк же слухав, слухав казку й заслухався. Та оповідь схвилювала його, і він аж угору зирнув: світить Місяць, а коло нього – гарна ошатна Зірочка.

— Слухай, Зірочко, — спитав він, — а те Поле й справді є?

Але Зірочка не відповідала, і Вовк вирішив: відшукає те Поле сам, адже все одно треба йому цілу ніч блукати.

Однак для Вовка ласощі зовсім не те, що для дітей, хай би й був той Вовк шоколадний. От йому й уявилося, що на столі тому – зайці і вівці, і там нетерпляче чекають його, щоб він їх... з'їв.

5

Дівчинка вже виходила з будинку. Йшла вулицями, а вони були аж зовсім порожні. Йшла по білій, пухнастій від куряви дорозі, і її біла сорочечка світилася. Сявав у небі Місяць, стояла коло нього Зірочка, і дівчинка повертала до них вряди-годи голівку. Йшла таки на Поле, однак зовсім не за ласощами, бо хто блукав би ночами за ласощами, коли їх можуть купити мама й тато, дівчинка йшла побачити таки Вовка!

А Вовк ішов тією ж дорогою, навіть поруч з дівчинкою, тільки вони не бачили одне одного. А не бачили тому, що Зірочка, ота мала місячна чарівниця, що висіла в небі, навіть гадки не мала спуститись у діл. А справжня казка починається саме тоді, коли Зірочка опуститься.

Вони, здається, довго йшли, Вовк і та дівчинка, шепотіли кожен своє, бо всі діти, коли граються самі або ж коли їм сумно, шепочуться самі з собою.

Отож Вовк сказав:

— Там стільки зайців, овечок, а я так хочу, гр-р-р, поласувати. Я, може, їх і не чіпатиму, я, може, сяду собі та й дивитимуся, бо для шоколадного вовка задоволення вже дивитися на таке добро. Тоді йому здається, що він – справжній вовк, а який шоколадний вовк не хоче стати справжнім?

Дівчинка ж ішла й шепотіла:

— Зрештою, воно непогано було б, якби на тому Золотому Столі були й ласощі. Бо хоч тато й мама часто приносять їх додому, але там можуть бути не такі ласощі. Там можуть бути цукерки-принци і тістечка-принцеси. Можуть бути торти-зайці і шоколадні вовки.

Вона аж здригнулася від задоволення.

— Я хочу побачити тих вовків, — сказала вона, позираючи в небо, — бо вони такі страшні і так гарно сняться!

Отак вони й розмовляли і йшли, йшли, йшли, їм аж ноги потомилися. Тоді дівчинка спробувала підстрибнути, як колись малим підстрибував її тато. І справді, вона полетіла. Летіла, і їй було тепло на серці, було страшно й весело, а там, угорі, ворухнулася, здається, Зірочка.

— Зійди, маленька, — прошепотіла дівчинка, — я так тебе чекаю!

Вона перелітала з гори на гору, Вовк теж летів з гори на гору, але й тепер вони не помічали одне одного, адже казка тільки розпочинається.

Дівчинка ступила на росяну траву й зупинилася. Очі в неї широко й здивовано розширилися, кулачки стислися, вона аж навшпиньки звелася: перед нею раптом засяяло й замиготіло барвами Поле. Було воно велике й широке, густо засипане квітами, які в місячному світлі переливалися і, здається, бриніли. Подзвонювало золоте колосся і цвіли в ньому волошки з дорогоцінного каміння, а на узбіччях та галявинках – безліч-безліч квітів! Раптом зарухалися ті квіти і посихляли голівки. Знову зринула м'яка, колислива музика, і в такт тій музиці хитнулися квіти, м'яко й легенько повели танок. Від того все заспівало, бо з'явилося там безліч пташок, зелених та білих, які вилаштувалися, як співаки на концертах, а патлата Чапля вимахувала диригентською паличкою. Полею ішла дівчина, весела й чарівна, і, побачивши її, Вовк з дівчинкою завмерли. Над головою аж затрусився, начебто сміявся, великий повний Місяць, а Зірочка стала така красива, що дівчинка й слова вимовити б не зуміла.

Посеред Поля стояв Золотий Стіл. Вовк дивився на той Стіл і думав, що там його телята й овечки, а дівчинка злякалася: а що, як справді те, що вона надумала, здійсниться? Що, як справді сидить десь там, у темені, страшний-престрашний Вовк, а вона не зможе від нього втекти? Що тоді буде, як Вовк з'їсть її і вона, може, помре, га? І що вона потім скаже татові? Та й мамі не можна хвилюватися, адже недаремно забрали її в лікарню. Дівчинка таки злякалася й позадкувала, навіть хотіла дременути звідси геть. Вдома вона розкаже татові, а потім і подружкам, що таки бачила цей Золотий Стіл та ласощі, – можна буде й вигадати, що бачила вона й Вовка: хто там перевірить, чи правду вона казала?

6

Тим часом Вовк підходив до Золотого Столу. Сів за декілька кроків від нього і замилювано дивився. Бо на столі таки було все, чого він бажав: зайці, овечки, гуси й телята. Стояла там навіть корова, і сльози покотилися з вовчих очей: така чудова була та корова! Отож сидів він та плакав, і, здається, були то шоколадні сльози.

Тоді до нього підійшла Зірочка.

— Ну, чого ти плачеш, дурненький, — сказала вона, глядячи його, як цуценя, — маєш усе, що хотів.

— Я й плачу від того, — сказав Вовк, — що маю все, що хотів.

А дівчинка з другого боку Золотого Столу так боялася, так боялася, що навіть... перестала боятися.

Еге ж, ви такого не знаєте, бо коли дуже боїшся, стає так цікаво, що візьми не підійди до того Золотого Столу! І вона повільненько, обережненько чап-чалап, чап-чалап, – усе ближче й ближче до Столу. Думає: хоч цукеркою пригощусь, а то відучора не їла, мама завжди каже, що досить уже тих цукерок, а то зіпсує зуби... Ну, а Вовк, хай він її трохи і з'їсть, потім прийдуть мисливці і звільнять її, як Червону Шапочку, еге ж. Окрім того, вона не хоче казати неправду татові й подружкам, начебто бачила того Вовка, адже його їй і справді дуже хочеться побачити.

Вона стала по той бік Золотого Столу так, що Вовк її, а вона Вовка не бачили, і задивилася. Але на Столі тому, гм, гм... на Столі тому не було ні-чо-го! Так, зовсім голий був стіл! Дівчинка здивовано роззирнулася. Неправду казав їй тато, нічого-таки на тому Столі нема...

До неї повільно підходила Зірочка.

— Мені казав тато, — мовила дівчинка, — що на тому столі мають бути цукерки...

— Пхе, — сказала Зірочка, — ну що тобі цукерки, їх і тато може купити.

— А торт, — з відчаєм сказала дівчинка, — торт має бути!

— Пхе, — сказала Зірочка, — хіба треба казки, щоб з'явився торт? Хіба учора ти його не їла? Що таке торт, коли його й мама може купити!

Тоді на очі дівчинці вибилися сльози.

— А Вовк? — прошепотіла вона. — Вовка не купить ні мама, ні тато...

І вона побачила Вовка. Той сидів на траві, дивився на Золотий Стіл і плакав.

— Чого він плаче, Зіронецько? — спитала дівчинка.

Зірочка засміялася і погладила її по голові.

— Бо він такий дурненький, як і ти, дівчинко. Хоче бути справжнім вовком, а не знає як!

Тоді засвітилися радісно очі в дівчинки і вона аж у долоні сплеснула.

— Я знаю, що треба зробити, — сказала вона, — хай він мене злякає!

Тоді Вовк зірвався на ноги. Вишкірив зуби і почав задкувати від дівчинки.

— Слухай, — закричала вона розпачливо, — не тікай від мене! Коли ти втечеш, не вийде казки!

Але Вовк таки тікав. Тоді дівчинка побігла слідом, гублячи по дорозі сльози і щосили гукаючи:

— Не тікай від мене, Вовчику-братчику! Я тебе хочу злякатися, я хочу, щоб ти став моєю казкою!

Але Вовк утік. Зупинилася вражено дівчинка, а Зіронецька сміялася-заливалася, а ще більше сміявся, аж підстрибував серед неба повний, товстий і добродушний Місяць.

— Чому воно так? — спитала дівчинка. — Чому на столі не було ані цукерки?

— Бо ти не для цього сюди йшла, — сказала Зірочка.

— Чому ж тоді втік і Вовк?

— Тому що це не той Вовк, що тобі потрібен. Цей прийшов для своєї казки. Адже сюди приходять ті, котрі дуже-дуже хочуть казки, аж так, що й жити не можуть без неї. Для того й існують Поле і Золотий Стіл.

— Ти несправедлива, — сказала дівчинка, — бо я таки хотіла казки. Я прийшла сюди, щоб побачити Вовка. Тільки не такого, як у зоопарку, там вони звичайні й нечупарні, як собаки. Я хотіла б побачити Вовка дивовижного!..

Тоді всміхнулася Зіронецька й махнула рукою. І все навколо загарчало: загарчали Місяць і дерева, квіти і колоски. Загарчало й на Золотому Столі, і дівчинка раптом побачила на ньому того Вовка, якого хотіла побачити. Був він великий, аж до неба, і хутро на ньому світилося зеленувато-червонястим сяйвом. Він знову гаркнув і пішов до неї, вискалюючи великі, жахливі зубиська.

І дівчинка не на жарт перелякалася. Вона вдарила в ноги, серце в неї перелякано задвигтіло, і помчала вона геть із того Поля і від того Золотого Стола. За нею гнався Вовк, вона ж летіла з гори на гору, мчала, перестрибувала яри й долини, вона бігла, неслася, бо вже не хотіла, щоб той Вовк і трошки її з'їв, уже хотіла до мами й тата. А в грудях у неї жила радість, бо, здається, вперше в житті вона була по-справжньому щаслива, а окрім того... окрім того, вона трошки знала, що це зовсім не казка була, а сон.

ЧОТИРИ СЕСТРИ

Розділ 1

Колись давно, давніше й бути не може, жили на землі чотири дівчинки. Були вони однакового зросту і всі чотири красуні, тільки одна мала волосся біле, друга – зелене, третя

– сине, а четверта – таки золоте. Були вони дружні нівроку, бо любили одна одну. Коли ж приходила черга котрійсь царювати, сідали вони на трон, дві інші спали, а та, котрій приходила черга змінювати сестру, чепурила себе, як тільки могла. Розчісувала волосся, приміряла сукні, обдивлялася черевички, чи немає часом дірки та й чи підошва не відстає, вглядалася в дзеркало, і тільки по тому підходила до Сестри-королеви, віталася чемненько і мило проказувала:

— Доброго дня, люба моя сестро, от я й прийшла!

Тоді сходила із золотого трону Сестра-цариця, цілувала наступницю і казала привітно:

— Я вже тебе зачекалася, сестро. Сідай, поцарюй, бо твоя пора!

Отак вони й жили у злагоді, любили одна одну й шанувалися. І тривало так, люди кажуть, мільйон років. Коли ж минув той мільйон, сталася дивна подія. Царювала тоді сестра Зима – дівчина із білим волоссям. Сиділа вона, сиділа на троні, і раптом щось покликало її встати і пройтися по стежці, яка починалася біля трону, а закінчувалася біля Блакитного палацу, в якому сестри жили.

Саме в той момент де не взявся Чорний Вітер, зареготав, засвистів і випустив з руки Чорного Птаха. Той Птах злетів у темне, покрите хмарами небо і раптом упав долі. І впав при тому так нещасливо, що втрапив якраз на Білокосу і вдарив їй в обличчя чорними крильми. Затурбувалася Зима, схвилювалася, сіла на трон, бо їй раптом здалося, що приключилося щось із її гарним обличчям, вийняла люстерко, щоб зирнути на себе, але Чорний Птах знову кинувся на неї, вибив люстерко – і воно розлетілося на тисячі скалок. Тоді молоде, гарне обличчя Білокосої потемніло від думок, які закрутилися, завертілися – впала тоді на землю снігова буря. Шалено металися вихори, а хлопці Холодні Вітри поприкладали до рота крижані труби й подули в них так завзято, що здивувалася сестра Весна, котра в цей час чепурилась у Блакитному палаці. Вона визирнула в крижану шибочку, але не побачила нічого: тільки щось біле й розвихрене, якусь крутію велику й віхолу. А це сталося з тієї причини, що темні думки прийшли в голову Білокосій сестрі, а може, нашептав їх Зимі Чорний Птах, який, тікаючи од бурі, потрапив не куди-небудь, а на плече Білокосій.

— Гей, тривожно мені, — прошепотіла Зима, — дивний смуток у мені поселився, і не знаю я, що воно таке...

— Твій смуток має причину, — каркнув їй у вухо Чорний Птах, — сестри хочуть тебе зі світу звести.

— Не кажи нічого про моїх любих сестер, — сказала Білокоса, — не можуть вони замислити супроти мене зла.

— А вони його замислюють, замислюють, — каркнув Птах, — вони вважають, що вони гарні, а ти гірша за них.

— А як воно насправді? — тихо спитала Зима.

— Ти краща за них, — каркнув Птах, — вони заздять тобі і хочуть тебе прогнати.

Задумалася Білокоса, а завжди, коли вона думала, морози тріщали великі. Хлопці Холодні Вітри у труби грали, і все ціпеніло навколо й крижаніло, хоч уже час надходив передвесінній.

— Під кінець нашого правління, — сказала нарешті Птаху Зима, — ми всі трохи тратимо красу — такий у нас закон. Тоді Сестра-правителька йде у Блакитний палац, засинає, і краса її повертається. Оце наш другий закон. По тому ми знову стаємо юними і гарними — і це вже наш третій закон.

— І неправильний закон, — прошепотів улесливо на вухо Зимі Чорний Птах, — дуже дурний той закон: і перший, і другий, і третій. От що пораджу тобі я, друг твій сердечний, з любові до тебе, а не до твоїх сестер. Красивий той, хто сильний у світі, а сильний той, хто має владу. Прожени сестер і побачиш, що станеться.

— Що ж станеться, друже мій сердечний? — спитала Зима.

— А станеться те, що ти найкрасивіша зробишся. Забереш у сестер їхню красу і в чотири рази красивіша станеш.

— В чотири рази красивіша? — спитала Білокоса.

— Еге ж, — відповів Чорний Птах, — станеш така, що я тебе навіки полюблю.

Розділ 2

А в цей час Зеленокоса сестра готувалася вже вийти з Блакитного палацу. Вона відчинила двері, але не подув, як завжди, Теплий Вітерець, що його посилала назустріч їй Білокоса сестра. Здивувалася Зеленокоса, озирнулася навкруги: сніг, крига навколо і грають у труби хлопці Холодні Вітри. Ні, не помилилася вона, пора вже її надійшла, але чому це так зимно надворі, чому так непривітно й сіро? Зеленокоса побігла чимдуж до трону, мерзнучи й хукаючи у пальці, і, хоч була вона гарна й зелена, не зустріла її прихильно Білокоса. Не всміхнулася, як звикла до того Весна, не привітала її лагідним словом, а сиділа похмура й насуплена, на плечі в неї чорніло гніздо, і визирав звідтіля чорний-пречорний Птах. Захотілося Зеленокосій повернутися назад до Блакитного палацу: може, вона помилилася, може, й справді не пора ще їй?

Але ні, серце сказало: таки пора. Окрім того, дуже близько підійшла до Білокосої, якось негарно її ображати. Отож Зеленокоса вклонилася чемненько й проказала:

— Доброго дня, люба моя сестро, от я й прийшла!

Але не зійшла із трону Сестра-королева, не поцілувала наступницю і не відказала, як у них водилося:

— Я вже тебе зачекалася, сестро. Сідай, поцарюй, бо твоя пора.

Зовсім нічого такого не вчинила Білокоса, а тільки насупилася грізно. Чорна ж Пташка, котра звилла гніздо на її плечі, каркнула щось незрозуміле.

Тоді зовсім схвилювалася Весна.

— Чи ж ти забула, сестро? — спитала. — Вже кінець лютого, треба тобі, сестро, іти з цієї країни...

— Ну от, моя правда, — каркнув Птах, — вона тебе проганя...

Тоді розсердилася Білокоса і як махне рукавами, як завіє! Знову приклали труби до вуст хлопці Холодні Вітри і заграли-заголосили.

— Чи ж не бачиш, сестро, що не пора іще тобі! — грізно сказала Зима. — Прийде час, пушу тебе на трон, а тепер забирайся, коли не хочеш у шматок криги перетворитися...

— Забирайся, забирайся! — каркнув Птах, ще й крилами радісно замахав...

Злякалася Зеленокоса (нівіки ж такого не бувало!) і чимдуж поспішила назад до Блакитного палацу, подумавши мимохідь: «А що, коли я помилилася? А що, коли й справді не моя ще пора?»

Вона зайшла до палацу, і їй стало холодно й незатишно. Побігла до Голубої зали, де спала Синьокоса сестра, і мовила жалібно:

— Сестро, гей, сестро! Чи можеш ти прокинутися і поговорити зі мною?

Але не могла ще прокинутися Синьокоса. Тоді побігла Весна до Золотої зали, де спала Золотокоса.

— Сестро, гей, сестро! А може, ти прокинешся?

Але й Золотокоса не змогла прокинутися.

Тоді пішла Весна в свою Зелену залу, сіла на зеленого стільця, поклала щоку на долоню й замислилася.

Коли ж отямилася, то вже й березень майже закінчився.

— А може, я ще сплю, а може, я ще не зовсім гарна? — подумала Зеленокоса і поставила проти себе люстерко.

Чарівне лице вона побачила. Над головою пишні зелені коси у вінок склалися, чоло було біле і чисте, очі – величезні, і в них мінилося-променилося зелене сяйво, носик тоненький і прямий, а уста повні й червоні. І цвіло на кожній щоді по яскравому серпику, начебто місяці зійшли з одного й другого боку. Побачивши себе таку, рішуче встала Зеленокоса і знову пішла до трону, де сиділа Зима.

Але й цього разу Білокоса зустріла її грізно й насуплено, а ще грізніше й насупленише зустрів її Чорний Птах, котрий звив на плечі у Зими чорне гніздо.

— Не підпускай її до себе! — сказав Чорний Птах з гнізда. — Жени її геть і царюй у білому світі сама. Запам'ятай: краса — це сила!

По тій мові засміявся голосно і замахав погрозово крильми.

Зеленокоса вдруге схилилась у поклони, навіть рукою землі торкнулася – проросла відразу у тому місці квітка.

— Доброго дня, люба сестро, — не так сказала, як проспівала вона, — глянь на мене, це я прийшла, твоя наступниця!

— Прийшла, то й підеш! — грубо відповіла Зима. — У квітні прийдеш, під кінець місяця.

— Але мені мало часу залишиться, — сказала несміливо Весна.

— Переживеш! — так само грубо відказала Зима.

Подивилася на неї Зеленокоса й побачила, що спересердя в Білокосої кілька зморшок з'явилося на рівному чолі. І очі її не світилися м'яко й ніжно, як завжди.

— Хіба не втомилася ти, сестро? — спитала тихо Весна. — Хіба не вабить тебе прийти у Білу залу й заснути, щоб краси й молодечого духу набратися?

— Не набридай мені! — сказала пихато Зима. — Хіба не бачиш: царюю я!

Здалося Весні, що то не сестра сказала ті грубі й непоштиві слова, а каркнув їх Чорний Птах, котрий оселився в її серці. Тому пожаліла Весна Білокосу, повернулася й пішла додому, гублячи по дорозі зелені сльози. І проростали з тих сліз квіти-трави, але відразу ж вмирили, адже дули в Зеленокосої за спиною у крижані труби хлопці Холодні Вітри і сміявся, каркав, давився сміхом Чорний Птах, котрий звив гніздо на плечі в Білокосої.

Вбігла Весна в Голубу залу, присіла біля сонної сестри з синім волоссям і заплакала гірко.

— Сестро моя, сестронько! — сказала вона. — Спиш і не бачиш, яка біда причинилася. Встань, порадьмося, що ж робити.

Але не прокинулася Синьокоса, бо не пора їй була. Тому не заходила Весна й до Золотокосої, а повернулася до себе, сіла на зеленому ослінці і підперла щоку долонею.

Незабаром і сестра Синьокоса прокинулася. Витягла люстерко й побачила: заспана ще й непрочумана. Тоді взяла гребінку й почала неквапно розчісуватися.

А сестра Зеленокоса втретє кланялася Зимі:

— Добрий день, люба моя сестро. Може, хоч тепер пустиш мене на трон?

Але Білокоса вже не дві зморшки мала, а десять і таки не захотіла розхмурити чола.

— Іди геть! — сказала Зима. — Наприкінці травня прийдеш!

Похитала сумно головою Весна, і зелені сльози покотилися їй на щоки.

— На лихе діло йдеш, сестро! В кінці травня вже Літо має прийти.

— Хай приходить, — байдуже відказала Зима, а може, Птах оце повів, — прийде і піде!

Тоді впала Зеленокоса на коліна й обійняла сестрі ноги.

— Сестро, — заридала вона, — дивися, зело не розпустилося і земля гола стоїть! Прожени Чорного Птаха, не руйнуй світу і себе!

— Я царювати знамірилася! — каркнула голосом Птаха Зима. — Відступися мені з очей!..

Озирнула себе Весна і побачила, що її зелені черевички старими човганцями стали, що її пишна зелена сукня в ганчір'я починала перетворюватися, а такою чи ж можна називатися царицею світу? Заридала Зеленокоса і рушила назад, до Блакитного палацу, де вже співала й чепурилася гарна-прегарна сестра їхня Синьокоса.

Розділ 3

— Чому ти повернулася в Палац? — спитало Літо в Зеленокосої. — Чому не сидиш на троні і не правиш світом?

— Не пускає сестра, — безпомічно розвела руками Весна, — щось таке лихе з нею сталося.

— Дивні речі кажеш, — мовило Літо, — хіба можу я взяти царство з рук Білокосої, а не з твоїх?

— Не знаю, — прошепотіла Зеленокоса, — уже зів'ядає моя сила, вже я немоцію й хилюся, а повіки важкі мені поробилися. Одежа моя зносилася, а тільки одну сукню й одні черевички можу я в році мати. В сестри ж нашої скам'яніло серце, і не бачить вона та й знати не хоче моєї печалі...

— Ходімо зі мною, сестро, — сказала Синьокоса, — буду просити в сестри, щоб звільнила тобі місце. Посидиш хоч тиждень на троні, і я зміню тебе, бо моя вже пора.

На те вклонилася чемненько Зеленокоса.

— Хай буде так, як ти сказала, — мовила любо, — хай живе світ і ми в ньому! Царюй, моя сестро!

І вони пішли по білій стежці, попереду Літо ступало в яскравих шатах, і там, де проходило воно, зацвітала земля.

Синьокоса ще здалеку побачила трон і насуплону Зиму на ньому, побачила хлопців Холодних Вітрів, котрі і на її прихід задули в крижані труби. Здригнулася вона мимовільно.

— Гей ви! — прохрипіла Зима. — Чого прийшли? Чи ж не знаєте закону, що тільки одна з вас може мене змінювати? Що задумали супроти мене, лихоємиці?

— Лихо задумали, лихो задумали! — прокричав Чорний Птах.

Подивилися сестри на ту із Чорним Птахом на плечі і згукнули здивовано: ледве її впізнали. Коси Зими були білі й раніше, але тепер їх сивина уже побила, а обличчя потьмяніло.

— Чого мовчите? — каркнула голосом Чорного Птаха Зима. — Це я у вас запитала, цариця світова, отож і відповісти мусите негайно!

— Доброго дня, люба сестро! Вже пора й мені панувати.

— Який тепер місяць? — запитала Зима.

— Кінець травня, сестро!

— Хай та Зелена йде спати, а ти приходь наприкінці червня.

Тоді виступила з-за спини Літа Весна й промовила сміливо:

— Але ж, сестро, озирнися навколо. Всю землю снігом та кригою покрито, і не росте на ній ані росточок.

— А мені що? — спитала Зима.

— А те, що землю і все живе зневажаєш. Ти нас, сестро, нівечиш...

— Немає мені до того діла, — сказала Зима, — я царюю, а більше що треба знати?

— Ти й себе нівечиш, сестро! — крикнула розпачливо Зеленокоса і, вихопивши дзеркальце, раптом простягла його Білокосій. — На, глянь, що з тобою зробилося!

Але в цей момент зірвався з плеча Білокосої Чорний Птах і впав на ту простягнуту з люстерком руку, вихопив блискуче скло і брязнув ним об лід. І розлетілося дзеркальце на тисячу скалок, а може, це тисячею сліз заплакала Зеленокоса; повернулася вона і поплелася до Блакитного палацу. Поступово спадала з краси, гасли очі її величезні й зелені і блідо лице. Тоді махнули довгими руками Сні й почали літати довкола, майнули білими сувоями, і потяглися за Зеленокосою аж до її Зеленої зали.

Синьокоса ж сестра стояла перед зимою і зачудовано дивилася на неї.

— Отямся, сестро! — вигукнула дзвінко. — Ти ж знаєш, що, коли вона засне, не зможу і я прийти на землю.

— А мені що до того? — каркнув з плеча у Зими Чорний Птах.

Тоді смуток відчула й Синьокоса. Озирнулася навкіл: справді, все навкруги кригою та снігом закуто, — зібралось тієї криги так багато, що не тільки ріки й озера, але й земля нею покрита. Побачила, що й звірі почали збиватись у великі стада і рушили у краї тепліші. Пильно придивилася Синьокоса до Білокосої сестри, а ще пильніше — до Чорного Птаха, що

звив кубло в її серці. І зареготав, закрював їй Птах просто в обличчя, і не витримала Синьокоса. Стрепенулася вражено, повернулася різко і побігла геть.

В цей час Зеленокоса готувалася до тривалого, багатомісячного сну.

— Слухай, сестро! — крикнуло Літо, вриваючись у Зелену залу. — Зачекай хвилю, не засинай! Нам треба вирішити, що робити! Нам треба придумати, як вигнати в сестриці з плеча того Чорного Птаха.

Зеленокоса розплющила очі й подивилася сонно на Синьокосу.

— Я вже не маю сили у тілі, — прошепотіла вона, — я вже засинаю і думки мені в голові плутаються.

— Не засинай, сестро! — кинулася до Зеленокосої Синьокоса. — Що мені робити без тебе? Що удію з лихою нашою сестрою, як прожену від неї навісного Птаха?

— Щось треба придумати, — прошепотіла Зеленокоса, — а я тобі таке скажу: продовжуй любити її, може, й отямиться. Може, пошкодує... А ще...

Вона замовкла, бо Перший Сон поклав їй на уста долоню.

— Що іще? — кинулася до неї Синьокоса.

— Вчини так... хай на себе зможе... подивитися...

Розділ 4

Відтоді почала ходити до Білокосої Синьокоса. І ходила вона до неї тричі: в червні, в липні і у серпні. Але в червні сказала Зима: «Прийди у липні», а в липні — щоб у серпні вона прийшла.

У серпні ж уже й четверта сестра прокинулася – Золотокоса. Літо зі сльозами на очах оповіло, що в них діється.

Мільйон років жили вони й лиха не знали, повіла Синьокоса, а тепер земля – не земля, а крига, і ця крига почала рухатися від Північного полюсу – землю всю покриває, од того Крижаний Вітер гуляє. Від Північного полюсу величезні льодяні брили подвигає, світ цілий покриває і надію, що все зміниться, убиває. Величезні крижані гори рухаються, ніби несе їх вода, наповзають і стесують скелі й горби. Все живе утікає з їхнього підсоння, оповіла Синьокоса, а сестричка наша живе, немов спросоння. Вона глуха й німа, нічого не бачить і не зна. А все тому, що на плечі у неї Чорний Птах сидить і щось їй на вухо шепотить. Він уже нападав і на неї, Синьокосу, і вона й досі відтоді в серці тугу носить. А сама сестричка Білокоса якби ж побачила, що з нею, бідолахою, відбулося! Волосся посивіло, голова їй пострупіла, лице позморшкуватіло, аж брунатне стало від старості, а це тому, що сестричка не має до них жалості.

— Скоро вона буде звичайною старою бабою, — сказала Синьокоса і заплакала синіми сльозами.

— Я ще не зовсім прокинулася, — сказала, позіхаючи, Золотокоса, — а ти таке страшне оповідаєш. Почекай, отямлюся й трохи наберуся сили. Підемо разом.

— Не змогла я, бідолашна, вигнати з сестриних грудей Чорного Птаха, — поскаржилася Синьокоса, — я вже й дзеркальце їй підсувала і подивитися пропонувала, одурено її, заморочено – розбив те дзеркальце Птах, скалки розметав і ногами своїми їх потоптав. Благала я сестру зглянутися над нами, над звіром і над деревами, але те до її вух не дійшло – нічого не допомогло! Затялася вона, затверділа, Чорний Птах її полонив і біду їй отаку учинив. Не спить вона і не відпочиває, а тому, бідолашна, зовсім пропадає...

— Я вже отямилася, — сказала Золотокоса, — давай підійдемо до вікна і на світ зирнемо.

Вони підійшли до вікна, але не побачили світу: все було білими мухами покрите. Крутилися ті мухи в повітрі, випадали з неба, як з дірявого міха, клалися на землю – мільйони їх лежало мертвих долі. Виростали в горби, у велетенські крижані тороси – насувалися на Блакитний палац зусібіч.

— Бачиш, уже й на наш палац наступає крига, — прошепотіла Синьокоса, — розітре його, і тоді і ми всі погинемо. Не співатимуть на землі пташки і не чути буде живого дихання. Маєш світлу голову, Осене, — придумай, як прогнати Чорного Птаха.

Придивилася Золотокоса до Літа — сумна усмішка забриніла на її вустах: голуба сестрина сукня перетворювалася на ганчір'я, а босі ноги аж потемніли. Очі зморено дивилися, а довкола неї вже почали стрибати, вигинатися, пританцьовуючи, худі високі Тіні, мали вони довгі руки, а пальці у них — як патички. Називалися ці Тіні Снами, і розстеляли вони покоем прозорі полотниська, щоб загорнути Синьокосу і забрати її в країну своїх казок.

— Бачу, що зморилася ти, люба моя сестро, — сказала Золотокоса, — чи ж подужаєш піти зі мною до нашої лихоносниці?

— Треба буде, то піду, — ледве ворущачи язиком, сказала Синьокоса, — треба, засинати не буду, тільки вигадай щось, щоб ані сестра, ані ми не загинули...

Вона це сказала, а очі її вже спали, вже ледь-ледь могли розплющитися, хоч як боролася зі сном Синьокоса.

— Ти в мене мужня, сестричко, — сказала Золотокоса, — але бачу: тобі пора спати, а мені — до бою ставати. Що порадиш мені на відході?

— Те, що мені Весна заповіла, — шепнула Синьокоса.

Вона зітхнула, заплющилася, бо Сон уже поклав на її уста теплу долоню, а тоді ще раз зирнула на сестру синіми, ніби озера, очима:

— Не втрачай до неї любові... Хай вона гляне в люстерко... Хай сама себе не впізнає...

Розділ 5

Отак попрощалася Золотокоса з Літом, поцілувавши її найніжніше. Літо зімкнуло очі й захиталося од снів, які повезли його у пишній кареті в світ синіх квітів і трав.

Сама ж Золотокоса поважна зробилася й рушила до своєї Золотої зали, щоб належно прибратися. Одягла вона сукню, тканину із золотих ниток, поверх накиннула легкого плаща, на голову вдягла вінка, сплетеного з барвистого листя, а в руку взяла золотий пірнач — палицю із металевим оперенням. Перейшла через Голубу залу й кинула оком на Синьокосу; після того перейшла Зеленою залою і позирнула на Зеленокосу, до якої найбільше подібна була. Після того гукнула на хлопців із золотими трубами, і коли ступила на білу стежку, що вела до їхнього трону, заграли й заголосили золоті її труби. Від того гуку скинулася раптом Білокоса й здивовано протерла очі. Збудився на її плечі Чорний Птах і каркнув незадоволено.

— Чуєш, Пташе, — стурбовано сказала Зима, — щось небувале коїться! Якись труби незнайомі голосять, і тривога мене обійма.

— Це, мабуть, ще раз Літо вибирається, кінець серпня тепер, — мовив Птах.

— А може, це обидві сестри до мене йдуть: Літо й Осінь?

— То, може, це вони і йдуть, — сказав Птах, — будь мужня й непоступлива.

Але дорогою йшла сама Осінь. Яскраве світло виточувалося від неї, ніби горіла в ній велика лампа, і Зима аж очі прикрила рукавом, намагаючись вгадати, що там сяє.

— Потемни мені трохи світу, Чорний Пташе, — попросила вона, — несила мені дивитися на те світло.

Махнув Чорний Птах крильми — і збудилися хлопці Холодні Вітри з крижаними трубами. Заграли й заголосили, а над землею чорна віхола пронеслася. Завили вітри, заметали вихорами снігу, задвигтіли довкола крижані гори й рушили, пересипаючись, снігові тороси.

Померк світ, і все покрилося сірою млою, але не переставала світитися-палахкотіти золота постать на білій стежці! Ішла — і дзвеніли, співали-заливалися золоті труби, аж очі Білокосої засльозилися — це вже до самого трону Золотокоса підійшла.

— Кланийся, кланийся цариці світу! — закаркав Чорний Птах, махаючи крильми.

— Я не бачу тут цариці світу, — голосно сказала Золотокоса, — царицею світу має бути моя рідна сестра, молода й гожа, гарнішої за яку нема на землі, а рівними до якої є тільки троє дівчат, її сестер... Чи правильно я сказала?

— Правильно, — хитнула головою Зима, яка вже аж зовсім на красуню не подобала.

Була це похила баба, зморшкувата, незугарна й нечупарна.

— Я не бачу на троні такої гарної і юної, — сказала Золотокоса, — я бачу стару відьму!

— Вона гарна, гарна! — зарепетував Чорний Птах.

— Але ж, сестро, — зніяковіло промовила Зима, — невже ти й справді мене не пізнаєш?

— Це не моя сестра! — вигукнула Золотокоса. — Ти – лиха відьмуга, яка десь поділа, ув'язнила чи отруїла мою любов Білокосу. Через це прийшла я, щоб викликати тебе на герць, бо хочу визволити свою любов сестру.

— Схаменися, сестро! — закричала Зима. — Це я, я, твоя Білокоса сестра. Хіба не бачиш, що я біла і ясна і що чисте світло від мене сяє. Подивися на моє чудове біле лице і на мої чудові білі коси!..

Вона аж із трону звелася й похитнулася, адже була горбата і зігнута, обличчя мала сіре й поморщене, а волосся посічене й сиве.

— Білокоса гарна, гарна! — закричав Чорний Птах.

— Ти – не моя сестра, — сказала дзвінко Золотокоса, а її Золоті хлопці приклали до ротів труби й урочисто заграли раз, і другий, і третій, — ти – самозванка, яка поділа десь мою любов сестру. Ставай до бою!

— Забуваєшся, сестро, — прошипіла тоді Зима, — чи ж незвісні тобі закони наші: не ти мене маєш змінити, а я тебе. Зима Осінь змінює. Отож іди геть з моїх очей і лягай спати. Це я тобі наказую, володарка світу!

— Ти не володарка світу! — сказала Золотокоса. — Ти – самозванка. А я прийшла сюди не царювати, а визволити мою бідну сестру.

Звела золотий пірнач – палицю з металевим оперенням – і махнула ним у повітрі. Від того помаху перестали дути в крижані труби хлопці Холодні Вітри, втишилась і віхола, та й сніг перестав іти. А ще в листяній короні Золотокосої пробудився малесенький, срібнесенький жучок-черв'ячок, саме той, котрий павутину виплітає в Бабине Літо. Він спустився на тонюсенькій срібній нитці і на тихе повеління своєї володарки подибцяв помаленьку в повітрі до Білокосої. Він встиг причепити срібну павутинку до волосся Зими, коли ж каркнув люто Чорний Птах, зірвався з плеча Зими й кинувся на Золотокосу. Хотів ударити її в обличчя, але натомість натрапив на зведений золотий пірнач і закричав дико, поранившись. Десь далеко відгукнулися Холодні Вітри, і темна ніч покрила землю. Не бачила Золотокоса довкола себе нічого: вили тільки Холодні Вітри і щось начебто зубами заскреготіло. Знову змахнули чорні крила, але Золоті хлопці приклали до вуст труби – і розкололася темрява, розбилася, як розбивається глек, розлетілася на тисячі, мільйони клаптів. Замигтіло й зарябіло довкола, знову повернулося світло, і побачила Золотокоса, що задумано-запечалено сидить на троні Зима, у неї на плечі ховається переляканий Чорний Птах, а біля вуха провис на павутинці хитрий нашіптувач і безстрашний войовник жучок-черв'ячок, який Бабине Літо на землю приводить.

— Таке дивне ти мені оповіла, сестро, — мовила задумливо Зима, — таке дивне мені подумалося: ніби я – це не я. А все ж таки це я...

— Зирни у дзеркало, — сказала Золотокоса, — упізнай себе...

— Але в мене немає дзеркала, — сказала спантеличено Білокоса, — воно розбилося, не пам'ятаю вже як і коли... Щось приключилося...

— Чорний Птах розбив твоє дзеркало, — сказала Осінь.

— Вона і без дзеркала гарна! — закричав зі свого притулку Чорний Птах. — Вона найкраща, найвродливіша, найрозумніша, найсильніша і найвеличніша. Вона одна повинна царювати в цьому світі...

— Чуєш, — мовила, розпогіднюючи лице, Зима, — це – віщий голос. А віщий голос завжди правду каже... Однак... може, все-таки глянути в дзеркало... Сумнів на мене найшов – непокоїтися я починаю.

— Прожени Чорного Птаха, і я тобі позичу дзеркальце.

Тоді вдруде зірвався з плеча Чорний Птах і кинувся до Осені, гадаючи, що тримає вона дзеркальце, як тримали його раніше Зеленокоса й Синьокоса, і вирішив розбити його так, як розбив у інших сестер. Але знову звівся золотий пірнач – поранив собі груди Чорний Птах. Закричав розпачливо, гнівно, рипуче:

— Прожени її, прожени її!

Закружляв і затанцював довкола Золотокосої, замахав крильми, жахаючи, обсипав її снігом та градом, жбурнув сотнею крижаних стріл, але розтавало все це, торкаючись осяйної одежі Золотокосої.

— Ти не можеш її перемогти, чому? — спитала Зима.

— Бо я вийшла з добром, — сказала Золотокоса, — мушу розшукати і звільнити свою любу сестру і добрий лад на землі встановити.

— Мала б ненавидіти ту свою білу сестру, — тихо мовила Зима, — хочеш їй щось лихе учинити?

— Я люблю свою сестру, бо вона ніжна й гарна. Вона приходить мене змінити, коли я втому відчуваю. Ласку мені чинить, змінюючи мене, бо не дає мені постаріти.

Отак сказала сестрі Золотокоса, а ще сказав щось таємне їй на вухо жучок-черв'ячок, який Бабине Літо на землю насилає. Тоді пильно зирнула Білокоса на свою гарну сестру, і щось зворухнулося в її замерзлому серці, а може, це жучок-черв'ячок уже там поселився. Зір її пом'якшав і полагіднішало лице.

За мить уже й бліда усмішка почала з'являтися на її потемнілому обличчі, а з одного ока раптом викотилася каламутна сльоза.

І коли викотилася та сльоза, крикнув пронизливо Чорний Птах, змахнув крильми і зірвався у повітря. За хвилину він став як метелик, а ще за мить у чорну крапку перетворився.

— А тепер на себе глянь, — сказала Золотокоса.

Вийняла дзеркальце й подала Зимі. Та зирнула – тихий зойк вирвався їй з грудей.

— Сестро моя, сестро! — закричала вона. — Що це за стара відьмуга на мене дивиться? Я не впізнаю себе!

— Зійди з трону, втомилася ти, — м'яко наказала Зимі сестра, — піди в палац, збуди Зеленокосу, впади їй до ніг і попроси вибачення...

Зима ледве звелася з трону, стара була і немічна.

— Пособи мені, сестро, — попросила вона, — дай руку!

Золотокоса подала їй руку і вивела стареньку на стежку. І тільки рушили вони до Блакитного палацу, як раптом почули чарівну пісню. Хтось виспівував у супроводі найчарівнішої музики, й дивне диво на землі учинилося. Потемнів сніг, обм'як і заструміли довкола дзюрчисті потоки. Повіяло теплим вітром, і все повітря радісно затремтіло. Звели очі, шукаючи чарівної співачки, Білокоса із Золотокосою, і раптом завмерли від несподіванки.

Стежкою назустріч їм ішла прегарна дівчина. Зелені шати маяли в неї за плечима, зелене волосся гралось із теплим вітерцем, зелений з голубими квітами вінок лежав над її рівним, погідним чолом, довкола її осяйної постаті літали птахи, а вона розсипала навкруг насіння квітів. Воно одразу ж проростало, пробиваючи сніг, і цвіло білим та синім квітом. Саме від того й виникала чарівна музика, а співала Зеленокоса, співала Весна.

ЗІРКА МЕНЗАТЮК

НЕБИЛИЦІ ПРО РУКАВИЦІ

Чи ви знаєте, чому восени жовтіє листя на деревах? Звичайно, через сонечко. Воно втомилося, стало сонне, блякле, неяскраве, а дні сірі, мов дикі гуси, а дощик довгий, плюскає й плюскає. Ось такої пори дерева вмикаються, наче жовті люстри, і світять, світять замість сонця. Навіть опавши, листя лягає долі, мов кружало світла під лампою.

З деревами трапляються й інші дива. Про одне я хочу розповісти. Все почалося з того, що бабуся виплела Оксанці м'якенькі, гарненькі, пухнасті рукавички, а Оксанка їх загубила.

Точніше, загубила тільки ліву. Але яка користь із правої, коли лівої нема? Сталося це перед Новим роком; сутеніло, вдома чекали ялинка й подарунки під ялинкою, тому Оксанка мовила: «Пошукаю рукавичку завтра».

А вночі випав чарівний новорічний сніг, от рукавичка під ним і заховалася. Вона лежала, лежала та й долежала до весни, а весною взяла й проросла. Ніхто з того не здивувався, бо весною все росте. Рукавичний пагінець спокійно собі виріс і зацвів, і з цього знову ніхто не здивувався, бо перед літом усе цвіте. Та коли деревце, що виросло з рукавички, покритися плодами-рукавичками, м'якесенькими, гарнесенькими, ще й пухнастими, – тут уже здивувалися геть усі.

Спочатку здивувалася двірничка Фросина.

— Ото ще придумали! — мовила вона. — Хто тут збиратиме рукавичний урожай? Якби це був сад, то його би зібрали садівники та й відвезли до магазину садовині й горідини.

Та тут був не сад, а масив Оболонь у Києві, до того ж рукавиці зроду не продавали в крамницях з городиною. Тому двірничка Фросина страшенно розгубилася і з тої розгубленості весь день не мела сходів, не мила коридорів, не поливала мальви під вікнами.

Другим здивувався професор Петро Петрович. Він вивів на прогулянку свого Бровка Бровковича, і той приніс у зубах рукавичку.

— Чиясь дитина загубила, — вирішив професор і поклав рукавичку на лавку під будинком.

Бровко Бровкович приніс другу рукавичку, а тоді третю, а тоді четверту.

— От неуважна дитина, губить рукавички, і всі ліві, — зітхнув Петро Петрович і поклав рукавичку на другу лавку, а тоді на третю, а тоді на четверту.

Раптом дмухнув вітер, і рукавички закружляли зграйкою, плавно опускаючись перед професоровим носом.

— Та тут ціле рукавичне дерево... — добачив нарешті Петро Петрович.

Вернувшись додому, він налив чорної кави у миску Бровкові Бровковичу, а сам погриз кістку, взув черевики – один сірий, а другий коричневий, зате обидва праві, – і пішов читати лекцію студентам-першокурсникам.

— Панове студенти! — сказав він. — Ви починаєте вивчати науку рукавицезнавство.

— А чому не шапкознавство? Або черевикоплавство? — спитали студенти.

— Тому що рукавиці літають, наче птиці! — пояснив Петро Петрович.

Студенти нічогісінько не второпали, зате заповажали Петра Петровича. «Ач, який мудрий! — подумали вони. — Відразу видно, що професор».

Та найдужче здивувалися з рукавичного дерева депутати міської ради.

— Питання рукавицевиростання треба без зволікання ставити на голосування! — загаласували вони, почавши своє засідання.

— Ні, питання рукавицезбирання вимагає доопрацювання! — загаласували інші.

І так вони галасували й голосували, голосували й галасували, а деревце стояло собі, і

рукавиці з зелених поволі робилися жовтими, жовтогарячими, червоними, вишневими. Бо вже настала глибока осінь!

Щодень під деревце прибігали діти. Вони також дивувалися, а дужче раділи. Вони підскакували з утіхи, плескали в долоні й танцювали.

— У світі бувають хлібні дерева, динні дерева, залізні дерева! Якщо на деревах ростуть паляниці, то хай виростають і рукавиці! — приспівували вони, танцюючи.

Одне дітям було жаль: що всі рукавички – ліві. Тому діти бігли собі гратися в хованки, в класики, в резинки, справді-бо: навіщо їм рукавички геть усі ліві й жодної правої?

Тільки Оксанці придалася б саме ліва рукавичка. Вона лишалася коло деревця, коли інші діти було собі побіжать, і казала:

— Краще я не візьму цю рукавичку до пари до своєї правої! Краще я взимку загублю праву до пари!

Хай тоді виростуть ще й праві рукавиці.

І тільки-но випав сніг, вона загубила другу рукавицю. То була ніч не новорічна, але однак чарівна (а треба сказати, що чарівних ночей є значно більше, ніж не чарівних). Отож усе трапилось, як і першого разу: рукавичка лежала, лежала, а потім взяла й проросла, а тоді взяла й зацвіла, а тоді нарешті вкрилася рукавицями. Правими, як і належало.

— Ото придумали! — мовила двірничка Фросина. — Може, тут справді заведуть рукавичний сад?

І вона знов увесь день не мела сходів, не мила коридорів, не поливала мальви під вікнами, бо якщо буде сад, то й працювати випадає садівникам, а не їй, двірничці.

Депутати міської ради знову поставили це питання на голосування, професор Петро Петрович написав дуже мудру наукову працю «Про рукавиці, що літають, наче птиці». Одне тільки було прикро: тепер, коли виросло стільки правих рукавиць, не лишилося торішніх лівих! Куди вони поділися?

Хтозна... А куди дівається опале осіннє листя? Чи відлітає у вирій? Чи губиться між сторінками книжок, куди його кладуть замріяні дівчата? Чи ховається в порожніх гніздах?

Ліві рукавички теж кудись поділися, як торішне листя. А праві з зелених потроху робилися жовтими, жовтогарячими, червоними, вишневими і – розвівалися за вітром.

На весну в місті не стало жодних рукавичних дерев. Мабуть, вони за одне літо витикаються, виганяються, родять і всихають. Тільки проростають надто рідко. А рукавичкам таки хочеться прорости, тож-то вони й губляться, і діти нітрохи в тому не винні.

Щоправда, чарівних дерев і так вистачає. Дерев, що вміють осяяти місто, засвітившись, мов люстри.

САШКО ЛІРНИК

ЯК КОЗАК ІЗ ВІДЬМОЮ ОДРУЖИВСЯ

Нікому не було так добре, як козакові Сабайдону. І в гулянці, і в бійці завжди перший. А що вже у бою себе показав, то мало хто на всій Січі міг з ним зрівнятися, хіба що Грицько Нетреба, або Семен Перебериборщ, та ще сам кошовий отаман Іван Сірко. Ніколи нічим Сабайдон не журився, нічого не боявся – йому або у шинку горілку пити, або ворогів бити, а все без діла не сидіти.

Їхав раз Сабайдон із гостей на Січ (гостював у свого товариша на далекому степовому хуторі), і застав його в дорозі вечір. Зупинився козак у байраці на ночівлю, багаття розпалив – каші зварити. Взяв казанок і пішов до річечки води набрати. Аж чує – сміх дівочий. Козак гайда в очерет на березі, руками листя розсунув і виглядає. А на річці – чудо з чудес: дівчата купаються! Десь-то недалеко село було чи хутір – от сільські дівчата на річку і подалися купатися під вечір. А місяць уже зійшов і добре світить.

Сабайдон в очереті сидить і за дівчатами підглядає. А ті веселяться, водою хлюпаються. А одна далеченько від гурту відійшла і сама купається. Сабайдон придивився – і обімлів, бо такої краси ще зроду-віку не бачив. Дивиться Сабайдон, очі витріщив, аж дихати забув. А дівчина-красуня якраз у місячній доріжці стоїть, чорну косу мие. Нахилилась води зачерпнути – аж у неї ззаду хвостик є! Невеличкий хвостик – так на півпальчика, але ж хвостик!

«Відьма!» – жахнувся Сабайдон, поточився, перечепився, очерет і затріщав. Відьма підскочила, оглянулась і побачила козака. Зачерпнула вона пригорщу води – і козакові межі очі хлюпнула, та ще щось приказала. Тут-таки Сабайдон відчув, що з ним біда робиться – руки в нього вже не руки, а лапи, нігті вже не нігті, а кігті, рот не рот, а пащека. Перетворився Сабайдон на вовкулаку, шерстю вкрився, на чотири лапи став. Тільки пояс на ньому лишився, бо з поясом ніяка відьма справитись не в змозі, та ще шапка козацька зі шликом червоним на одному вусі повисла, бо козак ніколи шапки не покине. Завив Сабайдон і побіг у степ вовків шукати. До якої вовчої зграї не пристане, та його і проганяє, бо він бігати разом не встигає – у нього задні ноги довші, як передні (бо ж вовкулака). Довго бігав вовкулака по степах аж до холодів, а далі подався на Січ.

Ото вже на Січі козаки і помітили, що кругом валів вовк підперезаний бігає. А ще бувало у когось і пляшка з горілкою пропаде вночі, а на ранок вовк якось петлями бігає – чи не п'яний, бува! Тоді вже вони і здогадались, що то не просто вовк, а перевертень-вовкулака. Зібралися старі діди-характерники запорозькі, стали думати, як їм свого товариша виручати – бо он у нього і шапка козацька є. Думали-думали і придумали: поклали поперек дороги кочергу, вовкулака гнався – та й перечепився, перекинувся через голову, вдарився об землю – і знову на козака перетворився!

Довго Сабайдон товариству розказував, як його відьма зачарувала.

Зажив би Сабайдон далі весело і безжурно, але все йому з голови та відьма не йде. Тяжко закохався козак. Не їсть, не п'є – все про чорнокосу дівчину-відьму думає. Уже козаки вмовляли його, розраджували, уже й сміялися з нього:

– Тю, дурню, навіщо козакові жінка? З нею треба возиться-носиться, а що крику та сліз від них!

А Сабайдон їх не слухає, все йому відьма ввижається. А тут якраз запорожці в похід збираються турків бити, своїх братів невільників нещасних з полону визволяти. Ну і Сабайдон з ними: кохання коханням, а обов'язок козацький святий – над усе! Гарно тоді хлопці-запорожці з батьком Сірком погуляли в Туреччині, Стамбул і Скутар підпалили, братів-невільників визволили, здобичі і зброї коштовної набрали, та ще й галери турецькі з собою прихопили.

Рушили козаки додому через море, а Сабайдон вклонився товариству – і гайда в Палестину, в святий монастир до монаха-пустельника, щоб допоміг йому в його біді, поміг

відьму з лап нечистого вирвати. Довго добирався Сабайдон до монастиря, весь обшмульгався і обідрався, та що заради кохання не зробиш!

Вислухав святий пустельник козака, подумав, товсті книжки погортав і каже:

– За дівчину твою нечистий міцно тримається і просто так не віддасть. Але якщо ти мені його приведеш, то я з ним тут упораюся: змушу чорта душу відьми відпустити. Вже тоді вона відьмачити покине, і хвостик у неї відпаде. Тоді ти зможеш з нею одружитися.

Іде Сабайдон додому та все думає, як же йому чорта впіймати та до пустельника привести?

Добрався козак до того байрака, до тої річечки, а там і село знайшов.

Видивився, в якій хаті дівчина його живе, а далі городами, городами – та й сховався у мак за хатою. Довго так Сабайдон ночами стежив, чи не прийде нечистий до відьми. Коли якось – є! Заїздить у двір паночок з борідкою на коні, свитка червона, на пальцях персні переливаються – ну чисто чорт.

Сабайдон з маку вискочив та до чорта:

– Добровечір, пане нечистий! А чи не віддасте часом душу відьми мені?

– А ти що за один? – питає чортяка.

– Я є Січі Запорозької Старобабанського куреня Бузівської сотні козак Сабайдон!

– Віддати не віддам, – каже чортяка, – а поміняти можна. Її душу на твою зміню.

Згоден?

– А чого? Діло хороше, – каже козак.

Чортяка аж затрусився з радощів – де це таке було, щоб чорт та спіймав душу козацьку? Ще жодної в пеклі не було, а тут сама у руки йде!

– А як же ми мінятися будемо? – питає козак.

– А от у мене тут контракт готовий є, – каже чорт, – підпиши його своєю кров'ю, то я дівку відпущу, а ти – моїм будеш. Вскочу в тебе, і заживемо ми весело – буду тобі допомагати, дам багатства і слави, ще будеш мені дякувати.

– Ну що ж, – каже Сабайдон, – давай свій контракт – підписувати буду.

Взяв Сабайдон папір, поклав його на сідло, щоб зручніше, і каже:

– Ану, пане нечистий, пошукай якогось цвяшка пальця вколоти, щоб перо у кров умочити.

Чорт туди-сюди по соломі за цвяхом, а козарлюга вколов шилом коня чортового, вмочив перо у кінську кров і швиденько підписав, поки чорт у глині шпортався.

– Заким ти там шукав, то я вже сам справився! – та й дає папір чорту.

Той як ухопить папір, як затанцює, та скоріш його у пельку, щоб козак не передумав та не відібрав. Тільки впхав контракт у рота, як закрутило чорта, як покорчило, як понесло – та й ускочив у коня!

Заіржав кінь, забив копитами, з ніздрів дим повалив – не кінь, а змії! А Сабайдон скоріше у сідло, та за вуздечку, та давай чорта нагаєм краяти. Звився чорт то попід хмари, то понад землею, то по воді, то понад травами! Як оглянеться Сабайдон – а за конем сліди як від рук людських тягнуться. Носився чорт, носився – все пробував козака із себе скинути, а Сабайдон все сильніше чорта стискає та нагайкою пече й пече. Довелося чорту нести козака, куди вже він правив. Домчали до монастиря за якусь годину – а там уже пустельник дожидається. Вхопив він коня за вуздечку:

– Ага! Попався, голубчику?! Будеш тепер воду у монастир возити, а не схочеш – то циганам віддам!

Задрижав чортяка, впрігся у бочку з водою і потяг на гору. А пустельник дав Сабайдону хрестик кипарисовий та пляшечку води свяченої.

– Оце, – каже, – умиєш дівчину водою і одягнеш хрестика їй на шию – то вже вона і розвідьмачиться.

Зробив Сабайдон, як пустельник велів. Охрестилася дівчина та ще краща стала, як була. А що вже вдячна була Сабайдону за спасіння своєї душі! Так уже дякувала, так

дякувала! Навіть перепросила за те, що на вовкулаку обернула. А восени на Покрову зіграли весілля. Зажив Сабайдон з молодою дружиною, землі прикупив, хазяйство завів.

От тільки хвостик у жінки не відпав, – обманув пустельник, та і сварила вона Сабайдона, за чуприну тягала, у шинок не пускала, горілки пить не дозволяла, а за дівками підглядати – то крий Боже! Гарний козак був, та обабився зовсім!

*Мені з жінкою не возиться,
Мені з жінкою не возиться!
А тютюн та люлька
Козаку в дорозі знадобиться!
Гей! Долиною,
Гей, широкою, знадобиться!*

ВАСИЛЬ КОРОЛІВ-СТАРИЙ

МАВКА-ВЕРБИНКА

В лісі знявся переляк...

Першим вісником прибіг сам не свій – аж мордочка йому побіліла – бувалий в бувальцях чорновухий Заєць. Захекавшись, він перебіг цілим лісом й кого тільки спіткав по дорозі, перед кожним сідав на задні лапки, передніми витирав вуса, відкашлювався й пошепки говорив:

– Біда, братця! Біда-а!.. Бачив я, своїми очима бачив на узліссі мисливців, собак, загонщиків... Тисячі, ти-и-сячі йдуть сюди... А в кожного по кілька блискучих рушниць... Ріжки мідяні, а торбинки величе-е-зні, мов лантухи... А собак! А собак! – тисячі!.. Тікай, братця, куди хто!..

На цих словах він відсапував й прожогом летів далі до нової зустрічі. Навіть здибавши Лисицю, що саме вилізла з нори й, приплющивши око на сонце, потягувалася зі сну, навіть перед нею був спинився на мить й гукнув:

– Біда, братця!.. Мисливці на узліссі!.. Тисячі...

Але ж згадав, що й від самої Лисиці йому так само може бути біда, а через те чкурнув ще дужче.

Всі мешканці лісу заворушилися...

Хто тікав у поле, хто ховався у нору, хто шукав схови в дуплах або ж біг до очерету, що густо поріс понад болотом.

А це, й справді, залунав постріл, загавкали ловецькі пси, заграли ріжки...

Мавка-Вербинка, що на день ховалася у великому дуплі старої верби над болотом, прокинулася й нашорошила вуха. Серце їй болісно стислося. Багато вже разів на своєму віку чула вона те собаче гавкання, ріжки, страшні постріли... Чула й знала, що багатьом звірам та птицям вони віщують смерть. Знала й те, що ще більше буде таких нещасних, котрі довгий час конатимуть від ран, зарившись десь під кущами в листя. Будуть і такі, що вичуняють, але на все життя лишаться каліками.

З її чудових, такого кольору, як фіалки, очей полилися блискучі сльози. Вона миттю вискочила з верби й незримо побігла, наче полетіла понад землею, до сусіднього великого лісу, щоб кликати своїх подружок на поміч.

Ще не добігла вона й до кінця свого лісу, як зачулися вже нові постріли.

«Пізно! Буде пізно! – подумала Вербинка з відчаєм. – Може, вже там є прибиті, підстрелені, що потребують негайної помочі? А поки я поверну з подругами, у тих бідолашних створінь відлетить життя!»

Тоді вона заспівала дзвінким, мов срібним голоском. Вона кликала Хух:

– Біжіть швидше, сестрички, до сусідніх лісів. Кличте Мавок: Ясининку, Дубовинку, Вільхівку, Кленівку та Шипшиночку. Сьогодні у нас буде багато нещасних. Боюся, що сама не вправлюся...

Й тільки вона проказала ті слова, маленькі зелені Хухи вже покотили з лісу, мов перекотиполе, в різних напрямках. А Вербинка узліссям полинула назад, щоб бути позад мисливців, бо там вона сподівалася найшвидше знайти поранених та конаючих.

Вона пролетіла повз молодих і старих панів, одягнених в мисливські вбрання та зелені брилі. Пролітаючи навпростець, черкнулася об одного пса, що мало її не вкусив, бо почув, як запахло біля нього її довге сине волосся. Далі пролинула над лісновою хаткою, де вона так часто бувала. Там жив добрий лісник, що ніколи не уражав звірів, поважав Лісовика, жалів і малих Хух, а її, Мавку, дуже любив. Навіть часом ставив для неї на пеньку у мисочці молочну кашку...

Тепер ліснова хата була порожня. Самого ж лісника угледіла Вербинка попереду мисливців з рушницею напоготові та двома псами на ланцюгу.

Чула вона, як знову вибухнули постріли, як жалібно заскиглив підбитий Зайчик. «Князю! Князю!» – кричав він, немовби просив його пожаліти. Чула все нові й нові постріли й почала уважно шукати під кущами.

Під старим, спорохнявілим дубом її спіткав Лісовик. Він був сумний, роздратований. Його світлі блакитні очі палали, як сині вогники в печі, кулаки було затято так, що аж довгі кігті впивалися в руки.

– Доню! – тихо озвався він до неї. – Поклич собі допомоги. Буде багато лиха.

– Я вже покликала, тату. Послала Хух.

– То й добре. Не гай же часу... Ой, нароблять сьогодні ті безбожники великого нещастя... Багато їх, багато... Я тим часом піду попередити Водяника та Русалок. Може, хтось забіжить до води помирати...

Він сперся на свою сукувату патерицю й тихо посунув до болота.

А Мавка-Вербинка вже угледіла пораненого Зайчика. Він закопався у мох, й тільки по тому, як нервово здригалося його тільце, можна було впізнати, що там є хтось живий. Вербинка обережно підважила мох. Наполоханий Зайчик аж напнувся з останніх сил, щоб втікати, але, поглянувши каламутними очима, побачив Вербинку й тихо застогнав:

– Убили, убили мене, сестричко Вербинко!..

– Куди ж тебе поранено, Зайчику-Вуханчику? – спитала вона.

Зайчикові було перебито задню ніжку й прострелено бока. Вербинка швиденько знайшла чисту, суху порхавку, притрусила йому рани, на ніжку намотала листу подорожника й обв'язала пліскуватою травинкою. Потім спинила кількох подорожніх пухнатих джмеликів, щоб вони дали хворому свого солодкого білого меду, а з великого листа ведмежого вуха набрала водиці й напоїла пораненого. Йому стало легше.

– Велике спасибі тобі, сестрице! Прикрий же тепер мене добренько мохом та листом, а зверху поклади більшу суху гілляку, щоб не витяг мене відціль якийсь забіглий пес, – попрохав Зайчик-Вуханчик.

Вербинка зробила все, що було треба, й слабий задрімав. Тоді Мавка ще наказала ракшам та сойкам нікуди відсіль далеко не відлітати, аж поки не скінчаться лови. Коли б же заблудив сюди якийсь пес, загадала пташкам крутитися в нього перед носом й відманити його з того місця, де лежав немічний, поранений Зайчик-Вуханчик...

Багато було праці Мавкам того дня у лісі. Було підбито чимало тихих Зайчиків, підстрілили ловці й хитру Лисичку, заскочили пси й цілу родину Куріпок: одних самі впіймали, інших мисливці повбивали, інших тільки поранили. Та й після того дня було багато праці вже самій Мавці-Вербинці, бо треба ж було й далі доглядати поранених, аж поки вони не видужають.

Але ж ще того-таки дня, коли був лов у лісі, трапилася з нею значна пригода. Довелося їй зробити те, що рідко робить невидима сила: мусила вона вперше в житті об'явитися перед людиною.

Коли вже Мавка перев'язала та подала першу допомогу кільком пораним, натрапила вона на молоду дику Кізочку. Та стояла на трьох ніжках майже на чистій прогаліні, так що її здалеку міг побачити кожний.

– Тікай, дурненька! Ховайся мерщій в хащу!.. Ти ж чуєш, що в лісі мисливці та собаки, – гукала їй ще здалеку Вербинка.

– Чую й знаю, але ж я не можу! – заплакала бідна Кізонька. – Я вскочила в терновий кущ, і він пороздирав мені ніжки. Я не можу рушити далі – так мені болить і пече! – нарікала вона.

Мавка знала, що кози, й справді, не можуть стрибати на трьох ногах. Вона підбігла до козеняти, швиденько перев'язала йому ніжку й, підтримуючи збоку, повела його до кущів. В той момент на поляну виткнувся лісник. Він побачив, як шкандибає Кізочка й кинувся до неї. Звісно, Мавки він не бачив.

Вербинка знала, що він – добрий. Але ж тепер, коли довкола була стрілянина, коли вже люди повбивали стільки звірів, вона страшенно злякалася. Бо ж знала вона й те, що на полюванні й добрі люди стають жорстокими, а пролита кров викликає в них лихий запал, що підштовхує їх до вбивства безневинних створінь. Й не могла вона стерпіти: заступила собою Кізоньку, а сама об'явилася перед лісником.

Лісник остовпів, побачивши перед собою незвичайно красну дівчину, що з'явилася не знати звідки. Здивовано дивився він в її темні очі, що були, як фіалки або фіалкова тінь; дивився на довге темно-синє волосся, що відблискувало, як гайвороняче крило, любувався з її довгих світло-зелених шат. А тим часом вона простягла до нього ніжні, білі, як лілеї, руки, й він почув голос, неначе задзвонили навколо сині дзвіночки:

– Дядечку! Прошу вас, змилюйтесь над нею! Вона ж така молоденька, живе всього тільки чотири місяці, така гарна й тендітна! Вона ж нікому не робить шкоди!..

Лісник все ще стояв нерухомо.

– Ти – Мавка? – спитав він, нарешті отямившись.

– Так, я – Мавка з цього лісу. Зовуть мене – Вербинка. Ви ж – добрий, я це знаю. Це ж мені виносите ви молочної кашки на пеньок. А я оберігаю та пильную всіх звірят у вашому лісі. Пожалійте мені цю Кізочку; дуже вас прошу, дядечку!..

– Добре! – промовив схвильований лісник, у якого розм'якло серце. У людей завше м'якшає серце, коли у них щось ласкаво просить гожа дівчина. – Добре! Я візьму її до себе й сховаю до свого хліва. Там вона перебуде, поки одужають її ніжки, а потім я знову випущу її в ліс. Не бійся, у мене ніхто її не займе.

Він ласкаво погладив перелякану Кізочку, взяв її на руки й поніс до своєї хатинки.

Коли лісник оглянувся ще раз, Мавки вже не було видно. Тільки він вчув, як продзвенів її ніжний голосок.

– Спасибі вам, дядечку. Як я рада, що ви такий добрий!..

Лісник відніс козеня додому й сховав його в хліві. Але ж, коли скінчилися лови й до нього в двір посходились пани мисливці, то один багатий панич угледів Кізочку. Дуже вона йому сподобалася, й закортіло йому відвезти її до міста. От і напосівся він на лісника, щоб той конче йому продав те звірятко. Давав за неї великі гроші, навіть загрожував лісникові різними прикростями. Таж лісник не схотів ні за що її продати.

– Це Мавчина Кізочка, доньки нашого Лісовика. Сама Вербинка просила мене її захистити. А я дав їй своє слово, що вигою Кізоньку й випущу в ліс.

– Мало що! То ж Мавка, не людина. Для неї ваше слово нічого не важить, все одно, що сказати на вітер.

– Нехай для неї й не важить, так зате моє слово важить для мене. Коли даєш якусь обітницю, то мусиш її додержати, – відповів лісник твердо.

З того часу всі лісові мешканці ще дужче полюбили свого доброго лісника. Зайчики ніколи не гризли дерев у його садочку, Лисичка не крала його курей, а пташки чисточисто оббирали з його дерев всю гусінь та нищили шкідливих комах...

По тій пригоді минуло багато часу. Аж ось одного дня забігло до того лісу кілька здорових сірих Вовків, що їх розлякали мисливці. Осіли вони тут і почали хазяйнувати, як вдома. То Зайчиків ловлять, то Кізочку роздеруть. Одне слово, не стало життя тихим, мирним звіряткам від тих розбійників. Лісовик на них сварився, Мавка та інші невидимі лісові сили умовляли їх, щоб вони пішли, відкіль прийшли. А Вовки тільки оближуються та глузують.

– Нам, – кажуть, – тут краще, як дома! Бо ваші Зайці та Кози ще не вчені. От ми їх і повчимо, щоб краще бігали...

Та недовго вони панували. Як тільки помітив добрий лісник, що в його лісі хижаки-зайди завелися, то й почав їх висліджувати. Вже аж трьох підстрелив. Однак останні не тікають. Тільки стали хитріші й ховаються від лісника. Тоді лісник і каже собі:

– Ну, ви хитрі, та й я ж не дурний. Побачимо, хто кого перемудрить!

Узяв він лопату, пішов у саму хащу та й викопав там велику глибоченну яму, таку, що була вона зверху вужча, а зісподу ширша.

Потім понакладав зверху тонкого хмизу й рясно притрусив жовтим листом, бо вже тоді був підзимок й багато листя з дерев пообпадало. Одне слово, так він хитро все те зробив, що ніхто б не впізнав, де та «вовча яма». Тільки ж, щоб туди Вовків тягнуло, поклав у середину принаду – великий шматок старого сала.

Минуло день чи там два, аж чує лісник зі свого двору, що виють Вовки. Прислухався – саме там, де він викопав на них яму.

«Ну, це вже певне якийсь туди вскочив!» – міркує він.

Та й закортіло йому подивитися, дарма, що вже був вечір і в лісі стало зовсім поночі. Вхопив він рушницю та й подався. Прийшов до того місця й почав обережно підходити до ями. Та й помилився, не догледів! Як шугне зненацька однією ногою! Не втримався й полетів сам у ту вовчу пастку.

Що його робити? Яма глибока, вилізти не можна, бо ж нема за що зачепитися. А в ямі темно-претемно. І бачить він, що в тій пітьмі десь у кутку немов дві маленьких жаринки жевріють... Аж серце йому захолонуло, бо вгадав він одразу, що там вкупі з ним і Вовк сидить. Мерщій вхопився він за рушницю, а потім й помислив:

«Ну, що ж як я в пітьмі промахнуся, не заб'ю того ірода одразу, а тільки пораню?! Тоді ж він, підстрелений, живцем мене заїсть!..»

Так-от, і не стрелив він у Вовка, а вистрілив угору, в повітря. Думав, що тим і вовка настрашить та й, може, хтось почує той постріл та й допоможе йому з ями видряпатись.

Але ж сидить він та й сидить, а ніхто йому на поміч не йде. Вистрелив він іще раз, а далі й боїться, бо лишився в нього тільки один набій. Отож, коли б Вовк захотів на нього плигнути, то не було б йому чим і відбитися.

Засумував той лісник. А далі як загукає:

– Рятуйте ж хоч ви мене, лісові духи!

Почули те сусідні Хухи та мерщій по Мавку-Вербинку. Аж її нема дома: пішла в сусідні ліси прощатися з подружками, бо вже надходила зима, а Мавки швидко мусили лягати спати аж до весни.

Але ж, хоч як далеко була Вербинка, почула вона ще перший постріл в своєму лісі й мерщій полетіла додому. Думала, що, може, знову почалися гони й знову їй доведеться піклуватися пораненими звірами.

Коли ж вона підлітала до лісу, то вчула й другий постріл. А тут назустріч їй викотились Хухи й розповіли, що сталося.

Вербинка подалася просто до ями. Хутчій поскидала хмиз та листя. Й коли там стало видніше, бо саме сходив місяць, побачила свого доброго лісника з Вовком. Кинулася вона тоді мерщій до свого батька.

– Тату, – каже, – швидше рятуйте лісника!

Лісовик одразу туди, та як налетить на дерево, що стояло біля самої ями, так і повалив його. Деревина упала на вовчу яму, а його віти попадали аж в глибінь. Тоді лісник вхопився за галузки й по них видерся нагору...

Не було чого йому й розпитувати. Знав він добре, що навколо ями всі дерева були міцні, їх і вітер би не звалив, не те, щоб самі собою могли падати. Таж того вечора й вітру жодного не було. Отож він враз зрозумів, що врятувала його не хто інша, як Мавка-Вербинка, за те, що колись він захистив її Кізеньку.

Так вони й поквиталися. Тільки ж лісник хотів, щоб його було зверху. Взяв він ціле відро молока та корець пшона. Наварив величезний чавун каші, притрусив цукром та корицею й поставив увечері на пеньок...

Ото був веселий бенкет у лісі тої ночі... Аж мені шкода, що мене туди не покликали! Бо хто ж таки не любить молочної каші з корицею?!

РИБАЛЧИНА РУСАЛОНЬКА

Було те давно, давно...

В той час ще жили на нашій землі хоробрі та славні лицарі — козаки-запорожці. Були вони такі сміливі та завзяті, що їхня слава лунала не тільки по Дніпрових порогах та по Україні широкій, а знали їх по всьому білому світі.

А поміж тих козаків був один молодесенький козаченько, на наймення Іваненко, самітній сирота. Був він, як і всі козаки, хоробрий вояка, міг сам-один йти на трьох бусурманів, та тільки не любив він війни, боротьби та бою. Мав лагідну, добру душу, й жаль йому було бити навіть ворога лютого. Знав бо він, що кожному живому створінню найдорожче на світі — життя, й тяжко було козакові те життя у когось відбирати.

От і покинув він Січ Запорозьку, де жили вояки лицарі-запорожці. Покинув та й подався в монастир. Пробув там, між ченцями, якийсь час, але ж і там не прийшлося йому до душі. Помітив він, що й поміж добрих святих ченців є багато грішних, лукавих та несправедливих. І цих недобрих було більше, як добрих.

Отож, коли те на власні очі побачив наш козаченько Іваненко, то й сказав він сам собі:

— Коли вже я не лишився між козаками-лицарями, де більше добрих, як поганих, то не лишуся й між ченцями. Піду краще світ за очі, знайду собі десь місце гарне, безлюдне й буду сидіти тихесенько та працюватиму смирененько.

Як сказав, так і зробив.

Пішов він та й пішов лісами, болотами, порожніми степами та велелюдними містами. Та й прийшов він аж у Полтавщину, над річку Псел. І так йому тут подобалося, як в Божому раю. Степи, гори, небо, річка прудка та з такою прозорою водою, що й в найглибшому місці дно видно. Все те було йому любе та миле. От і ухвалив він тут оселитися. Викопав собі на кручі яму, обшив її дошками, очеретом накрив, зложив піч, поробив вікна та двері й став собі жити. Навколо своєї землянки посадив городину, ягоди, грушок, яблунь, слив, їв садовину, ягоди, а коли-не-коли ловив рибу.

Правда, було йому шкода й риби, тільки ж що там казати, коли створено рибу на поживу людям?! Знав-бо козак, що навіть сам Христос годував голодних п'ятьма рибами.

Кілька років прожив отак козаченько. Та якось поприходили до того чудового місця й інші люди. Побачили, як там гарно та красиво, то й собі побудували хатки. Й став там хутір, що почали його звати Іваненків, бо ж перший осів тут козак Іваненко.

Коли ж там уже стало більше людей жити, почали вони козака прохати, щоб ловив він риби не тільки на себе, а так само й їм. Бо ті люди не мали ще ні човнів, ні волоків, а Іваненко вже став добрим рибалкою.

От якось однієї місячної ночі пішов козак-рибалка по рибу. Закинув він свою сітку й не встиг оком моргнути, як почув у руках, що вловилося йому якась велика риба.

Почав він тягти сітку на берег. А коли витяг до половини на пісок, то аж сам здивувався: була вже на березі частина величезної рибини, на якій, мов срібло, блищала

луска. Смикнув тоді він волока з усієї сили та так, що разом витяг його на кілька кроків на суше.

Витяг — і остовпів.

Була то не рибина, а незвичайної краси ніжна дівчина з риб'ячим блискучим хвостом замість ніжок.

— Русалка! — скрикнув козак.

І хоча він був не з полохливого десятка, однак хотів мерщій тікати. Таж зразу вчув тендітний, як плюскіт легенької хвилі, голос:

— Русалка, козаче! Чого ж ти тікаєш? Ти бачиш сам, що впіймав не те, чого тобі треба. Тож не кидай мене в сітях, а випусти знов у воду.

Спинився козак, підійшов до тієї дівчини ближче й очей від неї відвести не може: така вона була гожа, тільки трохи бліда й мала сумні, задумливі очі. Обережно почав він розплутувати її з волока, розгорнув його всього та й говорить:

— Ну, тепер ти — вільна. Пливи собі з Богом.

— Мені самій тяжко доповзти до річки, — каже йому тоді Русалонька. — Коли ж ти такий добрий та до мене прихильний, що враз згодився мене відпустити, то вже зроби таку ласку: віднеси мене до води.

Не зважився козаченько Іваненко відмовити дівчині, взяв її з сітки, на руках відніс до річки й обережно поклав на воду. Русалка пірнула до половини, тільки лишилися над водою її ніжні, мов з рожевого мармуру висічені, руки та чарівна, білими квітками уквітчана, голова. Вона вдячно посміхнулася й промовила:

— Спасибі тобі, рибалонько. Буду відтепер твоєю вірною слугою. Чого тільки від річки захочеш, тої ж миті все матимеш...

Усміхнувся й козак.

— Дякую тобі, красна дівчино! Але ж що я можу від річки хотіти? Тільки одного: щоб давала мені стільки риби, як буде треба. А цього я й сам добуду. Від дівки ж помочі я ніколи не просив і не проситиму.

— Добре! — відповіла Русалка. — Буде по-твоєму. Тільки ж не забувай про мене.

— Про мене: не забуду! — відповів козак.

— Ну, прощай, козаченьку... Ні, — перепинила вона сама себе, — коли вже ти мене не страшишся, то... До побачення!..

— Пливи здорова! — відповів козак, дивлячись, як вона легесенько поринає у воду, аж на тихій річці жодного кола не набігло...

Хотів рибалка вже й додому йти, таж коли підійшов знову до волока, то угледів там з десяток йоржів та сомика. Саме стільки, як йому було треба вловити.

— От так штука! — помислив він сам собі. — Чи бач, яка несподівана знайомість!..

З того часу і вдень, і вночі не виходила йому з голови та чарівна Русалонька. Що б він не робив, все тільки про неї саму думає. Однак минув і день, і другий, і третій, а все не йде рибалка на річку по рибу. Не хоче він, щоб Русалка дала йому риби, бо ж таки не личить, щоб козакові молодому в роботі дівчина допомагала!

Та п'ятого дня було в Іваненковім хуторі весілля. От перед тим й просить його батько нареченої, щоб вловив він риби на весільний обід. Не міг рибалка чоловікові відмовити. Взяв свого волока та й поплив човном вгору по річці, далеко-далеко від того місця, де він вловив був Русалку. Мислив, що так далеко він її не спіткає й не доведеться йому користати з її помочі.

А було вже увечері. Тільки вкинув він сітку у воду, а сам думає: «Піймаю й без неї бодай пару щук на товченики. Та, може, ще й лин якийсь попадеться на смажене...» — й вмить почув, що риба сітку смикає.

Витяг він сітку на човен. Так і є: дві добрих щуки та здоровецький лин!..

— Так он ти яка! — усміхнувшись, вголос промовив козак. — Тобі навіть і говорити не треба: сама вгадаєш.

І бачить, як біля його човна виринула Русалонька та й говорить:

— Добри вечір, козаченьку! Впіймав, що хотів?

— А впіймав! Спасибі тобі...

Й почав плисти вниз. А Русалонька — біля його човна.

Пливуть та розмовляють. І так тому рибалці гарно-прегарно на серці.

— Ніколи я, — каже, — й в голові не мав, що ви, Русалки, такі милі. Завжди старі люди говорили, що ви тільки рибалок у воду заманюєте, християнську душу загубити хочете.

А Русалонька лише срібним сміхом посміхається, мов дзвіночками трусить.

— Коли б люди менше вигадували, то мали б вони й з нас, та й з іншої Невидимої Сили більше пожитку. Ось послухай сам...

Оглянувся рибалка, а по ній вже й сліду нема!

— Що за штукерія? — промовив він.

Обернувся сюди-туди й угледів на березі якогось чоловіка. Тільки тоді зрозумів він, що не хотіла вона перед іншими людьми показуватись. А як кортіло козакові Русалоньку знову побачити, то й почав він ловити тільки вночі. Риби ж завжди ловилося за одним заходом саме стільки, скільки йому було треба, то й мав він багато вільного часу.

Добре й цікаво було йому тепер жити. Русалонька була гарна й мила, сама багато розповідала про всякі дива підводні, про життя старого Водяника, Дитинчаток-Потерчат, про рибу, про раків, про підводні рослини. Так само і їй було цікаво слухати оповідання про життя людей, коли говорив їй про те козак-рибалка. Часом, наговорившись, вона співала пісень, а козак і собі грав на бандурі, навчав її пісень козацьких та бурлацьких.

І незчулися вони, як минуло веселе літо. Потемніло небо, пожовтів та осипався ліс, щоранку по траві замість перлової роси лягала срібна паморозь. Одної ж ночі вдарив міцний мороз й товстою прозорою кригою, мов зеленкуватим склом, накрив увесь Псел.

Затужив козак-рибалонька, бо не міг вже він більше бачити своєї любої Русалки. Сидів він вдома, мов немічний, в своїй землянці й не знав, куди йому подітися, за віщо взятися, щоб розвіяти свою тугу...

Попрорубував потім на льоду ополонки, щоб було риbam під кригою повітря, але ж риби не ловив...

А час утікав.

Минула вже й Варвара, про яку люди кажуть, що вона «ночі урвала, а дня приточила». Минули й Микола та Савка, що «без гвіздків на річках мости будують», з чистої, міцної, гладенької криги. Наближався вже й святвечір.

Й почали хуторяни умовляти рибалку, щоб наловив він риби на багату кутю. Не можна ж було в такий вечір людей без риби лишити, от і взяв козак волока та сокиру й подався річкою до своїх ополонок. А була надворі велика завірюха. Лапаний сніг так крутив, неначе хтось пух з перин випускав...

Дійшов рибалка до старої верби, що над водою стояла проти того місця, де він прорубав найбільшу ополонку, скинув свого кожуха, взяв у руки сокиру й почав шукати тую ополонку. Та тільки ж як затягло її тонкою кригою, а зверху товстим шаром снігу притрусило, то й помилився він: шугнув ногою на тонкий лід. Лід проломився, булькнув козаченько Іваненко у воду та й пішов під кригу...

Однак він не втопився. Врятувала йому життя його Русалонька, що з своїми сестрами винесла його з води на лід. Та того ж було мало, бо рибалка був непритомний. От, щоб його оживити, вилізла Русалка й собі нагору та й почала козака снігом розтирати, до життя доводити. Довго-довго вона його розтирала та гріла, аж поки не розплющив козак Іваненко свої очі й зітхнув на повні груди. А як угледів біля себе свою милу Русалоньку, то й про сніг та про холод забув. Накинув мерщій на неї кожуха, й почали вони радісно розмовляти. Та й говорили так довго, що тая ополонка знову замерзла. Коли ж прийшов вже час розлучатись, почав рибалка сокири шукати, аж її ніде нема. Видимо, впустив її, поринаючи, під лід. Що ж його робити? Вже й півні в хуторі співають, а не може він пустити Русалоньку у воду. Тоді загорнув він її у свій теплий кожух та й поніс до своєї землянки. Там поклав її на білу

постіль, добре землянку витопив, дав своїй гості й пити, а сам, тільки стало на світ благословитися, подався знову мерщій по рибу. Не хотів-бо він допустити, щоб до нього в землянку люди приходили та його любу Русалоньку побачили.

Як і влітку, так само й тепер враз вловив козак риби, швиденько роздав її по хатах, а сам мерщій подався до містечка. Купив він там своїй милій жіночці вишиваних сорочок, керсетку плисову, намиста доброго з дукачем, шовкову хустку, тільки не купив черевиків, бо ж не було в неї ніжок. Як накупив всього, що треба, подався хутчій додому.

Та тільки ж містечко було неблизько. Отож як він не поспішав, однак коли вже до свого хутора підходив, то показалася на небі вечірня зірка, тобто зайшов вже й святвечір. Поспішає козаченько Іваненко та сам себе пострікає:

— Бідна ж моя голівонька! Вона ж, сердешна, встати з ліжка не може, а я так спізнився, що й час вечері прогаяв! Коли ж тепер я наварю куті та узвару?!

Та тільки ж у свою землянку двері відчинив, і очам своїм не повірив. Стоять на покутті, на зеленому сіні два горшечки, мов близнятка: в одному — кутя, в другому — узвар! А на столі — гора білих пирогів й з кашею, й з картоплею, і з вурдою. Там же й риба смажена, й борщ пісний з в'юнами. Під всім цим — чудовий білий убрус, сріблом гаптований, а посеред всієї тієї страви, в блискучій мушлі — розкішна водяна лілія!..

А на ліжку, як лежала, так і лежить його мила жіночка, ласкаво йому посміхаючись...

От з того часу й зажили вони собі, козак-рибалка Іваненко та річна Русалочка з Псла удвох любо-мило. Рибалка ходить рибу ловити, а Русалка неначе ніколи й з ліжка не встає, а тільки ж все в неї в хатинці-землянці вчас пороблено, прибрано, вичищено, як в раю, та й годі. А сама вона така добра та чула, ну, як теплий травневий вечір.

Щасливий був з того часу козак Іваненко. Та тільки недовго те щастя тривало.

Побачили-таки люди, що має рибалка жінку. Побачили й те, що вона «немічна», бо ж ніколи вона з ліжка не встає. Почали вони спочатку його жаліти. А потім дехто став говорити, що вона не така немічна, як ледача. Стали тоді з неї глузувати та часом і козака-рибалку допикати. Здавалося, що то ж і не їхнє діло, та тільки вже люди: завжди вони втручаються, куди не слід!..

Було те неприємно й козакові, й Русалоньці.

Але ж не те рибалку засмучувало. Почав він помічати, що, й справді, його мила жіночка щодалі стає недужою: тане вона, мов жовтий віск. Важко їй дихати, худне вона, знесилюється без води живучи, тяжко їй в невластивих умовах жити. Все одно, що рибі на піску або ж вільній пташці з теплого краю жити в клітці, в холодній, чужій стороні. От одного дня, вже наприкінці зими й почав її козак питатися:

— Скажи мені щиро: що тобі, моя любо жіночко? Скажи мені всю правду: чого тобі бракує?

— Не бракує мені нічого, мій чоловіче милий. Але ж признаюся тобі щиро: журюся я, що недовго мені жити лишилось. Випросила я у свого тата Водяника, щоб дозволив мені покинути воду, перейти на землю, бо ж хотіла я бути з тобою вкупці. І дозволив він мені жити з тобою до весни. А як пригріє тепле сонечко, як зійде крига з річки, як впливуть першої місячної ночі мої сестри та подруженьки на берег, буде мені кінець. Розвіюся я, мов та хмаринка вранішня, й упаду прозорою росою на першу траву...

Схилив козак свою голову. Довго мовчки сидів, сумний-невеселий, а далі й говорить:

— Ну, то лишається одно: віднесу я тебе вночі знову до річки. Пушу я тебе у воду: пливи собі та живи довгий вік. Нехай вже я тебе втрачу, аби тільки ти лишилася жити.

— Спасибі тобі, чоловіче мій добрий! — каже Русалонька. — Тільки ж тепер те вже мені не допоможе. Коли вже я з води вийшла, коли вже до тебе, мого коханого, в хатинку прийшла, то нема вже мені вороття й до води. Але ж я не жалію, я ж бо й наперед знала, що за твоє кохання мушу заплатити своїм життям.

Заплакав козак-рибалка й говорить:

— Ну, що ж, моя любя, — мали ми щастя вкупі, вкупі й помремо. І мені без тебе світ немилий. Радніший і я за наше щастя життям заплатити.

От як почало сонце пригрівати, як почав сніг танути та лід на річці хрущати, й говорить Русалонька своєму чоловікові:

— Наш час надходить. Пусти мене, коханий, сю ніч до річки. Буду я прохати батька Водяника, щоб він нам щось порадив. Знаю я, що не схоче він і не допустить, щоб загинула жива людська душа твоя.

Згодився на те козак-рибалка. Взяв він Русалоньку на руки, відніс її до річки, пустив у холодну воду. Пустив, а сам лишився на березі. Сидів, дивився, як лід з річки сходить, як перша трава на узгір'ях зеленіє... Вже й ніч глибока настала, вже й місяць почав за гору сідати, вже от-от перші півні заспівають, а рибалка все сидить, голову на руки схиливши: чекає, сумуючи...

Коли ось вчув він Русалчин голос:

— Чоловіче мій любий! Я прийшла по тебе!

Наче зі сну прокинувся козак Іваненко.

— Куди ж ми підемо? — питає.

— Змилосердився над нами мій тато могутній й дарував нам ще довге життя. Тільки не будемо ми жити ні на землі, ні у воді, а в повітрі, понад річкою літатимем, бо ж обоє ми любимо Псел наш рідний. Оце ж і прийшла я тебе ще раз запитати, чи й справді така я тобі мила, що радий ти й людиною не бути, аби тільки нам удвох жити?

— Ти ж знаєш, моя рибко! — радісно відповів козак. — Нема що й питатися!

— Ну, то хай так і буде! Нахилися ж, мій соколику, обніми мене й поцілуй міцніше!..

Плигнув у воду козаченько, пригорнув дружину-красуню, прилинув до неї губами...

А це вмить закрутилася виром навколо вода. На небо насунула чорна хмара. Загуркотів страшний грім, звився вітер прудкий, покотила висока хвиля по тихому Пселу... Якийсь час на хвилях гойдалися, обнявшись, два тіла: рибалка-козак Іваненко та його дружина, Русалка чарівна. Й побачили вони, як з шуму хвиль весняних встає старий сивий Водяник. Звівся він над ними й махнув рукою...

А це в хуторі заспівав перший півень. І раптом відділилися вони від води, десь узялися у них чорні, мов оксамитові крила з білою кромкою, махнули вони й заквилили...

Знялося над водою й полетіло в парочці дві річкових чайки...

А були то не чайки. Був то рибалка-козак Іваненко та його вірна дружина, Русалонька з Псла.

Вурда – варений невитриманий сир.

ХУХА-МОХОВИНКА

Вона була останньою.

Народилася не ранньою весною, як всі її сестри та брати. Було тоді вже тепле, ясне, веселе літо. Тим-то вона була найменшою в родині, «мізинчиком». Її дуже жаліли й любили, але ж любили не тільки за те, що була вона манісінька, як кошенятко. Була вона добра, лагідна, плоха, звичайненька, слухняна, роботяща. А граючись з іншими малими Хухами, радо приставала на всяку забавку, до якої її кликали. І ніколи ніхто не бачив, щоб вона колись гнівалася, чи була роздратованою, або ж мала якісь примхи.

Коротко кажучи, це була дуже гарна Хушка, може, ліпша, як всі інші Хухи в тому лісі.

Звали її Моховинка.

Ми, люди, всіх Хух звемо просто Хухами, так само, як і вони кажуть на всіх нас просто «Люди». А тим часом Хухи бувають різні. Ті, що живуть у лісі, звуться лісовими; ті, що по проваллях та скелях, — печерницями; що понад річками та озерами, — очеретянками; ті, що у високій траві та бур'янах, — бур'янками. Бувають ще: степовички, байрачні, левадні. Тільки немає болотянок, бо всі Хухи, як котики, не люблять вогкого.

Моховинка була зроду лісовою Хухою, й не тільки лісовою, а ще й боровинкою, бо народилась вона у густому-густому старому бору, де споконвіку жив увесь її славний рід. Відомо ж бо, що Хухи з роду в рід живуть по одних і тих самих місцях. Переселяються ж тоді, коли щось зруйнує милу їм їхню батьківщину.

А це буває дуже, дуже тяжко, й вони гірко плачуть. Правда, люди здебільшого того плачу не розуміють, думають, що то стогне вітер, чи скриплять дерева в лісі, або пищать миші в полі. Бо ж люди дуже рідко помічають та розуміють чужі сльози...

Однак тому великому бору, в якому жила Моховинка, нічого не загрозувало. Лісник доглядав, щоб ніхто не кинув сірничка, хлопці глибоко всередину ходити боялися, рубали ж ліс тільки невеличкими частками, й він швидко виростав знову...

Втім бору, між корінням великої сосни, зробила на осінь Моховинка собі хатку. Заблудити вона не могла ніколи, бо ту сосну легко пізнати: на прикорні вона ділиться на три товстих стовбури. Моховинка заложила всі дірки сосновими галузками, а щілини й зокола, й зсередини — м'яким зеленим мохом.

Була вона й сама така пухка, як мох. Мала довгу вовночку, що, мов шовком, вкривала все її тільце. Сама тільки мордочка була голенька й нагадувала садову жовто-фіолетову квіточку — «братки». Та були ще в неї голенькі зісподу, рожеві лапки.

Як і всі інші Хухи, Моховинка так само мала мінливу вовночку, яка враз сама собою робилася того кольору, що й ті речі, біля яких бувають Хухи. Моховиночка найчастіш була зеленою, бо рідко відбігала від своєї зеленої хатки. Але ж, коли вона бігала по соснових старих глицях, що лежали на землі, то ставала такою ж рудувато-червоною, як вони. Біля потоку була вона блакитною, як вода; на піску — жовтою, як пісок; між кущами шипшини — рожевою; на вереску — фіолетовою, на снігу ставала білою.

Через те люди так рідко й помічають Хух. Хоча ж і те треба казати, що люди взагалі дуже неухважні: вони мало дечого помічають навколо себе. До того ж далеко-далеко не кожний може побачити Хуху...

Одного дня Моховинка прокинулася спозаранку: ще й не світало. Прокинулася, бо їй стало холодно. Вона виглянула віконцем й побачила, що по лісу на глицях й на деревах лежить якась срібна пелена. Спочатку вона помислила, що то була імла, але ж коли придивилася краще, то помітила, що те було не подібне ні на імлу, ні на важкий туман, що часом котив бором. А був то перший сніг, бо вже зачинався підзимок.

Щоби не змерзнути, Моховинка витягла зі своїх зимових запасів сухого моху й затулила щільненько вхід у хатку. Потім знову скрутилася клубочком та й заснула. Але недовго вона спала. Збудив її якийсь страшний звук. Почула вона, неначе хтось міцно гупнув біля неї, аж у вухах задзвонило. Сама ж вона так підплигувала на своєму ліжку, аж її ніжки вгрузли в мох, а манісінька подушечка з м'якенької кульбаби покотилася на долівку. Тої ж хвилини щось гупнуло знову, ще дужче, Хуха прожогом відчинила віконце й побачила чоловіка.

То був дід у великих повстяниках, що майже цілком застували їй дивитися. Він вихнувся, щось блиснуло в повітрі й те блискуче вдарило по сосні. Знову аж луна пішла від того дзвінкого удару, а її сосна жалібно застогнала.

Перелякана Моховинка притьмом плигнула до дверей й між дідовими ногами проскочила надвір. Навколо стояло вже чимало інших Хух й сумно дивилися, як дід рубав сосну. Їм було боляче слухати, як плаче та красна, троїста сосна. Але ж що вони такі манесенькі, що могли зробити? Як могли їй допомогти?

Тільки ж один старий, мудрий і досвідчений Хо-Суковик надумався.

— По тому, як той дід поспішає та оглядається, — промовив Суковик, — я бачу, що він робить це не по правді! А біжіть, лишень, діти, до лісника, пищіть, шкрябайте йому у віконце, аж поки він не прокинеться. Забіжіть котрийсь по дорозі до Лісовика, скажіть і йому: він щось вигідає...

Хухи мерщій покотили до лісникової хатинки. Там вони пищали, хрокали, стукали у вікна, аж поки не прокинувся лісник.

— Що воно за знак? — промовив він сам до себе. — Деревя стоять й не поворухнуться, а воно щось шумить та пищить. Чи не Хухи часом?

Тоді Хухи почали ще дужче шкрябати по шибах.

Лісник накинув кожушину на плечі й вийшов за поріг. Тут його призвичаєне вухо здалеку вловило стук сокири. Він хутчій вхопив рушницю й побіг у ліс. А поперед нього біг його ловецький пес, а ще поперед пса котили щасливі Хухи. Та тільки ж дід ще здалеку зачув небезпеку й подався тікати.

І таки втік. Але ж Моховинчину хатинку було знищено, сплюндровано. Одну стіну було зовсім вивалено, мох понівечено й розкидано, а всередину не можна було й пролізти: стільки там валялося великих й малих трісок та кори. Прийшла на Моховинку біда...

Що було робити?.. Проситися до когось в хатку було незручно, бо у Хух такий звичай, що кожна доросла Хуха повинна мати свою окрему хатинку. Через те вони й будують такі манісінькі хатки, що навіть удвох там не можна зручно поміститися. Турбувати ж навіть рідних батьків, чи там сестер, або братів жодна Хуха собі не дозволить. Отож лишалося одно: шукати нового помешкання, дарма що всі родичі й знайомі кликали Моховинку до себе жити.

Одубілими рожевими лапками побігла Хуха по білому, холодному снігу, заглядаючи під кожне дерево, під кожний кущик. Але ж в тому лісі було повно Хух. Скрізь, де тільки було дупло чи якась нірка, — там уже була інша Хуха або Хо.

Моховинка бігла все далі й далі. Була вже й обідня пора, а вона ще зранку нічого не їла. Охляла, знесилена, перемерзла. Ледве пересувала ноженятами, але ж мандрувала все далі. Нарешті скінчився ліс, й Моховинка вийшла на узлісся. Там побачила вона незрозумілі їй величезні білі купи. Здалека вони були подібні до того, в чому жив лісник. Коли ж вона наблизилась до них, то вчула, що відтіть тягне теплом й чимсь дуже смачно пахне.

З одного боку меншої купи вгледіла вона дощову соснову стіну. Під нею було кілька щілин, якими можна було пролізти. Моховинка заглянула в дірку й побачила велику теплу хату. В тій хаті лежали дві великі білі тварини, подібні до диких кіз або сарн. Вони мали роги й довгі, як у Водяника, борода, але дивились на неї лагідно своїми жовтими очима.

Моховинка часто бачила диких кіз, навіть влітку гралася з деякими козенятами, то й тепер вона не злякалася цих незнайомих створінь, бо вони трохи нагадували тих, що були в лісі. Через те вона привіталася й пролізла щілиною під ворітьми в козячий хлівець...

Тут було тепло, було багато западного сіна, що так само гарно пахло, як і її улюблений мох. Господарі були лагідні, дуже співчутливо вислухали, яке трапилося їй нещастя, й самі запросили її тут лишитись та оселитись. І хоча, звичайно, Хухи не живуть по хлівах, — Моховинка не мала чого іншого робити.

Так і стала Хуха-боровинка Хухою хлівною...

Через якийсь час відчинилися ті дверцята, під якими пролізла Моховинка, й у хлівець вступила дівчинка. Вона була гарнесенька, білява, з блакитними очицями. І одразу сподобалась Моховинці.

Дівчинка увійшла з дійницею та шматочком хліба, що був дуже смачний, бо Хуха потім знайшла на соломі три крихітки й наїлася досхочу. Дівчинка пестила кіз, цілувала їх в рожеві мордочки, подоїла молочко, щільненько затулила дверцята й пішла собі. Так щодня приходила вона кілька разів у хлівець. Так само приходив сюди й сам господар, що приносив козам їсти. А коли стало кілька тепліших днів, то вкупі з дівчинкою щоразу був і манесенький хлопчик. Він був такий самий милий, як і його сестриця...

Минав день за днем. Тихо й спокійно жила в козячому хліві Хуха-Моховинка. Було їй тут тепло, мала вона м'яку постіль, їжа була смачна та поживна. Могла вона їсти досхочу западного сіна, майже щодня знаходила кілька крихіток хліба, а часто могла ще й полизати краплинку молочка, що іноді вибризувалось з дійниці на сіно.

Одного бракувало Моховинці: не було тут ніде поблизу жодної іншої Хухи. А кожний знає, як тяжко жити без рідного товариства в чужій стороні!..

І Хуха мріяла й удень і вночі, коли ж прийде час, що вона зможе повернутись до своєї Батьківщини. Однак тільки мріяла, бо що далі, то все ставало холодніше, а Моховинка боялася виткнути на мороз свою жовто-фіалкову мордочку. Вона ще не знала, що по зимі завжди приходить весна. Сподівалася ж тільки того, що, коли вже вона зовсім виросте й у неї зробиться дуже густа вовночка на коожушку, — тоді тільки зможе вона, не боячись морозів, повернути до Рідного Краю.

Одного дня в хліві трапилось нещастя.

Як приходив увечері господар з великим оберемком сіна для кіз, то його зненацька покликали з хліва. Він поспішав й забув узяти із собою ту сітку, в якій звичайно приносив сіно. Отже, вночі в ту сітку й заплуталась старша коза Лиска. Чим дужче вона борсалася в ній, тим дужче заплутувалась. Вранці Моховинка побачила Лиску зовсім безпорадною. Вона лежала зі спутаними ногами, голова також застромилася в поплутані мотузки, бідна коза не могла поворухнутись, а тільки жалібно мекала. Менша кізка Оришка ходила навколо своєї подружки, лизала її, обнюхувала, також мекала, але не могла їй нічим допомогти.

Тоді Моховинка кинулася кликати дітей. Вискочила вона щілинкою під дверима й побігла до хати. Тут вона вищала, муркотала під вікнами й під дверима, але ніхто в хаті не чув її ніжного голосочку. І тільки тоді, коли вже господар, виходячи надвір, відчинив двері, змогла Хуха проскочити в хату. Тут вона враз ускочила в ліжко до дітей.

Але Хухи не можуть говорити, доки бувають невидимі. Вони тільки пишать, як мишки, або ж муркочуть, як котики. Сили вони також не мають, бо легесенькі, як пушинка, а м'якесенькі, як вата. Тим-то як не намагалася Моховинка розбуркати діток, нічого не могла зробити. Вони тільки крізь сон чули її пухнате тільце, чули, як ніжно вона лоскоче їх своїми лапками по обличчю, й, посміхаючись, спали далі.

І тільки тоді, коли вже мама зварила снідання, пробуркалися дітки. Вони прокинулися веселі й почали розповідати, який гарний їм снівся сон.

— Ненечко! — гукали вони одне поперед одного. — До нас у ліжко вскочило щось таке, мов котик. Тільки то не був котик. Гарнесенький, м'якесенький. Мордочка мов квіточка, а голосок як у мишки.

Але мама їм відповіла:

— То вві сні таке часом ввижається. В житті ж такого не буває. Їжте, дітки, кулешик.

Бідна ж Хуха бігала навколо дітей й не могла їм нагадати про Лиску, що лежала спутана в хліві. І вже аж тоді, коли з хати вийшли тато й мама, Моховинка наважилася показатись дітям. Вона могла це зробити, бо ж ті дітки були дуже добрі. А відомо, що тільки дуже добрі дітки, що ніколи нікого не уразять, тільки ті можуть побачити на власні очі живу Хуху.

Дуже зраділи дитинчата, коли перед них з'явилося те миле звірятко, що вони бачили його вві сні. Хлопчик нахилився до Моховинки, щоб узяти її на руки, але ж вона вислизнула в нього з-поміж пальчиків й тонесеньким голосочком, як струна, продзвонила:

— Хутчій! У нас нещастя! Коза Лиска заплуталася в сітку! — й з тими словами вона побігла до дверей. А за нею побігли й діти...

Так Хуха врятувала свою приятельку Лиску, яка дозволила їй жити в теплом хлівці.

Діти були їй дуже вдячні. Тепер вони приносили Моховинці крихітки всього того, що їм давали найсмачнішого. А Хуха, коли ніде поблизу не було когось із людей, показувалася дітям, гралася з ними, дуже їх бавила.

Ще проминуло чимало часу. Колись на Масляній тато й мама поїхали до другого села в гостину до бабусі. Діти ж запросили Моховинку до хати. Там вони весело забавлялися, бо Хуха була моторна й уміла вигадувати всякі виграшки. Саме тоді, коли вона показувала, як по деревах стрибає вивірка, нечутно відчинилися двері й у хату увійшов отой самий дід, що хотів колись зрубати сосну, в якій жила Моховинка.

— Тікайте, діти! То ж Хуха! — закричав він страшним голосом, угледівши Моховинку, й кинув на неї сокиру, щоб її вбити.

Хуха враз стала невидимою. Однак вона не встигла як слід відскочити й гостряк сокири влучив її по задній ніжці. Вона болісно запищала й, шкандибаючи, попід лавками покотилася до дверей. А той лихий дід почав її лаяти й ганити увесь Хушачий рід.

— То — лихі тварини! — говорив він дітям. — Вони тільки те й роблять, що чинять якесь лихо людям. Та й нема ж чого дивуватись, бо то ж — Нечиста Сила!..

Діти слухали й не могли тому йняти віри. Вони вже й самі добре знали Хуху. Бачили вони навіч, яка вона мила, добра, плоха, нешкідлива. Знали вони, як Моховинка вболівала, коли кому була якась прикрість, пам'ятали, як вона врятувала їхню Лиску. Й тому не могли вони повірити словам злого діда, що говорив про те, чого сам не знав, а тільки чув від інших, також не знаючих людей.

Навпаки, дуже вони жаліли бідну Моховинку, скрізь шукали її, кликали, приносили їй найсмачнішої їжі. Але їжа лишалася незайманою. Хуха ніде не обзивалася...

Поранена Моховинка мовчки чекала під лавкою, аж поки хтось не відчинив з хати дверей. Тоді вона вискочила надвір. На хвилинку забігла в хлівець, попрощалася, красенько подякувала гостинним козам за їхню ласку й пошкандибала до свого рідного бору.

В лісі вже зачинав танути сніг. Починало вже пригрівати весняне сонечко. Тепер Моховинка вже й без того не боялася холоду, бо ж вона була зовсім дорослою. В лісі вона знайшла маленьку ямочку під каменем, надряпала з-під снігу м'якого моху й зробила собі тимчасову хатинку. Там вона перебувала аж до літа, коли вже могла знайти собі житло.

Всі Хухи-боровинки раділи з її повороту. Залюбки вони слухали її цікаві оповідання про те, як цілу зиму прожила вона з козами та людьми. Й з того часу почали її кликати хатньою Хухою, або кривенькою Моховинкою.

Минув після того цілий рік. Знову у лісі нападало багато снігу. Тільки ж тепер Моховинка вже не боялась зими. З поміччю своїх родичів вона вибудувала собі гарнесеньку хатку, наносила повну хижку запасів: сушених грибків, меду, в'ялених ягідок, корінців, суничного чаю. І жилося їй дуже добре. Удень вона працювала по господарству, а ввечері йшла кудись в гості до подружок. Також робила все, що Хухам загадували Мавки.

Якось довелося їй іти далеко, аж на другий бік лісу на іменини старого, мудрого й всіма поважаного Хо-Суковика. Надворі було дуже холодно. Крутила така віхола, що й світу Божого не було видно.

Моховинка котила з кучугури на кучугуру й вже перебігла аж до середини лісу, коли зненацька вчула стогін. Прислухалась і впізнала: стогнала якась людина. Вона метнулась в той бік й угледіла в наметі майже зовсім заметеного снігом злого діда. Біля нього лежала зрубана сосна. Він збезсилів, задубів й, почувуючи, що йому надходить кінець, голосно молився.

— Господи! — стогнав він. — Пробач мені мої гріхи... Я не хотів би покинути цей світ, не покаювшись...

І він почав перелічувати всі злочини та кривди, що вчинив протягом свого життя.

— Але ж, — говорив він, — коли б мені врятуватися на цей раз, то заприсягаюся, що до смерті вже не зроблю жодного лихого вчинку. Не крастиму, не лятимусь, нікого, нікого, навіть мухи не скривджу!..

Шкода стало Моховинці старого, безпомічного діда. Забула вона й про те, як він зруйнував її хатку та вигнав з батьківщини. Як хотів він її зарубати сокирою та на все життя зробив кривенькою. Швидше покотила вона туди, куди йшла, бо знала, що там здибає цілу громаду Хух. Там вона розповіла, що бачила, й прохала допомогти. Недовго їй довелося й прохати, бо ж всі Хухи мають добре серце. Вони гуртом кинулись до діда, що вже ледве дихав. Одні огорнули його зі всіх боків своїми теплими кожухами; інші здмухували з нього сніг; інші лапками розгрібали намет.

Дідові стало тепліше. Він почув, як знову побігла його жилами затужавіла кров. Потім простяг одну руку, вона була вільна, обперся другою на сучок й висмикнув одну ногу, а потім і другу.

Радий та щасливий, виліз він з намету й став на снігу.

Було все навколо сіро. Віхола крутила так, що не можна було вгадати, куди буде праворуч, а де — ліворуч. Дід постояв, а потім застогнав знову.

— Яка з того поміч, що я здолав вилізти з снігу? Все одно в цій віхолі не знайду я дорогу додому. Так чи інакше мені помирати, бо ж хто мені покаже дорогу?!

Тоді перед ним об'явилася Хуха-Моховинка.

— Хуха! — затрусився він і закричав не своїм голосом, шукаючи сокири.

Він одхилився з твердого місця й знову загруз в наметі. Там стояв безпомічний, мов закам'янілий. Але в тій хвили почув тонісінький голосочок:

— Так, я — Хуха! І навіть та сама, якій ти зруйнував торік хатку, а потім у хаті в добрих людей хотів мене зарубати своєю сокирою...

Дід затрусився ще дужче. Він був певен, що тепер Хуха помститься на ньому.

— Але ж тобі нема чого мене боятися! — продовжувала Моховинка. — Знай, що всі Хухи на світі ніколи не шкодять людям, а, навпаки, дуже часто їм допомагають. Ми — добрі й не пам'ятаємо лихого. Це ж ми, Хухи, допомогли тобі вилізти з намету. А тепер я допоможу тобі вийти й з лісу. Не бійся нічого й іди за мною!

Дід все ще стояв нерухомо. Щелепи в нього трусилися, зуби цокотіли, й він не міг вимовити жодного слова.

— Ну, не марнуй часу. Ходім! — ще раз звернулася до нього Моховинка й потихеньку покотила вперед.

На узліссі, коли вже стало видко, як блимають по селянських хатах вогники, Моховинка спинилась.

— Тепер вже я буду вдома! — радісно промовив дід. — Як же я тобі віддячу? — спитав він потім Хуху.

— Хухи не потребують подяки. Вони роблять добро з повинності. Але ж на пам'ятку цього дня я просила в тебе ось про що. Не забудь, що ти обіцяв, коли вже замерзав у наметі. А по-друге: розкажи людям, що з тобою трапилось. А тепер ходи здоров!..

Тої ж миті Моховинка зникла, але ж вона ще чула, як дід щиро їй дякував.

Швиденько вона покотила на Хушині збори, де чекали її веселі вечорниці у старого Хо.

А дід щасливо дійшов до своєї хати й з того часу почав переконувати й дітей, і дорослих, що не слід боятися маленьких, добрих та гарнесеньких Хух...

ПОТЕРЧАТА

Дячиха Євпраксія поралася біля печі. Вона гнівалася. Вже давно перестояла вечера, час би й спати лягати, а дяка Оверка нема та й нема. А господині ж найгірше, коли вона когось чекає до столу, а той не йде.

— Неначе тобі в болото пірнув! — промовила дячиха сама до себе й із серця підкинула цілий оберемок дров до печі.

Дрова голосно зашкварчали й почали так тріщати, мов там, у печі, хтось луцив горіхи. По вікнах, підлозі й стелі бігали рожеві зайчики. В запічку зацвірінькав цвіркунець, в хату потягло теплом. Стало світліше й веселіше. Великий кіт звівся на лежанці, спочатку вигнувся дугою, а потім витягся, позіхнув і пішов на руки до дячихи. Тут він так гарно почав муркотати, що дячисі аж полегшало на душі. Вона задивилась на вогонь, як він переплигував з однієї деревини на другу. Немов хтось чіпляв до деревин білі, сині, рожеві та жовті тремтячі краплинки блискучого шовку. Вона поклала руки на стіл, схилила на них голову, позіхнула раз-другий та й задрімала...

Чекав дяка-господаря й Домовик.

Він звик, що й дяк також, як сам Домовик, рідко відходив з дому на довгий час. Та ще домовик любив старого господаря за те, що той завжди був веселий та говіркий, а коли бував з чогось задоволений, то виспіював дуже гарно тонесеньким голоском, мов малий

хлопчисько, троїчне «Господи, помилуй!» — по тричі в ряд. «Бач, випикує, мов комарик!» — посміхався тоді Домовик й почував від того велику приємність. Тепер же йому було сумно...

Дяк Оверко вийшов з дому ще удосвіта до сусіднього села на Храм. Вже давно й споночило, по селу вже в багатьох хатах погасили світло й повкладалися спати, а Оверка не було й не було...

Домовик виплигнув на хату й сів на теплий бовдур. Відтіль його приємно обвівало легеньким димом березових дров й смачно пахла вечеря. Він подивився навколо, вхопив іскру з димаря, запалив люлечку й виглядав далі.

«Чи й справді не пірнув він часом у болото?» — подумав Домовик саме в той момент, як долі, біля печі, це саме промовила й дячиха Євпраксія.

Трохи ще посидів на бовдурі, а потім притоптав люлечку, щоб часом не впала якась іскра на солом'яну стріху. Тоді заглянув у бовдур, чи там справно горить, й почав злізати з даху.

Як і всякий порядний домовик він довго вагався, чи виходити зі свого двору, чи ні? Все ще він чекав, що ось-ось дяк рипне хвірткою. А тим часом заглянув до собачої будки: чи не спить там Бровко? — подивився, чи Відьма замкнула хлів з коровами; відсунув цебер з цямрини, щоб той не впав у колодязь. І з кожною хвилиною домовик помічав, як у нього в серці настає неспокій за свого господаря. Тоді вирішив, що за господарство йому нема чого турбуватись, бо в хаті була статечна господиня, а в оборі — Бровко, й швиденько вийшов з двору...

Стояв пізній підзимок. Ніч була темна, як добрий атрамент. Небо було затягнуте таким товстим, чорним сукном, що крізь нього не пробивалося жодного променя зірки.

Домовик по-селянському насунув шапку на вуха й швидко подався назустріч господарю до великого болота, що було на шляху...

А саме в цей час дяк Оверко, добре уконтентований на Храмовому святі й трошки під чарчиною, вийшов з другого села й підходив до болота з протилежного боку.

За селом вискочила поперед нього з-під вільхи маленька, мов темний клубочок, левадна Хуха. Вона помітила, що дяк трохи п'яленький, й покотила попередити Потерчат, щоб ті заздалегідь розсвітили свої каганці. Бо ж тільки Потерчата могли показати дякові Оверкові справжній шлях в тім недобрім місці. Інакше він — п'яленький — міг дуже легко оступитися з дороги й загрузнути в болоті.

А дяк, хитаючись, помалу посувався вперед. Він навмисно цюкав ціпком на твердій підмерзлій дорозі, щоб почути, де буде м'яке болото. Знічев'я та щоб було веселіше, він тихенько наспівував церковної пісеньки:

— Бла-а-ажен му-у-ж, іже не ідеть на сове-є-т нече-е-сти-вих. Алілуя, алі...

Раптом дяк урвав співу, бо побачив, як перед ним блимнув малесенький зеленкуватий вогник.

— Свят, свят, свят! — скрикнув дяк Оверко, спираючись й протираючи очі. — Чи не випив я зайвої чарки? Може, допився до зеленого змія? Не дурно ж у мене перед очима зелені вогні плигають!..

Тим часом далі засвітився другий вогник, потім третій, четвертий, десятий, двадцятий... То Потерчата розсвічували свої каганці й бігли вперед понад дорогою, щоб вказати дякові Оверкові шлях додому. Потерчатка були малесенькі, зовсім голі, з великими, блискучими очима й сторчоватими²² синенькими чубиками на голівках. Бігли вони жваво, тільки ж їхні маленькі криві ніжки не могли широко ступати, а через те вони посувалися вперед дуже повільно. Тим-то дякові видавалося, що ті вогники тихо повзуть понад болотом, коливаються, як зачеплена головою лампадка в церкві. Він ще бачив, як вони то підскакували вгору, то поринали в долину. Це через те, що Потерчата бігли не рівним шляхом, а по багновиську й перестрибували з купини на купину.

Від того видовиська дякові й хміль увесь вийшов з голови. Поза шкірою покотив мороз, неначе хтось посипав йому за комір холодного шроту. Шапка також полізла з голови,

дарма що на його блискучій лисині було всього тільки одинадцять волосинок, які тепер стали дибом.

«Та це ж мене манить нечиста сила!» — подумав переляканий дяк, як думають усі люди, коли їм трапляється вночі щось незрозуміле, до чого вони не звикли.

Він хитнувся набік, підбрав поли свого довгого каптана й, не знаючи чого, метнувся від дороги праворуч. Потерчата враз побачили, що він збивається з шляху. Злякавшись, що дяк може загрузнути в болоті, а тоді вони самі — малосилі — не зможуть його відтілювати, вони збіглися до гурту, а потім всі посунули до нього й заступили йому дорогу.

Дяк Оверко зовсім отетерів. Не тямлячи себе, він метнувся вже ліворуч. Пробіг кілька ступнів і скочив на купину. Купина захиталася в нього під ногами, але ж не дуже, бо в покраю трохи вже була підмерзла. Однак він сам враз помітив, що вже втрапив у багновисько. Повний жаху, спинився він на тій купині й притаїв дух. Потерчата помислили, що дяк міркує, як йому йти далі, й знову побігли на шлях. А він дивився на вогники й мізкував: «Загибає моя душа! Кінець наближається!..» Тоді почав молитися та хрестити тремтячою рукою ту невидиму силу, що манила його до себе.

Потерчата не знали, що їм робити. Бігла хвилина за хвилиною, а дяк все стояв мов стовп, не рухаючись з місця.

Вони знову повернули до нього, поставали навколо й почали співати всі разом. Той їхній спів нагадував шелестіння сухого очерету. Але ж то не очерет, то співали Дитинчата-Потерчата:

*Ой, дяче, дяче!
Ти ж сам не бачиш,
Такою пільмою
Ступати кудою.
Нас не жахайся,
Нам довірайся:
Доведем додому
По шляху твердому!..*

І знову вони почали посуватися понад болотом, освічуючи йому правдиву путь.

Однак дяк їх не зрозумів. Він все стояв і трусився, як лист на осиці. Потім ущипнув себе за носа, щоб переконатися, що він не спить і не марить.

— Ой, ой! — скрикнув він голосно, бо таки міцно ущипнувся.

Коли ж помітив, що вогники відходять від нього все далі та далі, почав заспокоюватися.

— Ні, ні! Ти мене не одуриш, бісовське навожденіє! — сказав він сам собі. — Дзуськи! Я — особа духовна, у віттарі буваю, а в церкві ж я — свій чоловік!.. Ну, звісно, ліпше в таку темряву сидіти вдома, як блукати сновидою чи стовбичити серед болота, мов Дідько. Отож недурно-таки і в Святому Письмі сказано, що «блажен муж, іже не ідець на совет...»

І, не скінчивши своєї думки, він потихеньку зліз з купини та обережно подався праворуч. Тепер, кидаючись то в один, то в другий бік, він вже зовсім згубив в тій пільмі належний напрям й попростував у самісіньке болото. Тільки раз чавкнула нога в багні, й він полетів у підмерзлу воду сторч головою. Шапка йому злетіла, гарусовий шарф на шії розмотався. Дяк почав борсатись, але ж довгі поли ватяного каптана враз намокли, стали важкі, облипали йому ноги й не пускали вилізти з багна. В розпачі він почав вичитувати молитов, бо ж з обов'язку він був чоловік богобоязливий, а потім, як почув, що загрузає ще дужче, щосили закричав не своїм голосом:

— Рятуйте! Рятуйте, хто в Бога вірує! Потопаю в болоті, яко фараон Гонитель!..

Той покрик почув Домовик. Ще здалеку він побачив, як в тім напрямі побігли Потерчата з каганцями, й умить зрозумів, що таке сталося. Мов цап, пострибав він чимдужче по купинах. Потім підскочив до загрузлого в болоті дяка, перевернувся на стару вербу й простягнув йому просто в руки дебелика сука. Дяк Оверко вхопився обома руками

за той сучок й почав видиратись нагору. Тим часом Домовик мигнув кілька разів другою вітою Потерчатам, щоб вони швидше погасили свої вогники. Він-бо бачив, що дяк їх дуже злякався.

Потихеньку підштовхуючи свого господаря з багна, Домовик вивів дяка на суходіл. Тут він поставив його лицем в напрямі дороги, витяг з болота шапку, непомітно прив'язав її до шарфа й прошепотів на вухо таким способом, щоб дяк подумав, ніби то він сам так намислив:

— Іди тепер, Оверку, просто й нічого не бійся!

Почувши під собою твердий ґрунт, мокрий, промерзлий дяк, забувши й про свою шапку, щосили подався вперед. Швидко він помітив край дороги три тополі, що стояли перед цариною села. Далі угледів на обрії й білу дзвіницю церкви, біля якої була його хата.

Тепер він зітхнув з полегшенням. Трохи було йому страшно, що ж скаже дячиха Євпраксія, що він так забарився та затьопався... Витяг він з кишені мокру червону хустку, витер з чола холодний піт. Потім нюхнув тютюну, чхнув, аж йому іскри з очей посипались, й підступив до своєї хвіртки.

Домовик заскочив наперед й відчинив йому ворота. Потім поміг їх щільненько зачинити, а дяка пропустив у хату поперед себе. Тут знову він причинив за господарем двері, бо той сам забув це зробити: такий він був стурбований пригодою та щасливий, що врятувався від біди.

Домовик також радів, що йому вчасно прийшла думка йти рятувати господаря, бо в тім малім болоті не було ні Водяника, ні Русалок, а малі Потерчата не могли б самі врятувати дяка. Але ж коли дяк Оверко став біля печі перед світлом, то Домовик не міг втриматись від реготу. Неначе меблі затріщали, так пролунав його сміх.

І було чого! Дяк увесь був вимазаний чорним глеєм, по всьому обличчю було розмазане багно, виглядав він, неначе мокра курка, а на самому носі налипла добра купа бруду, що висіла, мов кишка у індика.

Домовиків сміх розбудив дячиху. Вона лупнула очима раз, лупнула вдруге й підскочила, мов опечена.

— Мати Божа Почаївська! Що ж це за Марюка?! — сплеснула вона в долоні. — Амінь, амінь! Розсипся!..

— Не кричи так велегласно, стара! — лагідним голосом промовив дяк. — Це — не Марюка, це — я, живий і невредимий раб Божий, дячок Оверкій! — і він скоса поглянув, чи нема в руках у дячихи якогось деркача, бо добре знав, що нашкодив.

І справді! В тій хвилині вона нагнулася під припічок та й вхопила в руку віника.

— Ах ти ж такий-сякий, забродо, п'янице! Ось я тобі покажу «раба Божого»! Побачимо, чи будеш ти й тепер «невредимий»! — закричала вона.

— Укротися, Євпраксіє! — притримав її дяк. — Не гнівися, не карай, дай слово промовити... Водила мене нечиста сила, хотіла в болоті втопити!..

Але ж Дячиха не дала йому скінчити.

— Сам ти — нечиста сила! А водила тебе по болоті горілка, безбожнику!..

«А таки розумна жінка моя господиня!» — подумав про себе Домовик.

Але ж йому шкода було й доброго дяка й він непомітно висмикнув з дячишиної руки віника. Потім ще раз гучно засміявся й стрибнув на теплу лежанку до товстого кота.

А дяк Оверко, умившись та перебравшись, ще довго-довго розповідав дячисі Євпраксії, як його манила зеленими вогниками нечиста сила, як хотіла втопити в болоті, та злякалася його щирих молитов...

ЧОРТОВА ПЕРЕЧНИЦЯ

Чорт Гірчило прокинувся, як завжди, саме в той момент, коли сонце доторкнулося землі своїм ніжним червоним краєм. Ще не встигло воно закотитися за гору, як Гірчило вже був чисто виголений й хлюпався у мисці з теплою водою. Він добре вимив милом свої гострі вуха, щіточкою поширував пазурі й почав одягатися. Тим часом його мати варила йому снідання.

Одне слово, Чорт Гірчило починав свій день, коли ми починаємо ніч.

Як зовсім споночило, цілком приправлений, зачесаний, свіжий, навіть трошки напарфумований одеколоном з чортової бороди, що росте по болотах, Гірчило взяв свою перечницю й насипав у неї тертого перцю. Перець був солодкий, як цукор, а запашний, мов імбир.

— Мамо? — спитав Гірчило. — То це останній вже перець?! Не забудьте натовкти про запас, бо починаються людські свята, а самі знаєте, що на святках мені найбільш потріб...

Він спинився, бо помітив, що мати саме вийшла до кухні й не чує його мови.

— Та вона й сама знає! — подумав він, тоді гукнув: «На добраніч!» — й вийшов зі своєї хатини, що була під скелею в прірві.

— Вже на роботу? — спитав його Той, що в скелі сидить.

— А вже! Перед святами мушу раніше. Бувайте здоровенькі.

— Щасливо! — гукнув Кам'яник й подався в гори.

А Гірчило, легко перестрибуючи з гостряка на гостряк, швидко опинився на кручі й непомітно темною тінню понад самою землею полинув до міста.

За кілька кроків він наздогнав двох рибалок, що вертали додому з річки й голосно лаялись. Вони й не сварилися, а лаяли так собі в повітря, не знать кого, з досади, що їм не пощастило в лові. Був майже в руках величезний сом, що забився просто головою в куль у неводі, але вже на самому березі випорснув, ляснув хвостом по воді, аж луна пішла берегами, й пірнув у воду.

Коли Гірчило порівнявся з рибалками, саме один з них, лагідний та м'який Петро Жовноватий говорив:

— Ну, почекай, клятий! Утік тепер, то не втечеш завтра. Така рибина в нашій річці ніде від нас не сховається!.. Буде ірод наш!..

— Чортів батько його тепер вловить!.. — терпко відповів рибалка Семен Кошляк, спльовуючи набік.

Гірчило посміхнувся. Він добре знав цих рибалок, що часто пропливали човном попід його житлом. Йому навіть закортіло їх привітати й сказати, що його батько ніколи не рибалив. Але ж він не хотів їх злякати, промовчав, а, щоб посолодити їхній гіркий настрій, витяг свою перечницю й ледве помітно сипнув по одній тільки порошок їм на язички, коли вони роззявляли рота при розмові.

Рибалки вмиль замовкли. Не знать чого тепер їм стало шкода тієї великої риби, що так радісно випорснула з їхніх рук.

— Е-е! — промовив Петро. — Нехай погуляє ще трохи.

— Та хай гуля! Про мене! — також зовсім спокійно відповів Семен.

— Гарна рибина! Аж шкода було б таку забивати. Бачив ти, як він виляснув хвостом, коли виплутався? Аж весело було дивитись...

Гірчило посміхнувся знову. Він знав, що то учинкує його солодкий перець, від якого одразу змінюються людські думки, а на язичку з'являються добрі, спокійні слова...

Поминувши рибалок, швидко полинув далі.

Перелітаючи селом, Чорт заглянув в одну хату, відкіль чути було голосну дитячу розмову. Гірчило любив дітей, а через те й спинився біля розчиненого вікна.

— Ти навіщо здохла мого метелика? — напосідався маленький хлопчик на дівчинку й затяв кулачата. — Я його годував, а ти його мені здохла?!

— Він сам собі здох, бо ще ж холодно. Я його не займала, чого ти до мене чіпляєшся?! Киньдратву... — й вона показала йому язичка.

— А ти — Галка! Галка! Галка! Ворона!.. — дражнився хлопець.

— А ти — Киньдратву!

— Брешеш: я — Кіндрат!

— То й ти брешеш, бо я — Галя, а не ворона...

— А нащо ти здохла мого метелика?..

Гірчило знову посміхнувся й сипнув перцем на язик хлопчикові, а потім і дівчинці. Діти поглянули одне на одного, сварка якось сама собою вщухла, й вони засміялися. Потім вхопилися за руки й почали стрибати, виспівуючи дуже розумної пісеньки, якої навчив їх тато:

*Брате, Кіндрате!
Ну-мо пір'я драти...
Раз я, раз ти... Ух!..
Уже летить пух...*

Чорт Гірчило полинув далі.

Багато він обминув людей, але ж майже не було таких, щоб сварилися. Тільки побачив, як гризлися на вулиці два хуторських пси. Він жартома сипнув і на них, й собаки враз втишилися, замахали хвостами й великими колами почали швидко кружляти на майдані.

Підлітаючи до міста, Гірчило потрусив біля свого вуха перечницею, вона була повнісінька, майже й не позначилося, що він висипав.

«І не диво, бо ж перелетів селами, а в селах люди добрі! — помислив Чорт. — А от в місті, напевне, до ранку все порозтрушую!..»

І дійсно, ще на шлагбаумі він наткнувся на першу сварку: один не хотів чекати, інший не хотів платити... А вже далі, коли Гірчило був над передмістям, то на кожному кроці він здибував людей, що гризлися один з одним. Там бачив, як поліцай бив п'яного, далі наминали боки три візники, там школярі мудрували, як украсти у єврея олівець... На базарі ж був справжній гармидер. Перекупки ніяк не могли розійтися з базару, хоча вже їм давно був час йти додому. Вони долаювались. В другому кутку босяки гризлися з селянином, поліцаї гиркали на прохожих, в трамваї кондуктор лаяв пасажира за те, що той не мав дрібних грошей, керівничий лаяв кондуктора, що він затримує трамвай, на розі вулиці впіймали кишенькового злодюжку, в ковбасній песик якоїсь пані вкрав шматочок шинки, й там був гармидер... Скрізь по всьому місті згадували Чорта, й Гірчило аж упрів, так доводилося йому метушитися та поспішати на всякий заклик...

І що далі летів він містом, то частіше і частіше мусив трусити своєю перечницею. Коли ж на вулицях трохи вщух гамір та гук, Гірчило не мав відпочинку, перелітаючи з ресторації до кав'ярень, з кав'ярень — до театрів. Там найбільше було лайки на галереї та за лаштунками...

Отже, не було ще й півночі, а в Чортовій перечниці лишилося тільки на самому денці. Гірчило навіть почав турбуватись. Він мав літати аж до світа, тобто до перших півнів, бо ж знав напевно, що по півночі в тих місцях, де гулятимуть багаті пани, буде йому чимало праці. Безперечно, перцю не вистачить...

Він надумав летіти додому, знову набрати повну перечницю й повернути до міста. Це було дуже неприємно. Довелося б промарнувати багато часу й, напевно, проморгати чимало важливих пригод. Тільки й тишила його думка, що по дорозі його ніхто не затримає, бо ж по селах люди вже давно полягали...

Він сипнув останній перець кільком музикам, що билися під сценою оперного театру кларнетами, контрабасовими смиками та гобоями, й шугнув, як стріла, додому.

Коли ж він перелітав знову передмістям, то помітив досить незрозумілу на перший погляд подію.

Під великим, гарним домом, що стояв на передмісті, вовтузилося на деревах троє людей. Хоча ніч й не була дуже темна, але ж відразу не можна було здогадатися, що ті дорослі люди можуть робити на деревах серед ночі. Певне, що знизу їх навіть ніхто не міг би помітити, бо вони говорили поміж собою тихими голосами. Але ж Чорт, поспішаючи, летів навпростець понад будинками й згори їх угледів. Зацікавившись, він присів на хвилинку, мов ворона, на верхів'ї осокура й дивився.

Тим часом ті люди швидко підвішували на дерева чималу сітку, ніби той гамак, що в ньому люблять вилежуватись пани, коли приїздять з міста в село на літо.

— Ну, тепер ми й вдвох тут управимось. А ти не гай часу, лізь мерщій! — промовив один з тих людей.

Тоді другий витяг з кишені машкару, начепив собі на обличчя, підліз до вікна й поторгав: чи не відчиниться...

«Еге! Ось воно що! — помислив сам собі Гірчило. — Злодії. А хто там живе?» — блимнула в нього думка.

Ту ж мить він плигнув у бовдур й враз опинився в хаті. Він перелетів кількома великими порожніми покоями й побачив, що тут живуть якісь дуже багаті люди. Однак самих людей ніде не було. Гірчило промайнув по всіх хатах й нарешті в одній, маленькій, угледів на ліжку стару пані, яка міцно спала. Так само спала в кімнаті біля кухні й стара служниця. Чорт миттю пролетів по нижньому поверху, — там не було жодного чоловіка, навіть кудись повіялася й служка.

«Добре вибрали!» — подумав Гірчило про злодіїв й подався до опочивальні пані, куди саме добивався злодій.

На стіні він угледів заправленого в рамку великого листа, на якому було написано тій пані подяку за добрі діла для малих дітей. Після того він рішуче наважився не впустити сюди злодіїв, що хотіли забрати добро, котре могло піти на добротинність.

А тим часом злодій з чорним обличчям вже виймав шибу, щоб просунути руку й відімкнути засувку зсередини.

Чорт вхопився за свою перечницю, але ж там не було ані порошоків.

Що ж робити?.. Показатись йому? Так, напевне ж, це такий злодюга, що й живого чорта не злякається!

Тоді Гірчило підскочив до злодія й щосили торохнув його просто в рот своєю перечницею. Злодій навіть не скрикнув, а враз сторчголов полетів униз. По дорозі він вхопився за другого, другий збив, падаючи, третього, й всі вони, заплутавшись у сітці, гупнули на землю, мов лантух з половою.

Від того гармидеру прокинулася пані, прокинулася й стара служка. Гірчило кинувся мерщій на вулицю, розбуркав нічного дозорця, що хропів під будкою для продажу шипучої води, й показав йому на злодіїв. Дозорець почав свистіти в свищика, щоб прибігли поліцаї...

Таж Гірчило не чекав, а якнайдужче подався додому за перцем. Він бо знав, що дуже запізнюється, а тому летів, як вихор...

Але дома його чекала прикра неприємність. Матері не було; певно, пішла кудись до куми Відьми. Перцю також не було наготовлено, а ступи він не міг сам знайти, бо не знав, куди її засунула мати. Поки він злітав до сусідньої Відьми позичити ступи, поки натер перцю, вже далеко перейшло за північ. Але ж найгірше було, коли він угледів, що його перечниця розбилася... Поки він знайшов другу, стареньку, вже почали співати й півні... Так і не полетів тієї ночі Гірчило до міста...

Отож через те одної ночі в місті була сила всяких бешкетів, бійок та сварок...

А злодіїв зловила поліція так, як вони впали, мов перепелиці в сітці. Коли ж їх було принесено до участка, то один вже не дихав. Покликали лікаря. Той обдивився мертвого й витяг у нього з рота якийсь кругленький черепочок, увесь протиканий дірочками...

Він подивився на ту річ, повертів її в руках, навіть понюхав й, не знаючи, що то, промовив:

— Та це якась чортова перечниця!..

Всі навколо засміялися, але ж нікому й на думку не спало, що доктор випадково вперше в житті сказав чисту правду, тобто, як говорять по-вченому, — «поставив вірний діагноз»...

ДІДЬКО

Гу-гу-гу!.. Ого-го!.. Ха-ха-ха!.. — залунало по лісі тихої літньої ночі.

Дві подорожні баби, що йшли на прощу й запізнилися завидна дійти до села, злякано перехрестились, їм стало моторошно, хоча вони й гадали, що то закричав пугач.

Але ж всі лісові створіння добре знали, що то гукає Дідько Гепатий, який кожною п'ятниці прибігав у ліс з сусіднього великого болота, щоб трохи побавитися в гурті іншої Невидимої Сили. Любив він пожартувати, посміятися, злякати людину чи поглузувати з неї. Коли ж починав оповідати, то всі тільки головами крутили. А старий статечний Лісовик, що увесь час нюхав замість тютюну порохню, потихеньку нахилився до свого товариша Водяника, непомітно підморгував сивою бровою й примовляв:

— Слухай, слухай! Бреше Бісів син, мов шовком шиє!..

Водяник задоволено крєктав, як жаба-ропуха, спльовував через губу й смоктав далі свою люлечку з очеретяним цибухом.

А тим часом Дідько дуже мало брехав. Був він тільки великий хвалько, за що його батько Біс розгнівався на нього й послав у болото. Але ж перед тим Дідько багато бачив на своєму віку. Ви ж бо самі знаєте, що Дідько ніколи не сидить довго на одному місці, а через якийсь час має призначення кудись-інде, де й змінює своє наймення.

На Україну Дідько Гепатий прийшов недавно. Спочатку він довший час сидів мовчки в своєму болоті й не заводив жодного знайомства, бо йому було соромно признатись, що його покарано. Але ж потім він надумав казати, що перебрався на якийсь час навмисне до болота, бо, мовляв, від довгого ходіння по світах придбав собі ревматизм. І нібито лікарі наказали йому грітись багном, через те, мовляв, він і сидів у болоті.

Мав він право приходити в ліс тільки раз на тиждень, у п'ятницю, та й то, коли вже зовсім поночіло. Повертатися ж додому повинен був раніше, ніж починали співати півні. Така вже йому була кара. Ця кара була для нього дуже тяжка, бо нічого він так не любив, як веселе товариство, де б можна було поговорити, пожартувати, а часом встругнути й гопака...

Тут його ще зовсім мало знали, а через те з великою цікавістю слухали його оповідання. А Дідько, як те й звичайно буває, перед новими людьми розповідав насамперед про те, що йому траплялося найдивовижнішого в житті. Умів він розповідати гладко, мов з книги вичитувати. А як знав він ще й кількох мов та перечитав чимало різних книжок, написаних людьми, то отож таким хуторянам, як Лісовик, Мавки, Хухи, що майже все своє життя сидять в одному насидженому місці, пригоди та оповідання Дідькові часто видавалися зовсім неймовірними й неможливими.

Однак всі дуже раділи, коли він приходив до них на п'ятничні бесіди. Особливо мала Хушва, що поза своїм ліском, прірвою чи ланом нічого не бачила, любила послухати його оповідань й поважала його за казки...

І тепер, зачувши його голосний вигук з викрутасами, вся лісова Невидима Сила поспішала до дворища старого Лісовика, який саме нещодавно перебрався на нове місце — в дупло старого дуба над річкою, на кручі.

Була темно-синя оксамитова ніч. Зорі блимали й переливалися різнокольоровим світлом. В темній річці відбивався молодий місяць, неначе плавав у міцному чаї жовтий шматочок цитрини. По білому піску послалися такі чорні тіні, немов хтось порозливав атрамент на папері. У річці кумкали жаби, а десь далеко на луках два деркачі пиляли дошку: дррр-дррр, дррр-дррр...

— Ак-хи! Добривечір! Го-го-го! — знову гукнув Дідько, побачивши, що на кручі вже сиділо чимале товариство.

— Здоров, здоров, пане-товаришу!.. — привітав його бородатий Лісовик.

— Живенькі, здоровенькі? — запитав Дідько.

— Аякже, аякже! — відказав йому Водяник, потираючи собі лисину. — Милості просимо, брате Лопотите! Сідай та розповідай, що там чути по ваших багновиськах?!

— Та що ж по багновиськах? Сидимо та старі кістки гоїмо! — почав Дідько, обмахуючись своєю волохатою лапою від комарів. — Маємо таких самих кусючок, як і ви тут. Просто поїдом їсть Нечиста Сила! А цікавого, пани-браття, нема в нас нічого. Хіба що вчора трохи посміявся, як один міський панич прийшов до нас печерувати раки та й булькнув у болото головою. От, братця, бульби дув, незгірш, як наші ропухи! Я навмисне не хотів його одразу рятувати. Думаю, нехай паничик трошки посьорбає нашої кави! А тільки вже тоді, як у нього очі почали лізти з лоба, підставив йому корча й випхав на берег. От шкода, що ви не бачили, яка то була тютя з полив'яним носом! Неначе з мазниці паничик виліз! Ха-ха-ха! Хо-хо!..

— Подібне нам не раз траплялося бачити! — поважно відповів Водяник.

— Ти б щось розказав цікавого, заграничного!.. Може, щось згадаєш з того вашого Бруквину, чи як там ти його звеш?..

— Та не Бруквин, а Брокен, хуторянине! Ти ніколи жодного чужоземного слова затьмити не годен! Брокен — то є найзнаменитіша гранітна гора на увесь світ, не то що на саму тільки Німеччину. Туди, братця, вночі під перше травня злітається Невидима Сила зо всього світу святкувати Вальпургієву Ніч... А ти — Бруквин! Наче там брукву садять... Сказати б так, — наш Рим! — гордовито відповів Дідько й підкрутив угору свої вуса, як звук це робити там, на німецький штиб...

— Ну, та вже добре, добре! Розповідай краще! — ніяково промимрив Водяник й пустиив туману з своєї очеретяної люльки.

— Так слухайте!..

Всі присунулись ближче. З води виткнулося дві завітчаних Русалчині голови. Мавка схилилася на плече свого тата Лісовика, а малі Хухи від задоволення аж терли лапки й щільненько тулилися одна до одної. Жартівливий Перелесник розправив своє жовто-гаряче, мов жар, волосся, підстрибнув, як молодий цап, й раптом сів біля ніг оповідача.

— Я розповім вам про те, як одного разу я бився з лицарем на герці, тобто на турнірі...

Було те вже давненько. Коли б не помилитися, то буде так з тисячу чи трохи більше людських років перед цим. Я ще почував себе молодим жевжиком, а моя неня — Відьма, що раніш була в Азії, саме перейшла тоді до Європи. Оселилися ми тоді біля того міста — Аахена, що й тепер є досить великим німецьким містом, а тоді було столицею, королівським містом тобто. А був тоді німецьким королем... чи то пак! — власне, не німецьким, бо ще тоді не було Німеччини, а жили там такі здоровецькі лобуряки на наймення франки та сікамбри, — так-от, кажу, був тоді їхнім королем Карл. Ще його потім люди прозивали Великим, але — на мою думку! — прозвали зовсім дурно. Нічого великого він не зробив, як і всі інші королі та царі, між нами кажучи... Робили за нього інші, а між ними — й я. Та хоч і не був той Карл дуже мудрим, але ж зарізяка був здоровецький, митець був битись!..

Так-от, коли не бувало війни чи якогось там походу, з'їздилися туди, до Аахена, багато лицарів на турнірі... А я собі заслужив лицарство так.

Хоча й забіяка був той король Карл, але ж хтось сказав йому розумну думку, що людям треба не бійки, а спокою, не кулаків, а розуму...

— Аякже, аякже! — промовив Водяник.

— То правда! — підтакнув Лісовик.

— Ну, добре. Так-от і надумав той король вигадати граматику, тобто, виходить, німецьку, — продовжував Дідько. — А я вже й тоді був добре грамотний, бо ж таки у азійців дечого підучився. Та й взагалі я був парубійко жвавий та бравий...

При тих хвастовитих словах Водяник пихнув своєю люлечкою так, що знову покотив туман по всій долині, а старий Лісовик голосно нюхнув, аж закашлявся. Русалки ж майже вилізли на берег з цікавості.

— Так ото ж, кажу, був я парубчина моторний та завзятий...

— Та чули вже. Що ж далі? — нетерпляче закректав Водяник.

— Еге-ге, що ж бо далі? — не стерпів і собі Лісовик.

— Ну, так-от й загадав мені тато Біс, щоб узявся я Карлові допомагати з тією граматикою. Не дуже, признаться, мені й кортіло до тієї вченості мішатися, ну, та що вже маєш робити?! Велено — мусиш слухати!..

Прийшов я до палацу, немовби захожий чернець. Враз почав і по-перському, й по-турецькому... Одне слово, сподобався я он як королю! А вже біля тої його граматики упрівало двоє вчених, один, здається, був Алькціон, а другий — Ег'інгард. Ну, звісно, король в одну душу, щоб і я йшов тую граматику з ними укладати. Самі ж ви, панове мої, добре знаєте, що нема нічого в світі нуднішого, як граматика, а тим паче — німецька. Отож і не диво, що за короткий час так мені тая праця остобісіла, що просто хоч з мосту та в воду! А сидіти мушу! От, щоб принаймні не заснути, й почав я всякі фіглі-міглі витворяти. То вигадую їм таке слово, що язиком його не викрутиш, а як писати — то на півверсти вистачить. А вони його зараз записують! То почав їм всякі нові слова вигадувати. Сидить той король, замислиться, а я йому над саме вухо як гавкну! А він тоді: а чи не написати б нам «гунд» — собака? А ті враз пишуть! А я тоді як закумкаю «бре-ке-ке-кекс!» А вони до мене:

— Що то буде?

— Водяник, кажу, буде! Хіба ж ви самі не знаєте?

Вони й знову пишуть...

Водяник зареготав:

— Аякже, аякже! Це добре, що ти й про мене згадав! — промовив він задоволене.

— Звісно, така праця — мені забавка, — продовжував Гепатий. — Однак бере мене нудьга. От і надумав я таке: тільки ото ми посідаємо укладати ту граматику, тільки король та мої вчені понадимаються, як сови, а я на них і напущу сон. Дивись, вони один по одному тільки луп-луп очима, та й хропуть. А одного разу так я навмисне підставив каламаря королю під саме обличчя. Так він, як заснув, то й впав просто носом у той каламар, а була то таки добряча посудина з атраментом, королівська! Так він бульби дме, аж шкварчить! А було це, як тепер пам'ятаю, саме на його іменини, 28-го січня. Отож, як прокинувся він та очунявся, то, хто його по тому не побачить чорного, як Мурина, то аж лягають зі сміху. А вже особливо доткала за те його мати, Берта Довгонога! Отож і стала та граматика така, що й досі хто її береться вчити, не може над нею не заснути. Не диво ж, що навіть сам той король Карл, скільки я його носом в каламар не товкмачив, до самісінької смерті не навчився грамотно писати!..

Ну, так ото як він засне, то я швидше з хати. В сінях зміню свій вигляд на якогось там пажа, та — до бабинця!.. Там тоді — смішки та веселощі...

Й полюбився я дуже самій королеві.

— Чого тільки, каже, схочеш, все для тебе зроблю, говорить!

Бо ж таки чоловік у неї був під черевиком: в усьому її слухався. Звісно, мені нічого від неї не треба, бо я й сам зроблю, що захочу. Однак намовив я її для жарту, щоб примусила вона короля дати тому ченцеві, що над граматикою пріє, — тобто, виходить — мені! — звання барона. Карл спочатку кочевряжився, але ж вона як насила на нього — мусив послухати. От стали мене величати бароном, почали кликати на всякі бенкети, одне слово, туди, куди б ченцеві не слід було... Але що ж я можу чинити проти волі королівської?! От було сміху!.. Далі захотів я знову, щоб зробили мене членом наукової академії. Бо ж, самі розумієте, я їм науку роблю! Зробили. Але я на тому не заспокоївся. Захотів ще бути єпископом й сам тепер не згадаю нащо, тобто, по-тутешньому кажучи, архієреєм...

Всі слухачі аж затрусилися зі сміху.

— Ні, це вже не смішки! — говорив далі сумним голосом Дідько. — За це вже мені тато встругнули моркви... Трохи навіть вуха боліли... Одне слово, мало-мало мене не вигнали з тої сторони... А мені таки там добре велося. Зажив я слави ученої, зазнав і розкошів королівських...

— Ну, а як же ж герць з лицарями? — запитав Водяник.

— А! Герць? Так, так! Я ж про герць мав розповідати!.. Так почекайте ж. Ото як зірвалося у мене з єпископством й висвятили мене тато по-своєму, то й знов я взявся до тієї граматики. А як трошки попередне забулося й був саме один турнір лицарський, я й надумав: а чи не вступнути б їм якоїсь такої штуки, щоб вони всі й вуха розвісили? От поз'їздилися лицарі на бій, а було умовлено, хто всіх переможе, за того віддасть король свою доньку. Подивився я на себе в люстро: чим не молодець? Ставний, стрункий, вус чорний, брови на шнурочку!.. Чом би мені не бути королівським зятем?.. Тоді я швиденько...

Десь далеко в селі хрипким голосом закукурікав півень. Дідько затремтів, схопився, мов обпечений і, не сказавши навіть «на добраніч», дременув до свого багновиська.

Зайво йому гукало все товариство, що то якийсь молодий півник спросонку закричав не до речі. Дідько біг так, що тільки п'ятки вилискувались, аж залопотіло!

— Еге! Видко лицаря по п'ятах! Лопотить! — зареготав Лісовик.

— Аякже, аякже! Мабуть, добре пам'ятає татову морквочку! — підтакнув і Водяник.

Тільки аж в другу п'ятницю докінчив своє оповідання Дідько Гепатий.

Коли і ви хочете його знати, то запитайте вашого дідуся: він чув його не раз. А коли говоритиме, що забув, то просіть дужче, аж поки таки не розкаже...

ІВАН ЛИПА

БЛИЗНЯТА

Одна дуже вбога жінка народила двох синів близнят. Якось уночі, коли діти спали в колисці, вона задумалася над їх долею і зажурилася.

Жінка сиділа у тяжкій задумі, як раптом біля неї з'явилася людська тінь і запитала:

— Чого ти хочеш просити у Долі для своїх дітей?

Мати здригнулася... Глянула на тінь, що стояла непорушно, і промовила до неї:

— Це ти питаєш?

— Я?

— Хто ж ти?

— Я негайно виконую всі бажання.

— Я хочу, щоб вони жили краще від мене, — сказала мати. — Щоб не знали бідності й нужденного життя, щоб були щасливими.

— А ще чого хочеш?

— Щоб давали іншим те, чого вони не мають: сумним — радощі, заплаканим — сміх, скорботним — утіху, немічним — здоров'я, а всім разом — щастя.

— Чи хочеш, щоб твої сини принесли це сучасним людям чи прийдешнім поколінням?

— Навіщо дбати про прийдешніх людей? Нехай сучасним дадуть се! — відповіла мати, а потім подумала та й каже: — Дай одному щастя для сучасних, а другому — для майбутніх!

Тоді тінь перетворилася в жінку, і мати побачила, що перед нею стоїть сама Доля.

Доля вклала в душу одного хлопчика розуміння людських пристрастей і подарувала йому три яблучка: одне скляне, друге золоте, а третє цілком звичайне, таке, як ще в раю росло.

Другому синові доля вклала в душу глибоку допитливість і подарувала йому маленьку земну кулю з горами, морями і блакитним небом, засіяним зорями.

І сказала Доля:

— Завдяки цим подарункам твої діти стануть такими, як ти побажала.

Після цих слів Доля стала тінню і зникла.

Діти підросли. Перший змалечку був балакучим, веселим, допитливим, його завжди можна було бачити серед людей, бо він не любив самотності. Другий був мовчазним,

спокійним, замисленим. Любив цілими днями сидіти на березі моря, милуватися далекими горами, купати погляд у небесній блакиті. Тихими літніми ночами він задивлявся на зорі. Обидва брати берегли свої дарунки як зіницю ока.

Коли хлопці вирости, то той, що був допитливим, помандрував по світу, а веселий збудував собі палату, та не просту, а таку, якої ще ніде на світі не було. Палата мала всього три кути. Стіни були з різних матеріалів: одна з каменю, друга з цегли, а третя з мармуру. На фронтоні вряд стояли великі фігури різних звірів і птахів. Вікон було багато, і всі вони були різними: одне було маленьке, друге велике, третє кругле, четверте п'ятикутне, одне широке і низьке, друге високе й вузьке, і кожне помальоване іншою фарбою. Та й стояли не вряд, а одне вище, друге нижче, в одному місці їх зібралось кілька, а там виглядало одне самотою. Палата мала високий шпиль, і на тому шпилі стояв витесаний з дерева чоловічок, що безперестанку день і ніч рухався: то кланявся на всі чотири сторони, то крутився на одній нозі, то танцював або кумедно перекидався, обертався, задирав ноги вгору, кидався головою вниз, вимахував руками, точнісінько, як та дитяча забавка — лялька, коли її потягнути за мотузочок, починає перекидатися.

Люди приходили до палати й не могли надивуватися з такого чуда. Цілий день стояла юрба — оглядали будівлю і весело реготали. Тут усе було дивовижно кумедне, смішливе, а особливо дерев'яний чоловічок, що безугавно вертівся і перекидався на шпилі. І як би не було сумно у людини на душі, а як прийде, подивиться на ту палату, так усе забуває і починає реготати. І всі, хто приходив до палати, були веселі, задоволені й немовби щасливі. Усі славили господаря. А як хто не був утішений з цього, то господар запрошував його до покоїв. Звідти вже ніхто не виходив сумним або розчарованим.

Там було на що подивитися! Жодна кімната не була подібна на іншу: одна — як гарбуз, друга — як дзвіниця, третя — як бублик, четверта — як огірок, п'ята — як барабан, шоста — як зірка, сьома — як печера, восьма — як барильце, дев'ята — як миска, десята — як комета, — словом, усіх і не перебереш. А щодо прикрас у покоях, так тут уже у всіх очі розбігалися: малюнки були на стелях, а фіранки пишались на стінах; столи висіли на ланцюгах; замість ослонів та стільців — гойдалки; постелі лежали просто на підлогах. І все те було розкішне, із золота та срібла, з оксамиту й шовку. По кімнатах ходили собачки на задніх лапках, одягнені, як люди — в штанцях і чумарочках, а котики в спідничках і капелюшках танцювали на окремих столиках. Різні заморські мавпи, великі й маленькі, сиділи на вікнах і кожного перекирвляли так, що можна було зі сміху вмерти. Були кімнати, засаджені деревами й квітами. Там літали і співали дивовижні пташки. Навіть були кімнати, заповнені водою, і в них плавали великі риби. Словом, було на що подивитися і чим потішитися.

Ще забув розповісти про слуг! Було їх тут багато. І коли господар або хто інший кликав слугу, то той не просто виходив до нього, а летів колесом, мов вітер, і враз ставав перед ним на рівні ноги і слухав. Потім кланявся і так само, як вихор, колесом вертався.

Слава про дивну палату пішла між людьми і докотилася аж до найвіддаленіших куточків держави. З усієї країни з'їжджалися люди, і кожного Божого дня натовпи цікавих стояли біля палати, оглядали її, сміялися і веселилися. Господар був до всіх ласкавим, радо вітав прибулих, сам усе показував і розповідав, весело сміявся і веселив інших. Усі були задоволені, поверталися додому з легкістю на душі.

Якщо господар зауважував, що натовп зменшується, то додавав до палати щось нове, а сам ішов на базари, на ярмарки і скрізь розповідав про свою чудову споруду й запрошував оглянути її. І знову людей прибувало, і знову всі сміялися та веселилися. Ціла країна мала втіху — всі були завжди веселими, раділи і сміялися.

Та це ще не все. Найдивнішим дивом у тій палаті були три кімнати, куди входили тільки ті, які нічим не могли втішитися, ніколи не сміялися й не раділи. У кожній кімнаті на золотому ланцюжку висіло яблучко. Більше там не було нічого. В одній кімнаті яблучко було скляне, в другій — золоте, а в третій — звичайне, таке самісіньке, як росло в раю. У ті кімнати господар водив тільки тих сумних та тужливих, що не знаходили для себе втіхи у

всій палаті. Він вів їх сюди і лукаво посміхався, бо не було ще випадку, щоб хтось із них, глянувши хоч на одне яблучко, не очманів і не вийшов з палати без міри веселий і задоволений.

Тут бували наймудріші люди: міністри, послы, генерали, урядовці, судді... Хто тільки не гляне на скляне яблучко, одразу всі його сумні думки розвіюються, і він веселішає. Хоч яким буде мовчазним і стриманим, одразу стає говірким, а все, що має на умі, то вже на язичі. Найобережніший одразу стає відважним, саме море йому по коліна! Бувало, що скляне яблучко не міняло людину, тоді господар показував йому золоте. Хто подивиться на золоте яблучко, відразу усі його бажання здійснюються: хоче мати палату — уже її має, хоче сади чудові — прошу! Хоче коней прудких — є і коні!

Дуже рідко, але бували й такі, що нічого не бажали. Тоді господар віз їх у третю кімнату, де висіло звичайне яблучко, таке ж, як росло в раю. Воно мало чари непереможні: хто лиш на нього гляне, так одурманюється, що забуває про все на світі. Той запах був надзвичайно приємний, мов солодкі чари, і принадний, як східні раї.

Так усі люди в країні знаходили собі радощі, утіхи й повне задоволення. Всі приходили в палату, були щасливі й жили так весело й безжурно, що не помітили, як зістарилися.

А тим часом сусідній цар крок за кроком захоплював їхню землю, а як заволодів усією країною — спалив чудернацьку палату й порозкидав чарівні яблучка. Господар палати помер з горя, і тоді люди зрозуміли, що вони опинилися у тяжкій неволі. Це сталося тому, що, насолоджуючись власним життям, вони зовсім перестали думати і дбати про свою державу. Тепер їхні землі, сади й будинки належали чужому цареві та його людям, а вони всі стали рабами. Щастя батьків несло за собою нещастя дітям.

Менший брат мандрував по світу. Глибоко в його душі була закладена допитливість. Він хотів знати все на світі, усе зрозуміти — як світ білий побудований, для чого в ньому живуть люди, чому горить сонце і світять зорі, чому люди так різняться між собою: одні малі — інші великі, одні дурні — інші розумні, одні вродливі — інші негарні, одні моторні — інші мляві, одні чесні — інші злодійкуваті, одні бідні — інші заможні. Він ходив по світу і до всього приглядався, хотів зрозуміти. Бачив царства великі та вільні, бачив невільницькі країни, бачив моря, океани й захмарені гори. І чим довше мандрував, тим краще пізнавав людське життя і з більшою цікавістю йшов усе вперед і вперед. Так обійшов довкола всю землю й вернувся в рідну країну. На той час він був уже сивим дідом. Побачив свій поневолений народ і чужинців, що панували на його землі. Проходячи країною, бачив поруйнованими колись пишні міста, зубожілими колись багаті села, завмерлою колись кипучу життям країну. А в одному селі почув, як старий дід розповідав своєму внукові казочку:

— Десь далеко захований такий барабан, що коли у нього бити, то вискакують озброєні козаки. Скільки разів вдарити, стільки й козаків буде. Є млинок, який треба лиш покрутити, то зараз же буде те, чого тобі бракує: бідному — багатство, дурному — розум, нещасному — щастя, поганому — врода, слабому — здоров'я, сліпому — зір, глухому — слух, німому — мова. А ще є така шабля, як візьмеш її у руки, то вже нікого і нічого не будеш боятися. Хто знайде ті речі, той визволиться з неволі й врятує весь народ. Знайти їх може лише той, хто має у своїх руках маленьку роблену земну кулю.

— А як же він відшукає ті речі? — запитав онук.

— Коли буде мати, — каже дід, — двох чорних, що літають-оглядають, двох сірих, що гризуть-шукають, і двох рудих, що нюшать-приносять, тоді все здобуде.

От другий брат і подумав: «Для дітей казка — забавка, а для мудрого — загадка. Треба її розгадати».

І розгадав, бо він був мудрий, і надумав таке: дістав двох голісіньких воронят, двох малих сірих щурів і двох собак. Вигодував їх, приручив, навчив розуміти людську мову й сам навчився їх мови. Коли вони виростили, то щодня і посилав двох воронів на схід і на захід.

Повернувся мудрий брат на свою батьківщину й побачив руїни палати, а від людей почув розповідь про їхні колишні веселі часи. Він зрозумів, що безжурне життя стало причиною поневолення його народу. Однак мудрий брат знав, що все змінюється і після сліз повинен бути сміх, після суму — радощі, після бідності — багатство, після нещастя — щастя, після зими — весна, після рабства — воля. Вирішив, що все зробить для того, щоб повернути волю своєму народові, й чекав слухного часу. Ворони щодня поверталися й розповідали йому, що діється на білому світі, тож він знав усе. Одного разу повернувся ворон із заходу і повідомив:

— У Британському царстві є млинок, що дає кожному те, що йому бракує.

Мудрий брат відправив туди щурів. Ті побігли у Британське царство, прогризли діри в усіх будинках, повернулися й доповіли:

— Той млинок є у британського короля, він тримає його у себе й нікому навіть у руки не дає.

Мудрий брат наказав собакам негайно бігти у Британське царство і принести млинок. Собаки побігли, а ворон летів попереду і показував дорогу. Коли опинилися під вікном палати британського володаря, один пес гавкнув, та так голосно, що король налякався і випустив з рук млинок. Другий ярчук ускочив і на льоту підхопив млинок. Обидва щасливо повернулися до свого пана. Мудрий брат похвалив їх і забрав чарівний млинок.

Наступного дня прилетів ворон зі сходу і приніс таку новину:

— У Китайському царстві є барабан, що як у нього бити, то вискакують озброєні козаки.

Щури побігли у Китайське царство, прогризли діри у всіх будинках, повернулися й доповіли:

— Чарівний барабан є в одного мандарина. Багато було охочих вкрасти його, та всі загинули, бо він охороняється барабанником, який у небезпечний час ударами викликає козаків. Козаки вбивають сміливців, і барабанник повертає барабан мандарину. Тепер усі бояться підступити до барабана.

Послав мудрий брат собак. Вони бігли, а ворон летів попереду — дорогу показував. Як тільки вони вскочили в покої китайського мандарина, один собака вкусив барабанника, а другий вхопив барабан, і вони щасливо повернулися до свого пана. Той похвалив їх і забрав чарівний барабан.

Минув час. Якось посеред океану над білим каменем зустрілися два ворони. Коли вони повернулися до свого пана, то розповіли йому таку новину:

— Посеред океану на білому камені лежить шабля. Вона має таку силу, що як візьмеш її у руки, то вже нікого й нічого не будеш боятися. Але це дуже далеко.

Послав мудрий брат щурів. Щури добігли до океану і повернулися — бояться. Послав він собак. Ті кинулися у воду, пропливли трохи і повернулися — бояться.

— Туди, — кажуть, — і кораблі не плывуть, і хмари не ходять.

Тоді мудрий брат сам пішов. Узяв черпак і заходився переливати воду з океану на берег. Побачив це океанський цар, вплив і здивовано питає:

— Навіщо ти се робиш, чоловіче?

— Хочу всю воду вичерпати й дійти до середини океану, де на білому камені лежить шабля, що проти всіх і всього відвагу дає, — спокійно відповів мудрий брат.

Ще більше здивувався океанський цар і знову запитує:

— Знаю я, що ти дуже цікавий і що не відступиш від свого. Ось тобі човник з вітрилом. Мої вітри донесуть тебе до того каменя.

Мудрий брат подякував, скочив у човник, нап'яв вітрило і океанські вітри донесли його аж до білого каменя. Там він прип'яв чарівну шаблю, повернувся до своїх вірних слуг і промовив:

— Настав час визволяти рідний край.

Поставив мудрий брат чарівний млинок на найвищому шпилі й дивиться: вітер дме, млинок крутить. Нараз все змінилося: сліпі стали зрячими, глухі стали чути, німі

заговорили, погані стали вродливими, бідні — багатими, нещасні — щасливими, а дурні — розумними. Усі підвели голови й побачили, що в країні панують чужинці, користуючись їхніми багатствами, вольностями і ними самими. Кинулися усі до зброї, щоб вигнати ворогів, та немає чим. Чужинецький цар замкнувся зі своїм військом у великій фортеці й звідти, маючи зброю, керує країною. Тоді мудрий брат ударив у барабан і наказав першому козакові, що звідти вискочив:

— Бий тривогу, а те військо, що з'явиться, веди проти царя і його слуг, що сховалися у великій фортеці.

Віддав наказ, а сам дивиться. Почали з'являтися полки за полками: і кінні, і піші. Усі йдуть до фортеці, оточують її і під невинні звуки барабанної тривоги входять у сади, що довкола мурів. Коли військо зайняло сади, все раптом стихло. Замок барабан, не чути шуму битви. Почекав мудрий брат день, почекав другий, на третій посилає своїх вірних слуг у розвідку. Вони облітали, повернулися і розповідають:

— З яблуні твого брата виростили три яблуневі сади: один скляний, другий золотий, третій звичайний, такий, як був у раю. Густі та дрімучі ті сади.

Щури побігли, прогризли діри в гушавині, повернулися та й кажуть:

— Сидить твоє військо у тих садах: у скляному пустує, у золотому мріє, у райському спочиває.

Собаки побігли, принесли чарівний барабан і кажуть:

— Якщо сам не виведеш своє військо з тих садів, то воно звідти самохід не вийде.

Узяв мудрий брат барабан, вийняв із піхов чарівну шаблю, сховав за пазуху зроблену земну кулю і пішов. Іде через скляний сад. Раптом без причини захотілося йому співати й сміятися, та він рубонув шаблею направо й наліво, порубав, викорчував сад і пішов далі. Проходить через золотий сад, захотілося йому мріяти й химерити без причини, та він рубонув шаблею направо й наліво, порубав, викорчував сад і пішов далі.

А в третьому саду запаморочили його солодкі пахощі. Він сів під пишним деревом, смакуючи райські овочі, довкола нього все заснуло, і він теж задрімав, забувши про свою шаблю й барабан і про те, куди йде. Спить, і сниться йому сон: що говорить до нього його маленька Земля, подарована Долею, а в тій Землі гори, вкриті хмарками, шумлять моря, а в озерах віддзеркалюються срібні зорі. І каже Земля:

— Побував ти у всіх країнах і пізнав усі народи. То чи щастя людей у мізерних забавах і пристрасних задоволеннях? Встань, збуди своє військо, бо вороги, що засіли у фортеці, знову готуються, щоб накласти кайдани на цілу країну.

Прокинувся мудрий брат, вирубав, викорчував шаблею сад, що одурманив його, а тоді ударив у барабан, та так гучно, що все військо прокинулося від мрій і пустоців і рушило в наступ на фортецю. Відібрали зброю і клейноди, а чужинців порубали.

Коли ж мудрий брат вийшов привітати військо і щасливий народ з перемогою, усі побачили, як він змінився за останню ніч. Замість сивини — золоті кучері, замість похилої старечої постаті — прекрасний юнак. І став народ вільним на віки вічні!

ДАРА КОРНІЙ

ЧАРІВНІ ІСТОТИ УКРАЇНСЬКОГО МІФУ

КАЗКА ПРО ХЛІБ І ЗОЛОТО

В одного нехлюя-господаря через необережність згоріла хата. Урятувався тільки хлібник, бо встиг, ухопивши паляницю, вистрибнути через димар. Так перелякався, сердешний, що вселився в ту хлібину та й покотився собі селом.

Зупинився біля широких добротних воріт. Подумав собі хлібник, що в такому господарстві мають жити добрі господарі, які з вогнем не бавляться, шанують і хліб, і людську працю.

Став у ворота стукати і примовляти:

– Пане господарю, прийміть до своєї оселі! Якщо запросите до себе жити, ніколи не голодуватимете, завжди будете ситі!

Розреготався багач. Смішними видалися йому слова зухвальця. У нього ж бо є гроші, за які можна купити все. І відповів зневажливо:

– У мене калачі найсмачніші, у мене столи від наїдків угинаються. А з голодранцями ми не знаємося. Ану забирайся, ледащо, поки я собак на тебе не спустив.

Хлібник із паляницею покотилися далі. Старалися потрапити й до інших осель: просилися до хати попівської, до господи старости, до помешкання дяка. Та все дарма. Ніде не знайшлося для них місця. І ось прикотилися вони на край села, до бідняцької хати. Надворі якраз діти бавилися. Побачили паляницю, ухопили в обійми, поцілували й радо занесли до хижі. Подякували Богу за ласку і за такий щедрий дарунок та розкраяли хлібину. З'їли майже всю, навіть крихти повизбирували, zostавили тільки окраєць для батьків, які ще не вернулися з поля. То діти накрили його чистим рушником і лишили на столі. Розчулився хлібник і зрозумів, що врешті знайшов для себе нове помешкання.

Увечері додому з поля повернулися чоловік із дружиною та здивувалися, побачивши ситих і веселих дітей. Малі розповіли батькам про хлібину, що прикотилася до їхнього двору і щедро нагодувала собою.

– Мамусю, татусю, – щебетали дітки, – ми й для вас окрайчик залишили. Не весь хліб із'їли. Скуштуйте, він такий смачний!

Дружина з чоловіком зирнулися, бо все почуте здавалося дуже дивним. А коли мати зняла рушник із того місця, де мав лежати окраєць хліба, то побачила там цілу хлібину.

Хлібник щасливо визирав із-за припічка й посміхався у довгі вуса.

І з того часу в цій убогій хатині на столі завжди був свіжий хліб, і навіть у неврожайні роки родина не голодувала.

А одного зимового вечора до тої вбогої хатини прикотилося золото. Воно постукало в двері й попросилося на ночівлю.

Вийшов бідняк, подивився на золото й каже:

– У нас тепер є що їсти, нам тебе не треба. Бо решту ми зможемо заробити власною працею.

Бідняк добре знав, що золото просто так в руки не дається. Щоб його втримати, потрібно дорого заплатити.

Покотилося золото далі й зупинилося перед палацом багатого чоловіка, постукало. Багач залюбки взяв його до себе. Навіть не дуже думав, чим за такий дар доведеться платити. Але відтоді панові діти стали часто хворіти, ще вчора щедра земля зле родила, а худобинка майже не множилася. Одначе багатій не дуже тим журився – його скрині були наповнені золотом, за яке можна було все купити.

І аж коли в домі доїли останню крихту хліба й засіки спорожніли, багач засмутився. Хай як шкодував, та мав узяти кусень золота й піти до бідняка, щоб обміняти на хлібину. Бідняк золота не взяв, але відрізав половину буханця й дав панові, іншу собі залишив. З того окрайчика в бідняка виросла нова хлібина, а в багача – не виросла...

А хлібник сидів у припічку, щасливо посміхався та хитро примовляв: «Як є хліба край, то і в хліві рай, а як хліба ні куска, то й у палацку тоска».

КРИЛАТІ ЧОБОТИ

Жили недалеко від лісу чоловік із дружиною та мали двох діток – Іванка й Марічку.

Якось вирішили діти піти в ліс по квіти та гриби. Батьки дозволили, але застерегли:

– Ідїть, тільки не заходьте далеко, а то вас лиха відьма з'їсть.

Ідуть Іванко й Марічка лісом, збирають гриби, квіти, веселяться. Глядь – коло пенька стоять красиві чобітки, з крилами на халявках. Марічка вирішила поміряти, чи не

будуть їй упору? Тільки поміряла, і... Чоботи підхопили дівчинку та понесли кудись на своїх крилах. Іванко кинувся слідком за сестричкою. Та де там! Хіба можна наздогнати вітер?

Іде хлопчина, журиться – і сестричку втратив, і незчувся, як заблукав. Ноги вивели його на галявину. А на ній стоїть дивна хатка – кругленька, як пеньочок, та все мальвами обсаджена. Вирішив Іванко запитати в того, хто в хатці живе, чи не бачив часом він його сестрички. Щойно подумав про це, як із світлиці до нього вийшов білявий юнак, убраний у красиву вишиванку, розкішні червоні шаровари, підперезані широкою крайкою. Привіталися. Іванко парубкові все й розповів.

– Звати мене Доброгост, – відповідає поважно парубок. – Я той, хто приносить новини, а мої крилаті чоботи-сороходи мені завжди допомагали робити це вчасно. Ті чоботи, які необачно поміряла твоя сестра, – мої. Якось одна відьма їх у мене поцупила і заговорила на лихе: щойно людина до них доторкнеться, силою закляття відьма їх прикликає. Тож і твоя сестра, і мої чоботи зараз у відьми.

Запросив Доброгост Іванка до хати. Сіли, пообідали, потеревенили. І тоді Доброгост каже:

– А тепер ми з тобою вирушимо на пошуки твоєї сестри та моїх чобіт. Завдяки тобі я знаю, де ту лиху відьму шукати, – серце твоєї сестри міцно пов'язане любов'ю з твоїм, і це нам допоможе. Тож міцно тримайся за стілець, козаче, бо відлітаємо.

І щойно він це мовив, як хатка відірвалася від землі та полетіла.

Летіли вони довго чи не довго, аж зупинилися біля великого замку, де жила відьма. Доброгост попросив Іванка в усьому його слухатися. Плеснув тричі в долоні, і вони враз перетворилися з молодих хлопців на сивочолих старців. Вийшла відьма до них назустріч, лиховісно шкіриться, придивляється і не впізнає. А тоді давай випитувати, хто такі і звідки, чого шукають і де таку гарну летючу хатку взяли. Доброгост їй улесливо відповідає, що вони з далеких країв люди і оце летючими хатками торгують. Та й питає відьму, чи не хоче поважна пані й собі таку придбати. Утішилася відьма. Так, дуже хоче. Бо тепер до сороходів отримає ще й летючу хатку. От заживе! Зраділа такій оборудці відьма, навіть про ціну не спитала. Натомість стримано відповіла:

– Треба подумати: товар обдивитися, усе на власні очі побачити.

Зайшла вона в хатку, а Доброгост тим часом наказав хатинці обертатися швидко-швидко. Відьма давай перелякано проситися, щоб хатка зупинилася:

– До лиха мені така хатка, вона не літає, а тільки кружляє! Зупиніть! Просіть усе, що хочете! Тільки зупиніть!

Доброгосту тільки того й треба було. Він плеснув тричі в долоні, і вони з Іванком зі старців перекинулися на молодих хлопців. Доброгост тим часом і каже:

– Зупинити діло – просте, але не за так. Верни спочатку нам те, що не твоє. Мені – сороходи, Івану – сестру.

Відьма аж виє, так не хоче погоджуватися. Доброгост як закрутить хаткою ще дужче! Не витримала відьма, викинула через віконце в'язку ключів:

– Ось вам ключі. Заберіть своє дівчисько, воно в підвалі!

Схопили вони ключі, але відьму поки з хатки не випускають – Доброгост їй не вірить.

Відімкнули підвал і ахнули: там ув'язнено багато дітей, і Марічка з ними. Усіх їх до відьми принесли зачаровані чоботи-сороходи. Випустили дітлахів на волю, а Доброгост знову до відьми:

– Де мої чоботи, злодійко? Де ти їх сховала, зізнавайся?

– Чоботи-розчоботи! – кривляється відьма. – Забирай дітей – вони твої. А про чоботи я нічого не знаю.

– Е-е ні, злодійко! Тепер не відбрешешся. Свідків забагато. Усіх дітей до тебе мої сороходи принесли. Ану віддай власнику чоботи!

– Не віддам! – репетує відьма. – Як я без них дітей крастиму? Що я їстиму? Преси все, що захочеш, тільки не чоботи.

– Швидше, швидше крутись, хатко! – наказує Доброгост.

І хатка закрутилась, наче дзига. Аж в очах зарябіло. Не витримала відьма, давай проситися:

– Зупини, благаю. Забирай ті клятї чоботи. Тільки наступного разу ліпше за ними пильнуй. Вони в моїй світлиці, у скрині заховані!

Знайшов Доброгост скриню, відімкнув її. А там його скороходи стоять, мокрі від сліз. Побачили господаря і втішилися. Бо тільки справжній власник міг позбавити їх відьомських чарів.

Узув Доброгост крилаті чоботі, зупинив хатку, вигнав із неї відьму, посадив дітей до своєї світлиці, та й полетіли вони на край лісу.

Звідти викрадені відьмою діти додому пішли, але перед тим пообіцяли Доброгостові поодиноці в ліс не ходити, чужого в руки не брати. Бо хоч відьма і втратила скороходи, та вона й далі залишилася злою і обов'язково якусь нову капость вигадася.

ВАСИЛЬ СИМОНЕНКО

ЦАР ПЛАКСІЙ І ЛОСКОТОН

Цареве сімейство

Там, де гори і долини,
Де гуляє вітровій, –
Там цвіте краса-країна
З дивним ім'ям Сльозолий.
І колись в країні тій
Був па троні цар Плаксій,
Голова його мов бочка,
Очі – ніби кавуни.
В Плаксія було три дочки
І плаксивих три сини.
Старша звалася Нудота,
Середульшенька – Вай-Вай,
Третя донечка – Плакота,
Всі сльозливі через край.
А цареві три сини
Так і звались – Плаксуни.
Отака була сім'я
У царя у Плаксія.
Цілі дні вони сиділи,
Голосили, та сопіли,
Та стогнали, та ревли,
Сльози відрами лили.
Цар Плаксій велів сердито:
«Хай із ними день при дні
Плачуть всі в країні діти,
Бо сміятись і радіти
У моему царстві – ні!
Хто всміхнеться – в часі тім

Я того негайно з'їм!»
Ще була у Плаксія
Грізна гвардія своя:
В ній служили молодці
Забіяки-сльозівці.
Хто сміявся – вони хапали
І нагайками шмагали,
Так що в царстві тому скрізь
Вистачало плачу й сліз.
Цар любив, як плачуть діти,
Бо любив їх сльози пити.
Отакий був цар Плаксій
У країні Сльозолий.

Дядько Лоскотон

Але в тому диво-царстві,
Зневажаючи закон,
Жив у мандрах і митарстві
Добрий дядько Лоскотон.
Він приходив кожний вечір –
Хай чи дощ іде, чи сніг –
До голодної малечі
І усім приносив сміх.
Мав він вдачу теплу й щирю,
Ще й лукавинку в очах.
І була накидка сіра
В Лоскотона на плечах.
Лоскотливі мав він вуса
І м'якенькі, наче пух.

І м'яке волосся русе
Розсипалося до вух.
Він як прийде, залоскоче,
То сміється, хто й не хоче.
Тільки де він появлявся,
Зразу плач там припинявся,
І приходив до усіх
Голосний та щирий сміх.
Не любили Лоскотона
Цар Плаксій і Плаксуни,
Видавали заборони
Проти лоскоту вони.
І за дядьком Лоскотонем
Із нагайками в руках
Охоронці злих законів
Полювали по хатах.
Але дядько Лоскотон
Не боявся цих заслон:
Він ходив по всій країні
І носив з собою сміх
В розмальованій торбині,
В пальцях лагідних своїх.

Арешт Лоскотона

Розізлились тоді Плаксій –
Цар країни Сльозолій.
Гнівню він гукнув із трону:
«Гей, ледачі сльозівці!
Хто впіймає Лоскотона,
Буде муж моєї дочки!
Хто його посадить в льох –
Вибирай одну із трьох!
Бо уже цей Лоскотон
Скоро нам розвалить трон:
Що тоді ми будем пити,
Як не будуть плакати діти!»
І завзяті сльозівці
Понеслися у всі кінці,
Щоб скарати по закону
Баламута Лоскотона.
Довго скрізь його шукали,
У всі шпари заглядали,
Перерили всі двори,
Обходили всі бори,
Час потратили дарма:
Лоскотона скрізь нема,
Бо його завжди і всюди
Од ловців ховали люди.
Опівночі Лоскотон,
Коли всіх колише сон,
Йшов собі в бідняцькі хати
Їхніх діток розважати.

Був тоді у Плаксія
Лютый посіпака,
Віроломний, як змія,
Капітан Макака.
Так хотілося йому
Царським зятем стати,
Що ні разу в ту зиму
Не лягав і спати.
Все ходив, усе він слухав
І нарешті все рознюхав.
На світанку Лоскотон,
Насмішивши діток,
У міцний поринув сон
Між кленових віток.
А лукавий капітан
Підікрався змієм
Й Лоскотонові аркан
Зашморгнув на шиї.
Руки вивернув назад,
Міцно спугав ноги
І мерщій у Плаксоград
Рушив у дорогу...

Весілля в палаці

Лоскотона посадили
За вузенькі ґрати,
А в палаці порішили:
– Час весілля ґрати...
Гей, зійшлися царенята
І придворна свита
Наречених шанувати,
Сльози діток пити.
До вінця веде жених
Висохлу Нудоту,
Та дивитися на них
Зовсім неохота.
Хоч Макака був бридкий,
А вона ще гірша,
Їм поет один гладкий
Присвятив ще й вірша.
Стільки там було хвальби,
Так скрасив їх вроду —
Навіть жаби від ганьби
Булькнули у воду!
Але цар ходив, пишався,
Він із зятем цілувався,
Похвалявся: «Ну, тепер
Лоскотон, вважай, умер!
Недоступним став для всіх
Голосний та щирий сміх.
Тож від радості стрибайте!
Тож від радості ридайте!

Ми тепер встановим скрізь
Віковічне царство сліз!»
Так розхвастався Плаксій –
Цар країни Сльозолій.

Звільнення Лоскотона

Та поки гуло весілля,
То п'яниці вартові
Напились якогось зілля
Та й поснули у траві.
А вночі йшли до в'язниці
Батраки й робітники,
Щоб звільнити із темниці
Лоскотона на віки.
Рознесли всі перепони,
Гнули грати, мов пруті:
– Гей, веселий Лоскотоне,
Це прийшли твої брати!
Йди до нас, веселий брате,
В нашу здружену сім'ю!
Підемо разом догравати
Ми весілля Плаксію...

Продовження весілля

У палаці кожен скаче
Та від щастя гірко плаче,
Ллються сльози, як ріка, –
Бачте, радість в них така!
Раптом цар упав на трон:
– Ой, рятуйте – Лоскотон! –
Всі відразу «ох!» та «ах!»,
Жах у кожного в очах.
А веселий Лоскотон
До царя стрибнув на трон
І сказав йому якраз:
– Насмієшся ти хоч раз!.. –
Став царя він лоскотати,

І Плаксій став реготати.
Так сміявся – аж заливався,
Аж від реготу качався,
Кулаками очі тер –
Потім лопнув і помер.
Ой, була ж тоді потіха –
Цар Плаксій помер од сміху!
З ним придворні одубіли,
Бо сміятися не вміли.
А цареві три сини,
Три завзяті Плаксуні,
Так сміялись-реготали,
Що штани з них поспадали –
Тож всі троє без штанів
До чужих втекли країв.
Три царівни теж навтьоки
У чотири бігли боки.
Кровопивці-сльозівці
Стали п'явками в ріці,
А Макака-забіяка
З'їв себе із переляку.
Так веселий Лоскотон
Розвалив поганський трон.
Сам же він живе й понині,
Дітям носить щирий сміх
В розмальованій торбині,
В пальцях лагідних своїх.
Схочеш сам піти в цей край,
То маршрут запам'ятай:
Треба йти спочатку прямо.
Потім вправо завернуть,
А тоді поміж дубами
Поведе наліво путь.
Після цього вже помалу
Чимчикуй куди попало:
Як од втоми не впадеш –
В цю країну попадеш.

ПОДОРОЖ У КРАЇНУ НАВПАКИ

Лесик, Толя й два Володі
Сумували на колоді.
Лесик скаржився: «Хлоп'ята,
Страх як тяжко жить мені –
Слухай маму, слухай тата,
Умивайся день при дні.
Ох, і тяжко жить мені!»
Толя теж сидить бідує,
Вилива жалі свої:
«Дуже Тоня вередує,

Розважай весь час її...»
А Володя скиглить: «Тато
Змусив квіти поливати...»
І зітхає вся четвірка:
«Як нам тяжко, Як нам гірко!»
Раптом трісь – і перед ними
Бородань малий з'явивсь,
Хитруватими очима
На четвірку він дививсь.
І сказав до них суворо
Цей химерний чоловік:

«Я почув про ваше горе
Й через доли, через гори
Свою бороду волік –
Поспішав мерщій сюди
Виручати вас з біди.
Недалеко звідсіля
Є чудна одна земля –
Там ні дня нема, ні ночі,
Кожен робить там, що схоче...»
Тут всі четверо до нього:
«Поможіть нам, допоможіть!
Як пройти в оту країну,
Розкажіть нам, розкажіть!»
«Поможу я вам охоче, –
Каже власник бороди,
– Ви на мить заплющіть очі –
Я відправлю всіх туди».
Тільки так усі зробили,
Всіх як вітром підхопило,
Закрутило, завертіло,
Заревло і загуло
Й над степами,
Над лісами
Аж під небом понесло!
Як розплющили всі очі,
Закричали:
«Тру-лю-лю!
Я роблю тепер, що схочу,
Що захочу, те й роблю!
Ми потрапили-таки
У країну Навпаки!»
Ну, а цей чудесний край
Для малечі просто рай:
Там в річках тече чорнило,
Там ніхто й не чув про мило!
Всі замурзані по вуха,
Галасують всі щодуху,
Оком чують, вухом бачать,
Догори ногами скачуть.
Сажотруси хати білять,
Землеміри небо ділять,
Косарі дерева косять,
Язиками дрова носять.
Взявши торби, малюки
Ходять в небо по зірки.
Наберуть їх повні жмені,
Ще й напхають у кишені
І додолу з неба – скік! –
Хто на скирту, хто на тік.
Лесик, Толя, два Володі,
Як малі телята в шкоді,
Цілий день брикали, грались,

Реготали і качались,
То з якимись хлопчачками
Воювали галушками,
То в густих чагарниках
Танцювали на руках.
І кричали: «Тру-лю-лю!
Що захочу, те й роблю!»
Потім, стомлені й щасливі,
Спали, висячи на сливі.
Одіспавшись, ласуни
Рвали з дуба кавуни
І з кущів серед левад
Смакували шоколад.
Якось їх біля млина
Стріла гвардія чудна –
Ці вояки в штанях синіх
Верхи їхали на свинях.
«Хто такі? – спитав похмуро
Найстрашніший мацапура.
– Це перевертні, не діти!
Гей, хапайте їх, в'яжіте!»
І вояки той наказ
Так і виконали враз
Та й погнали неборак
До палацу Невмивак.
Ждав їх в будці для собаки
Цар Великий Невмивака –
Він найстаршим тут вважався,
Бо сто років не вмивався.
Як побачив цар малих,
Закричав, завив на них:
«Що це в біса за прояви?
В них праворуч руки праві?!
Чом вони очима бачать?
Що це, слуги мої, значить?
Треба їх обмити чорнилом,
Бо від них одгонить милом.
Потім всім їм для науки
Треба викрутити руки,
Ще й відтяти треба вуха
Та навчить очима слухать.
Лиш тоді ці диваки
Зможуть жити в Навпаки.
А тепер цих недотеп
Замуруйте в темний склеп!»
Так, зіпершись на ломаку,
Гаркнув грізний Невмивака,
І дітей всіх чотирьох
Слуги кинули у льох.
У льоху в холодній тиші
Шаруділи сонні миші,
Од стіни та до стіни

Сновигали таргани
І, забившись в кутки,
Пряли пряжу павуки.
Пронизав усіх хлоп'ят
Страх нечуваний до п'ят,
Тож всі четверо щосили
У тюрмі заголосили.
І від тих солоних сліз
Льох увесь по швах поліз:
Спершу стіни тануть стали,
Потім двері з цукру впали.
І щаслива дівтора
З криком радісним «ура!»
Задала стрімкого дьору
Од царя страшного з двору.
А вояки в штанях синіх
Мчали назирці на свинях
І кричали, й докоряли,
Й помідорами стріляли.
Ось-ось-ось були б спіймали,
Але свині раптом стали
Й повернули до лози
Смакувати гарбузи.
Як вояки не галділи,
Свині й слухать не хотіли –
Тільки рохкали й хрумтіли,
Гарбузи все їли, їли.
А наївшись, як одна,
Всі чкурнули до багна.
Тож вояки всі чимдуж
Мчали слідом до калюж
Та благали: «Любі паці,
Вже пора ставать до праці!»
Свині добре все це чули,
Та й бровою не моргнули
І пролежали в багні
Дві секунди ще й два дні.
А тим часом наші діти
Мчали, мов несамовиті,
Через поле й сінокіс
Та й потрапили у ліс.
Тут, у лісі, на поляні,
Квіти бавились рум'яні –
Грали в гилки, в коперка,
Танцювали гопака.
Як побачили малих,
Прудко кинулись до них,
Застрибали, заскакали,
У листочки заплескали:
«Йдіть до нас! До нас у коло –
Потанцюєм, як ніколи!»
Квіти діток гратись кличуть,

А вони стоять кигичуть:
«Там вояки в штанях синіх
Доганяють нас па свинях.
Хочуть ці лукаві круки
Повикручувать нам руки.
Ой! Ой! Ой! Де наші мами,
Що без них тут буде з нами?»
Квіти з жаху стали сині:
«Нас також потопчуть свині!..»
Тут до них підскачів дід
Кущовик Червоний Глід:
«Не сумуйте, не кричіте,
Я поляну оточу,
І свиней топтати квіти
Відучу!»
Глід, Шипшина й Терен дикий
Вмить без галасу і крику
Всю поляну оточили,
Нашорошили голки
Й заганяли їх щосили
Свиням в ноги і боки.
І воякам шматували
Пишний одяг і тіла –
Впало ранених чимало,
Кров з них ріками текла.
Вже вояки як не брались,
Тільки геть пообдирались –
В колючках, усі в крові
Повтікали ледь живі.
Розізлився Невмивака,
Що зірвалася атака,
І звелів поставить, клятий,
Круг поляни вартових,
Щоб зухвальців упіймати –
Хай чи мертвих, чи живих!
Він сказав:
«Дітей схопіть
І в чорнилі утопіть!»
І вояки в штанях синіх
Сновигали скрізь на свинях,
Доглядали, щоб малечі
Не було шляхів до втечі
Ну, а діти, бідні діти,
Стали худнути, марніти,
Стала їх бороти втома,
Закортіло всім додому.
І зітхала вся четвірка:
«Як нам тяжко!
Як нам гірко!»
Раптом трісь – і перед ними
Бородань малий з'явивсь.
Хитруватими очима

На четвірку він дививсь.
«Хто із вас додому хоче, –
Каже власник борода, –
Хай лишень заплющить очі –
Віднесу його туди...»
Тільки всі отак зробили,
Всіх як вітром підхопило,
Закрутило, завертіло,
Заревло і загуло
Й над степами,
Над ярами
Попід небом понесло!
Як розплющили всі очі,
Гульк – уже в своїм дворі!

їх стрічають, обнімають
І бабусі, й матері,
І кричать мандрівники:
– Нас тепер ніяким дивом –
Навіть бубликом красивим! –
Не заманите ввіки
У країну Навпаки!

Мацапура – незграбна, потворна людина.
Грали в гилки, в коперка – давні народні ігри.
Кигічуть – видають звуки, схожі на крики чайки.

НАТАЛЯ ЗАБІЛА

КАЗКА ПРО ВЕСЕЛОГО МЕТЕЛИКА

1

Була весна. Про сніг колишній
давно забули ліс і сад.
Стояли яблуні та вишні
у квітах з голови до п'ят.
Все оживало, все раділо
в зеленім лісі і в садку.
І кожен сам знаходив діло
собі під силу й до смаку.
Отам, де сосни із-за тину
здаля дивились у квітник,
розкинув довгу павутину
Павук – похмурий працівник.
Він жив у хатці на гілляці,
щоранку вдосвіта вставав,
а вставши, зразу йшов до праці
і плетиво своє снував,
ще й буркотів:
– Щоб мух ловити,
міцні тенета я роблю.
Я дуже впертий, працюватий,
неробства зовсім не терплю!
Поміж дерев, найстарших віком,
у гущині серед трави,
на сто дверей і двісті вікон
стояв будинок мурашви.
Виходили крізь всі ті двері
щоранку тисячі мурах
і метушились до вечері

і по землі й по стовбурах.
Вони тягали суччя, дрюччя,
за себе важчі в сто разів,
облазили дерева й кручі
усі – з верхів і до низів.
А ввечері повзли додому
і так, щоб чути скрізь було б,
хвалились:

– Всім давно відомо,
що й ми ненавидим нероб!
Неподалік, де тихо дзенькав
серед трави ясний струмок,
бджілок родина чималенька
вселилась в гарний теремок.
Вони збирали мед на квітах
аж до вечірньої зорі.
І клопотушок працюватих
любили всі, малі й старі,
бо, хоч і мали гострі жала,
вони й самі любили всіх
і тільки тих не поважали,
хто байдикує всім на сміх.

2

Одного разу, вранці-рано,
в садку біля старого пня
з'явився раптом хтось незнаний,
в яскраве вдягнений вбрання.
Літає, пурхає зраділо,

серед квіток веде танець,
і різнобарвні легкі крила
проймає сонця промінець.
Це був Метелик. Він допіру
прокинувся в старому пні
і тісну зимову квартиру
покинув радо навесні.
Почувши вітру теплий подих,
скупався в крапельках роси
і вбрався у святковий одяг
з тканин сліпучої краси.
– Ой, як же гарно! Скільки світла!
Як хороше на світі жить,
коли навколо все розквітло,
все хоче з сонечком дружить!
І вже не треба повертати
у той старий трухлявий пеня,
а можна весело літати
і танцювати цілий день!
І став Метелик витворяти
такі балетні номери,
що в лісі збіглися звірята,
придибав навіть кріт з нори,
пташки в садку здійняли галас,
захвилювались квіти всі,
і шепотіли, й дивувались
такій невиданій красі!

3

В цю мить з-за тину, з павутини,
Павук заглянув до садка.
І легковажна ця картина
роздратувала Павука.
І він спустивсь по довгій нитці
до мурашки в мурашнику:
– Ану, сусіди, подивіться,
що зараз робиться в садку!
Якийсь-то виряджений жевжик
розтанцювався серед трав!
Це припинити слід... Та де вже!
Він там усіх зачарував!
– Хоч подивитися й цікаво, –
загомонила мурашня, –
та в нас така важлива справа
і невідкладне завдання:
ми доїм тлю, свою худобу,
і виганяєм на попас.
Провчити б слід цього неробу,
але часу немає в нас!
Тоді Павук з своєї хати
поліз в дупло до Кажана,
збудив його і став прохати

впіймати швидше джигуна.
Але Кажан крізь сон белькоче:
– Та як же я його вловлю?
Він не літає серед ночі,
а я весь день, звичайно, сплю!
– Ну що ж, – Павук
промовив грізно, –
якщо не візьметься гультай
за розум, поки ще не пізно,
я сам провчу його – та й край!

4

Такі погрози й пересуди
підслухав бистрий вітерець
і незабаром скрізь і всюди
їх розплескав з кінця в кінець,
і навіть сповістив нечемно
і танцюриста самого...
Ця поголоска неприємна
аж приголомшила його...
Ні, не злякався він! А тільки
до лісу перестав літати,
хоч фіолетові васильки
там починали розцвітати.
Він полетів на луг до річки,
сховався сумно серед трав
і, позабувши власні звички,
зняковіло крильця склав.
«За віщо цей Павук жахливий
йому спокою не дає?..
Чи, може, для такого гніву
якась причина дійсно є?
Навколо й справді всі працюють,
і це, напевно, так і слід:
пташки веселі не танцюють,
а мостять гнізда серед віт,
мурашки хмиз додому носять,
кору на дубі точить жук,
і в білки теж роботи досить,
і павутину тче павук,
бджола у вулик мед тягає
і ліпить з воску стільники...
Лиш він без діла сновигає
і тільки знай – веде танки!
І ось – ідуть вже пересуди,
недобра слава скрізь біжить...
Ні, ні! Він ледарем не буде!
Так не годиться далі жити!..
Та що ж, як він такої вдачі,
нікчемніший за комара...»
Сидить Метелик, гірко плаче
і слізками лапками втирає.

5

Тим часом між квіток веселих
пішли розмови тут і там:
– А де ж отой красунь Метелик?
Без нього дуже сумно нам!
І от одна Вишнева Квітка
зірвалась з гілки –
тільки блись! –
і полетіла швидко-швидко
Метелика шукати скрізь.
Вона питала без упину –
чи хто не бачив, де він дівсь?
І ось на луг, під ту билину
потрапила, де він сидів.
– Ой, любчику, – сказала Квітка, –
чому ти плачеш у кутку?
Чому тебе давно не видно
у наших колі, у садку?
І Квітці про свої печалі
Метелик щиро розповів:
мовляв, не можу вести далі
таке життя, як досі вів...
Мовляв, я зараз тільки й мрію
якусь роботу розпочать,
але ж нічого я не вмію
й не знаю, де такого вчать!..
– Не знаю й я, – сказала Квітка, –
бо в світі мало прожила.
Та в нас тут є одна сусідка –
стара, досвідчена Бджола.
Отож не плач, розпростуй крильця,
ми зараз вдвох полетимо
і тій хорошій мудрій Бджілці
докладно все розповімо.
Вона напевно дасть пораду
і скаже, що тобі робить!
Почувши це, Метелик радо
з свого куточка виліз вмить.
– Летімо! – вигукнув завзято
і слізки хусточкою стер. –
Спасибі, що мене знайшла ти,
бо я з одчаю ледь не вмер!
Вишневу Квітку в білу щічку
Метелик враз поцілував,
і посадив собі на плічко,
і до Бджоли попрямував.

6

Стара Бджола в ту мить вечірню,
за день втомившись як слід,
відпочивала тихо й мирно
на лавочці біля воріт.

Коли це гульк – летить Метелик,
а з ним і Квітонька мала.

– Заходьте, друзі, до оселі! –
привітно мовила Бджола.
Розповіли вони все чисто,
Вона вгостила їх медком.
– Що ж, – каже, –
любий танцюристе,
ставай моїм помічником!
– Хіба я зможу мед збирати
і стільники робить, як ти?
– Звичайно, ні!
Та можеш, брате,
ти де в чім іншим допомогти.
Коли ми навесні та влітку
збираєм мед серед квіток,
то водночас із квітки в квітку
ми переносимо пилок.
І знай – це робиться даром:
пилок той переносить слід,
щоб кожна квітка незабаром
перетворилася на плід.
Робота ця тобі під силу:
літай собі, як досі звик,
відвідуй кожну квітку милу
і з неї пий солодкий сік,
танцюй, виблискуй, як лелітка,
щоб веселіш усім жилось,
а разом з тим із квітки в квітку
пилок на лапках перенось!
– О, – він зрадів, –
на це я здібний!
Я так робив би й дотепер,
якби лиш знав, що це потрібно
для Квітки та її сестер!

7

І от, здивовані без міри,
побачили старі й малі,
як трудиться Метелик щиро,
допомагаючи Бджолі.
І квіти всі заговорили:
– Літай, Метелику, літай!
Свої барвисті ніжні крила
в повітрі вільно розгортай.
Сідай на яблуню, на вишню,
і на шипшину, й на бузок.
Нам всім так весело і втішно
з тобою стрітись хоч разок.
Є метелі, що роблять шкоду
і нищать всі садки навкруг.
Та зовсім ти не з того роду,

і ти не ворог нам, а друг!
Лунає здалека і зблизька
Метеликові похвала.
І навіть хмурий Павучисько
не буркотить з свого кубла.
І мурашки повзуть повільно,
несуть свої сучки й дрючки
і про Метелика прихильно
ведуть між себе балачки.
А він, веселий як ніколи,
весь день в усій своїй красі
літає в ліс. в садок і в поле,
де квіти миються в росі,
пилوک із квітки в квітку носить,
немов не чує тягаря,
аж поки Бджілка скаже:
– Досить!
Вже вечір. Спатоньки пора!

8

Весна минула. Тепле літо
прийшло в діброви та сади.
На вітах, де білили квіти,

тепер красуються плоди.
Виблискують червоні вишні
і білі яблука-налив,
і згадують, як в дні колишні
усіх Метелик веселив,
як всі свої маленькі сили
він вклав у працю залюбки,
і як ще дужче полюбили
його і квіти, і бджілки.

* * *

Отож, мій дорогий читачу,
хто любить працю понад все,
тому й краса, й весела вдача
ще більшу радість принесе.
А хто від ранку і до ночі
живе, цураючись труда,
того ніхто любить не схоче
і теплим словом не згада!

ОЛЕКСАНДР ОЛЕСЬ

МИКИТА КОЖУМ'ЯКА

Казка в чотирьох картинах

ДІЙОВІ ОСОБИ

Микита Кожум'яка.
Батько, він же Дід.
Князь.
Княгиня.
Князівна.
Джура.
Дівчина.
Посланець.

Гонець.
Воєводи.
Сини.
Парубок.
Старий дід.
Діти.
Дівчинка.
Юрба.

КАРТИНА ПЕРША

Палати Князя.

Дівчина

Сумний наш Князь, сумний наш Князь,
Лягли йому на чоло хмари,
Неначе ждуть нас знов удари,
Неначе знов орда знялась...

Княгиня

Ах, я так серцем не боліла,
Коли орда в степах кипіла,
І він з мечем і на коні
Літав орлом між ворогами,
А кров червоними квітками
Цвіла на дикім бур'яні.
Тепер же я горю в огні, –
Невже віддати мушу Змію
Дочку мою, красу, надію,

Сама згубити її мушу?
Ах, краще б взяв мою він душу...

Дівчина

Лишіть! Послухайте мене:
Ще, може, лихо і мене.
Ще, може, знайдеться в державі
Юнак хоробрий, молодий,
Що й сам повернеться у славі
І вславить трон ваш золотий.
Хай Змій віки уже лютує, –
Всьому на світі край свій є...
Княгине! Серце моє чує,
Що Змія лицар той уб'є!

Княгиня

Покинь свої химерні мрії
І в очі правді подивись:
Прийшла черга – і смерть надії,
І не змагайся, і корись...
От так колись черга настане,
І згину я, і згинеш ти...

Дівчина

Чому ж увесь народ не встане
Страшного ката розп'ясти?!
Хай має він залізні руки,
Хай має безліч він голів,
Нехай страшні народні муки, –
А ще страшніш народний гнів.

Княгиня

Мовчи... Бо й стіни мають вуха!..
І що, коли нас Змій підслухав, –
Удвох загинем в одну мить!

Дівчина

Ах, в серці кров моя кипить!
Коли б Князівну врятувати,
Я б не боялась самострати...

Княгиня

У тебе серце золоте...
Мовчи!.. Здається, хтось іде...

*Дівчина, уgliedівши на порозі Князя,
виходить.*

Князь

Недобрі знов у тебе очі...
Чому?! Від сліз? Не спала ночі?
Тому моя й журба подвійна...

Княгиня

Ні, Князю мій! Ні, я спокійна.

Князь

Спокійна... ти... А де ж вона?

Княгиня

Сидить в задумі край вікна
І в простір дивиться кудись...
А очі слізьми налились...

Князь

Невже країна вся байдужа?..
Невже у нас немає мужа
Палкого серцем, молодого,
Який би зваживсь на двобій,
Невже не знайдеться нікого
В державі нашій молодій?!

Входить Джура.

Князь

Що сталося, Джуро? Чийсь гонець?

Джура

Атож! Від Змія посланець.

Князь (до Княгині)

Іди собі в свої покої.

Княгиня

Ах, не минути долі злої...
(Виходить.)

Князь

Хм! Посланець?! Від Змія... Клич!

Джура

Такий він чорний, як та ніч!..
Такий зубатий та окатий...

Князь

Дарма!.. Іди, зови в палати!

Посланець (входить)

Наш пан, великий володар
Землі й самого пекла цар,
Прислав мене тобі сказати,
Що мусиш ти дочку віддати.
Лишає він тобі три дні...
Оце сказати звелів мені.

А що мені сказати пану, –
Кажі, бо так я не одстану.

Князь
За три дні відповідь я дам...
Яку – твій пан почує сам.

Посланець
Гляди! Накличеш ще біду...
Дивися сам... Так я піду.

(Виходить.)

Князь
Щоб нарешті ката-гада
Наш позбавився народ,
Джуро, скликать воєвод!
Нині ввечері нарада!

Джура
Воєводи надворі
Ходять, радяться, міркують,
А у Змія на горі,
Кажуть, зранку бенкетують.
(Пішов.)

Князь
...Відчуваючи зарані,
Що у них бенкет останній!..

Княгиня (входить)
Що, пішов?

Князь
Пішов, здається.

Княгиня
Як у мене серце б'ється!
Що ж було тут, розкажи.

Князь
Та нічого... Залиши!
Мусить бути те, що буде...

Княгиня
Як горять у мене груди!..
Келих випитий до дна...
Вся отрута...
(Побачила князівну.)
Ах, вона!

Князівна (входить)
Мамо, тату! Не журіться!..
Ви навколо подивіться:
Смерть зливається з життям,
Розцвіт тут, занепад там...
Хай я згину в пащі Змія,
Та в мені живе надія,
Що загине й він колись,
І потоки людських сліз
Згодом висохнуть росою...

Княгиня
Доню, донечко, з тобою
Хтось навік розлучить нас...
Чи ж коли настане час,
Що тебе угледжу знову
І голівоньку шовкову
Знов до серця притулю,
Чи, напоєна журбою,
Тільки сльози розіллю,
Сиву голову схилю?

Князь
Ні, до зброї, до двобою!
Зараз скличу воєвод
І, коли вони, безсилі,
Схилять голови похилі,
Підніму я весь народ –
Або більше я не Князь!
Джуро! Слухати наказ:
Всі столи єдвабом вкрити,
Воєвод цю мить просити.

КАРТИНА ДРУГА

Велика світлиця в палатах Князя. За столами сидять воєводи.

Князь

Воєводи, в горі, в тузі
Вас, мої і слуги, й друзі,
Скликав я на раду днесь...
Я не сам, народ увесь
Просить вас пораду дати,
Як державу врятувати,
Як скрутити Змія злість,
Бо він всіх нас переїсть.
Ви згадайте, скільки кращих
Вояків пропало в пащі,
Скільки в розквіті дівчат
Йде щороку з наших хат.
За яку, скажіть, провину
Мусим ми платити данину?!
За що кров з нас смокче Змій?
Воєводи, на двобій!
Що черга дочці, – байдуже,
Хай моя Княгиня тужить,
Все дарма... Але неволі
Мусим крикнути: «Доволі!»
Досить нам зубів і лап!
Хто не бореться, той раб!

Перший воєвода

Мусим ми скоритись долі –
Вітром гнеться й дуб у полі.

Другий воєвода

Гнулись ми, та досить гнутись –
Час до вітру обернутись!..

Третій воєвода

Правда! Час підставить груди:
Хай що буде, те і буде!
Мусить статися двобій.

Четвертий воєвода

Хай загине лютий Змій!

П'ятий воєвода

Мусить край настати Змію!

Князь

Бачу, слухаю, радію.
Але хто себе і зброю
Вкриє славою ясною?!

Другий воєвода

Що ж замовкли, люди добрі?!
Є ж у нас борці хоробрі!
Їхні руки з криці куті...
І, як звірі, в гніві люті.

Перший воєвода

Їхні руки, кажеш, з криці!..
Чув вже я... Лиши дурниці,
Досить тих борців хвалити!..
Краще – де вони, – вкажи ти;
Їх, на жаль, у нас немає...

Джура (входить)

Дід там... Справу пильну має,
Хоче Князю щось сказати.

Князь

Що ж, гаразд! Зови в палати.
Вибачайте, воєводи,
Що нараду перервав.

Третій воєвода

«В лихоліття всі до згоди», —
Батько мій колись казав.
Хай земля йому – пером!

Дід (входить)

Б'ю я Князеві чолом,
Б'ю чолом і воєводам!
Чув я, Князю мій, що ти
Перестав спокійно спати,
Що до тебе йдуть свати,
Щоб дочку твою узяти.

Перший воєвода

Тут не місце жартувати!

Дід

Я, панове, не жартую,
Не для жартів я прийшов:
Я до Князя в серці чую
І пошану, і любов.
Воєводи! Не годиться,
Щоб віддав дочку наш Князь.
Треба з лютим Змієм битися,
Щоб не жер він більше нас.
Князю! Треба вбити гада!

Князь

Ось про це і йде нарада...
Але б хто на бій пішов?!

Дід
Змія б син мій поборов.

Князь
Що ж, він дужий?

Дід
Та не знаю,
А подужав би, гадаю.
Всі сини мої, панове,
Молоді, міцні, здорові,
А найменший – щось страшне!
Вже з трьох літ боров мене!
Раз колись коня мій син
Перекинув через тин...
А сердитий!.. Тільки слово –
І скипів, і вже готово!
Що підвернеться під руку,
Все потрощить, як макуху!
Скажеш: «Сину, час вставати!», –
І тікай, тікай із хати,
Бо, що трапиться на очі,
Те тобі й на спину скоче!
Сміх і сльози... Чулий, добрий,
І розумний, і хоробрий,
І всіх любить нас, либонь,
А зачепиш – як огонь!
Князю! В мене є надія,
Що подужає він Змія.

Князь
Ах, коли б він гада вбив,
Я б тебе озолотив!
Незабаром замість хати
Мав би ти, старий, палати,
Мав би коней і волів –
Все, що тільки б захотів...

Дід
Не прощу нічого в тебе,
Та мені його й не треба;
А в мужицькій простій хаті!

Князь встає і виходить. Разом з ним встають і воєводи з ніяково похиленими головами.

Я хотів лише тобі
Помогти в тяжкій журбі...

Князь
Ох, старий, тяжка година!
Що ж... Поклич до мене сина!

Дід
Щоб пішов він?! Та нізащо!
Не послухає, ледащо.
Він не встане із стільця.

Князь
Що ж – послати посланця?

Дід
Де там! Знаю я синів!
Шли дванадцять посланців,
Шли найкращих, молодих.
Не послухає – старих!
Як не вийде знов нічого,
Шли малих дітей до нього.
Наймиліш йому дитина...
Отакого маю сина!

Князь
Все зроблю, сивенький мій,
Тільки б завтра був двобій!
Я на все, старий, готовий!
Прощавай, іди здоровий.

Перший воєвода
Цей уб'є напевно гада!..

Князь
Що ж... Скінчилася нарада...
Дуже ви допомогли...
Але є ще в нас орли,
Та не тут, не в цій палаті,
А в мужицькій простій хаті!

КАРТИНА ТРЕТЯ

Подвір'я Кожум'яки. Сини при роботі.

Перший син (співає)
«На горі мак цвіте,
А волошка в житі.
Любить дівчину юнак

Над усе на світі.
Одружився б з нею він,
Взяв її додому,

Та далеко до зорі
Місяцю ясному».

Другий син

Гарна пісня, що й казати...
І чому на світі так:
Любить дівчину юнак,
Та не може її взяти?

Третій син

Вибирати треба рівну,
Незважаючи на смак...
Ось Микита наш, дивак,
Покохав собі Князівну.
Четвертий син
Тихше!.. Може він почути,
І тоді нещастю бути:
Вхопить шкуру та як трісне –
Дух твій вийде, ані писне!

Третій син

Коли шкурою вже лясне, –
На добраніч, сонце красне!

Четвертий син

А ви чули чутку дивну?
Кажуть люди, що Князівну
Завтра Змію віддають...
У палатах сльози ллють!..

Другий син

Що робить? Прийшла черга
Невблаганна, грізна, люта...
Ех, коли б оця рука
Та була з заліза кута!

Четвертий син

Таку руку має він,
Наш найменший брат, Микита.
Не з заліза – з криці лита!
Переміг би він один...

Перший син

Гей, Микито, чуєш ти,
Що Тарас про тебе каже?
Може б, ти схотів піти?..
Переможеш, Змій поляже.
Зважся, з силою зберись
І – на гада!

Микита

Одчепись...

Батько (входить)

Гарно, сину, дуги гнеш –
Це сьогодні уже п'яту ?
(До другого.)
І ти добре шкури мнеш...
Що ж! Нову збудуєм хату,
Купим пару ще волів
Та новий поставим хлів.
А Микита?! Цей відразу
По дванадцять шкур бере...

Другий син

З його сила так і пре:
Він поміг уже й Тарасу...

Четвертий син

Ех, цю б силу та на Змія!
Та чомусь плоха надія...

Входять дванадцять парубків.

Парубок (до старого Кожум'яки)

Князь великий нас послав
І чолом звелів нам бити
До твого синка Микити,
Щоб він відповідь нам дав.
Князь довідавсь, що твій син
Неймовірну силу має,
Що в державі він один
Ката-Змія подолає.

(До Микити)

Отже, Князь хотів би знати,
Чи ти підеш на двобій,
Бо Князівну нашу взяти
Післязавтра хоче Змій.
Що звелиш сказати Князю?
Не вагайся, кажи відразу:
Будеш ти з тим гадом битися?..
Що ж мовчиш ти?..

Микита (рве дванадцять шкур)

Одчепіться!..

Геть! Не маю я охоти
Розмовлять під час роботи.

Батько (до парубків)

Кепсько... Ви мовчіть тепер...
Тихо йдіть собі додому,
Бо не спустить він нікому!
Бач, дванадцять шкур роздер.
Парубки з похиленими головами пішли.

Батько

Сину, сину! Що ж це буде?
Це ж були від Князя люди...
Негаразд, мій любий сину...

Микита

Слово ще – й робити кину.
Входять дванадцять дідів.

Старий дід

Князь послав нас до Микити
І звелів чолом нам бити!
(Вклоняються.)
Довго Князь марнів від суму,
Все мовчав і думав думу,
І надумавсь він повстати
Проти Змія, проти ката,
І почав він добиватись –
Хто б міг з гадом потягатись.
І, повірите: півсвіту
Показало на Микиту.
Кажуть: другого немає,
Він і біса подолає.
Згляньсь на Князя, край спаси!
Яку ж відповідь даси?

Микита

Ходять, лазять, заважають,
Від роботи одривають,
Хоч покинь та з двору йди...

Батько (пошепки до дідів)
Йдіть, бо близько до біди!

Микита

Знов набилось повний двір...
Через вас дванадцять шкір
Вже подер... Хіба не шкода?

Батько

Йдіть, бо станеться пригода!
(Діди пішли.)

Батько

Що це, сину?! Глум, пиха?

Микита

Не доводьте до гріха!

Батько

Я мовчу... Не хочеш битись, –
Будем Змієві коритись.

Перший син

Бачать: робить, – почекайте,
Не схотіли – ну, так майте.

Входять дванадцять дітей.

Дівчинка

Нас прислали до Микити,
Ми прийшли його просити.
Де ж він, той, що дуги гне?

Батько

Ось він, діти, шкури мене.

Дівчинка

Князь, Княгиня і Князівна
Низько б'ють тобі чолом.
Налети орлом на Змія,
Вбий його своїм крилом.
Коли кращу від Князівни
Найдеш квітку навесні,
І коли темніше неба її віченьки ясні,
Коли є корали в морі,
Червоніші уст її,
І коли від неї краще
Заспівають солов'ї, –
То не йди... Вона й не хоче.
Коли ж чуєш правду ти,
На двобій із лютим Змієм
Мусиш, лицарю, піти.
Все ти матимеш, що схочеш,
Зробить Князь для тебе все,
А вона тобі в дарунок
Власне серце принесе...

Микита

Скарбів, діти, я не хочу!
Що б робив я з скарбом тим?
Недосяжна зірка в небі,
Хоч вона і сяє всім.
Йдіть скажіть ясному Князю,
Що іду я на двобій,
Що поміряюсь я з гадом,
Хоч і дужий, кажуть, Змій.
Йдіть скажіть, що за хвилину
Я у Князя на дворі
Хочу спробувати силу,
А уранці – на горі.

Дівчинка

Низько б'єм чолом Микиті...
Ще не вмерла правда в світі,
Вогник віри не погас...
Гонець (вбігає)

Люди добрі! Лихо в нас!
Прилетів на крилах гад!
І Князівну вкрав з палат!
Всі наче закам'яніли.

КАРТИНА ЧЕТВЕРТА

*Майдан за містом. Удалині, на горі, химерний замок Змія з різнокольоровими, освітленими
огнями, вікнами. Ліворуч попід горою частина міста. Ледве починає розвиднятись. Юрба,
яка щохвилини збільшується.*

Перший голос
Ось тут, ось тут ставай:
Все видко звідси буде,
А ти не заступай:
Хай дивляться і люди.

Другий голос
Народу звідусіль
Іде сюди без ліку,
Ідуть із міст і сіл
Дивитись на потіху.

Третій голос
Хотілося б піти
До замку, аж на гору...

Четвертий голос
І смерть собі знайти,
Але вже певну й скору.

П'ятий голос
Та там тебе чорти
Умить на вила схоплять,
Розірвуть, як хорти,
Або в смолі утоплять.

Четвертий голос
А скільки їх прийшло
До Князя у палати!..
І Князю довелось
Дочку свою віддати.

Третій голос
Коли б це вдень було,
Ми б шлях їм показали,
А то вночі прийшли,
Коли всі міцно спали.

Другий голос
Та де там! Серед дня
На крилах Змій прилинув,

Князівну ухопив
І наче в прірву згинув.

Перша дівчина
Сьогодні Князь ішов,
Мовчав, сховавши муку,
Княгиня ж – як та ніч...
Її вели під руку.

Друга дівчина
Я бачила в дворі
Микиту Кожум'яку:
Усе сміється він –
Ні крихти переляку!

Третя дівчина
Залізну булаву
Всю ніч йому кували,
Нещасні ковалі
І стілечки не спали.

Перший голос
Здається, ось ідуть
Княгиня з Князем поруч...
Микита шапку зняв,
Пішов собі праворуч.

Друга дівчина
В палац, до замку йде!
Ой лишенько, ой горе!
Та що ж це буде з ним?
Та він же не поборе?!

Парубок (з дерева)
Погляньте: став, як дуб,
І стукає в ворота...
Змій виглянув з вікна
І сипле іскри з рота!!!

Другий голос

Князь! Князь! Шапки з голів...
Дорогу! Розступіться!

Третій голос
Княгиня також з ним
Іде на бій дивиться.

Князь
Добрідень вам усім!
Усіх тут вас вітаю...
В страшний, тривожний час
Я шапку вам скидаю.

Дід
Б'ємо тобі чолом,
Б'ємо й твоїй Княгині!
Минало тебе зло,
Мине тебе і нині.
Я Змія знав здавен
І силу його знаю:
Микиту щоб побив, —
Я, Князю, не гадаю.
Хіба що Змій огнем
Микиті спалить очі,
Та хлопець він верткий
І набік в час відскочить.

Князь із Княгинею пішли наперед.

Голос (з дерева)
Ой, гляньте, гляньте: Змій!

Перша дівчина
Ой лишенько, дивіться!

Друга дівчина
Який страшний та злий!
І в сні таким не сниться.

Другий голос
Микита одступив...

Друга дівчина
Невже це з переляку?

Третій голос
Микита не здригне:
Я знаю Кожум'яку .

П'ятий голос
Посипав іскри Змій.
Горять, вгорі лігають,

Мов снігом золотим
Вітри у полі грають.

Шостий голос
Схопились... ай, ай, ай!
Одскочили і стали...
Стоять і ждуть...

Сьомий голос
Ну що ж? Хоч боки розім'яли !

Перший голос
Дивіться! Буде щось:
Микита наступає,
Тримає булаву,
Змій лапи потирає.
(Гук від удару.)

Ага! Ото дістав!

Другий голос
Дісталось і Микиті!

Дід
Це, мабуть, перший бій
Такий на цілім світі.

Другий голос
Ай, як розгнівався Змій!
Пустив, дивіться, пару,
Мов курява знялась.
О, знову кинув жару!
(Чути гупання булави.)

Голос (з дерева)

Не видко ані-ні!
Вся площа димом вкрита..
(Пауза)

Дивіться: Змій упав,
Спіткнувся і Микита.

Третій голос
Схопились знов! Ай-ай!
(Чути: бух, бух, бух.)
Ну, тут вже буде край!

Другий голос
Погляньте: Змій звалився!
Це, мабуть, добре вшкварив!
Микита Змія взяв,
Ще раз об землю вдарив.

(Гупання).

*Люди весь час ворухаться, деякі
пробують вилізти на дерева, матері
піднімають угору дітей.*

Голос (з дерева)

*Як мертвий, Змій лежить...
Лежить і не здригнеться...
Микита в боки взявсь,
Стоїть собі й сміється.*

Крики

*– Слава, слава, слава,
– Слава, слава Микиті!
– Хай живе Князь!
– Хай живе Микита!
– Слава, слава, слава!*

Перший голос

*Микита вже з палацу йде
І на руках виносить...*

Крики

*– Князівну, Князівну!
– Князівну несе!
– Хай живе Князь...*

МАРІЙКА ПІДГІРЯНКА

В ЧУЖОМУ ПІР'Ю

Сценічна картина на три дії з танцями і співами

*Присвячую українським дітям по цей і по той бік Карпат
(Авторка)*

ДІЙОВІ ОСОБИ:

*Синичка I – дівчинка 11-12 років
Синичка II – дівчинка 11-12 років
Сверщик – хлопчик 10 років
Вітер – хлопчик 12 років
Ніч – дівчинка 12-13 років*

Квіти:

*Рожа – дівчинка 12 років
Лелія – дівчинка 10 років
Дзвіночок – хлопчик 10 років
Фіалка – дівчинка 7 років
Братчик – хлопчик 7 років*

Дія відбувається в лузі, над потічком на узліссі.

ПЕРША ДІЯ

*Левада над струмком. Квіти стоять
півколом: праворуч – Лелія й Дзвіночок,
ліворуч – Фіалка й Братчик. Перед ними,
посередині, Рожа. Ранок. Левада
купається в сонячному сяйві.*

Рожа

*Квіточки-сестрички, що то за новина,
Що сумна вся наша прекрасна долина?*

*Сумують всі пташки, пісень не співають.
Не знаєте, сестри, яку журбу мають?*

Лелія

*Як я умивалась на зорі росою,
Синички казали помежи собою,
Що одна синичка від них відреклася,
Зняла своє пір'я, в чуже одяглася,
І своє гніздечко залишити хоче,
В чужину летіти, десь у світ за очі.*

Рожа

О, я би ніколи того не зробила,
Рідну свою землю я б не залишила.

Братчик

І я – ні!

Фіалка

І я – ні!

Лелія

Я також – ні!

Дзвіночок

Нема ніде краще, ніде веселіше,
Бо ніде не гріє сонечко миліше.
Ніде не шумить так білая берізка,
Не журчить потічок, чистенький, як слізка!
Якби мене взяли в далеку чужину,
Зів'яв би я, знидів, з туги б там загинув.

Фіалка

І я так!

Братчик

І я так!

Лелія

Я цього не знаю,
Чому наймиліше всім у ріднім краю?

Дзвіночок

Не знаєш? Чи пісню вже тую забула,
Що вчора під вечір від Сверщика чула?

Лелія

О, я і зараз можу заспівати.
Лиш мусив би Сверщик голос пригадати.

Фіалка

І я так!

Братчик

І я так!

Рожа

А де Сверщик дівся?
Вже сонечко встало – він ще не з'явився.

Лелія

Я Сверщика люблю; він скрипак
найперший,
Співаночки знає і складає вірші.

Дзвіночок

Певне, заховавсь між буйнії трави
І там, над потічком, скрипку свою править.
Але я задзвоню дрібними дзвінками –
То зараз і з'явиться Сверщик між нами.

*(Потрясає дзвіночками, що в нього на
костюмі.)*

Чи бачите? Он вже по долині скаче.

*Входить Сверщик з іграшковою скрипкою у
руках.*

Квіти (всі)

Добрий тобі ранок, наш милий скрипаче!

Сверщик (весело)

Квіти мої любі, добрий і вам ранок!
Чи добре ви спали, чи пили сніданок?

Рожа

Дякуємо красно, спали всі в спокою,
На сніданок пили медочок з росюю.
Й тобі залишили ще досить медочку,
Тільки заспівай нам гарну співаночку.

Сверщик

Гаразд, любі квіти, я готов співати,
А за свою пісню не хочу заплати.
Найкраща заплата за всі мої труди,
Якщо моя пісня подобатись буде.

Лелія

Заграй же нам пісню вчорашню, друже,
Бо вона до серця припала нам дуже.

*Сверщик строїть скрипку, а потім грає
мелодію пісні «Чом, чом, земле моя», а всі
квіти – спершу несміливо, тихо, а далі
щораз голосніше – співають.*

Квіти

Чом, чом, чом, земле моя,
Так любя ти мені,
Так любя ти мені?
Чом, чом, чом, земле моя,
Так радуюсь я
Твоїй красі?

Чим, чим, чим мене манить
Пташні твоєї спів,
Тужливий шум лісів?
Чим, чим, чим так веселить
Потічок з-під верхів,
Що тут шумить?
Тим, тим, тим, серденько, знай,
Бо красна ця земля
Зродила й кормить тя!
Тим, тим, тим, серденько, знай,
Бо красна ця земля —
Твій рідний край!

Лелія

Всі дякуєм, друже, ця пісня – чудова!
Аж в серце глибоко запали нам слова.

Рожа (просить)

Заспівай цю пісню пташці в нашім гаю,
Що хоче летіти до чужого краю.

Сверцик

Я вчора співав їй, вона висмівала,
Ще й скрипочку мою, недобра, стоптала.

Дзвіночок

Коли так, то вже їй ніщо не pomoже!

Сверцик

Та лиш подивіться, квіточки, в долину.

*Всі дивляться в той бік, звідки надходять
Синички.*

Чи бачите тую чудацьку пташину?
Строкатого пір'я начеплено много —
Чи ви вже бачили де птаха такого?

Фіалка

Я – ні.

Братчик

Я також – ні.

Сверцик

То пташка шалена,
Вбрала чуже пір'я – думає, що вчена.

Фіалка й Братчик

Шалена, шалена!

Дзвіночок

Й я це повідаю,
Лиш її сестрички жаль мені без краю.

Фіалка

І мені!

Братчик

І мені!

Сверцик

Одну її мала,
Як мати умерла, її згодувала;
А тепер невдячна таке їй вчинила,
Чесне ім'я роду геть поганьбила.

Рожа

Недобра!

Лелія

Невдячна!

Дзвіночок

І серця не має.

Сверцик

А ще і надулась та гордо ступає...
Чи бачите, квіти?

Фіалка

Я бачу.

Братчик

Дивлюся.

Лелія

А я не дивлюся, бо нею гидую.

Сверцик

А сестра за нею ступає сумненько...
Ой, видно, що дуже болить їй серденько.
Чи знала що, бідна, відчувала лихо?

Фіалка

Не знала!

Братчик

Не знала!

Сверцик

Тихо, квіти, тихо!

Входять Синички I і II.

Синичка I

А дивись, які я маю гарні пера,
А ти собі проста пташка синьопера!

Синичка II

Та й ти такі вчора сині пера мала.
Чим ти свої крила так зафарбувала?

Синичка I

Не хочу я бути така, як ти, проста.
Придбала я, бачиш, крашених доста.
Свої пера я зірвала, хоч боліло,
Тепер межі панські птахи піду сміло,
Тепер приймуть мене в своє товариство.
Подивись лиш, яка я гарна і барвиста!

Синичка II

Ти не мудра, сестро моя, – тож пізнати,
Що не свої, лиш чужії, маєш шати.
Чуже пір'я вітер здує, і застинеш.
Жаль тебе, нещасна сестро, бо загинеш.

Синичка I

А, то задрість тільки в тебе так говорить,
Кожний скаже, що то гарно, хто за мною
зорить!
Я ще хочу собі голос відмінити...
Буде мені між панами добре жити.

Синичка II

Ой, будеш ти, моя сестро, дуже бідна,
Бо ні чужим, ані своїм не потрібна,
Свої тебе не пізнають, відречуться,
А чужії над тобою насміються.
Схаменися, сестро люба, поки час ще,
Між своїми все найліпше і найкраще.

Синичка I

Бо кращого товариства не знаєш,
Лиш з простими синицями проживаєш.
А я бачила щось ліпше, як синиці, –
Я бачила пишні, панські, горді птиці.
Коли б мудра, то пішла би враз зі мною;
Я відміню тобі голос і пристрою.

Синичка II

Ой, ніколи я на теє не згоджуся,
Гнізда свого, свого співу не зречуся.

Синичка I

Як не хочеш, сама піду, – світ відкритий,
А ти будеш в тісній хаті повік жити.

Відходить.

Синичка II (їй услід)

Хай моя бідна хата, але власна.
А ти йдеш чужим служити, ти – нещасна!
Схиляє голову й плаче.

Сверцик

*(підходить до Синички II й мовить
приятно, потішаючи)*

Синичко люба, мила сестричко,
Обітри очі, звесели личко.

Синичка II

Як же я можу весела бути?
Сестру нещасну годі забути.

*(Співає притишеним голосом, а Сверцик
супроводить мелодію на скрипці.)*

А де ж тая криниченька,
Що чиста вода?
Пішла моя сестриченька –
Шкода, ой шкода!
Ой, жаль серцю буде,
Там, де чужі люди,
Гірко їй буде!
Біля тої криниченьки
Квітки пов'яли –
До моєї сестриченьки
Сліди пропали.
Ой, жаль серцю буде,
Там, де чужі люди,
Гірко їй буде!

Фіалка (протирає очі)

Мені жаль Синички.

Братчик

Та й мені жаль дуже!

Синичка II (до Сверцика)

Дай мені пораду, Сверцику, мій друже!

Сверцик

Гей, покличу Вітра з зеленого лугу,
Хай твою розвіє велику тугу.

(Звертається ліворуч і кличе.)

Вітре, Вітре, Вітрику,

Милий, жвавий хлопчику,
Гей, де ти гуляєш, гей, де забарився?
Слухай, слухай... кличу, щоб ти тут
з'явився!

*Вітер вбігає з розпростертими крилами
свого одягу. Жваво обкручується на
каблуці, потім легко кружляє поміж
квітами, приспівуючи.*

Вітер

Чи сюди, чи туди,
То мені свobodно,
Чи сюди, чи туди,
Чи горбки, чи сади,
Погуляти вільно.
Фу-фу-фу-фу!

*(Обкручується на каблуці, розпростерши
крила.)*

Чи сюди, чи туди,
Крилоньки розложу;

*(Розкладає крила то в один, то в другий
бік.)*

Чи стебла, колоски,
Чи листки, чи квітки –
Похитати можу.

Лелія

Вітрику, братику, веселий хлопчику,
Будь же тихенько хоч на хвилинку.

Рожя

Будь же тихенько, не бур головку,
Не помни ниточки з самого шовку.

Вітер

Я тобі, Роженько, нічого не ваджу,
Я твої шаточки не мну, лиш гладжу.

Братчик

Вітрику, Вітрику!

Вітрик

А що, мій Братчику?

Братчик

Кажі нам казочку!

Фіалка

Кажі нам казочку!

Вітер

А що даш, Фіалочко?

Фіалка

Пахуче листячко,
Із рос чистеньких срібне намистечко.

Вітер

Другий раз скажу, бо помічаю –
Не всі веселі в нашому гаю.
Пташка Синичка чогось сумує,
Як веселюся, навіть не чує.
А як то може там бути сумно,
Де я гуляю весело, шумно?

Синичка II

Ти ж знаєш, любий Вітре,
Який жаль тяженький,
Як гніздо покине рідне
Сестра, брат миленький
Ой, Вітрику, летунчику,
Світами літаєш,
Може, мою сестру бідну
В чужині пізнаєш.
А як вдасться ту сестричку
В чужині зустріти,
Почни нашу співаночку
Тихенько шуміти.
Як моя сестричка вчує
Співанку з родини,
То затужить, засумує
І верне з чужини.

Вітер

Тим я тобі не поможу –
Заспівати я не можу,
Бо співати я не вчився,
Лиш світами волочився.
Та що діять – добре знаю:
Рідний запах позбираю
Із квіточок, та із зілля,
Та з смерекового гілля.
А як його позбираю,
Рознесу в чужому краю.
Як сестра цей запах вчує,
То затужить, засумує
І повернеться з чужини
До гніздечка, до родини.

Синичка II

Дякую тобі, єдиний,
Милий Вітре з Верховини.

Рожжа

Вітрику наш, милий друже,
За те люблю тебе дуже.

Вітер

То не штука так сказати,
Треба ділом доказати.
Запах дай, Роже чудова,
То повірю в твої слова.

Рожжа

На тобі один листочок,
Лиш будь тихо хоч часочок.

Лелія

Запаху і в мене повно,
Бери собі, скільки вгодно.

Фіалка

Я маленька і смирененька,
Та на запах багатенька.

Братчик

Мої шати з оксамиту,
Любий запах мого цвіту.

Дзвіночок

Дзвінки мої дрібно дзвонять,
Ніжний запах з себе ронять.

*Вітер ходить від квітки до квітки й збирає
запахи.*

Вітер

Дякую вам, мої милі,
Що мене так збагатили.
З таким даром можу сміло
Розпочати своє діло.
Будьте, квітоньки, здорові
В гаю, лузі і в діброві,
У долині й на горбочку,
І в садочку, і в лісочку.
Колись до вас завітаю
І весело погуляю.
Тепер мушу я спішити,
Щоби діло завершити.
Хай ніхто не скаже того,
Що той Вітрик ні до чого.
Всі тут в мирі проживайте
Та про мене пам'ятайте.

За Вітрика не забудьте
І всі враз здорові будьте.
ZAVISA

ДРУГА ДІЯ

*Краєвид чужини. Пишний сад, різні пальми,
грядки з буйнолистими квітами. Сумерк
після заходу сонця. Розкривається завіса.*

Ніч

(сидить під деревом, пряде й співає)

Ой пряду, пряду
Довгу нитку сну...
І ниткою тоненькою
Обмотаю всю земляньку,
Цілий світ присплюю.
Ой пряду, пряду,
Тихий сон веду,
На дівочі ясні очі,
На колисочки діточі,
На квітки в саду.

*(Тихо, плавно підходить до кущів, квітів,
дерев, обмотує їх пряжею, співаючи.)*

Спи, землянько, спи,
Обмотана в сні...
У сні серце засмучене
Найде щастя утрачене.
Спи, землянько, спи...

Помахуючи крилами, входить Вітер.

Вітер

У сонні ниточки обмотаний садочок,
Боюсь ворухнути хоч один листочок.
Боюсь ворухнути, боюсь сколихнути,
При Нічці-красуні боюся й дихнути.

Ніч

Цить, Вітре, цить,
Бо все довкола спить:
В колисках діти, на луках квіти.
Цить!

Вітер

Ніченько ясна, чарівниченько,
Хай лиш погляну в твоє личенько.
З твого личенька чароньки схоплю,

Запахом шати твої покроплю,
То вже не рушуся, не помандрую,
При твоїх ніженьках переночую.

Ніч

Хай вже так буде, Вітре крилатий,
Дивися в личко і кропи шати.
Тільки скажи ти, з якого краю
Приносиш запах для Нічки в маю?

Вітер

Я народився на Україні,
А колисався на Верховині,
Полоскав крила в бистрому Угу
І приніс запах з рідного луку.
Відчуєш, Нічко, Нічко чудова,
Як пахне луг наш, наша діброва.
Дозволь, покроплю заслону твою.
До місяченька, до перекрою.

(З коробки з кори і листя папороті виймає баночку, наповнену парфумами, й кропить шати та заслону Ночі, промовляючи:)

Хто з мого краю тут близьь ночує,
Той, певне, запах скоро почує.
Хіба що серце зовсім завмерло
І про родину пам'ять завергло.

Ніч

Одну тут зблизька пташку я знаю.
Певне, що зайшла з чужого краю:
Прибрана смішно, співає чудно,
Живе в достатку, а все їй нудно.
Як лиш почну я нитки снувати,
Вона виходить з своєї хати,
Чогось сумує, чогось шукає,
Що їй бракує – й сама не знає.

Вітер

Бракує родини, лісу, громади.
І тисне душу чорний гріх зради!
Бо прилетіла з нашого краю.
Я її всюди тепер шукаю.
Її сестричка про це просила,
І їй відмовить не стало сили.

Ніч

То добре, Вітре, і я – з тобою:
Докінчу разом роботу твою.
Той запах, що ним шати скроплені мої,
Проникне в серце пташки блудної.
Тільки цей запах вона відчує,

За всім, що рідне, враз засумує.
Тепер ти, Вітре, вкладайся спати,
А я ще буду нитки снувати,
Нитки снувати, світ чарувати.
Спи, Вітре любий, час спочивати.

*Вітер лягає на траві, вкривається крилами.
Ніч снує по кущах і квітах нитки. Через якусь хвилину надходить Синичка І, одягнена, як у першій дії; вигляд сумний, говорить втомленим глухим голосом.*

Синичка І

Ходжу, блукаю,
Світами броджу –
Щастя шукаю,
Найти не можу.

Далекий відгомін

Не можу... Не можу...

Синичка І

Живу в палатах,
В теремах сиджу,
Ходжу у шатах,
Щастя не виджу.

Відгомін

Не виджу... Не виджу...

Синичка І

Вдень я сміюся,
Весела ходжу,
А в ніч журюся,
Вснути не можу.

Відгомін

Не можу... Не можу...

Синичка І

Лиш зійдуть зірки,
Лиш місяць блисне,
Птах злетить в гніздо,
Щось серце тисне.

Відгомін

Щось тисне... тисне...

Синичка І

(підходить до Ночі, що в тому часі все обмотувала куці й квіти пряжею сну)

Ніченько ясна, тиха, прекрасна,

З прядива сну дай мені ниточку,
Хай на часинку – і я засну.

Ніч

Нема для тебе ниточки в мене
Ані кусочка –
Зосталася в краю, в рідному гаю
Біля поточка.
Вергла родину, пішла в чужину
Без жалю-болю!
І край свій рідний, і спів свобідний
Продала, й волю!
Як світ широкий – пропав твій спокій
І сон солодкий.
Будеш блукати без роду й хати,
Хто знає доки!

Синичка I

Ніченько ясна, Ніченько-нене,
Для всіх ти добра, лиха для мене!

Ніч

Всім я однака, для всіх приємна,
Лиш твоя совість гріхами темна.

Синичка I

Що ж я такеє лихе вчинила,
Чи що украла, чи кого вбила?

Ніч

Вбила ти честь свою власну,
Сплямила честь свого роду,
Пішла в путь блудну, нещасну,
Та запродала свободу!
Сестрі вкрала радість ясну,
Полишила в серці рани.
Славу добру, землю красну
Проміняла за личмани!
Душі твоєї гордість, пиха
Спричинили горя много...
Не дасть тобі Нічка тиха
Із сну пасма золотого
Ані ниточки.

Синичка I

*(припадає до ніг Ночі, втуляє голову в
заслону)*

Ой, твоя правда, Ніченько ясна,
Зле я вчинила, бідна, нещасна.

(Вдихає запах заслони.)

Як твої шати пахнуть квітками...

Як зілля пахне...

Де я цей запах чула?

Ох, знаю я вже, знаю...

Як ще невинна була

В малім гніздечку в гаю,

Там... в ріднім краю...

Там я журби не знала:

Як ніч цвіла зірками,

Тоді солодко спала

Під крилами у мами.

Ох, знаю я, вже знаю,

Що треба серцю мому:

Нічого не бажаю

І хочу лиш додому.

Відгомін

Додому... додому.

Ніч

Встань, Вітре, встань.

Сюди поглянь!

Тут пташка є оця,

Що була блудниця,

Тепер – покутниця.

І це заслуга лиш твоя.

Вітер

*(встає, потрясає крилами, наближається
до Ночі)*

Ой не лиш моя, Ніченько тиха,

В тім і заслуга твоя велика,

Що ти лиш чесних до сну колишеш,

Нечесним засуд безсонням пишеш.

(Поглядає на сплячу пташку.)

Так, це вона – Синичка з гаю.

Тепер велику надію маю,

Що недаремна путь моя була.

Яка вона тиха, – чи вже заснула?

Ніч

Ні, не заснула.

Вона думками

Тепер витає не межі нами,

Вона далеко, разом з сестрою

В ріднім гніздечку понад водою,

Тепер їй нитку дам золотую

І сном солодким враз обдарую.

(Обмотує голову Синички І пряжею з веретена й тихо співає:)

Спи тихо, спи,
Забудь печаль,
Твої гріхи
Змив щирий жаль...
Спи тихо, спи.
Спи тихо, спи.
Горе забудь,
Найдеш у снах
Додому путь.
Спи тихо, спи...
Ось, вже заснула.
Збудиться рано –
На шлях в родину зверне негайно;
Як завтра буду я сон снувати,
В своїм гніздечку вже буде спати.

Вітер
Спасибі, тиха Ніченько,
Прекрасна майська Ноче!
Спокій тобі на личенько,
На темні твої очі.
Я ж полечу світами
По піднебесній путі.
На ранок враз з квітками
Знов вдома хочу бути.

Ніч
А я буду сни сіяти
На суші й на моря,
Та й буду їх леліяти,
Поки зійде зоря.
(До Вітра)
Збирайся в путь щасливу
Ти, Вітре верховинний,
Неси ж бо звістку милую
В твій любий край родинний.

*Вітер вклоняється Ночі й виходить,
помахуючи крилами.*

ЗАКРИВАЄТЬСЯ ЗАВІСА.

ТРЕТЯ ДІЯ

*Краєвид той же, що в першій дії. Ранок.
Сходить сонце. Квіти сплять.*

*Дзвіночок
(будиться)*

Минула вже нічка, сонце ясно світить.
На добрий день, сонце, на добрий день,
квіти,
Вставайте, вставайте!
(Потриває руками, дзвінки дзеленькають)
Лелія
(будиться, протирає руками очі)
Ах, вже ясна днинка!
Майська ніч минула, як одна годинка.

Рожка
(будиться)
Мої пишні шати роса чиста вмила,
Сонечко обсушить – і буду всім мила.

Фіалка
(будиться)
В шовковій травиці солодко я спала.
Сонечко збудило – хвала сонцю, хвала!

Братчик
(будиться)
Який свіжий подув, який ранок ясний,
Які чисті води, який світ прекрасний!

Дзвіночок
Який світ прекрасний, як радісно жити,
Любитися щиро, з усіма дружити!

Сверщик, що сидів за кущем, прискакує.

Дзвіночок
Сверщику, Сверщику, і ти вже збудився?

Сверщик
Збудився і вмився, у житі сушився.

Лелія
А тепер сніданок будеш з нами пити.

Сверщик
Його зготувати – чи знаєте, квіти?

Фіалка
Я знаю.

Братчик
Я знаю.

Лелія
Медочок я маю,
З чистою рососою його розмішаю,

В чашечки наллю я і всіх погощу.
Сверщика-музику найперше прощу.

*Наливає напій з маленької кришталевої
чаші у чарочки, зроблені з зелених
листочків, і подає Сверщикові, Рожі,
Дзвіночкові.*

Фіалка
А мене забули?

Братчик
А мене забули?

Дзвіночок
(жартом)
Та ви зготували самі, ми так чули.

Лелія
Стривайте, маленькі, і вам ще остане,
Медочку є досить, для всіх стане.

*(Наливає в чарочки й подає Фіалці й
Братчикові.)*

Фіалка
Дякую.

Братчик
Дякую.

Сверщик
Спасибі, господине!
При добрій господині кухня не застигне.
Напився я смачно вашого медочку,
А тепер заграю гарну співаночку.

Квіти (всі)
Заграй, заспівай нам!

Сверщик
Яку ж заспівати?

Фіалка
Веселу.

Братчик
Веселу.

Сверщик
Будем зачинати.

(Настроює скрипку й співає.)

Злетів кіс на покіс,
Перепілка в'ється,
Дуже йому сподобалась,
Забаг оженився.
– Перепілко моя,
Чи підеш за мене?
– Ой, не тепер, косарику,
Ще жито зелене.
Пшениця у снопах,
Жито покосили,
Позвозили, змолотили,
У млин поносили.
Як змололи усе,
Учинили раду,
Щоб спросити, погостити
Пташину громаду.
А синичка місить,
Кача воду носить,
А сорока-білобока
На чай гостей просить.

*Під час співання Братчик і Фіалка плещуть
в долоні.*

Сверщик
Танцюйте, маленькі!

Лелія
То Вітрик крилатий
Прийти б сюди мусив і нас похитати,
Інакше не вміють квіточки гуляти.

Сверщик
І де то наш Вітрик по світі мандрує?

Рожка
Поклич його, Сверщику, може, він почує?

Сверщик
(кличе)
Вітре, Вітре, Вітрику!
Милій, жвавий хлопчику,
Ти куди мандруєш, ти куди гуляєш,
Чи вже про нас забуваєш?

Вбігає Вітер.

Вітер
Не забуду про вас, милі, ніде не забуду,
Із-за гори десятої я до вас прибуду.

Лелія

Вітрику милий,
Ми за тобою дуже тужили.

Вітер
(до Лелії)
І ти?

Лелія
Я також.

Вітер
Та що я чую?
А все сваришся, що я пустую.

Лелія
Деколи мушу я нагадати,
Що міру треба в усьому знати.

Вітер
(вдає засмученого)
То що ж тепер я, нещасний, вдію?
І погуляти собі не смію...

Рожя
Не будь, Лелійко, така тривожна,
Чей, погуляти навесні можна.
Охоту я маю.

Братчик
І я.

Фіалка
І я теж вмію.

Вітер
Скажи, Лелійко, мені, чи смію?

Лелія
Чом ні? Лиш чемно.

Вітер
Лиш так я знаю.
Дивіться, квіточки, вже починаю.

(Танцює ритмічний танок, приспівуючи:)
Гей ви, квіти пахучі, пахучі,
Стрясіть роси блискучі, блискучі.
Станьте в коло гуляти, гуляти,
Сверщик буде нам грати, нам грати.
Гей ти, Сверщику, цікавий, цікавий,
Настрой скрипку на славу, на славу,
Заграй же нам дрібненько, дрібненько,
Звесели нам серденько, серденько.

*Під час співу Вітер ставить квіти у коло.
Сверщик, від слів «Гей ти, Сверщику
цікавий», акомпанує на скрипці. Від слів
«Ну же, квіти, лиш живо», слідує
ритмічний танок квітів.*

Ну же, квіти, лиш живо, лиш жваво,
Сюди-туди і вліво, і вправо,
Сюди-туди боками, боками,
Барвистими рядками, рядками.
Ну же, квіти, рядочком, рядочком,
Коло мене віночком, віночком,
Коло мене все в пари, все в пари,
Радуйтеся на яри, на яри.

*Після слів «Радуйся на яри» всі плещуть
радісно в долоні і вертаються на свої
місця.*

Вітер
(кланяється квітам і Сверщику)
Дякую.

Сверщик
Скажи нам тепер,
Вітрику милий,
Чого ти нині радий, веселий?

Вітер
Бо нині можу сказати сміло,
Що своє добре докінчив діло.
Так, так, квіточки, ви всі вже спали,
Листки стулили і спочивали,
Я тоді крила свої розкинув
Та й усю нічку в чужий край линув.
До того краю летів я бистро,
Де пішла пташка, вбрана барвисто.

Рожя
Ти був там, Вітре, бачив Синицю?

Сверщик
Ти бачив тую ледачу птицю?

Вітер
Так, Сверщику, птичка ледача була,
Коли про рідний свій край забула.
Але тепер вже рідню згадала,
І повернутись знов забажала.

Сверщик
Як так, тоді вже іншеє діло –
Її сестричці це буде мило.

Вітер

Що вона робить?

Сверцик

Тяжко сумує,

І її голосу ніхто не чує.

Он там сама вже вона надходить.

Глянь, як, сумненька, травною бродить.

З-поза кущів виходить заплакана Синичка II.

Вітер

(звертається до Синички II)

Ой ти, Синичко, ти, щебетушко,

Веселу вістку шепну на вушко.

Синичка II

Вітрику, братику, ти все пустуєш,

Чи з цею вісткою ти не жартуєш?

Вітер

Та де посмів би я жартувати,

Із твого горя та насміхатись.

Я тобі правду говорю щиро:

Нині побачиш сестричку милу.

Синиця II

О любий Вітре, чи добре чую?

Нині обніму ще й поцілую...

І приголублю до серця свого...

Сверцик

Твоя сестричка не варта того.

Квіти (всі)

Не варта!

Синиця II

Знаю я, любі, знаю.

Згрішила важко супроти краю,

Супроти всіх вас.

Та ви забудьте –

І милосердні до неї будьте...

Сверцик

За таку зраду забути важко,

Але для тебе вчиним це, пташко.

Квіти (всі)

Вчиним це радо!

Синичка II

Дякую дуже.

Дякую всім вам, а тобі,

Друже Вітре, найперше.

Сверцик

Ой, бо є за що...

А я то думав: Вітер – ледащо...

Вітер

(жартуючи)

Хто так думає, зараз прилечу

І його скрипку пірву, розмечу...

Не руш ти скрипки, хто буде грати,

Як тобі схочеться потанцювати?

Синиця II

(прислухаючись)

Тихше, тихше...

Хтось над потічком квилить,

Аж цвіт головку клонить

До землі ближче...

Сверцик

Тихше...

Квіти

(шепотом)

Тихше...

Вітер

(складає крила)

Тихше...

Синичка II

(дивиться пильно вдаль)

Хтось до нас біжить бистро,

Аж нив хилиться колос.

(Чути тихе схлипування за кулісами)

Пізнаю сестрин голос...

Ой, сестро!

Біжить назустріч сестрі. Усі дивляться в напрямку бігу Синиці II. По хвилі входить Синиця II з Синицею I, обіймаючи й цілуючи її.

Синиця I

Сестричко, люба, мила,

Прости, я завинила!

Синичка II

Давно вже я простила: щовечора стелила
Гніздо м'якенько,
Щоранку виглядала і ось тебе діждала,
Моє серденько.

Синиця I
(тулиться до сестри).
О, добра ти безмірно!

Синичка II
(обіймає Синицю I)
Бо люблю тебе вірно.

Синиця I
(плаче)
А я що учинила?
Вірне серце зранила...

Синичка II
(лагідно)
Тихо вже, тихо...
Давнее люте лихо
Треба забути.
Спочинеш у гніздечку,
У милім холодочку
По довгій путі.

Синичка I
Але найперше мушу
Сумління своє й душу
Від гріха змити.
(Простягає руки благально до квітів.)
Сльозами землю зрошу,
У вас прощення прошу,
Ріднії квіти!

Квіти (всі разом)
Прощаємо провину,
Приймаємо в гостину
В нашу долину.

Синичка I
(до Сверщика)
Тепер перед тобою виповім вину мою
Велику дуже.
Над тобою сміялась, твою скрипку
стоптала...
Чи простиш, друже?

Сверщик
Радо тобі прощаю,
в ріднім краю вітаю,
І твердо вірю,

Що не будеш блудити
і по чужих ходити
В чужому пір'ю!

Синиця I
Ніколи вже, ніколи!
Отес, по вольній волі
Вам присягаю;
В чужі не піду поля,
бо радість, щастя, доля –
Лиш в ріднім краю.

Квіти (всі)
Лиш в ріднім краю!
Тепер, коли минула
Недобрая година,
Коли до нас вернула
Заблукана дитина,
Всі разом заспіваймо
Співаночку-веснянку.
Весело погуляймо
В проміннях ясних ранку.
(Настроює скрипку.)

Фіалка
Всі разом заспіваймо
Співаночку-веснянку.

Братчик
Весело погуляймо
В проміннях ясних ранку.

Вітер
Заграй нам, Сверщичу, пісню,
А ми всі – за тобою;
Хай голос одізветься
За лісом, за горою.
Хай в цілім світі знають:
Землі цієї діти
Для неї виростають,
Для неї хочуть жити.

*Сверщик ударяє на скрипці повний акорд,
починає грати й співати, а всі – за ним:*

Радуємся всі нині
В нашій гарній долині
Гей, гей, гоя, га,
В нашій гарній долині.
Вітрик дує, гуляє,
Квіти в танець скликає.
Сверщик грає та гуде,
Ціле літо так буде.

Гей, гей, гоя, га,
Ціле літо так буде.
Сонце з неба сяє,
Теплом всіх наділяє.
Гей, гей, гоя, га,
Теплом всіх наділяє.
А та рідна землячка
Горне всіх до серденька.
Гей, гей, гоя, га,
Горне всіх до серденька.
Ми припадем до неї,
До рідної, святої.

Гей, гей, гоя, га,
До рідної, святої.
Любов'ю змережем,
Для себе збережем.
Гей, гей, гоя, га,
Для себе збережем!
ЗАВІСА.

Личма́н – металева прикраса, яку жінки носили на шії.

ГАЛИНА РИМАР

ЧАРІВНА ФЛЕЙТА

Казка-п'єса

В однім славнім королівстві
завжди лад був, добрі всі.
Від світання й до смеркання
працювали
і пісні
найпрекрасніші творили,
у достатку, мирі жили.
Гарно ниви обробляли,
квітники, сади плекали.
І в садочках, на баштанах
все родило-достигало.
Діти старших поважали,
їм в усьому помагали,
вчилися змалечку добру.
І жилося в краю тім
добре старшим і малим.

За горами, за крутими
жив зміїще лютий, злий.
І дізнавсь про край привільний –
розлютивсь, бо заздрих всім.
І на край Добра і Світла
наслав злий і лютий вітер,
що разносив сум, незгоду,
сварки, бійки між народу.
Вже у кожному домі лихо,
сваряться дорослі й діти.
Лад і мир війна змінила,
нема згоди, нема діла.
Діти в школах неслухняні,
не слухають тата, мами.
Став той край занепадати...

Ось і зимонька прийшла,
сипле сніг на всі поля.
Сніжиночки здивувались:
– Що із добрим краєм сталось?
Нас матусенька Зима
вчила землю укривати,
все живе оберігати
від морозів, від вітрів...
Люд став непривітний, злий...
Не радіють нам, пухнастим,
не виходять зустрічати!

Королева снігова
в краю мерзлоти жила
(*королева дивиться в люстерко*):
– Вже моя прийшла пора!
Повно діток неслухняних,
подарую їм кристали
замість серця крижані –

служать хай тепер мені!

У тварин перетворю,

в свої сани запряжу!

(Виходять троє хлопчаків.)

– Ось вони, ледачі діти!

(Махає на них своїм жезлом.)

Будете мені служити!

Санки Кая підійдуть. Нас чекає до-о-вга путь!

(Хлопці самі впрягаються в «сани» (візочок на колесах) і важко тягнуть, витираючи мокре чоло, королеву за ялинку)

А сніжинки закружляли,

скрізь чарівника шукали

(кружляють і видивляються з-під рук довкола).

І нарешті відшукали

і отак йому сказали:

– Треба край цей рятувати!

– Бачу й сам, що кепські справи.

Та безсилий в цьому я,

моїх добрих чар замало,

щоб здолати кригу зла.

Підсобити в цьому зможе

донька королеви Лади –

принцеса Поліна Перша.

Має флейту чарівну.

Як на ній вона заграє,

все тоді на місце стане!

Знов сніжинки полетіли

й до принцеси говорили:

– Зичимо здоров'я вам!

Світ врятуйте від злих чар!

І принцеса усміхнулась.

Лиш вустами доторкнулась

до сопілочки вона –

і музика полилась...

Край мелодія збудила,

у серця Добро вселила.

Здивувались хлопчаки:

– Що це з нами?

– Що було?

Й повернулось в край Добро!

Знову лад в країні, тихо.

Залунали знов пісні.

Люди узялись за розум.

Скрізь затишно, в праці всі.

Як дізнався змій про це –

з люті лопнув і помер.

У тім краю добре буде,
де працюють добрі люди,
де науку здобувають
і про край свій вірно дбають

II СЕМЕСТР

РОЗДІЛ 2. МАЛЮЄ СВІТ ПОЕЗІЯ

ТЕМА 3. МУЗИКА ПОЕТИЧНОГО СЛОВА

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

ЗА СОНЦЕМ ХМАРОНЬКА ПЛИВЕ...

За сонцем хмаронька пливе,
Червоні поли розстилає
І сонце спатоньки зове
У синє море: покриває
Рожевою пеленою,
Мов мати дитину.
Очам любо. Годиночку,
Малую годину
Ніби серце одпочине,
З богом заговорить...
А туман, неначе ворог,
Закриває море
І хмароньку рожевую,
І тьму за собою
Розстилає туман сивий,
І тьмою німою
Оповиє тобі душу,
Й не знаєш, де дітись,
І ждеш його, того світу,
Мов матері діти.

САДОК ВИШНЕВИЙ КОЛО ХАТИ...

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.
Сем'я вечеря коло хати,
Вечірня зіронька встає.
Дочка вечерять подає,
А мати хоче научати,
Так соловейко не дає.
Поклала мати коло хати

Маленьких діточок своїх;
Сама заснула коло їх.
Затихло все, тільки дівчата
Та соловейко не затих.

НАД ДНІПРОВОЮ САГОЮ

Над Дніпровою сагою
Стоїть явор меж лозою,
Меж лозою з ялиною,
З червоною калиною.

Дніпро берег риє-риє,
Яворові корінь миє.
Стоїть старий, похилився,
Мов козак той зажурився.

Що без долі, без родини
Та без вірної дружини,
І дружини, і надії
В самотині посивіє!

Явор каже: «Похилюся
Та в Дніпріві скупаюся».
Козак каже: «Погуляю
Та любую пошукаю».

А калина з ялиною
Та гнучкою лозиною,
Мов дівчаточка, із гаю
Виходжаючи, співають;

Повбирані, заквітчані
Та з таланом заручені,
Думки-гадоньки не мають,
В'ються-гнутья та співають.

ПАВЛО ТИЧИНА

НЕ БУВАВ ТИ У НАШИХ КРАЯХ!

Не бував ти у наших краях!
Там же небо – блакитні простори...
Там степи, там могили, як гори.
А веснянії ночі в гаях!..
Ах, хіба ж ти, хіба ти це знаєш,
Коли сам весь тремтиш, весь смієшся,
ридаєш,
Серце б'ється і б'ється в грудях...
Не бував ти у наших краях.

Не бував ти у наших краях,
Бо відтіль не таким би вернувся!
Чув про степ, що ген-ген простягнувся?
Єсть там люди – й зросли у степах,
Що не люблять, не вміють ридати.
Що не можуть без пісні і нивки зорати!
Тебе ж завжди я бачу в сльозах... –
Не бував ти у наших краях.

БЛАКИТЬ МОЮ ДУШУ ОБВІЯЛА...

Блакить мою душу обвіяла,
Душа моя сонця намріяла,
Душа причастилася кротості трав –
Добрідень я світу сказав!

Струмок серед гаю як стрічечка,
На квітці метелик мов свічечка.
Хвилюють, маюють, квітують поля –
Добрідень тобі, Україно моя!

ГАЇ ШУМЛЯТЬ...

Гаї шумлять –
Я слухаю.
Хмарки біжать –
Милуюся.
Милуюся-дивуюся,
Чого душі моїй
так весело.
Гей, дзвін гуде –
Іздалеку.
Думки пряде –
Над нивами.
Над нивами-приливами,
Купаючи мене,
мов ластівку.
Я йду, іду –
Зворушений.
Когось все жду –
Співаючи.
Співаючи-кохаючи
Під тихий шепіт трав
голублячий.
Щось мріє гай –
Над річкою.
Ген неба край –
Як золото.
Мов золото – поколото,
Горить-тремтить ріка,
як музика.

ЄВГЕН ГУЦАЛО

ЧАРІВНИКИ

Ніч – велика чарівниця!
Зчарувала звіра, птицю,
зчарувала всіх людей –
не побачиш їх ніде.
Не побачиш вітра в полі,
ні тополю на роздоллі,
ні метелика, ні бджілку,
ні в цвіту вишневу гілку...
Ранок – все відчарував:
сині квіти поміж трав,
і метелика, і бджілку,
і в цвіту вишневу гілку,

і баского вітра в полі,
і тополю на роздоллі,
всіх людей, і звіра, й птицю!..
Ніч – велика чарівниця,
та ще більший чарівник
ранок – щирий трудівник,
що і сам трудиться звик,
що до праці всіх розбудить,
хай то птиці, звірі, люди...
Два оці чарівники
в світі цім живуть віки.

ЗІРКА

Із коромислом по воду
аж до моря зірка ходить.
Коли зірка йде по воду –
весело сміється,
Коли зірка йде з водою –
срібло з відер ллється.
Срібна зірка йде з водою,
срібні в зірки руки,
ллється чисте срібло з відер
на ліси та луки.
Ллється чисте срібло з відер
на маки й калину,
на завітчану у місяць
срібну Україну.

ЖУРАВЛІ ВИСОКІ ПРОЛІТАЮТЬ

Журавлі високі пролітають,
ледве видно птахів із землі.
Журавлів я з вирію стрічаю
і прошу перо у журавлів.
Ставши над Дніпром зеленооким,
ставши над усміхненим Дніпром,
я прошу перо у них високе,
піднебесне в них прошу перо.
Хай з небес перо високе кинуть,
хай мене благословлять крилом,
щоб писалось слово журавлине
журавлиним з вирію пером.
Щоб воно до вирію літало,
журавлиний звідало політ,
та завжди із вирію вертало
до святої отчої землі...

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ

ДОЩ

Благодатний, довгожданий,
Дивним сяйвом осіяний,
Золотий вечірній гість
Впав бадьоро, свіжо, дзвінко
На закурені будинки
Зголоднілих передмість.
Відкривай гарячі груди,
Мати земле! Дощ остудить,
Оживить і запліднить, -
І пшеницею, й ячменем
Буйним повівом зеленим
Білі села звеселить.

ПЕРЕД ГРОЗОЮ

Натрудившись у квітні,
Перецвівши у маю,
Йдуть дерева передлітні
В повинь лагідну свою.

Пелюстки зронивши в ноги,
Ждуть у зав'язі вони
Благодатної вологи
З рук дозрілої весни.

На траві роси немає,
Дим прослався над селом.
Землю ластівка черкає
Розтривоженим крилом,
Горобці в піску сипкому –
Ніби діти у ставку...
Стане ясно і малому,
Річ побачивши таку.

Йде гроза з-за верхогір'я...
Справді, тільки примічай:
Чорних птиць імлисте пір'я
Затемнило небокрай.

Прокотився грім з розгоном,

Грають блискавок шаблі,
Пахне морем і озоном
Від притихлої землі.

ОСІНЬ-МАЛЯР ІЗ ПАЛІТРОЮ ПИШНОЮ...

Осінь-маляр із палітрою пишною
тихо в небі кружляє,
осипає красою розкішною.

Там розсипа вона роси сріблесті,
Там тумани розливає,
Ліс одягає у шати барвисті.

Ліс обливає кольорами дивними,
Ніжно сміється до вітру,
Грає цілунками з ним переливними.

Фарби рожеві, злотисті, червоні,
Срібно-блакитне повітря...
Ніжні осінні пісні тиходзвонні!

ЛЮБИ ПРИРОДУ НЕ ЯК СИМВОЛ...

Люби природу не як символ
Душі своєї,
Люби природу не для себе,
Люби для неї.

Вона – не тільки тема вірша
Або картини, –
В ній є висоти незміримі
Й святі глибини.

У неї є душа могутча,
Порив є в неї,
Що більший над усі пориви
Душі твоєї.

Вона – це мати. Будь же сином,
А не естетом,
І станеш ти не папіряним –
Живим поетом!

МИКОЛА ВІНГРАНОВСЬКИЙ

БАБУНИН ДОЩ

Бабунин дощ, на клямці цяпота,
І стежка в яблуках вже стежкоюблуката,
З котяри – іскри! З м'яти – чамрота!
Пускає бульби на порозі хата...
Іде хтось темним садом – заховайсь!
Іде, й стає знадвору за стіною,
І мокро дихає над мокрою губою.
Як звуть його?
Чи взагалі він звався?
Хто він такий в залатанім кожусі,
В кожусі, а хапає дрижаки?..
Попискують пташата в його вусі,
І в бороді дримають їжаки.
Одне – сов'яче око, друге – вовче,
Рука – крило, друга рука – весло,
У півобличчя день, а півобличчя з ночі,
На голові посріблене сідло,
Де ж кінь його? У торбі кінь, я знаю.
Порожню торбу він би не носив...
Стоїть, і передихує, й чекає,
Мабуть, насправді вибився із сил,
Бо хто ж то знає, скільки йому років
І скільки він живе тисячоліть?..
Прийшов під нашу хату ненароком,
Прийшов перечекати і стоїть:
Зайти чи ні до нас, до бульбохати?..
З ноги на ногу ось переступив,
Щось наче хтів було мені сказати,
Та садом знов почапав у степи...

САМА СОБОЮ РІЧКА ЦЯ ТЕЧЕ

Сама собою річка ця тече,
Маленька річечка, вузенька, як долоня.
Ця річечка Дніпра тихенька синя доня,
Маленька донечка без імені іще.

Вона тече в городі в нас під кленом,
І наша хата пахне їй борщем.
Цвіте над нею небо здоровенно
Солодкими хмаринами з дощем.

Ця річечка тече для клена і для мене,
Її й тоді я бачу, коли сплю.
Я річечку оцю в городі в нас під кленом,
Як тата, й маму, і як мед, люблю.

ПЕРША КОЛИСКОВА

Спи, моя дитино золота,
Спи, моя тривого кароока.
В теплих снах ідуть в поля жита,
І зоря над ними йде висока.

Спи, моя гіллячко голуба,
Тихо в моїм серці і щасливо.
За вікном хлюпочеться плавба
Твоїх літ і долі гомінливої.

Спи, моя дитинко, на порі.
Тіні сплять і сонна яворина...
Та як небо в нашому Дніпрі,
Так в тобі не спить хай Україна.

Хай вона не спить в тобі повік,
Бо вона – для тебе і для світу...
Люлі, мій маленький чоловік,
Капле сон сріблястий з верховіту...

ДАЛЕНІЄ ВЕЧІР В БАБИНОМУ ЛІТІ...

Даленіє вечір в бабиному літі,
І поміж тополі з поля до села
Гусеня хмарини плутається в житі,
Малинові пера губить із крила.
Губить воно, губить, що робити має?
В небі наліталось досхочу.
В стиглім житі вітер пера позбирає,
Все ж одно з хмарини хліба не печуть.

ДАЛЕКИМИ СВІТАМИ

Далекими світами
Вночі і по ночах
Горбатими морями
Летів додому птах.

Його мала голівка
Боялась над крилом,
Та зацвітала гілка
Блакитно-білим сном.

І птах сказав до себе,
До вітру на крилі:
– Нам лиш літати небом,
А жити на землі.

ПАВЛО ФИЛИПОВИЧ

БІЛЯВИЙ ДЕНЬ ВТОМИВСЯ І ПРИТИХ

Білявий день втомився і притих,
І з глибини блакитного спокою
Прямує сонце тихою ходою
До роздоріжжя вечорів смутних.

Не довгий час спиняється у них,
Поломеніє пізньою красою,
Немов на обрій зводить за собою
Примари мрій криваво-золотих.

І дня нема. Та променисто-ніжний
На ясне небо, на простір надсніжний
Розлився світ і не пускає тьми;

Лиш місяць срібний тихше і смутніше
Ті ж візерунки темно-сині пише
На білих шатах пишної зими.

БОГДАН-ІГОР АНТОНІЧ

ЗИМА

Кравці лисицям хутра шують,
вітри на бурю грізно трублять.
О боже, стережи в завію
і людські, і звірячі кубла.
У сто млинах зима пшеницю
на сніг сріблясто-синій меле.
Назустріч бурі ніч іскриться,
провалюючи небом села.

ОЛЕКСАНДР ОЛЕСЬ

ЗГАДУЮ: ТАК Я В ДИТИНСТВІ ЛЮБИВ...

Згадую: так я в дитинстві любив
вибігти вранці із хати,
тільки послухати шелести нив,
з вітром пісні поспівати.
Що говорив мені в лісі струмок,
що мені поле шуміло –
мозок не міг зрозуміть їх думок,
серце ж моє розуміло.
Дивною казкою був мені світ, –
так, наче він мені снівся.
Безліч пройшло з того часу вже літ,
світ же, як сон, і лишився...

КОНВАЛІЯ

Очі розкрила конвалія біла
І в дивуванні застигла, зомліла...

Бо біля неї не трави всміхались,
Бо понад нею не віти гойдались, –
Мовчки кімната пустельна сіріла...

Де ж тії пестоці вітру летючого,
Де ж тії квітоньки гаю пахучого,
Де ж тії ночі сріблясто-блакитні,
Де ж тії ранки рожеві, привітні,
Де ж тії усміхи сонця блискучого?!

О, не одна ти не в рідній оселі...
Квітко! Прокинувсь і я у пустелі!
Марив – мене оточатимуть люди.
Глянув – чорніють, сіріють усюди
Ворони, змії та з каменю скелі.

СТЕП

Степ весною – наче килим,
Сонце кидає нитки,
Вишиває візерунки,
То розводи, то квітки.

Зеленіє степ весною,
З кожним днем пишніш стає,
То обсиплеться росою,
То враз пахоці полле.

Степ у літі – наче море,
Розіслався навкруги,
Хто його обійме зором,
Хто углядить береги?!

Ось подув південний вітер,
Захиталось море трав.
Справді, гляньте: степ широкий
Буйним сизим морем став!

Мов пустеля неоглядна,
Степ пожовклий восени.
Мов пісок, рудіють трави,
Не шумлять уже вони.

Не почуєте вже співу
Голосних, дзвінких пташок,
Не побачите ніде вже
Ні розводів, ні квіток.

Степ зимою – мов перина,
Біла, рівна і м'яка.
Спить на ній. зима холодна,
Баба люта і лиха.

Мертвий сон старої баби
Злі морози стережуть,
Доки їх вітри південні

У яри не заметуть.

ЛІС ВОСЕНИ

Давно вже скошені лани,
Стоять степи похило,
А в лісі, в лісі восени
Так любо ще, так мило.

На липах листя золоте,
Тріпоче понад вами,
Неначе знову ліс цвіте
Осінніми квітками.

Там наче макові квітки
На гілці зайнялися,
Там наче жовті нагідки
Промінням проїнялися.

Тут в росах квіти лісові,
Там струмені прозорі,
Ось кущ біліє на траві,
Як шум на синім морі.

Там шпак доспіває пісні,
Всю душу виливає,
Якісь брехеньки голосні
Сорока розпускає.

Ось жовтий лист на зайця впав,
І заєць стрепенувся,
Схопивсь, на задні лапки став
І вбік кудись метнувся.

Он ледве чутно ходить лис.
То зникне між травою,
То вгору дивиться кудись
І крутить головою.

А вколо листя золоте
Тріпоче понад нами,
Неначе вдруге ліс цвіте
Осінніми квітками.

ДМИТРО ПАВЛИЧКО

ПРОЛІСОК

Я бачив, як зірниця впала,
Як на снігу вона палала,
Як сніг, біліший від лілеї,
Вночі іскрився біля неї.

Де в темноті зоря згоріла,
З'явилась вранці квітка біла,
І сонце стало ніби вище,
І сніг лежав, як попелище.

ВЕСНА

До мого вікна
Підійшла весна,
Розтопилася на шибці
Квітка льодяна.

Крізь прозоре скло
Сонечко зайшло
І поклало теплу руку
На моє чоло.

Видалось мені,
Що лежу я в сні,
Що співає мені мати
Золоті пісні,

Що мене торка
Ніжна і легка,
Наче те весняне сонце,
Мамина рука.

АНАТОЛІЙ КОСТЕЦЬКИЙ

ВЕСНЯНІ ДАРУНКИ

Весна дарує кожному,
що треба і що хочеться.

Полям – сніги поталі,
лісам – траву і листя,
птахам, які вертають,
дарує рідні гнізда.

По жмені ластовиння
весна дарує дітям,
а мамам – ранки сині
та перші ніжні квіти.

Річкам дарує воду,
зернинам – теплу землю,
а сіячам – роботу,
почесну і веселу.

НАТАЛЯ ЗАБІЛА

ВЕСНА

Ось іде весна ланами,
Перелогами, лісами.
Де не ступить – з-під землі
Лізуть паростки малі.

Як опустить вниз правицю –
Зеленіє скрізь травиця.
Як лівицю підведе –
Всюди листя молоде.

На берізку гляне зблизька –
У сережках вся берізка.
До верби підійде – ба! –
В білих котиках верба.

А як здійме руку вгору
До блакитного простору –
З кожним помахом руки
Линуть з вирію пташки.

Розквітають в луках квіти.
Зеленіють в лісі віти.
Все зелене, молоде...
За весною літо йде!

БАРВІНОК

Недавно ще гула метелиця,
Іще лежить в низинах сніг,
А вже барвінку листя стелиться

Зеленим килимом до ніг.
Воно під снігом і під кригою
Всю зиму зелень берегло
І перше стрінуло з відлигою
Весняне сонце і тепло.
Із перемогою і славою
Весна з'являється на світ,
І квітне радістю яскравою
Барвінковий ірчастий цвіт.

ДМИТРО ПАВЛИЧКО

ДЕ НАЙКРАЩЕ МІСЦЕ НА ЗЕМЛІ

Де зелені хмари яворів
Заступили неба синій став,
На стежині сонце я зустрів,
Привітав його і запитав:

– Всі народи бачиш ти з висот,
Всі долини і гірські шпилі.
Де ж найбільший на землі народ?
Де ж найкраще місце на землі?

Сонце усміхнулося здаля:
– Правда, все я бачу з висоти.
Всі народи рівні. А земля
Там найкраща, де вродився ти!

ЛІНА КОСТЕНКО

УСЕ МОЄ, ВСЕ ЗВЕТЬСЯ УКРАЇНА

Буває, часом сліпну від краси.
Спинюсь, не тямлю, що воно за диво,
оці степи, це небо, ці ліси, –
усе так гарно, чисто, незрадливо,
усе як є – дорога, явори,
усе моє, все зветься – Україна.
Така краса, висока і нетлінна,
що хоч спинись і з Богом говори.

СПИНЮСЯ Я...

Спинюся я
і довго буду слухать,
як бродить серпень по землі моїй.
Ще над Дніпром клубочиться задуха,
і пахне степом сизий деревій.
Та верби похилилися додолу,
червоні ружі зблідли на виду,
бо вже погналось перекотиполе
за літом –
по гарячому сліду...

ГАЛИНА РИМАР

УКРАЇНА У НАС ОДНА

Нема на світі більшого добра,
Ніж та земля, яка нас народила,
Скупала в руті-м'яті, любистках
І на добро усіх благословила.
Не пасинки, ми діти всі її,
З її піснями ідемо по світу,
Немає більш святого у житті,
Як рідну землю над усе любити!

МИКОЛА СИНГАЇВСЬКИЙ

УКРАЇНА-МАТИ

Перше наше слово з нами повсякчас,
Мати-Україно, ти одна у нас!
Ниви і діброви, і садів окрас –
Рідна мати Батьківщино,
Ти ж одна у нас!

Хай же мир і дружба поєднують всіх,
І дзвенить дитячий безтурботний сміх.
Нам зоріє доля світла і ясна.
Рідна мати Батьківщино,
Ти ж у нас одна!

РОЗДІЛ 3. ВІД КАЗКИ ДО КНИГИ БУТТЯ

ТЕМА 4. КНИЖКА ВЧИТЬ, ЯК У СВІТІ ЖИТЬ

ПОВІСТЬ МИНУЛИХ ЛІТ

ТРИ БРАТИ – КИЙ, ЩЕК, ХОРИВ І СЕСТРА ЇХНЯ ЛИБІДЬ

Поляни жили окремо й володіли своїми родами. І до того вони жили родами, кожен на своїх місцях. І були три брати: одному ім'я Кий, другому – Щек, а третьому – Хорив, а сестра в них була Либідь. Сидів Кий на горі, де тепер узвіз Боричів. А Щек сидів на горі, яка зветься нині Щекавицею. А Хорив на третій горі, від нього вона прозвалася Хоревницею. І збудували вони місто в ім'я старшого брата свого й нарекли його Київ. Був круг міста ліс та бір великий, і ловився там всякий звір, і були мужі мудрі й тямущі, а називалися вони полянами, від них поляни й донині в Києві.

Дехто, не знаючи, каже, що Кий був перевізником коло Києва, мовляв, був перевіз з того боку Дніпра; тим-то й говорили: «На перевіз на Київ». Але якби Кий був перевізником, то не ходив би він до Царгорода. А Кий князував у своєму роду і ходив до царя грецького, і той цар, переказують, зустрічав його з великою шанобою та почестями. Коли ж він повертався, то прийшов на Дунай, возлюбив одне місце, і поставив там невеликий городок, і хотів було сісти в ньому своїм родом, та не дали йому навколишні племена; так і донині називають придунайці те городище – Києвець. Кий же, повернувшись у своє місто Київ, тут і помер. І брати його, Щек і Хорив, і сестра їхня Либідь тут же померли.

Після смерті братів рід їхній став князувати у полян, а в древлян було своє княжіння, а в дреговичів своє, а в словен у Новгороді своє. Інше князування було на річці Полоті, де жили полочани. Від них пішли кривичі, які сидять у верхів'ї Волги, і у верхів'ї Двіни, і у верхів'ї Дніпра, їхнє місто – Смоленськ. Від них же походять і сіверяни. А на Білоозері сидить весь, на Ростовському морі – меря. А на річці Оці, де вона впадає у Волгу, – мурома, яка говорить своєю мовою, і черемиси, які говорять своєю мовою, і мордва, яка говорить своєю мовою. Ось хто тільки говорить на Русі: поляни, древляни, новгородці, полочани, дреговичі, сіверяни, бужани, які сиділи по Бугу, а потім прозвалися волинянами. А от інші народи, які платять данину Русі: чудь, меря, весь, мурома, черемиси, мордва, перм, печора, ям, литва, корс, – усі вони говорять своїми мовами й живуть у краях північних. Радимичі ж і в'ятичі – від роду ляхів. Було ж бо два брати у ляхів – один Радим, а другий В'ятко. Брати прийшли й сіли: Радим – на Сожі, від нього прозвалися радимичі, а В'ятко сів із родом своїм на Оці, від нього прозвалися в'ятичі. І жили в мирі поляни, і древляни, і сіверяни, і радимичі, і в'ятичі, і хорвати. Дуліби жили понад Бугом, де зараз волиняни, а уличі й тіверці сиділи на Дністрі, у близькому сусідстві з Дунаєм, і була їх велика сила, слов'янських племен, від Дністра до самого моря, і міста їхні стоять до сьогодні. За те й назвали їх греки «Велика Скіф», або «Велика Скуф».

Усі ці племена мали свої звичаї і закони своїх батьків, кожен – свій норів і побут. Поляни мали звичай батьків своїх лагідний і тихий; шанобу і сором великий мали перед своїми невістками та сестрами, матерями й батьками своїми. І був у них шлюбний звичай: зять не ходив брати молоду, а приводили її звечора, за день до того, а завтра приносили за нею придане. А древляни викрадали собі жінок коло води. А радимичі, в'ятичі та сіверяни мали спільний звичай: жили в лісі, яко і всякий звір, шлюбів не мали й ставали на ігрища між селами. Сходились на ті ігрища, на пісні й танці і тут умикали, тобто викрадали, собі жінок, перед тим змовившись з ними. А коли хто вмирав, творили тризну над ним, а тоді

вирубували велику колоду і клали на ту колоду мертвяка й спалювали. А після того, зібравши кістки, укладали в малу посудину й ставили на стовпах при дорозі. Так роблять і зараз в'ятичі та кривичі.

ПРО КНЯЗЯ ОЛЕГА

І жив Олег в мирі з усіма землянами, княжачи в Києві. І прийшла осінь, і згадав Олег коня свого, якого тримав здавна у стайні, вирішивши ніколи не сідати на нього. Питав-бо колись волхвів і віщунів: «Од чого мені доведеться померти?» І сказав йому один віщун: «Княже! Кінь, якого ти любиш і їздиш на ньому, – від нього тобі й померти!» Олег же, взявши це собі до тямки, каже: «Ніколи не сяду на нього і більше не гляну».

І звелів годувати його, і не приводити його до себе. І перебув декілька років, не бачивши його, аж поки й на греків не пішов.

А повернувшись до Києва і проживши чотири роки, на п'яте літо він спом'янув коня, що від нього, як віщували волхви, мав померти. І, покликавши старшого над конюхами, запитав: «Де кінь мій, якого я поставив був годувати і берегти його?» А той каже: «Помер». Олег же посміявся і докорив віщунів, кажучи: «Невірно ото говорять волхви і все те неправда є: кінь помер, а я живий». І наказав він осідлати коня: «Хай-но погляну на кості його». І прибув він на місце, де лежали його кості голі і череп голий, спішився і, посміявшись, сказав: «Чи не від цього черепа смерть мені приймати?» І ступив він ногою на череп, і, з'явившись із черепа, змія вкусила його в ногу. І з того він розхворівся і помер. І плакали по ньому всі люди плачем великим, і понесли, і поховали його на горі, яка зветься Щекавицею. Є ж і досі могила його, зветься могилою Олеговою. А було всього його княжіння тридцять три роки.

ПРО КНЯГИНЮ ОЛЬГУ

В літо 955. Попливла Ольга в грецьку землю. І прийшла до Царгорода. Був тоді царем Костянтин.

І прийшла до нього Ольга, і побачив цар, що вона дуже гарна лицем і розумна, подивувався її розуму, бесідуючи з нею, і мовив їй:

– Достойна ти еси царствувати з нами в столиці нашій.

Вона ж, розгадавши ті слова, відповіла цареві:

– Я ж бо язичниця. Якщо хочеш мене хрестити, то хрести сам; а як ні – то я не хрещусь.

І хрестив її цар з патріархом. Просвітившись, вона раділа тілом і душею. Після хрещення покликав її цар і сказав їй:

– Хочу тебе взяти в жінки собі.

Вона ж відмовила:

– Як же ти хочеш взяти мене, коли ти сам хрестив і назвав мене дочкою. А в християн цього не дозволено – ти сам знаєш.

Засміявся цар і сказав:

– Переклюкала ти мене, Ольго! Перехитрила!

І дав їй дарів багато, золота і срібла, шовку і посуду дорогого. І відпустив її цар, назвавши своєю дочкою. Прийшла Ольга в Київ і вчила сина свого Святослава прийняти хрещення.

СВЯТОСЛАВ УКЛАДАЄ МИР З ГРЕКАМИ І ПОВЕРТАЄТЬСЯ ДО КИЄВА. СМЕРТЬ СВЯТОСЛАВА

Направив Святослав послів до грецького царя, кажучи так:

– Хочу мати з тобою твердий мир і любов.

Цар же, почувши те, зрадів і послав йому дарів більше, як до того. Святослав узяв дари і став думати з дружиною своєю: «Якщо не укладемо миру з царем і довідається цар, що нас мало, то прийдуть греки й обложать нас у стінах міста. А руська земля далеко, печеніги з нами у війні, і хто нам допоможе? Укладемо ж мир з царем: вони ж бо присяглися платити нам данину – того і досить нам. Якщо ж перестануть нам платити данину, то знову з Русі, зібравши велике військо, підемо на Царгород».

Люба була дружині ця промова Святослава, і послали кращих мужів до грецького царя. Наступного дня, ранком, цар покликав їх і сказав:

– Хай говорять послы руські.

І звелів писареві записувати на хартію все, що передав Святослав. І почали послы говорити, а писар записувати. І було сказано так:

– Я, Святослав, князь руський, як клявся, так і підтверджую договором цим свою клятву: хочу разом з усіма боярами і підданими мені руськими та іншими мати мир і правдиву любов з великим царем грецьким і з усіма людьми, і ніколи не буду замишляти на країну вашу, і не буду збирати війська ні на землю грецьку, ні на корсунську, ні на болгарську. І якщо хто інший замислить супроти країни вашої, то я йому буду ворогом і буду воювати з ним, як уже клявся я грецьким царям. А зо мною бояри і вся Русь, та збережемо правдивий мир! Якщо ж ми не дотримаємося чогось із сказаного, то хай буду я і ті, хто зо мною і піді мною, хай будемо прокляті від бога, у якого віруємо, – Перуна і Волоса, бога худоби, і хай будемо жовті, як золото, і своїми мечами посічені будемо. Не сумнівайтесь у правді того, що ми сказали вам нині, і записали на хартії цій, і скріпили своїми печатками.

Уклавши мир з греками, Святослав замислив повернутися в Київ, бо він побачив, що в нього мало дружини. І сказав собі: «Коли б хто не спокусився вбити дружину мою і мене якими-небудь хитрощами». Адже багато воїнів було вбито в боях.

І він промовив:

– Піду на Русь, приведу ще дружину.

Зібрався Святослав і поплив на човнах до порогів. І сказав йому воєвода батька його Свенальд:

– Обійди, князю, пороги на конях, бо стоять коло порогів печеніги.

Та не послухав його Святослав і поплив далі човнами. А переяславці послали до печенігів сказати:

– Ось іде мимо вас на Русь Святослав з невеликою дружиною, забравши в греків багато добра й полонених без ліку.

Почувши про те, печеніги заступили пороги. І вийшов Святослав до порогів, і не можна було їх пройти, бо вже почало нести кригу. Зупинився Святослав зимувати в Білобережжі, та не стало в них харчів, і був голод великий, – платили по півгривни за конячу голову. Тут перезимував Святослав.

У літо 972-го, коли настала весна, поплив Святослав через пороги. І напав на нього Куря, князь печенізький. Убили Святослава, узяли його й зробили чашу з черепа, обкувавши його, і пили з черепа печеніги.

Свенальд же врятувався й повернувся до Києва. А всіх літ князювання Святослава було двадцять вісім.

ВОЛОДИМИР ВИБИРАЄ ВІРУ

У літо 986-го прийшли з Волги болгари магометанської віри, кажучи:

– Ти, князю, мудрий і розумом тямущий, а закону не знаєш; повіруй у наш закон і поклонися Магометові.

Володимир спитав:

– Яка ж ваша віра?

– Віруємо Богу, а Магомет нас учить: не їсти свинини, не пити вина, зате після смерті, каже, можна жити в розкоші. Дасть Магомет кожному по сімдесят вродливих жінок, і вибере одну найвродливішу, і покладе на неї вроду всіх, та й буде йому жоною. І хто на цьому світі бідний, то буде й на тому, – і всяку іншу лжу говорили (...).

Володимир слухав їх, бо й сам любив жінок. Та ось що йому було нелюбо: не їсти свинини й заборона пити. І він сказав:

– Русі єсть веселіє пити, не можемо без того бути.

Потім прийшли іноземці з Рима й звернулися з такими словами:

– Ми прийшли від Папи Римського. Говорить тобі Папа так: “наша віра – світло; ми поклоняємося Богу, який сотворив небо і Землю, зорі й місяць, і всяке дихання живе. А ваші боги – то просто дерево”.

Володимир спитав їх:

– У чому ж заповіт ваш?

Вони відповіли:

– Поститися кріпко. Смирятися дух і тіло своє.

Володимир їм сказав:

– Ідіть, звідки прийшли, бо й батьки наші не прийняли цього.

Дізнавшись про те, прибули хозарські євреї і сказали Володимирові:

– Ми чули, що приходили болгари і німці, кожен навчаючи тебе своєї віри. Німці вірують у того, кого ми розп’яли, а ми віруємо в триєдиного Бога нашого Авраама, Ісаака та Іакова.

Володимир спитав:

– Де ваша земля?

Вони ж сказали:

– Розгнівався Бог на батьків наших і розсіяв нас по всіх країнах за наші гріхи, а землю нашу віддав християнам.

Володимир на це промовив:

– Як же інших учите, коли самі відкинуті Богом і розсіяні? Якби любив вас Бог і закон ваш, то не були б ви розсіяні по чужих землях, чи ви і нам того хочете?

Потім прислали греки до Володимира свого філософа, і той звернувся до князя з такими словами:

– Ми, греки, віруємо в Бога нашого Ісуса Христа. Він ходив по землі, проповідував Царство Небесне, а його розп’яли на хресті. Та Ісус воскрес і сказав учням своїм, що повернеться з неба на землю і буде судити живих і мертвих, кожному воздасть по заслугах його: праведникам – Царство Небесне, рай і радість без кінця, безсмертя, а грішникам – муки в пеклі й кипіння в смолі. Така буде кара тим, хто не вірить Богові нашому Ісусові Христові: будуть горіти в огні, хто не хреститься.

І, закінчивши слово своє, філософ показав Володимирові зачинало, на якому було намальовано судилище Господнє і тих стовплених грішників, які бредуть у пекельний вогонь, і праведників, тих, які у веселоощах духу вступають до раю.

Володимир же, зітхнувши, сказав:

– Добре тим, хто праворуч, – у раю, горе тим, хто ліворуч, – у пеклі.

Філософ промовив:

– Якщо хочеш з праведниками стати праворуч, хрестись.

Володимирові запала в серце думка ця, однак він сказав:

– Почекаю ще трохи, – бо хотів розвідати більше про всі віри.

І вручив Володимир грецькому філософові багаті дари й відпустив його з великою честю.

ПРО ХРЕЩЕННЯ РУСІ КНЯЗЕМ ВОЛОДИМИРОМ

Коли Володимир прийшов у Київ, то звелів повалити ідолів (язичницьких богів). Перуна ж наказав прив'язати коневі до хвоста й волочити з гори до ріки Почайни. Дванадцять дружинників били Перуна палицями.

Нехрещені люди оплакували свого бога. Коли Перуна кинули в Дніпро, князь Володимир наказав своїм людям відпихати ідола від берега, якщо пристане. І тільки після порогів залишити. Проминув Перун пороги, викинуло його на мілину. Донині називають те місце Перуновою мілиною.

Потім Володимир послав містом гінців, звелівши всім киянам прийти на річку хреститися.

Люди йшли, говорячи, що, коли б те не було добрим, не припаяли б цієї віри князі й бояри. Сила-силенна людей зайшла в річку, а корсунські попи творили молитву й охрещували киян.

І звелів Володимир будувати церкви й ставити їх на тих місцях, де були колись дерев'яні кумири.

РОЗГРОМ ЯРОСЛАВОМ ПЕЧЕНІГІВ. ПОЧАТОК ВЕЛИКОГО БУДІВНИЦТВА В КИЄВІ. ПОХВАЛА КНИГАМ

Коли Ярослав перебував у Новгороді, прийшла до нього звістка, що печеніги взяли в облогу Київ. Ярослав же зібрав багато воїнів, варягів і слов'ян, прийшов до Києва й прорвався в місто своє. А було печенігів безліч. Ярослав виступив із Києва, приготувався до бою: варягів поставив посередині, а на правому крилі – киян, а на лівому крилі – новгородців. І став перед містом. Печеніги пішли на Приступ і зчепилися на тій горі, де стоїть зараз собор Святої Софії: було тут поле чисте тоді. І почалася жорстока січа, ледве до вечора здолав лютих ворогів Ярослав. І кинулися печеніги на всі боки тікати, і не знали, куди бігти; одні, тікаючи, тонули в Сетомлі, а інші – в інших ріках, а залишок їхній бігає десь до сьогоднішнього дня.

У літо 1037-го заклав Ярослав місто велике, біля того міста Золоті ворота. Заклав і церкву Святої Софії, митрополичу, потім церкву на Золотих воротах, а потім монастир Святого Георгія і Святої Ірини. І стала при ньому віра християнська плодитися й поширюватися, і ченці-чорноризці помножуватися, монастирі й храми будуватися і возвеличуватися. Любив Ярослав книги, читав їх часто і вдень і вночі. І зібрав скорописців багато, і перекладали вони з грецького на слов'янське письмо. Написали вони книг велику силу, ними повчаються віруючі люди й тішаться плодами глибокої мудрості. Начебто один хтось зорав землю, а другий посіяв, а інші жнуть і споживають багату поживу, – так і тут: батько всього цього Володимир, він землю зорав і розпушив її, тобто просвітив християнством. А син же його Ярослав засіяв книжними словами, а ми тепер пожинаємо, приємлемо серцем книжну науку.

Велика-бо користь від навчання книжного. Книги – мов ріки, які напоюють собою весь світ; це джерело мудрості, у книгах – бездонна глибина; ми ними втішаємося в печалі, вони – узда для тіла й душі. У книгах – світило мудрості, а про мудрість сказано: люблячих мене – люблю, а хто дошукується мене – знайде благодать. І якщо старанно пошукати в книгах мудрості, то знайдеш велику втіху і користь для своєї душі. Бо той, хто часто читає книги, той веде бесіду з Богом і наймудрішими мужами.

Ярослав же, як ми вже сказали, любив книги, багато їх написав і поклав їх у церкві Святої Софії, яку сам збудував. Оздобив її золотом, сріблом і посудинами церковними, і возносять у ній врочисті співи в призначену годину.

І в інших містах і селах він ставив церкви, призначаючи туди попів і даючи їм від багатств своїх плату, наказуючи їх учити людей. Радувався Ярослав, бачачи велику силу церков і людей християнських, а ворог нарікав і ремствував, переможений новими людьми християнськими.

ОЛЕКСАНДР ОЛЕСЬ

КНЯЖА УКРАЇНА

ЗАСПІВ

Заспіваю вам не пісню
Про стару старовину,
Розкажу я вам не казку,
А бувальщину одну.

Розкажу вам про минуле,
Що вже мохом поросло,
Що, нащадками забуте,
За водою поплило.

Перед вами стародавні
Пройдуть хвилями часи,
Із могил до вас озвуться
Наших предків голоси.

Наших предків, що блукали
По страховищах-лісах,
Що з природою змагались
Тільки з вірою в серцях.

Ах, тоді була живою
Вся природа навкруги
І людину оточали
Духи – друзі й вороги.

У часи ті Бог великий
Не ховався в небесній мглі,
А усі боги родились
І вмирили на землі.

Рано вдосвіта на сході
Прокидавсь ясний Дажбог
І ходив-блукав до ночі
Синім степом без дорог.

По зелених пишних луках
Волос пас овець гладких,
Грив їх вовною м'якою,
Одганяв вовків від них.

Над дрімучими лісами,
По пустелі степовій
Бог Стрибог літав на крилах,
Грав на кобзі золотій.

Бог Перун на чорних хмарах
Вічно землю об'їздив,
Часом плакав, як дитина,
Часом сурмами будив.

Часом гнівом його серце
Наливалось, як огнем:
Левом він ревів з-під неба
І погрожував мечем.

А в річках жили русалки,
Хапуни-водяники,
Лісовик свистів у лісі,
І сміялися мавки.

Треба добре було знати
Душі всіх богів земних,
То коритись, то змагатись,
То просити ласки в них.

І змагалася людина,
Уперед невпинно йшла,
Де яким промінням-цвітом
Дивна папороть цвіла...

...Заспіваю вам не пісню
Про стару старовину,
Розкажу я вам не казку,
А бувальщину одну.

Розкажу вам, як на горах
Ставний Київ наш постав,
Як він жив і розвивався,
Як столицею він став.

Хто й коли у ньому княжив
І в який ходив похід,
Хто боровсь за Україну,
За державність, за народ.

Розкажу вам, як боролись
Наші прадіди колись,
Як за щастя України
Ріки крові розлились.

Розкажу, чому і досі
Чути стогони її
І чому так довго в хмарах
Сонце рідної землі...

Заспіваю вам не пісню
Про стару старовину,
Розкажу я вам не казку,
А бувальщину одну.

Україна в старовину

Ліс густий, дрімучий, темний,
Споконвічний ліс росте,
Не проб'ється навіть сонце
Крізь гілля його густе.

Велетенські граби, вільхи,
Сосни, явори, дуби
Раз в століття полягають
Після віку боротьби.

Де родились, там вмирають,
Обертаються у тлінь,
На могилах виростає
Ряд наступних поколінь.

По лісах шумлять потоки,
Смарагдові від трави,
Розпливаючись то в багна,
То в озера, то в стави.

По річках, озерах, багнах
Вічний галас, вічний спів,
Крик гусей, качок і чапель,
Зойк чайок і журавлів.

Лебедині білі зграї
В небі хмарами летять,
Навкруги орлині крила
Гучно, хижо лопотять.

Над струмком спинився олень,
Прислухається, тремтить,
Десь почув непевний шелест
І зникає через мить.

То ведмідь ішов напитись,
Остудитися в воді,
То збирають під дубами
Чорні вепри жолуді.

По лісах блукали кози,
Тури, олені, вовки,
Кабани, ведмеді, лосі,
Рисі, зубри, борсуки.

Не стихав до ночі галас,
Дикий рев і ніжний спів...
Все кругом жило, змагалось,
Ліс дивився і шумів.

По лісах дрімучих, темних,
З луком пращур наш ішов,
З рисем, лосем і ведмедем
Він боровся і боров.

Здобував він теплі хутра,
М'ясо, шкуру на свій дах,
Часом сам роздертий падав
З серцем звіра у руках...

А на півдні за лісами
Колихалось море трав:

То над степом буйний вітер
На шовкових струнах грав.

Степ широкий, степ безмежний,
Де початок, де твій край?!
Коли сам Стрибог не знає –
У Дажбога поспитай.

В день ясний горіло сонце,
Нерухомо вітер спав,
Нерухомо в мертвій тиші
Степ незайманий стояв.

В бурю він шумів, як море,
І ховався в сизій млі,
Полохливо буйні трави
Припадали до землі.

А зимою умирав він,
Спав під килимом снігів...
Тихо, пусто... Тільки чути
Десь сумне виття вовків.

Та часами прогуркочуть
Диких коней табуни;
Наче вихори, здіймають
Білу куряву вони.

На лісах дрімучих, темних,
На незайманих степах
Спочивала Україна
В золотих, дитячих снах.

Похід на Царгород

Геть за морем українським,
Понад склом Босфорських вод
Дивні вежі і палати
Розкидає Царгород.

Наче вир, кипить, торгує
Крамом, зброєю, вином.
Вдень він вуликом здається,
А вночі – чудесним сном.

І з усіх країн до його
Ллється хвилями народ.
Наші теж торгові люди
Їздять в славний Царгород.

Та не любить грек чужинців
І тримає їх в руці.
«Хоч не їдь! Одурить, скривдить!» –
Наші скаржаться купці.

І Олег, на греків лютий
Став збиратися в похід:
Хоче він до України

Прилучати Царгород.

І укрили Чорне море
Українські байдаки,
Розгорнулися вітрила,
Заспівали вояки.

Простір! Воля! Грають хвилі,
Море диха, як живе,
Мов лютує, що з піснями
Легковажний хтось пливе.

Небезпека? Вітер? Буря?
Гнуться щогли кораблів?
О, хіба згорнути крила
Важко, довго для орлів?!

І гуртом за весла взятись,
Разом взятись і гребти...
Море, море! І в негоду
Любе сміливому ти!

Так три дні пливли по морю
Без турботи, без нудьги.
Ось і вежі Царгорода,
Ось і грецькі береги.

Але греки уже знали,
Що летять до них орли,
І, щоб в пристань не пустити,
Ланцюги перетягли.

І звелів Олег на берег
Витягати кораблі.
«Що ж, мовляв, як не по морю,
То поїдем по землі».

І, колеса приробивши,
Він вітрила розпустив.
І невидане тут сталось,
Найдивніше диво з див.

«Ой, повій, повій ти, вітре!
Швидше коней повези!»
Зашумів – повіяв вітер,
Покотилися вози.

Вороги перелякались,
До Олега шлють послів:
«Не руйнуй нас, все дамо ми,
Що б ти, князю, не схотів!»

«Ну, гаразд. Покора ваша
Погасила в серці гнів,
І, здається, ми братами
Станем з лютих ворогів.

Царю, хай моє купецтво
Вільно ходить в Царгород,
Хай торгує і купує
Вже без кривди і без шкод.

У купців не буде зброї:
Я обмежу їх число,
Щоб не більше, як півсотні
Їх нараз у місто йшло».

Цар годився на умову,
Хрест святочно цілував.
Князь на Волоса, Перуна
І на меч присягу склав.

На воротах Царгорода
Князь Олег свій щит прибив.
На воротах Царгорода
Український щит висів.

Щогла – високий стовп, вертикальна або похила конструкція на судні, признач. для встановлення вітрил, підняття прапора, влаштування спостережних пунктів.

ЯРОСЛАВ МУДРИЙ

Після ката Святополка,
Що замучив трьох братів,
Брат четвертий на престолі,
Ярослав розумний сів.

Святополком окаянным
Все зруйновано було.
Бідувало бідне місто,
Бідувало і село.

І усю свою увагу
Ярослав звернув на лад.
І небавом Україна
Зацвіла, як пишний сад.

І небавом знову люде
Багатіти почали,
І Дніпром човни чужинців
Знову в Київ поплили.

Греки, німці, італійці,
Чехи, угри – всі ішли,
Купували, продавали
І у Києві жили.

Так живий, шумливий Київ
Царгородом другим став.
Як про друга, як про сина,
Дбав про його Ярослав.

Оточив його валами,

Ровом, мурами обвів,
Укріпив його, оздобив
І препошаний двір завів.

До палат ішли невпинно
Чужоземні посланці.
Князь сидів на пишнім троні
З грізним берлом у руці.

І, допущені до князя,
Низько кланялись послы
І до ніг дари складали,
Що з чужини принесли.

В час бенкету на бандурах,
Гусях, різних сопілках
Грали весело музики,
Вина пінилися в чарках.

Співаки пісні співали,
Скоморохи, штукарі,
Розважаючи чужинців,
Метушилися у дворі.

Після ситого обіду
Всі виходили з палат
Подивитись на верблюдів,
На муштрованих звірят.

І в Європі честю мали
Королі, князі, царі
Поріднитись з Ярославом,
Побувати у дворі.

Але мудрість Ярослава
Вся була в його ділах,
У державнім будівництві,
Владі, устрою, в судах.

Щоб не нищити народу
І народного майна,
Не хотів він воювати,
Не тягла його війна.

Він прогнав лише поляків,
І, щоб ворог тихшим став,
Він твердиню понад Сяном –
Ярославль свій збудував.

Та ходив на печенігів
І черкесів під Кавказ,
Що на нашу Україну
Нападали раз у раз.

Та з Редедею касозьким
Ярославів брат Мстислав

Бивсь хоробро в поєдинку
І Редедю подолав.

Наш співець Боян великий,
Найславніший із співців,
Сплів йому вінок безсмертний,
Із пісень безсмертних слів.

Пролетіли дні короткі...
Перед смертю Ярослав
Всіх своїх синів покликав
І з любов'ю проказав:

«Вас я, діти, покидаю,
Йду я в ліпшу сторону,
Але, діти, пам'ятайте
Мою заповідь одну:

Не сваріться, жийте в згоді:
Тільки мир збере усе,
А незгода, наче вітер,
Все по полю рознесе.

Як не будете всі разом
Йти до спільної мети,
Ви, державу зруйнувавши,
Подастесь у світи.

Ви розгубите ту землю,
Що придбали вам батьки,
А тинятиметесь всюди,
Як вигнанці й жебраки».

Та недовго пам'ятали
Діти мудрий заповіт,
А нащадки Ярослава
Осміяли на весь світ.

Ярослав Мудрий – син київського князя Володимира (978 – 1054).

Небáвом – незабаром.

Бéрло – палиця, оздоблена коштовним камінням, знак влади.

Скоморóхи – мандрівні актори в Київській Русі.

Сян – річка в Східних Карпатах.

Боян – співець, гусяр, давньоруський княжий поет.

ІВАН НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ

ЗАПОРОЖЦІ

(Скорочено)

Над Дніпром, коло славних порогів, в селі Старому Кодаку жив собі молодий лоцман Карпо Летючий. Як і всі лоцмани, він був потомок славних запорожців і мав увесь хист, всю вроду запорозьку. Високий, чорнявий та кучерявий, гарний з лиця, гарний з стану, кругом гарний, ще й до того сміливий! Ще змалку брав його з собою батько на байдаки та плоти, переводячи їх через пороги. Карпо знав добре всі пороги, всі забори, знав кожний камінь. Він любив пороги, бо зріс коло їх. Карпо любив летіти стрілою прудким козацьким ходом через пороги, летіти птицею з лави на лаву; любив слухати, як шумить Дніпро на порогах, як реве Звонець або Дід і обливає бризками його гаряче лице.

Лоцманський отаман дуже любив Карпа і настановив його дядьком, неважаючи на його дуже молоді літа. Отаман вірив йому, як самому собі.

Ото раз приплив до порогів великий байдак якогось багатого купця.

– Дай мені, отамане, лоцмана, та найпевнішого, найлуччого! – каже багатий купець до отамана.

– Нема в мене певнішого і вірнішого лоцмана, як Карпо Летючий, хоч він і молодий. Посилаю його, то все одно, що й сам їду, – одказав отаман.

Вимірили байдак, зняли з його трохи ваги, приробили довженне стерно. Готове судно в страшну дорогу! Карпо поблагословився в отамана і вилетів орлом на байдак. Всі попереду сіли по українському звичаю, потім стали на коліна і помолились Богу. Ніхто не знав запевне, чи вернеться живий додому!

– Щасти ж Боже! – промовив отаман до Карпа, – як щасливо вернешся додому, то дам тобі велику-велику плату – що маю найлюбішого, наймилішого. Пам'ятай! Моє слово тверде! – промовив отаман Іван Музика, ще й сивим вусом моргнув.

У Карпа дуже забилося серце, бо гарна була, як картина, Музичина дочка Олеся. Він почув, що в його виростають орлині отаманські крила.

– Гребімо! – крикнув він на гребців, ще й рукою махнув.

Гребці запустили гребки в воду. Байдак знявся з місця і полетів, як птиця. Коло стерна стояв, як той явір високий, Карпо Летючий. Серед Дніпра на судні в прозорому повітрі малювалося його молоде лице, біла сорочка, червоний широкий пояс. Він гордо поглядав на Дніпро, а очима все бачив чорні Олесині очі, її біле личко.

Погода була тиха і ясна. Надворі був ранній теплий ранок. За Дніпром починало червоніти небо широкою смугою. Вода в Дніпрі стояла тиха й гладенька, як скло. А там десь далеко внизу вже стогнав, неначе під землею, перший поріг Кодацький.

– Шамни разом, друзі! – крикнув Карпо. І гребці шамнули, а байдак полетів, неначе на крилах.

На гладенькій, як дзеркало, воді почали скакати неначе білі кролики, а булькотячи, знов ховались у воду. Поріг був недалечко.

– Шабаш! – крикнув Летючий, і всі гребці підняли гребки. – До стерна! – командував він, і всі кинулись до стерна, щоб направити байдак просто на прохід.

Зашуміла вода й заревла. Кодацький поріг появився весь од берега до берега, весь білий, вкритий піною та бризками. Байдак загув і полетів з лави на лаву рівно, як стріла. В одну мить його перенесло через поріг! Вода оббризкала гребців й присипала Карпові кучері. Судно тихо загуло, як порожня бочка. Всі перехрестились.

Карпо не зоглядівся, як байдак минув Звонецький, Сурський і Лохманський пороги. Його смілива й горда душа палала щастям. Водяна курява й бризки тільки прохолоджували йому лице.

Ще було чути, як стогнали вищі пороги, а тут уже заревів Дід, чи Ненаситець. Погода, на Карпове щастя, була все тиха та ясна. Сонце обсіпало гарячим світлом білі пороги й чорні

Карпові кучері. Дід усе ревів та стогнав, все дужче та дужче, неначе десь ревла череда волів, неначе десь стріляли з гармат або дзвонили в великі дзвони. Од берега до берега на Дніпрі появилася білий гребінь, неначе біла грива величезного коня. Ще пройшла хвиля, і перед Карповими очима встали з води дванадцять Дідових лав, страшних, сердитих, біснуватих. Карпове серце дуже застукало в грудях! Байдак уже був направлений стерном якраз на хід і летів, як стріла.

Коли се де не взялась вітрова полоса! Вітер дмухнув трохи збоку. Коло самісінького порога вода вкрилась неначе чорними воронами. Вітер ухопив судно і зніс трошки набік... В душі в Карпа похолело... Він сам кинувся до стерна, кричав на гребців, махав руками, налягав на стерно грудьми. Але нічого не допомгло! Велика сила вхопила байдак і знесла набік. Байдак полетів з лави на лаву й черкнувся дном об Зелений камінь, котрий, одначе, не шкодить байдакам. Судно разом загуло, наче крикнуло, й знов полетіло, як стріла, та все звертало убік. Ще нижче його вхопив страшний камінь Крутько й обкрутив кругом себе... Байдак застугонів, зачепився довгим стерном за Крутька. Стерно хруснуло, як трісочка, й переломилося натроє. Тепер все пропало, все згинуло!

Карпо і гребці зняли руки до Бога.

Вода вхопила байдак, як легеньку трісочку, крутила його на всі боки, понесла і кинула на лаву. Судно заревло перед смертю, затріщало дуже страшно, аж перемогло великий клекіт Ненаситця й впало на гостру скелю. Каміння одбило йому весь ніс. Колодки полетіли вниз і розбилися на маленькі поліна. Частина судна зачепилася на скелі. Люди, як птиці, держались за вірвовки.

Пекло не було таке страшне, як Ненаситець! Зверху ревла вода, внизу кипіла хвиля. Цілі гори білої ревучої піни бились об каміння, скакали вгору, закручувались гребенями і знов падали назад на каміння. Од берега до берега ніби лютувала біла водяна буря, крутились вихри, вертілись чорторії, неначе все те викидав підземний вогонь або заховані на дні вітри.

– Пропала навіки моя честь! Втеряв я навіки мою Олесю! Честь моя! Олесю моя! Що скаже тепер отаман, як я вернуся живим додому! – говорив Карпо, висячи над страшною безоднею.

Внизу од порога лоцмани вже побачили розбитий байдак. Човни й дуби вже поплили спасати живих людей і крам. Один був уже наблизився до скелі, де висів байдак, вже лоцмани кидали вірвовку гребцям, щоб пристати збоку до тієї скелі й забрати хоч людей.

– Пропав я навіки, Олесю! Нащо мені жити на світі! – крикнув Карпо і скочив в білу кипучу хвилю.

Карпо тільки й пам'ятав, що вода клекотіла, крутила ним, кидала його то вгору, то вниз, як вода в печі кидає зерном в казані. Вже вода залила йому вуха, рот. Карпо вже ждав, що вода от-от вдарить ним об скелю й розмістить його, як пелюсточку. Коли се він почув, що разом так і полетів униз, в якусь безодню, і стратив пам'ять.

От прокидається Карпо й дивиться, аж він лежить на сухому. Полапав він рукою кругом себе й налапав м'який мох, а під мохом твердий камінь. Одкриває він очі й бачить світ.

«Боже мій! Де се я? Чи мене витягли, чи я вмер, чи се мені сон сниться?» – подумав Карпо і глянув угору.

Високо над ним висіла водяна стеля. Він почав придивлятись і побачив, що там, угорі, лилася вода, текла, пінилась і навіть шуміла, а через скляну стелю синіло небо, а серед неба світило ясне сонце. Біла піна купами летіла і часом заслоняла сонце, неначе хмара; а через піну, через хвилі мінялося сонце: то синіло, то червоніло, то жовтіло, то знов блищало, як золото.

Глянув Карпо кругом себе і побачив, що він лежить на скелі. Оглянувся він на всі боки, і знов йому здалося, що все то був сон: і той байдак, і та біда на порогах, і та отаманська обіцянка... Він побачив, що під водою стояла, як стіна, рівна скеля од одного дніпровського

берега до другого: то була одна лава Ненаситецького порога; а там далі, нижче, знов стояла друга рівна скеля, така сама, як і перша. Кам'яні стіни були вищі од високої дзвіниці, а поверх їх лився цілий Дніпро і послався над ними водяною стелею.

От дивиться Карпо вниз, а меж тими стінами росте пишний сад, про якого тільки в казках розказують. Там розстелялись зеленою скатертю луки з такою травою, як і на землі; там були розкидані невеличкі, але гарні пригорки, велике каміння, то гостре, як дзвіниці, то рівне й високе, наче стовпи. І все місце було гарне, як рай; зеленіло гаями, лужками, садками, виноградом. Між зеленою травою цвіли всякі квітки. Карпо бачив під самою скелею, де він лежав, пишний рожевий кущ, чув навіть пахощі од рож і васильків. Зверху, з-під водяної стелі, понавішувалось на скелі латаття з широким листом, з білими й жовтими квітками, висіло купами дрібне, як пух, зелене підводне зілля... Скрізь світило сонце через водяну стелю, але той світ був тихий і разом ясний. Краса того місця так причарувала Карпа, що все його життя, змалку й до парубоцтва, здалось йому якимсь сном, йому хотілось тільки дивитись то на сади, то на скелі, то на кришталеву стелю, синю од синього неба, а часом блискучу, як цвіт веселки.

Придивляється Карпо вниз, аж попід гаями неначе ростуть купи високих червоних та синіх квіток. Придивляється він лучче, аж ті квітки ворухаться: то були люде. Два чоловіки йшли просто до того місця, де був Летючий. На їх були високі чорні шапки з червоними верхами, сині кунтуші з рукавами на одкид.

– А чого ти, хлопче, заліз туди, куди тобі не годилось би лізти? – спитали вони в Карпа.
– Хто ж ти такий? Що ти за людина?

– Я... – почав Карпо та й не доказав, бо забувся, як його звали.

– Злазь до нас!

– Нема кудою злізти! Бо скеля крута, як стіна! – крикнув Карпо і почув, що його голос зовсім змінився: став дзвінкий, рівний, голосний. Карпо заговорив, неначе пісню заспівав.

– Скакай, не бійся! – крикнули ті люде до Карпа.

Карпо скочив і зараз почув, що він тихесенько спускається на землю, як обережна птиця спускається з неба на дерево. Ті люде піддержали його за руки й постановили на траву.

Карпо глянув на тих людей і трохи злякався, і здивувався, і замилувався. Такі вони були високі, рівні, дужі!

Такі вони були гарні на вроду, що він таких людей не бачив ні між панами, ні між простими селянами.

– Еге, ти, хлопче, з України! – промовив один з їх, і голос його розсипався між скелями, як весняний перший грім.

– З України, – тихо обізвався Карпо.

– Чи вже ж тепер на Україні стали такі маненькі та мізерні люде, як отсе ти? – спитав один чоловік, і обидва вони якимось жалібно усміхнулись.

Карпо, глянувши на їх несказанну красу, трохи опам'ятався і став сміливіший.

– Отакі, як бачите! – промовив він.

– Хто ж ти такий, хлопчику? – спитали вони.

– Я лоцман на порогах... Летючий на прізвище... – сказав Карпо, а ймення свого все-таки не пригадав.

– Правда, ти розбив байдака!

– Правда, – промовив Карпо, і та гірка правда прийшла йому на пам'ять, як дуже давній, Бог зна колишній сон.

– Ходи ж з нами, – сказали ті люде й повели Карпа далі, ставши по обидва боки.

– Як же тобі здалося в нашому краю? Чи гарна наша сторона? – спитали вони.

Карпо тільки глянув на ту стелю, де сонце раз по раз блищало, як блискавка, всіма кольорами, й затулив очі рукою.

– А знаєш, хлопчику, хто ми? – спитали вони в Карпа.

Карпо тільки глянув на їх чорні очі і великі шовкові вуси.

– Ми козаки-запорожці. Чи ти чув що про запорожців?

– Чув, що колись за порогами була Січ; мені покійний батько дещо розказував.

– Отож, щоб ти знав, тут тепер Запорозька Січ, – промовив один запорожець.

– Ото, бач, як зруйнували Січ, а допоміг нам не було де взяти, то наші характеристики й зачарували Січ. З того часу наша Січ з островом, з гетьманом, з козаками отут! Нашу Січ поглинув Дніпро. Чи бачиш, ондечки далеко-далеко ворухаться попід гаєм за отією скелею неначе червоні квітки? То наше січове товариство.

І обидва козаки повели Карпа назустріч тому товариству. Всі вони троє ввійшли в невеличкий лісок. В тому ліску зовсім не було тіні; скрізь попід деревом блищав однаково ясний теплий світ.

Карпо озирнувся набік і побачив, що через обох запорожців було видно кожне дерево, кожна квітку. Запорожці здались йому тінню, одначе він і кришки не злякався, бо страху там зовсім не було на тому світі.

Зараз за ліском вони стріли інших козаків. Запорожці сиділи на зеленій траві групами, сиділи на дрібному камінні, стояли по два, по три, розмовляли між собою, і всі поглядали на Карпа, як на якесь диво. Всі козаки були високі, рівні та здорові; всі були гарні, повбирані в гарну одягу, неначе в празник або в неділю. Вони стиха розмовляли, а Карпові здалося, що то ревуть страшні Дніпрові пороги.

– Отсе наш січовий курінь! Ми побачимо ще не один курінь, поки дійдемо до нашого гетьмана, – промовив один запорожець.

– До гетьмана! До гетьмана! – закричали деякі запорожці, і слідком за Летючим і за його двома проводирями посипались всі козаки.

От вони йдуть та йдуть і зайшли в тихе, спокійне місце, навкруги обставлене камінням. В тім крузі, під самою високою кам'яною стіною, був пишний сад, а в тому саду росло всяке дерево. На дереві висіли спілі яблука та груші, червоніли вишні та черешні, червонів та жовтів спілий виноград, порозкладавши широкий лист і важкі кетяги ягід скрізь по камінні. Те місце було зовсім одгороджене, тиша була там аж мертва.

В тому саду скрізь попід деревом стояли кам'яні лавки, а на лавках сиділи старі запорожці. Їх бороди біліли як сніг, а вуси у всіх були чорні. Старі запорожці одпочивали. На старих, поважних лицях спочивали думи. Всі вони сиділи, позгортували руки і посхиляли вниз важкі голови. Карпо глянув на їх, і йому здалося, що вони повироблювані з каміння або з дерева. Вже Карпо перейшов через сад, а вони аж тоді встали, як наблизився перший курінь і закричав: «До гетьмана! До гетьмана!»

Тільки що Карпо минув високу кам'яну огорожу, він побачив уже другий сад, весь зелений, весь засаджений квітками, а з того саду лився чоловічий голос, та такий же гарний та дзвінкий! Хтось співав козацьку думу, дуже старовинну. Голос той лився низом, як грім, то підіймався вгору і дзвенів, як голосний дзвін, а під той голос стиха грала бандура, неначе птиця щебетала. Карпо ввійшов у сад і побачив, що ту думу співав сивий кобзар, сидячи на камені, а кругом його сиділи й стояли козаки середніх літ і слухали старовинну думу про козацьких гетьманів, про славні давні діла на Україні.

– До гетьмана! До гетьмана! – стиха промовили старі запорожці, і кобзар перестав грати й співати. Всі козаки знялися з місця і рушили до гетьмана.

От минув Карпо і той сад, і всі вони ввійшли в зелений гай. Той гай був такий гарний, як у нас буває він гарний весною. Дерево зеленіло, як серед дня під ясным південним сонцем. Незвичайний світ пронизував кожний листочок наскрізь: все дерево з листям було ніби вироблене з зеленого тонкого скла. Здавалось, ніби світ бризкав з середини кожної гілки, з кожного зеленого листка, з кожної квітки й травини. Карпо мусив прикрити очі рукою... В гаю щебетали соловейки, кували зозулі, туркотали горлиці, щебетало всяке птаство. Між деревом скрізь цвіла рожа великими кущами, цвіли гвоздики, чорнобривці, півонія; зеленіла між купами квіток рута, м'ята, любисток. Все те було освічене весняним сонцем, бо ніде під деревом не було тіні. Весь гай з квітками й птицями блищав і світився наскрізь, неначе був витканий з одного світу і з самих квіток та птиць.

Серед того гаю було зелене поле. Там сиділи на камені три кобзарі і грали козака до танців, а кругом їх на зеленій траві танцювали молоді, хисткі, як очерет, козаки... Танок був такий жвавий, такий веселий, що в Карпа аж жижки затрусилась до танців. Навіть старі

запорожці стали кругом, довго дивились, поки не заговорили: «Час до гетьмана! До гетьмана!»

Музики замовкли. Старі діди повели наперед, а за ними посипались юрбою молоді запорожці.

От пішли вони далі й прийшли до якоїсь невеличкої річечки. Карпо там примітив, що через кам'яну стіну в одному місці прорвалася вода і потекла річечкою бистрою, як птиця. Вода падала з каменя на камінь, шуміла й кипіла, неначе одскакувала од розпеченого каміння. Через воду був міст: то лежав великий та широкий плесковатий камінь. За річкою далеко-далеко, аж під самим берегом Дніпра, росла велика діброва. Дерево було таке високе, що трохи не доставало верхами аж до води! Густе й темно-зелене гілля висіло зверху, як найгустіші хмари. Дерево стояло темною рівною стіною. Над тією дібровою стояла ніби дуже ясна місячна ніч або ясний вечір. На зеленому полі, скрізь попід дібровою, було видно могили. Над кожною могилою стояв у головах низенький білий кам'яний хрест, а в ногах ріс дуб. Перед кожним хрестом палав великий ставник, а в кожному дубі був застромлений козацький меч. В тій стороні світ був такий тихий, що ставники горіли, як у церкві. Йдучи проз те місце, запорожці почали хреститись і молитись, поздіймавши шапки.

– Що то таке за річкою? – спитав Карпо в одного козака.

– То наше кладовище, – одказав козак.

Карпа повели далі просто до кам'яної стіни. Дивиться він, аж в тій стіні прорубані ніби ворота, та такі високі, як церква! Коло тих воріт по обидва боки стояли на сторожі два старі запорожці з великими мечами. У їх сиві бороди були аж до пояса.

– До гетьмана! До гетьмана! – загули позаду козаки, і обидва діди спустили підняті мечі додолу, поставали по обидва боки коло Летючого й повели його в ті ворота. За ними так і посипались всі козаки.

Ввійшовши в ті ворота, Карпо вгледів ще більше диво: там між двома високими стінами була друга гетьманська половина тієї Січі. Глянув Карпо на стелю, а там так само лився й шумів Дніпро. Сонце так чудово грало промінням в тій стелі, як у чистому кришталі. Синє небо було видно через воду, як на землі; було видно, як птиці літали в небі, як риба плила стрілою або грала проти сонця цілими табунами!

Карпа повели через сад між двома рядами високого дерева, на котрому срібний лист був перемішаний з золотими яблуками та грушами, з кораловими вишнями та черешнями, з кетягами винограду з дорогого каміння. Весь сад блищав, як сонце. З дерева на дерево перелітали райські птиці, неначе хто перекидав пучки вогню або блискавки. А там за садом стояв простий зелений дуб, а під дубом на камені сидів гетьман. Здається, не було коня на світі, щоб вдержав його на собі! На гетьманові була висока шапка, а з шапки набік висів золотий вершок; він був підперезаний золотим поясом і взутий в червоні чоботи з золотими підківками. Спершись однією рукою на широкий меч, гетьман держав в другій руці булаву з щирого золота, обсипану дорогим камінням, котре блищало, як проміння. Вся булава так світилась, неначе гетьман держав у руці сонце. Гетьман думав глибоку думу, схиливши голову.

Не здіймаючи шапок, два діди стали перед гетьманом і постановили попереду Летючого. Їх роєм обступили козаки.

Гетьман встав і випрямився на цілий зріст.

– Яке діло маєте, шановне товариство? – спитав гетьман, і Карпо чув, що земля під ним задрижала.

– Хіба ж не бачили, ясновельможний гетьмане? Чоловік прибув до нас з України.

Гетьман тільки тоді кинув оком на Летючого, довго дивився на його, і дві сльози упало з його очей на землю.

– Чи ти, хлопче, з України? Як же ти зайшов до нас? Чи не наслав тебе до нас Бог і народ?

– Я розбив байдака на порогах і не знаю й сам, як я сюди зайшов.

– Сину мій любий, сину мій милий! Я б тебе обняв, та боюсь задушити тебе од моєї великої сили, од щирого серця. Скажи ж мені, сину, що там діється на Україні?

– Нічого, – одказав Летючий.

– Чи пам'ятають на Україні про гетьмана й козаків, чи згадують?

– Трохи пам'ятаємо. Старі люде дещо розказують...

Гетьман важко зітхнув і поклав свою булаву на камінь.

– Ходімо ж, козаки, до церкви та спитаємо в Бога, що діяти нам, та помолимося Богу за Україну.

– До церкви! До церкви! – загули навкруги козаки.

Гетьман тихою ходою виступив уперед, і козаки розступились на обидва боки. Гетьман був вищий і кращий од усіх запорожців. Його лице блищало, як раннє сонце. Слідком за гетьманом два сиві запорожці повели Карпа, а за ним роєм посипалась уся громада...

Гетьман повернув за високу скелю, де була церква...

– Се наша церква! – промовили діди до Карпа, показуючи на хрест. – Тільки отой хрест ми взяли з собою з Запорожжя, бо ми знали, що й хреста там не зосталося б. А ми за хрест лежили на степах, на морі свої голови.

От почали вони наблизатись до того хреста, аж чує Карпо, хтось співає пісню, і співає голос дівочий. Карпо чув усякі голоси, та ще зроду не чув такого гарного, рівного, високого, дзвінкого та голосного! Той голос співав українську пісню. Карпові навіть на ум приходила та пісня, така вона була знайома. Але він чув, що та пісня була крапця несказанно од усіх пісень, хоч і нагадувала йому то одну, то другу сільську пісню. То велика, незмірна туга та горе, то надія, то радість і гаряче кохання лилося в тому чудовому голосі. Карпо чув, як дуже забилося в його серце, як у його серці переливалося все те, що співав голос... Навіть старі діди похиляли голови.

– Хто се співає? – спитав несміливо Карпо у дідів.

– Швидко сам побачиш, – понуро одказав йому один характерник.

Ввійшли вони в ті сади. Дивиться Летючий, аж проти самого хреста, коло острівця, стоїть одним один зелений кущ: то був кущ калини. Зверху на кущі червоніли спілі ягоди, а середина куща була облита білим цвітом. Під самісіньким кущем блищала в калині криничка. Карпові здалось, що той голос ллється або з калини, або з криниці.

Тільки що гетьман наблизився до острівця, аж той голос задрижав од незмірної туги та й замовк. Гетьман став проти хреста на коліна, і за ним упало навколішки все товариство. От гетьман почав читати молитву, а разом з ним загула вся громада...

– Настав час! – промовив гетьман.

Один дід пішов до криниці, набрав у пригорщі води і тричі бризнув на калину. І Карпо бачив, як червоні кетяги калини ставали квітками та стрічками на голові чудової дівчини, ставали рум'янцями на повних щоках; він бачив, як білий цвіт ставав білим лицем, білою сорочкою, як криничка стала відрами. Де був кущ калини, там стояла чудова дівчина і брала воду з криниці. Коли придивиться Карпо до тієї дівчини, аж то стоїть Олесья, дочка отамана Музики.

– Отсе, як же я довго спала! – тихо промовила дівчина, озираючись навкруги. – Але який же дивний був мій сон!

– Олесью, серце моє, щастя моє! – крикнув Летючий і згадав усе-усе: і своє ймення, і свою біду, і все, що з ним сталося.

Та дівчина була як дві краплі води Олесья Музиківна! Такі самі в неї були великі карі очі, такі ж маленькі губки, такі ж чорні великі коси. Навіть такими квітками була в неї вишита сорочка.

– Олесью! Чи вже ж ти мене отсе не впізнаєш? – промовив знов Летючий.

– Я не Олесья; я Маруся, хоч я й Музиківна, як ти кажеш, – тихо промовила дівчина. – Але де се я? Боже мій! Де ж моя мати? Де мій милий гетьман?

І з тими словами її очі впали на гетьмана.

Вона почала умлівати і тихо сіла на камінь. А гетьман дивився на неї довго-довго. Його грізне лице стало таке ласкаве, як у малого хлопця.

Один дід характерник почав говорити до дівчини:

– Чи пам'ятаєш, дівчино, як ти полюбила нашого гетьмана, як приплила, сама човником і ступила ногою на наш запорозький острів? Ти вчинила великий гріх! Запорожець не повинен кохати дівчат, а твоя дівоча нога не повинна була і торкатись об нашу січову землю. За свій гріх ти стала калиною, і разом з нашим кошем тебе поглинув Дніпро. Ти стояла отут уже сто літ і спокутувала свій гріх. Твій рід і тепер живе на Україні. Одного Музики дочка запровадила отсього хлопця до нас...

Гетьман згорнув руки, подивився на Марусю й промовив:

– Іди, Марусю, з сим хлопцем на Україну. Така Божа воля. За твою щиру любов до мене ти каралась, за щиру любов ти й спокутувала. Іди, і коли людям добре жити на Україні, то зоставайся там і завершуй свій людський вік; а коли людям погано жити, то ти повернешся до нас, знов отут перед хрестом станеш калиною і розкажеш нам, і виспіваєш нам про горе України. А ти, діду, винеси Марусю та Карпа на той світ! – промовив гетьман і махнув рукою на одного діда характерника.

Той дід зараз став орлом, вхопив на себе Марусю й Карпа, махнув широкими крилами. Водяна стеля так і розступилась на три сажні, неначе од великого вихра. Орел поніс їх обох понад страшними Дніпровими порогами.

– Чи бачите, що діється на Україні?

– Не бачимо, – обізвались Карпо й Маруся, – бо ріки вже здаються ніби шнурочки, а зелена Україна туманом укрилась.

– Доторкніться руками до хмари і потрїть собі очі, – промовив орел, і вони обоє так і зробили.

– Чи бачите теперечки, що од самого Дніпра аж по Сян, аж до Перемишля і Ярослава на зеленому полі скрізь в'ються жовті гадюки, пашать полум'ям?

– Бачимо.

– Ото ж вороги п'ють кров в нашої землі. Ми їх були багато вигубили, а тепер знов їх розплодилося доволі. Та й розплодилося ж те зілля! Та які поставали гладкі та довгі, та як пашать полум'ям, бий їх сила Божа! Нещасний народ, нещасна Україна... – промовив орел та й крила опустил. Він так швидко падав униз, що в Марусі й Карпа дух захопило.

Знов пишно заблищав Дніпро між берегами, зазеленіли українські степи, ліси, поля; знов забілили великі городи й села. Але в тих городах і селах було тихо-тихо, як у небі. Ніде не ворушилася й жива душа, неначе всі люде вимерли од великої чуми.

– Скажи мені, орле, бо ти все знаєш, де ж ділися люде на Україні? Чи їх татари полонили, чи їх турки вирізали? – спитала Маруся.

– Ні. Їх і татари не полонили, і турки не вирізали! Вони зачаровані, так само як і наша Січ. То, бач, схопилося таке страшне повітря і навіяло страшний сон на Україну, і люде разом так і поснули та й будуть спати, поки знов не повіє теплий вітер з теплого краю, поки він не принесе з хмарами цілющої та живущої води і покропить тією водою землю й людей.

– Боже мій! Чи знайду я живу свою матінку! – тихо промовила Маруся.

Орел почав спускатись на правому березі Дніпра, проти того острова, де колись була Січ.

Він глянув на той острів, де й сліду козацького не зосталось, де козацькі могили заросли бур'яном та городиною... Орел гірко зарідав, тихенько зсадив на берег Карпа та Марусю, а сам знявся і впав у білу кипучу піну Ненаситецького порога.

Довго сиділи Карпо і Маруся над Дніпром й одпочивали. Перед ними була чудова картина Дніпра, облитого сонцем з високого неба. По обидва боки Дніпра стояли високі сірі скелі. На воді скрізь були розкидані зелені острівці, оброслі високим очеретом та лозою. Між островами і на островах стирчало каміння, зазеленіли верби. А пороги все ревли та гули, наводили думи на душу. Маруся довго дивилась на Дніпро, а потім почала говорити:

– Чи бачиш ти, козаче, отой камінь, що висунувся з берега далеко в воду? Я раз стояла на тім камені і брала воду, а гетьман їхав дубом. Кругом його сиділи запорозькі козаки і гребли веслами, а гетьман стояв та все дивився на мене. Я й собі задивилась на його, а відерце моє й поплило за водою. Гетьман побачив те і засміявся до мене. Який же гарний був гетьман! Серце моє так і пристало до його очей! Вернулась я додому з одним відром. Мене

мати лаяла за відерце, а я й не чула тоді та все думала про гетьманські очі. Часто я з того часу виходила сюди і все дивилась, чи не вийде гетьман на берег гуляти на отім острові. Коли раз ввечері, дивлюсь я, ходить мій гетьман по березі, згорнувши руки. Я дивлюсь на його звідсіль, а він на мене звідтіль. Мене так і потягло до його, як-от проміння сонця тягне росу з квіток. На березі стояв хибкий човник. Я сіла в човник, вхопила в руки весельце і полетіла човником до його. І сама незчулася, як вийшла на козацький берег... І я забула батька й матір, забула свої степи, свій хутір і свої квітки, забула про Дніпро, про небо й сонце.

Маруся замовкла і втерла сльози рукавом.

Вже сонце стало на вечірнім пружі. Карпо й Маруся встали і пішли на степ.

– Проведи ж мене, козаче, до мого батька, до хутора Чаплів. Я тобі спасибі скажу.

От ідуть вони та йдуть і вже далеко одійшли од берега. Степ почав розстилатись далеко-далеко і зеленів, скільки сягало око. Трава зеленіла, квітки пахли, птиці співали в синьому небі.

– Степи мої, степи мої! Ви й досі такі гарні та зелені, як і колись були, – промовила Маруся...

Карпо й Маруся пішли далі до села. Коли дивляться вони, аж там з боку на ярочку лісок. Під ліском блищала між осокою вода. Карпо схотів пити, і вони звернули до ліска.

Задумалась Маруся... Їй так хотілось подивитись хоч на ту хатину, де вона зросла... Їй все здавалось, що вона ходила до Дніпра, та отсе вертається додому і побачить свою матір...

Вже сонце стояло низько, як Маруся з Карпом прийшли на Музиківку на балці. Вона зразу впізнала ту балку... І тепер на балці стояла така сама невелика хатка, обгороджена низеньким тином, обкопана ровом, обсаджена садком, а на окопі – високою дерезою. І тепер на окопі дереза була густа, як руно, і закривала весь ґрунт і до половини хату.

Маруся ввійшла в хату. В хаті було дуже бідно. Коло віконця сиділа старенька жінка. Вона була така похожа на Марусину матір! Маруся так і кинулась до неї на шию і назвала її своєю матір'ю.

– Що се з тобою, дівчино! Я не мати твоя, а ти не дочка моя, – тихо промовила жінка.

– Але ж се хата Петра Музики? – спитала Маруся.

– Музики, тільки не Петра, а Василя, а я Василева жінка.

Маруся стала і руки опустила та все придивлялась до старої жінки.

– А мені все здається, що ви моя мати. Ви такі схожі на мою матір, що я б зроду не сказала, що ви не мати моя.

– Ти, дівчино, дуже схожа на мою меншу сестру. А в мене й дочки не було. Чи не ходила ти кілька літ на заробітках за границею, що позабувала свою рідню?

– О, я довго ходила!.. Давно вже я була дома. Як я була дома, то тут і села не було...

Маруся й Карпо сіли на лаві, і обоє задумались. Тепер тільки Карпо опам'ятався зовсім, як поговорив з живими людьми, посидів у хаті. Він неначе прокинувся од важкого і чудного сну, роздивлявся при світлі дня на все живе і тільки згадував той сон, що вже розлітався неначе на повітрі. А Маруся сиділа та все згадувала, як-то було колись в хаті її батька...

Маруся вийшла з хати, Карпо вийшов слідком за нею і не зводив з неї очей. Маруся пішла в садочок, походила по садочку і почала плакати... потім стала коло криниці, ще раз глянула на убогу хату, на вишні, ще раз глянула на синє глибоке небо, все залите останнім червоним промінням сонця.

Сонце впало десь у степу, неначе потонуло; останній червоний промінь зачепився на хмарці і розтопив її на червоне золото. Маруся глянула на ту хмарку, зітхнула важко і знов стала калиною. Знов на тій калині зачервоніли зверху спілі ягоди; кущ навкруги зацвів білими квітками. Настала чудова зоряна ніч, і калина вмилася росою... роса закапала в криницю... то були Марусині сльози. З криниці так і піднялася вода, полилася через край по траві, потекла річечкою аж до синього Дніпра. Карпо все те бачив і не здивувався після того дива, що він недавно бачив. А вдосвіта вся сім'я Музиченків вийшла в садок дивуватись, де-

то за ніч виросла і зацвіла калина і сповнила росою з листя всю криницю водою, затопила невеличкою річкою балку.

А гетьман і запорожці все стояли під золотим хрестом, молились Богу та все поглядали на те місце, де стояла калина. І в той саме час, як Маруся стала калиною в Музичиному садочку, в той час запорожці побачили, що коло хреста знов зазеленів кущ калини, зачервоніли ягоди, забіліли квітки. А під калиною знов заблищала криничка, ще й вода бовталась в криниці, неначе хтось от-от тільки що набрав з неї води. І в той час знов заспівав пісню чудовий дівочий голос, тільки та пісня була ще жалібніша, ще смутніша...

Карпо Летючий діждався ночі і в глуху північ прийшов у своє село розпитати, що там діялось до того часу, як він розбив байдака. Він нищечком розбудив свого одного вірного товариша, і той йому розказав, що вже Карпову батьківську хату спродали; спродали все, що було в хаті і оддали купцеві за розбитий байдак, а начальство присудило дати Карпові двісті різок на скелі коло самого Ненаситця, якби тільки він вернувся додому. Олеся, його кохана Олеся, вже давно повинчалась з другим лоцманом.

Карпо заплакав, стоячи коло рідної оселі, і тієї ж ночі навіки помандрував за границю, аж за синій Дунай. І не стало про його чути ні вісточки. Всі так і думали, що він утопився або розбився об скелі на Ненаситцеві.

АНТІН ЛОТОЦЬКИЙ

ОЛЬГА ПЕРЕВІЗНИКІВНА

Літо в самому розпалі... Оля сидить перед хатою й думає над своїм сном. А снівся їй дивний сон. Десь вона ніби в лісі на леваді, а з неба зорі падають і падають. Вона ловить їх у подолок. Аж тут де не взявся старець сивий. Став перед нею і сказав: «Ольго, твій час прийшов». Вона дивиться, а то перед нею не старець стоїть, а молодий гарний лицар у зброї лискучій, золотистій. Узяв її в обійми та й каже: «Ти моя!» Тут вона й прокинулася. З того ранку якась не своя, неспокійна якась....

Аж тут із села подруги йдуть до неї.

— Олю, Олечко, ходи з нами зілля збирати на Купала.

— Зілля на Купала? Ах, правда, треба йти.

Швидко зібралася. Пішли. Весело. Пісень співають купальських. Бо то вечір Купала святкуватимуть, багаття палитимуть, танки купальські виводитимуть.

А в лісі так гарно, на полянках стільки квіток! Аж за очі ловлять, а пахощі які!..

Дівчата збирають зілля. Уже кожна має повний оберемок. Тоді стали плести віночки. Треба ж буде ввечері на воду пускати, своєї долі питати. Кожна сплела собі віночок, і, щоб не попсувався, на голову позакладали...

Гарно дівчатам у віночках. Мов русалки тії, пливуть високою квітчастою травою та проміж зелені кущі ліщини й калини червоної. А вже з усіх найкраща таки Ольга Перевізниківна. Дівчата так і звать її княгинею своєю.

— Чуєте, дівчатка, — каже котрась, — хтось у ріг трубить...

Дівчата позривались з місць, наслухають...

А голос щораз голосніше чути...

— До нас наближається голос, — каже Ольга.

— Це по тебе, Олю, княгине наша, князь їде колісницею золотою, — каже жартом, із сміхом дзвінким, чорнява Калина.

— Також щось вигадали! — боронилася Оля.

Так розмовляли дівчата та нестямилися, як із-за куща лицар виїхав на сивому коні, увесь у зброї золотистій. Побачив дівчат і простісінько до них їде...

Дівчата, як побачили його, аж жахнули враз із дива дивного, а потім тікати хотіли.

Та лицар спинив їх:

— Не тікайте, дівчатка, я ж не вовк! Краще покажіть мені дорогу в оселю яку, де міг би я заночувати з дружиною моєю...

— Там, за лісом, за рікою, село, — сказала Оля.

— Гаразд! Попровадьте ж нас, дівчата, — сказав інший лицар, бо тим часом більше лицарів виїхало на поляну...

І пустилися дівчата з купальським зіллям наперед, а лицарі за ними...

Незабаром над річкою стали. Річка була широка та глибока.

— Що це за ріка? — питає той лицар, що перший побачив дівчат.

— Річка Велика, — відповіла Ольга.

— Треба нам на другий берег перевезтися. Хто тут перевізник?

— Мій батько, — відповіла Ольга. — Та він тепер недужий, то я сама перевезу вас.

— Ти, кралечко, сама?! Гаразд, гарну перевізницю матиму! — сказав лицар, що перший побачив дівчат.

І князь перший скочив у човен.

— Перевези першого мене! — сказав до Ольги.

— Добре, княже! — відповіла сміливо Ольга.

Вона веслує, а князь від неї очей не відірве. Розмову з нею завів, а наприкінці каже:

— Гарна й мудра ти дівчина! Заведи мене до хати твоїх батьків, я у вас ночуватиму.

Як усі перевезлися й пустилися в село, каже чорнява Калина до подруг:

— А що, не казала я, що це князь по Олю приїхав...

Оля не чула цього, бо повела князя до хати батьків своїх.

Князь мав їхати на другий день, та не поїхав. Ввечері взяв участь у купальських ігрищах. Вкінці сказав батькам Ольжиним:

— Батьку, ненько, дайте мені вашу Ольгу за жінку! Уже знаєте, хто я? Я київський князь — Ігор.

А старий Мирослав каже:

— Не сподівався й не мріяв я, княже, про таке щастя для нашої Олечки. Та коли така воля Божа та твоя, ласкавий і могутній княже, то віддамо тобі її. Бери її, Олю нашу, та зроби її щасливою.

А мати плакала слізьми радості.

Так Ольга Перевізниківна стала жінкою Ігоря, великого князя київського.

МИХАЙЛО-СЕМИЛІТОК

I

Було се дуже давно. Ще як на наші землі набігав дикий кочовий нарід печеніги й нищив та руйнував села й міста, а людей убивав або забирав у тяжку неволю.

А панував тоді в нашому славному золотоверхому Києві князь Володимир. У князя був син Михайлик. Молоденький ще був князенко Михайлик, семиліток, але що се за дитина була! Який славний стрілець був із нього. Було, ганяється конем (бо й на коні їздив, наче вродився на ньому), птаху на лету з лука вцілить. Як де батько, князь Володимир, відправляється, було, чи то на лови, чи то в бій, усе він, було, проситься, щоби і його взяв із собою. Славний був лицар князенко Михайлик-семиліток. Батько його дуже любив, любив його й увесь нарід.

— Знати, що лицарська кров плине в ньому, — говорили люди.

II

І сталося тоді, що печеніги великою силою насунули на Україну. Підійшли під самісінький Київ і облягли його з усіх сторін, як чорна хмара. Добуваються до Києва, б'ють таранами в мури. От-от, думають, буде Київ наш. Та де там! Мури стоять, як стояли, не подаються. Стріляють печеніги до міста, до киян, що стоять на мурах, та стріли не ранять киян, лише вертають і ранять самих печенігів.

«Що б се таке було? — думають печеніги, дивуються. Досі ще ніяке місто, хоч би й як сильно укріплене, не встояло перед нашими таранами. А тут б'ємо в мури вже більше як тиждень, мури нітрохи не подаються: стріляємо — наші стріли не ранять ворогів, лише вертають і нас іще ранять! Що се? Якись чари, чи що?»

Кличуть ворожбитів. Питають. А ворожбити кажуть:

— Не здобути вам отсього Києва ніколи! Там у Києві в князя Володимира є син-семиліток. Малий він іще, а вже великий і славний лицар із нього. Се його побут у мурах міста не дає вам здобути Києва. Сей семиліток — се душа народу, його сила. Щоби здобути місто, треба перше його відтам дістати.

— Що ж нам робити, що нам діяти, щоб його відтам позбутися? Може, наслати на нього яких убійників, може, підплатити якого киянина, щоби вбив його?

— Убити?! Його? Його ніхто не вб'є! Кажемо ж вам, що він душа народу, а хіба ж можна душу, живу душу, вбити? Можна її ув'язнити, поневолити темними силами, але вбити — ніколи...

— Що ж нам діяти? Радьте, кажіть!

— Є рада на се, — каже один ворожбит, чорний як смола, з очима, як грань, — є рада! Пошліть до князя Володимира послів, нехай вам видасть князенка у заклад, а ви за те обіцяйте буцімто відступите від облоги.

— Або ж вони видадуть?

— Видадуть, — каже цей самий ворожбит. — Ні князь, ні нарід не свідомі ще того, кого вони мають у себе. Заплатіть мені добре, а я нашлю в місто чорних духів, і вони вмовлять нарід, що годі їм уже довше сидіти замкненими, що з голоду помруть! І кияни несвідомі, хто се семиліток, видадуть його! Раді будуть ще, що так легким коштом увільняться від облоги.

Печеніги згодилися на раду ворожбита й вислали послів до київського князя.

III

Приходять послы в княжий терем, перед княжий престол, поклонилися та й кажуть:

— Прислав нас до тебе, князю, наш князь із заявою, що він із своїм військом готов відступити від облоги Києва й вернути в свою землю, але під умовою, що ти, князю, даш йому в заклад свого семилітнього сина.

— Михайлика?! — скрикнув князь і аж зірвався зі свого престолу. — О ні! Ніколи!

Та тут йому в ухо шепче невидимий князеві чорний дух:

— Дай, дай сина! Се ж тільки в заклад. Йому там добре буде.

Князь аж стрясся, налякався власної думки, бо думав, що се йому самому така думка прийшла до голови. Задумався, вже хотів годитися, та тут почув у сусідній кімнаті голос Михайлика й опам'ятався — батьківська любов перемогла.

— Ні, — каже, — не можу.

А чорний дух бачить, що так ніщо не вдіє, й шепче йому:

— Сам не рішайся! Тут ходить не тільки о тебе, але й о місто, о цілий край, о нарід. Спитай у віча, як віче рішить.

І князь завагався, задумався. «Віче спитати? — думав він. — Чому зразу така думка не прийшла? Треба скликати віче. А як видадуть, що тоді?! Ні, нарід любить його й не видасть — ніколи!» — потішав він себе в гадці й каже послам:

— Я сам не можу рішитися, скличу віче. Як віче рішить, так і буде.

IV

І загудів вічевий дзвін, пішли окличники по місті.

— На віче, на віче! — понеслося луною скрізь по цілому Києві, й нарід лавою посунувся на майдан перед княжим теремом на нараду.

А князь сидить у своєму теремі сумний-пресумний. Душа щось недобре віщує. Думка за думкою лине, налітає... Що діяти? Що почати?

Аж тут убіг князенко Михайлик, прибів до батька, обняв його за шию та й просить:

— Батеньку мій рідний, пусти мене за місто, хай виступлю до бою печенігів воювати, бо вже задовго стоять ото печеніги під Києвом та руйнують околиці й нас із міста не пускають.

А батько поцілував сина в чоло та й каже:

— Ой, сину, сину! Не тобі ще на війну ходити, ти ще малий, несвідомий.

А на се Михайлик:

— Пусти, батьку, на воду утятко молоденьке, а попливе, як і стареньке. І мені не треба вчитися воювати, пусти мене, батьку.

Проситься князенко, а очі йому аж горять, аж палають жадобою бою. Та батько каже:

— Стривай, сину, надумаюся.

Аж тут сповістили князя, що вже весь нарід на віче зібрався й нетерпеливо жде князя.

І князь вийшов із терема, поклонився зібраному народові й промовив:

— Панове громадо! Лихо навістило нас! Печеніги облягли місто так, що нам і рушитися з міста нікуди. Правда, досі не вдалося їм здобути міста, але хто знає, як далі піде, — у них у двадцяті більша сила як у нас. Печенізький князь прислав до мене послів із заявою, що він готов відступити у свою землю, аби лиш я дав у заклад свого семилітнього сина Михайлика.

Громада загула, зашуміла:

— Що, Михайлика, Михайлика! Ні, ми Михайлика не дамо від себе, годі!

Любили кияни Михайлика, бо хоч він ще й маленький був, а вже могли пізнати в ньому доброту й хоробрість. Вже тепер бачили вони в ньому свого будучого князя, що принесе славу Києву та Україні.

І зрадів князь, легше відотхнув, коли почув такі оклики серед киян.

Але чорні духи не дармували. Ось один станув за плечима старшого сина князя Володимира Лихослава. Недобрий був се чоловік, лютий та хитрий, а притім трус. Сам вигляд його відтручував уже від себе. Був він горбатий, лице мав викривлене, а зір якийсь гадючий. Нарід не любив його. Лихослав знав се, знав також, що нарід любить його брата Михайлика й ненавидів його за се, рад був його позбутися. Із сеї ненависті брата до брата скористався чорний дух і шептав йому:

— Намовляй киян, щоби вони згодилися на видачу Михайлика! Тоді ти сам лишишся, будеш сам паном на цілій Україні.

І виступив Лихослав, уклонився громаді та й каже:

— Панове громадо! Тяжке наше положення, тяжко й раду найти! Ворог наш сильний і вимагає від нас чималої січі. Знаю, що й ви се відчуваєте. Але тяжче мусимо відчувати се ми: батько мій та я — се ж ворог хоче розлучити батька із сином, брата з братом. А одначе, хоч як се мені важко приходить, я не можу дати іншої ради, бо вище ставлю справу загальну над родинну, як лише сю, щоби дати їм у заклад Михайлика. Потішає тут мене се, що йому ніщо там лихого не станеться, його там шанувати будуть із огляду на нашого батька, а ми ось так увільнимось від облоги й зможемо жити спокійно.

Нарід заметушився. Тут і там почувалися голоси, що годилися з думкою Лихослава. Чорні духи не дармували, а далі вешталися проміж нарід та нашіптували йому, що так буде добре.

І ось виступив старий боярин Збигонь та каже:

— Панове громадо! І моя така рада, щоби дати печенігам князенка в заклад. Йому там, у печенігів, нічого не станеться, а ми будемо вольні. Князенка печеніги будуть шанувати вже хоч би з огляду на славного нашого князя. А ще й не треба нам забувати: молоденький князенко там, у чужому краю, між чужим народом, набере більше досвіду, збільшить свої знання й верне до нас, як виросте, досвідним і мудрим князем.

Громада загула, задумалася. А чорні духи не кидають своєї роботи.

І коли князь спитав:

— Ну, що ж, панове громадо, дати Михайлика в заклад печенігам чи не дати? — велика більшість загула:

— Дати, дати! Нема іншої ради!

І тільки невеличка меншість обізвалася:

— Не дати!

Князь, почувши, що більшість є за тим, щоби дати Михайлика до печенігів, хоч і з болем серця, мусив на се згодитися.

V

А малий Михайлик увесь час віча стояв у вікні терема та й чув усе. Чув, як брат Лихослав намовляв киян, щоби згодилися на його видачу, чув, як говорив старий боярин Збигонь, чув вкінці, як більшість народу згодилася на його видачу. Засмутився Михайлик. Та не сим, що кияни так легко згодилися на його видачу, бо він знав, що на се вплинули чорні духи, що вешталися між народом, невидимі для народу, але видимі для нього. Потіхою, радістю було тут для нього, що все-таки найшлася значна меншість, яка ніяк не хотіла згодитися на його видачу. Але сумний був тому, що бачив, що нарід ще несвідомий сього, кого він дає від себе, несвідомий сього, що сим сам собі готує загибель. Коли вже раз буде він свідомий себе, своєї сили! Треба конче, щоби весь нарід прийшов до свідомості, що без нього, без Михайлика, він не встоїть, пропаде. Щоби його рятувати, треба йому, Михайликові на якийсь час, може, надовго скритися. І він виступив перед громадою та й каже:

— Ой, кияне, кияне, панове громадо.

Погана ваша рада,

Якби ви розум мали,

Мене не видавали,

Поки світ світом,

Вороги Києва не достали.

А так прощавайте!

Сказав се Михайлик і повелів слугам привести собі коня. І в одній хвилі в коня вирости крила, а від Михайлика вдарила така ясність, що весь нарід аж жахнувся із дива.

А Михайло-семиліток проїхав проміж нарід, що з дива стояв, наче остовпілий, і приїхав під Золоті ворота. Вони були зачинені. Він узяв Золоті ворота на золоті стремена й вихором погнався між ворогів. Кінь летів на крилах, й землі не доторкаючися. Ворогів на сам вид ясного лицаря на крилатому коні зняв страх і переполох. А Михайлик гнався самою серединою ворожого табору. І що махне мечем по правий бік, — то ворог, як зрубане дерево, паде; що махне мечем по лівий бік, — то ворог, як підкошена трава, стелиться. І заки Михайлик переїхав ворожий табір, усі печеніги покотом неживі лежали.

— Отсе моя остання тепер прислуга тобі, мій рідний Києве! Не верну я до тебе, аж поки весь нарід не прийде до свідомості, хто він, яка в його сила, не отямиться. Прощай, Києве, прощай!..

І глянув ще востаннє на золотоверхий Київ та й зник. Поїхав далеко-далеко, за сьомі гори, за сьомі ріки. Там поставив золоті ворота та й стереже їх до слухного часу. Сидить він там і ніколи не старіється, — усе він такий, яким вийшов із Києва, молодий, семиліток...

ІВАН КРИП'ЯКЕВИЧ

МАЛІ КОЗАКИ

I

Се було восени 1648 р., в часи, коли гетьман Богдан Хмельницький з славним Військом Запорозьким прийшов з-над Дніпра до Галичини.

В селі Новій Волі був великий рух і метушня. Кожний, хто тільки міг, поспішав за село на гостинець дивитися, як проходять козацькі війська. Майже всі хати були порожні, бо всі селяни: мужчини і жінки, старці і діти — вибралися стрічати дорогих гостей з Наддніпрянської України. Тільки на громадському пасовиську видно було гурток хлопців, то сиділи вкупі і немов над чимось радили. Дуже бажали вони й собі подивитися на славних козаків, але не було як лишити худоби, й наші хлопці з великим сумом zostалися на пасовиську. Лише один, найстарший з них, Василько Романів, побіг на гостинець дивитися на козацький похід; інші пастушки пильнували йому худоби, а він за те мав оповісти їм широко про все, що побачить.

Сонце вже наближалося до заходу, а Василько ще не вертав; пішов ще в полудне, й хлопці були неспокійні, що з ним сталося.

— Чи його наш пан по дорозі не зловив, — здогадувався Іванко Чорний. — Пан дуже недобрый на його тата...

— Пан тепер нікому не пошкодить, — відповів Лесь Береза, — як тільки довідався, що козаки приходять, зараз казав запрягати коні і десь поїхав з паничами. Мабуть, вже й не вернеться.

— А може, Василько де заблудив, — журився Остапко Варениця.

— Що? Василько заблудив? Він же всі дороги знає, як старий чоловік! Де він не бував, куди не ходив...

— А мозе, його татари забрали до неволі? — питався маленький Грицуньо Петрів, який ще шепелявив і не вмів добре говорити.

— Дурненький ти, Грицуню, — сміялися хлопці. — Татари тепер разом з козаками воюють поляків, нашого чоловіка не взяли би до неволі.

Так гуторили хлопці, нудьгуючи на пасовиську. Нараз скрикнув Михалко Олійник:

— Дивіться, Василько вже на горбі.

Всі хлопці звернули очі, куди показував Михалко, і справді під захід сонця побачили, як наближався Василь. Ішов швидко, хвилями навіть підбігав, знати було, що поспішає і хотів би в одну мить бути при товаришах.

Хлопці кинулися до нього один через другого, питаючи, куди ходив і що бачив. Але Василько був такий змучений, що аж приблід і в першій хвилі не міг сказати ні слова.

— Нехай відпочине трохи, — сказав Михалко, — бачите, як з нього піт ллється.

— Ми такі цікаві! Оповідай зараз, Васильку! — кричали хлопці.

— Потому відпочине, тепер нехай розкаже, — шепелявив Грицуньо.

Хлопці голосно засміялися. Лесь вхопив Грицуня і перекинув його через плечі.

— Йой, заб'єс, пускай! — кричав хлопчина.

Тим часом Василько відпочив дещо і почав оповідати. Аж тепер побачили хлопці, як йому світилися очі, немов від великої радості; а як говорив, голос йому дрижав деколи, було видко, що він дуже зворушений.

— Такого дива, як нині, — розказував Василь, — я ще не бачив ніколи. Не бачили того навіть старі люди. Дідо Стефан аж плакали з радості. Як я вийшов за село, на гостинець, козаків ще не було. Але на гостинці стояло багато людей з нашого села і з сусідських. Зібралися немов на великий празник, всі в святочних одежах. Мій дідо були в високій сивій шапці, — тато і стрийко тримали їх під руки, бо дідо не можуть вже добре ходити. А всі були такі веселі, всюди сміхи і радість, всі гуторили так приязно і прихильно. Тато, як мене побачили, хотіли мене картати, що я кинув худобу і вийшов на гостинець, але дідо сказали:

«Лиши його, нехай подивиться; щасливий він, що молодим дожив такого часу!..» Тоді тато вже нічого мені не говорили. А сусіди сміялися з мене і шуткували, що я вийшов до козаків босий, в подертій свитині, а всі були прибрані, як у свято, і казали мені вертатися додому, переодягнутися. Але дідो знов заступилися за мене. «Нехай лишиться, — сказали. — Ми вийшли стрічати не панів, але наших братів. Козаки не дбають за одіж, вони такі самі люди, як ми». Сусіди вже не жартували, і я лишився.

Чекали ми ще з годину. Здалека було видно великий туман на дорозі, всі пильно дивилися. Нараз хтось крикнув: «Військо йде!» Один чоловік, що виліз на високе дерево, побачив козацькі полки. Але ми за туманом ще довго не бачили нічого. Нарешті помітили кількох їздців. В одну хвилину, немов з неба, з'явилися, стали перед нами козаки. «Вороги чи друга?!» — гукнув один із них. «Друга, друга!» — скрикнули ми всі водно. «Вітайте нам гості!» Всі кинулися на гостинець здоровити козаків. Наші лицарі сиділи на рослих конях, прибрані були в сині жупани, підпоясані жовто-золотими поясами, на головах мали високі шапки, через плече рушниці, при боках висіли довгі криві шабляки, а при поясі ще якийсь знаряддя. Сідло у одного було дивної роботи, вкрите оксамитом чи якоюсь іншою дорогою матерією, а уздечка хіба насаджена самоцвітом, так світилася. Я стояв близьенько при козаках і придивився добре.

А народ товпився, гукав і кричав радісно, що за гамором ледве можна було щось зрозуміти: «Слава, слава нашим лицарям, слава освободителям!» Козаки кланялися кругом високими шапками, розводили руками, дякували за привіт. «Лишіть, добрі люди, — промовляли козаки, — нам тепер ніколи забавлятися, ми за військовим ділом, послушайте!» Але народ не чув козацької мови, ще дужче кричав і гомонів. Тоді той козак на гарному сідлі, мабуть, старший козацький, витягнув маленьку булаву і махнув нею на товариша, що їхав поруч з ним. А тамтой в сю мить обома руками схопив невеликі палички, і тут же заторохтів над нашими головами голосний тарабан. Замовкли здивовані люди, стало тихо, мов маком сіяв. А старшина гукнув: «По велінню ясновельможного пана гетьмана, і всієї старшини, і всього Війська Запорозького, послушайте!» Слухали всі, заперши дух. Тоді виїхав наперед другий козак, підніс високо велику грамоту і голосно став відчитувати:

«Богдан Хмельницький, гетьман, з усім Військом Запорозьким всім взагалі і кожному з осібна, кому про се знати належить, доносимо, що ми вийшли з великою силою із Запорозької землі і йдемо до вас, щоб висвободити вас з давньої неволі і зробити вольними. Довгі роки терпіли ми вже кривду і насильства. Цілому світові відомо, як нищили нас польські пани. Накладали на нас невольницькі тягарі і панщизняні роботи, руйнували наше добро, кривдили наші діти. Хто ішов з жалобою і шукав справедливості, той знаходив тільки сміх і зневагу. Коли ми домагалися наших прав, називали нас бунтівниками. Забули про се, що ми нашими грудьми боронили Польщу перед татарами. Поляки бажають знищити весь козацький рід. На всі ті кривди нема іншого способу, лише зламати поляків силою. Нехай козаки і селяни разом кинуться на ворогів. Хоч ворожа сила велика, ми не вступимося перед ними, — покладемо перед ними мертві трупи, застелимо дорогу могилами. Мусимо добути давню свободу, яку мали батьки наші...»

І ще багато гарних слів було в грамоті гетьмана Хмельницького. Відчитав козак грамоту, а ми всі ще стояли, немов німі, заслухані гетьманськими словами. Але в тій хвилі козацький старший стягнув уздечку і крикнув: «Прощайте, люди добрі, нам пора далі в дорогу!» Вклонилися козаки високими шапками і швидко рушили вперед. «Прощайте!» — залунало з усіх уст, але наші лицарі були вже далеко.

II

На хвилину Василько спинився. Говорив скоро й аж задихався з великої натуги. Але хлопці не дали йому довго відпочивати.

— Що було далі? Говори, говори, Васильку! Василь оповідав далі про козацький похід:

— Ледве ми стямилися по від'їзді козаків, коли з-за горба стали виступати козацькі полки. Народ ще більше кинувся на гостинець, всі тремтіли від нетерпеливості. Я виліз швидко на черешню при дорозі, щоб гарніше все видіти. Було ж на що дивитися!

Попереду їхали козацькі музики. Всі на конях з інструментами, аж дивно було глядіти. Інструментів було без числа, а такі незвичайні, що у нас ніколи не видати. Одні грали на трубах і сурмах; труби були то великі, то маленькі, довгі і короткі, деякі кручені, дивної форми, а всі світилися, як золото. Інші козаки били в бубни, а бубни також були різної величини; деякі дуже великі і голосні, а інші маленькі, що дрібонько торохкотіли. Ще інші музики мали в одній руці ніби решето, а другою рукою били в нього так, як у нас грають на весіллі. Їхали на конях і бандуристи з великими бандурами перед собою, а пальцями водили по струнах то швиденько, то спроквола. А всі грали в один раз, і хоч їх було багато, двадцять — тридцять, з інструментів виходила одна пісня. Се була дивна музика. Часом грали так сумно, так ніжно, що аж біль серце стискав і хотілося плакати; то знов починали веселої, голосної, що аж поля гомоніли, а відголос ішов світами. І тужно ставало від сеї музики, й радісно. А козаки в один голос співали прекрасну пісню:

Ой, немає лучче, та немає краще,

Як у нас на Україні,

Ой, немає ляха та немає пана, —

Не буде зміни...

За музиками їхало козацьке військо. Їхали козаки в рядах, різними відділами зі старшиною. Десять козаків — то був десяток, а коло них їхав отаман. Сто козаків — се була сотня, а старшим був сотник, і він їхав перед своїм відділом. Тисяча козаків — се був полк, а старшиною був полковник; але в деяких полках було й більше козаків, певно, по кілька тисяч. Так говорили люди, звідкись вже довідалися. Кожний старшина мав відзнаку своєї власті: полковники мали золочені булави, сотники тримали в руках менші булави, пірначі, а отамани мали прості палиці, тільки деякі були з булавами. Кожний відділ козаків мав свій знак: десятки мали малі прапорці, а називали їх «значками»; сотні мали більші прапори; а найбільші і найгарніші були полкові хоругви. Козацькі прапори були різної краски: деякі червоні, інші сині, ще інші — жовті. Гарно було дивитися, як ті хоругви маяли над військом, немов летіли горою якісь дивні птиці. Деколи вітер відкривав цілий прапор, і можна було доглянути, що на нім намальовано. На кожному прапорі був інший знак: тут ангел з мечем в руці, там хрест, там знов хрест над півмісяцем; де-інде намальовано козака з рушницею через плечі; то знов руку з мечем, або якогось звіра, або птицю. Говорили люди, що се знаки різних міст і повітів, з яких прийшли козаки. Козаки були в різних одягах, найбільше мали на собі сині і червоні жупани, а на головах великі шапки.

Але деякі були в залізних зброях, панцирах, а як їхали, залізо дзвеніло глухим голосом. Оружжя мали всіляке: стрільби і рушниці, шаблі, пістолети; деякі відділи мали в руках довгі списи, дерев'яні із залізними кінцями, інші були з луками через плечі.

Козацька кіннота їхала та їхала без кінця. Я почав був числити, скільки їх буде, але збився з рахунку і не міг дочислитися. Позаду за кожним полком везли військові гармати. Се були тяжкі, великі штуки з широкими чорними гирлами, — аж мороз ішов по шкірі, як на них дивитися. За гарматами їхали довгі вози з військовими припасами; везли кулі, порох у залізних скринях, всякі харчі — муку, сухарі, сушене м'ясо і рибу і всякі інші потрібні речі.

Дивився я на се, аж очі боліли. Забув про цілий світ, а тільки сидів на моїй черешні та глядів, як ідуть козаки. Аж підійшли до мене тато та й кажуть: «Іди вже, Васильку, до хати, вже захід сонця буде, треба худобу гнати додому з пасовиська». Аж тоді нагадав я собі, що треба вертатися; вже й їсти хотілося, бо я не полуднував нині. А все-таки жаль було кидати черешню. Але тато знов заговорили до мене, і я мусив злізти. Ще дивився хвилину на козацьке військо; але козаків було без числа, все їхали нові десятки, сотні і полки. І я пішов, не чекаючи, коли вони всі перейдуть. Казали люди, що кілька днів будуть переходити...

Скінчив Василь оповідання, а хлопці ще слухали б; не могли наслухатися про козаків.

— Куди ж іде се військо козацьке?

— Аж під Львів мають іти козаки. Міщани у Львові не хотіли послухати наказу гетьмана Хмельницького і тримають з польськими панами; гетьман веде військо на них, а потім піде ще далі, аж на Варшаву, воювати короля.

— Чому я не бачив козаків, — зітхав Лесь, — гарні ж вони мусять бути, гарні...

— А я зараз пішов би до козацького війська, якби тільки мене взяли, — говорив Михалко Олійник.

— Та де б тебе взяли, — сміявся Іванко Чорний, — нащо їм тебе, їх і так багато...

— А знаєте, — перебив йому Василько, — до козацького війська кожному можна йти; козаки — се такі самі люди, як в нашім селі, тільки не хочуть слухати пана і не роблять панщини. До війська приймають кожного, хто захоче до них приступити. Парубки з нашого села говорили, що підуть з козаками; я чув, що Панас Шумний вже козакує...

— От як, — дивувалися хлопці, — кожному можна бути козаком...

— То я також мозу бути козаком? — питав цікавий Грицуньо.

— А то був би козак! — сміялися хлопці. — Ти, Грицуню, ще маленький, козаки великих приймають.

— Я також великий, — гнівався Грицуньо, — мені взе вісім років...

Хлопці сміялися та шуткували і не зауважили, що Василько нараз чогось дуже задумався. Аж Михалко запитався:

— Що тобі, Василю?

Василько мовчав; але знати було, що хоче щось говорити; неначе боровся сам з собою. Нараз сказав тремтячим голосом, але голосно й виразно:

— А може, й ми стали би козаками?

Хлопці замовкли, немов остовпіли. Нараз крикнув Михалко:

— Славно! Будемо козаками!

— Славно, славно! — кричали всі хлопці. — Підемо воювати разом з козаками!

— Але як се зробити? Коли підемо?

— Ходім зараз! До козаків! — кликав нетерпеливий Лесь.

— Я сідаю на коня і поїду в одну хвилину, — відізався Іванко.

— Я тільки худобу зажену додому, — говорив Степан Великий.

Розпочалася жива гутірка між охочими хлопцями; один кричав через другого, а кожний радив своє. Василь стояв задуманий, не говорив нічого. Аж хлопці дещо втихомирилися, сказав спокійно:

— Треба нам добре подумати, що маємо робити. Так, як ми тут є, не можемо іти до війська. Хто хоче іти до козаків, мусить добре приготуватися, взяти з собою оружжя, харч, все, чого треба у війську. Війна не забава.

— Що ж маємо робити, Васильку? — перебив Лесь, а лице аж горіло йому з цікавості.

— Нині вже пізно, треба гнати худобу додому, бо вечоріє. Але завтра ранком, як тільки стане світати, зійдемося знов тут на пасовиську і зробимо раду. Треба нам впорядкуватися по-козацьки, вибрати старшину і подбати про зброю. Кожний нехай візьме з хати оружжя, яке хто має, — з голими руками до війська не підемо. Мусимо мати, з чим показатися.

— Я маю в хаті лук, візьму від вуйка, — кликнув Стефанко.

— У нас в хаті є рушниця, але не знаю, чи тато дозволять... Хіба так заберу... — говорив Лесь.

— Я зладжу спис, такий довгий і гострий, — казав Іванко.

— А я притаскаю таке диво, якого ви ще не бачили... — розказував Остапко Варениця. — Тільки не знаю, чи сам дам раду...

— Що таке? Що таке?

— Не скажу, завтра побачите!

— А мій дідо мають таку велику-величезну палюгу, то я її принесу, — говорив поважно Гриць. — Налякаєтеся всі, така страшенна.

— Добре, добре! — сміялися хлопці. — Побачимо завтра. Раненько будемо на пасовиську, зробимо раду.

— Станемо козаками! — гукнув Василь.

— Славно, славно! Будемо козаками!

III

Наступного дня ранок був холодний, осінній. Мряка стала опадати на землю, трава вкрилася рясною росою. Сонце вже піднеслося на небо, заповідався гарний, погідний день.

На пасовиську вже чекав Василько. Всюди був перший і тепер також прийшов найперший з усіх товаришів. Прибрався, як на свято. Хто попереднього дня бачив Василя, нині не легко би його пізнав. Вчора був він босий, в обдертій свитині, в старім капелюсі, — нині одягнув чистеньку сорочку, взяв новий сіряк, на голову насадив гарну чорну шапку, а чоботи високі з халявами аж світилися до сонця. Виглядав не як чотирнадцятилітній хлопець, але як дорослий парубок. Але найдавніша річ се було те, що від пояса висіла йому шабля, — правдива вояцька шаблюка. Звідки Василь взяв таку штуку?

Се була довга історія. Василь знайшов її ще перед роком десь під шпихліром: раз він копав на гумні рів, щоб спустити воду з-під хати, і несподівано надібав старе залізо. Шаблюка вже заржавіла, почорніла, в деяких місцях була вищерблена, але Василько взявся до неї з великим завзяттям, чистив її кілька годин, потім гострив на каменю, і нарешті шабля виглядала як нова. В хаті всі дивувалися, звідки взялася та шабля на гумні, але ніхто не вмів сього пояснити. В кінці побачив її Василів дід, Стефан; він аж сплеснув руками, коли Василько показав йому шаблюку, — в очах стали йому сльози. «Пам'ятаю я сю шаблю, пам'ятаю! — казав, утираючи лице. — Ще був я маленькою дитиною, як висіла вона у нас в хаті на покуті, на почеснім місці. Як приходило велике свято, Великдень або Різдво, тоді мій дід-покійник припоясували її до боку і так ішли до церкви. Ой, добрі се були часи! Не було ще тоді у нас пана в селі, — всі ми були рівні, всі були панями та й всі могли носити шаблі. Ми мали давні права, вольності ще від князя Льва і панщини не робили. Але пізніше все змінилося. Пам'ятаю, як одного разу напали на наше обійстя якісь люди, був великий крик, метушня, — се приїхали служки старости з міста виганяти мого діда на роботу, на панський лан. Старенький дідусь вхопився за шаблю, хотів боронитися, але котрийсь посіпака замахнувся на нього сокирою і дід впади мертві на землю... Годі наша хата погоріла, а батько від того часу вже ходив на панщину. Дідова шабля тоді десь пропала, — от, аж нині віднайшлася... Наша давня, дорога шаблюка...» Отак оповідав дід Стефан Василеві про шаблю його прапрадіда.

Василь з жалем слухав сумної історії. Шабля стала відтепер для нього дорогою пам'яткою, він беріг її пильно і ховав у великім поважанню. А в глибині душі мріяв про се, що колись зможе припоясати її до боку, піти на війну проти гнобителів і помстити смерть прапрадіда. Вимріяна хвиля прийшла дуже скоро, — козаки почали війну з поляками, а Василько міг стати вояком і взяти шаблюку з собою.

Сонце підносилося вище. Василь вже був нетерпеливий, що товаришів так довго нема, — але вкінці по одному, по двох почали приходити. Всі оглядали цікаво Василеву шаблю, кожний дивувався, бо не бачили ще такої дивної, крутої шаблюки; Василь десять разів мусив оповідати її історію. Але кожний хвалився також своїм оружжям, яке приніс з хати.

— Дивіться, — казав Стефанко, — який лук я роздобув. Правдивий татарський лук! Мій вуйко купили його торік на ярмарку від якогось захожого купця. Се дорогий лук. А дивіться, як стріляє!

Стефанко насадив стрілу, натягнув, і зі свистом полетіла стріла високо під хмари. Впала далеко на пасовиську, а котрийсь хлопець побіг її принести. Хлопці один по другім брали лук в руки, і кожний чудувався, що лук зроблений з якоїсь гнучкої кості; кожний з них бачив вже луки, але вони були звичайно з дерева.

Іванко показував свій спис, який сам собі зладив; се був дубовий дрючок, а на кінці насаджено старе залізне вістря; спис був дуже довгий, і Іванко носив його гордо на рамені. Лесь приніс велику, тяжку рушницю; стрільба була вже стара, але стріляла ще добре, й уживали її часто на ловах на грубшу звірину.

— Я ледве виніс її з хати, — оповідав Лесь. — Тато не дають мені стрільби до рук, бо кажуть, я ще малий; але я розказав старшому братові, що мені треба конечно стрільби, і він мені дав рушницю. Тата не було в хаті, брат обіцяв сказати батькові, як вернуться.

Показували й інші хлопці кожний свою зброю. Сей приніс топір, тамтой сокиру, інший вила, ще інший добрий дрючок, окований залізом. Деякі тягнули за собою бучки, коли, — що хто мав. Але ні в кого не було такого доброго оружжя, як у Василя, Стефана та Леся.

Нарешті прибіг і Грицуньо. Хлопчина аж задихався, розчервонівся цілий і здалека вже кликав:

— Дивіться, дивіться, яка в мене велиценна палиюга. — Хлопці зі сміхом оглядали грубу, тяжку палицю.

— Ану, зміряйся, Грицуню, з своєю палицею: хто більший — ти чи палиця?

— Не хочу, — обурився Грицуньо, — ви смієтеся з мене, як з малої дитини!

— Ні, ні, Грицуню, ти не мала дитина, а великий хлопець! Зміряйся!..

— Насилу поставили Грицуня коло палиці, — палиця була добре вища від завязаного хлопчика!

— Як ти з нею будеш ходити? — сміялися хлопці.

— Яюсь взе буду! — казав Грицуньо. — Візьму її на плечі, як русницю...

Хлопці ще були б бавилися Грицунем, але нараз котрийсь крикнув:

— Дивіться, дивіться! Остапко тягне з собою якийсь віз! — Всі пустилися бігти напроти. Дивний вид побачили. Остапко Варениця запряг себе в шлею і тягнув за собою невеликий возик; а побіч нього в другу шлею був запряжений великий чорний кудлатий пес! Псисько, мабуть, не привик ходити з возом, бо кидався на всі сторони і хотів добутися на волю.

Але Остапко одною рукою притримував його за кучері, і пес мусив тягнути возик. Прискочили хлопці ближче дивитися, що є на возику.

— Що таке везеш, Остапку?

Аж крикнули всі, як поглянули на віз. Побачили тут малу залізну гармату.

— Недарма говорив вчора, що привезе дивне диво! Гармату привіз! Козацьку пушку! Звідки ти її взяв, Остапе?

Стали кругом і почали оглядати пушку. Се була невелика штука, трохи довша, як рука дорослого чоловіка, але груба і широка. Навіть не була се правдива гарматка, — не можна було стріляти з неї кулями, а тільки стріляти з неї порохом на Великдень.

— А се ж той моздір, з якого ми стріляли в свята, — сказав котрийсь хлопець. — Як ти його добув з-під дзвіниці?

— Знаєте, — говорив Остапко, — мій вуйко сторожує коло церкви вночі і має ключі від дзвіниці. Я їм сказав, що мені треба пушки, бо ми йдемо до війська, і вуйко видали мені моздір. Ще й похвалили нас, кажуть: «Молодці хлопці, підемо разом воювати ворогів». Вуйко теж хочуть іти з козаками. От і я взяв пушку. Але самому тяжко було тягнути візок, та й я запряг нашого Босого, щоб мені помагав. Але гільтяй-пес цілу дорогу хотів втікати. Хотів я взяти його до війська, але ніяк не годиться...

Остап розв'язав шлеї, а Босий тільки сховав хвіст під себе та й в ноги! Грицуньо пустив за ним палицею, але не міг наздогнати; тоді кинув за ним грудкою землі і крикнув:

— Трус, трус!..

IV

Нарешті зійшлися всі хлопці. Було їх багато, більше, як попереднього дня, бо про збори довідалося мало не півсела. Малі козаки кликали на пасовисько всіх сусідів, і разом зібралося більше як тридцять хлопців. Всім світилися очі від радості, всі нетерпеливо чекали, що далі буде.

Василько виступив наперед і гукнув голосним голосом:

— Панове молодці! Будемо раду радити!

Хлопці заметушилися і почали тиснутися до Василя; кожний хотів стояти якнайближче, щоби добре чути, що будуть говорити. Але Василь казав їм розступитися:

— По запорозькому звичаю треба нам ставати в велике коло, а тоді кожний козак чути кожне слово.

Розступилися козаки і стали кругом довкола Василя; круг був широкий, але кожний міг добре бачити і чути промову.

Тоді Василь зняв з голови свою високу шапку, вклонився низенько товариству на всі сторони і почав говорити:

— Панове молодці! Задумали ми вчора велике діло, а нині маємо його виконати. Пришили до нас з далекої сторони наші брати запорожці, щоб висвободити нас з тяжкої неволі, привернути нам волю і щастя. Гетьман Богдан Хмельницький кличе нас всіх, щоб ми йшли разом з ним воювати ворогів. До козаків ідуть всі, хто тільки може, — наші батьки, діди, старші брати. Підемо і ми, молоді! Може, ми ще непридатні до війська, може, не маємо сили до тяжкої військової служби, але маємо добру охоту і робитимемо все, до чого нас заставлять. Ми молоді, але готові віддати на службу вітчизні все наше життя, а як буде треба, то й смерть приймемо для добра України... Всі підемо до козацького війська! Годяться всі?

— Всі, всі! — кричали хлопці.

— До запорожців, до козаків!

— Підемо воювати ворога!

— Будемо служити козакам!

— Я вмю поводитися зі стрільбою, буду чистити козацьку зброю, — хвалився Лесь.

— Я буду коней пильнувати, на ніч водити на пасовисько, — говорив Петрусь Карпенко.

— Я вмю робити списи, може, козакам потреба, — казав Іванко.

— А я вже лишуся при моїй гарматі, стану пушкарем, — твердо сказав Остап Варениця.

— А я буду воювати з моєю палицею, — поважно заявив Грицуньо.

Гамір був такий, що Василь ледве втихомирив молодих козаків.

— Панове молодці! — говорив далі. — Треба нам вибрати старшину, щоб нам проводила. Є нас більше як тридцять, можемо мати власний курінь.

— Сцо то таке курінь? — питав цікавий Грицуньо.

— Т-сс, тихо, не перебивай, — загомоніли хлопці.

— Курінь — се хата, в якій мешкають козаки, збудована з хворосту, а вкрита очеретом. Кожний курінь має свого старшого, отамана. Треба і нам вибрати старшого, щоби нам у всім проводив. Скажіть, кого хочете отаманом мати?

— Ти, Василю, будь нам отаманом, ти почав наше діло, веди його й далі, — сказав Варениця.

— Так, так! Славно! Василь буде нам старшим! Василь буде отаманом! — кликали всі хлопці.

Василь знов зняв шапку і поклонився товаришам:

— Славне товариство! Панове молодці! Дякую вам за честь, якою ви мене наділили, а якої я недостойний. Коли все товариство однодушно хоче, щоб я був отаманом, — приймаю уряд.

По тих словах відпоясав від боку шаблю, підніс її догори і сказав по запорозькому звичаю поважним голосом:

— Отся шабля буде добрим на нагороду, а лихим — на кару. А я не зложу її, поки не помстимо нашої кривди і не здобудемо волі Україні.

— Ми всі підемо з тобою, всі положимо голови за нашу вітчизну! — однодушно загомоніли всі хлопці.

Всі були зворушені сею великою хвилиною; всі розуміли, яке важливе діло починають. Не одному сльози стали в очах; Василеві голос дрижав зі зворушення.

— Панове молодці, — казав Василь по хвилі, — тепер виберемо ще іншу старшину, щоб разом з отаманом нашими ділами рядила. Наперед треба нам мати писаря, щоб письма від нашого куреня писав...

— Писарем нехай буде Михалко Дяченко, він гарно пише...

Дяченко був невеликий хлопець, з кучерявим волоссям; як почув, що його вибирають писарем, аж посміхнувся із задоволенням: він був сином дяка та зі всіх хлопців в селі писав найгарніше.

— Далі потрібний нам хорунжий, щоб носив наш прапор.

— Звідки ж візьмемо прапор? Не маємо ніякого...

— Як підемо до козаків, дістанемо хоругву, правдиву, запорозьку, — пояснив Василь.

— Може, дістанемо також трубу і тарабан, будемо мати ще трубача і довбуша.

— Ціла музика буде! — сказав радісно Лесь, що дуже любив слухати музики.

— В козацькій війську є ще багато інших урядів: обозний пильнує табору, суддя судить козацькі справи, осавули розвозять накази старшини, пушкар має нагляд над гарматами. Ми можемо вибрати собі також таку старшину.

Хлопці дуже розцікавилися до козацького війська і бажали вибрати якнайбільше старших. Мало не прийшло до сварки, бо кожний хотів мати якийсь уряд. Василько якось зумів погодити хлопців; рішили, що тепер виберуть тільки писаря до помочі отаманові, а іншу старшину встановлять пізніше. Всі на се згодилися, — тільки один малий Грицуньо ніяк не хотів вступитися: забажав собі, щоб йому дали якийсь уряд, і зачав гірко плакати, коли йому сказали, що більше урядників не виберуть. Всі сміялися з нього та толкували йому, як вміли, але Грицуньо плакав ще більше і нічиїх слів не хотів слухати. Нарешті, щоб його втихомирити, Василь сказав:

— Слухай, Грицуню, як будеш плакати, ми тебе до нашого куреня не приймемо, бо нам плаксів не треба. А як будеш чемний і перестанеш плакати, зроблю тебе моїм отаманським чурою: будеш носити за мною шаблю, пильнувати мого коня та робити все, що роблять військові чури. Добре?

— Добре, — сказав крізь сльози Грицуньо. — Я взе не буду плаксою, я хочу бути військовим цурою.

Та й за хвилину Грицуньо вже весело сміявся та перед усіма хвалився, який то він великий уряд має...

Отак скінчилися вибори старшини. Сонце вже пішло високо, а хлопці все ще радили, все говорили про те, що їм далі робити.

Кожний мав свою думку і хотів, щоб товариші його вислухали: кожний бажав дати свою пораду в такій важливій справі. Серед гарячої розмови і палких спорів час минав непомітно.

Не зауважили молоді козаки, що тим часом під село підїхав відділ якогось війська. Частина їздців задержалася під лісом, а кількох пустилося їхати на пасовисько. Хлопці сперечалися завзято, коли нараз почули за плечима звучний голос:

— Над чим так радите, хлопці?

Наші козаки, хоч які відважні були, аж задеревіли від страху. Голосна громада нараз замовкла, ніби всі голос втратили. Перед ними стояли на конях запорожці, у блискучій зброї, з рушницями і списами, — чи се привид, чи справді живі люди?

— Що ж ви, хлопці, німі усі, води в рот набрали? — питав жартівливо, веселим голосом козак.

Хлопці щойно тепер порушилися, ніби будилися від сну. Се ж козаки, справді козаки — запорожці!

— Що, зброя у вас є, шабля, рушниця, списи, навіть і пушка? Над чим так радите, на війну хочете іти? Звідки ви? — допитувався далі козак.

Василько перший прийшов до себе. Поблід дуже, але твердо виступив наперед і голосно сказав:

— Ми з села Нової Волі. Чули, що гетьман Богдан Хмельницький всіх кличе на війну з поляками, на нашій раді рішили іти до козацького війська. Отсе наш цілий курінь, а я отаман, Василь Романів.

Козаки цікаво слухали слова Василька.

— На війну вибираєтеся, справді на війну?

— До козацького війська! До козаків! Всі ми хочемо боротися з ворогами, — однодушно відповіли хлопці.

— Ви ще малі! Військова служба тяжка... на війні небезпечно...

— Ми готові віддати наше життя, щоби здобути волю Україні!

Тепер замовкли запорожці, — з дива не могли вийти, як побачили тих малих, а таких завзятих козаків.

— Чуєте, пане гетьмане, що говорять сі хлопці? — сказав один з козаків до поважного мужчини, що сидів на прегарнім білім коні в блискучій зброї, у шапці з білим пером та з булавою в руці.

Хлопці заворушилися, як почули сі слова. Отсе перед ними на коні сидів сам гетьман Богдан Хмельницький, батько козацький, визволитель України!.. О, яка радісна, несподівана стріча!..

В одну мить відкрилися всі хлоп'ячі голови, — хлопці почали тиснутися вперед, щоби побачити лице гетьмана, діткнути його одежі, привітати дорогого гостя... Десятки рук піднялося догори.

— Слава, слава, слава! Слава гетьману України!

З радістю дивилися старі, сивовусі запорожці на завзятих хлопців, що оточили довкола гетьмана.

А Богдан Хмельницький підніс догори гетьманську булаву і промовив поважним голосом:

— Воістину кажу вам — побідить Україна, як матиме таких синів...

А до хлопців звертаючись, сказав гетьман з ласкавого усмішкою:

— Приймаємо вас, малі козаки, до Запорозького Війська.

— Слава гетьману, слава, слава! — кликали хлопці з безмірним натхненням...

Гостінець – велика бита дорога.

Стрійко – дядько по батьківській лінії.

Тараб́ан – барабан.

Пірна́ч – у козацькому війську ознака влади.

Хору́гва – військовий бойовий прапор.

Стрі́льба́ – давня вогнепальна зброя.

Гирло гармати – жерло, ствол гармати.

Гу́тірка – розмова, бесіда, балачка.

Ву́йко – брат матері.

Шпихлі́р – комора.

Гумно́ – тік із господарськими будівлями.

Ра́ме́но – застаріла назва плечей.

Мо́здір – гармата з коротким дулом.

Хору́нжий – прапорonosець.

До́вбуш – козак, який грає на тарабані.

ПЕТРО ШКУРАТ

ЗАПОРОЗЬКІ ПІДВОДНІ ЧОВНИ

Мабуть, ще ніколи не було на Січі такої бурхливої козацької ради, як та, що відбувала в червні 1600 року. Безупинно й голосно били литаври, скликаючи Запорозьке Військо на збори. На майдані клекотіло, немов на Дніпрових порогах. З усіх боків сунули на майдан козаки у волохатих чорних шапках з червоними верхами. Увесь майдан виглядав, немов буйне море, завітчане степовими маками.

Раду радили, на кого йти війною. Змагались дві групи запорожців. Одна група була за те, щоб іти на польських панів, приборкати їхню сваволю над закріпаченим народом, а друга домогалася морського походу на Туреччину, щоб визволити християнських бранців. Нарешті кошовий отаман, який весь час ніби байдуже прислухався до того, що говорили запорожці, махнув булавою, і розбурхана громада притихла.

— Панове товариство! – гукнув кошовий. – Як бачу, більшість козацької ради воліє морський похід на Туреччину. Гарзд, спершу підемо на турка!

— На турка! – загуло на майдан, і тисячі шапок на знак згоди полетіли вгору.

— Завтра почнемо готуватися до морського походу, — вів далі кошовий. — Пам'ятайте, що від завтрашнього дня у нас воєнний закон, і борони Боже, щоб я побачив кого підхмеленого! Накажу такому всипати подвійну пайку кивів!

Наступного дня на Запорозькій Січі закипіла робота. Одні витягали чайки з води на берег, сушили їх і затикали клоччям щілини між дошками, щоб не протікала вода. Інші варили смолу у великих казанах. Роздягнені по пояс запорожці великими квачами смолили чайки.

Трохи далі, у затоці серед густого очерету, працював гурт досвідчених майстрів під проводом кошового.

Тут творилося щось незвичайне: майстри перебудовували чайки, влаштовували в них подвійне дно і робили в ньому стулки. Зверху чардак також закривали, а отвори на весла затягували шкірою. Над чардаком здіймалася рура, крізь яку надходило повітря.

Під дно насипали піску. Під тягарем піску човен ховався під водою. Коли ж стулки відкривали, пісок висипався у воду, човен ставав легший і випливав на поверхню.

Коли всі готування до походу були закінчені, запорожці помолились у січовій церкві й, посідавши в чайки, рушили Дніпром до Чорного моря. До лиману доплили без пригод, але в лимані великі хвилі почали гойдати човни.

Замість довгої та небезпечної плавби повз Кавказьке узбережжя кошовий вирішив переплисти Чорне море впоперек і дістатися до Синопу. З чайки, на якій перебував кошовий, передано наказ:

— Виплисти у відкрите море і прямувати просто на південь!

Запорозька флотилія випливла в море. Було видно тільки небо і безкрає темне плесо води, в якому серед ночі ніби десь глибоко-глибоко гойдалися зорі.

По довгій плавбі козацька флотилія під заслоною темної ночі наблизилася до узбережжя Малої Азії. З чайки кошового дано наказ:

— Зупинитись!

Рівночасно наказано залогам підводних човнів поволі й обережно підсуватися до берега.

Коротка ніч закінчувалася. Густий молочний туман оповив шпилі мінаретів, пристань Синопу і море.

Місто ще спало, і навколо панувала тиша. Сонний турецький вартовий із зусиллям вдивлявся в туман, але не міг нічого добачити на морі. Було спокійно, тільки якісь колодки плавали сторчма, то поринаючи, то виринаючи з води.

«Дивно!.. Що це може бути? – думав вартовий. – Може, засурмити на тривогу? Але ж ніякої небезпеки немає... За фальшиву тривогу мене не тільки засміють, а й покарають».

Тим часом колоди, погойдуючись на хвилях, поволі наближалися до фортеці з високою вежею й грубими мурами.

Раптом вартовий здригнувся. Став протирати очі: чи це йому сниться, чи колоди справді починають рости й підніматися? Ось з води виринули якісь дивні подовгасті скрині. В одну мить розкрилися їх стулки, і переляканий вартовий побачив запорожців.

— Напад! – несамовито заверещав він і намірився бігти, але не встиг ступити й кроку, як чийсь міцні руки схопили його за горло.

Запорожці-підводники кинулися до брами, роззброїли варту і вдерлися до фортеці. Рівночасно частина запорожців знайшла льох, в якому перебували під замком невільники з України й інших земель.

Заскочені зненацька, турки не чинили опору і здавалися в полон. Трохи довше тривала боротьба на галерах. Турецькі залоги запекло відбивалися від запорожців. Козаки, підпливши з моря на чайках, мов ті мурашки, обліпили кораблі й голіруч, без драбин, видряпувалися на чардаки. По кількох годинах запеклої боротьби козаки перебили залоги й визволили бранців, що, закуті в кайдани, довгими рядами сиділи при веслах.

Забравши із собою визволених бранців та завантаживши турецькі галери здобутим добром, переможці посідали в чайки. Запорозька флотилія залишила місто і виплила у відкрите море – на північ – в Україну.

АНАТОЛІЙ ГОРОВИЙ

ДОКИ ШАБЛЯ В РУЦІ...

Химерна повість для дітей і дорослих

(Скорочено)

ЧАСТИНА ПЕРША

I

На мить підвівши голову, стара-знахарка Докія побачила на пагорбі біля самотньої молоденької берізки тремтяче марево. Його розмиті, нечіткі контури нагадували казкового вершника. Марево тремтіло й поступово тануло на сонці, немов зіткане з весняних випарів Чортового болота, що розляглося за горбами.

Докія нахилилася, шукаючи серед торішнього сухолисту свіжі зелененькі листочки. Мало хто знав, яку силу й насагу дають вони людському тілу, порубаному ворожими шаблями чи виснаженому нещадною хворобою. Зірвавши ті жадані листочки весняної трави, Докія випросталась і ще раз кинула погляд на пагорб з молоденькою берізкою. Знахарка здригнулася, мов від лихого передчуття, бо на пагорбі вже не безтілесне марево тремтіло, а чітко різьбився на тлі неба справжній вершник. Звідки взявся він, вбраний у незнаний тут чудернацький одяг?

Невідомий зліз із коня, простягнув руки до неба. Чорні хмари вмить відгукнулися на його жест і закрили синю безкінечність весняного неба. Рвучкий порив вітру пригнув дерева мало не до землі. Докія ледь встигла пригорнути живодайні зелені листочки, щоб вітер не вирвав їх з рук і геть не розвіяв.

На землю несподівано впала пітьма. Гостра блискавиця вогняним лезом на мить розітнула її, і у відповідь пітьма застогнала глухим неприродним гуркотом грому.

Однак вітер вщух так само раптово, як і з'явився, хмара розтанула, не зронивши жодної краплинки дощу. І знову довкола запанував лагідний весняний день. Лише у берізки, що

стояла на пагорбі, золотилося листячко, немов для неї однієї вже настала осінь.

Те золотаве листячко посипалося долі, невідомий жадібно загрибав його жменями, набивав гаманець та кишені. Визбиравши листя, він скочив на коня і швидко зник по дорозі до сільської корчми.

На пагорбі біля Чортових боліт лишився білий скелет щойно юної, а тепер всохлої берізки. Отямившись, Докія запізнило перехрестилася тремтячими пальцями...

Корчма гула, неначе вулик. Сизий дим від козацьких люльок густою завісою стояв до самої стелі. І, зачувши той веселий гамір, невідомий вершник загадково всміхнувся собі у вуса і зупинив біля корчми легкий біг коня. «Доглянь, як годиться», – кинув через плече служці і тицьнув йому в руку кілька золотих монет. Служка аж задихнувся від такої дивної щедрості, а прибулець вже поспішив до корчми.

На незнайомця спочатку ніхто не звернув уваги – такий шал стояв у корчмі. Грала скрипка, вистукував бубон, а кілька козаків щось витанцьовували навприсядки. Стомлений і похмурий корчмар на ім'я Гершко першим помітив невідомого чоловіка, що, судячи з одягу, прибув здалеку, і послужливо провів його туди, де було вільніше, де сидів Прокіп.

Поступово появу незнайомця запримітили й інші козаки. Скрипаль тим часом перестав грати й пригощався за кошт тих, кого він так вдало розвеселив. Потроху стих шум та гамір. Ніхто не виказував відвертої цікавості, але всі чекали бодай якихось пояснень від чоловіка, що невідомо звідки взявся в їхньому козацькому селі, зайшов до корчми, не привітавшись з товариством, а тепер сидить їсть пряженю та печеню серед загальної тиші й ні на кого не звертає уваги, так, ніби він тут один.

І лише попоївши, незнайомиць окинув поглядом товариство, яке чогось очікувало в настороженій тиші.

– Прошу вибачити, панове козаки, що вчасно не привітався, та ви так щиро веселилися, що було б гріх заважати. А щоб залагодити перед вами провину, гей, корчмарю, по кварти горілки кожному!

Незнайомиць виголосив це спокійно, без запопадливості, й напруження, що виникло на початку, поступово спало. Козаки цінували щедрість і вміння триматися з гідністю. Лише Прокіп не виказав радості й, попихкуючи люлькою, поволі відсунув поставлену квартиру: «Коштом тих, кого не знаю, не пригощаюсь».

На якусь мить недобрый блиск гайнув в очах незнайомця. Та то була лише коротка мить, а по ній на його обличчі знову розлилася доброзичлива посмішка.

– Даруйте, панове. По-різному називали мене в різних країнах: П'єр, Пітер, Петер, Пьотр...

– Та сказав би просто – Петро, – спокійно, але з невловимою усмішкою промовив Прокіп.

Він встав і не кваплячись вийшов з корчми, а переступаючи поріг, Прокіп добре відчув на спині гострий погляд, пекучий і холодний, як подих морозного вітру.

А тим часом служка, поставивши вороного до стайні, намагався усіляко йому догодити: кращого вівса підніс, свіжої соломи постелив. Та в думках йому пекли ті золоті, що так легко й недбало кинув новоприбулий пан. Лише на якусь мить забарився з думками про гроші, аж глянув – немає коня на місці. Всю стайню обдивився – немає коня, лише щур хрумає у закутку, де щойно стояв вороний.

– Свят, свят... – перелякано перехрестився служка. Щур подивився на нього глузливым червоним оком. Страх полонив полохливу служчину душу.

Аж ось заходить до стайні той чудернацький пан.

– Де мій кінь? Чи добре йому тут велося? – питає.

Служка рота відкрив, щось мугикає, та до пуття нічого сказати не може.

– Бачу, що було добре, – мовив пан. – На тобі, хлопче, за це... – і кинув служці півжмені золотих монет.

Той повизбирував гроші, коли бачить: виводить пан зі стайні свого вороного красеня, кінь косить оком на служку, а глузливий погляд такий знайомий!.. «Так он що то за пан!..»

Незнайомиць поїхав, хлопець лишився сам, скам'янілість потроху відпустила, і він зміг рухатися. Руки мерщій полізли з кишеню, де лежали золоті, але намацали там лише жменю

сухого листя.

У розпачі служка впав на землю, жалібно заскиглив і покотився в пилюці, немов причинний...

II

До давно покинутої оселі, що стояла край села порожня бозна скільки років, під'їхав вершник. Зійшов з коня, вклонився двору, порослому бур'яном:

– От я й повернувся...

Провів долонею по обличчю, ніби відганяючи надокучливі спогади, і завів коня до стайні.

Та минуло менше місяця, і пустка, в якій оселився чоловік на ім'я Петро, прозваний Чужинцем, стала заможним, доглянутим господарством. Видно, вдосталь було грошей у хазяїна. Нова кам'яниця виросла на місці старої напівзруйнованої хати, а замість сільських плетених тинів з високими перелазами висока глуха огорожа сховала подвір'я від стороннього погляду.

І покотилися по селу розмови...

– Чуєш, Докіє, – шепотіла котрась із сільських молодиць. – Бачила, як в Петра Чужинця швидко хата піднялася? То нечисте місце! Кажуть, там колись упир жив, кров'ю людською упивався, насилу люди збулися його, та де подівся, ніхто не знає.

– Не упир він був, а зрадник, – перебив жінку чоловік. – Хотіли козаки стратити його, та він мов крізь землю провалився, зник без сліду.

Котилися далі по селу розмови...

– Чула, Докіє? Отой хлопець, що в корчмі служкою був, утік! І що воно йому приробилося? Воно, звісно, Гершко не рідний батько, але за того сироту він таки дбав трохи, хлопець мав що їсти й вдягнути. А тепер, кажуть, по лісу вовкулакою ходить, зовсім здичавів, обірваний, дивитися страшно...

Невдовзі служка повернувся до села, але не до корчмаря, а де кам'яниці Петра Чужинця. Цілий день мовчки стояв під ворітьми і лише надвечір вийшов до нього Петро:

– Ну, то чи будеш мені служити?

– Ліпше собаки, – тихо й твердо відповів хлопець.

III

Дивне життя почалося відтоді у старому козацькому селі. Все більше козаків пропадало в корчмі зранку й до самого вечора. Господарство занепадало. Котрась дружина злякано просила:

– Очуняй, чоловіче! Годі вже! Скоро і нас проп'єш, і душу свою віддаси за оковиту!

– Мовчи, жінко! Не тобі козака вчити!

А в корчмі Петро Чужинець сипав золотими:

– Гуляйте, козаки, поки гуляється, пийте, поки п'ється!

Щедрий був, грошей для товариства не шкодував. Гурт довкола нього зростав, часом кликали і Прокопа:

– Ходи до нас, вип'ємо!

– Глядіть, аби лишень голови та душі свої не пропили! – відказував на те Прокіп.

Прокіп ходив щодня сумніший і похмуріший. Більше не з'являлася весела усмішка під його хвацькими вусами, ніби й не був ніколи тим завзятим козаком, що так любляв усілякі витівки і жарти з друзями.

– Що тобі, Прокопе? – допитувався молодший брат Дмитро, відповідь Прокіп мовчав і лагідно тріпав світле Дмитрикове волосся.

Усе частіше й частіше знімав він шаблі, що висіли на стіні, роздивлявся, гострив, пробував на палець лезо, ніби вибирав котрусь із них. Та все мовчав...

– Оженився б ти, Прокопе, – казали йому сусіди. – Доки ходитимеш в парубках? В господарстві таки без жінки не обійтися. Та й Дмитрика пожалій, тяжко йому сиротою

ходити.

Час спливав майже непомітно. От вже й літо скінчилось. І не один козак з гурту приятелів Петра Чужинця тепер чухав потилицю, бо за пиятиками занедбав господарство. Сіно не скошене, хліб не зібраний. І як-то воно сталося? Начебто такий вправний господар був... Добре, що Петро, щедра душа, приятеля в біді не лишав, міг відсипати трохи золотих. З часом навколо Петра Чужинця виріс невеликий почт. А найбільш довіреним був колишній служка корчмаря, Северин. Тепер вже люди згадали його ім'я. Дорога кирея на плечах, смушева шапка, а яка горда постава! Годі й підступитися! Де б не з'являвся Петро, за його спиною виростав вірний Северин. Він вже відкупив корчму, виклавши чималі гроші, але сам не працював, наймав для того односельців. Тепер перед ним запобігливо кланялися і зверталися не інакше, як «пане Северине».

Швидко пролетіла осінь, випав перший сніг. На порозі стояла зима. Якось увечері, вже вкотре роздивляючись шаблі, Прокіп розповідав Дмитрикові про Січ Запорозьку, про козацькі походи. Раптом без стуку відчинилися двері і в хату зайшов Петро Чужинець. Був Петро сам, навіть Северин не бовванів у нього за спиною.

– Здоров був, господарю!

– І тобі того ж, чого мені бажаєш, – відповів Прокіп, урвавши розповідь. Він продовжував роздивлятися шаблі, ніби в хаті не було нікого, крім нього та Дмитрика.

– А чи запросиш сісти? – спитав Петро.

– Сідай, коли зайшов, – стримано запросив Прокіп, показавши на лаву.

Петро сів, помовчав трохи, а тоді тихо мовив:

– Хочу владнати непорозуміння між нами.

– Яке? – вдавано здивувався Прокіп.

Силуваний спокій враз спав з Петра. Він схопився на ноги, злість та відверта погроза тепер бриніли в його голосі:

– Двоє нас у селі: ти і я. Не дійдемо згоди – тісно нам тут вдвох буде, ох, як буде тісно!

– Хіба нам вже не тісно? – спокійно відказав Прокіп. А потому встав і, відклавши шаблю, поволі підійшов до Петра:

– А чого це ти, чоловіче, в двері не постукав, в хату зайшов – не перехрестився?

Пронизливою люттю блиснули очі Петра. В Дмитрика аж серце похололо від того блиску.

Розвернувся непроханий гість і вийшов з хати. А Прокіп знову сів до шаблі. «От, моя вірна подруго, жіночко миленька, настав наш час. Чи ж нам боятися перевертнів та всякої нехристі?» А тоді зітхнув журливо і зі смутком доказав:

– Ех, був би я не просто козаком, а характерником...

Дмитрик кинувся до Прокопа:

– Братику мій рідненький, що буде тепер?

– Ну, ну, – заспокоював його Прокіп. – Чого ти злякався? Не годиться, брате, козакові боятися.

А потім уважно глянув Дмитрикові в очі і якимось по-особливому тихо мовив до хлопчика, немов заповідав:

– Знай, Дмитре, якщо мені не вдасться, то тоді ця робота для тебе, братику, залишиться.

У двері знову постукали.

– Заходьте! – озвався Прокіп.

В хату зайшов Семен-скрипаль, зняв шапку, перехрестився до святих образів.

– А чи гостей приймаєте?

– Добрій людині завжди раді. Сідайте, прошу до столу.

Семен сів до столу і тихо спитав:

– А в тебе, Прокопе, нібито вже був один гість?

– Та був, – Прокіп хотів було ще щось додати, та передумав.

Семен кивнув головою. А тоді несподівано запропонував:

– Давай-но, козаче, я тобі заграю.

Прокіп відклав у бік шаблю, посадив біля себе Дмитрика, обійняв брата за плечі.

Здавалося, ще зовсім недавно Семен за чарку горілки зранку й до ночі веселив козаків у

корчмі. Був завжди п'яний, але грав добре, вмів розвіяти тяжкі думи, і тому був такий бажаний на весіллях та святах. В селі глузували та насміхалися над скрипалем, але йому все те було байдуже. І ось тепер, пізнім вечором, вже не осіннім та ще не зимовим, Семен заграв для Прокопа. Та як заграв! Ніби то вітер колихав у степах ковил-траву, розносив по світі пісні про козацьку волю. Не смуток, не жаль добував зі своєї скрипки Семен, а силу й наснагу, мужність, що допомагала зносити найлютіші кари, що гартувала волю козацьку перед боєм, коли не питали про ворогів: «Скільки їх?», а лише «Де вони?» Музика злітала сизим орлом над степом, над високими прадавніми могилами і лінула високо-високо, аж до самого Бога, кликала за собою у небесну височінь вільний і безсмертний людський дух.

Семен опустив скрипку, та музика ще звучала, будила серце і душу.

– Дякую тобі, Семене, – низько вклонився Прокіп.

– Тобі дяка, козаче, – відповів скрипаль і, перехрестивши Прокопа, наче благословляв, вийшов з хати.

Зима чим далі, то більше брала своє: сніги та ранні морози немов провіщали, що попереду всіх чекають важкі часи. А до Прокопа ніби повернулася давня веселість та безтурботність. Брав участь в усіх парубоцьких ігрищах, навіть калиту кусав на Андрія.

Якось у неділю вранці Прокіп побачив в церкві Петра і сказав неголосно, але так, що чули всі:

– Мабуть, правду кажуть, що перед Різдом, в піст, усяка нечисть сили набирає. Бісові діти навіть до церкви ходять.

Після цих слів на мить запанувала моторошна тиша. Петро, ні на кого не глянувши і не озирнувшись, вийшов із церкви, а служба продовжувалася далі.

Того ж дня Чужинець перестрів Прокопа на вулиці:

– Тепер нашу справу може вирішити лише герць!

– Авжеж, давно пора шаблі схрестити в двобої, – спокійно і впевнено відповів Прокіп.

– Та що ти, брате, нащо... – несподівано кинувся до Прокопа один із колишніх побратимів, що тепер крутився біля Петра за чарку горілки та за кусень хліба дітям.

– А чи ти вже все прогуляв за столом свого приятеля, чи лишилось ще щось від козака? – перебив його Прокіп й гостро зиркнув в очі, наче хотів поглядом проникнути в душу.

Той знітився і заховався серед гурту Петрового почту.

А Прокіп далі сипав глузливым сміхом:

– А що, панове козаки, за добру горілку та харч дармовий можна і честь свою забути?

Багато хто з гурту ховали очі, знали, що Прокіп каже правду та куди ж їм тепер без Чужинця. Злидні кругом обсіли, якби не Петро, то й з голоду повмирили б.

Дві сили, рівні між собою, зійшлися в двобої. З гонором рвонувся вперед Петро, блискавкою злітала шабля в його руці, і здавалося, нікого не мине її гостре лезо. А Прокіп вміло уникає нещадних ударів, відступав, сили беріг, а в слухну мить перейшов у наступ. Натиск його був такий несподіваний і нестримний, що Петро не встояв, подався назад. Хоч як ухилився, та Прокопова шабля дістала правицю. Поранений в праве плече, скривавлений Петро перекинув шаблю в ліву руку і з новою люттю кинувся на Прокопа. Але той не відступив, тримав шалені удари. Нарешті Прокіп влучив мить. Шабля стрімко злетіла вгору і, здавалося, ось-ось її гостре лезо розітне ворога навпіл... Та раптом хтосьна чому скам'яніли руки, стали неслухняними ноги, і Прокіп ніби вкляк від погляду Петра Чужинця

Вмить Петрова шабля піднялася і нанесла страшний удар. Кров заюшила чоло, засліпила очі, і Прокіп непритомний впав горілиць на сніг.

Отямившись, він побачив знахарку Докію, що дбайливо нахилилася над ним, потім нагледів Дмитрика, що перелякано тулився у кутку.

– Ох Прокопе, Прокопе! – бідкалася Докія. – Зараз, ріднесенький, от зіллячка поп'єш, легше стане, ще козакуватимеш навесні.

Та в очах старої застиг відчай і сум, Прокіп зрозумів, що вже не доведеться йому топтати рясту навесні.

– Дмитрику, братику, – покликав кволим голосом.

Дмитрик підійшов. Востаннє розглядаючи замурзане від сліз рідне обличчя, Прокіп

промовив:

– Не стало мені сили впоратися з ним... Ех, хлопче, був би я характерником... Тобі залишаю цю нелегку справу, брате. Не лише за мене, за маму нашу, за батька... Впізнав я його. В останню мить впізнав...

Не встиг доказати, голос урвався, і погляд застиг. Докія притиснула Дмитрикову голову до грудей.

– От і все... Нема... Поплач, синку, легше стане.

Та плакати Дмитрик не міг. Душа мов скам'яніла. Сидів, дивився широко розкритими очима на спокійне, незворушне братове обличчя.

«Не тільки за мене, за маму нашу, за батька...» – ще лунав голос Прокопа, та його самого вже не було. І лише тепер з грудей Дмитрика вирвався страшний від розпачу та безсилля крик, прокотився селом і загубився десь в мороці Чортового болота.

– Господи, змилуйся над ним! Господи, не залишай сиротину! Господи, не дай пропасти всім нам! – ковтаючи сльози, тихо молилася Докія до потемнілих від часу образів.

IV

Різдво... Перша зірка з'явилася на небі, та не стоять на столі дванадцять страв, бо нікому їх приготувати, нікому поставити. Якщо заплющити очі, то на мить може здатися, що і тато, і мама сидять за столом, і Прокіп. А тато кажуть: «Не барися, Дмитрику, Свята вечеря на столі». Та розплющиш очі – порожня хата, темна й холодна. А знову заплющиш, то бачиш: тато вносить до хати дідуха.

– Дай, Боже, здоров'я!

– Помагай, Боже, – відповідає мама. – А що несеш?

– Злато, щоб увесь рік ми жили багато.

Раптом грюкнули двері, і спогади, що так живо постали в уяві Дмитрика, щезли. До хати зайшов Петро Чужинець. Як завжди, не перехрестився і не зняв шапки.

– Один... – чи то спитав, чи то ствердив він. – Один сидиш в хаті. Така вже людська вдача: як в силі, то й друзі при тобі, а як... Не тримай лиха на мене, хлопче. Твій брат сам того хотів.

Петро вийняв кілька золотих, кинув на стіл.

– Це тобі. А як зовсім сутужно стане, найму свині пасти за харч та за одіж, – недбало мовив та й вийшов з хати.

«Он, як воно повернулося! Марив козацтвом, а виходить, свині пасти?.. Свинопас...» В двері знов постукали і на запросини увійшла Докія:

– Христос рождається!

– Славім його!

– Чи приймеш від мене Святу вечерю, синку?

Дмитрик не витримав, розплакався. Докія ніжно погладила його по голові:

– Плач, моє серденько, плач. Не тримай болу в серці, бо душа скам'яніє.

– О, та тут вже хата геть уся мокра від сліз! – раптом пролунав чоловічий голос, і Дмитрик побачив Семена-скрипалю. – Та й я пристану до вашого гурту, коли приймете.

– Добрим людям завжди раді, – словами Прокопа відказав Дмитрик.

Докія, як годиться, збрала Святу вечерю на стіл. І часник поклала – нечисту силу відганяти. Семен намагався правити за столом:

– Ой Морозе, Морозенку, йди до нас кутю їсти. А як не йдеш, то не йди на жито, пшеницю, усяку пашницю...

А далі просив Семен і сірого вовка, і чорні бурі, і злі вітри – усе було як колись, як ще живі були мама й тато, і Прокіп ще живий, такий веселий та дотепний.

Поставили на вікно куті та узвару.

– Приходьте, душі рідних, кого вже немає на світі, до нас кутю їсти, – припрошував Семен. Помовчав трохи і додав: – Приходь і ти, Прокопе.

І здалося Дмитрику, що разом з ними вечеряють і тато, і мама, і Прокіп.

Після вечері Семен взяв скрипку. Від тих чарівних звуків біль трохи відступив і ніби пригас в маленькому Дмитриковому серденьку, і той важкий тягар, що ліг на душу, вже був не такий нестерпний та пекучий.

– Мо', підеш до мене жити? – спитала Докія. – І мені з тобою веселіше буде. Дмитро відмовився – мав свою хату, свою долю і справу, яку заповідав Прокіп.

Котилися по селу розмови:

– Ох, кумонько, що робиться на світі! Вчора заходить в хату до Дмитрика Василь Загуляйдобре та й каже малому: «Позичав колись твій брат пуд хліба. Час вже повернути той борг». А який хліб Прокіп міг позичити у Василя, як у того й крихти не було, бо геть усе чисто пропивав у гурті з Чужинцем? Звісно, сирота, хто ж за нього заступиться! Ні батька, ні неньки, а тепер і Прокопа нема... Справний був господар, царство йому небесне. А у Василя шестеро дітей голодних на печі сидять...

Котились далі по селу розмови:

– Боже помагай, сусідо! По воду до вас прийшли... А таки добра водиця у вашій криниці... Чули, які то людоньки нині стали? Дмитра малого, сироту, геть всього обібрали. Беруть усе, кажуть, що колись Прокопу позичали, а ти, сиротино, віддай.

– Еге ж, сусідонько, Бога перестали боятися! Що то воно буде?

– Кажуть, післявчора пан Северин зайшов до Прокопової хати та й бачить: залишилась одна Прокопова шабля на стіні. Каже: «Заберу. Нащо вона тобі, малому?» А Дмитро як схопиться: «Не віддам, хоч вбий!» Та за ту шаблю, та аж труситься...

– Ти диви, малий, а який впертий та затятий! Звісно, немає кому послуху сироту навчити...

Злидні, голодні і злі, обсіли господарів, колись багатих і заможних. Не встигнуть діти за стіл сісти, господар ложкою до миски дотягнутися, аж на столі пусто, злидні жадібно все похапали та ще й глузують, сміються, з кутків визираючи.

Йшли тоді кланятися до Петра Чужинця або до свого Северина. Хто сам шию у ярмо підставляв, у кого діти в наймах опинялися. Прощалися потроху з козацькою волею, з козацькою славою. А що мусили робити, коли голодні діти плачуть, рученята тягнуть: «Тату, мамо, хліба дайте, їсти...» Хіба не зап'єш з такого життя? Та й пити тепер не вільно, як колись. Вже Петро задарма не поїть, каже: «Брате мій, хліб їж свій, а як п'єш – пий, але в борг». А який то борг та й чим його віддавати?

Багато вільних козаків тепер вже козакували на подвір'ї Петра Чужинця, справно йому служили.

Якось на майдані біля церкви перестрів Дмитрика Северин. Сидів на коні пишний та набундючений, побачив малого, поманив нагайкою до себе. Той підійшов.

– Весна скоро. Наказав пан Петро, щоб ти збирався до нього свині пасти.

– Ні, – відповів Дмитрик, – не піду я в пахолки, не продамся. Батько мій був козаком, брат в бою загинув.

Як уперщить Дмитрика по обличчю бундючний Северин:

– А таки будеш свинопасом!

Кров залила очі Дмитрові, та голови не опустив, стояв заціпеніло, ні стогону, ні крику... Люди бачили те, хто очі долу опускав, хто зітхав. Нестерпно тяжко на душі, та всі мовчали, бо знали – неволя.

І тільки Докія гаряче молилася щовечора: «Господи, поверни людям розум, відкрий очі незрячим, дай їм сили не загинути, занапаститися, дай їм віру, щоб душу вберегти, волі не зректися...»

Так і жили. Докія або Семен-скрипаль вряди-годи відвідували зубожілу Дмитрикову оселю, приносили що могли від своїх невеликих статків.

Однак з часом люди перестали жаліти Дмитрикове сирітство, глуха злість заклекотала поміж ними, ніби вода в чавунці, за те, що не йде в найми, за те, що голови ні перед ким не хилить, не проситься. І покотилися по селу розмови:

– Ач, який гордий! Все добро, що Прокіп лишив, проциндрив, ледацюга. Петро йому: «Йди свинопасом за харч та одіж», – а він кирпу гне, козака з себе корчить.

Раптом забули люди, що то вони обібрали сироту до нитки. Забули, мабуть, щоб міцніше й спокійніше спалося.

Ось вже й весна настала... Спочатку несміливо розсипалась білими підсніжниками та синіми пролісками, а згодом вибухнула буйним цвітом садів. Забриніли солов'їніми піснями короткі ночі, солодко защеміло серце, і млість розлилася по тілу. Господи, хто сміє спати в такі солов'їні ночі?!

Та щось дивне коїлось навколо села тієї весни. Багато дерев ледь встигли налитися весняною силою, ледь вибухнули тендітними соковитими листочками, як враз, хтозна-чому всохли, листя пожовкло, осипалось і десь пропало. Лагідний весняний вітер колихав сухі скелети молодих і недавно повних життя дерев...

Того ж таки дня, надвечір, Северин знову перестрів Дмитрика. Сидів на коні, як і минулого разу, бундючно й гордовито.

– Ну, хлопче, чи довго вибиратимешся у свинопаси?

Нічого не відповів Дмитрик.

– Занадто гордий, – трохи пізніше в покоях Петра Чужинця говорив Северин.

«Може силою змусити? – сам себе запитав Петро. – Але такі не згинаються».

– Запам'ятай, Северине, як увійде Дмитро в силу, то не лише тобі, а й мені непереливки будуть.

Чужинець холодним поглядом дивився з вікна на згасаючий день і про щось напружено розмірковував. А тоді мовив тихо, майже пошепки, так, що Северин нагнувся, аби добре розчути:

– Я буду діяти інакше, і в тім твоя, чуєш, найперше твоя допомога потрібна...

Як зовсім звечоріло, до хати Дмитрика зайшла Докія:

– Ходім, Дмитрику, кличе тебе Семен. Помирає він...

Крадучись, щоб ніхто не побачив, Докія привела хлопця до Семенової хати. Скрипаль лежав у свіжій вишиваній сорочці.

– Підійди ближче, Дмитрику, – ледь чутно прошепестів його голос.

Дмитрик підійшов. Семен взяв його за руку:

– Забирайся, хлопче, геть з села... Знищить він тебе... Боїться він... І мене злякався, тому й закатував... Пам'ятай, Прокіп заповідав тобі... Маєш, як увійдеш в силу, виконати його волю, а поки втікай...

Старий скрипаль із зусиллям повернув голову і пильно подивився в очі Дмитрику, а тоді заговорив знову, тепер вже чітко й виразно:

– Пробач, синку, що на твої плечі поклали цей тягар, що пропили й прогуляли честь, що продали волю свою козацьку, а тобі лишаєм тільки борги та ворога, якого самі ж вигодували. Пробач...

Семен не договорив, застиглим поглядом зачепився за обличчя Дмитрика. Хлопець не плакав, лише сумними, сухими очима дивився на скрипаль.

– Тітко Докіє, збережіть Прокопову шаблю. Я повернусь, вона мені ще знадобиться.

Проводжаючи Дмитрика, Докія вклонилась хлопцеві до землі:

– Благослови ж його, Господи, на велике діло!

Ще коротка ніч колисала у сні стомлених за день людей, як Дмитрик непомітно покинув село...

Багато хто з козаків, отямившись, запізнило кинулися до роботи. Та злидні й потерчата тільки зловтішно сміялись: «А чи не пізно, козаче? Поле вже не твоє, а дітей ти вже запродав. Чим відкупишся?»

А тут ще нове лихо. Бачила Докія, та й не лише вона, як на високу гору вийшов Петро Чужинець, простягнув руки до неба:

– Гей, вітри-суховії! Летіть чимдуж до мене, спаліть цю землю! Заклинаю вас!

Спочатку легенький гарячий вітерець перебіг широкими ланами, потім вітер став дужчим, ще дужчим і, нарешті, здійнялася буря, яка, здавалося, ось-ось підхопить Петра. Але він міцно стояв на ногах і розкотисто сміявся. Вітер ніс той сміх над селом, зривав солом'яні стріхи, жбурляв їх щосили на дорогу, сміттям розносив по вулицях і закопелках.

Мов на сполох, вдарив дзвін, неначе скликав усіх стати проти тієї ворожої сили. Стоячи високо на дзвіниці, дзвонар вперто намагався догукатися до світу, що був десь близько, але чомусь не чув і не відав про те, що відбувалося в козацькому селі.

Мов останній відчайдушний крик про порятунок, лунали важкі удари дзвону, аж доки не змахнув Петро Чужинець рукою і порив вітру не підхопив дзвонаря і не жбурнув сміливця на землю. Дзвін ще гойднувся кілька разів, а потім, немов захлинувшись важким язиком, безсило завмер.

А Петро Чужинець стояв на високій могилі, розкинувши руки, і несамовито радів:

– О-го-го-го! Сили бур і вітрів, сили рік і морів, сили лісів і степів, коріться мені! Я ваш господар!

Коли, нарешті, суховії втомилися і відлетіли в далекі пустельні краї на спочинок, люди жажнулися, побачивши, що вони залишили по собі. Зелені хліба мертві припали до землі, а земля потріскалась і пересохла, диміла пилюкою. Всохли ружі, чорнобривці, мальви, що ось-ось мали вибухнути яскравими квіточками. Всохли зелені сади, в яких вже повнилися соком плоди. Здавалося, всохло все навкруги, і лише люди, немов примари, бродили поміж руїн – безсилі і безвольні, без надій і без сподівань на майбутнє. А над усім тим немилосердно палало жорстоке сонце...

Вже не котилися по селу розмови. Лише інколи тривожно шепотілися жінки біля напіввисохлої криниці:

– То все Петро зробив! Як багацько козаків перестало в корчмі з ним гуляти та до своїх господарств вертатися, то йому, бач, нудно самому стало...

– Гай, гай, пізно за розум взялися! Де їм тепер проти Петра? Ті, що були вправніші, вже давно на Січ подалися, десь там в походи ходять. А тим, що залишилися, хіба тільки з галушками воювати.

– Був славний козак Прокіп, та й той пропав...

– Ой людоньки! То Петро через того сироту, через Дмитра, таке заподіяв! Не схотів хлопець у нього за свинопаса бути...

– З нечистою знається Петро, з нечистою силою! У самого чорта за кума!..

VI

А Дмитро вже був далеко від свого села. Спав вдень чи у бур'янах, чи десь у гайку, а вночі йшов безлюдними стежками. Збиваючись з дороги, часто брів навмання туди, де, як підказувало йому серце, мала бути Січ, де були Прокопові побратими, де ще, може, батька пам'ятали. Давні Прокопові розповіді про козаків-побратимів оживали в хлопчачій уяві, зігрівали серце, підтримували в дорозі.

І не відав Дмитро, що не спав ночами Петро Чужинець. Креслив крейдою на чорній дошці якісь дивні знаки і зловісно всміхався. А якось дістав великий, різьблений з невідомого каменю таріль, поставив на дошку. На таріль поклав кришталеву кулю, сам сів поруч і почав пильно вдивлятися, аж доки всередині кулі не спалахнув маленький блакитний вогник. Він поступово розростався, і ось вже всю кулю заповнило блакитне полум'я. Вогонь став яснішати, і в прозорій кришталевій кулі Петро побачив змученого Дмитрика, що самотньо блукав далекими стежками.

– Ось ти у своєму рідному краю, а ховаєшся від мене, як на чужині. То хто з нас тепер чужинець? – засміявся Петро.

Дмитрик у кулі, віддаляючись, зменшувався, стежки ставали тоненькими білими нитками і, ніби з високої гори, виднілися хати, дзвіниці, річки, поля, ліси.

– Довго ти вже блукаєш, а прийшов усього лише до Трихат, – бурмотів сам до себе Петро.

Полум'я в кулі потемніло, густий туман затягнув села, містечка, дороги, гаї і поля. А як туман розтанув, то на тарелі лежала звичайна кришталева куля, лише місячне сяйво виграло в ній холодним блиском.

Петро заховав кулю, а натомість поставив невелику, з прозорого скла, міцно закорковану пляшечку. Уважно придивившись, всередині можна було розгледіти білу, ніби зіткану з молочного туману, людську постать. Зручно вмовившись в пляшечці, вона солодко спала.

Видно, це не сподобалося Петрові, він різко торкнувся пальцем краю тарелі й відсахнувся, наче боявся обпектися. Тієї ж миті пекучий жар пробіг по тарелю й освітив пляшечку. Постать враз підхопилася, протираючи очі й злякано озиралася.

– Нащо катуєш мене так немилосердно? Я ж у твоїй владі, твоя воля зробити зі мною все, що заманеться.

– Чи ти забула, що маєш служити мені й вночі, коли всі чесні люди сплять?

– Відколи продав мене за гроші хазяїн, мучусь і вдень, і вночі.

– Та не за гроші! Бо ж знав, що ті гроші – видимість одна, сухе листя, полова. Він нікчемність свою хотів возвеличити! Мучився страшно, як хтось поряд нього вище духом був. Хотілося, щоб всі були ниці, нікчемніші за нього, щоб увесь світ складався з нікчемностей! От тоді він би панував над усіма. А гроші – то пуста жовкле листя!

– Ти у кожній душі слабіну знайдеш...

То правда. Всі люди слабкі, кожен по-своєму. Он Гершко моїх грошей одразу злякався, хоч і ласий був до них, міг ближнього надурити. А тут щось відчув, окремо складав мої золоті...

– Годі базікати, – урвав Петро. – Буди Северина, пізня робота якраз для нього.

– Коли ж я звільнюсь від тебе? – спитала Северинова душа пляшечки.

– Ніколи, – відрубав Петро Чужинець, – бо ти продана!

VII

Стомлений і знесилений, прибився Дмитро до чиєїсь пасіки. Впав біля куреня, не в змозі йти далі. Не знав, скільки й пролежав, доки не підібрав його старий дід. Весь білий – у білому селянському одязі, з білими жовтувато-прокуреними вусами та доброю білою щетиною. Лише темніло засмагле на сонці обличчя та очі, сині й прозорі, мов високе синє небо, світилися двома блакитними свічечками. Дмитрику він здався справжнім велетом. Величезні жилаві руки легко підняли хлопця й занесли до куреня.

– Довго ж ти, козаче, бродив світами, бач, як ноги збив, – вкладаючи Дмитра, лагідним голосом примовляв дід.

– Діду, мені на Січ треба... до козаків... маю справу, – кволим голосом розказував хлопець.

– Одужаєш, підгодуєшся трохи, то й підеш собі. Хто ж тебе не пускає? А то дивись, як охляв увесь, ледве душа в тілі тримається.

Дмитро й справді змарнів. Харч, який Докія дала на дорогу, швидко скінчився, і хлопець вже давно нічого не мав у роті, крім терпких лісових ягід та дичок та ще холодної джерельної води.

Мед з пасіки та хліб з молоком, що приносила з хутора дідова онука Маланка, швидко повернули Дмитрові сили. Часом, як мала вільну годину, на пасіку приходила й невістка Настя, щоб трохи сум та тугу розвіяти – чоловік вже півроку на Січі був. Всі слухали Дмитрикові розповіді, і старий Карпо, так звали діда-велета, скреготав зубами, а Маланка нишком втирала сльози. Якось увечері Дмитрик підійшов до старого пасічника і почав прощатися:

– Дякую вам, дідусю, за хліб, за ласку, та мушу йти далі. Вже я сили набрався, піду козаків шукати, бо на мене лишив брат ту справу з Чужинцем.

– Не поспішай, хлопче. Ось має приїхати мій син з товаришами, Карпом зветься, як і я. Він курінний отаман. То я вже попрошу, візьмуть тебе козаки на Січ.

– Ой дідусю!.. – у захваті кинувся обіймати старого Дмитрик.

– Та годі вже, годі, хлопче! Дивись лишень, аби добрим козаком став! – розчулено всміхався старий пасічник.

А над старим козачим селом немилосердно палило сонце, до коріння випалюючи людську працю. Тільки-но з'являлася вдалині хмаринка, як одразу сухий, гарячий вітер налітав на неї, і вона танула, не зронивши й краплини дощу. Казали люди, то Петро розганяє хмари...

VIII

Тривожно було старому Карпові. Неспокійно ходив поміж вулицями, уважно прислухався та вдивлявся в бік хутора.

– Що вам, діду? – питав Дмитрик.

– Боюся, аби татари, людолови, не з'явилися. Чи причулося, а чи й справді чув я крик невісточки моєї?

Скільки не вслухався Дмитро, не почув нічого, крім мирного бджолиного гудіння. Бо й звідки в цей лагідний літній день могло взятися лихо?

Та не встиг він посміятися з даремних дідових пересторог, як блискавицею налетіли на хутір татари. Все сталося так раптово, що спершу Дмитро й не зрозумів, чому старий Карпо впав як підкошений на землю. Якось невідома сила збила хлопця з ніг, скрутила руки за спиною й легко жбурнула на спину коневі. І лише тепер Дмитро вчув чужий гортанний перегук, що лунав над пасікою.

«Татари!» Страшна новина запізно пронизала свідомість. Дмитрик отямився притороченим до сідла чужинця, що весело шкірив до нього білі щербаті зуби.

Тим часом Петро Чужинець зловтішно спостерігав за всім тим у своїй кришталевій кулі. Радів, коли побачив, як гірко й безсило плакав зв'язаний Дмитрик. Ось татари зупинилися на відпочинок, ось Северин розмовляє про щось з веселим щербатим татариним. Нарешті вони домовились, і Северин передав татарині гаманець з грошима. «Ну що ж, Дмитре, не хотів служити в мене свинопасом, то станеш яничаром»...

Раптом татарин схопив Дмитра за плече і повів геть від гурту в степ.

Коли вже були далеко, перерізав пута, звільнив Дмитрові руки:

– Йди геть! І розкажи всім: з десятком козаків не боюся зустрітися в бою, битимусь на смерть з невірними, але шайтанові я не слуга! Йди геть, і хай знають козаки, що серед татар є Алі, який не любить зрадників та запроданців!

Дмитро побіг, не розбираючи стежок, спотикаючись, падаючи. Не знати скільки біг, аж доки знесилений впав мало не під ноги коневі.

– Стій, хлопче! Чого лежиш, як скажений?

Чийсь дужі руки підхопили його, і Дмитро швидше відчув, ніж побачив:

– Козаки! – тіло його тіпалося в невпинному плачі. – Тата-ри... там...

Козацькі коні миттю рвонули за татарським загоном, що зарано відчув себе в безпеці. Заскочені зненацька, не встигли розвернути оборонний стрій, багато загинуло в бою, а більшість опинилася в полоні.

Після бою курінний схилився над понівеченим тілом старого Карпа:

– Тату, таточку... Простіть, що не захистив...

ЧАСТИНА ДРУГА

I

Щоночі схоплювався Дмитрик, плачучи кликав когось на допомогу. А як питали, що з ним, то лиш безтямно водив нажаханими очима, не знаючи де він і що з ним.

Хитали головами старі козаки:

– Настраждався хлопець! Треба вести джуру до баби Терпелихи, переляк вилити.

Карпо мовчки сидів у кутку, охопивши голову руками. Козаки казали:

– Курінний думу мислить.

Після вечері Карпо звернувся до товариства:

– Ви знаєте, панове, не залишилось в мене нікого з рідних. Думав, може, джура Дмитро за сина мені стане... Та, видно, Бог по-своєму розсудив. Завтра відвезу Дмитра до старого характерника Корнія. Він допоможе хлопцю ліпше за бабу-відьмачку.

А далі загомоніли козаки про старого Корнія, розповідаючи один одному усілякі чудернацькі історії про те, як Корній хмари зупиняв, або як дощ накликав, або як бурю на морі втихомирив; про те, як вороги оточили козаків, а він, Корній, ману навів, і вороги між собою рубалися, а козаків не бачили.

Дмитрик слухав ті казкові розповіді й уявляв могутнього прадавнього лицаря – голова в

хмари упирається, на плечах гору втримає.

А на ранок курінний посадив Дмитра перед собою на коня і сказав на прощання побратимам:

– Готуйтеся, пани-молодці! Повернуся від Корнія, підемо в гості до татар, погуляємо. Ох, і славно погуляємо!

Та хіба ж це той Корній, про якого козаки розповідали стільки дивовижних історій?!

Стріляні, порубані в битвах відчайдухи самого чорта не боялися – ось які хлопці були в курені у Карпа! Та коли згадували характерника Корнія, дух перехоплювало, очі сяяли, мов хлопчаків.

І ось тепер перед Дмитром стояв сухорлявий, середнього зросту чоловічок, весь засмаглий аж до чорноти. Лише оселедець на голеній голові та довгі вуса були білими, наче молоко. А очі спокійні, світло-сірі, аж до блакиті, й прозорі, мов чисте глибоке озеро.

Однак якась незборима сила була в цьому лагідному і сумирному на вигляд чоловікові. Якого віку був? Чи сто років мав від роду, чи, дійсно, вже прожив триста, а, може, усього лише тридцять? Ніхто того не знав. Корній був вічний, здавалося, він завжди був і завжди буде.

Розчарування і недовіра швидко зникли. Розповідаючи Дмитрикову біду, Карпо велетом нависав над Корнієм, але характерник вже не видавався таким малим і тендітним поруч.

Корній обернув Дмитрикові руки долонями догори, зверху поклав свої долоні, і хлопець відчув, як залишають його страх і тривога, як приходять впевненість і віра у свої сили.

– Ну, Дмитре, заповіт, що лишив тобі Прокіп, здійснити можеш лише ти, і ніхто, крім тебе! Я допоможу тобі в цьому непростому ділі. Та чи погодишся ти залишитись у мене і без скарг і сумнівів пройти й досягнути всю мою важку науку?

– Так, я залишаюсь! – не вагаючись відповів Дмитрик.

– Сім раз у вогні згориш, сім раз попів твій розвію і сім раз воскреснеш! Лише тоді навчишся бачити суть людську та звірячу, говорити з небом і водою, деревами і травою. Лише тоді станеш козаком, котрого кулі оминатимуть, котрий не боїтиметься самого Люципера!

– Так, я залишаюсь! – підтвердив Дмитрик.

Курінний попрощався з характерником та Дмитром і щосили помчав назад. Корній поцілував, перехрестив його на прощання і довго та сумно дивився, як поволі танув вдалині вершник...

II

Дмитро, як завжди, спав неспокійно. Та десь перед світанком Корній розбудив його і напівсонного повів у поле. Зорі вже почали тьмяніти, синьо-чорний оксамит ночі відступав, і на сході світлішало.

– Роздягайся, хлопче, – сказав Корній, коли вони прийшли у житнє поле.

Зіщулившись від холоду, Дмитрик роздягнувся.

– Вода-сльоза, холодна роса, забери всі хвороби Дмитра! Жито зелене, дай йому силу життя! Господи, допоможи, – напруженим і тремтячим від зусилля голосом читав свої чудні молитви Корній.

Говорив він мало, але Дмитро відчував, як незборима сила природи, немов життєдайне джерело, заліковувала його душевні рани, очищала від болю серце й розум. Росяні перлини омивали його молоде тіло, забирали втому, а натомість віддавали силу й насагу. Зелені стебла пестили його своїм прихованим теплом, назбираним у сонця й землі. І коли, нарешті, сходило сонце і над усім світом розливалось життєдайне світло, Дмитро відчував, як виростають у нього крила, як душа його наповнюється добром і силою.

– У всьому на світі є життєдайна сила. Її дарує тобі земля, вода, небо. Навчись лишень набиратися тієї сили у трави, у дерев, у річок, сонця, зірок! Люди забули, звідкіля прийшли у цей світ, забули, що Бог сотворив їх на землі, коли вже були ліси, ріки, звірі, птахи. Люди розучилися приймати світ як дарунок Божий... – так повчав Дмитрика старий Корній.

Отак щоранку на світанні Корній водив Дмитра купатися в різнотрав'ї. Коли поверталися додому, сонце вже високо стояло над обрієм, трави та квіти радісно вигравали яскравими

барвами, а птаство, прокинувшись і з'єднавши свої голоси в один різноголосий хор, славило новий день Божий на землі.

III

Повернувшись на спалений хутір, Карпо зібрав гурт відчайдуш і рушив на Крим. Даремно просив його кошовий відкласти ту справу, переконував, що не годиться отак зопалу йти на війну. Карпо не чув і, одержимий помстою, летів до Криму, мов метелик на вогонь.

Зненацька Корній заходився збиратися до сусіднього монастиря. Смутний і похмурий, зовсім не схожий на того, яким знав його Дмитро, Корній поспішав і підганяв свого вихованця:

– Нумо, хлопче, не барися! Запізно прийдемо, багато біди буде!

– Дядьку Корнію, та чого ж ви так поспішаєте? Чи горить що?

– Горить, хлопче... Горить і болить! Не знаю навіть, за що свічку доведеться ставити: чи то за здоров'є, чи за упокій...

Не дійшов Карпо з товаришами до Перекопу – два татарські загони перепинили дорогу, третій заступив шлях позаду. Охопили, немов лещатами, звідусіль оточили – нікуди відступати...

Багато козаків наклало головою в тому короткому і жорстокому бою. А хто живий вернувся додому, той назавжди запам'ятав безкрайній і голий кримський степ, де бій приймають відкрито, з піднятою головою і покладаються лише на своє вміння та вірність товариша...

Ніч густою темрявою оповила землю. Настав час Чужинцеві зазирнути у кришталеву кулю. Чаклував довго й старанно, бажав дізнатися, де Дмитро і що з ним. Все дарма, бо сила, могутніша за його чари, заховала образ хлопця від недобрих очей. Злостиво сіпалися котячі Петрові вуса, безсило стискалися кулаки, очі пильно вдивлялися в мертву кулю – даремно. Дмитро залишався недосяжним. Уперше в житті відчув Петро Чужинець безсилість і беспорядність. З того вечора страх і неспокій поселилися в його оселі – підстерігали за дверима, визирали з кутків, ховалися серед одягу, невідступною тінню ходили слідом. І навіть серед покійно схилених голів ввижався Петру Чужинцю німий опір, загроза його владі.

І тоді він зважився на нове, небачене досі чаклунство, таке, що навіки зберегло б його владу над покійними людьми.

IV

Поміж тих небагатьох, кому пощастило уціліти в бою з татарами біля Перекопу, був і козак Степан Лузан. З шаблею при боці, кобзою за плечима, прямував він коня до старого села з гордою назвою Козаче. Ось вже знайомий гай, он Чортове болото, пагорб зі скелетом всохлої берізки, ось шлях, що веде до корчми. Запримітив Степан, що довкола села багато мертвих дерев – застигли голі в німому розпачі й нікому не розкажуть про свого кривдника. «Ох, щось тут не те коїться... їй-бо, не те... Та поки шабля в руці, Бог в душі і відвага в серці, він, козак славного Війська Запорозького Степан Лузан, зможе позмагатися навіть з лютою нечистою силою...», – так думав собі Степан, борючись із втомою. Аж глянув, а вже за село виїхав. От, як нечиста сила крутить! Розвернувся та давай знов у село заїжджати. Знову не вгледів, як опинився за селом... Ось так цілісінький день кружляв він довкола, та все даремно. Стомлений, вже поночі дістався до якогось хутора, де жив старезний дідуган. Той розповів Лузанові щось незбагненне й дивне про село Козаче, де й козаки вже не козаки, а свинопаси, бо відцуралися волі, пропили козацьку честь і тепер годуються милістю якогось зайди. Степан сидів та журно перебирав струни кобзи. Та й не співалося. Чи могло таке бути, щоб козак, вільний чоловік, сам захотів бути пахолком та став запопадливо гнутися перед батою, щоб відцурався від землі своєї, народу свого? Чи не бреше старий?

Була ще ніч, а Степан вже осідлав вірного коня і рушив у путь. Ранок застав його далеко від старого козачого села, і коли пісня пташиного хору злетіла високо в небо, козак славного Війська Запорозького Степан Лузан зняв з плеча кобзу і вдарив по струнах, приєднавши свій

спів до пташиного. Нехай чує Господь його завзяту козацьку пісню:

Нероздільні земля і небо,
Нероздільна моя сім'я,
Нероздільна любов до тебе,
Дорога матусю моя.
Нероздільна людська родина,
Наша мова і наша кров,
У єдиній моїй Україні
Нероздільна моя любов...

– Дядьку Корнію, чому чернець в монастирі говорив про те, що дбати про тіло – гріх, треба душу рятувати, а ви так турбуєтесь, щоб тіло моє було міцним та здоровим? – допитувався Дмитрик у характерника.

– А хіба тіло людське, то не дар Божий? – відповідав Корній. – Хіба не в це тіло вдихнув Всевишній безсмертну людську душу? То, якщо людина зневажає своє тіло, де живе душа, то чи не зневажає вона тим дарунок Бога? Чи може добрий господар занехаяти свою хату, де живе сім'я його? То як може людина занехаяти тіло, дароване Богом, де проживає душа її?

Так розмовляли поміж собою Дмитро і Корній. Старий козак був мудрим учителем, він змушував хлопця думати і самому шукати відповіді на запитання. Дмитро слухав, думав, шукав, а як знаходив, почувався гордим. Доброго учня мав старий Корній.

Несподівано до них долинула пісня:
Гей, від Сяну до Дніпра і Дону
Устає вона у сяйві дня
Україна моя ікона,
До якої молюсь щодня...

– Лузанова пісня! – вигукнули разом Корній і Дмитрик. Незабаром на коні хвацько з'явився і сам Степан Лузан. Під'їхавши до Корнія, він зіскочив із коня і вклонився старому в пояс:

– Допоможи, батьку! Тут така нечисть крутить, що чесному козаку не впоратися. Допоможи стати супроти диявольських чаклувань!

Корній пильно глянув на Степана, помовчав, стомлено присів на траву під березою і лише тоді звернувся до Лузана:

– Сідай, козаче, та повідай, що трапилося з тобою.

А коли Степан розповів йому про дивні пригоди навколо Козачого, про те, що дізнався від старого на хуторі, Корній промовив:

– Ні, козаче, один я тут безсилий. Але всі разом ми здолаємо навіть диявольські чари. Ти, Степане, можеш допомогти в боротьбі проти цього зайди. Подивись на Дмитра. Ось, де загибель Чужинця! Зроби так, щоб справжній лицар виріс із хлопця. Хто ліпше за тебе вправляється шаблею, стріляє з пістоля, їздить верхи? А ще навчи хлопця на кобзі та на сопілці грати. Так, щоб душа для всіх співала! Вдвох з тобою, Лузане, ми викуємо меч проти чужинця!..

V

Час спливав непомітною та невпинною рікою. Петро Чужинець з'являвся то в Черкасах, то в Межигір'ї, то в Трахтимиrowі. Всюди дзвеніло його золото, і багато козаків вітало його щирю душу і щедрі руки.

Якось пішла чутка про село Козаче, в яке ніхто не міг втрапити і з якого ніхто не міг виїхати. Та непомітно розмови вщухли, і поступово все забулося. Так, ніби й не було того села. Пам'ять про нього мала щезнути назавжди.

Час спливав невпинною, незворотньою рікою. І якось Степан Лузан ледве відбився шаблюкою від свого учня. Ледь встигав примовляти:

– Добре, синку, Йй-Богу, добре! Ох, і заплачуть вороженьки, бо ще не бувало такого козака, як ти, Дмитре!

Аж раптом чують, ніби знайомий голос кличе їх: «Дмитре, Степане, спішіть попрощатися зі мною...». Оніміли козаки від несподіванки, а тоді скочили на коней і помчали щодуху до Корнія.

Біля Корнієвої хати стояв гурт похнюплених козаків. Вість про те, що вмирає невмирущий, вічний козак, вже облетіла навколишні хутори і полинула до Січі. Дмитро розгублено зайшов до світлиці, де на лаві під образами лежав весь у білому Корній.

– Заграй, Лузане, на сопілці, – кволо звернувся Корній до Степана, що визирнув з-за Дмитрової спини.

Степан витяг сопілку, яку завжди носив із собою, загравав. Від того чарівного голосу, здавалося, Корнію стало легше дихати. Характерник поманив до себе Дмитра:

– Прощай, сину, мій час вже минув... Не тужіть за мною, не прив'яжуйте душу мою до землі...

Корній ніби сердився на себе, що не те говорить, що ніяк не може знайти слів, щоб сказати найголовніше, про що не може не сказати. Раз у раз він переривав свою мову, старанно добирав слова. Однак життя непомітно відходило, говорити було все важче й важче.

– Чому зміг, навчив тебе, а далі вчись сам у людей, у землі, у вогню, у траві... Дмитре!.. Мій час минув, а твій прийшов. Ти вже ходив визволяти братів з неволі, Степан казав, добрий козак з тебе вийшов. Сину, Дмитре, їдь до свого села. Маєш Прокопів заповіт виконати, ти вже в силі...

Звідусіль поспішало козацтво віддати останню шану характернику Корнію. Здавалося, давно вже облишив він справи козацькі, перетворився на легенду-казку, яку люди переповідали один одному і в яку по-дитячому щиро вірили.

Жив собі Корній і від цього всім на серці було певніше спокійніше. А як не стало Корнія, то немов світ спорожнів. Немов всі козаки враз осиротіли – і ті, хто добре знав старого характерника, і ті, хто лише раз бачив, і ті, хто лише чув розповіді про нього.

Тому й поспішали козаки востаннє попрощатися з козацьким батьком.

Як опустили домовину, то кожний козак набрав шапку землі і висипав на могилу. І виросла могила висока-превисока, схожа на ті прадавні могили, що з давніх-давен височать у степах України.

VI

Петро Чужинець відчував, як страх і неспокій глухою стіною оточили його і щомиті підступають ближче й ближче. Щось страшне і невідворотне насувалось на нього. Довгими осінніми вечорами сидів біля вікна, дивився, як перший осінній сніг вкривав білим покривалом заснулу на зиму землю, ніби мати на ніч вкривала дитину. Десь здалеку доносилося завивання вовків. І те виття, і білий чистий сніг, і свіжість перших паморозків – все драгувало його.

А як опустилася ніч, Петро знов дістав кришталеву кулю з тарелем. Те, що він побачив, неймовірно вразило його – селом прямував верхи на баскому коні молодий козак. Знав Петро, що в образі людини навіть ангел не проникне в село. Що змінилось? Невже світ перевернувся і Петрові чари більше не дійсні? Хто був цей козак, і нащо приїхав він у Козаче?

На світанні один вовк, легко перелетівши через огорожу, заскочив у двір Петра Чужинця. Пахолки спустили собак, ті спочатку ревно кинулись на вовка, та за кілька кроків спинились і, жалібно заскавучавши, подались назад. Петро вибіг на ганок, звів рушницю і вистрілив. Уперше в житті він не влучив у вовка, що стояв нерухомо і дивився на Петра жовтими очима. Постоявши так якусь мить, вовк повернувся і, не кваплячись, вийшов із подвір'я. Ніхто не зважився зупинити його.

У двері постукали.

– Заходьте, – тихим голосом запросила Докія.

До хати увійшов молодий козак. Сліпа від старості, давно вже немічна Докія зайшлася плачем:

– Нарешті, дочекалася, Господи! Як же довго я тебе чекала, Дмитрику!..

Вона метнулася кудись із хати і за хвилину повернулася, важко дихаючи і стискаючи тремтячими старечими руками шаблю:

– Ось... Зберегла... Прокопова... – віддихавшись, Докія вклонилась і врочисто подала шаблю Дмитрові.

Крім старої Докії, ніхто в селі не впізнав Дмитра, дивились на нього з острахом і підозрою – нащо приїхав в їхнє тихе й Богом забуте село? Чи не збурить їхнє хай бідне, але спокійне і певне життя? А йому ці заклопотані й застиглі обличчя видавалися чужими й незнайомими, так, ніби то були люди з іншого життя або з іншого світу...

Опівдні, коли небо трохи розпогодилося, Дмитро зупинив коня коло кам'яниці Петра Чужинця:

– Агов! Виходь, бісів сину, маю борги сплатити!

В оточенні пахолків Петро вийшов з хати. Очі їхні зустрілися, і Чужинця охопив жах – перед ним стояв той самий козак, чий образ він побачив у своїй кришталевій кулі. Дмитро легко зіскочив з коня і вийняв з піхов Прокопову шаблю. Петро підняв пістоль.

– Думаєш, стрілятимеш влучніше, ніж вранці? – засміявся Дмитро.

Рука Петра здригнулась, і куля полетіла в небо. Тоді, відкинувши пістолі, Петро Чужинець вийняв шаблю і приготувався до бою.

Так багато людей не дожили, не дочекалися цього дня – тато й мама, Прокіп, Семен-скрипаль, старий Карпо і його рідні, Корній. Як часто мріяв Дмитро про цю мить, коли, врешті, зійдеться він у двобої з проклятим бузувіром, помститься за всіх скривджених і знедолених, коли переможе зло, і люди, вільні й щасливі, розправлять плечі й радісно всміхнуться новому дню. За це загинув Прокіп, за це заплатили життям багато безіменних героїв, що день у день торували дорогу до цього дня.

Усе сталося напрочуд швидко.

Схрестились шаблі в шаленім двобої. Відчай змушував Петра Чужинця робити такі люті напади, що не всякий досвідчений воїн встояв би. Та Дмитро відбивався легко, ніби граючись. Степан Лузан був гарним учителем і недаремно так прихвалював колись свого учня. Петро скаженів, немов загнаний звір, але відступав. Аж ось його погляд ковзнув по Дмитровій руці, як колись по Прокоповій. Все марно! Корнієва наука була сильнішою, та й недарма характерник називав Дмитра своїм наступником.

Їхні очі зустрілись: гарячі й пронизливі Петрові та глибокі й ледь всміхнені Дмитрові. Зрозумів Чужинець, що настав його кінець. Ще мить – і Прокопова шабля опустилась йому на чоло.

– Йди геть під землю! – вигукнув Дмитро. – Йди в землю, чортів сину!

І тоді люди, що вже повиходили зі своїх хат і стояли осторонь, здивовано побачили, як поступово вгрузає в землю той, кого вони так боялись. А коли він повністю ввійшов у землю, Дмитро привалив те місце величезним каменем.

Дмитро радісно йшов селом і гукав на весь голос до людей:

– Гей, люди! Ви вільні! Чи чуєте мене? Вільні! Тепер ви самі господарі свого життя! Всі шляхи відкриті, всі дороги – ваші! Живіть, радійте! Хай буде щасливим і багатим завтрашній день!

Однак навколо стояла тиша. Ніхто не сміявся, не радів, ніхто не вітав із перемогою, ніхто не кинувся дякувати Дмитрові. У відповідь – тиша і погляд зляканих і розгублених очей. І лише згодом чийсь буркітливий голос:

– А нащо нам тепер твоя воля? Як тепер жити будемо? Як тепер дітей наших годуватимемо?

А тоді ще один голос збоку:

– Що ж то буде з нами? І звідки він взявся на нашу голову?

Дмитрові перехопило подих, хотілось крикнути: «Це ж я, ваш односелець Дмитро! Хіба ж ви не впізнаєте, не пам'ятаєте мене?»

Та Дмитро мовчав. Все довкола видалося йому примарним і несправжнім: і люди, і село, і камінь на місці, де пішов в землю переможений Чужинець... І лише чийсь тихий шепіт переконав Дмитра, що все це дійсність, а не сон, – хтось невидимий промовив на вухо

Дмитрові до болю знайомим голосом:

– Не журися, хлопче! Не так все просто на світі! Не поцінують вони зараз тієї волі. Не завоювали вони її, не заслужили. Подарована – не вистраждана. Душі їхні давно холопські, тож ще багато води спливе, доки стануть вони знову людьми. Ти добре зробив свою справу, козаче! Але тепер настала моя черга стати до діла!

– Хто ти? – запитав вражений Дмитро.

– Я той, хто согрішив, але кому багато прощено за мить милосердя. Маю спокутувати гріх ненависті. Я невидимий житиму серед людей, вселятиму в них мужність і силу волі, наснагу й сміливість. А ти, Дмитре, їдь козакувати, тебе чекає Україна!

Дмитро силувався згадати, де він вже чув цей голос, та так і не пригадав.

Небо, врешті, сипонуло снігом. М'який і білий, він тихо падав на непокриті голови, на хати, дорогу, на поле й ліс. Вмить все навкруг стало білим і чистим, здавалось, і на душі провітліло.

Дмитро більше не затримувався. Він скочив на коня і помчав туди, де його чекав Степан Лузан, де збиралися не привиди, схожі на козаків з бузиновими шаблями, а справжнє славне лицарство, готове стати на герць за славу і волю.

І лише сліпа на очі, та зряча серцем Докія перехрестила Дмитра на прощання. Всі інші мешканці колись славного села Козаче мовчки дивилися вслід.

А навесні трапилось диво: на пагорбі біля Чортового болота давно всохла й поламана вітрами берізка несподівано зазеленіла.

І вічна Докія пучками старечих пальців пестила ніжно-зелені листочки й промовляла до них:

– От і минулася лиха година! Живи, моя берізонько, радій життю!..

А по щоках котилися сльози, яких Докія і не цуралась.

ЗІРКА МЕНЗАТЮК

ТАЄМНИЦЯ КОЗАЦЬКОЇ ШАБЛІ

(пригодницька повість)

Розділ 1. В якому з'являється Машка

Спочатку давайте познайомимося з Машкою. Вона не вельми гарна, хоча вважає себе красунею. У неї великі, ясні кришталеві очі – ото через них і зроджуються Машчині претензії на красу. Вночі вони пронизують темряву, наче ніж розм'якле масло. Але більше їй нічим похвалитися. Машка давно вже не першої молодості, щоб не сказати підстаркувата. Їй не завадило б підфарбуватися. Рясні прищі також не додають їй принадності. Ззаду в неї наліплена трохи облізла наклейка з собакою, тому що першим Машчиним власником був якийсь професор, великий любитель псів.

– Наклейку треба здерти, – мовила мама, оглядаючи Машку, яку тато щойно придбав.

Ви, певно, здогадалися: Машка – звичайний автомобіль-легковичок вітчизняного виробництва. Хоча ні, не такий уже й звичайний. Часом з Машкою траплялися дивні речі. Але цього ще ніхто не знав.

– Мій друже, тобі підсунули непотріб. Глянь, яке тут усе бруднюче, – сказала мама татові й докірливо похитала головою.

Вона принесла ганчірку й відро з водою й заходилася шкребти, драїти, витирати автомобіль зовні і всередині, а Наталочка з татом їй допомагали. Вони вимили дверці, приладну дошку, довго вибивали й вишуровували сидіння, аж ті врешті стали майже чистими.

Коли черга дійшла до заднього скла з собачою наклейкою, мама втомлено махнула рукою:

– Ну її, хай лишається. Я вже геть заморилася.

– Як на мене, то ця псюка навіть кумедна, – сказала Наталочка. – Мені вона подобається. І машина подобається теж.

Авто по-змовницьки підморгнуло їй правою фарею. Певно, то тільки здалося. І все ж воно явно повеселіло. Його очі-фари, протерті чистою ганчіркою, засяли, пускаючи сонячних зайчиків.

– Справжнісіньке старе одоробло, – скрушно говорила мама, стоячи перед вимитою машиною. – Мало того, що облігле. Воно ще й червоного кольору. Помідор, а не авто.

– Дівчата, що ви! Це чудовий колір! – заступився тато за свою обраницю. – Червоні машини здалеку видно, тому вони безпечні на трасі. До того ж цей відтінок називається романтично й інтригуюче: "корида".

– Не знаю, що спільного в корида з помідорами, – мама невдоволено знизала плечима. – Крім того, в цьому авто нема кондиціонера. І несправне радіо.

– Дівчата, ви не розумієтеся! – загарячкував тато. – Головне в автомобілі – ходова частина. А в цієї машини прекрасна ходова!

Він бадьоро вдарив ногою по колесу, і блискучий, тільки трохи поіржавілий ковпак відпав і покотився геть.

– Хор-роша мені ходова! – засміялася мама. – Клепки розсипаються.

– Це всього-навсього ковпак, – боронився тато. – Ось давайте проїдемося, тоді побачите.

Він приладнав на місце іржавий ковпак і хотів було сісти за кермо, але мама його випередила. Вона саме закінчила курси водіїв і тепер зібралася показати, чого навчилася.

Наталочка умостилася поряд з мамою на передньому сидінні, а татові нічого не лишалось, як сісти позаду.

– Теж мені, розвели матріархат, – бурмотів він. – Ну, рушаймо!

Мама взялася за діло, наче справжній водій-ас.

Натиснула на педаль зчеплення, тоді на газ, але авто чомусь засмикалося, а двигун заглух.

– Н-но, Машко, не брикайся, – мовила мама й знову завела двигун.

– Ха-ха, Машка! – засміялася Наталочка. – Так її й назвімо!

Звідтоді в машини з'явилося ім'я. З другого разу вони рушили вдало, і Машка жвавенько побігла вулицею.

– А що вам казав, дівчата, – торжествував тато на задньому сидінні. – Не машина – звір! Можеш перевірити ще й гальма.

Мама притьмом надавила на педаль, і – бум! – Наталочка врзалася лобом у вітрове скло, аж загуділо.

– Хто так гальмує? – залентував тато. У Наталочки на лобі поволі наливалася велика синювата гуля.

– Я не винна, гальмувала правильно. Це твої Машка з вибриками, – виправдовувалася мама.

Тато розсердився ще дужче.

– Ти не вмієш водити машину! Чого тебе на курсах учили! – розрепетувався він і не заспокоївся, поки сам не сів за кермо.

Назад до будинку вони під'їхали пересварені й набурмосені, а Наталочка світила гулею.

Як на те, біля під'їзду стовбичив татів приятель пан Богдан, історик, мандрівник і взагалі вельми цікавий чоловік. Він заусміхався, побачивши тата за кермом.

– О, панство Руснаки купили собі авто! – і зрадив, і здивувався він.

– Еге, – кивнув тато, знову просяявши, мов повен місяць на небі. – Поїдемо на море своїм ходом.

– Гм, на море, – повторив пан Богдан загадковим голосом, що обіцяв цікаве продовження.

Мама запросила гостей в хату, і невдовзі вони сиділи за обіднім столом, смакували борщем із свіжими пампушками й обговорювали Машчині достоїнності.

І тоді пан Богдан сказав таке, від чого Наталоччина душа затрепетала.

– Добре, що ви придбали машину, – сказав він. – Тепер ви зможете врятувати одну дуже цінну старовинну річ, нашу історичну реліквію, якій загрожує небезпека, а то й навіть знищення.

Розділ 2. У якому з'являється патріотично настроєний привид

– Ну, знаєте! Це виходить достеменно як у казці: піди туди, не знаю куди, принеси те, не знаю котре! – обурилася мама, коли пан Богдан пояснив, у чому річ.

А йшлося от про що. У пановій Богдановій квартирі на Русанівці уподобав собі з'являтися один привид, дуже патріотично настроєний. Зазвичай то траплялося в дні національних свят чи після мітингів, бо привид любив обмінятися враженнями з паном Богданом. А це якось він завітав несподівано, украй розхвильований. Розмахував руками й вимагав найрішучіших дій, тому що, наскільки вдалося зрозуміти, дуже цінній, старовинній, безсумнівно вартісній у мистецькому відношенні реліквії загрозувала небезпека.

– Може, то статуетка індіанського божка з чистого золота? – замріяно прошепотіла Наталочка, що начиталася книжок про індіанців.

Але пан Богдан вважав, що йдеться про реліквію українського походження, бо привид-патріот неймовірно хвилювався.

На лихо, привид не вмів пояснити, де шукати цінну річ. Він намагався витлумачити це жестами, адже привиди, як відомо, здебільшого не розмовляють.

– Він спілкується жестами глухонімих? – діловито спитала Наталочка, бо хлопці в школі навчили її двох чи трьох таких жестів, і вона почувалася знавцем.

– У тому й річ, що ні, – відповів пан Богдан. – За життя той привид був звичайною людиною і мови глухонімих не знав, а після смерті, здається мені, вже нічого не можна навчитися. Тому він часом застосовує, так би мовити, деякі загальнозрозумілі жести... Однак мені вдалося в'яснити, що загадкова реліквія загублена на старому бойовищі, можливо, в замку чи фортеці на заході України.

Ох ти ж! Наталочка облизалася. Відколи вона живе на світі, проте ні фортеці, ні замку не бачила жодного разу.

Щоправда, в Києві збереглася фортеця-тюрма, яку збудували за наказом російського царя. Але вона сумна й понура. Тепер у ній музей, там на кожному кроці музейні тітоньки, а хто не знає, яке з ними лихо. Вони кажуть тобі щохвилини: дівчинко, не скачи, дівчинко, не заходь за загородження, дівчинко, не чіпай руками експонатів. Невже ще десь є інакші, таємничі фортеці, де серед замшлених мурів у глибоких підземеллях чекають несподіванки й дива?

Пан Богдан казав, що є такі.

– То треба негайно рушати! – запалилася Наталочка.

Але мама вважала інакше. Мама хотіла знати точну, конкретну адресу, адже замків, фортець, старих бойовищ в Україні хтозна-скільки.

– Що ж, тоді з'ясуйте все самі, – запропонував пан Богдан. – Приходьте до мене завтра ввечері, коли посутеніє. Привид з'явиться, бо він хвилюється за реліквію.

Оце то так! Фортеці, замки, а на додачу зустріч з привидом. Наталочка торжествувала.

Чи, бува, не про такі випадки кажуть: шелеп щастя в хату?

Назавтра вона вбралася в нову сукенку, найкращу із своїх обновок. Мама виклала пишну зачіску, бо як-не-як її побачить незнайомий чоловік, дарма що привид. А тато вдягнув вишиванку, мабуть, для того, щоб привид не подумав, буцімто Руснаки не патріоти. Отак причепурившись, вони подалися на Русанівку до пана Богдана.

– Привид ось-ось з'явиться, – попередив пан Богдан, застеляючи вікна, щоб стало темніше.

– Тобі, Наталочко, краще притримати язик за зубами, – докинула мама.

– Ну й подумаєш, – відповіла дівчинка і стисла губи.

У кімнаті запала тиша.

Всі сиділи мовчки. Знадвору від дніпрової затоки чувся соловейко, шурхотіли кроки перехожих, що вийшли прогулятися в цей благодатний вечір.

Сутінки поволі густішали.

Р-р-рип! – раптом прочинилися двері, а в них постало щось біле, з жовтими очима, що світилися.

– Ох! – ледве видихнула мама, відчуваючи, як у неї здерев'яніли ноги, а волосся, руйнуючи зачіску, притьмом полізло догори.

– Няв! – відповіла їй біла з'ява.

– Не лякайтеся, це мій кіт Мурлика, – заспокоїв їх пан Богдан і взяв kota на коліна.

Знов потяглося чекання.

– Може, він не прийде? – ламким голосом спитала мама.

Наталочка відчула розчарування і... полегкість. Ні-ні, вона не боялася, і все ж їй сиділося якось мультко. Пан Богдан не встиг відповісти, бо враз серед кімнати заколихалася світла постать. Все сталося напрочуд просто й природно. Привид закивав головою, закланявся. Він вочевидь був чемною людиною й передусім вітався.

– Добрий вечір, шановний, – відповів йому господар, бо інші ще не оговталися. – Це ось і є панство Руснаки, про яких я тобі розказував. Поясни нам ще раз про ту реліквію.

Привид жвавіше закивав головою. Спочатку він показав на вікно, за яким догасало вечорове небо над Дніпром.

– Я ж вам говорив, це на заході, – коментував пан Богдан.

Привид провів руками, ніби щось розгладжуючи, а потім над тією уявною лінією окреслив щось високе.

– А може, він каже про острови Баунті й золотого божка? – прошепотіла Наталочка.

– Ти не можеш бодай хвильку помовчати? – розсердилася мама, а привид покрутив собі пальцем коло виска. Мабуть, це й був один з тих жестів, про які попереджав пан Богдан.

Привид знову намалював попередню картину й замахав рукою, ніби фехтуючи шаблею.

– Певно, йдеться про місце бою, – загомоніли дорослі, і привид задоволено кивнув.

Далі він прибрав щонайповажнішого і притому суворого вигляду, вип'ятив груди, піднявши праву руку.

Привид не заперечував. Але далі заспішив, загарячкував, розмахував руками, хапався за голову, показував на кишені.

– Чи він каже, що ми знайдемо багато грошей? – завагалася мама.

Тут привид скрутив дулю, а пан Богдан пояснив, що, либонь, мова йде про коштовну річ. І тією річчю заволодів користолюбний чоловік, тому привид хапається за голову.

– Отже, на заході, на місці великої битви, – підсумовувала мама, а привид покинував, що так. – Битви, мабуть, козацької? Справді так; отже, там перебуває коштовна реліквія, яка потрапила в непевні руки. Цією реліквією є...

– Шабля!

– Булава!

– Золотий кинджал! – в один голос вигукнули пан Богдан, тато й Наталочка.

Привид затряс головою, скрутив одразу дві дулі, беззвучно затупотів ногами і... зник.

– От завжди так, – скрушно зітхнув пан Богдан. – Мабуть, їх там з того світу відпускають ненадовго.

– Але ми вже знаємо! Можна їхати! – загаласувала Наталочка, що втомилася майже тримати язик за зубами.

– Може, краще звернутися у міліцію? – почухав потилицю тато.

– Якби ж було з чим! – докірливо зиркнув на нього пан Богдан. – Що, напишу заяву, пославшись на привида? У нас, м'яко кажучи, малувато фактів.

– Малувато... Якщо вони взагалі є. Десь начебто знайдено шаблю. Але де? Замків на заході багато. Козацьких битв була сила-силенна. Це скільки треба спалити бензину, щоб об'їхати всі ті місця...

– Але найбільша з них – під Берестечком! Битва війська Богдана Хмельницького з поляками в червні 1651 року, – заявила Наталочка, гордо демонструючи свої знання з історії.

– Дитина каже правду, – підтримав її пан Богдан.

Мама схвально кивнула головою.

– Кожен порядний українець має побувати в Берестечку, – мовила вона. – Це ж якраз буде дев'ята п'ятниця після Великодня, роковини битви. З'їдуться люди з усіх усюд, може, хтось знатиме і про реліквію. Отже, вирішено: ми їдемо в Берестечко.

Розділ 3. У якому з'являється елегантний незнайомець

Отож Руснаки зібралися в мандрівку. Тато позичив у пана Богдана намет і карту автошляхів України, мама напекла пирогів, пампушок, млинчиків, насмажила котлет і наварила повний термос кави.

За кермо сів тато.

– Бо ти не вмєш гальмувати, – заявив він, і мама мусила з цим змиритися.

Вона вместилася поряд з татом, поставивши коло ніг кошик із пампушками, а Наталочці дісталось заднє сидіння. Правду кажучи, їй там було непогано. Вона сиділа, немов юна королівна на троні.

Машка помчала так, що любо глянути. Лець вихопилися на трасу, як вона хвацько обігнала вантажівку з трактором у кузові, водій якої, збочивши вправо, галантно уступив їм дорогу. За вантажівкою обігнала комбайн, а тоді віз, навантажений сіном.

– А що вам казав, дівчата? – торжествував тато. – Машка звір, а не машина! При обгоні це видно найкраще.

Мама й Наталочка погодилися, що Машка таки звір. Мандрувати з нею було приємно! Машка мчала трасою, її двигун тихенько вуркотів, мов ласкавий кіт, у прочинені вікна вривався теплий вітер, що пах липовим цвітом і куйовдив Наталочці чубчика.

– Літаком мандрувати добре, там легиш собі понад хмарами, – вголос міркувала дівчинка. – Поїздом також добре, бо можна залізти на верхню полицю. Але не станеш, де хочеться. А мені завжди кортіло нарвати квітів на луках, які ми проминали.

– То нарви! – засміявся тато й зупинив машину.

Обабіч дороги лежала широка долина річки Ірпінь, і Наталочка пірнула у розсип лугового цвіту. Швиденько назбирала ромашок, рожевої конюшини, а тоді помітила чудову парасольку лілового сусака, що здіймався при березі. Потягнулася за ним, та враз ноги посунулися кудись донизу, перед очима змигнула лепеха, і... вона шелеснула в воду.

– Лишенько, – забідкалася мама, коли Наталочка причвалала до машини, мокрісінька з голови до п'ят. – Не встигли виїхати, а вже маєш тобі пригоди.

Гай-гай, вона не знала, що їх чекало! Це була всього-навсього невинна дорожня оказія. Наталочка перевдягалася в вишиванку, призначену для завтрашніх урочистостей, мокру одєжину розстелили під заднім склом, щоб просихала, і рушили далі.

Тато знову хвацько обганяв автомобілі: ту ж вантажівку з трактором у кузові, цементовоз і навіть шикарний "Мерседес", що саме зупинявся.

Перелітали поля й села, минали чепурні обійстя, обсажені садками, трояндами й калиною. Троянди цвіли, садочки-райочки наливалися плодом. Часом край дороги бабусі в білих хустинках продавали огірочки, черешні, полуниці, свіже молоко.

Мама купила стиглих, медових черешень, і тепер Наталочка сиділа на черешневих кісточках, мов принцеса на горошині.

– Що за краса ці села! – захоплювалася мама. – Які садочки, які ставочки, а які назви, ах! Ставища, Мрія, Царівка...

Вони минали Калинівки й Любимівки, Іванівки й Василівки, Ганнівки й Варварівки, і мама щоразу казала: ах!

Наталочка сиділа з премудрим виглядом, мов цар Соломон на престолі, і також розмірковувала:

– Виявлється, в машині можна не тільки їхати. У ній зручно плести віночки, їсти черешні і навіть сушити футболку з шортами. Мені наша Машка подобається!

– І дорожні знаки теж хороші, – дала вона по хвилі. – Особливо круглі. Взимку ми на одному такому каталися, наче на санях.

– Цих знаків треба слухатися, – зауважив тато. – Адже вони що-небудь забороняють: повертати, або зупинитися, або швидко їхати.

– Он як? – здивувалася Наталочка. – Тоді, мабуть, кращі оті трикутники з червоними краями. Вони менш суворі?

– Саме так; вони попереджають про те, що чекає на трасі.

У це було важко повірити. Бо про що, скажіть на милість, може попереджати пляшка без дна? Або косий хрест, наче в апостола Андрія Первозванного?

– То не пляшка, а звуження дороги. А хрест позначає перехрестя, – пояснював тато. – Придивляйся пильніше, тоді все збагнеш.

Наталочка придивлялася. На наступному трикутнику був зображений олень.

– Справді зрозуміло! Тут на дорозі гуляють олені!

Проте хоч скільки їхали, оленів не зустріли. Певно, знак поставили помилково.

Дорога стелилася, ніби хтось розмотував безкінечний сірий сувій. Обабіч летіли кучеряві посадки, а вгорі пливла хмарка, бо й вона подалася в мандри.

– Сьогодні мила руки у Здвижі, Тетереві, побродила в річці Горинь за містечком Гоцею, а в Ірпені навіть скупалася, щоправда, ненароком, – перелічувала Наталочка, загинаючи пальці. – Під Житомиром у сосновому бору ми обідали, в Новограді-Волинському пили каву, а над Горинню підвечіркували.

– Машці також пора підкріпитися, бо вже кінчається бензин, – сказав тато.

Вони звернули до першої ж бензозаправної станції, що трапилася по дорозі, і Наталочка встала розім'ятися.

За ними різко загальмував чорний джип із затемненими вікнами, з кого вийшов хлопець і також став проходжуватися, злегка накульгуючи. Мабуть, засидів у машині ногу. Він був елегантний і модний до неможливості, зачесаний так гладесенько, що волосся лежало, мов прилизане, тільки на маківці настобурчувалося двома невеличкими горбочками.

– Хочеш, я в гадаю, куди ви їдете? – спитав він, окинувши оком Наталоччину вишиванку. – В Берестечко, на завтрашні урочистості.

Дівчинка ствердно кивнула, і на його губах заграла скептична посмішечка:

– Х-ха! Помітингуєте, поспіваєте "Ще не вмерла", покричите "Слава" й "Ганьба". Старі взяли за твоє патріотичне виховання, чи не так?

– Ніхто ні за що не взявся, – відказала Наталочка. Насмішкуватий тон незнайомця зачепив її за живе. – Мені самій цікаво. І ми не просто мандруємо, ми ще й... маємо дуже важливу справу.

У хлопця в очах зблиснуло зацікавлення (ага, знай наших!), але тут же й згасло, сховалося за лінкуватим іронічним прижмуром:

– У вас, виявляється, справа... Якщо ви хочете знайти реліквію, то нащо їдете в Берестечко?

Наталочка сторопіла.

– Звідки ти знаєш про шаблю? – вражено спитала вона.

– Отже, і це я вгадав. Два – нуль на мою користь: шаблю шукаєте ви, – засміявся незнайомиць і пояснив ошелешеній Наталочці: – Ми також її шукаємо. Та ж ситуація: привид і так далі.

Он воно що. Напевно, привид просто перестрашувався. З'явився не тільки до пана Богдана, а й до цих людей. От і вся розгадка. Трохи прикро, але що вдієш. Може, Руснаки видалися йому не дуже тямущими?

– Мене звати Антип, – відрекомендувався хлопець. – Тож навіщо ви їдете в Берестечко?

– Як навіщо? Шабля десь на бойовищі чи в фортеці. Найімовірніше під Берестечком, бо то місце великої битви. – наголосив Антип на останньому слові. – А ви обрали, що більше

до вподоби. Вам аби не прогавити свята, помітингувати, пісень погорлати. Ох, ці щирі українці!

– Ми не забули про фортеці, – похмуро зауважила Наталочка. – Якщо в Берестечку нічого не відшукаємо, то напевно повернемо в Олесько...

– Але на мітинг передусім, – пирхнув Антип. – На Козацьких Могилах буде тлум, гам, юрби народу. Там музей, заповідник і давно вже все знайдено, що тільки можна було знайти. Туди нема за чим їхати, лиш змарнуєте час.

Наталочка зніяковіла. Схоже, хлопець казав правду. В Берестечку буде тлумовище. Можливо, ці люди знають про шаблю трохи більше? Може, привид пояснив їм зрозуміліше?

– Фортець та замків є чимало – в Олеську, в Хусті, в Кам'янці-Подільському, – вів далі Антип. – Раз уже ми займаємось однією справою, давайте діяти злагоджено. В одні фортеці їдьте ви, а в інші – ми. Так швидше досягнемо успіху.

Він гарно придумав, але... Дівчинка тільки зітхнула. Він не знав Наталоччиної матері. Минути Берестечко, будучи за крок від нього? Та ще й тоді, коли туди їдуть усі порядні українці? Ні, цього їй краще не казати.

– А ти й не кажи... Навіщо все розказувати? Краще й не згадуй, що шаблю ще хтось шукає... – засміявся Антип. – Чи ти ніколи не хитрувала? От і схитруй: коли їхатимете через Дубно, підмов батьків зупинитися і розпитай про шаблю в тамтешньому замку.

– У Дубні також є замок?

– Авжеж. Непогано збережений і досить відомий. Ти хіба не читала "Тараса Бульбу"?

– Та ти що? Той самісінський замок? З підземним ходом, як у повісті?

Антип заговорив про дубенські підземні ходи, в яких міщани зберігали вина і скарби, про золото й коштовну зброю володарів замку князів Острозьких.

– Якщо знайшли княжу шаблю, то уявляєш, яка вона?

Наталочка уявила. Їй в очах зарядили діаманти.

– І таку шаблю врятують завдяки тобі! – лукаво підморгнув Антип. – Бо це ти придумаєш зупинитися в Дубні. Ти напитаєш її сліди. Чого доброго, станеш відомою на всю Україну!

– Та нууу... – заперечила дівчинка, але її очі зачаровано заблищали.

От якби справді так сталося! Мама здивувалася б... І тато, і дядько Богдан...

І привид більше не крутив би їй дулі... Авжеж, задля цього варто трішки схитрувати.

– Не хвилюйся, ми повернемо в Дубно. Я вмовлю батьків, – сказала вона.

– От і добре. А ми тим часом рвонемо до Кам'янця-Подільського.

Діти попрощалися, і Наталочка побігла до Машки, яку давно заправили.

– Гляди ж, не підведи! – гукнув услід Антип. Усмішка щезла з його лиця, тонкі губи стислися, а в очах зблибли червонясті вогники. Але Наталочка вже його не бачила.

Машка бадьоро вихопилася на трасу і в черговий раз обігнала вантажівку з трактором, водій якої помахав їм рукою, як давнім знайомим.

– Ох, дівчата! – скрушно мовив тато. – Цю вантажівку ми обганяємо уп'яте. Давайте їхати без зупинок.

Мама не заперечувала. Вона щойно купила гарячу кукурудзу, яку вони з Наталочкою тут же стали їсти.

Але тато також хотів кукурудзи. Він і собі взяв качан, а кермувати вирішив однією рукою. Тим більше, що траса лежала порожня.

Раптом з-за повороту вигулькнув автомобіль. Тато схопився за кермо обома, а качан затис у зубах.

– Тату, ти як мексиканський бог кукурудзи! – пирснула сміхом Наталочка.

Водій зустрічного легковичка отетерів. Недавно він дивився фільм про страховисько з іншої планети. І ось воно їхало йому навстріч. Воно сиділо в червоному авто з ротом від вуха до вуха й вищиряло великі жовті зуби. З того дива водій легковичка забув кермувати. Легковичок пішов вихиласом, мало не злетівши з дороги. За ним покривуляла зигзагами вантажівка, а біле "Вольво" різко спинилося, зіскочивши на узбіччя.

– Мій друже, вийми з рота кукурудзу, – сказала мама татові. – Бо зустрічні автомобілі поперекидаються в канаву.

– Зате ми доїдемо до Дубна без зупинок! – реготала Наталочка. – Але в Дубні спинімося, будь ласка! Там є замок... Шаблю могли знайти й там...

– Що ж, давайте спинімося, – напрочуд легко погодилася мама. – В Дубні принаймні заночуємо в готелі.

Розділ 4. У якому плани несподівано міняються

Дубно виявилось чистим затишним містечком, яке Наталочці відразу припало до душі. Замок стояв у самісінькому центрі, доглянутий і напрочуд мирний. Його оточував широкий рів, по дну якого вилася мальовнича стежка; над ровом височіли сиві мури, увінчані дерезою, мов густими зеленими чубами; над в'їзною брамою красувався старовинний герб, а під її склепінням тулилися численні ластів'ячі гнізда.

Замоквий двір дихав спокоєм і літом. Ним вешталися численні туристи, й екскурсоводи розказували їм усілякі дива.

Руснаки й собі зазирнули в кожен куток, оглянули вежі й палаци. В одному з них колись дійсно зберігалися коштовності князів Острозьких, але все те заграбастав російський цар Петро I та й вивіз у свою північну столицю.

– Ач, обчухрали замок, як липку, – обурювалася мама. – А тепер ще й шабля в невідомо чийх руках.

Наталочка спішила спуститися в підземелля, проте вони її розчарували. Там кожен закуток був старанно виметений та побілений, і скарбами ані пахло.

– Чи підземні ходи хоча б довгі? – знічев'я поцікавилася вона.

– О так, вони тягнуться аж до Нової Дубенської фортеці, або форту Тараканівського, як її ще називають, – охоче пояснив екскурсовод. – То цікавий об'єкт, його збудували для російського війська в кінці XIX століття. Але самим відвідувати його надто небезпечно. Можете замовити екскурсію...

Проте форт Руснаків не цікавив. Натомість Наталочка питала про шаблю, але всі, до кого вона зверталася, лише знизували плечима. Навряд чи її могли знайти в Дубні, казали й екскурсоводи, і чергові в музейних залах. Це була б сенсаційна знахідка, в містечку тільки й говорили б, що про неї.

Все ж Руснаки обійшли прилеглі до замку вулички, завод чи мову про шаблю з неквапливими дядьками, балакучими жіночками, рибалками над тихоплинною річечкою Іквою, та ба – надаремно. Врешті батьки повернули до готелю. Шаблі не було, і з цим належало змиритися. Принаймні не було в Дубні.

Дівчинка сіла біля готельного вікна й замріяно задивилася, як сонце спускалося за міські дахи. День минав, залишивши їй купу вражень.

Знизу долинав легкий гомін, шурхотіли неквапні кроки. Гурт молоді, отаборившись на лавочці під готелем, раз по раз вибухав гучним сміхом, та ще когось наполегливо кликали: "Наталю! Наталь!" Голос видався їй знайомим. Вона вихилилася з вікна, роздивляючись, хто ж то гукає. Внизу стояв... Антип. Побачивши її, він замахав руками, мовляв, виходь скоріш! Антип тут, у Дубні?

– Мам, я вискочу на хвилинку! Там... ну, той хлопець, – скоромовкою випалила Наталочка й вилетіла за двері, перш ніж мама бодай щось уторопала.

Антип, як і вдень, був супермодний і прилизаний, а на ногу й тепер накульгував.

– У чому справа? Щось сталося? Чому ви не поїхали в Кам'янець? У вас поламалось авто? – дівчинка обсипала його питаннями, як горохом.

Але Антип проігнорував їх, ніби й не чув.

– Ми вернулися ледь не з півдороги, – загадково повідомив він. – Маю важливу новину. Власник шаблі уже напатав покупця і навіть домовився про зустріч. І знаєш, звідки він? З Дубна! А покупець – із Кам'янця-Подільського, ха-ха! Так що ми з тобою вгадали, де шукати, чи не правда? – засміявся хлопець. Мабуть, відгадування таємниць було його хобі.

– Зустріч завтра вранці, але не вдалося в'яснити, де саме: чи то в Кам'янці на Турецькому мості, чи під Дубном у Тараканівському форті. Тому ми й вернулися. Потрібна твоя допомога.

Наталочка злегка зашарілася. Он як, цим людям вона потрібна. І неважко вгадати, навіщо: раз невідомо, де зустріч, то треба чатувати в обох місцях.

– І все ж мені дивно, – задумалася дівчинка. – Власник із Дубна, а в місті про шаблю ні слуху ні духу.

– Ото бачиш, який він обережний? У цьому й проблема. Значить, намислив щось лихе.

– Це все вам розповів привид? – перепитала Наталочка.

– Не нам, а нашим знайомим у Києві.

– Але як він сказав, про які міста йдеться? Він що, пояснив це, розмахуючи руками?

– Ну... Йому показали карту, і він тицьнув, куди слід, – знизав плечима Антип.

Дівчинка зніяковіла. Ці люди справді тямущіші, ніж Руснаки. А вона ще й випитує, ніби недовіряє.

– І що ж нам треба зробити? – поцікавилася вона.

Авжеж, піти в Тараканівський форт, як вона й гадала. Але – їй самій, без батьків. Антип з досади аж зітхнув. Що вдієш, коли іншої ради нема! Треба з'ясувати, хто ці люди, принаймні запам'ятати номер їхнього автомобіля. Та коли у форті вони побачать кого-небудь стороннього, це наполохає зловмисників. Зате на дітей зазвичай не звертають уваги...

– То підеш? Не боятимешся? – запитливо глянув на неї Антип.

Чомусь недоречно пригадалося, що форт небезпечний, принаймні так казав екскурсовод. Проте Наталочка рішуче стріпнула чубчиком:

– Ото ще! Я не боягузка. Аби лиш батьки дозволили.

– А навіщо їх питати, коли можна схитрувати? Бачиш, вже заговорив віршами, – Антип полегшено розсміявся. – Якщо тебе не пустять, усе полетить шкереберть. Тому придумав дотепний план...

Він розказав, як владнати справу. Все просто й легко. Батьків доведеться обманути... Задля шаблі, задля її врятування. Трохи мулько на душі, але то нічого.

За розмовою не зогледілись, як дійшли до замку. Стали на містку перед в'їзною баштою, задивилися на старі пощерблені мури.

– Скільки тут точилося боїв, – задумливо мовив Антип. – Навколо замку, та й навколо Дубна... Ти чула про битву під Плоскою?

– Під чим, під чим?

– Значить, не чула. Є таке село – називається Плоска. Недалеко звідси. Шаблю могли знайти й там.

У теплому небі над ними шугали ластівки, за Іквою кумкали жаби, пахло вечором, літом і ще чимось незбагненим, що не мало імені, але витало в повітрі – присмак небезпеки, шал боїв, що колись тут відкипіли. Антип розповідав – о, він умів розповідати!

...Зранені козацькі полки відходили з-під Берестечка. Щохвилі могли напасти поляки. Щоб їм завадити, щоб уберегти військо, яке відступало після нещасливої битви, полковник Іван Богун виставив під Плоскою заслону з шестисот козаків. Шістсот сміливців проти ворожої навали!.. Козаки стали табором: оточили себе возами, скували їх залізними ланцюгами, обсіпали земляним валом. Билися, як чорти (бо чорти хвацько б'ються, – лукаво підморгнув Антип). Багато їх полягло. На полі досі стоять кам'яні хрести.

Дівчинка слухала, мов заворожена. Сумна та велична картина поставала в її уяві. Поле, сковані вози. І козаки, роковані на смерть. Верхи на конях налітає шляхта... Дим від пороху... Іскри з-під шабель... Шалений зблиск очей... І гаряча кров, і смерть. Ось захитався молодий козак, шабля – домаха випала йому з руки...

– Чимало шабель знищено, тому що з них робили найкращі ножі, щоб колоти свиней. Різники платили за них великі гроші.

– Різницькі ножі? Зі звитяжної зброї? – від гніву Наталочці потемніло в очах. Та вона зробить що завгодно, тільки б спинити подібне безчинство!

– Зроби, як домовилися, – вдоволено засміявся Антип.

Наталочка кивнула на знак згоди.

О, вона не відступиться, вона вміє бути впертою! Як то кажуть, вперта коза вовку користь, хоч здається, ця приказка тут не до речі... Коротше, Наталочка зробить усе, що належить.

Увечері вона довго не могла заснути. Чи то муляла готельна подушка, чи неспокійні думки, що роїлися в голові. Думала про шаблю: чи та коштовна? Думала про Антипа, модного, розумного, упевненого в собі... Чимось він їй не подобався. Певно, занадто гордий. Знов і знов думала про Тараканівський форт, і її проймало передчуття біди.

А коли вже й заснула, їй приснився зажурений козак. Він дивився на неї з сумним докором. "За самий держак моєї шаблі давали мені найкращий табун коней і овець три тисячі. А ти не вберегла її," – казав Наталочці хтось невідомий – чи то засмучений козак, чи, може, Андрій Бульбенко з Гоголевої повісті? І Наталочка уві сні металася, переверталася з боку на бік, вгадувала й не могла вгадати, в чому її провина.

Розділ 5. У якому ніхто не з'являється натомість Наталочка пропадає

Умовити батьків, щоб повернули до Тараканівського форту, виявилось складнішою справою, ніж гадалося. Тато подзвонив до пана Богдана, і той сказав, що вчора привид буквально шаленів, хапався за голову й крутив пальцем біля виска. Пан Богдан побоювався, що Руснаки вшелепали якусь дурницю і якщо досі не втрапили в халепу, то ось-ось неодмінно втраплять. Тому тато був похмурий і насторожений, а мама квапилася в Берестечко і теж про форт не хотіла й чути.

Сніданок минув у суперечках. Наталочка комизилася, бурмосилася, навіть трошки заплакала, хоч нелегко видавити сльозу, коли це найдужче потрібно. Батьки лишалися незворушні. Мабуть, найкраще було викласти їм усю правду, тільки ж і Наталочка затялася. Вона обіцяла Антипові мовчати, і її обіцянка не буде цяцянкою, яка лиш дурному на втіху. Коли вже сідали в машину, вона заскімлила так відчайдушно, що тато врешті не витримав:

– Та добре вже, добре, повернемо в той твій форт. Тільки ж ненадовго.

– Ти знов потураєш їй забаганкам, – суворо зауважила мама.

Наталочка шморгнула носом і засяла, як нова копійка.

За селом Тараканів вони з'їхали з траси на вузьку шосейку й опинилися в лісі. Дівчинка прикинула: зараз мав бути поворот до форту, але Антип радив їй заходити з іншого боку. На щастя, жодних покажчиків на дорозі не було, тож тато благополучно проскочив далі.

– А тепер нам наліво, – підказала Наталочка, побачивши руду ґрунтівку, розмиту дощем, яка вела круто вниз.

– Ти добре розпитала дорогу? Нічого не переплутала? – завагався тато.

– Нам сюди, точно.

Він мало не стогнав, ведучи Машку через глибокі вибоїни. Врешті впоперек шляху ліг залізничний насип, а ґрунтівка загубилася під густим споришем.

– Ну й куди ж далі? – спинив тато машину. Мама осудливо мовчала, і весь її вигляд свідчив, що кращого годі було сподіватися. Але Наталочка знала, що вони втрапили, куди слід. По один бік, за насипом, стелилося незоре болото, по другий височіла обривиста круча, і по ній виляся стежечка, про яку говорив Антип. Усе співпадало з Антиповим описом, усе йшло за планом.

– Форт на цій кручі, – запевнила Наталочка. – Ви зачекайте, а я вилізу й гляну.

– Навряд чи там є щось, крім лісу, – засумнівався тато, але вона вже майнула кручею, мов кізка.

Аж тепер вона сповна оцінила, як Антип хитро підлаштував, вибравши вхід у форт саме з цього боку. Круча запаморочлива, батьки не захочуть на неї видиратися. Вона сама без перешкод підстереже зловмисників.

На кручі розкинулася сонячна галява, краєм якої виляся не то стежка, не то стара дорога. Але форту... не було. Довкола стояв тільки ліс, тільки пагорби, зарослі акаціями й чагарями. Наталочка розгублено ступила стежкою, минула пагорб і... не повірила власним

очам: по той бік у пагорб були вмуровані двоповерхові каземати! Так ось який він, цей форт Тараканівський! Вритий у землю, мов кротяча нора, замаскований, наче засідка хижого звіра!

Уздовж казематів колись, певно, вела вулиця, а тепер тільки стежка ледь виднілася серед кропиви. Обабіч здіймалися грандіозні руїни, схожі на мертві міста серед джунглів, які Наталочка бачила в кіно. Пощерблена цегла, арки, склепіння, чорні ніші підземних ходів, а над тим – зелена колонада лісу, хміль і дикий виноград, буйство бруслини й ожин. І – тиша, незрушна тиша, від якої ставало моторошно.

Дівчинка оглянулася. Дорога, яка привела її у форт, пірнала під важке бетонне склепіння, в темний тунель, що мав вивести до внутрішнього двору. Ото туди їй і треба. Було страшно й... цікаво; зібравши всю свою рішучість, Наталочка ступила в пільму. Її огорнув холод, кроки гучно відлунювали серед вологих стін. Далеко попереду видніло кружало світла. Очі звикали до темені й вирізняли чорні провали бокових тунелів, сходи, що вели невідомо куди. Вона згадала, що котресь із підземель тягнеться аж до замку в Дубні – брр, страшно подумати, які то довгі кілометри суцільної пільми... Раптом у ніші, яку дівчинка щойно проминула, щось зашуміло, залопотіло, й тишу прорізав не то зойк, не то скрик... Нетямлячись від жаху, Наталочка щодуху рвонула вперед, до світла. Вискочила з тунелю й опинилася на такій же мертвій вулиці, серед напівзруйнованих казематів, кропиви й зловорожої тиші. Позаду, в тунелі, все німувало. Що то було? Може, сова? Чи здичавілий кіт? Серце все ще шалено гупотіло.

На додачу до всього тепер Наталочка не знала, як вернутися до батьків. Вона не могла наважитися пройти ще раз тим моторошним тунелем. Може, десь є інший вихід? Намагаючись ступати безшелесно, вона рушила вулицею, що, мов коло, огинала велику споруду. Все це було схоже на сон, на якийсь нереальний світ – вулиця серед руїни, сумне місто тіней, затоплене бур'янами. Чорніли порожні провали вікон, на карнизах і виступах стін повкорінювалися берізки. Враз Наталочка спинилася. Це ж те місце, де Антип казав заховатися: два вузькі входи в стіні, один біля одного. Стій-но, котрий їй потрібен: той, що справа, чи що зліва? І тут вона почула голоси, зовсім близько: низький, басовитий і другий тонший. Розмовляли двоє чоловіків. Лишенько, прийшли власник шаблі і покупець! Треба мерщій ховатися! Дівчинка кинулась у ближчий хід і...

Вона не відразу збагнула, що сталося. Було темно. Вона лежала долі. Здається, кудись провалилася. Боліло стегно, пекли коліна, мабуть, обдерті до крові. Наталочка підвелася, простягла руки перед собою й наткнулася на холодний мур. Стіна була зліва, справа й позад неї. Колодязь, кам'яний колодязь. Вона вибрала не той вхід. І опинилася в колодязі.

Хто тепер порятує шаблю? Може, Антип щось придумає? Може, привид йому підкаже? Бо вона вже нічим не зарадить. Вона провалилася і провалила справу.

Надворі під горою на неї чекали батьки. Чи скоро вони почнуть її шукати? І чи потраплять у форт? Він же так хитро замаскований! А якщо й потраплять, то чи знайдуть її, чи здогадаються, що дитина сидить у ямі... Бо інакше... Ні, краще не думати, що її може чекати тут, у моторошній пільмі, серед вогких камінних стін... Холодне оціпеніння скувало їй ноги й руки до самих кінчиків пальців.

Стій-но, адже нагорі є власник і покупець шаблі. Хоч вони намірялися по-звірячому знищити реліквію, але навряд чи покинуть у біді безневинну дитину. Може, й не зовсім безневинну, але все-таки. Наталочка щосили закричала: агов, рятуйте! Кричала довго й відчайдушно. В якусь хвилину почула над колодязем кроки. Проте до неї ніхто не відізався. Напевно, зловмисники ще жахливіші люди, ніж можна було сподіватися. Такі шаблі не пошкоднують, це ясно, як Божий день.

Від крику вона охрипла. Що ж далі? Головне – не впадати у відчай. Наталочка знов обмацала стіни. Ні, не вилізеш, марно пробувати. Вона сіла, обнявши обдерті коліна.

Мабуть, тато з мамою в форт не потрапили. Бо надто довго їх нема. Загубивши дитину, в Берестечко вони не поїдуть. Може, вернуться в Дубно в міліцію, щоб оголосити розшук? Це було б найкраще. Міліціонери напевно здогадаються заглянути в колодязь. Але де вони досі?

На всяк випадок треба придумати, як вибратися без міліціонерів. Вона згадала Сіндбада-мореплавця: той теж опинявся в подібній халепі. І виліз з колодязя, знайшовши нору диких звірів, ще й набрав безліч перлів, самоцвітів. Наталочка помацала долівку. Камінців лежало чимало, деякі гладесенькі та круглі, мов обшліфовані. Може, й самоцвітні. У фортецях завжди ховали скарби. І цей колодязь, у якому немає води, для чогось же збудували. Може, для коштовностей? Тут для них добрий сховок. Її пальці наткнулися на плоске металеве кружальце. Монета! Мабуть, золота. Наталочка сховала її в кишеню й почала нишпорити довкола. Більше монет не траплялося, зате камінці – безперечно коштовні, інакше чого б їх ховали разом з грішми? Вона назбирала камінців. Тоді знов дослідила стіни, чи бува не знайдеться нори, що виведе серед тернових заростей на кручі. Ні, Сіндбадові повелося краще, ніж Наталочці. Мабуть, під Дубном замало диких звірів.

Нагорі тихо, ні звуку.

Цікаво, скільки днів людина може прожити без їжі? Колись вона чула приказку: поки ситий схудне, то худий здохне. Собі на лихо Наталочка вдалася худюща. Отже, довго не протягне. Ще й сьогодні майже не снідала, домагаючись повернути в цей форт, бодай йому грець. Хто міг знати, що від яєчні з помідорами залежало її життя! А ще ж вода... Без води людина не витримує. Виходить, шансів у неї небагато. Її і зараз хотілося пити. І їсти. Голод просто звірячий! Мабуть, минув уже цілий день.

Колись Наталочку знайдуть... Але що, коли то буде вже запізно? У газетах напишуть про мужню дівчинку, яка, рятуючи національну реліквію, пожертвувала власним життям. Так і напишуть: "віддала своє молоде життя", і то буде гарно й зворушливо... Бідна мама гірко плакатиме. Може, перли й самоцвіти, які знайдуть у Наталочки в кишенях, трошки її розрадіють. Вона зробить велику жертву на відбудову церков, як то їй давно хотілося. Але єдиної рідної донечки це їй не замінить. Як вона шкодуватиме, що часто гримала на дитину, навіть сьогодні вранці! Тут Наталочка згадала, що власне мама тому й гримала, щоб не повертати у форт. Що ж, вона мала рацію, це також її потішить. Наталоччине серце стиснув жаль, що така вона невдатна й безталанна, що пропадає нізащо, ні про що, та ще й з власної вини; по щоці покотилася гаряча крапля, за нею ще, ще... А далі мов прорвалася загата, і дівчинка зайшлася гірким плачем.

Тим часом мама з татом сиділи собі, не підозрюючи, що на них насуваються тяжкі випробування. Сонце вже припікало, співаючи ранкову росу, і мама почала сердитися. Де та дитина гається? Чого доброго, молебень на Козацьких Могилах почнеться без Руснаків.

Замість Наталочки на кручі вигулькнув чепурний хлопчина з прилизаним чубом. Обережно спустився крутою стежкою, припадаючи на праву ногу.

– Доброго ранку, – чемно привітався. – Ваша донька просила, щоб ви ще зачекали. На горі під'їхав автобус із туристами, і вона приєдналася до них. Екскурсовод покаже їм форт. Їй то дуже цікаво, – і він пішов собі геть.

– Чортзна-що! – пробурмотіла мама. Хлопчина озирнувся й докинув:

– Правду кажете. Чорт знає, що й до чого, – на його лиці розпливлася єхидна посмішечка.

– От нахаба, – розсердилася мама. – Чи це не з ним Наталочка вчора познайомилася?

– З ним, – тато уважніше придивився до хлопця. – Хотів би знати, звідки він тут узявся?

– Напевно, теж оглядав фортецю, – сказала мама, дістаючи з кошика термос. – Хоча б екскурсія не затяглася. Може, вип'ємо кави?

І тоді Машка показала свій норів: раптом ні з того ні з сього загуділа на всю долину. Тато спробував її вимкнути, але Машка не вимикалася. Гуділа й гуділа. Вгорі над деревами закружляли наполохані пташки. Тато з головою пірнув під капот. Нарешті гудіння припинилося, але він продовжував копатися: перевірів свічки запалення, акумулятор, гальма і навіть глушник. Коли ж нарешті виліз з-під машини, його обличчя було вкрай розгубленим.

– Авто справне, – сказав він, витираючи змокрілого лоба. – Сигнал увімкнувся сам собою і так само вимкнувся. Скидається на те, ніби Машка хотіла щось сказати...

– Але ж це неможливо! – вигукнула мама.

– Звичайно ні. Машини не розмовляють. Тому вона й сигналізувала. Щоб подати знак.

– Дурниці!

– І все ж тут щось не те. Може, з дитиною не все гаразд? Може, вона заблудила?

Батьки стурбовано презирнулися і дружно подерлися на кручу.

Але не знайшли там ні форту, ні автобуса з туристами, ані своєї доні. Вони все ще озиралися на всі боки, коли з лісу вискочив сільський парубок на старому тріскучому мотоциклі й загальмував коло них.

– То ви сигналізували? Хтось загубився у форті? – спитав він. – Бо я косив тут недалечко, коли чую – сигналять. Ну, думаю, біда...

– Здається, загубилася наша донька, – мовив тато, полотноючи.

– Не хвилюйтеся, тут таке не вперше. У форті багато пасток для ворогів. На жаль, у них потрапляють туристи, – підбадьорював їх парубічко, а батьки все дужче полотноїли.

Зайшли в форт, довго гукали Наталочку, але та не відзивалася. Тоді темним тунелем дістались у саму середину фортеці.

Від думки, що її дитина сама-одна могла попхатись аж сюди, маму брали дрижаки. Проте виявилось, що Наталочка таки попхалася: з одного каземату почувся знайомий плач.

Далі все закрутилося, як у калейдоскопі. Добросердий парубок гайнув у село і гукнув людей рятувати дитину, примчала машина швидкої допомоги, Наталочку видобули на білий світ – живу і майже неушкоджену, якщо не брати до уваги обдертих колін.

Вона з плачем припала до матері, сльози котилися й котилися, і не було їм упину, мовби очі стали солоними джерельцями, з яких бігли два струмки.

– Годі, доню, годі, рідненька! Ох, на кого ти схожа, – бідкалася мама, обтріпуючи на дівчинці штанці й блузочку. – І чого в тебе повні кишені каміння?

Камінці були все сірі та звичайні і жодного самоцвітного, а монета виявилася простою бляшкою. Наталочка повитрушувала їх геть. Ні в чому їй не велося, як Сіндбадові.

– На щастя, все обійшлося, – казала лікарка з швидкої допомоги, позамазувавши йодом садна на колінах.

– Авжеж обійшлося, – вставив свої п'ять копійок добродушний парубок. – Бо якби дівчинка зайшла в сусідній хід та впала у справжню криницю, в воду, ото були б непереливки!

Почувши таке, мама з блідої зробилася зеленкуватою, а Наталочка навіть забулася плакати.

– Ви часом не помилилися? Там дійсно криниця? – перепитала вона.

– Чого б я помилявся, – образився парубічко. – Я знаю фортецю, як свої п'ять пальців.

Отже, куди б не зайшла, вона потрапляла... в пастку? Ні, ні, це неможливо. Напевно, Антип не підозрював, які небезпечні ті ходи.

Коли вже сідали в машину, мама раптом згадала:

– Ти ще попросила б у ямі, якби Машка раптом не засигналізувала. Той кульгавий хлопець, з ким ти вчора познайомилася, сказав нам, що в форт приїхали туристи і ти пішла з ними на екскурсію.

Наталочка на хвилюкуніміла.

– Антип? Таке сказав? Він не міг тут бути! – розгублено залепетала вона.

Мама й тато насторожилися. І зажадали пояснень.

Тож вона мусила розповісти все, як є: що Антип зі своїми батьками теж шукає шаблю, що це він послав її форт... Батьки були вражені, ошелешені й сердиті. Антипові вчинки видавалися їм незбагненними.

– Певно, його круті батьки хочуть знайти шаблю швидше за нас, – зробила висновок мама і з осудом додала: – По хлопцеві видно, що там пихи на три штихи. Чого ти з ним водишся?

– Він геть безголовий! Послати дівчинку в таке небезпечне місце! – розбушувався тато. – Та й ти хороша!

Наталочці прочитали лекцію на тему, к належить поводитись чемним дівчатам. Лекція тривала досить довго.

І все ж на Козацькі Могили ще можна було встигнути. Тож Руснаки нарешті рушили в Берестечко.

Розділ 6. У якому Наталочка бачить тривожні видіння на полі Берестецької битви

Дорогу до Берестечка не треба було шукати: все, що мало колеса, цього дня мчало, їхало, котилося на Козацькі Могили. А вже сам заповідник шумів, гудів, рябів кольорами, немов величезний ярмарок.

– Та тут сьогодні здвиг народу! – і раділа, й дивувалася мама.

Перед входом до заповідника тягнулися довжелезні ряди легковиків і туристських автобусів, що з'їхалися зі всієї України. Машку теж прилаштували в одному з рядів. Всюди снували люди в вишиванках, продавалися жовто-блакитні прапорці, значки, морозиво, патріотична література, шапки-мазепинки; гурти чоловіків сперечалися про політику; пеклися свіжі ковбаси, кипіли в олії пампушки, димували шашлики, а огрядна куховарка припрошувала скуштувати поліської юшки з в'юнами й часником. Наталочці покотилася слинка, але батьки квапилися на оточений муром пагорб, з якого линув церковний спів. Богослужіння ще не скінчилося. Безліч людей стояли на майдані, бо правилося тут же, надворі. Тато з мамою, запаливши свічки, й собі стали за людьми, поважні й урочисті, як то й личило статечному подружжю.

А Наталочка повільно пішла навкруг майдану, озираючись на всі боки. Тут було гарно! У зеленому вінку ясенів здіймалися дві церкви: старенька дерев'яна, в якій козаки молилися перед битвою, і велика церква-пам'ятник, змурована над останками загиблих. Ото перед нею й правили Службу Божу. Лився спів, густо курився ладан, м'який пахучий дим стелився довгими пасмами, огортав людей, дерева, і ті в ньому ставали інакшими, мовби нетутешніми. Дим клубочився, вогко торкав Наталочці лице – дим чи туман? Авжеж туман, білий, як молоко, і в ньому по груди стояло... козацьке військо. Вся похоловши, Наталочка збагнула, що вона якимсь дивом бачить саме ту трагічну п'ятницю 30 червня 1651 року, третій день Берестецької битви. Туман осідав дрібними ряхтливими краплями на козацьких чубах-оселедцях, на відвологлих вусах, згори ледь проглядало сонце – розмите бліде кружальце, а попереду крився за білою заслоною польський стан, величезне 150-тисячне військо. Шляхта, посполите рушення, німецькі драгуни й рейтари. Король Ян Казимир зібрав, кого лиш міг, стягнув до Берестечка пів Європи, аби тільки здолати Хмельниччину, здолати повсталу Україну, цю рахманну, ласкаву, медом текучу землю, яка затято виборювала волю.

Козаків стояло менше: тисяч сто, і з ними татари. Хан чатував на коні, мов хижий орел-степовик. Супився, хмурился, йому не подобалась рутвяна, багниста долина, в якій грузли його верхівці, не подобалася затятість супротивників – легкої здобичі не буде, це він бачив надто добре.

Наталочка ковзнула поглядом по козацьких обличчях. Зосереджені, зухвалі, насмішкуваті. В очах виклик: наступайте, ляхи! Ми готові, нам що? Або волю добути, або дома не бути.

І ляхи рушили: могутньою хвилею рвонула вперед кіннота. Ревма ревли гармати, дзвеніли шаблі, іржали коні, дико скрикували звитяжці, сходячись у двобої. Скільки це тривало – годину, дві? Наталочка не знала; вже й туман розвіявся, уже й сонце припекло, а битва гримотіла, ніби земля розколювалася навпіл. Все далі, далі, далі врубувалася кіннота, пробивала тверді українські лави, вже прорвала таборіві укріплення ... Ні, спинила-с ... відходить. Вистояли козаки!

Натомість важко посунуло вперед праве крило польського війська. Зараз усе й станеться ... Польська піхота поволі докотилася до орди, орда якось відразу подалася назад і чимраз стрімкіше відступала...

Татари тікали! "Зрада!" – прошелестіло козацькими лавами. З їхнього стану вискочив, мов іскра, вершник у дорогому вишневому жупані (Богдан Хмельницький – зрозуміла

Наталочка) і, припавши до кінської гриви, помчав навперейми. За ним кинулись якийсь старшина і ще кілька козаків...

Вернися, гетьмане! Чи ти хочеш спинити вітер? Орду не завернеш, сам потрапиш у полон...

Та він летів безоглядно.

Бем! Бем! – загули церковні дзвони. Наталочка стрепенулася: що це з нею? Навколо ж не битва, а люд у святкових вишиванках. Не інакше як у Тараканові вона добре вдарилася в голову. Ото й привиджається. Треба взяти себе в руки.

Вона стріпнула чубчиком і втупилася очима в промовця на сцені, наготувавшись слухати щонайуважніше. Та враз почула дещо інше. Позад неї говорили... про шаблю! Наталочка рвучко обернулася. Двоє хлопців у пластових одностроях урвали розмову.

– Привіт! – мовив до неї вищий, чорнявий.

– Привіт... – розгубилася вона.

Хлопці стояли, мов гетьманичі: поважні, виструнчені, акуратні – по всьому видно, що то українські лицарі, ще й численні нашивки на їхніх рукавах виглядали так значимо.

– Ви, здається, говорили про шаблю, – зніяковіло пролепетала Наталочка. – Вибачте, ненароком почула.

– Авжеж про шаблю. Тут про неї тільки й розмов.

– То вона вже в безпеці? – зраділа дівчинка. Пластуни презирнулися.

– Казав тобі, що справа темна, – стиха мовив високому його кругловидий веснянкуватий товариш.

Здається, було зарано радіти.

Діти познайомилися: хлопці виявилися пластунами зі Львова, високого звали Северин ("Як Наливайка," – заздро подумала Наталочка), а його товариша – Василь. Вони так щиро зацікавилися шаблею, що дівчинка розповіла все, що знала: про дядька Богдана та знайомого привида, який хоч і крутив дулі, проте палко переймався долею національної реліквії; про свою з батьками мандрівку, навіть про те, що шаблю шукала ще одна вельми заможна родина.

Щоправда, Тараканів з його злощасним фортотом вона обійшла мовчанкою, але пластунам вистачало почутого. Обидва не на жарт захвилювалися.

Самі вони знали небагато. Вчора заповідником ходив якийсь чоловічина ("Бо ми приїхали ще вчора, – докинув Василько, – розбили намети над Пляшівкою, сиділи, палили багаття, високе, до самих зірок, а яких пісень наспівалися!"), так отой чоловічина всім розказував, буцімто знайдено козацьку шаблю, справжнісіньку, добре збережену в поліському торфі. Але де вона, в кого – про це оповідач багатозначно мовчав.

Василькові він видався підозрілим ("Але ж Василько завжди всіх підозрює, він у нас як Шерлок Холмс," – вставив своє й Северин), отже, Василько засумнівався, чи бува чоловік таким чином не підшукував, хто заплатить за шаблю дорожче.

Хоч пластуни розповідали дещо плутано, Наталочка збагнула достатньо, щоб її душа тоскно защеміла. Якби вона не підбила батьків зупинитися в Дубні, то також сиділа б над вечоровою річкою, на місці козацького табору, біля багаття до зірок...

Ех, яка досада! А найголовніше, що Руснаки просто й легко з'ясували б усе про шаблю. Тепер же шанс утрачено.

Вони стояли на майдані, і море людей шумувало навколо. Яскраве, барвисте, розгойдане море, незчисленні тисячі, що слухали пісні, купували значки й морозиво, ходили долиною від острова до острова. Знайти серед них учорашнього оповідача було все одно, що відшукати голку в стозі сіна. Та на своє превелике здивування Наталочка збагнула, що хлопці збиралися ту голку шукати. Северин розпоряджався, мов командир на полі бою:

Василько гайнув, як вітер, а Наталочка з Северином стали пробиратися до будинка поруч з дерев'яною церквою.

Та ба! В музей набилося стільки народу, що яблуку ніде впасти, екскурсоводи були нарозхват, а до дверей підходили нові й нові групи.

– Що робиться! Що робиться! Стівпотворіння вавилонське! – знай повторювала тітонька-чергова, перевіряючи вхідні квитки.

Дійсно, було схоже на стівпотворіння, на той його момент, коли мови вже змішалися. З різних сторін чулися українські, польські, англійські і ще хтосьна чії слова. І всі питали... про шаблю: де вона, яка вона, скільки вона коштує, певно, ого яку суму. Екскурсоводи розводили руками: і що за шалений день, і звідки ці чутки, про шаблю неодмінно треба все в'яснити, але хіба завтра, бо сьогодні хвильки вільної нема.

– Ні, ми до завтра не чекатимемо, – рішуче сказав Северин, коли вони вибралися з переповненого музею надвір.

Пластуни ще не зійшлися. Зі сцени сипався передзвін бандур; хор співав про чорне берестецьке поле, зоране кулями, білим козацьким тілом зволочене. Наталочка заслухалася, зіпершись на сосну. І тут на неї знов наплинуло.

...Мрячило, мжичило, над головою клубочились важкі сірі хмари, і козаки теж немов посіріли серед непролазної поліської мокви. В таборі гриміли, рокотали литаври: довбиші водно били в обтягнуті шкірою срібні та мідні кітли. Недалеко від Наталочки важко чмокнуло в розкислу землю гарматне ядро, забризкавши болотом козаків, що сиділи під возом.

– Пристрілялися, вражі діти, – байдуже відмітив старий запорожець, не виймаючи з рота погаслу люльку.

– Еге! Хочуть ляхи нас налякати. Притягли гармати аж зі Львова, ніби ми того дива не бачили, – казав зі смішком смаглявий козак, який видався Наталочці знайомим. Авжеж, це був той самісінький звитяжець, що снівся їй усю ніч. Без сумніву він: юний, гінкий, з темними сміливими очима.

– А сотник Щур як пішов до поляків на перемови, то й не вертається, – знов обізвався старий. – Гладкий з Переяславцем вернулися, а Щур – ні... Продався, кажуть.

– Утік Щур! – тонко, як півень, вигукнув ще один козак. Його куций оселедець не сягав вуха, певно, недавно заведений, та й одіж він мав ще селянську. – Сидимо обложені вже десятий день... Хмеля нема... Пляшівка розлилася ... Затоплює табір... Пропадем ні за цапову душу! А життя одне!

– Та й Україна одна, пане брате, – тихо мовив чорнявий. – Не журися, виберемось. Богун виведе. Вже готові греблі для переправи.

– Що то за греблі! З возів, кожухів...

– Гей, молодче, не наганяй страху! Скиглиш, як баба... Не бійся, більше разу не помреш, – сердито обірвав його старий січовик. Тоді додав веселіше: – От і Богун їде.

Наталочка притьмом повернулася туди, звідки наростав кінський тупіт. На чолі чималого загону вершників до них наближався красень-полковник.

По ній ковзнув його швидкий розумний погляд, зблиснула кольчуга на широких грудях, війнув край киреї – мжичка покрила її, мов срібло, – і славетного воїна заслонили інші вершники. Загін помчав до Пляшівки захищати переправу, що мала ось-ось початися.

І раптом...

– От уже старшина тікає! – верескнув півнячий голос.

На нього оберталися розгублені обличчя, мовляв, що ж це, невже й собі рятуватися?

І враз десятки ніг кинулися до гребель. З рук падала зброя, похилилася й зникла в юрбі малинова короґва, хтось на бігу скидав гуню, хтось хапав іншого за поли, щоб самому протовпитися вперед...

– Стійте, іродові діти! – гримів голос старого запорожця. Чорнявий козак став до нього плече в плече, вихопивши з піхов шаблю, зупинилося ще кілька. Але інші наче поглихли. Паніка ширилась, мов вогонь по соломі.

– Стійте! Стійте! Куди ви? – і собі загукала Наталочка, та враз видиво пропало. Натомість вона побачила здивоване обличчя Северина.

– Чого ти кричиш? – питався він. – Люди несуть свічки на могили. Хай собі йдуть. Нашим пошукам то не завадить.

На них з цікавістю озиралися.

- Дівчинка загубилася, – казали одні.
- У дівчинки вкрали гроші, – казали інші.
- Ні-ні, в нас усе в порядку, – запевняв людей Северин.

Поруч зібралися вже й пластуни. Наталочка горіла від сорому. На щастя, Северин відразу перейшов до діла. Він виструнчився, нахмурих брови, достоту як той козак, що привиджався Наталочці.

– Товариство, – звернувся він до гурту. – Всі ви чули, що знайдено козацьку шаблю. Але виникла підозра, що вона потрапила в нечесні руки. Можливо, їй навіть загрожує знищення. Щоб порятувати шаблю, ця ось дівчинка, – він показав на Наталочку, – та її батьки спеціально приїхали з Києва. Йдеться про дорогоцінну реліквію, пам'ятку козаччини. Тому я вважаю нашим обов'язком допомогти панству Руснакам у благородних пошуках. Тим більше, що сьогодні не всі зробили добру справу. Чи згода?

– Згода! – дружно відповіли пластуни своєму гуртковому.

– Насамперед треба знайти чоловіка, який розказував про шаблю, – вів далі Северин. – Чи сьогодні його хтось бачив? Ні? То пошукаймо!

Пластуни сипнули на всі боки. Северинові й Наталочці залишився острів Журавлиха з майданом і церквами, де терлася маса народу. Вони переходили від гурту до гурту, пильно придивляючись до облич. Вірніше, придивлявся Северин, який учора бачив оповідача. А Наталочку знов обсіла тривога. Якщо людині привиджаються різні події, то з нею явно не все гаразд. Треба щось робити, але що? Кілька разів вона скося зиркала на Северина. Врешті наважилася.

– Северине, як виглядаю? – спитала його. Хлопець злегка зніяковів.

– Класно, – сказав він. – Ти смілива і... гарна.

Тепер зніяковіла Наталочка, аж зарум'янилося личко.

– Я не про те, – опустила вона вії. – Розумієш, сьогодні вранці... ну, так сталося, що сильно вдарилася головою. Цього не помітно?

– Ані трохи. Нема ні синяка, ні гулі.

– Не синяка! Мені почали привиджатися різні картини. Битва, обложені козаки, паніка при переправі...

– А, ти про це. Не хвилюйся. Тут таке місце.

– Думаєш, зі мною все в порядку? Мені не треба до лікаря?

– Абсолютно. Тут таке місце... – повторив Северин. Його очі мовби ще потемніли під насупленими бровами. – Ти не чула місцеву легенду? Що обложені козаки не загинули, а вскочили в церкву і разом з нею провалилися під землю. Кажуть, у великодню ніч чути, як у них під землею дзвонять дзвони. У цьому щось є. Тут витає козацький дух... Дух волі. Хочеш вір, а хочеш ні, але тут інакше дихається. Інакше думається...

Наталочка глибше втягла повітря. Пахло церковним ладаном, луговими квітами, драговиною. Дихалося легко й приємно.

– Але ж козаки зазнали поразки! – нагадала вона.

– Хіба війна або й будь-яке змагання бувають без поразок? – здвигнув плечем Северин. – Треба вміти тримати удар. Може, це найважливіше... Проте ходімо далі.

Розділ 7. У якому з Антипом стається дивовижне перетворення

Діти обійшли майдан, тоді Северин вирішив заглянути ще й у підземний хід, що з'єднував церкви і вів кудись за пагорб. Наталочка воліла лишитися надворі – досить з неї підземель, принаймні на сьогодні. Зручніше прилаштувалася під старою церквою, заплющила очі... Хотіла ще бодай на мить побачити битву. Навколо гомоніли люди, на сцені читець декламував рядки Шевченка про берестецьке поле:

Круг містечка Берестечка

На чотири милі

Мене славні запорожці

Своїм трупом вкрили...

Віддалік гухнула гармата. Насправді гухнула: то стріляли сучасні козаки з Запоріжжя. "Сла-а-ва-а!" – покотилося долиною, і до гармашів звідусюди потяглися барвисті вервечки людей, а діти, як горобці, сипнули попереду всіх.

Наталочка щільніше стулила повіки, уявляючи знайомого молодого звитяжця і сивого січовика, яких бачила при переправі.

...Їх стояло три сотні на пагорбі, що, мов острів, височів серед болота. Старого важко було впізнати: чуб розметався, сорочка розхристалася, очі палали, а шабля в руці мигтіла, як блискавка. Поляки насідали, козаки відбивалися, не відступаючи ні на крок. Та й не мали куди відступати. Мабуть, бій тривав давно, козаки поморилися, декотрі були поранені, проте в очах світилося все те ж тверде завзяття. Наталочка помітила, що за боєм невідривно стежив якийсь вельможний чоловік у коштовних латах. Він щось сказав одному з своїх наближених, і той, пересилуючи дзенькіт шабель, закричав до козаків:

– Панове запорожці! Ясновельможний король Ян Казимир подивований вашою відвагою, – ("Так то сам король!" – збагнула Наталочка). – Він помилує вас, якщо складете зброю. Він візьме вас на службу за високу плату!

Між козаками пішов якийсь рух.

"Невже здаються?" – не то злякалася, не то зраділа дівчинка, але раптом збагнула, що вони робили: з-за поясів та з глибоких кишень своїх безкраїх шароварів діставали гроші і зневажливо, широким жестом сівачів кидали їх у твань.

– Срібло-злото – то болото, – гукнув сивий січовик. – Вибачай, королю, але нам не потрібна твоя ласка. Лицарська смерть козакові дорожча.

На долоні чорнявого козака серед дрібних монет блиснув срібний перстеник, козак на хвильку його затримав, певно, згадав ту русяву, карооку, для якої придбав його, проте зсунув суворіше брови, і перстень плюснув у воду. Не носитиме його кароока, не діждеться свого козака.

– Слухай-но, пане-брате, – звернувся до чорнявого старий січовик. – Треба якось прорватися до Богуна і передати ось це, – він дістав з-за пазухи сяйливий малиновий згорток. Наталочка впізнала, що то: корогва, яку в паніці збили додолу. Отже, старий підняв і заховав її.

– А як поляжу разом із корогвою? – спитав козак, дбайливо ховаючи малиновий шовк.

– То хоч лишиться слава, що рятували її, – спокійно, ніби навіть байдуже мовив старий.

– Не випадає кидати бій...

– Стане ще для тебе боїв, – старий обняв чорнявого і легенько підштовхнув: – Іди.

Козак упав в очерет, мов качур: ані шелеснуло. "Чи не втопився?" – подумала Наталочка та тут же й заспокоїла сама себе: еге, такий утопиться! Вирветься, проб'ється до Богуна... Врешті, вона знала його долю.

Бій на острові довершувався. Козаків ставало все менше. Один за одним падали вбиті. Аж ось лишився єдиний січовик. Невже битиметься сам? Один проти цілого війська? Він озирнувся, метнувся до берега й ускочив у човен, прихований в очереті. Не сідаючи, відштовхнув його, вплив серед плеса; гордо взявшись у боки, окинув оком ворогів, мовляв, наступайте, чого ви баритесь. Король знову щось сказав своєму наближеному, той квапливо передав наказ. Поляки, брѳохаючись у баговинні, оточили озерце, серед якого плавав козак, та не могли здолати героя. Він сік їх, як капусту, він сміявся їм в очі, рани йому не шкодили, кулі його не брали, смерть боялася підступити до такого несусвітнього зухвальця. Вже й шабля не витримала, переламалася навпіл, то він відбивався веслом. Троє насідало на нього спереду, якийсь мазур закрався ззаду, націлився в плечі списом...

Наталочка затулила очі. Почула, як радісно загелготали поляки... Човен плавав порожній. Зиркнула на короля – той роздратовано відвернувся й пішов геть. Ти не радієш, королю? Ти ж переміг!

І враз вона збагнула. Козаків перемогли. Але не покорили! Вони гинули, не піддавшись, не схилившись, лишаючи по собі невмирущу славу!

...Знову гомонів святковий майдан, цвіли вишиванки, рокотав густий баритон:

Кину пером, лину орлом, конем поверну,

А до свого отамана таки прибуду.

– Чолом пане, наш гетьмане, чолом батьку наш!

Уже нашого товариства багацько нема ж!..

У пісні витав упертий, затятий, незламний дух волі, що його залишили козаки.

Пластуни верталися ні з чим. Учорашній чолов'яга зник, мов крізь землю провалився.

Що будемо чинити? – спитав у друзів Северин.

Кожен старався придумати щось рятівне. Один радив пошукати в навколишніх селах; другий казав дати оголошення в газету; третій казав звернутися до пластового керівництва. Василькові ті ради не подобалися; він супив білясті брови, примружував очі, руки схрестив на грудях, як то робив його улюблений детектив, проте нічого путнього на думку йому не спадало.

За нарадою пластуни не помітили хлопця, що прислухався до їхньої розмови, а далі гучно розреготався:

Озирнувшись, Наталочка на мить отетеріла. Коли ж до неї вернувся дар мови, розгублено відрекомендувала хлопця пластунам:

– Це... Антип. Він також шукає шаблю.

– Чортик, антипко? – перепитав Василько.

– Так, це власною персоною, – Антип картинно вклонився; вітер дмухнув на його прилизане волосся, і з-під нього показалися два округлі, як у молодого бичка, ріжечки.

– Маю тобі подякувати, – обернувся він до Наталочки. – Ти дуже мені допомогла.

– Я? – вражено перепитала дівчинка.

– Ти, ти, голубонько! – захихотів Антип. – Мої старі прочули, що привид хоче врятувати якусь реліквію, але довго не могли вивідати нічого конкретного. Вирішили навмання поїхати в Берестечко і по дорозі побачили тебе. Ти була в вишиванці, тому привернула увагу. І треба ж такого: рятувати реліквію мали саме ви, і ти вибовкала про неї все, що знала! – чортяча мармиза розпливлася від задоволення. – Лишалось затримати вас, і на ходу придумав, як це зробити. Досить було змалювати бій, підпустивши романтичного туману, і ти погодилася на все, що порадив. Ха-ха! Дивно, що ти досі не сидиш у колодязі в Тараканівському форті!

– Падлюка! – скрикнула Наталочка.

– Проте це вже не має значення, – вів далі Антип. – Я знайшов власника шаблі і дав йому адресу покупця. Так що шабелька тютю! Поїде за кордон, можеш не сумніватися. Там добре платять за антикварні речі.

Дівчинка закрила лице руками, воліючи щезнути, зникнути, провалитися під землю. Ганьба, ганьба! Та ще й перед пластунами!

Мов крізь воду, вона почула голос Северина.

– Не тішся завчасу, – казав він Антипкові. – Шабля ще не втрачена. Її ще можна врятувати.

– Яким чином, хотів би знати? – реготнув Антип.

– А ми подумаємо, як.

Наталочка опустила руки й глянула на Северина. Як вона могла забути? Треба вміти тримати удар... Саме це він казав про козаків. Може, спробувати?

Витерла щоки, моргнула мокрими віями.

– Так, придумаємо, – повторила вона, не уявляючи, що можна придумати, коли справа безнадійна.

– Ха-ха-ха! Ти хочеш змагатися? Зі мною? – зверхньо глянув на неї Антипко. – Що ж, гаразд! Я навіть дещо тобі підкажу... В обмін на...

– Не умовляйся з ним, – перебив його Северин. – Він хоче здобути твою душу!

– Що ти, йдеться про дрібничку, – Антипкові очі лукаво звузилися: – Шаблю продаватимуть завтра ввечері далеченько звідси... Я підкажу, де... Щоправда, загадкою... Але якщо ти все ж не врятуєш шаблю (а не врятуєш нізащо), муситимеш брехати кожного дня. З тебе вийде кмітливенька брехуха!

– Не здумай погоджуватися! – знов застеріг Северин.

Але дівчинка лиш похитала головою:

– Я згодна.

– Згоду скріплюють кров'ю, – прошепотів Антипко.

Вона зняла з грудей Северина значок, вколола палець і видавила на папірець, який запобігливо подав чортик, червону краплю. Антипкова пика вдоволено засяла.

– Отже слухай: не горіх, а тверде; не панни, а в узорах жупани; стрілець їх сватав, та й голову склав. Не забудь: брехатимеш довіку! – глузливо хихикнув Антипко, ще раз вклонився і ... щез.

– Нащо ти це зробила? Нащо погодилася? – розсердився Северин.

Наталочка знизала плечима. Невже він не розуміє? Вона ніколи собі не простить, якщо шабля пропаде з її вини.

– Краще допоможи відгадати загадку, – сказала вона.

Загадка виявилася не з легких.

– Не горіх... Не горіх... – мурмотів Василько і так натужно думав, аж ластовиння почервоніло на його круглому виду.

– Може, замок? Олеський чи котрий інший... – припустила Наталочка, бо замки не йшли їй з голови.

Один з пластунів і собі пригадав, що вчора тому чоловічині хтось говорив про Олеський замок, мовляв, там охоче куплять шаблю... Ану ж він послухав доброї поради?

– Не горіх, а тверде – то тверді оборонні мури, – розмірковував Василько. – Не панни... Може, князівни чи королівни... Колись один шляхтич посватався до красуні Марціани, дочки олеського воєводи. Йому відмовили, і він пробив собі серце кинджалом у неї на очах. Отже, і сватав, і голову склав. Загадка про Олесько! – переможно завив він.

Пластуни схвально загули, тільки Северин, здавалося, вагався.

– Я мушу негайно знайти батьків, – заквапилася Наталочка. – Так що бувайте!

– Шкода, що ми не їдемо з тобою, – зітхнув Северин.

– Ви й без того допомогли.

– Обов'язково подзвони мені!

– Авжеж подзвоню! – і Наталочка помахала рукою на прощання вже на бігу.

Розділ 8. У якому відбувається шалена гонитва і ще шаленіший бенкет

Батьків довелося чекати цілу вічність, вірніше, хвилин п'ятнадцять. Нарешті вони впливли із святкового тлуму, обоє на рідкість задоволені життям. Тато донесхочу наговорився про автомобілі, уряд, зовнішню політику і знову про автомобілі. А мама находилася, наспівалася, в одній пані побачила несказанно гарну вишиванку й домовилася, що та вишле їй узір поштою, в іншій записала слова стародавньої пісні про облогу Почаєва.

– Яка краса! Яка аура! Не дивно, що шаблю передали до музею. Тут інакше не вчиниш, – захоплювалася вона.

– Ох, мамо... – тихенько зойкнула Наталочка. – Ти досі нічого не знаєш?

Вона розповіла все, що сталося, обійшовши мовчанкою лише свою скріплену кров'ю угоду.

– То це тільки чутки, що вчені з Києва оцінили шаблю на сто тисяч? То нам ще треба кудись їхати? – тато розгублено чухав потилицю.

Але мама відразу все збагнула.

– Мій друже, сідай скоріше за кермо, – розпорядилася вона.

І знов їм летіла під колеса дорога. Поле за полем, село за селом. Раптом з Машкою порівнявся чорний джип із затемненими вікнами і зі свистом вирвався вперед.

– Це вони! Антипко! Тату, жени, жени! – верескнула Наталочка, підскачівши на сидінні.

– Еге! Дай Боже нашому теляті та вовка з'їсти. Куди нам братися до такого шикарного авто, – зітхнув тато, але натис на газ.

Машка побігла жвавіше, проте джип віддалявся. "Машко, будь ласка, якомога поквася!" – благала Наталочка. І враз вона помітила, що їхнє авто мчало швидше і швидше. "Чи мені вже мариться?" – подумала вона. Але ж ні, за вікнами аж стугонів вітер, придорожні дерева злилися в суцільну зелену смугу. У Машку мовби вселився реактивний двигун! Відстань до чорного авто потроху меншала, ось вони й зовсім наблизилися; ще трохи – і Машка його обжене! Джип нісся, мов чорний смерч; Машка летіла, мов блискавка!

Постовий міліціонер з дива отетерів. Мимо нього проскочив джип, який наздоганяла вітчизняна тарадайка. Це ж треба: старе дрантя, а як почесало!

"Що то значить наш товаровиробник, – прошепотів міліціонер. – Віднині куплятиму тільки все українське!"

Він навіть забув оштрафувати водіїв за перевищення швидкості і ще довго стояв з відкритим ротом, дивлячись їм услід.

Джип пригальмував, пропустив Машку вперед, а тоді, набавивши швидкість, почав притискати її до краю дороги.

– Ненормальний чи що? – лайнувся тато, зіскочивши на обочину. Під колесами щось торохнуло. – Так і шину можна проколоти!

Джип зробив крутий віраж і звернув на дорогу до села Бовдури. Наталочці відлягло від серця. Мабуть, у ньому сидів не Антипко, просто не в міру запальний водій, житель названого населеного пункту.

Проминули гарне містечко Броди, тоді села, які чомусь називалися Гаї.

– До Олеська рукою подати, – кивнув тато на дорожній покажчик, звертаючи наліво, за вказівником.

– Дивно, – мовила мама. – На карті цей поворот не зазначений.

Як тільки вони проїхали, покажчик повалився додола, а з трави встав Антипко й радо потер руки.

– Їдьте, їдьте, – хихикнув він. Сутеніло, і тато ввімкнув фари. Дорога бралася вгору, через поле, далі минула село, мальовничо розкидане на пагорбах.

Нарешті вони побачили елегантний замок-палац, обведений муром. Стояв він темний і глухий.

Угорі у високих вікнах тривожно відсвічувало червоне вечірнє крайнебо. На даху сиділа ворона. Вона тричі каркнула, тоді вклонилася вправо, вліво, наче артистка на сцені. Здавалося, вона чекала аплодисментів.

– Це не Олесько, – похитав головою тато. Він знав замок із фотографій.

Розпиталися в чоловіка, що гнав з пасовища корову, і той підтвердив: а якже, це Підгірці, вони звернули з траси наліво, а до Олеська було прямо.

Нічого не лишалося, як ставати на ночівлю. Наталочка протестувала, але тато з мамою мали серйозні аргументи. По-перше, вже пізно, Олеський замок однак зачинений; по-друге, Машка таки проколота шину, тому доведеться міняти колесо на запасне; по-третє, всі так зголодніли, що аж хочуть спати, тож треба швидше ставити намет, поки зовсім не споночіло. Вони вибрали місце під старезними липами, повечеряли рештками ще київських пирогів та й повлягалися.

Стояла тепла ніч, запаморочливо пахтів липовий цвіт, пахло сіно, відвологле на росі, над головою співав соловей, аж котилася луна. У всьому тілі Наталочка відчувала страшенну втому, бо й мала від чого втомитися, проте знову не могла заснути. Попробуй засни, коли соловей лящить, як ошалілий.

Та й не тільки він: знадвору вчувалася дивна старовинна музика, ніби в замку грав клавесин. Наталочка підвелася. Стояла вже пізня година; тато з мамою солодко посапували.

"Хоч визирну, що там," – вирішила вона й, піднявши запинало, вибралася надвір. Розквітлі липи, мов далекі галактики, тьмяно ясніли в п'ятмі. Вікна замку світилися. Що в ньому діялося пізно серед ночі? Здригаючись від прохолоди, Наталочка попрошувала по росі на пагорб, з кого можна було заглянути за мур. Із замку лилася музика, часом її заглушував сміх і веселі вигуки. У вікнах з'являлися танцюючі пари, і вона встигала

помітити то блискуче плаття, то пишну перуку. "Чи там бува не знімають кіно? – подумала вона. – Тільки чому так пізно?"

В'їзна брама, звечора наглухо замкнута, тепер стояла відчинена навстіж. До неї під'їхала карета з вороними кіньми, проторохтіла кам'яним містком і пірнула у вузький проїзд.

"Точно кінозйомки," – вирішила Наталочка й пішла слідом за каретою, щоб трішки подивитися, якщо не проженуть. Вона навіть забула, що боса й невдягнена, так їй стало цікаво.

Проминувши браму, опинилася у лункому дворі, вимощеному старим пощербленим камінням. Карета стояла перед сходами палацу; до неї підскочило двоє парубків у фраках, один відчинив дверцята, другий подав руку гарній панянці в чорному платті й діамантовому віночку. Ніжною в блискучому черевичку вона ступила на сходи й побігла ними, поволочивши довгий шлейф.

Наталочці здалося, що на шлейфі сиділа жаба, але що не привидиться поночі? Під'їхала ще одна карета, і парубки, не глянувши на дівчинку, заспішили туди. Тож вона, рада, що не спиняють, тихенько піднялася слідом за панянкою й увійшла до розкішної зали.

Залу заливало примарне синювате світло; сотні вогників, схожих на нічні світляки, мерехтіли в люстрах, відбивалися в високих дзеркалах і в лискучому паркеті; на стінах зблискувала старовинна зброя, що висіла між портретами пикатих панів у лицарських обладунках. З усього було видно, що тут зібралося добірне товариство: пані у вечірніх сукнях аж ряхтіли коштовними прикрасами, пани в оксамитових жупанах начіпляли на себе важкі золоті медальйони й численні перстені. "Не інакше, як бізнесмени. Бач, як вони розважаються," – подумала Наталочка, бо кінокамер ніде не було, мабуть, вона потрапила на бенкет, а не на кінозйомки.

Тим часом до зали увійшли офіціанти з великими тацями, на яких стояли наповнені келихи. Почалося частування, зала сповнилася кришталевим передзвоном і гучними вигуками – гукали всі, але ніхто не слухав.

– Ваше здоров'я, пане Обжорський!

– Ваше здоров'я, пане Жебрацький!

– І ваше також, пане Забіяцький! – розкланювалися череваті пани.

Пан Забіяцький підняв до рота келиха завбільшки відро й не опустив його, поки всього не вицмулив. "Ну й пияк цей пан," – подумала Наталочка. Музика змінилася: замість старовинного клавесина тепер щось шкварчало, гарчало й верещало. Пани й панянки пішли танцювати, але то були якісь скажені танці. Пан Обжорський хвищав ногами, пан Жебрацький виписував кренделі, а пан Забіяцький бігав навкарачки і радісно кувікав. Панянка в чорній сукні теж танцювала, метляючи шлейфом. Але тепер навряд чи хтось назвав би її гарною: розв'язна посмішка і вульгарні жести робили її відвратною. На її шлейфі таки сиділа жаба – справжня, жива жаба, вона ворушилася, намагаючись утриматися на тканині, а врешті перескочила панянці на голову і всілася на діамантах.

Тут Наталочка помітила, що інше панство теж мало дивні прикраси.

В тої на шиї теліпався золотий скелетик, в іншої голову обвивав вуж, в того на зап'ясті зблискував череп, а замість гудзиків біліли кістки.

Наталочці стало моторошно, і вона подумала, що варто змитися геть, поки її не помітили.

Проте її перепинив офіціант, припрошуючи випити вина. Дівчинка відмовилася, але він заповзвся пригостити її, пропонуючи пунш, тоді грог, тоді крющон.

Щоб відкараскатися, вона взяла чарку з крющоном і пригубила її.

Напій був холодний, шипучий, з приємним ананасовим запахом.

– Хвилинку уваги, вельмишановні гості, хвилинку уваги! Пан Щуровський має нам щось казати, – перекиваючи гомін, гукнув пан Обжорський.

– А так, а так, – закланявся на всі боки панок з облізлою головою. – Високоповажні чорти, відьми й відьмаки, мушу просити вашої допомоги.

"То от серед кого опинилася," – збагнула Наталочка, терпнучи від остраху.

– Маю сміливість нагадати, що за Берестецьку битву в мене є перед вами певні заслуги, – провадив своє облізлий. – Я перекинувся від козаків на бік супротивників і видав їм важливі відомості.

– Чекай-но, – перебив його пан з черепами на зап'ястях. – Тебе ж нобілізували! Чи то мала винагорода? Хіба ти не дістав шляхетне прізвище Щуровський, а в козаків же ж називався Щуром?

– Так, вельможний пане, з того все й почалося, – ще нижче уклонився облізлий. – На другий день після нобілітації у мене на... е-е-е... нижче спини прорізався маленький хвостик. Через пів року він звисав уже нижче жупана, а невдовзі досяг теперішніх розмірів і волочився далеко позад мене. Але то ще не все. Мої вуса дедалі настовбурчувалися і врешті почали стирчати, як у... як у... Та що казати! Високоповажні чорти, перетворився на щура!

– Кажеш, хвіст виріс нижче спини? – уточнила стара відьма.

– А так, а так, достойна пані... Перепрошую, незручно показати...

– Тоді не розумію, в чому проблема. Якби хвіст з'явився на спині чи, скажімо, збоку, то це було б ненормально. А він там, де в інших, на законному місці, – міркувала стара. – Я не бачу жодної проблеми.

Я ховаюся у свинарниках! А що я їм! Покидьки, перепрошую на слові, одні покидьки, хіба іноді трапиться вкрасти яйце в курнику... Краще б я здох, ніж таке життя!

– Чим ми можемо зарадити? – обірвав його скарги пан Обжорський. – Вас козаків було сто тисяч, а зрадив один ти. Таких не приймає земля. Ну, нічого, не скигли, зараз подадуть десерт, то почастуєшся.

Люстри погасли, і в дверях з'явилося щось велетенське, біле й мерехтливе. То був торт – ох, що за торт! Подиву гідний, неймовірний торт, прикрашений полуницями! Геніальний витвір кулінарного мистецтва, шедевр із вершків, яєць і цукру. Він височів, наче пам'ятник Леніну в Києві біля Бесарабки, він, здавалось, аж колихався на величезному підносі, аж димував холодним туманом. Від нього розпливалися такі запаморочливо-солодкі пахощі, що в роті мимоволі набігала слинка.

Тож Наталочка вельми втішилася, коли їй подали чималий шмат полунично-вершкового дива.

Раптом вона помітила, що хлопчина в чорному фракі щось шепотів на вухо панові Обжорському, показуючи на неї рукою.

Наталочка похолола: то був Антипко. Похапцем загорнувши торт у серветку, вона всунула його в кишеню й стала пробиратися до виходу.

Але – надто пізно! Пан Обжорський постукав перснем по келиху, вимагаючи тиші.

– Вельмишановні гості! – гукнув він. – Маємо одну нагальну справу. Усі пам'ятають, якими затятими ворогами були для нас козаки. Вони воювали за віру! Чортів мали нізащо! Добре, що наша велика приятелька цариця Катерина їх понищила. Але сьогодні до нас прокралася дівчинка, яка хоче врятувати козацьку шаблю. Що з нею зробити?

За кожним його реченням залогом мовби прокочувався стогін, а вкінці знявся несамопитий вереск.

– Вхопити її! Задушити! Розірвати! – залентували чорти й відьмаки, зеленіючи від злості.

Наталочка метнулася до дверей, але їй заступили дорогу, рвонула до інших, мало не збивши з ніг офіціанта; з його таці посипалися чарки, і відьмаки завили, обминаючи осколки. Ця мить врятувала її; вона промчала сусідньою залогом, тоді ще одною, заставленою череватими китайськими божками, вискочила в якісь двері й замалим не скотилася донизу крутими гвинтовими сходами.

– Лови! Держи! Хапай її! – летіло за нею лиховісне виття.

Хтось кинувся їй навперейми, але вона ухилилася, хтось ухопив за плече, але вона вирвалася, притьмом, наче з полум'я, вихопилася з палацу, пронеслася через двір й опинилася перед замком. Тут зміркувала, що до намету бігти не можна, щоб бодай тато з мамою вціліли, і гайнула в темряву навмання.

Тільки що це? Обабіч двома рядами стояли жахливі примари, простягаючи до неї покручені руки. А позаду гупотіли, доганяючи, відьмаки, хтось уже ловив її за кофтину...

Наталочка спіткнулася і, падаючи стрімголов додолу, щосили закричала:

І враз щось сталося. Вона не відразу збагнула, що. Відьмаки не накинулися на неї, не розшарпували її й не роздирали. У вухах стояло голосне гудіння: пі-біп! Дівчинка ледь-ледь підвела голову, і в очі вдарили сліпучі снопи світла. Ні, гуділо не в вухах, а насправді. І раптом вона зрозуміла: це ж Машка! Добра, хороша їхня Машка котилася до неї, пронизуючи темряву світлом фар. Та найдивніше, що за кермом нікого не було. Машка їхала сама собою! Відьомське кодло сахалося яскравого світла, прожогом тікало в темряву, а хто не встигав утекти, завмирав на місці, перетворившись на куц дурману чи болиголову. Один тільки щур перелякано метався між кущами, волочачи довгий хвіст.

З намету вилізли сонні мама й тато.

– Що за шум? Що тут коїться? – питали вони, протираючи очі.

– Машка покотилася... – не йняв віри тато. – А ж добре пам'ятаю, що ставив її на ручне гальмо.

Він сів за кермо і підігнав автомобіль назад до намету, після чого тричі перевірів, чи гальма таки ввімкнуті, ще й для певності підклав під колеса каменюки.

А липи ясніли цвітом, немов сузир'я, а солов'ї тьохкали до самозабуття, і десь далеко в селі співали півні.

Стояла чудова літня ніч, в таку пору що-небудь лихе могло хіба примаритися. Наталочка підійшла до Машки й погладила мокре від роси лобове скло:

– Ти молодчина, Машко. Яка ж ти молодчина! Я відчувала, що ти особлива, а ти, виявляється, чарівна.

Але машина німувала, ніби й не вона героїчно розіграла чортівню.

Після всього пережитого Наталочці страшенно захотілося їсти. Вона сягнула рукою в кишеню, вийняла торт... Ой леле! Замість полунично-вершкового дива вона тримала шмат свіжого коров'ячого гнояка, загорнутий у лопух.

– Ну й бенкет, – сплюнула Наталочка, витерла руку об траву й полізла спати.

Розділ 9. У якому Олеський замок перетворюється на пасту

Мабуть, гарнішого ранку не бувало на світі.

Наче принц із казок Шехерезади, він зводив срібні, золоті й діамантові палаци, застеляв небо то блакитно-рожевими шовками, то осяйною сліпучою парчею.

Трави йому вклонялися: "О ваша світлосте!" Квіти казали: "О сонцеликий!" А птаство дзвонило хвалу тисячоголосим хором.

Наталочка, проте, почувалася препогано. Вона не виспалася, її нудило.

– Певно, вчора на Козацьких Могилах об'їлася пундиків, – дорікнула мама.

Дівчинка скрушно зітхнула. Вона знала, що причина інша: крешон на нічному бенкеті.

А вона ж його тільки скуштувала! Намагалася не згадувати, у що перетворився чудовий вершково-полуничний торт, бо тоді її просто вивертало.

– Ну й порося ти, Наталочко! – знову докорила мама, роздивляючись плями від учорашнього "торта". – Де ти вимазала шорти й кофтину? Тепер їх треба прати.

Наталочка промовчала. Бувають роздуми, які вголос краще не висловлювати. Коли мама називає тебе поросям, то це, якщо поміркувати, зовсім не образливо, а навіть дотепно. Бо ким виявляється мама поросяти?

Замок стояв тихий і безлюдний, із зачиненою брамою, на якій видніла табличка з застережливим надписом: "Іде ремонт. Стороннім вхід заборонений." Від нічного бенкету не лишилось ані сліду. Замість примар обабіч алеї, що вела до брами, зеленіли акуратно підрізані грабчаки з покрученими стовбурцями, а величезний крислатий осокір біля входу весело мерехтів срібним листям.

Наталочка заходила коло Машки: витерла пилюку з приладної дошки, витрусила килимки з-під ніг, до сліпучого блиску начистила лобове скло.

– Це тобі за нічну допомогу, – мовила вона, упоравшись. – Ти чудова машина, краща за найшикарніші джипи, дарма що трошки облуплена.

Та найгірше було те, що бідна Машка вночі проколола й другу шину.

– Доведеться шукати вулканізацію, – засмутився тато.

Поки він її шукав та ремонтував колеса, мама назбирала в лісі хмизу, розпалила вогнище і зготувала сніданок. То мав бути найкращий із сніданків. Золоті від цвіту липи гуділи бджолами, мов віолончелі; від пригаслого вогнища потягало димком; каша вдалася на славу, і в неї, крім попелу, майже нічого не напало. Але Наталочка ледве ковтнула її раз-другий.

– На ось випий. Тобі полегшає, – налила їй мама запашного чаю. – Тут кмин, деревій, звіробій і навіть золототисячник. Я нарвала їх біля замку. Просто диво, скільки тут цілющого зілля.

Нарешті вони зібралися. Наталочка востаннє оглянулася на палац. Він купався в сонячному сяйві, виблискував позолотою, стрункий і нарядний, мов королевич. На даху сиділа замислена ворона. "З вами нічого не трапилося? Гай, гай!" – дивувалася вона.

Машка вискочила на трасу, і перед мандрівцями розгорнулася чудова картина: неозору долину ще сповивав ранковий туман, а з туману, мов з піни морської, здіймався сліпучо-білий замок.

Це й було Олесько – нарешті таки воно.

Руснаки приїхали рано: замок ще не відчинили. Біля входу юрилося чимало туристів, і автобуси ще прибували. Вочевидь Олесько належало до улюблених маршрутів. Тато подзвонив до пана Євгена, і той розповів, що привид більше не шаленів, але був засмучений і дуже наполегливо малював у повітрі щось схоже на косий язичницький хрест.

– Він тільки й уміє, що розмахувати руками, – розчаровано зауважила мама.

Нарешті увійшли до замку. За кованою брамою містився кам'яний дворик з гарматами, бійницями, з сувенірною крамничкою й касою, в якій продавали вхідні квитки. Знову, як і в Дубні, Руснаки ретельно розпитали музейних працівників про шаблю: чи бува не заїжджав сюди один дрібний чоловічина та не пропонував купити його знахідку. І так само, як у Дубні, ті розводили руками: ніхто не заїжджав, ніхто не пропонував, аякже, музей придбав би, але на жаль, на жаль...

На додачу до всього стало ясно, що загадка не про Олесько. Воно, без сумніву, було твердим горішком. Але далі горішка розгадка не просувалася.

Марціану сватав бідний шляхтич-сусід, що на роль загадкового стрільця не вельми підходив, та й сватати він мав не одну, а принаймні кількох отих, що в жупанах... Ні, не витанцьовувалася розгадка.

Уперше в житті Наталочка опинилася в королівських покоях. Поки розпитували екскурсоводів, вона на ходу задивлялася на картини, люстри, дзеркала, на смішні натюрморти-обманки, якими колись розважався король із вельможним панством. Але її млоїло від згадки про Антипа, про свою угоду з ним – куди ж тепер їхати, де шукати шаблю? Правду казав Северин, вона по-дурному поквапилася з тією угодою...

– Яка розкіш! Який вид із вікон! Наталочко, ану-ж бо глянь! – захоплювалася мама. Краєвид був незрівнянний. Туман розвіявся, і скільки сягало око, видніли сонячні ласкаві ниви, де-не-де мріло село, сяючи маківкою церкви. Гарна земля, заради такої варто було згромаджувати каміння, будувати замки, варто стояти на смерть, як ті триста під Берестечком. Згадка про козаків, про шаблю боляче кольнула Наталочку.

– Ти сьогодні украй розсіяна. Може, голодна? Бо майже не снідала, – сказала мама і звеліла йти до ресторанчику, щоб нагодувати дитину.

Проте в ресторан вони не потрапили.

– Вибачте, чи не ви розпитували екскурсоводів про шаблю? – перепинив їх на виході охоронець.

– Так, ми, – возрадувався тато, сподіваючись почути щось втішне.

– Мушу вас затримати. Щойно в музеї пропав дорогий експонат, – сказав охоронець.

– Це вони, вони! – вигулькнула з-за його плеча музейна бабулька. – Дівчинка крутилася біля натюрморту, мені то не сподобалося. Тоді дивлюся – нема його! Зник! Серед білого дня!

– І ви підозрюєте нас? – спробував перервати її тато, червоніючи від обурення, проте бабулька так просто не переривалася.

– Цінна картина! Початок вісімнадцятого століття! Твір невідомого майстра! Недавно відреставрований! – гнівно вигукувала вона, і її схожі на кульбабовий пух кучерики білили навколо голови, наче німб праведниці.

– Мушу вас затримати, – повторив охоронець. – Самі розумієте, картину потрібно вернути.

– Це надовго? – спитала мама приреченим голосом.

– Як вийде. Без потреби вас не триматимуть. Прошу, пройдіть за мною.

Наталочка на хвилинку сторопіла. Тільки цього бракувало – щоб їх заарештували! Ох, що за мандрівка, наче біг з перешкодами... Треба якось рятуватися. Вона нищечком сховалася за тата (на щастя, охоронець не помітив її маневрів), тоді ступнула крок назад і шуснула за одвірок. Тут зробила вигляд, ніби пильно роздивляється погруддя королеви Барбари. Вродлива була королева, але що чинити далі, як непомітно вибратись надвір? Погруддя оточила чергова група туристів, і екскурсивод став оповідати їм про загадкову й романтичну долю королеви. Наталочка замішалася між екскурсантів. Найкраще вийти разом з ними.

Хоча то вдасться не вельми скоро. Група переходила з зали до зали ("Кахляна піч, вісімнадцяте століття... Камін Яна Собеського, чорний мармур...), Наталочка оглядала незліченні портрети Собеських, Даниловичів, Жевуських – останні походили від козацького сотника Ревухи, оглядала королівське ліжко з балдахіном, величезну, на всю залу, картину "Битва під Віднем" – у тій битві віденців виручив козак Юрій Кульчицький, за що дістав у нагороду мішки кави з турецького обозу і відкрив першу віденську кав'ярню... Срібло, паркет, шпалери, коштовні сліди, що їх залишила в давній княжій твердині польська шляхта українського замісу... Колишня аптека, бібліотека...

Ця екскурсія ніколи не закінчиться, у туристів тисяча питань, особливо у двох довготелесих студентів. Хоча іншим разом Наталочка й сама слухала б одеські історії, розвісивши вуха.

Х-ху, нарешті туристи вивалили в двір. Наталочка бочком посунулася до виходу, та ба: в брамі стояв охоронець. Вона позадкувала в "свою" групу. Туристів повели в підземелля (брр, вона по горло сита підземеллями, та краще вже це, ніж арешт).

Обдивилися скарбницю, криницю, тріщини від землетрусу в грубелезних мурах. Наталочці здалося, що маска чортика, вмурована над цямринням, глузливо підморгнула їй, достоту як Античко, і їй стало ще тривожніше.

Далі туристи оглянули замкову кухню і стали прощатися з екскурсиводом. Наталочка визирнула на браму: охоронець стояв там само, наче вкопаний. Вийти було неможливо. Вона тихенько вернулася і лишилася в кухні сама. Це ж треба: в замку стільки залів, а їй, невеличкій дівчинці, нема де сховатися.

Над плитою висів закоптілий казан, такий завбільшки, що в ньому вмістилося б зо три Наталочки – музейний експонат, буде страшний скандал, якщо в нього залізти. Серед кухні стояв стіл з дерев'яними лавами, за ним громіздкий чорний сервант з багатьма дверцятами – теж, напевно, експонат, але що вдієш... Вона смикнула за крайні дверцята, і раптом разом з дверцятами відхилилася одна зі стійок серванта, відкривши хід у сусідню – у потайну! – кімнату. Клас! Оце те, що їй потрібно! Вона прослизнула, мов ящірка, і старанно зачинила за собою шафу.

Потайна кімната виявилася дещо дивною. Наталочка навіть сказала б, що то звичайний кабінет, якщо не зважати на склепінчасту стелю й вузькі вікна в товстелезних стінах. В ньому були ще одні двері – замкнені, вона це перевірила; посередині теж сто в стіл – письмовий і начебто не старовинний, на ньому стосики паперів, ручки, календар, телефон... Телефон! Наталочка прожогом схопила слухавку, в ній озвався зумер – телефон явно був

сучасний, звичайнісінький. Вона набрала номер – яке щастя, що вчора встигла його запам'ятати! Почулися довгі гудки, а тоді саме той голос, який єдиний міг зарадити.

– Северине! Северине! Це ти? Северине, нас заарештували! – закричала Наталочка. – Северине, чуєш, загадка не про Олеський замок!

– Я це підозрював, – озвався Северин.

– Заарештували тата й маму, а я сховалася, – лопотіла Наталочка, поспішаючи все розповісти. – Тут пропала якась картина... Не уявляю, як звідси вибратися... – раптом вона з жахом почула, що в двері вставляють ключ. – Северине, сюди йдуть! Зараз мене теж заарештують! – і, перш ніж двері відчинилися, вона кинула слухавку.

Замість охоронців у дверях з'явився мирний на вигляд цивільний чоловік і здивовано звів брови:

Треба було викручуватися.

– А... а хто ви? – невпопад запитала Наталочка.

– Я директор музею, це мій кабінет, – він зиркнув на чорну шафу: – Допустимо, я здогадуюся, як ти сюди потрапила... Ти часом не та дівчинка, яку шукають по всьому замку?

Наталочку обсіпало морозом: ось її й викрито!

– Ми не брали картину! Просто я на неї дивилася, але ми нічого не чіпали! – перелякано заторохтіла вона.

– Картина на місці, її ніхто не брав. Сталося прикре непорозуміння, – втомлено зітхнув директор. – Твої батьки хвилюються, де ти поділася.

Святий Боже, що вона чує? Невже вони на волі? І їй не загрожує ув'язнення?

Вона десять разів перепитала директора, чи картина таки знайшлася, і він десять разів повторив їй те саме. Тільки після цього Наталочка відважилася залишити його потайний кабінет. Вона вийшла в двері, ззовні абсолютно не замасковані, і побачила стурбованих батьків.

– Тату! Мамо! Вас випустили? – кинулася до них.

Тато зрадів, мама розсердилася, бо перехвилювалася, хоча, звичайно, теж зраділа. Виявилось, що їх ніхто й не арештовував, просто хотіли з'ясувати обставини.

– Будь ласка, вибачте! Не знаю, що на мене найшло, – метушилася коло них музейна бабулька. – Я точно бачила, що натюрморт пропав. Навіть павутинку зняла з того місця! Ніби гіпноз! Ніби наслано!

Наталочка кивнула: так і було. Чортик у підвалі підморгував їй неспроста.

– Ви часом не помітили кульгавого хлопця, елегантного, прилизованого, з двома горбочками на голові? – спитала вона музейну доглядачку.

– І бачила, і говорила з ним. Дуже вихований хлопець. Тоді глядь – пропав натюрморт! Ви не уявляєте, як сполошилася! Бо наш музей уже колись пограбували... – вона стала розказувати довгу історію багаторічної давності про те, як у замку пропало кілька картин і як їх розшукували по всіх світах.

Наталочка багатозначно перезирнулася з батьками. Усе ясно. Цю пастку їм підлаштував Антип. Здогадався або й підслухав, що Руснаки зайдуть в Олесько, і підлаштував. Знов рахунок на його користь. На виграш не лишалося надії.

Врешті-решт Руснаки попрощалися з бабусею, – як тепер виявилось, дуже приязною, палкою захисницею старовини.

Але куди їм податися далі? Зайшли в ресторан, і смачний обід дещо підняв їм настрій.

– Гм, язичницький хрест... Чи мова не про давню фортецю Тустань? До неї на тих скелях було капище, – розмірковував тато, наминаючи гарячий борщ з грибними вушками.

Але мама вважала інакше.

– Не панни, а в узорах жупани; стрілець їх сватав, та й голову склав, – повторювала вона Антипкову загадку. – Схоже на Кам'янець-Подільський. Тамтешня фортеця – дуже твердий горіх.

– Тустань теж була незборима!

– А панни? Може, то вежі?

– Або скелі-шпичаки, на яких стояла Тустань! На них збереглися язичницькі знаки – от тобі й узорчасті жупани!

– Вежі теж можуть мати різьблені прикраси!

– А косий хрест? – боронив Тустань тато.

– А стрілець? Часом не пан Володийовський? Він загинув у Кам'янці! – відстоювала своє мама.

– Володийовський був не стрільцем, а фехтувальником.

– Та й невже ж не вмів стріляти? Такий знаменитий воїн!

Тустані бракувало стрільця. Кам'янцеві – косоного хреста. І вже минав полудень.

Наталочка зважувала довго і старанно. Антип торочив про Кам'янець. Хоча його словам навряд чи варто вірити. Антипова загадка більше підходила до Кам'янця. Привидова підказка – до Тустані. Разом загадка з підказкою не в'язалися, хоч плач. Тільки ж плакати Наталочка не збиралася. І сидіти, як морква в грядці, вона теж не буде. Тож рубонула (або пан, або пропав):

– Їдьмо в Кам'янець!

Розділ 10. У якому з Машкою стаються небезпечні дорожньо-транспортні пригоди

Ех, мандрівочка – рідна тіточка! Так казали козаки. Чи, може, чумаки? Наталочка не знала, хто саме, але гарно вони казали. Машка летіла, як ластівка, лиш колеса шелестіли по асфальту.

– Дівчата, не хвилюйтеся! У машини ноги круглі – до Кам'янця вона вмить добіжить! – весело примовляв тато, тиснувши на газ.

Наталочка теж підбадьорилася. Ще не пізно, ще тільки полудень, і вона ще виграє в Антипка свій заклад. Головне – не хнюпити носа! Тримати удар, як казав Северин.

За Зборовом почався дощ.

За Тернополем прояснилося. Теплий асфальт запарував, а прямисінько над дорогою стала веселка.

– Є прикмета: хто пройде під веселкою, буде щасливий, – згадала мама.

– То їдьмо швидше! – заквапилася Наталочка, бо саме сьогодні дрібка щастя їм не завадила б.

Тато натис на газ і обігнав вантажівку, водій якої, галантно уступивши дорогу, посигналив їм і помахав рукою.

– Тату! Ти бачив? Це той же водій! З трактором, ой ні, ой гляньте: тепер він везе чорнорябого бугая! Ми обганяли його, коли їхали з Києва, – залопотіла Наталочка, махаючи у відповідь руками, як вітряк.

– Отже, маємо знайомого попутника, – усміхнувся тато.

Машка намотувала кілометр за кілометром, а веселка все стояла попереду, мов розчинена райська брама.

У Микулинцях незрівнянно запахло свіжим хлібом. Довелося спинитися та купити гарячий калач. Наталочка відразу й захрумкотіла окрайцем.

За Тербовлею обігнали ту ж вантажівку. Все було майже так само, як тоді, коли Руснаки безжурно рушили в мандрівку. Так само Наталочка перелічувала річки:

– Сьогодні ми переїхали Золочівку, Стрипу, Серет і маленьку Гнізну, але на жодній не спинилися, бо дуже спішимо. А ще зовсім недалечко текла річка Золота Липа. Ото в ній би скупатися!

– Доню моя, для тебе воно зайве. За тобою без того золоті верби ростуть, де не повернешся, – зауважила мама.

Наталочка набурмосилася, але тільки на хвилечку: вони перемайнули край села Кобиловолоки, і дівчинка зайшлася сміхом:

– Ну й село, ха-ха! Тут кругом не назви, а шедеври! Кобиловолоки! Болязуби! Або Ракобовти! Або Паликорови! Ще краще Печихвости! Сміхота! Там що, живуть якісь хвостіди?

– Та то, бачиш, козаки не раз хитрували. Заманювали вороже військо в таке місце, щоб воно не мало куди розбігтися, тоді бикам – головешку під хвіст, і оскаженіле стадо стоптувало ворогів до цурки, – пояснив тато. – Від того й Печихвости, і Паликорови.

– Он як...

Вона знов відчула легкий щем. І тут землю збито копитами козацьких коней. І тут, і скрізь, де вони їдуть. Ой у полі жито копитами збито, під білою березою козаченька вбито... Скоріше б дістатися до Кам'янця та врятувати шаблю.

Дорога ставала чимраз веселіша: виписувала такі зигзаги, що тільки держись.

– Що воно? Ген попереду? – спитала мама, коли Машка вихопилася на черговий закрут.

На узбіччі стояли два авта, біля них мордвороти в чорних масках і... Антипко. Впоперек дороги лежала чимала колода.

– Бож-же ж мій, дорожній рекет! – вигукнув тато.

– Ого! Як у кіно!

– Негайно гальмує! Повертай! Розвертайся! – перестрашилася мама.

– Пізно! Нас однак доженуть.

І раптом позаду засигналила вантажівка. То гречний водій, кого вони щойно обігнали, показував татові, щоб уступив дорогу. Тато збочив, пригальмовуючи, і вантажівка пронеслася вперед. Це справді було кіно! Вона пішла зустрічною смугою, вірніше, самим краєм її, де попри колоду лишилося трішечки не перегородженого асфальту, проте не вписалася, могутні колеса зачепили колоду, і тоді... Бугай ревноу, щось торохнуло, щось сяйнуло, мов сліпучий фонтан. То колода, описавши півколо, другим кінцем вгатила автомобіль мордворотів простісінько в лобове скло, сипнувши осколками!

– Оце клас!

Вантажівка стрімко віддалася. Дорога лежала вільна. Тато щосили натис на газ. З другого авта вискочили чоловік у чорному костюмі й екстравагантна дама з пекельно-червоним волоссям – то були старий чорт і чортова, себто Антипкова, мати. Обоє несамовито лементували. Машка зі свистом промчала мимо них. Наталочка аж підскакувала на сидінні і корчила в заднє скло усі, які вміла, глузливі гримаси, а її мама робила вигляд, що нічого не помічає.

Вантажівку вони догнали за кількома поворотами.

– За мене не хвилюйтеся, тут неподалік повертаю в село, – гукнув їм гречний водій. – А ви пильнуйте, щоб бандюги не догнали вас на безлюдді.

Руснаки розпрощалися з ним, щонайщиріше махаючи руками.

– Чого бандюгам нас доганяти? Їхнє авто розбили не ми, – зауважила мама.

В небі все ще стояла веселка, далека, як і раніш, – там, попереду, лився дощ із лілової хмари. Наталочці хотілося спинитися де-небудь на високому пагорбі з гарним краєвидом, випити чаю з маминого термоса, бодай трошки перепочити після своїх сьогоднішніх хвилювань. Та цим разом було не до зупинок.

– Ні, погоні немає, – вкотре озирнулася вона й раптом скрикнула: – Тату, он вони! Он!

Бо позаду вигулькнув знайомий чорний джип.

Що то була за погоня! Машка мчала, аж захлинався мотор. Здавалося, вона вже не торкалася колесами асфальту, а просто летіла над мокрою дорогою, блискучою від недавнього дощу. Проте чорний джип неблаганно наближався ... Поворот, ще поворот – Машка ледве вписалася, залетівши далеко на зустрічну смугу – і знов поворот – лет, зблиск, тріск... Наталочка обережно розплющила очі. Перед ними цвіла веселка. Всі були цілі: тато, мама і, здається, Машка теж. Вона ніжно похитувалася: хить-хить. Мов колиска. Лишенько – Руснаки сиділи... в кроні розлогого дерева.

Батьки розгублено оглядалися.

– Їхали, возилися, за дуба зачепилися, – тихенько зітхнула мама.

– Не за дуба, серденько, а за вербу... – якомсь розгублено уточнив тато. – Ох, на дверцях вм'ятина... І на капоті також...

– Ми живі, і це головне, – заспокоїла його мама.

Злізати було ніяк. Краще було навіть не соватися, бо Машка загрозово перехилилася. А зверху, з дороги, з якої вони злетіли, на Руснаків зазирає Антипко зі своїми чортячими батьками і глузливо кривлявся – що ж, тепер він міг кривлятися, тепер рахунок знов на його користь. Наталочка відвернулася, намагаючись не дивитися на його мармизу.

– Гей, унизу! Ого-гов! – гукнув Антип, регочучи.

– Похитайтеся, погойдайтеся, поки яке-небудь гусенятко забере вас, як Телесиків! – і собі глузувала чортова мати.

Нарешті їхні мармизи зникли, нагорі захурчав мотор – вони поїхали геть.

А Руснакам тільки й лишилося, що чекати, поки прибудуть рятувальники. Хоча хтозна, чи вони прибудуть, бо, здається, з траси потерпілих Руснаків не видно. Про шаблю краще було не думати.

Світило сонце, та повівав вітер, від чого вербове гілля прикро потріскувало. Хвилини тяглися, мов на волах. З кожною ставало все тривожніше.

– Стоїть гора високая, – раптом заспівала мама.

Авжеж, гора стояла: та, з якої вони щойно успішно злетіли на крутому віражі.

– Попід горою гай, гай.

І гай зеленів, достеменно як у пісні. Замість річки синіло невеличке озерце, либонь, налите недавнім дощем, а замість долини розкинувся порожній покинутий кар'єр, у якому не видніло ні душі. Машка погойдувалася, достоту як ті пісенні човни, про які співала мама, і було то не вельми приємно. Так, не дивно, пісня розганяла тривогу, огортала тихою ласкою.

Тато з мамою вже на два голоси співали про зажурену вербу, з якої з холодами осиплеться листячко.

Гай-гай, головне щоб Руснаки не осипалися з гілля, поки їх не виручать. Наталочка задивилася на гайок, що зеленів над кар'єром. Якби тут був Северин, він би напевно щось придумав. Пластунів цього вчать: знаходити вихід з найскрутніших ситуацій. А вона ж не має пластунських вмilostей, вона геть не знає, що чинити. Та невже сидітиме, склавши руки? Раптом її осяло.

– Мамо, дай дзеркальце!

– Ай правда, причепурись, бо геть розпатлалась.

Проте Наталочка придумала інше. Сонячний зайчик побіг до гайочку. Може, там хтось є. Може, помітить?

Блись, блись-блись. Хай це буде схоже на азбуку Морзе, дарма що вона її не знає. Блись, блись-блись.

Поки тато з мамою переспівали всі, які знали, пісні. Поки й сонце сховалося за хмару.

І тоді...

Тоді на дорозі почулося надсадне важке гудіння. Над дорогою вистромилася стріла підйомного крана.

– Агов, літуни! Живі-здорові? Та вони тут виспівують, мов солов'ї!

Нарешті! Рятувальники!

Спочатку з верби зняли Наталочку. Потім маму. Потім тата. Вкінці заходилися знімати Машку.

– Ну й деньок! Ну й пригоди! – примовляв молоденький міліціонер, що ретельно складав акт про аварію. – Одне авто розстрожила колода. І звідки вона на нього звалилася на рівному місці? Ви от залетіли на вербу. Добре, що додумалися подавати світлові сигнали.

– Ми? Сигналили? – презирнулися тато з мамою.

– Еге ж, тому пастушки й додивилися, що на вербі щось червоніє та ще й поблискує, і повідомили нас, – бадьоро пояснив міліціонер. – А одні, вибачайте на слові, придурки роздрочили бугая, і той уцент розбив їхній джип "Черокі". Дама з джипа лютувала, аж пінилась. А що з бугая візьмеш? Самі й винні!

– Бугай чорнорябий? – уточнила Наталочка.

– А ти, мала, звідки знаєш? – здивувався міліціонер.

– Джип чорний, а в дами вогненне червоне волосся, чи не так?

– Ну, мала... – ще дужче здивувався міліціонер, та враз посуворішав: – Ви мені зуби не заговоруйте. Ви перевищили швидкість!

Наталочка мало не застрибала з утіхи: без сумніву, бугай розбив Антипкове авто! Видно, його батьки, загнавши Руснаків на вербу, таки відшукали гречного водія, ну й заробили!

Тим часом стріла підйомного крана обережненько поставила Машку на дорогу. Автомобіль, на диво, був справнісінький, якщо не зважати на вм'ятини, отож тато трохи розпогодився.

– Ну й щасливчики ви, – не йняв віри міліціонер. – Можна сказати, відбулися переляком.

– То все веселка, – радісно пояснила Наталочка. – Ми їхали під веселкою!

– Ви мені не вішайте локшину на вуха, – розсердився міліціонер, густо почервонівши. – Бугай, колода, а ці-от – під веселкою... Ну й деньок!

Потихеньку Руснаки рушили.

– Тату, мамо, ви зрозуміли? – заторохтіла Наталочка, бо вони нарешті залишилися утрюх. – Бугай розтолочив Антипковий джип! Антипко вже не шкодитиме! Може, ми ще врятуємо шаблю?

Тато зітхав, чухав потилицю, згадуючи про штраф, який йому доведеться заплатити. Мама мовчала, не відриваючи погляду від дороги. Після польоту на вербу вона помітно посуворішала.

Але, попри все, вони наближалися до Кам'янця.

Розділ 11. У якому мандрівників підстерігають суцільні несподіванки

Усе було намарно!

У Кам'янець-Подільський Руснаки запізнилися. В музеї закінчився робочий день, і фортеця стояла замкнута. Вони не могли розпитатися, чи сватав якихось дівчат пан Володійовський та чи влучно він стріляв, тому не були певні, чи правильно відгадали Антипкову загадку. Повештавшись перед зачиненою брамою, вони зайшли повечеряти в ресторанчик коло Турецького мосту. Фортеця видніла звідси, як на долоні, – грандіозна, незборима твердин, справді горішок над горішками. Її вежі стриміли, мов стрункі гордовиті панни, проте Наталочка даремно вишукувала на них поглядом які-небудь оздоби. Їхні жупани не були узорчастими, і це не додавало оптимізму.

Наталочці ані їлося, ані пилося, її охопив такий гіркущий, безпросвітний розпач, що й на світ не хотілося дивитися.

А тут ще й пісня, бадьора, переможна, ніби знущала з неї:

Ой на горі та женці жнуть.

А попід горою, ярмом-долиною

Козаки йдуть.

Гей, долиною, гей, широкою

Козаки йдуть!

– Треба було їхати до Тустані, – й собі бурчав тато.

Тільки пізно вже їхати, вони все одно не встигнуть. Внизу, в кам'яному каньйоні річки Смотрич гусли вечірні сутінки, над срібним плесом брався туман, показуючи, що завтра буде погода, буде їм гарно їхати до Києва, тільки ж – лишенько! – мабуть, із порожніми руками...

Ще лишалося хистке, як павутинка, сподівання, що власник шаблі скоро з'явиться, що зустріч таки в Кам'янці. Може, перед фортецею? На Турецькому мості, про який торочив Антип?

– Доню, не муч себе. Ми зробили, що могли, – ласкава мамина долоня лягла на Наталоччине плече.

Дівчинці від того не полегшало, навпаки, у горлі застряг давкий клубок. Бідолашна мама! Вона на знала всієї правди. Вона не підозрювала, що від завтра її люба донечка мусить стати брехухою.

А пісня дзвеніла, пориваючи за собою. Чоловіки за сусіднім столиком взяли її підспівувати:

Гей, вернися, Сагайдачний!

Візьми собі жінку,

Віддай тютюн-люльку,

Необачний!

Гей, долиною...

– Ох я дурень! – раптом підскочив тато, гучно ляснувши себе по лобі. – Як я не здогадався! Сагайдачний! Ми мали їхати в Хотин!

– Мій друже, – зауважила мама, – сядь, не лякай офіціантів і поясни все до ладу.

Хоча було й без того ясно. Вони забулися про Хотин, Хотинську фортецю, а саме там колись розігралася велетенська битва, в якій смертельно поранили Петра Сагайдачного, славетного гетьмана, знаменитого стрільця з лука-сагайдака, тобто там був і горіх, і стрілець, ну і так далі.

За мить Руснаки сиділи в автомобілі. Перемайнули міст через Смотрич – ріка саянула на закруті, наче шаблюка; перелетіли село Атаки – його назва теж кольнула згадкою про давні бої. За Атаками дорога стрімко пішла вгору.

– Тату, тату! Косий хрест! Та ж то літера "Х"! – залентувала Наталочка, тицяючи в скло на дорожній покажчик. – Привид підказував, щоб ми їхали в Хотин!

Машка неслася з шаленою швидкістю. На щастя, на трасі не було міліції, інакше тата не минув би ще один штраф. Вони промчали містечком і спинилися, скреготнувши гальмами, на високій горі. На тлі сутінкового неба височів суворий бронзовий гетьман. Внизу широко послалося ясне вечорове плесо Дністра з крайцем місяця – молодика, тихе-тихе, в облямівці темних берегів. Фортеця стояла не на горі, а нижче, на пагорбі над водою. Напрочуд ошатна, струнка фортеця: вежі, мов панни в дахах-капелюшках, між ними високі акуратні зубчасті мури.

– Гляньте... В узорах жупани! – аж засміялася Наталочка й показала на мур.

Хоча вже посутеніло, але не настільки, щоб Руснаки не розгледіли узорів, викладених червоною цеглою на світлих стінах.

– Фортеця мов у вишиванці... Гарно, – замилувалася мама.

Все було точнісінько як у загадці. Все співпадало: і загадка, і привидова підказка. Цим разом вони не помилилися.

– Тату, мамо, раптом у фортеці бенкет, то глядіть не їжте тортів, і крешону теж не пийте, – про всяк випадок попередила Наталочка.

– Який бенкет! Глухо, як у вусі, – знизав плечима тато.

Авжеж. Фортеця німувала. Ніде не видніло ні душі. Ані лялечки! Невже вони спізналися? Після довгої нелегкої дороги, після стількох пригод і небезпек... Наталочка знову відчула гіркоту.

Ні, з таким кінцем мандрівки вона не могла змиритися. Вона ще почекає. Хоч би й сокири з неба падали, то не піде звідси.

Руснаки поблукали горбами навколо фортеці, понипали скрізь, де можна було понипати, постояли на високім фортечнім мурі над Дністром. У Дністрі висівалися зорі. Звичайно, і в небі теж.

– Може, підемо? Таж не будемо тут ночувати, – врешті наважилася мама.

– Ні.

Спадала роса й холодила ноги. Гостро й гірко пах полин. На душі теж було полиново.

І враз... То не привиділося: з вулиці, що вела сюди з містечка, засяли два снопи світла, і до бронзового Сагайдачного підкотив автомобіль. Слідом за ним зачмихала і теж спинилася якась стара тарадайка. З першого авто вибрався дебелий парубійко. У світлі ліхтар було добре видно його накачані м'язи й коротко стрижену потилицю. З тарадайки виліз шуплий, невеличкого зросту чоловічина. В руці він тримав щось довгасте. "Власник шаблі", – здогадалася Наталочка, бо він був достоту такий, як описували пластуни. Обидва потисли один одному руки.

– Ущипніть мене за ніс, – попросив тато, не вірячи власним очам.

Але мама не стала його щипати.

– Годі дивитися, ходімо до них, – мовила вона й рішуче покрокувала до прибулих.

Та поки Руснаки підходили, з міста вискочило таксі, і з нього витрусилися старий чорт, чортиця й Антипко, що кульгав дужче, ніж звичайно. Рука в старого чорта була перебинтована. Мабуть, від бугая перепало не тільки їхньому джипові. Антипко з глумливою церемонністю вклонився Наталочці:

– Здоровенькі були! Як не дивно, ви майже встигли, – попри всю самовпевненість він був явно не в душі.

– Чому "майже"? Ми виграли! – засміялася Наталочка.

– Та невже? Певно, шабля вже у вас? Певно, ви знаєте, як її дістати без грошей? – схидненько запитав Антипко.

– Не хвилюйся, дістанемо, – запевнила дівчинка, але всередині їй похололо.

Досі Руснаки не переймалися, як їм одержати шаблю. Головне було її знайти.

"А як прийде врем'ячко, то досягне яблучко," – говорила в таких випадках мама. Та от врем'ячко, себто час, уже настав, а яблучко не досягало, більше того, навіть і не зав'язалося.

Грошей на шаблю в них не вистачить, хоч батьки й зібрали все, що відклали на літню відпустку, але ж воно дріб'язок. Тим не менше мусили щось робити.

Першим за справу взявся тато. Він почав здалеку, насамперед нагадав миршавому, що знайдена реліквія належить державі, що при передачі її в музей той дістане значну винагороду, а за знищення чи вивіз за кордон доведеться відповідати по закону; тато погрожував зловмисникам карою, метаючи блискавки, наче Зевс-громовержець.

– А хто докаже, що я знайшов шаблю? – зухвало вишкірився миршавий. – Нічого не знайшов!

Тато з несподіванки урвав на півслові.

– Як то ні? Таж усе Берестечко гомоніло! Ви всім і казали, що знайшли її... – дещо розгубився він.

– А почув про шаблю від людей! От і казав! Хіба мало що говорять? Язик кісток не має! – огризнувся миршавий.

– А в руках у вас що, оте загорнуте?

– А нічого! Обшуку не зробите, не маєте права!

– Не маєте, – вставив слово й дебелий, вочевидь, добре обізнаний з кримінальним кодексом.

Татова спроба закінчилася провалом. Антипкова мармиза розпливалася від задоволення.

Тоді в атаку пішла мама. Вона говорила від імені Союзу українок, Сестринства святої княгині Ольги й Товариства української мови "Просвіта", в яких була членкинею. Вона промовляла тихо й задушевно, а далі все палкіше, все завзятіше. Про честь і звитягу, про духовність і славу, про історичну пам'ять, врешті про старовину, про те диво, що було, минуло... Її промова мала успіх.

– Атож, слава не вмере, не поляже... Я теж люблю Шевченка. Навіть мріяв зіграти в сільському театрі Назара Стодолю... Щоправда, не зіграв, – від розчулення миршавий мало не просльозився, та, глянувши на старого чорта, передумав. – Звичайно, шаблю віддам... За належну ціну.

– Само собою, – підтакнув йому дебелий таким тоном, що не випадало сумніватися: його ціна буде найналежніша.

Антипко процвітав, наче мак у городі. Мав від чого процвітати.

У Наталочки виникла підозра, що чорти з'явилися тут неспроста, що вони, хоч і мовчать, але дивним чином впливають на миршавого й дебелого, тому ті такі непоступливі. Але вона не встигла над цим поміркувати.

Раптом перед Руснаками заколихалася напівпрозора біла постать. То з'явився привид-патріот. Він, як завжди, загарячкував, скрутив дулю миршавому, а другу дебелому, вхопився за голову і глухо застогнав.

– Що це? – здивувався миршавий, а дебелий зблід, як полотно.

– А це наш знайомий привид, – ступнула крок уперед Наталочка. Настала її черга йти в словесну атаку. – Привид вам каже, що не залишить вас у спокої, доки шабля не опиниться в безпечному місці. Він говорить це жестами глухонімих, які трохи розумію... Привид каже, що налякає вашу дружину й дітей, що жоднісінької ночі не дасть вам ані задрімати!

Привид спершу здивувався, бо нічого подібного не казав, а тоді схвально закивав головою, мовляв, так і буде.

Дебелий парубійко умлівав з переляку і певно дременував би геть, якби його не спиняла чортиця.

Миршавий також трішки розгубився, але старий чорт шепнув йому щось підбадьорливе, і він оговтався.

– Ти, мала, не заливай. Наукою доказано, що привидів не буває, – сказав він.

– Як не буває? Та як не буває, коли ж ось він перед вами! – аж гукнула Наталочка.

– Це якесь не досліджене наукою вище. Обман зору або гра світла, – розмірковував миршавий. – Або ж це влаштували для туристів, щоб приманювати їх у фортецю.

Від нечуваного обурення привид отетерів. Тоді різко крутнувся і щез.

– Ну от, казав, що привидів не буває, – остаточно підбадьорився миршавий, та й парубійко почав поволі приходити до тями.

Антипко торжествував. Наталочка похнюпилася. Красномовство Руснаків вичерпалось, і не було звідки чекати допомоги. Проте вона несподівано надійшла. Вірніше, над'їхала: з міста враз вигулькнув автобус, і з нього висипали... львівські пластуни! Наталочка, як ластівка, кинулася до них:

– Северине! Васильку! Звідки ви тут?

– Та, бачиш, Василько вирішив, що загадка про Хотин. То ми зібралися й приїхали, – пояснив Северин, а Василько гордо усміхався.

– Ага. Так і є. Оно покупець і власник шаблі, – кивнула Наталочка на дебелого й миршавого. – Тільки з ними неможливо домовитися, бо заважають чорти.

– Он як? – повів бровою Северин. Мабуть, він відразу щось придумав, бо рвучко підійшов до компанії, що зібралася на горі.

– Добрий вечір, шановний пане, – звернувся він до миршавого. – Пластуни шукали вас у Берестечку і ось нарешті знайшли. Ми маємо для вас привабливу пропозицію. Однак, перш ніж про щось говорити, хочемо переконатися, що шабля справжня, а не фальшивка.

– Як це фальшивка? – обурився той.

– Тепер багато фальшивок, – незворушно зауважив Северин. – Антикварні речі стали модними, тому їх підробляють. Може, шабля теж не варта перемов.

– Ах, не варта? – скипів миршавий. Антипко хотів щось заперечити, та не встиг: той уже розгорнув зім'яту полотнину. В сутінках сяйнула гартована сталь. Це була справжня козацька шабля, схожа на місяць-молодик. У волинському торфі вона напрочуд добре збереглася. Руків'я мала просте, без золота й діамантів, і було не схоже, щоб миршавий їх повиколупував. Усі дивилися на шаблю, як заворожені. Тільки з Антипком коїлося щось незрозуміле: він пересмикував плечима, чухав ріжки, переступав з ноги на ногу, наче йому нестримно закортіло в туалет.

– Ні... Ні... Я біля неї не встою! – раптом простогнав він і з поросячим виском стрімголов чкурнув додолу з хотинської гори.

Старий чорт зітхнув, крекнув, махнув перебинтованою рукою і теж потрюхикав слідком за синочком. Тільки чортиця ще якимось трималася, проте і їй були непереливки: її руки трусилися, губи перекошилися, вона щось забелькотіла, але їй забракло повітря, тож аби не вдушитися, вона й собі кинулася геть. Потім знизу, з кущів бузини, ще довго чулося ображене порохкування та повискування.

– А тепер поговоримо без чортів, – сказав Северин.

Він пропонував таке. Оскільки пластуни з його гурту мріють стати журналістами й активно дописують до різних видань, вони вмістять публікації про добродійний вчинок шановного пана у "Високому Замку", "Галичині", "Літературній Україні" та ще з десяткові газет, а також повідомлять про нього по радіо. Це неабияка моральна винагорода, не кажучи про те, що, врешті-решт, шановний пан одержить і належні йому гроші.

Наталочка слухала й раділа. Северин чудово все придумав! Він розважливий і рішучий, і цей словесний поєдинок він безперечно виграє.

– А якщо не погоджуся? – все ще впирався миршавий.

– Тоді, – казав Северин, – у ті ж газети будуть надані матеріали про ваш аморальний вчинок, який призвів до знищення славетної козацької реліквії задля власної вигоди. Цю інформацію надрукують ще охочіше, оскільки подібних повідомлень до редакцій практично не надходить. Само собою, до справи підключаються правоохоронні органи.

Дебелий мовчки стояв осторонь. Він повільно й важко міркував. Відколи втекли чорти, він пригадав собі, що перед битвою козаки освятили зброю. І хоч він не був побожний, проте не мав певності, що Бога справді нема, а тому про всяк випадок трошки Його боявся. Але шабля йому подобалася, гроші за неї можна взяти фантастичні...

– Ти чого мовчиш? Я що, задурно їхав аж у Хотин? – раптом напустився на нього миршавий. – Кажіть прямо: купуєш шаблю чи ні?

– Купую, – наважився дебелий.

І тут... Ох, тут сталося щось цілком неймовірне. Над фортецею, спочатку над крайньою вежею, потім над сусідньою, далі над усіма п'ятьма, над двором і мурами заколихалися білі постаті. То були привиди, і їх ставало все більше. Вони виповзали з кам'яних підземель, здіймалися з довколишніх рів і пагорбів, гуртуючись у загони. Попереду виступав знайомий Наталоччин привид, за ним пливли мужні, хоча й напівпрозорі козаки, полеглі в Хотинській битві, і бронзовий гетьман на горі радо вітав своє славне товариство. Далі ступали хотинські повстанці, розстріляні в фортеці, жінки й чоловіки, незліченні страдники і борці за волю. Вони насувалися, суворі й невблаганні, облягаючи гору. Не тямлячись від переляку, дебелий парубійко якимось боком посунувся до свого автомобіля і за хвилину сидів у ньому, замкнувши дверцята і для певності заховавши голову під сидінням. Шаблі йому якимось відразу перехотілося, а запраглося єдиного: вийти живим з усієї цієї катавасії.

Миршавий також знітився й зіщулювався, бо хоч він і не вірив у привидів, але тепер на нього насувалося надто вже багато цих невивчених наукою об'єктів, цілком можливо, небезпечних...

– Та що... Я ж патріот... Я продам шаблю нашій рідній українській державі... Музеєві чи, може, банкові, який непогано заплатить... – залепетав він і, тяжко зітхнувши, подав шаблю Наталоччиній матері.

Мама взяла її обережно й урочисто. Тато по-лицарськи став на коліно й поцілував холодну сталь. Враз навколо його голови спалахнуло сліпуче світло. Ні, то не був німб праведника, – просто його осяв фарами, під'їжджаючи, маршрутний автобус "Київ-Чернівці". Його двері розчинилися, і в них з'явився пан Богдан власною персоною. Після ранкової телефонної розмови він не знаходив собі місця і врешті теж помчав навздогін за шаблею. За ним з автобуса висипали численні пасажири, бо не щодень випадає подивитися, як рятують історичну реліквію.

– О, бачу, вже все в порядку? – спитався пан Богдан, тоді повернувся до свого давнього приятеля привида: – Бачиш, друже, ти даремно хвилювався. Я ж казав тобі, що панство Руснаки – надійні люди.

На знак згоди привид замахав руками, закивав головою, радісно обняв пана Богдана, тата, далі вклонився мамі, Наталочці, пластунам і пішов обнімати всіх підряд; інші привиди теж уклонилися й вочевидь раділи. Умить зчинився веселий шарварок, усі прибулі збуджено гомоніли, кожен хотів бодай торкнутися праведної козацької зброї.

Наталочка тихенько підійшла до Машки й погладила капот:

– Ти, Машко, чудове авто. І хороший друг. Якби ти не постаралася, ми б не виграли цих шалених перегонів.

Чи машина її чула? Авжеж так! Лишень, як завжди, не подавала виду.

Урочистості на цьому не скінчилися. Северин виструнчився, поправив на лівій кишені срібні шнури – відзнаку гурткового:

– Наталочко, – поважно мовив він. – Наш гурт порадився й вирішив надати тобі відзнаку пластунських вмілостей. Ти виявилася сміливою й зарадною.

Він приколов їй на рукав пластунську нашивку. Дівчинка зарум'янилася від задоволення. Це було майже як медаль, а може, навіть краще.

Епілог

Музика лилася, мов кришталева ріка.

У київській опері відкривався сезон – виставою "Запорожець за Дунаєм". Наталочка сиділа в оббитому оксамитом кріслі, поряд були мама, тато й дядько Богдан, а весь ряд справа займали львівські пластуни. З директорської ложі часом визирало щось білувате: то був знайомий привид. Щоб не привертати уваги глядачів, він чемно ховався за шторкою. Тільки Машки бракувало для повної компанії, але й вона дістала винагороду: її заново пофарбували, звичайно ж, у червоний колір "корида", бо він гарний, життєрадісний і добре помітний на вербах.

На сцені стояли блакитні сутінки; декорації зображали хатину над річковою широчінню. "Схоже на Хотин, – подумала Наталочка. – На той вечір над Дністром." Навіть місяць-молодик прозирав з намальованого неба.

З хати вийшла дівчина Оксана й заспівала про те, як вона чекає коханого козака Андрія. Наталочка чекала його не менше, адже в нього, в його руці... Але поки-що то секрет. Аж ось і він вилетів з-за куліс, чорновусий, чорнобривий і палкий, мов іскра. Він заспівав, заквапив Оксану вертатися з Туреччини за Дунай, додому. Раптом на сцену вискочили турки, що шукали козака-перебіжчика з України. Андрій вихопив шаблю – вона сяйнула, мов вогонь! Справжня козацька шабля!

Артистам, що грали турків, цим разом повелося нелегко. Андрій був як вихор; він відбивався на всі боки; козацька шабля спадала на них, наче блискавка, наче кара, наче гнів самого Всевишнього. І хоч за дією турки мусили схопити героя, він був непереможний, нездоланний!

Глядачі гаряче аплодували. Вистава йшла прекрасно! Чудово співали солісти, могутньо звучав хор, артисти балету мов на крилах літали в танці, а проте було ще щось – поривне, проймаюче. Те, що сильніше за смерть... Чи то шабля вогнистим зблиском запалювала дух лицарства? Наталочці здавалося, що справа таки в шаблі. Вона щосили плескала в долоні, навколо вигукували: "Браво! Бравісимо!" Співак вийшов на поклін на авансцену, і шабля в його правиці сяяла, як сонце.

ЄВГЕН ГУЦАЛО

ЛОСЬ

Він прокинувся й нащулив вуха: у вогкому струмені вітру долинав сухий, різкуватий звук. Звук летів знизу, від річки. Лось звівся, тепер його постать чітко вималювалася в удосвітніх сутінках. Це був великий звір з широкими грудьми, які легко здималися од дихання. Його роги нагадували осінній низькорослий кущ, із якого обнесло листя.

Лось знав, що то тріщить стара гілляка на дубі, всохла, кошава; їй давно вже б треба впасти, а вона не падала, з дивною впертістю тримаючись за стовбур. Він те знав, однак це не заспокоювало, і тривога в крові, спершу слабка і майже невловна, дедалі густішала, й від того шкура на грудях здригнулася раз, а потім іще. Струміль вітру доносив запах річкової

криги, в ньому жив дух примерзлого болота, долинали шарудіння прив'ялих стеблинок, які пускалися вскач по впалому листю, але над усім цим линуло знеможене, схоже на зітхання порипування гілляки.

Лось був старий самець, уже звук до заповідника, в який потрапив із тайги, звук до людей і до того, що його підготовують. Але те недуже тріщання пробудило в ньому неясний страх, який нагадав про життя в тайзі, про небезпеки, які там на нього чига́ли, і лось зрушив із ле́жбища, а потім і побіг. Чим далі біг, тим більшим сповнювався острахом, і хоча нічого вже не чув, крім приглушеного поцокування своїх ра́тиць об землю, ще довго не зупинявся. Кущі й дерева струшували на нього синюватий іній, ніздрі випускали в повітря дві тонкі стьожки пари. Лось поминув ялиник, потім байра́к, і коли опинився серед примарно-млявого світла, яке випромінювали стовбури беріз, то зупинився і, задерши голову, намагався вловити той шум, який гаснув за ним. Вгамувавшись, лизнув язиком припорошену снігом землю, а потім неквапно попрямував до галяви, на якій любив найчастіше бувати.

Поляна ця, подзьобана струхлявленими пеньками, викружилася край осичняка, трохи на згірку. Ранньої весни вона перша вбиралася квітами, і хутко тут виганялась така висока трава, що в ній, прилігши, лось міг сховатися до половини. Тепер поляна пустельна, як і все навколо; лось застиг нерухомо, втупившись круглими очима в стіну лісу попереду себе, – якраз туди, звідки завжди сходить сонце. Помалу лось заспокоювався. Так стояв, а навкруги, розвидняючись, світліло, виразніше малювались осики, повітря між ними глибшало й прозорішало, і тиша з настороженої й сліпої ставала спокійна й осмислена, в ній уже не чулось того страху, що донедавна. Лось сподівався побачити схід сонця, і коли під його променями забронзовіли верхівки, коли віття скупалося в його усміхові, то лось наче аж полегшав, ще більше пострункішав, і в очах появилася золотавий сплеск, який надав їм виразу одвічного розуміння життя природи і її таємниць. Ще трохи постоявши, побачив білорожевий диск, який спливав на пустелі зимового чистого неба, – і гойднув розлогими рогами, – так, наче вітав його.

Проте, коли йшов до річки, раптом знову вчулося жалібно поскрипування гілляки, і лось, який уже встиг забути про нього, знову захвилювався, знову насторожився, а в ногах прокинулося бажання бігти й тікати. Але переборював себе і донизу спускався повільно, хіба що частіше й сторожкіше озирався довкола. Вітер, як і перше, дув із залужжя, він був просякнутий холодом та запахом сіна, що в стіжках стояло на правому березі. Стежечка ледь протоптана – по ній почали ходити не так давно, – і лось принохувався, чи не пройшов по ній вовк, або лис, або людина. Але потім тільки вчорашні сліди ворони та ще осторонь – ямки од заячих ніг. Спустився на берег. На тому боці, ген під обрієм, примостилося село, а над ним посотались угору сірими верболозами дими з коминів. На далекий горб пнуться санки однокінь, ось вихопились на маківку – та й спливли по той бік...

Коли лось ступив на лід, то під ним приглушено торохнуло, а далі, коли йшов до ополонки, щоб напиться води, тільки сполохано поохкувало. Краї ополонки розсипчасто іскрилися, а вода, затягнута тремткими скалками льоду, була схожа на застигле блакитне шумовиння. Вгадувалась причаєна глибина річки, її течія, що не вгамовується й під кригою. Лось опустив голову, принохуючись до ополонки, далі, з витягнутою шиєю, ступив ще трохи, ось-ось маючи торкнутися губами до осклілого блакитного шумовиння, ніздрі затремтіли в передчутті холодної води, – і цієї миті річка під ним затріщала. Він усіма чотирма ногами спробував одштовхнутись, але ратиці були вже у воді, і лось вжахано відчув, що дедалі глибше занурюється в льодяну кашу. Не раз конвульсивно здригнувся тілом, вкладаючи всю силу і весь відчай у той рух, але провалився ще глибше, і тепер крижані уламки билися об його спину. На мить припинився, готуючись до нового ривка, і коли передні ноги злетіли на кригу, то здавалося, він уже вискочить і врятується, але крига знову тріснула під вагою великого тіла, і лось ще раз опинився по шию у воді. Ревнув, кличучи на допомогу, і його очі все густіше набрякали кров'янистим смутком, аж горіли червоним розпачем. Ще раз спробував вирватись, але вдалося однією ногою, – друга вдарила об лід і стала майже неслухняна. Вода в ополонці закров'янилась, і червоне зразу ж стікало за течією, зникаючи під кригою.

Лось відчував, що так йому не вирватись. Схоже відчуття уже приходило до нього – саме тоді, коли восени, в чорному бору, що стогнав од вітру, його почала переслідувати вовча зграя. Вовки ось-ось мали вчепитися за нього, він уловлював подих смерті і втікав тільки тому, що не міг зупинитись. Тоді його врятували мисливці, вони якраз наїхали з міста і, нічого не вполювавши, сіли вечеряти. Почули погоню, посхоплювались і, пропустивши мимо себе загнаного лося, зняли безладну стрілянину по вовчій зграї... Річкова течія була на вид не така страшна, як вовки, мчала не так швидко, не обпалювала його своїм смертельним диханням, але течія була така ж сама неблаганна, і чим більшу розбивав ополонку, тим швидше вона могла зтягти під лід. Лось, розуміючи це, намагався поводитись обачно, але нога боліла, тіло слабло, і сили поступово покидали його. Збирався до свого вирішального кидка і, коли знову не пощастило, лось на хвилю заспокоївся, бо знав, що це не остання його спроба, що пробуватиме безперервно, поки дихатиме.

Два хлопчачи вийшли з лісу на берег і зупинились. Приїхали по хмиз, і їхня смирна конячина залишилась на узліссі, а вони вирішили подивитись на річку, чи тріщить на ній лід, чи скоро рушить. Обидва плечисті, обидва з широкими, лагідними лицями, і схожі один на одного так, як маленький гриб-підберезник схожий на свого більшого сусіда. Вони охопили зором ріку, і їхні лица ще більше пом'якшали од навколишнього простору, од тієї втікаючої даліни, яка сягала аж за потойбережні горби. Не зразу й зауважили ополонку, бо була майже непомітна, якби лось знову не спробував вискочити на лід.

– Собака купається, – сказав менший брат. Старший, мабуть, і не глянув би в той бік. Але зразу ж подумав: який це собака міг залізти в ополонку, щоб купатись?

– Де? А-а... – Пильно примружився, і його зіркі очі помітили гіллясті роги. – То лось...

Ще не встигли й здогадатися, що там могло трапитись, а тому деякий час стояли на місці і обмірковували, як лось міг потрапити в воду. Та коли він заборсався, а потім надовго притих, підберезники втямили, що з ним сталося. Старший майнув до саней по сокиру, а молодший повільно пішов уперед, боячись сам підійти до лося перше, ніж наспіє брат.

Лось уже зовсім знесилився і байдуже спостерігав, як наближаються діти. Усе нижче осідав у воду, і роги похилитувались над крижаним місивом, як незвичайний кущик. Під цим кущиком червоний розпач трохи вгомонився, але був тепер такий безмежний, що очі для нього були замалі, і той розпач струменів із них увсібіч. Спершу діти не знали, як до лося підступити, щоб і самим не провалитись. Але старший брат був розсудливий та відважний, і сокира в його руках не закуняла. Узявся рубати лід, прокладаючи хід до берега, а молодший тупцяв біля нього і, не знаючи, чим допомогти, тільки зітхав та нетерпляче бив себе долонями по стегнах та по боках. Лось не боявся людей. Він стежив за їхньою роботою, і по його тілу подеколи пробігали дрижаки, ніби йому було дуже морозко або ж знову хотів спробувати вискочити, але сили покинули його. Мабуть, спочатку нічого не розумів у тій роботі, та коли канал ще більше наблизився до берега, його очі засвітилися тямом, і тепер поводився смирно, вже не кидався, а тільки чекав.

Заскучавши сама, з лісу вийшла їхня гніда конячина, тягнувши сани, й поволеньки потюпала до річки. Вона зупинилася віддалік і, помахуючи хвостом, спостерігала. Потім ще пройшла трохи вперед. Менший підберезник помахав кулаком і крикнув:

– Ти теж хочеш провалитись?!

Обидва брати й не думали про те, що весняна крига – зрадлива, не зважить і на те, що вони рятівники.

Старший ще рубав, коли лось відчув під собою мілке і, вперто гойднувши головою, вискочив передніми ногами на лід, а потім уже й задніми. Аж захитався і, розкарячившись, ось-ось, здавалось, впаде. Обидва підберезники дивилися на нього з недовірою – ого, який великий, і тепер, коли він виліз, жодному з них не вірилося, що такий міг втопитись. Вони безпорадно усміхалися, їм хотілося підійти до нього ближче, але діти не наважувались.

Лось обтрушував з себе воду й скалки льоду. Зітхнув на повні груди, пирхнув – та й подивився на дітей. Його очі все ще були червоні од недавнього розпачу. А потім лось пішов. Карячкуватю ставлячи ноги, ніби все ще побоюючись льоду, накульгуючи, вийшов на берег, ще раз озирнувся на річку, захоплюючи своїм зором і залужжя в срібlistому

серпанку, й дітей, які все ще зачаровано дивилися на нього, не вірячи, що допомогли врятуватися цьому великому звірові, й легенько почвалав до лісу. Гніда конячина з непорозумінням дивилася йому вслід і стригла вухами.

Коли пролунав постріл, то лось деякий час ще біг уперед, а потім спіткнувся, ніби натрапив на корч. Діти спочатку й уваги не звернули на постріл, але коли лось упав на сніг, вони зрозуміли, по кому стріляли. Озиралися, намагаючись побачити мисливця, проте не запримітили і, набравши в груди гіркого повітря, чимдуху погнали туди, де лежав лось. Обидва думали, що не встигнуть вони добігти, як лось підведеться, знову неспішно почвалав до лісу, що не було ніякого пострілу, – проте лось не вставав.

Лежав на боці, відкинувши ноги, і тепер здавався ще більшим. Просто не вірилося, що такого звіра можна звалити пострілом, як перед цим не вірилося, що може потонути. На шкурі ще блищала річкова вода, до шерсті поприлипав сніг, а здуховина, не розгарячила од бігу, провалилась і навіть не парувала. Голова лежала так, наче він прислухається до землі, чи далеко ще весна, чи скоро прийде, а роги росли при самім снігу, ніби чудернацький кущик.

Вони й не помітили, як підійшов до них рідний дядько Шпичак. Кругленький, як підпалок, з підпалкуватим, добре випеченим обличчям, в розтоптаних, з довгими халявами, чоботях, в яких тонув мало не по пояс, дядько зупинився поряд із дітьми. Мабуть, також був здивований, що оцей могутній звір лежить на землі. Дядько тримав у руці рушницю, але з таким виглядом, ніби збирався від когось захищатись. На губах у нього запеклась біла смага, – мабуть, од якогось раптового, скороминущого переживання.

– Га? – обізвався дядько. – Ну як?..

Радість на його обличчі змагалася з настоженістю, і воно бралось то темними, то світлими спалахами.

Діти нічого не сказали – вони ніяк не могли відірвати очей од лося, який ні разу й не поворухнувся, хоча вони й чекали на це.

– У-ух, – видихнув Шпичак, обійшов навколо вбитого звіра й носакоткнув між роги.

Але діти все ще не вірили, що лось мертвий, а тому уважно приглядалися, щоб не прогавити тієї миті, коли ворухнеться, щоб звестись на ноги.

– Це з заповідника, – нарешті обізвався молодший підберезник.

– Заповідник далеко звідси, – відповів дядько. – Сюди з заповідника лосі не бігають.

– Це з заповідника, – знову повторив менший. Дядько почав гніватись:

– А вам яке діло?

– Ми його з води вирятували, – сказав старший брат і ненависним поглядом уп'явся в підпалкувате обличчя.

– О-о, він однаково був би втопився!.. І вже втопився був, так? Скажете, що втопився, а пощастило витягти неживого.

– Ми його врятували, – знову повторив старший брат, і лице почервоніло так, наче з нього ось-ось мала бризнути кров.

– Ану замовчіть мені, – ще дужче розгнівався дядько, – бо дістанеться вам од мене й од батька вашого! Будете розумні, то матимете й собі м'яса, не скривджу.

Менший підберезник одвернувся, приховуючи сльози. Старший брат узяв його за руку й, не кажучи більше ні слова, повів до саней.

– І роги вам віддам, – крикнув услід дядько. Вони й не обернулися, тільки наддали ходи.

– Роги віддам! – ще гукнув дядько.

Коли брати вдарили по гнідїй своїй конячині, то дядька наче щось тіпнуло. Спочатку повільно ступив один крок, другий, – а потім і побіг навздогінці.

– Роги віддам! – кричав, захилинаючись, ніби вони не чули.

Шпичак давно вистежував того лося, – він помітив його одночасно з дітьми і, присівши у виямку, тільки посміювався, коли взялися визволяти його з ополонки. Не вірив, що то їм вдасться, він думав, що лось таки знесилиться і його раніше чи пізніше затягне під лід. Але лось виявився дужий і життєлюбний, а діти – вперті й невідступні... Тепер треба думати про

те, щоб яось його заховати, замівши сліди, бо діти таки подалися в заповідник, щоб заявити охороні, – в цьому не сумнівався. Але куди ти його подінеш? Не затягнеш назад до річки й не втопиш знову в ополонці – далеко, не зрушиш. Але якби міг затягти й утопити – ні хвилі не вагався б. Тепер дивився на звіра й хотів вірити, що лось оживе. Так, як ще недавно дітям, йому дуже кортіло, щоб лось підвів голову, звівся на стрункі міцні ноги і неквапно побіг до лісу, як іще недавно біг, поки дорогу йому не перетнула куля.

Проте лось і не ворухнувся. Припав до землі, всім великим тілом прислухаючись, чи далеко ще весна, а роги стриміли над снігом диким розложистим кущиком, який також, мабуть, чекав на весну, щоб зазеленіти, хоча це йому вже не судилося ні тепер, ні в майбутньому.

Налетів вітерець, запорошив білим пилом, гойднув сухим бадиллям, але роги й не сколихнулися.

Заповідник – територія, що охороняється законом; там заборонено полювати.

Чігати – очікувати чиеїсь появи, підстерігати кого-небудь.

Лéжбище – місце, де дикі тварини сплять.

Ра́тиці – копита.

Байра́к – яр, долина, схили яких поросли лісом і чагарниками.

Осичняк – осиковий гай.

Згірок – невелика гора.

Ху́тко – швидко.

Залу́жжя – за луками.

¹Посота́тись – тут: попливти.

Са́нки однокі́нь – санки, запряжені одним конем.

Ма́ківка – вершечок.

Шумові́ння – піна.

Оскні́лий – тут: примерзлий, подібний до скла.

Конвульсі́вно – поривчасто.

Наспі́ти – устигнути.

Серпа́нок – тут: туман.

Стригти вухами – пересмикувати вухами.

Зду́хвина – верхня частина живота великої рогатої худоби.

Підпа́лок – перепічка, невелика паляничка, що печеться на плиті.

ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО

ФЕДЬКО-ХАЛАМИДНИК

Це був чистий розбишака-халамидник.

Не було того дня, щоб хто-небудь не жалівся на Федька: там шибку з рогатки вибив; там синяка підбив своєму «закадишному» другові; там перекинув діжку з дощовою водою, яку збирали з таким клопотом.

Наче біс який сидів у хлопцеві! Усі діти як діти, – граються, бавляться тихо, лагідно. Федькові ж, неодмінно, щоб битися, щоб що-небудь перевернути догори ногами. Спокій був його ворогом, з яким він боровся на кожному місці.

Наприклад, таке. Ліплять хатки з піску. Перед будинком, де жив Федько, була незабрукована вулиця і там завжди грузли в піску коні. Після дощу цей пісок ставав липким і вогким, – для будування хаток нема краще. Поставиш ногу, обкладеш її піском і виймай потихеньку. От і хатка. Хто хоче, може навіть димаря приробити. Коло хати можна тин виліпити, а за тином натикати сінинок – і сад є. А між хатками іде вулиця. Можна в гості ходити одне до одного.

Федько теж ліпить. Але раптом встане, подивиться-подивиться і візьме та й повалить усе чисто – і своє, і чуже. Ще й регочеться. А як хто розсердиться або заплаче, так і штовхана

дасть. Битись з ним і не пробуй, – перший по силі на всю вулицю. Враз тобі дасть підніжку, зімне, насяде і пита:

– Ну? Наживсь на світі? Говори!

Як той каже, що наживсь, то милує; а як пручається – іще б'є. Або пускають хлопці змія.

Плац великий, – ні будинків, ні магазинів, розбігтись є де. І вітер там раз у раз найкращий.

От заносять змія.

Федько сидить у себе на воротах, як Соловей-розбійник на дереві, і дивиться. Він усе любить або по кришах лазити, або на воротах сидіти. Ворота високі і там ніби скринька така зроблена. В тій скриньці й засіда Федько.

– Пускай! – кричить той, що держить.

Змій виринається, але зразу ж козирає і б'ється об землю.

Федькові досадно: дурні, хвіст короткий! Але він сидить і не кричить нічого. Його думка зовсім інша.

Хлопці догадуються і прив'язують до хвоста ганчірку. Тоді змій плавно й легко здіймається вгору. Приємно держати його! Вітер чудесний, тільки розсотуй нитки та дивись, щоб на вузликах добре зв'язані були. Змій кокетує і хитає головою то в той бік, то в другий, наче комусь шепче на вухо то з одного боку, то з другого. А як дирчатки ще начеплені, аж дух радіє! Цілий день би стояв, та держав, та дивився вгору. Небо високе-високе, синє та холодне. А змій у ньому білий-білий, хилитається, хвостом злегка водить, наче плава, наче йому душно і він ліниво обмахує себе віялом. І ледве-ледве чутно ллється од його дирчання дирчаток. Не тільки бачиш, а й чуєш. Так наче Гриць або Стьопка там угорі і тягне за нитку, балується там і дирчить вниз.

Нитка вже дугою пішла. Ех, погано путо зроблено! Як добре зробити путо, нитка не дасть дуги. Ну, та нічого – розсотуй далі.

Нитка ріже руку, але то дурниця. Змій все далі й далі в'ється в небо, стає менший та менший.

– Телеграму давай!

Пускається телеграма. Біленький папірчик начіплюється на нитку й підсовується трошки вгору. Вітер підхоплює – і пішла телеграма. Ось зачепилась за вузлик і пручається, виринається, от трохи не крикне вниз: «Не пускають!». Але тут треба шарпнути нитку. Вітер знов підхоплює, і попливла знову вгору біла вісточка. Ось уже вона недалеко, вже вона в тому місці, де навіть Гаврик не може бачити нитки. Ось-ось змій прочитає телеграму.

Але тут всі разом чують крик і переводять очі з змія на землю. Іде Федько. Іде й кричить. Він міг би підійти тихенько, так що й не почув би ніхто, – але Федько того не любив. Він ще здалеку кричить:

– Ану, гей там, давай сюди змія!

Буде віднімати. Федько йде змія віднімати.

Руки в кишені, картуз набакир, іде, не поспішає.

Але тікати й не пробуй, Федько усяку собаку випередить.

Хлопці починають швидко зсотувати нитки. Але що то допоможе?

– Давай змія! – підходить ближче Федько.

Гаврик кривить губи і хмикає. Стьопка зблід, але хутко зсотує нитки, зиркаючи на Федька.

Спірка піднімає з землі камінь і кричить:

– Ану, підійди! Ану!

Але Федько навіть рук не виймає з кишень і таки підходить.

– Давай сюди змія!

Тут він уже виймає руки з кишені, бо Спірка затуляє собою Стьопку і піднімає руку з каменем. Але сам Федько каменя не шукає, він тільки дивиться за Спірковою рукою.

– Дасш змія?

– А це твій змій?

– Одніму, та й буде мій.

– Овва! Задавака! Так і провалю голову, тільки підійди.

– Ану, бий!

Федько навіть груди підставляє, так наче йому тільки того й хочеться, щоб його вдарили каменем. Чуб йому стирчком виліз з-під картуза, очі хутко бігають.

А Стьопка зсотує, а Стьопка зсотує! Змій тільки диркає далеко вгорі та шарпається й не розуміє нічого, що там сталося внизу, чого його так скоро тягнуть назад.

– Ну, бий же! Ех, ти! Боїться... Я он без каменя, на вас трьох.

– Льонька, Ва-сь-ко! – раптом кричить Спірка.– Сюда-а!.. Федько змія віднімає!

Але Федько вмить зривається з місця, налітає на Спірку, ловко підставляє ногу й кида його на землю. Тут же підскакує до Стьопки, хапа нитку й рве її до себе. Нитка тріскає, змія диркає. Гаврик плаче, а Федько намотує нитку на руку й помалу задом іде додому. Вигляд у нього гордий, Спірка й Стьопка кидаються на нього, очі аж горять, шпурляють каміння, але Федько тільки угинається й регоче.

– Халамидро! Ну, не попадайся ти на нашій вулиці! Босявка! Зараза!

А Федько все йде та й іде. Змій уже його.

Але тут, буває, візьме й зробить несподіване. Коли вже хлопці далеко і не можуть йому нічого зробити, він раптом вертається і віддає змія. Навіть принесе ще своїх ниток і дасть.

– На твого змія! Думаєш, мені він потрібний? Схочу, зроблю з цілого листа. Тато з типографії принесе червоної бумаги, так он якого зроблю...

Але так не часто буває. Частіше кінчається тим, що хлопці біжать додому, жаліються, а їхні тато чи мама ідуть до Федькової матері і теж жаліються. А Федькові ввечері вже прочуханка. Але й тут Федько не як всі діти поводить. Він не плаче, не проситься, не обіщає, що більше не буде. Насупиться й сидить. Мати лає, грозиться, а він хоч би слово з уст, сидить і мовчить.

Приходить тато з роботи. Він стомлений і сердитий. Руки сиві од олова літер, які він складає в друкарні. Щоки теж ніби оловом налиті, худі-худі, а борода на них така рідка, що видно крізь неї тіло.

– Що? Вже знов? – питає він, глянувши на Федька.

Федько ще більш насуплюється й починає колупати пальцем кінець столу. А мати розповідає.

– Правда то? – питає батько у Федька.

Федько мовчить.

– Кому ж я говорю? Правда те, що мати каже?

– Правда, – тихо одмовляє Федько.

– Скидай штани.

Федько мовчки встає, скидає штанці й чекає, похиливши голову.

Батько здіймає із себе ремінь, кладе Федька на стілець і починає бити.

Федько здригується всім тілом і шарпа ногами.

– Лежи!! – кричить батько.

– А кляте ж яке! А кляте! – сплескує руками мати. – Хоч би ж попросило тата, хоч би заплакало. Камінь, а не дитина! Сибіряка якийсь...

Вибивши «сибіряку», батько виймає з кишені дві або три копійки й дає йому.

– То тобі за те, а це за те, що правду говориш...

Федько витирає сльози, що виступили з очей, бере гроші й ховає в кишеню. Він за ремінь не сердиться, – він розуміє, що так і треба. Але й три копійки бере, бо справді не брехав. Якби він схотів, то міг би відбрехатися, але Федько брехати не любив.

Не любить також Федько й товаришів видавати.

Батько й за це Федька хвалить, а мати так само сердиться.

– Так-так, потурай йому, давай йому гроші, давай. Він навмисне робитиме бешкет, щоб правду сказати. Розумний батько, учить сина. Замість того, щоб повчити його за те, що покриває других, він хвалить...

– Нічого, стара... За все бити не можна. За що бити, а за що й хвалити...

– Так-так! Хвали його, хвали...

А найбільше Федькові доставалося за Толю. Толя був син хазяїна того будинку, де вони жили. Це була дитина ніжна, делікатна, смирна. Він завжди виходив надвір трошки боязко,

жмурився від сонця й соромливо посміхався своїми невинними синіми очима. Чистенький, чепурненький, він зовсім не мав нахилу до Федькових забав. Але цей халамидник неодмінно спокушав його, і бідненький Толя приходив додому задрипаний, подраний, з розбитим носом. Мати його, жінка чула й теж делікатна, трохи не вмлівала, бачачи таким свого Толю.

– Де ти так убрався?! Хто тебе так? – жахалася вона.

Толя плачучи казав, що він не винен, що Федько призвів на те.

У той же вечір батько Федьків допитував уже «сибіряку».

– Ти лазив з Толею драть горобців?

– Лазив.

– Ти порвав йому штанці?

– Він сам порвав. Не вміє лазити, а береться. Хай не лізе.

Але тут вмішувалася мати:

– Та як ти смієш так говорити? То дитина благородна, ніжна, а ти, мужиченя, з ним так, як із Стьопкою. Та через тебе нас із квартири виженуть... Щоб ти не смів підходити до його, мурло ти репане. Із свинопасами тобі гратись, а не з благородними дітьми. Нещастячко ти мое! І за що мене Бог покарав таким сибірякою... А батько нічого йому й не скаже, роби, синку, що хочеш, бий дітей, хай нас виженуть із квартири...

Батько мовчить і хмуро дивиться в вікно. Надворі вечір. З вікон хазяйського дому ледве чутко вибиваються звуки ніжної музики. Тепло й затишно там. Батько Толин десь походить собі по просторій хаті, задумливо слухаючи музику. Тут же, мабуть, Толя – чистенький, ніжний, з щічками, як проскура. Мати грає. Ні сварок у них, ні бруду, ні клопоту. Пожилці їм знесуть плату за квартири, мужики за землю грошей привезуть. Їх ніхто не вижене з квартири, хоч би Толя як обидив Федька.

– Скидай, сучий сину, штани! – раптом грізно звертається батько до Федька.

Федько з-під лоба дивиться на тата.

– За віщо? – ледве чутно питає він.

– За те, що водишся з благородними дітьми. Я тобі, паршивцю, скільки раз казав: не смій з панамі водитися. Не кумпанія вони тобі.

– Та я з ним не водюсь, він сам лізе.

– Жени його під три чорти од себе... Яка він тобі кумпанія?.. Лягай!

Федько лягає, але батько так б'є, що мати зостається зовсім невдоволена.

А на другий, третій день Федько знов спокушає Толю. І спокушає якраз в такий момент, коли ні одному чоловікові в голову б того не могло прийти.

Скажімо так. Надворі буря, дощ ллється з неба такими патьоками, наче там тисячі Федьків перекинули тисячу діжок з водою. Хмари аж сині, кошлаті, так і розрізують їх зелені блискавки. Грім тріскає з такою силою, що аж посуд дзвенить у шафах.

Толя, притаївшись біля вікна, дивиться на вулицю. Пусто, нема нікого, все поховалося. Тільки згори біжить цілий потік брудної води з бульками. Дощ січе воду, камінь, стовпчики. З ринв цілі водоспади спадають в палісадник. Темно, сіро, страшно. Мама у себе в покої лежить з пов'язаною головою – вона не виносить бурі й завжди хворіє.

Толя теж заховався б кудись, але мама заборонила йому сидіти біля вікна, і через те Толі страшенно кортить ще посидіти й подивитись.

У, який буйний та брудний потік біжить по вулиці! І де він береться завжди?

Трах-тах-тах! – лускає грім, і лампа в ідальні дзвенить.

Толя тихенько хреститься й блідніє, але від вікна відійти не може.

І раптом він бачить щось надзвичайне. На вулиці, у самому потоці, під дощем, мокрі, без шапок бредуть Федько, Стьопка й Васька. Вони позакачували штанці аж до живота, пацають ногами, сміються, щось, видно, кричать, їм весело й любо! Вода, мабуть, тепла, а дощ, як душ у бані, так і обливає їх. Ось Федько підставляє лице під дощ, ловить краплі ротом. Які у них смішні мокрі голови!..

Васько щось найшов у воді. Що то?.. Підкова. Федько ховає в торбинку. Вони знов назбирають гвіздків, підков, залізячок! А Федько раз найшов навіть п'ять копійок!

Толя стає у весь зріст на вікні й махає руками, щоб його побачили. Але хлопці не дивляться на вікно. Вони пацають ногами, бовтаються, грім тріщить у них над головами, але їм то й за вухом не свербить. Хмари над ними такі страшні, що дивитись моторошно, а їм те якраз і мило, – дощ, значить, ще довго буде.

Ось вони пританцьовують, мабуть, співають:

Іди, іди, дощику,
цебром,
цебром-цебрицею
над нашою пшеницею.

І дощ іде їм на голову, на плечі, на руки. Сорочки поприлипали до тіла, потік біжить-біжить, грім тріщить.

Але Толі грім уже не страшний. Толя й сам би побіг на вулицю. Він ще дужче махає руками, але постукати боїться, бо мама почує.

Нарешті, Федько помічає Толю й починає махати рукою, закликаючи до себе. Васько і Стьопка теж вимахують, показують підкови, гвіздки, пацають ногами, підскакують. Васько падає й сідає просто в воду, Федько й Стьопка регочуться, а Васько за ними.

Толя раптом зістрибує з вікна, швидко скидає черевички, закачує штанці й тихенько вибігає в сіни, з сіней на ганок. На ньому бархатові курточка й штанці, – жалко їх. Але хлопці вже коло ганку й кричать:

– Іди, не бійсь! Дощ теплий.

– Та йди! От баба, мнеться... Раз-два!

Толі холодно й страшно, але він не хоче, щоб його звали бабою. Він сходить з ганку й обережно іде до хлопців. Ніжні, випечені ніжки його спотикаються, брудний потік залива бархатові штанці, дощ ураз вимочує акуратно зачесане волосся й курточку. Спершу від цього холодно, але потім робиться так славно, мило. Толя од приємності аж вищить і паца ногою по воді. Хлопці теж кричать і, схопившись за руки, біжать вниз. Толя посередині.

Увечері Толя хворий, гарячий лежить у постелі, а Федька кладуть на стілець і луплять.

Наставала весна. Сніг зробився жовтий і брудний, а лід на річці такий, як намочений сахар. Потім почали текти річечки по вулицях і стала парувати земля на сонечку.

Раз під вечір Стьопка, Грицик, Спірка та інші хлопці пускали кораблики по вулиці.

У цей час вийшов Толя на ганок і дивився на них. Він сам не пускав, бо йому строго заборонено було гратись з вуличними хлопцями, але стояти на ганку можна було.

Раптом звідкись прийшов Федько. Кожушок його був весь мокрий, чобітки аж порижіли од води, шапка в болоті. Але він весь сяяв і махав величезною палицею, яка була вдвоє більша за нього.

– Хлопці! А де я був! – закричав він ще здалеку.

Усі кинули кораблики й підбігли до нього:

– А де? А де?

Федько ловко заткнув палицю в купу мокрого снігу, зняв шапку й витер піт.

– Ху! От так наморився, братця! Ну, так і робота була.

– Та де ж ти був? Яка робота?

– На річці був. Там таке-е!.. Крига йде страшенна. Базарний місток знесла к бісу. Он як! Ми ловили дошки... Я такого дуба витягнув, що ой-ой-ой!

Хлопцям аж дух захопило... А вони й не знали!

– Та брешеш? Правда?

– Піди подивись. Сидять тут, кораблики пускають... Я завтра у школу не піду, зранку на річку збираюсь...

– Як у школу не підеш? А батько?

– От штука! Візьму та й не піду. Здоров, Только!

Толя чув усю розмову і йому страшенно кортіло розпитатись, як там, на річці, крига йде. Але він терпів не міг, як йому цей Федько говорив «Толька». Наче він йому товариш.

Толя відвернувся й нічого не сказав, немов не чув Федька. Але так було цікаво послухати, як крига йде на річці, що він зараз же повернувся знов і сказав:

– Здоров! Ти був на річці?

– Був.

– Здорово йде?

– Біжи подивись, як мама пустить, – посміхнувся Федько й одвернувся від Толі.

Толя почервонів, – як він сміє насміхатись, мурля погане! Як пожаліється татові, йому зададуть!

А Федько розказував тим часом далі:

– Уся річка йде. Страшенно так суне та тріщить... А наро-о-ду на березі – повно! Один хлопець хотів поїхати на кризі, та злякався, а я завтра поїду.

Толя хотів іти додому, але, зачувши ці слова, навіть зійшов униз, до хлопців.

Хлопці теж були вражені, – от скажений цей Федько! Там десь дивитись страшно, а він полізе туди.

– Та на саму кригу полізеш?

– А то ж куди! От і палиця вже є, – показав Федько на застромлену палицю. – Весело на кригах! Я бачив, як торік їздив Антошка... Та я тоді не дістав палиці... Гайда завтра разом? Га?

Спірка й Стьопка почухались: у школу треба.

– Е, в школу! Один день пропустимо, от біда велика!

Толі страшно було слухати такі розмови, але він не мав сили одійти.

Хлопці почухались і таки рішили йти завтра до річки. Умовились, що всі троє зйдуться на цьому самому місці рівно о восьмій годині.

Коли Федько прийшов на другий день на призначений пункт, він застав там Спірку, Стьопку і... Толю. Толя був увесь закутаний у шарфики, з-за яких визирав тільки кінчик носа та оченята. Оченята йому були якісь чудні, не то винуваті, не то злякані.

Федько Толі здивувався.

– А ти чого? Може теж з нами?

Толя трошки почервонів і сказав:

– Я тільки підійду, подивлюсь, а потім піду в школу.

– Іди, дивись, – згодився Федько і почав витягати із снігу палицю. Він її сховав туди ще вчора ввечері.

Палиця чудесна була! На кінці гостра, ще й з гвіздком, як устромиш у кригу, не посковзеться. Книжки Федько прив'язав собі на живіт і закрив кожушком. Смішно було дивитись, що він став такий пузатий.

– Наче твій тато... – сказав Спірка Толі.

То була правда, сам Толя це бачив, але йому все ж таки досадно стало. «Тато»... Зовсім не «тато», а «папа». А потім, що ж тут такого, що в його папи більший живіт, ніж у їхніх тат? Бо його папа багатий, от і все.

Толя їм нічого все ж таки не сказав, він був хлопчик делікатний, вихований. Федько, той, якби зачепили його тата, зразу б грубості почав говорити, а то й битися поліз би.

А Толя навіть щось сказав до Спірки. Але Спірка не чув, бо вони в той час підійшли до спуску з гори. Тут уже не до балачок, – стало видно річку. Поводі ще не було, але яка стала чудна річка! Уся сіра, покопирсана, ряба. На березі комашнею стоять і ходять люди. Сонце хитро виглядає з-за парового млина. Галки кудись летять довгими рядами й кричать. А як блищить кінчик хреста на Богоявленській церкві! Ух, гарно!..

– Ану, наввипередки! – раптом закричав Федько і як вихор зірвався з місця.

Стьопка й Спірка заверещали й побігли за ним.

Толі теж хотілось і заверещати, і побігти, і навіть фицнути так саме ногою, як зробив Стьопка. Але він того не міг зробити: кричати на вулиці не личить благородним дітям, бігти ж трудно, бо кожушок його такий довгий та тяжкий, а на ногах глибокі калоші. Та ще на спині ранець з книжками.

Толя тільки дивився, як миготіли ноги Спірки та Стьопки. Ось Стьопка загубив книжки. Зупинився, підхопив, знов фицнув і полетів за передніми.

Толя нагнав їх аж коло самої річки. Зблизька річка здавалась ще чуднішою. Видно було, як помалу, тяжко йшла крига. Лід тріщав, лускався, крижини лізли одна на одну, чисто було схоже на те, як женуть великий гурт волів. Вся сіра маса худоби сунеться помалу, але деколи один віл вилізе на другого, і тоді в тому місці починається гармидер, воли налізають один на одного, стоять, крутяться, аж поки ті, що почали гармидер, не проштовхнуться наперед.

По всьому березі стоїть народ. Хлопці живчиками просуваються поміж дорослими й безперестанку кричать дзвінками, веселими голосами. Скільки тут школярів, які завтра скажуть учителеві, що їм у цей день «голова боліла», і вони не могли прийти «в клас»!

А річка все суне і суне вперед. Крижини з мокрим рипом труться одна об одну. Вони такі поважні та старі, аж жовті. Звідки вони припливли сюди? І куди попливуть? От сісти б на одну з них і їхати на ній десь далеко-далеко. Кругом другі крижини, їх треба одпихати, щоб не лізли на цю, а то як налізуть, то потоплять. Добре, як устигнеш перестрибнути на другу, а як шубовснеш у воду? А вода, ух, чорна, глибока та холодна, аж пищить.

Але знаходяться смільчаки, що стрибають на крижини і їдуть на них якийсь час. Десятки хлопчачих очей з задрістю слідкують за молодцями. А молодці візьмуть та ще й ногами потопають по льоду, от, мовляв, крига яка, не провалиться. Деякі з них перестрибують на другі лідяки й навмисне зупиняються на самому кінчику над чорно-синьою, густою водою.

– Ану, ти там! Хочеш раків половить? – кричить хто-небудь з дорослих на молодця. – Злізай на берег!.. Шубовсне у воду, витягай його...

Молодець ніби не чує, але, потопавши на кризі, сходить на берег.

Толя часто подивлявся на Федька: ну, що ж він не йде на кригу. Федько щось говорив Стьопці й Спірці й показував на річку головою.

Толя підійшов ближче і почав слухати.

– ...А то що! Стрибають тут... – говорив Федько. – Подумаєш, яка штука! Ні, нехай хто на той бік по кризі перейде, от буде герой!

– Ну, на той бік! – покрутив головою Стьопка, – як затре кригою, що будеш робити?

– А ти на другу! – блиснув очима Федько. – А з тої ще на другу!.. От зроби так! Зробиш? Га?

– А ти зробиш?

– Може, і зроблю...

Толі страшенно хотілося подивитись, як Федько буде стрибати з крижини на крижину. Він пострибає і, розуміється, злякається й почне плакати; його знімуть із криги, а всі потім будуть з нього сміятися. Хай не задається.

– Нізащо не зробиш! – сказав Толя Федькові, киваючи на річку.

Федько мовчки подивився на нього й нічого не сказав. А Толя бачив, як у Федька навіть губи побілели, а очі стали такі чудні, гострі, коли він вдивлявся в кригу. Ага! Мабуть, боїться.

– Ану, спробуй! – знов сказав Толя. – Ти ж хвалився, що будеш їздити на крижинах. Ану!

А крижини сунули та сунули. Іноді вони розривалися й між ними робилась чорна, страшна латка води. У тій воді пливала солома й трісочки. І солома, і трісочки крутились і десь зникали – так вертіло там воду.

– А давай об заклад, що перейду на той бік! – умить звернувся Федько до Толі.

– Ба не перейдеш!

– Ну, давай! Об що йдеш! Як перейду, даси мені свій ніжик, що з костяною ручкою. А як не перейду, я тобі дам свого чижика. Хочеш?

Толі зовсім не хотілось чижика, – навіть йому чижик? – але він згодився.

– Ну, добре! Давай руку. Спірка, перебивай. Спірка перебив, і Федько став тісніше підперізуватись, оддавши Стьопці свої книжки.

– Тільки ви мовчіть... – тенором сказав усім Федько. – А то, як побачать, що я хочу переходити на той бік, то не пустять. Нехай думають, що я хочу коло берега походити.

– Добре!..

Федько підперезався, узяв у руку палицю, спробував її й насунув щільніше шапку.

– Ну, гляди ж! – промовив він до Толі якимсь чудним голосом і пішов просто на кригу.

– Федько пішов! Федько пішов! – закричали хлопці, які вже давно зачіпали його, щоб ішов на кригу.

Федько стрибнув на лід і, наче пробуючи його, потопавав ногами. Крижина добра була, товста, міцна.

Федько потрошки наблизився до другої, походив і палицею зміряв, чи товста. Потім озирнувся до берега й раптом стрибнув на другу крижину.

Спірка, Стюпка й Толя дивились за ним із замиранням серця.

– А куди ти там? – закричав до Федька якийсь робочий збоку. – Куди понесло тебе? Вертайся назад!

Але Федько, мов не чуючи, підбіг на край своєї крижини і знов став тикати під нову крижину. Та була зовсім тонка. Спробував надушити її палицею, – угинається. А позаду кричать і махають руками, щоб вертався. Федько вибрав іншу – ця товща. Розбігся і стрибнув. Крижина тільки злегка хитнулася і заспокоїлась.

– Та що він, сказився, паршивець! – закричали вже інші на березі. – Куди його потягла нечиста сила? Ей ти, вертайся сюди зараз!

– Ну, дивіться на цього одурілого хлопця!

– Та біжіть стягніть його, сукиного сина!

Але бігти було вже пізно. Федька несло вниз, і він був уже на середині. Він часом оглядався, піднімав на палиці шапку, весело крутив нею і кричав щось. Розібрати не можна було, що він саме кричав, але чути, щось веселе і завзяте.

– Та чий він? – питалися кругом.

– Федько, Івана типографчика син. Халамидро звісно.

– Ну й пробийголова... Ач яке виробляє! Ах ти ж, Боже наш!

А Федько, справді, щось надзвичайне виробляв на річці. Він то повз на животі по тонких крижинах, то впирався палицею і перестрибував через водяні латки, то бігав з кінця в кінець криги, не маючи виходу. Здавалось, ось-ось налетить на нього ота кучугура криги, зітре, зімне й сліду не зостанеться од комашинки-хлопчика. Але комашинка, якимсь чудом, ловко видряпувалася на самий гребінь кучугури, скоренько з'їжджала з неї і бігла знову з крижини на крижину.

На березі було тихо. Хлопчики завмерли з роззявленими ротами й широкими очима. Старші хвилювались і пильно слідкували за кожним рухом «шибеника». Як той щось замнеться, так усі зараз затурбуються, деякі починають кричати всякі поради:

– Управо, управо бери, сукин син!

– Куди вправо? – махає на порадника другою рукою. – Там вода, хай жде, друга крижина підпливе... Не рушся, стій на місці!

На щастя, Федько не може чути ніяких порад і щасливо добирається до берега.

Хлопчаки починають од щастя пищати, боротись, кидати каміння в кригу. Дорослі легше зітхають і, хитаючи головами, лають Федька-халамидника. Але в лайках нема ні злості, ні досади. Ловкий хлопчак, що й говорити. Як брався, собака, га?

Федько з того боку махає надітою на палицю шапкою. Той берег пустий, бо туди не можна пройти з вулиць – чиїсь мури й тини.

– А як же він назад добереться? Невже знов по крижинах?

– А так і є, він знов на крижинах!

Справді, Федько стрибнув на крижину, потім на другу, і знов на березі всі притихли, слідкуючи за одчаяним хлопцем. Ніхто вже не кричав порад, ніхто не лаявся, тільки не зводили очей з маленької комашинки, яка дряпалась, бігла серед страшних сірих крижин, стрибала, метушилася. Така маленька комашинка, а як вона ловко, безстрашно обдурювала величезні шматки льоду, що з тріском лізли на неї, немов збирались розчавити нахабне живе створіння. Як це створіння топтало ту сіру купу криги і ще навіть часом вимахувало своєю малюсінькою паличкою.

– Ну, й шибеник! – зітхав хто-небудь, як Федько видряпувався з скрутного місця.

А «шибеник» все ближче й ближче присувався.

Ось уже недалеко. Видно вже, як швидко оченята його бігають на всі боки, вишукуючи місце, де перестрибнути. Найшов. Вперся палицею. Палиця сприснула. Ударив дужче в лід і знов уперся. Стоїть добре. Раз! – і вже на другій крижині. Жилаве, чортове хлопча. Стрибає, як кішка.

І от хлопча вже на березі. Круг його крик, писк товаришів. От це молодець, так молодець. От як треба!

– Ну, щастя твоє, що ловкий! – качають головами дорослі. Але не лають і не сердяться, – що говорити такому зайдиголові!

Толя аж задихався, дивлячись, як Федько перебирався по крижинах. Оченята йому розгорілися, серце билось міцно й гаряче. Нічого там страшного нема, на тих крижинах. А зате як інтересно, як весело! От би взяти та й собі побігти. Тільки скинути калоші, а то в них важко. То зовсім не трудно. Узять у Федька палицю, встромляти у лід і стрибати. Велика штука!

А коли Федько вийшов на берег, коли його оточили хлопці й з радістю та захватом дивились на нього, як на героя, Толя почув, що він теж може перейти. І не тільки може, а от візьме й перейде!

І він, нічого нікому не кажучи, хутенько скинув калоші, струсив ранець з плечей на землю й підійшов до Федька.

– Дай мені свою палицю! – сказав він.

Федько здивовано подивився на панича.

– Нащо тобі?

– Я теж хочу йти на той бік.

– Куди?

– На той бік.

Спірка й Стьопка так і фиркнули. Але Федько не засміявся.

– А як упадеш у воду?

– Не бійсь, не впаду. Давай!

– Лучче не треба, Только... Ти не вмієш.

– Овва! Ти один умієш. Ну, давай палицю. Що, може, жалко?

– На... – стиснув плечима Федько, – тільки гляди...

Толя взяв палицю і пішов на кригу.

– А куди знов? Чого? Хто? – раптом закричали люди, побачивши Толю на льоду.

Але Толя, так само, як Федько, побіг далі й стрибнув на другу крижинку. У цей час насунула ціла купа льоду й одрізала Толю від берега.

Толя опинився сам серед страшних, холодних крижин, які всі ворушились, лізли одна на одну, тріщали, крутились.

На березі щось кричали, бігали. Толя розтервся, хотів бігти назад, але не можна – перед ним ціла смуга води. А ззаду суне величезна скеля льоду. Вона наче спеціально хоче налізти на Толю, так весь час напірає на його кригу.

Толі зробилося страшно. У руках стало якось дуже холодно, ноги ослабли і сковзнули по льоду. Хотілося впасти на лід, притулитися до нього всім тілом і кричати, кликати на поміч.

Але він і те боявся зробити. Тільки стояв і тихенько став плакати.

А люди на березі хвилювались, кричали, радились, як вирятувати Толю, і не знали, що зробити, бо кожний радив одне, другий друге, третій третє. Усі йшли разом з крижиною, на якій стояв і плакав Толя, кричали, махали руками, кудись когось посиляли. А Толя тим часом плив усе далі. Він уже випустив палицю з рук і хукав на червоні пальці, обливаючи їх сльозами.

Деякі з дорослих пробували зайти по крижинах з другого боку, але крига угиналась, ломилась під ними, і один швець навіть трохи не впав у воду.

У цей час звідкись узявся Федько. Він, як тільки Толя розтервся на льоду, й усі побачили, що злякався, – десь зразу зник. Його навіть хотіли вилаяти, що призвів панича до такої біди. Але Федько як під кригу пішов.

– Ага! Злякався, стервин син! Шибеник чортів, навчив хлопця та й утік.

Усі вже знали, що Толя хазяйський синок, а деякі навіть побігли за його папою.

І от, коли всі метушилися, бігали і не знали, як вирятувати Толю, несподівано з'явився Федько. У руках йому була довжелезна палиця, у яку він почав забивати гвіздка, раз-по-раз заклопотано подивляючись на Толю. Спірка й Стьопка всіма силами старались помагати йому.

Ну, гвіздок забитий, держитесь добре.

– Ану, гей, дайте дорогу... З дороги ж!

Усі розступилися на крик. А диви, знов цей шибеник! Але він з палицею, чи не рятувати панича збирається?

– Ти куди, халамидро?

– Дорогу!.. Ану, дайте дорогу!

Федько продерся крізь юрбу, вибрав крижину і стрибнув.

– Держись, Только! Я зараз буду коло тебе! Держись, не бігай, стій на місці!

Толя, забачивши Федька, захвилювався й хотів бігти йому назустріч, але приказ Федька зупинив його.

Хвилин через п'ять Федько вже був на Толиній крижині.

– Ну, давай руку... Іди за мною. Та не бійсь, іди сміливо. Палицю візьми та впирайсь. Ну, так... Держись... Стій... Я перестрибну, а ти подожди...

– Ой, не ходи!.. Я боюсь... – ухопився за нього Толя.

— Та стій! От дурне... Я перестрибну й присуну до тебе свою крижину, а ти перейдеш... Бо сам же не перестрибнеш...

Федько перескочив, підбіг на край своєї крижинки й уперся палицею в сусідню купу льоду. Крига зашаруділа й підсунулась до Толі.

– Тепер переходь сюди!.. Ну, от бачиш... Тепер іди на цей край. Іди сміливо, не бійсь... Ставай тут. Стій, не бійсь. Я піду назад, підштовхну тепер до берега...

Федько перебіг на другий кінець крижини і тільки хотів упертись палицею в дно річки, як раптом під ним почувся тріск, крихка крижина розломилась надвоє, і Федько зник з льоду.

Всі так і замерли.

Але Федько не потерявся, він ухопився руками за кригу й зо всієї сили пнувся, щоб його не знесло. Але на латку води, яка сталася від цього, вже сунула нова крига. Вона знесла Федька.

Толя побачив це і з криком забігав по крижині.

– Толю! Толю! – кричав Федько. – Подай мені палицю свою... Подай палицю... Я вилізу...

Але крижину в цей час підбило до берега і Толя, як стріла, вилетів з неї.

Стьопка, Спірка й інші хлопці кинулись до Федька і протягнули йому палицю.

Федько весь посинів уже і хотів взятись за палицю, але рука не слухалась, залякла.

А підійти до нього не можна, бо крижина угинається, заливається водою і може розломитись знов,

– Стьопка, ляж на лід та підсунься до мене, – прохрипів Федько.

З берега дорослі щось кричали, але хлопці їх не слухали. Стьопка ліг і став підсуватись до Федька.

– Зійдіть там з криги, хто лишній, – крикнув Стьопка, озирнувшись.

Але в цей час один з хлопчиків подав Стьопці шворку, зв'язану з поясів. Стьопка кинув її Федькові.

– Хватай, Федю! Хватай... Швидше, Федю, бо крига йде.

Федько протягнув руку, але знов ухопився нею за лід.

– Не можу... – прошипів він, – руки не держать, упаду...

І раптом вхопив зубами за шворку, набрав повен рот, міцно стиснув зуби і мотнув головою, мовляв: «Тягни!».

Стьопка, хлопці й дорослі з берега почали тягти Федька.

– Держись, Федю, держись, нічого... Ех, держись ще трошки! Браво!

Федько був увесь синій од холоду й того, що держався зубами за пояс. Але, як тільки витягнули його на тверде, він став на ноги і почав швидко-швидко топати й махати руками. Вода лилася з нього, зуби йому цокали, але він на те не вважав.

– Нічого, не перший раз, я цієї зими три рази на льоду провалювався. Треба тільки бігати.

Але йому не дали побігати. Десь узялись папа й мама Толі, а з ними мати Федька, Толя, побачивши їх, затрусився і з криком та плачем кинувся до них.

– Папочко!.. Мамочко!.. Я не винен, я не винен!..

Але папа й мама не дали йому говорити. Схопивши його під руки, шарпнули і потаскали додому.

Мати Федькова теж схопила Федька і так торсонула, що з того аж бризки посипалися.

– Додому, іроде! Ось я тобі покажу! – І знову так потягнула, що Федько мусив бігти за нею. Такою блідою й лютою Федько ніколи не бачив свою матір.

А попереду батьки тягли Толю, який весь час спотикався, щось кричав і голосно плакав. Батьки йому щось відповідали і шарпали так, що Толі кілька разів спадала з голови шапка.

Раптом вони зупинились і подождали Федька з матір'ю .

– Він був на льоду? – грізно звернувся батько Толин до Федька.

Федькові було дуже холодно, зуби йому не переставали стукати, все тіло боліло од шарпання матері, але він все-таки встиг помітити, що у батька Толиного аж слина запеклася на губах, а очі налились кров'ю. А Толя з жахом задирав голову то до мами, то до папи і жалібно говорив:

– Я не винен, я не винен...

– Мовчи! – крикнув до нього батько, і знов повернувся до Федька: – Був він на льоду?

– Був... – цокаючи зубами, сказав Федько.

– Неправда! Неправда! – ще жалібніше і з страхом забився Толя. – Я не хотів іти, а вони мене потягнули на річку. А потім Федько взяв і пхнув мене на кригу... Спитайте всіх... Я не винен...

Федько аж труситись перестав і подивився на Толю. А мати Федькова так і спалахнула.

– Ох, Боже ж мій! Та що ж ти собі думаєш, люципере ти! Та батько ж з тебе три шкури здере, та він же на тобі живого місця не оставить. Чом тебе чортяка не вхопила там у воді, ти, ідоляко!

І вона зо всієї сили ударила Федька по голові. Федько аж упав на одне коліно й закрив руками голову. Мати знов хотіла вдарити його.

– Подождіть, Іванихо! – зупинив її батько Толин і підняв Федька. – Встань... Чекайте, Іванихо... Я хочу спитати його... Федьку, я вірю тобі, я знаю, що ти ніколи не брешеш, не брешти й тепер: говори, ти потягнув Толю на річку?

Федько трусився, коліна йому зігнулись і хилитались на всі боки. Він мовчав.

– Говори ж, падлюко! – торсонула його мати.

Федько глянув на Толю, – той великими, повними страху й тоски очима дивився прямо на нього. Сльози текли йому по щоках і зупинялись в куточках рота. Толя машинально злизував їх язиком і все дивився на Федька з чеканням чогось страшного.

– Ну, говори ж, Федьку! – нетерпляче сказав Толин батько.

Федько одвів очі од Толі, похилився і тихо сказав:

– Повів...

– І пхнув його на кригу?

– Пхнув...

– Паршивець же ти! – крикнув Толин батько і сильно хляснув Федька по лиці. А потім повернувся до Федькової матері і сказав: – Надіюсь, що на цей раз чоловік ваш покарає його, як слід... Інакше, лучче очистіть мені квартиру.

Федькові знов упала з голови шапка, як ударив його Толин батько. Він підняв її й подивився на Толю. Але Толя тулився до матері, яка милувала вже і жаліла його.

А ввечері, коли мав прийти батько Федьків з роботи, Федько кашляв і облизував гарячі губи. Йому було страшенно жарко.

– Ага, бухикаєш, кашляєш, ідоле? – обзивалась од печі мати. – Підожди, підожди, візьме тебе чорт... Ось нехай ще батько прийде та погріє ще ремнем. Що, єсть жар?

– Єсть... – тихо одповів Федько, а сам придивлявся, як в очах його стояли дивні жовті й зелені плями.

Коли батько прийшов і мати стала йому розказувати, Федькові в очах уже було зовсім жовто і голова була страшно тяжка й гаряча; така була тяжка, що не можна було держати її на плечах і хотілося покласти чи на стіл, чи на землю, чи хоч у піч – аби покласти.

Мати говорила, але Федько навіть не слухав і не пам'ятав вже нічого. Він тільки, як крізь сон, бачив, що татуньо чогось страшенно став лютий, такий лютий, що аж говорити не міг і тільки хапався то за горло, то за ремінь.

Потім Федька поклали на стілець і били вже як слід. Але Федько й на цей раз навіть не скрикнув. Тільки, як батько пустив на мент руку, якою держав його, Федько упав додолу й не рушився.

– Устава-ай!! – ревнув батько й шарпнув сина за руку; але рука була така гаряча, а лице сина було таке дивно спокійне, що батько кинув ремінь і нахилився до Федька. Федько вже нічого не чув і не бачив.

А через три дні він лежав мертвий. Разів зо два він приходив до пам'яті, питав, чи били Толю, щось бурмотів і знов падав непритомним. А в непритомності когось просив, комусь грозився й усе чогось допитувався в Толі.

Батько й мати не одходили від його постелі, трусилися і мовчки боролись з смертю. Але смерть поборолася.

На четвертий день Федька ховали. На кладовище йшли хлопці зо всіх сусідніх вулиць. Спірка, Стьопка й Гаврик плакали навзрид.

А Толя тихенько виглядав із вікна. Мама йому строго наказала не виходити до вуличних хлопців.

А йому було цікаво подивитись, як будуть ховати Федька-халамидника.

Коли Федькова труна сховались за рогом вулиці й не було вже нікого видно, Толя відійшов од вікна, перекрутився на одній нозі й побіг гратися з чижигом.

Цього чижика він сказав Федьковій матері віддати йому, бо він його виграв у Федька.

ГРИГІР ТЮТЮННИК

ДИВАК

На початку зими ходити Олесеві до школи можна двома стежками: одна бором, друга – річкою. Сюди зручніше, та в зазимки лід на річці тоненький, так і зяє чорною прірвою. Тому кожного разу, коли Олесь виходить з дому, мати наказує йому:

– Гляди ж, сину, річкою не йди. Там ще лід молодий.

Олесь смирно стоїть біля порога, слухає. Він ще малий, головою ледь до клямки дістає. Очі в нього чорні, глибокі, як вода в затінку, дивляться широко, немов одразу хочуть збагнути увесь світ.

Олесь любить зиму. Йому подобається робити перші протопти в заметах, знімати снігові очіпки з кілків у тинах – вони стають тоді голі та сором'язливі, як стрижені допризовники.

Ще любить Олесь малювати на снігу всяку всячину. Присяде навпочіпки й водить пальцем сюди, туди. Дивись, хата виходить, з бовдура дим валує, а на тину півень горланить, розчепіривши дзьоба ножицями. Олесь пхає заляклого пальця в рот і, гримаючи чобітком об чобіток, милується своїм творінням, аж доки хтось не гукне з двору:

– А чого ото ти, парубче, не йдеш до школи? Ось підожди, я матері скажу!

Олесь підскоче, як злякане пострілом звірятко, засміється тоненько: гі-гі, – і подається в сосни.

У бору снігу мало. То там, то сям проглядає крізь порóшу трава з примерзлими до землі зеленими чубчиками, стримлять низенькі пеньки з жовтуватою, немов старий мед, смілкою на зрізах. Тихо навкруги й затишно. Тільки часом шелесне по гіллі вальок снігу, струшений вітром з верховіття. Десь неподалік чути: цюк-цюк-цюк, – дятел порається. Олесь нахилиється, крекче, пильно мружить око. Пальтечко в нього товсте, а сам тонкий; важко нахилитись: дух спирає, під очима набряка, тому кожен сучок птицею вздривається.

Аж он під старою сосною латка шишок рябіє. Ба! Ще одна впала. Ось де він, дроворуб! Олесь стає навшпиньки й крадькома пнеться на косогір.

Зачувши людину, дятел перестав цюкати, повів гартованим дзьобом з боку в бік і націлив його на Олеся: чого тобі тутечки? Здригнувся, хльоснув крилом по корі і зник, залишивши у вузенькому дуплі шишку. Олесь хотів дістати її й покуштувати, та передумав – і притулився вухом до стовбура. Його ледве помітно розгойдувало, під корою щось жалібно скрипіло, а внизу під підошвами в Олеся ворушилось коріння – помирає сосна... Олесь нагріб чобітками снігу під окоренок, утрамбував його гарненько і, вирішивши, що тепер сосна не впаде, погицав через замети до школи.

Ще здалеку побачив міст з гатками по обидва боки. По той бік мосту, через вигін, червоніє крізь біле плетиво запарошених дерев цегляна школа. З бовдурів дим угору тополиними стовпами. Повітря пахне торф'яним духом і весняним випаром сирих вільхових дров. Ліворуч від мосту чорніють мії, виграючи на сонці блискучими хвильками, – там б'ють джерела; а праворуч, на мілині, де лід міцніший, гасає ватага школярів. Лід гнеться, цьворохає од берега до берега, здуваючись попереду ватаги, мов ковдра на сні. З проломин цівками цебенить вода і заливає плесо.

– Ей, Олесю! – кличуть з гурту. – Гайда з нами подушки гнуть!

– Навіщо лід псуєте? – у відповідь Олесь. – Він ще молодий.

Дітвора сміється: дивак.

А Федько Тойкало розбишакувато вишкірив зуби і, вказуючи рукавом на Олеся, заволав так, що шия одразу зробилась тоненькою:

– Бий зрадника! – підскаочив, тицьнув Олеся ліктем під скроню і зник поміж палями.

Олесь згарячу ніяково посміхнувся, поторкав мокрою рукавичкою тверду гулю під оком і, ковзаючись, побрів до школи. Під ногами лагідно, мов хмизок у лісі, потріскував лід, а біля ока щось обважніло й сіпалось. Олесь ліг долілиць, притиснув скроню до льоду і почав розглядати дно. Воно тьмарилось мулистим пилком, пускало бульбашки, котрі прилипали до криги – білі, круглі, як воляче око. Течія розчісувала зелений кушир, прями тоненькими ніжками якісь жучки, боком долаючи пружний струмінь. І ввижається Олесеві маленька хата під кушем водяної папороті, а в тій хатці – він біля віконця сидить, рибку стереже. Забажав – вийшов. Ніхто тебе не займе. Іди куди заманеться. Ось карасик пливе. Цап його за пірце: «Добридень, дядьку! Як поживаєте?» Олесь солодко зойкає, щільніше припадає лобом до криги.

Раптом поміж куширами промайнула чорна блискавиця й завмерла осторонь довгастою плямою. Олесь підповз ближче, пригледівся й застогнав від подиву: шука! У зубах у неї тремтіла маленька пліточка.

– Пусти, – видихнув Олесь і ляпнув долонею по льоду. Та шука й не поворухнулась. А плітка зникла. Він підхопився на ноги і став гатить підбором в те місце, де стояла шука, аж доки під чоботом не хрокнула вода.

Біля школи теленькнув дзвоник, улігся гамір. А Олесь сидів посеред річки поруч зеленої, з ряскою, калюжі і плакав. Під мостом бився об палі вихор, згортав до купки сухий очеретяний лист і гнав його в берег.

Олесь підвівся, запхав книжки в пазуху і поплентався до школи.

На першому уроці було малювання. Старенька вчителька Матильда Петрівна ходила поміж партами і, роблячи загадкове обличчя, повільно говорила: «А сьогодні, діти, ми

будемо малювати... перегнійний горщечок. Завдяки цим горщечкам передові колгоспи нашої країни...» Потім вона дістала з портфеля гирунчик і урочисто поставила на стіл.

Діти почали малювати, виводячи кожен своє: той жлуктичко, інший ринку або макітерку. І оскільки дірку в денці ніяк було передати, то її чіпляли збоку. Олесь старанно скрипів олівцем і натхненно прицмакував. Коли ж учителька зупинилася біля його парти, із зошита на неї, презирливо примруживши око, дивився дятел: чого тобі тутечки?

– Олесю, адже я наказувала всім малювати горщечок, – суворо сказала Матильда Петрівна. Їй сподобався дятел, але вона добре знала, що таке вчительська принциповість, тому й додала:

– Я поставлю тобі двійку.

У класі увірвався гамірець. Відмінники дивилися на свого вчорашнього побратима співчутливо, а ті, хто вчився через пень-колоду, з радістю чекали на те, що їхнього полку прибуде. Олесь зібрав книжки, виліз з-за парти і рушив до дверей.

– Куди це ти? – здивувалась учителька.

Олесь похнюпився.

– Я так не хо'!

– Як це – так?

– Гирунчика отого не хо' малювати.

– Чому?

– Дятла хочу...

Доки Матильда Петрівна думала про долю свого авторитету, Олесь вийшов у коридор, похапцем натяг пальтечко і опинився на ганку.

У шкільному садку пурхали синички. У бур'янах вовтузились горобці, скльовуючи реп'яшачі кім'яхи. Десь у вільхах по той бік річки били пеньки: бух, бух. Дзень, – сокира сприснула.

Олесь уявив собі, як гарно зараз у лузі, і побіг у верболози.

Там він блукав до самого вечора. Обмацував холодні пташині гнізда, їв мерзлу калину, доки не набив оскоми. Потім шукав осикові трухляки, ховав за пазуху і, нап'явши пальтечко на голову, дивився: світять чи не світять? У кущах, заплетених осокою, шарудів вітер, попискували миші; а в березі терлись одна об одну вільхи, сповнюючи луг тривожним стогоном.

Сонце пробило в хмарах над байраком вузьеньку ополонку, яскравим променем стрельнуло на левади. Олесь радісно мружився йому назустріч, зводив очі до перенісся, ловлячи золоту мушку на кінчикові носа.

Надвечір хмари опустилися нижче, а тополі над селом повищали й набрали войовничого вигляду. Треба було йти додому. Олесь грядками вибрався на вигін і став чекати, доки випустять школярів.

Під тинами на колодках або просто навприсядки сиділи дядьки, смалили цигарки, гомоніли:

– Он бач: вільха в лузі почорніла... На відлигу, мабуть.

– Еге ж, риба в ятір піде...

Біля школи грюкнули двері. Діти товпами посунули по домівках.

Ще здалеку помітивши дорослих, хлопчак бокаса ходять один побіля одного, щоб поборотися. Дивись: зчепились, водяться, хекають, наслухаючи краєм вуха, що скажуть біля тину. А там:

– Ач 'кий геройський парубок!

– А ото, мабуть, Наталчин, – кажуть біля тину, помітивши Олеся. – Ба яке смирне...

– Еге, воно якесь дивакувате...

Слухає Олесь і не розуміє: хвалять його чи лають.

На мосту Олеся дожидав Федько Тойкало.

– На попоїж, – сказав ніяковіючи і втиснув Олесеві в руку подавлений теплий пиріг. – Бери, дурний, з м'ясом.

Олесеві не хотілось пирога, але він зрадив примиренню і, щоб віддарувати товариша, хутенько занишпорив по кишнях, дістаючи звідти духмяні верчики хмелю, сухе листя різного карбування, плетене з прядива та волів'ячої шерсті ремезяче гніздо, схоже на башличок.

– Забейкався ти, – сказав Федько і почав обминати Олесеві пальтечко.

Олесь ще дужче захвилювався, ледве не заплакав від щирості і солодкого почуття братерства. Він ухопив ремезяче гніздо й обома руками подав його Федькові. Той заховав подарунок під полу, пом'явся.

– А вчителька сердилась, як ти пішов... ги-ги... страх!

Потім ударив себе книжками по гузенцю, крикнув: «Гат-тя-вйо!» – і подався до річки трусити ятері.

У селі ледь вечоріє, а в сосні вже крони зімкнуло пільмою. Олесь біжить підтюпцем і раптом помічає, що дерева теж біжать, кружляють, ховаються одне за одного, немов у жмурки грають. Олесь зупиняється – і дерева завмирають.

По той бік сосни чути: сани скриплять, коні ширхають і голос діда Прокопа:

– А но-но!

Уздівши Олеся, дід натягає віжки.

– Сідай, внуче, по солону поїдемо.

Олесь радо вмощується, махає на коней:

– Гат-тя-вйо!

– А що, поставили п'ятірку? – питає Прокіп, вишкіряючи порожні десна.

Олесь сором'язливо ховає обличчя в рукав.

– Сьогодні не ставили. Вчора тільки.

Поминули провалля, майже вщерть занесене снігом. На ріллях цілим хутором замаячили скирти.

– Но-ноу... — стогне Прокіп і ворушить пужалном. Коні шулять вуха, зриваються бігти. А сосни позаду вигойдують «шу-ші-ші-і» – і коні зупиняються.

– Діду, чого про мене кажуть – дивак?

– Невстріливий, значить. Дивний еси. – Прокіп двома пальцями, як щипцями, ухопився за ніс і висякався так лунко, що аж коні побігли. – Хто ж ото таке патякає? – спитав перегодом.

– Дядьки на вигоні.

– Ет, фармазони... Ти їх не слухай. – Помовчав. А далі: – Воно, звичайно, правильно. Завзяття в тебе обмаль. Все чогось у землі порпаєшся. А треба – в людях. Та отак побіля них, отак... Того – ліктем, того – почотом... Гульк – уперед вийшов. А першого не перечепиш, бо не доженеш. О!

Олесь винувато підсьорбує носом.

– Діду, чому дятел шишки їсть, а щука – пліточок?

– А то вже хто якого поріддя.

– А я не забрав у дятла шишки, – хвалиться Олесь.

– І вірно. Навіщо вона здалась. Це як путнє щось побачиш – дощечку, скажімо, або гвіздочок – тоді бери.

– Навіщо?

– Пригодиться.

Коли набирали солону, дід часто сповзав із скирти, нанизував солону на ріжняки і гуцав так, що аж ліса скрипіла.

– Товчи, внучку, гніти! – хекав. – А я ще якийсь навильник скину. – І знову дерся на скирту.

Спочатку Олесь надолужав, потім заморився і сів.

– Навіщо стільки беремо?

– Як навіщо? – озвався з пільми Прокіп. – Це ж собі, а не тещі. Хе-хе! Ти знаєш, що таке теща? Ні? Підростеш – узнаєш. Клята баба.

– А якщо коням важко буде? – своєї Олесь.

– Нічого. Зате нам легко. Натопив – і вилежуйся собі на печі. Ти відпочинь, а тоді ще пострибаш. Воно ж таки груз.

Поверталися додому в темряві. Ліпив мокрий сніг, припорошуючи білим конячі спини. Прокіп хльоскав батогом і лаявся. А Олесь сердито сопів у нього над вухом і підбивав руку. Замахнеться Прокіп гарненько, цьвох – і мимо.

– Не бий, – благає Олесь. – Бачиш: важко.

Прокіп зітхнув і, намотавши батога на руку, щоб не згубить, обернувся до Олесь.

– Ось послухай, дурнику, що я тобі скажу. Слухай і на вус мотай. Тут, на землі, не бити не можна. Тут не ти, так тебе одрепають ще й плакати не дадуть.

Подався вперед і, обдаючи Олесья прілим духом давно не митої бороди, захарчав у саме вухо:

– Пойняв?

Олесеві зробилося сумно. Закортіло швидше туди, в село, де сніг плете навколо електричних ліхтарів густі рожеві сіті, й привітно світяться вікна в хатках.

Попереду білою стіною підвівся бір. Він уже не гув і не шикав на коней.

– Мовчить, – тихо сказав Олесь.

– Снігом забило, – пояснив Прокіп. – Вітер гілля не зрушить.

Дома Олесь не став ждати, доки дід з матір'ю скидають соломку, швиденько роздягся і поліз на піч. Через деякий час у сінях заgrimали чобітьми, загомоніли.

– Ото ж я й кажу, – говорив дід, – неглемедза він у тебе, Наталко. Дивак... Затопчуть його... Бо воно ж як деревце в пагоні...

Потім дід увійшов до хати, заглянув на піч.

– Змерз, онучку? А ти ножки – на черінь, а зверху кухваєчкою...

Олесь глибше зарився в подушку і тоненько заскімлив.

Прокіп підняв брови сторчака.

– Он диви, чого це він розприндився?

– Геть, не займайте його, – сумно обізвалася мати з хатини. – Їжте вже.

– А хіба я що? – мимрив Прокіп. – А йому нічого такого й не казав...

Він їв швидко, винувато витріщав очі, плямкав тихіше, ніж завжди, і губив крихти в бороду.

Олесь непомітно для себе заснув. А вночі крізь сон благав матір розповісти казку про Івасика-Телесика, злякано зойкав, коли відьма гризла дуба, і радо сміявся, коли гусиня взяла Івасика на свої крилята. Вдосвіта знов загули на морозі сосни і закричали півні на горищах. Народжувався новий день.

Бóвдур – димар.

Порóша – перший сніг.

Куші́р – рослина, що росте у воді; водяна кропива.

Жлúкто, рíнка, макітра – види посуду.

Ятір – рибальське знаряддя.

Забéйкатися – тут: забруднитися.

Пúжално – руків'я батога.

Фармазóн – тут: вигадник.

Черінь – площина над зводом печі, на якій сплять, сушать зерно та ін.

МИХАЙЛО КОЦЮБІНСЬКИЙ

ХАРИТЯ

I

У печі палав вогонь і червоним язиком лизав челюсті. В маленькій хаті було поночі, по кутках стояли діди. На постелі лежала слаба жінка й стогнала. Се Харитина мати. Шість тижнів поминуло, як помер її чоловік, батько Харитин, і відтоді бідна удова тужить та слабує, а оце вже другий день, як зовсім злягла. Злягла саме в жнива, в гарячий час, коли всі, хто вміє жати, подались на ниву збирати на зиму хліб. І вдовине жито поспіло, та нема кому його жати: сиплеться стигле зерно на землю, а удова лежить недужа: тяжка слабість спутала руки й ноги, прикувала до постелі... Лежить бідна мати Харитина та б'ється з думами...

Рипнули двері.

— То ти, Харитю? — почувся млявий голос слабої.

— Я, мамо!

З дверей виткнулось спершу відро, до половини виповнене водою, далі русява головка дівчинина, нахилена набік до відра, а далі права рука, піднята трохи догори. В хату увійшла Харитя і поставила коло печі відро. Їй було вісім років. Десь дуже важким видалось Хариті те відро з водою, бо, поставивши його на землю, хвилинку стояла нерухомо, спершись на припічок і важко дихаючи. Ліва рука від незвичайної ваги зомліла, і Харитя не могла її зігнути. Але се було одну хвилину. В другій — метнула Харитя до мисника, легесенько, мов кізка, стрибнула на лаву, зняла з полиці горщик і поставила його коло відра.

— Що ти робиш, доню? — поспитала мати.

— Вечерю варитиму, мамо.

Слаба тільки зітхнула.

А Харитя й справді заходила коло вечері. Змила в мисчині жменьку пшона, вкинула щіпку солі та зо дві чи зо три картоплини, налила в горщик води і приставила його до вогню. Любо було глянути на її дрібненькі, запечені на сонці рученята, що жваво бігали від одної роботи до другої. Великі сиві очі з-під довгих чорних вій дивилися пильно й розумно. Смугляве личенько розчервонілося, повні вуста розтулилися,— вся увага її була звернена на роботу. Вона забула навіть і за нові червоні кісники, що двічі обмотували її русяву, аж білу, головку. Кісники ті були її радість, її гордощі. Оце третій день, як хрещена мати подарувала їй ті кісники, а Харитя й досі не натішиться ними.

Мати стиха застогнала.

Харитя стрепенулась і підбігла до ліжка.

— Чого ви, матінко? Може, водиці холодної? Що у вас болить? — ластівкою припадала вона коло недужої.

— Ох, дитино моя люба! Все в мене болить: руки болять, ноги болять, голови не зведу. От, може, вмру, на кого ж я тебе лишу, сиротину нещасну?.. Хто тебе догляне, вигодує?

Харитя почувала, що її маленьке серце заболіло, наче хто здавив його в жмені; сльози затремтіли на її довгих віях. Вона припала матері до рук і почала їх цілувати.

— Що ми робитимемо, доню? От довелось мені злягти саме в жнива... Хліб стоїть у полі невижатий, осипається... І вже не знаю, як мені, бідній, недужій, запобігти лихові... Як не зберемо хліба — загинемо з голоду зимою!.. Ох, боже мій, боже!

— Не журіться, мамо! Не плачте! Адже ж бог добрий, мамо! Бог pomoже вам одужати, pomoже вам хліб зібрати... Правда, мамо?.. Правда?..

II

Поки Харитя говорила ті слова, в біленькій головці її промайнула думка: як то нема кому жати? А вона що ж робитиме? Ще торік ходила вона з мамою на ниву, бачила, як мати жне, ба, сама брала серп і жала! Адже ж вона багато б нажала, якби мати не сварила за скалічений палець! Але торік вона була ще маленька, маленькими рученятами не могла

вдержати серпа, а тепер вона вже виросла, набралася сили і руки побільшали. Харитя глянула на свої руки. Адже сими рученятами вона принесла з річки піввідра води, хоч яке воно важке, те відро! Завтра, коли розвидниться, встане Харитя, нагодує маму (коли б ще схотіли їсти, а то відколи слабі — саму воду п'ють), візьме серп і піде в поле. А вже як буде жати! І не розігнеться! І уявилась Хариті вижата нива, а на їй стоять полукипки і блищать проти сонця, як золоті. І сама Харитя стоїть на полі, дивиться на свою працю і думає, як би звести хліб у стодолу. От що вона зробить: піде до хрещеного батька, обійме його рученьками за шию і скаже: «Тату мій любий та милий! Я вже вам бавитиму маленького Андрійка, буду йому за няньку, тільки зvezіть наш хліб та складіть у стодолу!» Він добрий, батько хрещений, він її послухає, зведе хліб. А як же зрадіє мати, коли Харитя прийде до неї й скаже: «А бачте, матусю кохана, а я ж вам не казала, що бог pomoже нам зібрати хліб? Увесь хліб у стодолі!» Мати з радощів вичунає, пригорне доню до серця, поцілує, і знову житимуть вони веселі та щасливі і не згинуть зимою з голоду...

В печі щось бухнуло, засичало.

То збігав куліш.

Мерщій кинулась Харитя до печі, одставила горщик, доглянула страву й насипала в полив'яну миску гарячого кулішу. Мати виїла ложок зо дві та й поклала ложку. Страва здалась їй несмачною, противною. Харитя їла чи не їла, швиденько помила посуд, поскладала його на мисник, засунула сінешні двері і стала навколішки перед образами молитися богу. Вона складала ручки, хрестилась, зітхала та здіймала очі догори і дивилась пильно на образ, де був намальований бог-отець. Вона вірила, що господь любить дітей і не дасть їх на поталу. Адже недурно тримає він у руці золоте яблучко з хрестиком: певне, він дасть те яблучко добрій, слухняній дитині. І Харитя своїм дитячим лепетом прохала у бога здоров'я слабій матусі, а собі сили вижати ниву. Ся думка не давала їй спокою, їй хотілося швидше діждатися ранку. «Ляжу зараз спати, щоб завтра раніше прокинутися»,— подумала Харитя й, поставивши коло мами воду на ніч, лягла на лаву. Але сон не зліплював їй очей, він десь утік з цієї хати, бо й недужа мати не спала й стогнала. Повний місяць дивився у вікно і на комині намалював також вікно з ясними шибками та чорними рамами. Харитя поглядала в той куток, де лежав серп, і думала свою думу. А надворі так місячно, ясно, хоч голки збирай. Харитя сіла на лаві і глянула у вікно. В імлистій далині, осяяні срібним промінням місячним, стояли широкі лани золотого жита та пшениці. Високі чорні тополі, як військо, стояли рядами край дороги. Синє небо всипане було зорями. Зорі тихо тремтіли... «А що, якби тепер вийти на ниву? Е, ні, страшно, вовк вибіжить з лісу, русалки залоскочуть, страхи повилазять з пшениці...» І Хариті справді стало страшно, вона знов поклалася на лаві і одвернулася од вікна.

— Чому ти не спиш, доню? — питає мати.

— Так... я зараз спатиму, мамо!

Мати стогне, а Харитю живий жаль бере за серце. Бідні мама! Все болить у них. Коли б той добрий бог послав їм полегкість! Аж ось трохи згодом і слаба мати, і копи на полі, і русалки, і вовк, і ясне вікно на комині змішуються в якійсь кумедній плутанині. Сон, влетівши до хати, бере Харитю під своє крило. Срібний промінь місячний тихо сяє на білій головці дівчинки, всміхається до нових червоних кісників, гуляє по смуглявому видочку та по білих дрібненьких зубках, що виглядають з-за розтулених повних уст.

Харитя спить солодким сном.

III

Рано встало золоте сонечко. Рано, разом з сонцем, прокинулась і Харитя. Хутенько зварила куліш, нагодувала маму, сьорбнула й сама кілька ложок. Упоравшись, зняла серп з полиці, поклала в торбинку хліба та цибулі і зав'язалась рябенькою хусточкою. Далі поцілувала маму й каже:

— Піду я, мамо, на вулицю до дівчат, побавлюся трохи.

— Іди, доню, та не барись..

Іде Харитя селом, і якось їй чудно. Ніколи не ходила вона сама так далеко від хати. От вже й крайню хату минула, вийшла на поле й стала, задивившись в далечінь на чудовий краєвид. І справді було гарно на ниві, несказанно гарно! Погідне блакитне небо дихало на землю теплом. Половіли жита й вилискувались на сонці. Червоніло ціле море колосків пшениці. Долиною повилася річечка, наче хто кинув нову синю стрічку на зелену траву. А за річкою, попід кучерявим зеленим лісом, вся гора вкрита розкішними килимами ярини. Гарячою зеленою барвою горить на сонці ячмінь, широко стелеться килим ясно-зеленого вівса, далі, наче риза рути, темніє просо. Межи зеленими килимами біліє гречка, наче хто розіслав великі шматки полотна білити на сонці. В долині, край лісу, висить синя імла. І над усім тим розкинулось погідне блакитне небо, лунає в повітрі весела пісня жайворонкова. Віють з поля чудові пахощі од нестиглого зерна і польових квіток. І добре Хариті на ниві, і страшно. Стала вона й не знає, чи йти далі, чи вертатися. Але виткнулась десь далеко з жита червона хустка жіноча, і Харитя згадала і хвору маму, і чого прийшла. Вона подалася стежкою межи жита. Як тільки Харитя увійшла межи жита, гарний краєвид зник. Босі ноженята ступали по втопаній стежці, над головою, межи колосками, як биндочка, синіло небо, а з обох боків, як стіни, стояло жито й шелестіло вусатим колоссям. Харитя опинилась наче на дні в морі. В житі синіли волошки та сокирки, білів зіркатий ромен, червоніла квітка польового маку. Польова повитиця полізла догори по стеблині жита і розтулила свої білі делікатні квіточки. Харитя мимохідь зривала дорогою квіточки та йшла все далі. Аж ось і їх нива. Вона добре знає свою ниву, ось і рівчак той, що промила весняна вода. Харитя поклала торбинку, взяла в руки серп і почала жати. Тихо навкруги. Тільки цвіркун цвіркоче в житі, шелестить сухий колос та інколи запідпадьомкає перепелиця. Жне Харитя, але якось недобре йде робота. Довге стебло путається, великий серп не слухається в маленькій руці, колосся лоскоче спітніле личенько... Аж ось щось наче впекло Харитю в палець. Вона вихопила руку й побачила на пальці кров. Серп випав Хариті з рук, лице скривилося з болю, на очі набігли сльози, і Харитя от-от заплакала б гірко, коли б не нагадала про свою бідну маму. Швиденько обтерла вона кров з пальчика спідничкою, затерла врізане місце землею і почала жати. Стерня коле босі ноги, аж на плач збирається Хариті, піт великими краплями падає на землю, а бідна дівчинка жне та й жне. Якось обернулась Харитя назад, щоб покласти нажаті жмільку, глянула навкруги — і страх обхопив її. Адже вона одна на ниві! Ану, який страх вискочить із жита й задушить її! Раптом — фуррр!.. Перепелиця пурхнула перед самою Харитею і, тріпочучи короткими крилами, ледве перенесла на кілька ступнів своє тяжке, сите тіло. Серце закалатало Хариті в грудях з переляку; далі наче спинилось, і Харитя скаменіла на місці.

Однією рукою стиснула жмільку жита, другою — серп. Лице пополотніло. Здорові сиві очі з жахом дивилися в жито. За хвилинку Харитя трохи відійшла. Серце знов застукало в грудях. Харитя наважилась тікати.

Стежкою наближались дві молодичі. Харитя постерегла їх, знов нагадала недужу, бідну маму і, схиливши русяву головку, взялась до роботи. Вона мусить вижати жито! Вона мусить потішити свою добру нещасну маму!

Молодиці наблизилися до Хариті, впізнали її і глянули одна на одну.

— Ти що тут робиш, Харитю? — спитали разом. Харитя здригнулась, підвела очі на молодичі і засоромилась.

— Жну... мати слабі лежать... нема кому хліб вижати... з голоду згинемо зимою... В голосі її тремтіли сльози. Молодиці знов глянули одна на одну.

— Бідна ж ти, дитино, бідна!..

Враз Харитя почула, що сльози душать її. Зразу якось дуже жаль стало їй слабій матері, дуже заболів той пальчик, що втяла серпом, заболіли ноги, наколені стернею, згадався переляк недавній,— сльози, мов град, посипалися на землю, і Харитя, голосно хлипаючи, заридала.

Молодиці кинулися до неї.

— Що з тобою, дитино? Не плач, перепілочко! Мати твоя, дасть бог, одужає, а жито ми вижнемо, не дамо вам згинути з голоду. Ну, не плач же, квіточко!

Молодиці взяли на руки бідну Харитю, цілували, потішали.

— Ходімо зараз до матері, хай вона втішиться, що має таку добру дитину...

Молодиці взяли за руки Харитю і подались стежкою назад у село. Харитя йшла і тихо хлипала.

IV

Незабаром Харитина мати одужала. Молодиці вижали удовине жито, хрещений батько Харитин звіз хліб у стодолу, і сироти вже не боялися голодної смерті.

Мати цілувала та пестила свою добру дитину, а Харитя щебетала:

— Хіба я не казала вам, матінко, що добрий бог дасть вам здоров'я і допоможе зібрати хліб? Хіба не на моє вийшло?..

ЯЛИНКА

I

Настав святий вечір.

В Якимовій хаті кипіла робота. В печі тріщав вогонь та сичав борщ. Олена, мати Василькова, крутила голубці на вечерю. Василько сидів долі та м'яв мак до куті. Василькові було літ дванадцять. Він був найстарший у сім'ї. Василько м'яв мак і все поглядав то на двох сестричок, що гралися з котом, то на батька, що сидів на полу, схиливши голову.

«Чого батько журяться? — думав він.— Чи того, що нездужають, чи того, що нема грошей викупити від шевця мамині чоботи?»

Рипнули двері. В хату увійшов якийсь чоловік.

— Добридень вам,— удався він до Якіма.— Чи не продали б ви, чоловіче, тієї ялинки, що росте у вашім садочку? Пани послали мене знайти дітям ялинку на святий вечір; я вже другий день шукаю і не можу знайти гарної...

Яким помовчав.

— А що б ви дали? — спитав він перегодом.

— Та вже не будемо торгуватись... Кажіть ціну...

— Три карбованці дасте,— відповів Яким.

— Тату, — обізвався Василько тремтячим голосом,— таж то моя ялинка, ви її подарували мені ще тоді, як мене похвалив учитель.

На блакитні очі в білявого Василька набігли сльози. Йому жаль стало зеленої стрункої ялинки, що одна звеселяла зимою садок. Батько глянув на сина. Василько замовк, прочитавши в тому погляді невимовний смуток.

— Добре, я дам три карбованці,— обізвався чоловік,— але мусите приставити ялинку сьогодні, бо пани ще хочуть прибрати її на вечір.

— А як її приставити, коли я слабкий, а хлопець малий ще,— сказав Яким.

Чоловік глянув на Василька.

— Не так-то вже й малий ваш хлопець... Та й недалечко їхати — годину... Завидна завезе, завидна й поверне...

Яким подумав і махнув рукою.

— Якось воно буде... містечко не за горами.

Чоловік дав завдаток, розказав, куди завезти ялинку, і пішов.

Яким трохи повеселішав: за три карбованці можна було викупити від шевця жінчині чоботи. Хвалити бога, Олена не ходитиме на свята в подраних чоботях.

Він одягся, узяв сокиру й подався в садок. За батьком побіг і Василько.

В садку лежав глибокий сніг. Якимові ноги, узуті в здорові чоботи, глибоко поринали в сніг і лишали за собою цілу низку ямок. Василько то стрибав у ті ямки, то розгортав ногами білий пухкий сніг. Чорні, голі дерева стояли в садку, настобурчившись замерзлими гілочками, і, наче мертві, не ворушилися од вітру. Під деревами, на білому, як цукор, снігу,

сіткою лягла тінь. Аж ось здалеку зеленою глищею заманячила ялинка. Василько з батьком підійшли до ялинки.

Їм обом жаль стало молодого деревця. Струнке, зелене, веселе, воно маяло гілочками, наче раділо гостям... Яким підійшов ближче, замахнувся сокирою і вдарив по стовбурові. Ялинка затремтіла від низу до верхечка, наче злякалася несподіваного лиха, і кілька зелених глищів упало на сніг. Яким рубав, а ялинка тремтіла, як у пропасниці. Василькові здавалось, що вона от-от застогне. Аж ось деревце похилилося, хруснуло і, підтяте, впало на сніг... Василько мало не плакав з жалю. Він бачив, як батько взяв ялинку за стовбур, закинув на плечі і поніс. Верхечок з ялинки волікся за батьком і лишав на снігу довгу, мов стежечка, смужку. Василько глянув на свіжий пеньок, і дві сльозини скотились йому по щічках. Він не міг бачити того пенька, того місця, де за хвилинку перед цим стояла його ялинка, і почав нагортати снігу на пеньок. Незабаром з-під купи снігу не стало видно пенька.

— Васильку, го-ов! а йди сюди! — гукнув з подвір'я батько. Василько побіг до батька.

— Лагодь, сину, сани, відвезеш ялинку. Та хапайся, сину, бо вже ген-ген з полудня, а треба вернутись завидна... Коли б ще снігу не було,— казав Яким, удивляючись у край неба,— наче хмара насувається. Не гайся, Васильку, не гайся, бо нерано...

На стареньких санях лежала вже ялинка. Василько почав лагодитись у дорогу. Він запряг коней, удяг кожушину і виїхав з двору.

II

Повівав холодний вітрець. З краю неба насувались білі, наче молочій, хмари. Разно бігли мишасті коненята. Дорога була слизька, і сани йшли в затоки. На обидва боки від дороги, скільки скинеш оком, розстелилось поле, вкрите снігом, мов білою скатеркою. Твердий синявий сніг грав на сонці самоцвітами. Чорне вороння сідало громадами на сніг і знов здіймалося з місця. Вітер дужчав. Насунули снігові хмари і оповили небо. Сонце сховалось за хмари. Посипав сніжок. Василько вйокнув на коні, і вони побігли підтющем, наближаючись до лісу, що чорною стіною стояв перед ними. До лісу якраз половина дороги. Ще півгодини треба було їхати лісом. Василько в'їхав у ліс. Здорові кострубаті дуби грізно стояли в снігових заметах; їм було байдуже, що бурхав холодний вітер, ішов сніг... Мокрий сніг бив у лице Василькові, заліплював очі, налазив за комір... Мишасті коні зовсім побіліли, обліплені снігом. Василько загорнув руки в рукава, насунув на очі шапку й схилив голову, щоб хоч трохи захиститись од холодного вітру та снігу. Він і не постеріг, що коні звернули з дороги і побігли праворуч. Враз — сани пішли в затоки і вдарились у горбик. Трісь! Щось тріснуло в санях, і Василько дав сторчака в сніг. Коні стали. Василько підвівся, обтріплюючись з снігу, підбіг до саней. Старі, трухляві копили зламались, васаг лежав нарізно від санок. Василько обійшов навкруги саней, оглянув їх і мало не заплакав. Запобігти лихові не можна було. «Підожду, може, хто над'їде та дасть мені яку раду»,— подумав він, поглядаючи на дорогу, яку раз у раз замітав сніг. Але в лісі було пусто. Тільки вітер гучав межі деревами та сипав сніг, закриваючи білою сіткою далечінь... Василько ступнув кілька ступнів наперед і став, широко розкривши очі з переляку та несподіванки. Перед ним з'явивсь ярк, якого не повинно бути на його дорозі. Василько постеріг, що збився з дороги. Що тут робити? Хіба лишити сани з ялинкою в лісі, а самому вертатися з кіньми додому? Василько випріг коні, сів верхи і поїхав назад по дорозі.

В лісі посутеніло. Настав вечір. Василько їхав лісом, коні глибоко поринали в сніг і ледве-ледве переступали з ноги на ногу. Василько незабаром помітив, що він їде не дорогою, а так, лісом, навмання. Він став. «Треба конче знайти дорогу,— подумав Василько.— Вернусь назад до саней і звідти поїду навпростець дорогою». Він повернув коні і поїхав назад. Довго їхав Василько проти вітру та снігу, а саней не було. «Я десь узяв дуже соб, а треба трохи цабе»,— подумав він і повернув уліворуч.

В лісі зовсім затемніло. На землі і в повітрі білів сніг та манячили цупкі, замерзлі стовбури дерев, закурених снігом.

Василько їхав, а саней не було. Коні, бр'юхаючись по заметах та по кучугурах, потомились і стали. Василько заблудивсь. Йому було голодно й страшно. Він заплакав.

Навкруги вила хуртовина, бурхав холодний вітер та крутив снігом, а Василькові згадалась тепла, ясна батькова хата. Весело горить в хаті каганець. На столі стоїть кутя. Батько та дві сестрички сидять за столом, мати подає вечерю. Всі такі весели, гомонять, радіють святечку. Хлопці та дівчата приносять вечерю, поздоровляють з празником, питають про Василька... А може, не радість, не щастя гостює в хаті. Може, мати плачуть, що нема з ними Василька; може, батько журяться та сумні-сумні сидять край столу і не їдять вечері. Ох, коли б хоч виїхати з цього мертвого лісу, побачити дорогу, хату... Василько торкнув коней; коні знялися з місця і нешвидко побрели по глибокому снігу... Але що се? Василько виразно побачив свою хату. Йому видалось, що в маленьких вікнах блимнув вогонь. Василько зрадів і повернув до хати. То був кущ, обсіпаний снігом, і здалека видався хатою. Василько й руки опустив. Що тут чинити? Він глянув навкруги: здорові дуби стояли в лісі, мов страховища, і звідусюди простягали до нього цупкі чорні гілки. Василькові здалося, що то мерці, закутані білим покривалом, простягають до його свої руки. Йому стало страшно. Враз — щось зірвало Василькові шапку з голови, холодний сніг посипавсь йому на голову... То гіллячка зачепила шапку та збила її в сніг. Тільки Василько наважився злізти з коня по шапку, як десь далеко почулось: а-у-у-у! — і луною покотилося в лісі. А-у-у-у! — відгукнулося з другого боку і довго не вгавало. Василько похолов з страху. Волосся полізло догори, серце перестало стукати в грудях. Думка про вовків промайнула у його в голові. Він в нестямці затяв коней і зник поміж деревами.

Василько виїхав на узлісся. За лісом було поле. На полі, край лісу, стояв хрест. Василько побачив хрест і зрадів. «Адже я на дорозі... Се дорога до села, де живе мій дядько... недалеко до села...» Василько виїхав на дорогу... Але що се за вогники блимають під лісом?.. Що се чорне ворухиться на снігу?.. Враз коні жажнулися і сіпнули вбік. «Вовки», — подумав Василько. Він щосили затяв коні і вхопився за гриву... Переляканий, без шапки, запорошений снігом, мчався Василько по дорозі назустріч холодному вітрові. За ним навздогін бігли два вовки, вигинаючи сірі хребти... А хуртовина вила, крутила снігом та замітала їх сліди.

III

Вирядивши Василька, Яким легенько зітхнув; він продав ялинку за добрі гроші, а грошей було притьмом треба: треба було і чобіт жінці, треба було і на Новий рік дещо купити... Якимові трохи жаль стало Василька, що так любив тую ялинку. Та що вдієш, коли біда: ні в віщо вдягнутися, нічого й кусати...

Олена поралась коло печі, хапаючись, щоб устигти на пору з вечерю.

Ніхто не постеріг, що надворі ішов сніг.

Аж дівчатка, бавлячися під вікном, радісно скрикнули:

— Сніжок! Сніжок! Пустіть нас, мамо, надвір!

Олена та Яким разом глянули в вікно.

— Ой лишенько! Як той бідний Василько приб'ється додому в таку негоду! — скрикнула Олена.

Яким вийшов надвір. Небо заволоклося сніговими хмарами, рвачкий вітер забивав дух. Яким стривожився. «Коли б ще яка біда не лучилась хлопцеві», — подумав він.

— Ну, що? — спитала Олена, як він увійшов до хати.

— Завірюха... та, може, ущухне... повинен би Василько над'їхати.

А хуртовина не вщухала. Олена раз у раз заглядала в вікно, вибігала надвір і все зітхала та бідкалася.

Вже смеркалося, а Василька не було.

Олена плакала. І нащо було посилати дитину проти ночі! Наче без тих трьох карбованців і не обійшлося би? Що з тих грошей, коли через їх можна позбутись найстаршої дитини? Олена мучилась і уявляла собі, як Василько збився з дороги, як напали на його вовки, як вони розривають по шматочку її любу дитину...

Серце її обливалося кров'ю, сльози заливали очі. Яким мовчав, але тривоживсь не менш од Олени. Він щохвилини виходив надвір, вдивлявся у темряву, прислухавсь, як вис хуртовина, надаремне сподіваючись побачити Василька, почути його голос...

Люди давно вже вечеряли, а в Якимовій хаті й забули, який сьогодні день. Дівчатка поснули, дожидаючи вечері; старі сумували, їжа не йшла їм на думку. Хлопець сусідин приніс вечерю. «Просили вас на вечерю батько й мати, і я вас прошу. Будьте здорові з святим вечором!» — проказав він дзвінким голосом, подаючи мисчину в хустці. «А де ж Василько?» — поспитав він перегодом. Олена заголосила. Господи! Всі люди радіють, весело, як бог приказав, зустрічають велике свято. Тільки її побила лиха година, відірвала від неї любе дитя й кинула його в хуртовину на поталу вовкам-сіроманцям. Усю ніч сум літав по хаті, шарпав за серце бідних людей та не давав їм спати...

IV

Вранці виплило ясне сонечко на погідне небо оглянути, що зробила ніч з землею. Вітер стих, і чистий свіжий сніг сріблом сьав під блакитним наметом неба. Земля наче вбралась на різдво у білу сорочку.

Скоро розвиднілось. Яким пішов до сусіда прохати коней. Він мав їхати шукати Василька. Олена намоглася їхати з ним.

Весело рипіли сани по снігу, весело бігли коні, хоч дорога була трохи забита. Та невесело було на серці в Якіма та в Олени. Вони роздивлялись на всі боки, боячись побачити який слід Василька. Але всюди було рівно, біло; сніг блищав, аж очі боліли глянути на його. Вони в'їхали в ліс. Олена пильно дивилась межі дерева; їй все здавалося, що вона бачить то сани, то свитку Василькову, то кінські ноги...

— Коли б хоч їхав хто, — обізвався Яким, — розпитали б, чи не бачив чого в лісі.

Зустріли якогось жидка однією конячкою. Яким розповів йому своє горе та почав розпитувать.

— Я бачив зламані сани, а на них ялинку, — сказав той. — Подайтесь лісом управоруч.

— Ой, нема вже мого Василька, нема моєї дитини! — заголосила Олена. Той крик серця болісною луною розлігся в Якимовому серці.

Ще здалеку заманячили на дорозі поламані сани, зазеленіла присипана снігом ялинка. Яким під'їхав до саней. Олена перша зіскочила і почала припадати до саней та тужити на весь ліс. Яким стояв, сумно схиливши голову. «Так, — думав він, — Василька з'їли вовки...» Враз щось під'їхало. Яким озирнувсь і не хотів вірити своїм очам. Перед ним стояли його коні, а на санях сидів Петро, братів наймит.

— Ти звідки взявся тут? — скрикнув Яким.

— Та хазяїн послали мене по ваші сани. Ще й казали і сю ялинку відвезти до пана... Василько обламався учора, збивсь з дороги і ледве добився до нас уночі.

— То Василько живий?! — скрикнули разом Яким і Олена.

— Та вже ж живий... Оце недавно поїхали вдвох з нашим Омельком додому.

— Чи ти не брешеш?!

— Хіба ж я пес — брехати! — обізвався Петро.

— Слава тобі, господи! — зраділи бідолашні. — Слава тобі, господи, що він живий!

Петро взяв ялинку на свої сани, а поламані сани примостили на Якимових. Яким вйокав, на коні, поспішаючи додому.

Василько вже був дома. Яким та Олена плакали з радощів, обіймаючи Василька.

— Ми вже думали, що не побачимо тебе, — казали вони.

А Василько весело щebetав, оповідаючи свої пригоди в лісі.

МИКОЛА ВІНГРАНОВСЬКИЙ

ПЕРВІНКА

Микола добігав до райцентру. Околичні вулиці степового райцентру були без хат і дерев — купи цегли, та глини, та уламків.

Миколка біг далі.

На перехресті двох таких мертвих вулиць він зупинився: в який його бік тепер?

Почулася тупотнява, і знизу від ріки висунула голову сіра колона полонених німців.

Вели колону наші хлопці, майже хлопчики, з червоними зірками на сірих шапках, у куфайках, підперезаних брезентовими поясами.

Німецькі руки тягнулися від втоми аж до землі, а замість облич були самі лише очі — від страху.

Але Миколку цікавили не німці. Його цікавили наші. Сухим нервовим поглядом він придивлявся до кожного бійця в сірій шапці під червоною зіркою, сподіваючись зустріти кого треба.

Микола забіг колоні у хвіст, обігнув її і знову побіг під гору, але бажаного обличчя не було.

Колона завернула з райцентру в степ, звідки прибіг Миколка, а сам він тим часом, зітерши шапкою піт, побіг на хатки і землянки.

Біля однієї з таких хаток-ліплянок Миколка зупинився. Двоє дітей сиділо під стіною: дівчинка теребила в решеті кукурудзу, а хлопчик, більшенький, дер кукурудзу на дертці.

— Здрастуйте! — сказав їм Миколка.

Діти полохливо підняли на Миколку очі, помовчали, а потім дівчинка підхопила решето і зникла в ліплянці. Її братик-млинар, крекчучи, поніс за нею і дертку.

На порозі з'явилася жінка. Руки її по лікті були в глині.

— Тьотю, а де тут у вас базар?

— Хто?

— Базар.

— Я тобі дам базар. Ану, марш звідси! Тільки й дивляться, аби щось украсти! Ото на базар і йдять, там вас таких тільки й ждуть.

Миколка кинувся тікати.

Перебіг одну вулицю, другу, лапнув себе за груди і став. Став — ні живий ні мертвий. Оглянувся туди-сюди: голо і порожньо навкруги, лише німецький танк обгорілий.

Миколка вискочив на гусеницю, потім на башту, заглянув у відкритий люк і поліз у танк.

Тут він сів і почав діставати з пазухи пачки перев'язаних грошей. Порахувавши пачку до пачки, — татова зарплата з фронту, — Миколка весело зітхнув: двісті тисяч, як є, — заховав гроші і вигулькнув із танка.

Вулицею проїжджав віз, запряжений парою ще добрих коней. На возі, накритому брезентом, сиділи в брезентових плащах двоє дядьків.

Миколка пропустив дядьків, щоб проїхали далі, потім зіскочив із танка і назирці потьопав за ними.

Їхали-бігли недовго: почувся людський гамір, і перед Миколкою відкрився базар.

Миколка обвів його очима і сказав:

— Ого, який великий! — Доторкнувся до пазухи з грішми і полетів униз, на базар, — шапка з голови мало не впала.

А на самому базарі так Миколка вже надивився. Білі свинки морські на руках у безногого дядька біленькими пнсочками витягують записочки із кошика: даси дядькові двадцять рублів, і за ці гроші біла свинка висмикне записочку, а в ній написано, що тобі має бути. Розгортаєш і читаєш:

"Вас очікує казюонний дом. Але все закінчиться благополучно". Що за "казюонний дом", Миколка не знає, але добре, що "благополучно".

"Тепер поворожу на корову",— думає Миколка і дає дядькові ще двадцять. Миколку обступають закутані хустинами по самі очі тітки і разом з ним уголос по складах читають: "Нет в жізни щастя".

— Нема, значить, тобі щастя, синочку, та й де воно візьметься при лихій годині,— каже якась тітка над вухом, а сама вже шелестить рублями до безногого дядька.

— Ну, раз нема, то нема,— каже Миколка і йде до перукарні, туди, де милять милом, точать бритви об паски і щетини під бритвами аж цвірінчать, так щетинам голитись не хочеться. І пахне духами, так пахне духами, що і не вилазив би із цієї теплої перукарні, а навіть жив би у ній і з ранку до вечора нюхав би цей золотий запах духів, якби не корова.

— А тобі чого, малий?

— Дядьку, капніть мені духами за шию, а я вам цілу десятку дам.

— Е, ні, десяткою тут не обійдешся.

— Ну, тоді за двадцятку!

— Спершу покажи, бо таких шелихвостів, як ти, вештається тут до чорта.

Миколка відвертається до стіни, дістає з пазухи червону тридцятку і каже:

— Гляньте, що не брешу.

— Тоді йди сюди, я тобі подушу на всі тридцять. От тут-то вже Миколка й злякався: викинув гроші на свинки, викине на духи, а корова?

— Ні, за двадцятку, і край, а десятку давайте здачі.

— Ти дивися який? Скільки ж це тобі?

— На цю осінь до школи...

— Тоді нагинай голову, і буде тобі за двадцятку. Перукар бере зеленого флакона і під регіт дядьків, що під стінами стоять в орденах та медалях, капає холодними духами Миколці на шию.

— Може, ще й під носом?

— Але за двадцятку,— швидко відказує Миколка і вже чує під носом райський запах. Він тягне його у себе, так що пахне аж у горлі і в серці пахне!

Тепер мерщій купувати корову та бігом додому, щоб мати понюхала, а з нею братик і сестричка, щоб знали і вони, які-то духи бувають на світі у перукарні на базарі.

Миколка прожогом вискакує з перукарні і стає: базар великий, людей багато, і де тих корів продають — невідомо. А тут ще духи розпахтілися, і вітер повіяв — пропали духи!

Миколка витягає з кишені вузлик, розв'язує, крайчик хліба і цибулину кладе до кишені назад, а хустинкою міцно перев'язує шию.

Тепер уже, нарешті! Можна було б і запитати, де продають корів, але як ти його будеш питати, коли ти малий і коли в тебе за пазухою двісті тисяч грошей — ще довідаються та заберуть!

Старців — на кожному кроці: і сліпих, і так покалічених, усяких ворожбитів і циган, а таких, що нічого не продають і не купують,— роями ходять по базару, все може бути!

Миколка вщупує голову в плечі і, як горобець, впурхує поміж куфайок і шинелей, бушлатів, курток, зелених і рудих френчів, піджаків і, видихаючи з-під носа майже уже невловимий пахоц духів, сопе в базарній хвилі в сподіванні, що винесе вона його туди, куди йому треба, його жовті чуні і мамина куфайка обляпались грязюкою по самі вуха.

Нарешті натовп порідшав, і запах духів почав змішуватись із запахом прілої соломи. Миколка побачив корів.

Їх було небагато. Вони стояли в дальньому куті базару, де починались будівлі, і жували своє останнє винесене на базар сіно.

— Та ось де вони! — прошепотів Миколка і зупинився: бодай винюхати останні рештки духів, аби не пропадали. Хустинку ж на шиї він затягнув ще тугіше і вже хотів було йти до корів, як раптом остовпів: біля крайньої корови, що стояла прив'язана до воза, двос дядьків їли ковбасу.

Спочатку Миколка не повірив, але коли побачив, як один із них, той, що був у брезентовому плащі, запихає свого червоного носа у торбину і витягає з торбини ще одне кільце ковбаси, — у Миколки потекла під щоками слина, хоча він ніколи ковбаси і не їв, він тільки чув ковбасячий запах, коли їхнім селом проходили німці, чи італійці, чи хто там проходив іще: хіба їх усіх перелічиш ?

Не стало ні духів, ні корів, ні базару від запаху того кілечка!

Боком-боком Миколка почав обходити дядьків, щоб вийти їм у спину і стати проти вітру і так дивитися.

Дядьки ж тим часом не поспішали. Не чути було, про що вони говорили, але говорили вони довго, і той ковбасячий дядько у брезентовому плащі висмикував із-за халяви батога, цвяхом ним у повітрі перед носом корови і знову їв ковбасу.

"От як виросту, — думав собі Миколка, — буду їсти ковбасу день і ніч, доки не наїмся і аж доки ці чуні не зношу, а як і зношу, то все одно, мабуть, не наїмся... Але нічого, нічого, не сьогодні-завтра прийде мій батько з війни, то все ще може бути, може, він прийде не з торбиною, а з повним мішком ковбаси, і медалей у нього буде на грудях дзеленчати більше, ніж у вас двох, узятих разом із вашою ковбасою!"

І Миколка вихопив із кишені окрайчик хліба з цибулиною, і не зводячи засльозених очей з дядьків, з'їв свій харч як на вогні.

В цю мить увесь базар підняв голови в небо.

Навіть дядьки перестали жувати і позадирали в небо напхаті ковбасою роти: низько над базаром шугонула трійка "яструбків". А за нею ще одна, потім — ще! Вони летіли дуже швидко: видно, когось мали виручати, бо фронт був десь недалеко, за Синюхою.

Миколка навіть помітив у кабіні льотчика — хлопця у шоломі, Миколці начебто здалося, що льотчик махнув йому крилом: мовляв, кому воювати, а кому... а кому корову купувати!

Миколка похолов: ось уже скільки часу він заглядає цим брезентовим дядькам у їхні ковбасячі роти, будь вони неладні, а корова?! А ще дванадцять кілометрів вести її степом додому. А мати ж хвора, не може злізти з печі і думає, де ж це він там на базарі і як.

Тим часом йшлося на післяобіддя, базар знелюднів, і корів лишилося іще менше, ніж було.

Миколка полічив — чотири корови.

Він підійшов поближче до однієї з них і, начебто нічого й нема, почав наслухати, скільки за неї правлять і скільки дають...

Трохи перегодя до корови підійшли якийсь чоловік із жінкою. Чоловік одразу почав обмацувати та м'яти коров'яче вим'я, боки, шию.

— І скільки ж дає ваша біленька? — запитав чоловік у власника корови.

— Так як на добру пашу, то до двох відер.

— А скільки ж ви за неї? — поспитала жінка.

— Та так, за чотириста — то можна було б і віддати...

Чотириста тисяч! — Миколка відчув, як його двісті тисяч за пазухою почали холодно ворухитись, як живі...

Лишилося три корови, і Миколка почалапав своїми жовтими чунями до них.

Але ті дві корови були продані, а третя стояла за возами така, що до неї ніхто і не підходив. Те, що вона була вся геть-чисто чорненька, — півбіді. Миколці навіть сподобалося, що вона вся чорненька і ріжки віночком. Але вона хиталася од вітру і світила ребрами, і вим'я під нею було як маленьке яблучко, — ну просто тобі і не корова, і не коза. Продавала, корову така сама й тіточка: на ній не було навіть куфайки, а лише сірий піджачок з рукавами по лікті та на ногах — одна чуня, а друга калоша, прив'язана до ноги кабелем. Ніс її посинів від березневого вітру, латана-перелатана хустина стовбурчилась на голові, як шпаківня. Під пахвою тіточка тримала віхоть торішньої трави, налигач і хворостину.

Так вони і трусилися удвох з корівкою на спорожнілому базарі, на сірій землі під сірим небом.

Миколка обійшов корівку раз і вдруге і, оглянувшись, чи нема поблизу людей, швидко прошепотів:

— Тьотю, а скільки ви за неї просите, і так, щоб оддати? У тіточки текли з очей сльози, чи то від вітру, чи хто зна від чого. Не дивлячись на Миколку, дерким від застуди голосом вона проговорила:

— Віддаю за сто п'ятдесят...

— А вона хоч доїться?

— Доїться, три стакани дає на день, але при добрій паші...— Аж тепер тіточка повернула голову в Миколчин бік — хто ж це її все-таки питає?

Миколка стояв від тіточки по той бік корівки, так що вона Миколки не помітила і здивовано оглянулася навколо.

— Тьотю,— Миколка виступив із-за корівки,— мені ще далеко йти, то чи беріть свої гроші, бо не рано ж.

І не встигла тіточка надивуватись, як Миколка присів і до коліна червоними тридцятками відлічив усі сто п'ятдесят тисяч — кожні п'ятдесят тисяч мати перев'язала йому мотузочком, так що три рази по п'ятдесят — і корова твоя! Ще й п'ятдесят у запасі!

— Натє!

— А звідки ж ти будеш, що тебе самого оце послали?

— Та я тут недалеко, із Кумарів, може, чули, дванадцять кілометрів, а мати хвора на печі та двоє малих, а батька чекаємо з дня на день із війни. Беріть! Беріть і перелічіть самі!

Доки тіточка скоціорбленими пальцями і сухими губами перелічувала гроші, Миколка ще раз оглянув корівку.

Тепер вона була його, їхня, домашня, і з цієї хвилини корівка сподобалася йому на все життя: вона йому сподобалася так, що навіть де не візьмись духи — і ті знов запахли під носом!

Миколка глянув у темно-голубі корівчині очі і спитав:

— А як тебе звати?

Корівка кліпнула, і в її очах на мить промайнуло щось таке, як ото, бувало, у матері над батьковим листом, що він живий і здоровий.

— Ну, синочку, бери її та веди, та гляди ж її там удома, бо вона була у мене смирененька, не билась, не перебирала, — і тіточка віддала Миколці налигач, хворостину та віхоть сірої торішньої трави.

— Буду йти, бо мені з нею і смеркне... — як тільки Миколка взяв налигач, корівка слухняно потьопала за ним по сірій базарній землі у Миколчине село, додому.

Вони відійшли далеченько і вже здалеченька оглянулись: тіточка стояла на тому ж самому місці і посинілою рукою витирала на очах сльози.

— Тьотю! — гукнув Миколка. — А як же звати її?

— Первінкою звати її, синочку! Первінкою...

Містечком пройшли спокійно. Даремно Миколка понабирав повні кишені каміння від собак. Майже всіх собак у містечку перестріляли німці, інші десь порозбігалися з переляку по лісосмугах та яругах, і коли вийшли з Первінкою за містечко на шлях, Миколка повикидав каміння у болото, щоб легше було йти.

Зо два кілометри від містечка дорога була вимощена і йти було ще так-сяк. Але, як тільки бруківка закінчилась, почалося непроходиме царство болота. Тікаючи, німецькі танки і машини так погризли, погорбили, пом'яли, подушили землю, що йти було неможливо.

Миколка ступав крок, чуня лишалася у болоті, і, доки він висмикував, засмоктувало другу чуню — хоч стань та й плач.

А тут звечоріло просто на очах, і почало ввижатися, наче у покинутих німецьких танках і машинах хтось є.

Первінка тулилась до Миколки і дрібно тремтіла, коли вони поминали постріляних корів, чи коней, чи навіть верблюдів. Німці тікали на чому могли, і, коли коні чи корови не в силі були під ними йти і падали у багнюку, тоді німці їх убивали. Пахло чимось неприємно-

солодким. Миколці хотілось затулити носа — руки не вільні: однією рукою він вів Первінку, а другою раз по раз витягав чуні з болота.

Так вони і посувалися вдвох під жерлами танків та гармат, поміж перекинутими машинами, погорілими гарбами і возами.

І тихо та порожньо на шляху і в степу, хоч вий.

Біля машин валялися потрошені мідні скрині з усіляким добром з полотном, з квітчастими рушниками, з хромовими чобітьми, але Миколка знав, що нічого цього чіпати не можна, бо воно заміноване.

Пахло якимись ліками та горілою шерстю.

Смеркало. Смеркало й смеркло.

Первінка ледь тягла ноги, а Миколка ніс уже чуні в руці і йшов у валянках по болоту. Попереду замаячив горб з кам'яним давнім хрестом. Цей горб з кам'яним хрестом мав означати Миколці половину дороги. На небо вийшли зорі, під ногами трохи підмерзло. Вийшов червоний місяць, і танки відразу ж стали більшими, ось-ось неначе загуркочуть і застріляють.

Миколка уже б і побіг додому, якби не пудові ноги набрякли,— мати ж удома не спить і думас: де ж це він? Але ось і половина дороги.

Навіть при місяці видно у кам'яному хресті дірки від куль, але що це? Під хрестом біля згорілої машини стоїть ліжко! Темне широке ліжко з золотими бильцями стоїть під хрестом при дорозі!

По Миколчиній спині сипонуло морозом: ішов уранці на базар — ліжка не було. Хто ж це його поставив за день?

Миколка пильно почав придивлятися до машин, до "тигра", що чорнів за хрестом у кюветі, і до самого ліжка — ніде нікого.

Червоно світить місяць над горбом, і тиша така тиха, аж холодна.

Навшпиньках Миколка підійшов до ліжка — ліжко порожнє, ні подушки на ньому, ні ковдри, самі лише дошки, де-не-де посічені кулями та осколками, та золоті бильця блищать при місяці, як чортові очі.

"Дай, — подумав Миколка,— сяду та відпочину, бо не маю вже сил отак теліпатися, та й Первінці щось треба дати".

Миколка похукав у руки, прив'язав Первінку до ліжка і пішов до "тигра", бо якраз саме там росли найвищі будяки: треба ж було цьому "тигрові" увігнатися в такі добрячі будяки! Миколка нагнувся і зашарудів між лапатими будяками: під будяками щось росло. Пирій чи ковила — проти місяця не видно. Хоча вони і торішні, але рвати їх важко, сильно вони у землі сидять. Від "тигра" котами чомусь смердить,— от була б та цибулина, що її на базарі з'їв, як би вона зараз пригодилась!

Миколка виніс із будяків оберемок пирію, кинув його перед Первінкою на ліжко.

— Оце з'їси, Первінко, та й підемо далі, а я біля тебе посиджу, — сказав Миколка і сів на ліжко.

Первінка зашелестіла пирієм, а Миколці тим часом хтось почав мастити очі медом. Голова його хилилась на ліжко, згодом він підігнув під себе ноги і заснув. Ніч стояла біла під місяцем, як молоко у дійниці, і тихо жувала Первінка під хрестом, оточена "тиграми" та "пантерами".

Доївши пізню свою вечерю, Первінка й собі вляглася біля ліжка та й заплющила очі...

Скільки Миколка спав — невідомо, але проснувся він від того, що його хтось гойдає з боку на бік.

Спросоння Миколка вискочив на ліжко з ногами і побачив, як Первінка рветься від ліжка туди й сюди, аж налигач тріщить, а здоровенний чорний собацюра, врівень з Первінкою, плигає між "тигром" і дорогою і намагається вхопити Первінку за ногу. Вона відхвицькується від нього, як може, очі повні страху — боже ж ти мій!

Миколка схопив відколений снарядом шматок хреста і з усієї сили попудив собацюру по лапах. Але той тільки підскочив і сів на дорозі, весело і задоволене дивлячись на Миколку.

Тоді Миколка відважив підмерзлу грудку, другу, але собацюра то пригинався, то пересідав з місця на місце і знову весело махав хвостом та задоволене повискував.

А навкруги білий-білісінський день, та й сонце у небі уже височенько, морозець, у Миколки зуб на зуб не потрапляє. Додому, Первінко, мерщій додому, бо що ж там мати?

Миколка натягнув на замерзлі валянки чуні, відв'язав Первінку, ще раз пошпурив у собаку рудим осколком від снаряда і по примерзлих грудках побіг до села.

Пробігли вибалок, Первінка задихалась, задихався і Миколка — хай йому грець! Станемо та відпочинемо. Раптом у небі, де не візьмись, з'явилися наші і німецькі літаки. Одні з заходу, другі зі сходу. І тих і тих було так багато, що їхнім крилам не вистачало неба.

Вдарилися вони над Миколчиною головою в одну мить, і годі вже було про що й думати.

Німецькі бомбардувальники змушені були скинути бомби в порожній степ і тікати.

Степ, де щойно пройшли Миколка з Первінкою, закипів від бомб, як смола в казані.

Бомби падали одна на одну, бо їм не вистачало місця. Де і як сховався Миколка з Первінкою, видно не було, видні були вогонь і дим, та чути надірваний голос повітря.

Все скінчилося раптово, як і почалося: щезли літаки, і лише вирви в землі здивовано-тихо задивились у небо. Миколка з Первінкою вилізли з воронки.

Коли глянь — собацюра теж сідає збоку від них, як нічого й не було. Сидить, грає хвостом у реп'яхах і дивиться. Дивиться, собача душа, відгодований на зайцях та на куріпках.

А бодай ти здох!

Миколка пошукав очима камінця якого чи грудку, але пагорб сірів далеко і чисто, ледь викльовувалась молода трава.

Миколка нагнувся, ущипнув маленький блідо-зелений листочок, спробував на зуб — кислий! Щавель! Він!

Миколка наскуб листочків, за щоками терпко взялося кислим — невже так рано щавель? Треба запам'ятати місце і сьогодні ж прийти з корзиною — сіль, слава богу, удома є, вода у криниці є, щавлю принесу — от тобі і їжа. Перша весняна їжа! Миколка понапихав щавлю у кишені, за пазуху, де тепло лежали п'ятдесят невитрачених тисяч, і сказав Первінці:

— Тепер ми з тобою, Первінко, на ногах. Вода у криниці є, сіль є, і щавель маємо! — і Миколка підніс Первінці жменю щавлю, жменю з'їв сам.— Ходім!

Собацюра, що влігся неподалечку від них і жовтими вологими очима радісно блищав на Миколку, коли той говорив з Первінкою, встав і собі.

— Ти що, приблудо, — гукнув до собаки Миколка, — ув'язався за нами? Нема тобі що робити? Вигналося здоровило таке, одним своїм видом кого хоч злякаєш.

Собака зрозумів, що Миколка звертається до нього, і раптом перекрутився на одному місці, присів, підскочив і погнав щодуху навколо Миколки з Первінкою — колами колами, трьох зайців вигнав, але не побіг за ними, встигне іншим разом!

Собака вискочив на пагорб і зупинився. Якусь мить він мовчки так і стояв, вдивляючись у дорогу до села. Щось він там побачив на дорозі, бо розтулив свою пащеку і загавкав. Голос у нього був як у танка.

Первінка з несподіванки аж присіла. А собака гримкотів своїм голосовим страхіттям, і кожен гавкіт його виривався із горла, як снаряд. Таким голосом можна було загавкати і до неба!

Собака гавкав і оглядався на Миколку.

Дорогою від села йшов якийсь чоловік. Він був ще далеко, але по тому, як він ішов, припадаючи на ліву ногу, Миколка впізнав його: це був їхній сусід дід Рятушняк.

— Перестань гавкати, — сказав Миколка собаці. — Це дід Рятушняк. Як будеш на нього гавкати, то він тобі ще й лупки дасть. Він тобі не я. Ану перестань!

Собака ображено прищулювався на Миколку, але гавкати перестав, відбіг далі вбік і приліг за перекотиполем.

— Діду! — крикнув Миколка. — Це я! Це ми з Первінкою додому йдемо!

— Де ж це ти був цілий божий день і ніч?

— Та ви ж бачите — дорога яка? А тут ще Первінка йти не може. Гляньте, яка тепер буде Первінка у нас!

— Дід Рятушняк почував Первінці за вухом, присів, подивився на вим'я, нічого Миколці не сказав, а тільки спитав:

— І скільки ж ти за неї дав?

— Сто п'ятдесят тисяч... А були й по чотириста!

— Ну то чого ж, — сказав дід. — Тоді вона, може, цих грошей і стоїть... Ходім додому, там мати місця собі не знайде.

— Батька часом нема?

— Батька нема, але Петро Радзівський учора на станції був, то каже, що вже ідуть ешелони і все з такими, яких повідпускали додому, — сказав дід.

— Діду, а може, батько додому і не прийде?

— Як то не прийде?

— Ну, вб'ють його німці, та й усе.

— Не вб'ють... О, а звідки ж оцей козарлюга? — Дід побачив собаку.

— Та причепився по дорозі вночі. Первінку хотів було з'їсти, так я його каменем... Гляньте, діду, якого я щавлю нарвав!

Дід узяв листочок, пожував і спитав:

— Де?

— А ось у ярку.

— У якому? У цьому ярку?

— Тільки отам оно під тим боком.

— Заведемо корову та прийдемо. Щось рано щавель пішов, але, може, воно й на краще...

— Діду, а понюхайте у мене за шиєю! — Миколка хутко розв'язав на шиї хустку.

— Що ж там у тебе має пахнути?

— А ви понюхайте!

Дід нагнувся, встромив свої руді вуса в Миколчину шию, довго внюхувався, а потім сказав:

— Чимось пахне, але чорт його знає чим.

— Ні, ви, діду, внюхайтесь добре!

Дід знову нагнув жовту, як суха макова головка, свою голову, щось довго мимрив і закашлявся:

— Чимось пахне, чорт його знає чим, але чимось приємним.

— У перукарні на базарі за двадцятку!

— Може, й духи, але за двадцятку... Я б не дав.

Миколка обв'язав хустинкою шию:

— А я дав!..

Підходили до Миколчиної напівзгорілої хати. Хата стояла на рівному місці в обгорілому садку, з обгорілим сараєм. Лишилися подряпані котами білі вугли, та двоє вікон лишилось із десяти. Хата була велика, бо татів ще дід, як мати казала, на Бузі козакував і, козакуючи, сотворив цю хату своїм дітям. А дітей у татового діда бігало, як пшона.

Посеред двору чорніла криниця з пригорілим журавлем, і дід Рятушняк сказав:

— Коли б доброго сухостою знайти та журавель замінити. Але де ти його в чорта знайдеш, коли самому нічим у хаті розпалити.

І дід, і всі люди вже потроху допалювали у печах стріхи зі своїх хат, а в кого хати були попалені німцями, так у тих в землянках зимувала зима.

Правда, хто був здоровіший та молодший, той носив в'язками курай із степу, а хто старіший та недужий?

Отак і дерли свої стріхи та в піч кидали, щоб хоча душу нагріти.

— Діду, ведіть Первінку у сарай, а я зараз — прошепотів Миколка і навшпиньках відчинив двері сінешні, двері хатні, тихо підійшов до печі.

Вкрита батьковим давнім піджаком, мати лежала скраю печі і дивилася в стелю.

— Мамо! — крикнув Миколка.

Але йому лише здалося, що він крикнув. Він не крикнув, як того йому хотілося, а якось прошелестів сухим язиком, бо слова неначе піском пересипалися.

— Мамо, я купив корову! Дід Рятушняк у сарай повів, Первінкою звати.

Мати здригнулася і повільно повернула до Миколки своє хворе обличчя.

Від стіни випірнули голівки Миколчиних брата і сестрички і в один голос залепетали:

— Наш Миколка корову купив! Наш Миколка корову купив!

— Я її ще вчора купив, але ж ти знаєш, мамо, дорога яка, і чуні розклеїлися, а тут ще ніч...

— Так ти що — і ночував у степу?

— Ночував. Трохи був змерз, але на ранок сонце зійшло, і тут, бачу, дід Рятушняк іде. І ще, мамо, дивись, п'ятдесят тисяч лишилось, і дивись, якого я щавлю нарвав! У ярку, як до нас ото на половині дороги! Ми з дідом Рятушняком тепер будемо корзинами носити його!

— А ти ж хоч їв що-небу дь?

— Їв. Щавель їв. І Первінка їла. Тепер ми будемо корзинами носити його. А як прийде батько, то й з батьком! З щавлем ми вже не пропадемо!

— А яка ж вона з себе? — тихо спитала в Миколки мати.

— Чорненька. На весь базар вона одна така тільки й була. І роги віночком. Три стакани на день дає. І не б'ється.

Миколка витрусив на лежанку щавель, виклав гроші, став на лежанку коліними, розв'язав на шиї хустину і сказав:

— Мамо, а понюхайте у мене за шиєю — чим пахне?

Мати пригорнула Миколку ближче до себе.

Миколка відчув гарячий спечений подих маминих губ.

— Ну, мамо, кажіть! Кажіть! Чим пахне?

— Де ж це ти, синочку, такими гарними духами напахтився?

— У перукарні на базарі за двадцятку!

— Миколко, дай і нам понюхати! — потягнули шиї через маму братик і сестричка і своїми холодними носиками винюхували б Миколчине щастя і до вечора, якби в хату не зайшов дід Рятушняк.

— З молоком вас, Маріє, у вашій хаті!

— Так пішли здоїмо! — сплигнув Миколка з лежанки.

— Здоїмо то здоїмо, а чим годувати будемо? Чим же, Маріє, ми її годувати будемо?

— Так трава ж скоро буде, діду! — вигукнув Миколка.

— Доки до тієї трави — ще не один раз можна буде ноги витягнути, — сказав дід і знову звернувся до матері: — У мене, Маріє, є така думка: поки на моїй хаті лишилося ще трохи стріхи, то нехай вона цю стріху поки що їсть — ви колись віддасте.

— А чи ж буде вона тую стріху їсти? — запитала мати.

— Буде їсти ще й дякуватиме. Сокирою посічу, теплою водою скроплю — ще й дякуватиме, як на Великдень.

Знадвору почувся гамір.

Миколка виглянув у вікно: у їхніх воротях стояло душ десятеро жінок з порожніми відрами, і деякі коромислами показували на Миколчину криницю.

Оскільки криниці по всьому кутку були замулені, нікому було їх чистити, то жінки ходили по воду у Миколчин двір, до Миколчиної криниці, яку вичистив ще при німцях дід Рятушняк.

Жінки приходили до криниці і по два, а то й по три рази на день, скільки кому треба, а зараз збилися у воротях і топчуться.

— Що там таке? — Дід Рятушняк підійшов до вікна і собі.

— Зараз узнаю, — Миколка вибіг на подвір'я. Біля криниці лежав отой самий степовий собацюра і, ледве котра з жінок наближалась з відрами до криниці, шкірив зуби й гарчав.

У першу мить Миколка чомусь навіть зрадив, що побачив знову його вже біля своєї хати. Але від того, що собака самовільно призначив себе господарем їхнього подвір'я, влігся біля криниці та ще й людей не пускає, Миколка пошукав очима грудки чи палиці.

— Ах ти ж, прибуду чортова, ану геть від криниці, щоб і духу твого тут не було чути!

Як добрим ціпом, собака гепнув хвостом по землі, знехочу встав і, так стоячи і нікуди не тікаючи, сумно дивився на Миколку.

Вони були майже одного зросту і так дивилися одне одному в очі.

Раптом собака висолопив червоного як жар язика, і не встиг Миколка опам'ятатися, як він лизнув його в щок.

Миколка розгубився. Він оглянувся на діда Рятушняка, на жінок — ти диви, він ще й лижеться! — швидко витер долонею лизок і сказав:

— Так от що: якщо ти ще будеш мені й лизатися, то я тебе зовсім од хати відпроваджу. А поки що йди лягай біля сарая, стережи Первінку і дай людям набрати води. Зрозумів? А поскільки я не знаю, як тебе звати, а називати тебе вже пізно, бо ти вже здоровий, то я буду так тебе і називати — Собакою. От. Пішли.

Похиливши голову, Собака пішов за Миколкою до сарая, ліг біля дверей, а Миколка взяв драбину і поніс її з дідом Рятушняком дерти для Первінки останні клапті стріхи...

Минали дні, і Первінка з'їла всю вулицю за якийсь там тиждень, чесно віддаючи свої три стакани молока.

Хату діда Рятушняка Первінка з'їла за два дні. Бо тої хати не було що їсти — лише на причілку висіла жменя житньої соломи, і то такої старої, ще старішої за діда.

Її навіть не хотіли вже й миші.

Але дід акуратно ту солону посік, полив теплою водою і сказав Первінці:

. — Дивись, ще й висівками трушу! — Дід висипав у тавик жменю висівок, — їж на здоров'я. А пахне як, сам би їв!

Первінка з задоволенням схилилася над тазиком, а дід узяв білу німецьку алюмінієву літрову кружку і заходився доїти.

Миколка сів напроти Первінки і слухав голос молока.

Таким щасливим Миколка ще не був ніколи — тонке дзюркотіння молока сповняло його душу небесною мелодією.

З порога сарая Собака — і той дивився на Миколку такими радісними очима, що не зміг втерпіти: встав і почав ганяти чогось по подвір'ю.

— Діду!

— Га?

— От і нема й вашої хати, і Кваснячиної нема. Доїдаємо хату Коцюбенків. А далі що?

— А Пухленкова?

— Нема. Згоріла. Згоріла і Садкова, і Чоборя. Нема вже у нашому ряду жодної.

— Щось придумаємо! — сказав дід, встав, понюхав молоко, дав понюхати Миколці. — Піду сьогодні на той куток до брата, у нього не хата, а ціла скирта!

— Діду, буду я цієї ночі та ночувати біля Первінки. Бо тої ночі весь час щось ходило та гупало коло сарая. Я вже наслухав-наслухав, а воно ходить та гупає, а воно ходить та гупає! А замок же у нас нікудишній!

— А собака?

— А хто його знає, де він був. Десь, видко, ходив, по зайців, мабуть. Треба ж і йому чимось та харчуватися... Поштальйонша йде! — гостро скрикнув Миколка і вибіг до воріт.

Листоноша, тітка Василина, йшла через вигін до Миколчиної вулиці, її помітили відразу ж усі хати і землянки.

Жінки і діти попрутулялися до шибок, не зводячи тривожних очей з тітки Василини: у який двір найперше заверне вона?

Тітка Василина завершила до Коцюбенків.

Довго вона щось не виходила звідти, від Коцюбенків, де п'ятеро дітей і тітка Коцюбенчиха...

Миколка злякано позирав на діда Рятушняка, і тихо було у всіх хатах та землянках.

І раптом — закричала тітка Коцюбенчиха...

Заплакали діти її, а вона чомусь вибігла на вулицю, на вигін, підняла руки туди, в сторону війни, і заголосила:

— Ой діти, ви ж мої сироти, і де ж ти, господарю мій!

Тітка Василина і ще хтось повели попід руки Коцюбенкову вдову до хати, але голос її ще плакав:

— І до кого ж тепер та ви, сироти, та мої ви дрібнесенькі, до кого ж тепер мені з вами прихилитися? А ти ж то говорив мені, а ти ж то і не думав сам десь погібати, дітей покидати та мене з ними, із дрібними на світі лишати...

— Нема Коцюбенка,— сказав дід Рятушняк,— добрий чоловік був, а робив як, а співав... А тут ходиш по світу, і порохня вже з тебе сиплеться, і нікому ти вже не треба, а живеш — не кличе бог, от тобі і все...

— Діду, до нас іде,— прошепотів Миколка і злякано оглянувся на двері, на вікна, де лежала мати.

Тітка Василина йшла повільно, дивилася, як завжди, в землю, бо щодня змушена була приносити людям більше горя, ніж радості.

Миколка зіщулився, наче люто змерз, і вже те дивився на тітку, а дивився десь наче позад себе.

Миколка чекав, Миколка вже приготувався, що ось тітка Василина підійде, мовчки постоїть, вийме із сумки похоронну і тяжко скаже: "Нема вже в тебе, синочку, батька..."

— Нема вам, синочку, нічого на цей раз,— раптом каже тітка Василина і йде далі.

Миколка як був, так і сів на камінь. Посидів довгенько, доки розвиднілося в голові і доки не почулося згори їхньої вулиці ще одне чиєсь удовине голосіння.

— Діду, несіть Коцюбенкам молоко, а я пішов у степ. Пошукаю мишачі купки.

— Ти думаєш, миші тебе ждуть? Та поїли вони за зиму все, чим запаслись.

— Поїли? А може, й не поїли... Піду туди, за Розкопану могилу, де торік просо було.

— Іди, тільки на міні не підірвись.

Кому-кому, а Собаці тільки цього й треба було! Швиденько напився з калюжі води і рвонув! Він виривався наперед Миколки далеко аж за вигін, а потім летів до нього назад і якийсь час ішов спокійно поруч, аж доки на його ніс не падав дикий запах звіра чи птиці.

Тоді він на мить зупинявся і дуже серйозно, по-хазяйському поводив носом у тому напрямку, обережно зупиняв ніс, ще раз втягував у себе той запах і включав першу собачу швидкість — не йшов, а плив, стелився над землею, не оглядаючись нікуди, неначе від звіра і до його собачого носа була протягнута пряма-прямісінька струна, нікому не видима, а видима лише йому, і він ішов по ній, як і належить іти по струні.

В такі моменти Миколка зупинявся, аби не зашкодити чотириноному мисливцеві своїм необережним кроком.

Собака ліг на землю... Не ліг, а опустився на неї, як пух, як павутинка, дарма що важив добрих два пуди...

Зараз буде стрибок...

Стрибок!!!

В самого Миколки всередині щось тьохнуло, так стрибонув Собака.

Щось фуркнуло з-під його носа, а Собака так і продовжував лежати на землі, наче він не міг з неї встати, наче увігнався він лапами в землю по самий живіт.

Собака якийсь час непорушно дивився вслід куріпці, аж доки не зникла вона в сірому просторі, а потім повільно і винувато повернув до Миколки свою голову з двома пір'їнами від куріпчиного хвоста в зубах.

— Ось тобі й маєш, — сказав йому Миколка, — а ще кажеш! Хто ж так плигає на куріпку? Що вона тобі — вовк? Краще шукай мишачі купи. Вони не бігають і не літають. Шукай. — і Миколка сам став обдивлятися навкруги.

Незабаром проминули Розкопану могилу і вийшли на торішне просовище.

Біля могили росла однеєнка груша-дичка, і Миколка помітив на ній з десятків торішніх покоцюрблених грушеняток. Не гаючи часу, він поліз на дичку.

Груша була колюча, як мороз, і лізти на неї — не мед. Та й грушенята висіли на верхів'ї.

Собака стояв під грушею біля млинка і не зводив з Миколки здивованих очей.

Миколка позривав грушки в кишеню, одну з'їв сам,— була вона бляшана якась, але грушевий дух ще трохи жеврів у ній, — одну кинув Собаці.

Той негайно зловив її в повітрі, пожував-пожував та й виплюнув. Грушок, видно, Собака не любив.

Порожнє запусене поле сумно лежало без нічого, — ні соняшник, ні колосок не хвилювали його в усі роки війни. Посіяв тут, правда, хтось трохи проса за могилою, і те миші з'їли.

Миколка розгорнув мишачу купу, другу. Купи були порожні, за зиму миші перетрубили всі свої запаси і зараз живились, як могли, коріннями, листочками торішньої трави, стеблами.

В одній купі Миколка знайшов трохи магару: миші не віддавали його, кусали Миколку за пальці, а Собака ловив і душив мишей...

Додому прийшли надвечір. На подвір'ї, біля криниці було тихо. Миколка зайшов у сіни, поставив мішечок з магаром зайшов до хати.

— Мамо, це я. Я магару з поля приніс! Завтра промию його водою, підсушу, потовчу в ступі — ось нам і каша!

— Добре, — тихо проказала мати. — Там дід Рятушняк картоплі приніс. То ти звари.

— Зварю, мамо. А ночувати я сьогодні буду біля Первінки.

Миколка вийшов у двір і сказав Собаці:

— Ти ж мені гляди: цієї ночі не ходи, щоб не вкрали Первінку. Чув? Гляди ж. А я буду в сараї.

Миколка взяв граблі, постелив фуфайку біля Первінки, поклав граблі поруч, поставив собі на ніч кружку води, зачинив на замок зсередини двері і ліг.

Глибоко і тепло дихала Первінка, від її тіла пахло літом, нагрітим літнім вечірнім камінням.

Тільки-но Миколка заплющив очі, як щось за стіною гупнуло.

Миколка сів. Став наслухати. Тихо-тихо, а потім гупнуло знову.

Миколка взяв граблі, підійшов до стіни і притулив вухо. Тихо. Так він постояв-постояв і знову ліг.

Тільки-но ліг, як відразу щось ударилось об стіну, аж увесь сарай затрусився, і Первінка з переляку звелась на ноги.

Миколка з граблями підбіг до дверей, ліг на землю і зазирнув у щілину під дверима — хто там? Нікого. І Собаки не чути. Де Собака? Може, його хто придушив тихо або вбив, що Собака не встиг і гавкнути? Щось заскімлило і загуло.

Ні, це березневий вітер скімлить у тонкім верхів'їтї і гуде у грубіших гілках.

А що це шумить? Дужче і дужче! Зі стелі сарая западали краплі. Дощ? Дощ.

Миколка підставив під краплі язик, покуштував: так і є — дощ. Западали краплі і на Первінку. Миколка відв'язав її, перевів у сухіший куток сарая і сказав:

— Стій тихо-тихесенько, наче нас тут і нема. Не встиг Миколка проговорити ці слова, як ударило щось об стіну раз і вдруге, щось захарчало, заляскало, залопотіло, і гавкнув, як танк, Собака. Гавкнув, аж залився. Потім радісно завищав і задряпав лапами у двері, викликаючи надвір Миколку.

Миколка кинувся до замка, довго не потрапляв ключем. Нарешті відімкнув і вискочив.

Мокрий Собака лежав біля Миколчиних ніг і гатив хвостом по калюжі...

Гатив хвостом по калюжі, а сам дивився на дерево. Миколка підвів голову і собі: на голім березневім дереві сиділо троє темних чи то птиць, чи то звірів.

Собака сперся на стовбур передніми лапами і переможно гавкнув. Птиці чи звірі, побачивши Миколку, занявкали згори котячими голосами...

Щоранку Миколка вибігав у садок подивитись, як там росте трава.

Трава рости не поспішала, бо один день попускало на тепло, а другого дня мороз хапав зубами калюжі і землю і так тримав їх, доки міг...

Город копати було ще рано, але Миколка наточив рашпілем лопату, набив на граблі нового держака з акації та й пішов згрібати під яблунями торішне листя. Під листям біленькими губками дихала трава і врізнобіч розбігалися мишачі окопчики.

В сіро-блакитних тілах яблунь вже говорила весна, не голосно, але говорила. Яблуні наче прислухалися до самих себе, і особливо оця біля хати, волова мордочка, що доспіває тоді, коли косять жито.

Гілку її розчахнула гармата, і Миколка намісив глини, замастив яблуні рану, стулив гілку докупи, обв'язав старим мішком і пішов подивитися, як там груші.

Біля груш було чомусь холодніше. Біля них якось завжди не так, як біля інших дерев. Яблуні — ті спокійні, розважливі, посидючі. Вони нікуди не поспішають. Ростуть собі, цвітуть, плодять, гупають ночами яблуками під собою, і так і сидять на них, як квочки на яйцях. У груш обличчя тверді, і цвітуть вони біло і твердо — зацвіли, уродили, опали, і досить.

Миколка зупинився біля старої сивої груші. Вона так і звалася — сива. Її посадив ще татів дід — козак, і росла вона дуже давно, і родила уже через рік, а то й через два — коли схоче.

Сива груша височіла так високо, що й літаки обминали її, щоб не зачепитися та не впасти. На ній була тьма-тьмуца гнізд, часом більше гнізд, ніж самих груш, і коли влітку з тих гнізд птиці подавали свій голос, то до неї хоч не підходь. Здавалося, Сива груша співає сама, аж страшно!

Миколка підійшов до груші-ладанки. Груші-ладанки пахнуть трохи медом, і хвостики у них довгі і прямі.

А це ось — глива, її груші трохи глевкі, а хвостики в них короткі і закарлючені.

А це — дуля. У неї найбільші й найсмачніші груші. З'їси одну таку грушу — вже наївся на цілий день і води не хочеш до самого вечора.

За грушею-дулею — маленька груша-картоплянка. Вона ще спить і проснеться не скоро, бо вона доспіває пізно, перед снігом, коли вже ніяких груш нема, а вона є.

А ці дві груші — груші-сагачки. Їх, як і персик, посадив батько. Сагачки пристигають тоді, коли бджоли вже понаїдалися цвіту і троянди опали, отоді саме вони й пристигають.

Миколка попідгрібав під сагачками листя і надколупнув нігтем гілочку — сік!.. Груші-сагачки терпляче стримували себе, щоб не зацвісти, бо хоч горобці й порозпускали хвости та крила, але не треба поспішати з цвітінням. Бо зацвітеш, а тут мороз! Отоді й спробуй зацвісти вдруге...

А персик стоїть худий і нещасний, як обідране голодне циганча: з нього не вийшли ще зашпори, і він у саду малий і скоцюрблений.

Ще восени Миколка обіклав персик околотом, аби він зимою не замерз, але хтось той околот розтягнув — чи німці, чи угорці покидали його під колеса своїм машинам у болоті, і персик цю зиму зимував на голе тіло.

"Якщо корінь не вмер,— подумав Миколка,— то доведеться його підрізати під самий корінь: може, з кореня ще яке персиченя та виросте..."

А над садом у синьому небі цвіли білі молоді хмари. Миколка зіперся на граблі і пішов очима до них, до їхніх білих і чистих облич... Он мати стоїть з братом і сестричкою на руках. А це ось він сам Миколка, веде Первінку степом з базару в село додому. Ось дід Рятушняк шкандибає...

Миколка стояв і дивився, як пропливають мати і він з Первінкою та дідом у синьому небі в краї далекі... В голові запаморочилося, і хмари почорніли і Миколка мало не впав — сильно закортіло їсти, ну хоча б то щавелинку з'їсти... Як на зло, запахло проти вітру базарною ковбасою, защеміла слина під щоками, і Миколці так захотілося їсти, як ще ніколи не хотілось...

Глянь — Собацюра йде від степу садом додому. Але йде головою не вперед, а назад, задом іде і щось тягне зубами, тягне, аж стогне.

— Ти що? Де це ти був? Що це ти цупиш? Собака відразу ж покинув свій тягар, бахнув об землю хвостом і сів перед Миколкою, як святий.

Миколка підійшов ближче і побачив грубезний сувій чорного сукна. Сукно начіпляло на себе реп'яхів та болота і видавалося якимсь могутнім звіром без голови.

— Де ти його взяв? Отам у яру із машини поцупив? Та там же ж міни, собача твоя душа! А якби підірвався? Ох, дам же я тобі лупки цими граблями, щоб знав!

Собака похилив голову і, втомлено хекаючи, тільки те й робив, що мовчав...

Миколка помітив: останнім часом Собака почав зникати, почав десь зникати від хати і любив щось приносити. Де він ходив, Миколка не знав. Ночами він десь блукав, приходив уранці сумний, з жовтими очима, і пахло від нього лисицями, німцями і ще чимось, як ото, буває, пахне милом.

Собака важко лягав під сараєм і спав, лишаючи вуха, щоб не спали. Весь час йому снівся, очевидно, Миколка. Бо так: літаки у небі — спить. Танки по дорозі — спить. Відро ляпне у криницю — спить. Виходить на поріг Миколка — відразу ж Собаку наче хтось підкидає — встає, дивиться: що робити? Миколка снівся йому завжди, бо він, де б це не було, як тільки забачить Миколку, то мало не плаче. Але ввечері знову зникає на всю ніч, щоб вранці пахнути лисицями, тінями і ще чимось, як ото, буває, пахне батьком, коли він на війні і коли його довго нема, так нема, що аж сумно.

Миколчин Собака любив приносити.

Ні, не те щоб тягнути до хати що попало. Він знав ціну речам і приносив з німих полів те, що треба.

Настінний годинник якимось приніс із білими стрілками і гирею. Приніс він і френч зелений німецький з гудзиками, орденом і голкою з ниткою в кишені. Витий валянок учора приніс на праву ногу Миколці. На ліву, наче знав, у Миколки був такий валянок — узув. А сьогодні на тобі — сувій чорного сукна прихекав із поля і сам у реп'яхах та болоті, як чорт.

Раптом Собака підняв голову, потягнув повітря, тихо заскімлив, завищав і з усіх своїх чотирьох ніг кинувся садом до хати, від хати через подвір'я на вигін.

Вигоном, ще далеко від хати, йшов якийсь чоловік... То йшов Миколчин тато... І хоча Собака ніколи й не бачив Миколчиного тата, але раптом він оголосив і мамі, і Миколці, і всім у селі, що йде господар з війни, та ще й білого коника веде за собою, щоб орать. Собака вискочив назустріч Миколчиному татові, Миколка за Собакою, коник злякався, а Собака був уже на татових медалях і голосно плакав татові в поранене обличчя.

Вибігла мати, городом кульгав дід Рятушняк, здаля щось кричав і собі плакав, плакали й бігли жінки, до яких ще не прийшли чоловіки, а Собака вже повз на животі попереду тата до мами і молотив хвостом по землі, як ціпом.

І коли тато взяв на руки Миколчиного братика і сестричку, пригорнув до себе Миколку, і коли мати притулилась до татової спини, Собака ліг долі і почав розглядати свої зальопані, в реп'яхах лапи...

А кризь відчинені двері сарая дивилась Первінка. По її чорненькому обличчю з темно-голубого, як слива, ока теж котилась темно-голуба, як слива, сльоза...

— Синочку, прив'яжи коня... Ну, то що там, дядьку? — якимось дуже тихо спитав Миколчин тато діда Рятушняка. Спитав так, неначе для нього не було ні війни, ні обгорілого снігу, ні напівзруйнованої хати.

Але дід Рятушняк плакав і через свій дитячий лагідний плач щось мимрив собі під носом і тільки те й робив, що цілував Миколчиного тата то в руку, то в плече.

— То що там, діду? — спитав і собі Миколка.

— Лопата де? — крикнув засльозений дід і побіг до Первінки в сарай по лопату. Тато — за ним. Миколка — за татом.

— Прийшов наш хазяїн дорогий, Маріє! — тулилися гуртом жінки до Миколчиної мами. — Живісінький! А все ж могло бути, не дай господи, та не дай нікому!..

Розгаслим вигоном до Миколчиного двору, знизу, від Кодими, згори від глинища сірими зграями потяглися з дітьми жінки, за ними клигали, зимово кашляючи, діди, і сам вигін став широкий, аж не видно. Миколчин тато з лопатою і дід Рятушняк з киркою вийшли

із сарая, і садом, стурбовані чимось вкрай, не кажучи нікому ні слова, швидко пішли повз кладовище в степ.

Миколка якусь мить розгублено подивився на маму, на тіток, а потім спочатку поволеньки, далі хутчіше потьопав за батьком та дідом Рятушняком. Собака — за Миколкою. Батько та дід ішли просто на Розкопану могилу, йшли вони, не розмовляючи між собою, батько якось аж потемнів з лиця, а дід Рятушняк ще важче став припадати на ногу.

Біля могили дід зупинився, вітер шапкою лоба і закашлявся. Батько теж пристояв, роздивляючись підніжжя могили:

— Наче не було нікого, дядьку?

— Ручаюсь, що не було. Я, Максиме Миколайовичу, всі ці роки не зводив із неї ока, як ви й веліли. Один раз, правда, тієї зими ночував біля неї під грушкою танками німець, але на верх не вилазив — було холодно, сніг, вітер.

— А що, як воно задихнулося? — знову тихо, як і на подвір'ї, спитав Миколчин тато.

Хто "задихнулось", хто воно? — кортіло Миколці узнати і, може, чимось допомогти батькові.

— Тату, я тут був.

— Де, синочку?

— Отут кругом. І на самій могилі був, і на грушку вилазив оце недавно, як по мишачі купи приходив з Собакою.

— Ну, добре... Пішли, — сказав батько. — Дайте, дядьку, руку, бо слизько.

Дід Рятушняк подав руку, і Миколчин батько повів діда на могилу за руку. Верх могили був увесь чисто розкопаний, знесений кимось давно.

Росли там будяки і ще якісь бур'яни, вищі за Миколку.

Батько зачав лопатою вирубувати під корінь будяки, а дід Рятушняк виривати лободу, блекоту та різний непотріб. Миколка і собі ухопився за лободу біля діда:

— Діду, а ви не боїтесь?

— Кого?

— Копати могилу? І що воно у ній? Золото?

— Золото. З хвостиком.

— З яким хвостиком?!

— Золотим.

— Не смійтеся, діду, бо я тепер скажу батькові, що ви з мене смієтесь!

Дід заходився киркою довбати землю на своєму місці. Собака — так той уже щось їв під грушкою унизу.

Сонце вийшло з-за хмари і засвітило у всі свої очі.

— Дядьку! Ідіть сюди! — гукнув Миколчин батько. — Ідіть сюди, допоможіть!

Дід Рятушняк спустився в яму до батька, щось довго вони крєктали, аж поки на руках не підняли над собою плуг. Вони поклали його на зрубане будячиння, а через хвилину поруч з ним поклали ще один.

Потім із ями разом із землею полетіла пріла солома. Батько перестав копати, став на коліна і зачав розгрібати солону руками, занурюючи їх усе глибше й глибше, і раптом затих, ніби перестав дихати, ніби він там щось зловив під соломою дуже дороге і важливе.

У діда Рятушняка від хвилювання дрібно тремтіли вуса.

Батько випростався і підніс до очей пригорщу пшениці. Роздивився, понюхав, дав понюхати дідові, а дід ще й узяв зернину на зуб — і вони обнялися: Миколчин татко із дідом Рятушняком.

Дід зачав знову плакати і цілувати батька в плече і руку, шапка впала в нього із голови, і він зробився ще менший.

— Ідіть, дядьку, в село та кличте всіх, хай беруть, у кого що є: відра, мішки, все, що є! Пошліть кого-небудь до школи, щоб підмели класи. Будемо зсипати там.

— Біжу! — чомусь раптом дуже голосно, на увесь степ крикнув дід Рятушняк і, як молодий, побіг до села.

— А ти, сину, повідтягуй будяки, тільки не поколись, на купу, та на тобі сірники та попали їх. А я буду копати!..

Скільки прожив Миколка на світі, але такого ще не бачив! Від села до Розкопаної могили і від Розкопаної могили до села засновигали люди. В мішках, у торбинах, на коромислах у відрах, в діжках на тачках люди носили і везли колгоспну пшеницю, яку батько закопав з дідом Рятушняком на початку війни таємно від усіх.

Носили до кінця дня і носили всю ніч. Білий місяць світив з усієї сили, і Миколка для себе помітив: іще до вчора усі тітки з їхнього кутка були мовчазні, печальні, згорблені. Але варто їм було почути, побачити і заносити пшеницю, як де взялися у них сили і ноги: забігали, заговорили, засміялися дівчатка, здавалося навіть, що й горе повеселішало на обличчях удів.

Розвиднялося. Від Розкопаної могили йшла валка жінок з останнім уже зерном, як від яру викотилась довжелезна колона наших танків.

Гнівно та нетерпляче вони гуркотіли на захід, і сірі від болота "бобики" метушилися біля них, як сірі жуки.

Один з таких "бобиків" раптово розвернув і покотив до переляканих жінок з пшеницею на плечах.

З "бобика" виплигнув молодий лейтенант з цигаркою за вухом:

— Хто такі і чому ви тут?

Жінки втомлено зняли з плечей торби й мішки і мовчки передихували.

Лейтенант покопирсався в одному мішку, в другому, взяв жменю зерна і спаленів:

— Де взяли?

Жінки кліпали на лейтенанта ні в тих ні в сих.

Добре, що підійшов Миколчин тато з дідом Рятушняком. Скинувши на землю плуга, Миколчин тато підійшов до лейтенанта.

Лейтенант, забачивши множество орденів та медалей на батькових грудях, відразу ж присмирнів.

А тут під'їхав ще один "бобик", і з нього вийшов справжній генерал.

Миколка аж упрів від здивування, бо ніколи ще не бачив живих генералів.

Генерал сказав:

— Доброго здоров'я, люди добрі!

— Здрастуйте,— сказали жінки, а лейтенант узяв під козирок. Батько не взяв, бо був без шапки, і струнко чомусь не став, а підійшов до генерала якось по-домашньому, не по-воєнному:

— Пшеницю несемо, он із тієї могили. Я — голова колгоспу.

— Дуже приємно. Дорошенко,— м'яко сказав генерал і подав татові руку.

— В сорок першому закопав, коли відступали, думав, пропаде — не пропала!

— Не задихнулась?

— Уявіть собі — ні! Так що будемо сіять, товаришу Дорошенко.

Генерал набрав пригорщу пшениці, довго на неї дивився, глянув на батька, на жінок, оглянувся на танки, на небо з літаками, обережно висипав зерно чомусь собі у кишеню і помітив Миколку:

— А ти, синочку, чий?

— Я — татів!—сказав Миколка і заховався за батька.

— Бондаренко! — гукнув генерал капітана.— Лиши... Як вас величати? — звернувся він до батька.

— Максим Миколайович.

— Лиши в цьому селі пару бочок пального... Більшим, Максиме Миколайовичу, не зможу вам допомогти. Щастя вам!

— І вам щастя,— сказав Миколчин тато.

Генерал узяв, — батькові, дідові, жінкам,— під козирок, сів у машину і поїхав.

— Татку, — прошепотів Миколка,— навіщо генерал пшеницю висипав у кишеню?

— Та, мабуть, для щастя,— сказав тато.

Не встигли дерев'яними лопатами перегорнути пшеницю у школі, як на вигоні сів літак з червоною зіркою на боці.

— Ой, — ойкнув дід Рятушняк і вибіг зі школи. Дід наче знав. А знав, бо з літака злавив його син Петро.

Петро кинувся бігти до хати, але дід загукав до нього від школи, з дерев'яною лопатою в руці:

— Петре, я осьдечки, тут, у школі, зерно перегортаю! — вдарив себе руками об поли та так і став, сам не зміг уже бігти до Петра.

— Тату! — крикнув Петро до свого татка — діда Рятушняка — і в хромових чоботях повз Миколу й жінок протупотів до свого батька та обійняв його. — Здрастуйте, тату! Я — на два дні! Відпустку дали! Здрастуйте! — сказав Петро людям і перестав сміятися та радіти. — Здрастуйте...

Миколка аж присів: на грудях у Петра блищала Золота Зірка Героя, хоча погонів на плечах у нього й не було!

Дід Рятушняк, забачивши цю Зірку, якимось зніяковів, оглянувся на людей, а потім тихо сам прихилився до неї головою — і знову заплакав.

"От мені оцей дід! — подумав Миколка. — Тільки й робить, що плаче, коли не треба плакати".

— Максиме Миколайовичу, — засвітився Петро до Миколчиного тата, — давно?

— Учора. Здрастуй.

— А я лечу та думаю...

— Надовго?

— На два дні!.. Тату, не плачте...

— А оце в тебе що? — пальцем доторкнувся дід Рятушняк до Петрової Золотої Зірки.

— Як — що? Дивіться, тату.

— Бачу... А он Миколка Первінку купив на базарі... Три стакани на день дає, — похвалився Миколкою дід Рятушняк. — А я вже думав, де там ти і що...

— Воюємо, тату! Не журіться!

Миколка сидів на порозі сарая і слухав пісень з хати діда Рятушняка. Над ним тепло дихала Первінка, біля нього лежав Собака, і "Цвіте терен" розливався над вигоном і літаком на ньому, над садом і над криницею.

— А чому мій татко — Максим Миколайович? — запитував себе Миколка, — дід так на нього каже, і генерал, і Петро.

А Петро ж не набагато молодший за татка?.. І Герой Радянського Союзу... Льотчик... На самолоті прилетів, у хромових чоботях... Максим Миколайович...

— Гей, ти, — сказав Миколка Собаці, — здрастуй, Собако Собацюренко, і ви, Первінко Миколаївно, добрий день! На цю осінь до школи — добрий день! А там, дивись, як татко з мамою і хату вкриють — добрий день! А в криниці завжди темно — добрий вечір!

— Синочку, а з ким це ти говориш? — тато і Петро стояли над Миколкою, на небі, на білих хмарах.

— Тату, а Первінка буде рости?

— А як ти хочеш?

— Хай не росте. І Собака хай не росте. Хай вони будуть такі, як є.

— То вже будуть! — засміявся Миколчин тато, Максим Миколайович, засміявся Петро.

— Петре, треба було б подивитися, що по селах робиться. Це ж мені пішки виходить — далеченько... А так би подивитися, що у людей є. Бо у нас ні трактора, ні коней, а весна на носі... Як ти?

— А райцентр?

— Ще нічого не знаю. Збираюся. Але справа не в цьому...

— То що, Максиме Миколайовичу, заводити? — легко, празниково спитав Петро.

— До вечора вернемось...

— Татку, ви куди? На самолоті?

— Та полетимо, синочку. Таткові треба подивитися, що по селах робиться. Якщо хочеш...

— Хочу! — вилетіло з Миколки, як з птаха.

Дядько Петро завів літак, і полетіли.

Миколка сидів у тата на колінах, поруч з дядьком Петром, і земля не чорна, не сіра, а золота мерехтіла під літаком, і над ним, і збоку. Все було в золоті, і тато, і Петро.

— Це що?

— Забари. Лети, Петре, на Кам'яний Міст. Отам і сядемо. А з Кам'яного Мосту — на Криве Озеро. Подивимось, що там. З Кривого на Грушку і — додому.

Сіли в Кам'яному Мості, сіли в Кривому, в Грушці, ше десь сіли. Миколка не виходив з літака: батько з Петром ходили по сільрадах, гомоніли з головами колгоспів, видно торгувалися, били "по руках", і з кожною посадкою прибували нові пасажери: в Кам'яному Мості — ягня і пара голубів, в Кривому — козеня і теличка, в Грушці — борона, двоє гусей. Теличку, козеня і ягня тато з Петром прив'язали у літаку, а голуби і гуси мостилися біля Миколки. Так і летіли. Між білими хмарами над золотою землею.

Вийшли орати, сіяти і боронити. Перед цим батько сказав Петрові:

— Петре, ні трактора, ні коней. Лопатою степу не накопаєш. Маємо сім плугів.

— Запряжем?

— А ти як думаєш?

— Думаю, що запряжем.

Семеро плугів, запряжених в дядьків Петрів літак, стояли на березневому, давно не ораному полі. Далі стояли жінки, і руки їхні були в торбинах, у зерні.

Дядько Петро завів літак. Літак завівся. Похитнувся трохи мотором, але завівся на очах Миколчиного тата і всіх людей. Його колеса відразу ж намацали землю і пішли по ній, а за ними пішли й плуги.

За плугами йшли старі чоловіки, і їхні руки на чепігах були тверді, мов каміння.

Літак орав землю плугами, а за ними на свіжу ріллю кинулися жінки, щоб засівати.

Вони сіяли з рук легко і радісно, навіть удови.

Миколчин тато йшов за плугом, і чорна земля чорною хвилею хлюпала йому на чобіт.

Петро, весь час оглядаючись на плуги та на сівачів, вів літак, як ні в жодній битві, ні в жодному бою: він аж спітнів і не бачив би цього поту, аби не западав цей його піт на Золоту Зірку Героя малими краплинами.

А позаду усіх — за літаком, плугами, сівачами — брів Миколка з Первінкою.

Запряжена в борону, вона йшла поруч з ним на налігачі і не хотіла рости, і ріжки в неї були віночком.

СІРОМАНЕЦЬ

Вночі прийшла осінь, і вовк хмукнув на сизий листок ожини, хмукнув і сказав: «Ого-го!» Тоді він підняв лапу і лапою вмився. Промив очі, пострушував з себе листя, послухав свист синиці і знову ліг.

— Далеко! — сказав він собі. — А навіщо?

Потім вовк заспівав. Він співав тихим старим голосом, і така дорога лежала за ним, що аж за Одесою і за Єгиптом виднілася кожна бадиллина. Вовк лежав між грибами, очима у поле, і над ним по листочку опадав ліс.

Звали його Сіроманцем, і він був найстарішим вовком у світі. Все своє сіроманче життя він водив зграю. Молоді вовки з лісів і яруг мріяли пройти у нього бойову вовчу стратегію і тактику. Він снівся молодим вовчицям.

Не один кінь з предсмертним кривавим хрипом падав на траву чи на сніг од зубів Сіроманця.

Його проклинали конюхи і пастухи.

Коли ж нічого було їсти і вовк пересиджував день або й три на болоті чи в чагарях, то й згряя сиділа позаду нього, кусаючи себе за хвост.

— Не здохнете! — казав їй вовк. — Вам аби їсти! Лягайте та спіть. У мене самого живіт — аж можна почухати його крізь спину!

І згряя мовчечки лягала.

Отоді вовк ставав на великий піст. В таку пору він любив, як цвітуть будяки. Їхні малинові голови під ластівками навпроти хмар нагадували вовкові рясну велику кров, і він, засинаючи, медово позіхав.

Тепер, на старість, вовк осліп. Бурхлива темнота зацарювала в його очах. Один лише нюх водив його по світу. І кашляти вже почав. І снівся щоночі йому єдиний сон: срібні очі постріляних вовченят, постріляні вовчиці з білими зубами у землю, і снівся він собі сам.

Свистіла уві сні синиця, хропли миші у норах, і здалеку запахло кіньми. Сіроманець здув прилиплий до носа листок, встав і пішов на кінський той запах.

За лісом при горі-долині миготіло село. Бід села охляп на коні їхав Василь Чепіжний. Кінь крутився під ним, харапудився, але Василь бив його прикладом рушниці по заду, і кінь віз його далі.

Сіроманець похлебтав з калюжі води, лугом відбіг від лісу і від дороги, заліг за копицею сіна. Нанюхав у сні кількаторо мишей, підснідав ними і знову виструнчив носа у спину Василя Чепіжного та його коня.

Чепіжний в'їхав конем у мокрий ліс. Сіроманець поволеньки на старих своїх лапах рушив за ними.

Чепіжний наставив вуха на лісову невідомість, сплигнув з коня, перекинув рушницю з руки в руку, повів коня стежкою, вивів його на галявину, прив'язав до сосни, а сам відійшов і заліг у ямі.

Сіроманець заліг і собі позаду Василя Чепіжного і його коня. Вітер дув Сіроманцеві в ніс. Вітер гостро пахнув конем, але між конем і Сіроманцем лежав Чепіжний та його рушниця.

Щось хряснуло в соснах! Василь зняв картуза і задихав у нього. Кінь затрусився, застриг вухами і ліг на землю.

— Не лягай! Не лягай на землю! — зашепотів коневі Василь Чепіжний. — Встань! Встань і пахни!

Знову щось мокро хряснуло в лісі. Рушниця в руках Василя Чепіжного сіпнулася на той хряскіт, око завмерло на мушці.

Кінь не вставав, дрібно тремтів, падали краплі на нього, і від кожної крапельки він здригався, як від пострілу.

«Старе і хворе! — подумав про свого коня Чепіжний. — Чом він тебе не з'їв, коли ти ще було молоде!.. То вже лежи, а прийде — на цей раз я його неодмінно укохкаю!»

Свиснула синиця. Її порожній осінній свист не сподобався Чепіжному. Посіявся дощ. Чепіжний одягнув картуза і ліг щокою на курки. Так вони і лежали: кінь, Чепіжний, а поза ними вовк.

Вовк звівся на лапи.

Не встиг Чепіжний ойкнути, як вибита з його рук рушниця полетіла в кущі, і Сіроманець задихав йому в покраплену дощем горлянку.

Скочив на ноги кінь, хилитнув сосною, заіржав, відірвався, повалив один кущ, другий — Сіроманець побіг було за ним, проскочив галявину, але повернувся до Чепіжного. Чепіжний світив сірник по сірникові, задкував лісом від Сіроманця, відмахувався патронташем, ускочив в болото, у воду, в мочарі — Сіроманець спокійно ішов за ним.

— На, на, все, що хочеш, на! — викидав під ніс Сіроманцеві Чепіжний із торбини і хліб, і бринзу, патрони викидав.

Сіроманець загнав Чепіжного по шию в озеро і сам сів на березі.

Перед оком Чепіжного на воді тихенько кипів осінній дощ, за осокою сірів Сіроманець.

— Замерзаю! — кричав Чепіжний крізь дощ над водою. — Пропаду! Пропадаю! Гав! Гав! Гав! — загавкав Чепіжний до Сіроманця і люто рушив з води на нього. — На мене — їж!

Жери мене! Зжери мене, як ти з'їв мою козу восьмого березня! Я перебив твою зграю і вовчят перебив, я!

Чепіжний вигрібся на берег, плюнув у руки і кинувся на вовка.

Сіроманець збив його своїми старими грудьми назад, у воду...

Мрячився дощ, при горі-долині миготіло село, гуркотів у небі високий літак.

Прилетів вертоліт. Порозганяв на вигоні курей і сів перед вікнами села — Сашко побіг і собі подивитися. З вертольота вилізло шестеро дядьків з рушницями та патронташами, до них від контори почвалав з обмотаною шиєю Василь Чепіжний.

— А видумали — що?! — бухикав щасливий Чепіжний.— Він причаївся тут, у нашому лісі, до ранку держав мене по шию в воді, мало я дуба не врізав! А тут ще зуб розболівся... Коли б не зуб, то я сам би перегриз йому горло! Я вже йому й коня прив'язав до сосни, коли ж чую: на рушницю мою тільки хтось плиг із кущів, мах — і рушниця летить, наче її й не було у моїх оцих-о руках! Дивлюсь, а він уже стоїть переді мною, як грім. Зуби не зуби, а метрові кілки затесані, язичище горить, як черинь, і пахне від нього кров'ю. Тоді він лапою обмацав мої кишені, зняв з оцієї ось шиї торбу з хлібом і каже, прямо-таки так і каже: «Руки вгору!» Що робити? Піднімаю. Стою. Злякався. Він облизався і гарчить далі: «Кажі спасибі, що я сьогодні не голодний. Але затям: доїм усіх ваших коней, візьмуся тоді за вас і за ваших дітей, а тебе, Чепіжний, першого з'їм! Марш з мого лісу!» Я задки-задки, руки болять, дощ у рукави наливається, отак і відступаю, а він іде, хліб мій жує, пожує і виплюне — не голодний! Дивлюсь: позаду мене вода, озеро. Хотів я озеро було обійти, дорогою задкувати, так він до мене тільки — плиг! Та лапою по морді мене тільки — лясь! «Лізь,— каже,— у воду, Чепіжний, бо з'їм, хоча я сьогодні і не голодний». Що робити? Лізу. Стою по шию. Руки над головою, рукава повні дощу, ллється, одним словом, вода згори і зсередини, кругом вода. А він сідає на березі, обмотується хвостом і починає, ви вірите, співати «Закувала та сива зозуля...».

— Може б, вам, Василю Дмитровичу, лягти, ну, не в лікарню, а так десь удома, та відпочити? Півночі простояти по шию у воді — так і до пропасниці недовго...— сказав хтось із мисливців.

— А що, я щось не те сказав? — визвірився Чепіжний. Потім пожував шнурка від вуха шапки,— сьогодні він був у шапці,— трохи заспокоївся.— Правда, я зранку добряче випив, та як і не вип'єш після такого потопу?

Сашко бачив, як біжать від своїх хат Шевчук з Побігайлом, вимахують рушницями і просто руками, підбігають до гурту, і вся ця рушничча армія заходить у контору.

Сашко і собі хотів було зайти, але сторожика баба Маня не пустила:

— Іди-но ти краще вроки вчи, а то скажу батькові!

Сашко ще раз обійшов вертоліт. Вертоліт нагадував Сашкові великого пуголовка.

«Тепер пропав Сіроманець!» — подумав Сашко, і йому стало сумно біля цього пуголовка.

На підвір'ї стояв газик: батько приїхав на обід. Мати з рушником через плече зливала батькові на руки.

— Тату, прилетіли!

— Хто, синочку?

— Аж з області. Може б, ти зараз сходив до них та що сказав? По Сіроманця прилетіли! А це ж то нечесно — він один, а їх онде скільки! Тату, вони з дядьком Чепіжним у конторі, сходи!

— А що ж їм тато може сказати? — мати подала батькові рушник.

— Як-то що? — здивувався Сашко,— Татко — голова колгоспу!

— А Сіроманець — то вовк!

— Вовк, мамо, вовк!

— Він не колгоспівський, і тато за нього не відповідає.

— Тату, так? — Сашко мало не кричав.— Раз він не колгоспівський, то чий же він і що, його треба, виходить, убивати?

— Та не знайдуть вони Сіроманця, синочку. Сіроманець найхитріший вовк у світі,— сказав тато.

— А зграю його ж перебили і вовчентя! Сам дядько Василь премій за вовків получив стільки, що аж чорного мотоцикла купив.

— А ти, Сашко, забув,— обізвалась від столу мати,— скільки Сіроманець коней та овець переїв?

— Скільки? От скажи, тату, скільки?

— У нашому колгоспі — нічого. Правда, козу дядька Чепіжного...

— Так,— паленів Сашко,— козу з'їв. Бо дядька Чепіжного Сіроманець не любить. Дядько Чепіжний на нього ями копає по лісосмугах. А коли пропала вівця, то всі звернули на Сіроманця. А Сіроманець її в очі не бачив.

— Побігало відшкодував: заплатив штраф,— сказав батько.

— Тоді хто з них вовк — Сіроманець чи дядько Побігало, що на своїх іменинах ту вівцю з'їв?

— Дався тобі цей вовк,— сказала мати,— і що ти з нього робиш святого?

— Так він живий, мамо, і йому треба жити. А потім, на те він і вовк: не буде ж він їсти манну кашу, як я. І ніхто не пече йому і не варить.

— Це у твого вовка голова не варить: загнав дядька Чепіжного в холодну воду по шию. Тепер хай тікає, куди очі бачать!

— Та не впораються вони з Сіроманцем,— знову сказав батько.— Доки вони там гомонять у конторі, Сіроманець наживав п'ятами — не те вертольотом, ракетою його не доженеш. Іди, сину, до школи, бо спізнишся.

До школи Сашко ходив далеченько. До школи була і дорога, нею ходили всі, хто хотів, а Сашко ходив стежкою, лісом. Лісом, потім трохи полем, за полем починався райцентр, а в ньому скраєчку стояла Сашкова триповерхова біла школа.

Сашко пройшов ліс, вийшов у поле, як почув скрекотіння вертольота: півколом низесенько над лісом він летів на Сашка. Сашко чи злякався, чи що, але сів на землю і прикрився портфелем: над Сашком пролітало однооке обличчя Чепіжного, воно швидко летіло туди, у степи, у яри, за Буг, до лиманів, Сіроманцеві на погибель.

Того дня до школи Сашко не пішов. Він повернувся до лісу, пригарбав листям портфель, щоб не носитися, подивився на срібне павутиння на сучках, на павучків, заліз рукою у низеньке порожнє чиєсь гніздечко, пошарудів у гніздечку опалим листям і — куди б це його піти? — подався до яру.

У яру нічого не росло — боялося весняних вод: з полів саме цим яром летіла весняна вода і могла забрати не те що деревину або куц, а навіть і п'ятеро вертольотів, коли б вони їй стали на дорозі.

Тому яр порожнів і влітку і восени. Дріботіли по ньому вівці та кози, скубли під молочаєм присохлу траву та боялися Сіроманця.

У яру пахло овечим та козячим духом, хоч їх самих давно вже перегнали в інші ситіші місця. Нагрітий за літо яр дихав Сашкові в обличчя перецвілими будяками. Тихо пливло павутиння, і тоненька хмарина лежала над яром, наче капустаний листок. Сашко приліг на молочай і заплющив очі: «Де він є, отой Сіроманець? — думав собі Сашко.— Взяв би та й утік десь в інші краї чи гори, де вовків люблять. Аби я був вовком, я б тоді все розказав Сіроманцю і про Василя Чепіжного, як він ночами краде у полі соломку на мотоциклі: під'їде до скирти, нав'яже на дрів в'язку соломи, прив'яже до мотоцикла ззаду і тягне. І ніхто не ганяється за Чепіжним на вертольоті! Ніхто! Ні за ним і ні за такими, як Побігало!»

Вечоріло. Сіре повітря між вечором і ніччю текло собі яром до лісу, і в такому повітрі над Сашком летіла чи то сорока, чи інший хтось. Сашко поплентався до лісу по портфель. Поминув сосняк, пішов дубиною; в дубині вечеряли дятли, наїдаючись, видно, на зиму. Ще по дорозі провів рукою по ліщині, намацав горішок, кинув на зуби: горішок сухо стрельнув під зубами; гойднувся листок на березі, наче подумав: падати йому сьогодні чи почекати краще до завтра.

Раптом Сашко відчув, що хтось дивиться йому в спину: за дубом хтось стояв! «Піти глянути чи не йти? А може, воно звір який та ще вкусить? — завагався Сашко. Але вирішив: — Чого це я та стану його боятися? Піду гляну».

За дубом стояло теля. Відбилося, мабуть, заблудило, не знає, куди йти.

— Що, дурнесеньке, страшно? І їсти хочеш? Ото не треба блудити,— Сашко підійшов до теляти, хотів було почесати йому за вухом, але рука завмерла: перед Сашком стояв вовк. Сіроманець. Сашко задерев'янів. Сіроманець тим часом обнюхав його з ніг до голови, лизнув на куртці гудзика і ліг на листя. Сашко потроху відторопів, прийшов до тям і сам сів навпочіпки біля Сіроманця.

Вовк потягнувся до нього мордою і ще раз лизнув Сашкове коліно.

— Так от ти який лизунчик, а ще Сіроманець,— сказав Сашко і погладив Сіроманцеві шию, почухав під горлом. Сіроманцеві це, видно, дуже сподобалось, ніхто його так приємно не лоскотав, і він по-вовчому сказав Сашкові:

— Ще!

— А за тобою ж погналися по степах на вертольоті — даром бензин палять! — засміявся Сашко.— А ти ось тут біля мене! Ти і не подумав тікати, бо ти у мене розумний, вовчичку. Пиріжка з печінкою хочеш?

Ліс поночів на очах, і де того портфеля шукати, коли темно? Сашко повзав від дуба до дуба, перегрібав листя — нема. Вовк і собі зачав нюхати під дубами, попірхав в листі неподалеку від Сашка і тихо вискnuв — портфель!

Пиріжки з печінкою вовк, видно, любив з дитинства, бо ковtnув пиріжки, навіть не пожувавши.

— Я тобі завтра ще принесу,— сказав йому Сашко,— завтра у мене неділя, увесь день — наш! Але ж ти мені дивись: з лісу не виглядує. Чепіжний думає, що ти втік з нашого лісу, і вірно: нехай так думає...

Сіроманець провів Сашка до узлісся, потерся мордою об Сашкове плече і так стояв, аж доки запах його нового товариша не ослаб у глибині темного листопадного вітру. (...)

Василь Чепіжний не задоволений своїм собакою Гераклом, тому в Києві купив собаку, яку назвав Вовкодавихою.

Сашко задихався і заморився — більше години вони бігли з Сіроманцем лісом до глинищ. Ті глинища були покинуті у яру давно. Ніхто не навідувався до них уже роками. Ще після війни люди возили звідти глину на хати: світло-жовту, червону, брали й білу на малаї. Але то було давно. Тепер глинища позаростали шипшиною, глодом, усім колючим, що тільки росло на світі.

Туди і привів Сашко Сіроманця.

— Будеш отут жити. Тут тебе ніякий Чепіжний не знайде.

З глиняних глибоких нір дихало вогкістю і пусткою. Сашко вибрав підходящу для Сіроманця нору, розчистив її трохи лопатою, нарвав пирію, настелив, ліг сам:

— Тепло і тихо, і на голову не буде крапати.

Сіроманець заліз і собі, обнюхав стіни, сів поруч з Сашком.

— Поки поживеш тут. А далі будемо думати. Треба, щоб минув якийсь час. Потроху-потроху я підготую батька, щоб ти перейшов жити до нас додому. Чого ти сам будеш тинятися? Зграю твою перебили, лишився ти сам, дійсно, як вовк, — будеш жити у нас. На харчі я тобі зароблю, сяду на все літо на трактор — от тобі і харчі, ще й лишиться! Не треба, Сіроманцю, лише падати духом. А житимеш у нас — Чепіжний тебе пальцем не торкне.

Вовк слухав, поклавши морду на лапи, заплющив очі, задрімав. (...)

Чепіжний готує для Сіроманця пастку – яму в чагарях.

Для Сашка настали дні щастя і тривоги. Сіроманець проводжав його лісом до школи, зустрічав його на узліссі. Одного дня Сашко відкрив, що Сіроманець сліпий. Він показав

вовкові кольорові малюнки різних звірів у журналі «Натураліст»: Сіроманець дивився кудись у просторінь, в одну точку.

Сашко заводив журналом перед його очима: ніякої уваги. Сашко підняв над головою яблуко:

— Ну, подивись, що це у мене в руці, подивись!

Вовк ліг на землю і тихо заскімлив.

— Ти що, вовчику, не бачиш, ти сліпий?

Сашко провів рукою по очах Сіроманця — той не змигнув. Лизнув лиш Сашкову руку.

— А як сніг упаде, стане видно твої сліди, що тоді? Живи в гнилищі і нікуди не виходь.

Сьогодні я поговорю з батьком.

— Мамо, тато де?

— Поїхав.

— Куди?

— В район на конференцію.

— На скільки?

— На два дні. А що?

Сашко не відповів, пішов у свою кімнатку робити уроки.

Шерхла вода у відрі на криниці, на груші трусився листок. Пішов сніг.

На другий день Сіроманець Сашка не зустрів. Даремно Сашко і гукав його, і шукав слідів на снігу. Сашко побіг до глинищ.

В глинищах і біля вовчої нори сніг лежав чисто. Сашко заліз у нору — цієї ночі Сіроманець тут не ночував.

«Злякався снігу і втік, де сніг ще не впав і де його мало знають,— подумав Сашко.— Та, мабуть, і добре зробив, та й харчуватися ж треба... А тут ще батька нема, як на зло...»

Гірко і тоскно стало Сашкові.

Вночі йому снилися айсберги: вони пропливали в синьому океані біля Сашкової хати повз голу грушу, і Сашко сумно дивився на них із вікна.

Проснувся Сашко від собачого лементу.

— Мамо, що там таке?

— Сіроманця спіймав дядько Василь. Впав, бідненький, таки у яму...

— Як?!

Біля контори на возі лежав зв'язаний Сіроманець. Шевчук і Побігайло зосереджено курили, кидаючи на Сіроманця значущі погляди.

З контори долітав голос Чепіжного:

— Алло! Алло! Так, у яму. Коли? Сьогодні вночі. Я як знав. Дай, думаю, вранці запряжу та поїду подивлюся. Приїжджаю — є! Ну, ми його з Шевчуком і з Побігайлом того... Де? А ось на возі лежить перед конторою... Так коли вас чекати? Ага. Слухаю. Єсть.

Сіроманця повезли до кузні. Дядько Василь відчинив двері і сказав:

— Отут перележить, коли не хотів у лісі.

Вони поклали Сіроманця на драбину і віднесли в кузню.

Падав тихий успокоєний сніг, на горбі темнів ліс. За хатою плакав Сашко.

Замлілий вовк лежав у кузні на драбині біля горна. Зі стелі крізь старі інтернітові щілини на нього сіявся іній. Вовк розкрив рота під іній, і йому стало легше дихати.

«Ну й ну,— сказав собі вовк.— Дожився».

Він поворухнув замотузованими лапами, понюхав молоток біля ковадла та й наче заснув. (...)

Усі собаки села дружним виттям зреагували на схоплення Сіроманця. Чепіжний лютує.

Сашко вийшов у коридор, намацав татові валянки, вліз у них, наче провалився у воду, накинув кожушок, тихо прочинив і зачинив за собою двері, пішов подвір'ям до груші; на груші на сучку висів садовий ніж — тато забув його, коли восени підрізав пагілля, почепив і

забув. Сашко зняв ножа, пригнувся під вікнами, щоб тато з мамою, чого доброго, не помітили, і вибіг на вулицю.

Повалило снігом, потонули у ньому хати і дерева, невидима собачня потягнула свої зморені голоси по своїх домівках.

Сашко прямував до кузні. Кілька разів падав, провалювався по груди, у валянки набилося снігу.

Біля кузні оглянувся на білий глухий світ, прислухався, засунув шапку у кишеню, — щоб не злітала з голови та щоб лишній раз по неї не нагинатися, — і підійшов до дверей. На дверях висів не замок, а замчище — так постарався Чепіжний.

Вовк розплющив очі і заводив носом.

— Сіроманцю, це я, Сашко! — почувлося вовкові з того боку дверей.— Замок, горе моє! Попались...

Сашко обійшов кузню — ні вікна, ні віконця. На причілку кузні ріс берест,— обліплений снігом, берест злився з усім білим навколишшям, і Сашко відразу його не помітив. Берест ще дуже давно поклав на плоский дах кузні своє гілля, і так вони разом з кузнею доживали віку.

Сашко скинув на сніг кожушину, хукнув у долоні, ще раз оглянувся увсебіч, поліз на берест. Лізти не давали татові валянки, чіплялись за гілки, не згинались у колінах. Тоді Сашко махнув однією ногою, другою, валянки попадали біля кожушка в сніг, поліз босий. Лізти було невисоко, і нараз він опустився на засніжений дах кузні. Руками, ногами розгорнув сніг, колупнув ножем інтернітину.

На вовка зі стелі посипало снігом, вовк завовтузився, зітхнув і затих.

Сашко працював, що називається, і вже за кілька хвилин на нього зсередини кузні глянула темінь.

— Готово! — прошепотів він униз, у темінь. — Плигаю!

Сашко бухнувся біля голови Сіроманця.

— Де ти тут? Нічого не бачу, хоч око виколи!

— Хох! — сказав вовк.

Сашко став на коліна, почав обмацувати темінь, натикнувся добряче лобом на ковадло, і вже Сіроманець щемко задихав Сашкові в обличчя. Сашко обійняв обома руками вовка за шию:

— А ти думав як? Ти думав, що тобі кінець, Сіроманчику, ну скажи, думав? Не кінець, давай сюди лапи!

Захрумкотіло під ножем мерзле мотузяччя, тріснув під ножем брезентовий пояс, яким Сіроманець був прив'язаний за горло до драбини, і вовк звівся на замлілі лапи.

— Ти, головне, не бійся, не бійся. Як тільки завтра відчинять двері — кидайся прожогом, напролом. Бо витягти тебе через оцю діру в стелі я не можу... Найголовніше — кидайся і лети скільки сили, що духу до лісу... Прощай, вовчику, я пішов, бо Чепіжний, він такий, може сюди прийти і серед ночі, подивитися, як тут і що... Як будеш живий, не забувай мене, я тебе ніколи не забуду. Прощай! — Сашко ще раз обійняв Сіроманця, той лизнув Сашкові руки, щоку...

Сашко навшпиньках зайшов у свою кімнатку, хутко ліг, заплющив очі: в синьому океані біля Сашкової хати повз голу грушу пропливали білі айсберги. На одному під пролітаючими птицями сидів вовк і махав на прощання Сашкові лапою. (...)

Чепіжний грає роль героя, нічого не підозрюючи.

До кузні вийшло старе і мале. Чорніли у снігу шапки малечі, сумно перемовлялися тітки у плюшевих напівпальто; собачня зайняла позиції поближче до своїх хат, наче щось відчувала, моторошно оглядаючись навкруги.

— Біжіть, хлопці, та розженіть цю капелу,— звернувся Чепіжний до малечі, показуючи ключем на собак. — Жити всю ніч не давали!

Чомусь ніхто не побіг, навпаки, всі підсунулись ближче до кузні.

Білі дяді з вертольота поклали носилки на сніг, а самі поклались вухами до стіни — слухати вовка.

— Ти ба, що зима наробила: вічка в замку не видно, — вштурхнув Чепіжний ключа у замок. Довго копирсався у нім і так і ськ. — Не відкрию. Треба збивати ломом.

Сашко, зиркаючи на кузню, ходив по подвір'ї, наче чогось шукав, заглянув у криницю, потрусив засніжену грушу, знайшов у кишені морквину, став її гризти.

Чепіжний розмахнувся ломом, і замок відвалився йому під чобота.

Чепіжний відкинув лома, викашлявся і — відчинив двері.

«Що таке? Де вовк? Чому він не вибігає?» — Сашка кинуло в жар. Ті двоє в білих халатах взяли носилки й слідом за Чепіжним зайшли в кузню.

«Що таке? Що таке? Може, він здох чи злякався? — горіло в Сашковій голові.— А може, вночі він стіну прогриз у кузні чи підкопавсь під фундамент та втік?»

Раптом з кузні вискочили ті двоє в білих халатах, без носилок, вискочили і кинулись тікати:

— Тікайте! Вовк!!!

Тітки, малеча, дядьки не встигли до ладу гаразд нічого зрозуміти, як, рачкуючи, з кузні виповз сам Чепіжний. За ним поволеньки йшов вовк. Чепіжний зарачкував вліво, потім управо, вовк дихав йому на шапку. Чепіжний загарбався головою у сніг і вкляк.

Всі тікали: мале плакало, старе кричало, підхоплювало малечу на руки, бігло, губило в снігу шапки і рукавиці...

Вовк знехотя перескочив через Чепіжного і невеликими стрибками завернув поза кузню до тихого лісу.

Кореспондент покладав фотоапаратом всю цю історію від початку і до кінця і, коли вовк загубився в снігах, розреготався...

— Що там таке, синочку?

— Тату, Сіроманець утік!! Дядько Чепіжний плаче — не плаче, а реве!

— Заводьте вертольота! — кричав Чепіжний, випльовуючи сніг. — Ігор! Іван! По рушниці! Далеко не зайде — сніги! Заводьте вертольот!

Чепіжний влетів у своє подвір'я, підгилив спантеличеного Геракла, вбіг у хату, схопив рушницю.

Скрекотів вертоліт; важко, з підсапом, бігли до нього Шевчук з Побігайлом.

— Доженуть вони його, тату, чи ні? А вовк у сніг заритися може, доки вони пролетять, і пролежати в снігу до темноти?

— Ти говориш, синочку, наче ти з Сіроманцем на одній парті сидиш,— сказав тато.

— Сидіти-то я не сиджу, а Надія Петрівна каже, що треба оберігати не тільки воду, повітря і ліс, але й звірів.. А вовка я, може, люблю, тату! — Сашко став на лижі і пішов до школи. Над ним і вовчим слідом від кузні поскрекотів вертоліт. (...)

Вчителька Надія Петрівна ввійшла в клас:

— Добрий день!

— Добрий день!

— Сідайте... Сашко, це правда, що з вашого села сьогодні втік із кузні Сіроманець?

— Втік,— відповів Сашко і сів.

— Ти сам бачив? — запитала Надія Петрівна.

— Бачив.

— Діти, де живуть вовки?

— У лісі,— хором відповів клас.

— У лісі. Вірно. А от ти, Сашко, ходиш лісом до школи. Невже тобі нема асфальтової дороги?

— Надіє Петрівно, — важко підвівся Сашко, — хай нею ходить хто хоче. А я люблю лісом.

— От скажи, Галю Грушецька, про що я розповідала на минулому уроці?

— Про Індію. Про тигрів-людодідів, — тонким, як ліщина, голосом відповіла над головою Сашка Галя Грушецька.

— А в нас тигрів немає! — скинувся Сашко. — І ще ви говорили, Надіє Петрівно, що звірів треба оберігати... А я вовків не боюсь, бо якраз на тій моїй стежці до школи я нікого не боюсь.

— Чому? — спитала Надія Петрівна.

— А тому.

— Мусиш бути, Сашко, чемнішим.

— Вибачаюсь. Вибачте.

— Тепер відповідай точніше.

Сашко подивився на біле вікно, на біле небо, з якого наче й ніколи не гримів грим, і ластівки не літали по ньому, і запитав:

— А коли діти, приміром, такі, як ми, лишилися після війни без батьків, то їх держава спасла?

— Так,— сказала Надія Петрівна.— Держава дала їм дитячі будинки, школи, харчі, одягу.

— А тепер людям старим? — домагався Сашко.

— Наче ти не знаєш, Сашко! — скрушно відповіла Надія Петрівна.

— А якщо хто осліп?

— Чому ти про це запитуєш? — насторожено підійшла до Сашка вчителька.— Відповідаю: держава посилає таких людей, ну, наприклад, в Одесу, в знамениту на увесь світ лікарню імені Філатова. Але я не розумію, Сашко, — посміхнулась Надія Петрівна, — в чому ти потребуєш допомоги: в пенсії, чи, може, ти погано бачиш?

Клас засміявся. Засміявся і Сашко:

— То ви ж самі кажете, Надіє Петрівно, що людей у нас оберігають.

— І воду, і землю, і звірів треба оберігати.

— І я про те ж.

— І що, оце після уроків ти сам будеш іти лісом? — запитала Надія Петрівна.

— Так я на лижах.

— На лижах. А ніч?

— А я нічого не боюся.

— А раптом вовк? — строго запитала Надія Петрівна.

— Не лякайте. А то я й справді злякаюсь, — сказав Сашко. — Ви краще, якщо хочете, спитайте мене про будь-яку столицю на світі і де вона є, в якій країні?

— Спитаю...

— Що ти плетеш, — прошепотіла Сашкові Галя Грушецька. — Яблуко хоч? І я з тобою піду лісом додому, добре?

— Твоє діло.

Сашко і Галя Грушецька йшли світлим лісом додому: на одній лижі човгав Сашко, на другій Галя.

Внизу маленькими чорними стовпчиками по асфальтовій дорозі плентався гурт школярів.

З лісу хотів було посвітити місяць, але не встиг: пішов сніг на сніг. До лиж стало налипати, і Сашко сказав Галі Грушецькій:

— Знімай лижу, налипає, візьму на плече. Будемо брѳохкатись.

Пройшли, пройшли і стали.

— Яблука у нас більше нема, — сказала Галя Грушецька.

— У ноги не змерзла?

— Наче ні. Тепло.

— А в руки?

— І в руки.

— Чорти нас понесли по такому снігу.

— Давай пристоймо,— сказала Галя Грушецька.— Важкувато.

— Пристоймо. Чого ж.— Сашко скинув лижі з плеча.— У твого батька рушниця є?

— Нема,— гріла рукавичку Галя Грушецька. — А чий це слід? Часом, не вовчий?

— Де? — Сашко всупив носа в заглибини на снігу. — Не розберу... Але — ні. Вовк іде нога в ногу, а це якісь розкаряги. Та й до того ж давні... А Сіроманець дременував уранці.

— Ти дійсно його трохи бачив?

— Так вже ж, що не спав...

Сонний ліс тихо спав у таких, як і сам, сонних снігах.

— Що то, глянь — хтось іде! — чужим, не своїм голосом сказала Галя Грушецька.

Від села полем до яру сунуло шестеро душ людей, за спинами темніли якісь клумаки, в руках вгадувались рушниці,

— В засідку на Сіроманця. Дядько Чепіжний хоче, видно, добряче змерзнути... Так їх Сіроманець у лісі й жде: нате мене, вже бийте, бо шкода мені ваших носів — можуть повідмерзати у лісі!..

Тим часом Сіроманець тікав. Пахли здалеку кошари і ферми, пахли села, але він ухилився від тієї знади і нанюхував степ.

Кілька разів він зупинявся, піднімав голову в небо і слухав, чи не летить вертоліт.

Забіг аж до лиману. Лиман тієї зими не замерз. Вовк підійшов до води, лизнув її солонини і зрозумів, куди йому треба бігти, — бігти в солоні степи, в солончаки, де хоч і немає лісів, але й мисливців не мусить бути.

Раптом Сіроманець заліг: з горба вітер доніс йому запах дикого звіра. Саме дикого, бо за своє життя Сіроманець нанюхався всяких запахів, в тому числі і свійських, повільних та теплих, відгодованих запахів кіз та овечок... Він ще раз понюхав простір навколо себе — чи не пахне селом чи людиною — і поповз на той горб, де стояла скирта соломи.

Від тієї скирти Сіроманцеві забило подих дикими кабанамі. Проти вітру він доповз до скирти на два-три стрибки, як раптом табун свиней почув хрюкіт свого головнокомандуючого і шмигонув за ним у степ. Останнім потелющився в снігу підсвинок: тягнув задню, видно, хвору ногу, заборсався, та було пізно — Сіроманець збив його на бік і вчепився зубами. (...)

Чепіжний здогадується, що Сіроманцеві хтось допоміг утекти, і сповіщає про це батькові Сашка.

Сховався Сіроманець на полігоні. Далеко в піщаних неродючих степах він надивав на полігон і наче знав — відчував, що тут йому буде спокій.

Фанерні танки, старі віджилі машини стояли в цій мертвій зоні, — ні деревини, ні куща, сніги, та піски, та воронки від бомб.

Старші льотчики навчали молодих влучати в ціль з неба: над вовком розламувалося небо, і літаки починали свої навчання.

За кілька днів Сіроманець вивчив їхній графік, достоту залазив в якусь воронку, коли літаки були ще далеко, і там спокійно перечікував смертоносний тайфун з вогню і сталі.

Потім приїздили льотчики, оглядали свою роботу; вовк одбігав від них подалі, не потрапляв на очі.

Зате по ночах було тихо. Така тиха благодать наступала, якої, мабуть, не знав жоден вовк у світі.

Ніякий Чепіжний не заходив сюди, не морочив голови гарячий гавкіт собак. Басували вітри по відкритій рівнині, гасали наввипередки, лопотіли білими сніговими полями, навивали малим молодим вітрам степові пісні.

З харчами, правда, було слабувато: миші-полівки та й усе. Інколи який заєць забігав уночі в це біле привілля, не розібравши, куди він забіг... Зайцями вовк не перебирав ніколи, а особливо в цю його полігонну зиму.

Одного разу, коли літаків прилетіло особливо багато і вовка разом з його воронкою підкинуло в небо,— він навіть подумав, що він уже не вовк, а птиця,— і опустило в чорнобіле місиво, Сіроманець оглух.

— Отакої, — сказав собі вовк.

З тієї миті прильоту літаків він не чув своїми запечатаними вухами. Не чув і вибухів бомб.

Згодом на полігоні настали, видно, канікули, літаки не з'являлися, і вовчі вуха наче відійшли. Він став навіть тихенько наспівувати собі під ніс і слухав хоч щось, принаймні свій голос.

Біда прийшла з неба. Повалили такі могутні сліпі сніги, що навіть і він, Сіроманець, злякався: він добре знав, чим ці сніги йому пахнуть. Вдень і вночі він рився в снігах, орав їх лапами і зубами, але небо наче прорвало, і жодної миші, як на гріх!

Сіроманець охляв. Він часто провалювався в сніг з головою, годинами лежав, збираючись з останніми силами, щоб виповзти на поверхню і поповзом добиратись: куди — невідомо.

Нарешті, однієї ночі підморозило. Сіроманець зрадів, але на лапи зіпнутися не міг, безсилі лапи вже не носили його. Він ліг на спину і покотився з горба покотом.

В білому колесі землі і неба він викотився на дорогу, де слабо пахло конем і старою соломою.

Чомусь прилетіла ворона. Покружляла над вовком, сіла недалеко і сказала:

— Кар.

Вовк не поворухнувся. Прилетіло ще три. Поговорили між собою, посідали носами проти вітру і наче послули... Вовк розкрив пащу і — здох. Тоді злетіла одна ворона, друга, політали низько над вовком, подивились на вишкірені його зуби. Повсідалися ще ближче. Погойдали носами, хвостами, і тоді одна із них, найбільша, очевидно ворон, пішла пішки до вовка. Ворон ішов важко, наче мав на ногах пудові чоботи. Він зупинився збоку від вовка і дзьобом, завбільшки як великий часниковий зубок, сказав вовкові:

— Кра!

Вовк лежав мертвий. Ворон подивився на сніги, на біле небо, підняв одне крило, Друге і вискочив вовкові на спину: вовчий хвіст порішив ворона одним махом... Вперше за багато днів вовк водночас поснідав, пообідав ще й повечеряв...

...Сіроманець уже не котився — його котив вітер. Вночі подув такий степовий надлиманський вітер, що захилиталися навіть скирти. Вовка закотило в лісосмугу, він обійняв лапами якусь деревину, навіть учепився за неї зубами, але вітер відірвав його і від неї. Його котило на вогні невеликого висілка, і він нічого не міг удіяти — тільки-но ставав на свої вкрай знесилені лапи, як вітер здував його з них і робив своє...

Знайшли його льотчики. Вранці капітан Петро Лях біг на фіззарядку і за щось зачепився, впав. Витрусив сніг з-під майки, придивився — собака. Собак у їхньому молодому висілку ще не було.

— Хлопці, а чий собака? — гукнув Петро своїм товаришам.

— Де?

— А ось, замерз.

Льотчики чобітьми повідкидали з вовка сніг.

— Цуценятко — слава богу! — сказав Петро. — Щось змахує на вовка. Андрійку!

Прибіг Андрійко Лях, став на коліна, придивився і прошепотів:

— Вовк... Тату, це вовк! Не канадський, не кордільєрський, а наш степовий, польовий вовк!

— Замерз, бідолаха... Чи, може, вбили? Але хто? — звернувся Петро до товаришів. — Ніхто у нас ніколи не стріляв. — Вітер забив Петрові подих. — Добре. Побігли на зарядку, а потім розберемось!

Льотчики побігли на спортивний майданчик. Андрійко Лях схилився над Сіроманцем, відгорнув йому сніг від пащі — під пащею сніг трохи підтав. Андрійко підняв вовчу голову, поколував підталий сніг пальцем і закричав:

— Тату! Тату, а вовк живий!

Доки біг тато з товаришами, Андрійко потягнув вовка до гаражів:

— Тату, розпалюй плитку в гаражі, я його тягну. Він дихає, хоча й помирає.

— Не тягни! Покинь, бо, може, вкусить, — з порога крикнула Андрійкова мати.

— Не вкусить! Він непритомний! І, видно, голодний, диви, які ребра, тому й прийшов до нас при такому вітрі та при зимі. — Андрійко заволик Сіроманця в гараж, підстелив під нього стару куфайку. Петро Лях нагримав на сина:

— Не підходь до нього! Якщо вовк, то нехай буде вовк. Але ти мені до нього не підходь!

Андрійко відійшов і сказав:

— Тату, ти не знаєш вовків.

Петро Лях розпалив плитку, його товариші-льотчики миттю збили в кутку гаража вовкові клітку з дверцятами, принесли м'яса і води.

Петро Лях сказав:

— Хай полежить до вечора, може, одійде.

— Прилетимо, а там побачимо...

— А що ми з ним будемо робити, якщо він оклигає? — запитав Андрійко.— Тату, хай живе у нас! Я ж то всіх вовків знаю тільки по картинках, але це ж справжній і такий здоровенний!

— Побачимо! — сказав Андрійкові тато і з товаришами пішов до зелених машин.

Вовк підняв носа — пахло бензином і м'ясом. Нанюхав м'ясо, з'їв. Десь далеко на полігоні зірвалися бомби, вовк ледь-ледь їх почув із далеких степів. Потім він обнюхав куфайку, прислухався: за стіною хтось ходив.

Андрійко і висілкові хлопчики попрутуляли замерзлі помідорні вуха до гаража:

— Ходить...

— Не кричи...

— Ходить, кажу...

— Га?..

Андрійко приліг до дверей і запитав:

— Кажу, ти є?

— У-у-у,— тихо відповів вовк.

Андрійко скочив на ноги:

— Ви чули — він говорить! Він упізнав мене по голосу!

— І що ти там крутишся біля того вовка? — сердилася Андрійкова мама, нагрібаючи на подвір'ї віником сніг на килим.

— Тата жду. У мене канікули,— буркнув він.

Минули дні, і не раз можна було бачити Сіроманця в ярах за висілком: він сидів і терпляче чекав, доки Андрійко Лях покатається на лижах зі своїми однокласниками.

Хлопчаки гасали навколо Сіроманця, перекидалися, падали, сварилися, виходило часом не без бійки та сліз: тоді Сіроманець подавав голос, і вся ватага рушала за ним снігами у виселок додому.

Віднині Андрійко, Андрійкова мати та Сіроманець стали далеко виходити в степ і слухати в небі ревіт реактивних літаків, ждати з аеродрому Андрійкового тата з товаришами.

Вовк, зачувши «газони» ще за горбами, мчав їм назустріч.

Петро Лях пригальмовував, Сіроманець вскакував у машину, щасливо повискував.

Льотчики видовбали ломами у мерзлій землі Сіроманцеві яму під лісосмугою, вкрили її соняшничинням, і він став там жити, аби не нюхати бензину в гаражі. Їсти йому було що, та він тепер і сам добував дещо в полях, щоб не засиджуватись.

— Коли?! — кричав блідий Петро Лях до своєї дружини.

— Після обіду... взяв лижі і пішов...

— Сам чи з вовком?

— З вовком...

Петро Лях вискочив у темінь. Вітер зі снігом збивали з ніг.

— А може, він до кого зайшов? — Петро Лях кинувся назустріч товаришам-льотчикам.

— Оббігали всі будинки — нема!

— Давайте ракетниці! Швидко! — крикнув Петро Лях, а сам, як птах проти бурі, заточуючись і провалюючись в темно-білі снігові вирви, подався до лісосмуги, до вовчого пристановиська.

Вітер розніс соняшничиння, яма завалена снігом, вовка не було.

— Ага-га-га! — у відчаї закричав Петро Лях у степ, але вітер задув його крик назад до рота.

Блідо-розмиті ракети повисли над висілкою.

Кілька «газонів» рвонулись від висілка в сніговий здиблений океан, але й вони потонули у ньому, поглинули.

Вовк волочив Андрійка за комір. Вітер підганяв їх на снігових белебнях, але як тільки вони скочувались в яр і треба було знову підійматися вгору — отут Сіроманцеві доводилося похекати та попріти. Тоді вовк закидав Андрійка собі на спину, розсував грудьми свіжий сніг, лапи ставали на твердіше, і з такою швидкістю вони посувалися до висілка.

Вовк жалібно вив. Покидав Андрійка, сам відбігав, вив на всі боки, прислухався, повертався до Андрійка знову, знову закидав його на спину і ніс далі. Андрійко обнімав вовка руками й ногами, щоб не зсуватися, щоб вовкові було легше.

Льотчики з ракетницями та ліхтарями вийшли за лісосмугу: але що ти його побачиш чи почуєш в цьому шипінні, ревінні, стогнанні, летінні?

Вовк поклав Андрійка на сніг і почав рити у снігу яму. Вирих яму, зсунув туди Андрійка і сам ліг біля нього. Сніг і вітер засипали їх швидко, охоче.

— У ямі тепло,— прошепотів вовкові Андрійко.— Аби нам до ранку не замерзнути, а там уже якось доберемося.

Раптом вовк насторожився: йому почулися постріли. В одну мить він вискочив з ями і завив. Так він ще не завивав ніколи. Все своє життя він завивав з голоду або з горя. Тепер в його завиванні була надія і радість.

— Вовк! — крикнув Петро Лях.— Я чую вовка!

Андрійків тато скинув кожуха, щоб легше було бігти, поскидали з себе кожухи його товариші-льотчики, і всі вони кинулися на вовчий голос. Раз по раз стріляючи з ракетниць, вони на мить зупинялися, щоб не збитися з вовчого завивання.

— Он він темніє! Он! — ледь перевів подих Андрійків тато.

Знесилений вовк ліг на сніг, лизнув того снігу з вітром.

Підбіг Андрійків тато, підбігли його товариші-льотчики і побачили Сіроманця. На його спині лежав Андрійко.

Андрійкова мати плакала та розтирала снігом йому руки, щоки, вуха, ноги.

— Заїхали ми не так і далеко,— виправдовувався Андрійко.— А заметіль почалася ну в одну мить...

— А ти не бачив по небі, що заметіль починається? — Андрійковому татові потроху одлягало од серця.

— Щоб я та тепер куди пустила тебе одного!

— Мамо, не тріть так сильно, вуха болять! — просився Андрійко.

— Я тобі дам «вуха болять»! В тебе ще не те мало б боліти!

— А тут лижа зламалася...

Тату, а де вовк? — раптом запитав Андрійко і встав.

— Справді, де вовк? — перепитав Андрійків тато і вибіг у коридор. В коридорі вовка не було. Вибіг на вулицю — нема.

Андрійків тато схопив ліхтаря, і, як був роздягнений, так і побіг до лісосмуги.

Вовк лежав у себе вдома. Розгріб сніг і влігся на ньому під вітром, що свистів над ним на всі свої пальці...

Андрійків тато важко зайшов у кімнату...

— Є,— сказав він.— У себе вдома. Приготуй, жінко, вечерю. Понесу йому щось повечеряти...

Дихнула весна з лиману. Теплий погляд весни зупинився найперше на снігах — і осіли сніги. Навпроти сонця удень засокотіли з-під них золоті струмки. Вологими ночами

Сіроманець покрадьки зачав виходити в степ і там непорушно сидіти. Щось бентежило його вовчу душу, кликало її на ноги.

«А ти думав як, Сіроманчику, це вже нам з тобою кінець? Ну, скажи, думав?» — не покидав його голос Сашка.

Сашко стояв під грушею і слухав, як шуміла ярами весняна вода. На городі лежав опівнічний туман. Попискували сонні горобці під дахом. Пахло далеким вітром, якого вчора звечора не було.

— Засумував чомусь наш Сашко,— тихо говорила в п'їтми мати.— І вчитися гірше почав, і все йому валиться з рук. Ти помітив?

— Може, переростає,— тихо відказав батько.— Та воно й весна... Може б, йому десь на літо путівку до моря...

— Я вже казала. А він: «Не хочу, буду це літо на тракторі в полі». Запав йому цей трактор...

Сашко зайшов у коридор.

— Це ти, сину?

— Тату, а у вовка вікно є?

— Вікно? Яке вікно?

— У лісі, чи де він там живе... Бо йому ж то треба дивитися, щоб не вбили.

— Нема у нього вікна, синочку.

— А вовк у лапи замерзає?

— Ще й як.

— Тату, от коли б я там був би вовком, я б теж замерзав?

— Такий ти хитрий,— сказала мати.

— От і не хитрий, мамо,— Сашко зайшов у свою кімнатку, ліг.

Його обійняв теплий сон: пливли білі айсберги в океані повз хату під голою грушею далеко. Вовка не було. (...)

Чепіжний довідується з газетного повідомлення, що Сіроманець живий, і вирішує знайти-таки його і покарати.

Сашко забіг за Галею Грушецькою додому, і дорога до школи в цей день сміялась на сонці досхочу. Весело і тепло було шпакам. Шпаки підвели в небо від щастя заплющені очі і співали так, що аж ноги під ними тремтіли, і земля співала, як шпак. Над озером обнімалися шиями коні. Блакитними квітами розцвіли більші і менші калюжі. Ліс, так той наче поклав собі руку на серце і тихо благословляв журавлине крило над собою в осяянім небі, і мурашу з підтягнутим за зиму животом, і свою лісову стежину, що просихала в Сашка на очах. Сашко став роззуватися.

— Ти що? — спитала Галя Грушецька.

— Погасаю босяка.— І Сашко, нагнувши шию, побіг наввипередки зі своєю тінню. Коли Сашкова тіннь налітала на клапті снігу — вона голубіла, налітала на попелясте торішне листя — темніла. Отак позмагавшись зі своєю темно-голубою тінню, Сашко підбіг до Галі Грушецької і захекано запитав її:

— А ти знаєш, ким я буду?

— Ким?

— А лісником! (...)

Чепіжний лютує, що Сіроманець утік від Ляхів.

Втік! Втік! Тепер він прийде до мене неодмінно! Але ж тут Чепіжний зі своїм «другим таймом», будь він неладен! — думав Сашко.— Треба порадитись з татом: як тато скаже, так і буде».

Але Сіроманець не прийшов. І місяць, і другий. На вулики в садах облетів і поприлипав вишневий цвіт, розцвіли на городах маки, і літо стало обома ногами на свій поріг.

Сашко здавав екзамени. Вставав раненько, йшов купатися, приходив, сідав за підручники, потім одягав нові штани, білу сорочку, галстук, ішов до школи, здавав екзамен, ішов зі школи, і от одного разу... Сашко не повірив своїм очам: на стежці перед ним стояв Сіроманець! Високий, широкогрудий, з малими вушками на великій голові, з великими димчастими незрячими очима.

— Здрастуй... — самими губами сказав йому Сашко.

Сіроманець плакав. Великі срібні сльози котилися по його морді і падали на пісок під лапи.

Сашко обійняв його за шию, але в цю мить вовк відскочив від Сашка в ліщинник. Сашко оглянувся; стежкою від школи бігла Галя Грушецька.

— П'ять! — гукала вона.— Все п'ять! А де ти дівся?

— Та я тут оце думаю, чи стою... чи що...— промимрив Сашко.— П'ять — то добре, у мене з цим ділом, правда, слабувато. Ти, Галю, йди додому, я ще повернуся до школи.

— Щось забув?

— Та забув... гачки під партою забув. Слухай, у тебе батько лікар?

— Ветеринар, то й що?

— Я знаю, він по вівцях та по телятах... А по очах він уміє?

— По чийх очах?

Сашко зважився:

— От коли б твоєму татові я привів сліпого вовка — він би його вилікував?

— Вовка?

— Так.

— Сліпого?

— Так.

— Із казки?

— Ну. З оцього-о нашого лісу. Сіроманця.

— Ти сказився,— прошепотіла Галя Грушецька.

— Сіроманцю, Сіроманцю, йди сюди, не бійся. Зі мною Галя Грушецька. Йди сюди, Сіроманчику...

Галя Грушецька як стояла, так і сіла: з ліщини вийшов Сіроманець.

— Галю, встань і не тремти! — наказав Сашко.— Це Сіроманець. Він мій друг. Він сліпий. Він давно вже осліп, ще до того, як ускочив до Чепіжного у яму. Сіроманця треба вилікувати, аби він прозрів. Тато твій зможе?

— Аби-то я знала...— швидко заговорила Галя Грушецька.— Взимку приводили до батька сліпого бичка...

— І що?

— Так і відвели...

— Тоді діло пропаще,— сказав Сашко.— Ти розумієш, аби Сіроманець був зрячим, то він би пішов у краї, де вовків люблять, а сліпим він не знає, куди іти, от він і вештається під рушницею Чепіжного і таких, як Чепіжний... Будемо щось думати.

Весь вечір у верболозі біля озера Сашко з білого алюмінієвого дроту плів Сіроманцеві намордник. Галя Грушецька циганською голкою з дратвою до нашійника з їхнього теляти пришивала Сашків пасок для повідка.

— Може, я там забарюся, — тихо казав Сашко, — ну, скільки я там можу пробути? Ну, від сили три дні, подивлюсь, як там що, мені аби його пристроїти, але, може, я там забарюся, то ти вже прийди до моїх батьків і розкажи все чисто, як є.

— Не заблудишся?

— Дорогу я знаю. З батьком не раз бував.

— А харчі на дорогу?

— Добре, що ти нагадала.

— Я тобі приготую,

— І мені, і вовкові. Тільки не вари манної каші, ми з вовком її не любимо,— засміявся Сашко.— Прив'яжеш харчі ось до цієї гілки, щоб собаки вночі не вкрали.

Вдосвіта Сашко потихеньку вийшов з дому. На столі в його кімнатці біліла записка: «Тату і мамо, мене не буде кілька днів. З шафи я взяв 50 карбованців. Сашко».

Низький туман застелив город. З городу над картоплями стирчали самі лише мокри макові голови.

На леваді стало холодніше, а туман вищим: якраз Сашкові по шию. Тепер над туманом мокрою маківкою пливла Сашкова голова.

Біля озера Сашко зупинився. Було тихо, тільки з очерету очеретянки співали, не як люди.

Головами вниз до води вони висіли близьенько від Сашка на очеретинах, наче хтось їх поприв'язував.

Сашко пригнувся, заліз під вербове віття, відв'язав вузла з харчами, тим часом верба його скупала росю.

«Нічого собі клумачок наклала,— подумав Сашко про Галю.— Наче на війну!»

З блекоти вигулькнув Сіроманець, вискнув, підбіг до Сашка, поклав лапи йому на плечі.

— Доброго ранку,— сказав Сіроманцеві Сашко.— Що снилося? Нічого? Поснідаємо в дорозі, а тепер — бігом!

Вони бігли під жайворонками світанковим полем. Біла роса по колінах. Над білою гречкою гундосив безхатній, видно, джміль. Сонця на землі не було, але вгорі, у небі, жайворонки були вже золотими.

— Будемо бігти, доки не впадемо,— говорив Сашко Сіроманцеві.— А як упадем, отоді вже будемо лежати. До Одеси лісу не буде. Яри та байраки. Мені одне: аби ти не забоявся трамваїв.

Бігли вони степовими дорогами. Коли ж попереду чи позаду них з'являлась якась машина чи трактор — ховатися було де: соняшники, пшениці, лісосмуги. Як їхало щось далеченько, то не ховалися й зовсім: мало що, хлопчик біжить з собакою, що ж тут такого? Буває, собаки й самі бігають по полях. Є такі собаки. А який це розумний буде бігати зранку дорогами з вовком? (...)

Сашко дістав з клунка пляшку води, напився сам, дав напитися вовкові.

— Вперед, Сіроманчику! Поснідаємо ввечері! Отут нам якраз половина дороги.

Польові стежки, цвіт гороху і гречки, літній вилинялий вицвіт неба, сірий цвіт каміння по кар'єрах, клунок на палиці на плечі. Одеси з морем не видно, сонце у хмари сідає.

Раптом, де не візьмись, почало гриміти. Небо чисте, на заході якісь дві-три хмари, а гримить на грозу.

«Гірше, — подумав Сашко, — буде далі, доведеться ночувати під дощем. Але де?»

Сонце сіло. Підсвітило хмари червоно-чорним, зверху засвітило зеленим — і дня не стало.

— Падаю з ніг,— сказав Сашко Сіроманцеві.— А тут ще гримить на нашу голову. Шукаймо якусь халабуду.

З-поза лісосмуги виїхала гарба з соломою чи сіном, Сашко і вовк лягли на землю.

— Бачиш, повна гарба. Виходить, десь недалеко скирта...

Вони пройшли за лісосмугу, Сашко не біг, ішов, ледь тягнув ноги, як назустріч затемніла скирта сіна.

— Спробуємо переночувати у ній. В разі що — буди мене. Ти чутніший. А ось і озерце біля неї. Треба буде скупатися. Не прийдемо ж в Одесу такими замузаними.

Сашко вигарбав у скирті невелику печеру, дістав з клунка вечерю, розіклав усе достоту: вовкові м'ясо, собі сир, цибулю, млинці.

— Побігли скупаємось, повечеряємо, бо завтра вранці у нас ще дорога.

Невелике степове озерце наче навмисне хто намалював літерою «О». Низька осока на низьких берегах мало ховала його від чужого ока. На берегах було видно сліди і коней і корів.

Сашко тихо зайшов у теплу воду. Вовк купатися не схотів, походив-походив по березі і сів. Зате Сашко накупався досхочу.

Погриміло та й усе. Тільки полякало. На небі чиста зоряна ніч. Золотими мандаринами між зорями пропливали супутники. Пливе-пливе така мандаринка — і нема, вже на тому боці Землі...

Сашко заснув. Сіроманець всівся біля нього і мав роботу: з поля не вгавали перепілки, в скирті не спалося мишам, з озера сплескувала риба. Перед досвітком вовк насторожився: здалеку почувся скрип коліс по нерівній дорозі і запахло кіньми. І те й друге наближалося. І ось темна підвода, запряжена парою коней, випірнула з поля. До скирти, правда, не доїхала, а повернула до озера. Троє чоловіків скинули з воза човна, спустили на воду, один відплив на середину води, а другий пішов берегом — зтягли сітку. Третій стримував коней, вони шарпались з його рук, хропли: видно, зачули Сіроманця.

— Іван, та сходи принеси їм сіна, — почулося з човна, — не понаїдаються ніяк!

Іван прив'язав коней до сухого стовбура, вкопаного при березі, а сам пішов до скирти. Йшов він, як на зло, просто на Сашка і Сіроманця.

Сіроманець понюхав сонного Сашка, звівся на лапи і вийшов з-за скирти назустріч непроханому гостеві. І сів. Іван подумав на Сіроманця, що то пеньок і хотів було його обійти. Але Сіроманець пересів йому дорогу і сам собі сказав:

— Я — вовк.

— Вовк!!! — крикнув Іван і кинувся тікати до коней. Коні відірвалися, побігли.

Сіроманець неквапливими стрибками, аби налякати, оббігав озеро.

Той, що був на човні, перекинувся у воду, нічний товариш його з сіткою на березі покинув сітку і залопотів у поле.

Сашко прокинувся. Сіроманець уже дихав біля нього.

Нічним полем від озера утікало троє.

— Тепер тікаймо й ми, — прошепотів Сашко.

Стрілка показувала: Одеса 5 км.

Сонце стояло на п'ять пальців від горизонту. Шосе двигтіло від машин. Сашко зійшов у кювет, через лісосмугу зайшов у соняшники.

— Одеса, — сказав він Сіроманцеві. — Зараз ми тебе приберемо по-городському. А реп'яхів! А соломи! Ну, хто в такому костюмі тебе вчив приїжджати в Одесу?

Сашко позбирав з Сіроманця реп'яхи, алюмінієвим гребінцем розчесав боки, шию, голову, одягнув намордник. Собі ж до коліна приклав галстук, розгладив, пов'язав.

— От ми з тобою й на людей стали схожі. Пішли. Тільки не біжи, не рвися, іди біля мене тихо і смирно...

«Щоб Сіроманець не вирвався та не втік. Тут під колесо недовго... Йди-йди, Сіроманчику, от молодець. Я з тобою, я тебе не покину і не віддам нікому», — думав Сашко, а сам спідлоба позирав на машини.

В самій Одесі Сіроманець занервував: на вулицях траплялись собаки і собачата, на таких, як і він, повідках, але, зачувши його, одні в паніці рвалися з рук господарів тікати, а другі ошкірювались на нього, бризкали слиною, кипіли очима, повними зненависті.

Сіроманець сопів у намордник, по шкірі пробігали дрижаки. В таких випадках Сашко прискорював ходу або забігав у якийсь під'їзд, і там вони з Сіроманцем перечікували.

Біля лотка дядьки пили пиво. Сашко, ховаючи за собою Сіроманця, швидко підійшов до них і запитав:

— Де тут лікарня Філатова?

— Три зупинки любим трамваєм — туди.

— Куди — туди? — перепитав Сашко.

— Униз. Ну і собачка! — одесит з двома бокалами пива в руках нагнувся до Сіроманця. — А вона не кусається?

— Ні.

— Ну і собачка! А шия, а лапи — прямо тобі вовк!

Сіроманця обступили одесити з пивом, продавець покинув свій торг, став на бочку і зверху дивився на Сіроманця:

— А він хоч учений?

— Не бачиш? — гукнули продавцеві знизу. — По очах видно. Такі дурними не бувають. Часом не продаєш, малий?

— Не продаю.

— Цікаво, — продовжував продавець, — скільки ж це треба, щоб його нагодувати?

Сашко помітив: натовп навколо Сіроманця налипав, як снігова баба. Сашко потягнув Сіроманця крізь натовп. Сіроманець подав тихий голос, і натовп обурено розступився:

— Куди батьки дивляться? Таке страховисько дитина водить, хоч і піонер!

Сашко зайшов у тихий двір лікарні. Сліпі люди ходили по споришу з паличками. Ходили, видно, і не зовсім сліпі, попідруки, говорили, навіть посміхалися своїм словам.

Перше, що впало Сашкові в очі: густий бузок біля сарайчиків чи складів під червоною марсельською черепицею. Туди він і завів Сіроманця:

— Стій отут, Сіроманчику, і не ворушись, Я миттю все розізнаю.

Від лікарні до моря було недалеко, і дачники чи курортники спускали з повідків своїх собачаток, аби вони погуляли саме в цьому місці біля лікарні, де в глибині синіло море.

Треба сказати, ці, як правило, фокстер'єри, молоді чи старі, проводили час у дружбі та злагоді: давно перезнайомились, їли приблизно однакову їжу, навіть перебігали трамвайну лінію під гастрономом чи домову кухню по щось новеньке на зубки.

І треба ж було цьому народу зачути вовка!

Сашко пройшов коридором першого поверху — ніде нікого. Піднявся на другий поверх: літня жінка в білому халаті натирала шваброю підлогу.

— Здрастуйте! — привітався Сашко. — Скажіть, будь ласка, а де у вас той лікар, що лікує очі? Я здалеку. І в мене мало часу. Але я хотів би з тим вашим лікарем поговорити.

— Приходьте після обіду, — відповіла жінка, не підводячи голови. — У нас — обід. Тридцять перша кімната.

На лікарнянім подвір'ї знявся собачий лемент і гвалт. З вікна Сашкові було видно дахи сарайчиків чи складів під червоною марсельською черепицею: на цю черепицю один за одним з криками і сльозами вилітали і падали фокстер'єри. Вони підстрибували у вікні, як м'ячі, і падали на черепицю.

— Що там за гвалт? — занепокоїлась прибиральниця.

Сіроманця обступило в бузку все собаконаселення району, він відступив до ракушнякової стіни паркану, далі вже було нікуди, а воно лізло, його було багато, тоді Сіроманець перекусив намордник і став хапати їх за загривки і викидати на черепицю.

Сашка, йому здалося, дуже довго не було, позаду — стіна, тоді Сіроманець перескочив через стіну і щез.

Сашко кинувся в бузок, вискочив на вулицю, в один провулок, в другий провулок, покликав Сіроманця над глиняним урвищем понад морем — сів і заплакав...

Сіроманець прийшов у Сашкове село. Сіроманець минув пошту, контору, зупинився перед хатою Шевчука. Постояв, почекав, доки з хати вибіжить з рушницею Шевчук і смальне по Сіроманцеві. Той не вибігав. Скавуліла лише у дворі його собака.

Сіроманець підійшов до хати Побігайла. Не вибіг і Побігайло. Всі були в полі, косили горох.

Найдовше стояв Сіроманець перед будинком Чепіжного, але й Чепіжного, на його превеликий жаль, не було на цей раз удома: косив горох. На цей раз Чепіжний укохкав би Сіроманця, який прийшов помирати сам...

Сашко зліз з одеського автобуса і полем побіг до лісу. В лісі Сашко ходив до вечора, кликав Сіроманця у глинищах... Сіроманця не було.

Увечері, пізно ввечері Чепіжний поїхав на Київ — повіз Вовкодавиху з її дітьми на базар. Сашко і Галя Грушецька бачили, як буксував його мотоцикл під горою...

Сірий степ з вовнистими хмарами над собою лежав у Сіроманця перед лапами.

— Ого-го! — сказав собі вовк, почав ловити у траві коників.

Ловитися коникам не хотілось, і вони стрибали від зубів Сіроманця через Гіндукуш на Гімалаї... Тоді Сіроманець ліг на спину, підняв лапи, і на його лапи западав дощ, за дощем —

сніг, аж до тих пір, коли на кожній його лапі не звили собі гнізда сорокопуди... Бігла біла вода, відцвітав пізній глід, пищали сорокопуденята, і синє небо продовжувалось в небеса.

З води сходило сіре сонце, на ньому скидалась риба, і Сашко обнімав Сіроманця за шию:

— А ти думав, вовчику, як? Ти думав, що це нам уже і кінець з тобою? — Сашко обнімав Сіроманця за шию.

Їхати óхляп – без сідла.

Пахнути – виявляти ознаки наявності чогось.

Мочарі – те саме, що багно; трясовина, драговизна.

Брати глину на малаї – для випічки хліба з кукурудзи, гороху або проса.

Інтернітóвий – виготовлений із заліза.

Берест – листяне дерево, яке використовують для живоплотів та захисних лісонасаджень.

Сорокопúд – невеликий хижий птах із загнутим дзьобом і кігтями.

ЄВГЕН ГУЦАЛО

ОЛЕНЬ АВГУСТ

Женя повертався зі школи. Двірники кололи на асфальті лід, дрібні крижинки вилітали з-під ломів і, виблискуючи гострими крайками, по коротких або довших дугах перелітали в повітрі. Сонце дивилося на місто радісно й доброзичливо, широко всміхаючись. І та усмішка випромінювала стільки тепла, що крижані скалки танули, підтікаючи свіжою водою, а по димно-сизих бурульках, що висіли на ринвах, котилися дзвінкі холодні краплі.

Жені було весело. Він розмахував стареньким портфелем, з якого виглядали зошити та книжки, і, озираючись по боках, щось галасував. Женя галасував про те, що двірники рубають лід, що в струмках, які течуть уздовж тротуарів, купаються смішні та хмільні горобці, поскубуючи лакованими дзьобиками кожную пір'їнку на собі. Він галасував щось і про тих зустрічних дівчаток, які проходили мимо в розстебнутих пальтах, з грубуватим рум'янцем на щоках; зараз вони здавалися йому ще більш дивакуватими й гідними зневаги, ніж будь-коли.

І раптом Женя зупинився. І не тому, що на розі вулиці, де збоку примостився скверик з плакучими вербами, стояв натовп. Його увагу прикував не натовп, а те, що привернуло увагу натовпу.

Знімали кіно. Один чоловік, якого зразу ж можна було визначити як найголовнішого, сидів на високому стільці. Коли щось було не так і чоловік сердився, то він енергійно махав ногами, неначе їхав на велосипеді. Перед ним був незрозумілий масивний апарат, який міг разом із стільцем рухатися по двох рейках, наближаючись або віддаляючись од жовтого автобуса. А біля жовтого автобуса повільно виростала черга. Спершу стояв дідусь, який читав газету. Дідусь раз у раз поправляв окуляри і зиркав на сонце, мружачись. За ним прилаштувалася молодиця з кошиком, з якого виглядав стурбований довгоший гусак. Далі дівчина у вовняній хустині. Гарній дівчині було душно, і вона почала розв'язувати хустину, аж доки вугільні коси не розсипалися в неї по плечах. З незалежним виглядом, повільно наблизився студент. Він трохи здивовано зиркнув на гарну дівчину, а потім обличчя в нього стало таким, неначе біля автобуса нікого, крім нього, не було. Підбіг хлопчик з ранцем за спиною і, не стаючи в кінець черги, пробрався аж до зачинених дверей автобуса.

Женя непомітно для самого себе перейшов вулицю і спинився в черзі. Його помітили не зразу. Можливо, думали, що це також малий кіноартист. Але Женя не вмів грати. Він повернувся спиною до студента і дивився на чоловіка, який сидів за зйомочною камерою на високому стільці.

Режисер Альтов зразу побачив зайвого героя. Гримаса невдоволення з'явилася на його стомленому обличчі. Завжди маєш клопіт з вуличними перехожими! їм цікавіше подивитися, як робиться фільм, а не сам фільм. Вони ладні простоювати годинами, неначе в них немає ніяких турбот, не треба нікуди поспішати... А тепер ще цей хлопчина. Розкрив рота від захоплення. Доведеться починати все спочатку.

Альтов підійшов до Жені й поклав йому на плече долоню з довгими сухими пальцями. Ті пальці були жовті — від куріння.

— Звідки ти взявся? — запитав режисер.

— Звідти, — гойднув хлопець головою на вулицю, блискуючу від снігової води та крижаних скалок.

— Ти заважаєш.

— Я не хочу заважати...

— Йди геть.

Жені здавалося, що найголовніший тут — це оператор, який сидів на видному місці. Два хлопці підштовхували його апарат вперед, він наближався по рейках до черги, а потім хлопці пхали той пристрій назад... І Женя вважав, що ніхто тут не може наказувати, крім оператора. Тому він запитав:

— А ви хто будете?

Альтов почав нервувати. Вперта дитина! Вплуталося, заважає та ще й допитується, хто він такий. Взяв хлопчину за комір, підштовхнув рукою:

— Не заважай!

Женя відійшов і став осторонь. Він не розгнівався. Мабуть, цей дядько, що сварився на нього, — теж начальник. Вулиця пахла свіжістю. Високе небо теж пахло свіжістю, вологою. Повітря було холодне і чисте. Женя окинув поглядом будинки, що зараз виразно пахли цементом і цеглою, похилу вулицю, по якій жебоніли струмки, — і хотів уже йти, щоб розбризкувати ногами воду, щоб хрумтіли під черевиками ламкі кристали... Але він знову побачив, як до автобуса наблизився знайомий дідусь із газетою, потім молодиця з кошиком, з якого виглядав гусак, потім дівчина, студент, школяр, якому, очевидно, було стільки ж років, як і Жені. Все повторювалося спочатку. Неначе в кіно. Але це ж і було кіно, тільки воно знімалося, і все тут було справжнє, а не таке, як на екрані.

Непомітно для себе Женя знову опинився біля апаратури. Йому дуже кортіло бути там, де робилося кіно. Альтов помітив знайомого настирливого хлопчину, помахав невдоволено пальцем. Мовляв, знову заважатимеш? Дивись, бо ще раз візьму за комір... І Женя боязко зупинився віддалік, сперся плечем об вологий, тонкий стовбурець липи. Льодова бурулька, танучи на слизькому вітті, капнула йому за шию пекучою дрібною кулькою, але він тільки здригнувся від холоду. А коли знову капнуло — відступив.

Знімати скоро закінчили. Жовтий автобус загурчав мотором, біля вихлопної труби забринів синій дим, засмерділо спаленим бензином. Кінокамеру заховали в машину. Герої повсідалися в автобус. «І це все?» — подумав Женя, і почуття невдоволення виникло в його душі. Він сподівався на щось гарне, незвичайне, — таке, як у кіно, де переслідують шпигунів, мчаться на поїздах через високі гори, де морем плывуть кораблі під білими парусами. А тут була буденна черга. Тітка з гусаком... Дід з газетою... А найцікавіше не з'являлось, хоча воно неминуче мало бути!

— Все, — гукнув йому Альтов, — можеш йти додому. Знімати більше не будемо.

— Чому?

— Скінчили!

І Альтов засміявся. Тепер обличчя в нього не здавалось таким стомленим, як перше. Він сміявся голосно, широко, показуючи багато білих зубів. Мабуть, він розумів, що оцей хлопчина розчарований, бо не побачив зараз таких гарних епізодів, які звик бачити на екрані. Що ж, йому ще не раз доведеться розчаровуватись... Альтов захотів зробити хлопчині щось приємне, щоб потім той мав що розповідати своїм товаришам — таким, як і сам, маленьким людям з шкільними портфелями. І він гукнув Жені:

— Сідай у мою машину, провезу!

Вони їхали весняною вулицею; з-під коліс похапцем вистрибували краплини, беззвучно падали на тротуар. Ліворуч, біля Альтова, шибка була відсунута, і в машину запорскував швидкий, пружний вітер.

— Хочеш зніматися в кіно? — запитав Альтов у Жені, вивертаючи кермо праворуч. Тепер вони їхали вузьким, похмурим провулком, де стіни були нудні й мокрі, а двірники в старих фартухах не рубали льоду.

— Хочу, — майже пошепки відповів Женя, не наважуючись глянути на Альтова. Йому було радісно. Він їхав з людиною, яка, можливо, зняла чимало гарних фільмів. Серед них неодмінно були й такі, які він бачив, які йому подобалися. Довго переборював свою неспівість, доки наважився запитати:

— А ви хто такий?

— Альтов, — просто відповіла людина за кермом.

— Альтов? — самими губами перепитав Женя, дивуючись, як звучить незнайоме прізвище.

— Так.

І Альтов подивився на Женю. Засміявся. Альтов був задоволений: хлопчина навіть говорити не може від радості, що сидить поруч з ним. Його стан легко пояснити. Своє

захоплення кінофільмами він переносить на нього, бо вважає його ж таким цікавим і дивним. Хлопчик, мабуть, не може ще розуміти, що Альтов — звичайний, буденний, як і всі інші.

І Альтов засміявся ще раз... Він знав, як ніхто, що не вартий захоплення. Але хіба він міг пояснити це хлопчині? Той однаково не повірив би. Він, мабуть, ще й досі гадає, що черга біля автобуса, яку вони сьогодні знімали, — це ще не все. Неминуче мало бути щось вагомніше і значніше, але воно чи просковзнуло повз його увагу, чи відбулось не перед його очима.

Женя сидів зіщулившись. Його непокоїв той сміх. Він сподівався, що Альтов іще зареоче. І йому стало незатишно. Тепер йому був неприємний оцей вітер, що вільно забігав у відчинену шибку. Йому хотілося б, щоб Альтов підняв скло, але не наважувався сказати про це.

Ще тоді, коли хлопчина стояв під сумною липою і очима, повними захоплення, стежив за зйомкою, Альтов підсвідомо подумав, що добре було б зробити для нього щось гарне. Він покликав його в машину, ще й сам не відаючи наперед, навіщо це йому здалося. Зараз же, добре усвідомлюючи, про що може думати першокласник чи другокласник, який, не дихнувши, продивляється фільм від початку до кінця. Альтов захотів бути гідним його захоплення.

— Напевне, на двійки вчишся? — спитав раптом, угледівши, що з забутого портфеля випав зошит з брудною обкладинкою.

Женя почервонів, спритно засунув зошита назад.

— Ні...

— А як же?

— Маю п'ятірки.

— Гм, — висловив сумнів Альтов. Жені страшенно закортіло, щоб йому повірили. Подивився на Альтова сяючими світлими очима і промовив:

— Маю п'ятірки!

Це означало багато. І те, що він дуже старанний, ретельно готує домашні завдання. І те, що забруднений зошит уже дописано, завтра візьме новенький, з голубою обкладинкою. Альтов сказав:

— Це добре.

І Женя, відвернувшись так, щоб не бачив режисера, усміхнувся. Отже, йому повірили. Як це славно, що він вчиться на «відмінно», ніколи не спізнюється на уроки. І він у душі дав собі слово, що завжди буде старанним і працьовитим.

Альтов зупинив машину і вийшов. Кругом лежали купи битої цегли, гули бульдозери. Біля незавершених жовтих будинків стояли чорні крани. Пустир був нерівний, розритий, у ямах ріс бур'ян... Женя також вискочив на тротуар. Альтов заклав руки за спину й дивився прямо перед себе і трохи вгору. Мабуть, він бачив сірі бавовняні хмари, бо Женя, задерши й собі голову, угледів їхні волохаті, повні боки. Було надвечір'я, студеніло. Альтов раптом здригнувся, ніби його пронизав несподіваний холод. І Женя, згадавши, як під тонкою голою липою йому за шию попала одна краплина, а потім друга, — теж здригнувся і взявся застібати на гудзики своє блаженське пальтечко.

— Бачиш оце будівництво? — запитав Альтов. — Тут мені доводиться знімати свій новий фільм. Правда ж, мало чого цікавого знайдеш?

І справді, для Жені тут було мало цікавого. Він зник до будівельних майданчиків, до робітників у чорних фуфайках, на яких осів червоний цегляний пил. Він зник до грузовиків, що підвозять матеріал, до високих кранів, що монотонно проносять на тлі синього неба повільні стріли...

Тут нічого цікавого не було. І Женя сказав:

— Правда...

— Що правда? — не зрозумів Альтов. Бо доки хлопчик дійшов якогось висновку, він уже й забув, про що питав, і тепер думав про інше.

— Ну, що кіно тут погане вийде...

— А-а-а... Звичайно.

І він глянув на Женю так, наче вперше бачив. Навіть нагнувся над маленькою поштаттю, уважно розглядаючи невиразні, ще не сформовані риси обличчя, припухлий рот...

— А ти ж, напевне, хочеш у кіно зніматись?

— Хочу...

— То ми можемо влаштувати це для тебе. Згода?

— Еге!..

«Еге» вирвалося само собою. Женя ще й не встиг осягнути всього значення того, що йому сказав Альтов. І коли режисер знову випростався, хлопчик дивився на нього знизу вгору закохано й віддано. У нього тремтіли пальці, і він сховав руки з портфелем за спину, щоб, бодай, цього не помітив Альтов.

Режисер спробував пройти пустирем, — мабуть, він хотів потрапити до тих людей, що заливали фундамент, але глина налипла до його черевиків — чорних, лакованих, і він, невдоволено суплячись, повернувся на асфальт, почав обстукувати болото. Темно-руді шматки свіжо блиснули на сірому тлі... Женя й собі почав постукувати ногами, бо теж було рушив і до його черевиків начіплялась глина. Обстукував він зосереджено й заклопотано.

— Ти міг би зіграти в моєму фільмі «Олень Август», — сказав Альтов.

— Це про піратів?

— Ні... А чому саме про піратів?

— Зветься незрозуміле...

— Ні, це про золотошукачів, які заблудили в тайзі. Правда, я сам ніколи не бачив тайги. Та це не страшно. Ти як гадаєш?

— Не страшно.

— Отож... Їх має врятувати маленький хлопчик, син одного шукача. Його не хотіли брати в експедицію, але він домігся свого хитрістю. Його ім'я — Август, а тому, що він марив оленями, шукачі назвали його Олень Август, — Альтов вигадував, імпровізував. Ніколи в житті він не збирався ставити подібний фільм. У своїй творчості він не вмів фантазувати. І зараз, кажучи неправду, вважав, що його брехня має благородну мету... А Женя вірив. Він уже уявляв безкраю, зеленоверху тайгу. Хвоя розлилася, як море, а він із старими бородачами стоїть на сопці. Вони розгублені, знесилені, не знають, куди йти. Але він рятує їх... Як йому це вдається, Женя не знав, але та місія, що була покладена на нього, зараз підносила його у власних очах. Адже він і сам не сподівався, що здатен на таке! Альтов запитав:

— Тобі подобається мій задум, Олень Август? І Женя, який уже був Оленем Августом, відповів:

— Подобається.

— І не лякають труднощі?

— Ні.

— І ти врятуєш моїх золотошукачів?

— Врятую.

І йому привиділось багато-багато оленів, яких він, безумовно, любив. Вони йшли між високих похмурих дерев, поколихуючи гіллястими рогами. Олені ступали повільно, і очі в них були замріяні, як у людей.

— Куди ти дивишся? — запитав Альтов, піймавши його погляд, що був прикутий до точки на пустирі.

— Олені, — прошепотів Женя.

— Олені? — не зрозумів Альтов.

Альтов різко засміявся. Тварини з гіллястими рогами зникли. На пустирі були самі ями — з жовтими або темними стінами. Женя оглянувся назад. Там також нічого не було. Тільки будинки.

Ні, ці діти таки фантазери. Вони іноді вміють бачити те, чого немає. За словами у них виникає жива дійсність. Ось, будь ласка. Він говорив щось про золотошукачів, про хлопчину з екстравагантним іменем. Говорив, навіть не задумуючись... А його супутник вже й зумів уявити, зумів побачити.

І раптом гостре почуття неприязні пронизало Альтова. Він подумав, що, можливо, оцей школяр з порваним портфелем обдарований тим, чим наділені справжні майстри? Він уже й зараз бачить світ інакше, ніж інші, для нього по пустиреві ходять олені... Можливо, цей дар пропаде даремно, бо людина не завжди здогадається, що вона — трохи не така, як інші. Але може бути не так — вона здогадається?..

Альтов сів у машину. Загурчав мотор. Женя все ще стояв. Тоді Альтов махнув рукою: мовляв, чекаю на тебе. Женя повільно заліз у машину. Поїхали.

Альтов почував себе роздратованим. Він уже забув, що хотів цьому школяреві зробити приємне. Тепер цього бажання не було. Треба було повертатися додому. Він і так багато часу згаяв даремно.

Вони їхали крізь сутінки. День згас. Уже не було блискучих від весняної води вулиць. З-під коліс не вистрибували краплини, колеса шурхотіли по льодяній кірці, яка встигла з'явитися. І не було двірників у фартухах та з ломами.

Альтов зупинив машину біля великого будинку з білими урочистими колонами. Напроти був скверик. На зелених лавках ніхто не сидів. Тільки дідусь з коротенькою борідкою йшов мимо клумб і постукував палицею.

— Я приїхав, — сказав Альтов.

Женя хотів запитати: «А як же з кінофільмом? Буду я зніматися чи ні?» Але не наважувався. Він вловив, що в настрої Альтова сталися зміни. І ніяк не міг второпати, чим вони викликані. Адже у машині сидів спокійно, не зачіпав нічого... Ага, це все винуваті олені. Альтову не сподобалося, що він тоді побачив їх на пустирі. Може, їх і справді не було?

— Може, їх і справді не було? — вголос сказав він.

— Кого?

— Оленів...

В очах Альтова блиснули злі іскорки. Ні, йому все-таки добряче надокучив оцей хлопчисько. У нього якась хвора уява. Йому ввижається те, чого ніде немає... Альтов відчинив двері і сердито сказав:

— Виходь!

До машини наблизилась молода красива жінка. У неї були виразні повні губи і круглі очі. Вона сказала звучним, гарним голосом:

— А я вже давно чекаю на тебе.

У Жені висковзнув із рук портфель, зошити випали на тротуар. Він нагнувся, почав збирати.

— Кого це ти привіз? — запитала жінка, сідаючи в машину.

Альтов відповів:

— Бачиш, йому також хочеться зніматись у кіно. Як і тобі, люба. Але в нього немає ніяких даних.

— А я? У мене є дані? — запитала гарним голосом жінка.

— О-о! — сказав Альтов і задоволено засміявся.

Машина поїхала...

Зошити попали у воду, обкладинки посіріли, були брудні. Женя встромив їх до портфеля — і раптом захотів пожбурити той портфель хтозна-куди. Його розгнівали слова, сказані Альтовим. Хіба він набивався? Женя вже й замірився, але зовсім близько біля нього, в скверіку, йшов дідусь з короткою борідкою. Дідусь дивився прямо перед собою, не звертаючи уваги на вулицю, але Жені здавалось, що він усе бачить...

Звісивши голову, подався додому. І раптом, неначе блискавка, спалахнуло: він — Олень Август! Незважаючи ні на що! Хай той Альтов що хоче, те й каже. А йому однаково. Він сам гратиме. Сам із собою. Він зробить таке кіно, що всі ахнуть від здивування. І він врятує золотошукачів!

І Женя застрибав на тротуарі, розмахуючи портфелем. Під ногами захрумтіли льодяні скалки. Женя щось кричав нерозбірливе й радісне. Він більше не згадував Альтова, той був би зайвий в його думках, у його щирих веселоощах.

Вже було зовсім темно, коли Женя йшов через парк. Тут пахло мохом, бруньками, сирим камінням. Він попав у найглухіше місце — і зупинився. Серце в нього неначе опустилося глибоко-глибоко; стало хвильно й бентежно в грудях... Серед тихих кущів, між якими білили клаптики снігу, ворушилися гіллясті роги. Ні-ні, то не тіні від віття стелилися внизу, бігали по стовбурах, то рухалися роги, то йшло назустріч багато мовчазних, весняних оленів...

ДИКІ ГУСИ

— Як тут у вас багато пташок на дніпровських кручах!

— Дідунь розказує, колись було більше. І водилися такі, що тепер уже не водяться.

— Чому не водяться?

— Бо перевелися.

— А може, полетіли до вирію — і назад не повернулися?

— Е-е, так не буває. Пташки завжди з чужини повертаються на батьківщину, де народилися. Хай то з Індії повертаються, хай то з Африки летять назад.

— І як тільки вони вгадують летіти й туди, й назад?

— Ніхто не знає. Навіть не знають учені. Мабуть, лише самі пташки і знають, але хіба вони розкажуть?

Понад їхніми головами, зовсім низько, рівно б'ючи крильми, мерехтячи білим підпушком грудей, пролетів табунець диких качок.

— У дніпровські плавні полетіли, — мовив Васько Васюра, провівши поглядом качок, які хутко й зникли поза верхівками ясенів. — І навіщо тільки полюють на них?

Вони прислухалися, наче в ранковій тиші сподівалися почути рушничні постріли. Проте ранкову тишу порушував хіба що легкий шурхітливий шелест листя на чагарниках поблизу. Та й не близько дніпровські плавні, звуки рушничних пострілів звідти не долинають сюди, окрай поля.

— Тихо, — з гамованою радістю сказала Надійка.

Радість у її очах мала синій колір волошок, на яких іще не протряхла роса.

Вони сиділи окрай поля поміж кущами шипшини, гілля якої було рясно обнизане кораловими ягодами. Трохи збоку, сховане за деревами, ховалося село, а прямо перед ними слалося поле. Сонце вже зійшло, випило досвітній туман, проте де-не-де віддалеки снувалися попелясті пасемця, ледь погойдуючись над полями, але і їх скоро мало висушити сонячне проміння.

Вони, сидячи поміж кущами шипшини, обоє прислухалися, намагаючись не пропустити жоден звук.

Принюхуючись до вітерцю, що долинав із поля, Васько Васюра сказав:

— О, хлібом пахне вітер.

— А я не чую, щоб хлібом пахнув, — принюхуючись, мовила Надійка.

— А ти пересядь на моє місце.

Вона вдячно подивилася на щедрого Васька Васюру, пересунулася на його місце на прижовклій траві — й аж заплющилася:

— Ой, пахне славно!

Васько Васюра хотів сказати, що вітер пахне хлібом і там, де щойно сиділа Надійка, але змовчав чомусь.

— А може, не прилетять, ми тільки марно чекаємо? — озвалась Надійка.

— Повинні б прилетіти. Ще рано.

І Васько Васюра став пильно вглядатися ген-ген у небеса над горбистими полями. Горбисті поля, де заставлені ожередами соломи, де світяться білими валками вимолоченої соломи, слалися в млисту далечінь, і небеса над ними здавалися безмежними, спробуй обдивитися всі їхні простори! Але найпильніше він вглядався в сиво-блакитну далину понад

гаєм, що темнів на обрії, бо, певен, дорога диких гусей з півночі на південь мала пролягати саме понад отим гаєм.

— Щось блищить ген-ген у полі, поміж валками, — помітила Надійка.

Васько Васюра примружився: і справді, вогник мерехтливий зблискував поміж валками пшениці, і той вогник мінився сліпучими іскрами.

— Ага, блищить, — згодився.

Надійка вже знову дивилася в небо.

— І лелек у вашому селі багато...

— Ну, щоб так багато, як ти кажеш, то ні, але водяться.

— І коло самого села, біля дороги. Там такий електричний стовп стоїть. Лелеки звили гніздо на електричному стовпі й навіть лелеченят висиділи.

— Еге ж, висиділи, — згодився Васько Васюра.

— А кругом же машин повнісінько! І туди, й сюди снують по дорозі, а їм зовсім не страшно, й не дивляться на машини.

— Лелеки вже позвикали до всього.

— А якби влучила блискавка?

— Та ну...

— Або навіть не просто блискавка, а кульова, кругла?

— Та ну! — й зовсім поблажливо сказав Васько Васюра. — В інші стовпи не влучає? Не влучає. То чому повинна влучити саме в той електричний стовп, де лелеки?

Сонце вже височенько підбилося над землею і гріло все палкіше, їм аж душно стало в шипшинових кущах. Тонкі сувої туману й зовсім розсмоктались над землею. Горбаті поля відкрились у таку немислиму далечінь, у яку влітку й не відкривались, бо були позаростали хлібами.

— О, чуєш? Курликає!

— Курликає? Де?

— Може, там... А може, й там... Либонь, журавлі...

Вони летіли жадібними очима в блакитні безмежжя над полями, сподіваючись побачити перелітних журавлів, але погляди їхні тонули в сонячній млі небес — і нічого там не бачили, схожого на ключ журавлиний. Може, Васькові Васюрі лише причулося? А може, так високо пролягає сьогодні журавлина дорога в небі, що і їхнім молодим очам туди не сягнути? Й коли вони стомилися шукати журавлиний ключ, то Васько Васюра запитав:

— Ти вже їдеш скоро додому, в Київ?

Голос його так сухо прошелестів, наче осока на вітрі.

— А ти знаєш? — здивувалася Надійка.

— Знаю, — відвів очі вбік.

— Гм, ти знаєш, — усміхнулася Надійка. — А звідки?

Васько Васюра ховав похмурі шершнюваті очі.

— Ну, звідки? — допитувалася.

— Знаю — та й годі... Ось ти їдеш, а в нас саме така пора почнеться!

— Яка пора?

— Осінь...

— І в Києві почнеться осінь.

— Хіба в Києві така осінь, як у нас? — здивувався Васько Васюра. — Ти наші садки бачила чи не бачила? Та що садки! Ген по дніпровських кручах скільки диких слив росте, як нападає з гілля — всю землю вистелено сливками. А горіхів скільки на ліщині! Хочеш — сам зривай, а коли лінуєшся зривати, чекай, коли попадають, тоді тільки не лінуйся згинатися, шукати в траві.

— А білки на горіхи є?

— А хіба ти не бачила білок? Є білки, вони теж люблять горіхи, але не бійся, і тобі вистачить, і білкам.

Надійка стиха засміялась, що він так ото сказав про неї та про білок, мовляв, усім горіхів ліщинових вистачить.

— А бачила, скільки в нас їжаків?

— Ти й сам наче їжак, — торкнулась його коротко обстриженої, колючої голови.

— Побачила б ти, як вони яблука носять на своїх голках. Ото сам собі настромить на голки й несе, готує припаси на зиму.

— А ти на своїх голках умієш носити яблука? — Надійка знову пустотливо пучками пальців торкнулась його голови. — Так, як їжак?

— Ет, придумала жартувати. Давай краще вистежувати диких гусей, а то й не побачимо, як пролетять мимо.

— А ти ж казав, що вони отуто в полі сядуть? Аби перепочити після важкої дороги?.. Перед іще важчою дорогою?

— Авжеж, сядуть, коли летітимуть... А коли вже перепочили десь?..

Вони видивлялись у небесах на політ диких гусей, які вже начебто мали летіти. А може, Васько Васюра помиляється? Може, дикі гуси ніколи й не летять із півночі на південь понад цим придніпровським селом? Надійка раптом втратила цікавість до сонячних блакитних небес. Бо скільки можна чекати? Та й пора до баби Одарки, адже сьогодні має з Києва прибути машиною батько, щоб забрати її з матір'ю додому. Вона опустила стомлений погляд униз і вигукнула:

— Дивися, дивися!

Васько Васюра першої миті подумав, що вона побачила диких гусей.

— Де, де? — запитав, дивлячись угору.

— Вниз подивися, отуди... — Надійка показувала рукою в поле. — Там, де блищало, тепер дим, подивися!

Справді, понад валками пшениці, там, де недавно вони бачили загадковий блискітливий вогник, тепер колихався дим. Дим колихався майже прозорий, він майже не розтікався понад землею, і здавалося, зараз так само розтане в сяйві дня, як і появився. Проте дим не зникав, а вперто погойдувався і, здавалось, погустішав.

— Земля горить? — запитала Надійка.

— Хліб загорівся, — самими губами проказав Васько Васюра, зводячись між шипшинових кущів.

— Неправда... Бо як він міг загорітися?

— Побігли! — скочив на ноги Васько Васюра.

І побіг на той дим, що снувався в полі над валками соломи.

Йому ще не вірилось в пожежу, бо де та пожежа могла взятися? Ніхто не підпалював, адже вони все добре бачили. Та чим ближчав косатий дим, Васько Васюра упевнювався: пожежа.

Загорівся один валок, від нього вогонь перекинувся до сусіднього валка, ось-ось міг перескочити далі. Наче осатанілий, Васько Васюра став відкидати суху соломку далі від вогню.

Задихаючись, ковтаючи дим, він порозкидав один валок, порозкидав другий і тепер уже тільки стежив, чи немає десь близько для вогню поживи, щоб вогонь переметнувся, щоб упився жадібними золотими зубами.

Сяйливі вогники де-не-де спалахували на стерні, але він став затоптувати їх ногами. І Надійка, надбігши на поміч, також топталася ногами по стерні, нищачи оті курні сяйливі вогники.

Пожежа так і не встигла розгорітися на всю силу, як вони погасили її, і тепер лише дим снувався в повітрі, вився попіл, і гіркий чад щипав у носі та в горлі.

— А чого загорівся? Хто підпалив?

Надійка розгублено роззиралася обіч, немов усе-таки сподівалася побачити того зловмисника, який додумався спалити все поле. Це б вогонь перекинувся далі й далі, і до отих ожередів, що видніють у полі, і до лісу, й до села, бо погода стоїть суха та сонячна, за такої погоди тільки й палати пожежам.

І, здається, не могла повірити, що вони запобігли цій пожежі.

Васько Васюра ступив до спаленого валка соломи, який обернувся на купу тріпотливого попелу, підняв щось із землі.

— Ось...

У його руці блищало прозоре денце від розбитої пляшки.

— Сонячне проміння заломилося в цьому склі — і спалахнула солома.

— Ми ж бачили, як воно блищало, — взяла з його рук оте прозоре денце пляшки.

— Бачили, — винувато згодився Васько Васюра. — І хто його тут кинув? А ти молодець, не злякалася.

Уже могли б і йти звідси, але Васько Васюра не квапився, занепокоєно озираючись довкола, чи ще де не видніє вогонь, чи не курить.

Надійка замірилася викинути скло, проте Васько Васюра перехопив її руку, відібрав круглий уламок.

І Надійка почервоніла, бо від сорому кров несподівано прилила до щік.

— О, подивися, якась машина стала край поля, чоловік вийшов із машини, — сказав.

— Та це ж мій тато з Києва приїхав по мене! — зраділа Надійка. — Це він! Це його машина.

Впізнавши батька, Надійка прожогом побігла по стерні на край поля, де стояла оранжева машина, від якої назустріч їй ішов кремезний чоловік у жовтій шкіряній куртці.

Наче схаменувшись, Надійка зупинилась на мить, помахала Васькові Васюрі рукою, щось прокричала — й знову побігла прудко назустріч батькові.

— Приїжджай! — крикнув услід Васько Васюра. — Ти приїдеш?

Але Надійка, звісно, не почула.

Ось вона вже біля батька, ось вона вже в батькових руках, ось уже він підкидає свою донечку вгору, ловить, знову підкидає.

Хоч дим від пожежі розвіявся, проте Васько Васюра відчув, що йому дряпає в очах так, наче від диму, й зір затуманився.

Коли протер очі, то в очах розвиднилося, і напрочуд чітко вгорі над собою він побачив темний ключ якихось важких, ширококрилих птахів.

Птахи летіли впевнено, долаючи неблизьку дорогу, і Васько Васюра подумав, що це — дикі гуси, яких він таки дочекався, бо чекав не марно.

І ще йому додумалося, що дикі гуси таки захочуть опуститися на їхньому полі за селом, щоб відпочити з дороги, щоб подзьобати пшеничного зерна, якого стільки розсипано на землі.

А що Надійка вже сіла в машину й не могла бачити птахів у небі, то він зірвався з місця, побіг із криком:

— Постривай! Дикі гуси летять!

Він біг і кричав:

— Дикі гуси зараз сядуть на землю!

Мабуть, ніхто в машині не помітив Васька Васюру, бо ось машина рушила й плавно покотилася окрай поля.

— Надійко, постривай, дикі гуси летять!

За машиною здіймалася хмара сірої куряви, за тією курявою нічого вже не можна було побачити з машини, а йому здавалося, що таки можна — якщо не роздивитись, то хоч почути голос його.

— Надійко, дикі гуси!

Таки мусив спинитися, бо машина вже зникла на сільській околиці, лише курява сіріла в повітрі. В горлі йому щипало, наче від чадного диму. Похнюплено звівши голову, Васько Васюра обернувся назад, шукаючи в полі поміж стерні диких гусей, сподіваючись, що вони таки опустилися з неба, щоб відпочити, щоб підкріпитися перед далекою дорогою, подзьобавши розгубленого зерна.

Проте диких гусей на стерні ніде не було.

Лише ген-ген віддалік означувалося місце недавньої пожежі, яку вони погасили удвох із Надійкою.

Розгублений, він підвів погляд угору, понад полями, подивився в тому напрямку, в якому полетіли птахи, сподіваючись усе-таки ще побачити їхній табун у небі, але в небі і слід їхній прохолов, небо сяяло ясною пусткою, наче зовсім недавно великі птахи й не летіли у вишині.

СІМ'Я ДИКОЇ КАЧКИ

Добре дихалося зранку в старому дубовому лісі. Повітря пахло зволженим листям, воно голубіло між стовбурами, і далина над верхівками дерев була кришталево чиста, кришталево дзвінка. Юрко йшов по стежині, що пролягала між заростями кінського шавлю, що світилася білим піском поміж великими, із тремткими краплинами в жолобках, лопухами, і в його душі було так само ранково й прохолодно, як у літньому лісі. Він радів, що сьогодні таки проснувся вчасно, що не очікував ні на батька, ні на матір, а подався сам до річки, щоб порибалити. Вудочка, як великий промінь, лежала на його плечі, вудочка обіцяла йому такі радощі, що в передчутті їх Юркові хотілося не йти, а бігти, не мовчати, а співати.

Він не втримався, щоб не крикнути. «А-а-а!» — легко й срібисто вирвалося з його грудей, покотилося колесом по стежці й погасло в гушавині попереду. Ліс на хвилю заслухався, а потім зразу і збайдужів. «А-а-а!» — вже лункіше крикнув він, і тепер навколишня тиша немов кинулася стрімголов увсїбіч, перелякана і тремтяча. «А-а-а!» — закричав на повні груди хлопець, і голос, неначе вибух, порскнув угору й по боках, а Юрко зостався в пустці, яка все збільшувалась, бо грім одкочувався все далі й далі, поки весь ліс не перетворився на величезну пустку.

В дзеркало ріки дивилось і не могло на себе надивитись небо. Юрко закинув вудочку, і поплавець хитнувся посеред блакиті. На нього зразу ж сів метелик, з жовтими плямами на крильцях, і довго сидів, поки по воді не побіг вітерець і не поніс того метелика геть-геть на середину. Як добре, як щасливо було Юркові!

Гуп-гуп-гуп! — почулося за спиною, і всі його думки розлетілися, як сонячні зайчики. Він озирнувся — й не помилився в своїх передчуттях: Тося таки прийшла слідом за ним, як і обіцяла звечора. Він демонстративно відвернувся, не бажаючи вступати з нею ні в які розмови, а вона, відчуваючи свою провину, зовсім тихо присіла неподалік. Тепер вона й сама була не рада, що прийшла, бо сподівалася на те, що Юрко стріне привітно, а він...

Отак довгенько не розмовляли. Хоч хлопець уже й перестав гніватись, але все ще не обзивався до Тосі. А вона, не зважившись повернутись і піти одразу, тепер дедалі почувала себе ніяково й пригнічено. Її засмучувало й те, що Юрко нічого не зловив. Якби зловив, то почав би радуватись, і тоді вони б якось помирились.

— Ти ж знаєш, — мовив, нарешті, Юрко, — що риба боїться, коли багато людей.

— Так уже й багато тут, — буркнула вона.

— Це через тебе не ловиться, — таки допик він.

Проте вона не хотіла погодитися з тією несправедливістю:

— То ти такий умілець!..

Юрко почав сопти. Він тільки недавно приїхав із міста в гості до бабусі, але вже встиг кілька разів посваритись і помиритись із Тосею. Вона з першого ж дня прив'язалась до нього, весь час намагалась бути в його товаристві, не спускала з нього очей. Спочатку Юркові подобалась її увага, але скоро та увага стала йому надокучати й заважати.

Нічого не піймав. А внизу таки найшов на кого звернути:

— Через тебе усе!

Тося й не думала здаватись:

— Ти, мабуть, черв'яка не тим боком стромляв на гачок, а на мене складаєш.

Поверталися од річки вдвох, хоч Юрко, йдучи з порожніми руками, хотів би повертатися сам, без свідків. Повітря посухшало, блакить між стовбурами зблякла. Тося назбирала зеленцю й хотіла вгостити Юрка, але той відмовився. Через кілька ж кроків не втримався — сам нарвав і почав ласувати.

— Колись ми з батьком піймали були сома, — збрехав Юрко, бо батько тоді ходив рибалити без нього і зловив тільки великого коропа, а не сома. — Півтора пуда заважив.

— Та ну?! — здивувалася Тося.

Юркові було приємне її захоплення, а тому він вигадував далі:

— А як тельбушили його, то всередині знайшли краснопірку на кілограм. І вона ще була жива!

Насправді ж ту краснопірку батько зловив іншим разом, і також без Юрка. Але здогадатись про все це Тося не могла, вона тільки вигукнула зачудовано:

— Ти бач!

Хлоп'яча уява й далі вела:

— Якось до нас у місто приїхав пересувний зоопарк. Там були леви, жирафи, макаки, вовки, лисиці, а також крокодили. Одного разу маленький крокодил десь пропав... То я його в озері на вудку через день зловив!

Але спостерігши, що вона не поспішає захоплюватись, а тільки недовірко так дивиться, взявся глузувати з неї:

— Це я набрехав, щоб побачити, чи ти розумна...

— Тс-с-с, — зашепотіла раптом Тося, не слухаючи його й приклавши палець до вуст. — Подивись ген туди!..

Поміж кущами йшла качка, а за нею — цілий виводок каченят. Спершу Юрко подумав, що то свійські, але по тому, як качка витягувала шию, як сторожко озиралась, якими дрібненькими полохливими клубочками котились каченята по землі, зрозумів, що то дикі. Щойно вони сховалися за кущем, як Юрко, кинувши свою вудочку стрімголов шугнув уперед. Сіра качка, помітивши небезпеку, скрикнула і разом із каченятами дременула в траву. Проте Юрко й не думав одставати. Він тільки побоювався, що виводок ось-ось добіжить до річки, плесне на воду — і втече. Тому забіг наперед, відрізаючи їм дорогу на берег. Качка, не наважуючись покинути дітей, не злітала в повітря, вона кидалася то туди, то сюди, захищаючи їх. Каченята, стомлені й перелякані, збилися під ліщиною. Коли Юрко кинувся до них, розставляючи руки, щоб вони не повтікали, качка злетіла вгору. Хлопець поспіхом узявся ховати каченят за пазуху. Одне... Друге... Од річки долетів розпачливий материн крик. Третє відважилося тікати, але в високій траві заплуталось, і він його також посадив за пазуху. Зовсім близько пролетіла качка, сіла на землю, пробігла в напрямку до дітей, — і знову зірвалася, гнана страхом і розпукою. Четверте й п'яте також одважилися на втечу, але й на них чекала неволя.

— Що ти з ними робитимеш? — запитала Тося.

— Це ж дикі!

— Випусти, — сказала Тося, — бо вони повмирають без води.

— І що ти тямеш? — напустився на неї Юрко. — Я їх доглядатиму й приручу.

Знову долинув крик сірої качки, але він нітрохи не схвилював Юрка. Дрібнота терлася в нього за пазухою, лоскотала тіло дзьобиками, крильцями, ніжками, — його аж холодок пронизував од того лоскоту. Не пощастило наловити риби, то має ген цілісінький виводок. Жаль тільки, що качку стару не додумався зловити, — ото було б про що розповідати. Він уявляв, як повезе каченят у місто, як показуватиме своїм товаришам, як вони заздритимуть. Він ішов — і пританцьовував. Оля-ля-ля! Тра-ля-ля!.. Який він меткий і проворний. Оля-ля-ля!.. А Госі було сумно... Може, й справді вона даремно побоюється, а Юркові вдасться їх доглянути й приручити?.. У її вухах стояв отой качиний крик, довго ще стояв, навіть тоді, коли вони вийшли з лісу й через городи йшли до хати.

Юрко випустив каченят у великий ящик. Вони спочатку порозбігалися в різні кутки, а потім збилися до купи. Їхні малесенькі очі були схожі на голочки гострого суму. Вони тулилися одне до одного, ніби в близькості шукали порятунку. Юрко налив у черепок води, але жодне з них не підступило до черепка. Тоді він брав їх по черзі, стромляв дзьобик кожного у воду, щоб пили. Каченята пручались, краплі стікали по грудях, але, мабуть, щось попадало і в горло. Поблизу ящика почала кружляти кицька, але Юрко нагнав її дрючком. Півень, відчуваючи тривогу, ходив попід ворітьми і гортанно покрикував. До каченят,

здається, все те не доходило, — вони були полонені своїм розпачем. Юрко приніс їм вареної картоплі, але вони й не доторкнулись. Думав, що клюватимуть пшоно, але й пшоно їх не привабало. Поступово вони ставали все млявіші, в'яли, як рослини в спеку. Юрко не сподівався, що так зразу вони стануть нецікаві. Ще трохи позазирив у ящик, а потім вирішив:

— Вони бояться нас. Коли ми підемо, то вони й наїдяться, й нап'ються.

Тося мусила піти, плекаючи надію, що, може, й справді похоробрішають, коли залишаться самі. Вона хотіла податися разом із Юрком, щоб слухати його розповіді про місто, про те, чого їй ніколи не випадало бачити. Коли вона була з Юрком, то здавалося, що на неї падає чарівливе світло його знань, що вона за якийсь час переселяється у той світ, що постав з його розповідей. Проте Юркові набридло, щоб за ним цілісінський день нав'язливою тінню волочилось оце дівчисько, — і він сів на велосипед та й утік до хлопців.

Тося залишилася сама. Спочатку сиділа під своєю хатою й намагалась помітити, як сонячне проміння падає на землю. Але так нічого й не помітила. Потім з кленового пагінця робила свистки, але всі вони свистали не так, як той, учорашній, який грав тоненьким, наче аж зеленим звуком. Притулялася до берези, що росла на їхньому подвір'ї, хотіла підслухати, про що вона шумить, але сьогодні чомусь береза крилася від неї, не бажала повідати своїх думок. Ну, чого ж це все їй ниньки не дається, все тікає од неї, наче змовилось?

Стало гірко Тосі, гірко. І тут вона пригадала, як вставала раненько, як ішла назирці за Юрком, і в недоброму передчутті стислося її серце. Вона через садок майнула на сусідський двір, до ящика, а каченята вже деякі лежать на траві, а деякі ледве голівки тримають. Вона на них водою прискати, вона їх трусити, але хіба це допоможе? Не тямлячи себе, хапала їх і ховала за пазуху. Вони діткнулися зів'ялими тільцями її грудей, але й не ворушилися. Через городи — в ліс. А потім отією стежкою, по якій ішла назирці, — до берега. Дуби співчутливо поглядали на неї, ніби хотіли допомогти. Тільки кущі перепиняли їй дорогу, тільки кущі шмагали по литках, ніби мстилися невідомо за що.

Неслухняними руками витягувала з-за пазухи, спускала на воду й благала душею й очима: Попливіть! Попливіть! Попливіть! Але вони, як квітки кульбаби, простилались на воді, яка їх не оживляла й не оздоровляла. Виглядала з усіх боків дику качку, кликала її так, як свійську: — «Тась, тась, тась!» — але й качка не припливала, мабуть, із горя далеко залетіла. Вона сама ладна була стати тією качкою, сама ладна була попливти разом з ними, тільки якби вони пливли. Таки роздяглася, долонями підштовхувала їх на глибоке, благала:

— Пливіть, рідні, пливіть, ненаглядні!..

Коли Юрко привів із собою хлопців, щоб показати їм каченят, то зразу ж здогадався, де вони могли подітись. Навіть не задумуючись, усі побігли до річки. Про себе Юрко погрожував Тосі якнайстрашніше, він, нарешті, пообіцяв собі розправитися з нею, щоб знала своє місце, щоб не лазила слідом за ним, щоб не втручалася.

Коли вони побачили Тосю в воді, то спершу й не зрозуміли, що вона робить.

— Ану йди сюди! — закричав Юрко.

Проте вона не йшла.

— Ти де каченята поділа?

Але хлопці, з якими він прибіг до річки, вже зрозуміли, що вона нікуди їх не поділа, що ото вона їх посилає на воду, а вони вже не пливуть. І собі кинулися в річку, й собі взялися їх підштовхувати, підтримувати знизу долонями, щоб не потонули. Тося всміхалася хлопцям, рада допомозі, тепер уже вона не сумнівалася, що пощастить їх урятувати, ось де тільки ота сіра качка, їхня мати, чому вона не летить, не пливе?

— Тась-тась-тась, — кликала, з надією озираючи зарості лепехи й рогози.

Після того Юрко вже не товаришував із сільськими хлопцями. Чи то вони не приймали його до свого гурту, чи то, як казав сам Юрко, він не захотів більше з ними знатися. А коли батьки запитували, чому ж Тося не приходить, то відповідав, що дуже йому надокучила, і він її прогнав. Що, мовляв, од неї й слова живого не почувеш, а все дивиться й дивиться на тебе, розкривши рота.

Ще задовго до від'їзду й перед самим від'їздом він бігав до річки, хотів побачити сім'ю дикої качки. Але так і не побачив. Переконаував себе, що каченята вижили, але подалися в

інше місце. А коли зладнали чемодани й сідали в машину, щоб їхати на вокзал, то Юрко все не хотів сідати. Казав, що ліхтарика забув, а коли ліхтарик виявлявся в батьковій кишені, то казав, що ніжик десь пропав. Усе зтягував від'їзд, ждучи, чи не появиться Гося. І вона й справді появилася. Стала біля своєї хати й дивилась, як вони сідають у машину. Їй дуже кортіло підійти, але вона не наважувалась.

— Поклич її, — сказала мати Юркові.

— А-а, — махнув той рукою й одвернувся, скривившись.

— Поклич, попрощаєшся.

Але поки їхав у машині, то тільки про те й думав: він би покликав, але чи підійшла б вона? І, переживаючи болісний сором, був певен, що, мабуть, не підійшла б...

ЯКОГО КОЛЬОРУ СЛОВА

Небо чисте, по-молодому усміхнене. Воно синіє, наче там висіяно море волошок, і фіалок, і півників, і ще всячину квітів, що не в'януть, хоч би яка була спека, і не схлять голівок у жалобі, хоч би яке сонце пекло.

Мабуть, тому вподобав я дивитись на небо, що з-поміж усіх кольорів найдужче люблю синій. Він мені скрізь увижається, й коли я бачу щось синє — чи квітку, чи очі, чи дівоче плаття, чи просто чую саме слово «синій», — враз мені стає добре, я щасливий, і душа моя сміється й грає так, як грають проти сонця збиті на ставу бризки води.

Іноді все в цьому світі уявляється мені синім: ото начебто ростуть сині тополі над синьою дорогою, ідуть сині вози, запряжені синіми кіньми, перепадають сині дощі. І як було б цікаво, якби раптом посеред зими випав на наше село синій сніг, синя завірюха зухурделила-зареготала!

Але чомусь не можу уявити, щоб молоко нашої корови Лиски було синє. Ще можу припустити, що Лиска наша геть уся посиніла й великі очі її стали сині, а от молоко залишається для мене білим, хоч і як силкуюся побачити його синім. І чомусь так само сметана для мене біліє, і сир, і вареники з сиром.

А якого кольору слова?

Тихесенько вимовляю слово «зелений», і постає переді мною все зелене, і я вже чомусь не сумніваюсь, що й саме це слово зеленого кольору. Вимовляю слово «мама» — і увижається мені добра її усмішка, каре іскристе мерехтіння в очах, ласкаве звучання голосу. Жоден колір, либонь, не пов'язується з її образом, тільки здається, наче сяє чимось золотистим від очей, вишневим од губ, яблуками-антонівками від рук — і за всім цим щемко постає слово «рідна», яке, здається, саме зовсім позбавлене кольору, а тільки дороге воно, ніжне, хвилююче, мов усі кольори разом узяті.

А слово «осінь» — жовте, бо восени дозрівають усі грушки в нашому садку, всі яблука. Спершу вони світяться поміж листям молодесеньким жовтим полум'ям, потім починають потроху падати на землю, згодом усе рясніше... Й одного дня залишається на гіллі саме тільки жовте, недогоріле листя.

Слово «осінь» туге й жовте, наче віск.

Слово «пролісок» — біле, й чомусь од нього пахне сніжком, який починає танути, й гострою весняною землею, й торішнім перепрілим листям. Слово «зозуля» якесь ніжне, зелененьке, мов пух на вербах, бо коли зозуля починала кувати в цьому році, то зелень на деревах була молода й свіжа, а вербовий цвіт опадав на воду, й здавалось, що вода зацвіла ніжним смарагдовим пушком.

Пролетіла над подвір'ям ворона, пронесла в дзьобі галузку, я подумав, що то вона понесла своє чорне слово. Бо слово «ворона» — чорне.

От цікаво — а ворона знає, що її звати вороною? А собаки знають, що вони собаки? А вівці, а воли, а коні?

А наша корова Лиска знає, що її звати Лискою!

ГАЛИНА МАЛИК

НЕЗВИЧАЙНІ ПРИГОДИ АЛІ В КРАЇНІ НЕДОЛАДІЇ

(Скорочено)

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ,

у якому починаються чудеса

Аля грюкнула кімнатними дверима і притулила долоні до гарячих щік.

– Ой, як соромно! Як негарно все вийшло!

Ще місяць тому надумала вона вишити рушничка для бабусі, до її дня народження. І нитки підбрала, і рушничок білий знайшла, і навіть перший хрестик зробила. А потім їй усе набридло.

Дівчинка відклала роботу й подумала: «Завтра дошию!» Назавтра часу у неї не знайшлося. А згодом вона й зовсім забула про вишивку. Їй навіть здалося, що рушничок давним-давно вишитий!

Тому, коли сьогодні всі поздоровляли бабусю, Аля була впевнена, що дарує рушничка з вишитими червоними півнями.

Бабуся розгорнула пакунок, і тут усі побачили біле полотно з маленьким хрестиком у куточку та лялечку червоних ниток.

– Що це? – здивувалася бабуся.

– Це... це... вишиваний рушничок... – ледве вимовила Аля і почервоніла, як ті нитки.

А тато глянув на неї й стиха мовив:

– Ех ти!

І тоді Аля втекла до своєї кімнати.

Ох, як негарно все вийшло!

Потроху дівчинка заспокоїлася. Вона чекала, що за нею от-от хтось прийде, бо час сідати до святкового столу! Але ніхто не прийшов. Спочатку Алі стало нудно, а потім вона розсердилася. «То ви такі! – сказала вона сама собі. – Ось візьму голку і навишиваю вам сто півників, щоб ви не думали!..»

– Цілих сто! – голосно промовила вона.

– Еге ж, рівнесенько сто! – повторив хтось за її спиною. Першої миті Аля зраділа, бо вирішила, що по неї таки прийшли. Але таким голосом ні тато, ні мама і ніхто з її знайомих не розмовляє! Він був якийсь неживий, безбарвний і дуже неприємний – ніби цвяшком дряпали по склу.

Аля обернулася і...

– Хто тут? – прошепотіла вона.

На плінтусі сидів маленький чоловічок у довгому, майже до п'ят, піджачку з широкими кишенями. На голові в чоловічка червонів ковпачок. А на ногах у нього були величезні черевики із червоними шнурівками.

Аля заніміла. А чоловічок поважно вийняв з однієї кишені окуляри, з другої – якогось папірця і почав уважно читати, водячи по рядках вказівним пальцем.

– Так, так, усе правильно! – задоволено мовив він. – Сьогодні ця дівчинка не завершила соту справу. Якраз стільки, скільки треба...

Чоловічок не доказав, бо Аля вже встигла на той час отямитись. Вона запхнула у кишеньку нитки, які ще тримала в руці, і хотіла накрити чоловічка долонькою, наче коника. Але він побачив занесену над собою руку – і вмить опинився на люстрі. Зручно вмовився на краєчку, звисивши ноги у величезних черевиках.

Аля задерла голову і з цікавістю чекала, що ж він робитиме далі.

А чудернацький гість тим часом змахнув руками і швидко-швидко щось забурмотів собі під носа. Аля прислухалась і почула дивні слова:

Недо-роби!

Недо-пиши!

Недо-почни!

Недо-лиши!
І недо-їж!
І недо-ший!
І в Недоладію

Мерщій!

Чоловічок задоволено потер руки. Потім зняв з лівої ноги черевика і почав засовувати його до кишені.

Черевик помістився, однак носком діставав самісінького підборіддя дивного чоловічка.

Тоді отой чоловічок, наче коник, стрибнув на підлогу, тупнув ногою і... зник!

Раптом щось підхопило Алю, й вона миттю вилетіла у розчинене вікно...

РОЗДІЛ ДРУГИЙ,

у якому Аля потрапляє в дуже дивну країну

А треба вам сказати, що Аля тільки на перший погляд була звичайна дівчинка. Тобто виглядала вона звичайною: ластовиннячко на носі, дві кіски, ямочки на щоках.

А вдачу вона мала незвичайну. Вона нічого, ну зовсім нічогісінько не могла доробити до кінця.

Почнім з того, що насправді звали її Галя. Але ще як була вона маленькою, вимовляла своє ім'я не повністю. Казала: «Аля хоче! Алі дай!». Тато з мамою так і почали звати її не Галею, а Алею. За ними бабуся з дідусем. Потім – знайомі та сусіди. Так і залишилася вона Алею.

Те, що їй клали на тарілку, вона не доїдала. Те, що давали пити, не допивала. Почне малювати – кине, бо набридло. Почне щось ліпити з пластиліну – кине, бо нудно. Почне вишивати – кине, бо нецікаво. Навіть заплестися не може до кінця. Заплете одну кіску, а за другу й не береться. Так і ходить цілий день – одна коса заплетена, друга ні.

Через це з нею завжди траплялися якісь неприємності, як от сьогодні з бабусиним днем народження.

Утім, давайте подивімося, що трапилося далі.

Аля недовго мандрувала таким незвичним способом. Їй здалося, що вона просто впала зі стільця на підлогу. Але, роздивившись навкруги, зрозуміла, що опинилась у геть незнайомому місці.

Сиділа вона біля ставка. Але якого ставка! У ньому зовсім не було води! Так, так! Аля протерла очі, але дивний ставок не зникав. Великі і маленькі риби пішки походжали по дну, наче прогулювались. Старий рак з однією клешнею за щось сварив маленьких рачків. А біля самого берега гуляли дві плотвички. Одна з них тримала парасольку. Вона часто поглядала на небо і казала:

– Згадаєш мої слова, любонько! Сьогодні неодмінно буде дощ, і ми всі добряче вимокнемо!

Та найбільше здивувалася Аля, коли подивилася на небо. Там сяло не кругле сонце, а рівнесько відрізнана його половина, промені від неї розходилися тільки в один бік.

– Ну й дива! Що це з ними всіма сталося – із ставком, із квітами, із сонцем?!

Та ніхто не відповів їй на це запитання. Тому Аля подумала, що як вона й далі отак сидітиме, то ні про що не дізнається. Дівчинка схопилася на рівні ноги і недалеко завважила шлях, який уривався на березі ставка. Шлях був страшенно покручений і весь у вибоїнах. «Але який би він не був, раз він є, то мусить кудись вести», – подумала Аля і рішуче рушила вперед.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ,

у якому Аля знайомиться з першим подоладянином

Тільки-но мандрівниця звернула за перший поворот дороги, аж попереду побачила дерев'яний стовпчик, а на ньому висіла криво прибіта стрілка, що показувала кудись угору. А на стрілці нерівними літерами нашкрябано: НЕДОЛАДІЯ

– Що за Недоладія? – уголос запитала Аля. – І де вона, якщо навколо тільки трава та куці?

І тут у цих самих кущах щось зашаруділо. З густого листя висунулася голова. Її прикрашав шкіряний капелюшок з півнячою пір'їною збоку. Капелюшок сидів криво, бо лівого вуха, яке мало б його підтримувати, на голові зовсім не було. Голова повернулася обличчям до Алі. Добре, що хоч очі на місці. Зате одне більше, а друге – менше. Ніс набік скривлений, губи перекошені. Навіть ямочка на підборідді не на своєму місці, а майже біля вуха. Та, незважаючи на це, губи весело всміхалися, очі дивилися лагідно, а обличчя було відкритим і добродушним.

– Ти хто? – спитала голова звичайним людським голосом.

– Я – Аля, – отямившись від несподіванки, відповіла дівчинка. – А ти хто?

– А я Недоладько! – губи ще ширше розпливлися в усмішці, а менше око майже зовсім заплющилося.

І з кущів виліз кремезний, широкоплечий хлопчина. Стояв він, нахилившись набік, бо ліва нога в нього була коротша від правої.

– От такий компот! – ніби вибачаючись за свою зовнішність, сказав новий знайомий.

– Який компот? – не зрозуміла Аля.

– Е, то в мене така дурна звичка – отак приказувати, – знітився Недоладько і махнув рукою, – не зважай!

– А-а-а, – протягла Аля. Тут вона знову згадала про стрілку на стовпчику і спитала: – Ти часом не знаєш, що це за Недоладія?

– Ой, тепер я зрозумів! – не відповідаючи на запитання дівчинки, вигукнув Недоладько і лягнув себе по лобі: – Ти, напевно, тільки що прибула! От так компот! А я дивлюся на тебе й нічого не второпаю. Бо хоч одна кіска у тебе й не заплетена, та дуже ти схожа на звичайну живу дівчинку!

– Як це схожа? Я і є звичайна жива дівчинка! – обурилася Аля.

– Як? Справдешня жива?! – не повірив Недоладько. Він так кумедно округлив свої неоднакові очі, що Аля голосно засміялася.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ,

у якому Недоладько розповідає про дивні речі

– Знаєш, що це за країна? Звичайно, не знаєш! – поспіхом сам собі відповів Недоладько. – Тут живуть не доведені до ладу справи! Так, так, усі недороблені справи! Хтось там у вас щось не доробив – гульк! – і вже воно тут! Ось мене, наприклад, не домалював один хлопчик, – і він показав на те місце, де мало бути ліве вухо, – і тому я тут. А збирає сюди недороблені справи карлик Недочеревик. Він уміє чаклувати.

– Зачекай, зачекай, на голові у нього – червоний ковпачок, а на ногах – величезні черевики? – перебила його Аля.

– Так, так, це він! Але дивно – раніше він забирав тільки те що не доробляли люди. А от щоб переносити до Недоладії людей – такого ще не було! Можливо, він схопив тебе за те, що ти косу не доплела?

Але дівчинка вже почала здогадуватися, чому потрапила сюди. «Напевно, це через бабусин рушничок», – подумала вона.

І раптом сплеснула руками, бо згадала, що сьогодні бабусин день народження і всі, мабуть, уже сідають за святковий стіл. Її, напевно, шукають, мама хвилюється...

– Недоладьку, мені треба швиденько повернутися додому.

Лагідні очі Недоладька з сумом подивилися на Алю.

– З цієї країни немає дороги назад, – відповів він. – Хто потрапить сюди, залишається тут назавжди.

– Як це – назавжди? Які дурниці! – занепокоєно вигукнула Аля. І раптом зрозуміла, що Недоладько не жартує.

– Невже ніхто не знає дороги звідси? – злякана дівчинка благально поглянула на Недоладька.

– Я тільки знаю, що на північ від Недоладії живуть абияки, на захід – якоськи. А з півдня і сходу Недоладія межує з великою країною с'як-таків. Це величезні і дикі краї. На мандрівників там чигає безліч смертельних небезпек. Це все, що я знаю.

Недоладько замовк.

– Взагалі, можна спробувати... Розумієш, Недоладією править Недороль Десятий. Кажуть, що він добрий. Можливо, він допоможе тобі вибратися звідси.

– А де він живе?

– У своєму замку в столиці Недоладії – Недограді. Я саме туди йду. Якщо хочеш – ходімо разом.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ,

у якому Аля вперше доводить справу до кінця

Недоладько підвівся, підморгнув Алі, й, на диво легко ступаючи нерівною дорогою, заспівав:

– Чисту правду вам сказати не боюсь:

Так, насправді Недоладьком я зовусь.

Ще не все у мене зовні до ладу.

І накульгую я трохи, як іду.

І очі в мене різні,

і ніс – кривий.

Та це велике щастя,

що я – живий!

А як у грудях серце

Не мертве, а живе,

То вирівняти можна

усе,

що ще криве!

От такий компот!

Я запевнити від серця можу вас,

Що всередині у мене все гаразд!

Є там чесність і хоробрість,

доброта і совість є.

Ну а зовнішність частенько

нас обма-

ню-

є!

От такий компот!

Давно вже Недоладько доспівав свою пісеньку, а вони все ще йшли та йшли.

Сонце стояло високо. Алі вже давно хотілося пити.

Нарешті мандрівники побачили колодязь, а біля нього – журавля з новеньким відром. Дівчинка радісно підбігла до колодязя і трохи не заплакала : зовсім новеньке відро було без дна. Вода тут, поруч, – чиста, прохолодна, а набрати її нічим!

– Яка безглузда країна! – З досади у дівчинки на очі навернулися сльози.

– Атож! Живуть десь там лінюхи та шелепи-недотепи – це не доробив, те кинув на півдорозі. А через них і ми мучимось! – підтакнув Недоладько. Але одразу ж захопився: – Ох, вибач, я не хотів тебе образити!

Алі одразу ж перехотілося плакати. Вона зрозуміла, що теж належить до отих шелеп-недотеп.

– Я не гніваюся, Недоладьку. Якщо і є мені на кого гніватись, то тільки на саму себе, – сумно прошепотіла вона пошерхлими від спраги губами.

Вони рушили далі. Аля йшла й згадувала всі компоти, киселі, соки, які не допивала вдома. А молоко! Через те молоко Аля доводила бабусю до сліз. А зараз з якою насолодою випила б вона склянку прохолодного, свіжого молока!

Незабаром Аля побачила на квітці велику бабку.

– Ой, Недоладьку, дивися, яка гарна! – вигукнула вона. – Давай її сполохаємо – нехай політає!

– Вона не літає, – зітхнув Недоладько й зупинився. – У неї немає одного крильця.

«Бідолашна! Їй, мабуть, так хочеться літати!» – подумки пожаліла дівчинка бабку.

І раптом згадала, що в одній кишеньці в неї лежить біла в синій горошок стрічка. А в другій – голка з клубочком червоних ниток.

Дівчинка присіла коло бабки й заходилася працювати. На крильце вистачило малесенького клаптика, а стрічку вона заховала назад до кишеньки. Обережно, щоб не зробити бабці боляче, Аля пришила крильце.

Бабка нерішуче стріпнула крильцем раз, удруге... Потім знялася і полетіла!

Аля дуже зраділа. Недоладько на radoщах стрибав навколо неї й підкидав угору капелюха. Потім кинувся цілувати дівчинку.

– Ура! Виходить, ти чудово вмєш доробляти недороблене! Ура!

І Аля зрозуміла, що вперше у своєму житті довела справу і кінця. Вони рушили далі.

«Так ось чому мені стало так радісно! – подумала дівчинка. – Виходить, це дуже приємно – розпочату справу доводити до кінця».

– Ось ми й прийшли! – перервав її роздуми Недоладько.

Він зняв капелюха, кумедно відставив праву ногу й жартівливо вклонився дівчинці:

– Вітаю вас, шановна мандрівнице! Ви прибули в столицю найнедоладнішої у світі країни!

І справді, перед ними у широкому видолінку лежало місто.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ,

у якому Аля все більше дивується

Але ж і місто це було! Таке може хіба що приснитися у кошмарному сні!

На кривулястих вулицях безладно стояли не будинки, а якісь розвалюхи.

Один будинок був наче ножем перерізаний навпіл. У кімнаті на четвертому поверсі на трьох ніжках стояв стіл, а четверта висіла в повітрі. Інший будинок на випадок дощу будинок увесь був укритий різнокольоровими парасольками.

«Безглузда вигадка, – подумала Аля. – Адже коли піде дощ, вода з парасольок усе одно стікатиме в кімнату».

Далі стояв будинок без вікон і дверей.

«Як вони там живуть у темряві? – пожаліла Аля його мешканців. – Напевно, весь час палять електрику». Та тут вона завважила, що жодного стовпа з ліхтарями ніде не бачить.

«Ой, у них, мабуть, зовсім електрики немає!» – здогадалася дівчинка.

По вулицях ходили перехожі. У кожного з них чогось не вистачало: або взуття, або одєжі, або волосся на голові. Чи просто гудзика, комірця, краватки, чи шнурка у черевиках.

Та найголовніше – їм не вистачало усмішок. Усі в цьому місті були похмурі та невеселі.

«Та й справді, – думала дівчинка, – які можуть бути веселощі, коли у тебе чогось не вистачає!»

Нарешті Недоладько зупинився у вузькому провулку перед вивіскою, на якій було написано: **НЕДОТЕЛЬ**

Цей недотель скидався на довгий кривий хлів з маленькими перекошеними віконцями. Прихилившись до одвірка, на порозі недотелю стовбичив якийсь товстун у шкіряній безрукавці. Одна холоша його штанів була довга, а друга сягала лише до коліна..

РОЗДІЛ СЬОМИЙ,

у якому Аля вперше чує про Першого Недорадника

Поки Аля розглядала товстуна, Недоладько привітно потиснув йому руку.

– Здоров був, Недоштаньку! – посміхаючись, говорив він. – Ну, що тут у вас нового скоїлося?

– У нас завжди все по-старому! – знехотя буркнув товстун.

– Зате поглянь, яку новину привів я! – І Недоладько повернувся до Алі.

Та Недоштанько вже обдивився дівчинку, тому навіть не ворухнувся, тільки знову буркнув:

– Дівчисько як дівчисько.

– Е, не кажи! – І Недоладько змовницьки підморгнув Алі, наче кажучи: «От зараз ми його здивуємо!» – Дивися уважно, старий буркотуне. Адже це – справжня жива дівчинка!

Ось тепер Недоштанько таки здивувався. Він навіть обійшов довкола Алі, щоб краще її роздивитися.

– А як вона сюди потрапила? – ошелешено запитав він.

– Саме цього ні я, ні вона не знаємо, – здвигнув плечима Недоладько. – Зараз головне інше – вона хоче звідси вибратися.

– Ну, хто потрапляє сюди, той звідси вже не вибирається, – спохмурнівши, повторив гладун Недоладькові слова. І, немовби вирішивши, що говорити далі про це не варто, повернувся до Алі.

– Вибирай собі кімнату і живи, – кивнув він на недотель. – Можу запропонувати цілком пристойне помешкання. Щойно звільнилася кімната, усього-на-всього без дверей.

– Усього-на-всього?! – уперше розтулила рота Аля. – А як же там живуть без дверей?

– Пхе! Велика біда – без дверей! А як тобі подобаються кімнати без ліжка, без опалення, без водогону й стелі або кімнати без стін?

Недоштанько подумав і додав:

– Зачекай, оце тобі, мабуть, підійде! Є кімната без телефону!

– А хіба тут є кімнати з телефонами? – здивувалася Аля.

– Ні, немає.

– А взагалі в Недограді хоч один телефон є?

– Ні, немає.

– То чому ж тоді мені кімната саме без телефону?!

– Та саме тому, що його в ній немає!

«Якась нісенітниця!» – подумала Аля і запитала:

– А кімната, у якій би все було, є?

– Ні, немає! – гарикнув Недоштанько. – Не забувай, де ти знаходишся! Їй пропонують одну з найкращих кімнат, а вона ще й носом крутить! Бери, поки не пізно, і живи!

– Але я не хочу тут жити! Я хочу додому! Мені у вас не подобається!

– Ха, відкрила Америку! Нам усім тут не подобається! – роздратовано буркнув Недоштанько. – А раз ти сюди потрапила, значить, тобі теж чогось не вистачає, і ти мусиш тут жити!

– А от і вистачає, вистачає! Я не хочу і не буду тут жити! – розсердилася Аля і навіть тупнула ногою.

– А куди ж ти подінешся? – єхидно запитав товстун.

– Ну-ну, не треба сваритися! – утрутився Недоладько. – Я саме збирався тобі пояснити. Вона хоче йти до Недороля Десятого. Га? Що ти на це скажеш?

– Скажу, що від усього цього треба відмовитися й забути!

– Це ж чому?

– Бо якщо навіть їй і пощастить дістатися до замку, там її неодмінно схопить Перший Недорадник, і – гоп! – її розпатланої голівки наче й не було! Ось чому!

– А хто він такий – Перший Недорадник? – спитала Аля.

– Про це ти зможеш дізнатися негайно, як тільки ступиш ногою до замку! – уципливо мовив Недоштанько. Він пішов до будинку й так хряснув за собою дверима, що вони самі ще декілька разів відчинилися й зачинилися.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ,

у якому Аля пробирається до замку Недороля Десятого

Незабаром вони опинилися на площі перед замком. Йому не вистачало лише одної башти, а на велетенському годиннику центральної вежі не було хвилинної стрілки. Тому годинник показував тільки години.

Недоладько звернув на стежку, що ледь виднілася у хащах височенної лободи та лопухів. Невдовзі прстукав він у маленькі залізні дверцята. Почулися кроки. Дверцята з немилосердним скрипом відчинилися, і Недоладько ступив за поріг разом з Алею.

Вони опинилися у вузькому напівтемному коридорі. Його освітлював тільки недогарок свічки у залізному свічнику, який тримала тоненька дівчина. Аля потроху почала звикати до всіляких несподіванок. Але вигляд дівчини її все-таки здивував. Обличчя незнайомки геть усе було вимазане попелом. Одягнена вона була до пояса у старий лантух, зате від пояса до п'ят спадала шовкова спідниця, гаптована золотом і оздоблена мереживом. З-під неї виглядали маленькі ніжки. Права взута у кришталевий черевичок, ліва – у дерев'яний.

– Що, гарно я вбрана? – розсміялася дівчина, побачивши, як отетеріло розглядає її Аля. – Невже ти мене не впізнала? Та ж я Недопопелюшка!

І поки вони йшли довгим коридором, у Недопопелюшки ні на мить не закривався гарненький ротик.

– Уявляєш? – щебетала вона. – Я вже мала стати принцесою! Двоє дівчаток розповідали про мене казку меншій сестричці. І раптом через мене вони посварилися! Одна з них доводила, що сукня у принцеси повинна бути білою, а друга – рожевою. Так вони й не доказали казку до кінця! От я й залишилася така, – показала вона на своє вбрання. – А далі! Далі я мала одружитися з принцем!

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ,

у якому Недопопелюшка ризикує життям

Аля розповіла Недопопелюшці, як опинилася у Недоладії.

– Але я не хочу лишатися тут, – продовжувала вона, – я хочу додому, тільки не знаю, як звідси вибратися. Проведи мене, будь ласка, до Недороля Десятого. Може, він допоможе мені, – попросила дівчинка.

Почула ці слова Недопопелюшка і враз спохмурніла.

– Спробуй, – задумливо мовила вона. – Хоч і не вірю, що наш Недороль зможе тобі чимось допомогти. Я проведу тебе до нього, хоч нас може спіймати Перший Недорадник! – рішуче додала вона.

– А що буде, якщо він тебе спіймає?

– Він накаже відрубати мені голову!

– Ой! – злякалася Аля.

Та Недопопелюшка дзвінко розсміялася.

– Не бійся, ми втечемо! – заспокоїла вона дівчинку.

– Тоді я пішов, – підвівся Недоладько. – Тільки хочу тебе попрохати, – звернувся він до Алі, – якщо дізнаєшся, як можна вибратися звідси, пообіцяй, будь ласка, що розкажеш і мені.

– Обіцяю! – сказала Аля.

– Хай тобі щастить! Повертайся швидше до Недотелю! – побажав Недоладько навздогін Алі, яка вже попрямувала коридором за Недопопелюшкою.

Вони довго пробиралися темними галереями, переходами, вузькими і широкими сходами старого замку.

– Тут! – нарешті прошепотіла Недопопелюшка і показала на двері.

Аля тихесенько підступилася ближче до дверей і заглянула в щілинку. До кімнати заглядав ріжок місяця, який освітлював королівське ліжко. З усіх боків його оточувала важка запона, що опускалася з-під самої стелі. Через високі стрільчасті вікна виднілися мерехтливі зірки на чорному небі.

Аля рушила до кімнати. Але Недопопелюшка схопила її за руку.

– Зачекай! Ти знаєш, як до Недороля звертатися?

– Здається, треба казати «ваша величність»? – невпевнено мовила Аля. – Так зверталися до королів у казках.

– Ваша величність – це до справжнього короля! А до нашого – «ваша недоречність»!

– А хіба він не справжній? – здивувалася дівчинка.

– Не король, а одна недоречність! Ну, ні пуху, ні пера тобі! – і вона залишила Алю саму.

Дівчинка навшпиньках наближалась до королівського ліжка. Їй здалося, що вона чує тиху музику.

Раптом перед нею впала тонесенька смужка світла, що вибивалася з щілини у запоні. Аля зазирнула в щілину, і перед її очима постала картина.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ,

у якому Аля зустрічається з Недоролем Десятим

Посередині ліжка сидів маленький чоловічок у нічній сорочці та нічному ковпаку з китицею. Поруч у мідному свічнику горіла свічка. Він тримав у руках банджо і легенько перебирав струни. Потім умостився зручніше і заспівав сумно-сумно:

Знову вечір –

все на засувах у замку.

Та очей я не заплющу

аж до ранку.

Тільки привиди блукають
в коридорі.

Та стоять іще солдати
на дозорі.

Я нізащо

не признаюся

нікому,

що мені у замку

страшно так

самому!

Тільки місяць загляда

у вікна чорні...

Ех, немає в мене друзів –
є придворні!

Я корону одягаю,

наче маску.

Я свій виступ починаю,

наче казку.

День у день

я знову граю

цю давно обридлу роль.

Все частіше забуваю –

я людина чи король?

Хоч би привид завітав

до мене в гості.

Ми посиділи б,

пограли б із ним в кості!

Тільки й привиди мене

чомось бояться!

Ех обридло як

монархом називається!

Поки Недороль співав, дівчинка розмірковувала, як озватися до нього, щоб він, бува, не злякався і не зчинив галасу.

Нарешті вона відважилася і тихенько прошепотіла:

– Ваша недоречні-і-ість!

Та Недороль Десятий усе одно страшенно перелякався.

Він заверещав, шпурнув банджо вбік, аж воно жалібно бренькнуло, і почав швидко зариватися в подушки. Від страху він підвивав і приказував:

– При-ри-риви-вид! Ва-ва-ва! При-йшов при-ри-риви-вид! Рятуйте! Ва-ва-ва!

І ось уже на ліжку замість короля височіла гора ковдр та подушок.
«Ох, як я його налякала! – жалкувала дівчинка. – Ще задихнеться там під подушками!»
І вона знову покликала:
– Ваша недоречність! Вилазьте! Я зовсім не привид!
Недороль не відповідав.
– Вилазьте, ваша недоречність, вам же там нічим дихати!
Знов мовчання. Аля розсердилася.
– Ваша недоречність, якщо ви зараз же не вилізете, я піду собі!
Купа заворушилась, і почувся голос:
– Як-кщо ти не при-ри-риви-вид, то доторкнися до моєї руки! – і з-під подушок виткнулася тремтяча королівська рука.
Аля легенько потисла її.
Тоді з-під ковдр вигулькнув спочатку ковпак, а потім і голова Недороля.
– Ді-ді-дійсно, начебто не при-ри-вид! – сказав він. – То хто ж ти?
– Звичайна дівчинка!
– Звичайних дівчаток не буває! Тобто не буває у моєму королівстві!
Нарешті Недороль виліз і сів, відсапуючись.
– Ох-х-х-х, як ти мене налякала! – І він приклав до серця руку. – Я думав, що воно от-от вискочить! Мене вже давно так ніхто не лякав.
– Чому?
– Бо вже багато років сюди ніхто не заходить!
– Чому? – знову спитала Аля.
– Чому, чому! – розсердився Недороль. Потім підкликав Алю пальцем, нахилився над нею й прошепотів: – Я їх боюсь!
Оглянувся довкола й додав ще тихіше:
– Усіх боюся, але найбільше, – Недороль зблід, наче крейда, – найбільше я боюся свого Першого Недорадника!

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ,

у якому Аля дізнається про Державну Таємницю

– А ти знаєш, чому я боюся свого Першого Недорадника? Бо він зазіхає на мою корону! – плаксиво сказав Недороль Десятий. – Мене рятує тільки те, що у нього немає голови! Але як тільки він роздобуде голову... – Недороль засмучено похитав головою.
– Як це – немає голови?! – жажнулась Аля.
– Немає – і все! Його намалювала якась дівчинка спочатку з головою. Потім та голова їй чомусь не сподобалася, і вона стерла її гумкою. А іншу так і не намалювала. От він і лишився без голови!
І раптом Недороль захопився, вирячив очі, підняв палець вгору і зашепотів:
– Але про це ніхто не знає! І ти про це нікому не кажи, бо... бо... бо...
Недороль затнувся. Він не знав, яку причину вигадати, щоб змусити Алю мовчати.
– Бо це Державна Таємниця! – нарешті придумав він. – Знаєш, що буває за розголошення Державної Таємниці? – Недороль рукою показав, ніби відпилює собі голову. І прохальним голосом запитав:
– Ти нікому не скажеш?
Алі стало шкода маленького чоловічка. Вона запевнила його:
– Ні, ні, не бійтеся, ваша недоречність! Нікому!
Діставши таку обіцянку, Недороль полегшено зітхнув. Але, видно, раз почавши відкривати державні таємниці, він не міг уже зупинитися, бо по-змовницьки підморгнув Алі й поманив її за собою. Він узяв свічку, усунув ноги в стоптані пантофлі й рушив до дверей. Двері вели до Тронної Зали.
Біля трону Недороль підняв свічку над головою і освітив заглиблення у стіні – нішу. У ній стояли залізні лицарські лати.

– Бачиш цей шолом? – спитав Недороль. – Кожен ранок Перший Недорадник приходиться сюди й прилаштує шолом собі на плечі, замість голови, а ввечері ставить його назад.

Аля піднялася навшпиньки і зігнутих пальцем обережно постукала по шолому. Усередині загуло, наче в порожній бочці.

– Але ж там порожньо! – здивувалася дівчинка.

– Ет! – роздратовано сказав Недороль. – Кого цікавлять такі дрібниці – повна в тебе голова чи порожня! Однак те, що Недорадник безголовий, мене рятує. Сама подумай – не може ж він одягти корону на цю залізну каструлю! Що-що, а голова в короля повинна бути в порядку. Принаймні зовні... – Він зітхнув:

– Скільки голів він уже переміряв! Це щастя, що жодна йому не підійшла!

– Як – переміряв?

– Звісно, як. Накаже відрубати кому-небудь голову, а потім приміряє її, чи не підійде вона йому.

– А ви мовчите і дозволяєте йому робити такі жахливі речі?! – обурено вигукнула Аля.

– Отож і видно, що нічогісінько ти не тямиш у королівських справах! – розсердився Недороль.

РОЗДІЛ ДВАНДЦЯТИЙ,

у якому Аля дізнається, з чого побудовано Недоладію

– А чому ви не виженете його зі свого королівства?

– Аби ж то я знав, як це зробити! Країна ж зачарована. Дорогу звідси знає тільки карлик Недочеревик, що стягує сюди увесь оцей мотлох.

Тут Недороль затнувся, бо згадав, що й сам знаходиться в цій країні.

– Але я не мотлох! Я – король! У мене тільки корона зламана. Бо Вовці з другого класу доручили полагодити її, коли я мав виступати у шкільному ляльковому театрі в казці «Піди туди – не знаю куди, принеси те – не знаю яке». А він, ледацюга, засунув мене разом з короною у найдальший куток майстерні. Вистава зірвалася, а мене притяг сюди Недочеревик, бодай він провалився на місці!

Недороль сердито засопів.

– Спочатку він стягував сюди тільки недороблені справи, потім цю країну зліпив, а тепер і за людей взявся.

– А з чого він її зліпив, ваша недоречносте? – спитала Аля.

– Як з чого? З того, що люди гублять, або викидають, або не бережуть. От, приміром, будується дім. Скільки битого скла, битої цегли, поламаних дощок залишається! Він усе це підбирає. Або трапилася пожежа – згорів ліс. Недочеревик тут як тут – щось пошепче, і цей ліс уже в Недоладії. Річка висохла, ставок змілів... Люди гадають – куди вони зникли?! А вони вже тутечки!

– І з того, що ми губимо або викидаємо, він збудував оцю величезну країну? – вражено прошепотіла Аля. І згадала, як вона разом з татом після ремонту квартири винесла на смітник ціленькі кахлі, вапно і навіть невеликий рулончик лінолеуму.

– А навіщо йому така країна, з недоробленого?

– Бо йому самому теж дечого не вистачає!

– Чого?

– Душі! От він і придумав собі таку країну, в якій у кожному чогось не вистачає! Серед таких людей і його вада стає менш помітною!

– А що це таке – душа?

– Гм-гм, – зам'явся Недороль, – я не скажу тобі точно, але достеменно знаю, що бути без душі – це навіть гірше, ніж бути без голови.

Аля зрозуміла, що Недороль не допоможе їй вибратися з Недоладії, бо й сам він не знає дороги звідси.

РОЗДІЛ ТРИНАДЦЯТИЙ,

у якому Аля впізнає Першого Недорадника

Аля сиділа поруч з Недоролем і лускала горішки. А він тим часом показував їй своє багатство, сховані в ліжку. Чого там тільки не було! І діапроектор, який працював від свічки й показував діафільми, починаючи з кінця, і шахи та кості, у які Недороль грав сам із собою, і флейта, і банджо, і навіть стара «катеринка». І ще багато всякої всячини, якою Недороль рятнувся від самотності.

«Бідолашний Недороль, який він самотній!» – подумала Аля, дивлячись на ці скарби.

Коли зійшло півсонця, Недороль Десятий почав збиратися на роботу. Зітхаючи, він натяг мантию і з-під ковдри витяг половинку золотої корони. У короні було зроблено дірочку, крізь протягувався мотузок.

«Ага! Він прив'язує корону цим мотузком, щоб вона не падала!» – здогадалася Аля.

– Допоможи мені, – попросив Недороль.

Аля міцно стягла мотузку у нього під підборіддям і гарненько зав'язала бантиком.

– Отак буде добре! – утішено пробурмотів Недороль.

Він був задоволений, що корона так міцно сидить на голові, хоч мотузок його трохи і тиснув.

– От ви й готові, ваша недоречність! А я вже, мабуть, піду.

З обличчя Недороля вмить збігла усмішка. Він скривився, мов збирався заплакати.

– То ти мене покидаєш? – прошепотів він. – А я думав, що ти назавжди залишишся в моєму замку!

– Ні, ваша недоречність! На жаль, я не можу. Мені неодмінно треба дізнатися, як вибратися з вашої країни.

– Зачекай, зачекай! – раптом захвилювався Недороль. – Ти без допомоги не виберешся із замку. Тебе схоплять гвардійці і відведуть до Першого Недорадника. А він накаже відрубати тобі голову! А скоріше за все ти наскочиш на нього сама. Він цілісінькими днями вештається по замку й винює, кого б іще стратити!

Алі не хотілося виказувати Недопопелюшку, і тому вона мовчала.

Раптом Недороль вигукнув: «Еврика!», схопив Алю за руку і потяг до дверей Тронної Зали. І тут же простягся на підлозі. Аля кинулася його піднімати.

– Ваша недоречність, а що означає «еврика»?

– Це означає: який же я осел, що раніше не додумався до цього! Але не відволікай мене, будь дурницями і слухай уважно. Кожного ранку, – схвильовано зашепотів він, – Перший Недорадник приходить сюди по шолом. Ось-ось він повинен з'явитися. Поки він одягатиме його, ти побіжиш по галереї. У кінці її є маленькі дверцята до мого саду. А там у куцах бузку є хвіртка. Через неї ти вийдеш у місто. Ось ключ. – і Недороль поклав дівчинці у руку маленького ключика. – Тільки обіцяй: якщо визнаєш дорогу з мого королівства, розкажеш і мені. Тс-с-с! Я чую кроки! Це він!

Аля так багато наслухалася про Першого Недорадника, що її дуже закортіло його побачити. Вона зазирнула в шпарку між одвірком і дверима – і мало не скрикнула від подиву!

До Тронної Зали зайшов чоловічок, якого вона колись не домалювала у своєму альбомі! Тоді вона стерла йому обличчя гумкою, бо воно здалося їй жорстоким і злим. А інше так і не намалювала, бо їй саме страшенно обридло малювати. Аля закинула і альбом, і олівці в найдальшу шухляду і відтоді більше не брала їх до рук.

РОЗДІЛ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ,

у якому Алі допомагає Недоштанько

Алю так вразила поява недомальованого нею чоловічка, що вона геть забула, де знаходиться.

Та тут Недороль прошепотів їй прямо у вухо:

– Не гай часу, він зараз вийде з Тронної Зали!

Аля поспішила до дверцят у кінці галереї і щасливо вибралася з замку. Старанно замкнула за собою хвіртку, а ключик поклала до кишені, в якій все ще лежала стрічка від другої кіски.

– Ну що? – зустрів її в дверях недотелю Недоладько. Аля засмучено промовила:

– Нічого, Недороль теж не знає дороги. Але не треба впадати у відчай. Я дізналася, хто її напевне знає!

– Хто? – в один голос запитали Недоладько та Недоштанько, який саме надійшов.

– Недочеревик!

– Ха! Дізналася! – зневажливо пирхнув Недоштанько. – Задля цього не варто було пхатися до замку!

Аля здивовано подивилася на Недоладька.

– Недочеревик ніколи нікому нізащо не покаже цю дорогу, – пояснив той.

– Треба примусити його! – вигукнула дівчинка.

– Ет, не говори дурниць! – знову пирхнув Недоштанько. – Як же ти його примусиш?! Та він одним словом зітре тебе на порошок!

– Нічого, нічого, щось придумаємо! – заспокоїв його Недоладько. – Треба тільки дізнатися, де він живе.

– Здається, я знаю, – буркнув Недоштанько. – На пустирі, за містом, біля смітника стоїть маленький будинок без вікон і дверей. Якось викидав я сміття. Бачу, з одного боку будиночка відчинилися двері. Де вони взялися, я не знаю. Можу заприсягтися, що ще за хвилину їх там не було. А з дверей Недочеревик виходить...

Недоштанько перейшов на шепіт:

– Я одразу його впізнав, хоч раніше ніколи не бачив! Тільки він один носить червоний ковпак. Крім того, на лівій нозі у нього не було черевика...

«На лівій нозі у нього не було черевика, – подумки повторила Аля, – а коли він сидів на люстрі, черевики в нього були на обох ногах! Що б це означало?»

– Тоді спробуємо пробратися у той будиночок! – сказала Аля.

– Як же ти проберешся, якщо в ньому немає ні вікон, ні дверей?

– Але якось же заходить туди Недочеревик? Отже, зайду і я.

– Тоді я піду з тобою, – сказав Недоладько. – Сама ти там пропадеш!

Хоч Алі було дуже страшно, проте вона розуміла, що вдвох з Недоладьком їй важче буде зробити задумане.

– Ні, ні, ти такий великий! Тобі важко буде сховатися. А мене, якщо хтось і помітить, то просто не зверне уваги.

РОЗДІЛ П'ЯТНАДЦЯТИЙ,

у якому Аля проникає до зачарованого будиночка

Недоладько привів Алю на пустир. На ньому височіли купи сміття.

– Я чекатиму тебе тут, – сказав Недоладько, – поки ти не повернешся. Хай навіть мине сто років!

– Ну-ну, заспокойся! Так довго, думаю, тобі не доведеться чекати! – І Аля попростувала до будиночка з червоної цегли, що самотньо височів серед пустиря. Дівчинка двічі обійшла його. Але не знайшла навіть дірочки, через яку можна було хоч зазирнути усередину. В розпачі присіла вона на камінь під стіною.

– От якби тут були ось такі малесенькі дверцята. Тільки-тільки щоб я могла в них пролізти, – сказала Аля і легенько провела пальцем по стіні.

І раптом там, де вона провела пальцем, з'явилися дверцята. Саме такі, які вона уявляла. Аля натисла ручку. Двері відчинилися.

Перед нею був довгий коридор з високими вікнами. Аля визирнула у найближче з них і побачила чудовий сад і велетенську клумбу.

Та милуватися не було коли. Дівчинка рушила коридором. З обох його сторін було багато дверей. Кожного разу, взявшись за ручку дверей, Аля переконувалась, що всі вони замкнені. Тоді дівчинка звернула в один з бокових коридорів, потім у другий, третій, а кінця їм не було видно.

Аля час від часу виглядала у вікна, які їй траплялися і з лівого, і з правого боку. І завжди за вікном був той самий куточок саду з клумбою. Вона вже геть знесилася і сіла на стілець, що невідомо звідки взявся у коридорі.

«Дивно, – подумала вона, – я добре пам’ятаю, що тут не було жодного стільця!» Раптом у неї в голові сяйнула здогадка. Вона швиденько встала – і стілець зник! Тоді знову захотіла сісти – і стілець з’явився.

– Цікаво, чи всі бажання тут виконуються? – голосно про мовила Аля. Їй дуже захотілося морозива. Так захотілося, що вона аж очі заплющила. А коли розплющила, побачила в своїй руці порцію пломбіру на паличці. Аля рушила далі, смакуючи недоладянське морозиво, проминула декілька дверей і враз зупинилася.

– Ой, а якщо я захочу перенестися додому?! – вигукнула вона. – Оце було б чудово!

Дівчинка вже було відкрила рота, але перед очима раптом постав стурбований Недоладько. Вона згадала його останні слова й уявила, як він чекатиме її на пустирі десять, двадцять і всі сто років.

– Ні, ні! – схвильовано скрикнула Аля, бо злякалася, що її бажання буде негайно виконане. – Ні, ні! Я тільки хочу дізнатися, як можна вибратися з Недоладії. – І полегшено зітхнула, коли почула в себе за спиною легенький шурхіт. Оглянувшись, дівчинка побачила клаптик паперу, на якому було написано: «Інструкцію по перенесенню див. у чарівній книзі».

– Що ж, буду шукати чарівну книгу, – мовила Аля й поспішила далі.

Тут вона завважила, що береться вже за четверте морозиво. «Ну, ще одне – і все!» – дала вона собі слово.

Незабаром Аля побачила ще одні двері. Натисла на ручку – теж замкнені.

– От якби мені ключ, – проказала вона, і враз щось дзенькнуло.

Аля побачила під ногами ключ, підняла його й спробувала відімкнути двері. Замок тихенько клацнув. За дверима було темно. Аля обережно ступила через поріг, і тут двері самі зачинилися за нею.

– Я пропала! – похолола дівчинка. – Це пастка!

Очі поступово звикали до темряви. За кілька кроків вона побачила над самісінькою підлогою маленькі напівкруглі віконця, що скидалися на розрізані навпіл кружальця лимона.

Аля присіла навпочіпки й заглянула в найближче віконце. Там, унизу, була невеличка затишна кімнатка. Віконця, що були в Алі під ногами, виходили в кімнатку під самою стелею.

У каміні палахкотіли дрова. Посередині кімнати, на столі лежала велетенська розкрита книга.

А на стільці за столом... Аля навіть не повірила свої очам! На стільці сидів той самий чоловічок, якого вона вперше побачила вдома. Тільки тепер він не малесенький, а на зріст майже такий, як вона. На голові в нього червонів ковпачок. А на лівій нозі не було черевика.

І тепер Аля знала, що звати його – карлик Недочеревик.

РОЗДІЛ ШІСТНАДЦЯТИЙ,

у якому Аля читає чарівну книгу «Справаномер»

Книга була величезна. Щоб перегорнути сторінку, Недочеревіку щоразу доводилося підніматися із стільця. Нарешті він знайшов, очевидно, те, що шукав, бо витяг з кишені окуляри й почав уважно читати. Потім щось записав на папірець, радісно потер руки і аж підскочив від задоволення.

Далі він закрив книгу й присунувся ближче до вогню. Простяг над ним руки й щось тихо замуликав собі під ніс. Він співав голосніше й голосніше. Аля нарешті почала розбирати слова:

– Балакають про душу!

А я сказати мушу,

що не знайомий

з панею цією!

То щось у ній тримають,
то щось у ній ховають,
ба, навіть як співають –
то з душею!
А хто її бачив?
Тримав у руках?
Чи нюхав,
чи пробував з'їсти?
із чого вона?
З бур'янів?
З комарів?
А, може, з лопуцька
чи з тіста?
Яка вона?
Чорна, руда чи ряба?
А може,
в якусь пересмужку?
Можливо, давно вже вона не душа,
а вже перекинулась в душку?
От і виходить, бачте, що душа
не коштує і мідного гроша!
Бо я за те
й копійчки не дам,
чого побачити
не можу сам!
Або подержати у жмені,
Або покласти до кишені...

Тут Недочеревик замовк і глянув на годинник на каміні, що, як дві краплі води, був схожий на годинник з вежі королівського замку. Тільки у цього годинника була і хвилинна стрілка. Годинник показував за одну хвилину дванадцята.

Карлик заметушився й почав нишпорити по кишенях. З однієї витяг свого лівого черевика, зузв його, тупнув ногою і... зник.

Аля кинулася до дверей, але вони були замкнені. Вона згадала, що залишила ключ у замку по той бік дверей.

– Швидше, швидше, ключ! – вигукнула дівчинка. І слухала, чи не дзеленькне об підлогу. Але ні! У цій кімнаті бажання не виконувалися.

Аля зрозуміла, що її замкнено.

Шукаючи порятунку, дівчинка згадала, що в кишені в неї лежить ключ від хвіртки з королівського саду. Вона на всяк випадок спробувала відчинити ним двері. Яка радість – замок легко відімкнувся!

Але як же тепер дістатися до маленької кімнатки? Аля відімкнула вже декілька дверей, однак усі вони вели в ту кімнату, з якої вона вийшла.

З розпачу дівчинка ледь не заплакала. Адже карлик міг повернутися будь-якої миті. А вона так і не встигне прочитати чарівну книгу.

«А якщо спробувати знову...» – подумала Аля, підбігла до стіни й швиденько провела по ній пальцем. З'явилися дверцята. Дівчинка прочинила їх і нарешті опинилася в карликовій кімнаті... Вона підійшла до столу й на обкладинці книги вголос прочитала:

– Спра-ва но-мер.

«Що за Справаномер такий?» – здивувалась Аля, але треба було поспішати, і вона розгорнула книгу. «Інструкції до зачарування та розчарування» – було написано на першій сторінці. Аля перегорнула її й радісно скрикнула. Перед очима була **Інструкція № 12**

Інструкція №12

Як перенестися з країни Недоладії

Рівно о 12 годині, коли хвилинка стрілка затулить годинну, стати перед годинником королівського замку, доробити все, що є у тебе недоробленого, і проказати закляття:

І до-роби!
І до-пиши!
І роз-почни!
І не лиши!
І до-їдай!
І до-пивай!
І з Недо-ладії
ТІКАЙ!

Щоб краще запам'яталося, Аля подумки повторила закляття, потім перегорнула сторінку. Далі були адреси. Серед них дівчинка прочитала і свою. Вона пробігла очима до кінця списку, до чистої сторінки, на якій раптом почала з'являтися нова адреса – наче хтось невидимою ручкою швидко виводив літеру за літерою. І тут Аля все зрозуміла. «Цей Справаномер, – подумала вона, – і є отією чарівною книгою, куди записують усі адреси недороблених справ. І тоді карлик узуває черевика, мчить туди й любісінько забирає недороблене в Недоладію! Усе ясно! Щоб перенестися з Недоладії, він узуває черевика, а щоб повернутися – знімає!»

Отже, щоб повернутися додому, їй треба стати на площі перед годинником, заплести другу кіску й, коли проб'є рівно дванадцята, промовити закляття. Аля швиденько перевірила, чи не загубилася стрічка. Ні, вона лежала собі в кишеньці.

Заспокоївшись, Аля гортала книгу далі. «Невже я нічого не дізнаюся про себе?» – засмутилася вона. Але коли перегорнула останню сторінку, зрозуміла, що знайшла те, що шукала. На ній рукою Недочеревика було написано: «Список людей, які не доробляють свої справи та яких я відібрав для перенесення до Недоладії».

Аля звернула увагу, що в списку проти кожного прізвища стояли цифри: дев'яносто вісім, сімдесят шість, п'ятдесят чотири. Біля Алиного імені, що значилось у списку під номером один, була цифра сто й слово «перенесена». Унизу дівчинка помітила написану дрібненькими літерами примітку: «До Недоладії переноситься лише той, хто не доробив рівно сто справ».

Під номером другим у списку стояло прізвище її сусіда Сашка Тишка й цифра дев'яносто дев'ять. Отже, йому залишилося не доробити тільки одну справу й він опиниться в країні Недоладії.

«Ні, не буде цього! – вирішила Аля. – Хай-но я виберуся звідси, я всіх їх попереджу».

Вона похапцем вирвала листок і заховала в кишеньку. А тепер – швидше до Недоладька, поки не повернувся карлик! Аля пальцем намалювала на стіні двері й вийшла в коридор. Потім зробила те ж саме в коридорі й опинилася на пустирі. Двері за нею відразу ж зникли, але тепер вона знала таємницю будиночка.

А до неї, усміхаючись на весь рот, від чого його фізіономія здавалася ще недоладнішою, поспішав Недоладько.

РОЗДІЛ СІМНАДЦЯТИЙ,

у якому Аля спробувала ще раз довести справу до кінця

– Як довго тебе не було! – вигукнув Недоладько. – Я вже почав турбуватись.

– Я теж! – обізвався Недоштанько, виходячи з темряви ще з декількома недоладянами.

– А це ще хто? – спитала Аля.

– Хто, хто... – буркнув Недоштанько. – Це мої друзі. Вони прийшли виручати тебе.

І тут з гурту виступила дивна чотирикутна бабуся. Голова її була обмотана великою квітчастою хусткою, кінчики якої, зав'язані вузликом над чолом, стирчали, як заячі вуха.

Вузлик скріплювався гвинтиком. У кожній руці бабуся тримала по великій картатій носовій хустинці.

Час від часу старенька витирала ними червоного й розпухлого носа. Бідолашна бабуся без угаву кашляла, чхала, крєктала і охала.

– Кахи-кахи, – почала вона. – Мене звати Недокватирка, а-ап-чхи! Ой, лишенько! Ми дізналися, що в місті з'явилася дівчинка, – о-ох, мій бідний попереk!.. – яка вмє доводити справу до кінця... – Бабуся голосно прокашлялася.

– Я не знаю, – знітилася Аля. – У мене тільки раз вийшло. Але скажіть, будь ласка, де ви так могли застудитися?

– О-ох, це довга історія, – зайшлася кашлем бабуся. І вона розповіла Алі, як одного разу тато попросив сина закрутити гвинтика на квартирці. А саме в цей час у дворі мав розпочатися футбольний матч. А хлопчик був капітаном команди. А яка ж гра без капітана? Хлопець недокрутив гвинтика й гайнув у двір.

– І ось я тут. А через цей протяг у мене постійний нежить, кашель, бронхіт, радикуліт і немає жодної кісточки, яка б не боліла, – закінчила бабуся сумну розповідь.

– І все через отой недокручений гвинтик? – запитала Аля.

– Через нього! – підтвердила Недокватирка.

– Чому ж ви його досі не закрутите? – обурилася дівчинка.

– Ми не вмємо! Кахи-кахи. Ми тому й прийшли... Може ти нас навчиш?

– Зачекайте хвилю! – Аля знову кинулася до будиночка. Добігши, вона зайшла усередину і голосно проказала: – Викрутку! – і в ту ж мить у неї в руці з'явилася невеличка викрутка. Повернувшись, дівчинка рішуче взялася до роботи. Спочатку викрутка не слухалась її, а капосний гвинтик весь час вивертався. Але ось останній оберт – і Аля полегшено зітхнула. На серці стало радісно, як тоді, коли вона пришила крильце метеликові.

Тої ж миті бабуся Недокватирка перестала кашляти й чхати. Не тямлячи себе від радості, вона обмацувала попереk, руки, ноги і примовляла:

– Ой! Не болить! Ніде не болить! І ніде не крутить! І не стріляє! – і вона кинулася цілувати Алю.

Усі вирушили до Недотелю. Там вони розсілися за довгим дерев'яним столом. Аби їх ніхто не потурбував, Недоштанько повісив на дверях табличку «Зачинено на переоблік». І Аля почала розповідь.

– А знаєте, хто недомалював Першого Недорадника? Я! І я придумала, як позбавити вашу країну від нього! Тільки повернуся додому, одразу домалюю йому голову, і він зникне назавжди!

– От так компот! – радо вигукнув Недоладько. – Невже це можливо?!

– Ще й як можливо! – запевнила його Аля. – А тепер нам треба знайти годинникаря, який би полагодив хвилину стрілку на годиннику королівського замку!

– Я знаю такого, – обізвалася Недокватирка. – Його звати Недождень. Він живе у маленькій комірчині на тій самій вежі з годинником. Але чи зможе він полагодити?

– А чому не зможе?

– Та він уже, напевно, забув, як це робиться! А ще боятиметься, що його вистежать шпигуни і донесуть Першому Недораднику. А той накаже відрубати Недожденю голову!

– За що?

– За те, що він взявся довести діло до кінця!

– Шпигуни стежать за нами всіма!

– І доносять Недораднику!

– Тоді гвардійці хапають...

– І відрубують голову... – перебиваючи один одного, загомоніли всі разом.

– Що ж робити? – засмутилася Аля.

– Нічого, не сумуй, щось придумаємо! – підбадьорив її Недоладько. – Спочатку проберемося до замку і умовимо годинникаря полагодити годинника.

РОЗДІЛ ВІСІМНАДЦЯТИЙ,

у якому Аля потрапляє до рук Першого Недорадника

Аля з Недоладьком знову подалися до королівського замку. Двері їм відчинила заплакана Недопопелюшка.

– Що сталося? – стурбувалася Аля.

– Перший Недорадник наказав відрубати голову Головному Недокухарю нібито за те, що він подав круті яйця королю на обід. Але ж це неправда, яйця були недоварені, рідкі, я сама перевіряла, – схлипуючи, розповідала Недопопелюшка. – Недокухар був такий добрий! Він завжди пригощав мене ласощами з королівського столу! – І Недопопелюшка залилася слізьми.

– Цить, не плач! – заспокоїв її Недоладько. – Скоро цьому настане кінець.

Недопелюшка кулачком витерла мокрі щоки й з надією подивилася на свого приятеля. А Недоладько, нашвидку розповівши їй останні новини, запитав:

– Може, ти знаєш, де живе годинникар?

– Звичайно, знаю! Адже я щодня ношу йому обід! Я знаю до нього найкоротшу дорогу! Ходімо!

Недоладька вони залишили на кухні, наказавши йому видати себе за нового Головного Недокухаря, якщо причепляться гвардійці.

Недопелюшка вела Алю незліченними залами старого замку. Вони дуже поспішали. І все-таки перед одними дверима їм довелося зупинитися. У кімнаті, через яку треба було переходити, хтось був. Навшпильках підкралися вони до дверей та побачили Першого Недорадника. Він складав до високої шафи сувої королівських наказів і наспівував пісеньку:

– Порожня голова – не диво.

І з нею можна жить щасливо.

Думки до неї не приходять

і мрії з розуму не зводять.

На плечах дуже легко

щодня її носить!

А головне – вона ніколи

ні від чого

не болить!

Ні від горя, ні від радості,

ні від щастя, ні від заздрості.

ні від співчуття,

ні від каяття,

ні взагалі від цього

складного, незручного,

від цього неспокійного життя!

Тут Недорадник повернув голову, й Аля з жахом побачила, що забороло в шоломі підняте, а з шолома визирає обличчя. Точнісінько таке, яке вона на своєму малюнку стерла гумкою, – хижє й зле. Аля схопила Недопопелюшку за руку й схвильовано прошепотіла:

– Дивися, дивися, у нього те обличчя, яке я стерла гумкою!

– Яке обличчя? – здивувалася Недопопелюшка.

– Там, у шоломі!

– Та шолом же порожній! У ньому нічого немає!

«Виходить, Недопопелюшка не бачить його обличчя! – зрозуміла Аля. – І ніхто не бачить! Тільки я!»

В Алі по спині забігали мурашки – чи то від страху, чи то від морозива. Не треба було стільки їсти! Мабуть, починався нежить, бо дівчинка так голосно чхнула, що в порожній залі аж загуло. Недорадник підстрибнув до дверей, розчахнув їх і схопив Алю за руку.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТНАДЦЯТИЙ,

у якому Недороль Десятий підписує наказ про Аліну страту

– Ти хто така і що тут робиш? – злісно просичав Перший Недорадник. Аля вирішила краще померти, аніж виказати друзів.

– Еге ж, еге ж! – криво посміхнувся він. – Здається, я знаю, хто ти така! Мої шпигуни доносять мені, що в місті з'явилося дівчисько, яке будь-що хоче вибратися з нашого прекрасного королівства! Але звідси не повертаються, запам'ятай! – і він зловтішно зареготав. А тоді гукнув:

– Гей, сторожо!

У коридорі почувся брязкіт зброї. До кімнати вбігло двоє гвардійців. Вони тримали списи і широкі щити.

– Охороняти, як Державну Таємницю! – наказав їм Перший Недорадник, показуючи на Алю. – Кроком руш за мною!

І він пішов попереду. Вони зайшли до Тронної Зали. На троні сидів Недороль Десятий.

– Ваша недоречність! – звернувся до нього Недорадник. – Державна зрада! – і показав на Алю. – Підпишіть наказ про страту!

«Ось зараз, зараз Недороль накаже мене відпустити!» – подумала Аля.

Перший Недорадник взяв бланк і написав: «Невідома небезпечна особа, яка приховує своє справжнє ім'я». Потім подав його Недоролю.

І Аля з жахом побачила, як Недороль тремтячою рукою підписав наказ. Задоволено поглянувши на королівські каракулі, Недорадник згорнув наказ трубочкою, гукнув гвардійців і гучним голосом розпорядився:

– У підземелля їй! Пильнувати, як зіницю ока! Завтра, рівно о дванадцятій годині, їй відрубать голову!

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ВОСЬМИЙ,

у якому Аля дістає подарунок

Але чому Недоладько зовсім не поспішає до годинника? Аля з подивом спостерігала за його дивною поведінкою.

– Що сталося? – спитала дівчинка.

– Розумієш, річ у тім, – винувато признався Недоладько, – що ми вирішили не покидати Недоладію. От такий компот! Розсуди сама – ти повернешся додому і домалюєш Недорадника. Він назавжди зникне з нашої країни, А Недороля ми влаштуємо на роботу – на яку він забажає. Потім доробимо все, що у нас ще не дороблено. І заживемо на славу! Адже це наша батьківщина! До того ж, хоч ми усі такі різні, але нам так гарно працюється разом! – додав він, обвівши поглядом площу, і посміхнувся. – Але ти повинна повернутися. Тебе там чекають – не дочекаються. А Недопопелюшка... – він спохмурів, – Недопопелюшка, нарешті, стане принцесою. Ось, – він вийняв з-за пазухи кришталевий черевичок, – ось другий черевичок для неї.

– А мене ви спитали, чи хочу я перетворюватися на принцесу?! – вигукнула Недопопелюшка і тупнула спересердя ногою.

Аля озирнулася і зацікавилася з подиву. Перед нею стояла чисто вмига дівчина у звичайних черевичках і звичайній сукні. І така гарна – у сто разів краща від найкращої з принцес!

– Недопопелюшка. – І Недоладькове обличчя негайно ж знову засяяло.

– А що ж буде з Недочеревичком? – раптом згадала Аля.

– А що він може нам зробити, коли ми разом? – усміхнувся Недоладько. – Нехай собі тягне сюди недороблені справи. А ми тут гуртом їх будемо доробляти. Але, звичайно, чим менше буде недороблених справ у вас, тим легше нам буде тут. От такий компот!

– Тоді будемо прощатися, – зажурено мовила Аля.

– Зачекайте, зачекайте, – раптом почулося з юрби, яка вже зібралася навколо Алі.

Юрба розступилася, і перед Алею опинився захеканий недоладянин. Він увесь був вишитий півнями. Аля придивилася пильніше. І раптом почервоніла, як ті півні. Вона зрозуміла, хто це! Це був недошитий нею рушничок до бабусиного дня народження. Він так вигадливо був перекручений і зав'язаний вузлами, що утворював постать стрункого чоловіка. А замість чуба хвацько закручувалися китиці. Старий знайомиць усміхнувся і, віддихавшись, сказав:

– Я бачу, ти мене впізнала! Але не червоною так! Що було, то було! Я опинився тут і вже навіть знайшов друзів! – він озирнувся і витяг з юрби за руку дівчину. Це була гарна

мережана шкарпетка, чистенька та охайна, хоч і заштопана в одному місці. В руках вона тримала якийсь згорток.

– Повернутися назад я не можу, – продовжував він, – та й не хочу. А щоб бабуся не залишилася без подарунка, ми ось... – і він кивнув на пакунок. Дівчина простягла пакунок Алі.

Аля взяла його і розгорнула. Там лежав новий, вишитий червоними півнями рушничок!

– Спасибі! – ледве вимовила від хвилювання Аля. – Щиро дякую! Як мені не хочеться з вами розлучатися! Але треба негайно попередити Сашка та інших дітей. – Прощай, Недоладьку! – Аля піднялася навшпиньки і поцілувала його в щоку. – Не плач, Недопопелюшко! – втішила вона подругу, хоч у неї самої щипало у носі. – Не забувайте мене, а я вас ніколи не забуду.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ДЕВ'ЯТИЙ,

у якому Аля домальовує Першого Недорадника

Аля глянула на годинника. Стрілки показували за одну хвилину дванадцять. Аля витягла з кишені стрічку і швиденько заплела косу. Годинник почав відбивати дванадцятку.

І до-роби!

І до -пиши!

І роз-почни!

І не лиши!

І до- їдай!

Ід о -пивай!

Із Недо-ладії

ТІКАЙ! – проказала дівчинка.

І враз їй здалося, що вона знову впала зі стільця. Бо сиділа на підлозі у своїй кімнаті. Все було, як і раніше. Лише біля неї лежав пакуночок з рушничком.

«Неначе у ракеті!» – подумала Аля. Підвелася з підлоги і знайшла у книжковій шафі старий альбом з недомальованим чоловічком. Дівчинка взяла олівець і почала домальовувати йому голову.

У кімнаті було тихо. Тільки олівець шурхотів по альбомному листку.

І Аля мимоволі почала наспівувати пісеньку, яка склалася сама собою:

– Бувають ще на світі

справжнісінькі дива:

під гумкою зникає

у когось голова!

Комусь не вистачає

то серця, то руки,

з'являються на світі

недо-

чере-

вики.

Бувають чудеса

справжнісінькі на світі!

Виходить, ти і я

за все-усе в одвіті?

Що тут не доробив –

отам вилазить боком!

Буває, що добро

з одним виходить оком!

А чесність – без руки,

а правда – без ноги!

Буває, що і з друзів

виходять вороги!

От і виходить – перше
гарненько поміркую,
а потім вже –
не допиши,
не дороби,
не докажи
або не домалюй!

Аля дуже старалася. Однак обличчя у чоловічка знову, як і першого разу, вийшло хиже і зле. Та перемальовувати Алі було ніколи – на неї чекала важлива справа: з кишеньки виглядав ріжок довгого списку шелеп-недотеп.

А в цей час у Недоладії Недовус і Недоборода, які все ще вартували Першого Недорадника, побачили, як той швидко-швидко закрутився на одному місці, наче дзига, і... зник, наче його і не було!

– А тепер швидше поздоровити бабусю!

Аля взяла рушничка і враз зупинилася.

Але як же вона подарує його бабусі, коли не сама вишивала цих гарних червоних півнів?! «Та якби я не навчила їх доробляти, цього рушничка взагалі б не було! – подумала Аля. – Виходить, у ньому є й часточка моєї праці! Отже, так і скажу бабусі – це від мене і від моїх друзів!». І дівчинка рішуче прочинила двері до бабусиної кімнати.

РОЗДІЛ ТРИДЦЯТИЙ,
*останній, і хоч він дуже короткий,
його не можна вважати недоробленим,
бо такі вони і є, ці останні розділи,
які ще звуться епілогами*

Карлик Недочеревик і досі тиняється по білому світу і збирає в Недоладію недороблені справи. А недоладяни негайно їх доробляють. І невідомо, хто кого перемаже, бо ще багато тут у нас недороблених справ.

Недороль Десятий влаштувався працювати нічним сторожем. Він цілі ночі грає сам з собою в кості. Кат працює гострильником. Краще за нього ніхто не може нагострити кухонного ножа чи ножиці.

А Перший Недорадник висить у Алі над письмовим столом, пришпилений до стіни. Він злісно дивиться на Алю. Адже це через неї він так і не став королем. Але тепер Аля аніскілочка його не боїться.

Та й ніколи їй звертати на нього увагу. Адже в кишеньці у неї ще величеський список з адресами, на які вона неодмінно мусить завітати.

А до тебе вона ще не приходила?

ВОЛОДИМИР НЕСТАЙКО
ЧАРІВНИЙ ТАЛІСМАН
Пригода перша
(Із повісті «Чудеса в Гарбузянах»)
(скорочено)

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ,

у якому ви знайомитесь з нашими героями, а також із собакою Бровком і всі разом звичайнісінько, без жодних чар вирушаєте у ліс по гриби

Сонце визирнуло з-за Лисої гори, глянуло на Гарбузяни і всміхнулося...
Воно щоранку всміхається, коли встає й кидає свій перший погляд на наше село.
Та й хіба можна втриматися від радісної усмішки, коли дивишся з неба на наші Гарбузяни?.. Кращого села немає в цілому світі. Знаєте пісню:

Стоїть гора високая,
попід горою гай,
зелений гай,
густесенький,
неначе справді рай...

Так то точнісінько про наші Гарбузяни співається.

І гора, і гай, і річечка (Голубенька називається). І хати білі у буйних садках потопають, і луг, і левада, і три верби схилилися над Голубенькою («де в'яжуться човни...»). А в Голубеньці й латаття, і жабуриння, і ряска – ну геть чисто все, що треба для незабутньої мальовничості пейзажу. Недарма наш земляк поет Андрій Лопата створив неповторні талановиті рядки:

Гарбузяни мої, Гарбузяни!..
Синьооке дитинство моє...

Немає місця кращого на землі!.. Але сонце всміхається не лише тому, що милується нашими Гарбузянами. Є в нього, в сонця, ще причини для усмішки...

Он воно зазирнуло у віконце крайньої над річкою хати і ковзнуло своїм променистим поглядом по веснянкуватому обличчю русявого хлопчика років дванадцяти, який солодко прицмокує губами крізь сон. Це перший з героїв нашої правдивої розповіді – Марусик. Не дивуйтесь, що в нього дивне ім'я. Насправді він Сашко. Але в ранньому, синьоокому, як пише Андрій Лопата, дитинстві мати запинала його хусточкою, і він був схожий на дівчинку. Тато жартома прозвав його Марусею. Ім'я приліпилося, і став він Марусиком.

Звичайно, я розумію, давати прізвиська непедагогічно, але що вдієш, коли з давніх-давен існує ця негарна, непедагогічна звичка. Навіть славетний римський імператор Гай Юлій Цезар не вберігся від цього. Бо оте Цезар – не що інше, як вуличне прізвисько (що означало чупринистий, волохатий). І прізвисько це стало потім загальним, називним для означення царственного титулу. Отже, не гнівайтесь, що герої наші матимуть прізвиська... Але підемо слідом за сонцем.

Он воно зазирнуло у сусідню з крайньою хату. На цей раз не у вікно, а на горище, де в духмяному сіні розкинувся на ковдрі замурзаний смаглявець.

Це теж Сашко. Але Сашко Циган. Іншого прізвиська йому й не придумаєш. І батько його був Циган по-вуличному, і дід, і прадід... Бо такі ж чорняві й темношкірі. А справжнє прізвище їхнє Непорожні. І з циганським родом-племенем нічого спільного вони не мають.

Та сонце кличе нас далі, у сусідній з Непорожніми садок.

Там під грушею на розкладушці згорнувся калачиком довготелесий білявий хлопчина.

Ви не повірите, але й він Сашко.

На цьому кутку Гарбузян, який зветься романтично і незвичайно Бамбури, найулюбленіше ім'я – Сашко. Отже, погодьтеся, прізвиська на Бамбурах просто необхідні. Тим паче, що вони необразливі, навіть ніжні. Третього Сашка звать Журавель. Правда,

прозвали його так не на честь прекрасного птаха, а за схожість з колодязним журавлем (він майже на дві голови вищий за своїх друзів).

Безтурботно сплять наші герої і не уявляють навіть, який незвичайний день щойно почався для них, яку несподівану пригоду він їм готує...

А втім, сонечко підморгує нам і запрошує зазирнути ще в одне місце.

Пробачте, на цей раз – у собачу будку на Цигановому подвір'ї.

Там, поклавши голову на волохаті, у реп'яхах лапи, дрімає здоровенний рудий Бровко.

Він теж герой нашої незвичайної, але цілком правдивої історії і відіграє в ній дуже важливу, якщо не сказати вирішальну в певному розумінні, роль.

Сонце лагідно зазирнуло під великі, світлі, майже білі собачі брови і побачило синю безсовісну муху, яка саме в цю мить сіла Бровкові на ніс. Бровко, не розплющуючи очей, пересмикнув носом. Муха на якусь мить знялася, але тут же сіла знову і спокійнісінько почала потирати передні лапки, наче сиділа не на собачому носі, а на якомусь неживому предметі.

Бровко розтулив одне око, глянув на муху і блискавично клацнув зубами. Проте муха виявилася спритнішою за нашого пса. Вона встигла злетіти, продзижчала коло в нього над головою і знову сіла на ніс. Ну ви подумайте!.. Яке нахабство!

Бровко розтулив друге око, мотнув головою і роздратовано гавкнув. Голос у пса такий гучний і дужий і пролунав так несподівано, що зозуляста курка злетіла зі свого сідала на бантині й з відчайдушним кудкудаканням залопотіла крилами прямо над головою в Сашка Цигана.

Сашко Циган прокинувся:

– Тю!.. А киш! Хай ти...

Але курка вже не чула. Вона вилетіла крізь горищні дверцята, чіпляючись за шаблі драбини, на подвір'я. Хлопець солодко потягнувся, перевернувся на правий бік і заплющив очі. Але сну вже не було. Сон одлетів.

Покрутившись ще трохи, Сашко Циган знову потягнувся, сів, трусонув головою і примружився на сонячний ранок. Знизу чути було голоси батьків і чмихання мотоцикла. Батьки їхали на роботу – тато в поле, мама на ферму.

«Ану його! Рано як! – подумав хлопець з досадою. – Клята курка збудила ні світ ні зоря... А втім... – Сашко не вмів довго засмучуватись. – Нічого страшного. Значить, підемо сьогодні по гриби. Скільки збираємось – і все просипаємо».

Збадьорений цією думкою, хлопець підхопився, підскочив і – ой! – боляче вдарився головою об бантину. Але, спускаючись драбиною вниз, він уже веселенько щось мугикав.

Гарна була в Сашка Цигана вдача. Оптимістична.

Батьки вже поїхали – дирдиркання мотоцикла віддалялося.

Намочивши під умивальником два пальці і протерши ними очі, хлопець заскочив на кухню. На столі стояв прикритий рушником сніданок. Сьорбнувши з чашки молока і куснувши пиріжка з сиром, Сашко Циган сунув надкушений пиріжок до кишені, схопив у кутку кошика і гайнув надвір.

Бровко вискочив з будки і привітно заметляв хвостом.

– На! – надкушений пиріжок зник у Бровковій пащі так блискавично, що важко було навіть устежити, як це трапилося. – До лісу підемо. По гриби!

Хлопець одв'язав пса, і той відразу застрибав, намагаючись лизнути господаря в ніс. Коли б він умів говорити, то зараз сказав би: «Ех! Як же я люблю волю! Як я люблю кудись іти з тобою! Недаремно я тебе сьогодні так рано збудив. Недаремно! От побачиш, сьогодні неодмінно трапиться щось незвичайне!»

Те, що повинно трапитися щось незвичайне, Бровко передчував усім своїм собачим серцем. Собаки завжди передчувають важливі події, і якби могли про це розказати, люди б уникли багатьох несподіваних неприємностей.

...Марусик усміхався крізь сон. Йому снилися вареники з вишнями. Раптом один із вареників розліпився і голосом Сашка Цигана закричав:

– Ану вставай, сонько! Чуєш!

Другий вареник теж розліпився і гавкнув на Марусика.

Марусик здригнувся і розплющив очі. У розчиненому вікні стирчало дві голови – хлоп'яча і собача.

Одна належала Сашкові Цигану, друга – його псові.

– Га? – лупнув на них Марусик спросоння.

– Гав! – озвався Бровко.

– Вставай, кажу, крокодиле! По гриби підемо! Швидше! – вигукнув Сашко Циган.

– Єсть! – Марусик по-солдатському скочив з ліжка. На відміну від Сашка Цигана, він довгенько хлюпався під умивальником, пирхаючи і бризкаючись на всі боки. Він любив умиватися.

– Ану тебе! – нетерпляче вигукнув Циган.

– Гав! Гав! – підтримав його Бровко.

– Одну хвилиночку! Чистота – запорука здоров'я! – заспокоїв їх Марусик, швидко-швидко витираючись рушником.

Зате на сніданок, так само, як і Сашко Циган, Марусик часу не витрачав. Сьорбнувши компоту і куснувши хліба з салом, він вигукнув:

– Я готовий!

Надкушений хліб із салом зник у Бровковій пащі чи не швидше, ніж пирижок.

Утрюх вони бігом подалися в садок до Журавля.

Та навіть утрюх збудити Журавля виявилось справою не такою й легкою.

На вигуки, гавкання і навіть штурхани Журавель тільки дригав ногами і, не розплющуючи очей, повертався на другий бік.

– Вставай! Ти що! – гукав Сашко Циган.

– По гриби ж ідемо! Вставай, чуєш! – кричав Марусик.

– Гав! Гав! Гав! – басовито вторив Бровко.

Та Журавель тільки сопів і дригав ногою. Він любив поспати. Особливо вранці, коли так солодко спиться і коли сняться найцікавіші сни. Журавель свої сни пам'ятав добре і любив розповідати.

Тому прокидатися зараз він не мав аніякісінького бажання.

Нарешті Циган побіг у сіни, схопив кухля з водою і хлюпнув Журавлю на голову.

Лише тоді Журавель розплющив очі, мотнув головою й сів на розкладушці.

– Що таке? Горить десь, чи що?

– По гриби йдемо, чуєш! – гукнув Сашко Циган.

– Давай швидше! – квапив Марусик.

– Гав! Гав! – озвався Бровко.

– Тю! То не можна було просто сказати? Треба було ото обливатися...

– Як же тобі скажеш, коли ти спиш. Тільки ногою дригаєш.

– А мені снилося, ніби ми на «Москвичі» кудись їдемо... – розтягнув губи в добродушній усмішці Журавель. – Утрюх, і Бровко з нами. Не хотілося з машини вилазити...

– От Журавель!

– Тут по гриби треба йти, а він на «Москвичі» катається.

Журавель нарешті підвівся з розкладушки, й одразу стало видно, наскільки він вищий за своїх друзів. Вони ледве сягали йому до плеча.

– Хлопці! – згадавши щось, роззявив раптом рота Журавель. – Я не можу... Я матері обіцяв зробити повітку...

– Та ну тебе! Ніколи з тобою не виберешся нікуди! – сердито закричав Сашко Циган. – Завжди тобі щось треба – то дрова рубати, то воду носити, то...

– Пізніше зробиш! Як повернемось, – махнув рукою Марусик.

– Умиватись не треба. Ти вже вмий, – сказав Сашко Циган.

– Точно! – засміявся Марусик.

Журавель несподівано забігав на одному місці, високо піднімаючи довгі ноги, потім зірвався й побіг по подвір'ю. Оббіг навколо хати і шугонув у розчинені двері.

– Ха! Спортсмен!

– Олімпієць!

Минула хвилина, друга, третя... Журавель не виходив.

Хлопці презирнулися і мовчки рушили в хату.

Журавель сидів за столом і, мружачись від задоволення, наминав просто зі сковороди яєчно, запиваючи її кисляком з величезного кухля.

Ні слова не кажучи, хлопці дружно схопили стілець за ніжки й одсунули його разом з Журавлем від стола.

– Та що ви, хлопці! Я ж голодний! З учорашнього вечора нічого не їв. Я ж і до лісу не добреду.

Але друзі були невблаганні.

Бровкові дістався шмат ковбаси і коржик з маком.

Зітхнувши, Журавель узяв велику корзину, і вони рушили.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ,

у якому ви потрапляєте у Губанівський ліс, де біля таємничого озера відбувається несподівана зустріч, під час якої наш вірний Бровко поводить зовсім незрозуміло. Жаб'яча лапка

Стежка до лісу вела понад річкою крутим берегом, в'юнилася серед кущів верболозу.

Мокрі росянисті гілки раз у раз черкали хлопців по щоках, лоскітно струшуючи холодні краплі за комір.

Сашко Циган, який ішов попереду, іноді навмисне придержував чи відтягував гілку, щоб вона хльоснула Журавля, який простував за ним.

– Ой! – скрикував Журавель. – Не треба!

– Не буду! – спокійно казав Сашко Циган і через кілька кроків знову відтягував гілку.

– От стривайте, – сказав Журавель. – Я вам краще сон розкажу, який мені сьогодні приснився. Ще перед тим, як ми на «Москвичі» їхали. Значить, так... Іду я, значить, лугом... по той бік Голубеньки... Сонце світить, коники у траві стрекочуть...

– Жаби кумкають... – втрутився Марусик.

– Та не перебивай! Іду я, значить, лугом... у бік річки, у бік села. Усі Бамбури на тому березі переді мною як на долоні. Хати наші на узгір'ї, садки, городи, стовпи високовольтні... І раптом бачу: здіймається в небо над моєю хатою повітряний змії. Та обережно, Цигане! Ну тебе! І на тому повітряному змії якась, бачу, людина... Вчепилася руками, летить, як на дельтаплані. Придивляюсь...

– А то вчителька математики Таїсія Миколаївна, – знову втрутився Марусик.

– Та не перебивай же! Ну!.. Придивляюся, значить... А то – Карабас-Барабас... Кіно по телевізору «Пригоди Буратіно» по телевізору пам'ятаєте... Летить, борода віялом, зуби конячі щирить... Я дивлюсь, і мене зовсім не дивує, що казковий Карабас-Барабас на повітряному змії над нашими Бамбурами летить. Наче так і треба... – Журавель замовк.

– Ну? Ну й що?.. А далі що? – спитав Марусик.

– Нічого... А далі ми вже на «Москвичі» їдемо...

– Якись у тебе сни, Журавель, як у рябої кобили, – кинув через плече Сашко Циган.

– Які є, – зітхнув Журавель. – А взагалі... Цікаве все-таки явище – сни. Уві сні може відбуватися все, що завгодно. І ти цьому віриш. Уві сні ти літаєш – без крил, без нічого, просто відштовхуєшся від землі, крутиш ногами – і летиш. І це тебе аніскільки не дивує. Уві сні це зовсім нормально. Наче так і треба. Узагалі, що б не відбувалося уві сні, хоч би які найдивовижніші речі – ти цьому віриш. Цікаво! Правда?

– Ну, так то ж уві сні, – глибокодумно кинув Сашко Циган.

– А взагалі скільки у житті різних загадок, таємниць, незрозумілого... Цікаво жити на світі! Правда? – Журавель обвів навколо широко розкритими захопленими очима і зітхнув.

Почалися переліски.

Голубенька звернула ліворуч, попід густу кучеряву діброву, а хлопці пішли прямо, у темні обійми так званого Губанівського лісу, що починався одразу височенними щогловими соснами, між яких купчилися зарості ліщини, черемхи, глоду та іншого лісового розмаїття.

І враз густо пахнуло лісовим духом, який неможливо описати, але в якому всі пахоці перебиває неповторний грибний запах. Недарма цей ліс назвали Губанівським (майже усіма слов'янськими мовами «губи» – це «гриби»).

– Ех, кінчається літо, – зітхнув Сашко Циган.

– Мда... – й собі зітхнув Марусик. – Ще трохи – і до школи...

– А мені вже й хочеться, – усміхнувся Журавель.

– Та! – махнув рукою Сашко Циган. – Хоч би не обманював.

– А я не обманюю. Чесно, – усміхнувся Журавель.

– Ну й дурень! – одрізав Сашко Циган.

– Теж мені радість! – пхикнув Марусик. – Знову уроки, домашні завдання, «трудові навички», «сідай, двійка»... Тьху!

– Найкраще у навчальному процесі – це канікули, – прорік Сашко Циган.

Журавель хотів щось заперечити, але Циган перебив його:

– Не дратуй мене! Що ти не скажеш – буде неправда. Любиш ти удавати з себе зразково-показового... Аж гидко слухати!

Журавель ніяково усміхнувся і знизав плечима. Він був на півроку старший за своїх друзів, але вчилися вони в одному класі, жили поряд, і, як ви вже, мабуть, помітили, ватажком серед них вважався Сашко Циган. Марусик йому підспівував. А Журавель пас задніх. Тому що був добрий, поступливий, м'який вдачаю, страшенно не любив сварок і суперечок. Про таких кажуть: «Хоч у вухо вбгай, хоч до рани прикладай».

І він не ображався, коли хлопці кепкували з нього. Звісно, при бажанні Журавель міг легко постояти за себе, хоча б надававши їм потиличників (він спокійно впорався б з обома). Але він лише простодушно усміхався на їхні глузи – вони наче одскакували від нього, як горох від стіни. Така вже була в нього вдача.

Хлопці не зупиняючись ішли все далі й далі у глиб лісу. Вони добре знали грибні місця, а місця ті були неблизько.

Бровко, як навіжений, ганяв по заростях, раз у раз гавкаючи на якусь тільки йому видиму лісову живність. З-за дерев тьмяно блиснула чорна водяна гладінь... То був Бакай. Лісове озеро.

Казали, що воно не має дна – таке глибоке. І ще казали, ніби колись давно жив у ньому водяник, який зтягав людей і тварин під воду. Може, то був величезний сом чи інша якась водяна потвора – хто його зна (бо казали те все старі забобонні люди). І хоч було це дуже давно, слава в озера лишилася недобра. Десь колись пропало теля, і сліди його начебто обривалися на березі Бакаю... Колись, заблукавши, хтось нібито чув на озері чийсь відчайдушні крики... Та що й казати – коли вже починають балакати про якесь місце, що воно таємниче й загадкове, то воно таки стає і таємничим, і загадковим. Уже від самих тих балачок. І хоч би яка була людина оптимістична й насмішкувата, наближаючись до такого місця, вона мимохіть примовкає й замислюється. Примовкли й хлопці. І отут...

Тільки, будь ласка, не кажіть, що ви б не злякалися і не...

Бо я вам не повірю.

Так от. Примовкли хлопці. І отут... Глип! На березі озера біля самісінької води сидів незнайомиць. Те, що це не просто якийсь дядько, а саме таємничий незнайомиць, хлопці вирішили одразу, з першого погляду. Причому, як потім з'ясувалося, вирішили одночасно всі троє, кожен окремо, не змовляючись. Такий у нього був вигляд. Незвичайний. І таємничий. Одягнений він наче по-міському. Але на голові мав старого солом'яного бриля, потемнілого й обшарпаного, як у діда-баштанника. Та головне, звичайно, не бриль. Головне було – голова. Лобата, як у казкового мудреця. Великий ніс. Сиві кошлаті, ніби приклеєні, брови, з-під яких насмішкувато позирають примружені очі. І великий, розтягнутий в усмішці рот... На таких людей і в натовпі обертаються. А тут, уявляєте, глухий ліс, безлюддя та ще й озеро з недоброю славою. Було від чого завмерти й зупинитись здивовано.

Завмер і Бровко, піднявши передню лапу. Та лише на одну мить. Наступної миті він раптом заметляв хвостом, прищулив вуха і кинувся лащитися до незнайомця...

То було так несподівано й так неймовірно, що хлопці ще більше здивувались. Гавкун Бровко, найгавкучіший з усіх собак на Бамбурах, який не пропускав не лише чужих, а й своїх, не обгавкавши їх як слід, раптом, мов кошеня, почав лащитись до незнайомого дядька...

Хлопці ошелешено презирнулися.

І тоді незнайомиць несподівано заговорив.

– А-а, привіт! – усміхнувся він так, наче навмисно їх тут чекав. – Здоровенькі були!

– П-привіт! – перший відгукнувся Журавель.

– З-здрастуйте!.. – в один голос мовили Сашко Циган і Марусик.

Незнайомиць знов усміхнувся, і усмішка та була привітною і навіть симпатичною.

– Чудове місце... Гарне... – Незнайомиць, примружившись, подивився на озеро. –

Несподівано, чаклунськи гарне...

Тільки тепер хлопці побачили, що в лівій руці незнайомиць тримає довгастих прямокутник темно-сірого картону, на якому були накреслені чорні лінії, що за обрисами нагадували Бакай. І те, що картон був темно-сірий, а лінії чорні, збільшувало таємничу підозрілість.

Поряд із незнайомцем на землі лежала пласка дерев'яна скринька.

– А... а ви хто? – спитав Сашко Циган.

В очах незнайомця застрибали лукаві бісики.

– А ви як думаєте?

– Хто його зна... – непевно знизав плечима Циган. Хлопці теж мовчки повели плечима.

– От бачите... Недогадливі ви... – Незнайомиць враз перестав усміхатися й насупив брови. – Чаклун я... Чарівник.

Незнайомиць говорив без усмішки, цілком серйозно.

– Що-о? – у Марусика витягнулося обличчя.

– Тю!.. – розгублено усміхнувся Журавель.

– Дядько жартують! – махнув рукою Сашко Циган. – Смаленого дуба правлять. Не бачите? Що ми – маленькі, чи що?.. Чаклунів не буває. То тільки в казках.

– Ваша справа. Можете не вірити. Мені-то байдуже. Але я не жартую. Хотите – доведу?

Хлопці знову презирнулися – в котрій уже раз.

– Ну... ну... доведіть! – задерикувато мотнув головою Сашко Циган.

Марусик і Журавель завмерли й затамували подих.

– Тільки не отак відразу. От вам жаб'яча лапка... – Незнайомиць підняв із землі суху жаб'ячу лапку і простягнув Сашкові Цигану. – Це не просто лапка. Це чарівний талісман. Той, у кого він, може задумати будь-яке бажання – і воно здійсниться.

– Та ну... – недовірко усміхнувся Сашко Циган, але жаб'ячу лапку взяв.

– Задумати можна лише одне бажання. Отже... І коли бажання здійсниться або захочеться його одмінити, треба сказати: «Досить мені того...» – і передати талісман іншому. – Незнайомиць глянув на озеро, потім угору на дерева і враз спохмурнів, заквапився: – Ну, йдіть, хлопці, йдіть. Бо он сонце за сосну сідає, освітлення міняється...

І він злегка відштовхнув од себе Бровка. Пес відразу схопився і подався у глиб лісу.

Хлопці квапливо попрощалися і навіть з якоюсь полегкістю побігли за Бровком.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ,

у якому Бровко знову поводитьсь не так, як завжди. Жмурки на озері... «Я піду додому», – каже Марусик

Вони бігли мовчки, не розбираючи дороги, просто у той бік, куди подався Бровко. Нараз вони почули його басовитий гавкіт десь далеко праворуч. І звернули туди.

– О! Загавкав! У свинячий голос! – прохекав на бігу Сашко Циган. – Було б раніше гавкати. На... на незнайомця... А то...

– Ага, – хекнув у відповідь Марусик. Журавель хекав собі мовчки.

Бровко чекав їх на галявині. Він сидів, схиливши голову набік, і винувато позирав на хлопців. «Вибачте, хлопці. Вибачте, дорогі, – говорив його погляд. – Сам не знаю, що зі мною сталося, чому це я так дивно поведився із тим незнайомцем... Сам не знаю...»

І тільки тепер, може, хлопці по-справжньому зрозуміли, що ж таке з ними трапилося. Сашко Циган розтиснув кулак. Суха жаб'яча лапка лежала в нього на долоні.

– Ну!.. – прохопився Марусик.

– Тю! – почухав потилицю Журавель.

– Та! – вигукнув Сашко Циган і зробив рух, збираючись викинути жаб'ячу лапку.

– Стривай! – зупинив його Марусик.

– А ти що – віриш? – засміявся Циган, проте лапку не викинув.

– Не вірю. Але що ми – не встигнемо? Викинути ніколи не пізно. Не хочеш – давай мені, – Марусик простягнув руку.

– Чого це тобі? – Сашко Циган умить затиснув кулак. – Ач, швидкий! Переб'єшся!

– А чого ж ти?

– Нічого.

– Слухайте! А ходімо глянемо, що він там робить. Га? – сказав Журавель. – Справді якийсь дивак. Я таких зроду не бачив.

– От-от! І я зроду... – підхопив Марусик. – «Сонце сідає... Мені поспішати треба...»
Може, він... – Марусик стихив голос. – Може, він... в озері живе?..

Не можна сказати, що Марусик був такий уже закінчений боягуз. Ні! Але природа наділила його дещо хворобливою фантазією, і, коли йшлося про щось небезпечно або ж незрозуміло-загадкове, та фантазія малювала Марусикові такі яскраві картини, від яких і в найвідчайдушнішого сміливця затрусилися б жижки.

– Скажеш! – махнув рукою Сашко Циган. – Може, ти ще й роги в нього набачив?

– Роги не роги, але скільки ще тих загадок, таємниць у природі. І снігові люди, і племена різні невідомі... – Марусик багатозначно примружився. – Ти бачив, яка в нього голова?

– Та ну тебе з твоїми таємницями! Просто розіграв нас дядько і все. Подивився на тебе. Бачить, дурні хлопці. Відсталий елемент. Вірять у загадки природи. І розіграв. Сміється, мабуть, зараз, аж гай шумить. – Сашко Циган підморгнув.

– От і ходімо глянемо, як він сміється, – сказав Журавель. – Мені дуже кортить ще раз на нього подивитися. Хоч здаля.

– Ходімо. А я що... – Сашко Циган знизав плечима.

– Тільки так, щоб він нас не бачив. А то... – Марусик одвів очі, щоб хлопці не помітили, що немає в них зараз великої мужності й відваги. – Просив же чоловік не заважати...

– Авжеж, – погодився Журавель. – Заважати не будемо. Здаля тільки глянемо. І все.

– Ходімо! – рішуче, по-командирському сказав Сашко Циган. – А голова... Мало які голови бувають у людей. От у тебе, Марусик, теж голова... на кавун схожа. І нічого. Живеш. Хлопці рушили назад, до озера. І знову сталася дивна річ.

Бровко, що, як завжди, біг попереду, раптом спинився (мабуть, зрозумівши, куди вони йдуть), обернувся і винувато заметляв хвостом.

«Е, хлопці, ні!.. Як собі хочете, але я туди не піду. І вам не раджу». Він стиха гавкнув, припав на передні лапи, наче вклонився, скочив і побіг убік.

– О! – багатозначно підняв догори палець Марусик. Сашко Циган і Журавель тільки мовчки перезирнулися. Далі до озера йшли пригнувшись, крадькома, пильнуючи, щоб не тріснула й гілка під ногами. Аж от...

– Ну! – схвильовано прошепотів Марусик. На березі нікого не було.

Від того моменту, коли вони залишили незнайомця, минуло хвилин десять, не більше. Незнайомиць наче ж не збирався одразу йти. Навіть навпаки. Відправив хлопців, щоб не заважали. І раптом...

– Дивіться! – знову зашепотів Марусик, показуючи на озеро.

Чорна вода Бакаю, що завжди вражала нерухомістю своєї дзеркальної поверхні, була зараз укрита брижами, наче хто пірнув у її непроникну безодню.

– Га? – ледь ворушачи губами, прохрипів Марусик. – Що я казав?

– Та ну тебе! – нервово сіпнув головою Сашко Циган. – Страхопуд нещасний! Сам боїться ще й інших лякає.

– То, ма... мабуть, шишка з сосни впала, – криво усміхнувся Журавель.

Справді, на поверхні води плавала соснова шишка.

– А він де ж подівся? – промимрив Марусик.

– Пішов, мабуть... – непевно підняв одне плече Журавель.

– Авжеж, пішов! Звичайно!.. То, мабуть, художник. Хотів Бакай малювати.

Забалакався з нами. Освітлення помінялось. Він плюнув і пішов.

Як я вже казав, Сашко Циган не вмів довго сумувати. І зараз він не стільки вмовляв хлопців, скільки самого себе. І це йому вдалося. Він одразу повеселішав і вже був готовий кепкувати з друзів.

– Ех ви! Страхополохи! Зайці нещасні!.. У час космічних польотів і електронної техніки в чаклуна повірили! Дикуні! Пігмеї! Мені соромно за вас! Швидше ходімо по гриби, а то й поганої сироїжки не знайдемо. Все без нас визбирають.

– Та! – махнув рукою Марусик. – Не піду я. Нема настрою. Та й забув я зовсім. Мені мати загадувала яблуню обтрусити. Малинівку, а то пропадає. Я піду додому.

– Отаке-е! – зневажливо протягнув Сашко Циган. – Теж мені герой! Ну й іди. А ми з Журавлем...

– Ай справді... Щось пропав настрої, – ніяково глянув на Цигана Журавель. – Може, давай... Мені теж повітку треба...

– Ех ви! Та ну вас! З вами зв'яжись. З вами щось робити... Тьху! Тьху! І ще раз – тьху! Присоромлені хлопці поодвертались.

Та не одвертайтеся, хлопці! Чого ви одвертаєтесь? Якби ж ви не одверталися, а пильно глянули в очі Сашкові Цигану, ви б зрозуміли, що то тьхукає не він, а його характер гонористий і самолюбний. А сам Сашко Циган цілком з вами згодний. Йому теж страшенно не хочеться йти по гриби, а хочеться якнайшвидше вибратися з того лісу, тільки він соромиться признатися в цьому і ото тьхукає.

Бровко зустрів їх за озером на галявині. Глянув на них уважно і похитав головою: «Ага!.. Вертаєтесь... А що я вам гавкав? Що? Ото слухали б мене краще. Не треба було йти до того клятого озера. Не треба!..»

По дорозі додому вони не вимовили жодного слова.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ,

у якому автор щиро вам радить: «Тримайте себе в руках!» – бо починаються події незвичайні і неймовірні

А тепер тримайте себе в руках. Якщо ви читаєте сидячи, то вхопіться міцніше за стільця, щоб не впасти. Але я раджу, починаючи з цього розділу, лягти краще на диван чи канапу і далі читати лежачи. Так буде безпечніше. Бо починається найголовніше – дивовижне й неймовірне...

Це було того самого дня, тільки десь уже надвечір.

Журавель порався біля повітки, лагодив скособочені двері і несподівано побачив Сашку Цигана. Вигляд у Цигана був такий незвичний, що Журавель упустив із рук обценки і вони вдарили його по нозі. Проте Журавель зовсім не відчув болю. І «ой!», яке вирвалося в нього, стосувалося лише Циганового вигляду.

– Ла-ла-ла-ла... – белькотів Сашко Циган, дивлячись на Журавля круглими від жаху очима. Губи в нього тремтіли.

– Що?! Що таке?! – схвильовано вигукнув Журавель.

– Ста-ло-лося... – тільки й зміг вимовити Циган.

– Що? Що сталося?

– Оте саме...

– Що?

– Жа-жа... жаб'яча лапка... – розпачливо видихнув Сашко Циган.

– Що?! – Журавель відчув, як по спині в нього побігли колючі мурашки.

Минуло не менше п'яти хвилин, поки Сашко Циган спромігся розповісти, що саме сталося. Розповідав він, затинаючись, повторюючи по кілька разів одне й те саме.

Щоб не утруднювати вам читання, подаємо його розповідь у скороченні.

– Ото як розійшлися ми по хатах, ходив я, ходив, тинявся-тинявся (а в кишені ж лежить «чарівний талісман» – жаб'яча лапка. Лежить, муляє мою душу). Я, звичайно, сміюсь. Знайшов дурнів! Вірити у якусь нісенітницю, у старі бабські забобони. Ну, яке таке бажання може виконати ота висушена на сонці жаб'яча лапка? Дурниці! І все-таки... Ану дай, думаю, загадаю. Для сміху. Що б же ж його таке загадати? Думав-думав і надумав. О! Машину! Автомобіль! А що? Як загадувати, то вже загадувати. Не зошита ж у косу лінійку. Ходжу. Посміююсь. Ну, де ж там мій автомобіль? Де? Щось не бачу. Ха-ха!.. Держись, незнайомець з великим носом! Держись, жаб'яча лапка! Посміявся-посміявся та й годі про неї думати. Сів книжку читати. Читаю, захопився. Аж тут Кузьма-поштар пошту на велосипеді привіз.

Розгорнув я газету. Дивлюсь – у газеті тираж грошово-речової лотереї. Мене щось одразу в серце – коль!.. Згадав я про отой білет, що нам колись тітка Галя у крамниці на здачу дала, як ми цукерки купляли. Ще ж, пам'ятаєш, казала: «Машину, хлопці, виграєте!»

– Тю!.. Так-так! Точно! – закивав головою Журавель. – Я про нього й забув.

– І я забув. А тепер тремтячими руками дістав я того білета. Він у мене в «Зоології» лежав. До таблиці. І... повіриш, думав, що тут і вклякну, дуба вріжу... Серце просто зупинилося і все. Глянь! – і він простягнув Журавлю газету й білет.

Журавель узяв, провів пальцем по таблиці і сторопів:

– Тю!

– От іменно, що «тю»! Що ж тепер робити? – Сашко Циган безпорадно подивився на Журавля.

– Як – що? Негайно брати машину та й квит! Га-га! «Запорожець». Усім класом кататимемось!

– А... а жаб'яча лапка?

– А... що лапка? При чому тут лапка? Скільки людей виграють! Просто щасливий збіг обставин.

– Ти думаєш?

– Думаю!

– Добре, що я до тебе одразу пішов, а не до Марусика. Він би, забобонний, розквотався про жаб'ячу лапку. Такого б туману напустив... Я б не знав, куди йти, що робити.

– Але йому треба все-таки сказати зараз, а то...

– Та скажу, звичайно. Аякже. Ходімо!

У тому, що Сашко Циган побажав саме автомашину, не було нічого дивного. Дивно було б навпаки, якби він побажав щось інше – літак, яхту або що. Сашко Циган захоплювався автомашинами. Він збирав фотографії, вирізки, колекціонував сувенірні іграшкові моделі машин.

Більшого знавця автомобілів, як наших, вітчизняних, так і закордонних, не було, мабуть, не лише в Гарбузянах, а й в усьому районі...

Марусик саме трусив малинівку. Уся земля під деревом була рясно вкрита червоними запашними яблуками.

Почувши, у чім річ, Марусик хитнувся і мало не впав з яблуні.

– О! О! О!.. – аж засопів він, злязючи на землю. – А ви казали! ...

– А взагалі... Хіба сталося щось неймовірне, казкове? Був тираж, випав виграш. Усе нормально.

– Авжеж! – наче прокинувся Сашко Циган. – Авжеж! Усе нормально. Хтось же мусив виграти. І виграли ми. Це ж здорово! Хай живе грошово-речова лотерея! Слава тому, хто її придумав! Радіти треба, а не... Ех ти, Марусик! – і він хвицнув Марусика ногою, або, як у нас кажуть, дав йому киселю.

І це стало наче поштовхом для зміни настрою.

– Та ви розумієте, хлопці, що сталося?! У нас буде своя машина! Справжня!

«Запорожець»! – підскочив Сашко Циган.

– Га-га! – і собі незграбно, наче лелека, підстрибнув Журавель. – Водити навчимося. У подорож гайнемо. У Сибір, на Далекий Схід... Недарма мені такий сон сьогодні приснився. Про «Москвича». Недарма.

Заусміхався й Марусик.

– Взагалі машина – це таки непогано. Навіть добре. Тільки... чи видадуть її нам?

– Ну, то дурниці! – махнув рукою Сашко Циган. – Батьків підпряжемо. Подумаєш! Головне, що виграли! От що головне!

З вулиці почулося дирчання мотоцикла. То повернулися з роботи Циганові батьки. Батько Сашка Цигана Павло Максимович Непорожній, смаглявий і чорночубий, з ледь помітною іскрою сивини, з широкими плечима і могутніми мозолястими руками, не був ледарем. Люди з такими руками, як правило, ледарями не бувають...

Мати – Ганна Трохимівна Непорожня, русявокоса голубоока красуня, – була схожа на свого чоловіка. Така ж хазяйновита й працююча. І на свинофермі, і вдома по господарству поралася, не знаючи втоми. Все було начебто гаразд.

Єдине, що не дуже влаштовувало їхнього сина Сашка Цигана, – це те, що батьки й від нього вимагали такої ж хазяйновитості.

Але, маючи дванадцять років і бурхливий темперамент заводіяки й отамана, хіба ж дуже хочеться поратися на городі або в саду? На цьому ґрунті між старшим і молодшим поколінням Циганів виникали конфлікти...

Батьки не одразу второпали, що й до чого. А коли второпали, не одразу повірили. І тільки коли їм було показано і білет, і таблицю, мати вигукнула «ой!» і вдарила руками об поли, а батько радісно зареготав:

– Диви!.. Справді!.. Виграли!.. От малишня! Машину виграли. Це ж треба...

У цей час саме повернулися з роботи й Марусикові батьки – тато Семен Семенович Байда і мама Байда Марія Омелянівна...

– Сусіди! А йдіть-но сюди! – загукав Павло Максимович. – Ідіть швидше. Ви ж іще нічого не знаєте!

І, коли всі підійшли, закричав на повні груди:

– Наші козаки машину виграли! «Запорожця»! На лотерею.

Тут, дорогі друзі, наберіться терпіння і почекайте трохи. Зробіть, як кажуть, паузу. Бо відбулася німа сцена. Яку гоголівському «Ревізорі».

Особливо був вражений Семен Семенович. Так би мовити, професійно вражений. Його, як і всіх бухгалтерів світу, фінансово-матеріальні питання хвилювали надзвичайно гостро, до глибини душі.

І коли він потім звір'яв білет з таблицею, на його носі і на рум'яних щоках від хвилювання виступили дрібні крапельки поту.

Жінки тільки сплескували руками і ойкали.

А Журавлева мати Катерина Іванівна навіть пустила сльозу...

...На землю опустилася ніч. Порозходилися по хатах Бамбури. Поснули втомлені від переживань хлопці. Поснули й батьки.

Тільки Бровко сидів біля будки, дивився на зоряне небо, про щось думав і раз у раз зітхав. Щось неспокійно було в нього на серці...

А коли сонечко знову усміхнулося на наші Гарбузяни, то воно побачило, що Семен Семенович Байда, колгоспний бухгалтер, розмовляє із своїм заспанним сином Марусиком.

– Ти не думай нічого, синку, – надаючи своєму голосові якнайбільшої лагідності, говорив Семен Семенович. – Просто мені цікаво. Як там було з тим лотерейним білетом? Подобиці деякі...

– Та я вже не пам'ятаю, тату, подробиць, – розплющивши тільки одне око, сонно бурмотів Марусик.

– А ти згадай, синку, згадай. Що ви купували? Коли? Почім? Хто платив гроші?

– А яка різниця? Ну... ну... цукерки купляли. І лимонад. На свята це було. Травневі, здається.

– А гроші? Гроші чиї були?

– Спільні гроші. Трохи моїх. Ти мені перед святами дав. Пам'ятаєш? Трохи Циганових. Журавля трохи.

– А скільки, скільки чиїх? Згадай, синку.

– Та... та хіба це важливо? Хіба це має значення?

– Просто цікаво... Пригадай, пригадай.

– Ну... Моїх два карбованці, здається... Циганових, здається, карбованець з копійками. А Журавлевих копійок, мабуть, сорок...

– О! Ясно. Я ж добре пам'ятаю, що дав тобі тоді два карбованці. Ясно! Ну, йди, синку, йди! Досипай. Вибач, що збудив. Іди!

– А... а нащо тобі це?

– Просто цікаво. Йди!

І сонний Марусик, не дуже щось тямлячи, впав на подушку й одразу заснув.

Відомо, що на другий день після опублікування таблиці в ощадкасу нічого ще й потикатися. Тим паче, ощадкаси у селі не було. Ощадкаса була в районі. Семен Семенович не хвилювався. Спокійно пішов на роботу.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ,

з якого ви дізнаєтесь, що таке два карбованці, а що таке карбованець з копійками (не кажучи вже про сорок копійок). Батьки і діти

Чим займалися у той день наші герої, переповідати не буду. Тим паче, що нічим особливим вони не займалися. Ходили, тинялися по Бамбурах, намагаючись нікого не зустріти з односельців. Бо їм уже набридло розказувати про свій виграш і показувати щасливий білет. Та й показувати, чесно кажучи, було нічого. Павло Максимович ще вчора забрав у сина білет і сховав. Щоб ненароком не загубився.

Отже, залишмо на якийсь час юне покоління і надамо слово їхнім батькам. Бо саме вони у той день (а точніше, вечір) стали головними дійовими особами.

Після вечері Семен Семенович глянув виразно на дружину.

Вона мовчки підбадьорливо кивнула.

Семен Семенович рішуче кахикнув і попрямував до Непорожніх...

– Добридень, чи пак добривечір, сусіде! Добривечір, дорогий! – почав Семен Семенович, усміхаючись сонцесяйно і привітно.

– Вечір добрий, сусіде! – гречно відповів Павло Максимович. – Як ся маєте?

– Та нічого, дякую... А ви?

– Спасибі, теж нічого...

– Ви знаєте, сусіде, – мовби між іншим сказав Семен Семенович. – Я завтра якраз їду в район, у фінвідділ. То можу заодно отого хлоп'ячого білета в ощадкасу завезти. Щоб часу не гаяти. Бо його ж іще у Київ на перевірку посилають. Давайте!

Павло Максимович якось дивно глянув на Семена Семеновича і враз став червоний, як мак.

– Гм... – він опустил очі, насупив брови, потім знову пильно глянув на сусіду. – Гм...
Не турбуйтеся, любий. Не турбуйтеся. Я мотоциклом із самого раночку завезу. Мені не важко...

– Та нащо ж, сусіде, власний бензин витратити, як я на колгоспному «бобику»...

– А мені у район однак треба. У сільгосптехніку.

– Овва! Чого це раптом, сусіде?

– Того самого, сусіде, чого й вам у фінвідділ.

Запала напружена тиша.

– Вбачаю у вашій впертості, сусіде, прихований задум, – звузив очі Семен Семенович.

– І я вбачаю. У вашій, сусіде, настирливості.

—Шкода, сусіде, шкода, що ви так говорите.

– І мені вельми жаль.

– Між іншим, якщо вже на те пішло, мушу, сусіде, нагадати, що, коли ото діти купляли цукерки і тітка Галя, продавщиця, дала їм на здачу лотерейного білета, то у спільних грошах мого сина було два карбованці, а вашого – карбованець з копійками. І лише тому, що мій син добрий і поступливий, білет узяв додому ваш син.

– Ну, знаєте, це, сусіде, смішно. При чому тут два карбованці і карбованець з копійками? Не добираю!

– А при тому, що два карбованці, вибачте, більше, ніж карбованець з копійками. Це у першому класі проходять. Шкода, що ви не добираєте.

– Але білет коштує п'ятдесят копійок. І на карбованець з копійками можна купити не один навіть, а принаймні, вибачте, два білети. Це теж проходять у першому класі.

Знову запала хвилинна мовчанка.

– Так не дасте?

– Був би дурний, якби дав.

– Навпаки, сусіде, навпаки... Був би розумний. Ех! Скільки живу поряд з вами і не знав, що ви, пробачте, такий!

– Це я, значить, такий?! Я?! Це я, значить, прийшов до вас і почав вициганювати білет!
Ха! Ну, красиво! Кра-си-во!.. Ви, сусіде...

– Це... це не я, сусіде, а ви, сусіде... Ви! Ви! – аж захлинувся Семен Семенович.

– Що?... Що?... – Павло Максимович звузив очі. – Ви, здається, хочете щось сказати!..

Ну, кажіть, кажіть!

– Хай вам ваш Бровко скаже! Я такого говорити не вмію...

Вони вже не говорили, а кричали.

Бровко, почувши, що хазяїн підвищив голос, і собі люто загавкав на Семена Семеновича.

Бамбури принішкли.

Ще вчора гаряче вітали вони сусідів з виграшем і співали «Розпрягайте, хлопці, коні...», а зараз, почувши сварку, вже стиха хихикали.

І не подумайте, будь ласка, що у нас на Бамбурах живуть люди погані, недоброзичливі. Ні! Усі гарні люди. Тільки ви ж знаєте, як розвинене в нашого народу почуття гумору. І це почуття ну просто примушувало у даний момент хихотіти. Не можна було втриматися.

Хлопці саме сиділи у Цигановому садку і їли яблука.

Хвилину тому вони жваво обговорювали маршрут першої подорожі на власному «Запорожці»... Тепер вони примовкли і, затамувавши подих, слухали батьків. Слухали, опутивши очі, не наважуючись глянути один на одного.

Марусик зітхнув і поклав надкушене яблуко на траву.

Журавель повагався і теж поклав, хоч то вже був недогризок, а не яблуко.

Сашко Циган густо почервонів і закусив губу.

У пригніченому мовчанні вислухали вони всю розмову до кінця.

– Ну, я піду, – не підводячи очей, тихо сказав Марусик.

– І я... – зітхнув Журавель.

Сашко Циган мовчки одвернувся.

У Семена Семеновича були білі очі й темні плями на обличчі.

– Щоб... щоб... щоб ти більше не смів водитися з тим Циганчуком! Чуєш! – затиноючись вигукнув він, побачивши сина.

У Марусика дрібно затремтіло підборіддя, він хотів щось сказати, але не зміг, захлинувся і голосно заплакав.

– От-от! Тільки й вмієш рюмсати! – як чайник кипів Семен Семенович. – Кожен може тебе обдурити. Ніколи, ніколи з тебе нічого не вийде! Нічого в житті ти не досягнеш. Нічого ніколи не матимеш. Проживеш, як той горох при дорозі. Хто не йде, той скубне.

Довго ще вивергався, мов вулкан, Семен Семенович, доки мати Марія Омелянівна не зупинила його.

– Досить уже! Досить! Доведеш його до того, що він заїкатися почне.

Зовсім інша картина спостерігалась у хаті Непорожніх. Там наступальний бій почав син.

– Мені... мені... мені соромно! – закричав він, вбігаючи в хату.

– Овва! – спокійно підвів голову батько і примружив одне око. – Що таке? Чого це ти раптом засоромився? Ич, який сором'язливий став!

– Нащо... нащо ви так балакали з Семеном Семеновичем? Хіба можна?..

– А як мені було з ним балакати, коли він...

– Треба було віддати йому того білета! Віддати! Справді, в Марусика було більше грошей... І однак це наша спільна машина... Спільна! Усіх трьох.

– Ти диви! – обернувся батько до дружини. – Наше козеня стає дибки. Мабуть, хоче, щоб я йому добрих бебехів дав, – і вмить перемінився в лиці, гримнув на сина: – Ану цить! Воно мені... воно мене ще вчитиме!.. Ану! І...

Подальшу розмову батька з сином переповідати не будемо, щоб не травмувати вразливих читачів.

Скажемо тільки, що після тієї розмови, лежачи на горищі й тихо схлипуючи, хлопець думав: «Ні! Нема правди на світі! Нема!.. І нащо я бажав, нащо я вигравав ту машину? Щоб тільки вважалось, ніби вона наша, а насправді батько не дозволить і пальцем приторкнутися, як до мотоцикла. «Почекайте, поки виростете, поки права одержите. Тоді кататиметесь скільки влізе». Спасибі вам у шапочку! Ні! Не хочу!»

Ех, яка ж то страшна мука, коли ти бачиш, коли ти відчуваєш, що батьки твої щось не так роблять, що вони не праві!..

І яка ж то безвихідь!

Батьків же не поміняєш. Батьки ж даються людині раз і на все життя.

З самого народження вони для тебе... Вони для тебе – найрозумніші, найдобріші, найсправедливіші з людей земних.

І раптом...

Якби ті батьки знали! Якби вони тільки знали! Так ні! Вважають, що вони непогрішimi. Не доведеш їм, не переконаєш.

Ти не можеш бути правий, бо ти дитина!

Ех, які ж вони дорослі, ті батьки! Які вони безнадійно дорослі!

Отак у муках і переживаннях і заснув Сашко Циган...

І не чув він, звичайно, лежачи на горищі, як у своїй кімнаті крєктали й бубоніли його батьки.

– Ну... ну, скажи, га? Хіба я не правий?! Ну...

– Ага...

– Я тобі чесно кажу, я ж хотів... хотів... Ото, думав, піду до нього. Чесне слово!.. Піду й скажу: «Сусіде, — скажу, — а сідаймо, сусіде, на мотоцикла та їдьмо у район. Здамо білета на ваше прізвище. Ви ж, сусіде, бухгалтер, освічена людина, справу маєте з фінансами, хай буде на вас записано, поки хлопці не підростуть...» Чесне слово, отак думав... А він... Ех!.. Прийшов і – наче я собі!.. Ну!

– Не хвилюйся, Павлушо, годі. Знову до ранку не спатимеш...

У матраці знову жалібно дзенькнула пружина.

І, немов луною прокотившись через два садки й два городи, дзенькнула їй у відповідь пружина в тахті сусідської хати. Там теж не спали.

– Стільки років жили душа в душу! Стільки років! – драматично шепотів Семен Семенович.

– Ех-хе-хе! – зітхала Марія Омелянівна.

– І я завжди... Ти ж пам'ятаєш, як я... І на правлінні, і... А він...

– Ех-хе-хе! – знову зітхнула Марія Омелянівна....

І дзенькнула пружина в тахті, покотилася луна через два садки й два городи. І забриніла тонким звуком у пружині ліжка Циганових батьків.

Ну й складні ж ті дорослі! Ну й складні ж вони люди. Нічого іноді не зрозумієш.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ,

у якому наші герої задумують і здійснюють рішучу операцію. "На! Тепер ти загадуй..."

Заснув Сашко Циган і... одразу ж прокинувся. Наче й не спав зовсім.

Сонечко, як завжди, усміхалося з неба. Весело щебетало на деревах птаство. Рохкала у хліві льоха. Життя було прекрасне.

Але хлопець умить згадав учорашні події, і світ затьмарився для нього, як у найлютішу негоду.

«Ні! Так далі жити не можна!» – подумав він, і раптова рішучість охопила його.

Він швидко зліз з горища і, навіть не снідаючи, подався до Марусика.

Марусик іще спав. Уві сні обличчя його було печальне і скорботне.

– Альо! – торкнув його за плече Сашко Циган.

– Га? – перелякано розплющив очі Марусик.

– Вставай! Годі спати. Треба вирішити, як нам жити далі.

– Що? – не второпав спросоння Марусик.

– Ти як хочеш, а я думаю втекти з дому, – важко зітхнув Сашко Циган.

– Як?!

– Звичайно. Втечу та й усе. Хай собі їздять на тій машині скільки влізе. У мене вчора з батьком... розмова була.

– І в мене, – зітхнув Марусик.

– Нецікаво мені стало вдома. Розумієш? Нецікаво.

– А куди ж тікатимеш?

– Не знаю ще...

– Слухай, – несподівано збадьорився Марусик. – Надовго втекти, звичайно, важко. Все одно міліція знайде й поверне. А от на кілька днів, щоб провчити їх, – це можна. Тоді й я з тобою. Га?

– Давай! Хоч на кілька днів... – Сашко Циган навіть повеселішав. Відверто кажучи, він і сам не уявляв, як він утече.

– Ну, а куди тікатимемо, як ти думаєш? – спитав Марусик. Він зник, що ідеї виходять від Сашка Цигана.

– Ну... я думаю... – Сашко Циган насупив брови, що мало означати задуму, – я думаю... краще за все... у ліс.

– У ліс? – скривився Марусик.

– А що? У македонському курені сховаємось.

– А їстимемо що?

– Щось із собою візьмемо. А тоді Журавель піднесе. Гриби збиратимемо, ягоди...

– Гриби-и... – знову скривився Марусик. – Уже збирали... Хай вони сказяться! Може, все-таки не в ліс? Га? Якось воно у лісі все-таки...

– Ну, ти все-таки!.. І втекти хочеш, і щоб усе було, як дома на печі. Уже ж з'ясували, що той незнайомець абсолютно не страшний. Навіть навпаки. Може, щось нам ще й порадить. Гарне... Як зустрінеться...

– Ну, гаразд! – махнув рукою Марусик. – У ліс, то в ліс.

...Журавель порався біля скособочених дверей повітки, які він так і не полагодив ні позавчора, ні вчора. Тому так рано і встав.

Побачивши друзів, він здригнувся – дуже вже рішучий вигляд вони мали. А коли друзі виклали йому суть справи, Журавель сумно зітхнув.

– А я? Мене, значить, кидаєте?

– А тобі тікати нічого. В тебе нема причин. Та й їсти нам носитимеш, – сказав Сашко Циган. — І тобі ж треба... ондо повітку... і дрова, і воду...

Журавель ще раз зітхнув, але сперечатися не став. Не вмів він сперечатися.

Македонський курінь хлопці виявили торік зовсім випадково, коли ходили по гриби.

Він стояв на краю западини серед густих кущів і був майже непомітний. Сплетений з міцних гілок, укритий товстим шаром почорнілого злежалого листа, він, здавалося, стояв тут цілу вічність.

– Ого! – вигукнув Журавель. – У ньому, мабуть, ще Александр Македонський жив.

Він саме тоді читав книжку про Александра Македонського.

Так і прозвали вони його – македонський курінь...

Як завжди у переломні вирішальні моменти життя, настрої був тривожно-урочистий. Не хотілося ні говорити, ні слухати.

Йшли мовчки.

Сашко Циган і Марусик несли по великій торбі з харчами. Журавель ніс дві ковдри.

У лісі тихо було, хоч мак сій. Наче ліс разом із ними переживав урочистість моменту.

Вони ледве розшукали курінь. Двічі проходили повз нього і повертали потім назад.

Десять має бути отут, а не видно...

– Не знайдуть, – впевнено сказав Сашко Циган. – Раз ми не одразу знайшли, ніхто нас тут не знайде.

– Ага, – сказав Марусик, і в голосі його було не стільки радості, скільки прихованого суму.

Журавель м'явся, переступав з ноги на ногу. Йому не хотілось розлучатися з друзями.

– А може... може, давайте гриби пошукаємо, – несміливо запропонував він.

– А що, давайте, – підтримав Сашко Циган.

І гайнули хлопці по гриби.

Той, хто збирав коли-небудь гриби, знає, яка то заразлива штука, – тільки почни. І як воно заспокоює. Всі думки з голови – фіть! – і нема. Всі почуття з серця – геть. Ні про що не думаєш. Одне тільки на умі – гриби! Де ти, голубчику, де ховаєшся – чи під оцим здибленим опалим листям, чи під отією згорбленою глицею? А коли усміхається тобі удача, ти вже нічого не чуєш, нічого не бачиш, не помічаєш. Голову до землі – і як той пес мисливський.

Сьогодні хлопцям щастило як ніколи. А коли щастить, і час летить мов на крилах. Сонце вже повернуло на вечірній пруг, коли вони нарешті схаменулися. Грибів у кожного було – повні торби...

– Ви ж тут обережніше... З вовками й ведмедями не заводьтеся, – пожартував на прощання Журавель.

Після того як він пішов, Сашко Циган і Марусик деякий час мовчали, потім Циган сказав:

– А мені тут подобається. Ніхто не дорікає, моркву не шкребе.

– Ага, – без особливого захоплення кивнув Марусик.

– Хай!.. Хай вони тепер ділять ту машину... хоч пилкою ріжуть. Я її, щоб мене тепер просили, не хочу.

– І я, – вже зовсім щиро підхопив Марусик.

У лісі темніє швидко. Тільки зайшло сонце, і – не встиг озирнутися – хоч в око стрель.

Сашко Циган хотів запалити вогнище, але Марусик гаряче запротестував:

– Ні! Ні! Ще страшніше буде. Давай спати вкладатися.

Циган не став наполягати.

Загорнувшись у ковдри, вони лежали у цілковитій темряві, чекаючи сну. Але сон не приходив. Десь недалеко тріснула гілка. Щось наче ухнуло...

– Що... що це? – прошепотів Марусик. – Хо... ходить хтось...

– Та ні. Спи.

– Ох! Пропадемо ми тут ні за цапову душу.

– Та ну тебе! – Сашко Циган намагався шепотіти бадьоро, але в самого дрібно тремтіло біля пупа.

Що не кажіть, лячно вночі у лісі.

Чи то інстинкт далеких доісторичних предків прокидається (коли кожної миті можна було чекати нападу шаблезубого тигра, або печерного ведмедя, чи ще когось). Але навіть дорослий незатишно чувається вночі у лісі.

Тому я цілком розумію наших героїв.

Коли довго не спиш, якось втрачаєш відчуття часу. Здається, минула година, а збігло всього лише п'ять хвилин. І навпаки...

Циган не міг би сказати, скільки минуло часу. Аж раптом... Почулися кроки. Блимнуло світло ліхтарика. І... В курінь хтось зазирнув.

– А-а, давні знайомі! Привіт! Здоровенькі були!

Циганові перехопило подих, наче хтось холодними пальцями стиснув горло. То був незнайомиць...

– Ну, як? Тепер переконалися?.. Тож-то...

«Ні! Ні! Не хочу! Досить з мене...» – подумки вигукнув Сашко Циган.

Але незнайомиць почув його.

– Ну, це вже твоя справа. Не хочеш — не треба... Можна й відмінити. Ну, спи, спи! Тільки не забудь зранку передати чарівний талісман іншому...

Світло ліхтарика погасло. Незнайомиць зник. Сашко Циган наче полетів у чорну безодню. І одразу прокинувся.

Ліс був сповнений пташиного гомону. Десь угорі, просто над головою, лікар-дятел дбайливо вистукував сосну. Сонячне павутиння заснувало вхід у курінь.

Сашко Циган не міг навіть збагнути, чи то наснилося йому, чи справді зазиравав уночі в курінь незнайомиць. Настільки чіткою була згадка про нього, настільки виразно чувся його голос.

«Ні, мабуть, таки сон», – вирішив він.

Хлопець виліз із куреня. Ранковий ліс був такий гарний і веселий, що нічні страхи уявлялися тепер просто дивними і сміхотворними.

«А навіть якби й зазиравав уночі? Нічого страшного. Він же нічого злого не робить. Навіть навпаки. Чого ж боятися?»

І таємничий незнайомиць вже здавався йому навіть симпатичним.

Прокинувся й Марусик. З куреня вистромилася його заспана скуйовджена голова. Очі дивилися перелякано.

– Привіт!.. Здоровенькі були! – весело вигукнув Сашко Циган. – Вилазь. Снідати будемо.

Він уже розпалював вогнище. Ніде так смачно не їється, як ранком у лісі. Хлопці навернули трохи не півторби харчів.

– Цікаво, як там наші старі, – усміхнувся Сашко Циган.

Марусику хотілося зітхнути, він ледве стримався. Він дуже переживав.

Роздуми його перервав Сашко Циган.

– На! – сказав він і простягнув Марусику жаб'ячу лапку.

– Нащо? – здригнувся Марусик.

– Як «нащо»? Тепер ти загадуй. Тільки гляди, не так, як я...

– Та... Не треба. Не хочу я...

– Як це не хочеш? Це ж, можна сказати, через тебе усе заварилось. Я ж хотів викинути, пам'ятаєш. А ти... Ні, візьми! Тільки дивись: не забери з магазину все під віничок. Не будь жадною, – і Сашко Циган силоміць сунув жаб'ячу лапку Марусику в кишеню.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ,

у якому наші герої переконуються, що дорослі – дуже складні люди. На Бамбурах знову співи

Вони враз нашорошили вуха. Їм здалося, що здаля крізь хаші до них продирається дикий кабан або якийсь інший звір.

Ламалися й тріщали гілки. Аж двигтіла земля під важкими швидкими стрибками.

Ближче... Ближче... Ближче...

Вони вже збиралися дременути навітки, коли з кущів вискочив... захеканий Журавель.

– Ану тебе! – в один голос полегшено вигукнули хлопці.

– Ху! Ху! Ху! – пихтів, як компресор, Журавель, не в змозі вимовити й слова.

Нарешті він трохи одхекався і лише тоді видихнув:

– Оххх!.. Там таке робиться! Таке робиться!.. Півночі мене допитували. Ніхто не спав.

Матері голосять. Батьки з ліхтарями понад річкою блукають... А сьогодні зранку твій, Цигане, батько на мотоциклі в район мотонув. У міліцію.

– Ой-йой! – аж присів з переляку Марусик. – Що ж це буде?

Сашко Циган насупив брови:

– Та-ак!..

Потім зітхнув і спитав, наче без будь-якої цікавості, удавано байдужим тоном:

– А... а білета вже здали в ощадкасу? Не знаєш?

Журавель якимось дивно глянув на хлопців, сунув руку в кишеню і витяг... лотерейний білет:

– Ось він...

– Що-о?!

Не знаю, чи можна здивуватися більше, ніж здивувалися хлопці.

Журавель махнув рукою:

– Та хай йому! Ото як прийшов я учора надвечір з лісу додому, там уже обстановка була неспокійна. Хоч паніки ще й не було. «Не бачив?» – питають. «Не бачив. Ми, – брешу, – посварилися трохи. Вони кудись подались. А куди, не знаю». Година минула, дві. Смеркло. Матері ваші дедалі більше нервують. Батьки, правда, тримаються. Тільки сопуть похмуро. А тоді раптом бачу, підходить твій, Цигане, батько до твого, Марусику, й каже... Хрипло так, приглушено: «Нате вам, сусіде, того білета лотерейного, везіть в ощадкасу». І простягає. А той здивовано: «Та ви ж збиралися вранці самі!.. Чого ж...» – «Не було коли... – І рукою махнув. – Беріть, ви ж просили». Твій, Марусику, брови як насупить: «Ні, – каже, – не хочу!» – «Та нате ж!..» – «Не хочу і все...» Той дає, а той не бере. Той дає, а той не бере. І обидва червоні, очі ховають, одвертаються. Просто як діти. Тоді твій, Марусику, замахав-замахав руками і втік у хату. А твій побачив мене й до мене: «На, синку, матері оддаси!» Силою білета мені в руку вклав і пішов. Я – до матері. А вона: «Та ти що! Не хочу! – І теж руками замахала. – Хай учителька цим займається! Таїсії Миколаївні оддаси...» Отак!.. – Журавель усміхнувся й простягнув лотерейний білет Сашкові Цигану. – На! Сам Таїсії Миколаївні отдавай.

Сашко Циган почервонів і одсахнувся:

– Ні! Не буду.

– Та ти що? Це ж ти виграв.

– Ну й що? А тепер я до нього й торкатися не хочу.

– Марусику... – ступив крок Журавель.

– Ні! Ні! Ні! Мене не вплутуй! Я взагалі був проти. – І Марусик відскочив, наче Журавель тримав у руці не папірець, а палаючий факел.

– Ну, знаєте... – почав був Журавель. Та Сашко Циган перебив його:

– Не гарячкуй. Білет у тебе, то хай у тебе й полежить. А там видно буде...

– От-от! Вірно! – підхопив Марусик, – А зараз гайда додому. А то...

Журавель не вмів сперечатися.

...Додому вони поверталися повз Бакай, найкоротшим шляхом. Щоб швидше. І зловісне страшне чорне озеро не здалося їм зараз ні страшним, ні зловісним.

Коли вони вже наближались до Бамбурів, Марусик важко зітхнув.

– Не дрейф! – зрозумів його зітхання Сашко Циган. – Ну, подумаєш, потиличників пару дадуть. А навіть як і більше... Зате...

– А я й не боюсь. Подумаєш, – знову зітхнув Марусик. – Просто маму шкода. Як вони переживали, мабуть...

Потиличників не було. Були сльози, зойки і голосіння. Навіть Семен Семенович одвернувся й витер сльозу.

А коли примчав з району на мотоциклі Циганів батько, він крєкнув, побачивши сина, щось хотів сказати, але перехопив погляд дружини, ще раз крєкнув, махнув рукою, сів на мотоцикл і поїхав у бригаду.

І решта батьків теж заспішила на роботу.

А ввечері, коли всі посходились і лаштувалися до вечері, на дорозі раптом з'явився Кузьма-поштар. Він з такою силою накручував педалі, наче закінчував дистанцію велокросу на світову першість.

З розгону вгнався на подвір'я Циганів і так різко загальмував, що отетерілий Бровко навіть не гавкнув, а лише здивовано роззявив пащу. Обличчя в захеканого Кузьми-поштаря було дуже збентежене й винувате.

Спершу подумалося: це тому, що два дні він не розвозив пошту (бо гуляв у сусідньому селі на весіллі двоюрідної сестри). Але...

– Ех, люди добрі, – жалібно скривився поштар. – Пробачте мені, якщо можете. Неприємно, ох, як неприємно приносити гірку новину, та хіба ж я винен...

– Що таке? – сполошилася Циганова мати, Ганна Трохимівна.

– Ох, краще б ви не від мене почули...

– Та що таке? Кажі вже! – нахмурився Павло Максимович.

– Та от... у газеті вчорашній поправка. У таблицю лотерейну вкралася помилка. Замість трійки вісімка була надрукована. – І Кузьма-поштар, винувато похиливши голову, простягнув газету.

Павло Максимович подивився на газету, потім на поштаря, потім на дружину, потім на сина, потім на Семена Семеновича, який, стоячи на ганку, уважно слухав, – і раптом... зареготав. Та так оглушливо, що Бровко аж присів і прищулив вуха.

– Га-га-га-га! Га-га-га-га-га!.. А ми тут мало не той... не... Га-га-га-га-га!

На хвилину завмерши, зареготала й Ганна Трохимівна, а за нею й Семен Семенович, і Марія Омелянівна, не кажучи вже про наших хлопців, які аж вищали від реготу.

Кузьма-поштар, нічого не розуміючи, вирячився на цих дивних людей, які весело реготали, почувши таку невеселу новину.

– Сусіде! – загукав Павло Максимович своїм громовим голосом до Семена Семеновича. – Ну, сусіде! Це треба відзначити! Це треба відзначити! Неодмінно!..

Години через дві надвечірні Бамбури знову сповнилися дзвінким співом. Тільки пісні були вже не ті, що напередодні...

Хлопці дивилися на своїх батьків з ніжністю.

Ох, ці дорослі!

Які вони все-таки складні люди...

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ,

у якому ви знайомитеся з кіногрупою, а також з феноменальним талантом шестикласника Гриші Пасічного. "Ех ти! Артист!" Сварка

Минуло кілька днів.

Пригода з лотерейним білетом потроху почала забуватися. Життя, як пишуть у романах, входило в свою звичну колію. І про чарівний талісман, про жаб'ячу лапку, не згадували.

Журавель про неї, здається, зовсім забув. А Сашко Циган вирішив, що Марусик, мабуть, просто боїться загадувати. І махнув рукою: боїться так боїться, його справа.

Якось Сашко Циган поїхав з батьком на мотоциклі у район. Після тієї пригоди з виграшем машини батько Сашка Цигана помітно подобішав і став часто катати сина на мотоциклі.

Марусик і Журавель сиділи на колодках біля воріт і лузали насіння.

І враз побачили, як дорогою, здіймаючи куряву, прямо до них мчить машина.

Бровко аж зайшовся, шалено рвучись на прив'язі.

Не доїжджаючи до воріт, машина спинилася. То була «Волга» з шахматкою – таксі. Тільки на лобовому склі косо застромлена довга табличка з написом "Кінозйомочна".

Марусик раптом зблід як полотно. Та Журавель не помітив цього. Вся його увага була зосереджена на машині.

Троє дверцят відчинилися одночасно – як у кіно, коли ловлять злочинців і з машини вискакують детективи. Вийшли четверо: троє чоловіків і одна жінка.

Жінка була вже немолода, але вдягнена, як студентка, – у потертих джинсах, майці з емблемою авторалі й у велосипедній шапочці з довгим козирком.

Височенний, з двома фотоапаратами на шиї чоловігя захоплено сплеснув руками й вигукнув:

– От село! Писанка! Ельдорадо!

– А що я вам казав! Що? – самовдоволено зареготав товстун у білому капелюсі, збитому на потилицю...

Третій з чоловіків, худенький, щупленький, у великих темних окулярах, кисло кривився і мовчки крутив носом.

– Гелію Борисовичу, а вам що, не подобається? – спитала жінка.

– Ммм... – невиразно промурмотів Гелій Борисович.

– Не слухайте його! Цим художникам ніколи не догодиш. Таке село! Та гарнішого села нема на всій планеті!..

І спершу жінка, а за нею й чоловіки попрямували до хлопців.

– Здрастуйте, хлопці! – підкреслено щирим голосом, яким завжди розмовляють городяни з сільськими хлопцями, привіталася жінка.

Чоловіки мовчки кивнули.

Марусик і Журавель чемненько підвелися з колодок. Марусик був у цю мить як з хреста знятий.

– Ми з кіностудії, – сказала жінка. – Я – режисер. Це – головний оператор. Це – художник. А це – директор картини. Знімаємо фільм для дітей. Про пригоди сільських хлопчаків. Шукаємо натуру, тобто село, де б можна було проводити натурні зйомки. І кандидатів на ролі заодно шукаємо. Як тут у вас, є гарні хлопці, жваві, з характером, щоб і в самодіяльності виступали, і вчилися добре? Га?

Хлопці презирнулися.

– Та що там питати! Оцей, по-моєму, за типажем абсолютно підходить, – один із чоловіків кивнув на Марусика. – Точно за сценарієм. Кирпатий, веснянкуватий...

Тепер уже презирнулися кіношники.

Довготелесий оператор глянув на Марусика і підняв угору одну брову. Що це мало означати – чи схвалення, чи сумнів, – важко було сказати...

Марусик, здавалося, от-от знепритомніє.

– А що? Можна. Спробуємо. Спробуємо, – лагідно промовила режисерка. – Як твоє прізвище, хлопчику? Ім'я, адреса... – Вона вийняла з кишені джинсів блокнота.

Прізвище, ім'я і адресу Марусика сказав Журавель. У самого Марусика відібрало мову.

...Вже давно розвіялася пилюка після того, як поїхали кіношники, і Бровко вже замовк, заспокоївся, заліз у будку, а Марусик усе ще не міг прийти до тями.

Він важко дихав широко розкритим ротом, наче риба, щойно витягнута з води.

– Ти що? Отетерів від щастя, чи що? Схаменись! – Журавель лягнув його долонею по спині.

Але Марусик не зреагував. Не на жарт наполошений, Журавель лягнув його ще раз – з усієї сили. Марусик поточився, мало не впав, і нарешті вимовив пересохлими губами:

– Жа... жаб'яча лапка...

– Що? – Журавель відчув, як у нього похололо в животі.

– Жаб'яча лапка, – повторив Марусик і перевів на Журавля скляний погляд. – Я ще вчора подумав, чого мені найбільше хотілося б. І вирішив – мабуть, стати кіноартистом. І от, бачиш...

– Тю! – тільки й зміг вимовити Журавель.

Аж тут почулося диркання мотоцикла, і до воріт підїхали Сашко Циган з батьком.

Батько зсадив Сашка біля хлопців, розвернувся і зник за курявою.

Сашко Циган був обвітрений, розчервонілий, радісно збуджений.

– Здорові будьте, хлопці! – бадьоро вигукнув він і раптом, пильно глянувши на них, здивовано підняв брови вгору. – Що це ви якісь, наче вас із криниці тільки що витягли? Що трапилось?

І Журавель, збиваючись, почав розповідати, що саме трапилось.

Сашко Циган слухав, і на обличчі його мінялася, як то кажуть, ціла гама переживань: і здивування, і захоплення, і жаль, що його не було в цей час, і, не будемо приховувати, заздрість до Марусика.

На закінчення Журавель поспішив додати:

– Не хвилюйся, ні я, ні ти за сценарієм не підходимо. За сценарієм їм треба веснянкуватого, кирпатого, саме такого, як Марусик.

– Гм... – задумливо гмикнув Сашко Циган. – Так кажеш, питали, чи є в нас гарні хлопці, жваві, моторні, з характером, щоб і в самодіяльності виступали, і вчилися добре, і взагалі... – Сашко Циган звузив очі. – А про Гришу Пасічного ви не сказали?

Марусик густо почервонів і одвернувся. Журавель розгублено усміхнувся, глянув на Марусика і знизав плечима.

– Ну ви! Кадри! Я вам скажу!

Гришу Пасічного знало все село. Жодного свята не було, жодного вечора, щоб Гриша не виступав у художній самодіяльності. І як виступав! Такого успіху не мав ніхто. Коли тільки оголошували: «А зараз виступить Гриша Пасічний», – зал уже вибухав оплесками. І цей хлопчина таке виробляв, таке виробляв на сцені – глядачі аж боки рвали, за реготом не чути було половини слів. А слова у виступі Гриші Пасічного мали неабияке значення. Тому що номер його називався «Художнє читання»... Здавалося, на сцені не один кирпатий веснянкуватий п'ятикласник, а цілий театр сатири. То був талант, справжній талант! Як то кажуть – од Бога.

– Не згадати Гришу Пасічного – це, знаєте... – презирливо скривився Сашко Циган.

Журавель знову розгублено усміхнувся, глянув на Марусика. Той червонів дедалі більше. Не дивлячись на Цигана, він пробурмотів:

– А де... де його було шукати?... І взагалі... вони ж поспішали... ті кіношники.

– Не напускай туману в очі! – одрубав Сашко Циган. – Скажи, що сам хотів. Сам випхався. Слави забажалось. Не думав я, що ти такий... Артист!

І тут раптом Марусика прорвало:

– Ти... ти сам, а не я... Ти просто заздриш, що не ти... що не тебе... Звик завжди командувати, бути першим, а тут... Хтось йому, бач, носа втер. Просто заздриш! І все!

Сашко Циган розгублено завмер. Журавель зі здивованим переляком позирав на Марусика.

Це був справжній бунт. Уперше в житті Марусик підняв голос проти Сашка Цигана. Та ще й як підняв!

Що це буде зараз?

Сашко Циган зблід, потім почервонів, потім знову зблід.

– Ну... ну... ну й пень... Я заздрю! Йому! Ха! Та... та хай тобі жаби в болоті заздять! Та я... та я після цього й знати тебе не хочу! Все! Ти мені більше не друг! Щоб і стежку забув до мене!

Він круто повернувся й пішов геть.

Журавель якусь мить розпачливо дивився йому вслід, потім обернувся до Марусика:

– Нащо ти так?

– А чого ж він? Чого? Завжди... Завжди давить... Йому все можна, а іншим нічого. Набридло! Набридло! Проживу й без нього! Що я йому – горох при дорозі: хто йде, той скубне. Я теж людина. А ти... біжи за ним, як тобі його жаль! – І Марусик теж повернувся і пішов геть. Тільки в інший бік.

Журавель стояв і отетеріло крутив головою то на Сашка Цигана, то на Марусика.

Отак несподівано, неждано-негадано, ні сіло ні впало хлопці побили горшки.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ,

у якому ви дізнаєтесь про пригоду на річці Голубеньці й про те, що відбулося потім і чим закінчилася наша незвичайна пригода

Ця новина, дорогі друзі, вразила мене, можна сказати, у самісіньке серце. Я в голову не клав, що таке може статися.

З дитинства, з немовлячого, сказати б, віку були вони разом. Не без того, звичайно, що іноді й сварилися, чубилися, билися навіть, але до вечора вже й мирилися.

Та цього разу вечір миру не приніс. Ні вечір, ні наступний ранок, ні день, ні знову вечір... Та й другий день, і третій, і четвертий...

Журавель робив відчайдушні спроби помирити їх, але ті спроби лопалися, як бульки на воді.

– Ач, роги показав! Я йому ті роги вкручу! Ще засвербить йому в носі! – цідив крізь зуби Сашко Циган і ні про яке замирення не хотів і слухати.

Марусик теж бурмосився:

– Не хочу-у!.. І все! Не хочу-у!..

Журавель розривався навпіл. Половина тягла до Сашка Цигана, половина до Марусика.

А головне, розривалося його серце. Бо він бачив, що хоч і приндилися його друзі, але обидва переживали страшенно.

Так-так, і Сашко Циган теж.

Думають, що як ватажок, то вже й не переживає, зневажає всі тонкі почуття. Та нічого подібного! Та, може, ватажки важче переживають, ніж неватажки. Бо й поплакати не можуть, не дозволяють собі. А переживання, які приховуються, тамуються в серці, завжди важчі за ті, що вибалакуються, вискаржуються на людях.

Бунт Марусика зачепив Сашка Цигана за живе. І зрадила йому його легка вдача. Втратив він бадьорість свою і веселість. Що називається, нудив білим світом. Нічого йому не хотілося, ніщо його не радувало.

Ну, а Марусик – так той зовсім, як то кажуть, перевівся на смик – схуд, змарнів... Не Марусик, а сама тінь.

Кіношники ж – анічирк, ні пари з уст. Поїхали і як у воду канули. І де вони в ката поділися? Марусику вже й чекати несила.

Одного дня тинявся він по селу без діла, і ноги якось самі собою принесли його до подвір'я Гриші Пасічного.

Гриша сидів на призьбі, вшнипившись у книжку. Чи новий номер готував, чи просто так читав – хто його зна.

Марусик відчув себе раптом, наче злодій, спійманий на гарячому.

Став як укопаний і не міг зрушити з місця. І враз несподівана рішучість оволоділа ним. Він кілька разів глибоко вдихнув і пішов до Гриші.

– Гришо!

– Га? – стрепенувся той, відриваючись од книжки.

– Тут недавно... кіношники приїздили... – Марусик одвів очі. – Тебе десь не було. То вони мене записали. На зйомки. Фільм для дітей зніматимуть.

– Та ну! – вигукнув Гриша і враз примружився. – А ти мене за носа не водиш?

– О! – Марусик черкнув себе відстовбурченим великим пальцем по шиї. – Хлопець їм потрібний. Кирпатий, веснянкуватий... Але я... я їм скажу, як вони прийдуть, щоб вони тебе взяли...

І, не давши Гриші опам'ятатися, повернувся й кинувся тікати.

Дома не встиг Марусик відхекатися, як прийшов Журавель.

Розмова не клеїлась. Скільки не забалакував до нього Журавель, Марусик відмовчувався, відмахувався рукою. А потім раптом дістав з кишені жаб'ячу лапку і простягнув Журавлю:

– На!

Журавель закліпав очима, він уже й думати забув про чарівний талісман після тої сварки.

– Візьми! – зітхнув Марусик. – Вона мені більше не потрібна. Тепер ти долю спокушай.

Журавель якимось напівусміхнувся і прихилив до плеча голову:

– Давай!

І ледве встиг він сховати жаб'ячу лапку до кишені, як рипнула хвіртка і з'явився захеканий Гриша Пасічний.

– Слу-уха-ай!.. – просто од хвіртки загукав він Марусику. – Чого ж ти втік, чудило? Ти ж мені толком розкажи, що то за кіношники і що вони таке зніматимуть... – Він повернувся до Журавля. – А то, розумієш: «Я скажу, щоб узяли тебе» – і навіть! Хто ж так робить? От чудило!

Марусик втягнув голову в плечі і, як спійманий горобець, зиркнув на Журавля.

Журавель розплився в усмішці.

– Та то він до мене побіг. Я його чекав. У нас з ним справа одна. А про кіношників тих толком і розказати нічого. Ми отуто біля воріт сидимо, насіння лузаємо, раптом під'їзять... Тир-бир, ми кіно знімаємо про сільських хлопчаків, чи є у вас хлопці підходящі, щоб і в самодіяльності, і вчилися добре?... Ну, ми зразу про тебе подумали... От і все.

Але від Гриші не так легко було відкараскатися.

Він ще не менше півгодини розпитував про кіношників: і які вони, і як були вдягнені, і що точно говорили, і як стояли, і як сіли, і як поїхали... Хотілося людині побалакати на цю тему. Та й не дивно. Якби вам, друзі, світило знятися в кіно, ви б теж, мабуть, про це балакали.

Коли він нарешті пішов, Журавель лягнув Марусика по плечу:

– Молодець! Я так і знав, що ти це зробиш.

– Та! – махнув рукою Марусик. – Я як подумав про ті зйомки... Кругом люди товпляться, витріщуються на тебе... Ні, це не для мене... Хай уже Гриша цим займається. Він звичний.

Треба ж було Марусику щось говорити.

Коли того ж вечора Журавель розказав Сашкові Цигану про все, той тільки хмикнув:

– А мені що? Хай знімається чи не знімається... Мені байдуже.

Але видно було, що йому не байдуже. Зовсім йому не байдуже. Бо настрої у Цигана одразу покращав, очі засвітилися, і навіть якась пісенька замугикалася на губах.

Та коли Журавель заговорив про примирення, Сашко Циган мовчки заперечно похитав головою. Видержував марку.

Не захотів перший іти з поклоном і Марусик. Він, мабуть, вважав, що з його боку головне зроблено, – від кінозйомок він відмовився. Тепер, мовляв, слово за Сашком Циганом.

«Як легко посваритися і як важко помиритись», – із сумом думав Журавель.

Минуло ще кілька днів.

Серпень того року був напрочуд спекотний. Пекло й смалило немилосердно. Температура сягала тридцяти п'яти... Єдиний порятунок – річка.

Голубеньку нашу при всій до неї любові й повазі, на жаль, не можна назвати судноплавною магістраллю. Океанські лайнери на неї не запливають. У більшості місць її спокійно перебродять корови.

На Бамбурах була лише одна глибока місцина, де можна купатися. І, хоч-не-хоч, Сашкові Цигану й Марусику доводилося там зустрічатися. І вони зустрічалися.

Журавель то до Марусика підпливе, побалакає, то до Сашка Цигана. А вони й погляду один на одного не кинуть, удають, ніби просто не помічають, не знайомі наче...

От і цього разу так було.

Під берегом хлюпалася малеча. А хлопці плавали посеред річки на глибокому. Сашко Циган з одного боку, Марусик з другого. А Журавель між ними... У воді було гарно, не хотілося вилазити. І Журавель, плаваючи, співав на повний голос:

Ой, на горі калина,
Під горою малина,
Калина-малина,
Чубарики-чубчики,
малина...

Сашкові Цигану і Марусику, чесно кажучи, теж хотілося співати, але вони стримувалися. Яюсь незручно співати, коли поруч твій колишній друг, який тебе зрадив. Яюсь рот не розкривався.

Зненацька Журавель зойкнув:

– Ой! Ой, корчі схопили... ногу!.. Ой, хлопці, як зводить! – Він занурився з головою, потім виринув і вже перелякано, пирхаючи, загукав: – Ой хлопці! Рятуйте! Ряту... – І знову занурився з головою.

Першим кинувся до нього Марусик. Він був ближче.

Підплив, вловив Журавля за руку, що на мить вистромилася з води, і не встиг опам'ятатись, як Журавель обхопив його руками.

І вони вже удвох занурилися з головою.

Буль-буль!

«Ну, все! – майнуло в Марусика. – Пішли годувати раків!»

Він одчайдушно замолотив руками й ногами, вириваючись. Та Журавель тримав його міцно, як у лещатах.

Проте від тих, мабуть, одчайдушних Марусикових рухів вони почали випливати. Ще якась мить – і голова Марусика вже над водою.

– А... а... а... – жадібно ковтає він повітря і помічає, що поруч Сашко Циган.

– Бий його по голові! А тоді хапай за волосся! – гукає Циган.

– Не мо-о-жу... Він ме-е-не... держить... – ледве встигає вигукнути Марусик і знову занурюється.

І майже в ту ж мить відчуває удар по голові.

«Ой! Це ж він замість Журавля мене вгилів», – останнє, що подумав Марусик.

...Коли він прийшов до тями і розплющив очі, то побачив, що лежить на березі. Його оточує цікава бамбуринська малеча, серед якої, як телевізійна вежа, стовбичить мокрий Журавель.

– О! Нарешті! – побачивши, що Марусик розплющив очі, вигукнув Журавель. – Ну й налякав ти нас!

– Ти... А ти ж як? – спитав Марусик, важко дихаючи.

– Одпустило... Тільки-но ти пішов на дно, корчі зразу одпустили. – Журавель винувато усміхнувся (не вмів Журавель брехати, і коли доводилося говорити неправду, він завжди винувато усміхався).

Сашко Циган підвівся, теж винувато усміхнувся і сказав:

– Ти пробач... я не хотів... я ж думав, що то він... Ваші макітри у воді такі схожі...

Малеча зареготала.

Марусику нічого не лишалося, як теж засміятися. А потім вони йшли додому й весело сміялися втрюх. І ніхто з них не згадував про сварку, наче її й не було. Найвеселіше сміявся Журавель. Він підстрибував на ходу, захлинався, заливаючись радісним сміхом.

– До речі, а як там... жаб'яча лапка... чарівний талісман? – спитав раптом Марусик.

– О! Жаб'яча лапка! Будь здоров! – захоплено вигукнув Журавель.

– Ти хоч побажав що-небудь?

– Аякже!.. Аякже!.. Побажав, звичайно! Аякже. І – справдилося! Справдилося! – Він лукаво усміхнувся.

Хлопці перезирнулися і... враз зрозуміли, що саме побажав Журавель. Через те побажання вони і йдуть зараз разом, і сміються, і радіють, і... Хоча і без усякого талісмана вони б, звичайно, помирилися. Але... І тут де не взявся Бровко. Кинувся до хлопців, метляючи хвостом і припадаючи до землі, наче хотів сказати: «Ех, який же я радий, що все гаразд, що ви помирилися! Який же я радий! І як же я вас, хлопці, люблю!»

І сонце, хоч усміхалося воно, дивлячись на наші Гарбузяни, завжди тільки вранці, а зараз вже було надвечір'я, не витримало і весело засміялося, виграючи іскристим промінням своїм на шибках вікон, на новеньких бляшаних покрівлях, на мереживних лініях електропередач, на садках, на левадах, на хвилях річки Голубеньки.

І на щасливих обличчях наших героїв.

А вже тоді спокійно сховалося за крайнебо.

Отака незвичайна пригода сталася в наших Гарбузянах. Хоча, якщо добре подумати, що ж у ній надзвичайного?

Нічого надзвичайного в ній немає. Нічогісінько. Усі події цілком реальні, нічого неймовірного, а тим паче чарівного не відбулося. Звичайнісінький збіг обставин.

А втім... Якщо подумати ще раз, то... хто його зна...

Чесно кажучи, я дуже люблю надзвичайні події. Без них якось нудно жити на світі.

ЯРОСЛАВ СТЕЛЬМАХ

ВІКЕНТІЙ ПРЕРОЗУМНИЙ

*Казкова повість про пригоди,
яких зазнав піонер Віка,
єдиножди сумнящися
у доцільності обов'язкової освіти
і возомниша о собі премного*

Розділ I

Сумнолистого жовтневого полудня брів Віка додому. Ніщо не радувало його — ні погожий суботній день, ані завтрашній вихідний. На душі в хлопця шкребли коти. І не ті коти, яких часто ще можна бачити в рамочках на стінах квартир або ж базарного дня у тьоть чи дядь з червоними обличчями — пухнастеньких котиків з голубими очима й рожевими бантиками на шиях, — а брудні й жилаві коти, королі задвірків і горищ, котрі пружнисто никають містом, зневажливо скалячись на перехожих. Ті коти, що не вагаючись і миті, заводять одчайдушні бійки за парканами чи просто на вулицях і виповнюють моторошним нявчанням тишу поснулих вулиць уночі.

І от сьогодні, тільки-но Віка вийшов із школи, п'ятеро чи шестеро харцизяк і допалися до його душі.

А причиною цьому була сьогоднішня ж таки розмова із класним керівником Людмилою Петрівною.

— Вікентію, — мовила після п'ятого уроку Людмила Петрівна, — ти мене дивуєш. Більше того — непокоїш. Четвертий клас — це вже, можна сказати, поріг зрілості. Після четвертого класу ти підеш до п'ятого, станеш майже дорослим. То хіба можна отак от ставитися до своїх прямих обов'язків — до навчання? Ну перші дні — я ще розумію. Спогади про літо, відвик сидіти за підручниками... Хоча от, наприклад, Мишко! Усі канікули трудився над оповіданням про красу рідного краю. А Сашко ліпив скульптуру. І це нічого, що сюжетну лінію Мишко запозичив у Квітки-Основ'яненка, а описи природи у Гоголя; це нічого, що Сашко ліпив самого себе, — у дітей є почуття прекрасного, і вони намагаються зміцнити й розвинути його. Я певна: згодом хлопці писатимуть свої оригінальні твори і ліпитимуть портрети шкільних товаришів, учителів, а то й ще кого... А що робив улітку ти? Зрозумій мене правильно. Я не хочу втручатися, гм... у твоє особисте життя, але мені хотілось би знати, чим живеш ти, про що думаєш, чому віддаєш вільний час. Га, Вікентію?

Віка зосереджено мовчав. Ну що він робив? Гуляв, грався з хлопцями, ходив у кіно, дивився телевизор, бігав, стрибав, повзав, лазив по деревах, катався на велосипеді, їздив до бабусі в Малин. І зовсім не думав розвивати в собі почуття прекрасного.

— Полишимо літо. — вела далі Людмила Петрівна. — Воно минуло. Чому ще й досі ти не взявся за голову й за підручники? Двійка з математики, трійка з української, трійка з природознавства, двійка з історії — ось твої оцінки за минулий тиждень. Скромно, занадто скромно! А ти ж не дурний хлопець. Де там! Аби ж то воно було так — я тебе і не чіпала б. Живи собі як хочеш, дурій собі — і слова не сказала б. А можеш же вчитися, можеш. І вчителі це кажуть. А без знань, Вікентію, у наш час... Було б то раніше — тоді, може, інше діло. Сидів би собі на возі — волів поганяв, а нині на «цоб-цабе» далеко не заїдеш. Тож візьмися за розум і підтягнись, підтягнись, бо вже й кінець чверті не за горами.

Од неприємної згадки хлопчина мотнув головою, витрушуючи з неї недавню розмову, і розглянувся.

Він стояв у скверику. Колись саме на цьому місці височіли укріплення старого міста, кована залізом брама важко дивилась у далечінь, розчинялась до гостей чи мандрівних

купців і замикалася наглухо на першу ознаку небезпеки. Колись тут... Ет, навіщо гадати, що було тут колись, якщо сам ти цього ніколи не побачиш, і навіть найкращий і найточніший підручник у світі не передасть, не відтворить у твоїй уяві те незнане, поховане віками життя.

Віка поминув старовинні руїни, зиркнув недбало на прикріплену до них табличку, що сповіщала: «Пам'ятка старовини, залишки фортифікаційної споруди XII-XIII століть, охороняється державою», пройшов у глуху алейку і опустився на лаву. Додому йти не хотілося.

Було безлюдно й тихо у скверику, сонце не по-осінньому припікало, і Віка, сидячи на вишаруваній, списаній юними і не тільки юними грамотіями лаві, розімліло замислився.

Власне, не розмова з учителькою порушила його душевну рівновагу — до таких дрібниць хлопець давно звик, і не спогад про оцінки — із цими житейськими незгодами він досі теж якось мирився. Просто сьогодні, вкотре вже за роки щасливого дитинства, Вікою знов опанувало почуття приреченості. Вчитися не хотілось, а нікого ж це не обходить. (...)

«Як багато від нас вимагають, — думав Віка. — А яка сила-силенна предметів! Одразу й не перелічиш. І за кожен виставляють оцінки. А попереду, у старших класах, — фізика, хімія, триного... тригонометрія. Страшно й подумати! І все це я муситиму знати».

Погляд його знову спинився на стародавніх руїнах, і плин Вічних думок дещо змінив свій напрям.

«А як училися в той час, коли це каміння ще не було пам'яткою старовини, сім віків тому? Хіба тоді така була іноземна мова? Взагалі, мабуть, не було ніякої. А математика? Вмієш лічити — і то добре! А історія! Ха! — Віці навіть смішно стало за тодішню історію. — Не було ні Богдана Хмельницького, ні Наполеона, не було майже нічого. Якась куца була історія. Що там усе те вчити! За тиждень! Ну, за два. А як іще додати Вічині знання з інших предметів, його освіченість, кількість побачених кінофільмів, телепередач, уміння кататися на велосипеді і на роликах!..» Віці стало аж лячно. За ту далеку епоху, що він в ній не жив.

«Йой-йой, — думав він. — це ж тільки уявити собі. Скажімо, в нашому місті у XII-XIII століттях з'являюсь я. Ким би я тоді був? Звісно, князем мене не зробили б, ну а першим міністром, чи як їх там, боярином, — точно. Такого розумного, такого багатознаючого, такого... ну всякого. І це нічого, що я не зовсім, ну... дорослий. Навпаки, казали б: «Такий малий, а такий мудрий». Ех, і я вже їм такого понарозказував би, такого їх навчив би, стільки всякого понапоказував би... У-у-у! Ну от хоча б телевізор! А літак! Автомобіль! Телефон! Пароплав! Відик! Касетник! Кулькова ручка! Колесо навчив би робити. Ні, колесо вони вже знали... О! Інкубатор! Хо-го! Чого б я їх тільки не навчив!»

І від отаких думок, від теплого не по-жовтневому сонця, від довколишньої тиші Віці стало приємно-приємно. Поганий настрій щез. Додому, як було вже сказано, йти не хотілося.

Хлопець поминув аптеку і знічев'я зупинився коло дошки об'яв, помітив збоку наклеєний папірець. То був клапот вирваної з арифметичного зошита сторінки, а на ньому — зроблений од руки напис:

ТІЛЬКИ СЬОГОДНІ ПРОЇЗДОМ!

З другої до третьої години (з 14.00 до 15.00) у нашому місті, в приміщенні пункту прийому склопосуду (вул. Південна)

ПРОДАВЕЦЬ ЧУДЕС

І більше нічого.

Од несподіванки Віка не одразу й второпав, що ж то криється за цими сімома рядками. Який продавець чудес? До чого тут склопосуд? Він добре знав облізлу халабуду в кінці вулиці, саме на пустирі. В ній сидів здоровенний дядько у ватянці й причіпливо оглядав кожну принесену йому банку чи пляшку. Проте роздумувати було ніколи.

Віка хутенько обчислив: уроки скінчилися у чверть на другу, тоді розмова з учителькою, потім сидів у скверику... Отже, зараз мало бути десь близько третьої.

Хлопчина кинув квапливий погляд на клапот арифметичної сторінки, переконався, що той не зник, і дременув вулицею вниз, до зеленої будки, в якій, якщо вірити оголошенню...

Віка набрав повні груди повітря і переступив поріг.

У загуслій півтемряві приміщення він спершу нічого не міг розрізнити, проте коли навколишні предмети набрали нарешті виразних рис, утямив: крім нього, в будці нікого немає.

Нараз за стосами ящиків щось зашаруділо, зашурхотіло, задзвеніло, задеренчало скло, і з вузького проходу з'явився молодик із джанджуристою борідкою та довгим волоссям.

Одягнений він був у майку з буквою «Д» на грудях і спортивні штани. Проте на ногах у незнайомця ловко сиділи пишні ботфорти з острогами. У правій руці він затискав надкушений бутерброд.

— Радий, радий невимовно, мій юний друже, — без зайвих церемоній почав молодик. — Радий знайомству і тому, що ти виявився людиною спостережливою. А я вже був зляканий. Адже минулого тижня ти сказав Людмилі Петрівні, що не поїхав разом із усією школою на електростанцію, бо не помітив оголошення про екскурсію у вестибюлі, біля роздягалки...

Віка злегка почервонів.

— Але тепер бачу, що мої побоювання не potwierдилися. І це приємно, не стану приховувати. Бо запримітити невеличку об'яву, що привела тебе сюди, — на це здатний не кожен. Ах, друже Вікентію! Яких радощів, яких надзвичайно цікавих речей позбавляємо ми себе через власну неухважність, ти не можеш навіть уявити. А без скількох відкриттів, скількох нових, невідомих ще науці фактів залишилося людство через, — він весело засміявся, — ту ж таки неухважність, а часто і невміння, небажання приглянутися до звичайних речей, спробувати осягнути їх по-новому, доскіпатися до суті. Ну ще, звичайно, лінощі, байдужість... Та без спостережливості навіть людина працелюбна не зможе як слід прислужитися людству, науці та й собі. Але щось я, здається, розфілософствувався, захопився. А час не жде — летить, відлічує секундочки, хвилини, а я ще й досі не знаю, чого б тобі хотілося, — і він очікувально вп'яв очі у Віку.

— Е-е... А звідки ви про мене знаєте? — простодушно поцікавився той.

— Бач, це, мабуть, складно пояснити, але уяви собі, що п'ять хвилин тому я взагалі не здогадувався, на жаль, не здогадувався, що існує така людина — школяр Віка, десять років і так далі. Але щойно ти переступив поріг цієї, так би мовити, обителі, як мені вже все про тебе відомо. Це невід'ємна риса нашої професії. Для того, щоб якнайліпше обслужити клієнта, нам слід знати про нього все. — І він тицьнув пальцем у стіну, на якій одразу з'явився напис:

КОРИСТУЙТЕСЯ ПОСЛУГАМИ БЮРО ЧУДЕС! НАШІ ЧУДЕСА — НАЙКРАЦІ В СВІТІ !

— А без цього, без індивідуального, скажімо, підходу ми регресуватимемо... Я не занадто складно висловлююся?

— Ні-і, — запевнив його Віка.

— Регресуватимемо, уподібнюватимемося тим нашим колегам, котрі примушують людей вистоювати у чергах, вивішують на дверях усілякі таблички типу: «Пішла на базу» або «Буду за 20 хвилин», розводять теревені у робочий час і тому подібне. Для нас людина, її думки, бажання — це все. І нам байдуже, яку користь приносять хлопчикам і дівчаткам наші чудеса. Допомогти правильно вибрати, що кому потрібно — наш святий обов'язок.

— А чому ви так одягнені? — запитав Віка.

— А-а, — посміхнувся балакучий молодик. — Ти, певно, подумав, раз продавець чудес, то це має бути якийсь дідуган із довжелезною бородою, бажано в чалмі й халаті? Просто я щойно відтранспортував одного допитливого громадянина семи років у епоху Людовика XIV. Знаєш, усілякі там дуелі, шпаги — і не встиг перевдягнутись. Якщо хочеш — будь ласка.

Він спритно шмигонув за ящики і негайно з'явився знову. Тепер уже замість ботфортів на ньому були зелені оксамитові пантофлі із загнутими носачами, з плечей і справді спускався аж до землі довгий смугастий халат, а на голові чомусь виблискувала пожежна каска початку століття...

— Ну то... До речі, маю одразу тебе попередити — чудеса ми не продаємо, а даруємо, тож насправді мене слід було б називати дарувальником чудес. А «продавець» — то вже так, традиція. То яке твоє бажання?

— А що ви можете подарувати? — поцікавився Віка.

— І він іще питає! — сплеснув долонями дарувальник чудес. — Усе! Усе я можу, звісно, в розумних межах. А от що ти хочеш?

Віка замислився. Якби ж то в нього був час подумати хоча б день... А так одразу й не скажеш.

— А канікули зараз ви можете зробити? — запитав він.

— Канікули... Можу, — якось нерадо проказав продавець-дарувальник.

— Ну, не канікули, — Віка збагнув, що бородань чомусь невдоволений таким бажанням, — а зробити так, щоб у мене замість двійок стояли п'ятірки? Це не складно? Мене тоді вдома не лаяли б.

— Не складно, — спохмурнів дарувальник іше більше. — Але навіщо воно тобі? Гадаю, тобі потрібне щось важливіше. Бач, я вже казав — ми намагаємося принести своїми чудесами якомога більше користі. Звичайно, можна і канікули, і п'ятірки. А далі? Знову почнеться навчання, замість цих двійок ти нахапаєш нових... А там й кінець чверті не за горами, — проказав раптом голосом Людмили Петрівни.

Віка здригнувся і уважно поглянув на співрозмовника, але той, мов нічого й не сталося, продовжував:

— Та й не у чверті справа, і навіть не в річних оцінках. Вибач мені, мій юний друже, бажання твої надто примітивні, і я не помилюсь, коли скажу: мілко плаваєте, юначе, мілко плаваєте. Покладись на мій досвід. Мені здається, тобі потрібно щось більше — не за розмірами, певна річ, — а, так би мовити, достойніше. Те, що залишиться при тобі і через місяць, і через рік... Ну, словом, якесь внутрішнє переконання, таке, що згодилось би тобі у подальшому житті... Га?

— Ну... Може... — погодився Віка, не зовсім, проте, розуміючи останні слова.

— Такий, знаєш, урок...

Хлопець скривився.

— Ні-ні, не звичайний урок у прямому розумінні цього слова, а... До речі, котра година? — зовсім недоречно поспитав продавець і сам собі відповів: — За п'ять хвилин третя. Ото! Ну то як? Покладаєшся на мене? Пригадую, якось... Ну та це неважливо. То згода? Вибрати тобі щось на свій смак?

— Давайте, — кисло погодився Віка. Він уже геть зневірився у чудесах дивакуватого балакуна і погодився скоріш із ввічливості, та й дістати хоч якусь дрібничку теж кортіло.

— От і добре, — зрадів продавець. — От, скажімо, що тобі хотілося зранку? Ага, — мовив тут-таки, — щоб ударив двадцятиградусний мороз і відмінили заняття в школі... Щоб тебе не викликали на другому уроці, так... Щоб Людмила Петрівна не залишила тебе після занять, далі... Ну, це вже нікуди не годиться... А отут... Гм... Здається, дещо цікавеньке. Так-так... Справді. От і все. Готово! Думаю, це тобі підійде.

— Ви певні? — спитав обережно Віка.

— А кому ж про це знати краще од мене! Певен! — І він безцеремонно став підштовхувати хлопчину до виходу. — А зараз вибачай — за тридцять секунд третя година. Мені час. Бажаю успіху.

Віка й незчувсь, як опинився знову надворі. На мить од сліпучого світла він зажмурился очі і тут збагнув — йому ж так нічого й не подарували!

— То що ж ви мені... — почав він, повертаючись до продавця, і так і застиг із напівроззявленим ротом.

Позад нього нікого не було, а на дверях висів здоровенний замок...

Віка підхопив свій портфель і кинувся геть. Він одбіг метрів із тридцять, на ходу озирнувся на приймальника, аж раптом відчув під ногами порожнечу і, вже падаючи вниз, збагнув, що втрапив у одну з виритих хлопцями ям.

Уже лежачи на піщаному дні. Віка подумав із неприємністю, що сердитий дядько, певно, бачив його ганебне падіння й оце зловтішається у своїй буді. Тож, щоб не виказати роздратування чи навіть удати, що то він стрибнув у яму навмисне, хлопець зіпнувся на ноги, скривив губи у фальшивій посмішці, виткнув голову у білий світ... і остовпів.

Приймальника посуду не було. Віка сторопіло покрутив головою навсібіч, але й сліду будки ніде не помітив. Мало того, йому здалося, ні, він уже виразно бачив — навколишня місцевість змінилася теж.

Неохайний, брудний, привабливий лише для хлоп'ячого ока своєю запушеністю пустир з безліччю ям і вибоїн перетворився на порослий травою й рідким чагаром видолинок. А ліс, що мрів десь аж на обрії, підступив зовсім близько — чутно було навіть, як співає на деревах лісове птаство.

Спантеличений такими змінами у природі рідного краю, хлопець вибрався з ями, шукаючи пояснення незбагненим перемінам, повернувся до рідного містечка, і вже не здивування, а лоскотний страх підкотився до його грудей.

Знайома дорога, що нею спустився він півгодини тому, ніби запала у землю, і Віка дивився на неї вже трохи згори. Спадисті схили вкривала зелень — рясна, кріпенька й закурена. Будиночки ж, що вишикувались обабіч — з акуратними обійстями, фруктовими деревами й городцями коло них, — взагалі щезли. Натомість, куди сягало око, все вкривали кущі і рідкий перелісок.

Забувши про свій портфель — той так і лишився на дні ями, — Віка кинувся вгору дорогою, що мала вивести його назад. Бігцем подолав підйом.

Просто перед ним перетинав путь і зникав десь далеко височенний і грубезний насип із дерев'яною кладкою вгорі і глибоким ровом біля підніжжя. Над самою ж дорогою здіймалася міцна кам'яна башта з важеною прочиненою брамою, крізь яку й мав пройти кожен, хто хотів утратити до міста.

Біля брами стояло двоє здоровенних дядьків у шоломах і кольчугах, із двосічними мечами при поясі.

«Кінозйомка» — спробував заспокоїти себе Віка, але тут же відкинув цю рятівну думку, бо не було поруч машин із різним кінозйомочним начинням, ні юпітерів, не було гримерів у білих халатах, операторського візка, ані навіть зівак.

Сповнений жалю до самого себе за незбагненність, що перед нею опинився віч-на-віч, хлопець стишив ходу, коли це один із вартових ступив до нього й проказав:

— Ти хто єси?

Розділ II

Віка спробував приязно всміхнутися, скласти докупи якісь доречні слова, аби справити найліпше враження, але:

— Е-е-е... Мне-е-е... — скоріш за все відповідь його прозвучала саме так.

— Що-що? — перепитав вартовий і багатозначно, здалося хлопчині, глянув на товариша.

Той дивився на Віку з прихованою недовірою.

— То хто ж ти такий? — вже трохи інакше повторив чоловік і підійшов упритул.

— Я... Віка. Вчуса в школі... — зацьковано почав пояснювати бідолаха. — Іду додому.

— Додому? — встряв у розмову другий охоронець. — То ти тут живеш? У нашому місті?

— Тут, тут, — закивав енергійно хлоп'як. — На Бочарній, поруч із молочним магазином. Знаєте — отако від скверика праворуч?

— Х-хе, — ехидкувато вищирив зуби перший чолов'яга. — Бочарну ми знаємо, хто ж її не знає. А от скверик... Молочний цей... магазин... І звідки путь держиш?

— Із школи я. Побачив об'яву — спустився до будки, у яму впав, побіг сюди... А тут ви, — пояснював Віка і розумів: говорить він досить плутано. Принаймні для цих двох.

— Ми, голубчику, ми. А ти ж думав — ворота навстіж, а варта спить, га? — охоронець несподівано боляче вхопив Віку за руку. — То ти, мабуть, вивідувач? — закричав страшно. — Тебе хто послав? Юхимко Лихий? Ти що хотів вивідати?

— Та нічого. Пустіть, дядю! — заскиглив той. — Який я виві... шпигун? Я Віка...

— Знаємо, голубчику, знаємо, — промовляв між тим вартовий, вправно зв'язуючи Вічині руки невідь звідки взятим мотузом. — Ще й ім'я якесь поганське взяв собі. Не міг нічого кращого вибрати.

Віка намірився слушно зауважити, що імені собі не вибирають і тут він ні при чому, але його вже було зв'язано, і другий вартовий гукнув комусь через плече:

— Гей, хто там на коні! Давай сюди!

Мов із-під землі вродився перед їхньою трійцею верхівець — теж у бойовому спорядженні, на баскому коні; той, хто зв'язував Віку, вхопив хлопчину однією рукою за комір, а другою за штани ззаду і просто закинув на рисака животом донизу. Тоді одступив на крок, мовби милуючися своєю роботою, і наказав голосно:

— До князя його прямісінько! Мовляв, вивідувач, прикидався тутешнім, а де живе — й сам пуття не знає, плутається. Якби гість, то так і сказав би, що ж тут приховувати? Та й вдягнений якось...

— Но! — Верхівець зірвав коня в галоп, і все замерехтіло перед Вікою — дорога, земляний вал, тини, халупи, якісь люди у дивному вбранні. Мовби опинився він у поганенькому кінотеатрі, де показують давній німий фільм на історичну тему. Та ще й плівка стара, і апарат завалюючий, і все скаче, миготить у очах, і незрозуміло — який фільм, про що в ньому йдеться, а лише неясні й змазані окремі кадри вихоплюєш із тієї круговерті.

Та мало-помалу картина виявилася. Хлоп'як приноровився не тюкатися носом у бік рисакові, з цікавістю задирав голову і вбирав те нове, що відкривалося йому. Віка ще подумав; тож він їде рідним своїм містечком, з його крамницями, гастрономами, автоматами з напоями, перукарнями, аптеками... Проте всього цього не було й сліду. Куди там!

Кінь поминув землянки з двосхилими дахами на заледве огорожених дворищах, далі потяглися зруби показніші й просторіші. Коли ж під копитами застукотіла дерев'яна мостова, трапив на очі хлопцеві міцний частокіл — піднімався високо над землею, й не видно було, що ховається за ним. Цей частокіл змінив другий, третій, і Віка збагнув: тут, ближче до центру, живе вже не той народ — багатший, вельможніший.

Та от вони виїхали на просторий майдан, взяли праворуч і спинилися біля воріт, прикрашених не багатою, але вмілою різьбою.

— Відчиніть! — гукнув верхівець і стукнув кілька разів у ворота держакон нагайки. — Гінець од прибраної варти.

Негайно ліва половина воріт прочинилася, кінь вбіг у широкий двір і завмер коло ганку, кладеного з колод, просторого, гарного — з галереями, різними колонами й вікнами, — терема. Широкі сходи вели до розписних дверей. Далі, за теремом, розкинулися теж дерев'яні прибудови, комори, стайні. Сокотіли, блукаючи по двору, кури, туркотіли голуби — ото й усі звуки.

Прискочив звідкись хлопчина років десяти-одинадцяти у полотняній сірій сорочці, зиркнув з цікавістю на Віку й ухопив коня за вуздечку.

— Ходімо! — гінець поклав важку руку бранцеві на плече й злегка підштовхнув.

Піднялися східцями, поминули передпокої й зайшли до зали. Трійко чоловіків дивилися очікувально на прибульців.

Перший — худорлявий і сивуватий, невисокий на зріст, у багато розшитій одежі, сидів у кріслі. Другий — червонолиций череватий здоровань — стояв поруч. Чимось він нагадав Віці приймальника посуду. Третій же, у якомусь непримітному довгому аж до п'ят балахоні, сидів оддалік за невеличким столиком. Рудувата довга й рідка борода його (Віка помітив, що всі чоловіки тут носили бороди) спочивала на розкритій книзі. Поруч, на столику, стояла чорнильниця.

— Чолом тобі, княже, — поштиво проказав Вічин провожатий. — Ось затримали. Хотів проскочити до міста. Гадаємо, що вивідувач.

— Вивідувач? — чогось радісно перепитав худорлявий і підхопився з крісла. — Нишпорка! І в кого ж ти на службі?

— Я не вивідувач, дядю, одпустіть мене, — заканючив хлоп'яга. — Я ще маленький. Я просто йшов собі, а оці от схопили, зв'язали...

— Думаю, в Юхимка Лихого на службі, — мовив гінець. — Брехав, що додому йде, плутатися почав. Якись ск... сверики вигадав, ці... магазини...

— Які магазини? — поспитав князь, але тут-таки додав. — Та, зрештою, це не так цікаво. А от куди ти йшов? — і докинув: — Розв'язати його!

Віка знову хотів пояснити все спочатку, та вчасно схаменувся. Він згадав слова продавця чудес про відтранспортування допитливого громадянина семи років у епоху мушкетерів і здогадався, що й сам якимось дивом, якимось чудом, хоч чудес на світі і не буває, опинився в епосі ще більш віддаленій від ХХ століття. У Київській Русі.

Власне, здогадався він раніше — коли хвацький рисак витрушував своїм хребтом із нього душу. А оце зараз тільки збагнув усю складність свого становища. Опинитись одному, без друзів, без знайомих, без батьків казна-де — ні, це не найкраще, що міг подарувати йому дарувальник чудес. Та ще й підозрюють у шпигунстві.

І коли ці думки промайнули у Вічиній голові, на вухо йому зашепотів хитренький і нечутний іншим голос: «Вікунчику! А згадай-но, про що ти мріяв лише годину тому? Про які такі часи, коли тобі хотілось би жити? Про які такі подвиги, що ти, озброєний колосальними знаннями людини ХХ століття, міг би звершити? Яким таким досягненням науки й техніки ти, нічим не видатний школяр, міг би навчити своїх далеких пращурів? Ану-ну! Ану, пригадай! Це ж щаслива нагода! Чи ж годиться змарнувати її?»

«Не годиться», — подумав Віка, і враз обличчя його проясніло.

— О, вже щось вигадав! По очах бачу! — гарикнув череватий здоровань і підступив до хлопця. — То щось собі думав, а це обличчя так і скривилося од капосної мислі. У-у, диявольське насіння. Мале, а й собі туди ж. Звідки йдеш, кажи!

«От кабан гладкий, — подумав чемненько Віка. — Хіба поясниш їм, звідки я тут, коли й сам не можеш до пуття всього втямити». А вголос відповів:

— Іду я з тих країв, де люблять слово ласкаве і звикли людей стрічати за розумом.

До ладу в нього вийшло. Віка аж сам собою замилувався. І на присутніх слова ці, видно, теж уплинули.

— Ну, розум усюди в пошані, — мовив обережно князь. Але тут знов усе зіпсував здоровило.

— Тільки не видно, щоб у тебе його було багато, — сказав він і засміявся. Негарно так засміявся. Некультурно.

— Це як подивитися, — спокійно відрізав хлопчина. — Якщо, наприклад, порівняти вас із князем, то порівняння це теж буде не на вашу користь.

— Що це він говорить! — обурився здоровань. Та хто йому право дав отак із боярином!..

— Стривай-стривай, Онисиме, — заговорив князь. — Ти теж... Напав одразу на отрока. Ну-ну, — підбадьорююче глянув на Віку.

— От я й кажу, дядю княже, — повів той далі. — Ви, бачу, людина мудра і маєте мене зрозуміти. Знаю я надзвичайно багато і готовий усіма своїми скромними (ех, не те), своїми нескромними (знов не те)... усіма своїми знаннями із вами поділитись. А те, що я вивідувач, то це чиста вигадка. Не знаю я ніякого Юхимка Лихого, і наміри в мене найкращі і щиросерді. От, наприклад, — не дав він нікому оговтатись, — чи знаєте ви, що таке електрика? А між тим усе дуже просто. Он у вас, бачу, свічки стоять, а то висить під стелею лампочка і світить хоч цілу ніч. Без вогню. Та як яскраво! А сама маленька — як мій кулак. І прозора, бо зроблена із скла. А скло... Ага, ви знаєте... От і прекрасно. Дешево, вигідно, зручно!

— Бреше він, князю, — сердито сказав Онисим. — Де ж це бачено, щоб без вогню світилося?

— Гм, — поглянув на стелю князь. — Ну-ну?

— Чи от радіо! — згукнув натхненно Віка. — Невелика така скринька. Повертаєш ручку — а там тобі музика всяка, люди говорять... Сиди собі — слухай.

— Яка скринька? — перепитав Онисим.

— Отака, — показав руками Віка. — Невеличка. А бувають ще менші.

— І як же ті люди туди влазять?

— У тому-то й штука, що нікого там немає, а насправді то грають чи балакають далеко-далеко і передають по дротах. А то й взагалі без нічого. Радіохвилями.

— Щось ти дуже мудро говориш, — похитав головою князь. — Ніяк не доберу.

— Та бреше все! — скрикнув Онисим. — Вивідувач, княже! Зуби вам замовляє.

— А от і ні, — відповів Віка. — Просто знаю я значно більше за вас, от вам і здається, що то неправда. Але це ще не все. Чи відомо вам що-небудь про автомобіль? Я так і думав. Це такий ніби віз, тільки зверху вкритий і з мотором. Сідаєш у нього — і їдеш куди хочеш. Без коней. Та ще й як їдеш! Ніякий кінь не наздожене.

— Це з гори, мабуть? — поспитав несміло князь.

— І під гору. Куди хочеш, туди й їдеш.

— А може, він усе-таки бреше? — не так упевнено, але все ж доливав ополоник дьогтю у діжку Вічиного тріумфу боярин.

— Хто бреше? Я? — обурився Віка. — Ви що, дядю?

— Облиш, облиш, Онисиме, — докинув і князь. — Відчуваю — правду мовить отрок. Хіба можна таке вигадати? Словечка оці... їх не вигадасш, це знати треба. Правда?.. Тебе як звуть?

— Віка.

— Правда, Віко?

— Ха! Ще б пак! — погодився хлопець. — А от іще — телефон! Знімаєш трубку, і чути, що говорять на тому кінці міста.

— На тому кінці... — так і сів князь на вчасно підставлене Онисимом крісло.

— Навіть до Києва можна подзвонити, до Львова, — розпалювався Віка.

— Це ж який дзвін треба! — сплеснув руками князь.

— Та не дзвін, — одмахнувся Віка. — А телефон. Та хіба це все! — розохотився ще дужче. — От, скажімо, телевізор! Чули? Я так і думав. А парове опалення — без дров у хаті тепло? А ліфт? Холодильник? Кавомолка? Кіно! А консерви знаєте? А я знаю. А поїзд? Ту-у... Чик-чик-чик... А трактор? Екскатор! Інкубатор! Хух! — Віка аж засапався. — Касетник знаю, жувачку, кіндер-сюрприз та інші многії премудрості, — закінчив несподівано для самого себе.

— Ех ма! — вхопився за голову князь. — Мені таке й не снилося. Багато незрозумілого в твоїх словах, але вірю тобі. Невже все це знаєш? — дивився з повагою на хлопця.

— Аякже! Самі ж бачите.

І навіть Онисим не знайшов, що сказати. Стояв тільки й кліпав очима.

— Всі чули? — запитав князь у когось за Вічиною спиною, і хлопчина озирнувся.

Він так захопився власною розповіддю, що й незчувсь, як до зали набилося повно люду. Бояри з посохами у високих хутряних шапках, воїни з мечами, мабуть, князева охорона, місцева знать, челядь з усього терема — стояли упереміш і мовчки дивилися на Віку. Цікавість і захват читались у їхніх очах.

— Княжич тут? — запитав князь.

— Тут, — пробився наперед хлопець трохи старший од Віки, із чималою книгою під пахвою.

— Добре, — кивнув князь. — Учись, чадо. Бач, що наука дає. А ти грамоти ніяк не подужаєш. Учитель на тебе скаржиться. Подивися, з кого слід приклад брати. З отрока премудрого.

Віка мимохить розплився у посмішці. Таких приємних слів йому ще ніколи не говорили.

— Де ж ти взявся такий? — захоплено звернувся князь до Віки. — Скільки ти книжок перечитав?

— Ого! — відказав гордо Віка. — Хіба ж я їх лічив! Я он лише за це літо прочитав книжок із п'ять і одну брошуру: «Що слід знати про сказ».

На князя це останнє повідомлення справило чогось найбільше враження.

— Рідний ти мій! — у щасливій нестямі підбіг він до Віки. — Віко! Вікусику! Учись! Учись, гультаю! — дав він запотиличника синові. — Будеш, аки отрок, прерозумним.

Княжич сердито зиркнув на Віку і протягнув:

— Я ж стараюсь, батечку.

— Стараюсь! А пергамент з лічби хто третього дня спаскудив? Хто ляпку на книгу поставив? Хто завдання з грецької на тому тижні не виконав? Це тобі не старі часи, коли без науки обходились! Вікусику! — знов повернувся до гостя. — А ти надовго до нас? Лишайся назавжди. Будеш пестуном княжичевим, вихователем, значить. Га? Вчитимеш його розуму, премудрості своїй. Житимеш у моєму теремі, хороми тобі відведу. А не хочеш — окремих терем для тебе збудую, челяді дам. Що забажаєш — усе твоє буде.

— Та ні, князю, дякую, — одказав хлопець. — Мені додому треба, на понеділок уроки... Знаєте, — вчасно схаменувся, — я в себе теж учу людей всяких. Шкода їх — аж плакати хочеться. Приходять, повчи нас, кажуть, Віко, а то зовсім пропадемо. Б'єшся з ними, б'єшся, а толку ніякого. Один скульптури ліпить, другий оповідання пише — весь клас такий. Я їм говорю: «Вам би тільки волів поганяти, а не в науку лізти», — та де там! Ходять, просять... От і доводиться. Бо де ж вони ще такого, як я, візьмуть?

З усіх слів князь зрозумів лише, що у Віки безліч дурних учнів, і знову взявся за своє:

— Ну от бачиш, багато бевзів усяких. А тут один лише синочок. Єдиненький у мене. Миню, Миню, — покликав. — Ходи-но сюди. А ви йдіть собі, — звернувся до натовпу. — Хто може лишитися, той сам знає.

— Що, тату? — підійшов княжич.

— Ось, хочеш розуму набиратись у вчителя премудрого?

— Хочу, — зітхнув княжич, і в очах його Віка прочитав дуже нехороше до себе ставлення.

— Хоче, хоче, — заговорив князь до Віки. — І тобі ж краще. Замість багатьох учитимеш одного. А він же в мене не дурний хлопець. Де там! Аби ж то воно було так — я його й не чіпав би. Грамоту осягнув. От диви. Це що таке? — запитав у Міні і, не чекаючи відповіді, витягнув у нього з-під пахви здоровенну книгу й розкрив навмання. — Читай, щоб учитель чув.

Віка спогорда поглянув через княжичеве плече на списану сторінку (що-що, а читати він таки вміє), і очі в нього полізли рогом. Знайомі букви у тій книзі стояли впереміш із якимись ніколи не баченими, химерними, і все те складало ще менш зрозумілі слова. «Це ж по-староруськи написано!» — здогадався він і хутенько закрив книгу.

— Не треба, не треба — сказав. — Хай-но іншим разом.

— А то по-грецьки тобі втне, га? — запитав князь. — Може, — додав гордо.

— Не зараз, не зараз, — нервово смикнувся Віка. — Іншим разом.

— А може, з історії щось розповість? Про Олега чи Володимира. Хай про походи Святослава розкаже. Усе знає, мов по писаному. А то ще...

— Потім! Потім! — не дуже ввічливо урвав його мову Віка.

— «Слово о полку Ігоревім» напам'ять прочитає, «Повість временних літ», — не здавався князь. — А ти його перевір. Та виправ, коли що не так. Ти ж бо в нас наймудріший. Ану, Мишо! — підохотив сина.

Той же, щоб не накликати батькового гніву, швиденько й завчено почав:

— «Словенам, живущим крещеним і князем їх, Ростислав, і Святополк, і Коцель послаша ко царю Михаїлу, глаголюще: Земля наша крещена, і несть у нас учителя іже би наказав і поучав нас...»

— Воістину! Воістину так! — не став слухати далі князь. — Несть у нас учителя, не було тобто, а тепер буде, — і поклав руку на Вічине плече. — Ану, що там далі? — знов звернувся до Минька.

— Що далі, те нехай там і буде, — не роздумуючи довго, втрутився Віка. Він ледь уторопав, про що то йшлося в облюбованому Миньком уривкові; про виправляння ж не могло бути й мови. — Вистачить! Бачу — знає дещо отрок, але вчити його...

— А ти постривай. Не поспішай із відповіддю, — квапливо заговорив князь. — Ти не думай, що тільки вуєм його будеш. Ні... Ось, — вибіг він із світлиці у бічні двері і враз повернувся, тримаючи в руці якийсь ніби сплетений із грубих золотих скалок обруч, — гривню тобі жалую. — І з урочистим виглядом почепив Віці на шию важкеньку оздобу.

— Ах! Князь гривнею пожалував! — прокотилось у гурті бояр і поважних людей князівства. Задні ж стали витягувати шиї, проштовхуватись наперед, аби побачити, як жалують гривнею нікому не відомого пришельця.

Що таке «гривня», Віка добре знав, а от «гривна»... видно річ дуже коштовна й почесна.

— Ану, тихіше! — grimнув князь на розбурханий небаченою подією гурт. — Призначаю... Як твого батька звать? Призначаю Вікентія Володимировича першим своїм радником із пожалуванням йому терема на Заріччі і земель довколишніх. Приготуєш дарственну, — кинув рудобородому.

Чоловік цей, у довгім балахоні, перебував у світлиці з самого початку, відколи Віку привели, але тільки тепер хлопець збагнув — увесь час він старанно щось писав за своїм столиком.

— А це хто? — сміливо запитав Віка,

— Літописець наш, — відповів князь. — Теж людина мудра, але до тебе, видно, йому далеченько.

Обличчя в рудобородого при словах отаких скривилося, і він іще дужче зігнувся над своїми пергаментами.

Але хоч як приємно розгорталися події, Віка помітив: бояри, котрі спершу слухали все, пороззявлявши роти, тепер потай перешіптувались, переморгувались, кидали сердиті погляди на хлопця і несхвально хитали головами. А вищий від усіх Онисим щось говорив, розмахував руками і разів зо два за князевою спиною тицьнув пальцем у Віку.

І хлопця це було занепокоїло, але він перехопив приязний князів погляд і подумав: поки князь прихильний до нього, боятися нема чого.

— А тепер, — оголосив князь, — прошу всіх на учту на честь нашого дорогого гостя. — Він ніжно взяв Віку під руку й повів поперед усіх до сусідньої зали.

Про що говорилося, що готувалося за його спиною, хлопець не знав, та щось підказувало йому — попереду ще ждуть непереливки.

Ну що ж, він, посланець майбутнього, озброєний знаннями ХХ століття, ладен прийняти бій. Бо хіба ж не справдилось усе, про що мріялось йому у скверіку на лаві? Чи ж не вчиться він аж у четвертому класі, не знає тієї безлічі речей, що про них оці мудрагелі і поняття не мають? Чи ж розказав він їм усе? А як подумати, а як пригадати! Ого-го! Ще побачимо, чиє буде зверху!

І з отакими втішними мислями, сповнений гордоців за себе і за свою розумну голову, Віка у супроводі князя й князевого почту ввійшов до стравниці.

Розділ III

Зала, куди увіпхалася громада, відрізнялась од попередньої значно більшими розмірами. Тож усі бажаючі вдосталь намиливатися Вікою, а разом і підобідати на дурничку, вільно в ній розмістилися.

Із стін позирали на присутніх рогаті оленячі голови, шкірилися морди кабанів та іншої великої звірини — мисливські трофеї; висіли щити й мечі, списи, всілякі воєнні обладунки, що, певно, дісталися від пращурів і передавалися з покоління у покоління.

А ще привертав увагу довжелезний стіл — тягнувся через усю залу аж до дверей. Саме цей стіл, а точніше те, що було на ньому, і вбирало ласі погляди бояр та інших достойних мужів, які надивилися за свій вік і на зброю, і на дичину, а надто розвішану на стінах.

А було на столі і ще підносилося, розставлялося, дбайливо вкладалося і наливалось чимало: веприна, ведмежі шинки, качки, гуси, поросяча печеня, зайці, оленятина, в'ялена й копчена риба, осетри й коропа, солонина, гриби, квашені яблука, киселі та юшки, курячі стегенця й баранячі реберця, не кажучи вже про квас, пиво й меду.

Не одну годину смажилося, варилося, кипіло, мліло, шкварчало й шипіло все те на кухні, не один день в'ялилося, коптілося, солилось і маринувалося, та вже надходили останні хвилини усіх тих наїдків і напоїв.

Тим-то й витріщалися зголодніло на всю ту потраву князеві гості, та й Віка відчув — серед цього добірного товариства і він не пастиме задніх.

І вже готові були мужі ліпші кинутися на завчасно підготовлені позиції, та стався тут один випадок.

Поміж іншої челяді, що накривала на стіл, крутився і хлопчина, якого Віка вже бачив сьогодні, — це ж бо він одводив до стайні коня, на якому доправлено було нового княжого радника до терема за підозрою у шпигунстві.

І Віка з легким усміхом дививсь, як вправно пробирається його одноліток через юرمىсько із дерев'яним підносом, повним коржів, коли це побачив, як Онисим ледь помітним рухом підставив хлопцеві ніжку. Коржі так і посипалися на долівку.

— То ти будеш князівське добро марнувати? — гарикнув боярин і замахнувся своїм здоровенним ручиськом, але Віка не змовчав.

— Ану, стійте! — гукнув він голосно і повернувся до князя. — Скажіть йому!

— Облиш Минька, Онисиме, — проказав нетвердо князь. — Нехай собі.

Невдоволсно щось бормочучи, боярин одступив до гурту.

Протягом цієї коротенької розмови кругом, помітив Віка, чогось примовкло несхвально, але саме тут, очевидячки, поставлено на стіл було все, що могло ще на ньому вміститись, тож князь потягнув Віку за собою до чільного місця під стіною і звідти мовив:

— Дорогі друзи, шановна громадо, людіє! На честь дорогого гостя, на честь нового свого радника даю я сьогодні бенкет і скликав усіх вас сюди. Сподіваюся завдяки отроку сьому, у мудрості й знаннях якого ми пересвідчилися самі, зміцнити й прославити наше князівство, запровадити у ньому різні нововведення розумні, корисні для нас із вами і для людей наших. Прошу всіх до столу!

У цей час у передпокоях задзвеніли цимбали, запищали сопілі — в залу під веселесенький мотивчик зайшли кілька музик і всілися навскоси під стіною.

Полагіднішали обличчя, голосніше загомоніли за столом, а Онисим, перехопивши Вічин погляд, навіть підморгнув йому.

І нараз Віці стало чомусь дуже хороше... Він уже не позирав зацьковано на оцих дядьків у багатому одязі, котрі поглядали на весь світ зверхньо й велично. Дивився на них, мов на добрих знайомих, мов на рівних.

А й справді — чому він має ховати очі? Адже тепер він і сам поважна особа — радник самого князя, княжичів вихователь, власник терема на Заріччі і довколишніх земель. Це вам не абищо! І з-поміж усіх вас радником обрано саме мене, хоч я тут лише якусь годину. Значить, є в мені таке, чого немає у вас, — розум, знання, освіта. І хай Людмила Петрівна разом із батьками кажуть, що треба вчитися, виконувати завдання, ходити до школи. Хай тепер співають це комусь іншому. Він, Віка, залишається тут назавжди. Того, що знає, йому цілком вистачить. Із головою.

Віці навіть самому стало цікаво: які зміни відбудуться в князівстві за його безпосередньої допомоги. Як із кожним днем більше дивуватимуться жителі міста з його знань. А певно ж — їм таке й не снилося. Польоти в космос! Дослідження підводних глибин! А заводи, а тролейбуси! Кулькові ручки, пароплави! Усе впереміш спливало оце у хлопцевій пам'яті й виповнювало його відчуттям власної значущості.

«Ось дивіться, я, — гукав він подумки Людмилі Петрівні, мамі й татові, а заразом завучу і директорів школи, — сиджу тут поруч із князем і думати не думаю про вашу математику чи природознавство. А англійська — ха! А фізкультура — ой, не можу! А історія — я сам тепер історія, і, може, ви ще вивчатимете колись у школі Віку Мудрого... ні, був уже Ярослав Мудрий... О! Віку Прерозумного. Так, ще отримуватимете двійки за епоху Вікентія Прерозумного і тоді згадаєте, як цей Віка... Як цього Віку...»

Але тут плин Вічних мрій урвався, бо він і сам уже не міг второпати, яким чином із тринадцятого століття знов опиниться у двадцятому, ще й вчитиметься у якійсь там середній школі...

Загуділи гуслі, наперед вийшов сивий дідок і стримано затягнув давню билину про мудрого Вольгу, про те, як ріс він і набирався розуму.

... Матір сира земля захиталася.

Звірі в лісах розтікалися.

Птахи попід хмарами розліталися,

Риби по морю синьому розкидалися.

Та й пішов Вольга Всеславович

Вчитися всяких хитрих мудрощів...

— Ех, співає, — мовив до Віки князь. — Ну зовсім як про тебе.

Перейшов Вольга на семий рік,

А прожив немов двадцять літ, — вів далі старий.

Понавчався хитрих мудрощів,

Мов усяких, язиків різних...

І гості навкруги слухали уважно той спів, хоч чули його, мабуть, уже не раз.

— Ну зовсім як про тебе, — повторив князь, коли втишилась музика. — А ти можеш, — запитав із раптовим занепокоєнням, — як Вольга, на вовка обертатись?

— Не можу, — відповів Віка. — І на сокола не можу, як він. А от літати — будь ласка.

— Літати?

— Не сам, звичайно, але є в нас такі машини спеціальні. Літаками звуться. Із крилами. Заходиш усередину — і лети собі куди забажаєш.

— Ц-ц! — прицмокнув князь. — А ти не той... Не бре?..

— О! Вже й ви мені не вірите! — образився хлопець. — Усе, про що я розказував сьогодні, чистісінька правда.

— Та вірю, вірю, — змахнув рукою князь. — Коли ж ти про все це нам розкажеш докладно? Поясниш коли, покажеш? Так хочеться зрозуміти!

— Тхе, коли! — мовив недбало Віка — Коли хочете. Хоч зараз.

— Правда? Можеш? — зрадів князь.

— А чого ж. Запросто.

— Гей! Запаліть свічки! — гукнув князь, бо вечірні сутінки стати вже помалу загусати у стравниці, і підвівся зі свого місця. — Слухайте, слухайте всі! Зараз наш гість шановний пояснюватиме й показуватиме нам усі чудеса, ті речі нечувані, про які говорив уже сьогодні, але що їх ми по темноті своїй не вповні зрозуміли. Побачимо оце на власні очі ті чудасії мудрі, що їх знає так добре і досконало мій перший радник Вікентій Прерозумний.

Сміх і гамір стихли за столом, з неприхованою цікавістю всі повернулися до Віки, і в залатій тиші він спитав:

— Я сидячи, гаразд?

— Як хочеш. Як тобі зручно, — поквапливо відповів князь і стрельнув поглядом убік, на писця, котрий і тут знайшов собі притулок за невеличким столиком неподалік од музик. Не подобався він чимось Віці.

— Про що ж вам почати? — наморщив він лоба.

— Давай про отой віз, що сам їздить. — запропонував князь.

— Про автомобіль? Ну, слухайте. Весь фокус тут у пальному, у бензині. Заливаєш його у бак, тоді повертаєш ключ запалювання — там же й стартер заодно, тиснеш на педаль газу — і вперед! — аж крикнув трошки Віка — Зрозуміло?

— Не зовсім, — відповів хтось із бояр. — А як же він побудований?

— Ну, чотири колеса, кабіна, руль, мотор, — перелічував Віка. — У моторі цей бензин згорає і крутить колеса. Ага, ще там карбюратор є, — згадав. — І акумулятор. І сигнал — бібікати. Зрозуміло?

— То від чого ж колеса крутяться? — поспитав дружньо князь. — Поясни нам усе-таки.

— Ну, згорає там у моторі бензин, — не зовсім упевнено проказав хлопець, — і... якось їх там крутить. Не знаю... — стенив плечима.

— Не знає, — шелеснуло за столом.

— Буває, — посміхнувся розуміюче князь. — А нам ти зміг би такий хтомобіль збудувати?

— Для чого він вам? — не дуже зрадів од такого запитання Віка.

— А щоб і собі на педаль тиснути.

— О-о, це дуже складно. Та й багато людей потрібно, робітників.

— Отакої! Робичів у мене вистачить, — запевнив князь. — Майстрів дам, теслів, ковалів... Ти тільки керуй. Зможеш?

Та Віка лише заперечно схитнув головою. Ні, автомобіль він зробить не зуміє. Надто складно.

— О! Не зможе! — пожвавішав Онисим і радо оглянув присутніх.

— Шкода, — запечалився князь. — Але як ні, то й ні. Що там у нас далі? — звернувся до літописця.

— Тіліфон! — з готовністю прочитав той у своїй книженці.

— А він що, усе записував, що я казав? — здивувався Віка.

— Аякже! Все для літопису. Щоб нащадки знали, як ми тут жили. А то як же вони довідаються?

— Гм, — скривився хлопчина. — Це все даремно. Про мене можна було і не записувати. Ну, та гаразд уже. Значить, телефон? Я ж вам казав. Така невеличка скринька з трубкою. Знімаєш трубку, набираєш номер і можеш говорити з будь-ким хоч на тому кінці міста.

— То це я зможу перемовлятися, наприклад, із прибрамною вартою? — запатився князь. — Не виходячи з дому?

— Звісно! Тільки дроти треба натягнути. Із заліза. Чи міді? І дротами ваш голос полетить хоч у кожен дім. В одну секунду.

— Дроти — це можна, — погодився князь. — То як, зробиш нам тіліфончик?

— Зробити? — одразу згас хлопець. Він згадав, як одного разу до них приходив лагодити телефон майстер з телефонної станції. Віка тоді з півгодини стовбичив у нього за спиною й безтямно дивився на різнобарвні дротики, клеми й детальки, запхані всередину, але, звісно, що до чого — так і не второпав.

— Зробити, — повторив він, — мабуть, не подужаю.

— Не подужає! — зловтішно підняв вказівний палець догори Онисим. — Не подужає чачо прерозумне!

— Хех! — видихнув розчаровано князь. — Шкода!

— Не зможе! Не зможе! — зашепотілося довкруг, і Віка завважив, як спадає з бояр і з мужів ліпших напруження, заціпеніння; он дехто вже посміхнувся, перемовився із сусідом, потягнувся до тарілки і ніби навіть весело, лукаво поглянув на хлопця.

«Що ж це таке? — подумав Віка. — Як це так: я нічого не можу пояснити?»

Але домислити до кінця йому не дали.

— Що там у нас далі? — знову звернувся князь до літописця, і той чітко й, здалося Віці, мстиво проказав:

— Електрика! Це та, — пояснив, — що світить.

— Ага! Ну дивіться, — почав Віка. — Висить під стелею така скляна лампочка, ніби груша, а від неї до вимикача теж дріт проведено. Клацаєш вимикачем — от вона й починає світитися.

— А вимикачем отим голосно клацати? — поцікавився хтось.

— Та ні, — непевно засміявся Віка. — Річ не в тім, голосно чи тихо, а в тому, щоб клацнути. Увімкнути. От електрика і йде до лампочки.

— Отже, електрика у вимикачі? — висловив здогадку князь.

— Та ні, — одмахнувся Віка. — До вимикача вона теж іде по дротах.

— А звідки? Де ж вона береться?

— На електростанції. Там її виробляють спеціальні машини.

— І як же її ті машини виробляють?

— Та хто його знає як! — мовив занепокоєно Віка. — Крутяться турбіни і виробляють.

— Ну от... Турбіни ще якісь. Як же вона по дротах тих?.. Біжить, чи що?

— Правильно, біжить, — кивнув Віка.

— То що ж це таке, зрештою, електрика? — нетерпляче вже згукнув князь. — Поясни до ладу.

— От-от, — докинув Онисим.

— Електрика. — роздумливо протягнув Віка. — Ну, це... Теє... Значить, е-е... Електрика, — проказав, напружуючи пам'ять, і раптом із жахом зрозумів, що якраз до ладу він нічого пояснити і не зможе.

Таке просте і звичне з дитинства слово, таке знайоме і, здавалось би, зрозуміле... І стало Віці гірко і образливо за те, що він, такий малий і немічний, сидить зараз серед усіх цих дядьків і не може стулити докупи хоч яке пояснення.

— Телевізор! — урочисто оголосив літописець.

— Можеш зробити? — вихопивсь із підступним запитанням Онисим.

— Ні, — промимрив.

— Радіо! Ліфт! Холодильник! Кавомолка! Трактор! — мов удари гарапника падати на Віку слова, такі дивні в цьому столітті і такі зрозумілі і, виявляється, складні для нього самого. І за кожним словом, за кожною назвою все нижче й нижче схилився хлопець над столом, відчував, як пекучий сором розливається по всьому його тілу, а щоками повільно котяться зрадливі сльози.

Спроквола звів голову. Із залюю коїлося щось дивне — вона клекотіла сердитими голосами, і неприємні за змістом вигуки на Вічину адресу боляче били хлопця по вухах і самолюбству. І ще Віка із прикрістю відмітив — думки присутніх щодо його особи дуже розбігаються з його власними думками.

— Брехун! Самозванець! Зайдисвіт! Радником захотів стати! Щеня! — линуло до нього звідусіль. І під тими криками й лютими поглядами хлопець зіщулився, знепримітнівся і крадькома зиркнув, шукаючи захисту, на князя.

Але й той почувався незаслужено введеним в оману — блимнув непривітно і навіть одсунувся трохи. Не дивився вже прихильно, та й ніяк не дивився — уп'яв очі кудись у стіну й мовчав.

— Я от що мислю, — нараз почув Віка Онисимів голос. — Гадюку ти пригрів, княже, на грудях своїх. Брехуна й базікала. Тільки й уміє, що побрехеньки справляти та язиком патякати... А я його одразу розкусив, ошуканця! Авантюрник! У довіру ввійшов. Він нам

такого в князівстві понаробив би! Гадаю, княже, не гріх би йому й голову стяти, вражому синові.

— Ну це вже ти... — почав був князь, але голос його потонув у ревищі вкрай обуреного товариства.

— Правильно! Правильно! — згукнуло воно водночас. — Голову йому стяти! Щоб думав надалі, кого обманювати!

Зацьковано розглядався Віка. Погляд його падав то на мисливські трофеї, розвішані на стінах, то на вікна, вже налиті темінню, то на пики обдурених ним людей шановних. А вони, в цей вечірній час, при світлі свічок, що кидали кругом химерні тіні, здавалися ще страшнішими.

— Що ж, княже, гадаю, ти й сам бачиш, хто сидить поруч із тобою. Тобі й вирішувати, як із ним поведеться.

— Людє! — важко зіп'явся на йоги князь. — Мужі славнії! Думаю, вам так само, як і мені, прикро пересвідчитись — ошукав нас цей зайдисвіт, котрого зустріли ми щиро і з дорогою душею. Так, покарати його ми повинні, зобов'язані, щоб не кортіло іншим чинити такі тяжкі злочини. Бо морочити цілий день голови кращим людям нашого князівства, одривати їх від справ державних — то таки злочин.

— Добре сказано! — відгукнулася радо зала на такі слова.

— Отже завтра, — повів далі, — зранку, на ясну голову, скличемо раду й вирішимо, яку кару заслужив оцей от... — гидливо вказав на Віку. — А поки що, гей, варто! — гукнув. — Киньте його в поруб!

І поки двоє дужаків з мечами на поясах крокували од дверей до столу, князь печально й серйозно дивився на Віку.

— Стривайте! — сказав лише, коли вартові спритно вхопили хлопця й потягли до виходу. Повільно простягнув руки й зняв із Вічиної шиї золоту гривну — свій недавній подарунок. — Ведіть, — дозволив тихо.

Повз довгий нескінченний стіл, повз примовклі люди, під пекучими, виповненими презирства поглядами човп Віка з низько опущеною головою у супроводі двох воїв із стравниці.

Ех, не так він заходив до неї!

Розділ IV

У супроводі двох воїв брів Віка з низько опущеною головою довгими й неширокими передпокоюми. Отак і скінчилося неждано-негадано його тріумфальне життя в хоромях. Не вернеться він більше сюди — хіба для того, щоб вислухати присуд. Що то буде за присуд — Віка не знав, та й замислюватися поки не хотів. Зрозуміло одне — безславний кінець, остаточний провал усіх задумів, омріяних звершень. Не гадалося Віці, не уявлялося навіть, що поява його в XIII столітті завершиться так приголомшливо.

Та хоч який засмучений — Віка все ж помітив: його ведуть не тими переходами, що вдень. І це відкриття ще більше пригнітило хлопця. Проте швидко він збагнув — путь його лежить через чорний хід.

Важкі кроки Вічиної варті глухо відлунювали у темряві коридорів. І ще поворот — і всі троє виходять у двір.

Ступнули з ганку у темряву, та враз хряснули позаду двері, і слідом вибіг розпашілий Онисим.

— Стійте! — гукнув. — Велів князь тут його замкнути, поблизу. За стайнею є прибудова. Отуди й ведіть нашого радничка колишнього...

Віка лишився сам.

Чув, як зітхали й підфоркували за перегородкою коні, а часом котрийсь ще й тупав глухо копитом у землю й тривожно, здавалось, іржав; і Віці теж хотілося як не заіржати, то схлипнути, заплакати, заревти. Знав — ніхто його не почує.

Хлопчина опустився на сіно й занишк.

«От, Віко, і збулися твої мрії! — думалось йому. — Побував ти, де хотів, і сталося з тобою те, що сам собі намислив. Чому ж там, на лаві у скверику, не спало тобі на гадку, що сказав би ти людям минулого, з чим прийшов би до них, чого навчив би, чим був би корисний?»

Та в цей час якийсь шемріт знадвору порушив довколишню тишу, і подальший плин Вічних думок, таких простих і справедливих, розчинився в темряві. Віка прислухався.

— За що мені така кара? — долинуло до нього неголосне схлипування. — Для чого я маю все це вчити? — белькотів чийсь знайомий голос. — Навіщо воно мені? Скнієш цілісінькими днями над підручниками, а кому воно потрібно, окрім мого батька і вчителя? Та й хіба може людина все оце вивчити, перечитати?

«Та це ж княжич», — здогадався Віка.

— Ех, якби я жив у ті часи, — не вщухало знадвору, — коли предки наші не знали грамоти, не вміли лічити, не вчили грецької! Хіба не зміг би я прожити без усього цього?..

Давно вже княжичів голос подаленів і стихнув, а Віка все сидів і думав над почутими словами, такими суголосними з його власними, ще зовсім недавніми думками, коли це:

— Віко! — почув. — Де ти?

Віка з надією заквапився навпомацки до дверей і озвався:

— Тут я, тут.

За дверима полегшено зітхнуло, скреготнув засув, і тоненький силует вирізьбився на тлі згаслого неба.

— Хух, а я тебе шукаю-шукаю, все оббігав, — усміхнувся до нього Минько. — Тікаймо, Віко! Біжимо! Там щось бояри мудрують... Хочуть зараз тебе скарати.

Не роздумуючи довго, Віка витнувся із комірчини і скрадливо зашпішив за своїм визволителем.

— Тут хвіртка для челяді є, — пояснив той дорогою. — Нею і вислизнемо. А тоді стороною — вуличками, городами... Тільки нас і бачили!

Йшли дворичем, поминали дерев'яні прибудови, клуні, притискалися до них, вслухались у ніч.

— Зажди, — застеріг Линько, коли дісталися зрештою до височенного частоколу. Відкрив невидиму у темряві хвіртку й просунув у неї голову — Тс-с! Назад! — потягнув Віку за якийсь курник. — Міська варта.

Тепер і Віка почув — вулицею наближався гурт людей.

Од палаючих смолоскипів посвітлішали гостро затесані шпичаки частоколу, та й крізь шпарини щільно пригнаної деревини де-не-де, а проб'ється жовтавий промінчик. Кроки, голоси, бряжчання зброї — усе те сунуло зовсім близько.

Озвався десь на сусідньому дворі потривожений собака, і раптом тут же таки, поруч, завалував другий — басовито й роздратовано. А далі Віка, терпнучи од перестраха, втямив — зрадливий гавкіт ближчає... Ось і сам собака — біжить, шкірячись, просто на нього. Віка напружився, подався назад, та нараз Линько кинувся навперейми псові й зашепотів:

— Тихше, Онисиме! Це я, я. Тихше, ну!

І той зачув знайомий голос — враз умовк, навіть підскочив на задніх лапах, а тоді мов схаменувся, покосував недовірливо на Віку й загарчав. Але вже не злостиво, для годиться.

— Його що, звуть так — Онисим? — усміхнувся в спокоєно Віка,

— Еге! Дворові люди назвали на честь боярина нашого. Той дізнався, хто таке вигадав, наказував нове ім'я дати. А собака на нове не відгукувався — то так і лишилося. Це ж Онисим і напався на мене сьогодні — думає, то я все вигадав.

Приятелі вислизнули за хвіртку, причинили її під носом кудлатого Онисима, котрий поривався, начхавши на свої обов'язки, податися слідом, і залопотіли нічними вуличками.

За півгодини забовванів попереду міський вал.

— Тут недалеко... по праву руку. — заговорив уривчасто Минько, — оті ворота, через які ти в'їхав. Через них не виберешся — зачинені. Ще й варта... А тут, хоча сторожа й ходить по верху, та рідко — прослизнути можна. У мене мотузок є — по ньому й спустишся у рів, а тоді на гостинець виберешся. До світанку далеко. Тільки обережно, бо й стрілою поцілять.

Обоє метнулися до валу й зачалися.

За кілька хвилин прочувати вгорі чийсь кроки.

— Сторожа, — пояснив Минько. — Поки назад повернеться — встигнемо. Давай за мною!

Пробралися земляним насипом, тоді камінними приступками все вище й вище і ось уже стали на повен зріст на самому вершечку грубезного дерев'яного зрубу. Проте зразу ж присіли, обдивилися.

Нікого. Тьмяніє внизу послуле місто, чорніє по другий бік валу бентежна прірва.

Минько витягнув з-за пазухи змоток мотузка, один кінець хутко прив'язав до дерев'яної опори, а другий кинув вниз, у рів.

— Час. Не боїшся?

— Ні... Трохи. Прощай, Миньку. Спасибі тобі.

— Може, ще побачимося коли?

— Ні... Ніколи. Знаєш, я не можу тобі всього пояснити...

— Не треба.

— Але все, що я розказував...

— А я вірю тобі. Правда... І... Ось від мене на спомин, це я сам зробив, — простягнув глиняного свистика-півника. — Дрібничка, правда...

— Ні-ні... Адже ти зробив його сам... Прощай!

Віка затис у руках мотузок, тоді сів на краєчок валу і поволі сповз у темряву. Впираючись підошвами у тесані, кладені одна на одну колоди, перебираючи руками, став спускатися. І коли нарешті торкнувся ногами землі, одним духом перетнув рів, чіпляючись за траву, вихопився крутезним схилом нагору й подався кущами уздовж дороги. Може, якимось чином він знов повернеться додому, у своє століття, побачить маму й тата, піде до школи?..

Та враз з-від міської брами почулися крики, галас, шум. А тоді, холонучи, Віка вловив тупіт копит. Усе ближче! Так, немає сумніву — то погоня. За ним!

— Тут він десь, негідник! — голос Онисима. — Тут він, брехун! Роз'їжджайся по обидва боки дороги! Втекти надумав! Зараз ми його, пройдисвіта!

З останніх сил рвонувся хлопець уперед і раптом відчув, що летить кудись донизу, і, вже падаючи, збагнув — удруге за день втрапив він у ту ж таки яму.

Недовго гаячись, чийсь знайомий голос тут таки й гарикнув:

— А це ще хто там? — а тоді щось зашурхотіло, задзвеніло, задеренчало. Ніби чув уже Віка все те...

Розплющив очі і побачив, що знову стоїть він оце в напівтемній буді, геть переповненій ящиками з пляшками та банками, а поміж тих ящиків пробирається до нього Онисим... Але ж ні — без бороди, у ватянці... Та це ж приймальник посуду! Не набагато краще.

— Та що ж це за день такий! Господи! Не дадуть помріяти спокійно, вірші почитати! Кину, кину цю роботу. Сама вредність для здоров'я. Так і лізуть, так і нишпорять. А от я тебе по шиї!!! — пізнав Віку приймальник посуду. — По шияці так і трісну! То у двері ломився, а то вже тут!

Не тямлячи себе од перестрашу, Віка кинувся щодуху до дверей і вмить опинився надворі. Хутко роздивився, щоб знов, бува, не трапити до ями та не опинитися іще казна-де і в якому столітті, та не було поблизу жодної ями, лиш бралася вгору, до центру міста, знайома вуличка.

Хлопець ступив до неї, а тоді щось згадав і розчепірів пальці лівої руки — на долоні лежав глиняний свистик-півник...

Віка йшов дорогою дедалі швидше, вже майже біг, і дмухав у свистик, і сміявся, і крутив над головою портфелем, і підстрибував у пречудовому настрої на одній нозі... Бо оце біг він додому, бо оце зараз побачить маму й тата, бо день видався напрочуд гарний і такий не по-осінньому сонячний і теплий...

СЕРГІЙ ГРИДІН

ФЕДЬКО – ПРИБУЛЕЦЬ З ІНТЕРНЕТУ

Розділ 1

В одному невеличкому містечку жив собі серйозний хлопчак досить поважного (як він сам вважав) віку. А було йому не мало не багато — аж 9 років, і називався він Сашко. Друзі ж кликали його «Біленький», тому що він мав м'яке хвилясте біляве волосся, яке дуже не любив. А ще як мама «гарно» зачеше після ванни! Сашко ховався у коридорі й куйовдив собі прилизаний чубчик, щоб надати йому «нормального» вигляду.

Отже, лежав цей самий Сашко на ліжку і з сумом поглядав у вікно. А сумувати було чого: сьогодні надійшов останній день зимових канікул, і завтра треба йти до школи. І хоч Сашко дуже скучив за своїми друзями-однокурсниками та розумів, що вчитися треба (бо інакше, як каже тато, будеш усе життя коровам хвосту крутити), веселіше від цього не ставало!

Так добре на канікулах! Хочеш — дивишся телевизор, хочеш — спиш до обіду. Батьки на роботі, приходять аж увечері, своєму великому і розумному сину довіряють на всі сто, а тому можна займатися чим душа забажає! А завтра — зась. Знову уроки, виховні години, додаткові заняття! Е-е-е-х!

Біленький ще раз подивився у вікно, а тоді пройшовся поглядом по кімнаті. Він згадав, що вчора ввечері мама наказувала йому прибрати у себе, та, на його думку, все тут було на своїх місцях. Боксерські рукавички висіли на бильці ліжка, плакати знаменитих футболістів прикрашали стіну, компакт-диски з новими та не дуже іграми були розкидані по всій кімнаті, розкрита книжка чомусь лежала під кріслом. Сашко ногою згріб усе, що було на підлозі, під ліжко і, задоволений результатом прибирання, ввімкнув свій улюблений комп'ютер.

«Ех, — подумав він, — хоч в останній день натішусь! Награюсь аж до наступних канікул».

Комп'ютер тихенько загув, завантажуючи свої електронні мізки.

Біленький ставився до свого помічника якимось навіть по-братському, як до живої людини. Хлопчик часом розмовляв з ним, коли нікого не було вдома, а дуже хотілося з кимось погомоніти. Він називав його ласкаво «моя Залізяка». Комп'ютер у відповідь мовчав, підморгував лампочками та відсвічував монітором. Але все одно Сашкові було вже не так самотньо!

— Пограю трохи в футбол, — вирішив хлопчик, — а потім поїм. Що там мама смачненького приготувала?

Біленький підвівся зі стільця і пішов на кухню оглянути «фронт робіт». Він відкрив холодильник, узяв шматок ковбаси і знову подався до кімнати.

— Ой-ой-ой-ой! — почув він голосне волення.

Сашко здригнувся, ковбаса ледь не стала йому поперек горла. Він обережно прочинив двері й зазирнув у щілинку.

У кімнаті не було нікого, а дивний звук ішов від Залізяки.

— Щось із комп'ютером, — подумав хлопчик і навшпиньках наблизився до столу, де стояв його вірний друг.

— Ой-ой-ой! — знову почулося з-за системного блоку.

«Видно, звукова карта глючить», — подумав Біленький.

Він знав дуже багато мудрих комп'ютерних слів. По-перше, його тато працював на серйозній фірмі і займався дуже важливою роботою — «писав» програми, як він сам казав, для якоїсь великої контори. По-друге, Сашко любив ходити на додаткові заняття з інформатики, які в них у школі проводила молоденька симпатична Галина Петрівна.

Підійшовши ближче, хлопчина злякано заглянув за стіл і відсахнувся! На нього дивились очі якогось дивного створіння. Це було щось середнє між великим черв'яком та поросятком. Істота мала чотири коротенькі лапки, маленький хвостик, велику голову, схожу

на драконячу, але з поросячим рильцем. Спина в неї була різнокольорова, причому ці кольори щосекунди змінювались.

— Ой, де це я?! Що зі мною?! — кричало створіння, лежачи на спині та розмахуючи лапками. — Мамо, куди це мене занесло?! Знову всіма покинутий і забутий, знову на чужині, у вигнанні. Ой же ж я бідний, ой же ж нещасний!

Незважаючи на переляк, Сашкові стало смішно.

«А він наче симпатичний, хоч і галасливий», — подумав хлопчик.

Він узяв із пенала добре нагострений олівець і штрикнув страховисько в бік.

— Ти чого штрикаєшся? — закричало створіння, набравши загрозової фіолетової барви. — Тобі хто на це право дав? Таке велике одоробло вирросло — і на маленьких олівця піднімає! Та ти знаєш, з ким маєш справу?

Чудовисько надулось, як куля. Щоки в нього стали великі-превеликі. Складалося враження, що воно ось-ось лусне і зафарбує всі стіни у фіолетовий колір. Сашко аж відступив про всяк випадок!

— А я оце якраз і хотів дізнатися: хто ти? А то лежиш тут на моєму столі, кричиш! Тобі на це теж ніхто права не давав.

Хлопчик намагався говорити строго — так мама розмовляла з ним, коли він (дуже-дуже рідко!) приносив зі школи нехорошу оцінку.

Чудовисько набрало салатого відтінку, трохи здулось і вилупило на Біленького великі булькаті очі.

— Я... я... — якимось уже знічено прошепотіло воно, — я страшний комп'ютерний вірус, і ти маєш мене боятися.

На заняттях Галина Петрівна говорила про віруси, і Біленький знав, що вони дійсно можуть бути небезпечні для Залізяки. Тому тато завжди вчив його перевіряти мізки комп'ютера за допомогою антивірусних програм.

— Ах ти ж, заразюко! — скрикнув Сашко, і рука його мимоволі потягнулась до тенісної ракетки, яка так доречно опинилась на моніторі. — Я ж тобі зараз такого чосу дам — забудеш, як шкодити. Млинець із тебе зроблю!

Створіння враз пожовтіло і заскиглило:

— Ой не бийте мене, ой не бийте! Та я ж більше не буду нікого зобиджати. Так я ж від природи хороший! А як не бити, то стаю ще ліпший.

Від сміху рука хлопчика опустилася.

— Та звідки ти таке взялося? Як тебе хоч звати?

Чудовисько трохи заспокоїлось, порожевіло і розповіло свою історію.

Колись він дійсно був звичайним собі комп'ютерним вірусом, яких тисячі живуть у всесвітній мережі Інтернет. Але якимось, потрапивши під дію однієї недоробленої антивірусної програми, він набув здатності виходити з віртуального світу.

О-о-о! Це було чудово. Вночі, коли господарі комп'ютерів уже спали, він тихенько вилазив на білий світ і літав містами та селами, горами та лісами. Так-так, саме літав! У нього є маленькі крильця, які з'являються, коли він покидає Всесвітню павутину.

Саме завдяки Інтернету Вірус міг потрапити в будь-який куточок земної кулі. Тому подорожував він багато, бачив безліч чудових місць. Але всі користувачі боялись його й намагалися вижити зі свого комп'ютера, тож йому весь час доводилося кудись тікати. Як його звать — він не знає. У кожній країні його називали по-іншому, здебільшого не дуже хорошими словами, які при дітях і говорити не можна. А проте після пам'ятної зустрічі з антивірусною програмою Вірус змінився й почав жити по-новому, він тільки зовні лишився такий негарний (хоч це питання теж неоднозначне), а всередині в нього — добра і ніжна душа!

— Ясно, — промовив Сашко вже не так сердито, але ще насторожено. — Що ж з тобою робити? І виганяти шкода, але ж ти Залізяку мені можеш занапастити!

— Та ніколи, хазяїне! Я ж кажу: нове життя почав, хіба ці чесні очі можуть брехати?

І він знову вилупив свої хитрі-прехитрі очиська.

— Ну добре, — сказав Біленький, — залишайся поки що. А звати я тебе буду Федьком — якийсь ти мені дуже схожий на сусіда нашого з першого під'їзду.

Розділ 2

Федько радісно дивився на Сашка і, як песик, вихляв своїм хвостиком:

— Ти не пошкодуєш, хазяїне. Я тобі... та я тобі... все що хочеш тобі зроблю!

— Та нічого я від тебе не хочу! Ти тільки, будь ласка, мого улюбленого Залізяку не чіпай, — промовив хлопчик і відчув, що від усіх цих переживань у нього не на жарт розгулявся апетит — поглинутий шматочок ковбаси безслідно зник у глибинах шлунку.

Він залишив страховисько на столі і пішов до кухні набиратися здоров'я. Але тільки-но Біленький нагрів собі супчику й зробив бутерброди зі смачненькою рожевою ковбасою, в ту ж мить біля нього опинився і Федько. Цього разу він був блідо-зелений з синіми плямками й жалібно заглядав Сашкові в очі.

— Та ти, бачу, голодний, — співчутливо спитав хлопчик і простягнув йому шматочок хліба.

— Два тижні не їв і не пив, ніхто нічим не годував, тільки труїли антивірусами та переслідували. Отак і помру, самотній і голодний, на чужині!

— Ну годі вже, годі! Давай тобі бутерброд зроблю з ковбаскою.

Сашко відійшов на кілька секунд до холодильника, а коли повернувся до столу, Федько вже доїдав усе, що Біленький наготував для себе. Пичка його була задоволеною, і в цей момент він був дуже схожий на сите домашнє поросятко. Його черевце покоїлося збоку, як окрема істота, очка блаженно блищали, а щоки лисніли від поглинутого.

— Ой, як же ж я втомився, — прошепотів Федько. — Ой яка важка робота — ложку носити до рота...

— Та ж ти навіть і ложки не взяв. Ех ти, вірус нещасний.

— Не встиг! Місяць не їсти — це тобі не двійки зі школи прино...

Зненацька очі у Федька заплющились, і він голосно захропів. Біленький взяв свого нового товариша на руки, заніс до себе в кімнату, поклав на ліжко і турботливо накрив ковдрою. Аж тут пролунав дзвінок.

Сашко відчинив двері і побачив на порозі свого найкращого друга. Петрик не тільки ходив разом з ним до школи, але й жив у сусідньому будинку. Тому дружили вони, як то кажуть, з пелюшок.

Важко уявити, що такі різні люди можуть стати друзями. Сашко був досить високий, непосидючий і швидкий. На фізкультурі він намагався все виконувати краще за інших, брав участь у всіх можливих конкурсах і був перший у самодіяльності.

Петрик же був його цілковитою протилежністю. Він мав невеликий зріст, кругленьке обличчя з носом-картоплинкою, підстрижене коротким їжачком волосся і завжди говорив, що краще помаленьку йти і прийти, ніж швидко бігти й не добігти. Зате Петрик дуже багато читав і мав відповідь на будь-яке питання. У школі його поважали і називали «Професором».

Зараз Професор тримав у руках компакт-диск, і очі його світилися справжнім щастям. У нього не було вдома комп'ютера, тому погратися він міг тільки у Сашка.

Це ще більше зближувало друзів! І ось, тільки сьогодні, тільки на один день він узяв нову гру про піратів і спішив до Біленького, щоб хутчій її випробувати.

Петрик влетів до Сашкової кімнати і з розгону гепнувся на ліжко. Але тим місцем, через яке найліпше досягається виховний ефект, він всівся якраз на Федька, що солодко посапував уві сні.

Вірус з переляку схопився, підскочив до стелі, вдарився головою і впав прямо на руки Професора. Не розуміючи, що з ним роблять, Федько зарепетував як недорізаний:

— Я здаюсь, я все скажу! Гроші у підвалі, у глечики, коштовності закопані в саду під грушею, а я в дитинстві не слухався тата!

— А-А-А-А-А-А, мамо! — закричав і собі Професор. — Інопланетянин! Бий його, Сашку, бий чим-небудь! Бо зжере і не подавиться.

Біленький узяв Федька на руки і відскочив до столу.

— Я тобі дам — бий! Ич, моду взяв. Він і так геть затурканий.

Петрик трошки заспокоївся і вже з цікавістю поглянув на прибульця. Вірус набрав загрозливого червоного кольору, ніздрі у нього роздimalись, і він весь був схожий на бичка перед коридою.

— Дивитися треба, шановний, на кого сідаєте. Тільки приліг, тільки рідний Інтернет уві сні побачив — як отаке вайло всілося і ну давити! Що ж ви за люди такі?! Один олівцем штрикає, другий задушити хотів... Ех, нема мені щастя!

Обличчя Професора стало буряковим. Він такого ще не бачив! Хто? Що? Справжній Вірус! І в кого? У них із Сашком! От хлопці з класу заздритимуть! І він зручніше вмовстився на ліжку, готовий слухати, звідки ж узявся цей милий Вірусик, який тепер забезпечить їм популярністю до кінця шкільних днів!..

Розділ 3

— Оце так історія! — в захваті прошепотів Професор. — Хто б розказав — не повірив би! Але ж ось він, лежить, розвалився на ліжку, відпочиває.

Тут Петрик згадав про гру, яку все ще тримав у руках, і друзі, миттю забувши про Віруса, відвернулися до комп'ютера.

Хлопці схилили голови над столом і щось зашепотіли, дивлячись, як встановлюється гра. Ось-ось — і вони полинуть у чарівний світ піратів, вітрильників, золота й абордажів.

Федько лежав на ліжку, розкинувши свої коротенькі ніжки та насмішкувато дивився на Залізяку.

— Хіба ж це гра, — не витримав він. — Не вмієте ви розважатися, ось що я скажу.

— А ти можеш вигадати щось ліпше? Ти, вірус, який тільки все псує і від якого самі проблеми?!

Страховисько якимось дивно посміхнулось, поглянуло на друзів, набрало темносинього кольору, надулося і...

* * *

...Сашко розплющив очі, подивився навкруги і нічого не міг зрозуміти. Він стояв на березі моря, та де там моря — це був справжнісінький океан, з великими хвилями та скелями, що схилились над водою. Вдалині гойдався на рейді корабель з білими вітрилами, з гарматами на носі — точно такий, як у підручнику з історії. Тільки цей мав чорний прапор на вершечку щогли.

Біленький озирнувся і побачив, що біля нього стоїть якась невідоме створіння, дуже схоже на його друга Професора, але взуте в подерті постолы та вдягнене в якась лахміття. Ноги й обличчя його були брудні, як під час літніх канікул у селі в бабуні. Професор, а це був таки він, здивовано крутив головою на всі боки і кліпав очима, які стали завбільшки з чайні блюдця.

— Де я? Хто я? — прошепотів Петрик, повернувся до Сашка і враз розреготався.

«Здурів, — подумав хлопчик. — Ех, шкода втратити такого друга в молоді літа!»

— А що це з тобою? — ніяк не міг заспокоїтися Професор. — Ну в тебе й вигляд!

— Та ти на себе подивись, опудало городне!

— Сам ти опудало! Вирядився, як на карнавал. Піджак, як ото у кіно показували, (як же він називається... у XVIII сторіччі такі носили... забув). Чоботи начистив, голову хусткою зав'язав. Та ще й шпагу начепив, наче пірат якийсь. А шпага, до речі, з чого? В мами шампура для шашликів вкрав?

— Що би ото я молот? На себе поглянь! Весь обірваний, на ногах — казна-що, брудний, як той дядько, що по смітниках пляшки збирає!

Професор подивився на свої ноги, підніс до обличчя руки, від яких шматками відвалювався бруд, і аж скрикнув.

— Ой-ой-ой, — залементував він. — Що ж то з нами зробилось? А може, це якась масова галюцинація? — (от же розумний хлопець, слова які знає!).

— Оце розваги! Оце я розумію, а то втупить очі в монітор і бігає собі кнопками. А ти по-справжньому походи, з піратами повоюй, з гармати пострілай. От тоді й видно буде, чи справжній ти чоловік! — спершу почули хлопці, а тоді побачили на великій плескатій каменюці задоволену пику прибульця з Інтернету. Хазяїн пики (тепер ясного рожевенького відтінку) потягнувся, як кіт, замружив очі та влігся засмагати.

— Ах ти ж жертва антивірусна! Так це ти над нами познущатися надумав! Ну я тобі зараз влаштую показовий бій боксерів-суперважковаговиків!

Петрик надувся як індик і почав наступати на Федька, розмахуючи руками. Той злетів з каменюки і кинувся тікати, метляючи своїми ніжками та чіпляючись за уламки скель. Тіло його стало перелякано-жовтим. Він волав, наче первісна людина, яку хочуть з'їсти шаблезубі тигри.

— Так ви ж самі хотіли справжню гру! Я Ж ДЛЯ ВАС СТАРАВСЯ! От невдячні! Та я в собі останні вірусні нахили придушив, навіть не поламав і не зіпсував нічого, а ви!..

Професор вражено зупинився. А це ж дійсно чудова пригода, варта двох, а то і трьох найсвіжіших рольових ігор! Хлопці з класу обридаються від заздрощів! Ох ти ж мій маленький Вірусик! Він уже був готовий розцілувати це химерне створіння в його поросячий носик. Лиш одне його непокоїло в цей момент:

— А чого це я обідранець якийсь, а Біленький виглядає як франт? — поцікавився він у Федька. — Чим це я гірший за нього?

Федько вже трохи заспокоївся і насторожено виглядав з-за каменюки. Очі його ще перелякано блищали, але колір поступово змінювався на блідо-рожевий — Вірус приходив до тями.

— А хто мене супчиком годував, хто ковбаскою врятував від лютої голодної смерті? Якби не він, то лежав би я зараз десь під тинном одинокий та покинутий! А ти мало що бити хотів, так ще й всівся на мене, мало всі кості не переламав.

— Ну гаразд... Ходімо, подивимось, у що ти нас втягнув, — відвернувся Професор, усе ще ображений на Федька за невдале, на його думку, перевтілення.

Біленький поправив шпагу, яка весь час лізла йому між ноги та заважала ходити, і пішов за другом. Вірус поплентався за ними, не полишаючи скиглити:

— Ну та візьміть мене хтось на руки! Це я в реальному світі літати можу, а у віртуальному — тільки ходити, та й то недовго. А ще ж я місяць нічого не їв!

— Ах ти ж брехун нещасний, — повернувся до нього Сашко. — Ти ж у мене вдома всі припаси повиїдав!

— Так це ж коли було!

— Ну давай, лінивий комп'ютерний хом'яче, лізь на спину! Нехай уже — понесу тебе трохи.

Біленький посадив його собі на плечі, і друзі рушили вузькою стежкою між скелями, яка вела від берега до лісу і ховалася серед дерев...

— Слухай, Федьку, — несподівано обернувся Професор, — а як ми додому попадемо звідси? Скільки ми маємо тут, як гірські барани, по каменюках стрибати?

— А поки всі рівні у грі не пройдете, не попадете нікуди! Такі правила, хіба ти не знаєш? А от що для цього зробити треба, то навіть і не питайте — не знаю я. Будете самі розбиратись. А я буду сидіти собі на теплій шийці та контролювати процес!

Хлопці переглянулись, і в їхніх очах майнула тінь жаху! Що ж тепер робити, куди йти, як звідси вибиратися? Вони озирнулись навколо. Корабель, що досі стояв на рейді, розправив вітрила і плив до берега. Чайки квилили та літали над ним, шукаючи їжі. На носі судна стояла якась людина, і вже можна було побачити в її руках підзорну трубу, направлену в їхній бік. Людина розмахувала руками і щось кричала. На її крик на палубу вибігло ще кілька постатей, у їхніх руках поблискували шаблюки!

— А зараз я би швиденько втікав звідси, — знову обізвався Вірус, відсвічуючи червоним кольором. — Не подобаються мені оті дядьки, які на нас дивляться та залізяками махають! Може, вони просто хочуть нам подарунки передати, але щось вони не схожі на помічників Святого Миколая!

І друзі майже побігли по стежці, ховаючись між дерев від підозрілих незнайомців.

Незважаючи на небезпеку, годі було не зачаруватись навколишньою красою. Високі корабельні сосни росли на кам'янистому ґрунті, тягнучи вгору міцні гілки. А небо — синє-синє, без жодної хмарки. Дуже цікаво було уявляти, що в рідному місті зараз зима, сніг та мороз! А тут — хоч купайся, хоч засмагай (звичайно, якби не ці чужинці, що, судячи з усього, мають намір їх упіймати).

Петрик ішов попереду, а Біленький з вантажем на шії ледве за ним встигав. Професор перечитав дуже багато книжок, і для нього не було секретом, що оті люди, які махали з корабля, — ніхто інший, як справжнісінькі пірати. І це його зовсім не тішило!

Друзі вже досить довго йшли вгору. Федько пригрівся на плечах у Сашка і тихенько похропував. Біленький хвалив себе за те, що багато уваги приділяв спорту. Саме тому він міг нести свій вантаж, не відстаючи від Професора. Тим часом Петрик уже ледве тягнув ноги.

«Ох, — подумав Професор, — це тобі не книжки читати, тут треба мати здоров'я, як у слона, щоб отак бігати».

Він удав, наче наступив на щось колюче, й присів під деревом, тільки й мріючи, щоб прилягти на теплому сонечку та витягнути втомлені ноги.

— Привал! — сказав Петрик, і Сашко теж радо всівся поруч, з полегкістю знявши з шії комп'ютерного монстра та поклавши його під дерево. Той навіть не прокинувся, і лише посіпував уві сні своїми куцими ніжками. Було видно, що Федькові сниться щось дуже приємне. Він зрідка усміхався і ставав ніжного-бузковим, аж мало не пахло від нього квітами.

Розділ 4

Петрик трохи відпочив і, піднявши голову, став оглядатися. Під деревом дуєтом похропували Біленький та Федько. Зверху чудернацькі птахи видавали якісь дивні звуки, гули великі волохаті бджоли. Неподалік посеред галявини росли дерева, на одному з яких білили велетенські квіти. Вони були схожі на квіти магнолії, які хлопчик бачив у Криму, коли відпочивав там разом з батьками. Над цими квітами снували дуже-дуже гарні кольорові метелики, що розмірами більше нагадували пташок, ніж комах.

Професор підвівся й з цікавістю попрямував до галявини — йому страшенно захотілось роздивитися цих створінь зблизька.

Навшпиньках він підійшов до кущів, які колом охоплювали невідомі дерева, й обережненько став крізь них пробиратись. Але раптом хлопець відчув, як земля втекла у нього з-під ніг. Петрик голосно скрикнув і інстинктивно схопився руками за кущі. Він повис у глибокій ямі, не маючи змоги самостійно вибратися нагору.

— Біленький, Федько! — голосно кричав він. — Рятуйте, допоможіть мені вилізти звідси!

Сашко здригнувся, різко підняв голову, але не міг розгледіти, звідки лунає голос. Він встав, подивився під деревом, не побачив там свого товариша і злякано кинувся до кущів, звідки чулось якесь шарудіння.

— Де ти, Петрику! — і собі заволав хлопчик, протискуючись між гілками. Але тут він зачепився шпагою за корінь дерева, зашпортався та полетів головою вперед прямісінько на повислого в ямі Професора. Він зачепив товариша ногою, і вони дружно гепнули вниз. Відірвана шпага боляче вдарила Біленького по нозі.

«Оце так допоміг! — подумав Сашко. — Ну і як же тепер вибиратися? А де ж це Петрик?»

Біленький покрутив головою і побачив свого друга — він лежав на землі й тихенько постогнував.

— Слава Богу, живий! — прошепотів хлопчик і кинувся піднімати Професора.

Той важко звівся на ноги, трохи потоптався, відчув, що з ним усе добре і докірливо поглянув на товариша.

— З такими рятівниками Папанін, який на шматку льоду плавав, — він якраз перед цим книжку читав про крижину, що дрейфувала, та героїв-«папанінців», — сам би в воду

стрибнув та втопився, аби тільки його не рятували. І що ми тепер робити будемо, так усе життя в ямі і просидимо?

Сашко похнюпився і на очах у нього з'явилися сльози. Петрикові стало шкода друга.

— Ну добре, щось треба придумувати. Має ж бути звідси якийсь вихід!..

— А хто це тут без мене в хованки грає, га? — почувли хлопці голос згори. — Не можна було мене розбудити, правда? Ех, люди-люди! Та що ж то з вами за кара Господня?

— Ура-а-а-а-а-а! — заволали хлопці. — Федьку, рідненький, маленький ти наш! Витягни нас звідси! Ми тобі все що хочеш зробимо!

— І бутербродики з ковбаскою зробите?

— І бутербродики зроблю, і супчику нагрію і на комп'ютері дам погратися, якщо обіцяєш не попсувати мої документи! — запевнив Сашко.

— Ех, не життя, а казка! Що б то ще у вас попросити, поки така нагода є?

Хлопці схопили по грудці землі та разом, не змовляючись, запустили у Віруса. Він відсахнувся від ями і закричав:

— А будете кидатись — навіть пальцем не поворухну. Розвернусь та піду собі, а вас або пірати знайдуть, або дикі звірі вночі згамають — навіть не помітите!

Друзі переглянулись, підморгнули одне одному і знову стали улещувати Федька.

— Ну що ж ти сердитий такий! Пожартували ми, невже не можна? Будь ласочка, допоможи нам звідси вилізти!

Прибулець з Інтернету прибрав поважного лілового кольору, надувся, як кулька, і побіг між деревами, шукаючи якоїсь палиці, щоб простягнути її друзям. Він ще зовсім недалеко відбіг від ями, як зачепився за молоду гілляку. Та спружинила і відкинула Федька, ніби великий м'яч. Він підлетів у повітря, вривався в кущі, впав на землю та мало-помалу підкотився до краю ями. На якусь мить він зупинився (наче думав: падати чи не падати) і таки впав — прямо на руки Професора.

Хлопці зацікавилися! Все це нагадувало поганий фільм жахів, у якому всі герої обов'язково в кінці помирають. Очі у Віруса були завбільшки з компакт-диски. Федько з переляку позеленів і не міг нічого второпати.

— Догралися! — заверещав він. — От до чого ваша недбалість довела! Тепер усі в цій ямі пропадемо! І навіть ніхто наших кісточок не знайде.

— А чого ж ти під ноги не дивишся? Розігнався, як паровоз! — і собі підвищив голос Петрик, скидаючи з рук розгніваного Віруса.

Той набурмосено відсунувся від хлопців і, надутий, як сич, сів в іншому кінці ями — так, що його майже не було видно.

Сашко обдивився навколо, їхня пастка нагадувала глибоке відро. Стіни були білими, ніби з крейди, місцями кам'янистими, але крутими. Видертися по них наверх годі було й думати! Крізь кущі на дно ями сялоось денне світло. Десь там нагорі світило сонце, літали метелики, нехай навіть бігали пірати — але життя йшло своїм ходом! А вони вимушені сидіти в цьому темному проваллі без жодної надії на звільнення.

Професор теж засумував і докоряв собі за те, що пішов дивитися на тих метеликів. Та нехай би вони були найрідкіснішими комахами на всій земній кулі! Це ж треба було через дурних комах в отаку халепу потрапити?

— Ой-ой-ой-ой! — почувлося з темряви голосіння. — Мамо моя рідненька, навіщо ти мене породила? Чи для того, щоб далеко від Вітчизни померти наглою смертю?! Та ще через кого? Через тих, кого я вважав своїми найкращими друзями!

Це Федько не витримав самовільної ізоляції і почав підвивати, як собака на місяць!

— І що тут за сирена під землею завиває? — почувлося з іншого боку. Троє невольників здригнулись від несподіванки і одночасно повернулись на голос...

Розділ 5

...Друзі перелякано вдивлялись у невідомість. Ось з'явився відблиск світла, який неухильно наближався до них. По стіні в їхній бік сунула велика страшна тінь! Хлопцям перехопило дух і ноги їхні задрижали. Федько, забувши про свої «муки», миттю влетів

Петрикові на плечі й припав до його шиї. Професор прикрив очі і подумки прощався з ріднею. Сашко ж відвернувся до стіни і думав, як дорожче віддати своє життя та захистити друзів.

— Так хто тут репетує? — спитало невідоме страховисько, наблизившись до них упритул.

Трійця збилася в купку і боялася навіть поворухнутись.

Аж тут Біленький зненацька крутнувся, підхопив свою шпагу і навмання завдав убивчий удар!.. Лезо просвистіло в повітрі, нікого не зачепивши.

— Чого вітер ганяєш? — спитало щось на рівні Сашкових колін.

Він глянув униз і ледь не впав зо сміху. Оце так страховисько! На нього дивився якийсь дивний гном, увесь білий, наче обсипаний борошном. Вуса у карлика закручувались догори, як у козака Запорозької Січі. Очі його мружились від світла і були маленькими та невиразними. А от вуха! Вони стирчали обабіч голови, як локатори, і, здавалося, жили окремим життям — то враз поверталися наліво, то одне залишалось стояти сторчма, а друге звисало до плеча, а то обидва притискалися до голови і кумедно ворушилися.

Вухань насмішкувато дивився на Біленького, погойдуючи маленьким ліхтарем, від чого обличчя його ставало схожим на маску П'єро.

— Так хто ж тут у моєму домі кричить, як порося недорізане, питаю?

Він обдивився трійцю з ніг до голови.

Видовище було жалюгідне. Лише Сашкові, який усе ще тримав у руках шпагу, переляк зник з очей. Друзі ж його досі стояли замружені й чекали, коли страховисько схрумає їх на обід.

— Ага, — сказав коротун, — а ось і поросятко!

Він сіпнув Федька за лапку, яка аж тремтіла від переляку. Вірус кинувся, як обпечений, підскочив так, що ледь не вилетів із ями, загрозливо надувся і повернувся до незнайомця лицем, готовий — будь-що-будь — дати відсіч.

— А за поросятко відповіси! — закричав Федько і тут побачив ворога.

У світлі ліхтаря Вірус став рожевим у крапочку і почав голосно сміятися.

— Ха-ха-ха, оце-то так! Професоре, не обертайтеся, а то невідоме велике страшне чудовисько враз пообідає Вами! — глузливо заголосив Федько.

— Та не кричи вже! — зупинив його Біленький.

Петрик теж поволі відкрив очі, подивився на вуханя і полегшено зітхнув: поживемо ще!

— А ти хто? — обережно наближаючись до карлика, спитав Професор.

— Крейдяник я, живемо ми тут, — спокійно відповів невідомий, тріпнув вухами і розповів друзям дуже цікаву історію.

Виявляється, що на планеті Земля є зовсім інший паралельний світ, у якому живуть підземні створіння. Під великими містами та маленькими селами, під лісами та луками існує безліч ходів, по яких можна потрапити в будь-яку точку планети. Налаштовуючись на потрібну хвилю, підземники можуть спілкуватись одне з одним на дуже великій відстані лише силою думки. У них навіть транспорт свій є і тунелі-дороги спеціальні!

Крейдяник притиснув вуха до голови і гордовито показав на якусь маленьку дощечку, що висіла у нього на поясі.

— А це — мій «Мобізем-2010», — сказав він. — Такий ще заробити треба, його не кожному дають! На ньому я і подорожую!

Місце, в яке так несподівано потрапили хлопці, називалося «Місто Підземних Копачів». Усі його мешканці працювали як бджоли, видобуваючи з глибин корисні копалини та витягаючи їх ближче до поверхні, щоб людям легше було їх знайти. Найкращим працівникам і дарували «Мобіземи».

— Але в мене найостанніша, найновіша модель! — похизувався вухань. — Знаєте, як ганяє!? Не встигнеш оком змигнуть — а вже хтозна-де! От давайте, давайте спробуємо! Чи ви боїтеся?

Він відчепив дощечку від пояса, вона дивно затремтіла, зависла в повітрі і подовжилася так, що тепер на ній могли зручно розташуватися четверо пасажирів. Крейдяник вмовився спереду і махнув рукою, запрошуючи друзів приєднатися до нього.

Сашко негайно стрибнув і сів за спиною у вуханя. Професор помаленьку підійшов, насторожено обдивився незрозумілій пристрій і, тяжко сопучи, всівся за Біленьким, міцно схопивши друга за плечі.

Вірус топтався на своїх коротеньких ніжках, не наважуючись наслідувати хлопців.

— Щось підозріла ця штука якась! А як воно їздить? У неї хоч гальма є?

— Давай залазь, боягузе нещасний! А ще кричав: «Я страшний, мене всі бояться!» — промовив Сашко, нахилився, підняв Федька і посадив між собою та Професором.

— Ну що, поїхали, гості неждані! — обернувся коротун. Він щось тихенько прошепотів, поворушив вухами, і дивна машина зірвалася з місця.

Крейдяник не перебільшував: швидкість дійсно була шаленою! А ще як врахувати, що рухались вони в повній темряві! Куди там тим американським гіркам.

Сашко в захваті тільки поойкував на особливо крутих поворотах. Професор заплющив очі, ще міцніше обхопив товариша і не видавав ні звуку. Вірус же верещав на одній ноті весь час, поки вони летіли. Так що їхня подорож нагадувала виїзд пожежної машини на екстрений виклик.

І ось за якусь мить перед ними зажеврило світло, а ще через секунду вони вилетіли на поверхню, де їх чекали тепле сонечко та ласкавий вітерець.

— Ну як? — повернувся до них Крейдяник. — А це ще я не на всій швидкості їхав. А якби ще форсаж врубав!?

— Не треба форсаж! — кинув Петрик, тяжко злізаючи з «Мобізема». І так ледь не з надзвуковою летіли, я мало заїкатися не почав!

Задоволений Сашко потягувався, як кіт. Він був би радий кататися так хоч цілий день! Ех, таку би штуку додому, та в школу на ній їздити! От би всі хлопці заздрили.

Біленький уявив, як він на всій швидкості підлітає до школи, різко гальмує, з форсом злазить з машини, а всі дівчата (особливо Марічка Петренко!) стоять у вікнах з відкритими ротами і проводжають його повним захвату поглядом.

— Ой, як мене нудить! — сказала в його мріях Марічка якимось чужим голосом... Хлопчик відігнав від себе солодкі видіння і побачив Федька, котрий набув темно-зеленого кольору і лежав під деревом, тримаючись лапками за надутий животик.

— Якісь нічні перегони по каналізаційних тунелях! — шепотів він. — Ой, як мені погано! Погубити мене хочуть, смертоньки моєї бажають!

Крейдяник усміхнувся, помахав правим вухом, щось пошукав під деревом і простягнув Вірусу шматочок сухої кори.

— Ось, їж! За хвилину будеш як новенький. Тільки багато не бери, бо якщо переїсти, то може стати ще гірше, — загадково промовив він.

— Куди вже гірше! Давай! Навіть якщо я зараз антивірусну програму проковтну — гірше вже не буде.

І Федько, скривившись, з'їв маленький шматочок. Минула буквально секунда, і його почало якось дивно роздувати, аж поки він не перетворився на таку собі надувну кульку з іскристими очками та рухливим поросячим носиком. Та вже наступної миті кулька видала не дуже пристойний звук, здулася, й Вірус повернув свою подобу. Він полегшено зітхнув і вдячно подивився на вуханя.

Той з любов'ю оглянув свій апарат і став прощатися з хлопцями. Вони потиснули Крейдянику руку і вже з сумом (якийсь він наче рідний став!) подякували милому коротуну, який так вчасно прийшов їм на допомогу. Ще мить — і він безслідно зник у чорній норі.

Розділ 6

Хлопці оглянулися навколо. Вони опинилися на пагорбі, з підніжжя якого і почалися їхні пригоди. Петрик втомлено притулився спиною до дерева. Враз він скрикнув і

відсахнувся. Сашко підійшов до нього і побачив за спиною друга прибиту великими іржавими цвяхами табличку з написом:

РІВЕНЬ 2

— Отже, — сказав Біленький, — перший рівень ми подужали. А тепер і не знаєш — радіти чи сльози лити!

Вони презирнулися з Професором, сіли поряд і стали думати, що ж їм робити далі. Федько крутився біля них, жалібно поскиглюючи.

— Та що тобі знову не так? — роздратовано спитав Сашко. — Як ти уже дістав своїми стогонами. Сам втягнув нас в історію, а тепер ще й скаржишся!

— Та поїсти би щось, тоді б воно, може, і нічого було б! — жалібно відповів Вірус і, ображений, як побита собака, поплентався десь у кущі.

Там він тихенько пошарудів і притих. Хлопці посиділи ще кілька хвилин та й прилягли під деревом трохи відпочити після пережитого...

— Дивлюсь я на небо

та й думку гадаю-у-у-у-у-у!!!

Чому я-а-а-а-а не сокіл...!!! —

почув крізь сон Професор. Нічого не розуміючи, він продер очі і побачив Федька, який похитуючись стояв на каменюці та на все горло волав пісню.

— ...Чо-о-о-о-о-му не літаю-у-у-у-у!!!? —

викрикував далі Вірус, дивно закотивши очі та аж почервонівши від натуги.

Сашко й собі задер голову та отетерів.

— Що це з ним? — повернувся він до Петрика. — Здурів чи що?

Професор, і сам дуже здивований, підвівся, підійшов до Федька і легенько торкнувся до нього рукою. Вірус зненацька замовк, наче зламане радіо, впав на бік та одразу захропів.

Хлопці подивились один на одного. Перед ними, як повалений богатир, лежав Вірус і час від часу мугикав уві сні якусь мелодію та видавав ротом незрозумілі звуки. Біленький обійшов камінь, що на ньому перед цим вигоцував Федько, і помітив навколо дуже багато шматків кори, якою лікував прибульця з Інтернету Крейдяник.

«От поросся! — подумав Сашко, — об'їлося, а тепер невідомо, що з ним буде!»

Він повернувся до товариша і побачив, що Професор з цікавістю відкушує і жує шматочок тієї самої кори!

— Та що ж ти робиш, експериментатор недороблений! Ти бачив, як воно на це чудовисько подіяло? А тепер ще з тобою мучитись!

— А смачненьке! На сухарики «Флінт» чимось схоже і ковбаскою пахне!

У Біленького покотилася слина. Перед очима зразу виник мамин бутерброд з ковбасою і аж у носі закрутило від голоду.

Сашко нахилився, підняв з землі шматок деревини, з острахом відкусив і був вражений його смаком, що дійсно нагадував «Дрогобицьку» ковбасу. Відкинувши геть усі побоювання, Біленький апетитно хрумав кору і вже не думав про наслідки. Він відчував, як сите тепло розливається в животі.

Життя нараз здалося прекрасним і веселим! У голові легенько зашуміло, і захотілося зробити щось не таке, як завжди.

Тут хлопець почув за спиною якісь звуки. Озирнувшись, він побачив Професора, який вигинався в дивному танці і при цьому вигравав губами смішну мелодію: трум-пара-рум, трум-пам-пам...

«Теж мені хіп-хопер!» — подумав Сашко, але тут-таки спіймав себе на думці, що йому хочеться робити те ж саме!

«От про що попереджав Крейдяник!» — зблиснула остання іскра розуму в голові Біленького, і він приєднався до Петрика. Бони махали руками, як дивні птахи крилами, підстрибували, падали і реготали до знемоги. Нарешті, знесилившись, полягали біля Федька на тепле каміння та захропли разом з ним у три голоси...

Розділ 7

«Вставай, вставай, прокидайся!» — чулося крізь сон Біленькому.

«Мама до школи будить! — подумав хлопчик. — Ще би пару хвилинок поспати». Сашко хотів перевернутися на другий бік, але відчув себе ніби приклеєним до ліжка. Він різко розплющив очі і враз збаранів. Це була не його мила серцю, рідна кімната!

В якомусь темному, наче печера, льоху на стінах висіли ланцюги і канати. На підлозі валялися два здоровезних іржавих якорі і стояли невеличкі діжечки. У кутку насипом лежали шаблюки всіляких видів, чудернацькі шоломи та ще якийсь залізяччя.

— Прокидайся! — знову почувся грубий голос зверху. Сашко перевів очі і побачив біля себе високого здорованя, що намірявся штрикнути його вістрям шпаги. На ньому був брудний та обдертий одяг, борода була заплетена у смішні кіски, у вусі висіла велика жовта сережка, а на шії — чорний медальйон з білим черепом і перехрещеними кістками.

Біленький хотів скочити на ноги та зустріти небезпеку у вічі, але відчув, що його тіло міцно оповите мотузкою! Він ще кілька разів дригнув нижніми кінцівками і вирішив поки що не прискорювати подій.

— Ну що, акулячий корм, прокинувся? — нахилився до нього Бородатий. — Хотіли вистежити, де ми ховаємо свою здобич, кляті нишпорки! Зараз з тобою буде розмовляти сам Великий Джек! Ну полежіть ще трошки, полежіть, поки можете, а то ще доведеться вам висіти на найвищій щоглі!

Пірат (а Сашко ні на мить не сумнівався, що це саме він) зло посміхнувся і почалапав до виходу, залишивши бранця лежати на підлозі.

Біленький, як міг високо, підняв голову й озирнувся навколо. Недалеко від себе він побачив такого ж зв'язаного Петрика, який солодко посапував, не звертаючи уваги на скручені руки та ноги.

«А де ж це наш приятель?» — з тривогою подумав хлопчик і тут угледів велику дерев'яну клітку, що стояла на бочці. В ній відблискувало фіолетом і постогнувало уві сні вірусне нещастя, завдяки якому друзі вклепались у цю халепу.

Сунучись на спині, Сашко дотягнувся ногами до Професора і різко штовхнув його. Той розплющив очі, осоловіло подивився на товариша, чарівно усміхнувся якимсь своїм думкам та знову відкинувся, наче на м'якому ліжку, і захропів.

— Та що ж то таке! — крикнув Біленький і ще раз, уже сильніше, штурхнув друга в бік. Петрик нарешті підняв голову, широко відкрив очі, обдивився навколо і раптом голосно заплакав:

— Ой-ой-ой! А я ж думав, що це лише сон! Сподівався прокинутись вдома, попити чайку зі смачними маминими пиріжками та піти до тебе гратися на комп'ютері!

То все це таки правда. От клятий Вірус! Сидів би в своєму Інтернеті і носа звідти не витикав. Ні, понесло його!

Сашко здивовано витріщився на товариша. Він ще ніколи не бачив Професора в сльозах. Навіть тоді, коли того вжалила оса!.. Навіть коли хлопчаки з сусіднього двору добряче натовкли їм боки і вони обоє тиждень світили свіжими синцями!

Він розгубився і не знав, що йому тепер діяти. Але в цей момент Петрик закліпав очима, покрутив туди-сюди головою та ніби прокинувся після кошмару. Сльози його враз висохли, і Біленький з радістю впізнав свого давнього друга, якого нічим не злякаєш і який знайде вихід із будь-якої халепи.

— От же клята штукенція мене розібрала! — промимрив Професор. — Добре, хоч відпустило, а то плачу тут, як дівчисько!

— Фу-у-у-у! — з полегшенням видихнув Сашко. — А я вже розпереживався за тебе, подумав — зламався хлопець!

Професор оглянувся навколо, і його настрої знову занепав. Він здивовано і перелякано подивився на товариша та прошепотів:

— Оце влипли, як мухи в мед! Що ж робити будемо?

— Не бійся, друже, — бадьоро промовив Сашко, — що-небудь придумаємо, і не з такого викручувались!

— А про мене ніхто не хоче поговорити? — почули хлопці розгніваний голос. Це Вірус повернувся від солодких снів до жорстокої реальності та жадав посиленої уваги до себе. Він намагався просунути рильце між пруттям клітки, ображено сопів і смикав дверцята, сподіваючись їх відчинити.

Не встигли хлопці відповісти, як біля входу до їхньої в'язниці почувся гомін розмови, бряжчання та голосний сміх, що перемежовувався якимись незрозумілими скриками. До печери вдерлись четверо здорованів, чий одяг, зброя та поведінка не залишали сумнівів у тому, чим саме вони промишляють.

— А-а-а-а-а! Пірати! — заголосив Федько, закрив голову лапками і став оранжево-жовтим.

Слідом за здорованями тупотів хтось невисокий, схожий здалеку на хлопчика, і ніс на плечі великого птаха, який гортанним голосом вигукував незрозумілі слова.

— Тікай, хлопчику, тікай! — закричав Біленький, щоб попередити невідомого про небезпеку.

— Га-га-га! — розреготалися пірати. — Тікай, Джеку! Біжи від нас! А то ми можемо навчити негарним речам, і мама буде сварити тебе!

— Ану, стуліть пельки! — неочікувано густим басом вилаявся коротун. І пірати одразу замовкли, наче захлинулися своїми словами. Тепер вони стояли, тихо покашлюючи, і з повагою дивились на смішного карлика.

На відміну від інших, на ньому все було чисте та охайне. Костюм був гаптований кольоровими нитками, а голову прикрашав великий капелюх з пером на маківці. На правому плечі в нього сидів зелений папуга солідного розміру і щось шепотів хазяїну на вухо. На поясі висіла коротка шпага та невеликий ніж у піхвах, прикрашених якимись камінцями. На руках були білі рукавички, а довершувала картину розкішна чорна борода, яка доводила, що її власник давно вийшов із дитячого віку.

— Я вам дозволив сміятися, шановні панове пірати? — промовив бородань і так подивився на своїх компаньйонів, що ті зіщулилися, повтягували голови в плечі та стали ніби вдвоє нижчими. — Мені, напевне, доведеться повчити вас добрим манерам! Що будемо з ними робити, Гертрудо? — звернувся він до папуги, яка мирно скубала пір'ячко у себе на хвості.

— Вішати і стріляти, ядро до ніг та в воду!!! — несподівано голосно заверещала папуга, вирячила очі, відстовбурчила крила і зашипіла на піратів, як поламана скороварка.

Ті здригнулися, попадали на коліна і стали благати пробачення. Великий Джек посміхнувся собі в бороду.

— Ну це вже ти трохи переборщила! — сказав він, звертаючись до Гертруди. — Але провчити таки потрібно. А чи не посадити їх у великі міцні бочки та не скинути з високої гори, щоб вони трохи покатались!? Ото буде чудова розвага! Ну що ж, хлопчики, ходімо. Татко навчить вас, як себе поводити! А ти, моя мила помічнице, залишишся тут та постежиш за нашими бранцями. Спочатку побавлюсь, а потім і справами займемося!

Старий пірат неквапом пішов до виходу. За ним, як на шворці, мовчазно посунули чотири постаті. Вони були майже вдвічі вищими від свого ватажка, але боялися навіть слово сказати впоперек!

Як тільки процесія вийшла з печери, Гертруда підлетіла до Професора, всілась йому на груди та боляче дзьобнула в ніс.

— Ой-ой-ой! — заволав хлопчик. — За що? Я ж нічого не зробив!

Папуга скосила на нього одне око та захихотіла:

— А що мені з вами церемонії тут розводити?

— Ану не чіпай його, курко обскубана! — закричав Біленький, намагаючись дотягнутися до птахи та копнути її ногою.

Гертруда розпростерла крила, загрозило поглянула на хлопця, злетіла і, наче літак-винищувач, спікірувала на Сашка. Хлопчик інстинктивно підняв зв'язані ноги і сильно штовхнув ними пташку. Та кілька разів перекинулася в повітрі, вдарилася об стіну та впала на бочку, на якій мирно стояла клітка з Федьком.

Вірус, який зачаровано спостерігав за тим, що діялося, з несподіванки голосно заверещав та спробував встромити голову в дно клітки, як страус у пісок. Однак тверде днище не піддалось і приголомшений Федько сів, готуючись прийняти люту смерть від хижого пташиного дзьоба...

Розділ 8

Папуга трішки полежала, приходячи до тями. Потім тяжко підняла голову, сперлася на крила, а відтак зіп'ялася на лапи. З її погляду було видно, що вона ще не зовсім опам'яталась. Але тут очі її зупинилися на Федькові. Гертруда якось миттєво підібралась, пожіночому швидко поправила розкуйовджене пір'я і вп'ялася поглядом у прибульця.

— Ой, який Бегемотик! Та ще й рожевенький!

— Та скільки ж мене обзивати можна! То порося, то бегемотик! Вірус я, вірус! Страшний комп'ютерний вірус!!! — звився Федько у гніві, схожий на надувну іграшку, яку перекачали повітрям.

— І зовсім не страшний, а навіть симпатичний! — скромно опутивши очі, промовила папуга.

Вона наче зашарілася, хоч під пір'ям цього і неможливо було побачити. Професор, який вважав себе тонким психологом, здивовано спостерігав за змінами, що відбувалися прямо на їхніх очах. Буквально за хвилину Гертруда стала зовсім іншою. Вона говорила ласкавим, тихим голосом, не кидалася ні на кого і ніби навіть пострункішала.

Папуга просунула до клітки своє крило і спробувала легенько погладити Віруса по поросячому носику. Той миттєво позеленів і, напевно, вкусив би її, якби Гертруда вчасно не відсахнулася.

— Ой, а чого ж ми такі сердиті? — примирливо мовила пташка і з осудом подивилась на Федька.

— А ти залізь до цієї клітки, посидь тут пару годин у тісноті — тоді й не будеш ставити дурних питань! — відрізав той, краєм ока дивлячись на Петрика, який підморгував йому і подавав незрозумілі знаки, то розтягуючи губи ніби у посмішці, то витягуючи їх трубочкою, як для поцілунку.

— І що це я, дійсно! Та ти, напевно, голодний, мій маленький Бегемотику!

Почувши про їжу, Вірус миттєво змирився зі своїм новим ім'ям, набрав повітря, випнув груди і став схожий на борця після переможного двобою. До нього нарешті дійшло, що показував йому Професор. «А це дійсно вихід! — подумав він. — Ця пташечка може нам допомогти, тож буду з нею ласкавіший!»

— Голодний! Голодний і самотній у цій тісній клітці! І ніхто навіть скоринку хліба не кине, — звично застогнав Федько, вкриваючись фіолетовими плямами.

На очах у Гертруди з'явилися сльози. Вона злетіла з бочки, взяла маленький ключик, що висів на стіні та, допомагаючи собі дзьобом, відчинила замок клітки. Вірус, як несправедливо ув'язнений герой, з гордо піднятою головою вийшов із буцегарні. Не дивлячись під ноги, він перечепився об край бочки і був би гепнувся, якби пташка турботливо не підхопила його на крила та не поставила на землю.

Хлопці, які до цього часу не видавали ні звуку, голосно засміялися. Папуга миттєво обернулася до них, загрозово зблиснула очима та сказала:

— Смійтеся, смійтеся, любі хлопчики! Зараз Великий Джек прийде — от тоді разом і порадіємо, невідомо хто більше!

Друзі посмутніли та вже з задрістю дивилися на Федька, який не був ані зв'язаний, ані ув'язнений і міг вільно пересуватись. А той навіть не глянув у їхній бік!

Гертруда тінню майнула по печері, і на одній з бочок звідкись з'явилися шматки в'яленого м'яса, якісь чудернацькі фрукти чи овочі, що нагадували зелену грушу, та сухарики з білого хліба. Птаха посадила Віруса біля імпровізованого столу та, як турботлива матуся, стала годувати його мало не з рук (чи то пак з крил).

А Федько аж лиснів від щастя (чи то від з'їденого м'яся?). Його задоволена пика блищала в променях сонця, що починало сідати над океаном і скромно заглядало до печери.

Не звертаючи уваги на голодних друзів, він мовчки змітав усе, до чого міг дотягнутися, і лише легенько постогнував.

У хлопців котилася слина, поки вони мовчки споглядали на цього зрадника! А коли Сашко відкрив рота, щоб і для них попросити щось поїсти, папуга підлетіла та боляче схопила його за вухо. Біленький зойкнув і вирішив відкласти свої бажання на потім.

Він заплющив очі та став думати про приємне. В його уяві все та ж Марічка Петренко радісно усміхалася, махала йому руками та запрошувала провести її додому. Але коли він підходив до неї ближче, вона починала голосно плямкати та час від часу неприємно гикала... Сашко струснув головою і повернувся до дійсності, в якій підлий, підступний Вірус насолоджувався їжею, забувши про друзів!

— Ех, вдавив би потвору! — прошепотів Професор. Уже довгий час не маючи в роті нічого, крім декількох шматочків невідомої кори, хлопець теж не міг спокійно дивитися на зажерливе чудовисько.

— Ану тихіше там! — зашипіла Гертруда. — Не заважайте моєму любому Бегемотикові, а то зараз усі вуха пооб'їдаю!

Петрик тяжко зітхнув та знову притих, поринувши у свої гіркі думки.

Вірус нарешті наївся, погладив себе по величенькому животику та по-хазяйськи подивився на папугу.

— А десерт де? — промовив він. — Солоденького чогось?

Птаха зірвалася з місця, почала метатися по печері і, нічого не знайшовши, зі словами «Я зараз, в секунду!» вилетіла на вулицю.

Хлопці заворушилися.

— Розв'язуй нас скоріше! — радісно закричав Біленький.

Нарешті на горизонті замаячила свобода. Але Вірус не дуже поспішав їх звільняти.

— Так от я собі думаю! А хто це коли мене на руках носив? Хто на першу вимогу їсти давав? Хто мене плекав, як чарівну квітку? — говорив він, ніби сам до себе. — Хто за мене і в вогонь, і в воду? Може ви? — повернувся Федько до хлопців.

— Та жартую, жартую! — засміявся він, дивлячись на великі, здивовані очі друзів, що остовпіли від такого монологу.

Вірус підбіг до Сашка і спробував розв'язати мотузку, та в нього нічого не виходило. Тоді він кинувся до купи шаблук, що (нагадуємо) лежали в кутку печери, вихопив одну невеличку і легко перерізав пута.

Уже разом з Біленьким вони звільнили Професора. Хлопці нарешті могли розім'яти заляклі руки та ноги. Вони кинулися до їжі та аж замуркотіли від насолоди. Напихаючи роти, давлячись, хлопці хапали все, що не зміг доїсти Федько.

Швидко втамувавши голод, вони нарешті згадали, що їх залишили без охорони лише на кілька хвилин.

— Ну, що робимо? — подивився на друзів Професор. — Зараз Гертруда принесе смачненьке для свого «манюні», і нам усім тут стане мало місця.

— Треба щось швидко придумати! — сказав Біленький та уважно оглянув печеру. По кутках було уже темно, сонце прощальними вечірніми променями освітлювало тільки середину.

— А давайте візьмемо по шаблюці, надінемо шоломи, вийдемо, переб'ємо всіх піратів та підірвемо цю печеру зі всім, що в ній є! — висловив свою думку войовничий Вірус.

— Це ти тут битися збираєшся? — повернувся до нього Сашко. — Та ти тині своєї боїшся!

— Хто — я боюсь?! Та я найсмівлівіший вірус в Інтернеті!

— Стоп, стоп, вояки! Не час сваритися. Є ідея! — Професор підняв вказівного пальця. — Ти лягаєш на підлогу, лежиш і не ворушишся! — повернувся він до Федька. — Ми робимо з наших мотузок петлю для пастки. Гертруда кидається до тебе, щоб перевірити, що сталося з її «любим Бегемотиком», ми з Біленьким підсікаємо її та в'яжемо.

Друзі схвалили план Професора та відразу почали готуватися до «теплої» зустрічі. Федько вмотивувався посеред печери на видному місці, хлопці розкинули свою пастку та заховалися в тінь.

Не встигли вони все приготувати, як з вулиці почулося лопотіння крил.

— Я лечу до тебе, мій милий! — ще здалеку кричала Гертруда, несучи на шиї пакунки з загорнутими в листя солодкими фініками та стиглими бананами.

Вона, наче ураган, влетіла до печери та несподівано побачила, що її милий нерухомо лежить на підлозі. Папуга кинулася до нього, розгубивши по дорозі всю смакоту. Як тільки Гертруда присіла біля Федька, хлопці миттю затягнули петлю, що оповила її лапу та швиденько обкрутили птаху мотузкою. Не даючи опам'ятатися, сунули її до клітки, де перед цим сидів Вірус, і тільки тепер полегшено зітхнули. Вся операція зайняла декілька секунд. Пташка навіть не встигла нічого зрозуміти, як з охоронця перетворилася на в'язня!

— Ну що, хлопці, тікаємо! — закричав Професор!

— Не кидай мене, мій манюній! Адже моє життя віднині належить тільки тобі! — зарепетувала Гертруда, звертаючись до Віруса.

Той, не оглядаючись, гнав на своїх коротеньких ніжках до виходу, тільки хвостика задер догори. Хлопці хотіли кинутися за ним, але на хвильку затрималися. Біленький схопив-таки першу-ліпшу шпагу, а Професор — невеличку бочечку та велику коробку довжелезних сірників.

— Куди поспішаємо, милі мої?

На виході, в оточенні своїх охоронців, стояв ніхто інший, як Великий Джек. Четверо здорованів, що знову були з ним, виглядали не зовсім добре. Їх прикрашали численні подряпини, синці та гулі.

«Таки прокатав їх Джек з гірки! — подумав Біленький. — Ех, не встигли втекти! А так мало лишалося».

Всі застигли на місці і чекали, хто зробить перший крок. Сашко підняв свою шпагу і націлив вістря на найближчого пірата. Той поблажливо посміхнувся, дивлячись на маленького хлопчика, який насмівся йому погрожувати.

Гертруда знову подала голос. Репетуючи, вона нарікала на підлість та зрадливість усіх осіб чоловічої статі та обіцяла вирватись і показати Вірусу, де зимують кальмари теплих морів. Джек побачив свою улюбленицю й кинувся витягати її з клітки. Але дорогою він послизнувся на банані, які так необачно розкидала папуга, і впав, аж йому капелюх відлетів на кілька метрів. Усі чотири пірати кинулись піднімати Великого Джека, повторили його помилку та мальовничо розтягнулися на землі, брязкаючи зброєю та охкаючи від болю.

Хлопці на секунду завмерли, потім Біленький кинув шпагу, різко схопив Федька на руки та кинувся до виходу. Професор затримався ще на хвильку, почаклував над бочечкою, і всю печеру враз поглинув густий сивий дим.

Друзі один за одним вискочили на вулицю. Сутінки якраз підкралися впритул до їхньої в'язниці. Хлопці пірнули у найближчі кущі, потрапили на якусь стежку та помчали щодуху, рятуючись від переслідування. Однак піратам, що борюкалися в диму, марно намагаючись підвестись, було поки що не до них.

Знесилівши від бігу, Біленький зупинився, опустив на землю Федька і став, переводячи дух. Біля нього тяжко відсапувався Петрик. Галявина, на яку вони вибігли, чомусь враз посвітлішала, і хлопчаки побачили викладений із безлічі світлячків напис:

РІВЕНЬ 3

Розділ 9

Сашко з Петриком тяжко всілися прямо на землю. Тішило, що цей рівень вони подужали, але непокоїла невідомість, яка чекала їх далі. Скільки перепон ще доведеться подолати на шляху додому?

— А що ти там з тим димом вичворив? — з повагою подивився Біленький на товариша.

— Так я ще, коли ми лежали, побачив, що у бочечках тих порох був. От і вирішив підпалити, думав — бабахне, а воно чогось диміти почало. Але теж непогано вийшло!

— От ти головастий! А я, дурний, за шпагу вхопився, ніби це комусь допомогло б.

— Та ні, ти молодець! Не побоявся піратів і нас хотів захистити, — похвалив друга Професор.

Біленький засміявся:

— Ми з тобою, як зозуля і півень з байки. Пам'ятаєш, у школі вчили? Вони все одне одного хвалили і натішитись не могли!

— Не кажи! — і собі захихотів Професор.

— Ну і довго ви ще тут сміятися думаєте? Може, досить нарешті?! — проскиглив Вірус. — Ліпше відпочинемо, а реготати завтра будемо, коли придумаємо, що далі робити.

Хлопці пристали на пропозицію Федька з радістю. Вони були дуже стомлені пережитим, і їм дійсно хотілося завалитися та хоч якусь часинку подрімати. Друзі швидко наламали гнучких гілок, накидали їх купою, залізли в цю імпровізовану постіль, і вже невдовзі звідти було чути тільки солодке, мирне сопіння...

Першим прокинувся Професор. Благенький одяг зовсім не грів його, і він відчув, як холод пробирається до тіла. Хлопчик спочатку намагався не відпустити сон. Він підсунувся ближче до Біленького, щоб притулитися і зігрітись, але це місце вже зайняв Вірус.

Петрик, здригаючись від холоду, скочив з лежанки і заходився робити фізкультурні вправи, щоб хоч якось розігнати кров. Він трохи понахилився, помахав руками, поприсідав і тільки тоді відчув, як блаженне тепло розливається м'язами.

Професор уже бадьоріше обдивився навкруги і був приголомшений побаченою красою. Виявилось, що вночі вони прибігли до озера. Зараз воно було оповите туманом і ледь-ледь проглядалося за найближчими деревами. Над лісом вставало сонце і освітлювало своїми першими променями верхівки дерев, роблячи їх рожевими, схожими на запалені ліхтарики.

Роса лежала на траві та листі. В ній також виблискувало безліч маленьких сонечок, і від цього краплинки нагадували коштовне каміння. Легеньке павутиння з бурштиновими намистинками, ніби місток, з'єднувало дві високі травинки, і на ньому тихенько гойдався сонний павук.

Хлопчик неквапом пішов до озера. Він добре пам'ятав, чим закінчилось його вчорашнє полювання на рідкісних метеликів, тому ступав обережно і уважно дивився під ноги. Підійшовши до берега, Петрик опустив руку в воду і з подивом відчув, що вона тепла-тепла, як на морі в кінці липня. Професор роздягнувся і, в чому мама народила, помаленьку поліз на глибину. Він пам'ятав, що в незнайомих водоймах стрибати не можна (та і страшнувато йому трохи було — не знав, що там у воді може плавати!). Дно було піщане і м'яке. Під ногами снували маленькі рибки, які легенько лоскотали п'яти і примушували усміхатись.

Сонце піднялося вище і помалу розганяло туман. Плесо було тихим і спокійним, тому хлопчик розпружився і став хлюпатися в воді, як велика риба. Він то лягав на спину і здіймав фонтан бризок, то легенько пірнав і пускав під водою бульбашки.

Так тривало хвилин із п'ятнадцять. Нарешті Професору набридло купатися. Він вискочив із води та хотів був одягти своє манаття, але не побачив його на березі. Хлопчик здивовано покрутив головою, оглянувся, шукаючи місце, де він ще міг залишити свій одяг, та так його і не знайшов.

— Маячня якась! І собаки не брехали, і одежину поцупили! — сказав вголос Петрик, гарячково обдумуючи, що ж йому тепер робити. Якось не дуже хотілось бігати берегом голяка. А ще як друзі побачать — засміють, до кінця життя згадуватимуть це купання.

— А може, це Біленький і постарався? Та ні, — заспокоював себе Професор, — не міг він так по-дурному пожартувати! Та й сплять вони ще!

Хлопчик нарвав жмут очерету, що ріс біля озера, змайстрував подобу спідниці, обкрутив її навколо талії та, майже заспокоївшись, пішов будити товаришів. Однак не ступив він і кілька кроків, як почув за спиною якась шарудіння. Петрик злякано озирнувся,

але ззаду нікого не було. Він пройшов ще трошки, і шарудіння почулося знову. Професор різко обернувся, щоб побачити переслідувача — і побачив! Перед ним стояв невеличкий чоловічок із геть чорною шкірою та великим списом у руці, вдягнений у його одяг.

— А це що за чудо? Чого ж вони всі тут недомірки якісь?! Їдять погано чи що? — крутилися йому в голові безладні думки. Одяг на незнайомцеві смішно теліпався — все-таки Петрик був великим хлопчиком.

Сказати, що Професор злякався, — нічого не сказати! Зовсім недавно він прочитав про плем'я пігмеїв-людоджерів, яких тільки зараз знайшли в джунглях Африки. Ті пігмеї, поки їх ловили, перекусали половину експедиції та зовсім би всіх поїли, якби їх не нагодували кашею з маслом. Після цього вони перестали кусатись, але почали бігати за керівником експедиції та весь час просити тої каші.

«От і поправить зараз своє здоров'я цей пігмей! — подумав хлопчик. — Спочатку мене схрумає, а потім сонних друзів пов'яже та на шашлики пустить. Треба їх якось рятувати!»

— Сашку! — зарепетував Петрик. — Вірус! Вставайте, тікайте до лісу, а то зараз вас з'їдять!

— Де, де їжа? — почувся голос Федька. — Знову все самі, без мене! Та коли ж ви нарешті навчитесь ділитися!

— Хто б говорив! А кого це Гертруда в один рот напихала, коли ми лежали скручені по руках та ногах! — пролунав сонний голосок Біленького.

Професор побачив, як друзі попіднімали голови і здивовано вступились у нього.

— Ну і чого вирячилися, один з другим? Давно не бачили?

Петрик уже й забув, що на ньому не обідрані штани, а якась гавайська спідниця.

— Що це ти за карнавал тут влаштував? — насмішкувато поцікавився Сашко. — Новий рік ніби вже минув.

— А я таке бачив уже! — приєднався до Біленького Вірус. — Я колись в Африці до одного багатія в комп'ютер потрапив, так уночі, бувало, вилізеш, а вони запалять вогнище, понатягують такі спідниці, розмалюють пики і стрибають до ранку! Ну а в цього то, мабуть, від книжок і від пригод запалення мозку! Треба його охолодити чимось.

— Це вас охолодити треба! Чи ви спите, чи вам повилазило? Добре, якщо цей пігмей один! А раптом зараз тут їх сотня збереться?!

— Слухай, Професоре! Ти, по-моєму, дійсно злегка перегрівся! Який пігмей, що тобі ввижається? — сказав Біленький.

Петрик зі злістю обернувся. Зараз він міг би сам з'їсти будь-якого людоджера — так дошкуляли йому кпини друзів. Але на березі нікого не було. Коротун розчинився у рештках туману. Хлопчик повернувся на берег, потупцяв на місці, де стояв кілька хвилин тому, і не знайшов там ніяких слідів незнайомця.

— Глянь, оно якесь обшарпане дерево росте, — підійшов до друга Сашко. — Може, тобі спросоння здалося, що то хтось стоїть.

— Та не спросоння! Я давно прокинувся, вже і покупатися встиг!..

— У-р-а-а! — закричав Біленький. — А я і не подумав, що це покупатися можна. У нас вдома зараз холоднеча, сніг і вітер, а ми тут, як на курорті. Ех, подобається мені цей рівень! Якийсь він найлегший та найприємніший.

— Я би на твоєму місці не дуже розслаблявся! — промимрив Професор. — Хтозна, що воно ще може бути. Одяг же забрав хтось!

— Та знайдемо ми твій одяг! Може, сам і поклав кудись та й забув. От я часом прийду зі школи, роздягнусь, а вранці шукаю — ні сорочки, ні штанів. Тільки мама і може знайти! Так і в тебе вийшло. Гайда купатися! Гей, Вірус, ти йдеш?

Федько, повагом перебираючи лапками, підійшов до води, понюхав її, потягнувши рильцем, та злякано відсахнувся.

— Ой-ой-ой! — закричав він. Рятуйте! Там унизу якесь страховисько! Ніс рухається, очі вирячило і дивиться. Так, здається, і зтягне до себе! По очах видно, що недобре задумало.

Хлопці дружно зареготали. Це той Вірус, який навіває жах на всі комп'ютери світу та створює проблеми людству?! Злякався свого ж відображення!

— Ну і добре, ну і не полізу я з вами. Ніколи не купався і навіть не збираюся! — ображено відвернувся прибулець з Інтернету, набуваючи фіолетового кольору.

Біленький підморгнув Петрикові, і вони разом роздягнулися, схопили Віруса на руки, підбігли до води та легенько поклали його на поверхню. Федько вирячив очі та хотів був закричати, але вода потрапила йому до рота, і замість крику звідти вийшло якесь незрозуміле булькотання. Хлопці вже збирались витягати переляканого Віруса, як той пірнув, випустив ще кілька великих бульбашок та... поплив!

— Ой краса! — лежачи на спині з примруженими очима, перебирав він лапами. — Якби ви не вирішили мене позбутись, навіть і не дізнався би, що таке справжнє задоволення!

— Та що ти таке кажеш! Куди ми без тебе. Я навіть не уявляю, як раніше жив, коли тебе ще з нами не було! — розчулено проказав Біленький.

І друзі, вже всі разом, почали бавитись у воді. Вони грали у «водяного квачика», ганяли один за одним, бризкались і зовсім забули про всі небезпеки.

Досхочу накупавшись, вони повиходили на берег. Сашко натягнув на мокре тіло одяг, віддавши Професору свого камзола, що так пасував до його нової спіднички. Вірус обтрусився, як песик, радісно всміхнувся, повернувся до хлопців, збираючись щось їм сказати, та раптом очі його застигли і заокруглились. Він почав з надзвичайною швидкістю мінитися кольорами.

— Та кінчай ти вже приколюватись, що це за світломузика! — глянув на нього Біленький. — Що знову придумав?

— М-м-м-м! — промимрив Федько та показав лапою кудись за спину хлопців. — М-м-м-м-м-м-м-м!

— Чого ти мукаєш, як корова? По-людськи можеш сказати? — накинувся на нього Професор.

Друзі разом обернулися, щоб подивитись, чого так розхвилювався Вірус, і самі завмерли від несподіванки. Біля кущів, що нависали над озером, великою юрбою стояли невідомі чорні, як антрацит, невисокі створіння. Вони майже всі були в таких самих спідницях, як та, що її змайстрував собі Петрик. Кожен із них тримав у руці або сокиру з кам'яним рубалом, або списа з таким самим наконечником. Серед тубільців виділявся один, на якому, наче на опудалі, висів одяг Професора. Пігмеї мовчки дивились на трійцю. Вони не рухались і не видавали жодних звуків, і від цього ставало ще моторошніше. Та й ліс, здавалося, зовсім замовк — ні співу пташок, ні шелесту вітру. Все застигло в передчутті лиха.

— Маюмба!!! — закричав коротун у Петриковому одязі, підняв над головою списа і потрусив ним.

— Маюмба!!!! — луною озвались усі воїни і зі страшними скорченими пиками почали наступати на друзів.

Сашко схопив на руки Віруса, притулився до Петрика і цього разу вже точно прощався з життям. Пігмеї стіною насувалися на них, махаючи своєю зброєю. Хлопці закрили очі, щоб не бачити цього страшного видовища. Врятувати їх зараз могло тільки чудо!

Біленький відчув, як хтось шарпає його, а потім несподівано вириває Віруса з рук. «Почалося! — подумав він. — Ну, тепер і за нас візьмуться!»

Та раптом почулося тупотіння сотень маленьких ніжок, і все стихло. Тільки далекий відгомін розносився над поверхнею озера. Коли хлопці за хвилину відкрили очі, то побачили, що вони, як і раніше, стоять на березі, але Віруса, такого нестерпного й вередливого та, попри все, такого рідного, з ними вже немає!

Розділ 10

Хлопці стояли, похнюплено опустивши голови. Хоч ця пригода й віртуальна, але проблеми тут справжні-спражнісінькі! І їхній друг нараз у великій небезпеці!

— Ну, що робити будемо? — спитав Біленький у товариша. — Треба рятувати. Якщо ще не пізно.

— А як його врятуєш? Ти бачив, скільки там тих недомірків?

— Нічого, основне зараз — їх знайти, а там щось придумаємо.

Сашко опустил голову майже до землі і, як мисливський собака, став нюшити повітря. Професор здивовано дивився на нього.

— А що ти там нюхаєш?

— Та читав колись, що за запахом легко знайти будь-яку людину, — от і шукаю!

— Та що ж тут нюхати! Ти поглянь, яку вони дорогу проклали, коли бігли звідси!

— Гм, і дійсно! Натопали, як стадо слонів. А я і не дотумкав! Ну тоді ходімо виручати нашого Віруса.

І хлопці рушили на пошук втоптанною прибережною смугою.

Друзі йшли вже досить довго. По дорозі вони не дуже-то звертали увагу на красу, яка буяла навкруги. А це вже був далеко не той ліс, який вони бачили на початку подорожі. Зараз тут росли і виблискували зеленим глянцем невідомі дерева, найбільше схожі на пальми. На них висіли якісь чудернацькі плоди, які нагадували величезну ожину, але волохату, як кокос.

На верхівках цвірінькали, щебетали та пурхали з гілки на гілку безліч пташок. Час від часу з гущавини лунали підозрілі звуки — ніби хтось плакав, а може, навпаки — дико сміявся. Усе це не додавало друзям оптимізму. Дерева вже підходили до самісінького берега, ліани, які звисали з них, заважали йти.

— Це якісь джунглі, а не ліс! — сказав Біленький, нахилиючись під ліаною. — Я в географічному атласі дивився, там щось схоже було намальовано! Як це може бути? То сосни ростуть і трави немає зовсім, а то стільки всього. Причому на одному острові! От де загадка для вчених.

— Кіберпростір — це тобі не жартики! — задихано відповів Професор. — Виросту — обов'язково займусь вивченням всяких аномалій!

— Ти спочатку звідси виберись, а потім аномалії вивчай! — тяжко зітхнувши, промовив Сашко. — А це що за аномалія?

Він несподівано застиг. Професор тикнувся Біленькому в спину й також зупинився.

Перед ними на доріжці впевнено і незалежно стояла істота, дуже схожа на дикобраза, але більше половини голок на її спині були відсутні. Рожева шкірка, вкрита свіжими та давніми шрамами, просвічувала крізь залишки «грізної зброї», і при цьому було видно, що господар позбувся її не з власної волі. Через ці лисини невідомий був схожий на облізлого кота, в якого, мов у подушечку, натикали довгих тонких голочок і потім забули повитягати. На голову диво-звіра був надітий скручений якимось особливим чином листок бананової пальми. Головний убір нагадував кепку-«бейсболку», яку так люблять у бідних чорних кварталах американських міст (та й у нас теж, чого приховувати!). Його невеличкий вологий носик увесь час ворухився та втягував повітря, наче до чогось приношуючись. Праве вухо прикрашало велике кільце. На шії хилитався медальйон, грубо вирізаний зі шматка темного металу, з зображеними на ньому незрозумілими знаками.

— Привіт, пацани! Чого шастаємо в моєму лісі?

— А ти хто тут такий, щоб нам вказувати, де ходити? — набундючився Сашко.

— Я — крутий перець, громада знає мене.

Якщо будеш чіплятись, тебе біда не мине! —

неочікувано зримував «їжачок», зробив якісь незрозумілі рухи передніми кінцівками, шмигнув носом і додав: «Йо-о-ов!»

Хлопці з несподіванки спочатку остовпіли, а потім разом зареготали — таким дивним і смішним здався їм цей місцевий «крутелик».

— Образу свою не прощаю нікому,

Дам йому в пику та відправлю додому!

Звір стиснув кулачки на передніх лапках та піднявся на задні. Очі його задиристо блищали, і тепер ставало зрозуміло, чому зникла добра половина його голочок.

— Та ми і самі додому вже хочемо! Та де ж той дім? — примирливо мовив Професор. На його очі мимоволі набігли сльози. Так хочеться опинитися в своєму місті, побачити батьків... Та хай навіть і до школи піти! Аби тільки потрапити до рідної оселі!

— Гей, пацан! Кінчай сльози лить!

Гаматі від всього тебе захистить! — підскачівши, обкрутився навколо себе дикобраз, знову роблячи лапами ті самі рухи.

— Озвуч проблему та лягай спочивати.

Гаматі все зробить, йому не звикати!

Йо-о-ов!

Цього разу він ударив себе в незахищені голками груди і підняв два пальці на лапці, що, судячи з усього, означало «перемога».

— І хто він, той Гаматі? — похмуро поцікавився Біленький, дивлячись на безглузлого дикобраза, який скакав перед ними, як коник-стрибунець ще й верз якусь нісенітницю.

Той аж звився на місці:

— Так звуть мене, джунглі — не степ.

А я — дикобраз, що читає РЕП.

Хлопці любили слухати різну музику. Тож вони чудово знали, що є такі пісні, коли люди не співають, а говорять під музику. Реп виник у негритянських кварталах в Америці, а потім розійшовся по всьому світу. Але побачити репера-дикобраза!.. На таке не сподівався ніхто!

— Ну, чом стоїте? Чекати не гоже!

Розкажіть все — Гаматі допоможе!

Друзі Perezирнулись. Дуже сумнівним помічником здавався їм цей облізлий звір. Але дві голови добре, а три можуть зробити справжній переворот! І Професор коротко переказав Гаматі історію викрадення Віруса, не заглиблюючись у подробиці та особливо нічого не пояснюючи. Дикобраз зі всього сказаного зрозумів тільки те, що вони втратили свого друга та не можуть залишити його в біді.

— Ну що ж, все ясно! Я піду з вами.

Вріжемо ворогам, приведемо їх до тями!

Покажемо їм, де рак зимує,

Вірусе, не бійся, ми тебе врятуєм!

Гаматі покрутив носом, чхнув і войовничо крикнув «Йо-о-ов», даючи зрозуміти, що готовий подолати всіх ворогів своїх нових друзів.

— Слухай, друже, — звернувся до нього Біленький, — а ти не можеш по-людськи, без цих твоїх штукоч-дрючок?

Сашко досить кумедно повторив рухи дикобраза, крутонувся, гепнувся на землю та несподівано засміявся. Його веселощі підхопили Професор з Гаматі, і вони всі разом декілька хвилин дружно реготали, показуючи один на одного пальцями.

— Ну все вже, годі! — майже проридав Петрик. — Я більше не можу сміятися! Треба йти! Хто знає, що там з Федьком ті пігмеї вичворяють!

Хлопці враз посуворішали. Гаматі, виставивши ніс та настовбурчивши залишки голок, рушив попереду, прокладаючи хлопцям шлях...

Розділ 11

З добрим провідником дорога здалася хлопцям набагато легшою. Час від часу той, зашпортавшись, видавав приблизно таке:

— Що то за дурень цих ям накопав!?

Гаматі мало туди не впав!

Нехай той парніша мені попадеться!

Втікати із джунглів йому доведеться!

Або підбадьорював хлопців, що вже хиталися від знемоги:

— Гей ви, слабаки! Мало каші їли?

Джунглі — не парк, тут потрібна сила!

При цьому він фиркав, крутив очима та ворушив вухами.

Через кущі й ліани, що заважали йти, дикобраз сунув, як бронетранспортер. Після нього залишалася широка вторована стежка, якої не змогла прокласти навіть група загарбників, що викрала Віруса.

Раптом він, щось буркнувши, різко зупинився. Біленький, котрий ішов за ним, наскочив на гострі голки, зойкнув і собі застиг на місці.

Професор виглянув із-за плеча друга та крізь кущі побачив велику галявину, що розляглася серед заростів. На ній було розкидано багато невеликих пірамідок-куренив, з деяких із них тягнувся легенький димок. У дальньому кінці лежали горою величезні каменюки, і саме біля них скупчилася юрба вже добре знайомих пігмеїв. Вони щось кричали і, як можна було розгледіти, потрясали своєю зброєю.

— Здається, прийшли! Ну, і що далі? — промимрив Професор.

— А далі підкрадемося ближче та підслухаємо, що у них там. А потім вже будемо план складати, — сказав Біленький та повернув у джунглі, щоб непомітно обійти галявину.

Продираючись крізь кущі та ліани, хлопці й Гаматі майже впритул підійшли до місця збору тубільців.

— Ех, шкода — нічого не чути! — повернувся до друзів Біленький, який тепер вирвався вперед. — А ближче підходити ризиковано! Ну що ж, почекаємо, а там, може, щось придумасться.

Вони присіли за кущами та налаштувалися чекати.

— Гр-р-р-р! — прозвучало за спиною.

— Гр-р-р-р! — почулося знову.

— І зовсім не смішно! — кинув не оглядаючись Сашко. — Ви вважаєте, що зараз це дуже доречний і дотепний жарт?

— Це не я! — ображено відповів Петрик. — Може, це наш репер винайшов новий стиль! Тепер він, крім своїх віршів, ще й гиркати на всіх буде!

Хлопці одночасно обернулись. Нараз ноги в них затремтіли, волосся стало дибки і по шкірі побігли мільйони мурашок. Перед ними на задніх лапах (якщо так можна сказати!) сидів не дуже великий, але зубатий та страшний... крокодил! Шкіра його була вся в якихось наростах, маленькі очка хижо блищали, хвіст метлявся зі сторони в сторону, як у розлюченого кота. На шиї у цього представника місцевої фауни висіла брудна мотузка з прив'язаними до неї брязкальцями.

— Гр-р-р-р! — почулося з іншого боку.

Боячись навіть подумати, хто це може бути, хлопці повернули голови і побачили старшого брата почвари. Близнюк виглядав точно так само, тільки був дещо більший.

Плазуни не спускали з друзів очей. Поки що вони не виявляли особливої агресії, але чекати від них приязності було годі. Раптом крокодили якимось дивно захекали, стали на всі чотири лапи та поповзли до застиглих і онімілих хлопців.

Аж тут перед звірами виникла несподівана перепона! Гаматі встиг розвернути свою кепку дашком назад, встати в бойову стійку і спокійно, з виглядом боксера-важковаговика, що споглядає потуги вдвічі легшого колеги, дивився на плазунів, які здивовано чекали, що ж то буде далі.

— Ну, чого застигла, зелена потворо?

Ти зараз все виблюєш, що їла вчора!

Дикобраз підстрибнув, розвернувся в повітрі і зі всієї сили загилив ногою ближчого крокодила. Той клацнув зубами, відірвався від землі та, з тріском ламаючи кущі, вилетів на галявину мало не до ніг пігмеям. Його менший товариш злякано підібгав хвоста і почав задкувати, намагаючись сховатися від новоявленого Чака Норріса.

Дикунки, що до цього часу досить голосно шуміли, вражено стихли. Усі пігмейські голови одночасно повернулись, бажаючи з'ясувати, що за дивні звуки лунають із рідних джунглів.

Гаматі в запалі бою вискочив із кущів, щоб наздогнати ворога та нависити йому ще гарячих — аби знав. Хлопці, захоплені бойовиком, який розігрувався в них на очах, забули

про небезпеку, яка чекає їх на галявині, та потягнулися за товаришем. Тубільці вражено спостерігали за цією сценою. Вони напружинились і готові були кинутися в боротьбу щосекунди. Дехто з них уже ступили кілька кроків уперед.

— Стійте!!! — пролунав гучний владний голос зверху. Зупинились усі. Завмерли хлопці, зрозумівши нарешті, що їх розсекретили; не сходили з місця пігмеї, які чомусь послушалися команди, присмирів у бійцівському захваті Гаматі, і навіть крокодили застигли в очікуванні.

— Підійдіть до мене! Ви, троє, що з лісу вийшли. Підійдіть та розкажіть, що ви тут забули та кого шукаєте! А потім ми вами пообідаємо!

Друзі переглянулися. Тікати не було змоги! Перед ними сиділи крокодили, які вже оговтались і показували великі гострі зуби. Ззаду їх оточила розлючена юрба тубільців, готова на команду свого вождя розірвати ворога. Схоже, виходу не було. Тільки Гаматі буркотів щось собі під носа, рахуючи ворогів та роздумуючи, чи встигне він їх усіх покласти до обіду.

— Ги-ги-ги! — црозвучав над головами дивний сміх. — Ну що стали там, думаєте нарешті йти чи ні? Злякалися? А я такий, я кого хочеш злякати можу!

Дивно, але голос здавався хлопцям знайомим.

Ну що ж! Сім бід — один громовідвід! І хлопці повернулись до небезпеки обличчям. У них вп'ялися голками сотні очей. Тубільці з цікавістю, але дещо насторожено поглядали на невідомих їм людей та на створіння, яке так легко розправилося з охороною. Коротуни про щось перешіптувались між собою та показували на них пальцями.

На великій каменюці сидів, напевно, вождь племені. Сонце світило з-за його спини, тому розгледіти щось достеменно було неможливо. Видно було лише, що він також маленького зросту, а на голові має чудернацький високий убір із пташиного пір'я та листя. В руках вождь тримав якусь довгу товсту трубу.

— Ну то що, друзі мої! — сказав вождь у трубу, від чого голос його став розкотистим та гучним. — Може, нарешті обнімемося!

Він ступив кілька кроків наперед, і хлопці зі здивуванням побачили свого любого й милого Вірусика!..

Розділ 12

— Слухай, Сашку! Ти бачиш те саме, що й я? — повернувся Професор до товариша. — А то в мене, схоже, якісь галюцинації. Погляну на ту гору — ніби Федько. А розумом точно знаю, що такого бути не може!

— Якщо це галюцинація, то не в тебе одного. Мені те ж саме ввижається! — витріщав очі Біленький.

— Ви що, не впізнаєте мене! Та я це, я! — підійшовши до краю свого постаменту закричав «вождь», і друзі пересвідчилися, що це дійсно Вірус Федько власною персоною.

Він владно махнув рукою, і тубільці розступилися, пропускаючи хлопців та Гаматі. Вони сторожко пішли живим коридором, готові при першій же небезпеці пуститися навтьоки або дати бій.

Федько скотився на землю та кинувся до друзів. Його пика сяяла, шапка смішно трусилась і шелестіла листям, хвостик легенько посіпувався, і весь він виявляв величезну радість від зустрічі.

— Ходімо! Ходімо до мене! Я тут уже і житло маю своє, там вам усе й розкажу. А це хто? — кивнув він на Гаматі.

— Це наш друг! Він нам допоміг тебе знайти! Та й взагалі, класний хлопець! — відповів Біленький, легенько штурхонувши дикобраза. Той підняв кулака, промовив «Йо-о-ов!», розвернув свою кепку дашком наперед і далі мовчки спостерігав за Федьком.

Вірус повернувся до пігмеїв, помахав руками, ніби розганяючи комах, і військо слухняно почало розходитися.

Потім він схопив хлопців за руки та потягнув до найбільшого куреня, що стояв прямо біля купи каміння. Дикобраз, раз по раз оглядаючись, потрюхикав за ними. Друзі зайшли

всередину, та здивувалися ще більше. Там усе було зроблено, як їм здалося, за останнім словом пігмейської моди.

Прямо по центру стояло велике ліжко з балдахіном. Біля нього на підлозі лежали очеретяні циновки. На стінках висіли страшні чорні маски, що навіювали думки про вогнища, на яких смажаться полонені. Навіть посуд, видовбаний із темного дерева, стояв на лавці біля входу.

Вірус з розгону гепнувся на своє ложе, задоволено почекав, поки хлопці обдивляться його хороми та всядуться, а тоді повів розповідь.

— Ех, добре скупались! Оце вилізли ми з вами на берег, сонце світить, пташечки співають, радісно так на серці! Аж тут бачу — стоять! Чорні всі як смола, мовчать, щось собі думають, а дивляться так, що кров холодне. Хочу вас попередити, але й слова не можу сказати!

Тут і ви озирнулись. Не зрозумів, як потрапив до Сашка на руки, але відчуваю, що зараз буде нам непереливки! Очі закриті, притиснувся і чекаю.

Враз хтось як сіпоне, як потягне. Розплющив я одне око, а мене на руках над землею ці коротуни тягнуть. Як мурашки гусінь — підняли і несуть! Я туди, я сюди. Бачу — не вирватися ніяк. У думках попрощався з рідним Інтернетом, згадав незлим словом і вас за те, що мене сюди затягнули, — хлопці обурено засовалися на місці. — Та не сердьтеся, чого тільки не подумаєш з переляку! Коротше кажучи, ліг я на їхніх руках, розпружився і думаю: «Хай буде, що буде!»

Довго несли, я й задрімати встиг — загойдали мене. Притягнули сюди, поклали біля тих каменюк, прив'язали біля мене двох крокодилів (охороняти, щоб не втік), а самі кудись побігли.

Через кілька хвилин приводять якогось дідка. Сам невеликий, чорний, а борода довга і біла-біла. Підвели його, руками махають, щось белькочуть та весь час у мене пальцями тикають. Потім той дідуган щось їм сказав, вони дружно закричали: «МА-А-А-Ю-Ю-Ю-М-М-М-Б-А-А-А!» — знову схопили мене на руки і оце сюди принесли.

А тут вже і водичка тепленька у діжці, і дівчата їхні стоять з духмяним милом. Помили мене, нагодували та давай по селищу водити показувати. Я нічого не розумію, але ходжу, дивлюся, що далі буде — не знаю.

За нами слідом крокодили бігають. Я їм по шматку м'яса кинув, а вони як собаки — хвостами крутять, в очі заглядають та не відстають. Щоб розрізнити, я їх Сірком і Бровком назвав. Той, що більший, — Бровко, а менший — Сірко. Це вони вас у кущах знайшли.

Отак ходили-ходили, та сюди присунули. Вдягнули мені на голову цю штуку, висадили на ту каменюку і ну списками та сокирами махати. Вони, напевне, тільки одне слово і знають. Я їм щось скажу, вони — «маюмба!», на ліс показую — знову «маюмба!» Тільки зібрався їх чогось навчити, а тут і ви нагодилися.

— Оце так історія! — простогнав Біленький. — Нічого не розумію! Чого вони з тобою так панькаються?

— Хороший я, от вони мене і полюбили! На відміну від вас, пігмеї одразу роздивилися, хто є хто! — гордовито відповів Вірус.

— Всьому є логічне пояснення, — тихо промовив Професор. — Поки що не зрозуміло, але, думаю, скоро все з'ясуємо. Пішли, обдивимось тут все!

— А може, поїмо спочатку? — жалібно сказав Біленький. — Дивись, скільки тут у нього смачненького!

На великих дерев'яних тарелях лежали фрукти та шматки м'яса. Біля них якась дбайлива рука поклала великі коричневі коржі. Самий погляд на ці страви викликав спазми у шлунку. Згадавши, скільки часу в них і рісочки в роті не було, хлопці жадібно накинулися на їжу. Гаматі жував помаленьку та розважливо. В джунглях йому поживи не бракувало. Та й вважав він себе набагато розумнішим і мудрішим за своїх нових друзів, а тому й поведився відповідно!

— Повернуся додому, — прошамкав напханим ротом Петрик, — усе підряд буду їсти! А то часом мама сердиться: «Те не хочу, се не хочу!» Ех, розуму не було!

Поряд з ним раював Сашко, по вуха заляпаний фруктовим соком.

Пообідавши, друзі вийшли на вулицю. За ними повагом, як і личило вождю, викотився Федько.

У таборі, здавалося, всі займались своєю справою. Жінки кричали на дітей, діти сновигали під ногами у чоловіків, а чоловіки щось майстрували з дерева та каменю. Де-не-де курився димок і пахло смачненьким.

Ніхто не звертав на прибульців ніякої уваги, поки вони гуляли селищем. Але тільки-но друзі наблизились до джунглів, як ніби з повітря матеріалізувався невеличкий пігмей зі списом у руці та сердито замахав на них.

— Не можна до лісу! — зрозумів Професор. — А ви казали: все добре, все чудово! А це та ж клітка, тільки велика. Ох, розібратися би скоріше, що тут коїться, та й забратися звідси!

— Дай Боже! — відповів Петрик та повернув назад до табору.

Вже сутеніло... Від пережитого за день очі у хлопців злипались, ніби на повіках лежав важкий тягар.

— Ну що, королю! Влаштувай тепер нас на ночівлю! — ледве ворухив язиком Сашко.

Гаматі підскачів:

— Коли тобі хочеться — треба поспати!.

Темної ночі не будемо чекати.

Давай ти нам, Вірусе, м'якеє ложе,

Мучити друзів нікому не гоже!

Федько почав вертити головою, шукаючи когось з аборигенів, — ще бракувало, щоб король сам подушки та ковдри носив! Буквально через кілька секунд до них підскачів маленький курдупель, на якому, як на вішаку, висів одяг Професора.

— Ти дивись! — враз прокинувся Петрик. — Воно вкрало мої штани та й ходить тут, навіть не ховається! Знаєш, на кого він мені схожий? — повернувся хлопець до Біленького. — Пам'ятаєш Славка? У нас у дворі живе? Той у мене теж колись м'яча поцупив, а потім все у Сірка очі позичав, ніби то й не він!

— Гей, Славку! — звернувся він до пігмея. — Ти не хочеш мою вдяганку повернути?

Пігмей, нічого не розуміючи, дивився на Професора. В його очах не було й тіні розкаяння за вчинене.

— Викапаний Славко! Ну і чорт з тобою! Носи на здоров'я!

Тут новохрещений пігмей схопив за руку Біленького і, щось белькочучи та через слово повторюючи «маюмба!», потягнув того до великих каменюк, на яких перед цим в образі вождя красувався Вірус.

— Та що ж ти хочеш? — пручався Сашко. — Я вже засинаю на ходу!

Але абориген ніби й не чув нічого. Він підвів хлопчика до потрібного місця і почав тикати своїм брудним пальцем у якісь зображення, що з усіх боків прикрашали уламок скелі.

— Ну ти мені ще зараз конкурс наскельного малюнка тут влаштуй! — обурився Біленький. — Давай спати нас веди!

— Ану-ану, почекай-но! — обізвався за його спиною Професор, який разом з іншими потягнувся за Біленьким, щоб побачити, що ж так наполегливо хоче показати їм пігмей.

— Ти подивися, що тут!

Хлопці та дикобраз, забувши про сон, роздивлялися малюнки. Ось на одному з них постать, схожа на Віруса. Вона стоїть на камені, простягнувши вперед руки, а перед нею на колінах — юрба пігмеїв зі списками. На другому та ж особа сидить у казані, а над нею двоє аборигенів з опахалами виконують роль вентилятора.

— О, дивись! Це, напевно, мій родич! — втішено зазначив Федько. — Бачите, нас тут споконвіку шанують!

— Ти далі дивись! — здавлено промовив Професор.

На наступному малюнку четверо малорослих вояків несли зв'язаного Вірусового родича до озера, з якого стирчала голова невідомої, схожої на великого динозавра, потвори.

— Хочеш сказати, що це вони до зоопарку твою рідню водили, на звірів подивитися? — повернувся до Федька Біленький.

— А може, це у них легенда якась? Про те, як мої предки перемогли злого дракона! От після того ми і в пошані!

— Я думаю ранок багато підкаже нам!

— А зараз підемо і спатоньки ляжемо! —

зримував дикобраз, що вже теж заледве тягнув свій прикрашений шрами організм.

— Веди-но ти, Славку, нас кудись! Туди, де ми зможемо свої кісточки на десяток годин кинути! А прокинемося, тоді й будемо далі роздивлятися твої малюнки! — сказав Професор, обернувся та й пішов по доріжці в напрямку Віrusового житла. За ним вервечкою потягнулись і інші.

Пігмей стояв та якось здивовано і водночас злякано дивився на друзів. Проте, зрозумівши, що вони вже не повернуться, кинувся за ними, обігнав їх та почав знаками показувати на курінь, що стояв недалеко від Федькового, але був набагато менший.

Хлопці звернули до свого прихистку (як вони розшифрували Славкову жестикуляцію) і зайшли досередини. На підлозі було розстелено три грубих ковдри, а на них розкидано жалюгідну подобу м'якеньких домашніх подушечок. Але зараз про суперзручності ніхто й не думав! Тільки б упасти та, розпрямивши ноги, віддатись у солодкі обійми Морфея!

Вірус побажав їм доброї ночі й пішов до своїх «королівських палат», де в комфорті міг підготувати себе до завтрашнього виконання почесної та важливої ролі вождя племені.

Пігмей щось тихенько промовив собі під ніс (розібрати можна було тільки вже відоме нам слово «маюмба»), обійшов навколо Віrusове житло, і через хвилину його постать сховалась у темряві, що оповила селище та накрила джунглі. Все навкруги спало...

Розділ 13

Першим прокинувся Сашко. Він різко підскочив і враз продер очі. Відчуття в нього було таке, наче він кудись дуже сильно запізнюється. «Знову до школи проспав!» — подумав Біленький. Але огледівшись та згадавши, де він, Сашко тихенько, щоб не розбудити друзів, вийшов на вулицю.

Природа вже прокинулася. Сонце було досить високо, але вітер ще перекочував селищем залишки туману, схожі на шматки солодкої вати. Джунглі видавали свої дивні звуки, на деревах перегукувались пташки. Було приємно і затишно.

Однак саме ця тиша і насторожила Біленького. Роздивившись навкруги, хлопчик зі здивуванням констатував цілковиту відсутність на галявині корінного населення табору. Не було ні душі! Навіть крокодили не бігали від куреня до куреня і не метляли хвостами, вимагаючи щось попоїсти!

— Ну і сплять же вони! А тато мене сварить, що я на канікулах задовго в ліжку лежу! Подивився би він на цих пігмеїв! — подумав Сашко і вирішив піти розбудити Віруса.

Він підійшов до Федькового куреня. Завіса, яка слугувала тут замість дверей, була відкинута. Нахиливши голову, хлопчик зайшов досередини...

Ліжко дбайливо застелено. Усі речі лежать на своїх місцях. Залишків їжі, які ще вчора ввечері були на лавці, немає...

«Щось не дуже це на Віруса схоже! Він любить подрихнути зранку! А тут встав, прибрав та ще й пішов без нас кудись», — здивувався Сашко. Нічого не розуміючи, він вирішив повернутися до місця ночівлі, підняти свою команду та вже гуртом радитися, що далі робити. Легке незрозуміле хвилювання охопило Біленького!

Він швидко добіг до їхнього тимчасового житла та з криком «Рота, підйом!» почав термосити Петрика. Однак той тільки відмахнувся рукою, щось пробурмотів собі під ніс, повернувся на другий бік та знову засопів.

Гаматі ж, як справжній солдат на сигнал бойової тривоги, скочив зі своєї лежанки, на льоту натягнув «бейсболку» і зі стиснутими кулаками повернувся до Біленького. Очі його були зовсім не сонні, а вигляд — дуже навіть загрозливий.

Сашко відсахнувся!

— Це я! Свої, свої!

Дикобраз побачив хлопця, розпружився і вже спокійно зримував:

— Якщо ти кричиш із самого ранку,

Чекає на тебе крута прочуханка!

З Гаматі треба без сварки, без крику.

А то він зарядить із лівої в пику!

— А чого зразу в пику? — ображено відповів Сашко. — Тут не знати що робиться, а йому тільки б кулаками махати! До речі, «в пику» ми і самі можемо постаратися, теж не ликом шиті!

— Та не сваріться ви! Що там сталося, чого шум підняв? — прокинувся Професор, солодко потягнувся, сівши на своєму «ложі», та сонним поглядом подивився на Біленького.

Сашко присів поряд із Петриком і розповів про свою ранкову прогулянку. Друзі теж занепокоїлись. Усе це було досить підозріло — пустий, наче вимерлий, табір та відсутність з самого ранку Віруса.

Тут біля входу почулось якесь шарудіння, й до куреня просунулась розкуйовджена чорна голова. Це був їхній вчорашній знайомий у Петриковому одязі. Правда, коли він увесь (слідом за головою) зайшов досередини, то можна було помітити, що на ньому лишилася тільки хлопчикова сорочка. Нижня половина була прикрита очеретяною спідницею. Тубілець заніс на простягнутих руках штани Професора і, приклавши руку до серця, опустив їх перед законним власником, щось джергочучи та ховаючи очі.

— Ну ти молодець, Славку! — розчулився Петрик. — Є таки совість у людини! Вирішив чесно поділити.

Професор скочив, натягнув на себе штани та задоволено подивився на свої ноги.

— І як ті дівчата в своїх спідницях ходять? Це ж так незручно! Весь час плутаєшся, ні нахилитися, ні присісти! Ой, дякую тобі! — повернувся хлопець до пігмея. Такої радості він не відчував навіть на Новий рік, коли батьки подарували йому новий мобільний телефон.

Однак курдупель, замість того, щоб розділити радість, заклопотано схопив Професора за руку та кудись потягнув.

— Та що ж цей художник-аматор весь час від нас хоче?! — промовив Біленький. — Знову на свою мазанину поведе дивитися?

«Славко» вискочив на вулицю та, махаючи руками, побіг по якійсь вузькій стежині, що петляла між розкиданим камінням та ховалась у джунглях.

— Наче кличе кудись? І ніби вже не до тої каменюки! Ну що ж, подивимося, чого хочуть від нас жителі кібер-просторів? — промовив Професор, усе ще усміхнений після нежданого подарунка, якого йому так бракувало, та підтюпцем побіг за пігмеєм, який уже встиг сховатися в кущах. За ним і собі потрусили Гаматі та Біленький.

Друзі продиралися крізь чагарники, намагаючись не відстати від тубільця. Той час від часу зупинявся, чекав на них та знову біг, оглядаючись і помахами руки кличучи за собою.

Нараз він зупинився, підняв стиснену в кулак праву руку на рівні плеча, потім повернувся і приклав до вуст палець.

Трійця, намагаючись не шуміти, підійшла до нього. Якогога тихіше вони повистромлювали голови з-за «Славкового» плеча і зацікавилися.

На відкритій ділянці перед озером на кам'яній плиті лежав зв'язаний Вірус. Навколо нього німо витанцьовували в дивному танці чи не всі жителі селища, яке так несподівано спорожніло. Тільки курява здіймалася з-під їхніх ніг! І саме ця незрозуміла тиша та загадкове тупцяння найдужче наганяли страх!

Федько час від часу намагався підняти свою голову, при цьому набравши яскравозеленого кольору, який завжди виказував його переляк. Рильце у Віруса було чимось замотане, тож він не міг видати ні звуку попри все своє бажання.

Аж раптом усі пігмеї на секунду завмерли. Їхні голови повернулись до озера, і вони застигли в чеканні чогось невідомого та невидимого. Враз з їхніх горлянок вирвався стоголосий крик. Тубільці почали репетувати, здіймати над головами руки та тупати ногами. Зчинився справжній гармидер.

«Славко» показав рукою на озеро. По воді розійшлися великі кола, здійнялися хвилі та над поверхнею вистромилася велика плеската голова. Можна було побачити потворні (немовби великі бородавки) нарости на ній. Пащека водяного чудовиська була широко відкрита, ніби спека доконала його. Воно голосно хекало та, показуючи великі жовті зуби, наче крейсерський корабель, розтинало озерне плесо, наближаючись до людей, які все ще стрибали та кричали на березі. Однак їхній запал почав минати. Тубільці зупинилися і тепер тільки хором ритмічно повторювали одне і те саме слово: «Маюмба! Маюмба!»

— Маюмба! — й собі промовив «Славко», показуючи на чудовисько.

«Ага, ось він який, той загадковий Маюмба, про якого весь час торочили недоростки!» — подумав Професор, з жахом вдивляючись у потвору, яка впевнено прямувала до берега.

Тут від натовпу відділилися чотири постаті. Вони наблизилися до Віруса, підняли його на руки та понесли ближче до води.

Комп'ютерний прибулець ще кілька разів сіпнувся, намагаючись вирватись, але тут його погляд упав на страховисько, яке шкірило свої нечищені зуби. Очі у Віруса закотились, тіло пожовтіло, а голова безвільно відкинулася — він знепритомнів.

— Ну от і кінець казочці! — з розпачем у голосі промовив Біленький. Він стояв, опустивши руки, розуміючи, що нічого зробити вони вже не зможуть. Врятувати свого ріднесенького Вірусика ніяк не вийде! Перед очима промайнули всі пережиті спільно пригоди... В цю мить він вибачив Федькові всі стогони, всі прикрощі, які той завдав хлопчикам. Сашко бачив у своїх думках задоволену пичку інтернетного монстра, згадував його кумедні витівки.

Маюмба, висунувши довгу шию, потягнувся до берега. Тубільці з острахом піднесли до нього Віруса. Потвора роззявила пащеку ще ширше, тихенько рикнула (мабуть, від задоволення) та акуратно схопила Федька зубами. Потім розвернулася і почала плавно занурюватись у воду.

Розділ 14

— А-А-А-А-А! Куди преш, «наутілу» доісторичний! — почулося зненацька з неба. — Куди мого любого Бегемотика потягнув!? Ну ні на секунду не відвернутись! Одразу хтось поцупить і дозволу не питає!

Німа сцена накрила всіх. Навіть Маюмба від несподіванки застиг у воді, нічого не розуміючи, він крутив головою з затиснутим у зубах Вірусом. Тубільці теж не могли навіть уявити, що хтось пішов наперекір їхньому Маюмбі. Вони стояли на березі і дивились, як велика невідома пташка заходить у піке на остовпілу потвору.

Гертруда (а це була, як ви, напевне, здогадалися, саме вона), як шуліка, кинулася на чудовисько, намагаючись вихопити Віруса. Але Маюмба, показавши хорошу реакцію, відсмикнув голову. Птаха зробила «мертву петлю» та повернулася на вихідну позицію. Цього разу прицілитись у неї вийшло набагато ліпше! Ніби випущена з пращі каменя, Гертруда полетіла на ворога і гострим дзьобом вцілила прямо в маленьке око, яке здивовано спостерігало за її повітряними маневрами.

Від болю чудовисько в ту ж секунду випустило Віруса з пащі, замахало головою і так голосно та страшно закричало, що друзям, які ховалися в кущах, позакладало вуха. При цьому величезний хвіст здійняв величезну хвилю, і зв'язаний Вірус, як серфінгіст, помчав на її гребені до берега.

— БАНЗА-А-А-Й! — закричала Гертруда і дзьобнула Маюмбу в друге око. Той не чекав такої підлості, тому його наступний репет повалив декілька дерев, що росли ближче до води.

Маленькі чорні чоловічки, які все ще спостерігали за повітряним боєм, враз із жахом попадали, а потім дружно підскочили та стрімголов полопотіли в бік рідного селища, тільки курява здійнялася. За ними, час від часу оглядаючись, почимчикував і «Славко».

Першим оговтався Біленький. Здавалося, пройшло щонайменше півгодини, але насправді всі події сталися буквально за кілька секунд! Він кинувся до берега, схопив на руки Віруса, що його саме в той момент підняло водою над каменякою, на якій він перед

тим лежав. Тоді зіскочив на землю та присів зі своєю ношею за кам'яним захистком, щоб хвиля, облизавши узбережжя, не потягнула їх назад.

Гаматі та Професор рвонули до Біленького. Дикобраз добіг першим. Одним змахом медальйона, що теліпався в нього на шиї, він розрізав пута на Вірусових кінцівках та швидким рухом зірвав зав'язки з його мордочки. Федько все ще не міг оговтатися після пережитого переляку. Тільце його було безвільним і нерухомим. Тільки очі безтямно дивилися на все, що відбувалося навколо.

Гертруда, отримавши перемогу в нерівній боротьбі, оглядала з повітря поле бою. Маюмба, вирішивши, що все треба робити вчасно (в тому числі й тікати!), метляючи великою головою і нічого не бачачи, сховався під воду. І тільки великі бульбашки ще час від часу з'являлися на поверхні. На березі стояли добре знайомі папузі хлопчачки та якийсь обдертий дикобраз, що його вона бачила вперше. А на руках у гидких хлопчиськ був її коханий, якого вона знову могла втратити.

— Ану поклади! Не твоє — не чіпай! — заголосила пташка та метнулася вниз.

Гаматі повернувся на голос, розпізнав початок повітряної атаки, миттю розвернув дашок своєї кепки та приготувався до оборони.

— Я це люблю! Війна — моя стихія!

Лети, лети! Не дорахуєш пір'я! —

аж пританцьовував від нетерпіння Гаматі. Треба сказати, що йому подобалися істоти, які можуть постояти за себе. А пташка, котра не злякалася такого масивного і непривітного чудовиська, викликала не тільки повагу, але й захоплення! Тому битися з нею він не дуже хотів (надто що з особами жіночої статі він взагалі старався не ворогувати), але імідж зобов'язував.

Гертруда, побачивши, що її намагається протистояти якийсь обдертий мешканець джунглів, глузливо розсміялася. Життя з піратами навчило її, як себе захищати. Не раз вона ставала учасником піратських бійок та нападів на мирні кораблі. Тому цей дикобраз здавався їй дуже несерйозною перешкодою на шляху до чистого кохання.

Птаха розправила крила. Гаматі почекав, поки вона наблизиться, трохи відступив убік, нібито легенько схопив її за лапу і в падінні потягнув за собою. Секунда — і Гертруда зі скрученими крилами лежала на землі з дикобразом на спині, а той в'язав її шворкою незамінного медальйона.

Папуга щось зневажливо кричала, намагалася вирватись, але марно. Тоді вона заспокоїлась, вигнула шию і почала оглядати свого переможця, намагаючись ущипнути його дзьобом.

— А він досить симпатичний! — зробила висновок Гертруда, роздивившись усі шрами на тілі Гаматі. — Але що ж там з моїм Бегемотиком? — промовила вона, присоромивши себе подумки за те, що заглядається на інших чоловіків.

А Бегемотик за цей час трошки прийшов до тями, широко відкрив очі, вже притомним поглядом обдивився навколо, побачив Гертруду і як ошпарений зіскочив з рук Біленького та сховався за Петрикову спину.

— А-а-а-а! — кричав Вірус. — Кошмар! Від одного не встиг вирватись, так мало до лап другої не попав! Заберіть мене від неї! Невідомо ще, хто страшніший — водяне чудовисько чи оця пташка!

— Ну що ж, — сказав Біленький — давайте звідси тікати, доки ні пігмеї, ні Маюмба не оговтались та не вирішили нами пообідати. — Гаматі, кидай її тут і ходімо разом. Хто знає, що там ще попереду нас чекає!

Однак Гаматі не поспішав іти за хлопцями. Він знічено подивився на Сашка, потім перевів погляд на Професора, опустив очі і неголосно сказав:

— Не можу я йти з вами, зірвало мені даха!

Подобається Гаматі смілива ця птаха!

— Ой, я не можу! — зареготав Біленький. — Ти що, закохався? Знайшов у кого! Жених!

— Любов не знаходять, вона влітає в душу!

А ти закрій рота, бо вдарити буду змушений!

Дикобраз блискав на Сашка злими очима та стискував у кулаки свої лапки. Ще одне слово — і він покаже цьому шмаркачеві, як дражнитися та ще в такому серйозному питанні!

Однак Біленький враз замовк і посмутнішав. Він згадав, як усміхалась йому Марічка Петренко, коли хлопчик на 8 Березня приніс їй квіти (трохи зів'ялі, але дуже гарні!), згадав її смішні тоненькі кіски, за які так іноді хотілося посмикати! Пригадалося також і те, як дражнили його хлопці, коли він ніс Маріччиного портфеля до її під'їзду. Ну, правду кажучи, недовго вони дражнилися! Дістали по носі, та й все якось залагодилось саме собою...

Тож Сашко мовчки підійшов до Гаматі, схопив його за лапу, міцно її стиснув і обійняв бойового побратима за шию, не звертаючи уваги на колючки, що вп'ялися в його тіло. До них приєднався Професор, який намагався своїми руками охопити обох одразу. А знизу, між ногами, вже протискувався Вірус, який і собі хотів долучитися до гурту.

Нарешті четвірка розпалася. Гаматі відвернувся, ховаючи в очах біль від розставання, та пішов до Гертруди. Спочатку звідти долітали гортанні крики папуги та бурмотання дикобраза. Потім крики стали тихішими і нарешті перейшли в ніжне воркотіння. Але хлопці з Федьком цього вже не чули. Вони квапились відійти подалі від цього жахливого місця!..

Розділ 15

— Я би так на вашому місці не поспішав! — зненацька пролунав попереду чийсь добре знайомий голос. — От і зійшлися знову наші путі-доріженьки!

Під великим кущем, обік стежини, стояв ніхто інший, як Великий Джек, від якого друзі так вдало втекли «з допомогою» Гертруди. На обличчі його сяяла нібито щира радість, губи розтягнулися в усмішці, і тільки хижий блиск в очах видавав справжні почуття пірата. Вдягнений він був (незважаючи на дводенну гонитву), як завжди, охайно, тільки капелюха бракувало на його злегка розкуйовдженій шевелюрі.

— А ми за вами тут уже довгенько лісами бігаємо! Правда? — звернувся Великий Джек до своїх помічників, котрі четверо як один стояли за його спиною, міцно стискаючи в руках великі шабляки та погрозово витріщаючись на хлопців. Пірати не могли їм пробачити те, з якою легкістю вони, двоє хлопчаків, обкрутили їх, грозу морів та океанів, навколо пальця!

Зустріч ця не віщувала друзям нічого доброго, і вони це добре розуміли.

Джек дав знак рукою, і один із піратів став наближатися до трійці, що стояла, застигнувши на місці. Він водив лезом шаблі з боку в бік, шкірився в дикій усмішці та впевнено наступав на товаришів. Ті ще тісніше збилися в купу та з жахом чекали кінця.

Несподівано пірат зробив різкий випад. Шаблюка зачепила руку Біленького, і з неї потекла червона цівка. Великі краплі крові падали на землю і розпливалися рудою плямою. Всі, наче заворожено, дивились на них. Першим оговтався (чи ж не дивно?) Вірус.

— А! — закричав він. — Так ти на мого друга руку підняв! Ну все, тобі капець!

Пірат, який уже давно звик до вигляду крові, насмішкувато зиркнув на Федька.

— Ну ж бо, ховрашок! Ходи сюди! Я зроблю з тебе котлетку! — глузливо промовив він, піднімаючи зброю над головою.

Інші пірати оточили друзів і почали стискати коло. Відбиватися було марно, тож хлопці, завжди готові до жорстокої боротьби, тепер геть занепали духом.

Звірячі обличчя піратів та усміхнена пика Великого Джека наближалися. Враз нападники вражено зупинились і позадкували. Хлопці оглянулись і побачили над собою велику чорну хмару, яка щосекунди роздувалася.

— НАСТАВ І МІЙ ЧАС! — гриміла хмара голосом Віруса. — Зараз я покажу, як моїх друзів кривдити! Та я вам усі мізки відформатую! Дорогу в кібер-простір забудете!

Розлючений вірус перетворився на справжнього комп'ютерного монстра. Але пірати досить швидко оговтались і знову пішли в атаку. Звиклі до небезпек, вони безстрашно розмахували над головою шабляками. Здавалося, от-от смертоносна зброя простромить когось із хлопчаків. Друзі заплющили очі та подумки попрощалися з життям.

Однак за секунду пролунав страшний вибух. Приголомшених хлопців підняло в повітря, кілька разів перевернуло і кинуло на землю...

* * *

...Біленький розплющив очі й потрусив головою. В ній задзвеніло, як у порожній бочці. Перед хлопчиком снували яскраві маленькі метелики, тому щось роздивитися було годі. Нарешті, потерши очі кулаками, Сашко побачив СВОЮ РІДНУ КІМНАТУ!!!! Він сидів на підлозі біля комп'ютерного столу і ніяк не міг опам'ятатися від радості!

Повернувши голову, він побачив Професора, який теж починав приходити до тями. Так само, як перед цим Біленький, він, наче коняка в селі, відганяючи мушву, крутив головою і пофиркував. Аж ось погляд його зафіксував Сашка, кімнату і комп'ютер, на екрані якого великими літерами миготів напис:

THE END

Петрик зірвався з підлоги і зарепетував:

— Ур-а-а-а-а! Ми вдома!!!!

— У-у-у-р-р-р-а-а-а! — і собі підхопив Сашко. — Вірусе! Ми пройшли гру! У-у-у-р-р-а-а-а!

Але прибулець з Інтернету щось не поспішав радіти. Обдивившись навкруги, Біленький не побачив Федька. І тут він пригадав своє поранення, незрозумілу чорну хмару з голосом Віруса та вибух, після якого вони так вдало опинилися вдома. Клаптики образів склалися в єдину картинку, і Сашко зрозумів, що це Вірус ціною свого життя врятував їх від піратів. Вірус, який усього боявся, весь час тремтів і скиглив!

Біленький, відвернувшись від столу, завалився на стілець. Петрик, який теж усе зрозумів, сидів на підлозі та мовчки дивився на Сашка. Радість кудись щезла, поступившись місцем тузі, від якої дивно щеміло серце та на очі набігали сльози.

— А де це мої обіцяні ковбаска та супчик? Ех, приємно бачити, що за тебе переживають! Так би і дивився на ваші сумні пики, але дуже вже їсти хочеться! Ми, віруси, після вірусної атаки такий апетит маємо, що нас легше вбити, ніж прогодувати! — проторохтіло у хлопців за спинами. Вони обернулись і побачили: прямо на клавіатурі, підперши лапою голову, спокійнісінько лежав живий Вірус. Виглядав він, правда, не дуже — був якийсь пом'ятий та блідий, але, що найголовніше, вони знову були разом!

— Ах ти, мавпо комп'ютерна! То ти собі тихенько лежиш і потішаєшся тим, як ми тут сльози за тобою ллемо! — скочив та тикнув Віруса в бік кулаком. Той перекинувся на спину, гикнув і залементував:

— Де так тепер переможців шанують? Я їх з лап піратів вирвав, а за це — штурхани та ляпаси! Невдячні ви, люди, створіння!

НІНА ВОСКРЕСЕНСЬКА

ДИВОВИЖНІ ПРИГОДИ НАТАЛКИ У КРАЇНІ ЧАСУ

Глава перша, в якій Наталка мріє стати дорослою

Чи мріяли ви коли-небудь стати дорослим? Ні? Вибачайте, але я вам не повірю... Бо кожен малюк мало не з пелюшок мріє про доросле життя. Адже воно таке чудове, таке привабливе – вільне й безтурботне! По-перше, не потрібно ні в кого запитувати дозволу, щоб робити те, що хочеш. По-друге, хоч до опівночі дивися телевізор, ніхто тобі й слова не скаже! По-третє, ніхто не вкладає тебе в ліжко о дев'ятій вечора! По-четверте, не мушиш ходити до школи! І морозива можеш з'їсти хоч десять порцій відразу! Й іграшок та солодощів купуй, скільки душа забажає. А вже про хлюпання в калюжі – найулюбленішу дитячу розвагу всіх часів годі й казати. Цим можна займатися з ранку до вечора.

Не знаю, чи такі думки часто зазирають до ваших голів, але Наталка думала про це постійно. Хоча мама стверджувала, що дорослим станеш лише після того, як з'їси пуд солі, але Наталка цьому не вірила: на таке добровільно ніхто не погодиться! Вона дуже хотіла скуштувати дорослого життя без усілякої солі. І щодня мріяла про це, аж доки не трапилась з нею одна химерна пригода.

Почалося все звичайнісінько.

— Наталко, вимкни телевізора! Адже ти ще навіть не бралася за уроки! – вкотре нагадала мама.

— Мамусю, я тільки мультика додивлюсь, – відмахнулася дівчинка, не зводячи очей з екрану. – Тут зараз таке буде...

Але мама й слухати не хотіла, сама вимкнула телевізор.

— Ох, – зітхнула Наталка і попленталася до своєї кімнати.

Вона довго просиділа за письмовим столом, але зосередитися на задачах із математики так і не змогла. Хіба це справедливо? Кожного разу, коли вона зручненько вмотиться на дивані, щоб подивитися цікаву передачу, мама нагадує їй про уроки. А варто лише глянути на комп'ютер, як мама одразу вручає їй довжелезний список того, що треба купити в магазині, чи принаймні просить погратися з молодшим братиком Петриком. «Ой, а якби я раптом стала дорослою! Як мама!» – зітхнула дівчинка. За здійснення цієї мрії вона ладна була віддати що завгодно: навіть найновішу ляльку в мереживній сукні, яку їй нещодавно подарували на день народження. Та хіба це можливо?

Наталка взялася до математики. Але ворони й галки, яких вимагалось полічити в задачі, чомусь порозліталися, і перед Наталкою біліла сторінка зошита, де невпевненою рукою було виведено: «Домашня робота». Натомість в уяві дівчинки зринув образ молодої красивої жінки у вишуканій сукні та черевиках на високих підборах. І цією жінкою була вона, Наталка. Ось вона йде вулицею й зустрічає свою шкільну подругу Софійку. Доросла Наталка дивиться на дівчинку згори вниз, ледь помітно посміхається... й купує одразу десять льодяників на паличці. У Софійки широко розкриті очі від здивування і міцно стиснуті губи від заздрості... Як усе-таки добре бути дорослим!

Так у мріях і минув вечір. Рівно о дев'ятій мама зазирнула до кімнати й нагадала дівчинці, що час вкладатися в ліжко.

— Але... – Наталка хотіла сказати, що не зробила всіх уроків, та замовкла на півслові, бо зрозуміла, що у відповідь почує добре знайоме: «У тебе було достатньо часу, щоб виконати завдання. Ніхто не винен, що ти його згаяла невідь на що».

Тому дівчинка мовчки попленталася до ванної чистити зуби, мимохідь із заздрістю зиркнувши на Петрика. Хлопчик нашвидкуруч згрібав конструктор. Йому до школи йти лише наступного року!

Наталка довго не могла заснути, вигадуючи, що скаже вчительці з приводу невиконаної домашньої роботи. Потім думки їй поплуталися, повіки стулилися, й дівчинку огорнув сон.

Глава друга, в якій Наталка дізнається про існування четвертого виміру

Посеред ночі, коли Наталка додивлялася чудовий сон про своє доросле життя, її розбудило тихе мелодійне дзеленчання. Дівчинка розплющила очі й побачила, що вся кімната залита м'яким зеленавим світлом. Його випромінював старенький бабусин годинник. Обидві його стрілки були на цифрі 12! Це було дивно, адже поламаний старий годинник завжди показував один і той же час – шосту годину. Хоч як тато намагався його полагодити, носив у різні майстерні, та все марно. Лише один старий годинникар сказав, що цього годинника треба тільки завести, і він ітиме, але цей годинникар не мав потрібного ключа.

Тепер старий годинник раптом полагодився сам собою. Мало того – Наталка побачила, що його дерев'яні дверцята відчинилися, й до кімнати прослизнула якась тінь.

— Хто це?

Дівчинка перелякалася і вже хотіла покликати маму, як раптом хтось озвався до неї жіночим голосом:

— Не бійся, дівчинко. Я тут за твоїм бажанням і не зроблю нічого такого, чого ти сама не захочеш! Коли твої очі звикнуть до темряви, ми познайомимося.

Потроху Наталчині очі справді звикли до напівтемряви, і вона розгледіла жінку, яка сиділа в кріслі біля вікна. Зодягнена гостя була трохи дивно. Знизу – пишна довга спідниця із золотої парчі, зверху пом'ята стара футболка з малюнком бридкої зубастої істоти, схожої водночас на крокодила й на курча. На голові жінка мала крилатого капелюшка зі страусовим пером і прозорою вуаллю, де-не-де порваною. На руках – довгі, до ліктя, тонкі рукавички, а довершували картину бували в бувальцях кросівки на ногах.

— Доброго здоров'я, Наталко! Дуже рада нашому знайомству. Я примандрувала сюди з четвертого виміру, щоб виконати твоє бажання. До речі, можеш називати мене просто: Ваша Величносте. У четвертому вимірі є невеличке королівство, а я в ньому — королева!

Оце так! Що воно за четвертий вимір? Яке її бажання прагне задовольнити дивна незнайомка? Наталка губилася в здогадах. Від її страху не залишилося й сліду. В очах дівчинки спалахнула цікавість.

Королева засміялася:

— Ось такі ви всі! Спочатку кажете, що готові віддати все що завгодно за здійснення своєї мрії, а потім навіть не можете згадати, чого ж ви так хотіли! Та гаразд, зважу на твій іще не зовсім свідомий вік і дещо розповім. Слухай-но.

Із розповіді її Величності Наталка довідалася, що світ, у якому ми живемо, має кілька вимірів. Перший – це довжина. Візьміть крейду і намалюйте на асфальті лінію. Ось ви й отримали простір із одним виміром. Біда лише в тому, що потім вам ціле життя доведеться рухатись лише вздовж цієї лінії. А це ж так нудно! Тоді знову візьміть крейду і домалюйте ще одну лінію, перпендикулярну до попередньої. Ви отримаєте двовимірний простір, або площину. Вже веселіше, чи не так? Але ось заковика: у такому просторі не можна підстрибувати вгору або просто видертися на дерево! Тому уявіть собі, що ви вмієте малювати в повітрі, і від тієї точки, де перетинаються дві накреслені раніше на асфальті лінії, подумки намалюйте третю. Вона вестиме вертикально вгору й перетворить наш простір із двовимірного на тривимірний. А вже в тривимірному просторі можна бігати, стрибати й робити все, що заманеться. Але... весь час одне й те саме! Ось тут нам і стане у пригоді четвертий вимір. Намалювати його чи побачити, на жаль, неможливо. Його навіть уявити важко. Але завдяки тому, що він існує, у світі все постійно змінюється.

— Ви називаєте його часом, – завершила розповідь королева. – Все зрозуміло?

— Так.

— Тоді займемося твоїм бажанням.

Наталка спантеличено кліпнула. Цікава розповідь, але навіщо вона їй? У молодших класах такого не вивчають, хіба в старших.

Королева пильно глянула на дівчинку. Її обличчя посуворішало.

— Як, невже ти забула, що хотіла стати дорослою? – запитала вона роздратовано.

— Хіба це можливо? – здивувалася Наталка.

— Дівчинко, – відповіла їй королева несподівано суворо, – ти гадаєш, що я покинула б усі свої невідкладні справи лише для того, щоб прийти у ваш світ і просто потеревенити з тобою? Мені стало шкода тебе, адже дорослі зазвичай такі несправедливі. Ось я й вирішила тобі допомогти.

— Ні-ні! Звісно, мені б дуже хотілося стати дорослою, але я не знаю, як до цього поставиться мама!

— О, — засміялася королева, — запевняю тебе, що твоя мама лише зрадіє такій зміні. Вирішуй, Наталко, іншої нагоди ти не матимеш!

Наталка замислилася, та лише на хвилинку. Справді, мама мало не щодня їй казала: «І коли ти нарешті подорослішаєш, доню!» Отже, вона не заперечуватиме, а справді зрадіє, як і стверджує ця дивна королева.

— Я згодна, — випалила дівчинка.

— Чудово! — заплескала в долоні Її Величність. — Я відчувала, що ми домовимося. Тепер можеш відпочивати. Добре виспись, бо завтра на тебе чекає нове життя.

Королева криво усміхнулася й попрямувала до старого годинника.

— Мало не забула, – раптом сказала вона. – Ти маєш мені щось подарувати, щоб віддячити за послугу. Не заперечуєш, якщо я візьму цей годинник?

— Так-так. Тобто ні... Я маю спитати дозволу у мами... — пробурмотіла Наталка.

Дівчинка розгубилася. Королева це помітила.

— Ось тобі й маєш! – крізь зуби процідила вона. – Хтось збирається стати дорослим, а не може самостійно прийняти жодного рішення. Гляди, я можу піти й без годинника, але ти ще довго залишатимешся малечею.

Королева відвернулася. Якби Наталка могла в цей час бачити і обличчя, вона одразу б помітила, що очі її Величності палали недобрим вогнем, а чоло прорізала глибока зморшка. Та дівчинка нічого цього не бачила, бо її думки були зовсім про інше.

— То що ти вирішила? – знову запитала королева.

«Нехай буде що буде, – подумала Наталка. – Я не відмовлюся від такої нагоди. Годинник однаково зламаний. Від нього ніякої користі». А вголос додала:

— Забирайте, що хочете. Мені не шкода.

— Чудово! Чудово! – зареготала королева. Дикою кішкою вона стрибнула до годинника й торкнулася його.

Почулося різке дзеленчання.

— У тебе все гаразд, доню? – пролунав із коридору мамин голос.

Наталка нічого не встигла відповісти, бо раптом усе стихло. І зеленаве світло, і королева разом із годинником умить зникли. «Який чудернацький сон», – подумала Наталка.

Глава третя, в якій Наталчина мрія здійснюється

Уранці Наталка прокинулася від того, що Петрик наполегливо термосив її за плече:

— Матусю, прокидайся! Я вже зголоднів!

Дівчинка лише позіхнула й відштовхнула брата. Мовляв, чого причепився. Поспати не даєш!

Вона повернулася на другий бік і натягла на голову ковдру. Але Петрик не відставав. Він смикав за ковдру, намагався її стягнути, й волав усе голосніше й голосніше.

— Відчепися! – гаркнула Наталка на брата.

— Ти не моя мама! – заревів Петрик на весь голос.

— Нарешті зрозумів, – із полегшенням зітхнула дівчинка й позвала: — Мамо! Петрик хоче їсти!

Ніхто не озвався.

«Куди це поділася мама? – здивувалася Наталка. – Цікаво, що вона скаже, коли я їй розповім про свій дивовижний сон» Вона солодко позіхнула й раптом відчула, що її ноги впираються в бильце ліжка. А ще вчора...

— Не може бути! – дівчинка підскочила, мов ошпарена. – Невже я виросла за ніч!

Вона з жахом глянула на свої велетенські руки й ноги. Так і є. Капці й шкільне плаття тепер їй хіба на носа налізуть!

Очима дівчинка пошукала старого годинника, який іще звечора стояв на полиці. Він зник.

— Не може бути! – заплескала в долоні Наталка. – То був не сон. Я тепер доросла людина і можу робити все, що заманеться! Відтепер ніякої школи, а тільки розваги й розваги! Всі чули? – Вона глянула на Петрика згори вниз і додала з усмішкою: — А всіляка дрібнота нехай мені й під ногами не плутається.

Хлопчик заголосив так, що в Наталки аж задзвеніло у вухах:

— Мамо!

Дівчинка почухала потилицю:

— Доведеться пошукати маму, бо інакше до нас збіжаться всі сусіди. Ніколи не думала, що ти, братику, здатен волати голосніше від сирени пожежної машини.

Вона обійшла всю квартиру, зазирнула навіть у комірчину, але мами ніде не було.

— Одягайся, ходімо шукати маму. Тільки швидко. Я не хочу марнувати своє вимріяне доросле життя на тебе, — скомандувала вона братові.

Але хлопчик навідріз відмовився йти з дому без сніданку.

Наталка попленталася на кухню, сподіваючись, що перед тим, як піти, мама залишила їм щось на сніданок. Кухонний стіл був порожній. Лише кілька хлібних крихт на столі нагадували про вчорашню вечерю. Але ці крихти облюбувала велика муха, і Наталці здалося, що та боротиметься за свою здобич до останнього.

Дівчинка відчинила холодильник. Учорашній кефір, шматок сиру й кільце ковбаси – це все, що вона знайшла на полицях.

— Мені вистачить, – заспокоївся Петрик, наминаючи ковбаску.

Наталка лише облизнулася. Дарма, вона своє надолужить, коли прийдуть до магазину!

— Помий посуд, – буркнула вона братові, а сама пішла шукати для себе якісь черевики в маминому гардеробі. Зі своїх вона безнадійно виросла!

— Сама помий, – обізвався Петрик. – Я ще маленький!

Він зрозумів, що ця жінка, хоч і дуже схожа на їхню маму, насправді всього лише його старша сестра Наталка. А з нею можна не церемонитися.

Що й казати, настрої у Наталки геть зіпсувався: замість того, щоб насолоджуватися дорослим життям, вона мусить тягатися з молодшим братом у пошуках мами! Єдина відрада — черевики на височезних підборах. Мама їх взувала лише раз, коли вони з татом одружувались. Тато в той день її майже весь час носив на руках.

«Може, зателефонувати татові? – подумала дівчинка. – Він швидко повернеться з відрядження й догляне Петрика, доки повернеться мама». Але як вона пояснить, чому раптом стала дорослою?

— Ти мені свята не зіпсуєш, – сказала Наталка Петрикові, який вовтузився з черевиками. – Одягайся швидше, і я відведу тебе до мами, а сама піду по крамниціях. Як доросла! Чув?

Вона дістала гаманця з маминої сумки й скомандувала:

— За мною, дрібноту. І не відставай!

Вони вийшли надвір. Наталка намагалась усміхатися. Але насправді їй було не до сміху, бо ходити, маючи на ногах черевики з такими височезними підборами, було дуже важко. Вона хиталася, її коліна підгинались, але вдіяти вже нічого не могла, бо повернутися додому й перевзутись їй не дозволяла гордість. Принаймні вона гадала, що то була саме гордість. «Краса вимагає жертв», – утішала вона себе.

Петрик шкандибав десь позаду й постійно скиглив, що черевики йому муляють. Дівчинка глянула на брата й мало не пирснула зо сміху: цей незграба взув черевики не на ту ногу!

До магазину залишалося кілька метрів. Наталка вирішила не гаяти часу на перевзування брата, взяла малого за руку й потягла до дверей.

Додому вони повернулися з цілою горою пакунків. У них були новісінькі, але, з точки зору Наталки, геть непотрібні речі: машинки, роботи, конструктори. Собі Наталка встигла прихопити лише ляльку і косметичний набір. Мамин гаманець спорожнів дуже швидко. Ви спитаєте, чому дівчинка витратила всі гроші на братові іграшки, хоча зовсім не збиралася цього робити? Тому, що її молодший брат, побачивши чергову іграшку, починав тупотіти ногами й верещати на весь магазин: «Купи!», а вона не знала, як його втихомирити. Заспокоювався Петрик лише тоді, коли іграшка опинялася в його руках. Принаймні кілька метрів, які відділяли їх від чергової вітрини, він долав спокійно. А потім усе починалося спочатку.

Ось тоді вперше за цей день Наталка подумала, що бути дорослим не так просто, як їй здавалось.

— Хочу їсти! – перервав її роздуми Петрик.

Наталка згадала, що вони геть забули купити в магазині якісь харчі.

— Дарма, – заспокоїла себе дівчинка. – В холодильнику я бачила двійко яєць. Підсмажу їх – і вийде чудова яечня.

Що, здавалося б, складного в приготуванні яєчні? Ставиш сковорідку на конфорку, вмикаєш і, розбиваєш яйця – і за кілька хвилин усе готово! Повірте, Наталка саме так і зробила. Але варто їй було на хвилинку вийти до вітальні, щоб хоч одним оком глянути мультика, якого дивився в цей час Петрик, як із кухні потягнуло горілим.

— Моя яечня, – сплеснула руками доросла Наталка.

Над сковорідкою чорним стовпом стояв дим. Він змією підповз до кватирки і вирвався на волю. Наталка вимкнула конфорку. Вона ладна була заплакати з відчаю: сковорідка була безнадійно зіпсована, і вони залишилися без обіду.

— Пожежа! – почула вона знадвору голос сердобольної сусідки тітки Мані.

Десь іздалеку долинуло відчайдушне завивання пожежної сирени, яке все наближалось.

Глава четверта, в якій Наталка вирушає у країну Часу

Коли пожежні поїхали, залишивши після себе залиту водою квартиру, Наталка засумувала. Уявіть собі, їй навіть не хотілося похлюпатись у калюжі, хоча калюжі стояли по всій квартирі. Тепер доросле життя вже не здавалось їй таким безхмарним, як раніше. Хоч і не треба ні в кого питати дозволу та навіть ходити до школи, – а все ж і в ньому, виявляється, є безліч усіляких мінусів. Чого варте бодай щоденне приготування їжі й догляд за малечою. А гроші... Наталка й гадки не мала, що вони так швидко закінчуються. Вона встигла купити лише манюсіньку частку того, що планувала. Як їй бути далі? Де взяти грошей на харчі й на все інше? Запитань було більше, ніж відповідей. Певно, мама таки мала рацію, коли казала, що не слід поспішати дорослішати. На все свій час. Дитинство теж для чогось потрібне. Бодай для того, щоб навчатися дорослому життю поступово. Наталка що завгодно б зараз віддала, лиш би знову все стало так, як було.

Утомлена та голода дівчинка задрімала, сидячи на дивані. Петрик уместився поруч, поклавши сестрі голову на коліна

Ось тоді й наснився Наталці дивний сон. Ніби високий старий чоловік із сивою бородою, в мантиї, прикрашеній зірками, схилився над нею, зазирнув у вічі й сказав:

— Привіт тобі, Наталко. Я, Володар Часу, прийшов, щоб допомогти тобі здолати чари королеви Хаосу.

— Якої королеви Хаосу? – перепитала Наталка.

— Це та жінка, яка приходила до тебе минулої ночі.

— А-а...

Дідусь подивився на неї пильно-пильно:

— Ти можеш усе повернути, але для цього мушиш вирушити у четвертий вимір, у країну часу.

— Я згодна, – закричала Наталка. – Якщо це дозволить мені знову стати такою, як я була раніше, і повернути мою маму. Розкажи мені, як потрапити в ту країну.

— Моя люба дівчинко, потрапити до неї просто. Але дуже складно звідти повернутися. Істота з реального світу може перебувати там лише 48 годин і жодної зайвої хвилини! Якщо протягом цього часу ти не звільнишся від чарів королеви, тобі доведеться назавжди залишитися в четвертому вимірі! Чи готова ти ризикнути?

— А моя мама теж там, у країні Часу?

— Ні, вона залишилась у Міжчассі, бо зазирнула до твоєї кімнати якраз тієї миті, коли королева чаклувала. Якщо ти не поквапишся, вона там і залишиться.

— Гарзд, я готова вирушати, – рішуче сказала Наталка. – Якщо іншого виходу немає...

— Тоді слухай уважно і запам'ятовуй усе, що я тобі скажу. Вирушити до країни Часу ти зможеш рівно о 12-й годині. Як тільки велика й маленька стрілки порівнюються й замруть на дванадцятці, заплющ очі й прокажуй: «Секунди – у хвилини. Хвилини – у години. Хай нині брама Часу відчиниться людині». А ще прочитай ось це, – дідусь простягнув Наталці грубезну вкриту пилом книжку і зник.

Наталка прокинулася. Телевізор – на місці, стіл – на місці, крісло – там, де й стояло раніше... Не було лише Петрика й книжки, яку залишив дідусь... Невже їй усе це примарилося?

Наталка мало не заплакала. Аж тут почула за диваном якесь шарудіння. Кинулася туди й побачила, що Петрик сидить на килимі й роздивляється малюнки у її книжці!

— Братику! – зраділа Наталка. – Хочеш, я тобі прочитаю?

Петрик здивовано глянув на сестру, що це з нею? Братиком називає... Пропонує почитати... Відтоді, як вона раптово стала дорослою, сестру було не впізнати. Чари якісь, та й годі!

— Гарзд, – про всяк випадок погодився хлопчик. Сперечатися з такою великою Наталкою він уже не наважувався, сам читати ледь-ледь умів, а дізнатися, про що ця незвичайна книжка, йому дуже кортіло.

— «Історія країни Часу», – прочитала Наталка назву на обкладинці.

«Ніхто достеменно не знав, як і чому виникла країна Часу. Подейкували навіть, що вона існувала завжди, бо час минав, день слідував за ніччю, по весні наставало літо, за літом – осінь, а відтак зима. Усе це відбувалося постійно, і не було цьому ні кінця, ні краю.

Люди сприймали це як належне. Мало хто з них замислювався над тим, що за дотриманням цього суворого порядку стежить Володар Часу, правитель країни Часу.

Мешкали в цій країні незвичайні жителі. Найперше, секунди. Вони безперестанку про щось тріскотіли, постійно кудись поспішали і при цьому завжди намагались догодити пані Хвилині. Кожній хвилині служило рівно 60 секунд. Кожними 60-ма хвилинами правила пані Година. Години підкорялися добам, доби – тижням, тижні – місяцям, місяці – рокам, а роки – вікам.

Чим же займалися мешканці країни Часу? Вони чекали миті свого тріумфу або ж сумували за тим, що їхній час уже минув.

Уся країна складалася з п'яти територій: міста Мрій, палацу Володаря Часу, міста Спогадів, міста Забуття та замку Втраченого часу.

У місті Мрій, звісно, жили мрії.

Хвилини, секунди, місяці та інші мешканці країни Часу чекали тут на свій час. Вони були нашим Майбутнім.

У центрі країни був палац Володаря Часу. У потрібну пору мешканці міста Мрій переселялися сюди. Тут, на Сцені Життя, вони всі разом розігрували виставу, яку ми називаємо Сучасністю або нашим Життям. На жаль, кожен із мешканців країни Часу міг лише раз побувати в палаці Володаря Часу. І кожен – лише у чітко визначений для нього час. Секунди з'являлися там лише на мить. Вони навіть не встигали як слід розгледіти його пишні зали. Віки ж поселялися тут аж на 100 років. Вони приходили до палацу зовсім юними, а залишали його сивобородими дідами.

Коли ж мешканці країни Часу залишали Сцену Життя, вони поселялися в місті Спогадів і могли жити там стільки, скільки люди пам'ятали про них.

Щойно людина забувала про пережите, як мешканці країни Часу, які берегли ці спогади, одразу ж переселялися до міста Забуття. Життя там текло спокійно й розмірено, без жодних несподіванок.

Але було в країні Часу місце, якого всі боялися. Туди потрапляли ті секунди, хвилини, дні, які люди змарнували. Воно так і звалося: замок Втраченого часу.

Саме йому судилося зіграти фатальну роль в історії країни Часу.

Одного разу, багато років тому, до країни завітала зла чаклунка, яка називала себе королевою Хаосу. Вона хотіла обманом захопити палац Володаря Часу й стати правителькою всієї країни. Але здійснитися її планам не судилося, бо Володар Часу навіть на поріг її не пустив. Він добре розумів, що безлад, який принесла з собою ця дивна гостя, може зруйнувати збудоване за довгі віки. Королева страшенно розсердилась і на деякий час затаїлася.

Володар Часу пильно стежив за порядком у країні, й королеві Хаосу тривалий час просто не було там місця. Але скориставшись слушною нагодою, одного дня вона захопила замок Втраченого часу, пообіцяла тамтешнім мешканцям звільнення від сірої нудьги буднів і домоглася того, що вони визнали її своєю королевою. Так на карті країни Часу з'явилося королівство Хаосу.

Невдовзі чаклунка збудувала в замку Сцену, дуже схожу на Сцену Життя в палаці Володаря Часу. Зовні – копія! Але різниця полягала в тому, що на Сцені королеви панував абсолютний безлад (приблизно такий, як буває в кімнаті, де тиждень ніхто не прибирав). Мешканці країни Часу могли з'являтися тут, коли їм заманеться і скільки завгодно разів. Пропуском на Сцену слугував лише милостивий дозвіл королеви.

— Приходьте до мене й живіть у моєму палаці, скільки душа забажає, – спокушала королева Хаосу наївних мешканців.

І вони йшли до неї, як миші на сир. Кожен знаходив поважну причину. Секунди й хвилини сподівалися, що королева дозволить їм довше пожити на Сцені, а про мешканців міста Забуття годі й казати – вони, знаючи, що таке Сцена Життя, хотіли знову на неї повернутися. Навіть якщо ця Сцена й не була справжньою! Бідолахи навіть не здогадувались, які тяжкі випробування чекають на них».

Наталка перестала читати, закрила книжку й серйозно подивилася на Петрика. Якщо вірити годиннику на стіні, якраз за п'ять хвилин мав настати полудень.

— Петрику, – сказала дівчинка, – щоб повернути нашу маму і знову стати колишньою Наталкою, я мушу вирушати в країну Часу. Але я не можу придумати, що робити з тобою. Для такої подорожі ти ще занадто малий.

Хлопчик образився. Отак завжди! Не розповідати мамі, що сестра розбила горнятко, — для цього він уже достатньо великий, а для подорожі, бач, іще не виріс.

— Я піду з тобою, – насупив брови хлопчик. — Тато казав, що я – чоловік і маю захищати свою сестру.

Наталка почухала потилицю. Однаково подіти малюка нікуди.

— Гарзд, – сказала вона. — Але пообіцяй, що не скиглитимеш, не докучатимеш, не дражнитимешся, не...

Наталка перелічувала все, чого не повинен був робити Петрик, аж доки стрілки годинника не порівнялись, а тоді схопила брата за руку і вимовила заклинання.

Глава п'ята, в якій Наталка і Петрик потрапляють у місто Мрій

Раптовий вихор підхопив їх і поніс. Коли політ завершився, вони плюхнулися на щось м'яке й прохолодне. Розплющивши очі, побачили, що сидять на траві край дороги, а вдалині височать гострі шпилі. Петрик хотів було заскиглити, що він, падаючи, забився, але суворий погляд Наталки змусив його пригадати обіцянку. Сльози, які вже готові були бризнути з очей, умиць висохли.

— Ти знову стала колишньою Наталкою, – сказав хлопчик і раптом почав реготати.

— Чого ти? – спитала дівчинка.

— Ти б себе бачила! — аж хапався за живіт Петрик. — Ти стала такою, як раніше, але на тобі мамин одяг!

Так і є. Мамин спортивний костюм теліпався на ній, як на вішалці. Кросівки були величезними. Наталка спробувала зробити кілька кроків, але перечепилась і впала.

Петрик уже качався зо сміху на траві.

— Припини негайно! — закричала на брата Наталка. — Хіба ти не розумієш, що ми так далеко не зйдемо! А маємо лише 48 годин!

Малюк замовк. Він дістав із-за спини пакет:

— Я про всяк випадок прихопив твої речі, – винувато сказав він. – Коли ти читала про країну Часу, я побачив в книжці малюнок, де було зображено дівчинку у величезному светрі, й подумав, що чари там більше не діятимуть.

Наталка на radoщах аж підстрибнула.

— Петрику, – обняла вона молодшого брата, – а ти молодець!

Вона швидко переодяглася. Мамині речі поклала в пакет і заховала під куц.

— Коли повертатимемося додому – заберемо, – пояснила вона хлопчикові. – А тепер гайда шукати Володаря Часу!

І вони рушили до міста. Довго йти не довелося. Місто, шпилі якого вони бачили здалеку, оточував масивний кам'яний мур. Такий, які зазвичай захищали середньовічні фортеці. Наталка бачила їх на малюнках у книжці з історії. Але тут мур був не з сірого каменю, а із синього.

Наталка підвела голову, щоб краще все роздивитись, але тут її за рукав смикнув Петрик:

— Поглянь!

Наталка глянула собі під ноги й побачила, що бруківка на дорозі теж синя. Вони пройшли крізь відчинену блакитну браму й потрапили в абсолютно синє місто: будинки тут були із синьої цегли, двері й вікна пофарбовані в синє.

— Я такого ще не бачив! – сказав Петрик. Він не міг приховати свого захоплення. – Може, пошукаємо дитячий майданчик. Він тут має бути цікавенний!

Хлопчик почав навіть уявляти, як потім розповідатиме сусідським хлопцям про свою пригоду, й очі в нього загорілися ще дужче.

— Почалося, — повернув його до реальності Наталчин голос. – Хіба ти забув, навіщо ми тут? По-перше, нам треба зняти чари королеви Хаосу й повернути маму. А по-друге...

Наталка хотіла сказати, що добре було б, якби вони заодно звільнили країну Часу від підступної королеви Хаосу, але не встигла, бо Петрик її перебив.

— Хіба ти не зрозуміла, що чари давно зникли? Певно, мама вже чекає нас удома, – сказав він. – А ми швиденько знайдемо гойдалку, погойдаємось і гайда додому.

Наталка розгубилася. Може, й справді чари зникли, щойно вони сюди дісталися? Дідусь у мантиї нічого про це не казав... Що робити? Був би тут хоч хтось із дорослих, у кого можна було спитати.

Але на вулицях міста не було нікого, лише вітер свистів поміж синіми будинками.

Раптом Наталці здалося, що в одному з вікон промайнула чиясь тінь. Дівчинка схопила брата за руку й поспішила до дверей.

Петрик уже розкрив рота, щоб прокричати звичне: «Не хочу!», як перед самісіньким їхнім носом сині двері розчинилися навстіж. На порозі стояла жінка у всьому білому. Наталка з несподіванки відсахнулася.

— О, нарешті, хоч одна хвилина припленталася, – сказала жінка. – Кличеш вас не докличешся! Нумо мерщій посуд мити і в оселі прибирати!

Вона тицьнула Наталці в руки відро і щітку й хотіла вже йти.

— Я не хвилина! – запротестувала дівчинка. – Ви не маєте права мене примушувати працювати на вас...

— Що-о-о?

— Те, що чули, — закопилила губу Наталка. Досить із неї посуду й прибирання вдома. Не для того вона потрапила в країну Часу, щоб виконувати забаганки якоїсь тітоньки!

Біле обличчя жінки стало ще білішим.

— Як ти насмілилася...

— Облиш, День-та-Ніч, – раптом почувся голос позаду. – Хіба ти не бачиш, що вони не місцеві? Хіба хвилина, яка себе поважає, вбереться в такі штанці...

— Що вам до моїх штанів... – образилася дівчинка. – Пом'ялися трішки, то й що? – Вона зиркнула на Петрика, мовляв, пристойнішого одягу прихопити не міг?

Хлопчик винувато шморгнув носом: і за це дякуй!

— Так-так, пане Роче, — якимось одразу пом'якшала жінка в білому. – Наші дівчатка завжди одягалися зі смаком. А це якесь опудало городнє, – вона висмикнула відро й щітку з Наталчиних рук і грюкнула дверима просто перед носом у дівчинки.

Наталка озирнулася. Вона побачила, що позаду них стояв стрункий чоловік у синьому костюмі й посміхався.

— Не ображайтеся, панно, вона дуже збентежена й ображена, тому погано себе контролює. Три доби тому від неї втекли останні хвилини. Відтоді День-та-Ніч мусить сама прати, куховарити й прибирати в домі. Це її дуже дратує, бо вона не звикла до такої роботи.

— Куди вони втекли? – спитав Петрик. Досі він ховався за спиною сестри, але тепер осмілів настільки, що наважився заговорити.

— Звісно, до королівства Хаосу. Якщо так буде надалі, доведеться й собі податися світ за очі, й місто Мрій залишиться геть порожнім, – забідкався пан Рік. – Якщо, звичайно, не знайдеться якийсь відчайдух, що порятує нашу країну від лихої королеви Хаосу.

Він глянув на Петрика й Наталку. В його очах спалахнули вогники надії.

— Нам додому треба, — ніби вибачаючись сказав Петрик. — Нас мама шукатиме...

— Ми тут лише для того, щоб чари зняти, – додала Наталка. – Чари зникли самі собою. Отже, робити нам тут нічого.

— То це ти ота дівчинка, яку зачаклувала королева Хаосу? — співчутливо похитав головою пан Рік. — Мушу тебе засмутити. Щойно ти повернешся додому, як чари діятимуть знову. Ось, поглянь, що говорить з цього приводу мудра книга Часу: *«Чари королеви Хаосу, яка заморочила людину з реального світу, не мають сили в країні Часу. Та лише протягом 48 годин. Якщо за цей час людина не звільниться від цих чарів, вона назавжди залишиться в країні Часу рабом королеви Хаосу»*.

Наталка мало не розплакалася.

— Але як, як мені звільнитися від її чаклунства?

— Це знає лише Володар Часу. Отже, тобі слід поспішати до палацу! – сказав пан Рік. — Без чарівної мапи тут не обійтися. Ми, жителі країни Часу, отримуємо таку мапу лише тоді, коли нас викликають до палацу. День-та-Ніч єдина, у кого вона ще залишилася в цьому місті. Решту поцупили посіпаки королеви Хаосу. Отож, доведеться ще раз постукати у двері її будинку.

Доки Наталка роздумувала, Петрик підбіг і грюкнув кулаком у знайомі сині двері.

— Кого це лихий приніс? – почувлося зсередини. День-та-Ніч відчинила двері й сердито глянула на Наталку. – Чого тобі ще?

— Їй мапа потрібна, – миролюбно мовив Рік.

Обличчя, волосся і навіть одяг жінки помітно посірішали. Принаймні Наталці здалося, що вона вже не була такою сліпучо-білою, як раніше.

— Іще б пак, – криво усміхнулася, ніби відповідаючи на думки дівчинки, День-та-Ніч. – Я біла тільки опівдні. Уночі, – вона зблиснула очима, – я буду чорніша від смоли... Заходьте!

Вона почовгала коридором до великої зали. Рік жестом показав дітям, щоб вони йшли за нею.

— Чарівну мапу хочете отримати? – бурчала День-та-Ніч. – Нічого не маю проти. Але спочатку маєте розв'язати задачу.

Наталка з Петриком презирнулися.

— Я ще й до школи не ходжу, – випалив Петрик.

Наталка насупила брови: вирішувати задачі вона не надто любила

— Без цього не обійтись, – розвів руками пан Рік. – Чарівні мапи задарма не даються. День-та-Ніч тим часом звідкись дістала листок паперу й почала читати:

— Усі знають, що Земля кругла і що вона обертається навколо своєї осі. Повний оберт навколо осі Земля здійснює за 24 години, тобто за добу. Сонце увесь цей час практично перебуває в одному й тому ж місці, Земля повертається до нього то одним боком, то іншим. Ось, наприклад, Земля повернулася так, що Сонце осяє Америку. Там – день. Зате протилежний бік Землі (той, де Азія) в цей час у тіні. Там – ніч. Таке відбувається постійно: Земля обертається, і скрізь день змінює ніч, а ніч — день.

У кожній частині Землі зміна дня й ночі відбувається у різний час. Люди, щоб було зручніше, розділили нашу планету на 24 частини. Кожна з них називається часовим поясом. Якщо переміщуватися з одного часового поясу в інший, час буде щоразу змінюватися на одну годину. Коли рухаєшся на захід, він буде зменшуватися, коли на схід – збільшуватиметься. Існує навіть лінія, яку називають лінією зміни дат. На захід від неї ще день вчорашній, а на схід – уже сьогоднішній.

А тепер задача. Є двоє міст: Синє й Жовте. Ви, приміром, мешкаєте в Синьому і дуже любите дивитися мультики. Але сталося так, що у вашому місті зіпсувалися всі телевізори. Ви надумали полетіти до Жовтого міста, де живе ваш приятель. Мультики в Жовтому місті починаються о шостій вечора. Синє місто розташоване за два часові пояси на схід від Жовтого. Час, протягом якого літак із Синього міста, долітає до Жовтого, – 1 година. А ось розклад польотів: десята година ранку, друга година дня і сьома година вечора. Коли потрібно вилетіти, щоб устигнути якраз на початок?

Наталка довго думала. Вона взяла шматочок крейди й почала малювати схему розташування міст на підлозі. День-та-Ніч лише стогнала: «Ой, хто ж після тебе прибиратиме», але мужньо стримувалася, щоб не кинутись на дівчинку з кулаками. Години за дві Наталка із задачею впоралася.

— О сьомій вечора, — нарешті випалила вона й помітила, що в цей час Петрик звів очі до неба й покрутив указівним пальчиком біля скроні.

Друзі, хто хоче, може повірити Наталці на слово, а хто сумнівається – може її перевірити і сам розв'язати задачу.

Напівпритомна День-та-Ніч, опираючись на руку пана Рока, підійшла до старовинної шафи. Щойно Наталка знайшла розв'язку, шафа відсунулася вбік, відкриваючи невелику нішу в стіні. Там лежала згорнута у рулон мапа, перев'язана рожевою стрічкою.

— Бери, – ледь чутно сказала День-та-Ніч, – і мерщій забирайтеся звідси. Бо я ще мушу випрати килим, на якому залишилися брудні відбитки ваших ніг, а тоді вимити від крейди підлогу й протерти всі ручки дверей, яких ви торкалися брудними руками. Геть!

Наталка і Петрик кулею вилетіли з будинку й побігли, аж курява здійнялася. Аж біля міської брами їх наздогнав Рік.

— Добре бігаєте, – сказав він, відхекуючись. – Я маю вас попередити про одну дуже важливу річ: хоч що б з вами не трапилось, не звертайте з дороги. Зрозуміло?

— Атож! – кивнув Петрик. – Не хвилюйтеся, дядечку. Ми вже не маленькі.

І малюк рішуче закрокував назустріч пригодам. Країна Часу починала йому подобатися. Наталка поспішила слідом за братом, і невдовзі місто Мрій розтануло вдалині синім маревом.

Глава шоста, в якій Наталка і Петрик опитнюються в лабіринті королеви Хаосу

— Наталко, зачекай! Наталко, я втомився! Наталко, дивись, який гарний жучок! – забувши про всі свої обіцянки, скиглив Петрик, бо єдине, чого він тепер хотів, – це просто полежати на травичці й відпочити.

Дівчинка не звертала на брата жодної уваги. Вона вважала, що вони й так втратили багато часу на порожні балачки.

— Зараз розгорнемо мапу і подивимось, чи далеко до палацу, – сказала вона, щоб якось утішити брата.

Наталка хотіла розгорнути мапу, але та вислизнула з рук і впала на дорогу. Дівчинка нахилилася, щоб її підняти, та чарівний шматок паперу раптом загорлав:

— Стій, не наближайся, руками не торкайся!

Наталка аж підскочила з несподіванки. Петрик одразу перестав скиглити і з цікавістю глянув на мапу. Він простягнув руку і хотів її узяти.

— Не займай, – зупинила хлопця сестра. – А раптом вона кусається!

— Наталю, вона розмовляє!

— Чую. Але це не означає, що вона безпечна. Зрозумів?

Петрик позадкував.

Мапа підвелася, обтрусилася й скривила губи:

— Як ви смієте ображати мене, Чарівну Мапу в чотирнадцятому коліні? Чи ви знаєте, що весь мій рід належав до найшляхетніших мап країни Часу, а моя прапрапрабабуся удостоїлася честі прикрасити собою експозицію музею в палаці Володаря Часу. Вона поки що єдиний екземпляр колекції, яка зветься «Не робіть так»!

Наталка й Петрик презирнулися.

— Чого мовчите, ніби в рот води понабирали? Хіба ви мапи ніколи не бачили?

— Такої, щоб розмовляла? Ні, – чесно зізналася Наталка.

Мапа розправила свою рожеву стрічку й хмикнула:

— Казала мені знайома ворона, що є на світі мовчазні мапи, але хіба в таке можна повірити? Хоча говорити чи мовчати – це особиста справа кожного. Я мовчати не буду!

— Ми це вже зрозуміли, – знову презирнулися Наталка з Петриком.

— Нехай нам покаже найкоротшу дорогу до палацу, – прошепотів хлопчик сестрі на вухо. — Вона ж каже, що чарівна...

— Справді! Показуй нам дорогу! – підхопила Наталка.

Але Мапа ніби її й не чула. Вона саме зайнялась своєю стрічкою і ніяк не могла зав'язати такого бантика, який би їй сподобався.

— Агов! — гукнув до неї Петрик.

— По-перше, не «агов», а «пані Мапо», – образилася вона. – Ще не вистачало, щоб якісь невміті хлопчачки й дівчатка вчили, що мені робити...

«Ти ба, яка цяця», – подумала Наталка, але сперечатися не наважилась і миролюбно сказала:

— Пробачте, пані Мапо, чи не були б ви такі ласкаві провести нас до палацу найкоротшою дорогою.

Мапа посміхнулася так широко, як тільки дозволяв її формат:

— Оце вже краще. Слухай мене дуже уважно, я починаю давати корисні поради, – сказала Мапа. – Порада перша: мусиш у всьому слухатися лише мене. Порада друга: маєш берегти мене від пилу та бруду, а також від вогню й води. І порада третя: не слід набридати мені безконечними розпитуваннями. Палац ти побачиш за п'ятнадцять хвилин. Після того ще дві години шляху, і ти – досягнеш мети.

— Аж дві години? Чи немає коротшого шляху?

— Люба дівчинко, я не звикла двічі повторювати сказане. А тепер хочу подрімати. Ти ж потурбуйся, аби мене не тривожили.

Наталка згорнула Мапу й поклала до кишені.

Оце так чарівна Мапа! Того не кажи, того не роби!.. Та якби вона знала, то й не подумала б розв'язувати задачу!

— Ходімо, — буркнула дівчинка, і вони пішли далі.

За п'ятнадцять хвилин, як і обіцяла Мапа, діти опинилися на вершині пагорба і справді побачили палац. До нього було ще далеченько! Наталка помітила й вузьку стежину. Вона звертала ліворуч від шляху і зникла в долині. Нею можна було дістатися до палацу найдовше за півгодини!

— Наталко, ходімо навпрошки, – запропонував Петрик.

— Але ж пан Рік нас попереджав, щоб ми не сходили з дороги, – сказала дівчинка. — Та й Мапа радила...

— Ходімо... — не вгамовувався Петрик. — З нами нічого не трапиться. Тут усе як на долоні.

— Гарзд. Ходімо, – подумавши трохи, дозволила себе вмовити Наталка. Їй, як і хлопчикові, зовсім не хотілося витратити час на довгу дорогу. Тим паче що палац — ось він, на відстані простягнутої руки.

Вони звернули на стежину, яка невдовзі привела їх до лісу. Діти нерішуче зупинилися. Ніби ліс як ліс. Пташки співають. Квітів багато... Та щойно вони опинилися у затінку дерев, як усе змінилося. Крони дерев сплелися, стало геть темно. З глибини повіяло цвіллю й болотом. А що сталося з деревами? Чорні, з гілками-пазурами.

— Чому ж ми одразу цього не помітили?! – Наталка круто повернулася й побігла стежиною назад. Петрик — за нею. Але там уже була стіна з непролазних чагарів, які вирости у них на очах.

— Що ж нам тепер робити? – заломила руки Наталка. – І навіщо було сходити зі шляху?

Петрик голосно заплакав. Наталка витерла його сльози носовою хустинкою.

— Фе! Звідки ця вологість? – почули вони раптом Мамин голос.

Мапа виповзла з кишені, у яку дівчинка щойно поклала вогку від сліз хустинку, озирнулася й сказала:

— Ага! Ви не лише ігноруєте мою другу корисну пораду, але й збочили зі шляху!

— Ми хотіли, щоб швидше, – схлипуючи, виправдовувався Петрик.

— Цить! І припини рюмсати. Волога мені шкодить. Нам треба думати, як звідси вибратись, бо, якщо я не помиляюся, – а я ніколи не помиляюся, – ми потрапили до лабіринту королеви Хаосу!

Петрик замовк. Але тепер заридала Наталка. Сльози, мов горошини, котилися з очей.

— Годі рюмсати, – Мапа взяла носову хустинку й почала витирати Наталчине обличчя. А потім поклала хустинку до іншої кишені Наталчиних штанів.

— Ой, – несподівано пролунало звідти. – Невже є ще на світі люди, які не знають, що я боюся вологи? Негайно вийми мене звідси!

— Звідки? – злякано запитала Наталка. Голос чувся звідкись знизу.

— З кишені, звичайно. Я не бажаю сидіти в одній кишені з вогкою хустиною!

— Хто ти?

— Годинник.

Наталка глянула на Петрика. Хлопчик ніяково опустив очі.

— Я про всяк випадок прихопив мамин годинник, – зізнався він. – Ми ж збиралися в країну Часу...

Наталка вивернула кишеню. На долоні опинилося невеличке кумедне створіння. Схожим на мамин годинник у нього був лише циферблат. Воно чіпко вхопилося за пальці, коли Наталка спробувала поставити його на землю.

— Я не люблю стояти на землі, я – ручний Годинник. І я радий вітати тебе, Наталко, в моїй рідній країні Часу! Тут просто чудово, чи не так?

— Ох, – зітхнула дівчинка, — хіба можу я зараз належно оцінити красу країни Часу? – А сама подумала: «Зараз цей Годинник почне мені давати корисні поради, як Мапа...»

Але він не почав. Натомість дуже здивувався, що очі дітей червоні від сліз.

— У вас щось трапилося, — підсумував Годинник.

— Атож... – зашемерала Мапа. — Хіба ти не бачиш, в лабіринті!

— О, пані Мапо, вибачте, що не помітив вас й не привітався. Як поживаєте?

Мапа розсердилася:

— Годі теревенити. Краще допоможіть нам вибратись звідси. Ця вологість мене вбиває.

Годинник почухав потилицю.

— Здається, щось пригадую. Цей лабіринт потрібно пройти рівно за годину. До того ж кожен наступний відтинок до розвилки ми маємо проходити рівно за п'ять хвилин. За таких

умов хвилинка стрілка покаже, якою дорогою йти. Отож, мусимо вирушити тоді, коли вона вказуватиме дванадцятку, тобто найраніше – о сьомій годині.

Хвилини спливали дуже повільно, але щойно Годинник вимовив: «Уперед!» Наталка з Петриком рушили вздовж живої огорожі. Цілу годину вони блукали і вже майже втратили надію вибратись, як раптом Петрик попереду побачив просвіток.

— Ура! Ми дійшли! — підстрибнув він на radoщах.

Але тут із кишені Наталчиних штанів висунулася Мапа.

— Рано радієте, – скептично сказала вона. — Вийти, ми, звичайно, вийшли. Але не вийшли на дорогу. Це, шановні, не що інше, як Бездоріжжя — місцина, де на нас можуть чекати різні дуже неприємні несподіванки. Мені розповідали, що якимось одна хвилинка, збившись із дороги...

Годинник не втримався і завважив:

— Пані Мапо, чи вам не соромно дітей лякати?

— Ще чого! А чим вони думали, коли зійшли з дороги? — відрізала Мапа. — Не слухалися мене, тепер мають клопіт!

Годинник лише похитав головою.

— Не журіться, – спробував він утішити Наталку з Петриком, які вже не здавалися рішучими шукачами пригод, а радше нагадували переляканих галченят, що випали з гнізда. — Я вам дещо розповім про мешканців країни Часу. А за розмовою швидше кудись – та вийдемо.

Ось тоді Наталка й Петрик дізналися, що Місяць обертається навколо Землі за 29 (із хвостиком) діб. Цей відтинок часу називають місяцем. Ще стародавні вавилоняни завважили, що приблизно через кожних сім днів і ночей відбувається зміна фази Місяця. Світило то збільшується — від вузького серпика до чверті круга, від чверті до повного (тоді кажуть — Місяць уповні, або ж Повня); то знову зменшується. Ці сім діб почали називати тижнем. А коли астрономи Вавилону дослідили рух інших небесних тіл, вони виявили, що не лише фази Місяця змінюються. Не залишається сталим і розташування самих небесних тіл – Місяця, Меркурія, Венери, Сонця, Марса, Юпітера, Сатурна. Від тих далеких часів до наших днів дійшов семиденний тиждень, у якому кожен день перебуває під впливом певної планети. Приміром, англійська назва неділі Sunday — день сонця, а понеділок – Monday — день Місяця. Тоді люди гадали, що всі планети обертаються довкола Землі, а тепер знають, що це не так.

Отак Годинник розповідав, а Мапа голосно хропіла в Наталчиній кишені, – і вони непомітно підійшли до височенного кам'яного муру. Перед муром протікала річка. Годинник нашорошив вуха: може, варто розбудити Мапу?

— Досить нам і поради! – сказала Наталка. – Самі впораємось. Я й так бачу, що це якесь місто.

Вони пройшлися берегом уздовж муру, доки не побачили брами. І тут несподівано почули гомін – зовсім близько хтось весело розмовляв і сміявся.

За мить до брами вийшла урочиста процесія. Попереду виступав поважний добродій у сурдуті. За ним – кілька панночок у барвистих сукнях.

Добродій підніс догори правицю, і всі замовкли.

— Гей, кого там чорти принесли? – почулося з протилежного берега річки. За всіма ознаками той сердитий голос не належав добрій і шляхетній істоті, адже він то зривався на собачий гавкіт, то переходив у зміїне шипіння.

— Ми маємо запрошення, – не надто впевнено відповів добродій у сурдуті. – Негайно впустіть нас.

На тому березі річки щось вискнуло й заскрипіло. Це почав опускатися підвісний міст.

— Гадаю, було б незле до них приєднатися і проникнути в місто, – запропонувала Наталка.

Доки Петрик розмірковував, вона зникла у натовпі. Годинник в останню мить устиг застрибнути їй до кишені.

— Усе-таки добре, що ми втекли, – раптом почула Наталка розмову двох панночок.

— Тепер будемо жити, мов у казці...

— Втекли? – хотіла перепитати дівчинка, але не встигла, бо натовп якраз ринувся до мосту й підхопив її.

Знову щось заскрипіло. «Ще один міст», – подумала Наталка. І помилилася. Це за її спиною з гуркотом опустилися ґрати. Учасники процесії здивовано Perezирнулися. За мить такі ж ґрати опустилися й попереду. Прибульці опинилися у вузькому проході брами.

— Як ви смієте так поводитися з гостями? – обурилася одна з панночок. – Ми поскаржимося Королеві!

На це глузливий голос відповів:

— Ласкаво просимо до замку Втраченого Часу! Її Величність нетерпляче очікувала на вас і завчасно веліла приготувати найтемніше та найвогкіше підземелля. Ги-ги-ги! А завтра вас пошлють на роботу.

У мурі прочинилися важкі двері. Стражники почали одного за одним штовхати в темряву учасників процесії. Разом з ними покотилася сходами й Наталка.

Глава сьома, в якій Наталка знайомиться з Улюбленою Хвилиною королеви

— Куди вони поділися? – рюмсавав під муром Петрик. Ніби щойно Наталка була поруч, а тепер вона зникла безслідно. — Що я робитиму? Куди йтиму? Як знайду палац Володаря Часу?

Мапа й Годинник залишилися в сестри. Хлопчик геть розгубився. Сльози котилися з його очей, падали на траву і струмками стікали в річку. Та раптом:

— О соля! О соля міо! — почулося з його кишені.

— Хто це? – перелякався Петрик.

Голос змовк на якусь мить. Мабуть, у кишені думали, що відповісти.

— Якщо я скажу, що я МТ №345782, ти однаково нічого не зрозумієш. Треба пригадати, як ви, люди, нас зазвичай називаєте... О, здається, згадав! Мобілками! – випалили з кишені.

— Ти – мамин мобільний телефон? – перепитав Петрик.

— Так, ти прихопив мене, коли ви з сестрою вирушили в країну часу.

Хлопчик почервонів:

— Я подумав, що він може знадобитися...

— Правильно подумав! Ми, мобільні телефони, майстри на всі руки! До речі, ти можеш називати мене просто Мобом. Хоча моє повне ім'я Мобільний Телефон системи МТ 345782 Рожевий. А тепер дістань мене з кишені, бо мені набридло сидіти в суцільній темряві.

— Згода, – радо відповів Петрик. Він був щасливий з того, що у нього так несподівано з'явився приятель. Разом вони знайдуть і палац, і все що завгодно. Хлопчик не раз чув, як мама вихваляла свій телефон, який має компас, годинник, термометр, радіоприймач, плеєр, може приймати телепрограми, записувати телефонні розмови і не тільки.

— У якій частині світу розташований палац, про який ти говорив? – діловито спитав Моб.

— Не знаю, – знизав плечима Петрик. Хлопчик зрозумів, що радіти зарано.

— Зрозуміло. У такому разі компас нам точно не знадобиться, – почував потилицю Моб. – Треба запитати дорогу в місцевих мешканців. Онде, бачу, хтось наближається!

Справді – до брами мчала чорна карета, запряжена четвіркою вороних коней.

— Гей! Добрі люди! — закричав Моб, розмахуючи коротенькими ручками й підстрибуючи на товстеньких ніжках.

— Гей! Гей! – приєднався до нього Петрик.

Карета зупинилася. Моб і Петрик не зводили очей із чорних дверцят. Вони поволі відчинилися. Двійко пошарпаних кросівок виринули з каретного мороку й ступили на землю.

— Що ви робите в моєму королівстві? – почувся згори суворий голос.

Петрик із Мобом підвели очі. Перед ними руки-в-боки стояла жінка у крислатому капелюсі.

— Ми тут випадково, – промимрив Моб, але жінка його не слухала.

— Як ви насмілилися з'явитись без мого запрошення? – продовжувала горлати вона. – Гей, охороно! Зв'яжіть їх! Удома розберемося, хто вони такі.

Охоронці швиденько підскочили до Петрика й Моба.

— На коліна перед королевою Хаосу! — прокричали вони, збили друзів із ніг і зв'язали міцною мотузкою. Карета попрямувала до брами.

— Сама королева? – тільки й устиг прошепотіти Моб.

У цей час в підземеллі замку Наталка сумно дивилась на похмуру сіру стіну й навіть не думала про те, щоб звідси вибратись, бо це їй здавалося просто неймовірним. Несподівано з її кишені висунулася Мапа.

Вона солодко позіхнула й сказала:

— Як я добре виспалася! — Потім насупила тонкі брови й спитала: — Де ми? Чому тут так темно?

Наталка хотіла відповісти, чесно розказати всю правду, але Мапа її випередила.

— Не може бути, – заволатала вона, заламуючи руки, — це дівчисько завело нас у замок Втраченого Часу. Варто було мені очі на хвильку заплющити, як вона знову вскочила в халепу...

— Пані Мапо... – хотів вступитися за Наталку Годинник, але її було не зупинити.

— Чому? Чому мене завжди віддають якимось недолугим подорожнім? О, моя лиха доле! Нумо, підтримайте мене, – звернулася вона до учасників процесії. – Невже ви не хочете насварити разом зі мною це неслухняне дівчисько? Ану хором: це все через тебе. Це все через тебе!

Пані в барвистій сукні й чоловік у сурдуті в один голос заволатали:

— Ти винна у всьому! Ти!

Наталка закрила обличчя руками. Вона мало не плакала.

— Годі, – змилювалася нарешті Мапа. – Не волайте, бо в мене вже голова болить. Я знаю, як звідси вибратися...

Усі обступили Мапу. Вона відчула, що настав її зоряний час. Так, вона знає, що в підземеллі є підземний хід, який веде назовні. І вона покаже цей хід, якщо її гарно попросять...

Наталка зраділа, що їй дали спокій. Доки Мапа виголошувала промову, дівчинка сіла біля стіни і сперлася на камінь, який трохи виступав уперед.

— Щоб мене упросити, – повчала Мапа, – треба сто разів сказати «люба пані Мапо» і сто п'ятдесят – «зробіть нам ласку», а потім...

У підземеллі щось загуркотіло. Наталка відчула, що кудись провалюється.

— Ой-ой! — закричала вона. — Що це?

— Це підземний хід, — сказав Годинник. — Мабуть, той, про який говорила Мапа.

— Не може бути! – всі в'язні підземелля підбігли до Наталки.

Припленталася й Мапа.

— Знову ти мені все зіпсувала, – сердито сказала вона дівчинці. – Але мусимо йти, бо вибиратися звідси треба негайно.

Вони вибрались назовні й опинились по інший бік муру. Учасники процесії дременули так, що лише курява здійнялася. І лише Наталка нікуди не бігла.

— Петрику! — гукала вона. – Петрику!

Дівчинка сподівалась, що її брат сидить десь тут і чекає на неї, але хлопця ніде не було.

— Нам треба йти! — сказала Мапа. — Нічого з твоїм братом не станеться. Потім його знайдемо.

— Таки треба, – кивнув і Годинник.

Наталка вже готова була з цим погодитись, але тут вона побачила, як із муру їй махає рукою якесь розкуйовджене дівчисько у зім'ятій сукенці в горошини.

— Стійте! Стійте! – кричало воно. – Маю для вас новину!

— Наталю, ходімо, — смикнув дівчинку за рукав Годинник.

— Атож, – підхопила Мапа, – забираймося звідси мерщій, доки нас не угледіли стражники... Лихий приніс на нашу голову цю Хвилину!

Але дівчисько на брамі не заспокоювалося:

— Чи ви поглухли! Кажу вам, стійте! Хочете, щоб я покликкала варту? – й дістало свищика. — А що, злякалися?

Дівчисько засвистіло. Звідки й узялися охоронці, які обступили подорожніх щільним кільцем.

— Що з ними робити, панно Хвилю: кинути у підземелля чи втопити у річці? – спитали охоронці в дівчиська.

Та задоволено зареготала, а тоді скомандувала:

— Ведіть їх сюди. Я з ними сама розберуся.

Довелося Наталці знову йти скрипучим підвісним мостом.

Хвиля вже чекала на них. Вона хутко розштовхала вартових і підхопила дівчинку під руку. Наталка ледь устигла запхати до кишені Годинника й Мапу.

— Я знаю, хто ти, – тим часом тріскотіла Хвиля. – Ти дівчинка з реального світу, яка подарувала Її Величності чарівного годинника. О! Без цього у королеви нічого б не вийшло. Тому нічого не бійся, ти будеш найбажанішою гостею нашого замку. Ходімо, я тобі все покажу. Ти хочеш спитати, хто я така? – Дівчисько на мить зупинилося, задерло носа й урочисто вимовило: – Я – Улюблена Хвилина королеви. Коли Її Величність подорожує, я залишаюсь тут головною. Ти, мабуть, зголодніла? Ходімо.

Дівчисько потягнуло Наталку за собою в будинок із високими сходами й колонами на ганку. Мапа лише на хвилину визирнула з Наталчиної кишені й знову сховалася. Дівчинка ледве встигала за Хвилю, аж перечепилася об поріг.

— Яка ти незграба! — зареготала Улюблена Хвилина королеви.

Вони опинилися у великій світлиці з довгим столом посередині. Увесь стіл був заставлений вазочками з морозивом!

Хвиля тицьнула пальцем в одну з вазочок, набрала на палець морозива й почала їсти. Вона так кумедно цмокала, що Наталка не стрималась і засміялася.

— Ти чого? – запитало дівчисько.

— Коли Петрикові ще не було й року, він їв так, як ти! – пояснила Наталка. Вона раптом знову згадала, що загубила брата. Хотіла спитати у Хвилі, чи та нікого не бачила, але Мапа боляче штовхнула в бік і просичала: «Мовчи!» – Мама забороняє нам так їсти. Вона каже, що класти лікті на стіл, їсти руками, цмокати й плямкати – непристойно!

— Наталко, – скривила уста Хвиля, – ці дорослі геть тебе зіпсували! Яка радість їсти ложкою? Пильнувати, щоб не забруднитися? Забудь усе, що тобі казали, і роби те, що хочеться! – І гордовито додала: – Адже ти в королівстві Хаосу! Для початку спробуй їсти так, як я! – І вона спочатку занурила долоню в морозиво, а потім почала злизувати його язиком. Морозиво капало на скатертину й розмазувалося по обличчю. Але Хвиля не звертала на це жодної уваги.

— Ти мусиш робити так само, – прошепотіла з кишені Мапа. – Нехай вона гадає, що ти така, як вона...

Наталка вагалася. Вона вже ладна була занурити пальця у вазочку з морозивом, як раптом двері з гуркотом розчинилися, і на порозі з'явилася сама королева Хаосу.

Щойно Хвиля глянула на свою господиню, як одразу зрозуміла, що та зла, мов сто чортів. Королева мало не з порогу жбурнула в Хвилю кросівкою:

— Навіщо ти привела сюди цю дівчинку?! Вона зрадниця! Я не хочу і більше її бачити! — закричала вона.

Хвиля кліпала очима й дурнувато усміхалася.

— Ваша Величносте, – спробувала заперечити вона. – Хіба не ви казали, що ця дівка вам добряче прислужилася, подарувавши чарівного годинника?

Королева насупила брови:

— То було вчора, а сьогодні біля свого замку я впіймала шпигунів. Це був твій брат, Наталко. А з ним якась невідома істота, яка назвалася Мобом.

— Петрусь тут, – заплескала в долоні Наталка. – Але він узяв без дозволу мамин мобільний телефон. Ой, що буде...

Хвиля зиркнула на дівчину спідлоба.

— Мало того, щойно я ледь не перечепилася ось об це! – Королева дістала з-за спини золоту клітку, в яких зазвичай тримають пташок.

У клітці сидів сумний Годинник. Наталка автоматично засунула руку в кишеню. Кишеня була порожньою.

— Отже, годинник твій, – сердито сказала королева. – Я так і знала. Невже тобі невідомо, що в королівстві Хаосу годинникам заборонено з'являтися під страхом смерті?

Наталка знітилася: вона справді цього не знала.

— Мене це не обходить, – відрізала королева. – Хвилю, прослідкуй, щоб цю компанію доправили у найглибше підземелля замку. Зараз я маю невідкладні справи, а завтра вирішу, що з ними робити. Іржа давно мене просила доправити їй годинничка при нагоді...

Глава восьма, в якій Годинник розповідає про таємницю королеви Хаосу

Наталка обережно вийняла Годинника з клітки. Він лежав на її долоні й стогнав:

— Невже я ще живий? Я так перехвилювався! Я зупинюся, таки зупинюся!

Аж тут із кишені виповзла Мапа.

— Ага, – мовила вона. — Ми знову в підземеллі. Цього треба було чекати. Я завжди казала: не варто зв'язуватися з Годинником! Куди йому до мене, Мапи. Сиджу тихенько й не випадаю з кишені!

— Мапо, люба Мапо, не гнівайся, – почав благати Годинник. – Я у всьому винен. Це через мою цікавість і Наталчине падіння. Краще підкажи, чи є вихід із цієї темниці?

— Вихід? – перепитала Мапа. – Ви тільки подивіться на цього нахабу! Я працюю без відпочинку, щоб вивести нас на велику дорогу, а він лише все псує. Ні, вони обоє все псують... А тепер: «*Мапо, люба, порятуй!*» – Мапа закопилила губу й відвернулася. Але лише на хвилинку. – Гаразд, умовили. Вихід тут, звичайно, є. Треба стати посередині й добряче тупнути. А-а-а! Дівчинко, знову ти не дослухала! Тупати треба, якщо хочеш потрапити в дзеркальну кімнату, а вихід назовні — ліворуч від східців. А-а-а!

Вони сковзали вниз вузьким жолобом, доки не потрапили в абсолютно круглу кімнату. Всі її стіни, підлога й стеля були дзеркалами.

— А ось як вибратися із дзеркальної кімнати, я не знаю, – підсумувала Мапа.

Наталка її вже не слухала. Вона розгублено озиралася й мало не плакала: Петрик загубився, а вони замість того, щоб його шукати, замкнені у дзеркальній пастці!

Лише Годинник не занепадав духом. Навпаки, він радісно стрибав по кімнаті й щось весело бурмотів собі під ніс. Мапа не стрималася.

— Друзі пізнаються в біді, – скривилась вона. – Ми ускочили в халепу, а він радіє...

— Ви не розумієте, – схвильовано сказав Годинник. – Це не пастка. Це наші ключі до порятунку! Відколи я випав із Наталчиної кишені, я встиг трошки поблукати будинком і... підслухати, як королева говорила сама до себе: «Я скоро стану наймогутнішою в країні Часу. Нарешті чарівний годинник потрапив мені до рук, тепер залишається лише поцупити ключ у Володаря Часу і його завести. Я вже підіслала в палац своїх шпигунів. Скоро жаданий ключ буде в мене. А поки що чарівний годинник почекає в надійному місці – у дзеркальній кімнаті. Про існування знаю лише я!» – Потім вона засміялася й закружляла по кімнаті.

Мапа зиркнула на Годинника спідлоба: «Тепер він буде героєм дня, а на мене ніхто не звертатиме уваги». Вона вимушена була з цим змиритися і лише гордо завважила:

— Я теж знаю про існування дзеркальної кімнати

— Але ти не знала, що тут сховано чарівного годинника, — вигукнула Наталка. – Годинничку, нумо пригадай, може, королева щось казала про те, як його дістати?

— Про це не турбуйся, – усміхнувся Годинник. – Щойно ми розгадаємо шифр, як дзеркала відчиняться.

— Який шифр?

— Бачите, в дзеркалах відображаються годинники. Якщо правильно визначити час, який вони показують, і записати його на дзеркалі, спрацює потайний замок!

— Чудово! — заплескала в долоні Наталка. — Хто це має зробити? Мапа?

Мапа перелякано глянула на дівчинку. Хоч вона й прожила в країні Часу все життя, але не мала жодного уявлення про те, як визначати час.

— Ні, — сказав Годинник, — не Мапа, а той, хто віддав чарівного годинника королеві...

Наталка позадкувала.

— Я можу не впоратися...

— Мусиш ризикнути. Ми маємо забрати чарівного Годинника, доки королева не накоїла лиха. І пам'ятай: одна помилка — і ми залишимося тут назавжди, — попередив Годинник. — Подивися на мене уважно й запам'ятай, котра година. Я буду стояти поруч із тобою, коли ти розв'язуватимеш цю задачу. Можливо, це тобі допоможе.

Наталка рушила до першого дзеркала. Якщо ви, друзі, хочете себе перевірити, спробуйте виконати завдання разом із Наталкою.

Моб стояв посеред брудної кімнати підземелля й репетирував:

— Ваша Величносте! Я радий прислужитися вам як ваш...

— Підлабузник!

Петрик уже кілька годин спостерігав за ним і лише хитав головою: це ж треба так себе не поважати. Хто б міг подумати, що мобільні телефони — такі ниці створіння! Тільки про власну шкуру й думають.

— Петрику, не жартуй так! — надувся Моб. — Її Величності не потрібні підлабузники, їй потрібні вірні слуги. А я створений для того, щоб служити...

— То служи моїй мамі. Як і раніше.

— Не можу. Твоєї мамі тут немає.

— То служи мені!

— Не хочу. Ти не забезпечиш мені належних умов утримання.

— Королева тобі їх забезпечить, — криво всміхнувся Петрик, — якраз тут, у підземеллі...

Моб закопирив губи:

— Вона не знає всіх моїх можливостей. А коли дізнається, відразу візьме жити до палацу.

— Гляди, гляди, — Петрик зрозумів, що марно витрачає час. Моб не хотів нічого слухати. Хлопчик перестав звертати увагу на його бурмотіння й узявся вкотре обстежувати стіни: може, десь знайдеться бодай якась зачіпка або натяк на вихід. Але стіни були вологими й гладкими — жодної дірочки чи тріщини.

Раптом страшенний гуркіт змусив склепіння кімнати здригнутися. Двері розчинилися, вартові увірвалися до в'язниці, схопили Петрика й Моба і поволокли довгим коридором нагору.

— Втеча! Втеча! — лунало підземеллям. — Дівчинка зникла! Годинник зник!

Глянувши на перелякані обличчя охоронців, Петрик зрозумів: трапилося щось дуже важливе. У глибині душі він сподівався, що це важливе безпосередньо стосується його або сестри.

Хлопчиків не довелося довго грати у здогадки, бо сама королева Хаосу вибігла назустріч вартовим, схопила Петрика за комір і почала трусити, як грушу.

— Куди вони могли піти? Кажі! Не скажеш? То я зітру тебе на порошок!

Петрик мовчав. По-перше, він міг лише здогадуватися, що сталося з Наталкою, відколи він загубив її біля мосту, а по-друге, навіть якби він щось і знав, однаково нічого б не сказав цій поганій королеві...

Хлопчик зціпив зуби.

— Вельможна пані, — раптом почув він улесливий Мобів голос. — Я радий прислужитися вам у скрутну хвилину. Я розповім усе, що знаю...

— А що ти знаєш? — королева пильно на нього подивилася.

— Майже нічого... Але я можу розважити Вашу Величність! У мене є гарні мелодії, ігри, інтернет – усе, чого забажає душа! — хвалився Моб.

— Нам не до розваг! – вона відкинула надокучливу істоту ногою.

Моб упав, але швидко підхопився:

— У мене є план, як спіймати Наталку, – випалив він.

Королева повернула до нього голову:

— Кажи!

— Вона неодмінно повернеться по свого брата, якщо дізнається, що йому тут непереливки... Треба лише, щоб хтось їй про це повідомив...

Королева усміхнулася. Справді, навіщо ганятися за дівчинкою по всьому королівству, якщо можна просто заманити її куди слід.

— Я бачу, ти справді можеш бути корисним, – сказала королева.

— Радий прислужитися Вашій Величності, – розцвів Моб.

— Зрадник! — проказав Петрик. Він поклявся, що обов'язково розкаже мамі про все, що тут сталося. Недарма мама хотіла позбутися цього телефона – постійно скаржилася, що він ненадійний.

Королева поманила Моба, підчепила його тонким пальцем із довгим нігтем.

— Ти можеш бути дуже, дуже корисним! — заворкотіла вона. — А-а-а! Що це? – раптом відкинула телефон у дальній кутку. — Годинник? Знову мені підсунули годинника! Охороно! Викиньте його негайно звідси!

Аж тут Моб згадав, що на його дисплеї висвічувався час. Яка недбалість! Він забув вимкнути цю функцію! Моба огорнув такий великий смуток, що він...розрядився.

Королева побачила, що Моб лежить без руху, відкинула його ногою й сказала:

— Так йому й треба! Нехай усі добре запам'ятають, що годинникам тут не місце!

— Не місце! Не місце! — підхопили охоронці.

Доки всі кричали, а королева ходила, задерши носа від пихи, Петрик непомітно підняв Моба й сховав у кишені.

— Викиньте його на смітник! А хлопця замкніть! — наказала королева й вийшла.

— На смітник! На смітник! – підхопили охоронці, але як не шукали, так Моба і не знайшли. Спересердя вони схопили Петрика й зачинили його в темній коморі.

Глава дев'ята, у якій Наталка потрапляє в Драконові гори

Наталка й досі не могла повірити, що впоралась із завданням. Хоча тепер, коли чарівний годинник був у неї в руках, а сонечко світило їм в очі, важко було в цьому сумніватися.

— Ти молодець! – зачаровано дивився на неї Годинник. – Тепер я буду всім розповідати, яка ти розумна дівчинка.

Він укотре згадував, як хвилювався, коли Наталка мало не помилилась і не написала замість «пів на шосту» – «пів на п'яту»! Але дівчинка своєчасно схаменулася й виправила помилку. Дзеркала зарипіли й відкрилися, і вони побачили схованку, в якій стояв чарівний годинник, і вихід. Це була хвилина Наталчиного тріумфу, яку спокійно не могла пережити лише Мапа.

— Так, вибралися ми із замку королеви, то й що? Однаково потрапили на Бездоріжжя. Куди йти? Га? Не знаєте? І я не знаю... – бурчала вона всю дорогу.

Ні Наталка, ні Годинник і справді не знали, куди йти, але раптом удалині дівчинка побачила знайому постать. Це була Хвиля. Її сукенку в горошок можна було впізнати, мабуть, за кілометр!

Хвиля була дуже схвильована:

— Наталко, я втекла із Замку, щоб попередити тебе: Її Величність вислала погоню. Сторожа влаштувала засідку. Там, на узбіччі, вони чекають на тебе.

— Ось хто нам покаже дорогу! – зраділа Наталка.

Мапа схопилася за голову:

— І думати про це не смій! Краще нам розвернутися й чкурнути щодуху в протилежному напрямку. Це ж Улюблена Хвилина королеви!

Наталка завагалась. Можливо, вона цього разу й дослухалась би до поради Мапи, але Хвиля зазирнула їй в очі й віддано сказала:

— Я така щаслива, що знайшла тебе...

— Звісно, – ехидно вставила Мапа. – Інакше б ти не виконала наказу королеви.

— Пані Мапо... – насупив брови Годинник. – Може, вона щиро хоче допомогти.

— Не вірю.

— А я вірю, — втрутилася Наталка. – Людям треба вірити. Так мені мама говорила.

Мапа махнула рукою, мовляв, робіть, що знаєте, я вас попередила, і сховалася в кишені.

Наталка замислилася. Якщо на дорозі влаштовано засідку, як же дійти до палацу Володаря Часу? Невже знову доведеться брести Бездоріжжям?

— Що ж нам робити, Хвилю? Якщо ми зійдемо з дороги, нам не дістатися до палацу!

— Наталко, щодо цього не варто хвилюватися. Я проведу вас. Я знаю Бездоріжжя, як свої п'ять пальців.

— Хвилю, ти – справжня подруга! – розчулилася дівчинка. – Вибач, що раніше недобре про тебе думала.

Мапа не всиділа в кишені і знову висунулася.

— Наталко, кого ти слухаєш? – сказала вона. – Це ж найнечемніша, найпідступніша хвилина в країні Часу. Невже знехтуєш моїми порадами і підеш за нею?

На мить обличчя Хвилі спохмурніло, але невдовзі знову стало привітним.

— Я дивуюся, – сказала вона. – Ти, Наталко, така розумна дівчинка, а дозволяєш цьому старому паперовому шматтю собою командувати!

— Хвиля – моя приятелька, — мовила Наталка до Мапи. – Вона щойно врятувала і мене, і вас, попередила про небезпеку. Тому я вирішила: ми зійдемо з дороги!

Якби дівчинка могла читати чужі думки чи бодай звернула увагу на те, як в очах Хвилі спалахнули недобрі вогники, коли Наталка завагалася, може, вона б і не піддалася на вмовляння Улюбленої Хвилини королеви. Бо саме в цю мить Хвиля вирішила поки що не казати дівчинці про долю її брата, а заманити в пастку, щоб заслужити ще одну подяку Її Величності.

— Ми не лише уникнемо засідки на дорозі, але й швидше потрапимо до палацу, — щебетала вона. – Вір мені! Я не підведу!

Хвиля схопила Наталку за руку, засміялася й повела Бездоріжжям.

Вони йшли і йшли, а полям та лукам не було ні кінця ні краю. Як Наталка не вдивлялася в горизонт, сподіваючись, що ось-ось там з'являться обриси палацу, але все марно. Дівчинка дуже стомилася.

Аж раптом Хвиля смикнула її за рукав.

— Поглянь, – сказала вона, – онде сидить Метелик бажань! Хочеш його спіймати?

Наталка глянула туди, куди показувала Хвиля, побачила на ромашці гарніюсінького метелика. Але вона була занадто втомленою, щоб за ним ганятися.

— Іншим разом. Ми ж поспішаємо, – сказала вона.

Хвиля засміялася:

— Відразу видно, що ти нічого не знаєш про нашу Країну. Тобі дуже пощастило, кожен мешканець країни Часу мріє впіймати цього метелика, але щастя побачити його випадає дуже небагатьом. Ось як тобі зараз.

— Що ти маєш на увазі?

— Дурненька! Це ж Метелик БАЖАНЬ – упіймай його, і будь-яке твоє бажання здійсниться! Зрозуміла?

Наталчину втому мов рукою зняло. Вона підхопилася й побігла за Метеликом.

— Стій! – навздогін закричала їй Хвиля. – Я хоча б годинника потримаю...

Наталка глянула на Хвилю із вдячністю: оце справжня подруга. Вона віддала чарівного годинника, якого досі тримала в руках, і гайнула наздоганяти Метелика, який із ромашки перелетів на чорнобривця, а далі на троянду і полетів, полетів...

Наталка не могла сказати, як довго вона ганялася за Метеликом, але врешті-решт упала, знесилена.

— Я його не наздогнала, – заплакала вона. – Він був зовсім поруч...

Дівчинці стало дуже сумно через марно згаяний час.

— Не журися, – раптом почула вона чийсь голос зовсім близько. Підвела очі і побачила, що Метелик сидить зовсім поруч на сірому камені. – Можеш вважати, що ти мене спіймала. Хочеш фото на згадку?

— Не хочу, – схлипнула Наталка. Вона ще не вірила своєму щастю. – Я хочу, щоб ти виконав моє бажання...

Дівчинка не договорила. Метелик затупав ніжками й закричав:

— Чи ви подуріли? Хто тобі сказав, що я виконую бажання?

— Хвиля!

— Зрозуміло. Насправді я звусь Метеликом невиконаних бажань, але підступна королева Хаосу розповсюджує про мене неправдиві чутки. А все для того, щоб ні я, ні інші мешканці країни Часу не мали й хвилини спокою. А тепер слухай мене, дівчинко, і запам'ятовуй, що скажу. А скажу я дуже корисну річ: ніколи не сподівайся, що хтось прийде й за тебе щось зробить! Здобувай усе власною працею!

Після цього Метелик змахнув крильцями й полетів. Наталка озирнулася. Хвилі ніде не було. Вона зникла разом із чарівним годинником. Дівчинка гірко заплакала. Лише тепер вона зрозуміла, що втратила чарівного годинника, не знає, що сталося з її молодшим братом, та ще й опинилась казна-де! Замість полів і луків перед нею височіли зловісні гори.

— Мов шипи на спинах драконів... – мовила дівчинка.

— Тут хтось згадав про драконів? – наполохано визирнув із кишені Годинник.

— Та не драконів, а Драконові гори! – уточнила Мапа, – хоча в Драконових горах зазвичай водяться дракони. — Мапа багатозначно глянула на Наталку: – А мені можна не боятися. Я ніколи не чула, щоб який-небудь дракон спокусився таким шматтям старого паперу, як я. Проте пообідати маленькою неслухняною дівчинкою жоден дракон не відмовиться!

Мапа відвернулася. Певно, цього разу вона розгнівалася не на жарт. Годинник тихенько щипнув Наталку за руку: нумо, вибачся!

— Вибачте мені, пані Мапо, — жалібним голосом почала дівчинка. — Ніколи більше я так не чинитиму. Слово честі, пані Мапо, віднині завжди слухатимуся вас.

Мапа ледь повернула голову:

— Слово честі?

— Так!

— Гаразд, вибачу тобі. Але це вже востаннє!

— Звісно! — зраділа Наталка. — До речі, пані Мапо, я не думаю, що в цих горах водяться дракони. Їх могли так назвати через он ту гору.

— Справді, — мовила Мапа. — Ця гора схожа на сонного дракона.

Несподівано Годинник затремтів од хвилювання:

— Чорна гора, схожа на сонного дракона. О, тільки не це! Не хотів би засмучувати вас, але в цих горах напевне водяться дракони. Принаймні один з них. Це Дракон, який поглинає час!

— Ох, любий мій Годиннику, — з очевидним полегшенням мовила Мапа. — Не раджу вам на ніч читати страшні казки. Як вам таке могло спасти на думку! Дракони, які поглинають час, узагалі не існують!

— Але ж він перед нами, — і Годинник оповів давню легенду.

«Колись, дуже давно, в цих горах мешкав величезний лихий Дракон. Казали, що він жив тут споконвіку. Але в ті часи всі уникали Бездоріжжя, тому й не відали про нього. Ті з мешканців країни Часу, хто побачив його, назавжди зникали.

Та настав день, коли драконові набридло полювати на випадкових блукальців, які збилися з дороги. Він заявив: «Я тут наймогутніший. Про це мають знати всі!»

І Дракон полетів до палацу Володаря Часу.

Мешканці палацу, навіть сам Володар Часу, не на жарт злякалися, коли побачили на майдані величезне чорне чудовисько. Володар Часу запитав Дракона, хто він такий і що йому треба.

— Я великий і могутній Дракон, – відповів прибулець. – Я хочу, аби щодня до мене в гори приводили кількох мешканців країни Часу. Інакше я зруйную всі ваші міста і з'їм усіх жителів.

Що було робити? Володар Часу велів щодня кільком мешканцям міста Забуття або міста Спогадів рушати в Драконові гори. «Доведеться жертвувати минулим. Так ми порятуємо сучасне і майбутнє», – сказав він. Відтоді цього дракона почали називати Драконом, який поглинає час. Мабуть, саме через це ніхто по-справжньому не знає давньої історії. Все, про що знають люди, – уламки спогадів мешканців країни Часу, яким поталанило уникнути драконової пащі.

Але Володар Часу не втрачав надії приборкати кровожерного дракона. Він звернувся по допомогу до Великих духів Всесвіту. Коли духи дізналися, як бідують мешканці країни Часу, вони вирішили допомогти. «Ми не можемо знищити дракона, – сказали вони, – але можемо його приспати». Духи Всесвіту відібрали у дракона силу й помістили в чарівному годиннику, якого віддали на довічне зберігання Володареві часу. А дракон заснув.

Але духи Всесвіту застерегли Володаря Часу, щоб він пильнував годинника і ніколи його не заводив. Дракон спатиме тільки за умови, якщо годинник буде цілий. Розіб'єш годинника – дракон прокинеться. Заведеш годинника – здобудеш драконову силу і владу».

— Годиннику, чому ти раніше не розповів цю історію? Тепер зрозуміло, що королева хоче сили і влади дракона, – підсумувала Наталка. – Але я не розумію, чому Володар Часу не носив чарівного годинника увесь час із собою?

Годинник засміявся:

— Бо він важкий. Значно приємніше й легше носити ключі від нього. Володар Часу мудро вчинив, сховавши чарівного годинника в реальному світі. Хто б його там шукав? А ключа Володар завжди носить на ланцюжку на шиї.

— Хто, хто... Королева Хаосу, – скептично сказала Мапа. – Вона добре знала, що там є дівчатка, готові вибвкати всі таємниці.

Мапа зиркнула на Наталку, але дівчинка навіть оком не повела. Вона тяжко задумалась, уперше в житті зрозумівши, якого лиха могла накоїти!

Глава десята, в якій з'являється Іржа

Наталка бігла так швидко, як лише могла.

— Стій, навіжена! – кричала Мапа, яка не встигла застрибнути дівчинці до кишені. – Ти ж без мене пропадеш!

Наталка на мить зупинилася, підхопила Мапу й сказала:

— Ми мусимо попередити Володаря Часу про те, яке лихо насувається на його країну, – й припустила щодуху.

Десь у глибині душі вона ще сподівалася, що Хвиля – не шпигунка королеви, яка виманила в неї чарівного годинника. Може, вона просто заблукала в полях і тепер шукає її, Наталку. Тому мимохідь дівчинка пильно роздивлялася навколо. Проте ніде не було видно жодної живої душі. Аж раптом:

— Рятуйте! Допоможіть!

Це був голос Хвилі. Наталка зупинилась так різко, що Мапа з Годинником вилетіли з її кишень.

— Мені почулося, що Хвиля кличе на допомогу, – сказала Наталка.

— І мені, – підтримав її Годинник.

Мапа лише скривила губи:

— Звідки їй тут узятися, вашій Хвилі. Вона вже давно плазує перед королевою й вихваляється, як спритно обвела нас довкола пальця.

Утрюх вони підійшли до краю яруги, звідки чулися крики. На дні сиділа... Хвиля!

— Ой, Наталочко! Де ти була? – накинулася Хвилина, щойно побачила Наталчине обличчя вгорі. – Покинула мене напризволяще! Я ще мушу за собою й цього важелезного годинника тягати.

Спочатку Наталка страшенно зраділа. Отже, Хвиля й справді заблукала! Але потім пригадала історію з Метеликом бажань...

— Не може бути! — вигукнула Хвилина, коли почула, що Метелик зовсім не здійснює бажань. – Вибач, Наталю, мене ввели в оману. А я так у це вірила і хотіла тобі допомогти!

Хвиля сказала це нібито щиро, тож Наталка, недовго думаючи, вхопила велику палицю й простягнула новій подрузі.

— Дякую, — сказала Хвилина. – Я вже думала, що змарную в цій ямі решту життя. Тримай свого годинника.

Після цього Хвиля обняла Наталку за шию. Дівчинка не чекала цього й відступила на крок до краю яруги. Піщаний край обвалився. Наталка відчула, що земля тікає з-під ніг. З переляку вона випустила чарівного годинника. Той упав на дно яруги.

— Ой! Він розбився! — закричала Наталка.

— Ні! – заспокоїла її Хвиля. – Там м'яко, як на перині. Лише брудно й вогко. Тримай руку, бо й ти впадеш!

Та було пізно. Край яруги обвалився. Наталка сторчака полетіла вниз. Хвиля не встигла висмикнути своєї руки з Наталчиної і полетіла слідом.

— Оце так подруга! – криво всміхнулася Хвиля. – І мене за собою потягла.

— Вибач!

— Дарма. Якось виберемося! Скажи лишень своїм приятелям, щоб чекали нас нагорі й шукали довгу мотузку або щось подібне.

Мапа з Годинником дивилися згори. У них і в думках не було кудись лізти!

— Ми на вас зачекаємо. Ми щось знайдемо і вас витягнемо!

Наталка, оговтавшись, кинулась шукати чарівного годинника. Але його мов корова язиком злизала.

Знову обнищпорили дно яруги, і знову марно. Годинник мов крізь землю провалився. Несподівано у схилі Наталка помітила велику чорну діру. Хвиля ретельно її обстежила і сказала:

— Тепер я розумію, куди подівся годинник. Це слуги Іржі. Бачиш той рудий слід на піску — це вони тягнули нашого годинника

— Хто така Іржа? І навіщо їй годинник? – не могла збагнути Наталка.

— Це їй на обід, а може, на вечерю, хіба я знаю! – розвела руками Хвиля. — У будь-якому разі мусимо поспішати: перед тим, як подати годинника на стіл, його розберуть на деталі!

— О ні! — жажнулася дівчинка. Вона забула про свій страх і ступила під чорне склепіння підземного ходу.

Щойно денне світло поступилося печерному мороку, як їх миттю оточили невеличкі кулькоподібні істоти й войовниче вищипали зуби.

— Тікаймо! Це слуги Іржі! — прошепотіла Хвиля, але тікати було запізно. Істот було дуже багато і щохвилини ставало все більше.

— В'яжіть їх! – пролунало в печері. Миттю дівчат оплутали міцними мотузками, вклали на візок і потягнули кудись у глибину печери.

— Не бійся, – прошепотіла Хвиля, намагаючись підбадьорити Наталку, – Іржа у добрих стосунках із королевою. Отже, доки я звуся Улюбленою Хвилиною королеви – нам нічого не загрожує.

Загнали сурми, і в печеру врочисто занесли великий фотель. У фотелі солодко дрімало руде кудлате створіння неймовірних розмірів. Це була Іржа.

— Ваша Рудавайте, – улесливо мовив головний охоронець, – чи не zvolите ви розплющити очі й глянути на наших, тобто на ваших, – звісно, коли буде на це ваша ласка, – гостей.

Іржа розплющила очі:

— Обід? Уже накрили стіл?

— Ваша Рудавайте! Це не обід, це гості...

— Гості? Я не потребую гостей на обід. Але якщо це якийсь пузатенький годинничок...

— очиці Іржі зблиснули, та за мить вона знову задрімала. На дівчат вона й не глянула.

І тут озвалася Хвиля:

— Ваша Рудавайте! Її Величність королева Хаосу передала вам кілька дуже апетитних цвяхів!

Іржа стрепенулася:

— У моїй печері сторонні? Головний охоронцю, хто вони?! — було видно, що Іржа розлютилася не на жарт. — Кажеш, вони від королеви? Розв'яжіть їх, нехай підійдуть ближче!

Хвиля підштовхнула Наталку вперед. Іржа застигла з розкритим ротом, коли побачила дівчинку. Отямившись, вона лагідно усміхнулася:

— Ой, яка краса! Яке чудове руде волосся! Дівчинко, як тебе звати?

— Я – Наталка.

— Наталка! Як гарно! Що привело тебе в мою печеру?

— Ваша Рудавайте, – озвалася Хвиля, – дозвольте, я розповім.

Іржа зиркнула на Хвилю. Вона врешті остаточно прокинулася:

— Яка приємна несподіванка! Сама Улюблена Хвилина королеви! Я рада, що мене не забувають. Разом і пообідаємо! Скажу вам по секрету, що мої лайдаки добули десь гарненького годинника! Мені навіть шкода його їсти.

— Ваша Рудавайте, перебила її Хвиля. – Саме про цього годинника я й хочу з вами поговорити. Його не можна їсти!

— Хвилю, я поважаю королеву, але невже ти хочеш залишити нас без обіду?!

— Ваша Рудавайте, коли ви дізнаєтеся те, що знаю я, ви самі не захочете його їсти.

Іржа нашорошила вуха.

— Це годинник-убивця! Володар Часу підкинув його, щоб він на безлюдних стежках чатував на самотніх мандрівців, які йдуть у королівство Хаосу, — випалила Хвиля. – Тому, хто знайде годинника, Її Величність обіцяє винагороду: 100 порцій найсмачнішого в королівстві морозива! Ми з Наталкою давно йдемо по його сліду. Нарешті вистежили в тій ярузі. Та, на жаль, ваші слуги поцупили годинника просто перед нашим носом.

Наталка здивовано дивилася на Хвилю й не розуміла, навіщо та верзе таку нісенітницю.

— Усього лише? – Іржа була розчарована. Вона чекала на щось більш неймовірне. – Ні, мабуть, я його таки з'їм.

— Це розгніває королеву, – завважила Хвиля.

— Ти так гадаєш? – сумно зітхнула Іржа, – гаразд, забирайте вашого годинника. Гей, слуги, принесіть сюди мою здобич!

Ніхто не обізався. Іржа знову зітхнула:

— Мало того що зосталася без обіду, та ще й слуг не докличешся!

— Ваша Рудавайте, – улесливо сказала Хвиля, – нехай Наталка сходить по годинника.

Іржа махнула рукою: робіть, мовляв, що хочете.

Наталка миттю пірнула в один із отворів печери, де, за словами Хвилі, була кухня. Щойно дівчинка пішла, як Хвиля схилилася до вуха Іржі й щось зашепотіла.

Наталка побачила, що чарівний годинник стоїть на столі цілісінький і неушкоджений. Вона, не тямлячи себе на радощах, схопила його й притиснула до грудей.

Коли ж повернулася в печеру, то побачила, що настрій Іржі значно поліпшився. Перед нею лежали великі цвяхи.

— Хвилю, серденько, зроби мені ласку! Віднеси їх на кухню і скажи, щоб негайно приготували обід! Я вже гину з голоду.

Щойно Хвиля вийшла, Іржа сказала:

— Наталко, я багато чула про твої пригоди. І не вірю Хвилі: королева не доручала вам вистежити годинника! Гадаю, що ти не надто прагнеш зустрітися з королевою. Я допоможу тобі. Адже я вперше бачу таку гарну РУДУ дівчинку! Хочеш годинника – забирай. Не хочеш казати, навіщо він тобі, – то й не кажи! Я зовсім не така погана, як про мене пліткують. Просто я – слабка! – Вона нахилилася й прошепотіла дівчинці на вухо: – Обожною годинники. Особливо з підливою із зеленої плісняви. Королева Хаосу про це довідалась і тепер мене використовує. Так, я служу Її поганій Величності за годинники, які вона мені надсилає на обід. Але такій РУДІ дівчинці я не можу не допомогти.

— Дякую, Ваша Рудавосте! – зникла Наталка. — Як же ви мені допоможете? У мене майже не залишилося часу...

Іржа продовжувала:

— Я покажу тобі найкоротший шлях до палацу Володаря Часу.

— Не може бути!

— Слухай уважно. Коли вийдеш із моєї печери он тим виходом, – Іржа показала, яким саме, – побачиш пагорб. Там і починається Примарний міст, – сказала вона таємниче.

Наталка була впевнена, що знає, про який пагорб ідеться, але ніякого мосту там не було!

— Я ж тобі людською мовою кажу: міст Примарний. Тобто він ніби є, а насправді його немає. Або навпаки, його ніби немає, а насправді він є. Зрозуміла? – почала сердитись Іржа. Наталка кивнула, але вона так нічого й не зрозуміла. – Щойно ти повіриш, що міст існує, як він насправді з'явиться. Засумніваєшся — пропаде, і тебе підхопить течія Часу. Дійшло? – І буркнула собі під ніс: – Сподіваюся, вона знає, що час тече... – Потім додала: – А тепер іди, бо Хвиля повертається! – І наостанок прошепотіла: – Не вір їй, дівчинко. Її таки послала королева.

Іржа підштовхнула Наталку до виходу. Дівчинка рушила туди, де вдалині ледь пробивався крізь темряву сонячний промінчик.

Глава одинадцята, в якій Наталка, нарешті, дістається до палацу Володаря Часу

Наталка помчала до пагорба так, що аж вітер у вухах свистів. Забігши на вершину, вона побачила не міст, а величезного котиська.

Наталка заплющила очі й уявила, яким має бути той міст. Коли вона їх розплющила, Примарний міст постав перед нею у всій своїй красі.

— Ой! — закричала Наталка, й забувши про все на світі, побігла до мосту, але перечепилася об котячу лапу й упала.

— Що ти робиш? – обурилася дівчинка підводячись.

— Не пускаю тебе без квитка, – промуркотів кіт. – Ходять тут усілякі дівчиська, міст дурно топчуть...

— Тобі що до того мосту?

У відповідь кіт вигнув спину, вищирив зуби й засичав:

— Я наглядач цього мосту, і ніхто не має права по ньому ходити, не заплативши. Зрозуміла?

Він посунув на дівчинку.

Як Наталка збігла з пагорба, вона не пам'ятала. Жахливий котисько все ще стояв на вершині й войовничо нявчав. Дівчинка розгубилася. Що робити? У кого спитати поради? І ратом вона згадала про Мапу і Годинника, яких залишила біля яруги.

— Як же я могла про них забути?

Вона чимдуж побігла туди, де були її друзі. Але побачила тільки Мапу. Вона висіла на своїй рожевій стрічці на куці й стогнала.

— Що трапилося? – спитала Наталка.

— О! – ледь чутно сказала Мапа. – Вони підкралися непомітно і схопили його. А мене жбурнули у куц... Це неподобство! Я такого не переживу!

Наталка нічого не розуміла: хто підкрався? Кого схопили? І де, врешті-решт, Годинник?

Мапа аж підскочила.

— Ясна річ, що ти нічого не розумієш! Швендяєш казна-де, а на нас слуги Іржі напали. І забрали Годинника! – вона заломила руки. – О, мій чудовий Годинничку! Який ти був ввічливий і лагідна! Що я без тебе робитиму?!

І тут дівчинка збагнула, яка підступна Іржа. Доки Наталка бігала до Примарного мосту, Іржа захопила Годинника. Але звідки вона про нього дізналася? Хіба Хвиля розбазікала?

— Годі рюмсати, – сказала Наталка Мапі. – Ходімо Годинника виручати. Ой і непереливки буде тій Іржі!

Вони рушили до печери Іржі. Мапа мовчки вказувала шлях, бо раптом з'ясувалося, що вона може чудово орієнтуватися як на дорозі, так і на Бездоріжжі.

Наталка страшенно обурилася, коли це почула.

— Ти брехала нам увесь час? – закричала вона.

Мапа спочатку почервоніла, потім зблідла.

— Ні, – якомога лагідніше проказала вона. – Просто я не говорила всієї правди. Подумай сама, хіба я могла довіряти такій неслухняній дівчинці, якою ти була спочатку. Зараз – інша річ. Ти дуже змінилася.

Але як не виправдовувалася Мапа, Наталка – ані пари з уст.

— Вибач, – вичавила із себе Мапа наостанок, бо зрозуміла, що дівчинка на неї дуже образилася. – Я більше так не буду. Ось ми вже майже прийшли.

Наталка хотіла сказати, що пробачає їй, аж раптом мало не ніс до носа наткнулася на Хвилю. Мапа засичала. Наталка ладна була кинутись на колишню подругу з кулаками. Але та лише радісно пискнула і кинулася обніматись.

— Наталю, Наталю, – щебетала Хвиля. – Я така щаслива, що знайшла тебе. Іржа обвела тебе круг пальця. Вона віддала зовсім не того годинника. Ось той годинник, якого ти подарувала королеві!

Хвиля подала дівчинці годинника. Наталка розгубилася. Переводила погляд з одного годинника на другий. Вони були однаковісінькі. Лише циферблат у одного білий, а в другого – сірий. Який же з них чарівний? Цього Наталка не могла згадати, хоча дивилася на той годинник щодня, коли жила в реальному світі.

Хвиля теж була спантеличена.

— Тепер і я не знаю, який із цих двох годинників твій, – сказала вона. – Та не біда, візьмемо до палацу обидва. Там роздивимось.

— Хвилю, – сказала Наталка, згадавши про свої сумніви, – наш Годинник зник!

— Який? Ще один годинник?

— Зараз мова про наш із Наталкою Годинник, – втруtilася Мапа, – його викрали!

— А-а! Ваш Годинник! – Хвиля лукаво посміхнулася. – Може, це він? – і вона дістала з кишені Годинника.

— Мапо, – зраділа Наталка, – поглянь! Вона врятувала нашого Годинника з пазурів підступної Іржі! – І пригорнула Хвилю до серця.

Дівчинка не помітила, що в цей час Годинник смикав її за штанину й белькотів:

— Ніхто мене не рятував. Я сам...

Але його ніхто не почув, бо Хвиля хутко схопила його й засунула до Наталчиної кишені.

— Тепер гайда до палацу Володаря Часу, – сказала Наталка. – Я знаю коротку дорогу! Але...

— Що? – спитала Мапа. Вона була здивована, звідки дівчинка може знати ДОРОГУ, якщо це її, Мапина робота? Невже вона більше нікому не потрібна?

— Там, біля Примарного мосту, сидить здоровенний котисько й нікого не пропускає!

Мапа заплескала в долоні:

— Він сірий, кудлатий і має зелені очі?

— Так. Звідки ти знаєш?

— Це мій давній приятель, – гордо мовила Мапа. – Показуй, куди йти!

Хвиля лише мовчки слухала їхню розмову й не втручалася. Вона чула про існування Примарного мосту, але ніколи його не бачила. Буде що розповісти королеві!

Кіт дуже зрадив, коли побачив, що Наталка повертається.

— Я знав, що ти передумаєш, – промуркотів він. – Квитки у нас зовсім недорогі.

Всього...

Він замовк на півслові, бо з Наталчиної кишені вилізла Мапа.

— Пані Мапо, радий вас бачити, – вимушено усміхнувся Кіт. – Ви до нас у справах?

— Так, пане наглядачу Примарного мосту. Чи як вас там?

Котище примружив зелені очі:

— Он ви про що! Тут якась помилка, пані Мапо. Я вперше бачу цю дівчинку. Вона переплутала мене з однією із моїх сестер-близнючок. Вони люблять називатися наглядачами мосту й виманювати в довірливих мандрівників канапки.

— Що-що? – перепитала Мапа. – Раніше я не чула ні про яких сестер-близнючок.

— Ох, – зітхнув кіт. – Я справді маю двох сестер-близнючок. Мене звати П'ята-Двадцять-П'ять. А їх Без-Тридцяти-П'яти-Шоста і Двадцять-П'ять-На-Шосту. Ви не уявляєте, як я стомився відповідати за їхні витівки!

— Гм, – здивувалася Наталка. – Дивні у вас імена. Якись не котячі.

— Імена як імена, – образився кіт. – Адже я не звичайний кіт, а кіт із країни Часу. Крім цього, мені значно приємніше називатися П'ята-Двадцять-П'ять, аніж Мурчиком, як раніше! Що означає «Мурчик», я не знаю. Але я дуже добре пам'ятаю, що таке П'ята-Двадцять-П'ять! Це час, коли я отримую сардельки... – мрійливо замурчав кіт. – Не дивіться на мене так. Я їх заробив, прислужившись Володареві Часу.

— Я пам'ятаю цю історію, – скептично сказала Мапа. – Ти маєш пожиттєву порцію сардельок за одну-єдину мишу, яку ти впіймав у палаці.

— Пані Мапо, то була велика люта миша ... – ображено мовив кіт.

— Та не в самих лише сардельках справа, – продовжувала тим часом Мапа. – Пам'ятаю, як ти змусив кількох бідолашних хвилин вудити для тебе рибу, сказавши, що перстень Володаря Часу випадково упав у воду і його проковтнула якась рибина.

— Пані Мапо, не згадуйте. Я так тоді об'ївся, що досі на рибу дивитись не можу.

— А що сталося з тим місяцем, якому ти наплів щось про скарби. Він перекопав тобі мало не весь пагорб?

— Він устиг до палацу своєчасно, а я посадив на пагорбі дині. Чудовий був урожай! Хіба я вас не пригощав тоді?

Мапа лише похитала головою.

— Пані Мапо, невже ви мені не вірите? Я давно покинув ті витівки і завжди радий прислужитися шляхетній пані.

— Гарзд, – сказала Мапа, – я повірю тобі. Але нам треба йти.

— Прошу, – розшаркався кіт, – міст до ваших послуг!

Наталка підхопила Мапу, махнула котові рукою і ступила на міст. «Який чемний звір, не те що його сестра!» – подумала вона.

Друзі, якщо ви трохи помислите, то напевне зрозумієте, чи справді у kota були сестри-близнючки?

— А як же я? – закричала Хвиля навздогін дівчинці. – Я не бачу нічого, крім стрімкого потоку вниз. Тут немає ніякого мосту!

Наталка зупинилась й лягнула себе долонею по лобі: вона не розповіла Хвилі про дію Примарного мосту.

— Ти повинна... – прокричала дівчинка.

— Не смій! – суворо застергла її Мапа.

— Чому? Хвиля моя приятелька. Вона врятувала нашого Годинника.

— Ніхто мене не рятував, – утрутися в розмову Годинник. Нарешті його вислухають!
– Навпаки, через неї я не дізнався, навіщо до Іржі мала приїхати королева. Хвиля схопила мене у найвідповідальніший момент.

— Невдячний, – похитала головою Наталка. – Вона врятувала тебе від неминучої смерті, а ти... Іржа проковтнула б тебе, не замислюючись.

Годинник засміявся:

— Дівчинко, я не боюсь Іржі, бо я золотий! Хвиля тебе обдурила!

— Ні, я не вірю, вона не могла, – пробурмотіла Наталка. Їй так не хотілося, щоб Хвилина виявилася такою хитрою й підступною. Кому ж то вірити в цьому світі? – Ти помиляєшся.

— Гаразд, гаразд, – заспокоїла її Мапа. – Нехай Годинник помиляється, і Хвиля справді чесна й добра десь у глибині душі. Але ми однаково не можемо її взяти до палацу, бо її час ще не настав. Нехай повертається в місто Мрій і чекає. Ми із тобою в країні Часу, а не в королівстві Хаосу, де кожен робить, що заманеться!

Із цим Наталка не могла не погодитись.

— Наталко, візьми мене з собою, – кричала Хвиля. – Я тобі розповім, де знайти твого брата...

Вона вирішила використати цей останній аргумент, щоб зупинити дівчинку. І, мабуть, це їй вдалося б, але Наталка на той час уже була доволі далеко й не чула її слів.

— Годинник! – раптом закричала Наталка. – У Хвилі залишився чарівний годинник! Ми маємо повернутися.

Мапа з Годинником презирнулися.

— Хіба ви забули, що в Іржі був точнісінько такий годинник, як наш чарівний? Хтозна, який із них справжній – цей чи той, що залишився у Хвилі? Не могла ж я тягнути їх обидвох!

Наталка швидко побігла назад.

Хвиля дуже зраділа, побачивши дівчинку.

— Я думала, що ти мене покинула напризволяще, – сказала вона крізь сльози.

— Я б не змогла, – розчулилась Наталка.

Мапа лише стиснула губи, Годинник мовчки зітхнув. Вони разом ступили на Примарний міст, і невдовзі перед їхніми очима постав білий осяйний палац Володаря Часу!

Глава дванадцята, в якій Наталка з Петриком повертаються додому

— Мерщій біжімо, знайдемо Володаря Часу! – сказала Наталка, щойно вони ступили на тверду землю. Примарний міст зник, ніби його й не було.

Мапа й Годинник стрибали від радості. І лише Хвиля здавалася трохи стурбованою.

— Куди нам поспішати? – мовила вона лагідно. – У нас ще багато часу. Здається, аж 12 годин.

— 12 з половиною, – уточнив Годинник.

— Я й кажу, – залопотіла Хвиля. – Я так мріяла погуляти у садку біля палацу! Кажуть, тут є найдивовижніші рослини з усього світу. Проте ми, хвилини, потрапляємо сюди на такий короткий час, що не встигаємо нічого побачити. Наталочко, може, скористаємося нагодою й трохи тут походимо? Я тобі буду дуже вдячна!

Наталці стало шкода Хвилю. Це ж так сумно, коли мрії не здійснюються!

— Ходімо, – сказала вона, не зважаючи на те, що Мапа відчайдушно махала руками, а Годинник незадоволено хитав головою.

— Ти справжня подруга! – защебетала Хвиля. – Ти не пошкодуєш. Буде що розповісти, коли повернешся додому.

Улюблена Хвилина королеви зупинилася біля клумби з квітами, схожими на білі лілеї.

— Хіба не краса? Який аромат! Наталко, нахилися до них. Їхніх пахощів ти не забудеш ніколи!

Квіти й справді були дуже гарними. Їхній запах був дуже солодкий, і дівчинка, послушавшись Хвилю, нахилилася.

— Не треба... – тільки й почула вона Мапин голос, але вже нічого не могла вдіяти, бо солодкий аромат огорнув її мозок, повіки раптом стали злипатися, і сон важкою хвилею накрив її.

— Молодець, Хвилю! – сказала королева Хаосу, виходячи зі своєї схованки із-за куща. – Я знала, що ти впораєшся. Ти не заманила дівчисько назад у мій замок, але ти дістала чарівного годинника. Залишилося лише роздобути ключа.

Вона схопила одного годинника й закружляла з ним у вальсі. Другого годинника Хвиля передбачливо заховала під кущем. Про всяк випадок.

Мапа в цей час навкарачки відповзала якомога далі від того місця, а коли Її Величність була вже далеко, підхопилася й чимшвидше помчала до палацу.

— Наталко, прокидайся! Наталко, прокидайся! – почула дівчинка схвильований голос Годинника.

Вона розплющила очі:

— Де я? Що зі мною? – Ні садка. Ні лілей. Велика зала з височенною стелею і блискучою підлогою...

— Наталко, ти в палаці Володаря Часу! – сказав Годинник. – А про решту дізнаєшся згодом.

— Я така рада, що ти прокинулася! – це до зали вбігла Мапа.

— Мусимо поквапитися, – мовив Годинник. – На тебе чекає Володар Часу! Ходімо швиденько, адже в тебе зосталося зовсім мало часу.

— Невже? І скільки ж я спала?

Годинник похитав головою:

— Аж дванадцять годин!

— Не може бути! Я ніколи не була соньком!

— Це все через квіти, які ти нюхала, – пояснила дівчинці Мапа. – Вони називаються сонні лілеї. Володар Часу дуже розгнівався, коли побачив їх на клумбі у своєму парку. Хвиля Згодом розповіла йому, що їх, за наказом королеви, принесла сюди одна із секунд. У винагороду королева обіцяла наблизити її до себе.

Коли Мапа вимовила ім'я Хвилі, Наталка відразу все згадала.

— Ні, – замахала вона руками, – навіть чути не хочу про Хвилю. Я їй так вірила, а вона...

— Гаразд, – зітхнула Мапа. – Але без неї ти ніколи не дізнаєшся, як опинилась у палаці й що сталося з королевою Хаосу!

— Нехай буде по-вашому, – не надто охоче погодилася Наталка.

Мапа радісно пискнула й вилетіла із зали. За кілька хвилин вона повернулася разом із Хвилею.

— Вибач мені, Наталко, – сказала Хвилина. – Я завинила перед тобою. Я багато разів обманювала тебе. Але я тебе дуже полюбила. Дозволь мені залишитися твоєю приятелькою.

Дівчинка мовчала.

— Наталко, – втрутилася Мапа, – за ці дванадцять годин, які ти проспала, Хвиля зробила чимало доброго. Не гнівайся на неї. Хвилю, розкажи, як усе було, не приховуй нічого.

І Хвиля розповіла про те, як королева звеліла їй прикинутися Наталчиною подругою. Приспавши дівчинку, Її Величність за допомогою чаклунства хотіла видати Хвилю за Наталку. В образі Наталки Хвиля могла б вільно проникнути в палац і викрасти ключа від чарівного годинника! Та її наміри не здійснилися.

— Я не могла завдати тобі шкоди, – сказала Хвиля. – Якби я погодилася постати в твоїй подобі, ти б назавжди втратила своє обличчя.

Наталка вдячно усміхнулася. Мама таки мала рацію, коли говорила, що кожна добра справа буде винагороджена рано чи пізно. Ось і Хвиля завдяки її довірі стала добрішою.

— Далі, кажи, що було далі, – нетерпляче попросила Мапа

— Якраз тієї миті з'явилися охоронці палацу. Королева дуже злякалася й утекла до Примарного мосту. Тоді опам'яталася, наблизилася до огорожі й сказала голосно, щоб усі почули:

— Чарівний годинник у мене. Якщо Володар Часу негайно не прийде сюди і не віддасть мені ключа, я розіб'ю його! Тоді прокинеться Дракон, який поглинає Час!

Охоронці нерішуче зупинилися.

— Я тут, – пролунав несподівано гучний голос. Алеєю до мосту крокував сам Володар Часу.

— Чого ти хочеш, Хаосе?

— Я хочу ключ!

— Навіщо він тобі? Адже годинник, який ти тримаєш у руках, зовсім не чарівний

— Я не вірю тобі! – заверещала королева.

— Це навіть не той годинник, який ти виманила в Наталки. У твоїх руках годинник Іржі!

— Ні! Ні!

— Повір мені, – сказав Володар Часу. – Я сам колись подарував його бабусі цієї дівчинки. Щоправда, тоді вона була не бабусею, а звичайною маленькою дівчинкою, яка так поспішала додому, що забула взяти ключа. Тому годинник і простояв стільки років. А всі й подумали, що це саме той годинник, який оберігає сон Дракона. Справжній чарівний годинник захований у надійному місці!

— Ти брешеш! – королева з досадою жбурнула годинника об землю. Він розлетівся на друзки. Перелякані охоронці заплющили очі. І... нічого не сталося. Земля не здригнулася. Чорна тінь не вкрила землю. Дракон не прокинувся.

— Хвиля довела, що вона справді твоя вірна подруга, – сказав Годинник. – Коли королева люто тупотіла ногами на мосту, Хвиля закричала: «Ваша Величносте, міст хитається!»

Королева перелякано заметушилася. «Ой! Він зараз упаде!», – зарепетувала вона.

Міст і справді упав. Адже це був Примарний міст. Упала вниз і королева. Її забрала течія Часу.

— Тепер ніхто не знає, де вона, – мовила Хвиля. – Але в Країні Часу її немає. Це точно! Чарівний годинник, який я заховала під кущем, я віддала Володареві Часу.

— То був справді чарівний годинник? – запитала Наталка.

— Так. На щастя, королева вирішила його розбити лише у крайньому випадку, інакше було б нам усім непереливки, – сказала Хвиля. – Добре, що я збила Її Величність із пантелику, підсунувши годинника Іржі.

Вона ще щось хотіла сказати, але в цей час заграли сурми, двері зали урочисто відчинилися й увійшов сам Володар Часу.

— Тобі час повертатися додому, Наталко, – урочисто сказав він.

І тут Наталка згадала про Петрика. Це добре, що королеви більше немає, але вона мусить знайти брата.

— Не турбуйся, – лагідно сказав Володар Часу, – доки ти спала, Хвиля встигла привести хлопчика із Замку Втраченого часу (тепер він знову має колишню назву).

До зали вбіг Петрик.

— Я більше ніколи не буду відставати від тебе, – закричав він із порога. – Тільки мамі не кажи!

— Гарзд, – мовила дівчинка. – Не скажу, якщо ти мене слухатимешся.

Володар Часу взяв дітей за руки, і вони пішли до ще більшої зали, де навпроти Сцени Життя стояло крісло, а поруч із ним – чарівний глобус.

— Раніше варто мені торкнутися цього глобуса, як завіса Сцени Життя піднімалася, і ми могли побачити, що зараз коїться у світі, – пояснив Володар Часу, побачивши, що дитячі погляди зупинилися на глобусі.

— І ми можемо поглянути, що діється у нас вдома?

— На жаль, глобус зламався. Королева Хаосу породила стільки непорозумінь, що мешканці країни Часу розгубилися: вони забули про звичний лад. Я думаю, що і в тебе вдома, і на всій Землі час зупинився!

— Невже нічого не можна зробити? – запитала Наталка.

— Чому ж не можна? – відповів Володар Часу. – Якщо знайдеться людина з реального світу, яка розташує мешканців нашої країни належним чином, час знову плинутиме своїм руслом. Чи зумієш ти це зробити?

Володар Часу сплеснув у долоні, й двоє охоронців занесли шкільну дошку. На ній крейдою було написано:

Хвилина, рік, вік, секунда, місяць, тиждень, доба, година, сезон. (*Розташувати в порядку зростання, починаючи з найменшого.*)

Рік = ... сезони

Вік = ... років

Тиждень = ... днів

Рік = ... місяців

Година = ... хвилин

Рік = ... днів

Доба = ... години

Сезон = ... місяців

Хвилина = ... секунд

(*Вписати пропущену цифру.*)

Квітень, червень, листопад, жовтень, березень, серпень, липень, грудень, травень, лютий, вересень, січень. (*Розташувати по порядку, починаючи з початку року.*)

Вівторок, четвер, субота, понеділок, середа, неділя, п'ятниця. (*Розташувати по порядку, починаючи з початку тижня.*)

Наталка швидко впоралася з цими завданнями (хто з вас, друзі, хоче себе випробувати, може приєднатися до неї), і вони з Петриком вирушили додому. Їх проводжала Хвиля. Бо сталося це точно о дванадцятій годині, а Хвиля була найпершою хвилиною після дванадцятої! На прощання Володар Часу подарував Наталці бабусиною годинника разом із ключиком.

— Я зрозумів, – сказав він, – що не можна довіряти великої таємниці, від якої залежить доля всього живого, звичайній речі. Силу Дракона віднині буде сховано у більш надійному місці. А годинник тепер – це просто годинник, який показуватиме, котра година. Тож біжіть на Сцену. Хвиля покаже вам дорогу додому.

— Наталко, прокинься, – почувла дівчинка крізь сон матусин голос. – Час збиратися до школи.

«Матусю, я ще хоч хвилинку подрімаю!» – хотіла звично проскиглити Наталка, та раптом осяяло: вона знову вдома! І не лише вона! Петрик і мама теж удома!

Дівчинка заплескала в долоні.

— Люба, що це з тобою? – здивувалася мама. Вона не могла пригадати, щоб Наталка так раділа з того, що пора збиратися до школи.

— Матусю, я радію, бо ти знову з нами!

— Я завжди була з вами, – здивовано глянула на Наталку мама.

— І нікуди ніколи не зникала?

— Звісно, ні, моя люба.

— Петрику, хіба ми з тобою не були в країні Часу? – смикнула вона за рукав піжами брата. – Ти ще казав, що лише там дізнався, який підступний мамин новий мобільний телефон...

Мама насупила брови: вона не дозволяла дітям бавитися зі своєю мобілкою!

— Мамусю, я не торкався твого телефону, – завів Петрик. – Яка країна Часу? Наталці щось наснилося!

Наталка зітхнула. Отже, і вона ніде не була, не існує ніякої країни Часу! Це був лише сон!

І дівчинка попленталася у ванну.

— Наталко, поглянь, – почула вона мамин голос, – старий бабусин годинник іде. Справжнісіньке диво!

Із зубною щіткою в роті Наталка забігла у свою кімнату. Мама стояла і притуляла годинника до вуха.

— Цокає, – сказала вона. – Неймовірно, але він таки йде!

Наталка усміхнулася: і зовсім воно їй не наснилося. Все було насправді. Бо як іще пояснити, чому бабусин годинник почав іти? Як потрапив до її кишені цей маленький блискучий ключик? Певно, Володар Часу влаштував так, щоб ніхто нічого не пам'ятав. Крім неї, звісно.

— Зараз зателефоную татові й розкажу йому. – Мама заходилася шукати свій мобільний телефон.

Той без ознак життя лежав на комоді.

— Ти бач, знову розрядився! Щось із цим телефоном негаразд. Треба віднести його в магазин і поміняти! – рішуче сказала мама.

— Прощавай, Мобе! – тихенько прошепотів щасливий Петрик.

— Що-що? – не розчула мама.

— Я кажу, щось гудзик не застібається, – голосно вимовив хлопчик.

Того дня Наталка зібралася до школи дуже швидко. А знаєте, чому? Бо їй не хотілося марнувати час. Щоб мешканці країни Часу не потрапляли до замку Втраченого часу. Тоді королеві Часу не буде ким командувати, якщо вона раптом знову повернеться, і королівство Хаосу зникне само собою.

Мама здивувалася:

— Наталю, тебе немов хтось підмінив! Ти стала зовсім дорослою!

— Як знову? – перелякалася дівчинка й до дзеркала. На щастя, звідти на неї дивилася звичайна дівчинка.

Мама засміялася:

— Про дорослість не судять із зовнішнього вигляду. Можна мати десять років, а бути дорослим. А можна дожити до старості – й залишитися дитиною. Бо дорослість – міра відповідальності за себе й за інших, яку ти здатна на себе взяти. Зрозуміла?

Наталка кивнула. Про всяк випадок вона вирішила не розповідати мамі про все, що з нею трапилося. Мама ж однаково не повірить. Дорослі чомусь вважають, що чарівних країн не буває. Але ми з вами знаємо, що це не так.

Правда ж?

ФОЗЗІ

ГУПАЛО ВАСИЛЬ. П'ЯТЬ З ПОЛОВИНОЮ ПРИГОД

ПРИКАЗКА

На наших землях люде завжди різним жили: полювали, хлібчик ростили, сіль возили з півдня на північ, розбійничали – хто як, хто де. І, скажу відверто, мені скрізь подобалося, хоч і люде траплялися різні, іноді відрізняючись, як... Я знаю?.. Як кінь від бика абощо.

Та всі ми й на всі боки сходилися на думці, що кращого за наш край не знайти, бо росте тут усе, що вкинеш до чорнозему – само росте, лише встигай збирати. А люде наші добрі, навіть якщо злими справами промишляють діткам на вечерю. Так було, як мій дід на базарних площах казки співав із бандурою, так було і за батька з кобзою. Та все змінилося ще за мого дитинства, змінилося швидко й різко.

Я чув, що Зелений Остап тоді ще радо виходив із лісу до людей і одного разу з'явився з новою, яка змінила наш світ. Він відкрив властивості Чорного Дуба, який – залежно від обробки – ставав то легким і гнучким, як повітря, то важким і твердим, як камінь.

І зчинився такий гармидер, що ховайся! Понаїхало всіляке рубати дивні дерева: злі не по-нашому, незрозуміло говорящі, з гострими пилами. Брехати не стану: наших теж багато радо взялося за сокири. І почала ця орда рубати гаї, та так завзято взялася до справи, що з'явилося прислів'я: «Аж гай шумить».

До нашого краю прийшли по заробіток лихі люде – і життя змінилося. За одне покоління людство навчилося робити з того дуба хто що собі навігадував: фіри без коней, човни, які плавали під водою, та повітряні хури, що їх назвали літаками. А принагідно великий ліс Чорного Дуба порубали вщент, – нічого не лишилося, тільки подекуди лоховники та болота.

Від такого горя Зелений Остап образився на людство, прокляв нас і пішов углиб північних хащ. З часом шкідники-сокирники розбіглися: хто додому, хтось іще далі, а деякі лишилися шукати залишки Чорного Дуба, що їх можна було надібати у звичайних лісах на всі боки. Казали, що в таких з'явився отаман, котрого звали Чорноротий, і що він об'єднав пошуки, а тих сокирників, котрі йому не скорилися, пустив униз по річці та й униз обличчям...

Багато хто постраждав під час тих заворух із завірюхами, і на той момент, коли я вперше побачив Василя, ми ще не оговталися: жили, намагаючись намацати старі добрі часи, ніби можливо до них повернутися.

Остання казка та перше диво

Коли ми вперше з ним зустрілися, я ще не був парламентарем. Але і хвости коровам давно вже не крутив. Я ходив по різних селах: де на ярмарок, де просто так – і забавлявся тим, що розповідав людям казки. Знав тих казок на три торби з гіркою, пам'ять мав добру, а робити мені все одно було нічого, от і розповідав усяку всячину на всі боки від Чорнодубого Лісу.

Пам'ятаю, в деяких містечках я вже побував двічі, казки мої слухали завзято, з площі не проганяли, тож це могло би стати моїм фахом на ціле життя. А в цій роботі головне – спершу зрозуміти, про що людина хоче слухати, бо кожен прагне чути лише своє, і, як не вгадаєш – то йдеш далі без вечері, човгаючи самотньо, вночі й під дощем. Але таке зі мною траплялося рідко: я розумним виріс і відразу зрозумів, про що людям хочеться чути.

От вам хочеться дізнатися правду про ті часи та про того Василя, а зазвичай люде хочуть послухати хвилини чотири про те, як комусь майже гаплик був, але він усе одно долю подолав і переміг, бо всім живеться важко й тільки вірою пробавляється добра людина у злomu світі. І так, аби наприкінці казки весілля було, бо ж тут сходяться інтереси всіх: жінкам – за мету, чоловікам – за свято.

* * *

Того разу перед Різдвом стояв я в обід край базару в Підгірцях і гучно розповідав про каміння, що впало з неба, а з нього вийшли люде о трьох ногах. Зима тоді видалася теплою, сніг потрохи танув під сонцем, і стояти на місці мені було не холодно, ще й у довгому дідусевому кожусі.

Казочку, яку я чув від чужинця на західнім кордоні, слухали кволо, бо покупці ще не скупились, а продавці – не розпродалися. З власного досвіду додаю, що розповідати казки в обід – не найкраща справа, – та я був молодий і дуже хотів їсти, тож і кричав про триноги зелені деяким перехожим і купі малят із бабкою-сторожикою.

У Підгірцях так завжди було, що дітей на базар не брали, а лишали у спеціальних садочках, де вони собі розважалися. Хто заможніший, їв млинці з медом і возився на різдвяних санчатах із конячкою, а хто бідніший – слухав казкарів під наглядом суворой бабки.

Як ба – стала серед дітей така цікава панночка в кептарі, що я ледь не забувся, проте підхопив і поплів далі про жовту холеру, що прийшла нам на допомогу і повбивала тих триногих. «Дурня то все!» – послухала мене, послухала та й на цілу площу вигукнула дівчина і так на мене зиркнула, ніби я її пальне випив.

— То все не наше, і взагалі – небувальщина!

— І що? – тільки і знайшовся я.

— А то, – розходилася потрохи дівчина, – що не треба ото дітям іноземні жахи в голови заливати.

— Казки з різних земель та про різне вчать, – спробував угамувати її я, та ж де там!

— Ти, схоже, не казкар, а бадилля порожнє. Ліпше би діткам щось правдиве про наш край розповів, де справжні дива трапляються!

— Ти про себе?

— От же дурень! Та подивися ти навколо! Де ще риби розмовляють, де Чорний Дуб росте, де люди раптом зростають великі до неба?

— Істинно, – несподівано додала сторожиха. – Зранку його бачила: на базарі, де глечиків ряд.

Я вже збирався посміятися з бабки, а ще більше – з красивої панночки, котра плела нісенітницю, та згадав, що заробляю собі на хлібчик чи не тим самим, і вчасно замовк. І поки я міркував, у який спосіб із тієї ситуації вийти ще й, бажано, познайомитися ближче з тою бідовою дівчиною в кептарі, як позаду щось гучно хрумкнуло на цілу округу й усі, хто був на площі, видихнули, ніби востаннє, ніби не матимуть вони вже ні сенсу, ні змоги дихати ще.

* * *

Я розвернувся до річки й побачив те, що вкрай перелякало всіх присутніх: там тріснув лід і у великій ополонці бовталися конячка, санчата і з десяток діток. Виходило, що під час чергового кола навколо базарної гори лід не витримав санчат, і тепер дітки могли втонути!

І ми побігли зверху до них. Боже мій, як же ми всі бігли, поспішаючи та намагаючись на ходу здирати зі себе одягу! Бігли і бачили, як ополонка дедалі більшає, а можливість урятувати дітей – дедалі меншає...

І тут десь ісправа раптом ніби шалений вітер дмухнув. Я, біжучи, повернув голову й побачив таке, що тільки в казках і описують: там біг разом із усіма вусатий чоловік. Великий такий чолов'яга – і, уявіть собі, він із кожним кроком ставав іще більшим! За кілька метрів перетворився на казкового велетня, а позаду мене закричали: «Врятуй їх, Василю!».

У того Вернигори засяли білим очі, й мені стало ще страшніше. Кількома стрибками він доскочив до берега і вступив в ополонку. Підгорянка – річка хитра, несподівана та різка, проте в тому місці для велетня була неглибока. Це ми би з вами там до дна не дістали, а той чолов'яга йшов, і вода йому була до плечей.

Ми всі вже стояли на березі, а він мовчки йшов у воді, розгрибаючи крижини. Галас стояв неймовірний: усі, хто прибіг із базару, підтримували велетня криками, і, схоже, я теж кричав разом із усіма. А коли той повернувся й підняв угору долоні, в яких сиділи діти, зчинилося таке ревище, якого я ніколи не чув ані до, ні після того, – а набачитись і начутися, як ви знаєте, мені довелося чимало.

Люди на березі кричали від радості, стрибали та обіймалися, неначе щойно закінчилася страшна і довга війна. І я там був, кричав та стрибав разом із громадою. А той богатир ішов берегом, і – уявіть собі! – іще й конячку врятував зі санчатами.

* * *

Він зробив гак, обійшовши натовп, і відразу подався до міста. Там спочатку його було видно серед дахів, а потому, десь біля ратуші, він нахилився, а ми всім гамузом побігли до базару – вже не так швидко, як перед тим, але побігли: кожен хотів особисто подякувати велетневі, а вже як йому хотіли віддячитися батьки тих дітей, можна було тільки уявити.

Нагадую, що я був тоді молодий, тож і прибіг під ратушу серед перших. І побачив, як біля великого вогнища, на якому під кінець базарування зазвичай бика смажать, грілися діти, а їх обіймали батьки. І навіть конячка стояла біля вогню, і трясло її, бідолашну, чи то зі страху, чи то від холоду.

І впала мені в очі все та ж красива панночка, котра йшла кудись убік від головної площі, й вела вона зі собою якого дядька, накинувши на нього свій кептар. Натовп кинувся

до дітей подивитися, як вони, а я чомусь пішов слідом за дівчиною з чоловіком, наздогнав їх у провулку й гукнув – на правах людини, котра не закінчила суперечки з жінкою.

«Почекай», – сказав, й вони обернулись. І побачив я, що то був велетень, котрий знову зменшився до звичайних розмірів. Він був мокрий, із його вусів крапало, і тримав він кілька малюнків із якимись горами, притискаючи ті краєвиди до грудей. Виглядав він радше як утомлений селянин, аніж як герой завбільшки з підгорецьку ратушу.

Та я чомусь відразу зрозумів, що це він, і ноги мої не витримали такого дива. Я сів на сніг, кліпаючи очима, й тільки те і робив, що мовчки розтуляв рота, наче риба. І тоді той чоловік передав панночці малюнки, а мені простягнув руку, щоби допомогти підвестись, і заодно й заповістився:

— Василь. Гупало Василь.

Я піднявся, віддихався й відповів:

— А я Левко Триндун.

— От точно, шо Триндун, – сказала панночка й, посміхнувшись, додала:

— Пішли, хлопці, грітися.

Ми пішли провулками кудись углиб міста, і з того моменту життя моє теж пішло іншим шляхом. Відразу скажу, що казок я вже не розповідав, бо довелося побачити стільки всього, що в жодній казці не почуєш. І Гупало Василь був лише першим дивом, яке я побачив. Але — головним.

Як Гупало Василь на Пасху москалів перестрів

Важко було повірити, що цей дядько і був той Гупало Василь, про якого булькотіли Підгірці й усі базари навколо. Тихий, спокійний, слова з нього не витягнеш – уранці добре снідав, потому робив глечики на продаж, а пополудні малював для себе краєвиди зі стіни замку. І все це – мовчки, і все це в габаритах звичайної людини, – анічого схожого на велетня, котрий урятував діточок від загибелі у крижаній воді. Мабуть, хтось із розумних мешканців містечка здогадувався, хто він є, але такого, щоби за ним бігали та в очі заглядали – не було. Ходить собі селянин, щось у вуса гадає, а всі поруч такі ж самі.

Решту зими й цілу весну ми жили в тієї панночки, котра звалася, як з'ясувалося, Премудрою. Вона мала доволі великий будинок біля базару, – якось вона його наколядувала, бозна-як. І, як уже мовлено, казок я відтоді на площі не розповідав, а замість того закохався в оту Премудру, як цуценя. Воно й не дивно, бо ж була вона красива і мала дивну владу над чоловіками, а я тоді ще першими вусами пишався. Премудру все це, схоже, потішало, вона майже не звертала на нас уваги, іноді десь зникала на тиждень, а поверталася така сама: легка, наче вітер, і гостра, як та шпилька.

У коморі завжди було що їсти, тож – зізнаюся вам – розлінився я тоді, казок не казував, одначе читав розумні книжки, яких було багато в тому будинку. Коли вона верталася, я вже ходив за нею, як той негодований собака: не відчепишся. Тут два в одному було: я і простоприємність мав на неї дивитись, і цікаво було мені розпитати про Василя: звідки він та чому такий. Іноді вона відбріхувалась, а іноді розповідала деякі історії, які я нотував, адже тоді ще збирався йти далі та розповідати казки. І ось вам один із записів тієї пори...

* * *

Одного разу Гупало Василь ішов собі на Миргород, де мав захищати великий ярмарок, на який зазіхали лихі люде з усіх боків, із усіх кордонів. Як тільки там збирався ярмарок, так одразу ж злодії всіх мастей ну нападати на купців іще по дорозі. А як збереться базар великий, то лихі люде нападати гамузом бояться, бо добрих людей завжди більше, хоча добрі люде зазвичай не злі й не хочуть убивати навіть лиха. Тому злодії грабували покупців, коли ті повертались уже додому, зненацька нападаючи на них із лісів, із ярів, як воно, звичайно, було та й буде у світі.

А на минулий ярмарок лихі люде, кажуть, знайшли собі ватажка величезного та німого, а з ним іще таких самих купу. І тоді вони вже погуляли: підпалили базар із одного

боку й усіх на виході зустріли, позабиравши все до нитки, – люде, чи то добрі, чи то злі, як пожежа, беруть зі собою найцінніше та найменше. Отой Великий Німий усе забрав і пішов геть із найманцями, а від ярмарку лишилося велике чорне нічого.

От і вирішили купці разом із місцевими зробити новий ярмарок, і при тому якнайшвидше, бо нічого ж їсти, – щоби не восени, як зазвичай, а після Пасхи. І ще вирішили вони, що продавати товар будуть без грошей, а під осінній урожай, – от як, кажуть, роблять розумні в місті Магдебурх. А для захисту і запросили Василя, який тоді якраз повернувся з далеких морів, де був у своїх гупальських справах.

Гупало Василь погодився й підрядився охороняти ярмарок три дні за троє телят. Вийшов задалегідь і йшов повз Дніпро, роздивляючись, де ще не сідав, не малював, не снідав. Потому повернув праворуч і покрокував уздовж річок маленьких, але теж приємних. Кажуть, того року Пасха пізня була, вже навіть бджоли працювали, і, коли до Миргорода лишалось іти десь із півдоби, Гупало Василь почув зненацька страшенні крики біля води. І відразу побіг туди, бо так кричать, уже як край життя бачать.

* * *

То й не річка була – так, ставочок. І над тим ставком кружляло стільки бджіл, скільки в серпні зірочок на небі. Придивився Гупало Василь, прислухався, — ба, в тій воді якісь люде, не розібрати, чи то добрі, чи то злі. Тільки кричали вони гучно, і кричали по-нашому, волаючи про допомогу від бджіл, що жалили їх, наче останнього ворога.

Гупало Василь дістав із торбинки свого пензля, аркуша паперу майже нового і швиденько намалював вулик. Підбіг до дерев, повісив там аркуш, повернувся до ставка і кличе: «Агов, бджоли, ану сюди, ану до вулика нового, відбувається заселення, акція!». Котрась перша з бджіл наважилася перевірити, що і як, а за нею і решта. І підлітають вони до вулика й бачать, що то малюнок, хочуть вертати, а ззаду вже так підпирають, що й не вивернеш. Отже, зліпилися бджоли гамузом докупи навколо малюнка і важко-важко полетіли собі кудись тудись.

Пересвідчився Гупало Василь, що бджоли вже не повернуться, й підійшов до води, де з останніх сил плюскалися якісь темні люде, і сказав їм: «Усе, вилазьте, бджоли полетіли звідси». І вилізли ті всі, й багацько їх було, й усі як один великі та рукаті. Проте дякувати за допомогу не поспішали, навіть зібралися на іншому березі ставка і стояли там мовчки, хоч бери їх так і малюй однією суворою темною плямою.

І тоді вийшов із них найбільший і мовив: «Допоміг ти нам сьогодні, й сьогодні ж я тобі віддячу: йди собі, козаче, – даруємо тобі життя». «А це ніяк, хлопці», – засміявся Гупало Василь, і від сміху того десь у лісі попадало старих дерев нам на дрова. Гупало Василь закрутив пензля, сам закрутився і став ураз велетнем зі страшними білими очима, які багато років лякали всіляку гидоту на землі. Пензель перетворився на здоровенну булаву, і нею Гупало Василь доброзичливо почухав свою стрижену під макітру голову й сказав: «Вас мені якраз і треба, шановні. Саме вас».

І злякалися вони, – це було видно, – та не відступили, тільки згуртувалися навколо найбільшого, котрий, щоправда, був із один Василів палець завбільшки. І тоді Гупало Василь сказав: «Щось, бачу я, людське добро вам на користь не надто пішло, злата торік накрали, а досі борсаєтесь у болоті. Хто ви такі?».

Знову мовчали вони у відповідь довго, аж поки їхній отаман промовив: «Ішли ми додому, з москалів вертали. Та й заблукали. Ані нас тут уже ніхто не пам'ятає, ні ми дороги не пізнаємо. Тож ми, скоріш за все, вже й ніхто», – відповів той. А тоді всі знали, що москалі – це солдати, котрих цар забрав на 25 років і повертав уже тих, хто вижив. От і верталися вони, роблячи лиха та нічого не пам'ятаючи за горілкою.

Гупало Василь сказав йому:

– А не буває так, аби хтось да ніхтось, – махнув булавою, перетворивши її на пензля, зменшився до звичайного розміру й пішов на їхній берег.

По дорозі ще раз посміхнувся, і знов у лісі старі дерева загупали, а нові почали швидше зростати.

— А чого ж тоді кажуть, що ви німі? – спитав він, підходячи до отамана москалів.

— А ми мовчали, бо соромно було лиха витворяти серед своїх, – відповів той і додав:

— Але в нас виходу іншого не було, як і любові.

— Вихід завжди є, – сказав Гупало Василь. – Тільки той вихід не відразу видно. Що ж, наробили ви в Миргороді той рік лиха, але з цим тепер усе. Я не знаю, чи є там Бог, але йому, певно, було би соромно, коли між своїми таке коїться. Гадаю, досить вам розбійниками ходити. От я теж людей гупаю не раз, але за вірою та за людською потребою. На ярмарок лихі люде здавна нападають, і тепер ви будете їх гупати. На початок дам вам троє телят, а там уже самі домовляйтеся.

* * *

І радий я вам сказати, що всі вони вмиль і пішли з Василем охороняти ярмарок та й лишилися там. Хоч не всі, але пішли-таки. Дехто все ж лишився лихо робити по лісах, але отаман москалів і декілька солдатів вирушили до Миргорода. Там вони стали табором і багато років іще охороняли ярмарок. Хтось знов одружився, хтось загинув, але всі, хто пішов, тепер не мовчали, бо нічого вже було їм цуратися.

А Гупало Василь тоді віддав їм телят, допоміг скласти охоронну угоду, а потім уже намалював усіх, хто на ярмарку тому був і Пасху святкував.

Чорноротий та 666

Стояв я на підгорецькому базарі, продавав Василеві глечики, перебазівав там із усіма місцевими, що ледве й сам не став базарною бабою. Аж поки однієї п'ятниці, наприкінці травня, моя сусідка, Густя Петрівна, замість того, щоби бідкатися на радикуліт і на ціни, почала скаржитися на банду Чорноротого, що захопила її племінника.

Тут уже я не стерпів, позатуляв рота її товаркам і розпитав, як усе було. Отже, отакої. Хлопця звали Микитою, пішов він із товаришем до лісу, – мабуть, по дрова, – де наскочив на Чорноротого. Товариш звідти вибіг, а Микита – ні. І було то в понеділок, – виходило, що родина чекала на нього вже п'ятий день. Батько з друзями кинувся було до лісу, та сокирники їх звідти випхнули, – ото таке.

«Нічого й думати: то справа для Василя», – вирішив я і різко підхопився з місця, ледве глечики не позбивав. Лишив товар на Густю Петрівну, а сам побіг до будинку Премудрої, де, за своїм звичним розкладом, мав працювати над глечиками Василь. По дорозі я прикинув, що давно слід було привернути його увагу до справ у лісі: банда Чорноротого в горах над містечком уже з осені шорохалася. На рожен лиходії не лізли, та місцевим усе одно заважали: то так, то сяк.

Премудра була вдома і навідріз відмовилась іти до лісу. Як з'ясувалося, вона мала свою історію стосунків із Чорноротим (і тут, зараза, встигла!): «Та ну, я його ледве здихалася: він сватів моїм батькам тричі засилав і щоразу по возу додавав. Тьфу на нього!». Та Премудра – то Премудра, чого ще чекати від примхливої молоді жінки? Головне, що Гупало Василь одразу звівся, похитав собі головою, витер руки і запхнув за кушак найбільшого пензля з тих, які мав, а було їх у нього багацько. Розмірів своїх він не збільшив, але став трохи іншим: і очима, і плечима.

* * *

Був десь обід, коли ми вдвох перетнули Підгорянку й увійшли до лісу, що підіймався горами. Тут на Чорного Дуба майже не натрапиш, тож ліс той іще був цілий. Це зараз і його порубали, а тоді там удень сонця годі було побачити: все смереки позатуляли. Мабуть, у тій напівтемряві я й не помітив поплічників Чорноротого, котрі чекали на нас у лісі. Було їх десь сім-вісім, але для мене вистачило б і половини першого – такі вони кремезні та недобрі видалися. Стояли півколом, – мабуть, почули нас задалегідь і приготувалися.

Гупало Василь прибрав мене за спину, що якимось поширшала, чи то, може, так мені здалося з огляду. Проте я і звідти бачив, як швидко все скінчилося: він вичепив із-за пояса

свого пензля, повернув його в руці, той свиснув, неначе живий, і з шипінням окропу перетворився на булаву – як-от на малюнках до казок, яких навчав мене дід, готуючи до мого першого ярмарку.

«Ось шо», – сказав Гупало Василь і, ніби не поспішаючи, перебив найближчу смереку, яка була товстішою за мене чи не вдвічі. Він її зніс, наче очеретину шаблею, біля самої землі. Це відбулося так різко, що смерека не впала, а ввіткнулася комлем у землю поруч із пнем, зачепившись кроною за сусідні дерева. «Ось шо», – вагомо вдруге наголосив Василь, ніби це все пояснювало. І – повірите? – сокирники здриснули звідти, ніби двомісячні кошенятка від першого-ліпшого собаки.

Я їм багато чого нагукав на доріжку, наказуючи ніколи не нападати на місцевих, і, коли відлуння стихло, ми пішли далі, просто вглиб лісу. Можете не сумніватися: питань моїх до Василя побільшало, та відповіді лишалися такими самими, як і раніше. Тобто їх не було.

* * *

Спочатку ми почули водоспад. Пішли на той звук і десь за півгодинки вийшли до нього. Тут, далеко від замку, Підгорянка ні в чому собі не відмовляла, міцно та гучно спадаючи вниз і перестрибуючи пороги. І праворуч від водоспаду, нагорі, ми побачили якийсь хутір, а біля нього – стрункий міст над річкою. Нам треба було або вертатись, або йти через нього. Я розтулив було рота, щоб озвучити цей вибір, але Гупало Василь, не звернувши на мене уваги, почав підніматися до хати.

Позаду гуркотів водоспад, але ми почули, як на хуторі хтось гупнув дверима. Низько та погрозливо загавкали собаки, а двері знову гупнули: схоже, хтось випустив собак і знову зачинився. З огляду на події, що відбувались останнім часом у Підгорецькому лісі, така поведінка виглядала природною: в нас і серед степу не надто раділи невідомим гостям, а що вже казати про пущу, в якій узяли за правило шорхатися сокирники?

Собаки грізно брехали за тином, а ми пішли до мосту. Зблизька виглядав він так собі: нахил убік, подекуди відсутні поперечини. А тут треба додати, що я завжди шалено боявся висоти. До того ж боявся, що далі боятимуся дедалі сильніше, от і вирішив іти відразу, не залишаючи собі шансів передумати.

Я вголос запропонував себе в ролі першопрохідця, натякаючи на те, що важу вполовину менше навіть за звичайного Василя, а насправді відволікаючи себе від думок про глибину та про висоту. Не забувайте і про довжину, бо ж той гірський міст хоч і з канату був ізв'язаний, але був довшим за кам'яний у Підгірцях.

Гупало Василь подивився на мене мовчки, і я рушив, уже здогадуючись, що, як і більшість моїх ініціатив, ця виявиться безрезультатною. Я ступив на міст, намагаючись не дивитися на Підгорянку, що кипіла на камінні десь далеко внизу. Міст заскрипів, загойдався, і я вмить опинився на чотирьох, після чого швиденько поповз уперед. І десь посередині мосту почув гучний регіт і вже знайоме мені не менш гучне: «От шо...».

Мабуть, то справді виглядало смішно, та мені було не до жартів: міст почав потрохи опускатися. Я не витримав образи й, поспішаючи, як скажене дитинча, до протилежного берега, відгавкнувся: «Замовкни, опудало!». І тут я осягнув одразу декілька важливих речей: що міст обривається і що Василеве «от шо...» я чув іззаду, а регіт продовжую чути спереду.

Відірвавши погляд від кривих поперечин, які почали осипатися просто під руками, я вперше у своєму житті (проте далеко не востаннє) побачив Чорноротого. Він був великий, кремезний, чорнявий, мов той циган, і дійсно мав чорного рота, над яким не ростив вусів, маючи тільки бороду – незвичну, знизу підборіддя. Мабуть, він так робив, аби його ніхто ні з ким не сплутав.

Він стояв на березі, на самім краю, і, вперши руки в боки, реготав із мене. А поруч пара якихось посіпак рубала сокирами канати, що ними міст було прив'язано до двох підпор. Мене це видовище підштовхнуло: я опустив голову і прискорився, як міг. Ще мить – і лівий канат обірвався. Тоді я вчепився за правий – руками та ногами, – зупинився і почав волати. Згодом обірвався і той. А я все кричав.

* * *

На моє щастя, канат не витримав посередині, а я вже був близько до мети. Міст остаточно зник, а я тримався за ту бичівку й летів назустріч берегу. Там добряче хряпнувся, проте втримав канат. Цілий той час я кричав і замовкнув тільки тоді, коли мене підчепили якимось гаком. «Здорова була, свіжино!» — привітався Чорноротий і підняв мене на ноги. Сягав я йому десь до грудей, але знайшовся, що відповісти: «Зустрічайте парламентаря, пане Чорноротий».

Той посерйознішав і відповів: «Я не знаю, хто ти, хлопчику, але що це за дивна потвора з тобою?». Я розвернувся до протилежного берега й побачив Василя, який знову збільшився в розмірах – так само, як узимку біля ополонки. Того було замало, щоби перестрибнути на наш берег, але вистачило для того, щоби ламати дерева і складати їх на березі. Вочевидь, Гупало збирався в такий спосіб збудувати новий міст. Навколо нього відбувалася якась метушня: клубочився пил, валували собаки, метушився ще якийсь чоловік – певно, з хутора.

І тут я вперше запишався знайомством із Василем і зрадів через те, що він так само, як і дітей тоді, взявся рятувати мене. То було так незвично і так приємно, що я майже спокійно продовжив бесіду.

— Це мій найближчий друг, пане Чорноротий, – сказав я, важко дихаючи, проте намагаючись удавати зі себе важливого пана.

— І де ж ти собі такого видибав?

Майже нічого ще тоді не знаючи про Василя, я вирішив, що треба терміново щось вигадати, і, як завжди буває зі мною, почав плести щось, не встигаючи сам за собою:

— А мені тато його подарував, як я народився.

— Дуже цікаво, – похитав головою Чорноротий, іще раз подивився на протилежний берег і додав, запрошуючи:

— Добре, цього мосту давно вже слід було позбутись, а тепер ходімо до мого табору: розкажеш мені, хто ти та хто таке – він.

Отаман лишив посіпак на березі стежити за Василем, і ми з ним пішли доріжкою, що піднімалась у гори.

Стежкою я пригадав казочку про заморського принця Кель-Оглана та про його джина і переказав її, наче свою історію: нібито у спадок мені такий велетень лишився, що ми йдемо світами і то до жінок залицяємося, то бідним людям допомагаємо. І що зараз шукаємо якогось Микиту, а перед тим були...

Та Чорноротий перервав мене:

— Годі вже брехати – прийшли, – і так гучно свиснув, що мені аж вуха позакладало.

Ми стояли на невеличкій галявині, де, за сигналом, з'явилися сокирники. Далі серед дерев було видно їхній табір, а тут, на галявині, вони, вочевидь, сходилися на наради.

Я дивився навколо і сподівався, що скоро знову почну чути. Так і сталось, а поки я тер долонями вуха, за кілька хвилин на галявині вже запалало багаття, а неподалік від нього посіпаки розстелили на траві велику ковдру, поставили маленький низький стіл і накидали подушок. Чорноротий сів туди і заклично поплескав долонею по вільній подушці: сідай, мовляв.

Я сів, а він дістав стареньку колоду карт і почав її тасувати.

— А що, принце, – лукаво посміхнувся він, – чи не граєте ви в карти? Бо мої люде ще за часів Чорного Дуба зареклися зі мною грати. Ну, ті, хто вижив...

Я відкашлявся і як людина, котра більшу частину життя провела у балаганах, погодився:

— Ну, в триню можна було би спробувати.

— У три-и-иньку? – протягнув із задоволенням Чорноротий. – У триньку вдвох – нецікаво. Ще щось запропонуйте, принце.

Але я в цю гру останніми роками грав дуже часто і грав добре.

— Ну, гаразд, – нарешті погодився Чорноротий, – мені зараз люде потрібні, тож граємо ми на твою долю, а потому – як програєш – на твого велетня. Він же тебе слухається?

— Слухається, – посміхнувся я, а всередині аж затерпнув.

Але робити було нічого, і я вирішив, що коли і програю, то весело:

— А хто виграє – ще подивимося, ваше Чорноротосте. І з вашого боку перший кін зіграємо на того Микиту, по якого ми прийшли. Або я – ваш, або він – мій.

Отаман фиркнув: «Ну, що за люде?!» – і гукнув: «Ну ж бо, хлопці, приведіть того дурня малого, що в ямі сидить».

Ми не починали грати, поки переляканого та побитого худющого хлопця привели і посадовили неподалік від мене. Я намагався його (і себе) заспокоїти, передав вітання від батьків і додав – під гучний регіт Чорноротого, – що незабаром разом додому підемо: бабусин пиріг їсти.

* * *

Я перевіряв карти, щоби вони були чесні, й почалася гра. Навколо стояли сокирники, над вогнищем уже смажили кабанчика, а Микитка з надією дивився на мене. З усього виходило, що отаман грає дуже добре, але того дня мені щастило не тільки з канатом, і на перший кін мені випали три тузи. Чорноротий покривився, проте наказав розв'язати хлопчикові руки й ноги. Той відразу притиснувся до мене – так налякали дитину в банді.

А Чорноротий тасував колоду далі:

— Ну, що ж, принце, а тепер граємо на твого джина.

— А, то можна, – ніби погодився я. – Тільки що ж ваше отаманство поставить? Невже Чорного Дуба шмат?

І, поки ми обидва сміялися з того жарту, Микитка тихенько прошепотів, дивлячись кудись убік: «Сорочку його проси, бо чарівна».

Обережно, щоби той бандюк не здогадався, я оглянув його одєжину. Ніби звичайна старенька вишиванка, та інших варіантів не було, і я сказав:

— А шо, отамане, поставиш свою сорочку на кін? Бо впала в око щось вона мені.

— А навіщо тобі стара, чужа та велика сорочка? – здивувався той.

— А може, мене лякають її рукави: хтозна, які карти ти туди ховаєш? – продовжував, ніби жартуючи, я.

— Ха, – підтримав Чорноротий, – тузи поки що тільки в тебе були. Ну, добре, ось тобі сорочка, – граймо.

Він зняв її й кинув убік, на ковдру біля столу.

Голий до пояса, він продовжував сміятися й у грі, доки в його руках з'явилися три тузи, і тут же заіржали всі сокирники навколо. Та я теж сміявся, бо й на той вік уже багато де бував і багацько хитрунів бачив. Я знав, що так буде, й підготувався. Він дав мені виграти, щоби я заспокоївся, а тепер планує власну перемогу.

Наш спільний регіт літав над галявиною декілька хвилин, поки я відкрив свої карти. Там були три шістки – і кожен, хто грав у триню, зрозумів би, що виграв я, бо ж у цій грі тільки три шістки вищі за трьох тузів.

Чорноротий умить перестав сміятись і підскочив над столом. Усі навколо теж різко замовкли.

— Ти їх дістав із колоди, коли перевіряв, – закричав отаман, нависнувши наді мною.

— Тю, а хтось це бачив? – картинно підняв я долоні.

— Зараз сам розкажеш і покажеш. Ану підпали якусь міцну гілляку, – скомандував він найближчому посіпаці.

Я з остраху скам'янів, аж тут Микитка, поки Чорноротий на мить повернувся до сокирника, перекотився по ковдрі, вмить накинув на голову отаманову сорочку і схопив мене за ногу. Й усе раптом зникло.

Мене добряче крутонуло в повітрі, як ото буває, коли стрибаєш із кручі на знайомому березі глибокої річки. «Мати моя рідна, що ж це відбувається?» – ще більше злякався я і заплющив очі. Відтак мене добряче гепнуло на землю, після чого все навколо почало гавкати й розмовляти на різні голоси. «Тіки би не в пеклі», – подумки заблагав я і почав трішки розплющувати праве око.

Наді мною стрибали два чорні злі собаки, а поруч стояв якийсь чоловік зі зеленим волоссям на голові, зі зеленими вусами та зеленою бородою. «Таки чорт, таки пекло», – вирішив я й остаточно знепритомнів.

* * *

Спочатку здавалося, що мене несе тато з ярмарку додому, а потому я зрозумів, що щось не те, розтулив очі й побачив, що мене несе на собі Гупало Василь, який уже повернувся до свого звичайного стану та до звичайних людських розмірів. Ми спускалися гірською стежкою, а попереду йшов Микитка. Я, наче дитина, попросився піти власними ніжками і дорогою дізнався від хлопчика, що насправді та як тут було.

На тому хуторі жив Зелений Остап зі своїми собаками, – це повз його тин ми з Василем ішли до мосту. А Микитка з товаришем раз на тиждень бігав до нього допомагати зі садом-городом і розповідати новини з Підгірців.

Коли Чорноротий захопив хлопця, щоби поповнити свою поріділу банду сокирників, Зелений Остап віддав за Микитку стародавню чарівну сорочку, яка могла перенести володаря й тих, хто за нього тримається, туди, куди він захоче, та лише раз на рік. Отаман сорочку взяв, але хлопця залишив собі, тому що злі люде слова свого не тримають, бо інакше у злomu товаристві відразу падає дисципліна, а інші злі люде його не поважають.

На наше спільне щастя, Чорноротий сорочкою за ті дні так і не скористався – може, збирався куди. Й ось, коли я поповз навкарачки на отаманів берег, міст зламався, а Василь став великим і почав шукати великих дерев для мосту, Зелений Остап вирішив йому допомогти. Удвох вони в'язали смереки, коли біля них опинилися ми з Микиткою. Зелений Остап попросив нас туди надалі не ходити і лишити його у спокої, а мені за те, що виграв у Чорноротого Микитку, подарував оту чарівну сорочку.

І ще попередив, що різні люде по-різному переносять ці подорожі, багатьох навіть нудить, і щоби перші десять років я був обережним.

— Беріть, принце, – простягнув сорочку хлопець. – Мені цих див уже не треба.

— А мені треба, – зізнався я і глянув на Василя: чи зацікавиться він словом «принц» або хоча би сорочкою?

Та де там! Він ішов мовчки, щось собі гадаючи. Та я все одно від радощів ляснув його долонею по спині, щоби він зрозумів, як я його люблю і який він тепер мені найліпший друг.

Отак. А ще до вечора ми були в Підгірцях, де передали Микитку Густі Петрівні, а скільки вона пирижків на радощах напекла і які то були файні пирижки – то вже інша історія, до іншого вечора.

Зміючий острів

На початку осені, коли люде вже майже зібрали врожай і готувалися до великого ярмарку, Гупало Василь раптом зазбирався в дорогу. Я зустрів його вранці на березі Підгорянки, де він вантажив зброю на стару козацьку чайку, що пристала до берега. Я підійшов привітатись, а він мені й каже, що от, мовляв, вирушає через Дніпро до Чорного моря, де козаки збираються битися з ворожими татюрками, що треба їм допомогти і що бувай, мовляв, Левку, до Нового року повернуся.

Чесно кажучи, я образився, бо вважав, що ми найближчі друзі, котрим не слід розлучатись, і як це він навіть не спитав, чи не хочу я поїхати з ним? Але на той час я вже трішки розумів, що за людина – Василь, тому мовчки побіг додому по речі, швиденько вернувся і зайняв місце в чайці – спереду, щоби бачити все якнайкраще. Гупало сів поруч, нічого не сказавши, і ми вирушили річкою вниз, розпочавши ту дивовижну пригоду.

Спочатку я шкодував, що довелося поїхати з міста, бо мене як людину співучу-балакучу запросили на декілька заможних весіль, запланованих у Підгірцях на вересень. Але потому, побачивши, яка краса відкривається з усіх боків од човна, я заспокоївся: вистачить іще на нашу долю свят.

* * *

Дорогою козаки співали своїх пісень, а я записував ті, яких раніше не чув. Василь як не сидів на веслах, то малював краєвиди: і гори, і долини, і ліси, і степ. Якщо ми зупинилися неподалік від селищ, він дарував малюнки місцевим – чи то на добру згадку, чи то тому, що вільного місця в човні не було. А люде віддячували, даючи нам молока та хліба.

Декілька разів нам довелося волоком тягнути чайку, потому ми вийшли у Дніпро ідесь за тиждень зустрілися з козацьким військом біля місця, де починалося море. Чайок там гойдалося стільки, що кінця-краю їм не було видно. Ми прибули одними з останніх і дізналися від сусідів, що вирушати будемо завтра, а сьогодні ввечері планується гульня.

Ой, було, скажу я вам! Чайки пристикались одна до одної, козаки розливали по чарах гарячий мед, співали пісень, дехто навіть танцював, стрибаючи з човна в човен. Я намагався встигнути всюди і зупинився лише тоді, коли ціле військо нарешті вгамувалося –десь під ранок. Ледве знайшов нашу чайку, порозпихав сплячих, аби й мені було місце, втиснувся і тільки-тільки заплющив очі, як просто над головою вдарила гармата. І почалося справжнє пекло.

З'ясувалося, що татюрки були поруч. Підкрались уночі, дочекались, поки ми нарешті вгамуємось, і зненацька напали, вийшовши з ранкового туману. Скільки козаків і чайок загинуло відразу, ще не прокинувшись, не знаю, та було таких багацько...

Зійшло сонце, проте замість туману піднявся такий дим, що розгледіти щось далі, ніж на корпус човна, було неможливо. Я знав казки про великі морські баталії, та насправді виходило, що зібратися до купи і якось скоординувати дії неможливо, – битва розбилася на безліч маленьких двобоїв, і кожен намагався вижити сам.

Брехати не буду: я нікого тоді не вбив, у мене навіть шаблі не було. Та я допомагав, як міг: заряджав пістолі, перев'язував поранених, видивлявся в диму битви, де наші, а де – не наші.

Ми билися цілий день, намагаючись відчепитися від ворога і вийти на вільну воду, аби бодай зрозуміти, що відбувається довкола. Василь бився поруч із козаками, він трощив своєю булавою ворогів, але не збільшувався в розмірах, бо тоді наша чайка відразу би затонула.

І коли вже здавалося, що сил не лишається і що нам не перемогти, налетіла страшна буря. Я таку бачив лише на малюнках і на старих гравюрах у Підгорецькому замку: чорне небо й такі самі чорні хвилі, кожна з яких – неначе гора, що суне на тебе. Вороги, друзі – все зникло! Лишилися тільки шалений вітер і борт чайки, в який ми вчепилися з остатніх сил, аби врятуватися.

Наш човен підняло майже до неба, і на мить я виразно побачив, як із хвиль з'явилася голова велетня, значно більшого навіть за великого Василя, а потому нас гепнуло згори об воду – й ураз не стало, чим дихати.

* * *

Я повернувся до тями й відчув, що лежу обличчям у піску, а ногами – у воді. Розплющивши очі, побачив, що вже настала ніч і що лежу я на березі. Буря минула, над головою сяяли зорі – та такі яскраві, яких я не бачив жодного разу в житті. Але тоді мені було не до небесної краси. Я звівся на ноги і так швидко, як тільки зміг, побіг берегом, шукаючи Василя. Дарма: всюди навколо були самі скелі та пісок. Швидко скінчилися сили, і я знов упав, заливаючись сльозами, бо вирішив, що врятувався лише я один.

Удруге оговтався вже наступного дня. Відразу захотів пити – так, як ніколи в житті не хотів. Я знав, що морської води куштувати не слід, адже тоді швидко зіскочиш із глузду, проте все одно підійшов до берега спробувати: а раптом нас зненацька тією бурею повернуло до Дніпра, а він місцями широкий, наче море. Ковтнув – ні, солоня. Тьху ти!

І тоді я почув, як ліворуч, за скелями, наче хтось кричить. За прибоєм і вітром могло й почутися, та я побіг туди так прудко, як лише міг. Домчав до скелі, вскочив у море і пошльопав ним, оминаючи високе каміння. Й уже з моря побачив, що відбувалося далі на березі.

Там підіймався з піску Гупало Василь, а навколо нього стояли татюрки, котрі, вочевидь, також урятувались. Але в той момент мені було не до них. Я так зрадів, що Гупало теж живий, що закричав і побіг до нього. І – між нами – зізнаюся, що біг я тоді, плачучи від щастя, попри те, що на мене чекала неминуча бійка. Проте разом із другом битися можна. Можна програти, можна навіть загинути, але головне – не зрадити ні себе, ні його.

Татюрків було п'ятеро. Вони зі своїми кривими шаблями стояли навколо Василя. Почувши мій крик, усі обернулись, і то був ідеальний момент, аби Василеві збільшитись і побити їх, поки вони відволіклися! Та він чомусь просто стояв. Я проскочив поміж найближчими ворогами й підбіг до нього. Коротко кивнув йому і став поруч, готуючись битися, хоч і не мав я тоді нічого в руках.

— От що, – сказав Василь і сплюнув піском, – битимемося далі?

І тоді один із ненаших вийшов трохи вперед і показав рукою на себе та на своїх:

— Ми – ні.

Він викинув у пісок шаблю, почекав, поки решта татюрків зробить те саме, тоді, обережно підійшовши, зняв залізну рукавицю – показав, що рука його порожня, і простягнув правицю Василеві. Так і привіталися.

* * *

З'ясувалося, що Василь, перш ніж нас розкидало, встиг прихопити бурдюк із водою. Він прив'язав його до пояса і так зберіг. Отже, ми мали воду, а татюрки – трохи гострої кінської ковбаси, від якої так хотілося пити. Тож ми були приречені на перемир'я.

Зрештою, ковбаса швидко скінчилася. Ми шукали на березі серед різних викинутих із моря залишків чогось їстівного, та де там! Ані хлібчика, ні сала. І ми пішли вздовж берега роздивлятися, де ж саме опинилися.

То був острів. Маленький, розміром із Підгорецький замок. Довкола грало Чорне море, й ніде не видно ні протилежного берега, ні вітрил. На наше щастя, ми знайшли джерельце питної води, назбирали хмизу і запалили багаття. Там само, посередині острова, ми побудували табір. Сплели зі сухих водоростей хатку й рятувались у ній від сонця. Це в нас удома наближалася зима, а на острові було спекотно, як улітку.

Приловчилися ловити рибу та зміюк, яких на тому острові було так багато, як людей на Підгорецькому ярмарку в обід. Ми навчалися мови одне одного й потрохи дізнавалися про життя по той бік війни. Я в кишені завжди мав карти, тож навчав чужинців наших ігор, а один із татюрків примудрився врятувати дошку з їхньою грою в тавлу, якої вже я швиденько навчився.

Василь у наших турнірах участі не брав: він працював зі скелею, видовбуючи на ній якісь величезні обличчя. Словом, не так ми вже й погано жили, якщо не зважати на певну обмеженість нашого меню: тільки риба та зміючки. Тьху, як пригадаю, скільки разів мені там борщ із пампушками снівся, то починаю сивіти..

Ми сподівалися, що хтось пропливе поруч і врятує нас, але – дарма. Мушу додати, що на мені весь той час була та сама чарівна сорочка, яку подарував мені Зелений Остап. Вона могла врятувати нас, але мав минути рік, відколи вона «спрацьовувала» востаннє. За моїми підрахунками, зима давно минула, почалась і тривала собі весна, а ми все так і сиділи в хатці, грали у триньку чи то в їхню тавлу.

Грали ми, дуріли потрохи, аж тут від вечір піковий валет у моїй руці зненацька ожив і сказав: «Гайки тобі, Левку. Ой, зламається древко». Було би звідки падати – я б упав, але ми сиділи в хатці, тож я виповз ізвідти на берег, міркуючи собі, що довго ми так не протримаємось. І побачив я, як серед моря знову збирається страшна темрява.

І вдарила буря – така сама страшна, як і під час битви. І знову з'явився серед тих гігантських хвиль велетень, і всі його побачили. Вочевидь, той морський цар, не добивши нас уперше, збирався тепер просто змити острів разом із нами.

Василь збільшився в розмірах, і ми повисли на ньому, вчепившись в його одяг. Він натомість узявся за скелю, з якої робив чи то пам'ятник, чи то скульптуру. Вітер рвав нас на шмаття, а страшні хвилі руйнували скелю, вириваючи каміння, як голодний пес – м'ясо.

Я заплющив очі й захотів понад усе опинитись у Підгірцях, на нашому базарі, де не їдять зміюк, де продають вареники та співають знайомих пісень. Нас зірвало зі скелі й почало крутити, мов кульбабку в повітрі. Я тримався за Василя з усіх сил, аж раптом відчув, що вітер зник, як і звук бурі. А потому ми попадали на бруківку, боляче забились, і я закричав, але не від болю, а від радощів, адже чарівна сорочка врятувала нас в останній момент і перенесла саме туди, куди я і хотів: на нашу ринкову площу.

* * *

Татюрки вирішили, що їх урятував Василь, і почали кричати: «Балабан-ага, Балабан-ага», – стрибаючи навколо. А Гупало враз зменшився, підійшов до мене, помацав сорочку і сказав: «Поццастило. День у день», – неначе не я спрямував нас зі зміїного острова до Підгірців. Але я не образився: часу не було, бо побіг замовити вареники з картоплею та з грибами.

Забігаючи наперед, скажу, що риби відтоді я не їм – не кажучи вже про змій. А тоді Премудра зробила з нашого повернення велике свято на базарі: з борщем і з феєрверками, – а ті татюрки лишилися у Підгірцях, заснували там файну ресторацію зі своїми чубуреками, а назвали її «Балабан». Я чув, що їхні нащадки живуть там і досі, перейнявши справу своїх предків. Як будете в тих краях – зайдіть: там завжди смачно і затишно.

Невесілля

Ближче до кінця літа моя стара бабця, у краях по той бік гір більш відома як сваха Триндичиха, прислала звістку: за тиждень планується заможне весілля, на якому потрібен розбитний хлопака, котрий знає всі тости з жартами та казки з приказками. Найкращий коваль містечка видає доньку заміж за мельникового сина, тож гульня планується весела, яскрава, днів десь на три. І додала бабця, що свого внука вона теж давно не бачила, тож є нагода все це поєднати...

Я застоявся на базарі й мало копитами землю не бив – так хотілося кудись поїхати, а тим паче показати себе й заробити водночас. Про всяк випадок я спитав у Василя, чи нема, випадково, в нього натхнення намалювати велике весілля по той бік гір, де носять вишиванки з іншим орнаментом, а говорять часом так, що і тверезому не зрозуміти.

І, уявіть собі, Василь зненацька погодився! Тож ми за два дні й вирушили, бо ж горами шлях не з легких, а ми зі собою несли найбільшого мольберта й усіляке художницьке приладдя. Це мені добре – шапку вдягнув і пішов, а Василеві для роботи багато різного було треба.

Дорогою я вкотре намагався розпитати Василя про його життя і про надзвичайні здібності, про те, чи правда, що він народився відразу з вусами та що знайшли його в колодязі. Питань моїх із часом дедалі більшало, та відповідей на них не додавалося. Як при знайомстві не знав я нічого про Василя, так і не дізнався нічого достеменно на час нашої подорожі через гори на те весілля.

Гупало вперто мовчав і йшов, роздивляючись краєвиди. Для мене завжди складним ділом було мовчати, я балакучим ріс і, як бачите, таким самим і виріс. Намагався розпитувати його про всілякі дивні речі, та Василь відповідав якимось так: «А, то добре», – й відвертався від мене. Тільки й витиснув із нього, що «пейзажі восени тут вийдуть файні». На тлі звичайної «балакучості» мого компаньйона навіть це було занадто – чи не тижневий запас слів.

Три дні ми йшли, не розмовляючи між собою. То піднімалися ледь не до неба, то спускались у долини. Я співав сам собі під ніс і поступово звикав до цього, бо ж більшість наших подорожей відбувалася саме так.

* * *

Стара Триндичиха відразу вирішила всі потреби з балаканням, виливши на мене бурхливу хвилю родинних новин: двоюрідна сестра народила трьох, троюрідна – двох, а та

тітка, котра на горі, остаточно з'їхала з глузду. Ми наговорилися досхочу, а Гупало тим часом вивчав особливості місцевих глечиків на тині.

Бабця здивувалася, навіщо на весіллі маляр, але я їй сказав, що, згідно з останньою модою, треба намалювати на одній великій картині всіх тих, хто був запрошений на весілля. Навіть якщо ти чотирнадцятий кум третього дружки, ти там маєш бути зображений – хоча би синьою плямою в куточку.

Візьме Гупало за це півсрібляника, а ще три – мені за три ж такі дні мого незрівнянного говоріння. Триндичиха намагалася збити ціну до двох із половиною, та я знав, як у нашій родині робляться справи, і стояв на своєму. Піввечора сперечалися, та вийшло все так, як хотів я.

До весілля лишався ще день, протягом якого я допомагав прикрашати весільний луг, а Гупало працював над портретом бабусі. Він намалював її у вишневому садочку на березі річки та на тлі синіх гір. Триндичиха вийшла така файна, що швидко полюбила Василя і наказувала мені відтепер розповідати казки тільки з ним у парі та неодмінно заїздити до неї хоча би раз на півроку.

* * *

Молодята були красиві. Прошу зрозуміти правильно: вони завжди красиві, бо свіжі, радісні й подобаються всім, – але того разу пара було просто надзвичайна, бо обоє вдалися батькам якнайкраще. З такої нагоди мельник пообіцяв у церкві, що їжі вистачить для всіх, навіть для випадкових перехожих, а коваль наголошував на тому, що має два вози горілки і стільки само меду, ще й трохи – для себе – справжнього вина з-під міста Рима.

Весілля обіцяло бути гучним, і воно таким стало, хоч і зовсім не в тому сенсі, як собі планували. Розпочалось усе зразково: священник видав таку промову, що чоловіки потай плакали від зворушення, а жінки впали в таку задуму, що навіть забули, що збиралися плакати першими. З погодою теж пощастило: і не жарко, і не холодно. Навіть вітру не було.

Гуляли на лузі поблизу вітряка, звідти відкривався прекрасний краєвид на всі боки: хочеш – на річку дивися, хочеш – на поле з копицями сіна, хочеш – горами милуйся. Пам'ятаю, щойно закінчився перший стіл. Я провадив весілля перевіреним способом: стежив, аби пили часто і кричали гучно. Василь сів десь неподалік і тим часом малював тло для групового портрету: синє небо та зелений луг.

Я саме забрав слово у коваля з ковалихою і запросив гульню трішки піднятися, розім'яти ноги, поки накриватимуть другий стіл. Сам відійшов трохи вбік, аж раптом чую: б'ються. Зазвичай на весіллі бійка відбувається десь на третій день, коли в усіх уже злегка темнішають обличчя, – мабуть, від сонця. А тут, думаю, перший стіл тільки – зарано. Отже, сталося щось серйозне.

Підбіг я до столів і бачу: ковалева рідня, що приїхала десь іздалеку – всі як один криво усміхнені та рукасті, – б'ється вже стільцями з місцевими. І гатяться неабияк, а поміж ними бігає туди-сюди наречена й уже плаче, намагаючись угамувати сутичку.

Тут уже і Триндичиха мотилася, і Гупало прибіг на поміч, але все одно бійка тільки посилювалася. Ті гості, котрі відлучилися лужком пройтися, швидко повертались і бралися битися на боці своїх, не розуміючи, що ж відбувається насправді. Чоловіки, жінки, навіть діти, котрі щойно разом гралися, рвали одні на одних нові білі сорочки.

І не знаю, як би ми їх угамували, аж чую: свиснуло щось знайоме позаду. Повертаюсь – і точно: Гупало повернув у руці пензля, що перетворився на булаву. «Ой, лихо, – думаю, – це ж зараз він як почне троцити весілля...» Та ні! Він відкинув зброю, зате сам почав збільшуватися, як зазвичай робив це посеред якогось страхіття.

Продовжуючи зростати, він почав вихоплювати зі штовханини чоловіків найвищого зросту і кидати їх просто, як м'ячики, але точно в копиці сіна. І кожен прилітав туди, вгрузав макітрою в копицю і стирчав звідти ногами. З десяток він їх так покидав, і аж тоді решта, побачивши таке казкове диво, спочатку зупинилась і роти пороззявляла, неначе риби на базарі, а потому нарешті злякалась і розбіглася. За кілька хвилин весілля розпалося, як і було до того, на дві половини: ковалівські – ближче до води, а мельникові – біля вітряка.

Між ними ходив туди-сюди Гупало, гупаючи величезним кулаком у середину власної долоні та стежачи, щоби ніхто не перетнув межі. Мені доводилося бачити його в різних ситуаціях: від лиха до війни – але таким розлюченим я його ще не пам'ятав. Що вже казати про гостей? Ті стояли і дивилися на велетня, як на Божу кару. І я би на вашому місці, до речі, не сумнівався, що так воно і було.

Він почав говорити так, аби чули всі й аби всім було зрозуміло:

— Ви щойно бажали одне одному миру, діточок і щастя. І що? При першій нагоді ВСЕ ЗПСУВАЛИ!

Він гупнув ногою – і вітряк здригнувся:

— Люде, схаменіться! – закричало. – Не можна так зраджувати себе. Чого тоді варте ваше слово? І самі ви чого варті?

Гупало заплющив очі, помітно заспокоївся, тоді розплющив їх і вже значно тихіше сказав:

— На сьогодні – все. Ідіть, подумайте, змийте кров, зашійте одягу. Завтра вранці зустрінетесь тут. Але вже як люде.

* * *

Усе виявилось не просто, а дуже просто. Коваль був із іншого місця, до якого з Підгірців – аж до Дніпра, а там іще п'ять днів після Дніпра кіньми. Його родичі приїхали звідти, а там балакають не так, як тут. І коли хтось із місцевих сказав про наречену: «Яка ж уродлива!» – вони сприйняли це по-своєму, бо в них таке слово означає щось гидке. Ну, і полетіло. Дурня, скажете? А хіба не з меншої дурні люде вбивають одне одного часто-густо?

Наступного ранку всі прийшли на луг і посідали за довгі столи. Такої гульні, якою все починалося, не було, проте гості без жодного гармидеру догуляли два дні, випили більше, ніж на чотирьох ковалевих возах, і роз'їхалися.

Я, як міг, намагався те все заради молодят склеїти. Може, вийшло, може, ні, проте я таки намагався. А Василь нікого там уже не малював, хоча той незакінчений малюнок-гло іще й досі висить у Триндичишиній хаті. Бабусі давно нема, в її оселі живуть діти дітей сестри, а малюнки і досі висять один навпроти одного, і зранку сонце присвічує бабусин портрет, а ввечері – пейзаж того луку, що біля вітряка.

Післяказка

Після весілля ми розцілувалися з Триндичихою та й пішли собі додому. За два дні ми перетнули хребет і тепер спускалися, поволі повертаючись до Підгірців. Подекуди спинялись, і Василь малював, адже в наших краях тоді було красивіше, ніж зараз.

Дорога додому, коли не поспішаєш, – найкраща. Початок осені, все потроху жовтіє, десь палять бадилля, і ти з другом вертаєшся з грішми, – що ще треба чоловікові?

Пам'ятаю, я ще спитав Василя, чи не боявся він промахнутися з тими гостями на весіллі, коли кидав їх у копиці. Гупало зненацька відповів, що не боявся, бо в дитинстві був воротарем, і на підтвердження почав кидати шишки в дерева, щоразу влучаючи. Тоді у відповідь я взявся жонглювати шишками, і ми, сміючись та перекидаючись, вийшли на дорогу, де нам раптом стало не до сміху.

* * *

В тому місці дорога повертала, і ми побачили, що то не бадилля на полях курилося – то палали Підгірці. Скажу я вам, у ті часи будь-яке місто горіло час від часу. Це вже потому люде навчилися просочувати всі будівлі соком мандрагори, а тоді будь-яке місто, навіть заможне та кам'яне, горіло-палало стабільно раз на десять років. То було страшне лихо, якого боялися чи не більше за напад ворогів або повінь.

І ми знову бігли – як тоді, коли тільки познайомилися, лише з іншого боку річки. Василь знову на ходу почав похапцем збільшуватись і вихоплюватись уперед. Я тільки перетинав міст, а мій товариш уже даленів біля ратуші. Назустріч бігли люде: хто зі скарбом, хто з дітьми, – та всі були вкрай перелякані й протовпитися крізь них було важко.

Не в змозі подолати натовп, я заліз на стовбур біля мосту, щоби хоч щось бачити. Дощу давно не було, і це пішло не на користь місту: будівлі швидко займались. І я бачив, як на верхніх поверхах і дахах з'являлися люде, котрі не встигли вибігти на вулицю. І як Гупало швидко забирав їх звідтіля і, щоби не втрачати часу й урятувати всіх, відразу кидав у річку через замкову стіну.

Ух, як вони кричали в польоті! Я ще встиг подумати: дай, Боже, щоби повлучав, як із тими гостями на весіллі, бо як він когось раптом розіб'є об стіну, то відразу забудуть, скількох до того врятував. Люде ж булькали у воду, і дехто починав там так борсатися, що відразу ставало зрозуміло: плавати не вміє. І тоді я стрибнув із моста й почав їх передавати на берег, а інші теж узялися допомагати. Так ми не один десяток урятували з води, аж поки вони перестали прилітати з-за стіни...

* * *

Я вийшов на берег і пішов до міста, де потрохи вщухала пожежа. І там ходив, і сям ходив, аж поки знайшов Василя – під задньою стіною ратуші. Він зменшився до своїх звичайних розмірів, сидів, опутивши обличчя у схрещені руки, і... плакав. Я пересвідчився, що цього ніхто не бачить, і сів поруч.

— Усе вже скінчилося, – почав я. – Ти чого, Василю?

Він довго мовчав, рюмсаючи в руки, а потому тихо сказав:

— Я не встиг урятувати всіх.

І мені нічого було йому відповісти.

— І так завжди: когось рятуєш, когось – ні. Я не встигаю, я знову всього не встигаю, – бідкався він, не підводячи обличчя.

Я мовчав. Ми знали вже майже два роки, але то був чи не перший людський прояв, який я в нього побачив. Утім, я навіть не знав, чи до мене він звертається, і вагався, як мені реагувати.

— Я рятую тут – у них щось трапляється там. Я біжу туди – ламається тут. І немає вже сил ніяких із цим миритися.

Тоді я вирішив його підтримати, сказавши:

— Нічого, всі міста палали, відбудовувались і ставали ще кращими, – так і з Підгірцями буде. Нове завжди краще за старе.

Гупало підняв обличчя, подивився на мене й відповів:

— Ага. І нові люди будуть кращими за нас із тобою. Принаймні кращими за тебе – точно, бо такого триндуна вже не повторити.

І раптом ми заіржали, мов коні, які давно йдуть поруч і яким ця дорога – в радість. А потому Василь підвівся, підняв із землі свою закопчену гуглю і сказав:

— Ходімо, Левку, подивимось, як там будинок Премудрої.

І ми пішли, обережно переступаючи через залишки міста, які ще жевріли.

ОЛЕКСАНДР ГАВРОШ

ПРИГОДИ ТРИЧІ СЛАВНОГО РОЗБІЙНИКА ПИНТІ

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

ЯК ПИНТЯ СОБІ ДОЛЮ ОБРАВ

*Ой, я в свої мамунціоні єден єдиначок,
Або з мене буде газда, або гайдамачок.*

Не тепер і не колись, а, мабуть, ще в ті часи, як сам цісар під стіл пішки ходив, не в чужій країні, а в зеленій Верховині народився у селі Три Пеньки нічогенький хлопчик – десь так кілограмчиків зо п'ять. Назвали його Григором на честь небіжчика діда.

Та як уродився, на хрестинах після третьої чарки, за давнім карпатським звичаєм, стали йому до рук різні предмети тицяти. Ану, що візьме малий, то те з нього і буде.

— Ой, візьми папушу, синку! – розповіла мати немовля та й тицяє йому хлібну скоринку. – Ой яка смачна! Ой яка цюця!

Схилилася над ним та аж прицмокує від задоволення, аби його здурити. А Пинтя не дурний: у відповідь ногами відбивається. Нащо йому поперек гнути на пісних верховинських ґрунтах?

— Гі! Не буде з нього хлібороба! – радісно гукнув тато. – Буде з нього лісоруб, як і я. Ану, чекайте лиш!

Побіг надвір та й витягнув сокиру з колоди.

— Чи ти здурів, старий, чи що тобі є? – вголос заревіла перелякана мати. – Хочеш, аби дитина зарізалася?

— Цить, стара! Я знаю, що роблю! – став він сокиркою довкола очей малого водити. Але так обережненько, аби той ручками не дістав. Ану, чи потягнеться хлопчик до лісового ремесла?

— Давай, синку, давай! – стоїть батько над немовлям, а гості довкола них згромадилися.

Лиця всіх аж сяють від замилювання.

А Пинтя від такої уваги замовк, зосередився, та як порскне татові на сорочку святою водичкою зі свого невинного джерельця!

— От капосне! – обтрушується мокрий батько серед хати, а всі довкола регочуть, аж за боки тримаються.

— Ні, не буде з нього лісоруба! – сміються люди.

— Певно, буде з нього учений чоловік, – підняв палець із золотим перснем отець Михаїл. Погладив великий срібний хрест на череві та й підніс до малого молитовник у шкіряній оправі.

Усі відразу пришикли: ану, що буде? Невже з Пинтів розумний чоловік колись вийде? То би була новина на ціле село!

Малий справді затих та й став рученята до книжки простягати.

— Ану ж! Ану ж! – мало не плаче з радості мати, склавши руки, як на молитву.

— От, як візьме Святе Писаніє до рук, істинно кажу вам, – бути сьому янгеликові священником! – впевнено гласить отець Михаїл. Мати як це почула, мало не зомліла від щастя.

Але чи візьме малюк молитовник?

Усі аж навшпиньки повставали, щоб ліпше бачити. В хижі стало тихо, аж чути, як мухи сало гризуть.

Пинтя простяг рученята та й таки вхопив чорну книженцію. Боже, що тут зчинилося! Всі один одного обіймають, цілують, вітають! Таке, ніби кожен на своєму городі великий скарб відкопав.

— Ну, кумонько, пам'ятай, що я перша допомагала малого купати! – хвалиться одна з жіночок.

— А я бігла бабу-повитуху кликати! – перебиває її друга.

— А я...

Старого Пинтю газди по плечах поплескують.

— Но, та ти тепер великий чоловік будеш із таким сином!

— Але носа не задирай! Пам'ятай про сусідів!

— Людкове добрі! – скочив з місця з піднятою чаркою схвильований батько, аж сльози йому на очах блиснули. – Мусимо випити за нашого благодійника, вельмишановного отця духовного Михаїла, та його світлий розум! Якби не він, то ніколи би наш син не став...

Тут усі перевели щасливі погляди із задоволеного розчервонілого панотця на стіл, де лежало немовля. Якраз у цю хвилю малий Пинтя дожовував третю сторінку зі Святого Письма, де йшлося про приїзд Ісуса на ослиці в Єрусалим. Про це повідомляла старовинна гравюра, половина якої ще була не дожованою. Поруч лежало ще п'ять видертих сторінок, які чекали своєї черги бути представленими внутрішньому світові малого ненажери.

— Царице Небесна! – пролунав серед мертвої тиші писклявий голос отця Михаїла. – Сей молитовник мені сам Його високопреосвященство владика Рафаїл подарував! Він дорожчий за вашу корову!

— Ба, хто дорожчий за корову? – не зрозуміли спантеличені газди. – Невже Рафаїл?

Тим часом панотець блискавкою кинувся до стола, що, зважаючи на його кругленьке черевце, було гідним подиву і поваги. Тремтячими руками він випрямляв зіжмакані сторінки, шепочучи: "Господи, прости нам согрішення наша, вольнія і невольнія..."

Подарунок єпископа ледве вирвали всією громадою з рук немовляти, після чого малий Пинтя не на жарт образився і зайшовся диким плачем.

Його превелебність відразу заквапилися додому, притискаючи до грудей свій найкоштовніший скарб з видертими сторінками.

Після того як за ним хряснули двері, відомий п'яниця та добра душа Мирон Кучерявий прорік: "Ні, не буде з цього дівка преподобника".

— А що буде? – спитала зайойкана мати, яка за кілька хвилин пережила неймовірну материнську гордість за видатного сина і раптове повернення з панських хоромів у тісну селянську халупу.

— Буде з нього... – тут Мирон задумався і, піднявши кривий почорнілий палець догори, проголосив святу істину: – Буде з нього... Чоловік!

Усі зареготали.

— Ото голова! – схвально підняли газди чарки. – Ай справді, з Пинті буде чоловік. А не жінка!

На тому й порішили: що Бог дасть, те най і буде. Аби лише росло щасливе. А між тим ніхто за гостинію і не помітив, що малий Пинтя вже знайшов собі забавку.

То була стара люлька, що її курила цімборашка матері, яку за щирі усмішки прозивали Зубанею.

Жила вона віддалік від села. Сама як перст. Мала зуби, мов підкови. Точніше, це й не зуби були, а одностайна кістка – як кінське копито. А що Зубаня зналася на травах, то в селі недаремно казали, що вона – ворожка і водиться з нечистою силою. Та Зубаня була доброю з матір'ю Пинті, тож покликали її за куму.

А хрестини тривали мало не до рання.

Доки гості пили та співали, малий в тому неймовірному гвалті раптом затих. Посмоктуючи люльку, він цілком заспокоївся та й заснув.

Чи то Зубаня якусь таку особливу траву курила, чи, може, малий Пинтя просто втопився боротися за кращу долю. Але так ніхто і не довідався, що ж се означає, коли немовля обирає не хліб, не інструмент і навіть не книжку, а відьмацьку люльку.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

ЯК ПИНТЯ РОДИНУ ШАНУВАВ

*Та іще ня ніхто не бив і не буде бити,
Поки буду бирувати топірець носити.*

Чи то Пинтя так розгнівав небесні сили за те, що єпископів дарунок подер, чи, може, щось інше на світі сталося, але впала на Верховину холера. Та така страшна, що забрала силу-силенну людей, а поміж ними і батьків Пинті.

Тож залишився він круглим сиротою, а позаяк мав самотню хресну матір (покарпатськи — нанашку) Зубаню, то взяла вона хрещеника до себе.

Як-не-як, удвох воно веселіше. Недарма й люльку одну потягували.

А що ріс Пинтя недобрим, як гірка редька, то завжди був битий.

Каже йому Зубаня:

— Григоре, дитинко, ану, поки я до лісу по трави — позирай за обідом, аби не википів.

Лише за нанашкою хвіртка блисне, як Пинтя видереться на оборіг, випростає ноги та й шпицалку собі майструє. А далі на ній виграє, аж поки всі горщики не згорять.

Прийде втомлена Зубаня з лісу, а в хижі все аж чорно. Дим такий, як на пожежі.

— А дідько би тебе вхопив, малий нечестивцю! — біжить вона з тичкою за Григором.
— Ба, що тепер будемо їсти? Хіба що тебе!

Та й цокотить хижо своїми зубами. А зубки в неї нівроку — як у коняки. Пинтя вихором летить із сіна, та все одно кілька разів дістане дрючком по плечах.

— Нанашко, не можна сироту бити! Будете гріх мати! — верещить він як недорізаний на всю долину.

— То ти так мені помагаш? — лається Зубаня. — Так віддячуєш за мою доброту?

Ця історія повторюється щодня на різні лади. Якщо нанашка благає його чогось не чіпати, то він обов'язково туди залізе з головою, а якщо попросить щось зробити, то ані пальцем не кивне. Не дитина, а кара Божа!

Але якось воно було. І дні бігли за днями, місяці за місяцями, а там і рочки приспіли. Уже Пинтя й парубійком став. Нівроку на харчах нанашки відгодувався. Буде з нього хлоп на ціле село.

Якось прийшли в гості до Зубані дві її подружки з третього села — Глуханя і Сліпаня. Такі самі відьми-босоркані, як і вона. Тільки що зуби менші.

Замкнулися звечора в коморі та щось собі роблять, шепочуться тихо.

А Пинтя — не в тім'я битий, та ще й до всього цікавий — і собі хоче знати про відьмацьку раду.

Заліз на стріху, а звідти — на горище, відкрив ляду та й дивиться згори, що в коморі діється. Бачить: сидять три ворожки, щось у долівці копають. Вирили ямку і схилилися над нею.

Пинтя аж голову вистромив, аби ліпше роздивитися.

— Тихо! — каже Глуханя. — Щось нагорі скрипнуло!

— Тобі все щось дурне чується! — відказує Сліпаня. — Вуха треба мити!

— Не бурчи! — штовхнула її кулаком Глуханя. — Ліпше зернятка точно кидай у ямку!

— Ану цитьте, баби дурні! — зашипіла на них Зубаня. — А то мені дівка збудите. Тоді нам життя не буде! Ви ще не знаєте мого хрещеника. Ой, морило би його, морило!

На такі слова Пинтя гордо заусміхався.

— Раз! Два! Три! — проказали босоркані разом і почали загрибати ямку.

— Кожній — по одній, — подивилася на своїх подруг Зубаня. — Ти три кинула? — запитала вона грізно Сліпаню.

— Не мели дурниць! — огризнулася та. — Ти ж знаєш, що я бачу, як орел!

— Я питаю тебе, Сліпаню, не чи ти добре бачиш, а чи вмієш рахувати до трьох?

Тут зареготала Глуханя.

Зі злості Сліпаня вхопила з печі горщик та й — трісь! — куму по голові.

Та від несподіванки аж рота відкрила.

— Тихо будь! — знайшла виправдання Сліпаня. — Дітвака збудиш!

"Ну й бабиська!" — ошелешено дивився на все це згори Пинтя.

— Добре, дівки! — скомандувала Зубаня. Вона, видно, була в них за старшу. — А тепер пропустимо чарочку сливовички. А потім собі файно закуримо: я такої травиці вчора нарвала!..

Пинтя тільки головою хитав від побаченого. Бабці собі добряче випили, задиміли і... задрімали.

А з ямочки тим часом почало пробиватися зілля. Три квіточки росли просто на очах. Були вони наче звичайні ромашки.

І тут легінь зрозумів, чому їх три.

— От, кляті босоркані! Для себе зготували, а про дитину й забули! Теж мені нанашка! — розгнівався він та й став гадати, що вони з тим зіллям будуть робити.

— Вставайте, дівки! — розплющила раптом око Зубаня. — Діло поспіло!

Глуханя і Сліпаня як на команду підняли голови. Далі вони втрюх зігнулися над квіточками і почали щось жебоніти.

Пинтя так вихилився з горища, аби хоч щось розчути, що мало звідти не вивалився.

— То, кажеш, сестрице, воно придасть сили? — звернулася Глуханя до Зубані.

— Будеш себе чути, як одданиця! Ліпше, як у сімнадцять рочків! — запевнила та.

— То й любощів захочеться? — почухала бородавку на носі Сліпаня.

— Голодній кумі одно на умі! — сплюнула газдиня.

— За любощі не знаю, але сила в тілі буде — дай Боже! Гори можна звернути!

Аж тут заспівав сусідський півень.

— Поспішіть, дівчата! Вже півень піє, — приклала руку до вуха Глуханя.

— Глухий як не почує, то вигадає! — невдоволено буркнула Сліпаня.

— Та цитьте, бісове поріддя! — махнула кулаком перед їхніми носами Зубаня. —

Будемо зілля варити!

Але було вже запізно. Бо Пинтя так вихилився з горища, що втратив рівновагу і з криками, стогонами та прокльонами покотився звідти по драбині аж під ноги заціпенілим босорканям.

— Ївалт! Рятуйте! Злодії! Нечиста сила! — заверещали не своїм голосом бабці. Пинтя тим часом скористався збентеженням та метушнею і, вхопивши три відьмацькі квітки у жменю, прожогом кинувся з комори.

— Грабують! — в один голос заверещали ворожки, побачивши, що зілля поцупили в них прямо з-під носа.

— За ним! — скомандувала Зубаня.

— Кумонько, хапай віник! — крикнула Сліпаня. — Ми сього злодійчука скоро на мітлі доженемо!

— На біду, так учора нею тріпала сього нечестивця, що держак зламався.

— Ой горе-горе! Утече голодранець! А з ним — і моя силюнька! — заломлювала руки Глуханя.

Уже сіріло — помалу займалася Божа днина. Сусідський півень був вельми подивований незвичною картиною: городами на гору біг босий Пинтя, тримаючи в руці три ромашки, а за ним на порядній відстані одна від одної мчали три бабці. "То, певно, якісь кінні перегони без коней, — крутив оком півень. — Шкода, що так рано, а то би й мої дурні кури щось розумне побачили".

Та переможець уже визначився. Чим вище легінчук підіймався, тим більше босоркані від нього відставали. Нарешті вони зупинилися, махаючи йому вслід кулаками, важко дихаючи і вигукуючи лайки, яких наші гори ще не чули.

Пинтя зупинився аж під лісом. Усе тіло його боліло. І від падіння з горища, коли перерахував ребрами східці на драбині, і від нестримного бігу. Упав він на траву та й задумався, що далі робити. Як у світі жити сироті убогому?

"І чого я такий дурний? — міркував Пинтя. — Справді, якийсь виродок, а не дитина! Най би собі бабці силу дістали! Мені що — шкода? А я би собі щось інакше придумав!" Далі глипнув на квітки, які від таких пригод трохи прим'ялися. "Ба ні! — обережно засунув їх за пазуху. — Цікаво, що ж за силу дає оте чортове зілля?" — широко позіхнув, заклав руки за голоту та й вирішив трохи спочити.

Через хвилю Пинтя спав, аж носом висвистував.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

ЯК ПИНТЯ ПІШОВ У СВІТИ

*Та й будемо, товаришу, гуляти, гуляти,
Хліб із торби витягати, на камені спати.*

Збудили Пинтю вівці. Було далеко пополудні, і сонце вже припікало.

Одне ягня скубло траву мало що не на ньому.

— Йди геть, дурне! — відмахнувся легінь від мокрої овечої морди.

— О, та ти живий, хлопику! — гукнув Пинті вівчар, який сперся неподалік двома руками об пастушу палицю. То був Янко Причмелений, якого в селі вважали дурником. Бо мав уже років тридцять, а дівчат десятою дорогою обминав.

— А чого б се я мав умирати? — нахмурився Пинтя, згадуючи нічну пригоду.

— Бо спиш як убитий! — усміхнувся довготелесий і худий як тичка Янко. — Так і життя проспий, неборачку! Ходи, я вже юшку зварив. Посьорбаємо удвох.

На галявині посеред ліщини справді вже димів на вогні казанок. Янко був диваком. Більше тримався хаці, як села. Людей сторонився. Казали, що і спить тут, у лісі.

"А може, і сей — нечестивий?" — пильно роздивлявся Пинтя вівчаря, доки той розкладав хустину з пастушим харчем.

— Ану глянь, хлопику, що там з юшкою? — попросив Янко, краючи кукурудзяну хлібину.

Пинтя підійшов до киплячого кітлика і раптом, швидко витягнувши з-за пазухи уже геть зів'ялі квітки, кинув їх до окропу.

— Ну що там? — нетерпляче гукнув Янко. — Неси казанок!

— Най ще трохи покипить, — Пинтя стояв над вогнем як зачарований.

Коли юшка трохи вистигла і її вже можна було споживати, серце Григора аж стрепенулося від страху.

Дерев'яною ложкою Янка вони сьорбали її по черзі.

— Ой добра страва! — нахвалював юшку пастух. — Що то значить — зварена в лісі! Тут і смакує ліпше!

Але більше десяти ложок він не осилив. Певно, їдець із нього був кепський, тому й худий був як жердина.

— Янку, їж! — напосідав на нього Пинтя. — Будеш сильним як дуб!

— А мені не треба бути сильним, — ласкаво усміхнувся до нього небесними очима вівчар. — Мені й так файно!

"Дивний сей Янко", — думав Пинтя, наминаючи чарівну юшку, аж за вухами лящало. Ба, чи чарівну? А може, зілля треба було варити за особливим рецептом?

— Я бачу, хлопику, ти би й коня з'їв! — заусміхався Янко, витягнув пшцалку та й заграв собі від душі тужливої верховинської пісні.

Хоч який голодний був Пинтя, але цілий казанок юшки таки не міг проковтнути. їв, доки черево витримувало. А вже як відчув, що зараз лусне, поклав ложку вбік. Половина юшки й так залишалася.

— Не журися! — перехопив засмучений погляд парубійка вівчар. — Песик доїсть! За нього теж треба дбати!

Не встиг Пинтя заперечити, як вівчар; свиснув чорного кудлатого Люципера, і той завзято почав хлебтати чарівну страву.

"Ой, бачили би оте босоркані! — почухав потилицю Пинтя. — Вони би мені сто чортів показали! А зрештою, що їх показувати, коли тут навіть пес має сатанинську прозивку!"

Будь-яка війна закінчується миром. Набивши черево по саму зав'язку, парубійко став думати, як йому з'явитися на очі нанашки. "Е-е, попрошу вибачення, — міркував він. — У Зубані добре серце. Та й я їй — як-не-як родина".

Пинтя попрощався з Янком, погладив Люципера (хтозна, як ті бісівські чари можуть на пса вплинути?) та й, весело насвистуючи, почимчикував у долину.

Вдома нанашка вже його виглядала. Глухання і Сліпаня подалися на своє село, і Зубаня була чорніша за хмару і зліша за турка.

— Нанашко... — мовив винувато Пинтя, бочком входячи до хижі, а двері, про всяк випадок, залишаючи відчиненими.

— А-а, прийшов халамидник! — кинулася вона до нього.

— Та то я з переляку зробив! — почав Пинтя виправдовуватися. — Ударився сильно головою об сходинки — от мені і замакітрилося.

— Так тобі й треба, задрипанцеві! Будеш знати, як шанованих людей підслуховувати! Де квітки? — підступила вона до самого обличчя Пинті, тримаючи в руці поважного дрючка.

— Тут! — проказав Григір, витягуючи із пазухи три ромашки, які завбачливо нарвав у сусідському городі.

— Ну, гляди мені! — задоволено мовила Зубаня, хапаючи квіти своєю кістлявою рукою. — Се тобі було останнє попередження. Більше тебе, гаспида, терпіти не буду!

Баба замкнулася в коморі, передбачливо зачинивши знизу і горище. Але Пинтя вже був нагорі — він проскріб щілину між дошками і спостерігав.

Зубаня відклала дві квіточки набік, вголос проказавши: "Сестрицям!" — і заходилася варити відвар із останньої ромашки. Коли все було готове, вона сіла на скриню і стала його пити, тримаючи горня двома руками, як на якійсь церемонії. Допивши, закурила люльку і півгодини подрімала. А далі встала, обійняла скриню двома руками та й заходилася її підіймати.

— Здуріла стара чи що? — вирячив очі Пинтя. — Та сю скриню й два хлопці не піднесуть. А може, і сусідські ромашки чарівні? Видно, на голову діють...

Тут щось голосно хряснуло. Мабуть, у попереку в Зубані, яка себе уявила справдешнім Котигорошком.

— А бодай би тебе підняло і гепнуло, балаболе! — мало не завилала вона від болю і люті. — То ти мене, стару жону, обманув як останнього дурника! Де ти є, негіднику?!

Пинтю мов вітром здуло з горища.

— Нанашко, може, ви відвар недосолили? — жалібно протягнув він з вікна.

— Ой, я тебе зараз посололю-засололю! Аби я твоєї ноги більше в своїй хижі не бачила! — гаркнула Зубаня, аж сусідські кури переполошилися.

— Нанашко, не женіть мене! Я вже буду чесний! — просив Пинтя ангельським голосочком.

— Все! Мого терпіння на тебе нема! — трималася за скривлений попереk Зубаня. — Я тебе годувала, доки ти був дитваком. Перед покійними кумами моя совість чиста. А тепер ти вже он який батяр! Тобою скоро орати можна буде! Йди геть і не мороч мені голови!

— Не проганяйте мене! Я ще буду великим чоловіком! Про мене сам цісар знатиме!

— Великим розбишакою ти будеш, а не чоловіком! — гукала з серця Зубаня.

Хто його тоді міг знати, як точно нанашка вгадала долю свого хрещеника! Недаремно ж вона була ворожкою!

Пинті нічого не залишалось, як покласти у тайстру пару окрайців та кілька цибулин, вкрадених із комори, поки Зубаня перев'язувала попереk. Також він прихопив улюблену пищалку, одягнув на голову старий, протертий капелюх (видно, кури в ньому не одне яйце знесли) та й рушив світ за очі. Але куди йти?

"Піду до Причмеленого. Буду йому допомагати, а він мене за се підгодовуватиме", — вирішив Пинтя, згадуючи юшку, від якої ще й тепер у череві бурчало.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

ЯК ПИНТЯ СИЛУ ДІСТАВ

*Одну-м річку перескочив, другу-м пересвиснув,
Та я буду паном в горах, хоч би-м і повиснув.*

Так і зажили вони удвох з вівчарем. Спали у колибі, що Янко змайстрував посеред лісу, та й пасли панську отару. Час від часу хтось із них спускався в село, аби дізнатися новини та заpastися харчами. До нанашки Пинтя не хотів заходити, хоч люди казали, що вона вже пересердилася і чекала на свого хрещеника. Як-не-як, уже звикла до його батярських витівок. Та парубійко не поспішав повертатися. У горах зовсім не те життя, що в долині.

Тут можна цілісінький день лежати горічерева на травичці, вправлятися на шпицалці, збирати ягоди чи грибочки, варити юшку чи бавитися з Люципером. А головне — ніхто нічого тобі не каже.

Янко був повного протилежністю Зубані. Здається, він ніколи й голосу не підвищував. Говорив ледь чути. Все сприймав як належне. Ані комахи не образять — не те що людини. Усе називав тільки пестливими словечками. Кровопивці-комарі для нього були "комариками", кусючі, обридливі мухи — "мушками", грізний ведмедисько, який рикав по хащі, — "ведмедиком", несамовита гірська буря — "дощиком". Сказано ж — Причмелений. По селі плели, що в дитинстві Янко впав з драбини на голову. Відтоді й став добряком.

Пинтя уважно слухав свого старшого побратима і старався його наслідувати. Адже він теж недавно з драбини гепнувся. Може, всі після такого падіння стають диваками?

"Наша доля й так уже прописана на небесах, то нащо їй противитися?" — запитував не раз Янко, здіймаючи догори сині, як волошки, очі.

За ним зводив погляд на небо Пинтя, вдивляючись у хмари так, що аж в очах рябіло.

"Цікаво, і що там написано? І де? Принаймні я нічого не бачу. Треба в Янка навчитися грамоти", — вирішив він.

З якогось дива Причмелений умів читати. Чи се його дяк навчив, з яким по сусідству жив, чи хто інший, але він потрохи вчив сеї науки і Пинтю.

— Ану, хлопику, а се яка буквиця? — казав він Пинті, виводячи патином закарлючки по глині після дощу.

Як не дивно, Григир виявився здібним учнем. Всмоктував у себе знання, як пісок воду. Така "зелена школа" тривала би ще довго — принаймні до зими, — якби чергове нещастя не впало на бідолашну Пинтьову голову.

Якось після ситного обіду, коли особливо приємно лежати горічерева і відчувати, як зав'язується сало, на овиді з'явився вершник.

Він скакав просто до них, тож Пинтя відірвав допитливий погляд від неба та перевів його на незнайомця.

— Хто се, Янку? — запитав він вівчаря.

— Се, видно, Шикарош, панський економ, — напружено вдивлявся той.

— І що йому треба?

— Не має чоловік роботи, тож мусить кров пити, — Янко вже підіймався та обтріпувався.

— Дай Боже здоров'я, паночку! — низько схилився він, здіймаючи капелюха перед чорним вусанем на вгодованому коні. Той щось невдоволено буркнув і скочив із сідла на землю.

— А се що за один? — тицьнув він пальцем на Пинтю.

— Се, паночку, сирота з нашого села. Допомагає мені вівчарити.

— Я йому платити не буду! — сердито блиснув управитель чорними, як вугіль, очицями. — Так і знай, Причмелений!

— Я вас добре знаю, паночку, — криво посміхнувся Янко.

Поки Причмелений з Пинтею зігнали овець докупи, Шикарош зробив кілька спраглих ковтків зі своєї фляшки.

— Одна, дві, три... — почав він рахувати, торкаючись кожної вівці рукою, мовби та могла виявитися примарою, — сорок три... — Нарешті він витер спітніле чоло: — А має бути... має бути сорок чотири! Чи не так, Причмелений?

— Видно, паночку, сталася помилка. Жодної вівці я сього літа не стратив, — сполотнів Янко, мнучи капелюх у руках.

— То ти хочеш, придурку Божий, сказати, що я, економ пана Бебекала, брешу?!

Він, як гроза, насувався на вівчаря.

— Ти знаєш мої правила, чи не так? Що я роблю за кожну втрачену вівцю? — він узяв Причмеленого за вухо і боляче стис. — Що? Не чую!

— Рубаєте пальці, — ледь видихнув Янко.

— Я тобі вже давав останнє попередження? — мало не виривав вухо з м'ясом Шикарош. — Кажі, придурку!

— Давали, паночку, — заплющив очі довготелесий і худий як скіпка вівчар.

На це Боже і безневинне створіння тепер страшно було глянути. Він був як з хреста знятий.

— Клади руку тут, — тягнув панський економ Янка до поваленої берези. — Вас, лайдаків, інакше порядку не навчиш!

Він поклав розчепірену долоню вівчаря на почорніле дерево і витягнув шаблю. Янко весь трясся і беззвучно ридав. Його рука смикалася, але він її від кори не відривав.

— Чому бути, того не минути! — прошепотів він і перехрестився.

Шикарош спочатку примірявся шаблею до мізинця, а далі широко замахнувся.

— Чекайте, паночку! — почув він ззаду голос Пинті.

— Чого тобі? — зло обернувся економ до парубійка.

Та це було останнє, що він побачив. Велетенська колода завбільшки з людину вдарила його просто в чоло. Від несподіванки Шикарош відступив кілька кроків назад, і шабля випала з його правиці.

Тоді Пинтя ще раз добре тріснув його межі очі, і лице Шикароша стало нагадувати гнилий помідор. Економ пана Бебекала, високо змахнувши добротними чобітьми, завалився в траву.

Пинтя підійшов до нього і зі словами "Бог трійцю любить!" підняв колоду для останнього удару.

— Не треба, хлопику! — почув він слабкий голос Янка. — Ти ж його вб'єш!

— Туди йому й дорога! Се ж диявол, а не чоловік! — опустив колоду на землю Пинтя.

— Не варто на свою душу смертний гріх брати, — Причмелений підійшов до Шикароша, який лежав, розкинувши руки. — Чекай, а як ти сю колоду підняв? — звернув він увагу на важкого бука. — Се ж хіба два здорові хлопи підіймуть!

— Не знаю, — й собі задумався Пинтя, — я в ту хвилину тільки гадав, як твій палець врятувати.

Аж тут легінь згадав про босорканське зілля, і від думки, що воно таки почало діяти, хай і значно пізніше, розхвилювався і розчервонівся. Янко, згорбившись, сидів на колоді. Він був збайдужілий до всього.

— То що тепер будемо чинити? — запитав Пинтя, коли трохи заспокоївся.

— Не знаю... — відказав, зітхаючи, Причмелений. — Тобі, хлопику, тепер тільки одна дорога — у ліс або в інші краї. Шикарош такої ганьби ніколи не забуде. Доки тебе зі світу не зживе, доти не заспокоїться. Се справді звір, а не людина.

— А ти? — запитав Пинтя.

— А я... — задумався Янко. — А що я? У мене буде все, як написано... Відвезу сього кровопивцю у село. Попрошу у пана заступництва. Може, й змилюється. Як ти втечеш, то думатимуть на тебе.

— Ходи зі мною, Янку! — вдарив його по плечу легінь. — Удвійку в лісі не пропадемо!

— Як підемо двоє, нараз оголосять нас розбійниками, — заперечно хитнув головою вівчар. — Рискатимуть по лісах з гайдуками, доки не впіймають. Не хочу я себе чути зацькованою звіриною! Як на мене — хай буде, що буде!

— Як знаєш! — став збиратися Пинтя, бо закривавлена голова економа почала виявляти ознаки життя. Янко склав приятелю у бесаги всі харчі, що мав, подарував і свого вівчарського ножа.

— Бери, хлопику, все, — примовляв він, — бо невідомо, чи мені ще се знадобиться.

На прощання вони міцно обійнялися.

— Йди на Чорну полонину. Там тебе ніхто не шукатиме, бо туди хіба птах залітає. До зими перебудеш, а далі — що вже пан Біг дасть, — вівчар ще раз глянув на нього синіми, як небеса, очима і притиснув до свого великого і доброго серця.

— Прощай, Люципере! — потермосив Пинтя загривок кудлатого пса, до якого вже добряче звик.

— Знаєш що? Бери його зі собою! — раптом запропонував Причмелений. — Чує моє серце, що я вже не буду вівчарити. Якщо мене заберуть гайдуки, то шкода псові пропадати. А тобі він у лісі придасться. Принаймні не буде на полонині так самотньо. Та й хижий звір до вас не приступить!

— Гаразд, — усміхнувся радісно Пинтя. Ну що, Люці? Вперед, на Чорну полонину!

Пес весело загавкав, лизнув на прощання руку колишнього господаря та й побіг за легінчуком. Мабуть, зілля таки на нього вплинуло. Бо розумів усе з півслова.

А Янко ще довго сидів, дивлячись, як поволі меншають постаті двох його найвірніших товаришів, аж доки вони зовсім розчинилися в лісі. Вівці розбрелися по ліщині, але кому тепер до них було діло?

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

ЯК ПИНТЯ НОВЕ ЖИТТЯ РОЗПОЧАВ

*Не знаємо волі краю, не знаємо межі,
Підем, брате, погуляти між таври ведмежі.*

Чорна полонина височіла над селом, однак було до неї далеченько. Зазвичай, ішли туди два дні. Але селяни її не любили і овець там не пасли. Одні казали, що там чорти водяться. Інші згадували про розбійників, які, мовляв, мають на полонині свої сховки. Так чи інак, прозивали її в народі "Чорною" не з великої любові.

Пинтя дерся вгору поволі. Знав, що за ним одним у погоню гайдуків не поженуть. Харчів мав на кілька днів, тож цим голову собі не сушив. Та й зрештою, за сими горами теж живуть люди. Кажуть, там уже інша країна. То може, в пана Бебекала та його економа руки туди не досягнуть. "Якщо вже цілком біда буде, перейду туди", — заспокоював себе Пинтя.

Але на серці все одно було тривожно. Що тепер сей кровопивця зробить з Янком? Ой, не попустять Причмеленому панського непослуху! Дарма він не пішов з Пинтею на полонину!

Єдиною втіхою для хлопця був Люципер. Пес радісно носився вперед-назад, ніби відчуваючи, що і для нього настала повна свобода. Ба більше, він ніби знав, куди йти, весь час випереджаючи парубійка.

"Ади, який розумний пес! — дивувався Пинтя. — Ще жодного разу не загавкав — себе не виказуючи та й звірину дарма не полохаючи".

Заночували вони в лісі під розлогим, старим буком. Легінь обійняв пса, аби було тепліше, і так вони проспали до світання. Зранку перекусили бринзою та хлібом, попили водиці з лісової криниці та й рушили далі.

Пополудні ліс став закінчуватись, і ось Пинтя з Люципером нарешті вийшли на Чорну полонину. На radoшах вони забігли на самий її вершок, і перед ними відкрилася велична панорама зеленої Верховини. Куди лише око сягало — простягалися безкраї ліси. Десь далеко-далеко внизу з одного і другого боку виднілися поодинокі стріхи. Се були невеличкі гірські поселення.

— Бачиш, Люці, звідки ми прийшли? — показав хлопчина рукою на дерев'яну церквицю на горбочку аж ген попід річкою. — Се наше село. Власність його ясновельможності пана Бебекала, бодай би його підняло і бебекнуло!

Пес весело загавкав. Тут уже не було перед ким ховатися. Полонина відкривалася як на долоні.

— Ну, і як ми будемо газдувати? Га, Люці? — потріпав він пса по загривку.

Пинтя об'ївся полонинських чорниць, аж йому губи посиніли від їхньої беручкої барви. А далі ліг собі на травичці, закрив від сонця лице капелюхом та й задрімав. Мав він одну дуже гарну рису: нічим довго не журився. Як казав Янко Причмелений, добре бути дурним та міцним.

Не знати, скільки спав наш герой, але збудив його вітрик, який шугав полониною.

"Ото, який тут нагорі протяг!" — присів Пинтя, одягнув капелюха, свиснув пса та й пішов у видолинку, яка посеред полонини наче витворювала природне укриття. Тут навіть росли кущики, а значить, мала бути й вода.

— Ба, що це? — не вірив Пинтя власним очам.

Біля невеличкого болітця мирно обгризала молоді пагінці сіра коза.

— Ну, Люці, от ми і маємо вечерю! — роззирнувся він про всяк випадок довкола. Видно, коза якось відбилася від череди та й тут зажила. Але як її ще дикі звірі не зжерли? Та й хто міг пасти худобу в такій глушині?

— Гаразд, не забиваймо собі мізки дурницями! — вирішив легінчук, стягаючи з білих штанів мотузку, яким вони були підперезані. — Треба її спочатку зловити. А далі можна подоїти і засмажити.

І одне, й друге він навчився робити у Янка. Люципер зрозумів наміри господаря, тож забігав у видолинку збоку, аби відрізати безтурботній тварині шлях до відступу. Як не дивно, коза виявилася зовсім не дикою і Пинті нітрохи не боялася. Це навіть зачепило самолюбство новоспеченого мисливця, який з ножем в одній руці та мотузкою в другій, наче індіанець, скрадався до рогатої скотини, яка собі спокійно і мирно жувала.

Та не встиг хлопчина зробити кілька останніх кроків, як почув сердитий голос:

— Ось так і стій, дармоїде! Далі — ані руш! Навіть сопіти перестань у бік Мані! Бо зараз як пальну в черево, то чужої худібки тобі не захочеться навіть на тамтому світі.

Пинтя поволі озирнувся.

Позаду нього стояла дивна істота — пелехата, бородата, у козячій шапці — хоча було ще літо, — в таких же козячих штанях і постолах.

За поясом у неї був застромлений довгий ніж, а головне — в руках вона тримала рушницю, яка цілилася просто в груди хлопчині.

— Паночку, ви мене неправильно зрозуміли... — забелькотів Пинтя, страшенно перелякавшись від несподіванки.

— Я тобі не пан, а ти мені не наймит! — розгнівався не на жарт старий.

— Вуйку, я хотів лише погладити сю милу тваринку.

— Ага, тому й витягнув свого ножища, — сплюнув бородань. — Певно, драбе, хотів погладити її шкіру аж до самого м'яса. Чи не так?

— Та ні, що ви! — запротестував Пинтя, краєм ока шукаючи Люципера. Той, як на біду, влігся неподалік і, висолопивши язика, спокійно спостерігав за розмовою, буцімто нічого страшного не відбувається.

«Та-а-ак, поспішив я назвати свого пса істотою розумною!» — вилаявся подумки Пинтя.

— Ну то так, хлопче: перше помалу кладеш ножа на землю. І без викрутасів, — бородате чудо для заохочення навіть махнуло цівкою рушниці.

Розуміючи, що іншого виходу нема, Пинтя опустил ножа у траву.

— Тепер мотузкою гарно в'яжеш собі ручки, — вів далі полонинський дивак.

— Та не можу я сам собі руки зав'язати! — запротестував юнак.

— А ти в'яжи як можеш! — не здавався дідусь.

Коли Пинтя щось наплів собі довкола зап'ясть, стариган спритно підскочив до нього і міцно зв'язав йому руки ще й своїм мотузком.

— От тепер добре, — задоволено показав він чорні зуби і, підбравши ножа, повів Пинтю, як корову, поперед себе. Той тільки важко зітхнув.

— А песик не кусає? — не вгавав полонинець. — Добрий собацюра. Мені якраз такого треба. Песику, песику! — покликав він Люципера.

Той встав, позіхнув, вильнув кілька разів хвостом та й побіг за ними.

«От дурна скотина!» — гнівався мовчки Пинтя.

Вони йшли з видолінки доволі втоптанною стежкою. Видно, тут часто ходили.

«А ще плетуть, що на Чорній полонині люди не з'являються», — сердився за свою необережність легінь. Тепер невідомо, до чіїх рук він потрапив і що з ним зробить це дивне плем'я козлоїдів.

— Я би тебе, синку, зразу застрелив, — обнадіював його дорогою дідок. — Та пороху шкода. Закінчується він у мене.

— Господи, помилуй! — пробував згадати Пинтя молитву, та щось не згадувалося.

— Та й, чесно кажучи, занудьгував я за людським товариством, — не зважав на примовляння Пинті стариган. — З Манею так не побалакаєш. Вона тільки «ме-е!» та «ме-е!» Жарти жартами, а я вже роки три людської морди не бачив.

Пинтя став уважно дослухатися.

— Се як Василь Зуб помер від старої рани, то лишився я тут, у сих проклятих горах, сам-один як перст, — зітхнув старий.

— Вуйку, я вам ніякого зла не заподію, — Пинтя вирішив випробувати долю: або пан, або пропав. — Я сам утікаю від пана Бебекала.

Вони заходили вже у лісок, і тут, між густими деревами, була, очевидно, остання нагода для втечі. Це в тому разі, якщо дідок погано стріляє. Тому треба було чим більше заговорювати йому зуби, аби він втратив пильність.

— Я побив панського економа Шикароша, бо він хотів відрубати палець вівчареві Янкові Причмеленому, до якого я втік від своєї нянятики Зубані, бо мої батьки вмерли від холери, і я в неї годувався. А вона мене страх як била. Особливо, коли я вкрав у неї чарівне зілля, — затріскотів без угаву Пинтя. — Ой! Не слухайте мене, вуйку! — спохопився він. — Про чарівне зілля я придумав. А все решта — чиста правда!

— До речі, синку, я в нашій ватазі був найкращим стрільцем. Цілив в око оленя з п'ятдесяти кроків, — ніби між іншим докинув дідусь.

Легінь відразу ж покинув думати про втечу. Ніхто не хоче помирати молодим.

— Якщо ви, вуйку, були у ватазі, то виходить, що ви... — запинаючись, Пинтя починав дещо розуміти.

— Так, синку, ти потрапив у надійні руки, — захихотів дідусь.

Їхня недовга подорож завершувалася. Вони підійшли до скелі, яка вибивалася просто з гори. Тут був добре замаскований зеленню вхід до печери.

Дідусь відтягнув козячі шкури, і вони залізли всередину.

Люципер заскочив за ними.

Через отвір пробивалося трохи світла, і Пинтя зацікавлено роззирався довкола. Ая! Справжня розбійнича нора! То би йому сільські хлопці позаздрили!

— То ти кажеш, синку, що відлупцював самого Шикароша! — очі дідуса свердлили хлопця недовірливим поглядом. Старий, виявляється, мав чудову пам'ять.

— А з якої би я речі забрів аж у таку глушину? — зітхнув Пинтя.

— О, Шикарош — добра штучка! Шкода, що при останній нашій зустрічі ми не повісили його догори ногами! Втік, гнида! Щастить же негідникам, — згадав давно минулу історію дідуган. — Що ж, доки він по землі ходить, тобі додому вертатися нічого. Я сього кровопивцю добре знаю.

— Тому я й думав заховатися поки що на полонині, — вирішив Пинтя придобрити серце старого, поки той занурився у спомини. — Кажали, що сюди ані звір дикий не забігає...

— Забули вже люди про опришківське ремесло. Стогнуть та шиї гнуть у ярмі, як худоба безсловесна.

— То ви, вуйку, справді розбійник? — наважився запитати хлопчина.

— А ти часом не панський вивідувач? Щось ти до всього дуже цікавий! Дивись, а то засмажу тебе, як барана, на рожні!

— Та що ви, вуйку! Я би сам радий був з вами тут пожити.

Старий надовго задумався, пожував губами, а далі махнув рукою:

— Бог з тобою! Все одно раз умирати! Надуриш старого діда — будеш великий гріх мати! Живи! Дуже я занудьгував за людьми. Скоро і сам, як коза, мекати стану!

— Ой, вуську! — мало не кинувся йому на шию Пинтя, але зв'язані руки заважали.

Розбійник розрізав мотузку ножем, і вони обійнялися. Люципер радісно заскавчав, наче наперед знав, чим усе закінчиться.

— Синку, ти втрапив до гірської барлоги колись грізної ватаги Андрія Мухи. Чув про такого? — підморгнув дідусь.

— Та щось ніби чув... — запнувся Пинтя.

— Отож, славний на всі гори опришок Андрій Муха стоїть перед тобою власною персоною, — старушок зняв кумедну козячу шапку, поклонився і розшаркався. У своєму дикунському вбранні, з розкуйовдженою бородою та роками не чесаним волоссям, з якого стирчали хіба очі та ніс, він виглядав так смішно, що Пинтя розсміявся.

— Ти чого? — насупився дідок.

— Я просто страшенно радий побачити таку славнозвісну людину, — усміхнувся Пинтя на всі тридцять два.

— Що ж, синку, тепер у тебе почнеться нове життя. Повір на слово Андрієві Мусі!

Пинтя ні на йоту не сумнівався, що саме так воно і буде.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

ЯК ПИНТЯ СТАВ РОЗБІЙНИКОМ

*Закувала зозулиця, голосок полетів,
Присягали легіники та й на пістолеті.*

Вуйко Муха виявився доброзичливим і говірким. Видно було, що за три роки він украй втомився без товариства.

Пинтю прийняв як власне дитя, тож інакше, як «синок», його не кликав. Дуже тішився і Люципером, бо, крім кози Мані, більше ніякої живності не мав. Тож годував пса власноруч, всюди його брав із собою, розмовляючи з ним як з побратимом. Час від часу ходив на полювання, а що порох беріг, то змайстрував собі лука.

— І звуку грімкого не дає, та й стріл наробиш скільки хочеш! — примовляв він новим побратимам, підбираючи щойно підстреленого глухаря. — Будемо нині мати панську вечерю!

За стільки років, проведених у лісі, він уже й сам перетворився на лісовика. Ступав нечутно, рухався швидко, нюшив не гірше від пса. Влітку набивав комору припасами, а взимку їх потрохи споживав.

— Хліб! Справжній хліб! — тішився він у перший вечір вівсяним окрайцем, що залишився у хлопцевих бесагах. — Боже, я вже роками його не куштував!

Дідусь жував затверділі крихти паляниці з заплющеними від задоволення очима.

Вечорами вони довго сиділи біля ватри, слухаючи байки старого Мухи. Навіть Люципер нашорошував вуха на розповіді про відважні пригоди і сміливі розбої, помсту і кару, великі скарби, любов і зраду.

— Синку, тебе мені сам Бог послав! Бо я, правду кажучи, порядно вже тут натомився, — якось почав розмову опришок.

— А чого ж ви, дідику, не підете до людей?

— А кому, синку, я славно розбійницьку справу передам? — розвів руками Муха. — Хіба задармо повмирало стільки моїх побратимів? А які то були хлопці! Як вогонь! Баюрак коли йшов на шибеницю, то на шпицалці вигравав. Хе-хе! Такі опришки, що й чорт їм не брат!

— Вуйку, а чому кажуть, що на Чорній полонині нечиста сила водиться? — згадав Пинтя розповіді односельців.

— А де її немає? — пошкрябав бороду дідок. — Хе-хе, є тут один чортик. Але ми вже давно з ним у спілці.

— Як се розуміти? — перехрестився легінь.

— Ти чув, синку, про Чортів зуб?

— Так се ж десь тут — на Чорній полонині! — запально вигукнув Пинтя.

— Правильно. Ось там наші скарби й заховані.

— А ви не боїтеся, що їх хтось викопає?

— А для того і чортик є, аби їх ніхто, окрім нас, не брав.

— А що ж ви йому за се даєте? — насторожився Пинтя.

— Душі, — підкинув Муха до вогню гілляку. — Умре розбійник не покаювшись і не причастившись, тож відразу йде у пекло до рогатих. А сьому чортику, видно, се зараховується.

— І не страшно вам буде, вуечку, вічно горіти в пеклі? — здивувався хлопчина.

— На то мені Бог прислав тебе! — загадково усміхнувся старий опришок. — Але про се розповім тобі згодом, коли час прийде.

Від вогню в печері було тепло. Закутавшись у шкури, вони лежали один при одному. Навіть Маня тут ночувала.

— А дикого звіра, дідику, не боїтеся? — запитав, уже поринаючи у дрімоту, Пинтя.

— А для чого нам пістолі та рушниці? — заусміхався розбійник. Він і справді з ними ніколи не розлучався. Навіть під час сну.

— А чи знаєш, синку, що ми у ведмежому барлозі спимо? — припіднявся на лікті лісовик.

— Що? Га? — від хлопчини відразу сон утік. — То що — сюди ведмеді можуть прийти?

— Хе-хе, господаря цієї печери ми давно застрелили. Се ти на його шкурі лежиш. А від інших ведмедів — поки Бог милував.

На ніч вхід до печери, окрім шкур, закривали ще й дверцятами з міцних кілків, обплетених гнучким галуззям. Це принаймні захищало від лисиць та вовків.

— А взимку, дідику, тут не замерзаєте?

— Хе-хе! Знаєш, синку, скільки по горах розбійничих нір наготовано? Тому й вислідити нас панські гайдуки не можуть. Бо нині ми тут, а завтра — на горі Стіг, а третього дня — вже на Кобилі... Лютої зими на Чорній полонині від морозів ноги простягнути можна. Тому зимуємо ми з Манею в хижці, посеред лісу викопаній. А на теплу пору вибираємося сюди — на широкий простір та цілюще повітря. Але все одно кістки вже ломить від такого життя! — Муха позіхнув. — О-хо-хо, забалакалися ми, синку, треба спати!

Та Пинтя не відповів, бо давно вже сопів носом, обійнявши свою найкращу грілку — кудлатого Люципера.

Кожного дня старий опришок розповідав хлопчині про розбійниче ремесло. Учив його стріляти з лука, пістоля та рушниці, кидати ножа, рубатися барткою, вести господарство. Оповідав різні хитрощі й таємниці лісового життя. Навчав орієнтуватися по сонцю та зірках.

Уже не раз Пинтя й сам з Люципером ходив на полювання. А що хаші тут були первісно дикі, то й звірини водилося до блуду. А по ягоди та гриби не треба було навіть до лісу ходити — вони тут рясно росли біля кожного куща. А ще козяче молоко та сир, старі розбійничі запаси, одне слово, влітку їсти було що.

— Синку, — якось каже до Пинті Муха, набравши серйозного вигляду. — Я вже старий як гриб. Пора і на заслужений відпочинок. Находився вже по сих горах по саму зав'язку. Хочеться перед смертю на теплій печі кості погріти. На дев'ятому селі в мене є приятелька давня. Чоловік у неї помер, то живе самотою. Хочу сієї зими до неї перебраться. Але за розбійничою звичкою не можна покидати ватаги, доки наступники не знайдуться. Про ремесло треба дбати. Ая! Негоже залишати напризволяще те, що так важко надбали побратими.

— То ви, вуйку, хочете мене зробити... — запнувся від несподіванки Пинтя і зашарівся, як дівчина на виданні.

— Так, синку, але не кожному дано бути розбійником. Се велика честь. І аби її здобути, треба пройти тяжке випробування.

— І яке? — стривожився легінь, бо, правду кажучи, таке розбійниче життя йому подобалося. Се не те, що в нанашки Зубані сіно грабати.

— А зараз побачиш, — старий Муха вів його кудись вглибину лісу. Пинтя з Люципером зацікавлено роззиралися довкола.

— Ну ось, прийшли, — майже пошепки промовив дідок біля старого граба. — Бачиш нагорі вороняче гніздо?

— Так, — кивнув здивовано хлопчина, задираючи високо голову.

— Ось тобі і випробування: маєш так витягнути яйце з гнізда, аби й ворона не помітила.

— Та хіба се можливо, дідику? — розвів руками Пинтя.

— Я таке випробування у славного ватажка Данила Черепа пройшов. І тобі доведеться. Муха відійшов неподалік, сів на зламану ялицю і витягнув люльку. Тютюн у нього давно скінчився, але він при звичаївся курити різне листя. Люципер підбіг до нього і теж всівся біля його ніг, очікуючи на цікаву комедію.

— Ну що ж, — почухав Пинтя потилицю. Витягнув з-за пояса два пістолі та ножа, акуратно склав їх під деревом, поплював на долоні та й обережно поліз грабом угору. Доліз він до вершка без пригод, але тільки-но хотів рукою сягнути у гніздо, як ворона здійняла страшенний гвалт. Ще й на нього так накинулася, що він заледве з дерева не гепнувся.

Пинтя винувато знизав плечима, дивлячись на старого опришка. Той невдоволено проказав: «Через кілька днів повторимо. Але пам'ятай, хлопче: маєш лише три спроби. Такий, на жаль, розбійницький звичай». Муха був такий розчарований, що навіть не назвав хлопця своїм постійним лагідним «синку».

Друга спроба виявилася кращою за першу. Але щойно Пинтя вхопив яйце, як ворона знову розкаркалася на весь ліс.

— Розбійник працює не лише руками, але й головою, — наставляв сердитий Муха хлопця дорогою додому. — Якщо не вдається один спосіб, треба думати про інший. А що би ти зробив, якби ватажок наказав тобі — як славної пам'яті побратимові Івану Бібі — викрасти жону пана Злотницького? І той утнув таку штуку! А ти дурну ворону не годен перехитрити! Тобі, хлопче, хіба коровам хвосту крутити, а не пістолі за поясом носити!

Усі наступні дні Пинтя думав про кляте гніздо та воронячі яйця. Навіть спати погано став — крутився цілу ніч з боку на бік. Муха теж гнівався на хлопця, бо гадав, що той навмисне провалює розбійницький іспит, аби не відпустити старого додому.

Тому перед третьою спробою суворо виголосив:

— Якщо не пройдеш розбійниче випробування, то не маєш права і жити у ватазі. А се значить, що змушений будеш піти від мене геть.

Серце Мухи рвалося з жалю, коли він це говорив. Але що поробиш — у розбійників закони суворі. Інакше би їх давно всіх поперевішали.

Обережно-обережно ліз по грабові Пинтя. Коли був під самим вершком, витяг з-за пазухи два патички та й став ними помаленьку робити дірку в гнізді. Як зробив, розтяг її пальцями і яйце саме скотилося йому до руки.

Пинтя перестав дихати і аж заплющив очі від хвилювання.

Помітила ворона крадіжку чи ні?

Промайнуло кілька секунд.

Ніби все спокійно.

Хлопчина поклав яйце до пазухи і поволі, стараючись не сильно притискатися черевом до стовбура, сповз на землю.

— Є! — першим вигукнув старий Муха, підкидуючи свого капелюха вгору, чим не на жарт перелякав здивовану ворону. Він обіймав і цілував Пинтю, викрикуючи:

— Буде з тебе, синку, славний опришок! Ого-го-го!

Люципер теж скакав біля них, весело гавкаючи на весь ліс. Та найбільше тішився сам Пинтя. Адже це було його перше випробування в житті. І він його таки здолав. А коли стемніло і біля ватри парувала святкова вечерея із зайця, розпочалася урочиста церемонія посвячення у розбійники. Муха зі старих запасів убрав Пинтю в чорну розбійничу сорочку, дав широкого череса, зеленого капелюха з півнячим пір'ям, оздоблену бартку та пістоля.

— А тепер, синку, присягни мені, славному опришкові Андрієві Мусі, на сій зброї, що будеш шанувати розбійничий звичай і ніколи не зрадиш товариства, хоч би на муках чи під загрозою смерті!

— Присягаю! — мовив Пинтя, стоячи на одному коліні і цілуючи пістоля. — Інакше хай мене посягне заслужена кара від рук побратимів!

Після того вони міцно обійнялися, поцілувалися і заспівали старої пияцької (себто вояцької) пісні.

Люципер теж підвивав як міг, хоча його ніхто в розбійники й не приймав.

І навіть Маня за компанію кілька разів голосно мекнула.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

ЯК ПИНТЯ РОЗБІЙНИЦЬКІ ТАЄМНИЦІ ВИВІДУВАВ

*Нащо тобі, пане-брате, торбину двигати?
Ліпше тобі, пане-брате, людей розбивати!*

Перед відходом Муха повів Пинтю до Чортового зуба. Це була скеля, що нависала над урвищем, у яке легко можна було зірватися і зламати шию.

— Недарма її прозвали Чортовою, — присвиснув хлопчина. Муха прив'язав себе мотузкою до одинокого дерева на кручі й потиху став з неї спускатися, відштовхуючись від скелі ногами.

— Вуйку, що ви робите? — гукнув йому Пинтя, схилившись над прірвою. Муха вже бовтався на мотузці десь посередині скелі, а внизу під ним дзюркотів гірський струмочок.

— Бери другу мотузку, обв'яжуйся і спускайся за мною! — долинув знизу опришків голос.

Повагавшись, Пинтя так і зробив. Але розбійника під кручею вже не було.

— Вуйку, де ви?! — загукав спантеличений Пинтя, обережно спускаючись по мотузці й пильно вдивляючись у гостре каміння, поміж яким біг гірський потічок.

Люципер з цікавістю спостерігав за цими альпіністськими вправами, прилігши на теплу від сонця скелю і звисивши донизу голову.

— Чого галасуєш? Я тут! — почувся зовсім поруч голос старого.

І справді, на цій висоті під скелею був невеличкий виступ і починався ледь помітний вхід до печери. Побачити його знизу або згори було неможливо.

Розбійник схопив Пинтьову мотузку і притягнув до себе.

— Ого! — задивився, хитаючись, легінь собі під ноги. — Якщо звідси гепнутися, то костей не позбираєш!

— Ходімо! — наказав Муха, розпалюючи смолоскип, який стояв при вході в печеру.

Зараз, синку, ти побачиш те, за що люди ладні продати душу самому дияволу!

Печера виявилася доволі довгою, хоча й не широкою. Певно, тому розбійники тут не жили. До головного склепу з різних боків вело кілька входів.

— Ось тут, синку, і ховається наша опришківська слава!

А смолоскип кидав тьмяні відблиски на бороду Андрія Мухи та його козячу шапку. Так що часом Пинті здавалося, що це не приязний та балакучий дідусь, а тасмничий і незнайомий печерний дух.

Стариган підійшов до великої кованої скрині й почав шукати щось на своїй шиї. Далі зняв хрестика на шнурочку і запхав його до замка. Кілька разів ним прокрутив; і всередині щось клацнуло. Хрестик виявився добре замаскованим ключем.

— Хитро придумано! — пошкрябав потилицю Пинтя.

Муха підняв віко скрині, і печера заграла дивовижним світлом, яке відбивалося від золотих та срібних монет.

— Ого! — голосно здивувався такому багатству хлопчина.

— А ти думав, що розбійники тільки те й роблять, що лежать горічерева та штани протирають? — опришок узяв жменю монет і почав насипати у мішечок, який завбачливо приніс із собою.

— А хто се мої скарби тривожить? — раптом пролунав невідомо звідки гугнявий голос. — Кому вже білий світ не милий?

Пинтя відразу схопився за пістолі, а Муха й далі незворушно наповнював торбинку грошима.

— А ти мене вже й не пізнаєш, холера би тебе вхопила? — кинув він невдоволено у чорну глибину печери, яка невідомо де закінчувалася. — Як ся маєш, бісове поріддя?

— Та не може сього бути! Невже се ти — Андрій Муха власною персоною? Ну в тебе і вигляд, старий! — загудів незнайомий голос. — А я думав, що ти вже давно ноги простягнув та й у пеклі смажишся!

— Ага, дочекаєшся! Я ще хочу з молодницею пожартувати! Мені поспішати нікуди, — заусміхався дідусь.

— Тому й вирішив мої комори спустошити?

— Ти ж знаєш нашу угоду: сі скарби стануть твоїми, коли відійде останній опришок.

— Хо-хо, та се вже станеться незабаром! — продовжував неприємний голос. — Як бачу, славний розбійник Андрій Муха прийшов, аби передати їх мені навечно. Чи не так? Зійшло на пси розбійниче ремесло!

— Не спіши, лисий дідьку, поперед батька в пекло! — опришок уже наповнив по краї мішечок і зав'язав його шкіряним паском. — Бачиш сього славного легеня? — ударив він по плечу Пинтю. — Він тепер опікуватиметься розбійничими скарбами.

— А се ще що за один? — Григору здалося, що він бачить у темряві дві червоні цятки, які, напевно, були очима невідомого.

— Ну то виходь, познайомлю, — добродушно запропонував дідок.

Та з темряви ніхто не вийшов.

— Невже настрашився, щезнику? — засміявся Муха. — Щось ти сильно лякливий став. Так і наші скарби не вбережеш!

— Я собі міркую, чи ти мене не дуриш? Бо сей парубійко на розбійника зовсім не виглядає. Та й молодий він ще, аби пістолі носити.

— Се, ніхтолице, вчора приведений до розбійничої присяги славний опришок Пинтя, який самому Шикарошу тумаків надавав. Так що тепер він розбійничими скарбами відатиме.

— Побачимо ще, який з нього розбійник буде! — сердився голос. — Пам'ятай нашу угоду: розбійником лиш той називається, який розбоєм промишляє. Спочатку подивимося, як він себе покаже!

Тим часом Муха зайшов до бокової печери, де зберігався різний одяг. Якого вбрання тут тільки не було!

— Вуйку, а нащо ватазі стільки одягу? — насмілився запитати Пинтя, коли таємничий голос замовк. Він здивовано перебирав солдатську форму, чернече одіння, навіть жіночі шати.

— А се, синку, для роботи. Інколи розбійник мусить видавати себе за іншого, аби здійснити свої хитромудрі плани.

Муха відібрав собі просту домоткану сорочку та білі полотняні широкі штани.

Тепер він був звичайним сільським дідусем — у постолах та потертому капелюсі.

Свою кумедну козячу шапку він одягнув Пинті.

— Ось тепер ти вояк хоч куди! Хе-хе! — засміявся дрібно старий. — Ну, полізли на Божий світ, синку?

— А що в іншому склепі? — запитав Пинтя про другий боковий вхід.

— Зараз глянемо! — освітив дорогу Муха, високо піднявши смолоскипа.

У сусідній коморі зберігалася зброя. Чого тут тільки не було! Чудернацькі шаблі та палаші, довгі криві ножі, пістолі та рушниці різних армій, діжка з порохом та торбинки зі свинцевими кулями.

— А се для чого? — запитав Пинтя, показуючи на гак, вбитий у стіну.

— Тут ми солонину вішали, — зітхнув дідок. — Та, на жаль, за три роки все з'їлося. — Він пошкрябав череву. — Доведеться тобі, синку, самому себе годувати.

Виходячи з печери, Муха крикнув у темряву:

— Бувай, дідку! Дасть Бог, побачимося ще на сьому світі!

Але у відповідь ніхто не озвався. Видно, нечистий сердився.

— А що там далі? — запитав Пинтя, махнувши рукою вглибину.

— Там уже його царство. Ми туди не ходили. Як кажуть, береженого Бог береже!

Коли вони вийшли з печери, їм аж зарябіло в очах від світла. Прийшовши до тямки, вони полізли по мотузках нагору. Люципер від радості аж звивався біля них — стривожився, певно, довго їх не бачивши.

— Тримай, синку, — Муха повісив на шию Пинті хрестика-ключа. — Гляди, не загуби! А то без скарбів залишишся!

Друзі повільно йшли лісом до свого полонинського сховку.

— Бачиш сю ялицю-яснолицю? — Муха показав Пинті на старезне дерево. — Вона незвичайна.

— А що в ній, вуйку, особливого? — дивувався Пинтя.

— Якщо закинути на неї якусь річ товариша, то дерево відразу скаже, в біді він чи ні.

— А як се воно може говорити? — не йняв віри парубійко.

— Воно мовчить. Речі самі за себе кажуть. От дивись! — при сих словах Муха закинув на гілляку свою торбинку для тютюну. Кисет сиротливо захитався на висоті, зачепившись пояском за голочки.

— Бачиш: він виглядає як завжди. Значить, зі мною все гаразд! — засміявся дідусь.

Пинтя й собі розреготався із дідового жарту.

— Дарма смієшся, синку, — похитав головою Муха. — Коли ватага йде на справу, то кожен щось своє залишає на сій ялиці-яснолицій. Аби, як хтось пропаде, знати його долю.

Пинтя поплював на долоні й намірився лізти на ялину, аби зняти дідів кисет.

— Нехай висить! — зупинив його опришок. — Знатимеш по ньому, як старому Мусі ведеться.

— А де ж ви тепер куриво будете носити? — запитав хлопчина.

— А се мені для чого? — поплескав той по калитці з грошима. — Я собі нового куплю!

Уже майже доходячи до їхньої гірської домівки, Муха знову зупинився.

— Що се, синку, за дерево? — поклав він руку на скривлений стовбур.

— Грушка, — Пинтя здивувався, що він раніше її не помічав. — А як се, вуйку, вона може рости так високо в горах?

— Бо се грушка-мудрушка. Вона теж чарівна, — пошкрябав бороду дідуган.

— А що вона робить?

— Коли хтось підходить до нашого сховку, вона розцвітає, — погладив кору дерева розбійник.

— Ая?! — дивувався Пинтя. — Хіба таке можливо? І взимку?

— Взимку — не знаю. Бо я тут, слава Богу, не зимував.

— То ви по ній бачили, що я йду на Чорну полонину?

— А ти як гадав, синку? — підморгнув Муха.

Нарешті вони вийшли на галявину біля своєї домівки. Маня, яку про всяк випадок заперли подалі від гріха до печери, аж голову вистромила поміж кілків і жалібно замекала.

— Золота моя! — кинувся випускати її старушок. — Як ти будеш без мене?

Пообідавши поливкою з дикого голуба, який потрапив у сильце — одне з тих, що їх опришок завжди розставляв у декількох місцях, — вони на прощання сіли. Пинтя вдруге за життя затягнувся люлькою. Та дубове листя йому значно менше сподобалося за нанашчину травичку. Коли хлопчина відкашлявся, Муха поцілував Маню в носик і важко зітхнув.

— Ну що ж, прощай, розбійниче життя! — сумно проказав він скрипучим голосом. — Прощайте і ви, славні побратими Чорної полонини! Відкланюється від вас старий Андрій Муха, який іде помирати межі людьми.

Він зняв крисаню і мовчки пожував губи. Вітер розкуйовдив і без того пелехате, геть сиве довге волосся. Старий опришок змахнув набіглу сльозу, і вони рушили в долину. Половину грошей Андрій Муха залишив Пинті.

— Буде тобі на перший час. А до Чортового Зуба без потреби не лізь, — помахав він пальцем.

Насамкінець старий опришок мав показати хлопчині місце зимівлі, а вже звідти їхні дороги розходилися. Чи назавжди — цього, мабуть, не відав ніхто. Окрім, якщо вірити розбійничим байкам, ялиці-яснолиці.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

ЯК ПИНТЯ КАЧУЛКУ ЗНАЙШОВ

*Полишили вівчарики в полонині стрижки,
Взяли собі пістолики та пішли в опришки.*

— Ну що, синку, пішов я на печі кості гріти! Як кажуть: «У п'ятдесят — уже си сядь!» — заусміхався дід, привівши юнака до зимівника. — Добре газдуй і не ганьби опришківського імені!

— А вам, вуйку, — нехай щастить у любовних виправах! — підморгнув Пинтя.

— Колька би тебе вхопила! — зареготав Муха.

Вони ще раз міцно обнялися, і дідок, підтягнувши штани, чкурнув, аж за ним закурилося.

Видно, справді занудьгував за жіночими чарами.

Пинтя розглядав хижку, яка стояла серед густого, майже непрохідного лісу. Була вона по стріху вкопана в землю. Тож помітити її можна було хіба з кількох кроків. Збоку тулився навіть невеличкий хлівець, де, очевидно, тримали худобу, бо ще й тепер там пахло сіном. Недалеко дзюркотів лісовий струмочок, з якого опришки брали воду.

«При біді по ньому можна і до села дійти, — згадав Пинтя слова старого. — Але йти треба лише по воді. Інакше знайдуть тебе по слідах на снігу».

— Еге-гей! — закричав хлопчина на повні груди. З іншої гори йому відповіла луна. Люципер зацікавлено підняв голову.

— Ну що ж, песику, — потріпав він його, — залишилися ми з тобою та Манею втрьох на всі великі гори!

Парубійко витяг пищалку та й заграв сумної ноти. А далі тихенько затягнув: «Ой, опришок молоденький дуже сильний хлопець, в одній руці пістоль держить, а в другій — топорець».

Для Пинті починалося нове життя, в якому він уже сам мусив давати собі раду.

І хлопець задумано побрів до ведмежої печери, до якої було зо дві години ходу.

За тиждень-два життя парубійка впорядкувалося. Зранку він перевіряв сильця, що їх залишив старий опришок, заодно, про всяк випадок, глипаючи на ялицю-яснолицю та грушку-мудрушку. Коли нічого не ловилося в сіті, ходив на полювання. За порадою Мухи, набої і порох беріг, а тому стріляв з лука. Перші рази виходило доволі незграбно. Але з часом Пинтя навчився спритно володіти цією найдавнішою і найтихішою зброєю і майже завжди повертався з ловів з дичиною.

Після обіду годину-дві спочивав. Надвечір косив траву великим ножом і сушив сіно — на зиму для кози. Маня давала багато молока, тож на холоди запасався і сиром.

Пинтя повністю перебрався в козячий одяг старого і тепер виглядав так само дивакувато, як Андрій Муха. Хутро ще й дотепер пахло люлькою дідуса.

Проте парубійкові ніяк не вдавалося перейняти опришкову звичку курити ввечері біля ватри.

У печері він знайшов ще одну люльку — диміти вона димілася, але листя було таке їдуче, що парубійко після двох затяжок ще довго відкашлювався.

Не знати, скільки часу тривало би таке безтурботне життя, якби одного разу Пинтя серед ночі не прокинувся. Біля вогню сиділо двоє чоловіків.

— Ади, встав! — показав на нього люлькою один, з повністю голою головою.

— Тьху! Козопас, а не опришок! Скоро, мабуть, вже і мекати стане! — відповів інший, блиснувши єдиним зубом.

Пинтя від страху заплющив очі і потягнувся рукою до пістоля: «Боже! Як я міг проспати! Теж мені — розбійник! Так вуйка Андрія зганьбити!»

Але двоє незнайомих далі сиділи незворушно.

— То що, пане-брате Даниле, будемо з ним чинити? — запитав однозубий. Голомозий повернувся у бік Пинті. У нього не було лівого вуха, і через усю щоку тягнувся величезний шрам.

— Дамо йому, брате Зубе, три дні!

«Хто ж се такі, що так далеко забралися? Зубе? Деся я таке ім'я вже чув, — гарячково згадував хлопчина. — Василь Зуб! Се ж опришок, який помер у сій печері. Він останній жив з Мухою». Григир з відкритим ротом став розглядати незнайомих. Ті мовчки пахкали люльками.

«А се, мабуть, славний отаман Данило Череп, — здогадався Пинтя. — Але ж його живого четвертували, а голову на палі на торговиці виставили! Аби нікому не кортіло в опришки йти. То се, виходить, їхні...» — від переляку Пинтя перехрестився.

— Так, лайдаку, се наші духи, — грізно подивився Череп на парубійка. — Не за те ми свою кривцю проливали, аби такі, як ти, нашим добром користали. Як не годен бути розбійником, то забирайся геть і не ганьби нашого звичаю!

— Маєш три дні! — додав Василь Зуб.

По сих словах вони наче розчинилися. Ватра враз згасла, і лише дим стелився по землі.

Уранці Пинтя встав з важкою головою. Він довго міркував над нічним видінням і вирішив, що йому, певно, бракує товариства, тому в нього й почалися марення. Але побачивши, що у ватрі згоріли полінця, які він учора припас собі на ранкове варіння юшки, став як укопаний.

«Значить, се мені не примарилося, — почухав він потилицю. — І хтось таки палив мою ватру!» Він присів на колоду і задумався.

— Ну що ж! Раз мене посвятили в розбійники, то відступати вже нікуди! — промовив уголос і натягнув козячу шапку до вух.

Пинтя запер Маню в печері, кинувши їй великий оберемок трави, свиснув пса і рушив у долину. А оскільки він не знав, куди йти, то вирішив спуститися у Три Пеньки.

Дізнається, що сталося з Янком Причмеленим, як здоров'я пана економа і, нарешті, — як ся має нанашка Зубаня. А заодно, може, який-небудь подвиг здійснить.

Спускатися вниз було значно легше. Та й провівши кілька місяців на полонині, Пинтя тепер рухався швидко і нечутно. Під вечір він був над селом і здалеку зауважив овечу отару.

— Таки викрутився! — зрадив від душі Пинтя, наперед тішачись зустрічі з вівчарем. — Ото Янко здивується, побачивши мене опришком!

Люципер аж скавулів, пізнаючи рідні місця.

Григір про всяк випадок вирішив діяти обережно. Нічна пригода навчила його тримати вуха нашорошеними. Тому він наказав псові сидіти тихо, і той з розумінням захекав, висолопивши язика.

Тим часом спочіло. Вівці вже були у кошарі. Біля колиби горіла ватра. Вівчар, очевидно, був усередині. Пинтя підкрався до колиби і лише хотів встромити голову всередину, аби налякати Причмеленого, як ззаду щось гепнуло його по потилиці.

— Ого! Зломився! — пролунав незнайомий голос.

Хитнувшись, парубійко обернувся і побачив навпроти себе незнайомця, який тримав у руках товстезного зламаною дрючка.

«Ой-мой! Не дадуть і подвиг здійснити!» — подумав Пинтя і завалився на траву. Люципер, як не дивно, навіть не гавкнув, спокійно спостерігаючи за цією розправою.

Врятувала парубійка козяча шапка вуйка Мухи. Інакше голову від такого удару забило би йому в плечі. Пинтя отямився у колибі. Незнайомець поїв його молоком.

— Ти хто? — ледве ворухив губами Григір.

— Іван Качулка! — весело вигукнув високий білочубий хлопчина.

— Воно й видно, — в голові Григора боляче тенькнуло.

— А що ти тут робиш, Качулко?

— Пасу вівці його милості пана Бебекала!

— А де Янко Причмелений?

— Його забрали до темниці за те, що побив панського економа.

— А Шикарош як ся має? — розпитував крізь біль Пинтя.

— Відтоді як його відлупцювали, став на одне око кривий! Дав би Бог здоров'я Причмеленому!

Пинтя задумався.

— Паночку, а ви справжній розбійник? — несміливо запитав Качулка.

— Хіба не бачиш? — скривився Григір.

— То ви тойво... Не гнівайтеся на мене. Я думав, що ви — злодій. А ви, виявляється, розбійник. А я розбійників дуже поважаю! — покосився Іван на пістолі за чересом Пинті.

— Воно й видно, — потер чоло Григір.

— Паночку, а ви візьмете мене у розбійники?

— Тебе?! — мало не захлинувся молоком Пинтя.

— Так! Я все життя хотів бути розбійником. Я дуже сильний.

— Еге ж! — зітхнув Пинтя.

— Я і вівчарити пішов, бо пан економ розкричалися, що, видно, знову опришківська банда у горах завелася. Інакше би його нізащо не подужали.

— Дурний твій економ, як і його вівці! Я його сам побив, — похвалився Пинтя і відразу пошкодував.

— Ади! — захоплено вигукнув Качулка. — То як вас, паночку, величати, аби я міг усьому селу розказати?

— Пинтя, — нахмурився Григір, згадавши нанашку.

— Пин-тя, — зачудовано промовив вівчар, наче пробував це слово на смак. — Я вжедесь чув се ім'я. Певно, ви вже, паночку, багато подвигів здійснили, що слава про вас дійшла і до наших Трьох Пеньків.

«От Качулка так качулка! — подумав Григір. — Дав Бог здоров'я, та не дав голови: таж тут півсела Пинтями записано».

— То як, паночку, візьмете мене в розбійники? — пристав до легеня вівчар, як воїн до кожуха. — Я всю роботу знаю. Буду вам першим помічником.

«Уже мене Бог побив з одним помічником — Люципером! — подумав Пинтя. — Коли мене б'ють, то він завжди в холодку відлежується. Добре, що хоч лупцювати не допомагає!»

— То що, паночку, берете? — весело підхопився Качулка.

— А що я з тебе буду мати? — запитав, поволі підіймаючись, Григір.

— Як що?! Можете всю отару забрати!

— Отару? А й справді! — замислився Пинтя, згадуючи, що старий Муха розповідав, що на зиму опришки приганяли собі вівці до зимівника. Аби потім півроку дурня валяти.

«О, та се ж буде мій перший подвиг! — раптом прийшла йому в голову щаслива думка. — Покарати пана Бебекала та його економа, кровопивцю Шикароша, — хіба се не славне розбійниче діло?»

— Гарзд, Качулко, — зробив Пинтя серйозне обличчя, — візьму я тебе у розбійники. Але спершу будеш випробування проходити. А там побачимо.

— Ура! — закричав на всі свої кінські груди Качулка. — Слава отаманові Пинті!

Від такої похвали Григір зашарівся, як дівчина. Однак йому було дуже приємно.

А вранці вони утрюх з Люципером погнали череду пана Бебекала на Чорну полонину. Перед сим, правда, отаман ножем вирізав на пеньку напис: «Тут був Пинтя». Навіщо — він і сам не знав.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

ЯК ПИНТЯ СТАВ ВІДОМИМ

*Ой гайдуки пана дуки, не в'яжіть ми руки:
Самі будете рубати смереки та буки.*

Його милість пан Бебекало мешкав у Трьох Пеньках, хоч до його маєтності належало ще дев'ять сіл в окрузі. Він уважав себе людиною дуже культурною, начитаною і передовою. Навіть грав у шахи і писав листи до столиці, хоча й з помилками. Тому щиро гадав, що всім його підданам вельми пощастило з таким господарем.

Його кам'яний будинок стояв на узгірку і був не тільки найбільшою спорудою у Трьох Пеньках, а й однією з найпишніших у тутешніх околицях. Кращий маєток мав хіба що пан Нагаєвський, але в того було ще й на чотири села більше. Ця думка дуже непокоїла пана Бебекала і часто не давала йому спати.

— Чому? Чому?! Чому?! — бив він чолом у хвилини безсоння перед образом Миколи Чудотворця. — Чому у Нагаєвського, цього дурного і пихатого індика, аж на чотири села більше?! Зроби, святий Миколо, чудо! Прощу тебе!

Та Миколай Угодник глибокодумно мовчав. Через кілька хвилин Бебекало позіхав, шкрябав черево і, важко зітхнувши, човгав м'якими капцями до свого ліжка, де, як завжди, хропіла висока, мов вежа, пані Бебекаліха. Вона принесла своєму чоловікові у посагу половину маєтності, але Бебекало вважав, що його п'ять сіл були значно кращими за п'ять жінчиних. А тому не проминав нагоди їй відімістити. Але тишком-нишком, бо боявся суворого голосу і твердої руки своєї тещі.

Тому зараз він закрив носа дружині двома товстими пальцями, і та через хвилину голосно зойкнула і, глибоко хапнувши повітря, очманіло сіла на ліжку.

— Що сталося, серденько? — запитав дружину з лукавинкою Бебекало.

— Ой! — не могла відійти та, тримаючись за серце. — Мені снилося, ніби я тону у нашому ставку.

— Се, мабуть, на щастя, — підбив подушку Бебекало і підтягнув нічний ковпак на голові. — Дурний спить — дурнеся снить! — промурмотів він собі, задоволено закрив повіки і підтягнув ковдру до самої шиї.

Бебекаліха ще хвилину сиділа на ліжку, лупаючи очима в темряву, а потім так само несподівано впала на подушки, як і піднялася. А вже за мить спальню панства Бебекалів наповнювали два гармонійні похропування: високі ноти належали її милості, а низькі — його.

Уранці Бебекало вставав зазвичай з мігренню. Він обв'язував мокрим рушником голову і невдоволенним поглядом дивився зі свого великого вікна на світ.

— О лайдак, запізнівся! Не пощастило Петрові Біленькому! Ой не пощастило! — поплескував він себе по колінах пухкенькими долонями. — Гей, хлопаки! — гукав він двом гайдукам, які завжди сторожували біля будинку. — Ану, всипте Петрові Біленькому десять батогів, аби знав, як на роботу до пана запізнюватися!

І гайдуки вже вели попід руки старого, сивого чоловіка, босого, у широких селянських штаних та простій сорочині. Той щось намагався пояснювати, кричав у вікно панові, але Бебекало заткнув вуха пальцями, аби нічого це чути. А то, не дай Боже, його добре серце не витримає і змилюється.

А це дуже зле не тільки для його господарства, але й для хлопа. Бо хлопів, як і скотину, треба тримати в дисципліні. Інакше з них будуть харцизяки, розбійники, зарізяки, а не піддані його милості.

— Р-раз! — вголос рахував Бебекало крики нещасного, які доносилися зі стайні. — Д-два! Т-три!

На цифрі вісім зойки зупинилися. «Що таке? — стривожився пан і навіть перестав пилочкою підрівнювати нігті. — Може, гайдуки мене погано почули? От глухмани!»

Але ні! Сторожа вже тягнула через подвір'я неприємного селянина, чия сорочка на спині швидко закривавлювалася. «От який уже старенький став Петро Біленький! Навіть десяти ударів батогом не витримає! — розмірковував Бебекало. — Ну і як з таким хирлявим чоловіцтвом конкурувати з паном Нагаєвським! А той, до речі, своїм хлопам менше двадцяти п'яти батогів і не виписує! Так, треба ставати жорстокішим! Треба бути могутнім і незворушним, як... як меч!»

При цьому Бебекало уперся поглядом у стіну, на якій висіли навхрест дві шаблі його предків. «Так, — підняв він статечно голову, — треба відродити дух лицарства славного роду Бебекалів!» І глянув на родинний герб, який висів над шаблями. На ньому були зображені три барани.

— Паночку, ваша ранкова кава! — служниця занесла до покою срібну тацю з порцеляновим кавником та чашкою.

— Так, так, Ганусько! — Бебекало кинув на неї довгий погляд і, коли та вже відходила, гучно лягнув у долоні.

— Ой! — зойкнула від несподіванки вродлива чорнявка.

Бебекало задоволено реготнув. Потім дістав із креденса свою люльку з довжезним цибухом, сів у крісло-гойдалку, обережно двома пальцями взяв чашку з кавою і, заплющивши очі, зотягнувся.

«Та-ак, на чому я зупинився?.. — продовжував він свої ранкові розмірковування. — Ага, барани... Вівця — це наша священна тварина, як для індусів корова. Вівця — це символ...» Він пролупив очі, щоб знову глянути на герб.

Але що це? До панського двору непомітно забіг кучерявий підліток. І тут же замішався в юрбі дворових слуг.

— От лайдак! — від обурення Бебекалові навіть сперло дихання. — Гайдуки! — гаркнув він не своїм голосом. — Ану, хапайте кухарчука Івася!

Сторожові кинулися по подвір'ю і вхопили підлітка, який щойно прибіг. Той пручався, репетував і плакав.

— Ти диви, що ці хлопи витворяють! — не тямив себе від люті Бебекало. — Вже скоро вечір, а воно тільки на роботу тягнеться! Ану, всипте йому...

Тут погляд Бебекала впав на чашку, з якої парувала запашна чорна кава.

— Гм... — посміхнувся він, — А дайте йому напитися чорної кави! Але... хлопської!

Він підкликав до себе старшого гайдука і щось йому зашепотів на вухо, посміхаючись на весь рот.

Той здивовано знизав плечима і вибіг виконувати наказ. Хлопчина, не очікуючи нічого доброго від пана, розмазував сльози по обличчю, розповідаючи, що мати занедужала, а він мусить годувати молодших братів і сестричку.

Нарешті гайдуки витягли посеред подвір'я бочку, по вінця наповнену гноївкою.

— А тепер напоїть сього лайдака «чорного кавою»! — наказав Бебекало, зручніше вмоцнюючись у кріслі, аби не пропустити жодної деталі.

Івся схопили за ноги і під несамовитий крик занурили у гноївку. Він витикав голову, аби дихати, але його знову і знову впихали в бочку, поки він таки не наковтався темної смердючої рідини. З усіх свідків цієї сцени весело реготав лише Бебекало. Решта дворових сумно споглядали на знуцання над кухарчуком.

— Думаю, з нього вистачить! — плеснув у долоні його милість. Івасеві було так зле, що він не міг стояти на ногах, і його попід руки відвели з подвір'я.

— За роботу, мої кохані! — голосно крикнув Бебекало, і всі відразу заметушилися. — Ви бачите, який у вас справедливий пан! Карає тільки винних!

Через мить подвір'я спорожніло, і його милість знову міг зануритися в роздуми про баранів. Але щойно він смачно зотягнувся зі своєї довгої люльки, тримаючи її мало не при коліні, яку дверях щось загувало і до покою ввірвався задиханий економ.

— Що стряслося, Шикароше?! — здивовано глипнув Бебекало на управителя. — Що за дурні манери?

— Ваша милосте, вибачте за вторгнення. Але справа того вимагає! — очі Шикароша після Пинтьових ударів дивилися в різні боки. І Бебекало ніяк не міг второпати, з котрим із них він має спілкуватися.

— Ну, що там? — він скривив невдоволену міну і сьорбнув кави.

— Зникла отара овець, яку пас Іван Качулка, — схилив голову економ.

— Так всипте йому двадцять п'ять, хай зізнається, куди дів! — Бебекало встав і заходив по кімнаті, склавши руки за спину: — Невже я маю вчити вас, Шикароше, таких дрібниць! Це ж очевидне!

— Та річ у тім, що й Іван Качулка зник! — важко ковтнув слину економ.

— Як це — зник? — зупинився Бебекало.

— Жодних слідів не виявили. Окрім одного.

— І що це? — Бебекало знову сів.

— Напис на пеньку.

— Який, до дідька, напис? Не тягніть, Шикароше! Бо я й так лютий, як бик!

— На пеньку біля вівчарської колиби ножем вирізано: «Тут був Пинтя».

— І що? — ніяк не міг второпати його милість. — А якби там було написано: «Тут був Бебекало»? Що се має означати?

— А се значить, ваша милосте, що у нас знову завелися розбійники.

— Що?! — Бебекало підскочив так, що мало не перевернув на себе тацю з кавою. — Які, в біса, розбійники?! Я їм дам розбійників! Бидло смердюче! — махав він кулаком невідомо кому.

Далі призадумався і тихо проказав:

— То виходить, у мене вкрали сорок три вівці?

— Так, ваша милосте, — якомога нижче схилив голову Шикарош.

— Ох! — важко зітхнувши, Бебекало впав у крісло. — Єво! — крикнув він. — Умираю! Без ножа ріжуть! Негайно неси мої ліки!

На цей крик із задніх дверей висунулася голова в чепчику довгов'язої господині, яка принесла чоловікові не лише половину статку, а й пляшечку густої чорної рідини.

— Адаме, серденько моє! Не напружуй себе роботою! Ти ж знаєш, що тобі не можна. Пинтя — круглий сирота. Але годувався у нанашки.

— Чудово! Киньте її до темниці. Я думаю, вона нам багато чого цікавого розповість.

— Слухаюсь, ваша милосте.

— І подвойте охорону всіх маєтностей. Залучіть до сього і хлопів, хай їм грець! Хто буде протестувати, нещадно карати різками!

Шикарош, подзвонюючи шпорами, вибіг виконувати наказ. А Бебекало взяв сухе тістечко, але, задумавшись, так і не доніс його до рота, розтрощивши в своєму кулачищі.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

ЯК ПИНТЯ ШПІНЬКУ ЗНАЙШОВ

*Ой у гори, хлопці білі, у гори, у гори,
Та будемо розбивати багацькі комори.*

Сорок три вівці для ватаги із двох опришків було явно забагато. Влітку отара майже не потребувала уваги, мирно пасучись на полонині. А взимку її треба було чимось годувати. До того ж, вона в'язала розбійників, як каменяка ноги утопленика. Замість опришків, із двох легенів знову поставали вівчарі. Тож Пинтя сушив собі голову, як вийти з цієї халепи. Звичайно, можна було пустити всіх овець під ніж. Але Григір не хотів задармо проливати стільки крові. Хай і овечої.

Якось, під час ранкового обходу, коли думки Пинті звично роїлися в голові, його погляд вперся в грушку-мудрушку. На ній пишно розцвіла одна гілочка.

— Овва! — зупинився Пинтя. — У нас гості! — повільно роздивлявся він дерево. — Значить, старий Муха не брехав.

Усе, що можна, було негайно дбайливо приховано від чужого ока. Вхід до ведмежої печери замаскували гіллям, а отару загнали до лісу. Озброївшись до зубів, Пинтя та Качулка пішли зустрічати непроханих гостей.

Вони пролежали доволі довго у зручному сховку біля старої як світ стежки, коли на ній появилася маленький чорнявий чоловічок у капелюсі з пір'ячком. Він жваво йшов, спираючись на палицю і мугикаючи пісеньку. Зброї при ньому не було.

— Стій! — крикнув йому в спину Пинтя, коли невідомий проминув їхній пост. Чоловічок обернувся, задоволено вишкірюючись.

— Нарешті! А я вже думав, що мені доведеться розшукувати вас по всій полонині, — без тіні страху промовив він і видобув з кишені люльку.

— Що се значить? — здивувався Пинтя. Качулка тим часом обшукав незнайомця: чи нема де прихованої зброї.

— Чистий! — кивнув він отаманові.

— Хто такий і чого тут шукаєш? — якомога грізніше запитав Пинтя, вживаючись у нову роль отамана розбійників.

— Звати мене Василь Шпінька. А ви, мабуть, побратими Андрія Мухи? — безтурботно пахкав люлькою чоловічок.

— А що тобі до нього? — не опускав свого пістоля Григір.

— Та се мій давній приятель. До речі, як він ся має? Він тут з вами? Гей, Мухо, дідько би тебе вхопив, ану покажи свою сиву бороду! — голосно крикнув він у кущі.

— Чого тобі треба у сих хащах? — вже миролюбніше заговорив Пинтя.

— Вас шукав, — люлька погано курилася, і Шпінька кілька разів постукав нею об повалене дерево, а тоді голосно продув.

— А на що ми тобі здалися? — Пинтю непокоїв бистрий погляд незнайомця, яким він нишпорив довкола.

— А ти, видно, і є той Пинтя, що Шикарошу писок натовк, — Шпінька поводив себе так, наче він тут господар, а не гість.

— Чоловіче добрий, — почав заводитися опришок, — ми з тобою не казки казуємо! Хочеш щось сказати — кажи. А ні — то в нас до тебе крутіша розмова буде.

— Гарзд, хлопці, — люлька розкурилася, і Шпінька з насолодою зробив глибоку затяжку. — Я такий самий хащовик, як і ви. Ходив ще з ватагою небіжчика Данила Черепа,

царство йому небесне. А три роки тому як розійшлися хлопці на зиму, то так вже й не походилися. Славні були часи! — зітхнув він, примруживши око. — І опришки славні були!

— І де поділися? — запитав і собі Іван Качулка. У Чортовому Зубі він відшукав старезну лицарську шаблю, якій, може, й двісті років було, і тепер з нею не розлучався.

— Хто куди... — задумався Шпінька. — Хто до ката на плаху, а хто — до баби на піч.

— А ти що вибрав? — Пинтя пильно подивився в очі чоловічкові.

— А я вибрав вас, — засміявся той. — Занудьгував я вже за розбійництвом. Коли з ватаги пішов, купив собі хату і невеликий млинок у селі. Став поважним газдою. Але все одно серце тягне до лісу. Ото прочув, що на Чорній полонині знов хлопці збираються, то й відразу пішов розвідати, чи не мої часом?

Шпінька розгорнув бесаги і дістав паляницю житнього хліба.

— О-о, яка запашна! — понюхав він буханець. — З мого борошна печена! — похвалився він.

При вигляді хліба в Пинті з Качулкою очі загорілися, як у вовків.

— Беріть! Я знаю, за чим у лісах опришки сумують! — він розламав паляницю і простягнув побратимам.

— А чим докажеш, що ти — не панський вивідувач? — запитав Григир, повільно жуючи краєць.

— А хоча б сим, — заголив сорочку Шпінька, показуючи спину, вкриту рубцями. — Се мені навічна згадка від його милості пана Нагаєвського, щоб він здох як собака. Ох, як мене тоді батожили його гайдуки! Думав, що вже ноги простягну. Та, бачте, вижив!

Пинті нічого не залишалось, як йому повірити. Зрештою, було видно, що на полонині Шпінька як удома.

Однак ні на секунду рот йому не закривався, і це, очевидно, було головною його вадою. Так, теревенячи, він сам їх привів до ведмежої нори.

— Боже, як давно я вже тут не був! — проходжувався він галявиною, яка правила розбійникам за табір. — Маня! — голосно крикнув він, угледівши козу. — Солодка моя! Ось хто береже славний опришківський дух!

Коза, побачивши новоприбулого, радісно мекнула і як навіжена побігла до нього.

Се був найвірніший доказ, що Шпінька в опришківському таборі був своїм.

— Що нам робити з отарою? — запитав Пинтя, коли вони смачно пообідали і полягали на траві.

— П'ятнадцять овець залипнімо на зиму, а решту продамо! — Шпінька мовив про це так, наче йшлося про продаж носовичка. Схоже, він на все мав готове рішення.

— Вівці — се так, забавка. А я вам, хлопці, справжнє діло пропоную! — він про всяк випадок озирнувся і, присунувшись ближче, щось гаряче зашепотів.

Тим часом чутки про розбійників на Чорній полонині долинули вже й до самого Хуста. Пан Бебекало розгорнув справжню кампанію, наче йшлося про хрестовий похід проти нечестивих. Проти трьох опришків збиралася ціла армія. Бебекалові страшенно подобалася роль проводиря шляхти, він надував щоки і тільки те й робив, що ходив по хаті й покрикував:

— Се вам не дурниці якісь! Се виступ ясновельможного панства за свої права! Се народний рух за свободу! Се кажу вам я, Бебекало! — гупав він кулаком у груди.

В його уяві розбійники малювалися чорними велетнями, які мало не поїдають своїх жертв живцем. Ось вони біле тіло нещасного розривають на кавалки і запихають їх у свої закривавлені писки. Бр-р-р, який жах!

І він ще голосніше гукав у вікно:

— Злодії! Убивці! Антихристи! Я вас усіх на шибеницю дам! Я власноруч вас живими на вогні пекти буду! Я з вас ремені буду різати!

Під такі крики дворові швидко розбігалися хто куди — подалі від панських очей, наче йшлося не про розбійників, а про них. Хоча хтозна, що в пана в голові. Тим паче — в такій мудрій.

Вичерпавши тему розбійників, Бебекало переключався на підготовку шляхетського виступу.

— Скільки ж гайдуків дає пан Нагаєвський? — гукав він сам до себе. — А що дає барон Чмирик? А комендант Хустського замку? Чи візьме його гарнізон участь у цьому вирішальному бою за справедливість?

Накричавшись вволю, Бебекало стомлювався, обідав гарно випеченою курячою лапкою з підливою і лягав на годинку-другу відпочити. Аби потім знову готуватися до походу. Тому про те, що проти розбійників готується виступ, знали навіть малі діти, які голими бавилися в поросі. Всі тільки й чекали, коли вже сей клятий похід відбудеться, аби нарешті мати спокій. А найбільше його чекали, звичайно, самі «чорні хлопці», які давно до нього готувалися.

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ

ЯК ПИНТЯ БЕБЕКАЛА ПРОВЧИВ

*Ой, коби ся розвивали в полонині бучки —
Піду панів розбивати, бо сверблять ня ручки.*

Пан Бебекало давав святкову вечерю. Завтра, з самого раненька, славне шляхетське воїнство виступить проти цього зарізяки і кровопивці Пинті, який замахнувся на святая святих — отару овець над селом та ліве око Шикароша.

А нині панство вечеряло і обдумувало завтрашній похід. На рожні смажився цілий віл, адже треба було нагодувати й чимало вояків. Пан Нагаєвський прийшов із двадцятьма своїми гайдуками, барон Чмирик привів дванадцятьох, але головним героєм вечора був капітан гарнізону Хустського замку Штефан Смоляк із тридцятьма драгунами.

— Отож разом із моїми гайдуками маємо сімдесят два вояки, — задоволено потирав руки Адам Бебекало. — А до сього ще слід додати чотирьох таких славетних лицарів, як ми. Та се ж справжня армада! Віват! — голосно гукнув він, піднявши келих з червоним вином.

— Я особисто прив'яжу сього Пинтю до коня і буду його волочити за собою, як барана. Аби більше нікому із хлопів не забаглося втікати до лісу! — Пан Нагаєвський так злобно махнув кулаком у повітрі, що мало не зачепив носа барона Чмирика.

— Но-но! — ледве встиг відхилитися той і сконфужено поправив окуляри. Се був маленький сухенький чоловічок, який радше нагадував канцеляриста, ніж родовитого пана.

— Ясновельможне панство! — знову піднявся Бебекало. — Я пропоную підняти келих за славного капітана Смоляка, який поведе нас завтра на штурм Чорної полонини!

— Віват! — несамовито заревіли чотири горлянки, серед яких чітко вирізнявся тоненький голосок отця Онуфрія, який, попри духовний сан, не відставав у споживанні винця з бочок пана Бебекала.

Капітан Смоляк встав і поклонився усім на знак вдячності.

— Панове! Завтра у нашій окрузі важливий день, — тряхнув він своїм довгим і чорним, як смоль, волоссям. — І кожен день, в який ми ловитимемо убивць та розбійників, буде важливим. Як вам відомо, через тиждень у Хусті буде повішено першого із цієї банди — такого собі Янка Причмеленого, який видає себе за божевільного. Навіть під тортурами сей негідник співав Божі псалми. Яке блюзнірство! Яка наруга над святою християнською вірою! Даю вам слово честі, що невдовзі на мотузці висітиме і сам Пинтя!

— Віват! — знову гримнуло з будинку Бебекала.

— Маю до капітана одне заперечення, — піднявся з місця пан Нагаєвський. — Пинтю ми не вішатимемо.

Усі насторожено замовкли.

— Ми його живого четвертуємо на колесі! — продовжив він.

— Віват! — посхоплювалися всі з місця.

Гостина тривала до півночі. Було вирішено, що на полонину підуть трьома групами. Основну групу складатимуть драгуни Смоляка, за кілька кілометрів праворуч рухатимуться гайдуки Нагаєвського, а ліворуч — вояки Бебекала та Чмирика. Таким широким поясом панство хотіло прочесати полонину і захопити ненависних розбійників. Та недаремно кухарчук Івась сидів у темряві під відчиненим вікном свого пана.

Вже через годину він розповідав Пинті з товаришами усе, що почув. Про день операції опришки знали вже давно. А тому дбайливо до штурму підготувалися.

Усіх овець, які тепер для розбійників стали тягарем, Шпінька виміняв у знайомого корчмаря на трьох баских коней. І тепер опришки могли швидко рухатися в будь-якому напрямку. Ведмежу нору позакидали гіллям так, що побачити її можна було лише з кількох кроків. Козу Маню замкнули у зимівнику, доручивши сторожування Люциперу. А самі під вечір подалися в лісок поблизу Трьох Пеньків. Вони вже мали план і тепер тільки хотіли уточнити деталі. Розповідь Івася була дуже доречною.

— Дякую, малий! — плеснув Пинтя Івася по плечу. — Тут тобі за службу! — кинув він хлопчині дзвінку монету.

— Не треба, дядьку! У мене з паном Бебекалом свої порахунки, — шморгнув носом той.

Розбійники засміялися і, скочивши на коней, невдовзі розчинилися в ночі.

Уранці з Трьох Пеньків виступала ціла валка війська.

У Бебекала після вчорашніх пригощань голова аж розколювалася, і він уже наперед стогнав, передчуваючи, як важко буде йому дертися на полонину. Але слово шляхтича для нього було святим. Тож він налаштував себе на героїство тим, що про сей його подвиг переказуватимуть із покоління в покоління, і він навіки прославить славне ім'я Бебекалів. Нарешті загін було розділено на три частини, і вояки повільно почали підніматися вгору лісом, тримаючи наготові рушниці та шаблі.

— Гарно йдуть! — промовив Пинтя, спостерігаючи за цим видовищем з ліщинового гаю неподалік.

— Як на параді! — всміхнувся Шпінька. — А що ще робити драгунам у замку, як не марширувати та молодиць зачіпати! Нероби!

Почекавши ще трохи, поки військо цілком заглибиться в ліс, і переконавшись, що жоден з вояків не залишився на сторожі, розбійники хутененько попрямували до сховку, де вже давно все стояло наготові.

Через годину до двору пана Бебекала під'їхала карета. У ній сиділо двоє духовних осіб.

— Хто такі? — крикнув один із гайдуків, які вартували при брамі.

— Отці-бернардинці, — спохопився візничий, шанобливо знімаючи капелюха. — Хочуть бачити його милість пана Бебекала, аби запропонувати йому дари зі Святої Землі.

— Пана нема вдома, — лїниво позіхнув другий гайдук, який сперся плечем у ворота. — Ви хіба на чули про сьогоднішню облаву?

— Ми з далекого краю, — мало не стелився до землі візничий, мнучи в руках крисато. — Діла світські нас мало хвилюють. Ми займаємося здебільша Царством Божим.

— А чого пани превелебні мовчать? — запитав старший гайдук.

— Я в них служу не тільки кучером, а й помічником. Монсеньйор Крістофер натомилися з дороги, до того ж не вельми уміють по-нашому балакати.

На доказ цього із карети висунулася рука і приязно помахала охоронцям білим гаптованим носовичком.

— Хіба пані зможе вам чимось зарадити... — знизав плечима гайдук.

— Так, так, може бути й пані! Пані навіть краще, — затаракхотів візничий. — Жіноче серце таке м'яке до Святої Церкви.

— Гарзд, заїжджай! — невдоволено гукнув вартовий.

Карета зупинилася біля самого ганку, і з неї вийшло двоє ченців у коричневих сутанах з капюшонами, підперезаних білим шнурком. Як на монахів, вони мали занадто широкі плечі

й могутні кулаки. Але хтозна, як ведеться паломникам? Чи не доводиться їм спати на землі і часом захищати не лише святу віру, але й власне життя?

Бебекаліха здивовано дивилася на цю релігійну процесію, яка несподівано з'явилася перед її очима.

— Прошу, прошу, отці духовні! Будьте нашими гістьми! — вона привела гостей до вітальні. — Може, пообідаєте з дороги?

— Ні, ні, пані, ми квапимося, бо ще маємо об'їхати чимало тутешніх маєтків, — галантно схилив голову невеличкий чорновусий кучер. — Дозвольте відрекомендуватися: Базиліо Шпінь, помічник отця Крістофера.

При цих словах панотець, який виявився на диво молодою людиною, можна сказати юнаком, схвально кивнув головою.

— А як звати другого ченця? — запитала Бебекаліха.

— Отець Джованні, — правив далі Базиліо Шпінь. — Обидва монахи італійці й прибули до нашого краю з почесною місією.

— Сі! — закивали головами отці духовні.

— Вони збирають пожертви на будівництво Божого храму у Святій Землі — Палестині. Натомість усім жертводавцям дарують моці великомученика Патріка, котрі лікують від усіх болячок. Ми багато чули про жертовність вашого чоловіка і неймовірну ревність вашої милості до виконання християнського обов'язку.

Від такої похвали Бебекаліха густо почервоніла. До костюлу вона ходила вкрай рідко, бо її нудило від запаху кадила.

— Адже, як сказано у Святому Писанні, кожен добрий вчинок буде винагороджений сторицею, — ні на мить не зупинявся кучер-помічник.

— Сі! — знову закивали головами монахи.

— То випийте хоча б у нас кави? — метушилася господиня, бажаючи почастувати таких знаменитих гостей.

— Ми багато чували про вашу знамениту чорну каву, але, ласкава пані, іншим разом, — тут Базиліо взяв Єву Бебекало за лікоть, і вона вся затремтіла. — Я вам обіцяю! — заглянув він своїми чорними очима їй мало не в душу.

— І скільки ж коштують моці святого Патріка? — схвильовано запитала вона.

— Дрібницю, — незворушно продовжував провідник отців духовних. — Якихось нещасних тридцять дукатів.

— Що? Тридцять дукатів?! — вголос вигукнула Бебекаліха. — Я не можу, не порадившись із чоловіком, зробити такої великої покупки.

— Ви хотіли сказати — пожертви...

— Так, так.

— На жаль, ласкава пані, отці духовні вже завтра ввечері від'їжджають до Рима. Тож не зможуть відвідати вас повторно, — при цих словах Базилія ченці здійняли очі до неба і сумно закивали головами. — І тоді вам доведеться просити моці святого Патріка у ваших сусідів, які вже їх придбали. Наприклад, у пані Нагаєвської...

Звістка про те, що в її лютої суперниці буде щось таке, чого вона не має, подіяла на господиню краще, ніж слова про жертовність для Святої Церкви.

Отець Крістофер дістав із кишені чорну дерев'яну коробочку.

— Але спочатку дукати, — м'яко, та наполегливо промовив Базиліо.

— А воно справді допомагає від усіх болячок? — запитала Єва Бебекало, відходячи у дальню кімнату, де в стіні у тайнику були заховані гроші.

— Ви сумніваєтеся у Святій Церкві? Се великий гріх, ласкава пані, — долинув з вітальні медоточивий голос Базиліо Шпіня.

Про всяк випадок господиня озирнулася і, не побачивши нікого, відсунула картину й відімкнула сховок ключем. Не встигла вона відрахувати тридцять дукатів, як відчула на своїх плечах чийось руку. Різко повернувшись, вона уткнулася носом у дуло пістоля, що його тримав Базиліо Шпінь.

— Решту, солодка пані, я порахую сам, — посміхаючись, промовив він.

Від несподіванки і страху господині стало зле, і вона знепритомніла.

— На все воля Божа, — підняв очі догори Шпінька (бо це був саме він). — Ану, святі отці, допоможіть упакувати душу її милості! — крикнув він до вітальні. Плутаючись у рсях, до спальні забігли отець Крістофер (відомий у народі як славний розбійник Пинтя) і отець Джованні (він же — Іван Качулка).

Поки Шпінька перекладав грошенята у мішок, хлопці зв'язали Бебекаліху і заткнули їй рота хустинкою. Далі завернули її у найдорожчий килим, який зняли зі стіни. Потім, перехрестившись, вийшли надвір, про всяк випадок тримаючись під рсями за пістолі. На щастя, на подвір'ї нікого не було, окрім Івася, який на випадок непередбачених обставин, стояв на чатах. Решта дворових, знаючи, що пан бере штурмом Чорну полонину, байдикували собі в холодочку.

Кухарчук підморгнув розбійникам, що все, мовляв, спокійно, і вони запакували килим з господинею до карети. Слава Богу, Бебекаліха не була така вгодована, як її чоловік.

Вйокнувши на коней, Шпінька крикнув гайдукам, аби відчинили ворота.

— Щось ви швидко, — підійшов старший. — Невже пані вас не почастувала?

Сонце стояло в zenіті, і вартовий був аж мокрий від спеки.

Другий гайдук далі сидів собі в тіні під горіхом.

— Отці-бернардинці не люблять зайвих балачок. Се люди діла. Бо сказано ж у Святому Писанні: «Віра без діл мертва», — кучер намалював у повітрі двома пальцями великого хреста.

— Еге ж. А се що? — показав він рукою на край килима, що випинався з карети.

— А се дарунок її милості ордену бернардинців.

— А-а, — багатозначно прогудів гайдук, — ну що ж, така добра справа зарахується панству на небі.

Тут Єва Бебекало прийшла до тями і почала видавати з килима здавлені звуки.

— Вйо, мої любі! — крикнув на коней Шпінька і шмагонув їх батогом. Карета рвонула з місця.

— Се тобі на склянку вина! — вилетіла з віконця монета і впала до ніг гайдука. — Випий за наше здоров'я!

— Авжеж! — радісно гукнув вартовий, виходячи з хмари куряви. — Хай вас Бог береже! — махав він услід прочанам капелюхом. — Приїжджайте до нас ще раз!

Що творилося в цей час у кареті — важко переказати. Принаймні крики радості тут були не менші, ніж «Віват!», який напередодні не давав спати усій панській садибі.

— Які веселі ченці-бернардинці! — гайдук підкинув у руці монету і пішов зачиняти ворота. — Не те що наш пан превелебний, який лише про свою горлянку дбає!

РОЗДІЛ ДВАНADЦЯТИЙ

ЯК ПРО ПИНТЮ У ХУСТІ ДІЗНАЛИСЯ

*У кожного два пістолі, у кожного бартка,
То нич би їм не зробила така мала варта.*

Сумне і стомлене верталосся шляхетське воїнство з облави. Два дні набродившись кручами та ярами, провівши ніч у горах на сирій землі, військо прагнуло тільки одного — добре попоїсти та й завалитися спати у теплих ліжках. Усіх гризла одна думка — повний провал операції. На Чорній полонині не було виявлено не тільки самих розбійників, але й їхніх криївок. Не знайшли навіть отари овець, яка наче крізь землю провалилася.

— От бісові діти! — лаявся вголос Бебекало, сидячи на коні.

— У сьому провалі — тільки наша вина, — не погоджувався капітан Смоляк, який їхав побіч Бебекала. — Ми недооцінили противника. Думали, якщо се вівчарі, то й мислять, як вівці.

— А може, краще помиритися з ними? — несміливо подав ззаду голос барон Чмирик. — А то такі страшні незручності доводиться терпіти...

Схоже, військова операція, яку він відбув перший раз у житті, справила на нього не найкраще враження.

— Та ви що?! — настовбурчив свої чорні дротяні вуса пан Нагаєвський. — Та я сього Пинтю оцією рукою задушу, — він різко змахнув кулаком у повітрі й знову мало не заліпив ляпаса баронові Чмирику.

— Но-но-но! — зарепетував барон. — Пане Нагаєвський, ви забуваєтеся! Я вам не Пинтя!

— Вибачте, коханий! — добродушно засміявся Нагаєвський і поклав свою важку руку на плече барона. Той аж зігнувся.

— Краще я поїду за вами, — невдоволено промимрив Чмирик і притримав коня.

— Панове, оскільки це була моя затія, я запрошую вас на склянку червоного винця і смаженого баранчика, — повеселів Бебекало, коли вдалині вже замріли Три Пеньки. — А заодно обміркуємо наші подальші дії.

Панство мовчки погодилося.

Звістка, що військовий загін спіймав облизня, а не Пинтю, швидко ширилася селом, і люди крізь шибки задоволено оглядали втомлене воїнство, яке ледве волочило ноги запилюженою дорогою.

Бебекала здивувало, що його з гостями не зустрічає на ганку дружина.

У серці тенькнуло недобре передчуття.

— Усе гаразд? — запитав він вартових при брамі.

— Начебто так, ваша милосте, — браво відповіли ті.

— А де пані?

Гайдуки здивовано презирнулися:

— Мабуть, у своїх покоях. Ми вже її давненько не бачили!

Бебекало миттю скочив з коня і забіг до будинку:

— Єво! Кохана рибко! Ти чого гостей не вітаєш?! — ходив він із кімнати до кімнати.

Але дружини ніде не було. У спальні він здивовано зупинився. Зі стіни зник килим, який висів над їхнім спільним ложем.

— Що се має значити? — нічого не розумів він. Тим часом у вітальні вже задоволено витягнули ноги на кріслах пан Нагаєвський, барон Чмирик та капітан Смоляк.

— До нас хтось приходив? — нервово крикнув з порога вартовим Бебекало.

— Нікого, окрім отців-бернардинців, — відповів, насторожуючись, старший гайдук.

— Які ще, до дідька, берна... бернар... бернардинці? — нарешті крізь хвилювання вимовив пан Адам. — Тьху, язика зломиш!

— Вони принесли дари зі Святої Землі. Натомість пані подарувала їм килим, — доповідав вартовий.

— Нічого не розумію! — очманілий, ходив по будинку Бебекало. — Сей перський килим — дарунок тещі на наше весілля. Сва навіть мені забороняла до нього пальцем діткнутися!

— Тут без бочки вина не розберешся, запропонував очевидний вихід пан Нагаєвський. — По собі знаю!

— Зараз, зараз... — стрілою метнувся Бебекало до спальні. Здогадка здавила йому серце. Він прожогом зняв зі стіни портрет діда і побачив...

— Боже мій! — крикнув він перший раз, коли дверці тайника виявилися незамкненими.

— Боже мій! Боже мій!! — крикнув Бебекало вдруге, коли не виявив там грошей.

— Боже мій! Боже мій!! Боже мій!!! — крикнув він втретє, коли побачив у тайнику записку.

Такі волення до Господа не могли залишитися не почутими. До спальні відразу ввалилися гості. Причому капітан Смоляк уже встиг вихопити пістоля.

— Вас обікрали, друже! — здогадався Нагаєвський, дивлячись на відкриті дверці тайника. Ся думка була йому навіть приємною.

Бебекало незворушно мовчав, блідий як покійник.

— Що се? — запитав капітан, беручи записку з його обвислої, мов мотузок, руки і почав читати вголос. — «Паню чекає те саме, що й Янка Причмеленого. Пинтя.»

На мить запанувала тиша.

— Овва! — присвиснув пан Нагаєвський.

— То виходить... — присів від несподіваної думки барон Чмирик.

— Виходить, поки ми дерлися за Пинтею на Чорну полонину, — підсумував уголос капітан Смоляк, — сей негідник пограбував пана Бебекала і викрав його дружину.

— Але як?! — разом вигукнули Нагаєвський і Чмирик.

— Стривайте! — заглянув капітан до тайника. — Там ще щось є!

І справді, він видобув зідти чорну дерев'яну шкатулку з вирізьбленим хрестом.

— Що се? — запитав він Бебекала.

Той незворушно мовчав.

Капітан відкрив коробочку. Вона була наповнена сірою меленою речовиною.

— Так се ж, мабуть, моці святих, які принесли бернардинці! — ляснув себе по чолу Чмирик.

Пан Нагаєвський принохався до вмісту шкатулки і навіть, узявши на палець трохи сірого порошу, лизнув.

— Тьху! — сплюнув, скривившись, він. — Натуральні кізяки!

— От вам і отці-бернардинці, — скрушно похитав головою капітан Смоляк. — Принаймні тепер ми хоча би знаємо, як був здійснений сей нечуваний злочин.

При цих словах Бебекало гепнувся на підлогу як підкошений. Його відразу перенесли до ліжка, роздягнули і змочили чоло холодною водою. Коли він прийшов до тями, то побачив біля себе всі три знайомі запорошені пики.

— Дорогі мої! Рідні! — заплакав він, пригортаючись до широких грудей капітана Смоляка. — Як же я тепер буду без Євки? Хто мені на старості води подасть?

— Не журіться, Адаме! — заспокоював його капітан, гладячи по голові. — Я поясню комендантові замку ситуацію, і ми випустимо цього лайдака Причмеленого. Се навіть краще! Бо, влаштувавши за ним стеження, ми вийдемо нарешті на Пинтю, дідько би його взяв!

Він задумався.

— Аби пов'язати сю банду, мало однієї рішучості. Потрібна ще й лисяча хитрість! Таких зухвальців на тлі гори ще не бачили. Але я маю план! — очі капітана аж зблиснули.

— А моя дружина? — крізь ридання ледве спромігся видавити з себе Бебекало.

— Будемо сподіватися, що розбійники — люди честі, — почав був капітан Смоляк та спохопився. — Себто я хотів сказати, що певне слово повинно бути і в них. І взамін за випущеного їхнього товариша вони відпустять пані Єву.

— А що ж у вас за план, капітане? — присвітив свічником пан Нагаєвський.

— Стеження! Тотальне стеження і винюхування! — Смоляк навіть зробив носом так, як нюшать собаки. — І тільки коли вже все буде відомо, лише тоді ми завдамо вирішального удару.

— А як же ви будете їх... винюхувати? — барон Чмирик теж скопіював поведінку свого гончого пса, коли той брав слід.

— Гроші! Ось де криється корінь будь-якої зради. Ми наймемо людей, які проникнуть у банду Пинті і самі нам його приведуть. Лише не треба скнарити, панове! Спокій держави дорожчий за золото!

На сьому й порішили.

Вже наступного дня з темниці було відпущено не лише Янка Причмеленого, але й нанашку Зубаню і встановлено за ними постійний таємний нагляд найкращих агентів. Третього дня над селом Три Пеньки вівчарі виявили зв'язану в килимі пані Бебекало.

Від пережитого страху вона місяць не могла говорити. Страшно захворів і сам Бебекало, на деякий час ставши неймовірно добрим до своїх людей. Гайдуки вже забули, коли востаннє на стайні карали селян батогами.

В усіх церквах було оголошено, що за розбійника Пинтю чи відомості про місце його перебування комендант Хустського замку готовий заплатити велетенську суму — 150 золотих дукатів.

Так ясновельможне панство само поширило славу про Пинтю. Про нього говорилося в корчмах і на торговицях, у селянських халупах і в панських палацах, у Хусті і у найвіддаленіших гірських присілках. Одні його хвалили, інші ганили. Але 150 золотих дукатів хотіли мати всі.

До Пинті почали звідусіль іти люди. Йшли невдоволені з Польщі, Угорщини та Валахії. Йшли ті, кому пістоль та бартка були миліші за ниву та родину. Йшли ті, хто вже ні на кого не сподівався, навіть на Господа Бога. Йшли, ясна річ, і люди капітана Смоляка.

Пинтя про се відав, а тому майже нікого не брав до себе у товариство, остерігаючись зради. Один за одним верталися легіники з Чорної полонини, так і не зустрівши розбійників. Пинтя готувався до першої зимівлі в горах і довгої, виснажливої боротьби.

РОЗДІЛ ТРИНАДЦЯТИЙ

ЯК ПИНТЯ ПАНА НАГАЄВСЬКОГО КОЛИСАВ

*Штири ножі і револьвер за чересом ношу,
Дають мені пани гроші, коли в них попрошу.*

Довгих три роки минуло, відтоді як Пинтя провчив Бебекала. Після того, як на опришка влаштували справжнє полювання, він з побратимами перебрався на румунську сторону і здійснив там чимало подвигів. А як уже й там почали його вистежувати, перейшов у польські гори. Залив сала за шкуру не одному панчукові в Косові, Коломиї та Надвірній. Вже й польська шляхта розлючена рискає його слідом, як хорти.

— Ой-мой, хлопці, час нам додому вертатися — на сторону Угорську. Заскучив я вже за Чорною полониною, — каже якомсь Пинтя побратимам біля нічної ватри. — Тут вже нам спокою не буде. Ледве від погоні відриваємося.

— Я би теж своїх провідав, — зітхнув Іван Качулка.

— А я би на свій млинок поглядів, — закутався димом з люльки Шпінька. — Та й на свою бабу заодно. Чи вірна мені стара? Бо як ні — натовчу, як бубен!

Розбійники засміялися.

А про мене — що назад, що вперед, аби лиш не на місці! — і собі витягнув куриво старий Доманич. У нього забрали єдиного сина до війська шість років тому. Жінка з горя захворіла та й невдовзі померла, а старий з розпачу подався у розбійники. Вже два роки ходить він з Пинтею. Дивну прозивну дістав від побратимів, бо часто зітхав, кажучи: «А дома — нич». «Ну то будеш Доманичем!» — вирішили опришки.

Майже кожен з них ходив не під своїм іменем, боячись нашкодити родичам, які залишались у долинах.

— А я чув, що угорки на личко гарненькі, а на кохання — ласі, — заусміхався вродливий і статечний хлопець з благородними рисами. — То чом би се на ділі не перевірити?

Він мав прозивну «Графинчик», бо й справді був графським сином. Коли розбійники захопили їхній палац на Поділлі, граф з дружиною при обороні загинули. Дитину опришки забрали до лісу і просили за неї від родичів викупу. Але ті поскупилися. Розбійникам жаль стало хлопця страчувати, і він зажив з ними у ватазі. А за десять років так звикся, що й сам опришком став. Лише шляхетні манери та тонкі риси видавали в ньому благородне походження. Погуляв він з багатьма отаманами, а вже півтора року — у ватазі славного Пинті.

— А мені все одно, — мовив своє слово молодий Гатала. — Як товариство вирішить, так най і буде.

Він прибився до розбійників недавно. Пас волів на полонині. Раз якось не догледів, і ведмідь одного вола задер. Як прочув про це батько, то хотів хлопця застрелити. Ледве той утік. Краще вже хаща, ніж такі родичі!

Люципер і собі гавкнув на знак згоди.

— Ну то й славно! Завтра зраненька, братчики, й вирушимо! — проказав Пинтя, залишивши на варті Качулку.

Решта полягали біля ватри, закуталися в овечі гуні та й поснули.

А вже за два дні вони обживали Чорну полонину та ведмежу нору. Надвечір вирішили спуститися на розвідини у третє село — Песю Лабу. З собою Пинтя взяв лише тутешніх — Шпіньку та Качулку.

У корчмі «Маруся» було людно й накурено, коли до неї зайшло троє чужосільських. Із усього було видно, що се — лісоруби. Посідали в найтемніший куток біля невеликого вікна. Крисані, які були низько натягнені на очі, не знімали, а топірці повтикали до дубового столу обіч себе. їхній кудлатий пес слухняно приліг на порозі.

Сих трьох відразу оцінив своїм досвідченим оком господар корчми Мотя Лейбус і до них поспішив.

— Я сам обслужу! — кинув він доньці.

— Дай Боже здоров'я, чесні газди! — низько вклонився Мотя.

— Дай Боже й тобі, коли не жартуєш! — відповів найплечистіший з них, з твердим, як бук, поглядом.

— Що будете замовляти? — все ще тримав нахиленою голову корчмар.

— Принеси нам мамалиги зі шкварками, — додав маленький меткий чорнявець з вусиками. — Але так, як тільки у нас уміють робити.

Мотя Лейбус із розумінням хитнув головою, і через кілька хвилин перед гостями парувала гаряча кукурудзяна каша.

— А се вам від мене! — єврей поставив перед невідомими на стіл квартиру горілки.

— А сей Божий дар за які добрі діла? — заусміхався кремезний, який був, видно, за старшого.

— Мотя Лейбус прожив довге життя. Не вчора на світ народився, — почав здалеку корчмар. — Мотя Лейбус бачить, що перед ним незвичайні гості.

— А по чому се видно? — запитав білявий, який увесь час мовчав.

— По тому, як газди себе тримають, — усміхнувся у чорну бороду корчмар. — По вас видно, що нікому не будете терпіти ані хвилини. Видко, що ви — твердої породи.

Розбійники (а се були вони) заусміхалися.

— Мусиш перший випити, якщо нас пригощаєш, — налив Пинтя у склянку паленки. — Такий у нас звичай.

— А раптом ти нас хочеш потруїти? — примружив око Шпінька.

— А-а, розумію, розумію! — Мотя взяв чарку, довго її пив, видно було, що з незвички, а потім скривився, як середина на п'ятницю.

— Така гидота — не одірвеш від рота! — засміялися опришки.

— Солоденькі мої, у мене є діло до вас, — не відходив від столу корчмар. Від хвилювання він почав погладжувати свої довгі пейси.

— Чого тобі ще?

— Таким файним хлопцям, як ви, завжди потрібна поміч на селі.

— Ти про що, жидику? — торкнувся рукою бартки Пинтя, роззираючись довкола.

За сусіднім столом товариство грало в карти.

Подалі два п'яні кумове обмивали продану корівчину і вже пробували співати, але нічого не виходило.

Жодного панського слуги у корчмі не було.

— Я лиш кажу про те, що ви завжди можете на мене покластися, — низько нахилився до них корчмар. — Мотя Лейбус розуміє, з ким має справу, і хоче теж брати участь у ділі.

— Ти, мабуть, хотів сказати «у доли»? — підказав Шпінька, і опришки зареготали.

— Гаразд, Мотю Лейбусе, — вдарив корчмаря по згорбленій спині Пинтя. — Ми подумаємо над твоєю пропозицією. Але спершу мусимо тебе перевірити. І то не раз.

Утішений корчмар подався за шинквас. Раптом один із картярів, тасуючи колоду, голосно зітхнув:

— Ех, запропастився кудись славний розбійник Пинтя! Нема кому панові Нагаєвському роги обламати!

— Хоч не кажи! — зітхнув другий. — Завтра знову по моїй спині потанцюють гайдуцькі нагайки, бодай би вже їм руки покрутило!

Опришки замовкли і стали дослухатися.

— То завтра твоя черга колисати сього кровопивцю? — запитав третій.

— Ой, коби вже його смерть поколисала! — кинув четвертий і озирнувся на незнайомців.

— А що то у вас, хлопці, за колисанки такі у селі? — запитав Пинтя.

— А то, вуйку, наш пан Нагаєвський придумав собі забавку: аби його по обіді колисати у саду, щоби ліпше спав на свіжому повітрі. То село тепер по черзі відбуває сю панщину. Ще не було так, аби хтось йому догодив, — почав розповідати Петро, білявий хлопчина з ніжними, майже дівочими рисами обличчя. — Завжди така колисанка закінчується побоями.

— От, песій син! — крізь зуби вилаявся Шпінька.

— А якщо, хлопче, я завтра замість тебе піду пана колисати? — запропонував хитро Пинтя.

— А чого ж? — засміявся білявий. — Ви дядько кремезний, гайдуцькі нагайки витримаєте. Пан каже, що вони для здоров'я дуже корисні.

Тут зареготали вже й опришки. На тому і вдарили по руках.

По обіді колишній кавалерист цісарської гвардії пан Юзеф Нагаєвський любив добре поспати.

Але влітку в хаті душно. Надворі прохолодно, зате мухи докучають. Тож придумав він собі забавку: аби його колисали надворі — і спати приємніше, і мухи не сідають. Дав зробити спеціальне ліжко-колисанку, яке вішалось між двома яблунями у саду. Якщо пан прокинеться серед сну — значить, погано колишуть. А пан Нагаєвський ще з армії звик до дисципліни, тому все виховання вимірював різками. Тож додому колисальники йшли з розмальованими спинами.

— Хто сьогодні мене колише? — голосно крикнув Нагаєвський посеред двора.

— Я, ваша милосте! — виступив наперед Пинтя у бідняцьких штанях та подертій сорочці.

— Хто такий? Чому я тебе раніше не бачив, лайдаку? — сердито крикнув пан.

— Та я з третього села. Заступаю свого родака Петра, бо він щось похворівся.

Нагаєвський зміряв очима незнайомця в подертому вбранні, прошипів: «Ну й жеброта! І до пана не вміють одягнутися!» — розвернувся і попрямував до саду. Пинтя мовчки подався за ним.

Пан зняв мундир, який любив носити ще й дотепер, і з задоволенням простягнув ноги на полотняному лежаку.

— Колиши повільно! — проказав він із заплющеними очима. — Якщо не засну, то начувайся! Якщо прокинуся швидко — теж тобі горе! А як сяде на мене муха, то краще би ти і на світ не родився, лайдаку!

Се останнє він промовив, уже голосно позіхаючи. Пинтя почав його розгойдувати, пильно вивчаючи все довкола. Через кілька хвилин Нагаєвський хропів. Григір ще трохи почекав, а далі двічі свиснув. Відразу через паркан до саду перескочили Іван Качулка, старий Доманич та Графинчик. Через мить вони вже стояли біля отамана.

Пинтя схопився за колисанку та як гойдне нею аж до неба, так що Нагаєвський кулею вилетів з лежака і гепнувся на траву, як мішок з кістками.

— Ой! — тільки й вимовив, нічого не розуміючи. Далі прийшов до тями, роззирнувся, що лежить на землі, і тільки хотів подумати про кару за таке небачене зухвальство, як його раптом схопило вісім дужих рук. До рота забили кляп, руки скрутили за спиною, та й ну лупцювати, як глуху зозулю.

Пан тільки очі витріщав та звивався мов гадина.

— Оце, Нагаєвський, аби тобі колисанки більше і в жахливому сні не привиділися! — стусав Пинтя своїм кулачищем того поміж ребра.

— Аби більше не карав слуг на стайні батогами, — та й — гуп! — пана по шії.

— Аби шанував людей, створених на образ Божий, а не ставився до них, як до худоби, — і тут пролунав гучний копняк у випещений зад.

Добре намолотивши руками і ногами, збивши пана Нагаєвського в порошок, опришки почали видивлятися, що на подвір'ї робиться. Два гайдуки чергували біля будинку, ще два — сиділи на воротах.

Через відчинене вікно розбійники влізли до панських покоїв. Побачивши срібний дзвіночок, покалатали до нього, а самі поховалися.

Забігла служниця.

— Як тебе звати, квіточко? — лагідно звернувся до неї Графинчик, галантно сівши на дивані. Він був у панському вбранні, яке завжди любив більше за селянське.

— Оленка, — зашарілася та, побачивши незнайомого вродливого шляхтича.

— Оленко, пан Нагаєвський просив, доки він спочиває, аби я провів бесіду з гайдуками. Тож хай по одному заходять. Але не всі зразу.

— Добре, пане, — поклонилася Оленка і вийшла надвір.

Через п'ять хвилин усі гайдуки були пов'язані і лежали у спальні на підлозі біля свого пана. Нагаєвський тільки зло крутив очима в сторону Івана Качулки, який їх пильнував і час від часу штрикав своєю старовинною шаблею.

— Ану лицем додолу, катюги! — гримав він на них, коли ті занадто оживали.

Пинтя з Графинчиком вийшов у двір, а старий Доманич побіг за ворота. Невдовзі під'їхала карета, якою керував Шпінька. Малий Гатала про всяк випадок наглядав за дорогою на коні за кілька кілометрів від садиби.

— Чесна громадо! — крикнув Пинтя з ганку до дворових. На його голос почали збиратися люди.

— Усе, що є в сьому маєтку, зроблено і зароблено вашими руками. А тому пан Нагаєвський з нагоди Зелених свят дарує кожному те, що йому до вподоби. Але тільки раз і тільки сьогодні.

Селяни зачудовано слухали таку мову.

— А чому його милість самі се не виголосять? — запитав сивий як голуб босий дідусь.

— Йому щось нездужається. Тому він попросив мене вам се переповісти, — Пинтя вже встиг перебраться в одяг пана Нагаєвського, якого до блуду висіло у шафах.

— А де ділися гайдуки? — знову запитав недовірливий дідусь, озираючись.

— Тимчасово розважають пана. Ви ж знаєте, як його милість любить гратися у військо!

Усі засміялися.

— Се його небіж, — представив Пинтя Графинчика. — Він вам підтвердить мої слова.

— Кохані мої! — усміхнувся той своєю звабливою усмішкою, від якої в багатьох молодих тенькнуло серце. — Мій дядько, провівши бурхливе життя і наробивши чимало гріхів, наважився нарешті наставитися на шлях істинний.

Селяни слухали таку новину з відкритими ротами.

— Порадившись з владикою, дядько Юзеф після довгих роздумів вирішив податися в монастир. А тому за вашу щедрю багаторічну працю хай кожен візьме, що йому подобається, на згадку про пана Нагаєвського. Бо решту й так забере церква. Амінь! — закінчив Графинчик і перехрестив натовп.

Що тут почалося! Всі відразу забігали, заметушилися, загелготіли. Одні подалися до стайні, другі — до хліва, треті — до майстерень, четверті — до комор та пивниць. Кожен

тягне що може. Той несе поросля, яке верещить на півсела, той — гуску, той — колесо від воза, той — діжку з борошном, той подушки, а той — просто викотив бочку з пивниці та припав до неї, як спраглий в пустелях Аравії.

На селі як прочули про невимовну щедрість Нагаєвського, то побігли у маєток, як на пожежу. Ще й діточок тягнуть, аби було кому нести.

А Пинтя на се позирає з ганку та й веселиться від душі з Графинчиком.

Зате Нагаєвський, чуючи знадвору неймовірний гвалт, дується, як воша на морозі. Аж зубами скрипить, розуміючи, що його грабують серед білої днини.

— Ой, заплатиш ти мені за це, Пинтю! Гірко заплатиш! — стікають сльози по його настобурчених вусах.

Через годину подвір'я повністю спорожніло, і лише залишки ганчір'я, пір'я, розсипане зерно та велика калюжа вина говорили, що тут коївся неймовірний рух і хаос. Пинтя задоволено потер руки і подався до спальні.

— Якщо ти, Нагаєвський, — звернувся він до зв'язаного господаря, — хоч одного селянина покараєш за те, що він узяв собі за роки важкої, кривавої праці на тебе, то я змушений буду тебе навідати вдруге. Але на сей раз уже ні маєтка, ані тебе — народного кровопивцю — не пожалію! Ти мене зрозумів?

Нагаєвський кивнув головою.

— От і славно. Я вже змушений їхати. Ще треба твоїх знайомих провідати, — плеснув він по спині колишнього кавалериста і залишив його, зв'язаного, разом з гайдуками.

Тоді замкнув спальню на ключ і запхав його до кишені.

— Оленко, дядько Юзеф просив його не турбувати, — усміхнувся Графинчик служниці. — Він перевтомився, а тому сам вийде, коли відпочине.

— Добре, пане, — опустила очі дівчина. — А ви ще до нас навідаєтеся? — наважилася вона на запитання. Видно було, що така сміливість далася їй нелегко.

— Аякже! Якщо не до пана, то до тебе! — відповів красунчик.

Служниця радісно засміялася.

— Вуйку, а хто ви такий? — запитав Пинтю білявий Петро, який єдиний нічого не тягнув з панської садиби, мовчки спостерігаючи за дивними подіями.

— Я — той, за ким ви вчора у корчмі журилися.

— Пинтя... — ошелешено проказав парубок і побіг до села продавати новину. Лиш дим та й нитка за ним.

Тим часом розбійники посідали в карету. Качулка скочив біля Шпінки на козла, а Пинтя з Графинчиком — до салону. Забрали із собою також цінні речі з маєтку, як-то: срібний посуд, прикраси та трохи харчів і одягу.

— Треба ж Мотю Лейбуса перевірити на ділі, — засміявся Пинтя, і карета нарешті рушила. Доманич, який вартував на воротах, підскочив на неї ззаду.

РОЗДІЛ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ

ЯК ПИНТЯ ТОВАРИСТВО ЗНАХОДИВ

*Пили хлопці та гуляли при дубовім столі,
Топірчики бренькотили, блищали пістолі.*

Звістка про те, що Пинтя повернувся, мала у краї ефект бомби. Всюди тільки й говорили про пригоду в маєтку пана Нагаєвського.

Посильні з Хуста поскакали аж до Відня, а панство почало озброюватися та обростати гайдуками та вояками.

Тим часом розбійники третій день відпочивали після успішної вилазки у Песій Лабі. Шпінка спав, старий Доманич куховарив, а Качулка, Графинчик та Гатала вправлялися у киданні ножа: хто краще поцілить у дуба. Пинтя ж вирішив пройтися давніми місцями.

Біля ялиці-яснолиці він зупинився.

Шкіряного кисета Андрія Мухи на ній не було.

Він обійшов дерево довкола, роздивився уважно під ним, але тютюнова торбинка наче крізь землю провалилася.

«Дивно! — почував Пинтя потилицю. — Мабуть, вітер відніс або звірина вхопила!»

— Кар-кар! — раптом пролунало над його головою, і велика чорна ворона злетіла із сусіднього бука. «Ади, Андрій Муха не збрехав, і його душа вже глядить на мене з небес», — Пинтя зняв свою козячу шапку і глянув угору.

— Як вам там, вуечку? — крикнув Пинтя у височінь. У відповідь замжичив легкий дощ, який стих так само раптово, як і почався.

— Невже се ваші сльози із пекла? — побрів задуманий отаман до грушки-мудрушки.

Тут він став як укопаний, і його замріяний настрій ураз розвіявся. На дереві цвіла гілочка.

— До нас гості! — гукнув він, забігаючи на поляну біля ведмежої печери. Опришки посхоплювалися і почали ладити зброю та збирати речі. Найперше загасили ватру, аби не було видно диму. А далі стали обережно спускатися хащею в долину, стараючись першими виявити непрошених гостей.

Але що се? По лісу хтось ішов і на всю силу горланив:

— Розбійники! Де ви?

Через хвильку крик повторився:

— Пинтю, виходь! Я вже прийшов!

«Переслідувачі крадуться тихо, як рись, аби захопити зненацька, — міркував отаман. — А се щось нове у військовій тактиці!».

— Туди! — махнув він рукою в напрямку криків. Опришки вмить розсіялися і почали брати гостей у півколо.

Незабаром побратими дихнули легше: по хащі брів усього один чоловік, бідно і дивно вбраний, час від часу гойкаючи на всі груди:

— Розбійники! Виходьте! Я вас дуже прошу!

Нарешті він заморився і сів на пеньок. І вже зовсім охриплим голосом вимовив:

— Ну де ж ви, кляті розбійники?

— Та тут ми, тут! — пролунало позад нього.

Незнайомиць швидко озирнувся і побачив шість рушниць, націлених йому просто в груди.

— Що за один і чого верещиш на всі гори? — запитав Пинтя.

— Слава тобі, Господи! — перехрестився той і впав навколішки. — То ви є славний розбійник Пинтя? — поповз він на колінах до отамана.

— Я тебе, чоловічку, здається, про щось запитав, — промовив тихо Григір.

— Я — циган Мішко, — збиваючись, почав розповідь бородань.

— Воно й видно: верещиш як недорізаний! — кинув гостре слівце Шпінька. — Се ж тобі не табір, а гори!

Усі засміялися. В тому числі й циган.

— І чого тобі треба?

— Пане отамане, прошу вас, як Бога: прийміть мене до свого гурту. Маю семеро дрібних дітей, а годувати нічим. Жінка вже мене з хижі жене. А ви, я чув, добре заробляєте. То, може би, я з вами якийсь рочок побув, га?

— Ти гадаєш, що в розбійники як на заробітки ходять? — усміхнувся Пинтя.

— А чом би й ні? Зароблю трохи грошень та й піду від вас! — циган усе ще стояв на колінах.

— А на шибеницю через рік не хочеш?

— А за що? — щиро здивувався Мішко.

Опришки зареготали.

— За те, що розбивати чужі мастки будеш, дурна твоя голова! — не втримався Графинчик.

— Панцю срібний-золотий! — почав циган хапати Пинтю за штани. — Та будьте такі добрі, візьміть мене до себе! Свого поля не маю. Не дайте пропасти сімом крихтним діточкам!

— От вчепився, як чорт за стару вербу! — плюнув Гатала.

— А що ти вмієш? — запитав старий Доманич.

— Знаю ковальське ремесло. Працював у кузні чотири роки, — з надією промовив циган.

— Знаємо ми ваше ремесло: потягнути, що погано лежить, — слова Графинчика потонули у загальному реготі.

Пинтя відкликав Шпіньку вбік на пораду.

— То що будемо чинити, брате Василю?

— Колись і я до тебе так прийшов. І всі хлопці, що тепер з нами, — пригладив той чорні вуса, вже де-не-де посріблені сивиною. — Якщо вміє кувати, се нашим коням пригодиться. Та й циганська хитрість може нас не раз виручити. Адже ніхто не подумає на цигана, що він — опришок.

— Встань, чоловіче! — наказав Пинтя. Той піднявся з колін, чекаючи на присуд.

— Гарзд, станеш розбійником, якщо пройдеш випробування за нашим звичаєм, — проголосив отаман.

— Ура! Хай живе славний Пинтя! — аж заскакав на radoщах циган і підкинув догори свою діряву шапку.

— Не кажи «гоп», доки не перескочиш! — посміхнувся Графинчик.

— А що треба робити? — перестав підстрибувати Мішко.

— Ми тобі все розкажемо, — поплескав його по плечу Шпінька.

Перше випробування було традиційне — показати кмітливість.

— Ади, зараз стежиною буде йти з волом Мотя Лейбус! — кивнув на дорогу під лісом Пинтя. — Він нам їсти носить. Укради в нього вола так, аби він гвалту не зняв.

— Та се не складно! — почував свою кудлату бороду циган. — Але дайте мені... — його погляд обнишпорив опришків з ніг до голови, — дайте мені оце, — показав він на срібний дзвіночок, який носив на поясі Графинчик.

— А може, краще дати тобі оте? — показав опришок свій кулак. — Теж мені, злодій знайшовся!

Але срібний дзвіночок циганові побратими таки дали, а самі залягли у яроч, чекаючи, що буде далі. Мішко заліз на дерево, яке росло над дорогою, повісив дзвіночок на гілку і прив'язав до нього нитку, а сам сховався в кущах.

І справді, через якусь хвилю йде по дорозі Мотя Лейбус з бесагами, повними їжі. Як і було домовлено, раз на три дні він виносив опришкам харчі. А щоби в селі не запідозрили неладне, брав із собою вола начебто на випас.

Іде Мотя, озирається, чи не видно вже «чорних хлопців». Аж тут чує над головою: дзень! дзень!

«Що за мара?» — сполошився Лейбус. Задер голову — аж на гілочці срібний дзвіночок зачепився.

— Вай! Та се, мабуть, дорога річ! — заусміхався корчмар. — Недаремно я так далеко худобину гнав! Ще й гешефт буду мати! Але як його, шпундики-мундики, зняти?

Придивився до ясена: можна залізти й такому немічному, як він. Лишив вола, а сам потиху, крякчучи, подерся деревом. Як уже посяг рукою по дзвіночок, глипнув униз, а за волом і слід запов.

— От дурна моя голова! Шкода, що вже сива! — та й спускається донизу тремтячими ногами. — Де ти, мій чорний волику, подівся?

Заглядає Мотя за одне дерево, за друге — нема скотини.

А розбійники регочуть, аж за животи тримаються. Пожалів Пинтя старого та й вийшов на дорогу.

— Вай-вай, славний отамане! — простягнув Лейбус до Григора худі руки. — У мене нечистий волика вкрав.

— Сей нечистий тепер у моїй ватазі, — посміхнувся Пинтя. — Мішком звати.

— Слава тобі, Аврааме! — здійняв до неба долоні корчмар та упав на коліна в молитву, доки розбійники вигнали з хащі вола.

— Але се ще не все, Мішку, — проказав до цигана отаман, коли щасливий Лейбус погнав худобу додому. — Головне попереду.

Під вечір, коли ватра добре розгорілася і опришки посідали довкола, Пинтя наказав стати циганові під смереку. Графинчик зібрав його довге, роками не чесане волосся докупи та й прибив кілочком до дерева.

— Що се ви чините? — перелякано вигукнув бородань, коли розбійник узяв до рук бартку.

— А зараз ми дізнаємося, чи ти не панський вивідувач? — посміхнувся Шпінька, затагнувшись люлькою.

— Який вивідувач?! Присягаюся всіма сімома діточками! — репетував Мішко, коли Графинчик водив сокирою довкола його бороди.

— Ми знаємо про тебе все, — вогонь кидав химерні тіні на обличчя Шпіньки. — Тому краще зізнайся!

— О Боже мій! — звивався біля дерева циган. — Я думав, що розбійники — славні люди, чесні, порядні, добрі, шляхетні! А ви мене хочете у хащі зарізати!

— Кінчай, Графинчику! — неголосно промовив Пинтя, сидячи по-татарськи.

— Стій, гаде, як вкопаний! — крикнув той циганові і щосили метнув до нього бартку.

Нещасний зойкнув і заплющив очі, але з місця не зрушив. Сокира вп'ялася в дерево, усього на палець від голови відітнувши волосся, зібране у хвіст і прибите кілочком. Циган трусився і мало не плавав.

— Йди сюди, Мішку! — покликав його Пинтя. — На, випий! — простягнув він йому пляшку горілки, яку приніс Лейбус. Той зробив кілька ковтків, а що паленка була міцна, то аж вирячив очі.

— Се ти, братку, пройшов друге випробування, — усміхнувся до нього отаман. — Залишається третє — найважче.

— А може, тобі ліпше додому піти? Нащо тобі те розбійництво? — докинув своє слово Іван Качулка. — Якби я мав стількох діток, то би з ними бавився, а не по хащі нипав.

— О, ти ще не знаєш, як плачуть голодні діти, — схопився за голову Мішко. — Йой, панцю, моя біда без дощу росте. Каменя не вгризеш. Ні! Хочу бути з вами! Мушу додому діжку золота притягнути.

— Ну раз мусиш, то бери, — проказав Пинтя.

— Що брати? — не зрозумів циган.

— Грань з вогню.

— Що?! — Мішкові очі полізли на лоба.

— Маєш протримати в руках жарину з бука, доки вона не захолоне.

— Нащо? — мало не плавав Мішко.

— Аби ми знали, що ти нас під муками не продаси.

Шпінька відкинув палицею кілька більших жарин з багаття, і бідолашний циган, блідий як сирове полотно, вхопив одну з них у долоню. Пританцьовуючи, він йойкав, вив, молився, але руку не розтис. Через кілька хвилин показав товариству загаслу сіру вуглину на пропеченій долоні.

— Випий ще, Мішку, аби краще спав! — простягнув йому горілку отаман. — Тепер ти один із нас.

Того ж вечора циган прийняв опришківську клятву на пістолі та бартці.

РОЗДІЛ П'ЯТНАДЦЯТИЙ

ЯК ПИНТЯ У ХУСТІ ТОРГУВАВ

Ой, вівчарю молоденький, вернися додому,

Бо повісять тебе пани на буці сухому.

Столиця стривожилася вістками з гір, в яких знову стало чути про розбійництво. Ясновельможний цісар Леопольд видав наказ, за яким порушника громадського спокою та миру розбійника Пинтя належало схопити і судити цісарським судом. За голову цього злочинця призначено неймовірну плату в тисячу дукатів. З Відня до Хуста приїхав найкращий слідчий, барон Юрген фон Гутентаг, який відразу приступив до роботи.

— Мені потрібен полонений пандіта. Путь-який! Фітразу! — тихо промовив віденський слідчий, розглядаючи холодними сірими очима свої пешені руки. Говорив він з відчутним столичним акцентом.

— Звідки ж я його вам візьму?! — сполошився комендант Хустського замку Дюла Кокош.

— Хіпа фаші темниці фже цілком порожні? — далі розглядав нігті фон Гутентаг.

— Капітана Смоляка до мене! — гаркнув комендант у коридор. — Негайно!

Через хвилину до комендантської забіг переляканий Штефан Смоляк.

— Капітане, у фашому замку є який-небудь полонений пандіта? — запитав віденський слідчий, оцінюючи постать новоприбулого.

— Півроку тому ми схопили Дмитра Сливовицю. Якраз слідство і допити закінчили. Можемо вішати! — витягнувся як струна Смоляк.

— Гут! Зер гут! — задоволено промовив фон Гутентаг і знову переключив свою увагу на манікюр. — Зафтра ми почнемо операцію. Мені потрібно дфадцять фаших найліпших людей.

— Усе, що завгодно, — комендант витер спітнілу лисину білою мережаною хустинкою. — Нам цей Пинтя уже три роки кісткою в горлі сидить!

Барон скорчив гримасу і неквапливо вийшов з кімнати, навіть не попрощавшись.

Комендант із капітаном багатозначно презирнулися.

Тим часом Мотя Лейбус повідомив Пинті, що в п'ятницю в Хусті страчуватимуть опришка Дмитра Сливовицю.

— Ти чув про такого? — запитав отаман Шпіньку.

— Не чув. Але ж нас тут довгенько не було...

— То що будемо робити?

— Підемо прогуляємося, — хитро посміхнувся той. — Може, щось собі на базарі купимо. Я страх як люблю обновки!

У п'ятницю зранку маса людей сходилася до Хуста на торговицю. Розбійники розділилися на кілька груп. Пинтя пробирався до міста разом зі Шпінькою. Вони їхали на конях, ладно вдягнені у парадні шати статечних газдів.

— Ади, яка шкапа! — показав Пинтя на сухорібру кобилу, яка, спотикаючись, ледве тягнула віз, навантажений дровами. Підвода якраз заїхала в калюжу, і заднє колесо мертво осіло в болоті.

— Вйо, Красавко! Вйо! — даремно перішив батоном коняку такий же худий, як і вона, селянин з обвислими вусами.

— Чого, чоловічку, скотину мучиш? — зупинилися біля нього опришки. — Ачей, вона за себе слово не скаже?

Той мало не плакав:

— Чесні газди, мушу продати сі дрова у Хусті на торговиці, бо вдома нема що до рота кинути. А як тут застрягну, то що дітям жона зварить?

Пинтя скочив з коня, захопився за вісь двома руками, припідняв воза, аж колесо завертілося в повітрі.

— Ой-мой! Ти що, хіба так не годеи? — усміхнувся отаман.

Селянин аж рота відкрив.

— Дякую, паночку! — пробурмотів він.

— А скільки хочеш за дрова? — примружив око Пинтя.

— Та якби заробити який дукат...

— А за воза?

— Е, кому таку старовину треба, — усміхнувся у вуса селянин.

Пинтя витягнув з череса п'ятку та й йому простягає:

— Тут маєш за дрова і воза. А конями й одягом поміняємося.

— Що, що, паночку? — нічого не розумів той.

— Але живо! — прикрикнув Пинтя і став стягати із себе дорогий, вишитий по краях уйош.

Наступної миті селянин сидів на чорному вгодованому коні в газдівських шатах, які на ньому, ясна річ, висіли, як на тичці.

— А що я вдома скажу? — спантеличено примовляв він.

— Скажеш, що дрова продав цісареві Леопольду! — засміявся Пинтя, одягаючи сорочину, яка відразу тріснула на його широкій спині. — Вйо, Красавко! — крикнув він кобилі, і та, насилу перебираючи ногами, потягнула завантажений віз.

— Так ми, отамане, і до полудня не доїдемо! — невдоволено почухався батогом Шпінька, їдучи кроком поруч.

Пинтя дотягнув до найближчої хижі — такої старої, що її кілками підпирали, аби не розпалася. Зупинив воза і пішов до господи. Але двері були низькі-низькі, так що треба було сильно нагинатися. Пинтя уперся руками в одвірок, підняв геренду та й так зайшов. На постелі лежала жінка, біля якої бавилася купка діточок.

— Дай Боже здоров'я! — зняв Пинтя потертого селянського капелюха.

— Дай Боже і вам, — тихо промовила жінка.

— Чи потребуєш дрова, газдине? — роззирався Григир на довколишню бідноту, яка прозирала з усіх щілин.

— Та як не потребую? Чоловіка забило в лісі деревом, а я сама лишилася з п'ятьма діточками. Та й не можу з тої біди вийти, — сплакнула вона. — А тут ще й похворілася...

Пинтя вивантажив дрова у дворі, ще й грошей дав удові на хліб. Та, вражена й розчулена, вийшла проводити несподіваних благодійників аж за обійстя.

— Душки мої файні та чесні, аби вам Бог дав панування! — гукала вона вслід опришкам, а дітки махали руками.

Порожній віз затарахкотів значно швидше, і невдовзі розбійники були вже у Хусті.

— Ади, яке красне місто! — дивувалися побратими, їдучи вузькими мощеними вуличками, оглядаючи церкви та кам'яниці.

На базарі вже все вирувало, кричало, сперечалося, обіймалося, било по руках і випивало.

Народу зібралось — тьма. Всі тільки й говорять, що про Пинтю та його побратима, якого нині будуть вішати.

Опришки стали зі своїм возом у ряд, де продавали худобу.

— Я тут посиджу, послухаю, — проказав Пинтя Шпінці, натягаючи дідів капелюх на самі очі. — А ти метнись по торговиці, може, щось цікаве видивишся.

Сидить Григир на возі, начебто куняє, а сам уважно дослухається, що сусіди теревенять.

— Так от сей, кумоньку, Митро Сливовиця, — каже верховинець, який сірих волів продавав, — се в Пинті права рука, головний радчий.

— Так, так! — згідливо махає головою кум Микола у високій баранячій шапці.

— А самого Пинтю сі бісові діти ніяким падом не можуть зловити. Бо в нього є така чарівна галузка, якою він від куль, як від мух, відмахується.

— Так, так, — киває головою кум Микола.

— Та що ти, чоловіче, таке верзеш? — не втрималася і таки встряла до розмови кума Поланя. — Нема в нього ніякої галузки! Се бабині казки! Видно, тобі кума Олена збрехала. Недарма до неї бігаєш раз у раз!

Кум Петро сконфузився.

— А се, бач, було так, — діловито поправила хустку на голові Поланя. — Йде Пинтя по лісі, бачить — бук височезний. А на самій маківці висить сорочка, шабля і рушниця. От

думає Пинтя: як би його дістати? Залізити — дуже високо. Уперся руками об дерево та й зломив його. А на сорочці написано: хто мене одягне — того жодна куля не візьме. А на шаблі витиснено: сею шаблею пів світа зарубаєш. А на рушниці пише, що нею пів світа застрелиш. От ніхто і не може Пинтю зловити, дав би йому Бог здоров'я.

А Григир слухає та й у вус підсміюється.

— Так, так, — киває головою кум Микола. — Але, все ж таки, мої любі кумоньки, то було зовсім не так.

— А як? — аж за боки взялися ті.

— А ось як! У Пинті, — озирнувся він і нахилився до кумів, — у долоні трава дев'ятисил зашита. І через се зело у руці його не мож убити.

«Де сей чортів Шпінька запропастився?» — набридло вже Григору слухати побрехеньки про себе.

— Чесні газди, — звернувся він до кумів, зайнятих балачками про його безсмертя, — чи не попильнуєте за моїм товаром? — кивнув він на воза зі шкапою. — Доки я товариша відшукаю.

— А чого ж! — згодився кум Петро і тут же повернувся до кума Миколи. — Так-от, у Пинті не одне серце, а два. Коли одне працює, друге спить...

Отаман знайшов Шпіньку в корчмі, де той розповідав трьом заїжджим євреям, як визначити, котрі гроші праведні, а котрі грішні.

— Грішні гроші притягують біду, — щебетав Шпінька. — їх відразу треба позбуватися. А праведні притягують щастя і багатство.

— І як се можна визначити? — поправив свій чорний капелюх Мойше Вайс.

— Се можу зробити тільки я. Маю такий Божий дар з малих літ. Відколи з коня гепнувся.

Євреї схвально закивали головами, щось гелготячи по-своєму.

— Ану визнач! — висипав Вайс із гаманця паперові банкноти.

— І мої! — виклав другу купку Абрагам Ровт.

— А мої чим гірші? — і собі складає купку Лейба Цінкус.

Шпінька заплющив очі і почав щось бурмотіти. А сам тим часом під столом помастив долоню медом, що його завбачливо купив. Тоді став водити нею по грошах. І — о диво! Чимало купюр поприлипало до його руки. Причому здебільшого найкрупніші.

— Вай-вай-вай! — хитали головами єврейські купці.

— Магістре Шпінько! — перебив побратима Пинтя. — Його милість князь Кобилянський дуже хоче, аби ви перевірили на грішність його статки з маєтку Великі Дрова. Бо вже місяць, як не годен спати!

— Іду сю ж хвилину! Прошу мене вибачити! Князь не сміє чекати! — відкланювався той спантелеченим євреям, запихаючи їхні «грішні» гроші до кишені і пропихаючись до виходу.

Аж тут почав бити бубен, і всі з корчми повалили надвір. До шибениці, яка височіла посеред площі, під'їхали підводи з вояками та катом. На поміст звели чоловіка з дерев'яною таблицею на грудях. На ній щось писало, але здалеку не можна було прочитати. Руки арештанта були зв'язані ззаду. Шию нещасного оповила мотузка, кінець якої тримав у руках кат.

Міський оповісник ще раз забив у бубен, і коли на торговиці стихнув галас, оголосив:

— Указом його імператорської величності, сьогодні тут, у Хусті, буде страчено небезпечного злочинця Дмитра Сливовицю, якого суд визнав винним у розбоях та злочинстві.

Юрба захвилювалася.

Але знову забив бубен, і всі замовкли.

— Та з нагоди Зелених свят його імператорська величність оголошує таку милість: якщо знайдеться той, хто заплатить за сього злодія 50 дукатів, засуджений буде випущений на волю.

Натовп зашумів, як море, голосно перемовляючись.

— А чому так багато? — вигукнув булочник з червоною, як помідор, мармизою (певно, мав проблеми з тиском).

— Саме у стільки оцінено заподіяну ним шкоду, — незворушно відповів глашатай.

— Що чинимо? — запитав Пинтя тихенько Шпіньку.

— Не подобаться мені се все, — крутив той свого короткого вусика. — Аби не було тут якоїсь пастки.

— Пропаде ж чоловік даремно, — не згоджувався Пинтя. — Може, хтось і нас колись так викупить від шибениці.

— Нас ні за які гроші не продадуть! — сумно посміхнувся Шпінька.

— То чи є охочі заплатити за сього злодійчука викуп? — голосно крикнув в юрбу бубняр. — Ну?!

— Нам самим сього ні в якому разі робити не можна! — категорично заперечив Шпінька.

Пинтя згідно кивнув і почав гарячково роззиратися довкола. Неподалік він побачив цигана Мішка з Качулкою та Доманичем і став швидко до них пробиратися крізь натовп.

Міський оповісник ще трохи вичекав, а тоді оголосив:

— Починаємо страту!

Усі захвилювалися. Вояки, що оточили шибеницю, припідняли рушниці до грудей, аби в разі штовханини стримувати народ. Якась жіночка заголосила на всю площу. Кат підійшов до Сливовиці, щоб зав'язати йому очі. Але той невдоволено тріпнув головою і голосно мовив:

— Хочу гори бачити! Най до кінця бачу рідні верхи!

Кат одягнув йому на шию зашморг, і тепер зайойкали жінки у різних кінцях площі.

— Стійте! Стійте! — раптом почулося біля шибениці. — Я плачу за нього!

Уся площа голосно зітхнула, і задні почали давити передніх, аби й самим побачити такого добряка.

Люди стали тлумитися й штовхатися.

— Пропустіть його! — наказав барон фон Гутентаг, який пильно за всім спостерігав, сидячи на стільці біля шибениці.

На ешафот піднявся обдертий циган, і юрба голосно засміялася.

— Ось! — дістав Мішко із пазухи гроші. Від хвилювання у нього сіпалася права нога.

Бубняр почав їх повільно перераховувати. Закінчивши, ствердно кивнув головою і оголосив:

— Рівно п'ятдесят дукатів.

Натовп радісно загомонів.

Якийсь сміхованець голосно крикнув:

— Слава хустським циганам!

Усі зареготали.

— А звідки в тебе, цигане, такі гроші? У кого ти їх украв? — напосівся на Мішка міський оповісник.

Той, бачачи, що опинився в кільці вояків, та ще й на шибениці, і так мало від страху не зомлівав, а тепер аж зігнувся.

— Ваша милість, гроші не мої. Се дав мені один добродій, який не хоче слави, а лише бажає врятувати ще одну християнську душу. Так мені і сказав. Ще й заплатив за те, аби я се зробив, — аж трясся Мішко.

Юрба здивовано загуділа, чуючи таку мову. Схоже, циган тут справді був ні до чого.

— Ану, чесна громадо, гляньте, чи ні в кого гаманець не пропав? — про всяк випадок запитав бубняр.

— Ага! Зараз кожен другий скаже, що в нього гроші зникли. Ой, а де мої п'ятдесят дукатів? — знову розвеселив усіх сміхованець, вочевидь, тесля, бо в його кучерях було повно стружки.

— Та хто з собою такі гроші носить — ми їх і в очі ніколи не бачили! — крикнула тітка з кошиком зеленини в руках. Оповісник застиг, не знаючи, що має робити.

— Гроші внесено! Відпускайте Сливовицю! — почав обурюватися натовп. — Так нечесно! Гей, верніть табору гроші!

Хтось кинув надкушеним яблуком у глашатая, і тепер уже захвилювалися не тільки люди, але й вояки. Фон Гутентаг кивнув бубняреві, і той сам заходився розв'язувати руки Сливовиці, бажаючи чим швидше зникнути з обурених людських очей. Натовп радісно загукав.

Мішко тим часом спробував у цьому хаосі непомітно злізти з шибениці. Він пам'ятав, про що домовився з Пинтею, і тепер намагався точно все виконати. Звідки ж йому, бідолашному, було знати, що за ним слідом уже пущені найкращі нишпорки віденського слідчого?

РОЗДІЛ ШІСТНАДЦЯТИЙ

ЯК ПИНТЯ ЦИГАНА ВРЯТУВАВ

*Ой цімборо, цімборику, берім собі бучки,
Не дамося, цімборику, жандармам у руки.*

Мішко швидко йшов вузькими вуличками Хуста. За ним, уже навіть не криючись, простувало двоє шпиків. Аж ось і домовлена з Пинтею цирульня, майже на виході з міста. Циган розгублено став біля дверей, бачачи, як його переслідувачі наближаються, теж ніяковіючи від такого несподіваного перебігу подій.

Вони зупинилися неподалік, переминаючись з ноги на ногу, коли із сусідньої вулиці вихопився віз, яким керував Пинтя. Він навіть не зупинив його біля Мішка, а просто вхопив того на ходу за комір і кинув на підводу.

— Вйо, Красавка! — уперішив він бідолашну кобилу, і та побігла як могла. Шпики у селянських штанях пустилися бігти за ними. Але відстань до заповітного воза неухильно збільшувалася. Розбійники вже відчували радість перемоги, адже до замиського цвинтаря, де серед густої зелені їх чекали побратими, вже було рукою подати.

Та тут, на біду, із сусідньої вулиці на дорогу виїхав гусарський патруль, що його віднедавна запровадив у місті комендант замку.

— За ними! — голосно крикнув до гусарів один зі шпиків. — Се розбійники! — показав він на підводу, яка таракотіла мало чи не на пів-Хуста.

Ясна річ, що змагатися у швидкості із вгодованими гусарськими конями сухоребра Красавка не могла.

— Стрільай, Мішку! — Пинтя вихопив з череса пістоля.

— Як? — мало не плакав той. — Коли ви позавчора самі мені руку засмажили!

Циган, мабуть, уперше в житті бачив зброю, бо вцілив не в гусарів, а у вікно крамниці, ледь не вбивши її власника. Втім, це мало ефект: побачивши, що втікачі відстрілюються, гусари притримали коней, аби впритул до них не наближатися.

Цієї одної хвилини вистачило, аби віз в'їхав просто на цвинтар, поміж зелених горбків і хрестів. На шаленій швидкості він напоровся на куші самшиту і перевернувся. Побачивши таку халепу, гусари відразу рвонули в атаку, вихопивши з піхов шаблі і пустивши коней учвал.

Але тільки вони винеслися на кладовище на своїх могутніх рисаках, як звідти гримнули чотири постріли. Один з кавалеристів перелетів через голову, другий схопився за плече. Попри те на цвинтарі, серед високої трави, нікого не було видно, тоді як гусари на конях правили за прекрасну мішень.

Пролунали ще два постріли, один з яких збив кашкета у третього вершника. Бачачи, що вони потрапили в засідку, кавалеристи розвернули коней і, підтримуючи пораненого, погналі назад. Очевидно, по підмогу.

Розбійники не стали гаяти часу. Шпінька не дарма ходив по торговиці, тож побратими скочили на готових до тривалої їзди коней.

— Брате Доманичу, ану глянь, що з тим гусаром! — крикнув Пинтя, вдивляючись у бік міста. Старий обережно під'їхав до хреста, за яким лежав поранений, але раптом зойкнув і повалився з коня. Було чути, що там зав'язалася боротьба.

— До дідька! Ще цього бракувало! — кинулися побратими на допомогу товаришеві.

Картина, яку вони побачили, була вкрай дивною. У старого Доманича була розпорота щока — зверху донизу. Видно, гусар розсік її шаблею.

Але замість боротися, вони... обіймалися.

— Лайдаку, ти на кого руку здіймаєш? — мідно пригортав Доманич кавалериста.

— Тату, та я ж не знав... — виправдовувався той, притискаючи батька.

— Що?! — не могли повірити розбійники у такий неймовірний поворот. Але часу на здивування не було.

— По конях! — скомандував Пинтя. — Обійматися будете або вдома, або на шибениці!

— Ти з нами чи як? — благально подивився Доманич на сина.

— Та куди я вас тепер, тату, самих відпущу? — засміявся гусар, витягаючи хустинку і витираючи з батькового обличчя кров. — Послужив цісареві шість років. Доста! Хай тепер інші послужать.

Не встигли опришки від'їхати й кілька кілометрів, як з боку Хуста вже було видно куряву. Великий загін драгунів на чолі з капітаном Смоляком почав переслідування.

Опришки пустилися навпростець до найближчого лісу. Там вони розділилися на дві частини.

Циган погнав коней окремо, вводячи в оману переслідувачів. Решта ж пішки стали підійматися в гори.

І така тактика себе виправдала. В лісі драгуни не вельми орієнтувалися, тож відразу пустилися за кінським слідом.

А що розбійницькі коні скакали порожняком, то завжди на долю секунди випереджали кавалерійські і щоразу ховалися за кущами та деревами.

Майже у сутінках драгуни оточили циганський табір, куди нарешті привели їх сліди. Однак жодного розбійника там не виявили. Навпаки, цигани запевняли, що всі дев'ятеро вкрай зморених коней, в тому числі й гусарський, — їхня власність і нікуди з табору сьогодні навіть не виїжджали.

— Чесне слово, паночку! — запевняли капітана Смоляка галасливі смагляві жіночки у барвистих хустках та сукнях, обвішані жовтими бляшаними прикрасами. — То наші коні! Можемо й перехреститися! — хрестилися по десять разів вони.

— А бодай би вам погано було, брехачки чортові! — лаявся знервований капітан. — От зараз накажу відшмагати вас батогами, то ви відразу інакшої заспіваєте.

— Добре, паночку, не сердься! Та кобила, — показала найстарша і найогрядніша з циганок на гусарського коня, — справді не наша. Сьогодні сама прийшла. А решта — наші коні, циганські! Ми на них уже десять років їздимо.

Бачачи, що тут нічого не доб'ється, капітан Смоляк дав драгунам наказ повертатися до Хуста. Погоня закінчилася повним провалом. Дорогою додому капітан міркував, як презирливо дивитиметься на нього барон фон Гутентаґ своїм холодним і слизьким, як у жаби, поглядом.

А Мішко тим часом був майже поруч — лежав у крайньому циганському шатрі під спідницею вагітної Моріки, закиданий на додачу ще й шматтям та мотлохом. Після стількох переживань йому нарешті було тепло і затишно. Тож він спав цієї ночі, як заколисане немовля. А щойно зазоріло, подався у Чорну полонину шукати побратимів.

Тим часом стрілянина в Хусті та невдале переслідування опришків стали темою номер один у цілому краї.

— Тут уже скоро й життя не буде! Розбійники ходять по місту, як по своїй хащі! — обурювалося шляхетне панство. — Викуповують злодіїв просто з шибениці!

— Невже не знайдеться серед них такого, хто би продав сього Пинтю за тисячу дукатів? Се ж цілий масток!

— Кажуть, цісар направляє до Хуста гусарський полк!

— Давно пора!

— Але ж утримування вояків упаде на наші плечі!

— Мені моє життя дорожче за всі скарби світу!

— То, може, краще просто відкупитися від Пинті?

Такі розмови чулися в багатьох хустських кам'яницях.

А Митро Сливовиця, який в думках уже попросився був із цим світом, несподівано знову в ньому опинився. А точніше — на вулиці. Бо, неборак, не знав, куди й подітися. Земельки йому Бог не дав, жони і дітей також.

Той, хто його викупив від шибениці, до нього навіть не зголосився. Митро простояв годину на площі, потім побродив вперед-назад по Хусту. Бачить, нікому до нього діла нема, окрім двох, які за ним назирці ходять. Це або з поліції, або від того милосердного пана, якого тут усі Пинтею кличуть. Або від одних і від других. А може, вони заодно?

Насправді Митро ніяким розбійником не був. Дрібним злодієм — так. На це він згоден. Може при бажанні будь-який замок відімкнути. Та й спіймали його тоді, коли обкрадав бабку, в якої ночував. Але щоб опришком стати, у лісі жити між дикими звірями — таке йому навіть у жахливому сні би не привиділося!

Аж тут раптом беруть Митра з темниці, розковують та й везуть... вішати! Коли йому всього півроку сидіти залишилося! Звідки було знати бідоласі, що капітанові Смоляку вкрай потрібен був розбійник! От і впав вибір на Митра Сливовицю. Бо інші на опришків навіть не виглядали — всі якись хирляві та сопливі після довгого сидіння у холодній замковій в'язниці. А тут і прізвисько опришківське, і пика — в сам раз.

А як везли Митра вішати, то він від страху пообіцяв, що коли його Бог врятує, то покається і стане на путь істинний. Згадав Сливовиця тепер свою обіцянку, важко зітхнув та й подався до монахів, які жили за Хустом.

Двоє шпигів і собі попленталися за ним у монастир.

— Чого тобі, сину? — запитав його старенький монах з довгою, мало не до колін, білою бородою, сидячи в темній як ніч келії.

— Так і так, святий отче, — каже йому Митро, — хочу стати на шлях праведний.

— А як тебе, сину, звати? — питається чернець, тримаючись руками за посох.

— Сливовиця, отче.

— Ой, я вже давно не п'ю, сину, — не зрозумів монах. — Хіба що крапельку на великі свята. Налий на денці!

Видно, від довгого сидіння у темряві він погано бачив.

— Та я не про се, отче! Сливовицею звати мене.

— А-а! — поморщився чернець, ніби справді хильнув чарку паленчини. — Нефайне ім'я. Назвемо тебе Грішним.

— Най буде! — байдуже погодився Сливовиця.

— То що ти, Грішний, лихого наробив?

Розповів йому Митро про своє дотеперішнє життя — про крадіжки та в'язницю.

— Бачиш, недарма я тебе так назвав! — задоволено проказав чернець. — Погано, що ти се робив. Але добре, що Бог тебе напоумив сюди прийти. Скількох бабок, сину мій, ти обікрив?

— Чотирьох, — подумав Митро. — Та ще й одного дідика.

— Даю тобі таку покуту, Грішний. Найдеш п'ять каменюк, просвердлиш у них дірки і будеш носити на мотузку на шії.

— І доки? — перелякався Митро.

— Доки самі не впадуть. Як впадуть, то значить, Бог тобі гріхи відпустив.

«Е, се легке! Треба буде мотузку підрізати», — подумав Сливовиця, чи то пак уже Грішний, цілуючи старцеві руку.

— Хтось там ще є за дверима? — запитав монах.

— Ще двоє, — згадав Митро про свій «хвіст». — Сі такі грішники, що я проти них — янгол.

— Най заходять, — незворушно мовив чернець.

— Вас просили зайти! — крикнув Митро двом шпигам, які відразу почали від нього ховатися, тільки-но він вийшов з келії. — Інакше будете смажитися на вогненній сковорідці!

Ті здивовано повиходили з-за колон.

— Не гнівайте старця, бо нашле на вас якусь холеру! — підштовхнув він їх у спину. — Се дуже лютий дідок!

Тільки за ними зачинилися двері, як Митро чкурнув з монастиря, лиш йому п'яти блиснули.

РОЗДІЛ СІМНАДЦЯТИЙ

ЯК ПИНТЯ З БАРОНОМ ОБІДАВ

*Візьми з собов, побратиме, рушницю, набой
Та підемо на вечерю у панські покої.*

Ба, що це за чудо? Що за дивовижа? Де таке видано? Де таке чувано? Ідуть розбійники посеред білого дня битим шляхом. Попереду Пинтя на конику вороненькому. Позаду нього на гнідих рисаках Графинчик зі Шпінькою. Замикають сю дивну процесію Качулка з Гаталою. Всі вбрані у найкращий одяг. Пинтя у святковому уйоші. На крисані — золоті огольони та павине пір'ячко колишеться. За широким чересом — два пістолі, а в руках — топірець, сріблом поцяцькований, яким коня підганяє.

Шпінька незмінну люльку в зубах потягає. Качулка замість бартки свою старовинну шаблю на поясі притримує. Графинчик на ходу у люстерко глядить і вуса хвацько закручує. Ідуть собі «чорні хлопці», як на параді. Бо всюди мають «очі і вуха», тож нічого не бояться. Знають навіть те, що в Хусті діється.

Ба, куди так гордо їде це товариство, що за ним повсюди стільки війська женеться? Чи часом не до маєтку барона Чмирика? — А й справді, до нього.

Ба, що це у світі коїться? Сам барон на воротах стоїть і низько опришкам кланяється, а гайдуки мало честь їм не віддають. Проводить гостей його милість до своїх покоїв. Качулка з Гаталою про всяк випадок залишаються пильнувати на ганку.

— Чи отримав пан барон моє послання? — питає Пинтя, сідаючи за стіл, застелений білим обрусом.

— Так, славний отамане. Учора кинули мені до світлиці каменяку, загорнену у твого листа, — показав на розбиту шибку господар.

— І що на се скажеш? — підняв брову Пинтя.

— Я підготував обід, як ти і просив.

Розбійники заусміхалися.

— Ну, якщо підготував, то хай подають, — погладжує свого невеликого вуса отаман.

Барон плескає у долоні, і служниці починають носити всілякі найдки та напої. Що тільки душа забажає: і печені перепелиці, і підлива з півнячих гребінців, і смажені в соусі форелі, і фарширований заєць, і мариновані грибочки. Ачей, і самому цісарю кращої гостини не зробити!

Слуги наливають гостям у келихи білого вина із самого Токаю. Та опришки нічого не їдять. Чекають, поки господар сам усе покуштує.

— За здоров'я шановного панства! — піднімає тост барон, а в самого від хвилювання аж рука трясеться.

Як господар випив, розбійники і собі горло промочили. За такими найдками й бесіда потекла.

— Скажи, газдо: чому один панує, а сто довкола нього бідує? — питає Пинтя в барона.

— Багатство, кажуть, від праці та від Бога, — мало кісточкою не вдавився господар. — За нього поважати треба.

— Але чому тих, що розкошують, — одиниці, а тих, що працюють, — тисячі? Се хіба по-божому?

— Славний отамане, ти ж знаєш, що я своїх людей надмірно не обтяжую. Лише те беру, що по закону.

— І Бог не бере там, де нема що брати. Ех, народне життя, скільки в тобі горя! — гримнув Пинтя кулаком по столу, що аж чарки затанцювали.

Маленький господар і досі їв як не своїм ротом. А при сих словах, здається, ще зменшився. Із Чмирика, либонь, став уже Чмиричком або й Чмиричатком.

— Знаю, бароне, що серед усіх кровопивць ти ставишся до слуг у наших горах чи не найліпше. Тому й прийшов на обід до тебе, — вже спокійніше додав розбійник.

Господар з полегшенням зітхнув.

— Славний отамане, нащо тобі на камені спати, з торби хліб їсти, зі скелі воду пити? — насмілився він на запитання. — Прийди з повинного. Ади, цісар тебе помилує.

— Тоді прийду з повинного, як мені ліс на долоні виросте, — засміявся розбійник. — На те й шука в річці, аби карась не дрімав. Поки Пинтя на Чорній полонині, доти й ви тямите, що за кожну кривду доведеться заплатити ще й на сьому світі.

Коли опришки славно поїли й попили, каже Пинтя барону:

— Тобі гроші потрібні на розкоші, а нам — на життя. Чи готовий ти поділитися на народні потреби?

— Скільки? — затряслися губи в Чмирика.

— А скільки не шкода, стільки й неси!

Приніс барон дерев'яну шкатулку з грошима. Дає, а в самого аж сльози в очах стоять.

— Видно, ти дуже добрий чоловік, — сміється Пинтя. — Лише не трусись від щедрості! Се таке, якби ти на церкву дав! — узяв собі жменю, а решту залишив.

Спакував барон ще й бесаги з харчами для побратимів, які пильнували на ганку та на дорозі у лісі.

— Живи по правді, бароне, то й спати будеш міцно! — плеснув його по плечу Пинтя.

— Заходьте ще! Заходьте ще! — промимрив Чмирик, довго махаючи розбійникам услід шовковою хусткою.

А все село з такого дива аж очі витріщає. Чи це барон уже розбійником став? Чи навпаки — може, Пинтю в барони записали?

Ще в ліс опришки не заїхали, як побачили хлопчину, що плакав, як дощ.

— Гей, хлопчику, ти, ачей, хочеш нас у морі втопити? — сміються.

— Та як мені не ревіти, як мене вже нині двічі бито! — розтирає сльози малий Микольця.

— Ну то хвалися! — зупинив коня Пинтя.

— Я служу у пана превелебного, — затаючись, почав той, — а дуже люблю малювати. А се зранку отець Онуфрій звелів його портрета малювати.

— Ну? — заусміхалися опришки.

— А я йому відказую: «Ви, отче, бачте, не святий, аби з вас ікону робити!» За се мене їгомосьць уперше побили.

— А вдруге за що? — регочуть побратими.

— Бо я таки зробив портрета, але панові превелебному не полюбилося. Каже, що затовстий вийшов. А я відказую: «Яким вас, отче, Бог створив, таким і я».

Довго сміялися розбійники з такої пригоди. Далі Пинтя підкликав Микольцю та й дав йому срібну монету на втіху. А побратими подалися до ведмежої нори, де вже їх зачекалися Доманич із сином.

А тим часом барон фон Гутентаг вирішив вдатися до нової тактики. Наказав схопити всіх причетних до Пинті. Тож у в'язниці знову опинилися три сестриці — Зубаня, Глуханя та Сліпаня, а також Янко Причмелений. Віденський слідчий допитував їх особисто, бризкаючи довкола слиною від люті.

Але з вівчарем кати перестаралися, бо його добре серце виявилось надмір чутливим і не витримало третього припечення металевими шинами. І підвішений на дибі Янко раптово віддав Богові душу, так нічого, окрім молитви, і не проказавши.

Стрепенувся на Чорній полонині кудлатий опришківський пес та й завив від жалю.

— Що тобі, Люципере? — тривожно глянув на нього Пинтя. — Кого оплакуєш, друже?

Пес був у такому горі, що ліг на лапи і не відзивався. За весь вечір навіть не торкнувся смачнючих гостинців від барона Чмирика.

— Щось лихе трапилося, — й собі зажурився отаман і вирішив завтра послати на розвідники Качулку з Графинчиком. Може, їм Мотя Лейбус щось цікаве розповість?

Після смерті на тортурах Янка Причмеленого трьох бабць рішили не катувати, бо вони були потрібні баронові зовсім для іншого. Тож у понеділок знову ходив Хустом бубняр, оголошуючи, що як Пинтя не здасться в руки правосуддя, в п'ятницю на торговиці сплять трьох його знайомих босоркань.

А по селу Гнила Дичка пішов поголос, що отець Онуфрій знайшов розбійничий скарб. Мовляв, уже другу ніч священник десь пропадає з лопатою та киркою. А зранку приходив увесь у глині. Навіть утренью занедбав. Казали, що отець превелебний натрапив у лісі на великий камінь, на якому писало: «Хто мене переверне, той не буде шкодувати».

На третю ніч узяв із собою отець Онуфрій свого служку Микольцю, аби посвітив йому, як буде камінь підважувати. Нікого більше не хотів кликати, бо був дуже скупий і не бажав ні з ким розбійничим скарбом ділитися.

— Ану світи, Микольцю, ліпше! — тремтливим голосом проказав піп, коли камінь нарешті звернули з того місця, де він був міцно осів.

Гребе руками глину Онуфрій, як пес, але щось йому нічого до рук не потрапляє.

— Отче, тут якісь знаки! — скрикує хлопчина зі смолоскипом, зауваживши напис на другому боці каменю.

А страшно їм у темному лісі, аж дрижаки беруть.

— Га? Де?! — виліз із ями замашений піп, вихопив вогонь з рук Микольці, посвітив та й читає вголос:

— «Дякую, що мене перевернули. Бо тяжко все життя на одному боці лежати».

Се не дикий звір у пущах кричить, се отець Онуфрій лається на все горло:

— Аби вам чорна година настала, сміхованці чортові! Аби вас пропасниця біла! Аби вам рот покривило, а руки-ноги відмовили!

Аж тут щось на горісі пугукнуло, а на дубі — гейби засміялося. Та так моторошно, аж волосся на голові заворушилося.

— Свят, свят, свят! — перехрестився Онуфрій і так дременув, що забув і про лопату, і про кирку, і про служку Микольцю. Дорогою разів зо п'ять об корчі перечепився і гепнувся зі страшною силою. Так що додому добіг увесь подертий і в синцях. Тиждень відлежувався під периною і на очі людям не з'являвся. А при слові «гроші» його аж тіпало.

— Ліс його ліпше від нас відлущував, — сміялися опришки, почувши про оцю пригоду.

РОЗДІЛ ВІСІМНАДЦЯТИЙ

ЯК ПИНТЯ ПИНТЕЮ НЕ БУВ

*Гей, стріляй, моя рушницю,
Щоб почула моя киця!*

Біля корчми «Маруся» зранку стояла бричка Шикароша.

— А чи не продає нас тишком-нишком Мотя Лейбус? — кивнув Графинчик Іванові Качулці.

— Не знаю, — знизав той своїми широчезними плечима. — Зрадників — на палю!

Пинтя заборонив йому брати у село шаблю, і він від такої прикрості був набурмосений, як ведмідь. Із превеликим задоволенням задушив би когось зараз голими руками.

Розбійники підкралися до відчиненого вікна. Графинчик спритно вискочив на плечі Качулці й обережно заглянув усередину. Корчмар, трясучись, рахував гроші, а Шикарош задоволено стояв над його душею.

— Кожен раз будеш мені давати по десять дукатів, а ні — то я на тебе Бебекала натравлю! — задоволено крутив очима в різні боки економ. — І не приведи Господи, комусь про це розпатякаєш!

— Ну, що там? — прошепотів Качулка.

— Біблейська сцена «Побиття немовлят царем Іродом». В образі немовляти — бородатий Мотя Лейбус, — Графинчик скочив на землю. — Слухай, а може би ми Шикароша провчили? Аби знав, що негоже ображати наших компаньйонів!

— Хай буде! — байдуже погодився Качулка.

Вони почекали, поки задоволений економ вийшов із корчми. В руках він тримав чорну лікарську валізку.

Шикарош щось собі насвистував, коли то здоровенний кулак Качулки зненацька тріснув його у вухо.

— Ой! — зойкнув він, і на мить навіть його косе око стало на своє місце. Розбійники спритно зв'язали економа і заткнули йому рота кляпом. Потім понесли до найближчого звору, де протікав маленький струмочок.

— О! — зрадів Графинчик, побачивши поруч великий мурашник. — Тут наша економна милість заодно й підлікується. Сі милі тваринки очищують кров, — стряхнув він із себе велику руду мурашу. — Я вже не кажу про неабияку втіху, яку вони завдають, лоскочучи крихітними ніжками.

Отож аби економ якомога глибше насолодився своїм становищем, вони ще й зняли з нього штани і, зв'язаного, поклали голим задом на мурашник. Той затріпався і благально подивився на опришків.

— Ні, ні, дороженький! — категорично заперечив Графинчик. — Се тобі не хлопів батожити! Се набагато гостріші відчуття!

Мотя Лейбус мало не плакав, коли до нього зайшли опришки.

— Вай-вай-вай! Мене пограбували! — кинувся він до них. — Забрали майже все, що я так тяжко збирав, — вирішив прибрехати він, хоча йшлося всього про десять дукатів. — О моя бідна Сара! Тепер Мотя Лейбус — жебрак! Як він допомагатиме своєму найкращому другові Пинті?!

— Ти про се? — показав Графинчик чорну валізку.

Вираз корчмаревого обличчя відразу змінився.

— Так тут, брехлива пико, усього десять дукатів! — глузливо глянув опришок на Лейбуса.

Моті відразу стало зле і він налив собі молока.

— Усього десять дукатів? — щиро здивувався він. — А де Шикарош? — вирішив єврей змінити тему, після того як залпом вихилив кухлик.

— Лежить, відпочиває. Ги-ги! — показав Качулка здорові зуби, які він ніколи не чистив.

Аби згладити конфуз, корчмар розповів опришкам про дідича із сусіднього села Кривий Клинець.

— Сей Бринда страшно мучить людей, — чорні очі Лейбуса збільшилися до велетенських розмірів. — Зробив серед поля браму і кожному, хто їде не через неї, дає 25 нагаїв.

— А чи водяться грошенята у сього Бринди? — загорілися очі у Графинчика.

— Се дуже великий панисько. Має красні фільварки і добра повні комори. А грошей стільки, що коли їх провітрює, то граблями перевертає.

— Цікаве поведження з реманентом, — піднявся задуманий Графинчик. — Дай нам, Лейбусе, у щось перебратися, і ми на короткий час покинемо твоє миле товариство. Стій! — перехопив він руку корчмаря. — Валізка нам знадобиться!

Невдовзі Шикарошова бричка вже летіла в напрямку Кривого Клинца.

— А Пинтя нам нічого не скаже? — запитав Качулка, голосно хляскаючи двійко коней.

— Де відвага, там і щастя. За таке діло отаман нас тільки похвалить! — продумував деталі Графинчик.

І справді, невдовзі посеред голого поля вони побачили дерев'яну браму. Біля неї сторожувало кілька гайдуків на конях. Побачивши, що бричка не звертає до воріт, а їде по дорозі, вершники кинулися навперейми.

Графинчик заліпив собі ляпаса, розкуйовдив волосся і надірвав комір жакета. Коли вершники вже були поблизу і могли чути, він закричав: «Рятуйте! Розбійники! За нами женеться сам Пинтя! З ним двадцять зарізяк!»

Гайдуки на мить спантеличилися, пороззиралися довкола, а далі рвонули за бричкою.

— Де ваш пан? — крикнув їм Графинчик, коли вони зрівнялися.

— У маєтку! — відповів старший.

— Супроводжуйте мене до нього!

— Слухаю, ваша милосте!

Пан Бринда у смугастому халаті сидів у кріслі-гойдалці і все гарненько розглядав у підзорну трубу.

Він давно запримітив бричку, яка проїхала повз його браму, котру він називав аркою слави на честь героїв тринадцятої австро-турецької війни.

Про сю війну всі вже давно забули, бо тоді баталії з бусурманами відбувалися частіше, ніж ярмарки у Хусті.

Та Бринда заповзвся виховувати пошану до історії, бо саме у сій війні його предок втратив півмізинця на лівій нозі.

А тому вдячний нащадок спорудив «арку слави» і всіх примусово гнав через неї.

— До дідька! — лаявся тепер він. — Чому сі недотепи не змусили бричку проїхати під аркою?! Се якраз був би тисячний шанувальник тринадцятої австро-турецької війни! — порпався він у своїх паперах.

Тим часом бричка в'їхала на подвір'я, здійнявши хмару куряви. За нею влетіло і четверо гайдуків.

— Ваша милосте, за нами женуться! — збіг на ганок Графинчик. — Сам бузувір Пинтя! Ми ледве вирвалися!

— Пинтя? — здивовано промовив Бринда. Се міняло справу. Зрештою, сей молодий панок зможе проїхати через «арку слави», вертаючись додому. — Замикайте ворота, бовдури! — крикнув він гайдукам. — Хіба не чуєте — Пинтя їде!!!

Бог наділив Бринду великим здоров'ям і настільки ж малим розумом. Про розбійника Пинтю він знав, але надіявся на своїх двадцятьох міцних гайдуків, яких відбирав по своїй подобі — здорових, рудих і недалеких. Тому всі вони були наче його позашлюбні діти. А може, ними й були.

Пан відразу повів Графинчика до своєї спальні, де над ліжком висіла стара рушниця — свідок тринадцятої війни. Бринда зняв рушницю зі стіни.

Коли вони присіли у вітальні, він поклав її собі на коліна.

— Се рушниця мого діда, — тицьнув він дулом у Графинчика. Той обережно відвів кріса вбік. — Тепер мені жоден Пинтя не страшний!

— Пане... е-е... Як вас величати? — галантно вклонився опришок.

— Бринда, — скочив господар і по-військовому кивнув головою. — Кальман Бринда.

— Так-от, пане Кальмаре. Себто Кальмане, — рушниця трохи плутала карти Графинчикові, і він гарячково шукав вихід із ситуації. — Сей страшидло Пинтя звідкись дізнався, що я везу весь свій спадок, — гість для наочності підняв чорну валізку. — І — уявляєте? — вчинив на мене напад!

— Та ви що?! — переводив погляд пан Бринда з чорної валізки на Графинчика. — І скільки там?

— Усе, що ми мали, — запнувся опришок і схлипнув. — П'ятсот дукатів.

— П'ятсот дукатів у такій маленькій валізці? — не повірив Бринда.

— Золотом! — прошепотів йому на вухо Графинчик.

— О-о! — із розумінням кивнув господар. — І на Бога ви такі гроші при собі возите?

— Я був не сам, а з економом пана Бебекала. Бідного Шикароша схопили ці нелюди! — Графинчик голосно висякався. — Може, поїдьмо його визволяти? У вас он яка рушниця!

— Ні, ні, ні! — уперто замахав головою Бринда, перелякано глипаючи у вікно.

— А якщо Пинтя зараз приїде сюди? Ви не знаєте, милий Кальмане, які це дикуни! Своїх бранців живими їдять! Навіть без солі!

— Без солі? О Ісусе!

— Шикароша почали жувати відразу при нас! — Графинчик навіть показав, як розбійники це робили.

Бринда зняв зі стіни ще й пістоля і всунув у руку Графинчикові:

— Так буде надійніше, — задоволено промовив він.

— А що робити із сим? — підняв опришок чорну валізку.

— Такі гроші не можна залишати напризволяще, — погладив Бринда свого рудого бакенбарда. — Знаєте що? Ми вашу валізку покладемо до мого схрону.

— А він там не загубиться?

— Та ви що?! У мене надійна система! Про неї ніхто не знає! Але й ви, шановна жертво підлого нападу, тримайте язика за зубами! Гарзд? — Бринда відхилив килима, що на турецький манер висів на стіні.

«Мабуть, трофей із тринадцятої війни», — відзначив подумки Графинчик. За килимом були приховані двері. Господар дістав великого ключа, який був прив'язаний до пояса, і відімкнув таємну кімнату. Там було стільки грошей, що вони, рівно складені в купочки, встеляли всю підлогу.

— О-о! — тільки й спромігся захоплено вимовити Графинчик. — Тут просто ідеальний порядок! Зразу видно господарську руку.

— Я тут люблю відпочивати, — вишкірив свої конячі зуби задоволений господар. — Вашу валізку ми покладемо у самий куточок. Там, де стоять граблі.

«Невже він справді гроші сушить?» — дивувався Графинчик. — От одоробло!»

Бринда роззувся і навшпиньки, аби не ставати на пачки, почав пробиратися з валізкою до середини. Розбійник вирішив скористатися тим, що той відклав рушницю.

— Пане Кальмане, — тихенько покликав опришок і наставив пістоля на господаря.

— А він не стріляє, — байдуже кинув той. — Ще з тринадцятої війни.

— А-а, — кивнув головою Графинчик, витягаючи із жилета два своїх пістолі. — Сі перевірені. Роблять дірки завбільшки з монету.

— Ну, тоді надійні. Але ви їх краще націльте кудись убік, — ніяк не розумів, про що йдеться, Бринда.

— Пане Кальмане, мушу вас розчарувати, хоча ви мені страшенно симпатичні... — почав був Графинчик.

— А-а, то у вас у валізці немає п'ятиста дукатів! — засміявся Бринда. — Я так і думав! Більше ніж на чотириста п'ятдесят вона ніяк не тягне.

— Ні, мій шановний, милий, золотий і безцінний Кальмане! Річ зовсім в іншому. Просто Пинтя — се я, а тому зараз вас швиденько пограбую, — приязно усміхнувся Графинчик.

— Що?! — закліпав Бринда.

— Поверніться до мене спиною. Ось так! — командував розбійник. — А тепер трохи нагніться, мій друже! Ще більше! О, чудово! Боже, який вигляд!

Він дістав з кишені яблуко і поклав на спину Бринді.

— Що ви мені там поклали? — запитав.

— Се, мій дорогий Кальмане, останнє диво техніки. Називається «бомбочка». Повторіть!

— Бом-боч-ка! — пролопотів Бринда, не повертаючи голови.

— Боже, які таланти пропадають у наших горах! З вас, любий приятелю, був би чудовий філолог. Ось так з ходу запам'ятати таке складне слово! — примовляв «Пинтя», пакуючи грошенята до валізки. — Але повернімося до останнього винаходу військових інженерів під лагідною назвою «бомбочка». Так-от, мій голубчику, один необережний ваш рух — і вся ця чудова кімнатка разом з вами злетить у повітря. Оце буде грошовий дощик!

Натрамбувавши грошей так, що валізка стала твердою як камінь, Графинчик вирішив попрощатися.

— Любий Кальмане! Ваш внесок на благо народу неоціненний. Пам'ятайте про се! Ви гідні ваших достойних предків. Я вами пишаюся! І не забувайте про бомбочку! — він замкнув двері і опустив килим. Збігши сходами з ганку, Графинчик попросив гайдуків провести його до «арки слави», бо, розчулившись розповідями господаря, він хоче неодмінно через неї проїхати.

А пана Бринду знайшли аж під ранок, коли його шукав уже весь двір. Хтось звернув увагу на стогони за стіною спальні. Коли зняли килим, виявили потаємні двері. І коли їх виламали, перед дворовими відкрилася дивна картина. Посеред Кімнати, устеленої грошима, стояв скрючений у три погібелі його милість, а на спині в нього лежало зелене яблуко.

— Зніміть з мене бомбочку! — ледве вимовив він. — Тільки обережно, бо вибухне!

Коли ж йому подали яблуко, він мало не зомлів. Від довгого стояння в одній позі Бринда заробив радикуліт і тепер переважно лежав, втративши усякий інтерес не тільки до «арки слави», але й до тринадцятої та усіх подальших воєн.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТНАДЦЯТИЙ

ЯК ПИНТЯ НА БАЛУ ГУЛЯВ

*Напиймося, пане-брате, води студеної
Та й підемо добувати пані золотої.*

Розповідь про пригоду Графинчика вельми розвеселила розбійників, хоча Пинтя й насварив побратима за те, що той діяв, не порадившись із товариством. А от звістка про те, що в катівні загинув Янко Причмелений, глибоко всіх вразила. Отаман сів під смерекою і тихо загравав на пшицалці сумної мелодії, згадуючи, як вони разом з Янком вівчарили.

— Треба визволяти нанашку! — сказав він рішуче після роздумів. — Досить із нас уже Янкової смерті.

— Хіба ти не розумієш, що сей гачок для нас приготували? — потягнув люльку Шпінька. — Вони тільки й чекають, що ми на нього кльонемо!

— Розумію, братчику! Але не хочу, аби за мене помирили інші.

— То будемо брати замок чи хустську торговицю? — з надією запитав Качулка. Йому було все одно, аби лиш шаблею помахати.

Усі засміялися.

— От сього вони й справді чекають. Ми діятимемо хитріше. Завтра у Хусті — великий бал, — почав викладати свій план Пинтя. — Доньці князя Дундуковича виповнюється вісімнадцять років. От ми й прийдемо її привітати. А заодно й половимо велику рибку. А потім обміняємо її на трьох нанашок, не снились би!

— Навіть якщо ми когось і зловимо, то дуже складно буде вивезти бранця з Хуста, який нині переповнений вояками! — усе ще сумнівався Шпінька.

— А мені подобається! Я вже давно на балу не гуляв! — заусміхався Графинчик. — Нарешті якійсь мадярці голову закручу!

Вирішили, що до князевих покоїв піднімуться лише Пинтя з Графинчиком. Решта ватаги забезпечуватиме відхід і пильнуватиме дорогу. Розбійники старанно замаскувалися. Навіть приліпили собі маленькі борідки й одягнули перуки, що відразу змінило їхній образ.

На сходах палацу стояв дворецький у білій перуці, який особисто вітав гостей. Побачивши Пинтю з Графинчиком, він здивовано прошепотів помічникам:

— А се що за дивні птахи?

— Ми гості з Далмації, — впевнено проказав Графинчик, бачачи спантеличення дворецького. — Як здоров'я князя? Щось давненько вже до нас не заїжджав.

— А-а, Далмація... — щось пригадував дворецький. Князь і справді там був років десять тому. Ого, навіть звідти запросили гостей! — Як вас представити? — розшаркався він.

— Старих друзів не треба представляти, — усміхнувся Графинчик. — Хай се буде для князя приємним сюрпризом.

Дворецький поклонився, і розбійники пішли сходами нагору.

У розкішному салоні було повно людей. Пані й панночки з пишними зачісками та в чепурних сукнях перешіптувалися, час від часу стріляючи очима в бік шляхетного панства, яке курило по кутках, обмінюючись найсвіжішими новинами.

Але й одні, й другі мимохіть зачіпали тему розбійників.

— А який сей Пинтя на вигляд? — запитала огрядна матрона, яка привела на бал двох своїх товстеньких, як пивні бочечки, відданиць.

— Кажуть, що красний... — улесливо посміхнулася худа і прищава баронеса Драк.

— Ой, хоч би на нього одним очком глянути! — не втрималася гарненька білявка у синьому капелюшку і густо почервоніла.

Тим часом панство обговорювало, як усе-таки сього клятого Пинтю можна знешкодити.

— У нього є три срібні волосини в голові, — розпинався, жваво жестикулюючи ціпком, панок у зеленому жабо. — Ось їх і треба вирвати. Потім набрати воску і зсувати на тому волоссі свічку. Далі з пшениці зробити кулю і при свічці відправити над нею дванадцять Божих Служб. І лише тоді тою кулею можна застрілити сього нелюда, який служить самому дияволу!

Шляхетне панство слухало ці небилиці, глибокодумно киваючи головами.

Але тут заграла музика, і бал розпочався. Опришкам треба було когось виманити з палацу, та ще й так, аби він добровільно сів до їхньої карети. Та на початку свята про се годі було й думати. Тож розбійники терпеливо чекали завершення вечірки, коли в темряві змогли б когось перехопити. Пинтя попивав винце, а Графинчик крутив дівок у танці, які мов заворожені дивилися на гречного красеня з Далмації.

Раптом музика стихла, і на середину зали вийшов господар — князь Дундукович з келихом шампанського.

— Милі пані й поважні панове! З нагоди вісімнадцятиріччя моєї донечки Ізабелли оголошується розіграш! — князь страшенно любив усілякі сюрпризи і частенько ними дивував гостей. — Хто скаже, чого зі мною бути не може, той отримає приз.

— А що за приз? — гукнув хтось.

— Виконання будь-якої примхи! — заусміхався Дундукович.

Усі відразу зашущукалися і почали підходити до середини залу.

— Тож я слухаю ваші варіанти! — підбадьорював князь. — Невже ніхто не хоче виграти такий приз?

— Ваша світлість не може літати! — крикнув панок на ймення Головка.

— А чого ж? — посміхнувся князь. — Якби падав з великої висоти, то, мабуть, би тих кілька секунд політав!

Панство засміялося.

— Ваша світлість не вип'є відро води! — долинув голос графа Попецуна.

— Ет, на похмілля я й відро розсолу вип'ю! — задоволено розпушив вуса князь.

— Ваша світлість не програє в карти маєток! — підняв руку завзятий картяр капітан Смоляк.

— А ви знаєте, капітане, що в молодості я не раз ставив на кін усе, що мав. І, як бачите, не програв, — задоволений собою, посміхався князь. — Невже не знайдеться того, який розкаже мені, чого бути не може? Ну, сміливіше!

Добряче хильнувши вина, Пинтя не втримався і голосно крикнув:

— А чи може ваша світлість на цьому балу пригощати розбійника Пинтю?

— Що?! — сплотнів князь. — Сього, ясна річ, бути не може!

Він страшенно розлютився, але, зрозумівши, що програв гру, скорчив кислу посмішку.

Панство мало би заплескати переможцеві, але жарт про Пинтю був такий гострий, що всі стали підозріло озиратися.

— Прошу вас підійти! — махнув Пинті князь. Той зрозумів, що втрапив у халепу, але що йому тепер залишалося?

— Чого ви бажаєте, невідомий пане, за перемогу?

— Проїхатися з вашою донькою у кареті! — не менше і не більше попросив розбійник. Він уже прикинув, що кращої полонянки для них не знайти. Все складалося доволі вдало.

Від такої несподіваної пропозиції всі охнули, а потім заплескали.

— Браво! — вигукнула баронеса Драк. — Як сміливо і дотепно!

Донька князя, чарівна Ізабелла, вийшла, усміхаючись, і граціозно вклонилася.

Дундукович не знав, що робити. Йому вкрай не сподобався цей незнайомий нахаба, але слово честі, дане при всіх на торжестві, порушити не міг.

— Тільки на півгодинки! — рішуче сказав він, коли Пинтя взяв під руку його доньку.

Князь відразу підкликав дворецького.

— Хто такий? Чому я його не знаю? — кивнув він у спину Пинті, який через натовп вів свою обраницю до сходів.

Усі дивилися на опришка із заздрістю та здивуванням.

— Се ваші знайомі з Далмації... — розгубившись, промимрив той.

— Яка ще, до біса, Далмація! Я там нікого не маю! Негайно виясніть, що се за тип!

На біду, від хвилювання і задухи у розбійника відклеїлася іспанська борідка.

— Се Пинтя! — раптом пролунав громовий голос пана Бебекала, який нарешті відірвався від курячого стегна, аби побачити зухвальця, який виграв на півгодини князеву доньку. — Се точно він! Дивіться, у нього відклеїлася борода!

Що тут зчинилося, важко переказати. Гусари, які стояли по кутках кімнат, відразу рвонули до опришка.

Пинтя вихопив пістоль, але що з ним можна було вдіяти проти стількох вояків? Здійнялася колотнеча, гримнув постріл. Одного з нападників поранило. Пинтя розметав гусарів по залу, але вони кинулися до нього знову. З кожною хвилиною їх ставало дедалі більше. Нарешті їх набилося стільки, що вони просто погребли отамана під собою.

Перелякане панство стовпилося по кутках, спостерігаючи за цією веремією.

Бачачи, що побратима вже не виручити, Графинчик, скориставшись метушною, покинув палац і разом з товаришами накивав п'ятами.

— Тут мають бути його спільники! — закричав капітан Смоляк, коли Пинтю нарешті пов'язали. — Нікого з палацу не випускати!

— Так, так, — перелякано тряс головою дворецький. — З ним був ще один. Такий гарненький. Вони твердили, що з Далмації...

Але було вже пізно, бо за каретою розбійників уже й слід пропав.

Оговтавшись, князь Дундукович надував щоки від задоволення. Ще б пак! Саме на його балу спіймано такого небезпечного злочинця.

Він навіть хотів продовжити танці, але всі були зайняті розмовами про Пинтю, і кожен розводився про те, як саме він, особисто, затримував опришка. Особливо вихвалявся, ясна річ, Бебекало.

Капітан Смоляк був на цьому небі. Тепер він утер носа цьому нікчемному німцеві з Відня! Ауф відерзейн, бароне Гутентаг! Ми зловили Пинтю самі!

— Ведіть його! — наказав він гусарам. Смоляк тепер відчував навіть якусь повагу до розбійника, адже завдяки йому відразу став знаменитим. Тому беріг полоненого, як святу реліквію.

Але Пинтя і не думав рухатися.

— Мені й тут добре! — глузливо промовив він. — Вам треба — ви й несіть! Князю, — крикнув він Дундуковичу, — а як ваша обіцянка про прогулянку із донькою? Де ж ваше слово честі?

— Капітане, забирайте його швидше з моїх очей! — невдоволено рявкнув князь.

Варті нічого не залишалося, як узяти Пинтю на плечі й понести.

По дорозі опришок співав, час від часу вигукуючи: «Ізабелло! Серце моє! Коли ми проїдемося на кониках?»

Донька князя була приголомшена тим, що сталося.

Але, чесно кажучи, цей нахаба їй трошки подобався. І від такої думки Ізабеллі ставало тривожно і солодко.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТИЙ

ЯК ПИНТЮ ВСІ ЗГАДУВАЛИ

*Закувала зозулиця далеко в проваллі,
Не є дома легіника — сидить в криміналі.*

Зашуміли ліси, загули гори, закричали птахи і звірі:

— Пинтю зловили!

Тільки й розмов усюди, що про нього.

— Кумцю золотенька, кажуть, що для Пинті спеціальну залізну клітку роблять, аби везти на шибеницю.

— Та яку шибеницю, кумонько солодка! Я чула, що його на гаку за ребро будуть вішати!

— Ой-мой! То буде мучитися, неборачок!

— Ой так-так...

— А хто, кумцю, ті цісарські дукати за Пинтю дістане?

— Кажали вчора на торговиці, що наш Бебекало нібички побився за сі гроші з якимось капітаном. То тепер лежить вдома сильно хворий. Сей вояк чи то щелепу йому вивихнув, чи то зуби вибив...

— Ади, кумонько солодка, який світ пішов! Геть чисто здуріли!

— Святу правду кажете, сусідонько люба!

Такі розмови було чути на всіх розпуттях, де лише люди збиралися.

Мотя Лейбус ночами не спав, боячись, що Пинтя його зрадить. Навіть сам до Шикароша вибрався, несучи лікувальну мазь покійної бабці для бідної задниці пана економа. Після мурахолізування той дотепер не міг сидіти. А в старенької Рухлі Лейбус, видно, була така сама біда.

— Високошановний пане управителю! — низько схилив голову Мотя, замітаючи чорною бородою підлогу. — Сі чудодійні ліки зцілять усі ваші болячки, — простягнув він темну баночку економові. — Принаймні моїй бабці-небіжчиці допомогло.

Шикарош лежав на животі, бо інакше не міг, і від злості аж очі вирячував. Здавалося, зараз ними вистрілить.

— Чого приперся?! — заверещав він. — Се все через тебе, жидику! Ти з ними у змові!

У Моті аж коліна затрусилися.

— О Аврааме! — вигукнув умить зоприлий Лейбус, простягаючи руки до неба. — Не дай коїтися такій несправедливості! Всі Три Пеньки знають, що сі злодії мене пограбували відразу після вас!

— Що — відразу після мене? — не зрозумів Шикарош, крутячи своїм оком, мов риба.

— Після того, як пограбували ви... Себто після того, як пограбували вас.

— А ти про се звідки знаєш? — згадав Шикарош свою чорну валізку.

— Як звідки? — знову за мить змокрів Лейбус. — Вони прийшли і сказали: «Ми щойно пограбували Шикароша, а тепер будемо грабувати тебе, підлий жидику!» І витягли такого ножища, як коса!

— Так і сказали?

— Клянуся здоров'ям своєї небіжки-бабці!

— Гаразд, іди! Бо в мене від твоїх розмов болить уже не тільки дупа, а й голова.

Мотя, низько схилившись, задом попрямував до дверей, але не втрапив і боляче вдарився об одвірок.

— Ой! — згадав він, навіщо прийшов. — А Пинтю коли буде страчено?

— Чекають спеціальну комісію зі столиці, яка буде провадити суд та слідство. А тобі що до того?

— А не краще би його відразу повісити? — у Лейбуса затрусилися губи. — А то чого доброго ще втече!

— Ади, який захисник закону! — вишкірив свої зуби Шикарош. — Не переживай, не вкрадуть твого Пинтю! Як підсмажать його на вогні, усе розповість! Усіх до одного спільників перевішаємо!

Мотя не зміг вимовити навіть слова, вийшов надвір, де від горя мало не розревівся.

— Вай-вай, дурна моя голова! — йшов він додому, б'ючи себе по чолі кулаком і мацаючи долонями шию, начебто уже примірявся до зашморгу.

А тим часом товариство біля ведмежої нори зібралось на раду.

— Що будемо робити, хлопці-молодці? — запитав, сідаючи до ватри, Шпінька, який тепер був за старшого.

— Як «що робити»?! — здивувався Качулка. — Отамана рятувати!

— Чи всі на се згодні? — окинув уважним поглядом побратимів Шпінька.

— Усі, — видихнули як один опришки.

— Дякую, братове, за одностайність, бо се діло неймовірно трудне, — Шпінька пустив з люльки хмару диму. — Ще досі ніхто живим не вибирався з катівні Хустського замку. Ніхто, крім одного...

— І хто се? — підняв голову Графинчик.

— Юстин Вітер. Розбійник, який просидів у замковій темниці цілих дванадцять років. А потім невідомо, як звідти вийшов. Одні казали, що таки зрадив своїх товаришів і за се його випустили. Інші брехали, що зв'язався з нечистою силою і вона його вивела.

— І де ми знайдемо сього Юстина? — запитав старий Доманич. Він не розлучався тепер зі своїм сином — гусаром Юрою, бо ніяк не міг натішитися ним після довгої розлуки. Зараз вони теж сиділи разом.

— Вийшовши з темниці, Юстин Вітер став пустельником. Кажуть, що спотворив собі обличчя, аби його не впізнавали. Живе в Цаповій печері на горі Кобила. Спить у труні і молиться Богу. А ще кажуть, що він усе відає, яко святий.

— Принаймні про Хустську темницю все знає, — хитро підморгнув циган Мішко.

Усі розсміялися.

— Треба їхати! — піднявся, обтріпуючись, Графинчик. — Ади, щось нам цікаве розповість.

На тому й порішили. А зранку вже пустилися в дорогу.

Печера, в якій мешкав Юстин Вітер, мала одну хитрість. Вхід до неї закривав камінь, який обертався. До печери можна було зайти, лише коли він повертався боком. А як його зрушити з місця, побратими не знали. Простоявши півгодини перед Цапиною печерою, марно погукавши та натерши мозолі на долонях, розчаровані Графинчик зі Шпінькою вже хотіли вирушати додому, коли на стежці внизу побачили хлопчика з кошиком. Вони швидко сховалися в кущах.

Малий, не помітивши їх, щось на камені натиснув, і той почав розвертатися. Як тільки легінчук зник у норі, за ним відразу кинулися й побратими.

Недалеко від входу печера розширювалася, утворюючи підземну залу. Коли очі звикли до темряви, розбійники роздивилися, що посередині стоїть труна, в якій лежить чоловік у сутані, з накинутим на голову каптуром. Малий викладав на землю біля нього глечик молока, грудку сиру та вівсяні ощипки.

— Дякую, Юрчику! — раптом пролунав моторошний, наче з могили, голос, від якого по спинах опришків забігали мурахи. — А сих двох ти привів?

Пустельник навіть не повертав голови, лежачи непорушно. Мабуть, він справді все відав. Малий озирнувся і побачив позаду себе дві тіні.

— Ні, вуєчку! Я їх не знаю!

— Добре, Юрчику! Йди додому, до мамки!

Хлопчик сторожко пройшов повз опришків і незабаром вийшов з печери.

— То вас, непрошені гості, цікавить Хустський замок, чи не так? — мовив після короткої паузи пустельник.

Здається, він трошки повернув голову, і побратими розгледіли його майже дощенту спечену щоку.

— Сей Пинтя, видно, славний розбійник, якщо за його голову цісар таку високу ціну призначив, — розмірковував вголос Юстин Вітер.

— Отож-бо, — зітхнув Шпінька. — Чи не порадиш, шановний газдо, як можна із замкової темниці вибратися?

— Темниця... — наче згадував пустельник. — Замок має потаємний хід, про який уже всі забули. І він починається якраз із темниці.

— І як його знайти? — Графинчик аж витягнувся від уваги.

— Його ніхто не може знайти. Відомо лише, що се кам'яна плита, на якій вибито чортове копито.

— Матір Божа! — перехрестилися опришки.

Одного разу біля Митра зупинився маленький чорнявий чоловічок з бистрими очима.

— Ну що, лайдаку? — промовив хитро він, переконавшись, що поблизу нікого нема. — Час борги віддавати.

— Які ще борги? — сумно промимрив Митро, мовби цілий тиждень не їв. — Йди собі, чоловічку, своєю дорогою і не заважай спілкуватися з Богом.

— Видно, пам'ять у тебе куца, — вів далі вусань, дістаючи люльку.

Тепер уже роззирнувся довкола Сливовиця і, побачивши, що на них ніхто не дивиться, схопив невідомого за груди:

— Слухай, бовдуре, ану тікай звідси, аби за тобою закурилося! Бо зараз сими каменюками, — затряс він своїм чудернацьким намистом, — я тобі всі ребра порохую!

Та виконати свою погрозу він не встиг, бо з незнайомцевої куртки на нього дивилося... дуло пістоля.

— Помалу, хлопче, — промовив Шпінька (а це був він). — Якби не ми, то твоя мудра голова вже давно би гоїдалася на шибениці.

Сливовиця не один день сидів у в'язниці, тож відразу зрозумів, що має справу із людьми поважними.

— І чого вам від мене треба?

— Одну дрібничку. Кажуть, ти — неперевершений майстер відчиняти замки...

— Я вже змінив фах. Тепер я каміння збираю, а не розкидаю, — згадав Митро біблейську мудрість.

— І все ж доведеться попрацювати в останній раз. Верховина тебе не забуде! — плеснув його по плечу Шпінька.

— Але й не згадає! — сумно зітхнув Сливовиця. — Господи, як важко стати на шлях істинний! Ти ж бачиш, Боже, — звернувся він до неба, — що я праведник! Хай шостий

камінь тепер уже сей добродій носить! — хотів він показати перстом на Шпіньку, але за тим уже й слід прохолов.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ПЕРШИЙ

ЯК ПИНТЯ У ТЕМНИЦІ СИДІВ

*Ой темнице-кам'янице, товсті твої мури,
Сидять в тобі побратими одної натури.*

Підвечір дві коняки Кривого Пелеха тягнули воза з трьома смоляними бочками до Хустського замку. А що фортеця стояла на високій горі, то бідним коникам довелося добряче попотіти, щоб витягти живицю до перших воріт. Поруч із фірою біг чорний кудлатий пес. Разом з візником на сей раз їхали й два гусари, які за наказом коменданта супроводжували тепер усі замкові вантажі. Щоправда, в одного вершника була якась чудернацька шабля, мовби двохсотлітньої давності. Та й мундир був явно затісний у плечах. Але вже смеркалося, тож хто на такі дрібниці зверне увагу?

— Се ти, Пелеху? — вийшов до візника сам начальник нічної сторожі. — Ану, відкрий бочки!

Побачивши живицю, він хотів для певності проткнути її шаблею. Але, глянувши на спокійне обличчя візника, в останній момент пожалів свою дорогу зброю.

Поки він розмовляв з візником, на краю воза сторожові розгледіли пляшку, заткану корком і притрушену сіном. Судячи з усього, це була горілка. Вони мовчки перезирнулися і, вловивши момент, коли Кривий Пелех відвернувся, спритно її поцупили.

— Гарзд, проїжджай! — кивнув начальник вартовим, аби припідняли ґрати на брамі. — А пес тобі нащо здався? — кинув він навздогін.

— А хто мене стерегти буде, коли гусари залишаться в замку?

— Та якому дідькові ти потрібен? — засміялася варта.

Віз у супроводі гусарів затарахкотів подвір'ям замку до господарських споруд. Тут живицю треба було вивантажити. Вояки разом з комірником допомогли Пелехові занести смоляні бочки до льоху.

У цей час у замку панував спокій, оскільки кожен уже думав про нічний відпочинок, доробляючи останні вечірні справи. Панство вечеряло у верхніх покоях, звідки було чути музику і сміх. Слуги годували худобу у стайнях і хлівах. Гарнізон уже готувався до сну. Внутрішня варта ліниво грала в кості, очікуючи кінця зміни. Невдовзі зовсім стемніло, і лише відблиск смолоскипів освітлював подвір'я по кутках та при вході у найважливіші споруди.

Пес побіг по подвір'ю і почав щось винюхувати. Біля порохової вежі він підняв голову і двічі неголосно гавкнув.

— Ану, геть звідси! — погнали його двоє вартових, котрі стояли при брамі, яка вела до темниці під вежею.

Тим часом у льосі коїлося щось незвичайне. Бочки відкривалися, живиця вилівалася, а з подвійного дна вилізли люди. Це були невисокі зростом Шпінька, Графинчик та Митро Сливовиця.

— Під пороховою вежею, — тихо мовив до них один із гусарів, почувши гавкіт пса. Це був Іван Качулка, який спостерігав за тим, що коїться у дворі. Другий гусар — Юра Доманич — разом з Кривим Пелехом допомагав вибиратися з діжок побратимам.

Пов'язаний по руках і ногах комірник із затканим ротом тільки крутив головою, бачачи таку змову. Для більшої безпеки його ще й опустили в одну з бочок і закрили згори.

Коли все було готове, двоє гусарів пішли до порохової вежі. Решта товариства подалися за ними, скрадаючись попід стіни.

— А ви чого, хлопаки, не спите? — запитали їх здивовані вартові.

— Та от Кривий Пелех розщедрився на пляшку, то хотіли з вами горло промочити, — показав Качулка вино.

— О, іншим разом! — зітхнув вартовий із рушницею. — Капітан Смоляк тепер дуже нервовий і особисто перед сном перевіряє сторожу.

— І за що він так трясеться? — засміявся Юра.

— Як за що? Боїться, що Пинтя втече, — засміявся другий вартовий.

— Що ж, воля ваша, хлопці, — позіхнув Качулка і несподівано вдарив пляшкою сторожа по голові.

Другий від здивування не встиг і рота розкрити, як його вже здавив за горло Юра. Все відбулося швидко і майже нечутно. Відразу з-за стіни виринули чотири тіні, які взяли непритомні тіла вартових і понесли їх подалі від світла. Там їх зв'язали і заткнули роти кляпами. Ключів від темниці у варти не виявилось. Видно, їх носив при собі капітан або й сам комендант.

— Ну що, Митре, тепер твоя черга, — плеснув Шпінька по плечу Сливовицю. Той схилився над замком, витягаючи різне злодійське причандалля. Аби їх не помітили, побратими загасили два смолоскипи, які висіли над брамою порохової вежі.

А тим часом у панських покоях тривала святкова вечеря з нагоди приїзду до Хуста комісії його цісарської величності. Завтра вона мала вчинити допит Пинті і нарешті винести рішення, якою смертю карати цього небезпечного злочинця.

— Яка пи не пула дофга кофпаса, а фсе одно кінець мусить мати! — задоволено виголосив тост барон фон Гутентаг.

Усі засміялися. Та капітанові Смоляку чогось було тривожно на душі. Він підійшов до вікна і про всяк випадок глипнув на порохову вежу, яку звідси було добре видно. Матір Божа! Що за безлад! Чому не горить жоден зі смолоскипів при брамі?

У капітана від підозри здавило у грудях.

— Я про всяк випадок перевірю охорону! — сказав він комендантові. Той згідно кивнув.

Капітан рішуче йшов через усе подвір'я до порохової вежі, на ходу витягаючи пістоль.

— От лайдаки! — лаявся він. — Ну, за це вони тяжко пошкоднують!

Він уже бачив, що біля брами нікого нема. Певно, варта вирішила собі трохи відпочити. Для певності він поторгав ковані двері. Вони були зачинені.

Та не встиг капітан розвернутися, як на його голову опустився кулак Качулки. Більше він нічого не тямив.

Смоляка чомусь довгенько не було, і це стривожило коменданта. Він і собі підійшов з келихом вина до вікна. Біля порохової вежі було темно.

— Що за дідько! — Дюла Кокош витер хустинкою враз спітнілу лисину. Він прикинув, що капітан негайно би звернув увагу на таке неподобство, і швидко дійшов висновку, що в замку коїться щось неладне.

— Начальника варти до мене! Негайно! — вигукнув комендант, виходячи з бенкетної зали.

А тим часом побратими ніяк не могли відімкнути браму. Весь план та їхні надлюдські старання йшли коту під хвіст.

— Давай, Митрику! Давай, солоденький! — Шпінька мало не на колінах благав Сливовицю, який схилився над замком.

— Здається, нам амінь! — проказав Графинчик, спостерігаючи, як від палацу до порохової вежі йде комендант у супроводі начальника варти та вісьмох стражників.

— Якщо вони піднімуть тривогу, через хвилину тут буде увесь гарнізон, — спокійно, мовби йшлося про дрібничку, промовив гусар Юра, витягаючи пістолі.

— Є! — раптом вигукнув Сливовиця, замок клацнув, і кована брама відчинилася.

— Слава тобі, Господи! — перехрестився Графинчик.

— Занесіть і капітана Смоляка! — наказав Шпінька. — Се наш останній аргумент у переговорах.

Коли комендант з охороною підійшов до вежі, там уже було все тихо і мирно. Варта засвітила смолоскипи. Брама була зачинена.

— Що за мара? — дивувався комендант. — Ану роздивіться все довкола!

Через кілька хвилин вони натрапили на зв'язаних вартових. У замку негайно забили тривогу. Все довкола забігало і заметушилося, як на пожежі.

«Розбійники! Розбійники!» — чулося звідусіль. Вояки на ходу одягалися і озброювалися.

Тим часом побратими спускалися вузькими сходами до темниці, освітлюючи собі дорогу двома смолоскипами.

Першим біг Люципер. За крутим поворотом він радісно загавкав і зашкрябав лапами об двері. На щастя, вони були дерев'яними.

Тож товариство, добряче навалившись плечима, вибило їх із завіс. Пес із гавкотом кинувся досередини.

В округлій залі навстоячки був прикутий ланцями за руки Пинтя. Він втомлено підняв голову, але побачивши у відблисках смолоскипів Люципера, зауспіхався.

— Що то за мудрачок дзвонить мухам кайданами? — голосно крикнув Шпінька.

— Ой-мой, дідько би вас вхопив! Скільки можна чекати? — Пинтя усміхався на всі тридцять два, а побратими його по черзі обіймали. Тим часом нагорі уже почали вивалювати браму. Ще мить, і охорона буде тут, у підземеллі.

Качулка схопив молот, який побратими передбачливо взяли з собою, і почав розбивати ланцюги отамана. Гусар Юра, позбиравши від усіх пістолі, зайняв оборону на сходах, ховаючись за крутим поворотом.

— Десь тут має бути потаємний хід, — носився Шпінька по підземеллю, шукаючи плиту з чортовим копитом. Але нічого не було видно через товстий шар столітньої пилуки.

— Люципере, ану шукай! — скомандував Пинтя.

Тим часом згори донеслися радісні вигуки. Очевидно, браму вояки вже виламали. Та перші ж постріли Юри Доманича трохи втихомирили їхній запал.

— Набоїв нам надовго не вистачить, — потирив у зап'ястях звільнені руки отаман. — Треба шукати вихід!

— А якщо потаємний хід із замку не у сій темниці? — раптом запитав у голос Графинчик. — Пустельник нам же не сказав, що катівень у замку декілька.

Усі від несподіванки остовпіли.

Тим часом Юра влучними пострілами стримував переслідувачів. Згори чулися крики поранених.

Раптом Люципер гавкнув і почав швидко гребти лапами. Всі кинулися йому допомагати. Невдовзі вони розкопали велику кам'яну плиту.

— У мене два останні пістолі! — крикнув побратимам Юра.

Тим часом у замку зчинився справжній переполох. Постріли у підземеллі порохової вежі уже всіх розбудили. Всюди тільки й кричали про розбійників.

— Ропіть ще щось, погарати! — шповався слиною барон фон Гутентаг. — Стріляйте по них із гармати!

— Ви при своєму розумі, бароне? — схопився за голову комендант. — У сій вежі зберігається увесь наш кількарічний пороховий запас! Ми ж підірвемо замок! Вони й так у кам'яній пастці, куди самі себе загнали. А коли у них скінчаться набої, ми візьмемо їх голими руками. І замість одного Пинті матимемо усю його банду.

На тому й порішили, час від часу стріляючи у п'ять підземелля з рушниць.

Тим часом побратими досліджували розкопану плиту, яка була частиною підлоги.

— Ну і як виглядає се чортове копито? — вдивлявся у камінь Графинчик.

— Ось, дивіться! — показав у самому кутку невідомий знак Кривий Пелех, якому вже не залишалося ніякого шляху, як у розбійничу ватагу або на шибеницю. Справді, там був відбиток підкови, під якою була відтиснена в камені собача лапа.

— Ось які, виявляється, у чортів копита! — засміявся зраділий Шпінька.

Але як сей таємний хід відчинити?

Побратими спробували усім товариством насісти на плиту, але вона навіть не зрушилася.

Тим часом зв'язаний капітан Смоляк почав приходити до тями, і Качулка був змушений його знову відправити у царство солодких сновидінь.

— А чи не перехитрили ми самі себе? — почував потилицю Шпінька. — З такої пастки хіба дідько вийде!

— Ану шукай, Люці! Шукай! — погладив пса Пинтя.

Той почав принохуватися, а далі поклав свою лапу на відбиток у плиті. Його лапа точно збіглася із кам'яним слідом невідомого собаки.

— Що за чортівня! — вигукнув Графинчик, аж тут щось голосно заскрипіло, і плита повернулася трохи боком. Якраз настільки, що можна було пролізти всередину. Розбійники посвітили до лазу, але нічого не побачили, окрім темряви.

— А може, се вихід у пекло? — моторошно запитав Митро Сливовиця. Він і тепер мав на шиї мотузку з п'ятьма каменюками.

— На жаль, більше виходів нема, — підморгнув Пинтя і першим поліз досередини. — Тут є хід! — долинув його голос звідти.

Тим часом нагорі, почувши, що розбійники зовсім перестали стріляти, допетрали, що, видно, у них скінчилися набої.

— А із замку нема потаємного хоту? — раптом запитав барон фон Гутентаг.

— До дідька! — вилаявся комендант, щось пригадавши. — Колись мій дід переказував, що такий хід був. І починався саме з-під порохової вежі.

— І фи мофчите! — рывкнув барон. — Ану вперет, летаюги! — почав гнати він вояків у підземелля. Ті сторожко ступали сходами донизу, але бачачи, що звідти не стріляють, осмілилися.

Останнім у потаємний хід спускався гусар Юра. Якраз коли він мав прошмигнути до лазу, до темниці ввалилися солдати і один із них устиг вистрілити, поранивши Юру в плече. Той упав просто на руки побратимів. Поки вояки кинулися розв'язувати капітана Смоляка, Пинтя притулив лапу Люципера до чортячого копита на звороті плити. І камінь зі скрипом зачинився на очах очманілих переслідувачів. Ті пробували прострілити плиту, але нічого не виходило. Кулі рикошетили і мало не поранили самих стрільців. А відчинити її вони так і не змогли.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ДРУГИЙ

ЯК ПИНТЯ ЛИСТА ПИСАВ

*Сидів Пинтя у темниці у великій журі —
Визволили побратими з-за кам'яних мурів.*

Розбійникам довелося довгенько мандрувати підземним ходом. Юрові нашвидкуруч перев'язали плече, аби він не стік кров'ю. Через кілька кілометрів побратими у нічній пітьмі вибралися з лазу. Се була яма у корінні старого бука, добре закидана листям. Замок світився нагорі. З криків у лісі було зрозуміло, що за втікачами пущено погоню, яка прочісує усю місцину довкола. Тож не гаючи часу, побратими подалися до домовленого місця, де їх з конями чекали циган Мішко, Гатала та старий Доманич.

— Нарешті! — блиснув залізним зубом циган.

— Синку, що з тобою? — кинувся батько до гусара.

— Нічого, тату. Так, муха вкусила, — усміхнувся блідими устами той.

А вже через мить розбійнича ватага мчала на рисаках у напрямку Чорної полонини. Досить далеченько вони відскакали, коли поранений Юра заспівав старої опришківської пісні:

*Ой ви хлопці, ви молодці,
Візьміть мене на топорці,*

*Та й несіть у Верховину,
Де родився, там загину!*

Пинтя, почувши такої сумної ноти, відразу скомандував:

— До найближчої корчми!

Розбійники розбудили переляканого Хаїма Фрідмана і наказали нести найкращої горілки.

Юру поклали на дубовий стіл, а в руки вклали зелену гранену пляшку. За кілька хвилин корчма тряслася від реготу опришківських горлянок. Виявляється, продираючись вузьким лазом, Митро Сливовиця обірвав свою мотузку з каменюками і помітив це лише зараз.

— То тепер, Митрику, ти вже святий! — сміявся Шпінька.

— Богоугодне діло зробив: славного Пинтю визволив! — додавав жару Графинчик.

— То що я тепер маю робити? — ніяковів Сливовиця, шморгаючи носом.

— Йти в монахи! — ударив його по плечу отаман.

І знову дружний регіт розлігся довкола Фрідманової корчми. Той зазірав одним оком у шпарину, розглядаючи се дивовижне товариство, озброєне до зубів і вимашчене з голови до ніг глиною. І його великі кудлаті брови злітали аж на маківку від такої чудасії.

Підкріпившись бринзою та хлібом, випивши для підняття бойового духу чарку міцної сливовиці, розбійники скочили на коней, розраховалися з корчмарем срібною монетою, і тільки їх і бачили.

А в Хусті лише й розмов, що про втечу Пинті. Бо де таке видано, де таке чувано, аби із замкової темниці втекти? Коли там мури кількаметрові, а війська стільки, що можна рік оборону тримати. Ще нікому се не вдавалося!

Видно, Пинтя справді славний, якщо таку штуку утнув!

На капітана Смоляка та коменданта Дюлу Кокоша важко й глянути. Так змарніли небораки. Навіть барон фон Гутентаг упав в депресію і щохвилини зітхав: «Майн лібе фройляйн! Якого тітька я заправся у сю глушину? Путь фона проклята!»

Аби хоч якось відомстити Пинті, вирішили спалити трьох босоркань — Зубаню, Глуханю та Сліпаню, про що оголосили на всіх розпуттях та в церквах.

— Що будемо чинити, отамане? — запитав Графинчик, коли товариство сіло до вечері біля ватри.

— А що ви скажете, хлопці-молодці?

— Не можна останнє слово лишати за ними! — пихнув димом Шпінька.

— Наше має бути згори! — ударив по колоді кулачиськом Іван Качулка.

— Усе в руках Божих! — звів погляд догори Митро Сливовиця, котрий тепер був у товаристві мало не за отця превелебного.

— Якщо я сторожитиму коней, то я не проти, — надрівав собі добрий кусень сала циган Мішко.

Товариство засміялося. Навіть поранений Юрко, якому вже стало значно легше. Мабуть, сливовиця благодатно діяла.

— Ну що ж, — підбив підсумки опришківської ради Пинтя. — Порятунок трьох невинних душ — справа похвальна. Наші закляті «друзі», ясна річ, чекатимуть, що ми будемо відбивати бабць, коли їх везимуть на торговицю. А тому...

— А тому ми діятимемо інакше, — блиснув рівеньким разком білих зубів Графинчик.

— Ади, який розумний! — засміявся Пинтя. — А тому ми писатимемо його світлості Дюлі Кокошу листа!

Відразу отаманові подали папір і чорнило, і він щось нашкрябав, розклавши приладдя на смерековому пеньку.

А що до школи не ходив, то ця справа трохи затягнулася.

— І як ми доправимо сього листа комендантові? — запитав Пинтя.

— Я знаю, — посміхнувся Шпінька і закутався димом з головою.

Наступного дня він уже терся посеред натовпу на хустській торговиці. Опришок крутився там довгенько, поки не побачив капітана Смоляка, який ходив поміж рядами, щось

виглядаючи. Біля торговців, які продавали домашню птицю, той зупинився. Останнім часом капітан себе зле почував, то лікар порадив йому попиту наваристого бульйончику з доброго півня. А оскільки Штефан Смоляк був страшенно забобонний і боявся, що його вречуть, то завжди купував усе сам.

Його увагу привернув великий білий півень, якого продавала сільська молодиця. Капітан уже хотів за нього платити гроші, як до нього притовкся дядько в крисані та з обвислими вусами, який тримав у руках червоного півня:

— Беріть, паночку, за півціни, бо вже мушу бігти додому!

А що капітан, як запеклий картяр, знав ціну кожній копійці, то спокусився на дешевизну. Тим паче що півень був не менший за білого.

Смоляк розрахувався і покликав свого служку, аби взяв півня.

— Пане капітане, — раптом озвався той, — тут щось є! — дістав він з-під півнячого крила складеного вчетверо листа. Смоляк відразу кинувся поглядом за вусатим вуйком, але той уже розчинився в базарному натовпі. Капітан вирвав листа з рук слуги і став гарячково читати. За хвилину він верещав на всю торговицю: «До дідька! До дідька! До дідька!!!»

А вже через півгодини цього листа розглядали комендант Дюла Кокош та барон фон Гутентаг.

— Турню! Ти купиш сього півня в того, за ким полюєш! — читав через збільшувальне скло нерівні букви віденський слідчий. Він підняв голову і уважно подивився на червоного як рак капітана.

Далі інший почерк повідомляв: «Його світлості Дюлі Кокошу. Якщо до п'ятниці 12.00 ви не випустите з темниці мою нанашку та її двох сестриць, а також не вивісите на замку білий прапор на знак вашої поразки, я змушений буду стріляти по вас із гармати».

Під листом стояв підпис: «Славний розбійник Пинтя».

І для певності ще був прикладений відбиток пальця, вимащеного в сажі.

— Що ви на се скажете, бароне? — хрипко запитав комендант.

— Що сей лайтак нарешті на нашому гачку! — задоволено рявкнув фон Гутентаг. — І тепер фін уже не фтече з моїх рук! Операцію очолюватиму осописто я!!!

— А гармата?

— Зфітки у сих голотранціф гармати? Хіпа у нашому гарнізоні зникли гармати?

— Ні, все на місці!

— Потвійте... Ні, потройте їхню фарту!

Але до п'ятниці готувалися не тільки вояки, а й розбійники. Вони знайшли найміцнішого дуба. Спиляли його. Середину його вздовж продовбали. Циган Мішко згадав своє колишнє ремесло і обкував дуба залізними обручами. Гармата була готова. Хоча хто чув на світі про дерев'яну гармату?

Між тим п'ятниця невблаганно наближалася. Після того, як гармата була зроблена, постало питання про ядра, яких в опришків, ясна річ, не було.

— Будемо стріляти картечню! — вирішив Пинтя. Хлопці позносили з довколишніх кузень старі ланцюги, криві цвяхи, іржаві підкови.

— На три постріли вистачить! — сміялися розбійники.

Усі чекали п'ятниці. Здається, добре підготувалися і вояки, і розбійники. Питання полягало в тому, хто виявиться мудрішим — Пинтя чи барон фон Гутентаг?

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ТРЕТІЙ

ЯК ПИНТЯ СТАВ ТРИЧІ СЛАВНИМ

*Та я стрілю з револьвера, із того нового,
Ой із того, що-м ізробив, — із дерев'яного.*

У п'ятницю зранку до темниці, де сиділи три сестриці-босоркані, зайшов настоятель замкової каплиці, отець Густі.

— Що принесли, отче? — позіхнула Зубаня.

— Прийшов вам дати розгрішення та останнє причастя, — мовив пузатий, як бочечка, отець превелебний, котрий ледве втиснувся у вузькі двері камери.

— Ліпше би ви нам принесли грінку хліба та чарку, — показала свій єдиний, як копито, зуб нанашка. Від побаченого піп тричі перехрестився.

— Що він нам приніс? — приклала руку до вуха Глуханя.

— Хіба не бачиш? — показала перстом Сліпаня. — Себе!

— Покайтеся, діти мої! — попросив єлейним голоском отець Густі.

— Хіба що в тому, що не задавила сього батяра, лайдака, задрипанця і хама своїми руками, ще коли його годувала! — прошипіла Зубаня, витягнувши сухі, але цупкі, як корчі, руки.

Піп як ошпарений відскочив до стіни.

— Файно вона його назвала! — захихотіла Глуханя. — Так і треба товстому!

— Отче, а йдїть-но сюди! Най вас роздивлюся! — попросила Сліпаня, манячи священника кривим перстом.

— Гарзд! Я прощаю вам усі гріхи! Амін! — швидко промовив отець Густі і, перехрестивши камеру, голосно загував у двері, аби його випустили. Увесь мокрий, він упав на руки вартовим зі словами: «Се справжні чортиці! Для них навіть пекло буде замалою карою!»

Опівдні в Хусті на торговиці зібралася сила народу. Посеред площі стояли три шибениці. В останній момент комендант з бароном вирішили виявити милосердя, замінивши спалення на повішання. Трьох бабць везли у залізній клітці, яка була призначена для Пинті. По обидва боки від них їхали гусари з оголеними шаблями. Їх було так багато, що нанашку з сестрицями майже не було видно.

Вчинити викрадення було нереально. Але барон фон Гутентаг сподівався, що Пинтя таки покаже характер перед такою масою людей. Комендант, пам'ятаючи портрозу розбійників, про всяк випадок залишився в замку, привівши гарнізон до повної бойової готовності.

Трьох сестриць вивели на ешафот.

— А що стільки народу зібралось? — запитала Зубаня у ката. — Сьогодні що — свято?

Той тільки щось просопів у накинутій на голові накидці, крізь яку прозирали лише очі і рот.

— Зараз вчуємо! — промовила Глуханя.

— Ага, ще й побачимо! — підтакнула й собі Сліпаня.

— Босоркані! — раптом гукнув хтось із натовпу, і площа завирувала.

— Сам ти босорканя! — крикнула Зубаня.

Майдан зареготав.

— Се Пинтьові подружки! — вигукнув якийсь сміхованець, і всі повеселіли, ніби зараз мала початися не страта, а виступ комедіантів.

Наперед вийшов міський оповісник і глянув на барона фон Гутентаг. Той і собі глипнув на міський годинник на ратуші. До означеного Пинтею часу залишалось п'ять хвилин. Майже на кожному даху сиділи переодягнені агенти з рушницями. Повно їх було і серед народу. Викрасти бабць було неможливо. Барон задоволено кивнув головою.

— Іменем ясновельможного цісаря Леопольда та Святої Церкви, — почав оголошувати звинувачення бубняр.

— Ба, що він там бубнить? — запитала Глуханя.

— Казав сліпий — увидимо! — згадала народну мудрість Зубаня.

— Де сліпий? — зацікавилася Сліпаня.

— Та цитьте вже! Дайте мудрого чоловіка послухати! — притупнула на сестриць ногою нанашка.

Чим довше читав глашатай звинувачення, тим більше зростало співчуття натовпу до трьох бабусь.

Нарешті міський оповісник замовк, і кат підвів сестриць до шибениці, натягаючи кожній зашморг.

— Ти здурів, чи що ти є? — лаялася Зубаня на нього. — Як я з тим буду дихати?

— Бевзь та й годі! — підтримала її Глуханя.

— Де бевзь? Де? — глипала по сторонах Сліпаня.

— Чи маєте останнє бажання? — запитав засуджених бубняр.

— О! І не одне! — радісно вигукнула нанашка.

— Можна тільки одне.

— Тоді зніміть з шиї цю кляту мотузку! Вона мені мозолі натре.

Майдан засміявся, все більше проймаючись симпатією до кумедних бабць.

— Се не можемо виконати! — розвів руками глашатай.

— Тоді дайте хоч люльку покурити! — зітхнула Зубаня.

— І мені! — додала Глуханя.

— Я старша за тебе, — не погодилася Сліпаня. — Тому я буду курити другою.

— Що, сліпа курко? Ти старша? Не сміши народ! — обурилася Глуханя і штовхнула так сестру, що та мало не повиснула. Сліпаня у відповідь дала їй копняка. Вони почали боротися із зашморгами на шиї, так що повішення могло відбутися кожної секунди навіть без ката.

— Што за тикий нарот! — плювався барон фон Гутентаг. — Нафіть пофіситися не фміють організофано! Тьху!

Тим часом з натовпу передали три люльки. Нарешті бабці, стоячи на ослінчиках із зашморгами на шиях на прощання задиміли.

— Боже, яке блаженство! — промовила Зубаня.

— Не життя, а казка! — заплющила очі від задоволення Глуханя.

— Все-таки нам дуже пощастило, сестрички! — пустила цівку диму Сліпаня.

Аж тут годинник на ратуші став вибивати дванадцяту годину. Барон кивнув головою, і сотні вояків відразу звели курки, роздивляючись довкола.

Ба, що се? Із гори Чебрин, яка здіймалася над Хустом, пролунав гучний постріл. Усі звели очі догори. Барон навіть став роздивлятися у підзорну трубу.

— Се Пинтя! — раптом крикнув хтось. — Він стоїть біля гармати!

Усі відразу загули, й собі вдивляючись у близьку вершину. Барон добре розгледів отамана, який стояв на широкому пласкому камені у простому верховинському вбранні.

— От чортів лайтак! — заскрипів він зубами. Поруч із Пинтею сидів чорний кудлатий пес, а двоє розбійників чимось набивали гармату.

— Зараз він удруге вистрілить! — вирувала юрба. — Відпускайте бабць!

— Капітане! — крикнув барон до Смоляка. — Перить гусарів і прифедіть сього злотія то мене!

Пинтя підніс смолоскипа до гармати і раптом щось так бухнуло, що здригнулася земля під ногами.

— Дивіться! Дивіться! — вказували всі на Хустський замок, який стояв якраз навпроти Чебрини. Але нові вибухи трясли землею, поки найдужчий не гепнув так, що люди попадали з ніг. На замку коїлося щось страшне. Він був оповитий вогнем та чорним димом.

— Пинтя вцілив у порохову вежу! — кричали люди, бігаючи по майдану, як мурахи.

— Він готується стріляти втретє! — гукала в паніці юрба.

Барон знову підніс підзорну трубу до ока. Пинтя здіймав угору долоню із трьома перстами, а двоє його побратимів знову набивали гармату. Мабуть, це вже добре помітили і в охопленому вогнем замку, бо над ним знялося простирадло, яке, видно, заміняло комендантові білий прапор.

— Замок здався! Замок здався! — всі здивовано презиралися.

Пинтя підняв догори запалений смолоскип, попереджаючи про третій постріл.

— Відпускайте бабць! Бо зараз він гримне по майдану! — заверещала юрба і ринула до ешафоту.

Заскочений таким розвитком подій, барон скочив на коня, аби його не затоптали. І, клянучи на чому світ стоїть сей дикий народ, пустився учвал з площі. Кажуть, що зупинився він аж через три дні у Відні. Ледве живий, але все ще сповнений люті і лайок. Вояки, бачачи втечу начальства, порозбрідалися хто куди — подалі від біди і дурних вказівок.

Зубаня, Глуханя та Сліпаня відразу стали народними героїнями.

— На замок! — верещали вони. — Покажемо сим бузувірам, як бабусь переслідувати!

І натовп, озброєний палицями та кілками, посунув нагору, туди, де біле простирadlo сповіщало про падіння неприступної твердині. На все це згори дивився Пинтя, сидячи на гарматі та глядячи вірного пса Люципера.

Циган Мітко та поранений гусар Юра від душі сміялися, спостерігаючи за панікою у місті. Незабаром до них мала приєднатися й решта ватаги — старий Доманич, Іван Качулка, Гатала, Шпінька, Графинчик, Митро Сливовиця і нарешті Кривий Пелех.

Хлопці справно виконали роботу, і тепер усіх чекала гостина у Моті Лейбуса. Адже дві ночі опришки не спали, носячи порох таємним ходом під замок. Аби у домовлену мить — о дванадцятій годині — підірвати порохову вежу, а з нею і всі надії барона фон Гутентага.

І нарік Пинтю за се діло народ тричі славним. Бо він єдиний утік з Хустської темниці. Бо зруйнував замок дерев'яною гарматою. Бо змусив капітулювати твердиню, яка ще ніколи нікому не піддавалася...

І склали люди про Пинтю не одну пісню та думу. Аби у віках зберегти се ім'я для нащадків. Бо жив він по правді та справедливості. А може, й тепер живе, коли не вмер. Принаймні так казка каже. А казка, як відомо, не бреше. Але про се іншим разом...

Єдиначок — одинак, єдиний син
Газда — господар
Гайдамака — бунтар
Цісар — імператор Австро-Угорщини
Ґрунь — вершина гори
Дітвак — дитина
Най — нехай
Цімборашка — товаришка
Ня — мене
Топірець — сокирка на держаку
Оборіг — повітка на чотирьох стовпах
для зберігання сіна та збіжжя
Долівка — глиняна підлога
Файно — добре
Одданиця — дівчина на виданні
Тайстра — торба, яку носять через плече
Пищалка — сопілка
Колиба — дерев'яна хатина зі
стрімчастим дахом, житло чабанів і
лісорубів
Гайдуки — панська охорона
Бесаги — подвійна торба
Гавра — барліг
Бринза — сир з овечого молока
Вуйко — дядько; вуйку — звертання до
старшого чоловіка
Драб — обідранець
Ватра — багаття
Черес — широкий шкіряний пояс
Двигати — носити

Щезник — злий дух, лісовик
Палаш — холодна зброя з довгим
прямим і широким двосічним клинком на
кінці, яка нагадує шаблю
Калитка — мішечок-гаманець
Крисаня — бриль
Качулка — качалка для розкочування
тіста
Торговиця — місце, де торгують; базар
Ми — мені
Посаг — придане
Креденс — довга низька шафа для
посуду та столової білизни
Дука — багатій
Бартка — маленька сокира.
Нич — нічого
Валахія — тепер частина Румунії.
Штири — чотири
Гуня — верхній одяг з овечої шерсті
Мамалига — густа каша з кукурудзяного
борошна
Шинквас — прилавок (у корчмі)
Ґешефт — вигода, зиск
Паленка — горілка
Уйош — коротка чоловіча куртка
Вирувати — могти, бути здатним
Сміхованець — жартівник
Зеленина — зелень, городина
Цімборик — товариш
Цирульня — перукарня

Обрус — скатертина
Фільварок — маєток
Бусурмани — зневажлива назва людей
не християнської віри

Мадяри — угорці
Ощипок — прісний хліб
Слиловиця — горілка зі слив

ВАЛЕРІЙ І НАТАЛІЯ ЛАПКУРИ

ЧАРІВНА БРАМА

ПЕРШИЙ РОЗДІЛ

у якому ми застерігаємо читача не тицяти пальцями у невідомі кнопки, оскільки халепа від натиснутої навмання кнопки може бути не схожою на ту, в яку встряв наш герой — школяр Богдан Сокіл (для друзів — Даня)

— Ну, ти, Бодю, і чайник! — зареготав однокласник Вітюня, коли Богдан незрозуміло втупився у клавіатуру новенького комп'ютера.

Вони сиділи вдома у Вітька, якому страшенно кортіло похвалитися перед товаришем новою забавкою.

Богдан від розгубленості не відрізав, як завжди: «А за чайника відповіси!» Він навіть не встиг розсердитися на «Бодю», хоча дуже не любив, коли його так називали. Просто коло такої божевільної кількості кнопочок він аж отетерів. Руки свербіли «пограти» і подивитися, що з цього вийде. Справді, комп'ютер класний, не гірший, ніж у сусідського Жорика.

Власне, великим знавцем цієї справи Богдан не був. Батьки з такою технікою ніколи справи не мали, вони її просто боялися. Тому синовкові не те що «персоналочку», навіть нещасний «тетріс» не подарували.

А от у Вітька «машинка» була, його бабуся ще на перших електронно-обчислювальних машинах працювала, все вміла й онука вчила. Мав би він, Богдан, таку бабусю... чи дідуся з прогресивними поглядами.

— Ну, і чого це я чайник?

— Повторюю: різниця між програмістом і чайником полягає у тому, що програміст вважає, ніби у кілометрі — 1024 метри, а чайник вважає, що у кілобайті тисяча байтів... Ха-ха!

— А скільки ж? — не подумавши, бовкнув Богдан і сам себе зупинив: «Чайник ти, Богдане, таки чайник». Але треба було якось викручуватися.

— Добре, ти, професоре, не випендрюйся. Кажі краше, що твоя машинка може?

— А все може. Пам'ять у неї — ого-го! Вчора Жорик заходив, тільки глянув, то аж заскавчав од заздрощів.

— Ну й хай собі скавчить. Не буде таким жадноюю.

Сусідський Жорик, син великого начальника, справді був скупердяєм, причому не приховував цього. Якщо його просили, скажімо, дати пограти на комп'ютері, він відмовляв. А на питання «Чому?» так і казав: «Жаба давить». Через те його і прозвали Жорик-Жаба.

А Вітько — зовсім інше, хоч і любить повихвалитися, зате в комп'ютерних премудростях і сам розбереться, і друзям пояснить.

— О! Є у мене гра, зовсім новенька. Жорик як побачив, то не заспокоївся, поки я йому диск не дав, щоб скачати. Не сумніваюся, що він з вечора до компа прилип, сидить, грає.

— Я б йому дулю, а не диск...

— Ну, я ж не він. Від того, що хтось скачає, гри не поменшає. Зараз і ми запустимо. Називається «Бум-бум». Був ти, Даню, «ні бум-бум», а пограємо годинку — і станеш «Бум-бум»! Давай! У нас ще часу восталъ.

Клац! — і на екрані все застрибало, замерехтіло: таємничий ліс, середньовічний замок, якесь древнє поселення... все було наче справжнє, хоч доторкнися. Богдан так і сказав:

— Як живе!

— Що ж ти хочеш, оце і є віртуальна реальність! — зверхньо кинув приятель.

— Я так думаю, що той, хто всю цю гру придумав, побував в іншому світі, з якого й перемалював. Бо щось мені не віриться, що можна самому все це вигадати.

— Вигадати можна все, що завгодно. Можна з багатьох реальних світів скласти один віртуальний. Чекай, я в Інтернеті пошукаю, ми з тобою ще й не в таку гру пограємо — в онлайні.

«Нахапався слівець, — подумав Богдан. — Ач, пальці туди-сюди бігають. Ану, зіпсую я тобі свято. Тихенько-тихенько пальця до найближчої кнопки... хто знає, що там на ній написано... Рано, рано... оп!!! Що ти тепер зробиш, професоре?»

І тут зображення на екрані ніби витекло з нього назовні й заповнило кімнату. А сама кімната кудись зникла. І Вітько зник. Останнє, що почув Богдан, був Вітьків крик:

— Чайнику, що ти натиснув? — і все. Тільки вітер шумів ковилою на верхівці кургану в безмежному степу. Богдан сидів на землі й ошелешено озирався навкруги. Перше, що він побачив, — здоровенну зелену жабу, яка витріщилася на нього з калюжки.

— Ну, ква! — Богдан показав жабі язика. Жаба щось буркнула і перевальцем подибала геть із води. На сухому обтрусилася, повернулася до Богдана і теж висолопила язика. Хлопець застиг од несподіванки.

Тут над Богдановою головою почувся чийсь регіт, потім сильна рука допомогла звестися на ноги.

— Здрастуйте, — сказав Богдан. — І спасибі.

— І тебе, хлопче, хай спасе Бог, — відповів кремезний козарлюга у шароварах з широченним поясом. — Чий ти будеш?

— Сокіл я, — пояснив Богдан, водночас намагаючись збагнути, що ж воно діється. — Богдан Сокіл.

— Ну, раз сокіл, то видать, свій. І на «ви» звертаєшся... то добре... А то впало мені оце на голову якесь потороччя перелякане. Я йому: «Що сталося?» А воно мені: «В натуре...» І «тикати» почало, мужиком називати. Мене, козака — мужиком-гречкосієм! Довелося на жабу обернути, хай трохи покумкає в калюжі, доки чемно розмовляти не навчиться. Ти мені, соколе, краще скажи, що ти отам бачиш? — і козак показав рукою на південь.

Богданові язик не повернувся сказати «віртуальна реальність». Яка ж вона віртуальна, коли рукою помацати можна? А з другого боку, якесь усе незвичайне.

— Щось ворухиться у траві. Он там, там і ще там... можливо, звір який?

— Аякже, звір. О шести ногах, двох головах і одному хвості, — відповів козак. — Зараз перевіримо.

Козак натяг лука, стріла свиснула, а десь далеко щось страшно зойкнуло. Як із-під землі, виріс вершник і впав, прошитий козацькою стрілою. Нічого собі звір! А за мить, наче з повітря, виникло ще кілька вершників і, пригнувшись до конячих грив, учвал почали півколом оточувати курган.

— Дитячі забавки скінчилися, лети, соколику, і якомога вище. Бо то вже наші козацькі справи починаються. Ну, чого дивишся? Ти ж із характерників? Чий учень?

Характерник? Це ще що? Хіба от якось класний керівник скаржився батькам: «Ну й характер у вашого синочка!»

— Та вчуся я... а цього ще не проходили. Нас тільки обіцяли на «Чайку» повести.

— Нащо тобі чайка, коли ти сокіл? Ох, учителі, вчителі... Добре, тримайся міцніше.

Козак свиснув у два пальці. Звідкись налетів теплий вітер, скуйовдив Богданові волосся, надув сорочку.

— Ану, братику Степовий, підніми хлопця якомога вище, аби стріли не вцілили і чари не дістали!

Наче хто під руки підхопив Богдана. Повернув голову — а рук немає, замість них — крила! І кігті на ногах! Що ж воно далі буде?

А далі вітер лагідно, але міцно підкинув його мало не під хмари, і Богдан роздивився все, що діялося внизу. Он козак біжить по схилу — і прудко ж! Що це — впав? Куди він щез? І звідки собака взявся, такий великий? Таж ні, то козак обернувся на вовка. Ага, а коні ж вовків бояться! Ач, як захрипіли, стали дибки, вершників уже не слухаються. А вовк по черзі перестрибує через коней і збиває ворогів на землю — одного, другого... оце удар!

Але дивна річ: збиті з коней вершники, ледь торкнувшись землі, кудись зникають. А вовк — чи то пак, козак — жене наляканих коней далеко в степ.

Уже коні стали, як маленькі цяточки, вже й козака не видно.

— А тепер, соколику, лети до мами — і то якомога швидше! Бо зараз тут таке буде!

Поряд із Богданом ширяв у небі могутній сокіл з білим пір'ям на грудях.

— А що буде?

— Те, що ти бачив, — то лише розвідка. Зараз вони на гадюк обернулися і повзуть до Орди. Мені знак треба подати козацтву, щоби пильнували: Орда на Чорний шлях вийшла. Ну, лети, тебе вітер Степовий занесе, куди скажеш, а я — на курган. Ватру запалю, щоб хлопці побачили. А потім Сіверка покличу на допомогу, хай їх трохи поморозить, градом поб'є. Вони, поганські діти, холоду не люблять, ох як не люблять!

Козак-сокіл весело підморгнув Богданові і через праве крило різко пішов у піке. А теплий вітер на ім'я Степовий знову підхопив хлопця і поніс його кудись понад степом, і все мало не попід хмарами. Останнє, що побачив Богдан із соколиної висоти, — як біля підніжжя кургану раптом спалахнула широка смуга вогню і, випалюючи ковилу, стрімко помчала на південь, назустріч Орді.

А куди йому летіти? Богдан не знав. У цьому світі кнопочку не натиснеш. Крутилися у голові думки — і крутило ним, як пір'інкою, поміж хмарами, несло кудись, у світ незнаний і чарівний. Але не чужий.

ДРУГИЙ РОЗДІЛ

з якого можна зробити два висновки: по-перше, в польоті найголовніше — забезпечити м'яку посадку; по-друге, вмій змовчати, як не знаєш, що сказати

Козакові легко радити: «Лети до мами, і то якомога швидше». А куди йому, Богданові, летіти? Дорослі завжди так: сказав і пішов, а ти думай. До мами, до мами... а якщо мама в іншому світі? Хоча ні, це він, Богдан в іншому світі. Незнаному і чарівному. Але не чужому.

Спочатку він старанно махав крилами, доки вони не заболіли з незвички, а потім зрозумів, що перестарався. Бо теплі потоки повітря, які йшли від землі, не просто підтримували його в польоті, а навіть приємно колисали. «Лечу, як на планері», — подумав Богдан. Сам він, щоправда, на планері під хмарами не ширяв ніколи, але бачив не раз по телевізору. Диктор казав, що головне — не робити різких рухів.

Отой вітер, що козак називав Степовим, ніс Богдана вперед, як човен за течією ріки. Хлопець остаточно заспокоївся і почав роздивлятися: вгорі, високо-високо — білі хмари, як пір'їнки... А що там унизу?

А внизу пропливав пейзаж — знайомий і, водночас, незнайомий. Бо з одного боку, занесло Богдана не до Африки і не в амазонські джунглі. А з іншого боку, він поки що не бачив жодного міста. Та навіть не міста — жодної ознаки житла.

Про те, що люди тут бували, свідчили протоптані в степу стежки і навіть дороги. І от дивно — летить він уже довгенько, а досі не бачив жодної залізничної колії чи бодай звичайнісінького асфальтового шосе. Самі лише, як то їх батько називав, ґрунтівки, тобто дороги, протоптані кіньми і людьми, без ніякого тобі твердого покриття. Але де вони, ті люди? Чи бодай коні?

Машин, як здогадувався Богдан, у цьому світі не було. І решти ознак звичної йому цивілізації теж. Самі лише чорні плями від кострищ на узліссі невеликих гаїв. Потім Богдан пригадав обіцянку козака, що вітер занесе, куди треба. І заспокоївся. А вітер, наче почувши

думки хлопця, почав повільно стихати, і отоді внизу, немов із тіні, виринула криниця. Така, як у баби з дідом у селі. З журавлем і дерев'яною цямриною. Ще й відро дерев'яне. І жолоб, видовбаний із товстої колоди, щоб напувати худобу.

Земля навколо колодязя добряче стоптана, отже, люди мали бути десь неподалік. Богдан примірявся сісти на колодязну цямрину, але з незвички промахнувся і вдарився об мокру землю. Вдарився і раптом, несподівано для себе, знов обернувся на хлопця. Ледь втримався на ногах. Пробіг кілька кроків, махаючи руками, зупинився і тут почув за спиною чийсь сміх. Та що це всі сьогодні з нього сміються?

— Правильно, соколику, вдарятися треба об мокру землю. Бо на сухій тільки пір'я полетить. Тримайся ґрунту, то не впадеш. Об суху землю лише вовкулака вдаряється, але така його доля... Скільки не б'ється, а на людину повік не обернеться.

Біля криниці звідкілясь узявся дядечко, що був низенький на зріст, з довгими вусами, з батоном у руках, зодягнений у штани з білої цупкої матерії і довгу сорочку без коміра. Дядько був підперезаний поясом, щоправда, не таким широким, як у козака. Зате взутий у такі вигадливі сандалі зі шкіряних ремінців, що Богданові однокласниці аж пищали б за ними. А головне — за дядьком стояла пара волів з довжелезними рогами. Таких Богдан бачив тільки в підручнику з історії. Воли були запряжені у воза. Звідки вони взялися? Згори він наче їх і не помітив, хоча видивлявся добре. Суцільна чудасія. Проте раз у цьому світі немає залізниць і автобусів, то на чомусь же люди тут мають їздити?

А дядько з батоном уже вмощувався на передку воза:

— Ну, здоров, учений та недовчений, непривчений, нетовчений. Сідай. Підвезу, бо в ногах правди немає. Мабуть, налітався... крила не болять? Руки маю на увазі.

— З руками все гаразд, — поспішив запевнити Богдан.

— А ребра? Бо ж ти хвацько об землю вдарився.

— І з ребрами все гаразд.

Ребра таки боліли після невдалого приземлення, але Богдан вирішив про це не говорити. Заліз на воза і з задоволенням уместився в духмяному сіні. Дядько змахнув батоном, голосно вигукнув: «Гей, сірі!» Колеса зарипіли, і віз поволі рушив. Богданові одразу стало добре і затишно.

Востаннє він вилежувався на такому м'якому сіні на вишках у діда з бабою. Ой, коли ж це було? У першому класі! Аж страх подумати, скільки років минуло. Проте волів у селі точно не було. Навіть сіно привіз на причепі заляпаний багнукою трактор, начадівши у дворі так, що лише надвечір запах підсохлої трави перебив отой дизельний сморід. І на тому всі сільські спогади Богдана закінчилися, бо наступного року мама закомандувала на курорт, і наступного... а потім, сказали дорослі, почалася якась криза, і далі Гідропарку сім'я вже нікуди на природу не виїжджала.

Богдан тихенько скубнув пучок прив'ялої конюшини, розтер і підніс до носа. Нічим, крім сонця і трави, не пахло.

Дядько ще раз гукнув на волів, круторогі поволі вивели воза на дорогу і потягли собі, мотаючи головами та відганяючи хвостами набридливих мух. А Богдан уже вдруге сьогодні почув:

— То чий ти учень будеш?

Богдан хотів було назвати прізвище свого класного керівника, але подумав, що навряд чи в цьому світі воно щось важить. І тому відповів непевно:

— Та так... вчусь потроху: то в того, то в того.

Дядько почував потилицю руків'ям пужална.

— То непорядок, бо я ж кажу: вчили — недовчили, товкли — недотовкли. Хлопець ти здібний. Але невмілий... об землю добряче вдарився. Ледь памороки не забив. Та не скаржишся — вже молодець. Запам'ятай: то не штука літати, а штука — сідати... Хоча раз ти не десь у степу, а коло цієї криниці перекинувся, то... зроблю я добре діло. Одвезу тебе в справжню науку. Потім ще мені дякувати будеш.

Богдан задер носа, бо хвалили його нечасто. Їхній «класний» десять разів на день повторював, що коли їх, бовдурів, хвалити — і навіть заслужено, — то завтра вони, невдячні,

запізняться на урок, післязавтра взагалі не прийдуть до школи, а через тиждень директору подзвонять з інспекції у справах неповнолітніх... далі озвучувався повний перелік злочинів, які вчинять невдячні бовдурі. І все закінчувалося записом у щоденнику стосовно запрошення батьків на чергову розмову з «класним».

Як добре, що і школа, і дорослі десь далеко-далеко, а він, Богдан, у тому світі, де його, нарешті, хвалять. Хлопець запишався, потім задрімав і не помітив, як степ змінився на ліс. Чим далі, тим дерева ставали вищими, а гущавина — темнішою. А потім якось одразу і воли зупинилися, і поночіло. Ще було видно волячі хвости і найжджену дорогу. Ліворуч і праворуч на узбіччі лише вгадувалися кущі. Хоча дорога була вузькою: розїхатися двом таким возам, як їхній, та й край.

Далі пішло, як у одній Вітьковій аркадній грі: темрява все густішала і густішала, нарешті стала зовсім непроглядною, а з неї з усіх боків щось голосно заверещало, засичало і зареготало. «Нічого собі, жашок», — подумав Богдан. Як би його, це кіно, вимкнути? З темряви шугонула згряя вороння і, глузливо каркаючи, пронеслася над возом. Богдан аж укляк.

— Не каркай на людей, бо самого обкаркають, — буркнув дядько вслід зграї, — тьху, нечисть! І звідкіля воно взялося? До лісу доїхали — нічого ж не було... соб, сірі. Чого стали?

Воли у відповідь заревли, важко засопіли, напружились, аж зарипіло дишло, але воза з місця не зрушили. Тим часом невидима нечисть почала ще й підвивати, а в кущах понад самою дорогою замиготіли, забігали зловісні сині вогники.

— Нікуди не дінешся, треба Миху кликати. Бо самі ми з чортячої драговини не вирвемося.

Дядько підвівся на возі, озирнувся, приклав долоні до вуст і загукав:

— Михо, Михо, рятуй! Поможі нечисть подолати!..

Нараз замовкли глузливі голоси, і зловісні вогники полетіли десь углиб лісу. А потім звідкись вискочив світлий пес — та де там пес, вовк! — і видихнув струмисько полум'я. Темрява почала згортатися і ховатися поміж дерева. Вовк перескочив через дорогу і погнався за нею, припалюючи струменями вогню.

Водночас віз зарипів і рушив. Спочатку повільно, а потім швидше, так, що воли перейшли з ходи на біг підтющем. І тут Богдан почув, що вже якийсь час ззаду хтось сопе. Він обернувся — і отетерів. Двоє великих бурих ведмедів, звівшись на задні лапи, передніми пхали воза. Ще й переглядалися, наче перемовляючись. Земля під колесами стала твердою, воли вже не ревли, віз котився, наче сам по собі, і ліс закінчився якось одразу. Дядько зупинив сірих, зіскочив на землю, скинув з голови бриля і низько вклонився лісові:

— Дякую тобі, добрий Михо, за допомогу! І слугам твоїм дякую, що людям допомагають. Я твого добра ніколи не забуду.

Ведмеді, перевалюючись з боку на бік, дочували до узлісся і зупинилися. Богдан міг би присягтися, що там, за кущами, на якусь мить виринула висока кремезна постать, схожа на козака з кургану. Тільки у цього, лісового, шапки на голові не було, а з маківки звисав сивий оселедець. Об ноги Михи терся отой величезний світлий вовк, що темряву ганяв. Але це було якось мить, бо війнув вітерець, затріпотіло листя — і все зникло: і кремезна постать, і вовк, і ведмеді. Дядько знову гукнув на волів, віз покотився вже без ведмежої допомоги.

— Я таких ведмедів ще не бачив, — признався Богдан, — зовсім, як люди. І очі у них розумні.

— Бачиш, соколику, оті ведмеді і рід їхній увесь справді колись людьми були. Але дуже вже негостинними. Таким до всіх байдуже, аби їм було. Самі в лісі жили, полювали, ягоди збирали, але допомагати нікому не хотіли. Навіть сиротам малим. От Миха їх і покарав, обернув на ведмедів. Тепер вони йому і людям слугують.

— А той світлий вовк — він теж був людиною?

— Вовк? То теж перевертень, але не вовкулака. Бо вовкулаку можна знову людиною зробити: досить лише назвати його власним людським іменем чи мотузку, що він на ший носить, розірвати. А цей, якого ти бачив, перекинчик до кінця днів своїх. Таких у Михи ціла згряя. Так, були колись людьми.

— Людьми?

— Так, але не нашими. Десь дуже здалеку прийшли, волхви казали, що аж з-поза тих гір, що край степу. Злі дуже були, варварами звалися. Почали нападати на предків наших, добричів, хати палити, поля витоптувати. Всіх убивати, дітей навіть.

— А чого ж наші не боронилися?

— Бо добричі — не воїни, а люди лісу. Звірину полювали, бортниками добрими були. Бджоли їх слухали. От Перун добричів і захистив. Послав із неба блискавку і обернув варварів довічно на вовків. Ще й віддав Мисі, аби він за ними наглядав, як вони гріхи свої спокутують.

Від побаченого і почутого у Богдана крутилася голова. Хто такий Миха, він сяк-так зрозумів. Напевне, це тутешній лісовий бог, якого нечисть боїться, а звірі слухаються. А от хто такий Перун? Наче чув або читав колись, та ніяк не пригадується. А запитати у дядька побоявся, ану й цього разу чайником обізвуть, чи як там — недовченим-нетовченим...

Богдан тихо похилився на сіно і знову закуняв. Устиг лише подумати: «Що це зі мною таке, що увесь час на сон тягне?» Прокинувся він уже не на возі, а під деревом, у холодочку, вкритий рядном. Віз стояв під стінкою веселої біленької хати, критої очеретом, воли щось жували собі в затінку... чого б і собі пожувати? Тут і дядько, наче почувши внутрішній голос Богданового шлунку, виніс із хати глиняну миску, глечик і окраєць хліба, загорнутий у полотно. У мисці був мед, у глечику — холодне молоко. Богдан од таких ласощів ледь слинкою не похлинувся. Дядько спокійно перечекав, доки хлопець вгамує голод, аж тоді поцікавився:

— Звідки на рівній дорозі чортова драговина взялася, що ми ледь не потонули, — то мій клопіт. А от звідкіля тебе на мою голову вітром принесло, то вже цікаво. Бачу, що здалеку, бо втомився ти добряче.

Богдан заховався за відмовкою, яка не раз рятувала його в школі на уроках:

— Не дуже пам'ятаю, бо голова крутиться.

— То з незвички, а можливо, й нечисть лісова трохи поробила... Пішли до хати спати, а завтра я тебе до Оха відвезу. Він скаже, що з тобою робити: чи в нього залишитися, чи додому повертати. Назад дорогу ще не забув?

— Здається, забув...

— Е, викинь з мислі, що тебе тисне. Ох тільки пальцями клацне — і ти вже там, де треба.

«Я вже один раз клацнув, — подумав Богдан. — І де опинився?» Але промовчав, бо якщо завтрашній Ох — це той, що з бабусиної казки, тоді ой! А можливо, цього разу буде та кнопочка, що треба? Наразі Богдан скористався дядьковою порадою: викинув з голови все, що його гнітило, подякував за вечерю, допоміг зібрати посуд і пішов до хати. Дядько постелив йому на лавці під вікном, вкрив рядниною і сказав, що піде заведе волів до стійла. В хаті приємно пахло сухою травою, зв'язаною в пучечки і підвішеною до сволака. Сон прийшов швидко. Хлопець навіть не чув, як повернувся господар хати.

ТРЕТІЙ РОЗДІЛ

у якому Богданові знову доводиться більше мовчати, аніж говорити, більше прикидатися, ніж діло робити

Прокинувся Богдан якось одразу. На широкій лаві коло печі сопів господар. Надворі було зовсім темно, лише через вікно зазірала одна чи дві зірки. Серце Богданові калатало, тому спочатку здалося, що він ще спить і десь там уві сні чує жіночий голос.

— Дядьку Якове, — кликала незнайома, — дядьку Якове, де ви там? Озовіться.

Богдан зрозумів, що він не спить, а жінка з темряви кликала далі:

— Хлопчику, як там тебе? Збуди дядька. Скажи, кличуть його, хай озветься.

Богдан відкинув ряднину, встав з лавки. Але перш ніж будити дядька, визирнув у вікно. Місяця на небі не було, хмара закрила і ті дві зірки, що зазірали через шибу. Темно,

хоч у око стрель, а від того жіночого голосу ще й моторошно. Вона стояла десь зовсім поруч і кликала так жалібно його, Богдана, мовляв, дядькові Якову треба щось важливе розказати.

Богдан уже розкрив рота, аби відповісти, що він усе чує, але широка мозоляста дядькова долоня міцно затисла йому півобличчя.

— Цить! — прошепотів дядько на вухо. — Ані пари з вуст. То не людина нас кличе. То Мара. Озовешся — і нікуди більше не поїдеш. Тебе зранку повезуть на цвинтар, до ями. Тож лягай і спи. І не бійся: вона тільки до першого півня бродить. А як він закукурікає — Мара здимить. Тільки чого це вона до мого хутора прителіпалася? Знає ж, що я на її хитрощі навіть спросоння не піддамся. Можливо, на тебе око поклала? А що — парубок нівроку...

— А яка вона, дядьку?

— Хто знає. Вдень її ніхто не бачив. Вона свою ворожбу попід хатами вночі носить. Хто з дурної голови до неї обізвався, та ще й надвір вийшов, щоб роздивитися, той уже нічого не розкаже. Хоча волхви твердять, що вона здаля навіть зовсім не страшна. От тільки мертву голову з собою під пахвою носить. Та очі в неї синім полум'ям горять.

Богдан уявив собі цю картину: мертва голова, очі горять... нічого собі, не страшна!

— А сестричку її, Марену, можливо, колись і побачиш. Ця добра до людей. Як довго дощу немає, то люди її просять, щоби послала. І вона посилає, і нічого за те не вимагає. У богів, як у людей: батько один, а діти різні.

Богдан уже зрозумів, що дядько Яків відволікає його увагу, аби він бодай випадково не озвався, бо Мара продовжувала викликати їх із хати.

— А хто у Мари з Мареною батько?

— Та Чорнобог, не на ніч будь пом'янутий. Од нього самі нещастя та лиха. Мара вся в татуся.

Тут нарешті закукурікав спросоння півень, Мара востаннє вигукнула: «Ех, дядьку, дядьку...» — і замовкла. Богдан полежав ще трошки, вслухаючись, як калатає серце. Думав, що більше не засне після тої розмови, та й після всіх сьогоднішніх пригод, але недаремно його мама Соньком-Дрімком дражнила. Заснув...

Прокинувся він од чийогось погляду. Спав би ще, та на додачу якийсь настирливий комарик награвав на сурмі «підйом» просто над вухом.

— Киш, комаридло! — відмахнувся Богдан і сів на лавку. По хаті весело бігали сонячні зайчики, і хотілося думати, що страшна Мара вночі не приходила, а просто наснилася. Дядька Якова у світлиці не було, зате на лаві сидів хлопчик років п'яти-шести у світло-сірій одежині й хилитав босими ногами. Богдан зрадів — хоч якась, та компанія:

— Привіт! Я — Богдан. А ти хто?

Хлопчик продовжував гойдати ногами й усміхатися. В його кучерявому волоссі заплуталась і дзижчала бджола, проте малого це чомусь не хвилювало.

— Ти що — німий? — здивувався Богдан.

Зарипіли двері. Богдан повернув голову і побачив, що то дядько Яків. А коли знову глянув на лаву, то кучерявого малого там не було. Лише якась кошлате сіре кошеня вигинало спинку та точило кігті об дерево. Потім пирхнуло і шмигнуло у відчинені двері.

— Ой, — здивувався Богдан, — дядьку Якове, а де малий?

— Малий? — перепитав дядько і визирнув у вікно. — А он, по двору ходить.

Богдан подивився й собі — і онімів. Двором ходив маленький дідок з довгою сивою бородою і таким же нечесаним волоссям. У руці він тримав костурця, яким обстукував кілки у плоті. Піймавши Богданів погляд, дідок усміхнувся, показав йому язика і миттю обернувся на сірого баранчика.

— Бе-е-е, — сказав баранчик і подався за хату. Як тільки він щез за рогом, залопотіли крила, з-за хати вилетіла величезна сова і сіла на комині, лупаючи жовтими очима. Богдан ще не встиг закрити рота, як сова змахнула крилами, підскочила і раптом... гавкнула. Богдан так і застиг з розкритим ротом, бо по стрісі замість сови скотився клубочком сірий песик, відважно приземлився на всі чотири лапки і шмигнув у стійло до волів.

Дядько Яків весело зареготав:

— От я й кажу, не можна такому, як ти, недовченому-нетовченому самому, без дорослих, у характерника бавитися. Ти що, домовика не впізнав? Він у мене без людей скучив, от і вирішив показатись у всіх подобах. Бо на хуторі все тільки я та я... і ще воли. Ти його не бійся, він добрий. Волам свіже сіно носить, он паркан полагодив, доки мене не було. А головне — всіляку нечисть ганяє, щоб до хати не залізла, поки хазяїна немає. Все мріє Мару налякати. Якось простяг через стежку мотузку, щоб вона перечепилась і впала. Щоправда, перечепилася не Мара, а жінчина кума, що по мед приїхала, але великої різниці немає. Така ж чорнорота й око лихе. Ну, вмивайся, соколику, поснідаємо та й будемо запрягати. Бо доки ти третій сон додивлявся, я вже все Охові передав. Він на нас уже чекає.

Песик як зник у стійлі, так більше й не показувався. Тільки коли Богдан із дядьком закінчували снідати, у прочинені двері повагом увійшла велика чорна курка, зміряла обох поглядом з голови до ніг, стріпонулася, щось просокотіла і почимчикувала під піч. Богдан навіть не перепитував, що то є, бо сам здогадався.

Коли пішли виводити волів, вони чомусь почали впиратися. Дядько Яків обійшов сірих навколо, вдарив руками об поли і пообіцяв комусь якогось Пека:

— Ой, лишенько нечесане! Взяв би краще борону та розчесав бороду. Нудьгує воно, бачите! Людям їхати треба, сонце он уже де, а воно вузлики в'яже. От не побілимо тобі піч у суботу — покрутишся.

Богдан зазирнув, куди дядько показував — і пирснув зо сміху: волячі хвости були зв'язані докупи мотузком, а кінці ще й вив'язані химерним бантиком. Дядько розплутував «прикрасу» і бурчав:

— Це він мені за те, що окропу йому в печі не залишили. Не любить, коли нічим горло промочити. Ну, постривай, не побілю в суботу твою піч — будеш знати.

— А до чого тут піч?

— Бо він на ній вилежуватися любить, а якщо пічка не побілена, то мусить спати на лаві або на долівці у закутку.

Нарешті волів запрягли, точніше, запрягав дядько Яків. А Богдан робив вигляд, що вишукує, чи не нав'язав десь домовик ще бантиків. Відчинили ворота, дядько вже збирався вмотитися на передок, та раптом ляпнув себе долонею по лобі і вигукнув:

— Добре, що згадав! Це ж нам через річку їхати. Треба зелень-лепеху взяти.

— Навіщо?

— Як то — навіщо? От у вас від Звіра, що в річці живе, яку траву сиплють?

— У нас, у Києві?

— А, як ти з Києва, то можеш і не розказувати. Ви там Звіра нечуйвітром відганяєте. Хороше зілля. Але лепеха краща. Ну, рушаймо, бо що нині втече, завтра не піймаємо. Гей, рябі, чого заснули?

Як уже відїхали від хати далеченько, Богдан озирнувся. Йому здалося, що з хати через вікно визирає все той же кучерявий хлопчик. А можливо, то просто сонячні зайчики на склі грали.

ЧЕТВЕРТИЙ РОЗДІЛ

з якого зрозуміло: не все те, що сіре — вовк, і не все те, що в річці живе, — риба

Яке зілля краще — лепеха чи нечуйвітер — Богдан, як хлопець міський, сказати не міг, бо не знав навіть, яке воно. Крім конюшини, полину та ще ковили, що її колись батько засушеною з відрядження привіз, усе решта для нього було просто трава. Але ні, ще ромашку мама заварювала, коли Богданові дитячі болячки лікувала. Та те, що лежало в мішку під його головою, пахло дуже приємно. Воли, знай, тягли собі воза, дядько Яків їх не підганяв, сонце не пекло, легенький вітерець не здіймав пилюку. А повітря не пахло ані бензином, ані асфальтом, як у місті... Краса!

Богдан лежав на возі й розмірковував, що світ, куди він втрапив, загалом гарний, але дуже вже несподіваний. Жодна комп'ютерна «стрілялка» з ним не зрівняється. Козак,

поганці, вовки, Мара, домовик... і Миха... а про якого ще Звіра дядько казав? Запитати чи промовчати? Дядько сам озвався:

— Ну, соколику, що мене Яковом звать, ти вже чув. А тебе ж як? Усе не питаю. Бо то погань у лісі заважала, то Мара крутилася. А зараз зайвих вух немає, можеш казати.

— Мене Богданом звать, а просто — Даня.

— Ти у мами старший чи молодший?

— Старший. І молодший. Бо більше нікого немає, один я.

— Правильно я здогадався, — похитав головою дядько. — Раз ти у батьків один, то справжнього імені не мусиш називати. Хай буде Богдан, Богом даний... От звідки у тебе до характерництва талант. Але ж учитися треба. Вчитися...

Богдан подумав, що дорослі в усіх світах однакові. Тільки й знають — учитись, учитись. Але вголос цього не сказав, відповів натомість:

— Я вчуся, дядьку Якове. Тільки ще багато чого не вмію. От і до вас через це втрапив.

— Не кажи «не вмію», а кажи «навчусь». І не вважай, що через «щось» втрапив. Бо це не «щось», а Той-хто-над-нами всіма вирішує, де кому бути. Ну, а як чого не знаєш, то питай.

— Питаю, дядьку. Чого той вовк, що вчора темряву в лісі розігнав, знову людиною не стане? Бо я бачив, як один козак спочатку вовком обернувся, а потім соколом, і знову людиною.

Дядько озирнувся і з повагою глянув на Богдана:

— О, так то ти із самим козаком Мамаєм зустрічався! А я думаю, чого це мене вітер Степовий до колодязя завернув, хоча й воли пити не хотіли. Ну, Мамай — то справжній характерник. Він не те що соколом чи горностаєм обернутися може, а навіть мурахою, як треба. Колись мишенятком прикинувся, прошмигнув до поганців у стан і всі тятиви у луків поперегризав. Уранці козаки налетіли, бусурмани за луки — а ними хіба що гедзів від коней відганяти можна. А вже стрілу на льоту піймати — то для Мамає дитяча забавка. Зате від його стріли ще ніхто ухилитися не зміг. Недаремно до нього Ох найкращих учнів своїх посилає.

— Я знаю... тобто я сам бачив, як Мамай із лука стріляв.

— Воно й справді, краще один раз побачити. А тепер про вовків послухай. Як ти з Києва, то у вас там цього добра немає. Хіба що попід валами. Як характерник на вовка перекидається — то одне. Вдарився об землю — вовк. Знову вдарився — людина. Або пташка чи навіть муха, як захоче. А є ще вовкулаки. То інше. То або наврочено людині злим чародієм, або інший вовкулака його вкусив. Або за гріхи великі його на рік на вовка обернули. А буває, від великої туги обертаються. Я колись від кума пізно йшов, ніч темна, місяць за хмарами, бреду навпомацки. Коли чую: хтось мене доганяє. Обернувся — якась постать. Чи то звір, чи то людина навпочіпки.

— Злякалися?

— Та ні, я спершу на кума подумав. Бо він у мене жартівник. Бувало, змолоду одягне кожуха навиворіт і дівчат на вулицях увечері лякає. Я придивився: ну точно кум у кожусі. Бо у вовка задні ноги колінами назад, а тут коліна вперед, як у людини. Кажу: «Степане, що за жарт, я ж тобі не дівка, і ти вже не парубок». А воно так жалібно заскавчало, вдарилось об землю і стало на рівні ноги. Тут місяць з-за хмари вийшов, дивлюся: добрий Боже, Степан, та не той.

— А який же?

— Не кум, а парубок із сусіднього села. У нього третього літа поганці наречену вкрали, він з рік побивався-побивався, аж почорнів весь. А потім десь зник. Виявляється, він з того горя на вовка обернувся. Оббігав увесь степ, шукав. Та так і не знайшов. Ходити б йому до смерті у вовчій шкурі, якби я випадково його на справжнє ім'я не назвав. Він мені: «Спасибі, дядьку, що пізнали». А я йому й «на здоров'я» сказати не можу — заціпило. А тебе б не заціпило?

Богдан спробував уявити себе на місці дядька Якова і не зміг. Навіть після того, що вже встиг побачити у цьому дивному світі. Ну, наприклад, чи зміг би він без страху йти кудись у повній темряві? Адже у Києві, приміром, навіть серед ночі хоч один ліхтар на всю

вулицю, але горить. І лампочки у під'їздах увімкнені. А в магазинах, навіть замкнених, як правило, охоронці сидять. Лець щось недобре помітять — одразу в міліцію дзвонять. Запитати б у дядька, хто у них замість міліції, та він, напевне, і слова такого не знає.

А дядько Яків наче прочитав думки Богданові, бо продовжив пояснення:

— Миха. Він за порядком слідкує. Ну, а ті вовки, які Мисі служать, перекинчиками називаються. Їх не наші, людські чаклуни обернули на звірів, а сам Перун своєю блискавкою. На що вже Миха сильний, що всі звірі його бояться і підкоряються, але й він цю зграю не розчаклує. Вони назад на людей обернуться лише тоді, коли Перун захоче. А він не поспішає, бо на них, коли вони ще варварами звалися, найстрашніший гріх ліг — безвинна кров. То ж так: хочеш бути людиною — не гріши.

Воли у дядька Якова були вчені, бо коло річки зупинилися самі. Обидва береги були пологі, і крізь чистісіньку воду просвічувалося дно. Тільки на тому боці від густих очеретів лягла чорна тінь.

Від великої плакучої верби на тому боці річки почулося пискляве: «Хі-хі!» Гілки загойдалися, між них визирнуло дівчаче обличчя з розпущеним зеленкуватим волоссям.

— Дядьку Якове, дядьку Якове, — тоненьким голоском завело дівча, — а йдіть до нас, пограємося в довгої лози...

— Е-е-е... і не соромно тобі? — докірливо зітхнув дядько Яків. — Уже не тільки вночі, а й серед білого дня людям спокою не даєш?

— А що робити, як мені нудно? — закопилила губку зеленоволоса дівчина. — Вдень не спалося, бо на березі якісь коні дуже вже копитами тупотіли...

Дівчина почала розгойдуватися на вербових гілках і заспівала:

Ой до мене Яків приходив,

Коробочку раків приносив.

А я тії раки забрала,

А Якова з хати прогнала!

— Дращись, дращись, — махнув рукою дядько Яків. — Скажи краще, чи там у воді немає поблизу коркодима?

— А от і не скажу, а от і не скажу!

— Ну, постривай! Матимеш ти від мене на свій Великдень не коровай, а в'язанку сухої осоки.

— Ви краще, дядьку, хлопця свого бережіть. Він у вас у суботу народжений. А я вже собі якось ради дам, навіть без вашого короваю.

Дівчина зістрибнула у воду, здійнявши цілу хмару бризок, почала перекидатися у воді... і тут Богдан побачив, що у неї не ноги, а великий риб'ячий хвіст.

— Русалка!

— Ясна річ, русалка. Яка ж іще дівчина буде отак от косами неплетеними замітати і старших дращити? Але пильнуй. Не інакше, як Звір таки десь поруч. Бо русалка правди ніколи не говорить. Якби сказала, що він тут, то насправді, найімовірніше, десь далеко.

— А якщо запевнятиме, що немає...

— То так і видивляйся його під берегом. Але ж хитрюща: знає, що я її давно розкусив, от і морочить голову — «не знаю, не скажу...»

Дядько зняв з воза мішок із зіллям і почав розкидати його по воді, промовляючи:

— Хай нас Бог рятує на кожному броді й переході.

І лише коли течія рознесла зілля по всьому плесу, дядько погнав волів у річку. Тут справді був брід, бо колеса поринали у воду неглибоко. Однак дядько продовжував просити Бога про порятунок і кидав лепеху на обидва боки. Віз уже наближався до протилежного берега, коли Богдан побачив, як раптом заворушилося те, що він вважав тінню від очеретів. Спочатку темна пляма одірвалася від краю води і повільно попливла на середину річки. Потім вода завирувала, почувся гучний плескіт, а за ним — шипіння. Біля самого воза повільно виринуло чудовисько з головою якогось страшного ящера на короткій шії. Воно спиралося на товсті передні лапи і роззявляло зубату пащу. Довгий чорний хвіст бив по воді так, що вона одразу стала каламутною.

— Крокодил! — заволав Богдан, сам собі не вірячи. Але який крокодил, це ж не Африка! Нічого собі, забавка. Хлопець ухопив пужално і почав шмагати ним по воді — а раптом хвостатий злякається.

Той не злякався. Але наче здивувався, бо з місця не зрушив, тільки ширше роззявив свого ротяку. І тут дядько Яків зірвався на ноги і жбурнув рештки зілля разом з мішком просто у звірину пащу. Чудовисько заклацало зубами, закрутило головою і хвостом, а потім різко пірнуло під воду. На поверхні залишилася сама лепеха, яку тихо зносило течією. Тим часом воли витягли воза на берег і, не зупиняючись, рушили подалі від небезпеки.

— Ну що, впізнав коркодима? А я думав, ти його ніколи не бачив. Бо там у вас, коло Києва, їх уже давно попереводили. Це ще в нашій глушині здибати можна.

— Та чого ж, бачив. Щоправда не в річці.

Богдан хотів сказати, що в зоопарку, та згадав, що дядько Яків, певне, і не знає, що це таке.

— Одного колись упіймали, та й то далеко від Києва, а зараз у клітці тримають, щоб люди дивилися.

— Вам легше. Старі люди кажуть, що колись їх багато було по річках та озерах. Часом навіть на берег виповзали, особливо вночі. В села заповзали, худобу крали просто зі стійла. А вже вершника у річці втопити чи роззяву за ноги з воза стягти на броді — то для коркодима забавка. Один рятунок — без зілля та заклинання до річки не рипатися. А воду пужалном ти добре шмагав. Треба буде й собі спробувати... але я ось про що думаю: що ж то за коні на березі так тупотіли, що русалок побудили?

Річка разом з чудовиськом залишилася далеко позаду. Коркодим, коркодим... е, та у батька ж є приятель полковник Коркодим. Він сам дивувався, звідки у нього прізвище таке чудернацьке: наче ж українець з діда-прадіда. А воно он що насправді.

Небезпечний брід залишився далеко позаду, дорога йшла через величезне поле. Воли заспокоїлися і вже не крутили злякано головами, а сумирно тягли воза.

— Синку, а ти й справді у суботу народився?

— Якого числа — пам'ятаю, — зніжковів Богдан. — А якого дня... я про це навіть не питав.

— Батьки теж не казали?

— Та якось і мови не було. А це важливо? Що русалка сказала?

— А ми зараз перевіримо. Глянь, будь ласка, о-о-он туди, ліворуч. Що бачиш?

— Два... ні, три кущики серед степу. Невисокі. Два видно, а третій ледь розгледів понад травую.

— А більше там нічого немає?

— Зараз... дівчина якась ходить, доросла. Квітки зриває. Здається, вінок плете.

— Таки правду русалка казала. Бо то не дівчина, а її сестра, теж русалка, але польова. Мавкою звать. А її просто так не побачиш. Як і лісову мавку, і карпатську нявку. Звісно, якщо ти не в суботу народився.

Котра була година, коли здалеку почувся стукіт копит, того Богдан не знав. Його годинник зупинився, як тільки він потрапив до цього світу. Тобто не просто зупинився, а навіть цифри на циферблаті згасли. От тобі й японська електроніка. Дивно, що годинник не загубився в усіх цих перетвореннях з людини на птаха і назад. Але що не витримав — то точно.

До стуку копит додалось іржання коня, Богдан озирнувся — кілька вершників доганяли воза. Вже видно було навіть, що, попри літо, вони були зодягнені у безрукавки з якогось довгого хутра. І гострі шапки на головах теж були прикрашені пухнастими хвостами якогось звіра.

— Дядьку, а ви на вовка оберталися вмісте?

— А навіщо?

— Та он, доганяють якісь кудлаті.

Дядько озирнувся і зупинив воза. Бо й справді: чи далеко втечеш на волах від коней. Зупинились і вершники. Один з них дістав із-за спини лука і натяг тятиву. Стріла свиснула і вп'ялася жалом у дерев'яне ярмо. Дядько Яків, не втрачаючи спокою, повагом зліз на землю.

— А ото вже зайве, хлопці. Я таких натяків не люблю. А якби у вола вцілів? І взагалі, чого це ви, кудлаті-волохаті, так далеко непоміченими забігли? Куди ж козаки дивилися? Хіба, можливо, ви ночами пробиралися?.. А, так он хто коло броду ховався і русалок побудив!

Вершники не зрушили з місця, тільки почали про щось стиха перемовлятися поміж собою, позираючи на воза. Не інакше, як дядьків спокій збив їх з пантелику, бо перемовившись, почали крутити головами і вдивлятися у далечінь, прикриваючи очі дашком долоні від сонця. А дядько заходився скидати ряднину, під якою виявилася товста колода. Богдан одразу зрозумів, що вона порожня всередині, бо дядько Яків без особливих зусиль поставив її руба. При цьому він примовляв:

— Бачили поганські очі, що купували, тепер їжте, хоч повилазьте. Кажеш, хлопче, на вовка обертатись? А навіщо? Ще котрийсь стрілою ненароком поцілить. Нам Божа муха допоможе. Вона отаких кудлатих-непроханих, що на чуже зазіхають, страх як не любить.

І з цими словами він витяг із колоди товстий кілочок, заткнутий ближче до споду, і лагідно промовив:

— Царице-Матко, будь здорова, наставляй своїх діток на працю! Час тобі господарити, ладу давати Божим мухам. Щоб лихі люди зла не ворожили.

Всередині колоди щось знайомо загуло, і з отвору витік струмочок золотавих бджіл. Вони струсили крильцями, сердито задзижчали і брунатною хмаркою злетіли вгору. А за мить чужинські коні, не слухаючи вершників, стали дибки, закрутили головами, а потім рвонули шаленим галопом у той бік, звідки примчали. Два вершники навіть злетіли на землю і з жалібним вереском побігли вслід, на ходу відмахуючись руками від розсерджених бджіл. А дядько весело реготав:

— Куди ж ви? Куме, куме, дурний твій розуме — за сім верст та в мед іти! Не люблять вас Божі мухи: і тих, хто кричить та скаче, та й тих, хто руками, як вітряк, махає. А кінського поту, то просто не терплять.

Бджолина хмарка повернулася до воза, і золотавий струмочок знову слухняно влився у вулик. Дядько Яків лагідно погладив колоду і промовив:

— Спасибі тобі, Царице-Матко! Добрим медом супостата почастивала, старого і малого порятувала. Хай тобі буде щаслива весна, щасливе літо.

Він заткнув кілочком колоду, вкрив рядниною, воли смикнули воза і рушили.

— Ти не думай, соколику, що оті поганці кепсько з лука цілять. Ні, то у них знак такий, мовляв, було твоє — стало моє. Тепер я твій господар, а ти мій раб. А вчинили б ми спротив, то перебили б нас, як перепілок. Спасибі Цариці-Матці та її бджолам. І все ж дивина: яким таким робом оці чужинці так далеко непоміченими пробралися? Добре, якщо то лише розвідка. А як десь поряд Орда крутиться? Ні, Орду козак Мамай не пропустив би.

— Дядьку Якове, а мені Мамай казав, що Орда на Чорний шлях вийшла.

— Коли?

— Зараз... учора! Якраз перед тим, як мене вітром до вас занесло.

— Стривай, хлопче! Щось воно не до ладу... бо навіть якби поганці справді на Чорний шлях в Україну вийшли, то за добу вони би сюди не дісталися. А потім... зачекай... у тої Орди, що від моря через Степ до нас час від часу проривається, на вояках одяг не такий. У нас яка зараз пора?

— Літо, дядьку.

— А у них зима — он шапки хутром оторочені. Ні, це якісь чужі, досі незнані. Ой, волики, волики, перебирайте ногами швидше, бо дід Ох чекає не дочекається. І боюся, не здогадується, що ми йому, крім нового учня і колоди з бджолами, привеземо.

Бджоли ще трошки подзижчали у своїй колоді, напевне, ділилися враженнями про сутичку з ворожими вершниками. А потім затихли. Сонце здіймалося все вище, і воли

почали зітхати, як це роблять люди, які дуже втомились, але соромляться в цьому зізнатися. Дядько Яків глянув на небо і сказав:

— Нічого, волики, нічого, коло кринички відпочинете...

— Ну, що ж він натиснув, отой чайник? — відмінник Вітько сидів перед комп'ютером і мало лікті не гриз од досади. Це ж треба — вирішив похвалитися перед однокласником. Ну, повипендрюватися трошки, мовляв, учись, чайнику, в розумної людини. А цей Даня-Богдана — руки б йому повідбивати — щось натиснув непомітно, і маємо, зтягло у віртуальний світ. Незабаром чайникові батьки почнуть дзвонити: «Чи не у тебе, Вітю, часом, наш синочок?» Що він їм скаже? «Зайдіть, подивіться, що ваш Даня у віртуальному світі виробляє? Його, вибачайте, туди, як пілососом, засмоктало, зі шнурками й годинником».

А головне, чому тільки Богдана зтягло — ось що пекло Вітькові найбільше. Адже сиділи поряд, він навіть ближче до екрана. А тепер Даня там термінатора зображає, а він, Вітько, мусить за цим спостерігати, а сам удіяти нічого не може. Бо комп'ютер раптом завис і на жодну Вітькову команду не відповідає. Тепер сиди тут, як пес коло будки. Стережи, щоб машину ніхто випадково не вимкнув, бо невідомо, що тоді з Богданом станеться і чи вдасться знову до того світу зайти. Ні, тільки подумайте: люди там, у віртуалі, спокійнісінько на звірів та птахів обертаються, чудовиська швендяють, як у себе вдома. А Богдана, цього трісчника нещасного, там нахваляють та ще й до якогось Оха везуть — як особливо здібного. Оце вже фантастика!

Вітько гірко зітхнув, пробігся пальцями по клавіатурі, поторсав навушники — ніякої реакції. Залишалося сидіти і дивитися.

П'ЯТИЙ РОЗДІЛ

у якому розповідається про Охову криничку та живого винищувача з трьома фюзеляжами

Богдан уже вкотре подивувався, який то дивний світ і які дивні люди в ньому живуть. От, приміром, дядько Яків щойно сказав: «Незабаром криничка буде». А звідки він дізнався? Навкруги степ — і попереду, і позаду, і з боків. Висока трава і кущики де-не-де. Немає за що оку зачепитися.

Пригадав, як усім класом їздили до Білої Церкви на екскурсію. Так там уздовж траси на дороговказях усе написано: і скільки кілометрів проїхали, і скільки залишилося, і де найближча заправка, і за скільки метрів від шляху кав'ярня чи лікарня... тільки встигай читати. А в цьому світі ані дороговказів, ані годинників, а люди чітко знають, що, де й коли.

І справді, за кільканадцять хвилин зелена пляма вдалині перетворилася на затишний густий гайок навколо криниці з журавлем. Як і та, перша, коло якої Богдан стрівся з дядьком Яковом, ця криниця і журавель були зроблені з самого дерева, без єдиного шматочка металу. Дерев'яним було і велике відро зі сплетеними з лози обручами.

— Витягни, Богдане, зо два цеберка води, налий до колоди, поки я волів розпряжу. Відпочити їм час. А потім і ми перепочинемо.

Отут Богдан оцінив усю зручність прадавнього винаходу — колодязного журавля. Бо хоча і порожній цебер був важенький, а з водою й поготів, однак, завдяки противазі, зробленій із шматка товстої колоди, хлопець дістав воду з колодязя без особливих зусиль. Воли із задоволенням занурили морди у чистісіньку холодну воду. Пирхали, облизувалися, крутили хвостами, а потім самі відійшли і полягали в тіньочку.

— Дядьку Якове, а тут на нас ніхто не нападе?

— Хай спробує. Це ж не простий колодязь, а Охів. Сюди навіть Чугайстер не потикається.

— А який він, Чугайстер? Бо у нас у Києві різне про нього говорять.

— У вас там, у вашому Києві, всі ліси навколо давно на деревину перевели. Тож звідки там Чугайстру взятися? Він істота лісова. Ото як заклиали його колись, так він і бродить хащами зі своєю сопілкою та грає на ній. Тож бережи тебе Боже, хлопче, як сопілку в лісі

зачуєш, іти за нею. Бо Чугайстер змушує людину танцювати, доки та сили не стратить і не впаде. А буває, що і до смерті затанцює.

«Його б на нашу шкільну дискотеку, — подумав Богдан. — Іще б побачили, хто кого затанцює. Сопілочка у нього, бачте. А децибелами з динаміків по рогах не хочеш?»

Дядько розстелив ряднину в тінючку і приліг. Дивне життя в цьому світі: ніхто нікуди не поспішає, у відпочинку собі не відмовляє. Першого дня і Богданові це було до смаку: відіспався, відлежався на три тижні вперед. Але зараз його бунтівна натура вимагала пригод.

За кілька кроків від колодязного журавля стояла молоденька яблунька з яскравими соковитими плодами на гілках. Богдан закліпав очима, він ладен був присягнутися, що хвилину тому там цього деревця не було. Але яблунька стояла. Тріпотіла листям і вабила до себе. Богдан простягнув руку — і в цей час дядько Яків пробурчав крізь дрімоту:

— Яблучко з'їж, воно сили додає. Тільки дивись, гілочки не зламай. Бо біда велика буде.

Богданові незручно було перепитувати, яка саме біда. Він подумав, що у цьому дивовижному світі люди теж бережуть природу. Коли він зірвав велике яблуко, листя затріпотіло сильніше, і почулося щось схоже на дівчачий сміх. Богдан подумав, що йому знову здалося. Він обвів поглядом гайок і степ, а коли знову глянув на яблуньку, то аж здригнувся. На гілках не було більше жодного яблука, а саме деревце наче відбігло на кілька кроків убік, бо стояло вже біля самого колодязя, затуляючи від сонця своїми гілками мокру цямрину.

«Як живе, — подумав Богдан. — А можливо, то мені просто сонце голову напекло? Треба її водою змочити і в тіні полежати».

Але відпочити цього разу не вдалося. Почувся стукіт кінських копит, і з-за дерев виринув вершник у бляшаному шоломі та червоному, просякнутому пилом плащі. У правиці він стискав важкого списа з подряпаним наконечником. Довгий меч у потертих піхвах було приторочено збоку до сідла.

— Здорові були! — гукнув вершник, натягуючи повід. — Змія не бачили, дядьку Якове?

— Чийого? Того, що з Гориничів, чи Вогненного?

— Та самі знаєте, я ж тільки на того, що всім зло чинить, полюю.

— Твого Змія не бачили. А от чужий якийсь уже кілька днів вештається, ластівки казали.

Вершник був виразно спантеличений. Бо навіть зіскочив з коня і прихилив свого списа до журавля:

— Чужий, кажете? Звідки?

— Та я сам дивуюся. Взагалі, щось забагато дивного. То чужий Змій, то в Дем'яновому лісі якась нечисть завелася — довелося Миху з його слугами на допомогу кликати. А оце сьогодні отам, за бродом поганський роз'їзд, як сніг на голову впав. Звідки ці кудлаті-волохаті взялися? Козаки казали, що Орда нижче порогів крутиться, горобиних ночей чекає. А ці вже тут. Де ті пороги, а де наш брід? І за тиждень не доскачеш.

Вершник, напевне, думав про своє:

— А можливо, той, інший Змій — з Кожум'яків?

— Ну, ти, Юро, скажеш. Кожум'яцького Змія Кирило, коли ним вали оборював, то так заїздив, що бідна скотина недовго протягла. От хлопця запитай — він із Києва. Є там Змій на Кожум'яках?

Богдан хотів сказати, що на Кожум'яках не тільки змія немає, а й від самих Кожум'яків сама назва залишилася. Бо старі будинки — батько розповідав — ще до Богданового народження бульдозерами позносили для якоїсь реконструкції. Та так і покинули. Саме лише сміття та бур'ян — от і всі Кожум'яки, ото й уся реконструкція. І лише десь років через двадцять звели там будинки з парканами й охороною...

Подумав Богдан одне, але вголос сказав інше:

— Змієва печера не на Кожум'яках, а на Куренівці. Біля Смородинського узвозу. Ми туди з хлопцями не раз лазили, там Змієм і не пахне.

Вершник нарешті звернув увагу на Богдана.

— Куди отрока везете, дядьку Якове? І як його кличуть?

— Справжнє ім'я — заговорене. Клич Богданом. А везу до Оха, козак Мамай порадив.

— Як сам Мамай порадив, то буде гарний характерник. Аби вчився добре.

Ну от, і цей туди ж. Вчився добре, вчився добре... Хіба лише дядько Яків не забуває, на щастя, нагадати, аби він, Богдан, відпочив та виспався.

— Ну що ж, бувайте здорові. А ми поїхали. Де, кажете, ластівки чужого Змія бачили?

— Та начебто за Цап'ячим бродом.

— То це ж як через ліс, то всього нічого. Хай Бог великий помагає.

— І тобі, Юро — ні вогню, ні меча, ні третього болота.

Тільки-но вершник попрощався, і його кінь почвалав собі по дорозі, дядько Яків повернувся на свою ряднину і покликав:

— Доки Юра свого Змія вловить, ми з тобою не те що відпочинемо, а й постаріємо.

Так що — вмощуйся.

Та Богданові той відпочинок, як казали у них у класі, вже обламався. До того ж і цікавість розібрала.

— Дядьку Якове, а цей Юра — з козаків?

— Та, ти знаєш, ні. Він узагалі нетутешній. З'явився одного дня на своєму конику, та ще й у залізних шатах. Лець умовили його оту бляху зняти, бо ж як Змій полум'ям дихне, то засмажить хлопа, як пічкура на пательні.

— А хіба Юра так ніколи й не казав, звідки він, з яких країв? Бо зброя у нього не така, як у Мамай. Он меч який довжелезний. Либонь, з мене буде.

— Дивний він вояк, цей Юра. Нічого про себе не розкажує, одне на умі і на язичку: «Змія не бачили?»

— Чим же він його допик, отой Змій?

— Та не знаю вже, але, видати, сильно. Баба Франя скільки разів йому зілля пропонувала проти вогню, меча і третього болота, а він не бере. Каже, я того Змія чесно, без усякого зілля вполюю.

— То ж, напевне, небезпечно одному проти Змія воювати?

— А хто сказав, що безпечно? Тільки Юрі щось радити — то як горохом об стінку. Дограється колись... До річч, от коло нього таки справжні вовки крутяться, як мій Сірко коло мене. Особливо вночі. Чимось він їх приворожує. Спати лягає, а вони навколо нього влягаються і до ранку стережуть. І коня його не чіпають.

— А що ж їх, тих вовків Юрійових, зараз не видно?

— То тобі не видно — з незвички. А ці сіромахи, доки ми тут розмовляли, всі байраки навколо оббігали, всі гайочки перевірили. І зараз поперед нього дорогу розвідують. Мудра звірина!

Чи то яблуко подіяло, чи то вражень було забагато, але Богдан замислився, а таке з ним рідко бувало. Годинник у цьому світі не діяв. Металу тут було всього нічого, більше дерево. Нічого схожого на міста він ані з неба, ані з землі не бачив. Навіть звичайнісіньких електричних стовпів з дротами — жодного. Щоправда, люди тут хороші. От тільки мислять якось по-чудернацькому: «Богдане, відпочинь, поспи». І тут же: «Хлопче, добре вчись». А як добре відпочивати, то ні на яке навчання часу не буде. І навпаки. Богдан це з власного досвіду знав. А головне в задачі питається, як звідси вибратися? Бо комп'ютерів у цьому світі, напевне ж, таки немає... Хоча літаки тут, здається, є. Он щось гуде в небі. Схоже на бойовий винищувач. Тільки чомусь із трьома кабінами для пілотів. Ото саме заходить з боку сонця, віраж закладає на бриючому польоті. Вищий клас!.. І тут Богдан уже вкотре в цьому світі остовпів.

То був не винищувач, а Змій — триголовий, великий, темний і страшний. Він кружляв над самими деревами так низько, що було добре видно навіть усі жилки на його кажанячих крилах. Дві з трьох голів нахилилися донизу і нахабно підморгнули хлопцеві. Богдан був готовий присягтися, що ліва голова при цьому вигукнула: «Ну, ква!» Зміїний хвіст із

великою брудною китицею зачепив колодязного журавля, цебер гучно бахнувся об цямрину, і цей звук розбудив дядька.

— А цур тобі й пек! Дурепю триголова! Ану, киш звідси, бо Юру покличу. Розлітався тут, як мокра курка на чужому святі.

На подив Богдана, Змія якось сполохано замахав крилами, підібгав хвоста і щез за деревами. Знову стало тихо. Дядько підняв цебер, побачив на ньому добрячу тріщину, вдарив руками об поли і сплюнув:

— От вилупок!

— А звідки він тут узявся, дядьку, та ще й триголовий? Це той, якого Юра шукає?

— Та ні, це інший. Можна вважати, наш, тутешній.

— А чого він до нас причепився?

— Та от і я думаю, чого це він до Охової криниці розігнався. Йому тут крутитися — все одно, що нам з тобою верхи на коркодими їздити. А що триголовий? Так я ж кажу — вилупок. Вилупився із яйця з трьома жовтками.

— А хіба такі бувають?

— Ну, яйця з двома жовтками у нас усі кури через раз несуть. А з трьома випадає, кажуть, лише одного разу на тисячу років. От і недодивилася наша сусідка, бо це її зозуляста оскоромилася. А баби Франі саме вдома не було, кудись покликали. От воно, це триголове, і втекло в кропиву одразу, як вилупилося. Малий був — дітей на річці лякав, підріс — почав худобу красти. А потім десь завіявся, саме коли Юра до нас притулився. Отепер бач — ні сіло ні впало — розліталось потороччя з клоччя. Та ще й коло Охової криниці. Дивина!..

А Богдан, хоч і не одразу, а помітив ще одну дивину: яблуньки ані біля криниці, ані ще деінде вже не було. І якби не приємний смак у роті, можна було б подумати, що її взагалі не існувало.

ШОСТИЙ РОЗДІЛ

з якого ще не зрозуміло, що то за шум учинився, зате можна здогадатися, нащо Богдан у тих краях об'явився

Зникнення яблуньки вразило Богдана не менше, аніж поява Змія. Він відчув, що у нього тремтять ноги, і присів на пеньок. Пеньок голосно чхнув.

— Ох! — Богдан підскочив так, що мало не впав. А пеньок у нього на очах роздвоївся. Нижня, коротша частина так і залишилась, як була, а горішня обернулася товстеньким старим дідусем з довгою сивою бородою. З-під крилатого бриля поглядали хитрі веселі очі. Руки у дідуса були довгі, з великими вузлуватими пальцями, схожими чи то на коріння, чи то на сухі гілки. Однією рукою він погладжував бороду, а в другій тримав роздвоєну лозину.

— Так ото, — вимовив дідок, наче продовжуючи давно почату з ними розмову, — ніякої поваги у нашої молоді до старших. Я йому кажу: «Лежи на дні і дихай через очеретину». А він, ледащо, обернувся на окуня, заліз під корч і хропака дає. Знає, капосний, що не люблю я зайве на шуку обертатися. Бо потім усі суглоби болять.

— Здрастуйте, діду Оше! — вклонився пасічник, а за ним і Богдан.

— І тобі, Якове, добридень! Що там твої Божі мухи?

— Гудуть.

— То добре, бо як не гудуть, то сам знаєш, що... хай гудуть на здоров'я.

— А я вам не тільки колоду з роєм, я вам ще й учня привіз.

Дідусь показав лозинкою на Богдана:

— Оце той, що козак Мамай про нього передавав?

— Він і є, діду, — підтвердив пасічник. — Зі стольного града Києва. Тямущий хлопець і хоробрий. Коркодима не злякався.

— Щось не віриться. Як він такий хоробрий, то чого це в нього досі руки трусяться?

— А то він такий, бо Змія вперше побачив. Ваша правда, діду. Нинішня молодь зовсім інакша, ніж ми були. Коркодима не бояться, а від Змія — дрижаки хапають.

— Так ото ж! І мої точнісінько такі. Замість учителя слухати, куняють у куточку. А потім, як з нечистою стрінуться, то одразу: «Ой, мамо!» Що, і цей такий?

— Та ні, недарма за нього Мамай просить. Ви знаєте, що він з коркодимою зробив? Воду шмагати почав! Звірюга від здивування пащу роззявив, а я йому туди мішок з лепехою! Гарно вигадав, га?

— Від них і не такого діждешся. А щодо Змія — так де ж вони його там у Києві зараз побачать? Ще коли то було, як Кирило Кожум'яка їхнім Змієм вали навколо міста пооборював...

— От і я Юрові те ж саме казав. Був у нас колись Змій та й загуб, кажуть, на поганські степи подався, до Горинича у прийма. А воно, бач, повернулося раптом і шастає. І чужинський роз'їзд на нас біля броду напав.

— Та чужинці, Якове, то таке... Козаки на ніч добре попоїли, то й проспали. Орду не пропустили б, а кілька людей, та ще й байраками, та ще й уночі, та ще й як копита ганчір'ям пообмотувати...

— Дозвольте, діду, з вами не погодитися, хоча й гріх старшим перечити.

— Ну, хіба... якщо по справі, то не гріх. Кажі!

— Звичайні козаки, можливо б, роз'їзд і пропустили. Ваша правда. Але ж там Мамай був! Він не те що роз'їзд, чужої мухи не прогавить. А потім — ті чужинці, що на нас коло броду напали, якісь інші. Я таких ще не бачив.

— Те, що вони інші, — то вже недобре. У тих чужинців, що ви з Мамаєм бачили, схоже, і ворожба незнана, чорна. Та ще й перевертні. Ти хутір Кагани знаєш, Якове? Той, що на краю Чорнолісся?

— Та наче не вчорашній, діду, знаю. Торік ще дві сім'ї бджолині у дуплянках туди завіз. То що Кагани?

— А те Кагани, що немає їх більше. Минулої ночі перевертні на хутір напали і майже всіх розтерзали. Кілька дітлахів на вишки спати відпросилося, бо жарко було, то вони й уціліли. А найдивніше: перевертні до хат забігали. Ти ж знаєш, у нас на ніч люди двері на скобеля зачиняють, аби Мара не прослизнула чи вовкулака не заліз. Тож виходить, хтось їм ті двері повідчиняв. Зроду-віку такого не було.

— Що не було, то не було, діду, — підтвердив Яків. — І звідки вони у ті Кагани пробралися? Там же з одного боку річка, а з двох — болота, хіба що качка пропливе. Одна лише дорога тверда, та на ній же варта. А сторожі в Каганах такі, що на всю землю слава йде. Навіть сплять із розплющеними очима.

— Через варту перевертні не проходили, Якове. Тому й кажу, щось недобре робиться. І ворожба не наша, і нечисть чужа.

Тут Богдан не витримав і перебив старших:

— А можливо, їх, отих чужих, теж якимось зіллям відігнати, як крокодила?

— Ти ба, мале-мале, а розумне! — підвів брови дід Ох. — Є таке зілля, розрив-трава називається. Нею ворожі чари не те що відігнати — по вітру розвіяти можна. Але боюся, нічого не вийде. Бо немає кому рвати.

— Як немає кому? А ви, діду, а дядько Яків, а Мамай?

— То ж бо й воно, хлопче. Розрив-трава росте коло Чарівної брами. Де вона, яка вона, відомо. Дійти туди складно, але можна. Та зірвати траву мусить рука, що крові не знала і зброї не тримала. А де ти таку руку знайдеш, коли у нас найменша дитинка ще з колиски до батькової шаблі тягнеться.

Та-а-ак, складненька задачка, але Богданові чомусь здалося, що розв'язання її десь тут поряд, можна сказати, під боком. Головне — не поспішати і не вискакувати поперед старших, бо у цьому світі такого не люблять. Краще слухати, думати і мовчати, доки не запитають.

Тим часом дядько Яків вигнав волів із затінку, зодяг на них ярмо і з Богдановою допомогою запряг у воза. Богдан помітив, що в нього вже щось виходить. Значить, і далі треба як слід придивлятися, аби потім раків не пекти. А дід Ох щось креслив на землі загостреним кінцем своєї роздвоєної палички.

— Вже й не знаю, хлопче, що з тобою робити: чи в науку брати, чи разом з моїми молодшими до слухної нагоди подалі заховати.

Дядько Яків навіть не приховав свого здивування:

— Як то, діду? То просите, аби вам дітей у науку віддавали, а то раптом відмовляєте? Та цьому ж хлопцеві, можливо, ціни немає! Я ж вам переказував: одинак і в суботу народжений. Кого ж ще вчити?

— Сам бачиш, важкі зараз часи. Учнів зберегти треба, бо ще якийсь поганський роз'їзд коло самої школи несподівано вирине. Тож я старших до козаків у джури прилаштував, а малих так заховаю, що ніякий дідько і не запідозрить.

Богдан розгубився. Було від чого. То весь час говорили: «Вчись, вчись, вчись», а як до науки дійшло, то: «Ховайся! Та ще й разом із малечею».

Тим часом дід Ох вочевидь придумав, як далі діяти, бо швиденько заліз на воза:

— Ну, люди добрі, в ногах правди немає. Сіли, поїхали. До баби Франі в гості. Мудра жінка, часом, і мені, старому, щось нарадить.

Вийхали із гайка з криничкою. Трохи проїхали степом, а далі кущі вздовж дороги поступово перейшли у досить-таки густий ліс. Проте і дорогу було добре видно, і ніхто з гущину не підвивав. І не свистів. Лише якесь птаство цвірінькало спокійненько.

— Новину знаєш, Якове? Миха Чугайстра відпустив.

— Як? Сам чи Перун наказав?

— Не наказав, а підказав. І не простив, а тільки відпустив. Бо забагато гріхів набрав, як іще людиною був.

— Недаремно кажуть, що Перун по небі на рябій кобилі їздить. І куди ж він його відпустив?

— На Карпатах хазяйнувати. Там ліси густі, дерева великі, звірини чимало. Недарма там вовки щороку свого Ватага обирають. Але ж і край неблизький. Ніяк у Михи руки не доходили. Тож Перун і підказав посадити Чугайстра на ті ліси.

Отак і їхали собі без пригод і коли сонце на небі виразно на захід повернуло, попереду ліс закінчився і забілили хатки. Вже й волики прискорили ходу, відчуваючи близький відпочинок і прохолодне стійло. Та наразі позаду почувся тріск кущів і вороже гарчання.

— Про вовка річ, а він навстріч! — тільки й сказав дядько Яків і витяг із сіна два довгі загострені дерев'яні кілки: один собі, другий Охові.

— А мені? — стурбовано обізвався Богдан.

— А тобі оце, — дядько Яків накинув на Богдана рядно, — сиди тихо і не додавай клопоту. Я ж казав, якщо тебе котрийсь укусить, сам вовкулакою станеш. А ми, старі, вже й дідька лисого не боїмося.

— Це хто тут старий? — озвався дід Ох. — Ану, стрибай на землю, Якове, доки ця нелюдь нам на спини не кинулася.

Богдан хотів сказати, що він теж дідька лисого не боїться, але слухняно затих під рядном. Тільки зробив щілинку, щоб було все видно.

А подивитися було на що. З лісу, ламаючи кущі, вискакували на дорогу великі сріблясті тіні з палаючими синіми очима. Вони мчали швидко, займаючи весь шлях. Двоє з гарчанням вирвалися вперед, і Богдан роздивився нарешті, що то великі чи то собаки, чи то вовки, ну дуже великі. Від носа до хвоста у них по животу та спині йшла широка біла смуга. Один вовкулака мчав просто на дядька Якова, другий намірився кинутись на діда Оха.

Отут Богдана по-справжньому охопив переляк. Бо що можуть дядько з дідом зі своїми дерев'яними кілочками вдіяти проти таких звірюк?

Але дід Ох вигукнув щось — чи то «Гей!», чи то «Бий!» — і різко припав на праве коліно. Нагнув голову і наставив кілок уперед і вгору, вперши його тупим кінцем у землю. Сіра тінь у стрибку нахромилася на деревину, почувся гидотний тріск і майже одразу — дикий людський зойк. Аж луна лісом прокотилася. Дядько Яків управно, як молодий, клубком відкотився вбік за мить до того, як іще один простромлений його кілком вовкулака вдарився об землю. Решта нападників завили і збилися в купу, наче радилися.

Дядько Яків і дід Ох уже зірвалися на ноги і встигли висмикнути із сіна нові кілки. Та ще не змовкло відлуння вовкулачого передсмертного зойку, як десь згори почулося голосне совине ухкання. Велетенська птиця безшумно пролетіла над людьми і метнулася згори на перевертнів. Вони заскавчали, мов малі щенята. Закрутилися, дехто навіть упав на спину і лапи задер, а коли сова ще раз голосно ухнула, звірюки рвонули навтьоки, тільки куці затріщали. Дорога миттю спорожніла, і якби не дві сиві тіні, що лежали за кілька кроків од воза, можна було б подумати, що всього цього не було.

Сова виринула із сутінок, опустилася на збиту куряву шляху, стріпонула крильми і стала сивенькою, кругленькою бабунею.

— А ви гадали, ми там у селі послули? — весело сказала вона.

— Чолом вам, бабо Франю, — вклонився Ох. — А ми, власне, до вас на пораду їхали. Та довелося трошки пополювати. Воно би краще було їх біля кладки перестріти, але й так відбилися... Малий, вилазь!

Богдан не примусив себе запрошувати двічі і зіскочив із воза з веселим «Здрастуйте!» Намагався посміхатися, щоб не подумали, що він і тут злякався. Хоча й було від чого. В пилюці за крок від нього лежав мертвий чоловік в уже знайомій Богданові безрукавці з довгим хутром. Тільки цього разу шапки з вовчим хвостом на ньому не було, а впадала в очі чудернацька зачіска: своє довге чорне волосся чужинець заплів у косички. Аби довести, що не боїться чужинця, Богдан нахилився було до нього, але дід Ох притримав його костуром:

— Нечистого духу не торкайся! — дід сягнув рукою до глибокої кишені і витяг кривого ножа. У Богдана аж очі на лоба полізли. Але дід зробив аж ніяк не те, що хлопцеві подумалося: він зрізав край дороги чималий оберемок якогось зілля. Притрушуючи ним непорушне тіло, дід Ох примовляв:

— Коли б мені не полин, то ти б мене задавив! Тала-тала, Бог-дух, на камені дух-дух!

Після цих слів тіло під зіллям втратило свої обриси, почало танути, наче купа снігу на сонці, а там і зникло... Такий же обряд дід здійснив над другим мертв'яком, і від того не залишилося навіть плямочки на пилюці.

— Сідайте, бабуню, до нас на воза, — запросив дядько Яків, — аби надаремно крилами не махати.

Баба засміялася, але нічого не відповіла.

З-за річечки війнув вітерець і приніс запах диму — якогось солодкого і трішечки гіркуватого. Баба Франя мов щось згадала:

— Ой, кепська з мене хазяйка! Чого це ми стоїмо? Прошу гостей до господи, бо вже й вечеряти пора. Та й дитина натомилася.

Те, що старші назвали кладкою, виявилось досить-таки міцним і широким дерев'яним мостом. Біля нього чатувала сторожа — кілька міцних хлопців, озброєних списами та шаблями:

— Чолом вам, діду! І вам, дядьку. І тобі, хлопче, привіт. Проїжджайте, завжди вам раді.

Перші хати виринули із зелені садів уже за кілька хвилин. Біленькі стіни просвічувалися через буяння дерев та квітів, плетені тини обгороджували кожне обійстя. По добре втоптаній вулиці ходило птаство і дві великі білі кози з купою козенят. З-за рогу чулися дзвінки дитячі голоси, які щось виспівували. Богдан прислухався:

— Котилася торба з високого горба. Що в тій торбі? — хліб, паляниця...

Воли повернули ліворуч, і Богдан побачив: на перехресті кілька дітлахів водили кружка і виспівували:

— На кого впаде — той буде жмуриться!

З останнім словом малюки весело завершали і кинулися врозтіч. Богдан підійшов на те місце, де вони щойно виспівували, і задивився услід. Найменший пуп'янок, плутаючись у довгих рукавах сорочки, озирнувся і запищав:

— Тікай! Ой, тікай!

Богдан глянув навколо — нічого загрозливого. І в цей час над його головою зашуміло, а потім щось м'яке, але важкеньке, вдарило в маківку. Він не втримався на ногах і сів просто

у пилюку. Поруч бабахнувся натоптаний лантух, від якого смачно пахло свіжісіньким хлібом. Хлопець боязко глянув угору — нічого, ані хмарки, ані змія, ані взагалі чогось летючого, що б могло ту торбу скинути.

І тут баба Франя гнівно закричала вслід дітворі:

— Знову ворожите, урвители! Я вам поворожу! Ось Ох вас зараз до себе забере! Йому якраз такі потрібні.

Дітвора перелякалась і принишкла за кущами. А бабця потроху заспокоїлась і продовжувала вже без крику:

— Скільки разів вам казала, що доки двадцять одне літо не виповниться, самому, без дорослих ворожити не можна. Бо то добре, що хліб упав. А якби замість нього в торбу Змії заліз? А якби ворожба не вийшла, і в лантусі каміння опинилося? Вбило б людину.

Богдан устав, обтрусив пилюку зі штанів, і всі рушили далі. Лантух баба забрала з собою, бо хліб — то святе, на дорозі валятися не мусить. Позаду вже чулися розгнівані жіночі голоси і жалібний дитячий вереск. Мама в усьому світі однакові: нашкодив — одержуй.

— Я тобі дам ворожити! — лунало з якогось двору. — Посаджу в мішок і віднесу до Оха! Він тобі наворожитьь.

Дід Ох тяжко зітхнув і з докором глянув на бабу Франю:

— То це ти про мене казки по селу розказуєш? Побійся Бога Великого. Я тобі що — Чугайстер чи Вій якийсь, щоби мною дітей лякати? Ну, вчаться вони у мене, щоправда, не всі охоче, бо ж на характерника щонайменше дванадцять років готувати треба, а то праця велика. Не всі витримують, до мами просяться. І потім, хіба я своїм учням забороняю ворожити, особливо старшеньким: на собаку там перекинутися чи деревцем... вони ж діти, хоч і характерники. Теж побавитися хочуть.

Богдан пригадав дива з яблунькою коло Охової криниці, і щось йому наче в голові засвітило. Але розпитати не встиг, бо вже доїхали до бабиної хати. Біля воріт їх зустріли два чорні коти: неповороткий мордатий котяра і грайлива гнучка кішечка. Вона одразу кинулася тертись об ноги бабі Франі, а котяра так і не зрушив зі стовпчика, на якому сидів, тільки широко позіхнув і сказав:

— Ну, скільки можна на вас чекати! Вечеря холоне, а ви десь літаєте...

Оскільки дорослі не зреагували на таке нахабство, то Богдан вирішив, що йому почулося. На самому подвір'ї чорний півень випасав десятка зо два таких же чорних курей. З-за хліва вибіг собака — теж чорнющий, а за ним, вистрибуючи, гнався цап. Собака спробував захватитися за дядька Якова, однак рогатий переслідувач таки приноровився і добряче буцнув його ззаду. Заразом дісталось і дядьку Якову. Богдан уже приготувався почути від собаки щось на взірць: «Що за жарти?» Однак пес ображено заскавчав і гавкнув по-справжньому, після чого поволікся до вишок із сіном.

Доки дід Ох спочивав у холодочку, а дядько Яків розпрягав волів, Богдан поцікавився:

— А чому у вас цап такий? Коти чорні, кури чорні, собака чорний. А цап — рябий.

— Був і він чорний, — охоче пояснила баба, — та я переробила. Сусідів драгувало, що вони через нього увечері перечіплялися й падали. Викапаний, кажуть, чортяка. Зовсім його у темряві не видно, тільки очі жовтим горять.

— А він і є чорт, а не цап, — гукнув від хліва дядько Яків, — тож правду твої сусіди кажуть.

— Як то може бути? — здивувався Богдан. — Та ну, дядьку...

— Побий мене грім, щоб я комарів у вуха пускав. Якийсь чорт вирішив зробити бабі Франі капость. Не пам'ятаю, за що саме, то їхні справи, але вліз у чорного цапа і прителіпався на обійстя. «Ме-е-е» та «ме-е-е», — і очима світить. Але баба Франя не в тім'я бита, додивилася вчасно — і закляттям йому межі очі! Та таким, що чорт із цап'ячого ества не може вискочити. Він уже і навколішки повзав, і руки цілував, але вона йому: «Ні! Походиш у цапах, а там подивимося». А щоб не набридав, баба йому чортячу мову відібрала. Тепер ходить і мекає.

Цап, видать, почув, що про нього йдеться, бо жалібно мекнув і пішов за хлів.

А баба Франя вже кликала всіх вечеряти. «Ну й світ, — подумав Богдан, — тільки й знають, що їдять, відпочивають і трохи з нечисто воюють. Цікаво, чи, крім Охової школи, ще якась тут є? Звичайна, з оцінками, контрольними та тестами?»

Після побаченого Богдан подумав, що, по-перше, він сьогодні не засне, а як засне, то жахи снитимуться, куди тобі японським бойовикам. Ті проти сьогоднішнього — дитяча казочка.

Його нагодували і поклали спати на вишках — на встеленому сіном горищі хліва. Чорна кицька Нявка прийшла до нього, вместилася в ногах і замуркотіла. Під її муркотіння Богдан таки заснув, хоча й не одразу. Бо в голові все крутилося: розрив-траву мусить зірвати рука, яка крові не знала і зброї не тримала. А де ж її взяти, таку руку, точніше таку людину? Адже якби вона звідкись узялася, то чи довго би прожила у цьому світі, де захищатися треба на кожному кроці?

Зі своїх вишок Богдан бачив далекі теплі вогні. То варта зі смолоскипами чатувала біля широкої кладки через річку. Вогні поволі почали зливатися в один, повіки злипалися, коли раптом хтось наче крикнув йому у самісіньке вухо:

— Даню! Чайнику! Та це ж ти! Твоя рука!

— Чайнику, це ж ти! — Вітько колотив пальцями по клавіатурі комп'ютера. — Ти ж навіть у першому класі рогатки не мав. Пам'ятаєш, ти мені колись зізнався, що не зміг би і курку зарізати!

Він таки пробив канал зв'язку з чарівним світом і тепер поспішав передати Богданові все, що той мав знати. Бо й справді, Богдан, хлопчина на свої роки височенький і кремезний, жодного разу нікому не розквасив носа і не підбив око.

Важко повірити, але він узагалі всіляко унікав бійок, навіть якщо хтось, особливо капосний, до нього відверто задирався. Богдан лише поводив плечем, грізно питав: «Що-о-о?» — і любителі конфліктів про всяк випадок відходили від нього подалі.

— Тож слухай уважно, чайнику: оскільки мій комп твоїм світом забитий, а до когось попроситися, то всі наші роз'їхалися, навіть Жорки-Жаби вдома немає, я тут нашкрябав інформації у бібліотеці...

Богдан пирхнув, уявивши, як Вітько, який узагалі не визнавав бібліотек і казав, що будь-яку інформацію дістане з Інтернету, раптом іде до шкільного книгосховища і риється у купах старих видань.

— Вітюню, май совість. Мало того, що в школі разом і вдома, то ти вже і в сон до мене лізеш.

— То не сон, чудило. Ти не спиш. То все насправді.

— Що насправді?

— Твій Мамай і дід Ох, і все решта. То все насправді було колись.

— А Змій?

— До Змія я ще не дочитав. А все решта — було. Просто ми цього ще не вчили.

— Кажі, тільки не розжовуй.

— Твій Мамай — характерник.

— Я знаю. А що це таке?

— Це такий воїн, що всі нінзя у порівнянні з ним — цуценята.

— А дід Ох?

— Теж справжній. Дітей на характерників учив.

— І що мені робити?

— Усе, що тобі скажуть. Я не розумію, що там діється, в книжках нічого не знайшов. Але оті опудала на конях, що на вас наїжджали, дуже схожі на диких мисливців із «стрілялки», в яку ми з тобою збиралися грати. Ну, «Бум-бум»! Май на увазі, їх дуже важко подолати.

— Казав дід Ох, що все ж можна. Розрив-травою. Але тут немає кому її рвати. Це мусить зробити людина...

— Та чув я, чув! А ти, чайнику, не допетрав, що ця людина — ти і є? Що це твоя рука «крові не знала, зброї не тримала»!

СЬОМИЙ РОЗДІЛ

у якому Богдан переконується, що попереджений — означає озброєний, і що дорослі не лише повчають, а й часом прислухаються до молодших

Богдан одразу повірив, що це не сон. Бо Вітько, хоч і добрячий зануда, але коли вже за щось візьметься, то свого доб'ється. Ну, не міг його однокласник після такої чудасії з віртуальним простором сидіти склавши руки перед екраном. Це вже він точно став на голову, але прорвався у цей світ, якому зараз загрожує велика біда. Тому замість повернутися на другий бік і дрімати далі, Богдан швиденько скотився по драбині з вишок і рвонув до хати. Тим більше, що у віконечку світилося, отже дорослі не спали.

Вони й справді не спали. Всі — і дядько Яків, і дід Ох, і баба Франя — сиділи за столом і тихенько про щось радилися. Од великої свічки по хаті розливалось світло — тепле і мерехтливе, як на Новий рік. Богданові хоч і не терпілося якомога швидше поділитися Вітьковим здогадом, але перебивати старших на півслові не наважився. І стримувала його аж ніяк не історія з нечемною жабою. Просто у цьому світі вже не раз казали, що він — вихований, отож і треба було тримати марку.

— Оце кілька днів тому пішов я в сусіднє село, — розповідав дядько Яків. — Тамтешні бортники попросили глянути, що з їхніми бджолами. Так ото ж, дорогу добре знаю, можу вночі навпомацки пройти, а тут раптом почалося!

— Невже заблукав? — посміхнулася баба Франя. — Старієш, Якове, старієш...

— Та ні, тут щось інше. Йду стежкою через поле. Добре знаю: має камінь лежати, вели-и-икий такий, мало не з мене заввишки. Глянь — немає його.

— Невже вкрали?

— Та годі вам, бабо Франю, глузувати. Я ж кажу, той камінь там мало не з сотворіння світу лежить. І такий величезний, що його не те що вкрасти — з місця не зрушиш.

— А можливо, ти не тою стежкою пішов?

— Стежка там одна. Вона за каменем роздвоюється. Ліворуч село, праворуч — озеро. А каменя немає! Я навколо походив, роздивився, що таке? Замість трави — суха осока, якесь болото під ногами. Далі замість озера — сухі дерева, а межі ними — калюжі. Півдня ходив, аж доки на ту стежку не втрапив. Повернувся додому, щоб від гріха подалі.

— То тебе Гук водив. Або хтось із його щезників. Звична справа.

— Гук не Гук, — подав голос дід Ох, — а мене більше оті перевертні з косичками турбують. Я вже думав-передумав — нічого схожого не пригадаю.

— І я не пригадую, — знизала плечима баба Франя.

— Ніяк не збагну, звідки та ворожба, — поскаржився дід Ох, — я вже всі старі книжки поперегортав — ніде нічого схожого. У землі Кривицькій чорні чаклуни дуже сильні. Тільки на зло ворожать, на добро — ніколи. Але то не вони. А більше в землях ближніх і дальніх начебто такого не здибати.

— Я отих вовкулаків аж у болото загнала, — це вже баба Франя, — думала, притоплю, бо вони багна бояться. Аж ні, вдарились об землю, обернулися на гадюк — і поміж очерети тільки зашаруділо. Наші перевертні так не вміють.

— Добре, що вони хоч осикового кілка бояться, — докинув свого дядько Яків, — а якби, скажімо, проти них тільки золоті списи діяли? Було би нам кепсько. Що не кажіть, осика — вона в усіх світах осика.

— Дай нам, Великий Боже, — похитав головою Ох, — хоч би якось ту розрив-траву здобути. Бо її навіть Той-що-під-землею-володарює страх як боїться. Але ж як її взяти? Де ту чисту руку знайти, що ні крові, ні зброї не знала?

— Є така рука, є! — нарешті наважився Богдан.

— О, а ти чого не спиш? — стурбувалася баба Франя. — Як страшно на вишках, то я тобі на лавці постелю. Налякали дитину іроди заморські, аби переляк викачувати не довелось!

— Зовсім я не злякався. Я про інше. Здається, я той, хто вам треба! Згадав, у мене така рука. Це я ніколи зброї не тримав.

— Невже? Як це може бути? Хіба тобі батьки в колиску шаблю не клали, аби козаком виріс?

— Та ні. Вони хотіли, щоб я вченим був.

— Я ж вам розказував, що він одинак, — пояснив дядько Яків. — От його батьки, вочевидь, і вирішили його Великому Богові посвятити. Тому, певно, й поклали в колиску не шаблю, а книгу. Можливо, у наш вік Волхвом буде. Недарма його козак Мамай одразу розпізнав.

— А може й таке бути, — озвалася зі свого боку баба Франя, — що його на Купала, як маленьким був, мама у воді з чарівної криниці скупала. В отій, що нею тільки дівчаток ополіскують, аби ніяке наврочення не брало.

Дорослі засміялися, потім презирнулися. Дядько Яків посмикав вуса і подивився на Оха:

— То що?

— Як то — що? Правда твоя, оцей соколик недаремно нам на голови впав. Кому за це дякувати, сам знаєш. З імені здогадатися мали. Але не про це мова. Якщо маємо його тут, то треба поспішати до Чарівної брами. І то до молодого місяця. Бо якщо нечисть провідає, дійти нам не дадуть. А так утрюх, тихцем, стежками проберемося.

— Не втрюх, а вчотирюх, — втрутилася в розмову баба Франя, — бо я вас самих не відпущу, і не перече мені. От не люблю, коли перечать.

— Та хто ж перечить? — хитро примружив око дід Ох. — Просто отими стежками віз не пройде. Вони ж вузесенькі, кривесенькі, і шипшини та терену повно. Доведеться коня під в'юки брати, а самим — пішки. І шлях неблизький. Як тобі, бабуню, з твоїми старими ногами?

— А то вже мій клопіт, — огризнулася баба. Схоже було, що вона не на жарт розсердилася. — Стара я їм, бачте. Ноги не носять. От що я вам, хлопці, скажу: ця справа настільки важлива, що ваш чоловічий гонор тут недоречний. А потім, можна подумати, що то мене півдня навколо каменя водило. Бо як тебе, Якове, провідником брати, то вже краще сліпого запросити!

— Все, все, все! — підвів руки догори Ох. — Нехай буде гречка, аби не суперечка. Йди, Богдане. Досипай на вишках. А ми помаленьку поклажу зберемо.

— І це мій клопіт! — залишила за собою останнє слово баба Франя.

Спав решту ночі Богдан чи не спав, він і сам не збагнув. Спочатку здалося йому, що хтось попід вишками ходить. Тихенько, не тупає, але ходить... Прислухався: справді, просто під ним хтось примощувався посидіти. Чулося сопіння, зітхання. Нарешті хтось сказав:

— Ну не дивись на мене так жалібно. Хіба я проти тебе?

Інший невидимий тільки тяжко зітхнув. А той, що говорив, продовжив:

— Ну ти ж нашу бабу знаєш. Хоч у неї серце й добре, але поперек дороги їй ставати... краще не треба.

У відповідь — знову зітхання.

— Так ото ж. Ти знаєш, що мені сьогодні за отой жарт було? Увечері тільки встромляюсь у двері — а вона одразу: «А де мій віник?»

І тут Богдан згадав, де він уже чув цей голос. Потихеньку, намагаючись не шарудіти, підповз до краю і глянув униз. Точно! Рябий цап хитав головою і зітхав по-людському, а товстезний котяра втішав його і навіть гладив лапою по нозі. Весела сімейка!

Богдан перевертався з боку на бік, рахував слонів, аж доки бабин півень третім криком не порозганяв останню дрібну нічну нечисть. Хлопець підхопився і натяг штани одразу, як тільки почув, що двері у хаті рипнули. Йому вже не терпілося в дорогу.

Дід Ох не лише замінив свою роздвоєну паличку на міцного костура заввишки з нього самого. На плечі у нього висіла велика, чимось туго напхана полотняна торба.

Веселий пасічник дядько Яків спорядився, як до бою. З лівого боку причепив довгого меча, коротший широкий меч прив'язав шкіряними смужками до правої ноги нижче коліна, а

довгий вузький кинджал у піхвах засунув ззаду за пояс. У руках тримав арбалет-самостріл, а короткі важкі стріли до нього стирчали з сагайдака з-за лівого плеча.

Баба Франя вивела зі стайні красивого мишастого коника, і дядько з Охом почали чіпляти з обох боків добре напхані сакви.

— Слухай, діду, — раптом лагідно поцікавилася бабця, — а цей коник справжній, чи знову твій учень заворожений? Бо це ж ти мені його по весні подарував.

Ох обурено замахав руками. Баба Франя побачила, що Богдан здивовано кліпає очима, і пояснила:

— Як візьме тебе, хлопчику, дід у науку, то вчися добре. Бо він своїх ледачих учнів обертає на коней і продає циганам: і школі прибуток, і їм наука. Адже у цигана під сідлом навіть найлінивіший довго залишатися не захоче. Цигани, правда, здогадуються, що старий їх дурить, бо куплять у нього коня, а за якийсь час глянь! — і немає. Самі вуздечка та пута на пасовищі лежать. Але мовчать цигани, бояться. Якось їхній барон набрався дурості і давай у діда гроші назад вимагати або нового коня. Тільки такого, щоб не зникав. Ну, Ох і подарував йому красеня, але знову ж таки не простого, а з крильцями. Сміх та й годі. Замість під сідлом ходити, ця коняча птаха над кибитками літає. Ледь вдалося циганам, коли Волохією кочували, продати його якомусь тамтешньому молодика, що з-понад теплого моря туди чомусь забрів.

— Говори, говори, бабо, та не заговорюйся, — нарешті озвався Ох. — То я у тебе дітей у торбі ховаю, то на жеребчиків обертаю і циганам продаю. Це ти з мене, стара відьмо, коня робиш, бодай тебе з твоїми жартами!

— Ой! Теж мені, молодий відьмак знайшовся. Хто, коли останнього разу на шуку перекидався, рибалкам зосліпу ятері порвав? Може, я? А на Яструбинці хто замість дощу сніг у липні послав, усі коноплі померзли? Можливо, теж я?

— Обійдеться циганське весілля без марципанів, а Яструбинці без конопель. Бо через ті їхні коноплі, що вони в річці вимочують, там не те що русалки — жаби перевелися. На що вже Водяник у нас невибагливий, а й той утік. Ти на себе краще подивися: відьма називається! Думаєш, люди не знають, чому ти на Лису гору цього року верхи на кнурі літала? Бо тебе вже ніяка мітла не витримує.

Дядько Яків і Богдан стояли поміж обома ворожбитами і лише встигали повертати голови — то ліворуч, то праворуч. Те ж саме робили і кіт з кицькою, сидячи на лавці біля воріт. Цап, він же зачарований чорт, не наважився підійти ближче, лише вистромив свою бородату голову з-за хліва.

Бабі Франі вочевидь або набридло сперечатись, або забракло доказів. Бо вона лише махнула рукою:

— Ат, неправда твоя! Нявко, залишаєшся за старшу. А ви, розумні, доганяйте!

Бабця трішки присіла, кивнула — і обернулася на колесо, яке покотилося по дорозі, тільки курява здійнялася. Богдан, хоч і побачив за ці дні всяких див чимало, але тут аж онімів від несподіванки.

— Вона у нас і не таке ще вміє! — сказав дядько Яків і ляснув коника долонею по боці. — Гаття-но!

Коник рушив з місця, вийшов на дорогу, сам, без нагадування зупинився і зачекав, доки люди зачинять ворота, а потім потрюхикав спокійною ходою.

І ніхто не помітив, що коник мало не наступив копитом на величезну жабу, що сиділа у траві край дороги. Жаба буркнула: «Ква!» — і пострибала кудись у протилежний бік.

На здивування Богдана, пішли вони не вулицею, а вузькою стежечкою, протоптаною серед садків і городів. Нікого з жителів села по дорозі не здибали. Тільки на самій околиці зустріли ще одну варту. Богдан би нізащо не помітив озброєних хлопців, якби вони самі не вийшли з-за густих кущів і не привіталися.

— А ви що, з усіх боків село охороняєте?

— Не тільки з усіх боків, синку, — пояснив дядько Яків. — Як треба, то й уночі сторожа вулицями ходить аж до ранку. І що там у небі робиться, теж позирає.

— Змія виглядають?

— І Змія теж. Бо той вилупок триголовий полюбляє в горобину ніч худобу красти. Вдень баби Франі боїться, от і чекає глибої ночі.

За якийсь час Богдан зловив себе на тому, що він озирається не лише на всі боки, а й час від часу задирає голову. Одного разу навіть перечепився і ледь не впав. Але дорослі чи то не помітили, чи то зробили вигляд, що так і треба. Тому Богдан наважився запитати про те, що завважив ще першого дня свого перебування в чарівному світі:

— Не розумію: поле рівне, ніяких тобі боліт чи гір, а стежка йде не по прямій, а крутиться, наче її п'яний протоптав — то ліворуч, то праворуч, то мало не по колу йде. Чого б це?

— Не п'яний топтав, а розумний, — заперечив дід Ох. — Придивися уважно: стежка не просто так іде, навмання, а обминає недобрі місця.

— А це що таке?

— Дерево ліворуч бачиш?

— Оте покручене?

— Саме покручене. На недоброму місці тільки такі дерева ростуть — покручені. Або взагалі засихають.

— А ті дерева, що праворуч? Чому їх стежка обминає? Хіба через тінь не краще було би йти?

— Той гайок не простий, а зачарований. У ньому ні птаство не живе, ані звірина не забігає. Обминають. От і люди крізь нього не ходять. І щоб ти знав, синку, як трапиться тобі просто неба заночувати чи навіть перепочити часинку, ніколи не вмощуйся на недобрих місцях.

— А як я знатиму, що то недобре місце?

— Загинай пальці: покручені дерева, сухі дерева, ті, в які блискавка вдарила, місця, де пташки не співають... а найголовніше — де колись хати стояли. Поруйновану хату чи навіть місце, де колись люди жили, — десятою дорогою обходь.

— А чому?

— Бо ти ж не знаєш, чому там уже не живуть. Можливо, ту хату Орда порушила, а тих, хто в ній жив, у полон забрала? Люди пішли, а біль і страх їхній залишилися. Або злий чаклун якусь хворобу на них навів чи просто гадюк послав, то вони назавжди там залишаться.

І тут дядько Яків раптом зупинився, ляснув себе по лобі й вигукнув:

— Богдане! У тебе в одязі зубчик часнику зашитий?

Богдан хотів за звичкою запитати: «А навіщо?», але лише головою заперечливо покрутив.

— Так я й думав. Дивлюся — штани новісінькі, певно, вперше одягнув, без оберегів. Що, перед дівчатами хотів похизуватися? Ну-ну, не червоній! Бо ми теж хороші — у дальню путь зібралися, а про обереги для тебе не подумали.

— Ти, Якове, хлопця не вчитуй. У них там у Києві не тільки зміїв, а й усіх гадюк, напевне, повиводили. Сказано — місто! А у нас у глушині — тільки під ноги дивись, особливо на болотах та навколо недоброго місця.

Дід Ох пошпортав у своїй торбі, витяг загорнений у ганчірочку часник і відділив зубчик:

— На, поклади поки що до кишені.

— А коли бабу Франю доженемо, — додав дядько Яків, — попросимо її, щоб зашила. Бо як загубиться...

— Не загубиться, я рукою притримаю, — запевнив Богдан. — А від чого той часник?

— Сказали ж тобі — від гадюк улітку.

— А взимку?

— А взимку гадюка в норі спить, і їй твій часник хіба що сниться.

Коли рушили далі, Богдан уже голову не задирав і на всі боки не озирався. Бо дивився під ноги.

За Богдановими підрахунками, пройшли вони вже чимало, проте й досі не здибали жодного перехожого. Навіть якийсь невеличкий хутірець, що привітно визирав з-поміж садочків, подорожні обійшли. Коли з-за чергового повороту несподівано виринула чиясь людська постать, Богдан зрадів. Бо всі ці кущі та трави тільки сон наганяли.

Коли підійшли ближче, Богдан роздивився, що назустріч прямує дівчина, власне, навіть дівчинка, старша від нього, можливо, на кілька років. Ще подивувався: напевне, здалеку йде, а ступає так легко, наче щойно за поріг вийшла. Босонога, русява, з вінком із польових квітів на голові.

Богдан уже затямив, що у цьому світі молодите покоління дорослих не лише поважало, а й трохи остерегалось. Тож яке було його здивування, коли дід Ох та дядько Яків, не змовляючись, зійшли зі стежки, поступаючись дорогою дівчині, ще й коня притримали. І вклонилися першими, мало не в пояс.

Дівчина у вінку, минаючи Богдана, зиркнула йому в очі, всміхнулася і мовчки пішла далі. А дядько з дідом так і стояли непорушно, доки дівоча постать не розчинилася серед трав.

— Слава тобі, Боже Великий, за той знак, що ти подав! — озвався першим дід Ох.

— І в мене наче камінь з серця впав, — підтримав дядько Яків.

— Хто це був? І що за знак?

— Вважай, що ти сьогодні вдруге на світ народився. Бо то не дівчина — то Доля твоя нам назустріч вийшла. І не просто вийшла, а ще й тобі всміхнулася.

— А як ви її впізнали?

— За ходою. Йшла, наче пливла, жодної травинки не зім'яла. А головне — он, сонце як світить, а тіні від неї, Долі, немає.

— А якби ми її не зустріли? Чи вона би, приміром, не всміхнулася?

— Тяжко було би і тобі, й нам. Ти помітив, вона не говорить, лише дивиться. А вже як зустрінеться людині, гляне і заплаче, от тоді, вважай, усе.

ВОСЬМИЙ РОЗДІЛ

*у якому закінчується спокійне життя в Чарівному світі, й нарешті починаються
пригоди.*

Проте Богдан чомусь не радий

Подорожні з коником ішли довго. Вже й сонце піднялося, і Богдан притомився. Йому ще ніколи не доводилося так далеко ходити пішки. Але признатися, що він утомився, хлопець соромився, бо і дід Ох, і дядько Яків спокійно переступали ногами так, наче щойно вийшли з двору. Часом стежка роздвоювалась або її перетинали інші стежки, та слід від колеса вказував, куди йти. Саму бабу Франю — чи то пак, її перевтілення — вони не бачили і не чули. Напевне, добряче від них відірвалася. Ще за кільканадцять хвилин Богдан зрозумів, чому бабця так поспішала. Слід колеса обірвався, а під величезним дубом сиділа сама чаклунка. Перед нею горіло невеличке багаття, на якому щось булькало у казанку.

— Добре, що я вас самих не відпустила. Ви б мені дитину першого ж дня заморили. Сідай, синку, попий водички та попоїж.

Богдан ковтнув джерельної води, і життя одразу стало прекрасним. Десь неподалік закувала зозуля.

— Зозуле, зозуле... — почав було Богдан, але дядько Яків зупинив.

— Краще не питай, бо в цьому лісі зозуля ледача. Молода ще. Он як у Чорноліссі питаємо, та від щирого серця відсипле... чекай! Яка зозуля? Жито вже пополовіло!

— То й що?

— А те, що в таку пору вона вже мовчати мусить. Кажуть, зозуля колоском вдавилася. Ну-ну, зозулько, покажись нам, яка ти є?

Сказав — і зірвав з плеча свій самостріл. Тим часом Ох спрямував у той бік, звідки чулось оте «ку-ку», свій костур і щось прошепотів. Над головами шугонуло — чи то птах, чи то великий кажан. Дядько Яків блискавично підняв самостріл. Голосно клацнула тятива.

— А бодай би тебе підняло та гепнуло! — вхопилася за голову баба Франя. Бо оте, що прикидалося зозулею і дуже не подобалося дядьку Якову, простромене стрілою з самостріла, впало просто в багаття і перекинуло казанок.

— Наїлися кулешу, нічого не скажеш! — бабця вже збиралася добряче вчитати всім трьом за недоречне полювання. Але раптом замовкла і нахилилася до паруючого кострища.

— А це що за чудасія?

Дядько Яків підняв за одне крило потворну маленьку літаючу зміючку. Богдан бачив таких у комп'ютерних іграх — «стрілялках» і «бродилках». Але там вони були вигадані. А ця — справжня.

У цей час із гущавини вилетіла ластівка, сіла на плече дідові Оху і щось защебетала йому на вухо. Він уважно вислухав, сховав пташку за пазуху і спохмурнів:

— Оце одоробало даремно тут літало, — подав дід голос, — воно ластівку від нас відганяло, аби ми не дізналися, що справи кепські. Чужі про Богдана знають — і то достеменно. Тепер нас, дорослих, хоч і троє, а пильнувати хлопця доведеться вдсятеро.

— А що вони зроблять? — Богдан войовниче підняв плечі.

— Хай тільки полізуть до мене! За все відповідатимуть.

— Можливо, полізуть, а можливо, й без цього обійдуться. Підсунуть тобі зброю, ти за неї зопалу вхопишся — і прощай, Чарівна брамо, нам уже немає чого до тебе йти.

— Мені інше цікаво, — баба Франя вперше за той час, що вони були разом, була стурбованою, — звідки чужі про хлопця дізналися, та ще й так швидко? Хто був поряд, коли ми говорили? Крім котів, собак та цапа... Богдане, тебе ніхто зі сторонніх не питав, куди ми збираємося?

— Так я ж з вами із учорашнього дня весь час, — майже розсердився Богдан, — а якби хто й спитав, то нічого б не дізнався. Що я, маленький?

— Ну, добре, громадо, — помирив усіх дід Ох, — справи справами, а попоїсти треба. Охлялим у такій дорозі робити нічого. Тільки нове багаття розкладемо не тут, де ця погань упала.

Дід Ох ще раз уважно роздивився забиту зміючку:

— Ні, це таки не кривицька ворожба. Вони на птахів обертаються, ну, ще на мишей. На гадюк, кажуть, деякі ординські чаклуни вміють перекидатися. Але й ординські, й кривицькі, як їх дерево вбиває чи меч заговорений, одразу в людську подобу вертаються. Значить, оце гаденя від природи таке. І де воно вродилося?

— Принесла мені одна сорока на хвості, — втрутився дядько Яків, — що отакі от змії з крилами у північних лісах трапляються, по дорозі до Холодного моря. Але щоб у нас... без чаклунства... і не доповзе, і не долетить. Ходімо звідси!

Усі перейшли на інший бік галявини, швиденько назбирали хмизу, дядько Яків почав викресати вогонь. Але Богдан випередив його:

— Чекайте, дайте я, — витяг із кишені сірники. Але ані перший, ані другий сірник не загорівся. Ні, вони не відсиріли, а просто не хотіли горіти.

— Таки втомився, синку! — стурбовано сказала баба Франя, клацнула пальцями, і хмиз зайнявся. — Запам'ятай: ніколи не чаклуй натомленим. Бо однаково нічого не вийде. Для цього сила потрібна.

Богдан вирішив образитися: хто це тут вважає його слабаком? Бо ж у школі не лише однокласники, а й старші хлопці мірялися з ним силою не наважувалися. Але, з іншого боку, бабуся правду каже. Он і дід Ох, і дядько Яків відміряли ногами добрячий шмат дороги. А подивися — наче й не втомлені. А у нього, молодого, вже добряче ноги гудуть.

Куліш був справжній, козацький. Дядько Яків їв його із задоволенням, примовляючи: «То не куліш, що мене чекає, а то куліш, якого я чекаю!» Однак при цьому він час від часу уважно позирив угору — чи не літає там ще щось несподіване. Ластівка відпочила за пазухою у діда, подзьобала крихти і полетіла собі.

Коли дорослі почали збиратися йти далі, Богдан відійшов убік і тихо запитав, дивлячись просто поперед себе:

— Вітьку, ти чуєш? Хто мене засвітив?

Але Вітько чомусь мовчав.

Сонце піднялося вже зовсім високо, і спека почала діставати навіть у густій тіні дерев, що перетворювали стежку на зелений тунель. Тому, коли по дорозі трапилося невеличке озерце, коник першим потягнувся до води. І раптом дід Ох знову підняв свого костура:

— Зачекайте! Якове, одведи коня подалі. І не дивіться вгору, тільки на воду. Інакше і я вам не допоможу.

Плесо ставка було, як дзеркало, — рівне, без жодної хвилячки. Вся навколишня природа відбивалася в ньому. І там, у цьому відбитті Богдан побачив високу жіночу постать. Вона стояла між двох молодих вербичок на самому березі, зодягнена у щось біле, напівпрозоре. Богданові здалося спочатку, що кущі й дерева просвічуються крізь одяг жінки, але коли придивився, то побачив, що і сама вона наче якась напівпрозора. Баба Франя тихо сказала, майже прошепотіла:

— Це Марена, синку. Не дивись на неї, дивись на воду. Бо вона не любить інакше... Марено-царице, будь до своїх діток лагідна.

Голос жінки у відповідь був схожий на тихий плюскіт води:

— Що ж ви, діти нерозумні, моєї сестрички не послухали? Я ж їй позаминулої ночі доручила вас остерегти. А ви до неї й озватися не зволіли.

— Вибачай, Марено-царице, — сказав дядько Яків, не підводячи голови. — Сама знаєш, що буває, як хто з Марою розмовляє. От я й думав, що то вона по мою душу прийшла.

— Ну, гаразд, — полагіднішав голос. — Куди ви йдете і що маєте робити, я знаю. Тому застерігаю: стоячої води не пийте, тільки джерельну чи річкову. Бо в стоячій дивіться, що робиться.

Марена простягла руку до води. Гладенька поверхня помутніла, потемніла — і з чистого озерця стало гниле болото, в якому ворушилося якесь гаддя, кумкали жаби, на поверхню спливали пухирі, й пахло од того болота ой як недобре!

Дорослі і Богдан вклонилися у бік Марени, а коли підвели голови, її вже не було.

— Дива, дива, — сказав дядько Яків. — Її сестричка Мара мало не щоночі під вікнами вештається, людей лякає, а саму царицю Марену мало хто й бачив. Навіть отак, у воді.

— Забув уже, голубе, — озвалася баба Франя, — що Морена-Моряна до людей лише двічі на рік виходить: у перший день весни та на Івана Купала. І то показується найчастіше лише тим дівчатам, які невдовзі мають заміж вийти і довге життя проживуть з коханим та з дітками. Це ж вона незабаром цвіт папороті запалить...

Богдан пам'ятав з уроків біології, що у папороті квіток немає. Але промовчав. У цьому світі, напевне, як хто захоче, то у нього й на вербі груші ростимуть.

Далі йшли мовчки, аж доки не почало темніти. Стали готуватися до ночівлі. Розпрягли коника, прив'язали до дерева, аби якась ласиця не здумала на ньому вночі кататися. Розстелили на траві велике рядно, поряд поскладали сакви. Наламали та позносили до купи побільше хмизу для багаття. А потім дядько Яків дістав з-за пояса маленький, як з'ясувалося, кістяний ніжик і обвів по землі велике коло навкруг їхньої стоянки. Зобачивши цікавий Богданів погляд, пояснив:

— Ніж — свячений, тому коло — заморожене. Воно нас для усякого гаддя невидимими робить. І саме — як стіна. Не те що відьмак якийсь, а й сам Вій не переступить. Тож лягай спокійно і спи. Завтра день важкий.

— Це той Вій, про якого ми у школі проходили?

— Не знаю, хлопче, як у вас у Києві, а у нас кожна дитина і без школи про Вія знає. Той самий, той самий! Він такий у світі один.

— А правда, що він поглядом убиває?

— Можливо, й правда. І взагалі, запам'ятай раз і назавжди: всій нелюді й нечисті намагайся в очі не дивитися, бо вбити не вб'є, а кепсько зробить.

— Та годі вже хлопця на ніч лякати. Ви тут спить собі, — втрутилася баба Франя, — а я трохи політаю. Подивлюся, де, що і як...

Вона миттю обернулася совою, підбадьорливо ухнула і злетіла у темне небо.

Дядько Яків заснув майже одразу, а Ох сів під стовбуром дерева, притулився до нього — і зник! Тільки костур залишився.

Спати Богданові не хотілося. Але він уже зрозумів, що саме вночі Вітькові легше «пробити» до нього віконечко. Отож, він ліг і приготувався до «сеансу зв'язку». Та зосередитися йому не вдалося. Бо спочатку щось почало тріщати в куцах, а потім між деревами замерехтіли якісь дивні вогні. Так, наче хтось зовсім маленький ніс лісом у руці смолоскип. Синювате полум'я обминало дерева, то наближалося до галявини, то віддалялося. Часом два вогники сходилися до купи, зливалися в один, більший, знову розділялися і розходилися в різні боки.

Віддалік чулися голоси:

— Де вогонь блимає, то так і знай, що там гроші є. Як блимає, значить, гроші перечищаються. Вони тричі на рік перечищаються: під Новий рік, на Великдень і на Івана Купала.

— Шукайте, де три дуби з одного кореня ростуть, — бубонів хтось другий, — то значить, що молодого дуба підкопано і під самий корінь скарб підсунутий. А знаєте, кажуть, то козак Мамай так скарби від поганців ховав. Заховає — та й забуде, куди ховав...

Це тривало досить довго, але коли віддалік затріщав хмиз, та так виразно, наче хтось ходив навколо них, Богдан не витримав і розштовхав дядька Якова. Дядько спочатку спросоння вхопився за меч, потім сів і протер очі.

— А-а-а, то мертві вогні, соколику. Лежи, дивись, а краще — очі заплющ. І не рипайся.

— Так ходить же хтось...

— Не все те, що сіре, — вовк. Не все, що в лісі ходить, — на нашу погибель. То бідолахи, які скарби шукають. Ще торік на Купала знайшли щось таке, на цвіт папороті схоже, відтоді й бродять щоночі. Все думають, що квітка їм на казкові скарби вказала. Але не можуть згадати, де саме. Отак і бродять цілий рік. На зиму вгамовуються, а тільки-но сніг зійде — знову за своє.

— Так що, дядьку, знайдуть вони те, що шукають? Хоч колись?

— Можливо, й знайдуть. Скарби. А можливо, й погибель свою. Он мертві вогні вже їх шукають, заманюють. Підеш за таким вогником — і не повернешся ніколи. А цвіт папороті? Що я тобі, Богдане, скажу, всі про нього знають, а ніхто не сказав, що бачив. І ще подекують, що він просто так у руки не дається. Душу треба за ті скарби віддати. А хто віддавав, то не встигав тим скарбом і натішитися, бо до наступного Купала його Той-що-під-землею-живе забирав.

— А сказати вам щось? — наважився Богдан. — Квітки папороті немає. Бачили на звороті листя, такі, наче зернятка малесенькі? Спори називаються. Ото вони розсіваються і з них нова папороть росте. А квіток не буває.

У цей час з-за їхніх спин одізвався дуб голосом діда Оха:

— Якби тільки те, що очі бачать та вуха чують, був наш світ, то жили б у ньому самі жаби. Людина би інший пошукала.

Дядько і хлопець мовчки погодилися і знову повкладалися на рядно. Хмиз під чиймись ногами все ще тріщав, мертві вогні збігалися до купи і розбігалися в різні боки... Скарбошукачі все бубоніли і бубоніли. Нарешті, коли вони мало не впритул наблизилися до галявини, дід Ох не витримав. Він виліз з дуба і з'явився просто перед непроханими гостями.

— Грошики шукаєте? — лагідно спитав він остовпілих дядьків. — А вони не тут. Шукайте на тому краю лісу під кривою сосною, — і дід Ох знову зник.

— Певний знак! — разом зарепетували шукачі чужого добра і навпрошки рвонули через ліс.

— Що ж це ви, діду, — зі сміхом озвався дядько Яків, — дітей вчить, що обманювати негоже, а самі людей дурите. Адже ж нічого вони під кривою сосною не знайдуть.

— То вони самі себе дурять. Чули, що кажуть? — козак Мамай скарби під коренем дуба ховає. От же дурниця! Для Мамає найперший скарб — шабля, люлька та ще коник його

бравий. А всяке там срібло-злото йому так потрібне, як у носі зуби... до того ж, Мамай ніколи нічого не забуває.

— То виходить, усі ці розповіді про скарби — то казочки якісь?

— Ні, чого ж... трапляються. От тільки всі ці, що зараз по лісу бігають, не знають, що біля кожного справжнього скарбу Скарбник на них чатує.

— Це що, наче сторож?

— Гірше, синку, гірше. От ти про чортів, напевне, чув не раз.

— Звісно, і чув, і читав. І бачив — у баби Франі на цапа обернутий.

— Так от, чорти різні бувають. Є такі, що просто людям капості роблять. Маленькі, великі. А є такі, що душу вимотують: продай та продай...

— Що продати?

— Та душу ж! От Скарбники саме з таких. Продай душу, а я тобі за неї скарб віддам.

— Тож виходить, що всі ці шукачі, які нам сон перебивали, так нічого й не знайдуть?

— Чого ж нічого не знайдуть? Грибів назбирають — то напевно. Добре, побалакали — і годі. Можна й спати. Вже ніхто не розбудить.

Таки й справді стало тихо. Щоправда, щось шаруділо і сопіло в кущах, напевне, миша якась... Баба Франя все ще не поверталася. І Вітько на зв'язок не виходив, певно, не мав, що казати. Богдан перевернувся з боку на бік, бо під рядном муляв якийсь корінець чи камінчик. Та-а-ак, це тобі не вдома на каналі. Вдома... що там удома?

І раптом як обпекло: це ж він уже третю ніч тут, у цьому світі! Якщо доба і тут триває двадцять чотири години, то завтра четвер. А в неділю з самого ранку батьки поїдуть до Кончі-Заспи у шкільний табір відпочинку, де він, Богдан, мав би бути ще з понеділка, причому, разом із Вітьком. І смикнуло ж їх обох залізти у комп'ютер. Батькам тоді ще сказали, що не потрібно їм із роботи відпрошуватися, щоб нас провести, ми вже дорослі, до автобуса біля школи самі дійдемо, а вони у перший же вихідний до нас із гостинцями нехай приїдять. Приїхали. Ми з Вітьком. Цікаво, як він там викручується, чому не поїхав, а залишився?

Отже, Богданові треба встигнути і до Чарівної брами, і до Кончі-Заспи. А раптом та розрив-трава і йому допоможе? Три дні залишилося, всього три дні.

ДЕВ'ЯТИЙ РОЗДІЛ

з якого випливає, що не кожне телятко слухняне, особливо, якщо це не зовсім телятко

Решта ночі пройшла без пригод. Уранці Богдан протер очі, поглянув угору і побачив на гілці дуба велику сіру сову, яка солодко дрімала. Богдан чхнув. Сова глипнула жовтим оком, злетіла на землю і, звісно ж, обернулася на бабу Франю.

— Ну й розбудив же ти мене, — поскаржилася вона. — Я тут за ніч так наліталась, аж крила гули. Дай, думаю, на гілочці передрімую. Так не дали ж! То Яків хропів, то ти розічхався.

— Це не я хропів, а дід Ох, — озвався Яків. — Він, як у дерево ховається, завжди хропе — аж гай шумить!

Дід Ох виринув зі стовбура і додав свою версію:

— І я не хропів. То коник.

Оскільки коник таки був не зачарований, а звичайний, і сказати щось на свій захист не міг, на тому й закінчилося. Відтак після швидкого сніданку з учорашнім, але смачним кулешем почали збиратися в дорогу. Богдана не полишала думка, що треба встигнути повернутися у свій світ, бо інакше буде непереливки. Як саме він повернеться, Богдан ще не знав, вважаючи, що то — Вітьків клопіт. Бо то ж його комп'ютер, а не Богданів.

— Скільки нам ще йти? — обережно поцікавився хлопець. Дядько Яків зітхнув:

— Запам'ятай, соколику, якщо вибираєшся на таку справу, як у нас, ніколи не питай і не кажи вголос, куди йдеш, за чим ідеш і коли ти там будеш. Бо не дійдеш, не побачиш і не здобудеш. Думаю, ота нечисть учора до нас тільки примірялася.

— Як це — примірялася?

— Як водиться. То їхня розвідка була, а по-справжньому на нас десь попереду чатують. Знати б іще, хто нас виказав... Тож мовчи, слухай і крути головою на всі боки, щоб чогось не проморгати.

— Та ні, я до чого — батьки не знають, що я тут...

— Сваритимуть? — співчутливо спитала баба Франя.

— У-у-у!

— Та не журися, — поклав руку на плече дядько Яків, — коли все скінчиться, я сам до твоїх батьків піду і поясню.

Богдан уявив собі, як обвішаний зброєю дядько Яків заходить до їхньої київської квартири, і йому стало трішки весело.

— Там у вас, у Києві, волхви дуже мудрі, — говорив дід Ох уже на ходу, — дуже мудрі і дуже вчені, нічого не скажеш. Одне слово — віщі люди. От тільки дуже вже до книжок прив'язані. Сидять по своїх келіях і сторінки гортають. Доки до свого «Воловника» чи «Путника» не зазирне — ані руш! У граді Києві воно, можливо, так і треба. А в наших пущах що — я оте нещастя, яке ззаду біжить, буду «Велесовою книгою» відганяти?

Богдан обернувся і побачив гарненьке рябеньке телятко з лагідними очима, яке тупотіло стежкою за кілька кроків від них.

— Ой, телятко! Яке ж воно класне! Може, йому хлібця дати?

— Не хлібця, а лозини! — чомусь розгнівалася баба Франя. — Обом! Йому — щоб згинуло, а тобі, щоб не був, як теля дурний.

— Чого це я дурний?

— Бо оте теля — не від корови. Справжні телятка від мами не відходять.

— А як воно заблукало?

— То справжнє вже б мукало на весь ліс, корову чи пастуха кликало б. А це, бач, яке тихе-мирне. Як те болото, в якому чорти водяться.

Баба Франя хутенько виламала довгу лозину і замахнулася на знайду. Теля зникло, як розтало. Але тут же в траві щось зашаруділо і побігло геть від узлісся в поле.

— Десь я цю рябу масть уже бачила, — зауважила баба Франя. — Ще не знаю, де, але згадаю.

Наразі пригадати не встигла. Ледь вийшли на узлісся і зробили кільканадцять кроків полем, як зненацька ожив чималий пагорб кроків за сто від них. Спочатку над землею здійнялося два величезних чорних крила, потім між ними вистромилися три голови з зубатими пащами. І коли створіння звелось на задні лапи, Богдан зрозумів, що перед ним той, кого дядько Яків зневажливо називав вилупком. Старий знайомий із недобрими намірами. Бо всі три голови пороззявляли широко свої пащеки, а хвіст крутився, як у злючого пса, що ось-ось кинеться кусатися.

Змій ще раз змахнув крилами, потім покрутив середньою головою, а дві крайні нахилив майже до землі й дихнув вогнем. Трава, що росла навколо пагорба, одразу спалахнула. Змій підскочив трохи незграбно, але після кількох помахів крилами злетів у повітря.

— Назад, до лісу! — гукнув дядько Яків, зриваючи з плеча самостріл. Не вцілити було неможливо, бо Змій ішов на бриючому польоті. Стріла вдарила в шию середній голові й відскочила. Те ж саме друга і третя.

— Таки заворожений! — зітхнув дід Ох. — Ховаймося.

— А це ми зараз, — баба Франя сягнула рукою до маленької торбинки, дістала пучку якоїсь сухої травички, тихенько пробурмотіла щось під носа і дмухнула тою травичкою на всіх по черзі. Богданові те випало наостанку, і він уже нічому не дивувався, як побачив, що дядько Яків і Ох перетворилися на калинові кущі, коник — на сухе дерево. «А сама бабця, напевне, знову колесом прикинеться!» — майнула остання думка. А далі лише чув, як вітер у листі шумить... Здавалося, мить пройшла, і він знову став людиною і почув задоволений сміх Оха:

— Обдурили триголового! — та раптом Ох кинувся до дядька Якова, який чомусь лежав на землі. — Обдурили, та не дуже! Оте бісове літайло щось таки накоїло.

Дядько Яків притискав долоню до боку. Крізь сорочку та пальці сочилася кров.

— Я перев'яжу! Я вмію! Нас цьому в школі вчили, — кинувся Богдан, але баба Франя і дід Ох повисли на ньому з обох боків.

— Куди? Там же кров — забув? Чи не збагнув, що до чого? Здогадався Змій, що ми поховались, от і поламав куц про всяк випадок. Гарно змикитив: знав, що ти не втерпиш і кинешся на допомогу. І все, кінець твоїй силі, і нам усім кінець. Слухай, отак ходи і повторюй, що руки твої не мають знати ані крові, ані зброї. Бо як забудеш, зв'яжу вуздечкою і з ложки годуватиму. Як малу дитинку: ложечку за бабу, ложечку за діда, ложечку — за дядька Якова...

— За коника я їсти не буду! — повеселішав Богдан, бо побачив, як баба Франя вправно гоїть дядькову рану. Вона водила над нею рукою, і кров поступово гусла й запікалася в темну кірку. Баба перев'язала Якову бік широким шматом полотна і сказала:

— Заживе. А як загноїться — підкурую. Але йти зараз не зможе. Давайте його на коня посадимо.

— А як знову Змій налетить? — запитав Богдан.

— У нього хоч і три голови, а розуму і на одну не вистачає. Йому до лісу — зась! Тут інші сили володарюють. Він нас над полем чекає. А ми маленький гак дамо — отією стежкою. А далі — вздовж струмочка до гаю. Біля струмка він нападати не наважиться, бо знає, що нас Марена під захист узяла. А в гаю й поготів. Бо там самі дуби. Святе місце. Навіть Той-що-під-землею-живе там влади не має.

Так і зробили. Йти понад струмком було навіть приємно, бо від нього віяло прохолодою. Сонце, наче жаліючи дядька Якова, заховалося за хмарину. Навколо в лугах, скільки око сягало, не було видно нічого підозрілого. Щоправда, шаруділо у невисоких очеретах, але мало що там живе... аби не коркодим.

Гай виринув перед ними десь через годину ходи. Такі величезні дуби Богдан досі бачив лише раз у житті — у заповіднику на острові Хортиця, куди минулого року возили на екскурсію весь клас. Він так і сказав.

— Хортиця? — здивувався дід Ох, — щось ти плутаєш. Немає там дубів. Але думка хороша. От закінчимо цю справу, поїду з чумаками, обов'язково на Хортиці дубок посаджу. Ще й пошепчу, аби швидше ріс.

Дядько Яків, який увесь час мовчав, уже біля самого гаю промовив:

— Я думав, то мені від рани ввижається, а тепер бачу, що ні. Отой шуліка, що вже з годину над нами кружляє, — то не шуліка. Не в той бік кружляє. Мав би за сонцем, щоб очі не сліпило, а він — навпроти. Чи то не Сіверський чаклун, діду? Кажуть, навіть тамтешній князь ворожбою бавиться. І то не завжди доброю.

— Кому ж нею бавитись, як не князям. Їм же не орати, не сіяти. Але це не Сіверський, ти трошки сплутав. Сіверський князь на лютого вовка вміє обертатися і назад у людську подобу. А на птаха — то, кажуть, Путивльський полюбляє. Але тільки на сокола. Бо дуже до соколиного полювання охочий. А це, Якове, ти сам сказав, шуліка. Знову-таки, щось не наше.

— А можливо, це з тих земель, що за Кривицькими лежать, понад холодними морями? Прийшли розповідали, що у тамтешніх лісах дуже дивні люди живуть. Наче і не зовсім люди, чудні такі. Кажуть, то все, що залишилося від народу, який до нас на землі жив. Можливо, то їхня ворожба.

— А ви шуліці на хвоста солі насипте, аби легше впіймати, та в самого й попитайте, чий він, — уїла Оха баба Франя. — Бо поки ви теревені правите, він усе літає та й літає...

— Якби не рана, стрілив би я його зараз, — поскаржився дядько Яків.

— Занадто високо. І твій самостріл не дістане. Ходімо до гаю, бо хто знає, на що ще ця пташечка обернеться. Мене колись, як молодим був, один такий у воду загнав. Я горностаєм прикинувся, аби через Орду прослизнути, а він із висоти таки видивився. Добре, що річка поряд була. Ледь добіг і вже там на окуня обернувся. Хоча і цей вимок добряче, бо не розраховував: об воду вдарився і чарівну подобу стратив. А вони, поганські ворожбити, чогось води не люблять і на рибу обертатися не вміють. Крику було! А я до ночі під корчем сидів.

Отак з розмовами і спогадами увійшли до дубового гаю.

— Отут нас ніякий Змій не дістане. Бо то священний гай, — пояснив Ох, — у кожному дубі душа волхва живе. Це у звичайних людей душу або Той-що-над-нами забирає, або Той-що-під-землею. А волхви залишаються на землі в отаких деревах. Хоча, хто знає, боюсь, що та чужа ворожба може і сюди десь прослизнути. Змій чи вовкулака не прорвуться, а от якась дрібнота...

На цім слові дід Ох, як молодий, різко відскочив убік, а потім кілька разів сильно опустил свого костура на щось у траві. Те «щось» заверещало, засичало — і затихло.

— Дай-но мені свого меча, Якове! — попросив Ох. — Тільки не кажи «я сам». Рано тобі ще, рана не загоїлася.

Дід Ох вийняв меча з піхов і обережно підняв ним із трави коротку чорну гадюку з перебитим хребтом.

— Пізнаєте? Ні? Отож, у наших гадюк голова, як у ящірки, а в цієї — як у жаби. Ширша тулуба. І розмальована інакше.

— Це що, теж чужий характерник? — не своїм голосом запитав Богдан, який збирався сісти перепочити саме на те місце.

— Та ні, синку. Їхній характерник нам на очі не трапляється, може й узагалі не втрапити. Він здаля отаких потвор насилає. Вона б свою справу зробила і зникла. Чи отой шуліка — літає, та й літає. Хто там до нього придивляється.

— Хай собі літає. А ми його обдуримо — як тоді, в лісі, — сказала баба Франя і сягнула рукою в сакви. Богдан думав, що вона знову витягне якусь чудодійну травичку, та на світ Божий з'явився спочатку добре знайомий казан для кулешу, а потім — полотняна торбинка з пшоном.

— Ми ж тільки-но снідали... у тому лісі! — аж застогнав Богдан.

— Так то було в тому лісі. А це — в цьому. І потім, Якову все ж полежати треба. Щоб ми його рану не розтрусили. Тож збирай хмиз.

— Та в мене ще вчорашній куліш отут стоїть, — показав Богдан. — Самі ж казали — добре наїдайся. Я й наївся. А тепер знов...

— А ти пострибай, пострибай, — порадила баба Франя, — воно й уляжеться.

— Череву — не дерево, роздасться, — додав своєї дід Ох. — Ну, ви тут хазяйнують, а мені треба де з ким порадитися.

Сказав — і повагом пішов у глибину гаю, спираючись на костур. За кільканадцять кроків його постать зникла за крислатим дубом, а потім... потім Богданові здалося, що з-за стовбура вийшов не один, а два діди Охи. Він закліпав очима і навіть протер їх, однак побачив, що дідів таки двоє. Мало того: вони зайшли ще за один дуб — і зникли. Обидва... чи то розчинились у повітрі, чи то увійшли в дерево.

А баба Франя знову порядкувала коло вогню.

— Певно, тобі куліш уже набрид? — турботливо спитала у Богдана. — Чогось іншого хочеться?

— Можливо, тут гриби є? — подав голос Богдан. — Я наче сироїжки бачив. А їх, кажуть, і сирими їсти можна.

— Це хто ж тобі таке сказав? — насмішкувато примружився дядько Яків. — Певно, не той, хто їв, бо той уже нічого не розкаже. А ти сам гриби не збирай, бо як трапить хоч один гірчак до казана, то всю юшку перепаскудить.

— Атож, без мене не йди! — баба Франя тугіше запнула хусткою, обтрусилася фартух і тупнула ногою. — Бери кошика та ходімо. Навчу тебе, як із грибами розмовляти.

— З грибами? Розмовляти? І що вони вам кажуть? — Богдан тяг ноги за бабусею і нишпорив очима по кушах: дуже хотілося першому знайти гриба, а ще більше хотілося почути, як він розмовлятиме.

— А ось, дивися! — бабця вказала паличкою на червону пляму в траві.

— Е, бабусю, то ж мухомор! Навіть я знаю, що він не їстівний.

— А ніхто його їсти і не збирається, — баба Франя нахилилася до червоного капелюшка. — Грибе-мухоморе, я тебе шаную, не ображаю, ногами не штурхаю. Покажи

мені за це білого гриба... А пошукай-но отут, Богдане, у тебе очі молодші... Вже не треба, сама бачу.

З-під густого шару хвої визирала біленька шапочка гарного, як намальованого, грибочка.

— Здрастуй, красеню, здрастуй. А де ж твій братик? Чуєш, Богдане, у цього біленького товариш має бути. Глянь-но навколо...

Цього разу першим побачив Богдан. Брунатна голівка боровичка аж просилася: осьдечки я, візьміть!

— Ходи, ходи до кошика, — примовляла баба Франя, а Богдан уже й не дивувався її розмові. Коли край лісової стежки знову трапився мухомор, він сам попросив у нього показати, де є хороші гриби. Незабаром кошик був повний. Коло вогнища баба Франя гарненько передивилася знахідки і відкинула вбік красивого боровика, яким Богдан особливо пишався.

— Ач, хитрюга, таки прокрався до кошика. Поглянь, дитино, і запам'ятай: якщо на споді не біле, а рожеве, то так і знай, що то гірчак.

— Хіба? Я думав, боровик.

— Як мені не віриш — відкуси крихту, тільки виплюнь одразу. Та не тягай весь до рота, кусай на один зуб... Ну що?

— Тьху, гидота! — Богдан довго відпльовувався, потім кинув гриб у вогнище. — Будеш знати, як обманювати.

Баба Франя мішала дерев'яною ложкою грибну юшку і приказувала:

— От нехай собі шуліка розкаже своєму хазяїну, що ми тут обідаємо і нікуди не поспішаємо. І все у нас тихо, мирно...

І в цей час у багатті лягнув постріл! Потім другий, третій!.. Баба Франя перелякано підскочила і зачепила рукою казан. Юшка з нього вихлюпнулася на багаття, воно засичало і повалив густий дим.

— Звідки тут патрони? — аж закашлявся від диму Богдан. — Адже в цьому світі вогнепальної зброї і сліду немає. Та й не може бути. Ну не гриб же гірчак ото так бабахнув!

— Не знаю, про кого і про що ти кажеш, — обтрушувала попіл зі спідниці баба Франя, — але дай мені тільки злапати отого харцизюку, який до вогню зелену ліщину кинув. Він би у мене димку понюхав. Ох, діла... А юшка вже майже доварилася. Ще трохи — і були б ми без обіду.

— Не натякайте на хлопця, бабуню, — озвався з-під дерева дядько Яків. — То ж ви самі хмиз збирали, доки він до струмка по воду ходив. От напевне, зосліпу зелені ліщинові гілки й прихопили.

— Гілки? А хто ж їх тоді зламав, як тут людей немає? І потім, чому, як я стара, то вже обов'язково сліпа? От тебе, приміром, я наскрізь бачу.

Дядько Яків тільки розтулив рота, аби щось відповісти, але в цей час у густій траві почулося єхидне «хи-хи!», і щось дрібненько затупотіло, наче козенятко втікало.

Коли юшка доварилася, з'явився і дід Ох. Точніше, вийшов зі стовбура найближчого дуба, але Богдан вирішив надалі не дивуватися нічому незвичайному, що побачить, особливо стосовно діда.

— У вас тут що, знову пригоріло? — повів носом Ох. — Бо щось чорнобривими пахне...

— Ат, не звертай уваги, — відмахнулася баба Франя, а Богдан з Яковом стисли губи, ховаючи посмішку. — Як там той шуліка, ще літає? — баба Франя вирішила звести розмову на манівці.

— Відлітався, — скрушно зітхнув дід Ох. — Хотів, бачте, на дуба сісти аби підслухати, про що ми там говоримо. І напорівся на сухий сучок. Навіть ворожба йому не допомогла.

— Отож, коли літаєш, головне — забезпечити м'яку посадку! — з виглядом знавця встряв Богдан.

— М'яку, м'яку... ще соломки б добре підстелити, — чмихнув у вуса дядько Яків. — А до речі, синку, ребра вже не болять?

Богдан згадав, як він бахнувся об колодязну цямрину, і почервонів.

— З ворога сміятися не треба, — повчально сказав дід Ох. — Навіть коли ти його подолав. Краще пожалій. Він од твоєї жалості корчитися буде. А тепер слухайте уважно. Підемо далі, як сонце за полудень перевалить. По-перше, рана Якова — то не забавки...

— Та в мене вже все присохло, — замахав руками дядько Яків, але дід Ох не звернув на це уваги.

— По-друге, Змій кудись подівся. Можливо, крильми намахався і спить, а можливо, ближче до Чарівної брами нас чатує. Моя ластівка ще не поверталася. Знаю, що часу в нас мало. Але це той випадок, коли треба квапитися, але помалу.

По обіді баба Франя уважно оглянула рану дядька Якова і звернулася до Оха:

— Як іще попелом з моїх трав притрусити, то до весілля загоїться.

— Чийого, бабо, — поцікавився Ох. — Мого чи твого?

— Вола твого! — відрізала баба. — Збирай речі, старе балакало.

Богдана страшенно смішили такі перепалки, він і цього разу не втримався і чмихнув. Але тут йому почулося ще одне «хи-хи» у траві. Чи справді хтось там був, чи просто віддуння гаєм?

ДЕСЯТИЙ РОЗДІЛ

з якого можна зробити кілька висновків, що починаються на «не» — не слід піддаватися на провокацію, не варто займатися лікуванням, якщо у цьому не тямии, і аж ніяк не можна ласитися на чуже

Рушили далі, як і сказав дід Ох, коли сонце перевалило за полудень. І хоча ніде не було видно ані Змія, ані інших крилатих шпигунів чужого характерника, вирішили йти байраком — глибоким ярмом, геть порослим високими деревами та густими кущами. По його дну було протоптано чималеньку стежку, на якій могли розминутися навіть два вершники, але густа крона дерев робила її невидимою згори. Внизу було тихо, прохолодно і затишно. Щоправда, від дубового гаю до байраку — шмат дороги по відкритому полю, тому довелося, за висловом баби Франі, напустити туману. Під його прикриттям без пригод дісталися байраку і спустилися вниз. Туман потому розвіявся, наче його й не було.

На жаль, спокій і тиша трохи приспали пильність подорожніх. І тому, коли коник раптом став дибки, дядько Яків не втримався в сідлі і впав на землю.

— Ото лихо — козак з коня впав, — бурчав він, важко підводячись. — Ви хоч не кажіть нікому, бо сорому не оберешся. Як це я так, сам не розумію...

— То колись ти був козак, а тепер — бортник. Воли твої дибки не стають, тож і відвик трохи від сідла, — хотіла заспокоїти баба Франя, але Яків не погодився:

— Козак — завжди козак!

— Та не переймайся, Якове, то не твоя вина і не коникова. Дивись!

Ох клацнув пальцями, і вони побачили величезну колоду, що лежала поперек стежки. З-під колоди швидко розповзалася всяке гаддя.

— Бачите? Відчув коник щось недобре, хоч і невидиме. Той чужий характерник теж не в тім'я битий. Таки вистежив нас. Або шуліка перед сконом устиг йому щось передати.

Дядько Яків стояв, притискаючи руку до боку, і кривився. Крізь одяг знову проступила кров.

— Ой-ой, рана відкрилася! — вхопилася за голову баба Франя. — Що ж тепер робити?

— Доведеться знову гак давати — у Борщівку заїхати.

— А чого у Борщівку?

— А там же Гапка живе, — пояснив дядько Яків. — Вона на меду гарні ліки від ран робить. Торік мед у мене брала, то трохи залишила. Я з тими ліками всю зиму горя не знав.

— Ну, якщо це та Гапка, що з нашого села в Борщівку заміж вийшла, — засміялася баба Франя, — то я її добре знаю. Вони з моєю молодшою сестрою разом діували. От тільки

всі хлопці її боялися. Тому й чекала, поки якийсь борщівський наважиться посватати. Але правда твоя: якщо хтось і допоможе рану загоїти, то це вона.

Село Борщівка з'явилося перед подорожніми несподівано. Бо вузька лісова річечка, з якої — і тільки з неї — подорожні брали воду, пам'ятаючи попередження Марени, вирвавшись у поле, розтеклася широким плесом. А село зручно вместилося по обидва її береги.

Чому село називається Борщівкою, можна було б і не питати. Тут із кожного обійстя дуже-дуже смачно пахло борщем.

У біленькій хатці тітки Гапки чути було чийось голосну і гнівну мову. Дядько Яків з Охом презирнулися:

— Одразу чути — вдома Гапка! Бабо Франю, ви перша заходьте до хати, то ж ваша подруга. Бо нас, чого доброго, не роздивиться та кочергою привітає.

Тітка Гапка сиділа на лаві, трималася за руку і голосила:

— Ой, пальчик мій, пальчик... Заходьте, добрі люди, сідайте... Ой, пальчик же мій, пальчик... Франю, дай я тебе поцілую, вік не бачилися... Ой, бідний мій пальчик!

— Що там у тебе, Гапуню? — стурбовано кинулася баба Франя. — Допомогти?

— Один уже допоміг, бодай йому! — баба Гапка витерла очі кінчиком хустки. — Бодай би йому всі так допомагали. Оце бачиш — врізала я пальця. Розпанахала уздовж мало не надвоє. Я його маззю помастила, у полотно руку запеленала, як те немовля, сиджу і бідкаюсь: «Ой, пальчик мій, пальчик!» Бо болить і смикає, і не знати, коли перестане. Ти ж, Франю, розумієш — то чужу біду руками розведу, а своїй ради не знайду.

— Правильно. Коли ти когось лікуєш, то половину його болю на себе береш. А так виходить — від себе ж і на себе.

— То я й думаю собі: хоч би хто на поміч прийшов. Аж тут отой ганцихрист Кашпір на порозі. «Я, — каже, — такий сильний знахар, що за мить рани загоюю, рубці зводжу, всяку віспу, коросту — й сліду не залишається».

— Так-таки й сліду не залишається? Ну, це вже бреше...

— Та я й сама спершу подумала: бреше! А він почав імена називати, кого вилікував. Ну, думаю, як такі люди йому довірилися, то й я можу повірити.

— А гроші він за своє лікування правив?

— Я спитала. «Ні, — каже, — я грошей не прошу, просто людям добро роблю. Але за те, тьотю, нагодуєте мене як слід, щоб сила для лікування була». Я йому борщу насипала, чарку налила. Кажу, щоб хліба й сала сам врізав, бо як же я — однією рукою? Він і врізав: хлібину навпіл, увесь кавалок сала туди, цибулину, все докупи стулив. Це нібито у заморських краях так роблять. Ну, хай буде, як у заморських. Сиджу я, дивлюся, як він те сало з хлібом наминає та борщем засьорбує, колишу свою руку: «Ой, пальчик мій, пальчик!» А він усе підмів, пальці об чуба витер: «О, каже, тьотю, є сила вас полікувати. Спіть, каже, тьотю, а ж прокинетесь, то од болячки і сліду не залишиться». Та як же це — спати? Посеред білого дня? Що люди скажуть? А він кричить: «Спи, бабо!». Я очі примружила, він щось там пробурмотів, шапку вхопив — і драла! Я йому: «Куди? Палець же — і крутить, і смикає. Вертайся, бісів Кашпірю, роби щось із моєю болячкою!» — «Та щезла б вона, твоя болячка, із пальцем і з тобою разом!» — і ходу. А не діждеться він, гаспид, щоб я щезла. Вдавився б ти моїм борщем! Бодай би тебе за мій хліб та сало через корчі тягло і перекидало! Хай би тобі моя цибуля в кишках застрягла... Отак я його лаяла, поки очі бачили. Аж про біль забула. А ж згадала: ой, пальчик мій, пальчик... чекайте, а що ж це він не болить? Дивина — щез біль. Я полотно розвинула — матінко! Щез біль разом із пальцем. І сліду не залишилося. Не збрехав, бісів Кашпір. Але ж якби я знала...

— А чого не знала? — подав голос дід Ох. — Що, коли кого проклинаєш, то й тобі таке дасться?

— Що ж мені тепер робити? — знову заквилила тітка Гапка. — Як доведеться з сусідкою сваритися, то чим я їй дулі скрочу?

— Кому що, а курці просо, а Гапці — сварка. Ти краще поглянь, яка у нас біда — Якова поранено!

Тітка Гапка одразу забула про свою халепу з пальцем і взялася до справи.

— Є у мене ліки, але перше треба кров зупинити, он бачиш, ще сочиться.

Бабуся клопоталася біля пораненого, а дід Ох з Богданом вийшли з хати, аби не заважати.

— Це у нас гості? — до плоту підійшов сивуватий дядько, певне, чоловік тітки Гапки. — Та ще й хто — сам Ох! Ну, здоровенькі були!

— Здрастуйте й вам, — вклонився дід Ох, — оце Якова-пасічника пораненого привезли.

— Якова поранено? Ну й дива. Кому він заважав? Тиха ж людина, мухи не скривдить, а видать, комусь на заваді став.

«Нічого собі — тиха людина!» — Богдан згадав, як дядько Яків з вовкулаками воював. Якщо це — тиха людина...

— То я ж і кажу, — вів далі чоловік тітки Гапки. — Дива на світі робляться. Я сьогодні раненько до річки на рибу ходив, повертаюся, а з нашої хати Кашпір, дурисвіт отой, вискочив, як обпечений. Побіг у корчі, а там півдня колотився, стогнав, кричав і божився, що у нашому селі ніколи не їстиме борщу, сала, а особливо цибулі. Чи ж у нас цибуля така недобра? Наче ж ні. Тільки мені от що цікаво: хто цього волоцюгу до нашої хати пустив? Я ж попереджав!

— Про що?

— Та я минулого тижня на висілках у дочки гостював, за онуками скучив. Прителіпався Кашпір: «Я, — каже, — зроблю, аби малі дітки вночі у ліжечку рибку не ловили.» І їв, і пив... по-людськи ж пригощали. Потім до дітей узявся. Я собі сиджу, дивлюся, що ж він там з ними робить, бо моя Тетяна сказала: «Тату, очей з нього не зводьте!» То я й не зводив. Він дітей посадив на долівці, сам на покуті вмовився і каже: «Спіть, дітки, спіть спокійно. Тепер, тільки-но вам приспичить, у голові дзвіночок задзвенить — і розбудить».

— І що?

— Та що — нашому Грицькові, старшенькому не те що дзвіночок — грім над вухом гримітиме, а не розбудить. Зате тепер він мені щоночі перед другими півнями телебенькає — треба, чи не треба, а дзвонить. Я й прокидаюся. А раніше спав до самого ранку, як після маківки. То я й кажу — злапав би цього Кашпіря і не випускав, поки дзвіночка свого не вимкне.

— Не біда, я того дзвіночка сам вимкну, — дід Ох клацнув пальцями над дядьковим вухом. — Ну от, тепер усе добре буде.

Баба Франя з хати покликкала Оха:

— Зайдіть-но з Богданом разом та постійте коло дверей, щоб ніхто не рипнувся. Доведеться знову кров заговорювати, бо просто так не спиняється.

Зачинили двері, закрили ставнями вікна, аби цікава дітвора не зазірала, запалили свічку. Баба Франя з тіткою Гапкою взялися за руки, нахилилися над дядьком Яковом і заговорили тихо:

— На синьому морі лютий змії реве. Чого ти, лютий змію, ревеш? — Бо немає мені чим дітей годувати...

Богдан слухав, як кликали змія, аби він прийшов і спинив кров, і пригадав своє, призабуте. Ще до школи повезли його батьки до села, де він добряче подряпав ногу. І його власна бабуся точнісінько отак над подряпинами чаклувала...

Раптом за дверима хтось смачно чхнув. Усі озирнулися — і залякли: у двері пропхалася голова такого собі великого телятка з крильцями. Воно покрутило носом і сумирно сказало:

— Бабцю, ви кликали? То я прийшов.

Богдан як стояв, так і сів повз лавку на долівку. Бо до хати через вузькі двері ледь протиснулося таке собі чудернацьке створіння: лапи котячі, хвіст з китичкою, як у лева, голова телятка з маленькими ріжками і крила. Точнісінько, як у якогось доісторичного звіра

з підручника. Створіння сіло по-собачому посеред хати і витерло носа кінчиком правого крила.

— Прийшов! — баба Франя сердито взяла руки в боки. — Здрастуйте, не застуйте! То що, зараз тебе сварити чи трохи зачекати?

— Бабуню, — ображено накопило губку телятко з крильцями, — за що мене сварити? Я ж хороший, а всі мене ображають. Брати дорікали, що у мене лише одна голова, дядько Юра — хай би свого дорослого Змія ловив, а то ж і за мною зі своїм списом ганяється, каже, що я неправильно літаю. Вчора дівчата коло річки у воду зіштовхнули — не так я їм підспівував, бачите. Тепер ви, бабуню, за щось мене сварити хочете. І куди бідному Змієві подітися? Ніхто мене не любить, ніхто зі мною не дружить, піду я у садочок, наймся чер... ні, черв'ячків не їстиму. Полечу собі на нові землі, зроблю гніздечко на дереві й буду пташечок слухати.

Змій! Зовсім не схожий на те страшне триголове чудовисько, що переслідує їх од самої Охової кринички. Та його ж навіть маленька дитина не злякається, а одразу почне за хвоста тягати. Сидить у хаті тітки Гапки, скаржиться на долю, от зараз рюмсати почне.

— Ну, годі, годі тобі! — баба Франя почухала змієня за вухом, мов те кошеня, — казали люди, що на хуторі Причепівка змій порося потяг, а я собі грішним ділом на тебе подумала.

— Ні-ні, це той, чужий! Він і за мною ганявся, але я йому хвостом по носі я-а-ак заліпив!

Усі дорослі розреготалися, не стримався від сміху і Богдан. Навіть дядько Яків теж чмихнув і скривився від болю. Потім підняв пелену сорочки і подивився на рану:

— Ти ба, кров уже не сочиться. Отже, даремно кажуть, що сміх лікує.

— Посміялися, та й годі, — дід Ох споважнів. — Ти, Якове, подрімай трохи, бо сон — то теж ліки. А ми тут на призьбі посидимо, порадимося.

Вийшли надвір. До баби Франі, муркаючи, кинувся чималий чорний кіт.

— О, і тут кіт чорний! — здивувався Богдан.

— Бо це — синок моєї Нявки, — гордо сказала баба Франя і погладила котика по вигнутій спинці. — До мене навіть з-за річки по кошенят приїжджають... Ну що, посидимо рядочком?

Малий змій теж почав мститися на призьбі, але Гапка одразу його зігнала:

— Ти, телятко з крильцями, іди в соломі спати. Завтра з тобою побалакаю.

Телятко-змієнятко обурено замахало крилами, але тут за плотом почулося: «Тпр-пру!» — і коняче іржання. Богдан повернув голову — з вороних коней якраз зіскакували Юра і Богданів перший знайомий у цьому світі — козак Мамай. Малий змій чмихнув за хату — аж закуріло!

ОДИНАДЦЯТИЙ РОЗДІЛ

з якого всі дізнаються, що чудеса бувають не лише в казках і в решеті

— Чолом, господарю! І вам, гості дорогії! — вклонилися вояки.

— І вам чолом, — відповів чоловік тітки Гапки. — Заходьте, сідайте. Гапуню, що там на вечерю? Бо бачу, що ти сьогодні млинців не пекла — ворота чисті.

— Жартуй, жартуй! Сьогодні ще можна. А от завтра гості хіба що твоїми жартами ситі будуть. Узяв би краще хлопця та сходив по рибу. Буде риба — буде юшка.

— Риба буде. Коли це я без риби повертався?

— Онуку мою з собою візьміть, — подав голос дід Ох. — Дарино, чуєш? Годі тобі за плотом стояти.

Яка Дарино? Богдан озирнувся — за плотом ніякої Дарини. Тільки... яблунька, точнісінько така, як та, що коло Охової кринички росла, а тоді зникла. О, і ця зникла!

— Ну чого ви, діду! — підвелася з-за плоту дівчинка, Богданова ровесниця. — Самі ж казали, щоб я зайве очі не мозолила.

— Твої яблучка, — поплескав дід онуку по рум'яній щічці, — кого хоч сліпим зроблять. Поглянь, Мамаю, яка в мене онука ловка виросла!

— Таке скажете, діду, — дівчинка заховалася за спину тітки Гапки. Богдан чмихнув, і Даринка з-за тітчиної спиночки показала йому язика.

— От і познайомилися! — засміявся Мамай. — Добре, діти, гайда на річку! Тільки у верболози не заходьте, бо на порі Русалчин Великдень, то русалки вас і вдень залоскотати можуть.

— Зі мною не залоскочуть, — запевнив дядько Петро, чоловік тітки Гапки. — Я попильную. За русалками тут борг добрячий — за мої порвані ятері. То вони як мене побачать, одразу на глибину пірнають.

До води було далеченько. Довелося спускатися з гори, на якій лежало село, а потім іще йти стежкою через луки. Богдан спочатку мовчав, бо трохи побоювався маленької чарівниці, а потім наважився.

— Я хотів тобі подякувати за яблуко... А скажи, на дерево важко обертатися?

— Та ні, на рибу важче, бо на глибині холодно, вода тисне, раки клешнями за хвоста щипають. Але на рибу в нас хлопчики обертаяться. А дівчаток дідуньо жаліє. Хоча... на дерево обертатися теж небезпечно.

— А то ж чому?

— А пам'ятаєш, тобі дядько Яків коло кринички казав: «Яблучко бери, а гілок не ламай, бо біда велика буде».

— Яка біда?

— Хіба не знаєш? У нас усім про це розповідають, хто в науку дітей віддає.

— Будемо вважати, що у Києві не все про твого діда знають. Кажі.

— Це давно вже було. Привів один дядько свого старшого сина до діда в науку. Як водиться, на дванадцять років. Дід йому і каже, як усім: «Ніколи нічого не чіпай ані на моєму обійсті, ані біля моєї криниці». А той не послухався чи забув. Проїздив якимось повз дідову криницю, дивиться — гарна така вербичка росте. «Дай, — думає, — молодшим сопілку зріжу, давно просили». Вийняв ножа, гілку стяв... Вербичка ще зашуміла так, захилиталася, хоча вітру не було. А дядько й уваги не звернув — сопілку вирізав, молодшим віддав. Та й забув. А коли старший син у діда науку закінчив та прийшов додому, батько дивиться — а у нього на руці палець відтятий. «Що то, синку?» — питає. А син йому: «А пам'ятаєте, тату, ви сопілку коло криниці зрізали? Так ото мій палець був. Казав же вам Ох — нічого не чіпати, а ви не послухалися».

Позаду хтось сумно нявкнув. Богдан аж підскочив від несподіванки. Виявляється, великий чорний кіт тітки Гапки тихцем ішов увесь час за ними.

— А цей теж із вашої школи? — вказав Богдан пальцем на кота, який уже терся об ноги Даринки.

— По-перше, він не наш, а тітчин. А по-друге, вас у вашій школі не вчили, що не можна пальцем показувати?

— Та казали, що це негарно...

— Дуже негарно! Пальцем вкажеш — сам таким станеш. І будеш чекати, поки він тебе у людську подобу повернути захоче.

Богдан замислився: скільки ж іще людських звичаїв у його світі пов'язано з такою от древністю.

Кіт тим часом весело побіг доганяти старого рибалку. Певно, рибку любить.

Сонце тут, на луках, припікало добряче, і Богдан навіть роззувся, бо в кросівках парило ноги. Ходити босоніж по траві виявилось надзвичайно приємно.

— А ще чого не можна робити?

— Багато чого. Тобі, наприклад, зброї не можна до рук брати...

— Та то я знаю.

— Знаєш, знаєш, а нагадати не зайве. Бо оті чужі за нами й далі стежать. Думаєш, випадково козак Мамай до діда аж зі свого степу прискакав?.. А чого ще не можна? Питати,

куди йдемо, бо закудикаєш, і нечиста сила з дороги зіб'є. Як на річку прийдемо, не можна зайве каламуть знімати, бо Марена образиться.

— Ой, слухай, а я ж її, Марену, бачив!

— Бачив — і мовчи. Вона не любить, коли цим нахваляються... Зате я бачила те, чого ти ніколи не бачив і не побачиш.

— Чого це не побачу? Я не сліпий і не старий.

— А от і не побачиш, не побачиш, не побачиш! — Даринка застрибала на одній ніжці, як дівчатка з Богданового класу. — Не побачиш тому, що ані хлопчикам, ані хлопцям, ані навіть дорослим дядькам цього бачити не можна. Щоправда, дівчаткам теж, але мені дозволили. Бо я Охова учениця і найслухняніша онука.

— І що ж це тобі дозволили?

— Ярила побачити.

— Ну, і який він?

— Ой, молодий зовсім, дуже гарний, ходить по землі пішки, весь у білому, а на голові у нього — вінок із маків і хмелю. Ото як тільки весна прийде і все порозквітає, у нас жінки ходять у поле Ярила зустрічати. І ще — молоді дівчата, яким восени заміж виходити. А я заміж не піду. Бо всі хлопці — дурні. Тільки задираються та за косу смикають.

— І я, по-твоєму, дурний?

— Ти не дурний. Але де ти будеш, коли я заміж зберуся? Так ото ж... Ну, слухай, коли Ярила зустрічають, жінки корогоди водять і пісень співають. А він тоді ходить полями і там, де ногою ступить, ярина росте. Отак от. Шкода тільки, що як літо настає, то він сідає на білого коня і скаче до лісу. І вже до наступної весни його ніхто не бачить... О, а чого це ти на одній ніжці вистрибуєш?

— Та тут щось у траві було — гостре і колюче. П'яту наколов.

Богдан колупнув п'яту нігтем, щоб витягти ту колючку, і пострибав за Даринкою і котом. Начебто все було гаразд, але за якийсь час ногу почало пекти. «Кислотою та колючка була вимащена, чи що?» — подумав Богдан. Добігли до річки. Тут він прудко вскочив у воду — щоб вимити з п'яти ту пекучку.

— Чого воду каламутиш? — сердито сказав рибалка Петро. — Всю рибу полякаєш.

— Та я ось... наколов. Промити треба.

— А-а-а, то дрібничка. Онде, дивись, під берегом саджавки. Перевірте їх, а я піду ятір витягну.

Чорний кіт за рибалкою не побіг. Сів на березі стовпчиком і нетерпляче нявкнув.

— Почекай, Цигане! — засміялася Даринка. — Вся дрібна рибка твоя буде.

У першій саджавці було дві невеличкі рибинки. Богдан не знав, як вони називаються, бо досі його цікавив більше футбол, аніж риболовля. Але азарт рибалки потрохи захопив його.

— М-м-ма-у! — несамовито закричав Циган, аж Богданові почулося: «М-моя!»

— Твоя, твоя рибка! — засміялася Даринка і кинула на берег маленьку щучку з наступної саджавки. Кіт ухопив її мало не на льоту.

— І оце твоє, — тепер уже Богдан виніс на пісок кілька «хвостиків». Циган упорався з ними за мить.

— Агов! — почулося з-за кущів верболозу. — А допоміть-но!

Богдан із Даринкою рвонули на голос — дядько Петро ледве втримував руками ятір, в якому билосся кілька величезних щук. Спільними зусиллями витягли їх із води.

— Ти ба — три щуки, як собаки. І решта добрячі. А лини які! Не інакше, як русалки борги повертають, понаганяли повен ятір. Добра юшка буде, та й на рибальську кашу вистачить. Притримайте-но мішка, я перекладу... Та не дригайся ти, сама ж у сіль залізла. Тепер — чого вже... Отак, очкуром міцніше в'яжить. А де ж ваша риба?

— Ось! — Богдан підняв за шкірки осоловілого Цигана, тепер схожого на кошлату кулю.

— Ну от, і його разом з мішком нести доведеться! — засміявся рибалка. — Ану, помічнички, доки риба не поснула, швиденько разом із нею додому! Бо вийде не юшка, а

щось таке, ні те ні се. Циган, можливо, й з'їсть, але гостей таким пригощати не годиться. Смак має бути!

Юшка й справді вийшла смачнюща. Богдан не вчувся, як упорав три миски.

— Ти тепер на нашого Цигана схожий! — хихотіла Даринка. Богдан хотів їй щось відповісти, та ліньки було. Але раптом знову запекло п'яту, там, де він удень наколов. Подивився — навколо ранки почервоніло і набрякло. Торкнувся пальцем і відсмикнув, бо було дуже боляче. Стрибаючи на одній нозі, Богдан вибрався з-за столу і подибав до баби Франі.

— Бабуню, у вас йоду немає?

— Чого тобі, синку? — не зрозуміла баба. — Йоду? А з чим його їдять?

— Та не їдять. Ось, ногу зранив, промити треба і змазати.

— Ногу зранив? — чомусь раптом сердито запитала баба. — Це ж коли ти її зранив? Чи не тоді, коли від вовкулаків відбивалися?

— Та ні ж, сьогодні.

— Правду кажи! Я однаково дізнаюся. Ну?! Позавчора? Коли вовкулаків били? Чи вчора у байраку якийсь із гадів вкусив тебе, так? І кров текла?

— Та ні, — Богдан аж злякався бабуниного вигляду, — сьогодні ж і наступив на щось... отам, по дорозі до річки. Воно в траві було, я й не помітив.

Але баба, схоже, не вірила. Поки Богдан говорив, вона, вся напружена, потихеньку задкувала до мисника, не дивлячись, щось намацувала там правою рукою, а очі — очі так пекли Богдана, що, здавалося, від нього зараз дим піде.

— Та ви у Даринки спитайте, вона бачила, як я на колючку наступив!

Пекучий вогонь у бабиних очах згас — знову лише добра посмішка. Рука захлала подалі те, що вже майже витягла з мисника. Богдан так і не роздивився, що саме. Напруження зникло. Перед ним знову стояла та сама лагідна баба Франя.

— Ну, хлопче, — вже зовсім спокійним голосом озвалася вона, — але ж і налякав ти мене.

— А ви — мене, — з полегшенням засміявся Богдан.

— Смійся, смійся, — пробурчала бабуся, — от якби тебе справді вовкулака вкусив, ото було би весело...

— А що було б?

— Тю на вовка в лісі! Сам би вовкулакою став. І що б ми тоді робити мали? Осикового кілка шукати...

Від тих слів Богдана наче чотириста сорок вольт трусонуло. Чому саме чотириста сорок? Бо ті двісті двадцять з розетки, які він колись через власну необережність одержав, — то була дрібничка в порівнянні з цим.

— Добре, годі балакати. Покажи-но ногу... і оце за півдня таке нагнало? Гм-м-м... щось тут не так.

— Чекай, чекай! — встряла тітка Гапка, яка з-за дверей чула всю розмову, — де ти, кажеш, напорівся?

Богдан дострибав на одній нозі до вікна і показав:

— О-о-н там, на лузі, де протоптано.

— Ага... Петре! Чуєш, Петре! А йди-но сюди!

— Йду! — почувлося знадвору. Минуло п'ять хвилин, десять...

— Петре!

— Та кажу ж — іду...

— Швидше!

— Я тобі не блискавка, щоб отак одразу, — рибалка Петро з'явився на порозі. — Ну от, прийшов. Кажи.

— Петре, сусідонька наша найкраща знов у мене на дорозі заговорені шпичаки розкидає.

— От уже й сусідка, от уже й заговорені... Чого ти до неї причепилася?

— Бо знаю, що кажу. Подивися на хлопцеву ногу. Коли він її наколов?

— Сьогодні. Як на рибу ходили...

— А глянь, як рознесло. Хіба з простого реп'яха таке буде?

— Мо', й буде...

— Петре! Якщо ти й досі на цю задрипанку позираєш!..

І пішло, і поїхало! От тобі й тітка Гапка, от тобі й дядько Петро. Виявляється, та сусідка в юні роки мала якісь види на Петра, а Гапка, справедливиця, не могла допустити, щоб такому гарному парубкові якась нетіпаха світ зав'язала. Ото взяла — і до себе приворожила. Так! І не приховує! І правильно зробила! Бо надто ситно було б мати такого чоловіка отій нечупарі, в якій завжди ложки немиті, горшки побиті, а голова нечесана.

— Гапуню, Гапуню, — примирливо бурчав чоловік, — облиш!

— От же не облишу! Ач, і вона туди ж — ворожити. Це для мене шпичаки розкидала, думала, що я до річки рушники полоскати піду.

— Гапуню, — промимрив Петро, — та яка з неї ворожка? Звичайна баба — дві руки, дві ноги...

— Ат! Неправда твоя!

— Що — неправда? Що у неї дві руки та дві ноги?

— Не перебаранчай! — скипіла тітка Гапка, але це був останній вибух. Вона знеможено опустила на лаву, махнула рукою і засміялася:

— А! Тобі кажи — не кажи...

— Кажи, кажи, — Петра вочевидь надзвичайно тішили ці жінчині ревності. Більше того, він аж саяв від задоволення. Богданові як по голові вдарило: та вони ж досі закохані одне в одного, як молодята. Невже ворожба така сильна?

Трохи згодом Богдан запитав про це у баби Франі. Старенька аж затрусилася зо сміху.

— Ворожба! Знав би ти, що то була за ворожба. Приходить до мене Гапка, каже: «Як будеш приворотне зілля у лузі брати, то й для мене прибережи. Бо бачила на ярмарку такого гарного хлопця з Борщівки, що аж в очах потемніло. То треба швидше щось робити, аби дорогу хтось не перебіг». Я пообіцяла. А того ж вечора цей «гарний хлопець з Борщівки» з'являється у нашій хаті. Я думала — він до сестрички, а він мені: «Ти, каже, Франю, знахарка на весь куток, то дай приворотного зілля. У вашому селі така гарна дівчина є, що аж...» Одне слово, і йому в очах потемніло. І думаєш, через кого? Через Гапуню нашу. Чого ж, кажу, просто не підійдеш до неї? А він: «Ой, вона така строга, така неприступна... без зілля не обійдешся». Сміх та й годі. То я їм обом тертого сонного зілля насипала. От вони одне з одного очей не зводили весь ярмарок: усе чекали, поки зілля подіє. А увечері на одному возі й поснули. Уранці вже вдома у Петра прокинулися — воли самі в Борщівку привезли. То куди тепер діватися — тільки одружитися.

Бабця розповідала, а сама лікувала Богданову ногу: спершу пропарила її в гарячому відварі якихось трав, а потім витерла насухо чистою полотнинкою, скрутила з такої ж полотняної смужки джгутик і... підпалила.

— Ой! — злякано відсмикнув ногу Богдан.

— Не бійся, не бійся, — бабця пригасила вогонь так, щоб джгутик лише димів. — Ану, давай сюди свою хворобу. Ти що думав, я її вогнем пекти буду?

— Ага...

— Ну й дурненький. Таку рану найкраще підкурювати. Одразу загоюється. От дивись...

Теплий димок обтікав зранене місце, не пік, а лагідно грів. За якийсь час перестало смикати, і шкіра зробилася коричневою, як Богданів пасок на джинсах. Джгутик дотлів — і біль, начебто з димом, зник.

— Отак, посидь трохи, щоб присохло гарненько — і можеш вистрибувати.

Богдан умостився на перелазі, гойдаючи босими ногами, щоби швидше присохло. Хотів ще дещо розпитати в Даринки, але вона десь зникла. І лише за кілька годин дівчинка прибігла, вмостилася коло Богдана на плоті й заходилася вкотре переплітати біляву косу.

— Де це ти була?

— Та в цьому селі, виявляється, стільки справ для ворожки! Як лише тітка Гапка справується? А зараз, коли у неї така біда, довелося мені. Тут у сусідів малятко день і ніч плакало, його щось дуже злякало. Довелося переляк викачувати.

— І що ж його перелякало?

— Ти знаєш, здається, мале Змія побачило. Так яйце, яким я викачувала, показало. А ще там на город якісь жуки напали, такі, у жовту смужечку. Так я на них закляття наклала.

— І що — більше не з'являться?

— Ну, років сто, а то й двісті їм сюди зась. А можливо, й ще більше закляття протримається — я ж його вперше накладала, тому точно не скажу... А на другому кутку у вдови кури раптом нестися перестали, а одна так узагалі півнем закричала. А то недобре, довелося і від них вроки відводити.

— Ну і як, добре вони тобі за це заплатили?

— Ну звісно, подякували, а вдова ось кісника подарувала. Бач, який гарний.

— І тільки?

— А що ж іще? Грошей характерник за свою роботу брати не мусить, бо інакше вся його сила пропаде.

— Слухай, я чогось не розумію: це ж не твій город, не твої кури. Хай би хазяї самі їм ладу давали. Це ж їхні проблеми.

— Що-що?

— Ну, це їхній клопіт, а не твій.

— Це хто так вважає? Ти?

— Ну... я теж.

Власне, Богданові просто захотілося посперечатися з Дариною, бо, ач, яка ділова! От і вжив вираз, який не раз чув від Жорика-Жаби. Це той, коли його просили виручити — чи то потрібну книжку позичити, чи то складну задачу пояснити, відмахувався: це твої проблеми, самотужки розбирайся. У самого Жорика, схоже, проблем не було. Як щось треба, татко-начальник купить або організує.

Але Даринку ці слова просто приголомшили:

— Ти справді так вважаєш? Ні, ти мені чесно скажи, ти справді так вважаєш? Бо якщо так, то я з тобою посварюся! Це що ж виходить, люди допомогти попросять, а я їм відмовити маю? А для чого ж мене у школі Оха вчать? Щоб я до людської біди спиною поверталася? Що ж це воно буде?

— Ну, так ти ж одна, а їх багато...

— І я не одна! Нас у діда багато! От ти поглянь: зараз, коли до нас ворог з іншого світу пробрався, хоч хтось сказав, що то не його справа? Хоч хтось сказав, що воювати з тою нечистю мають тільки Мамаєві козаки? А ніхто! Всі одразу радитися почали, як ту нечисть побороти. А якби розбіглися по хатах? То там би їх і перебили.

— Так то нечисть, а то — жуки...

— Правильно! Як я ще не доросла, то мені поки що досить і з жуками боротися. А от стану такою, як тітка Гапка, то хай мене кожен ворог боїться.

Богдан охоче повірив, що коли Дарина виросте, то стане ще тою характерницею!

— А я тебе теж мушу боятися?

Даринка глянула лукаво:

— Ні, якщо не будеш дурниці говорити...

І тут раптом у живоплоті щось зашаруділо, затріщало, і чийсь тоненький голосочок не так проспівав, як пропищав:

— Парочка, парочка, баранець і ярочка! — потім почулося єхидне «хи-хи!», знову тріск гілочок, і в'їдлива дражнилка почулася вже з іншого боку перелазу.

— От я тобі!.. — смикнувся Богдан, але Даринка зупинила його:

— Сиди, бережи ногу. Я його зараз сама.

Дівчинка хутко зіскочила на землю, висмикнула з коси кісника і закинула його в хащі живоплоту, наче вудку. Потягла — на кінці, наче рибина, смикався чудернацький чоловічок

— кошлатий, із хвостиком і маленькими різками. Він пищав і махав маленькими рученятами. Богдан ще не встиг як слід роздивитися Даринчину здобич, як ззаду почулося:

— О, всі родичі гарбузові! Десь я це пискля вже бачила. — Баба Франя вхопила чоловічка за шкірки і піднесла до очей. І тут Богдан нарешті роздивився, що то не чоловічок, а таки дитинча зі смішними рожевими щічками. Чортяче дитинча...

— Куцю, то це ти нам усю дорогу голову морочив? Ти, ти, не відмовляйся. Який батько, такий син, — баба повернулася до Богдана. — Ось, подивися на своє телятко! Я ж казала, що ця масть мені знайома. Його тато-чорт у мене свої гріхи в подобі цапа відробляє, а воно шкодить добрим людям. Теж у козячу шкіру захотіло?

— Я хотів, щоб ви татка відпустили... — пробурчав Куць.

— Бо мене інші чортенята дражнять. У них батьки як батьки, а у мене — цапидло.

— Так це ти горішками у вогонь татову свободу відвойовував? От терорист! — засміявся Богдан.

— Слова там у вас у Києві якісь дивні, — зауважила баба Франя. — Капость він мала — та й годі.

— А я інакше не вмію, — почав терти очі кулачком Куць.

— Нас, чортенят, тільки цьому й вчать. От якби мені в школу до діда Оха...

— Що за гармидер? — здавалося, дід Ох з'явився як з-під землі. — Хто це там знову мене згадує?

— А це Куць до вас у науку проситься.

— Хто тебе підговорив, нечиста сило? Нявки? Та вони зі своїм Чугайстром ще й не такого дитину навчать — що людську, що чортячу. До школи я тебе не візьму, бо кожному своє.

— То що ж мені робити? — заверещав, зарюмсав Куць.

— Шкодити далі.

— Як то? Нащо ви, діду, мене дурите... Думаєте, як чорт, то можна?

— І не думав я тебе дурити. Ти вже чув, що в нашому краї чужинці об'явилися?

— Не тільки чув, а й бачив! — пожвавішав Куць. — І чужого Змія бачив. І чужого дядька з шулікою. А з ним ще кілька чужих було. Я їхнім коням уночі хвости позаплутував. І під сідла реп'яхів напхав.

— То щоб ти знав, Куцю, якщо ці чужинці переможуть, то не буде ні нас, ні тебе, ні татка твого, цапа. Навіть світу цього не стане. А перемогти їх дуже важко. Он нащо вже козак Мамай зі своїми товаришами — сильні вояки-характерники, та й то мусили зі степу аж до наших лісів відійти. Тож твоє завдання — шкодити отим, чужим, так, як ти вмієш.

— Я вмію! — зрадів Куць. — Я їхнім коням хвости пообрізую під саму ріпицю. Як не буде їм чим мух і гедзів відганяти — покажуться! А ще я їм...

— Ну-ну, вгомонися. Не хвались, ідучи на рать...

Чортенятко чмихнуло вздовж вулиці — аж закуріло.

— Послухай, Франю, — дід Ох кивнув на хмару куряви, — я все спитати хотів, чим же тобі Куців татуньо так дошкулив, що ти його на цапа обернула?

— А-а-а, та то таке. Минулої зими було. У мене на горищі сало висіло, а він усе просить: «Дайте, бабо, сала, дайте... Я вам за нього золотом заплачу». І не потрібне було мені його золото, але ж просить. Віддала я йому те сало, а він — ну мені мішки до хати тягати.

— Із золотом?

— Та наче із золотом. Тягає й тягає, вже всю комору заклав. І в засік, де борошно було. Борошно я звідти раніше забрала. А він усе сипле та й сипле. Я йому: «Годі вже». А він: «Як годі, то й годі». І зник. А я вранці до тих мішків, а там — саме вугілля.

— То й що?

— А нічого. Я тим вугіллям усю зиму в печі палила. Тільки воно не дуже добре було — сильно чаділо. От я чорта на цапа й обернула: аби знав, що бабу Франю дурити не можна. Я ж тобі, нечиста сило, замість сала клоччя не дала. Сало з'їв — тепер мекай.

Богдан нарешті наважився запитати про те, що йому свербіло на язичку:

— Бабусю, а чи не змогли б ви всю оту чужинську орду зачаклувати на щось таке, щоб, як той цап, тільки ходило і мекало? А головне — нікому не шкодило.

— Сама не зможу, багато їх. Та й чаклун у них сильний. Боюсь, чи не Вія вони з якогось сховку дістали. Але всі разом ми їх подолаємо. До речі, нога ще болить?

— Та наче вже ні. Свербить трішки.

— Ото лягай спати, бо у нас лише дві ночі залишилося. Якщо ми післязавтра до Чарівної брами не дістанемося, то навіть не знаю, що тобі сказати... Ходи спати.

ДВНАДЦЯТИЙ РОЗДІЛ

після якого одразу буде чотирнадцятий, бо число тринадцять нещасливе не тільки у нашому з вами світі, а й у тому, до якого втрапив Богдан

Що було вночі — хто знає. Люди спали, сни видали, а прокинулися — позабували, тому нам і не розказали. А побудило всіх телятко-змієнятко. Розлякало всіх курей. Наступило на хвоста котові Цигану, від чого кіт звереснув і просто-таки злетів на самісіньку верхівку груші. А потім загупало у двері всіма чотирма лапами. Аби не впасти, йому доводилося ще й допомагати собі крилами, тож шуму було — дай Боже!

— Бабуню, вставайте, я вам дядька привів!

— Знущаєшся, гаспиде крилатий? — баба Франя вийшла на поріг. — Нащо мені, старій, дядько, та ще й о цій порі?

— То це не просто дядько, а дядько з Причепівки. Він вам зараз усе розкаже.

На подвір'ї обтрушував свиту довготелесий худий чолов'яга.

— Сиджу собі, нікого не чіпаю, воза лагоджу... — бурчав чоловік, — а воно мене за комір — хап! — і в небо понесло. Ну, думаю, все, відтоптав рясту. Бо спочатку здалося, що то мене страшидло триголове вполювало. А тоді чуто: «Не смикайтеся, дядьку, бо впущу. А мені треба вас до баби Франі живого донести». Так це ви — баба Франя? Ну, тоді — здорові були. Кажіть, нащо я вам здався?

— Про порося розкажіть! — писнуло ззаду телятко з крильцями. — Бо вони думають, що то я поцупив.

— Ну, як ти отак хвацько дядьків крадеш, то що тобі те порося? — засміялася баба Франя. — Ви, шановний, вибачайте нашого малого. Він у нас занадто старанний. Але не турбуйтеся, назад — як привіз, так і відвезе. Покладе, де взяв.

Дядько як уявив собі, що знову летіти доведеться, аж руками замахав:

— Ні-ні, дякую, я й сам доберуся.

— Як скажете. Але справді, що там у вас сталося?

— Та що? Літо ж зараз. Свині у мене в загороді за хлівом. Отож, днями надвечір налетіло триголове опудало. Голодне, та ще й жадібне. Бо вхопило чималого підсвинка і цілого, не жуючи ковтнуло. Ото нас усіх і порятувало — бо зміюка вдавився. І одразу — до річки, у верболози. Цілу ніч кашляв і воду сьорбав. Уся Причепівка заснути не могла — хто зі страху, а хто від того кашлю.

— То кажете, жадібний?

— І жадібний, і дурний. І своїм трьом головам ладу не дасть. З'явився на пасовищі. Одна голова каже: «Чорну корову їстимемо». Друга каже: «Ні, білу». А третя кричить: «Рябу хапаймо!» Поки отак репетували, то всі корови розбіглися. Він за ними — налетів на сусідів хлівець. Розніс його на друзки спересердя. У хлівці кури сиділи, то порозліталися, а от півень, знаєте причепівських півнів, їх навіть собаки бояться, то одній голові він ледь очі не повидовбував.

— І що, ніякого порятунку від того Змія немає?

— Е, не кажіть, наші люди не в тім'я биті. Є у нас хлопець один — Іванко-ковалик. Розумний хлопець, хоч і молодий. Він одразу сказав: «Як на сердитих воду возять, то й ми повозимо». Прорізав у дверях кузні три дірки, важеля хитромудрого приробив і пішов туди, де Зміюка спав.

Той якраз у ставку греблю прорвав, воду спустив і всю рибу зжер. А ковалик його кропивою — хльось! — по носі одному, і по другому, і по третьому. Змій спросоння не розібрав, хто це до нього так непоштиво. Озвірів! А Іванко не чекав, поки і його з'їдять, ноги в руки — і до кузні. А там за двері заховався, клямку накинув і зсередини дражниться: «Ти, дурепа триголова, в кожній голові полова!» Змій у три голоси кричить: «Розірву! З'їм!» А Іванко: «Добре, їжте, тільки не всі одразу. Хто перший?» Всі три голови: «Я!» — і впхалися у ті дірки. Ковалик важеля опустив, змій туди-сюди смиконувся, а голови — в ярмі залізному, та ще й заговореному. Отже, три дні зміюка на Причепівку працював замість горна. Він як Іванка бачив, то таким вогнем дихав, що будь-яке залізо враз розпікав.

— Тільки три дні?

— Три. Бо на четвертий уночі в селі чужинці з'явилися мов з-під землі. Визволили Змія і разом з ним зникли. І дивно якось: доскакали до кургану, а там як у яму провалилися. Але ж знаю, що ніякого провалля там немає.

— Є там провалля, — почувся ззаду голос козака Мамай. — Тільки не просте, одразу й не побачиш.

Доки причепівський дядько розповідав про місцеві події, козак Мамай і Юра вийшли з хати вже зодягненими до походу і при зброї.

— Як вони до вас пробралися повз варту, — продовжив Мамай, — це вже я сам бачив. Чужинці спочатку на гадюк перекидаються і проповзають тихенько, куди їм треба, а вже потім обертаються чи на людську, чи на вовчу подобу. А оте провалля на місці не стоїть, а весь час ніби повзе. Вперше воно в степу виринуло, там, де я Богдана зустрів. Крізь нього спочатку роз'їзд проскочив. Ну, його ми швидко подолали. Та за ним ціла орда ринула зі Змієм та іншою нечистю. Жабу пам'ятаєш? Отой хлоп нечемний, якого я на жабу обернув, але лише на три дні — він із ними був, напевне, за розвідника. Довелося нам аж сюди, до лісів відходити. Кепсько... До Чарівної брами ще один день іти. Як вони туди прорвуться, то не знаю, що вже діяти.

— Змія я на себе візьму, — сказав Юра, сідлаючи коника, — цього разу він од мене не втече.

— А от і втечу! — подало голос телятко-змієнятко, але про всяк випадок заховалося за бабу Франю.

— До чого тут ти, — відмахнувся Юра, — коня кують, а жаба ногу підставляє.

— Я не жаба! — образилося змієня.

— Ти не жаба, ти у нас — юний орел. Хочеш, будеш за розвідника?

Змієнятко застрибало від радості й замахало крилами, знявши хмару пилюки. Всі закашляли і зачхали.

— Ану, юний орле, крильця маєш — лети, бо ось я зараз віника візьму, — насварилася баба Франя.

Змієнятко крутнулося, злетіло вище груші, на якій досі сидів переляканий кіт Циган, чмигнуло, від чого Циган одразу опинився на землі, й радісно заверещало:

— Ну то що, дядьку Юро — я не так літаю? — і зникло з хмарками.

— Уїв-таки? — озирнувся козак Мамай до Юри.

— А таки уїв.

— Ну, то поїхали, бо своїх не доженемо.

За вершниками тільки курява знялася на шляху і довго не осідала...

— А це що за чудасія котиться? — здивовано озвався рибалка Петро, який досі сидів на призьбі, не втручаючись у розмову.

Стежкою до воріт котилася химерна колюча куля, яка підстрибувала і ойкала на додачу. Коли вона нарешті підкотилася до ніг баби Франі, всі роздивилися, що куля ця з реп'яхів, і з неї стирчить дуже знайомий хвостик з китичкою.

— Куцю, це ти, бідолахо? — нахилилася до нього баба Франя.

— Я, бабуню, — почулося жалібне. — Рятуйте, бо болить...

— Хто ж це тебе так?

— Чужі впіймали. Вони ще минулого разу мене запримітили, коли я коням під сідла реп'яхи встромляв. А цього разу і близько підійти не дали. Схопили і всі ті реп'яхи мені назад повернули... Ой і колеться ж!

— Доведеться його стригти, — замислено сказала баба Франя.

— Що ж це воно буде? Тато — цап, син — стрижений чорт. Ганьба всьому сімейству, — бідкався Куць.

Тут дядько Петро нарешті не витримав:

— Не дражніть малого. Його вичесати треба. Тільки не людським гребенем, а тим, що коням хвосту чешуть. Зараз принесу.

— Слушайте, — раптом пригадала баба Франя, — а де ж це наша Гапуня? Гості давно повставали, а господині щось не чути.

Дядько Петро озвався вже зі стайні:

— Та вона ще до третіх півнів прокинулася. Незабаром прилетить. Казала, треба спочатку все перевірити. Бо за тим городом і хазяйством уже й забула, як у ступу сідати і товкачем правити. Ще й мене налаяла, бо я, бачите, в її ступі сіті ховав. А куди ж їх подінеш, адже в іншому місці миші трублять. Он уже в Цигана скоро вуса об'їдять, а йому хоч би що — все рибки давай. Ледащо!

Ступа... Літати на ступі... Ці вирази Богданові були знайомі. Він навіть бачив, як це робиться, у мультику про бабу-ягу. Але ж та баба з мультика була страшна, як атомна війна, і жила в хатинці на курячих ніжках посеред глухого лісу. На додачу говорила якимсь дурним голосом. А тітка Гапка — то ж нормальна сільська жіночка, і хата у неї чиста, біленька і чималенька. А те, що ворожити вміє, то схоже, у цьому світі того не вміє тільки кіт Циган. Та й то — хто знає...

— Ну, доки наша Гапуня там собі налітається, ми самі сніданок зготуємо. Бо негоже у дорогу голодними споряджатися.

— Розумна річ! — озвався дід Ох, знову виринаючи з дерева. Спав він там, чи що?

Баба Франя пішла наводити ревізію в печі тітки Гапки, чоловіки гомоніли стиха про щось своє, а Даринка з Богданом заходилися вичісувати кінським гребенем нещасного Куця. Заняття це для бідлахи було не дуже приємним, себто зовсім неприємним, але чортеня героїчно терпіло, тільки час від часу попискувало крізь зуби і за кожним вичесаним реп'яшком уточнювало, де та колючка згодом у його мучителів опиниться.

З хати вже запахло чимось смачненьким, коли раптом над грушею щось голосно захурчало, а потім бабахнулося вниз, ламаючи гілляки.

— А бодай би тебе підняло і тьопнуло! А щоб із тебе до кінця віку свині воду пили! А щоб ти на сонці розсохлася!

Богдан наважився розплющити очі, які самі собою міцно стулилися від того гуркоту, і побачив, що під грушею лежить на боці велика дерев'яна ступа, а з неї, спираючись на товкач, намагається вибратися тітка Гапка. Богдан підбіг, подав руку.

— Ой, спасибі, дитино! Хоч ти допоміг. А то ж усе сама робити мушу... Ні, воно начебто нічогенько літалось. Наче не забула. Так треба ж — отут, над кутком сусідку здибала. Причуперадлилась, стара відьма, як та молоденька, і на своїй драній мітлі на Лису гору розігналася. Чекають її там, не дочекаються. Сидять і думають, як від неї скоріше відкараскатися. Ні, я її не чіпала. Летиш, то лети. А вона мені: «Це ви що, сусідко, ступу з товкачем помили і на вітрі сушите?» Ну, я їй, звичайно, показала. І шпичаки на стежці пригадала.

— Гапуню, що ти їй зробила? Вона хоч жива? — стурбовано озвався дядько Петро.

— А що це ти за неї так переживаєш? Жива, жива твоя красуня. Я їй тільки заговорену дулю під носа тицьнула. От же ніколи не думала, що з лівої руки дуля ще краща, ніж з правої. Її так тьопнуло, що вона замість Лисої гори в терновий кущ залетіла. До зими колючки витягатиме. Я, правда, теж трохи того, не додивилася та й в'їхала в грушу. Добре, хоч товкача не поламала, бо чим би свиням дерть замішувала?

— Про свиней ти думаєш, а про гостей забула? — пробурчав дядько Петро, ховаючи посмішку. — Гості з самого ранку очкури підтягують, поки господиня десь літає. Юра з Мамаєм на розвідку голодними поскакали! Діти он скоро замазку на вікнах об'їдати почнуть.

— А цур тобі й пек, старе жорно! — вдарила руками об поли тітка Гапка. — Мелеш, мелеш, сам не знаєш що. Чи не бачив учора, що я на ранок Юрі з Мамаєм рибальську кашу приставила? Якраз до ранку вона і впріла.

Богдан згадав, як тітка Гапка після вечері обклала тоненькими скибками сала дно казана, вигорнула туди промите пшоно, перемішане з двома десятками сколочених яєць, залила залишками юшки, поставила у добре витоплену піч і закрила заслінку. Вже ж для такої господині просто неприпустимо, щоб гості голодними залишалися.

А Гапка все дорікала Петрові:

— Я ще коли встала, то Мамаїв сніданок на стіл поставила. І затірки сухої їм з собою дала, джури, як треба буде, зварять. А ти? Чи ти вже так охляв, що немає сили заслінки з печі зняти та горшки з їжею повитягати? Яка ж то хазяйка на ступі літатиме, якщо в хаті не попорано?

— До печі лазити — то жіноча справа.

— У тебе всі справи — жіночі, — вигукнула тітка Гапка вже з хати. — Франя вже все дістала та насипала. Ти краще клич гостей до столу. І хліба вріж — ото вже справді хазяїн мусить робити.

Дядько Петро, як завжди, не поспішав робити те, що жінка загадала. Та тут у хаті щось так грюкнуло, бахнуло і посипалося, що він підскочив і влетів до хати.

— Що таке?

— А нічого, — озвалася баба Франя. — Сто разів я вам говорила, що зараз усе не таке добре, як раніше було. А ви мені: «Ще й скажіть, бабо, що й глина зараз не така». І що? Таки ж гірша. Заговорених мисок ледь на рік вистачає. Як починають самі митися, то тільки черепочки збирай. Ні, як зманили нашого гончаря заморські характерники, жовті на обличчя і з вузькими очима, так немає кому на три села порядний посуд випалити.

— Ох, ці мені жінки, та ще подруги! — чмихнув дід Ох. — Ми ще не снідали, а миски вже миються і одна одну б'ють.

— Атож, — підтакнув дядько Петро. — Щось у Гапуні сьогодні все б'ється: як не миски, то ступа. Але ж і господиня — все в руках горить.

Але коли побачили накритий стіл, одразу забули про кпини. Богдан зачерпував ложкою верещаку — суп із свинячою поребриною на буряковому квасі, закусював смачнющим домашнім чорним хлібом, заговував таратуютою — кружечками вареного буряка з дрібно нарізаними солоними огірочками та хроном — і дивувався: чому ж його мама такого не готує? Та, мабуть, і ніхто в Києві цього вже не вміє. А шкода, ніби прості страви, а які ж смачні!

Снідали повагом, не поспішаючи. Нахвалювали хазяйку, трошки посперечалися, коли ж нарешті піде дощ. Дядько з Причепівки поїв, подякував, а тоді вибачився, що дорога дальня, та й подибав собі додому. Тітка Гапка ще побідкалася, що у гостя часу немає, бо в неї на обід якраз домліває в печі така соломаха, що вони на своїй Причепівці зроду-звіку такої і не нюхали. Богдан закліпав очима і ледь не сказав уголос, який, мовляв, ще обід, коли треба по розрив-траву поспішати. Але промовчав і лише засовався на лаві. Та баба Франя це помітила:

— Поспішиш, хлопче, курей насмішиш.

— Але ж ви самі...

— Що — ми самі?

— Самі казали, що поспішати треба, а ми повземо, як той равлик непритомний.

— Правильно. Розрив-трава — то тобі не суниця лісова. Її рвати треба того дня, коли вона найбільше сили набереється.

— Щось мені дуже те провалля не подобається, — раптом озвався дід Ох, який з самого ранку майже не втручався у розмови. — Я от за ці три ночі з волхвами побалакав, які в деревах, і ще де з ким. Так вони сказали, що справді, крім нашого світу, є ще й інші. Одні

дуже на наш схожі, а є й зовсім інакші. І за старих часів, і вже за наших інколи з тих світів наче дверцята відчиняються чи щілина якась. То людина проскочить, як от наш Юра з конем...

«Чи я...» — подумав Богдан.

...чи звірина якась дивна прослизне. Пам'ятаєте оту гадюку з сімома головами, що самі виростили замість відтятих? Скільки вона страху наробила у Чорноліссі... Але ж щілінка ота щоразу дуже вузька. Ну людина, ну тварина, добре, змії пролізе. Але щоб ціла Орда з усією своєю ворожбитською нечистю, такого навіть найдревніші волхви не пам'ятають. І ще, раніше так було: щілина відчинилася — і одразу зникла. А тут оце провалля, про яке козак Мамай і причепівський дядько говорили, гуляє степом, як дурна коза по селу. То перше. Друге, поганська стріла, яку я з ярма витяг, Якове. Дуже вона дивна.

— Я думав, що вона десь по дорозі випала, — сказав пасічник, — а що в ній дивного? Стріла як стріла: наконечник, пір'я, комишина. Бо то наші козацькі стріли з дерева, а у тих бусурманів воно не росте, самий очерет.

— Та ні, Якове, то не очерет і навіть не дерево. Вона з якогось залізяччя, яке навіть я не здивав. Бо дуже міцне, але легке. І пір'я на хвості — то не пір'я, а щось таке, на тверду шкіру схоже. Гнеться добре, а не розірвеш. От я й думаю, хто б нам сказав, що то за диво впало на наші голови? І з якого такого світу?

— Яка різниця — з якого? Нас туди в гості не кликали, та ми й самі не збираємося, — баба Франя вийшла з хати, витираючи руки. — А ти, Гапуню, коли на ступі літала, крім сусідоньки своєї, більше нікого не стрічала?

— Та мерехтіло ніби щось таке за курганом, ну, тим, що між Причепівкою і Яструбинцями. Але я подумала, що, можливо, то сонце у чийсь копанці відбилосся.

Отут Богдан наважився втрутитися.

— Тьотю, а з якого боку той курган, де мерехтіло?

Господиня вказала рукою на захід. Богдан намалював в уяві приблизну схему «сонце — обрій — курган» і похитав головою:

— О такій порі, як ви літали, не мусило би сонце відбиватися від копанки вам у очі. Та ще й з того боку, де ви показуєте. Зарано дуже. От якби ви опівдні літали...

— Опівдні літають хіба що півні, а порядна жінка, як сонце вище тину зійде, має в хаті поратися, — ображено підібгала губи тітка Гапка.

— Як треба буде, то й надвечір полетиш, — повчально сказав дід Ох. — А зараз-таки збиратися маємо, як не хочемо на цю хату біди накликати. Бо про неї нечисть уже прознала. Та й підгадати треба, щоб до Чарівної брами якраз до молодого місяця встигнути. Богдан правильно сказав, що за курганом провалля відкривається. Хто знає, що з нього цього разу понавилазять.

ЧОТИРНАДЦЯТИЙ РОЗДІЛ

як і обіцяли, чотирнадцятий, бо і в тому світі, і в нашому, числа 13 бажано уникати

Спочатку дорослі трохи посперечались, якою дорогою йти до Чарівної брами. Баба Франя вважала, що немає кращого, як шелюгами і верболозом понад річкою, бо там Марена захистить. Але дядько Яків покрутив вуса і сказав, що воно, звичайно, понад річкою безпечніше, однак задовго.

— Кожна річка тече з вихилясами. А наша — то взагалі, як дурне лоша на лузі: то в один бік шарпається, то в інший, то вперед скаче, то назад завертає. Можемо і не встигнути.

— Встигнемо чи не встигнемо, зараз подивимося, — встряв дід Ох. І кінцем свого костура почав креслити на землі щось схоже на простеньку карту. — Оце ми зараз тут, отам — Чарівна брама. А річка наша крутить отак-от...

Богдан придивився і чмихнув, бо річка вигиналася під прямим кутом, і виходило, що дід Ох намалював звичайнісінький прямокутний трикутник, у якому гіпотенузою був прямий шлях від Борщівки до Брами, а катети — дорога вздовж річки.

— Ось дивіться, — показував Ох, — версти з чотири треба йти до повороту, а там ще зо три.

— А напряду ж скільки буде?

— П'ять! — бухнув Богдан, який швиденько прорахував подумки: три в квадраті — дев'ять, чотири в квадраті — шістнадцять, разом — двадцять п'ять, тобто п'ять у квадраті. От чудасія: коли він на уроці математики через силу втовкмачував собі в голову оту теорему Піфагора, то все думав: нащо це, хіба вона йому в житті знадобиться? І це ж треба: знадобилася, і не де-небудь...

— А ти як знаєш, що п'ять? Хіба ти там уже бував?

— У школі вчили, як відстані визначати...

— Надаремно я на ваших київських волхвів наговорював, — зітхнув дід Ох. — Якщо вони вміють міряти шлях, не бачивши його в очі, — то неабияка ворожба. Воно, насправді, понад берегом ще довше. Бо стежка теж крутить. Там — болото, там — затока, там куці терену обходити доведеться, то воно разом не сім, а всі десять верст...

— Зате безпечніше! — стояла на своєму баба Франя. — А в степу нас не те що змії — гедзі зайдять. Найгірше місце той степ. Недарма його так Орда любить. І видно все здаля, як на долоні. Не встигнемо від Борщівки відійти, як нас якась нечисть характерницька з неба одразу помітить.

— А навіщо нам іти? — втрутився дядько Яків. — Ми поїдемо спокійненько. Досить уже, і набігалися, і находилися. Оце сьогодні чумацька валка надійти має. Саме у той бік прямують, що нам треба. І до того ж, по-перше, чумаків чужинці побоюються, по-друге, отаман чумацької валки — мій родич.

Баба Франя, щоправда, ще трохи побурчала, мовляв, не подобається їй така мандрівка, бо степ є степ, а їхати мають не на ярмарок, але дядько Яків її одразу заспокоїв:

— Не подобається на волах? То попросіть Гапку, вона вас на ступі підвезе. Якщо не втопить по дорозі в якійсь копанці.

— Бачиш? — повернулася баба Франя до діда Оха. — Чому ти молодь учиш? Слухають, як ти з мене кепкуєш, та й собі вже...

— А я хіба що? Я нічого... Давайте краще зберемося швиденько, бо валка без нас пройде.

— Не пройде. Чи я не знаю, що ти Даринку ластівкою послав чумаків попередити?

Щось таке про чумаків Богдан читав у підручнику з історії. Але запам'яталися йому лише круторогі воли, точніше їхні опудала в Ніжинському краєзнавчому музеї, куди він з батьками ходив, як вони гостювали у батькових родичів. Їм ще екскурсивод сказав тоді, що чумаків уже немає років зі сто, якщо не більше, і навіть отакі воли з великими рогами давно повимирали. А чим ці чумаки займалися і що таке валка, нарешті, чому з ними було безпечніше, аніж самим іти через степ, поки що залишалося для хлопця таємницею. Бо на картині, що висіла над опудалами, чумаки сиділи увечері коло багаття, і що у них там на возах лежало, не роздивився.

Коли всі четверо вибралися за околицю, де в тінистому гайочку відпочивали чумаки, Богдан одразу зрозумів, що отой художник, який для музею картину малював, ніколи в житті живих чумаків та їхніх волів не бачив. Бо на що вже воли дядька Якова були і величенькі, і круторогі, але в порівнянні з чумацькими вони видавалися просто телятами. Та й чумацькі вози або, як потім йому пояснили, мажі, скидалися чимось на взірєць бойової машини піхоти, хіба що без башти з кулеметом. І самі чумаки, які спокійно запрягали своїх величезних волів, були як один широкоплечі, високі й мускулясті. Зодягнені всі вони були так, як решта в цьому світі, — у полотняний одяг і шкіряне взуття, плетене з ремінців. Те, що Богдан спершу назвав сандалями, але Даринка підняла його на сміх і пояснила, що то постолі. От тільки брилі у чумаків були крислатіші, аніж у дядька Якова. Та за поясами стирчали криві ножі у шкіряних піхвах. Але найбільше вразили Богдана воли чумацького отамана. Ні, вони були не просто найбільші з усіх тридцяти пар волів, що склали валку. Їхні роги... Богдан спочатку подумав, що вони пофарбовані, та коли підійшов ближче,

зрозумів, що то не фарба, а тонкий шар жовтого металу. На вигляд, як справжнісіньке золото.

— Здоров, небоже, — привітав отамана дядько Яків. — Дивлюся, ти вже на справжнього ватажка вибився. Он волам уже й роги позолотив.

— І не кажіть, дядьку, — відгукнувся молодий отаман. — Ким би я був без тих воликів та своєї ватаги? Клятий коваль-волох здер з мене за роботу добряче, зате золото чистісіньке! Здаля видно: не хто-небудь, а чумаки їдуть!

Доки віталися, решта чумаків робили своє: обережно повитирали з волячих морд краплі води, змастили дьогтем кожну вісь, перевірили, як короб воза тримається на міцних, окованих залізом люшнях.

— Важниці не позабуйте, як минулого разу, — гукнув отаман, — бо як віз перекинеться, будете на власних спинах піднімати.

Чумаки слухняно перевірили, чи на місці довжелезні товсті жердини, схожі швидше на запасні голоблі. Потім допомогли залізити на отаманського воза бабі Франі й підсадили Богдана. Точніше, підкинули як пир'їнку. Він навіть не встиг сказати: «Я сам!», як упав на мішки, вкриті баранячими шкірами. Дядько Яків і дід Ох умостилися поряд. З ярма спурхнула ластівка, сіла дідові на плече, щось прощобетала — і полетіла кудись попід хмари.

— Гей-гей! — гукнув отаман, ляснули батоги, зарипіли навантажені короби, і валка повагом рушила.

Коли Богдан придивився уважніше, то побачив, що чумацькі вози відрізняються від звичайних не тільки розмірами і конструкцією. І ярма, і голоблі, й борти коробів були прикрашені вигадливою різьбою й оковані тоненькими смужечками металу, схоже на те, що міді. А ще вози майже не підкидало на вибоїнах, короби лише м'яко колисало.

— То скажи мені, небоже, — озвався дядько Яків до отамана, — ти Орду давно зустрічав?

— Орда, дядьку, сидить коло свого моря і ще навіть коней не підкувала.

— Та ти що? Бони ж у цю пору якраз і налітають.

— Біда у них, дядьку. Хан занедужав. А на сина-спадкоємця не сподобився. Самі дівчатка. А в Орді — не як у нас, коли у великих князів і доньки володарками ставали. Там тільки сина подавай — і край! От Орда і колотиться, хто ж із племінників ханського бунчука собі забере.

— Тоді, пане отамане, я чогось не розумію, — подав голос дід Ох. — Якщо Орда сидить у своїх землях, то хто ж тоді позавчора напав на нас на кладці, а ще за день до того — на Мамаю в степу? І хто ж тоді всю цю ворожбу навколо нашого хлопця розводить?

— Кажу тільки те, що бачив, діду. На власні очі... Орда сидить у своїх землях і оплакує хана, який ось-ось помре, а коні пасуться у степу в табунах. Щодо ворожби, ви ж краще від мене знаєте, чому всяка нечисть чумацький шлях десятою дорогою обходить, особливо вдень.

— Твої би слова, небоже, та Всебогу у вуха. І Перуну теж. Бо то вони обоє вашим шляхом і ходять, і їздять, і душі людські до себе на небо забирають. Та ми з дідом Охом теж говоримо лише про те, що самі бачили.

І дядько Яків коротко переповів своєму родичеві події останніх днів. Сонце вже почало хилитися на захід, легенький вітерець роздував шовкові китички, прив'язані до ярма для прикраси. Навколо було спокійно, тихо, немов ніколи не існувало ні чужинських роз'їздів з їхніми зміями триголовими, ані смертельної небезпеки всьому, в цьому світі сутньому.

Раптом знову звідкись згори на плече дідові Охові стрімко впала ластівка, щось прощобетала йому на вухо, змахнула крильцями і швидко полетіла геть понад самою травою.

— Про вовка помовка, — зітхнув дід Ох, — треба було ласицями перекинутися. А ще краще — мурахами. Але тоді доки б ми до Чарівної брами дошкандибали, то усі б ноги стерли і молодого місяця прогавили.

Від обрїю вже котилася хмара пилюки. Потім вона розділилася на дві частини, з неї вискочили ще маленькі на відстані фігурки вершників і, вишикувавшись півмісяцем, помчали назустріч валці. Отаман зірвався на ноги і голосно гукнув:

— Товариство! Мажі — в коло! Волів — досередини! Самостріли — в руки! Важниці не забудьте.

На очах у здивованого Богдана повільна, навіть задумлива чумацька валка за лічені хвилини перетворилася на справжнісінький бойовий табір. Високі мажі, поставлені по колу, були непоганим захистом, бо жоден вершник не міг би їх перескочити, а поміж спицями коліс грізно найжачилися самостріли, споряджені не дерев'яними, як у дядька Якова, а кованими із заліза стрілами.

Чужинська кіннота зімкнула фланги й оточила табір з усіх боків. Проте йти на штурм не наважувалася. Вершники гарцювали по колу на безпечній відстані і щось по-своєму верещали. Щоправда, десь за півгодини один сміливець галопом помчав навпростець на табір. Він низько пригнувся до гриви, аби не налетіти на стрілу, і біля самих возів стрімко здибив коня. І одразу заробив межі очі міцний удар кінцем окутої залізом важниці. Кінь поніс те, що залишилося від вершника, назад до гурту.

Час минав, чужинський корогод не припинявся. Нападники лише крутилися то за сонцем, то проти. Але наблизитися до возів уже не наважувалися.

— То кажеш, небоже, Орда над своїм ханом сльози проливає і з місця не рушає? Що ж виходить: або ці гаспиди свого хана не дуже люблять, або...

«Або вони чомусь не знають, що у них перевибори скоро», — подумав Богдан.

— Або це не наша Орда, — озвався чумацький отаман. — Наші на чумаків ніколи не нападають, угоду тримають міцно. Бо якби не ми, то хто би оту їхню сіль продавав? Вони ж до торгівлі не пристосовані, тільки до воєн. Ну, бувало, що дерли з нас подвійну подать, але щоби наскакувати отак... До того ж, дядьку Якове, присягаюся, я таких кошлатих ніколи не бачив. Наші ж ординці голови під бубон голять. Та ви самі гляньте уважніше.

— Мені інше не подобається, — сказав дід Ох, — те, що вони на нас не нападають. Все ж їх чималенько. Законів наших вони не знають, про наших богів, можливо, і не чули. А все ж щось їх тримає. Ну, почекаємо, доки у них коні потомляться.

«Щось мені це нагадує, — подумав Богдан, — так, наче якийсь чайник, ще дурніший від мене, заліз до складної комп'ютерної гри у віртуалці й завис, бо не знає, що йому далі робити. От і крутить своє військо по колу. Шкода — з Вітьком зв'язку немає. Він би їх швидко заблокував».

Коні потомилися, коли сонце вже примірялося заховатися за обрїю. Чужинські коногони відвели їх подалі в степ і, не розсідлюючи, повдягали пута й дозволили пастися. Самі ж нападники повмощувалися по колу невеличкими групками, не зводячи поглядів з чумацького табору.

— Краще б ми все ж понад річкою пішли, — сердито сказала баба Франя, — бо через оцих харцизяк невідомо, коли до Брами дістанемося. У них вочевидь часу багато, а у нас — зовсім мало. Ти чого сидиш, старий пеньку? — накинулася вона на Оха — Завів нас, тепер виводь.

— Дайте дідові спокій, — озвався дядько Яків, — то моя думка була.

— Не давайте мені спокою, — сказав дід Ох, — тоді я щось придумаю. Виставляйте, пане отамане, варту, бо до ранку нічого цікавого не буде. Ця орда чомусь лише вдень смілива.

Богдан, хоч і розхвилювався добряче, що його аж трусило, однак утома взяла своє. Він заснув. Уночі кілька разів прокидався, бачив чужинські багаття, чумацьку варту на чатах, дядька Якова, який прикривав його, Богдана, своїм тілом. Потім йому здалося, що дід Ох та баба Франя кудись зникли, але коли на світанку розплющив очі, то всі дорослі були на місці.

Чумаки, не зводячи очей з чужинської облоги, тихо запрягали волів. Отаман командував не вголос, а жестами. Богдану здалося, що він дивиться фільм, у якому навмисне вповільнили всі рухи. От воли повагом потягнули вози, повільно-повільно почали обертатися

колеса, коло зі швидкістю слимака перешикувалося у найжачений списами і самострілами ряд. А на боці чужинців ніхто й не поворухнувся. Так, наче всі вони там залякли.

Валка потихеньку проїхала через кільце облоги. Чужинці були зовсім поряд, і Богдан чітко побачив, що вони немовби сплять з розплющеними очима навколо ще гарячого попелу своїх багать. І лише коли чумаки вже далеченько відїхали, нападників наче хтось увімкнув. Вони позривалися на ноги, забігали навколо своїх коней, знімаючи з них пута. А потім — нова несподіванка. Коли чужинці скочили в сідла, коні почали ставати дибки і скидати вершників на землю разом із сідлами і всією зброєю. За якусь хвилину розсідлані коні з диким іржанням уже мчали собі в степ, а їхні вершники або стогнали, лежачи на землі, або кульгали, надаремне намагаючись наздогнати коней.

Дід Ох і баба Франя здивовано презирнулися:

— Франю, а що це ти коням поробила?

— Я поробила? То ж ти ласицею поміж коней крутився, а я лише зілля в багаття сипала, аби харцизяки влякли.

— Та я ж тільки упряж перегриз... А тут одразу видно — хтось коням щось ще під сідла підклав. Бачила, як вони казилися? Я думав, це твої жарти.

— А я думала, твої...

У цей час ранковий вітер закинув просто на воза куц перекотиполя. Щось чхнуло — і з куца став уже добре знайомий чортик Куць.

— То що, бабуню? Добре я шкоду роблю? Тепер ви татка відпустите?

— Що ти там накоїв, горе моє чортяче?

— А не скажу, доки тата не відпустите.

— Ну, що з тобою поробиш. От тільки доведемо Богдана до Брами, повернемося додому, і я одразу твого тата розчаклюю. От прись-їй-бо!

— Я їхнім коням гедзів у вуха напустив. От вони й показалися. А чужинців то ви приспали, що мене ніхто не побачив?

— Хіба ти не бачив, як я у багаття зілля сипала?

— А що то за зілля було, бабуню? — не витримав, поцікавився Богдан, — сонне якесь, чи що?

— Та ні, сильніше, соколику! Євшан-зілля називається. Як хтось, втрапивши у чужі краї чи у чужий світ, його понюхає, а особливо димом надихається, то така його туга бере, додому тягне, що хоч плач. Усе решта байдужим стає. От і залякли. Стривай, діду, щось ти їм не те перегриз, а я не те сипала. Он дивись: навздогін біжать. Пішки, але швидко. І не для того наздоганяють, аби дорогу додому запитати.

Справді, розлючений натовп чужинців розмахував зброєю і вигукував щось незрозуміле, але загрозливе. Чумаки, стиха лаючись, знову почали шикувати оборону. І в цей час у чистому небі наче голосно луснула величезна повітряна куля. Звідкись узявся шалений вихор, що перетворився на темно-синій стовп смерчу, з якого вилітали блискавки. Він ударив у натовп чужинців, підхопив, поніс і порозкидав десь далеко по степу.

— Спасибі тобі, Перуне-боже, що за дітей своїх заступився, — вигукнув чумацький отаман. Зняв бриля і вклонився до землі. Решта товариства зробила те ж саме.

— От чорна невдячність! — аж підскаочив на стільці Вітько.

— Я поки цього смерча з іншої гри витяг, в їхній світ вписав, то ледь не озвірів, як ті коні. А вони чомусь Перунові дякують.

П'ЯТНАДЦЯТИЙ РОЗДІЛ

у якому наші подорожні впритул наближаються до мети своєї небезпечної подорожі

Чумацькі воли спокійно і впевнено тягли мажі. Шквал разом із чужинцями зник так само зненацька, як і з'явився. До самого обрію не було видно нічого, крім степового різнотрав'я.

— Скажу тобі, Якове, — скаржився дід Ох, — що в моєму віці ласицею перекидатися таки важкувато. Он, доки кінську зброю поперегривав, половину зубів розхитав. Та й не

люблю я цю ворожбу. Це колись один сіверський відьмак мене навчив, казав, згодиться. Оце тільки зараз і згодилося. Ні, все ж таки шукою, наприклад, воно краще. І не спекотно, і зуби цілі...

— Що ти там про зуби кажеш? — аж надто турботливо озвалася баба Франя. — Болять, чи що? То помолися святому Пантелію, щоб полікував.

— А як там йому молитися? Я й не знаю...

— Та ж як? Повторюй за мною: святий Пантелію.

— Святий Пантелій...

— Полікуй мені зуби.

— Полікуй мені зуби...

— Щоб zostалися самі губи.

— Щоб... е-е-е, знову ти мене упіймала! От же Франя, от же хитрюща!

Всі зареготали, і отак, зі сміхом, з жартами, наче й не пережили страшної небезпеки, тихо їхали вперед.

— А коли там обід? — раптом згадав хтось.

— Як до могили доїдемо.

— Якої?

— А могили батька, що дочку не любив.

«Чудернацька назва», — подумав Богдан. Так і сказав, коли воли зупинилися на березі річки коло невеликого горбка.

— Нічого чудернацького, — знизала плечима баба Франя. — Знала я того йолопа. Сам собі життя занапастив.

— Як то?

— Ой, не мороч голову! Мені он обід варити треба, та й то не на чотирьох, а на всю валку. А ти зі своїми запитаннями.

— Е, ні, бабуню, — втрутився отаман, — обід кашовари зготують, а ви посидьте, відпочиньте. Краще справді розкажіть про цю могилу. Бо і я, скільки їздив, а чого вона так називається, не знаю.

— Ой, синку, — зворушено прихилилася до нього бабця, — я вже й забула, коли мені так казали: «Посидь, Франю, відпочинь». А як же ж добре це чути... Ну, гаразд, розповім, якщо так просите.

Жив у цих краях такий собі Михайло. Розумом неглибокий, та ще й як увіб'є собі щось у голову, то вважає назавжди. Йшли якимось через його село цигани, він і попросив якусь циганку йому поворожити. Та наговорила сім міхів гречаної вовни, та всі неповні. Думала, що він їй золотого дукача заплатить, а скупенький Михайло ледь на п'ятака мідного розщедрився. От циганка наостанку й каже: «Ти, голубе, сина хочеш, а жінка тобі дочку вродить, та ще й таку, що на погибель тобі буде».

— Ну це ж треба було таке лягнути!

— Я би тій циганці язика червоним перцем припекла, аби знала, як отаке молоти. А він повірив. І як вродилася дочка, то аж чорний ходив. Поки росла, все зло на ній зганяв, бо вона, бачте, дівка. Ну, дитина змалечку намагалася до татка з ласкою, а татуньо — як та хвороба до неї. Доброго слова не мав, лише штурхани та потиличники.

А поза тим, виросла дівчина гарна, розумна та роботяща. Та як матері не стало, то хто Михайла догляне? Тільки вона. Отож, як прийдуть доньку сватати, він такого сватам нарозповідає: вона, мовляв, і дурна, і ледача, і така, і сяка... Свати й не чекають, поки їм гарбуза винесуть, — за двері, й гайда.

Але ж з'явився хлопець розумний, який таткових баєчок не слухав, забрав дівчину в далеке село, аби від нього подалі. І зажили так гарно, як не кожному дано. А Михайло — сюди тиць, туди тиць, до одної вдовиці підкотився, до другої. То й що? Прийде вона, поживе, оббере його — і бувай здоровий, набрид. Залишилися з Михайлового добра лише штани драні та стара сорочка. Та ще хата порожня.

От і вирішив він до дочки піти: «Я тебе годував, тепер ви мене годуйте». Прийшов оце сюди, до річки. Тут ще місток старенький був. Дочка на тому березі саме білизну прала.

«Тату, — гукає, — не ступайте на місток, бо провалиться». «А, то це ти не хочеш, щоб батько до тебе йшов? А я піду!» І пішов. А місток під ним — хрусь! — а він у воду — бовть! Дочка кричить: «Батьку, руку дайте!» А він: «Це ти мені наворожила, щоб я втопився». Поки отак виказував, його у вир і затягло. Лише за тиждень сітями витягли і оце тут поховали. А хто йому винен? Уже ж не дочка, а розум його дурноверхий.

Доки слухали легенду про дурного батька, приспів обід. Дядько Яків покуштував і сказав, що соломаха вийшла не гірша, ніж хвалена Гапчина. Дід Ох пожартував: «Ой, яка недобра, краще не їжте, я сам за всіх доїм, щоб добро не пропадало». Богдан наминав мовчки і тільки подумав, що, напевне, у цьому світі отакий дурний батько — величезна рідкість, якщо про нього байки переповідають.

По обіді люди поховалися в тінь під мажі, а воли напилися води з річечки і полягали перепочити просто на березі. Тут Богдан нарешті не витримав і запитав дядька Якова те, що йому кортіло:

— Можливо, я чогось не розумію, але ж усі казали, що ми маємо до Чарівної брами до ночі втрапити? Цієї ночі. А ми, замість поспішати, то обідаємо, то вилежуємося.

— Поясню: схоже, що під самою Брамою на нас уже кілька днів чатують. Тож доведеться пробиватися. А для бою що найголовніше?

— Ну, щоб зброї було вдосталь. І вояків.

— Це потім, синку. А на сам початок головне — аби сонце ворогові просто в очі світило. Тоді воно з тобою заодно. Хто з-під сонця нападає — сильну перевагу має.

— Зрозумів. А козак Мамай багато людей приведе?

— Либонь, як завжди, дві п'ятірки. Їх десятеро, з ним одинадцять, а Юра — дванадцятий.

— Усього? — не повірив своїм вухам Богдан.

— Ти ще запитай, скільки вояків у чужинців. Я ж тобі казав, Мамай і його люди — то не прості козаки, а характерники. Про них, знаєш, як кажуть? У бою кожен вартий сотні, а то й тисячі. От і порахуй, скільки у нас людей насправді.

Богдан заспокоївся і перевів розмову на інше:

— Дядьку Якове, а чого це в усіх чумаків і сорочки, і вишивка на них однакові?

— А у вас, хлопче, що, у Києві одноденок не носять?

Що таке одноденка, Богдан, звичайно, не знав, але здогадався, що це щось інше, аніж одяг, який одягають на один день, а потім викидають. Бо гарно вишиті чумацькі сорочки з сірого полотна на такі геть не скидалися. Тому він ухилився від прямої відповіді:

— Чого ж, носять, тільки трохи не такі.

— Справді, не такі, — погодився дядько Яків, — бо щось я не здибав киян серед чумаків. У вас там інші обереги. А чумака, щоб ти знав, хоч і їздить шляхом, яким боги ходять, а небезпека на нього все одно чатує. А мандрує він не день, і не два, і не тиждень. І в чужі краї, де все може трапитися. Людей багато, а богів мало, можуть вчасно молитву про допомогу і не почути. Тож кожному чумакові його матір, дружина чи просто дівчина за одну добу тче полотно на сорочку, шиє її і вишиває певним узором. Ото і є найкращий оберіг — і від стріли, і від меча, і від злої ворожби.

Богдан уявив собі, як це за одну добу виткати полотно і пошити сорочку. Он колись його мама скаржилася, що її плаття для випускного вечора в університеті шили цілий місяць.

— То що виходить — оті чужинці все одно нічого не могли б з чумаками поробити? Надаремне дід Ох з бабою Франею і Куцем старалися?

— Не скажи, синку. У нас, як і в чумаків, звичайно, свої обереги є. Але якщо лише на них сподіватися, то врешті-решт і сам пропадеш. На одну ворожбу завжди знайдеться інша, ще сильніша. От скажи, що там над нами літає? Он, високо-високо. Думаєш, орел який-небудь чи лелека кружляє? Ні, то твій старий знайомий — Змій, що тебе біля колодязя налякав. Зараз він наблизитися боїться. Бо ми на чумацькому шляху, що на землі, і під Чумацьким шляхом, що на небі. Щоправда, його вдень не видно. Але отам, де Зміюка кружляє, ніби небесне роздоріжжя. Від нього душі людські ідуть: одні до Того-що-над-нами, а інші — до Того-що-під-землею. Тому отам Зміюці кружляти можна, а тут — зась! Та

незабаром і наше роздоріжжя буде. Бо Чарівна брама трохи осторонь від Чумацького шляху. Отут чекай і біди, і ворожби, і вогню, і меча, і третього болота. Тож відпочивай, хлопче, і набирайся сили.

— А я знаю, дядьку Якове, де зараз козак Мамай, дядько Юра і Даринка.

Дядько Яків, як тоді, в першу ніч у хаті, не дав Богданові домовити і затулив йому своєю долонею рота.

— Знаєш — мовчи. Бо тими, що мало знали та забагато ляпали, чорти греблі мостять.

— Добре, про це мовчатиму. А ви мені скажіть, чому чумаки так своїх волів шанують, що от навіть золота на роги не шкодують?

— От правильно казав дід Ох: не треба дітей у науку до міста віддавати, бо вони там, крім отих книжників з їхніми «Громовиками», «Воловниками» чи «Путниками», нічого путнього не бачать. Навіть вола живого. А віл, щоб ти знав, то тварина дуже мудра. Йому боги дали талан не лише людську мову розуміти, а й людську долю передбачати. Тому, якщо господар розумний і добрий, то на Новий рік як піде до стайні та прислухається уважно, може почути, як воли між собою про нього розмовляють, і про те, яка його доля чекає.

За кілька годин валка дійшла до роздоріжжя. Чумаки і подорожні тепло розпрощалися і рушили далі — кожен своїм шляхом. Богдан усе задирав голову і крутив нею на всі боки, доки не перечепився за власну ж ногу і мало не впав. Дядько Яків вчасно підхопив його і сказав:

— Годі тобі Змія видивлятися. Він до своїх полетів. А ти зараз носа розквасиш, рукою витреш — і маєш. Хто ж нам тоді розрив-траву зірве?

Тим часом краєвид навколо змінився, дорога пішла під гору, потім униз. Степ змінився вибалками, в яких зеленіли височенькі дерева.

— Хай нам Всебог допоможе о-о-он до того гайочка дістатися, — сказав дід Ох. — Там Перунове капище. Поп'ємо води з дев'яти священних криниць, вмиємося нею, змиємо всі гріхи — і тоді можна йти навпростець до Чарівної брами. Десь там нас Мамай з Юрою давно чекають.

— А Даринка? — вихопилося у Богдана.

— Вибачай, хлопче, але я її з іншими дівчатками-ученицями у ластівчин світ заховав, у святу криницю. Бо не дівчача то справа — проти такої сили йти.

До гайка дісталися без усяких пригод і несподіванок. Богдан одразу побачив дев'ять криниць, що стояли великим колом. От тільки в самому центрі кола висока кам'яна фігура була повалена і лежала на землі долілиць. А коли вражені подорожні підійшли ближче, то побачили, що всі колодязі засипані камінням, піском і поламаним гіллям.

— Я ж тобі казав, соколику, — тяжко зітхнув дядько Яків, — що на кожному ворожбу є інша, сильніша ворожба.

Навіть дід Ох уперше, відтоді, як його побачив Богдан, здавався розгубленим:

— Що ж то за сила така, що Перуна не злякалася? Чому вона його гніву не боїться?

«Не боїться?» — подумав Богдан. — «А можливо, вона просто нічого про Перуна і його гнів не знає? Як там казав наш математик — що страшніше недовченої людини? Тільки невіглас».

Ззаду зацокали копита. Баба Франя швидко прикрила собою Богдана, а дядько Яків сягнув рукою до меча, але тут же опустив її, бо на галявину вибіг великий сивий вовк з червоними підпалинами на животі і на боках. Усі бачені досі Богданом у цьому світі вовки поряд із цим видавалися цуценятами.

— Вовчий пастух тут, значить, і Юра десь поблизу, — з полегкістю видихнув дядько Яків. — Певно, то їхні коні.

І справді, на галявину виїхали козак Мамай та Юра. Обоє стомлені, вкриті пилом і потом. Вони не зіскочили, як звичайно, на землю, а важко сповзли з коней.

— Живі? — запитав козак Мамай.

— Поки що, — відповіла баба Франя.

— Хто тут був? — запитав дід Ох, хитнувши головою до криниць.

— Хто був, тих уже немає, — одізвався Юра і почав навіщось витирати полою свого червоного плаща наконечник списа. — Але від цього не легше.

— Б'єш людину, — додав козак Мамай, — а вона обертається вовком. Б'єш вовка — він вужакою під шаблею крутиться. Рубаєш гада, а він зникає, мов і не було його. Точнісінько як тоді, на кургані. Пам'ятаєш, соколику?

— Дядьку Якове, — наважився втрутитися Богдан, — а чому ж тоді, коли ви з дідом Охом вовкулаку на кілок настромили, він обернувся людиною — і все?

— Бо, по-перше, проти перевертнів найкраща зброя — то голе дерево, а не залізо...

— А по-друге, — обізвався дід Ох, який стояв, спершись на величезного дуба, — тоді, біля кладки головний чужинський чаклун далеко був. А біля кургану і оце тут, на галявині, він десь поряд крутився, своєму воїнству чарів додавав. Мені його дух недобрий аж у ніздрі б'є. Одне слово, немає поки що у нас захисту, крім самих себе.

— І мене! — раптом запищало щось у кущах.

— Куцю! — сплеснула руками баба Франя. — Ми думали, що ти до татка з доброю новиною побіг.

— Е, ні! Я краще коло вас побуду, а раптом ви забудете?

— З тобою забудеш.

Задерикувате чортеня наче розвіяло загальний похмурий настрій. Після короткої наради вирішили за той час, що залишився, почистити бодай один колодязь і поставити на місце кам'яну подобу Перуна. І принагідно добряче роздивитися, що ж там діється і в самому гайку, і за його межами.

Спочатку з допомогою коней і ремінного повіддя підняли Перуна. Поставили, підперли камінням. На щастя, нападники не помітили маленький струмочок, що жебонів з-під коріння дуба-велетня, тому бога ще й обмили від землі і бруду. Його золоті очі заблищали, а стиснутий у руці великий зелений камінь засвітився зсередини.

— Перун нам вість подає, — полегшено перевів подих дід Ох, — що має нас на оці і в дорозі.

Тим часом баба Франя зайнялася своєю улюбленою справою: приготуванням їжі. Витягла з торби шмат сала, хлібину, цибулю...

— А де ж це ніж подівся? — здивувалася вона. — Начебто ж я його до торби клала... Куцю-Куцю, погрався — віддай!

— Я не чіпав...

Богдан озирнувся навколо:

— А он він, випав, у траві лежить. Не нахиляйтеся, бабуню, я підніму.

Однак баба Франя чомусь несамовито закричала: «Стій!» Богдан, який уже нахилився до звичайнісінького домашнього ножика, що виблискував у спориші, не встиг навіть зрозуміти, в чому справа. Його рука вже майже торкнулася леза, як у цю мить на нього кинувся малий Куць. І теж звереснув. Бо ножик, ні, не ножик, а великий кривий чужинський ножака прохромив його наскрізь.

Бабина рука нарешті вхопила хлопця за комір і відкинула його вбік.

— Я тобі таки кулаки заговорю, нерозумна дитино! Чи ти досі не збагнув, що то для тебе підкинуто? Он, Куць менший за тебе, а й то втямив. Куцю, малесенький, що ж це з тобою?

— А мені не боляче, а мені не боляче! — кривлячись від болю, Куць підвівся, подивився на кінець ножа, який стримів з його живота, і втратив свідомість. Баба Франя заходилася рятувати його: витягла ножа, змастила маззю рану, наклала пов'язку.

— Куцю, гей, Куцю! Ти живий?

— Чорти мене не візьмуть! — підскочив Куць. — Бо я сам чорт! Тільки... Що ж це воно виходить — я добру справу зробив? Е, ні, так не піде. Від добрих справ у мене кольки в животі.

— Кольки у тебе від оцього ножаки. Заспокойся, ти ж хотів відомстити тим, хто тебе у реп'яхах викачав? От і відомстив.

Утішений Куць задрімав на Юриному плащі.

Поїли швидко і мовчки. Потім дід Ох підійшов до Богдана і суворо наказав:

— Ану-бо, стисни кулаки! Отак. Тепер, доки до Чарівної брами не дійдемо, не розтулиш.

Богдан спробував розтулити — дарма. Гіпноз, чи що? Але ж дід його не присипляв.

У цей час ззаду почулося:

— Чолом усьому товариству!

Всі озирнулися і побачили, що на галявину тихо, без єдиного шелесту виходять козаки, Мамаєві побратими. Вони вели за собою в поводу коней, але стукоту копит чомусь не було чути. І лише за якусь мить Богдан зрозумів, чому: копита були обмотані ганчірками. Так же без жодного шелесту з кущів виринула велика вовча зграя і лягла на траву навколо свого вовка-пастуха.

— Ну то що, панове браття, готові до бою?

— Та вже ж, готові. Аби встигнути вчасно, та щоб хлопець не підвів.

— Я не підведу, — хотів крикнути Богдан, але йому наче в горлі перехопило. А козак Мамай вів розмову далі.

— Бачили, що там за горбом? Не боїтеся?

— Воно, звичайно, краще б на очі не трапляло, — відповів козак із сивим оселедцем, чимось схожий на Миху, — але коли це козаки боялися? От тільки одна дивина. Може, як не ти, Мамаю, то дід Ох скаже. Оте провалля, що раптом за Борщівкою вчора з'явилося, вже майже до самої Брами доповзло. І вся ота нечисть ним туди-сюди гасає, як кури через дірку в плоті у кепського господаря. То чи не можна цю дірку якимсь квачем затулити?

— А для того ми всі тут — щоб її затулити. Як треба буде, то й собою. Отож, чи пан, чи пропав, але оцей соколик мусить розрив-трави дістатися і її зірвати, перш ніж сонце сяде і місяць на зміну вийде. Інакше, чує моє серце, замість нашого світу одне оте провалля й залишиться... Товариство, слухай мене: по конях і шаблі до бою! Юро, бери хлопця до себе на коня і ставай досередини. Ми тебе прикриємо, а ти проривайся. Хай Той-хто-над-нами візьме нас у свою опіку. А вас, люди добрі, і отого малого з ріжками дуже прошу тут залишитися. Бо то наш, козацький час настав.

— Ага, козацький, — буркнув у вуса дядько Яків, — а я то вам уже хто — забули?

Тут і дід Ох озвався:

— У вас, товариство, з отими патлатими свої порахунки, а у нас, характерників, — свої. Вони нам за поваленого Перуна і колодязі сплюндровані ще заплачуть. І заплатять.

— Ну, вже хоч жінку залиште, — козак Мамай навіть не просив — благав.

— А то вже, казала Настя, як удасться, — хитро примружилася баба Франя. — А можливо, доки ви до головного відьмака з шаблями доберетеся, я йому вже очі видряпаю...

ШІСТНАДЦЯТИЙ РОЗДІЛ

настільки страшний, що читати його на ніч не радимо

Богдан уже звик, що в цьому світі багато що виринає несподівано. Отак було і з Чарівною брамою. Як тільки козаки вийшли з гаю і піднялися на пагорб, хлопець побачив перед собою знайому річку з широкою кладкою, луг, а за ним — ще один пагорб, геть порослий молоденьким ліском. Сонце заходило за спинами козаків, і тому крізь тоненькі стовбури та листя було добре видно, як промені виграють на стінах красивої споруди, схожої на арку. Вона видавалася навдивовижу легкою, так, наче висіла в повітрі. А можливо, так і було? В дзеркальних стінах Чарівної брами відбивалися і небо, і дерева... І вся вона трішечки мерехтіла, немов це була не будівля, а її відбиток на річковому плесі.

Але між козаками і Брамою — скільки було видно ліворуч і праворуч — стояли озброєні чужинські кіннотники у своїх набридлих хутряних безрукавках і гострих шапках, до яких було приторочено чи то вовчі, чи то собачі хвости. Чужинців було багато, значно більше, ніж козаків. Але то ще не все. За їхніми спинами вирувала в повітрі велика чорна пляма, і з неї то вилітав, то назад ховався триголовий Змій. Тільки цього разу його очі були

аж ніяк не глузливими, а лютими. Всі три його голови то по черзі, то всі разом дихали в бік козаків синім полум'ям, яке чомусь смерділо паленою гумою.

— Ну, тут мені все зрозуміло, — сказав дід Ох, який ішов коло Мамаю, тримаючись за стремено. — На це вже я за три дні добряче надивився. А от де їхній головний відьмак заховався? От що мені мозолить. Аби він нам якусь капость не учинив...

— Поживемо — побачимо, як сказав тхір, якого вовк за хвоста ухопив, — пирхнув Мамай. — А поки що вони нас, здається, на переляк беруть.

Дві перші шеренги кінних чужинців рвонули з місця в галоп і широкою лавою помчали лугом з виразним наміром перескочити річку вбід. Звідси, з пагорба, було добре видно, яка вона мілка, де-не-де навіть дно просвічувало крізь воду.

Кінна лава вже навіть не скакала, а котилася нестримно вперед. Ось з-під копит передніх коней уже полетіли вгору бризки води, ось уже вся лава, майже не втрачаючи швидкості, досягла середини річки, і тут раптом коні почали спотикатися, а то й падати на бік чи сторч головою, а вершники, мов ті жаби, ляпатися в воду. Задні нашттовхувалися на передніх, войовниче ревище чужинців змінилося переляканими зойками. Коні пронизливо іржали і намагалися виплутатися з... сіток, яким, виявляється, було перегороджене все річище.

Дід Ох радісно замахав своїм посохом і голосно закричав:

— Дякую, брате Водянику! Із Русалчиним Великоднем тебе!

Неподалік кладки з-під води виринула величезна постать, вся в зелених водоростях і з рибальською острогою в руці. А ще за мить то тут, то там повиринали русалки і з радісним сміхом позатягали під воду тих чужинців, які так-сяк ще трималися на поверхні.

Ще кілька хвилин — і від атакуючої нестримної кінноти залишилися лише кілька переляканих мокрих коней, яким вдалося вибратися на берег.

— Панове-браття, — вигукнув Мамай, — не зважай! То лише початок. Зараз вони пішим строєм підуть.

І справді, щонайменше кількасот чужинців зіскочили з коней, яких одразу забрали і відвели коногони, вишикувалися клином і швидко попрямували до кладки.

— Брате Нечаю! — гукнув Мамай. — Твій час!

Козак із сивим чубом легко, мов пір'їнка, злетів з коня на землю і побіг щодуху з пагорба до річки, вимахуючи двома шаблями.

Чужинці теж перейшли на біг. Проте рухалися вони якимось незграбно, підстрибуючи більше вгору, аніж уперед. І коли перші з них добігли до кладки, там уже стояв Мамай побратим Нечай.

Видовище самотнього суперника, здається, навіть розвеселило чужинців, бо вони вибігли на кладку, не здійнявши догори зброї.

Аж тут Нечай одним стрибком широко розставив ноги, злегка присів і закрутив обома шаблями над головою так, що їх леза злилися у два сріблясті блискучі кола. А далі почалося несподіване. Задні чужинці напірали на передніх, шттовхаючи їх під удари Нечаєвих шабель, які робили свою справу. Здаля це виглядало так, наче чужинців затягало в якийсь таємничий вир, у якому вони й зникали. Тільки на воді плавало все більше й більше чудернацьких шапок, оторочених собачими хвостами.

— Я ж тобі казав, синку, — гукнув Богданові дід Ох, — що у Мамаю кожен козак тисячі вартий!

— Дивіться, що у них там? — стривожився Богдан. — Куди кіннота скаче?

— Вона не скаче, а розступається, хлопче, — миттю оцінив ситуацію Мамай. — Товариство, коней — джурам, готуймо ножі.

Молоденькі хлопчики, ненабагато старші за Богдана, підхопили коней за вуздечки і бігом повели до гаю. Напевне, це були старші учні школи Оха.

— Перша п'ятірка, готуйсь!

Чужинська кіннота на тому березі й справді розступилася, аби пропустити вперед черговий загін піших. Тільки цього разу вони вже не шикувалися клином. Частина з них несла на плечах довжелезні драбини, а решта бігла щодуху шеренгами по двоє. Навіть

Богдан здогадався, що вороги спробують із драбин зробити хоч таку-сяку, але переправу через річку.

Тим часом залишки першого загону, як по команді, відкотилися назад від Нечая. Чужинці з драбинами добігли до води і... зупинилися. Невже спробують ще раз атакувати кладку?

Раптом щось зашипіло, задзижчало і на плечах у вершників замість людських з'явилися вовчі голови з червоними, як вуглинки, очима. Почулося гучне, багатоголосе виття, і перша шеренга людинововків стрімко кинулася в атаку.

— Песиголовці кляті! — вигукнув козак Мамай. — Ану, по одному — через ножі!

П'ятеро характерників з розмаху метнули бойові ножі перед собою в землю. Потім, не розбігаючись, стрибнули через них, перевернувшись у повітрі. І коли торкнулися землі, то це вже були не козаки, а п'ятірка величезних вовків, більших, ніж вовчий отаман зі свити Юри. Вони підвели голови, і їхнє виття примусило здригнутися навіть Богдана.

— Уперед, браття! Юро, посилає своїх вовчиків! Хай вони моїм спину прикриють.

П'ятеро характерників-вовків і хвостата свита Юри скотилися з пагорба, у кілька стрибків подолали кладку — Нечай тільки встиг упасти на настил, щоб його не змели — і з розгону вдарили у натовп песиголовців. Чужинці були настільки вражені раптовим перевтіленням характерників, що повелися так, як зазвичай поводяться миршаві цуценята, зіткнувшись з дорослими псами: хто побіг світ за очі, підібгавши хвоста від страху, хто впав на спину, задерши лапи.

Від тих, хто лапи задер, тільки клоччя полетіло. А решті й кілька кроків пробігти не вдалося. Характерники у вовчій подобі збивали їх з ніг, а сіра свита Юри довершувала справу.

Серед головної маси чужинців, що стояла за кількасот кроків від річки, почувалися якісь чи то крики, чи то команди. Кіннота, що відійшла на фланги, розвернулася і поскакала до центру. Там ще раз перешикувалася в дугу, схожу на півмісяць, підхопила списи, подані зброєносцями, і рвонула вперед, до річки.

П'ятірка характерників не стала добивати кільканадцять переляканих песиголовців, які повзали по луку, не бачачи нічого перед собою. Козаки повернулися на свій берег, піднялися на пагорб, знову перестрибнули через свячені ножі й повернулися в людську подобу.

— Що вони зараз задумали? — озвався дід Ох. — Я би на їхньому місці двадцять разів подумав. Кладка перекрита, у воді Водяник зі своїми дівчатками, тут — ми. А вони все пхаються і пхаються.

— Вибачайте, діду, — відгукнувся Мамай. — Вони нічого не думають. За них це робить той, який десь у о-о-он тій чорній дірі сидить. Скаже голови на собачі поміняти — поміняють, скаже кидатися сторч головою у воду — кинуться. Скаже списами полякати — от вони ними й вимахують.

Чужинцям залишалося промчати до води якихось півсотні кроків, коли їхнє виття перейшло у страшний крик коней. Вершники смикнулися — і замість вовчих їхні голови стали гадючими. З роззявлених пащ стирчали гострі зуби, між якими билися тонкі роздвоєні язики. Навіть козачі коні у гайку не витримали і засмикалися. Та коли лава нападників уже мала вдарити в козацький заслін, чужинці зникли, наче їх і не було.

І тої ж миті козацькі спина обпало сине полум'я. Доки вершники відвертали увагу, здаду залетів Змій. Вогонь був справжній, бо козачі кунтуші задимілися. Од жару перехопило подих, а Змій пролетів так низько, що ледь не позбивав своїми крильми козацькі шапки з голів. І тут друга лава чужинців — уже без усяких перетворень — помчала в атаку і, схоже, зникати, як попередня, не збиралася.

— Нечая! — щосили загукав Мамай. — Кидай шаблі, загорни кладку з водою. Сторчма!

Козак Нечай швидко кинув шаблі у піхви, прилаштовані не на боках, а за спиною, позадкував і сів якраз посеред кладки, підібгавши під себе ноги і схиливши голову на стиснуті кулаки. Богдан повернувся до діда Оха, але той уже тримав палець на губах, мовляв, мовчи, хлопче, мовчи.

І тут відбулося, напевне, найнесподіваніше з того, що досі бачив Богдан у цьому світі. Кладка без будь-якого людського втручання одірвалася від протилежного берега і зігнулася навпіл якраз за метр від Нечая. З цього боку місток був таким, як і раніше, а з середини — піднявся сторчма. І навіть не це було найдивніше, а те, що кладка потягла за собою і воду. Тож між козаками і чужинцями стала висока водяна стіна.

— Маємо трохи часу перепочити. Браття Підково і Нетудихато, допоможіть Нечаєві стіну тримати.

Двоє характерників підбігли до Нечая, сіли обабіч нього і поклали руки йому на плечі.

— Цікаво, а що кошлаті зі свого боку бачать?

— Високу стіну з води, а в ній риби плавають, русалки дулі крутять, а Водяник острогою вимахує.

— Вибачайте, діду, вам усе жартувати та жартувати, а у мене голова болить — де ОЦЕ?

«ОЦЕ» не забарилося. Скориставшись okazією, Змій Горинич зайшов з-під сонця. Тож перевага маленького загону козаків обернулася проти них же.

— Мамаю, відходимо під дерева?

— Ми-бо, діду, відійдемо, а Змій спочатку Нечая з побратимами спалить, а потім до нас добереться. Або принаймні зажене у той гай і триматиме нас там до снігу. Тож стоїмо тут. Усім до бою! Розсипатися, аби він нас усіх одразу не припик.

Тим часом Змій і справді завагався: з кого йому починати. З тих, що сидять на кладці, чи з тих, хто на пагорбі. Тому він поволі кружляв над козаками, наче приміряючись, у який бік дихнути вогнем.

Раптом із неба почувся гнівний жіночий крик:

— Я тобі зараз покажу смаленого вовка, дурило триголове!

І тітка Гапка у своїй полагодженій ступі в крутому піке вдарила Змія згори рогачем межи очі: і раз, і вдруге, і втретє.

Ого! — аж підскаочив Богдан. Виявляється, у цьому світі є своя авіація!

Від болу і несподіванки чудовисько заскавчало, як побитий цуцик. Усі три голови рвонулися до ступи, але вона так прудко уникала їх, що, врешті-решт, Зміюка заплутався у власних шиях (звичайно, важко уявити, як це може бути, але оскільки, пригадується, Змій і раніше не міг своїм трьом головам дати лад, то тепер і поготів). Він безладно розмахував крилами, намагаючись одночасно розплутати чудернацький вузол із трьох ший і втекти від розгніваної відьми в крутому віражі.

— Гапуню, обережно! — почувлося здаля. То, витираючи з лоба піт і розмахуючи гострющою рибальською остю, не меншою від козацького списа, до поля бою поспішав дядько Петро. Зупинився коло діда Оха, віддихався:

— От не знав я, що моя Гапка такі вузлики в'язати вміє!.. Ні, ви подивіться, що робиться! Ну, як її саму відпускати? Ой, стережися, жінко! Це ж тобі не сусідці дулі давати... До речі, товариство, ви їй не кажіть, що сусідка теж десь тут. Вона слідом за нами у кадовбі прилетіла і вже, здається, кільком чужинцям ціпом межи очі приклалася... Гапко, та не підлітай же ти до Змія так близько!

Але тітка Гапка, зрозуміло, нікого не чула. Від її рогача Змієві було вже зовсім непереливки. Зрештою, він шугонув над козацькими лавами у бриючому польоті й водночас дихнув вогнем з усієї сили трьома пащеками одразу. Але Гапчина атака, видать, щось порушила у здатності змія орієнтуватися в просторі, бо він спалив своїм полум'ям дощенту частину власної кінноти.

Та й одним лише Гапчиним тараном не обійшлося. Бо в небі, з усіх сил махаючи крильцями, з'явилося змієтелятко.

Почуваючи себе юним орлом, воно сміливо вчепилося зубами в найболючіше місце великого Змія — в так звану ріпицю, себто там, де закінчувалася спина і починався хвіст. Змій дико заверещав і знову спробував зробити одразу дві речі: скинути з себе нападника і відбитися від чергової атаки Гапчиної ступи. Але оскільки не міг дотягтися заплутаними шиями до власного хвоста, то цього разу наслідки були ще жахливішими. Три струмені

синього полум'я вдарили у саму середину чорного провалля. Звідти щось ревонуло так, що навіть козаки застигли на мить, здійнявши шаблі. Провалля кричало і смикалося, як велика жаба, яку лелека добряче дзьобом притис.

І тут Горинич зробив ще одну величезну дурницю: приземлився, щоб розплутати шії, не біля чорної діри, а по цей бік річки.

— Товариство, вибачайте, — зрадів Юра, — але то вже моя робота.

І помчав на своєму конику вниз по схилу. Одного влучного удару списом вистачило, щоби Змій скрутився, як вужака під вилами, забив хвостом і... почав зменшуватися. Начебто досі він був, як гумова куля, накачаний повітрям, а тепер те повітря виходило через дірку від списа. Коли Змій став не більшим від вужа, він сковзнув убік, злетів і знову почав повільно надиматися. Юра метнув угору списа — спис пробив Змієві праве крило. Але Зміюка вхопив його зубами і висмикнув. Щоправда, дірка в крилі залишилася. Юра метнув тепер ножа — ніж відсік Змієві кінець хвоста. Не тямлячи нічого від болю й люті, Змій шосили дмухнув полум'ям, але воно знову влучило точнісінько у середину провалля.

З чужинськими вершниками діялося щось неймовірне. Вони самі падали з коней, оберталися на вовків, потім билися об землю, повзали гаддям по землі, знову оберталися на вовків і на людей... гризли, кусали і рубали одні одних, засліплені Змієвим вогнем.

— Зміюка головного відьмака підпалив! — здогадався дід Ох. — Ну, тепер не спи, Хомко, на те ярмарок. Ой, царю небесний, а це що таке?

Виявилось, що головного відьмака Змій Горинич тільки підсмалив. І цим не на жарт розлютив. Чудовисько, схоже на величезного ідола, виліпленого з темряви, виплигло з провалля і нависло над полем бою. У правиці воно стискало зброю, якої Богдан ніколи не бачив навіть у журналі про комп'ютерні «стрілялки». Довжелезний спис, у якого замість наконечника була чудернацька сокира — лезами на обидва боки. Леза виблискували і сипали іскрами.

Усі застигли. Ідол, прикриваючись лівою рукою від сонячних променів, повільно крокував до річки.

— Він переступить через стіну! — злякано прошепотів Богдан.

— Може бути, — погодився дід Ох. — Цього ступою не зіб'єш... Богдане, ану стій на місці!

Дід обвів навколо нього свяченим кістяним ножем:

— За цю рису — ні кроку. Бо якщо це потороччя тебе побачить, затягне до чорної діри, і ніхто йому не завадить. Але поки ти в колі, він не бачить.

І в цей час позаду і згори почувся сильний голос:

— Мамаю, поклади річку назад. Бо я й так перейду, а Чугайстрові неохота ноги мочити.

Це був Миха, цар лісу і всіх звірів та птахів. Богдан одразу пізнав його, хоча бачив лише краєм ока. Височенний, мов корабельна сосна, у білій вишиванці з широким зеленим візерунком на грудях, він вів за собою ведмедів, вовків, диких кабанів... Навіть тхорик ззаду вистрибом біг, наздоганяючи лісове братство. А в небі кружляли орли, соколи і величезні чорні круки.

Мамай, ані на мить не вагаючись, скомандував:

— Нечаю, опускай стіну.

Місток і річка впали у річище, здійнявши хвилю.

Миха та Чорний Ідол зійшлись у герці понад самим берегом річки. Злий чаклун крутив над головою своїм списом, вдаряв то лезами, то ратовищем, але Миха блискавично ухилявся і встигав раз по раз діставати чудовисько своєю булавою з окоренка величезного дуба.

Але дерево є дерево, навіть дубова булава Михи, врешті-решт, не витримала прямого удару замороженої Ідолової сокири і розлетілася на друзки. Лісовий цар мусив повільно відступати до річки, відбиваючись уламком руків'я. Підбадьорені чужинці теж почали тіснити Михове звіряче військо до води.

І тут дід Ох, який увесь цей час уважно спостерігав з пагорба за перебігом бою, раптом зник, наче його там, на горі, й не було. Богдан навіть не встиг збагнути, що сталося, як

побачив невисоку постать діда у самому центрі бою — між Михою і Чорним Ідолом. Дід крутонувся — і перед Ідолом виросла могутня постать кремезного сивого козака. Тільки замість шаблі козак тримав у руках Охову патерицю.

— Це хто? — зойкнув Богдан.

— Не впізнав? Оце і є Ох, його справжня подоба, — пояснив Мамай.

— Так він же дід!

— То він для учнів — дід. А для нас, посвячених — учитель. Ким захоче, тим і обернеться. І ніхто проти нього не встоїть. Дивись!

Там, унизу, Ідол отямився від несподіваної появи нового сильного супротивника й обома руками з різкого замаху вдарив списом-сокирою згори вниз. Металеві леза аж свиснули. Здавалося б, від такого удару ухилитися неможливо. Та й Ох наче не намагався цього робити. Однак за мить сокири вгрузли в землю саме там, де щойно стояв Ох, а він сам був уже за кілька кроків від Ідола. І перш ніж чудовисько висмикнуло свою зброю з землі, у повітрі свиснула тепер уже Охова патериця. Зойк болю на мить заглушив увесь шум бою.

Розлючений Ідол таки висмикнув списа з землі, але цього разу вже не поспішав надаремне ним розмахувати. Тримаючи зброю на рівні грудей, він зробив різкий випад у бік Оха, заточився і впав. Ох знову в незбагнений спосіб опинився за кілька кроків ліворуч і звідти ще раз боляче вдарив супротивника патерицею.

— Хіба Чорний Оха не бачить? — пробурмотів Богдан.

— Йому здається, що бачить. А насправді Ох йому очі відводить.

— А що це дід зараз збирається робити? Проти сонця ж стає! Самі ж казали, так не можна!

— Не хвилюйся, хлопче. Охові тінь потрібна. І не якась там, а Ідолова.

— Дядьку Мамаю, нащо йому тінь?

— Він у неї увійде і вийде там, де захоче. Дивись!

Ідол, вважаючи, що його противник припустився помилки, ставши якраз навпроти сонця, з радісним ревом змахнув списом-сокирою і... застиг від здивування. Козак-характерник знову зник, аби виринути за спиною Ідола і завдати йому могутнього удару патерицею.

— Оце, хлопче, і є удар з тіні, — знову пояснив Мамай.

— Дивіться, Ідол списа відкинув! Він що, надумав у полон здаватися?

— Е, ні, синку, здається, справжній герць тільки починається!

Чужинський чаклун широко розставив ноги, зігнувся мало не в пояс і водночас різко витягнув угору обидві руки. При цьому він щось бубонів, але здалеку не було чути, що саме. Ох теж не стояв, склавши руки, бо присів у характерницькій стійці, тримаючи патерицю обома руками перед собою.

Серед ясного неба гримнуло, дві блискавки зірвалися з Ідолових долонь і вдарили Оха. На якусь мить здалося, що він спалахнув, мов той сухий кущ. Але тільки здалося. Кілька різких рухів патерицею — і вогненна стіна навколо вчителя характерників зникла, наче її не було.

Ідол спантеличено закрутив головою і потягся до свого списа. Та він наче сам стрибнув до рук козака. Не відриваючи погляду від Ідола, Ох однією рукою закинув закладу зброю через плече аж на середину річки.

— Буде Водяникові забавка, — пирхнув Мамай. — Він такі цяцьки любить.

Ідол знову закричав і змахнув обома руками. Тільки тепер замість блискавки він спробував обплутати Оха вогненным арканом. Проте старий козак знову різко перемістився, розпечений аркан так ударив по воді, що аж зашипіло і здійнялася хмара пари.

Ох знову змінив позицію. Не відриваючи очей від Ідола, він перемістився так, що тепер сонце світило в обличчя не йому, а супротивнику. Той вочевидь щось зрозумів, бо не поспішав нападати, а лише стояв, розгойдуючись.

Несподівано Ох увіткнув свою патерицю в землю і теж почав розгойдуватися, але вдвічі швидше, ніж Ідол.

— Отепер він його зі своєї тіні вдарить! — видно було, що Мамай ані трішечки не сумнівається в перемозі свого вчителя. І недаремно. Бо Ох вдарив так, що Ідол розсипався на чорні друзки. Але за мить сам себе зібрав до купи і знову захилитався перед Охом.

— Оце то удар! — оцінив Мамай.

«Він, напевне, й сам так уміє, — подумав Богдан. — Але з поваги до старшого в поєдинок не втручається...»

І додумати не встиг, як Мамай закричав:

— Дивись! Головне!

В руках у Ідола почала рости вогненна куля. Чужинський чаклун перекидав її з долоні на долоню, і від цього вона ставала все більша і більша.

Але Оха, здавалося, це не злякало. Він просто чекав відповідної миті, коли Чорний Ідол нарешті жбурне в нього вогнем. І ледь тільки куля вирвалася з рук Ідола, як Ох різко випростав уперед обидві руки, окресливши розкритими долонями в повітрі невидиму стіну.

— Дзеркало поставив! — захоплено охнув Мамай. — Дивись, Богдане, це тільки він уміє!

І хоча дзеркало те було невидиме, але куля від нього відбилася, як сонячний зайчик, і вдарила просто Ідолові в обличчя. Голова чаклуна спалахнула жарким вогнем, водночас коліна підігнулися, і він із гуркотом упав. За кілька секунд від чорної потвори залишилася тільки купка перепаленого вугілля серед трави.

Чужинське військо на якусь мить отетеріло завмерло. І цим скористався Мамай:

— Усім до бою! Юро, забирай хлопця на коня, підеш услід нашій п'ятірці. Увага! Робимо вихор!

Обидві характерницькі п'ятірки справді перетворилися на вихор. Звичайне людське око саме так і сприймало їхній рух: не можна було розрізнити кожного козака окремо — лише щось єдине. Це щось, зовні схоже на смерч, з розмаху вдарило в середину чужинського війська і розсікло його — спочатку надвоє, а потім начетверо.

Далі козаки розділилися на дві групи. Одна продовжувала рубати перевертнів, а друга, прикриваючи Юру і Богдана, помчала до Брами. Коли гілки дерев почали шмагати вершників по обличчях, Юра різко зупинив коня і разом з Богданом зіскочив на землю.

— Он вона, розрив-трава, у тебе під ногами, — закричала сова з Юриного плеча. — Швидше рви!

— Рву, бабо Франю, рву!

І Богдан рвав, рвав, навіть не помітив, коли самі собою розтулилися його кулаки. Він, не шкодуючи долонь, шарпав цупке зілля, гріб його в оберемок і чув за спиною лише дзвін Юрового меча і хропіння чужих коней, яких звалювали на землю і роздирали гострими зубами вовки. І лише коли оберемок трави став таким великим, що Богдан ледь-ледь втримував його обома руками, хлопець випростався й озирнувся.

Кільканадцять чужинців оточили Юру з усіх боків, але його довгий меч утримував їх на безпечній відстані. Важко сказати, скільки це вже тривало, бо раптом із самої гущавини бою почулося:

— Юрцю, не будь жадноюю! Пусти й мене з мамунами!

Богдан одразу здогадався, що це Чугайстер — високий чорнявий легінь, зодягнутий в усе біле. Навіть вишивка на кептарі й постолі були білого кольору. Чугайстра прикривало кілька не таких високих, як він, але кремезних хлопців у гуцульському вбранні. Своїми топірцями вони вже прорубалися крізь натовп чужинців до Богдана з Юрою.

— Хлопче, роби свою справу! — гукнув Чугайстер.

— А як же Карпати? — поцікавився Юра, відбиваючи удари особливо настирливого песиголовця.

— Карпати зачекають. Не відволікайся.

— Ну, дивись. Це тобі не на сопілочці грати.

— Атож! — Чугайстер вгатив песиголовця по лобі топірцем — той тільки ногами накрився. — Отак!

...Здавалося, тітка Гапка з телятком-змієнятком у небі остаточно взяли гору. Але третього разу клятий Зміюка таки не схибив. Синє полум'я вдарило по пагорбу. Заіржали коні, спалахнули дерева, кілька козаків качалися по землі, збиваючи з себе пекучий вогонь. Богдан загородився від жару величезним оберемком запашної розрив-трави, заховав у неї обличчя і чимдуж побіг навпростець крізь пожежу — до провалля. Чорна діра продовжувала верещати і смикатися, проте сама рухалася хлопцеві назустріч, певно, намагаючись його проковтнути. Богдан чомусь згадав, як вони з дядьком Яковом коркодима лепехою лякали, і жбурнув оберемок чарівної трави у саму середину провалля. Ще мить — і він би сам влетів туди, у порожнечу, слідом за травою. Та встиг якось відкотитися вбік по обпаленому схилу.

Провалля востаннє зойкнуло, потім почало стрімко стягуватися досередини, перетворилося на невелику чорну плямку і зникло, всоталося в землю, як вода в пісок. І сліду не залишилося.

— Ну, нарешті! — радісно закричали всі. Змій, летюча потвора, теж умить втратив свою чарівну силу і ляпнувся на землю, як сирий млинець. Тітка Гапка спрямувала ступу додолу, м'яко приземлилася, поряд сіло і героїчне змієнятко.

— Ну, то як, дядьку Юро, добре я літаю? — задерикувато спитало воно.

...Раптом від ступи почулося люте шипіння, і поволі на світ Божий виліз... кіт Циган. Він гнув дугою спинку, хвоста тримав свічкою, завзято точив кігті й пирхав у настовбурчені вуса.

— Ти ба — і він вояка! — засміялися всі.

Та даремно сміялися, бо котик, виявляється, спостеріг, що триголове чудовисько лише прикидалося мертвим, а коли Циган скочив йому на спину і почав дерти її кігтями, підхопилося і рвонуло до найближчих кущів.

— А дзуськи, не втечеш! — метнувся до нього рибалка Петро і пришпилив остю до землі. На поміч кинувся Юра і одним ударом прохромив Змія списом наскрізь.

А внизу, на луці, шаленіли чужинські недобитки. Після того, як провалля зникло разом із головним чаклуном, їм уже нікуди було тікати, ні на кого перетворюватися. Але і в людській подобі вони були страшні й небезпечні. До того ж, їх усе ще залишалося значно більше, ніж козаків.

— Гей-гей! — почулося від гаю, — тримайтеся, ми йдемо!

Гурт чумаків, розмахуючи довгими і дебелими важницями, кинувся навперейми зграї чужинців, які скрадалися, аби обійти козаків і вдарити ззаду. Після кожного змаху важниці вершник летів на землю разом із конем. Чумаки сил не шкодували.

— А ви ж звідки взялися?

— Та от, порадилися, поміркували... Як собі хочете, а це справа не лише козака, а й чумацька теж.

— А валка?

— Добрі люди стережуть...

— Рви траву, Богдане! — закричав дід Ох, який виринув коло хлопця, як із-під землі. А можливо, й справді з-під землі... Богдан знову рвав і рвав траву — і підкидав її вгору. А накликаний дідом Охом вітер ніс траву на чужинців. І досить було бодай маленькій травинці торкнутися вершника, як він зникав з очей, наче й не було його. Тільки короткий спалах — і все.

Оберемком розрив-трави козаки натирали шаблі, списи... Трава й справді була чарівною, бо тепер досить було торкнутися нападника тією зброєю — і він зникав, як булька на воді.

— Неси сюди! — баба Франя розпалила вогонь біля Брами. Богдан кинув у багаття жмут трави, повалив густий запашний дим. Але цей дим, певно, діяв точнісінько так, як і сама трава.

Густа пелена диму вкрила увесь пагорб, і коли той дим нарешті розвіявся, ані вершників, ані триголового чудовиська не було.

— Ура! Перемога! — закричав Богдан.

— Ота діра, — стурбовано сказав дід Ох, який знову став низеньким товстеньким дідусем, — глибоко під землю заховалася. Так глибоко, що сама назовні вже не вибереться. Але якщо на цьому місці хтось із великого розуму копати надумається...

— Хто надумається?

— Та хто ж? Можливо, й оті копачі, що нам у лісі спати заважали. Так ото щоб нікому не кортіло, насиплемо ми на цьому місці курган височенний...

— Так уже ж є аж двадцять вісім татарських курганів!

— А ми найвищий насиплемо. І поставимо на верхівці камінь велетенський. І виб'ємо на камені тому засторогу, аби ніхто не зрушив, бо біда велика буде. Вирветься зла сила на волю і знищить усе живе навколо.

Богдан озирнувся. Щось у цьому світі змінилося. Ніби дерева стали вищими, і річка — ширшою і глибшою. Пагорб — і той наче підріс. Чи то, можливо, тому, що на ньому розташувалося все славне військо переможців. Вовки вляглися коло Перунових криниць і мружили жовті очі. Бабуся Франя і тітка Гапка метушилися між козаків, видивляючись, чи немає пораних. Гапчина сусідка теж клопоталася, але між чумаків: кого перев'язати, кому дірку в сорочці зашити, кому просто злити води вмитися. Проте трималася так, щоб не втрапляти нікому знайомому на очі.

Джури розсіддали коней і повели їх до річки. Русалки спочатку радісно кинулися їм назустріч, на мілководдя, але потім розреготалися і пірнули в глибину, тільки ляснули на прощання по воді хвостами.

Мамаєві козаки заходилися коло зброї: шаблі вичистити, нагострити, якщо затупилися чи вищербилися... Куць, як завжди, плутався під ногами, заважав, доки його не послали до бісової мами.

— До мами — так до мами! — пирхнув малий капосник і щез.

— Час і тобі, Богдане, додому повертатися, — згадав дід Ох. — Те, для чого ти тут об'явився, ти виконав повністю. Хороший ти хлопець, я б тебе до школи своєї взяв. Але ж, як я, нарешті, зрозумів, ти не з нашого світу.

— Можна й так сказати.

— Отож. Кожен має бути на своєму місці. Що ж, прощайся з людьми — і в дорогу.

Баба Франя розцілувала Богдана і витерла сльози, що з'явилися на очах. Гапка теж просльозилася, а дядько Петро просив не забувати їх і Борщівку, мовляв, ми ще не раз на рибу сходимо. Дядько Яків пошкодував, що не може дати йому в дорогу меду, а чумаки пошкодували, що не можуть узяти Богдана з собою на західні землі.

— Я ж із Даринкою не попрощався!

— Вона зараз далеко. Але не переймайся: ти їй наснишся, тоді й попрощаєшся. Ну, лети додому, соколику!

І дід Ох клацнув пальцями.

ПІСЛЯМОВА

— Поздоровляю, чайнику, — єхидно сказав Вітько. — Подякуй, що я вчасно потрібну кнопку натиснув.

— Ну, ква! — буркнув Богдан. Він знову сидів біля комп'ютера, вдома у приятеля, там, звідки й почалися його фентезійні пригоди.

— Що, досі не отямився? Ну, посидь, відпочинь, водички попий... от поїсти я тобі не дам. У Кончі-Заспі поїмо.

— А як ми туди втрапимо?

— Заспокойся, не через комп. Просто той час, поки ви там спали, відпочивали, їли і рибу ловили, можна було на прискоренні прокрутити. Тому всі твої пригоди всього лиш у кілька годин уклалися. Ми ще на маршрутку до Кончі-Заспи встигнемо.

— Я так гадаю, що сказати в таборі, чому ми спізналися, по дорозі придумаємо. Але як самим собі пояснити, що це зі мною трапилось?

— А я так вважаю, що дід Ох правильно казав, що, крім нашого світу, є ще й інші. Одні дуже на наш схожі, а є й зовсім інакші. Є справжні, є казкові, а є й віртуальні. Мабуть, ти точно вгадав, що той, хто «Бум-бум» придумав, знає дорогу до інших світів, тож туди й ходить. Знайшов ті дверцята чи щілину, що відчиняються і пропускають з одного світу в інший. Та, певно, останнього разу зачинити забув. От до світу українських казок та легенд і попхалася всіляка нечисть із віртуальних «стрілялок». А на противагу їм мав з'явитися той, хто цю нечисть переможе.

— А ти хоч розібрався, чому саме мене в той світ затягло?

— А кого — мене? Чи ти забув, що я й фехтуванням займався, і до секції боксу ходив. Тому і зброї, і крові нахапався... А! Згадав! До мене ж щойно Жорик-Жаба дзвонив. Бо спершу, уяви собі, його затягло туди, куди потім і тебе. Він же не те що за зброю — за холодну воду ніколи в житті не брався. Але спочатку на Мамаю нарвався, почав із ним говорити так, як з усіма. От той його на жабу й обернув.

— Бачив я ту жабу... себто, Жорика. Тільки не здогадався.

— А потім його, бідолаху, чужинці ввіймали. Він їм про тебе й виляпав усе. Вони його хотіли завербувати за тобою стежити, але він відмовився.

— Хіба? Щось це на нього не схоже.

— Думаєш, відмовився через те, що такий порядний та правильний? Аякже! Сказав, що оскільки платити йому вони не збиралися, то хай задурно на дядю звичайні жаби працюють. То ці так і зробили. Викинули Жорика назад, додому, а за тобою стежити зібрали жаб'яче військо.

— От вже точно, найстрашніший звір для людини — жаба. Скількох задавила і скількох іще задавить...

— Ну, там трохи інакше вийшло. До жаб'ячого вони ще гадюче військо зібрали, щоб вам шкодити. Але коли дід Ох першу ж гадину забив, решті стало кисло, і вони почали на жаб полювати. Отак один одного і перебили.

— А скільки ми їх перебили!

— Так, бій вийшов — просто ураган! Я так задивився, що про все забув. Ледве встиг потрібну кнопку натиснути, щоб тебе звідти забрати.

— А-а-а що саме ти натискав? — невинно поцікавився Богдан.

— От не скажу! Тебе взагалі не можна до комп'ютера підпускати. Бо наступного разу залетиш кудись, звідки ніхто тебе не витягне.

Богдан скорчив міну безвинного телятка, підвів очі до стелі... Раптом його погляд наткнувся на фотографію на стіні. Раніше він не звертав на неї уваги, але сьогодні цей пагорб понад річкою видався страшенно знайомим.

— Де це знімали, Вітьку?

— А-а-а, то тато в експедиції на розкопках. Вони там залишки якоїсь цікавої споруди знайшли, на наші Золоті Ворота схожої.

— То ти, зрештою, скажеш, де це?

— Хіба я тобі раніше не казав? Це під Чорнобилем, трохи вище по річці... Чайнику, що з тобою? Отетерів? Чого ти заляк?

Богдан мовчав. Його наче щось вдарило по голові і загуло: «Зрушили-таки! Камінь-засторогу зрушили!»

То де ж вона, та кнопка, яка нерозважливість людську вимикає?

Словничок

Розділ перший

1. Комп'ютерний.

Чайник — людина, для якої комп'ютер — то темний ліс.

Кілобайт — тисяча з хвостиком байтів, тобто одиниць інформації. Хто не знає, чому саме з хвостиком — запитайте у вашого вчителя інформатики.

«Бум-бум» — якщо чесно, то такої комп'ютерної гри не існує. Її вигадали автори. У відомій багатьом грі «Дум» такого, як сталося з Богданом, не вийде, які би кнопки ви не натискали.

Віртуальна реальність — світ, який існує тільки в комп'ютері.

2. Казковий.

Характерник — легендарний козак-чарівник. За достеменними переказами, вмів перетворюватися сам і перетворювати інших на звірів та птахів. Про це писали ще древні історики. В рукопашному бою характернику теж не було рівних. У битві під Берестечком (у червні 1651 р.) один характерник стримував цілий полк польської піхоти. Відтак не радимо розмовляти з характерником нечемно. На це навіть вороги не наважувалися.

Степовий — вітер, один зі слуг бога вітрів Стрибога, його улюблений онук. Лагодить зиму, приносить на крилах весну.

Сіверко, або Сівер — бог холодних північних вітрів, син Стрибога. Допомогає нашим предкам оборонятися від нападників з півдня, побиваючи їх градом та виморожуючи корм для коней.

Поганці — загальна назва, яку наші предки давали своїм ворогам. На відміну від слов'янських богів, поганські демони підкорялися нечистій силі й несли людям зло та погибель. За легендами, ординці вміли обертатися на гадюк та вороння.

Розділ другий

Перун — бог блискавки і грому. У наших предків-слов'ян вважався одним з найголовніших богів. Вони вірили, що Перун своєю блискавкою і громом не лише карає злі сили, а й воскрешає землю навесні, вкриває її зеленню і квітами, посилає цілющі дощі.

Миха — цьому богові підкорялися всі звірі. Якщо Перун жив переважно на небі, звідки посилав дощі та блискавки, то Миха мешкав у лісі. Він був покровителем мисливців, грибників і ягідників. Учив звірів розуміти людей і не чинити їм надмірної шкоди. Звісно, якщо ті, приміром, не здіймали галасу в лісі в ту пору, коли птаство висиджувало пташенят, а звірі відгодовували своїм молоком новонароджену малечу. Таких порушників лісового спокою слуги Михи ганяли хащами доти, доки ті не забували з переляку, як їх звуть.

Миху описували як кремезного велетня, щонайменше на два людських зрости, якого незмінно супроводжував вовк незвичного світло-золотавого кольору.

Ох — головний чаклун, казковий учитель ворожбитів. Його учнів називали ще віщими людьми, або волхвами. І досі збереглося багато казок та легенд про самого Оха та його школу. Найкращих своїх учнів — і не лише хлопчиків — Ох віддавав у подальшу науку найдосвідченішим козакам-характерникам.

Розділ третій

Мара — богиня зла, ворожнечі й смерті. Ходить лише вночі попід хатами і гукає господарів на ім'я. Хто відгукнеться — кепські його справи. Тож у ті давні часи навіть маленькі діти були навчені не пускати до хати чужих і не розмовляти з ними через вікна чи двері. На жаль, сьогодні в Мару мало хто вірить. Хоча небезпечних непроханих гостей попід нашими будинками тиняється чимало.

Домовик — боженятко, яке живе в хаті разом з людьми. Оберігає лад у сім'ї і спокій. Любить жартувати з людьми — то заховає щось, то заплутає. Отже, якщо ви не можете знайти якусь річ, почекайте: він пограється і віддасть.

Учені люди й досі не дійдуть згоди в одному питанні: як домовичок ставиться до домашніх тварин. Кажуть різне: і що з собаками не мириться, і що котів на дух не переносить... Не знаємо, не знаємо. Наш якраз дружить із кицькою Мавкою, і коли нас немає вдома, вони удвох вчиняють у хаті веселий гармидер.

Розділ четвертий

«Справжнє ім'я» — наші предки вважали, що злі духи, зачувши справжнє ім'я людини, можуть його заворожити. Передусім це стосувалося дітей. Тому, якщо, наприклад, у батьків був лише один син, його вголос називали Богдан, себто Богом даний. Вважалося також, що характерником може бути старша або молодша дитина в роду, особливо

народжена в суботу. До речі, відлуння цієї древньої традиції збереглося у звичці давати один одному іноді дуже чудернацькі прізвиська. Особливо серед дітей.

Коркодим — таємнича істота, яка й справді жила у водоймах слов'янських земель. Її описують літописи ще у XVI ст. Істота була таки схожа на крокодила, — але більша і чорна. Головна відмінність від нинішніх алігаторів, які не відходять від води далі, ніж на кілька метрів, як стверджують літописи Древньої України-Руси, полягає в тому, що коркодими ночами виходили на полювання до навколишніх сіл, досить далеченько від річок. Куди ці істоти поділися — невідомо. Можливо, лепехи у річках забагато виросло?

Божа муха — так слов'яни називали бджолу, бо вірили, що вона Богові мед носить. Предки дуже поважали бджіл та пасічників, оскільки вважали, що бджоли пасічників шанують і слухаються. Сучасний вулик з рамками винайдений порівняно недавно. Протягом століть наші предки розводили «божих мух» у вуликах, видовбаних із колоди. Їх підвішували в лісі високо на деревах, аби не дісталися ведмеді. Пасічники тоді називалися бортниками, а бджільництво — бортництвом. Звідси й назва місцевості на околиці Києва — Бортничі.

Русалки — казкові істоти давнього світу наших предків. За переказами, в Україні їх було декілька типів. Водяні, як ота, що дражнила дядька Якова, польові та лісові. У Карпатах і досі лісових русалок розподіляють на просто Лісових чарівниць і Нявок, які вночі випадкових перехожих у найглибші нетрі заманюють. Аби не сваритися з русалками, належить на Русалчин Великдень, він же Зелені свята, спекти спеціальний коровай, обгорнути його в шмат полотна і на ніч поставити на підвіконні.

Розділ п'ятий

Юра — легендарний воїн-змієборець. Він же — Святий Юра, Святий Георгій-Переможець. Один із найшанованіших у наших предків. На його честь засновували бойові ордени і зводили церкви.

Змій — те ж саме, що і дракон, але не зовсім. Наші предки чітко розділяли зміїв на тих, що з роду Гориничів, та Вогненних Зміїв. Гориничі жили в печерах і ворогували з людьми. Мали три, шість, дев'ять, а то й дванадцять голів. Саме з цими воював Святий Юра.

Щодо Вогненного Змія — то він жив на небі й захищав посіви від граду та негоди. Розганяв грозові хмари, приборкував ураганні вітри. Товаришував із людьми. Описується найчастіше як красивий сильний молодий чоловік із крилами золотавого кольору.

Кирило з Кожум'яків — київський ремісник, який у сиву давнину позбавив жителів славного свого міста від страшного Змія з Гориничів. Жив цей Змій у норі над Дніпром і мав погану звичку ковтати коней разом із вершниками, а худобу — разом із пастухами. Кожум'яка не лише приборкав негідника, а й запряг його у величезного плуга і оборав навколо Києва високі Змієві вали, які ще й досі збереглися.

Розділ шостий

Перевертні — зовні схожі на вовкулаків, але тільки зовні. На вовка нормальна людина могла обернутися випадково або під впливом сторонніх злих чар. Перевертні ж — це чорні, злі чаклуни, які прибирали вовчу подобу свідомо. Звичайний вовкулака ніколи не нападав ні на людину, ані навіть на свійську скотину. Перевертень полював лише на дітей, жінок і немічних старих. Вважався одним із найстрашніших чаклунів.

Чугайстер — один із духів лісу. Стверджують, що він і досі володарює в карпатських лісах. Його змальовують як красивого легіня у гуцульському вбранні. Напевне, йому все ж сумно у своїх нетрях, бо він час від часу спускається до людей у села. Любить приходити на весілля та інші домашні свята. Посидить разом із людьми, поспіває, потанцює — і зникає в такий же таємничий спосіб, як і з'являється.

Розділ сьомий

Розрив-трава — чарівне зілля, що мало велику силу, особливо проти злого чаклунства. Як і всі лікувальні та магічні трави, розрив-траву слід було зривати у чітко визначені дні та години. Тільки тоді вона зберігала свою особливу силу.

Доля — за переконаннями наших предків, кожній людині рано чи пізно мала зустрітися його Доля. Це могла бути юна дівчина, зрілий чоловік або навіть стара жінка.

Головне — не пропустити і пізнати її. Недаремно українці співали: «Де ти бродиш, моя Доле?..» Ну, і нарешті, стає зрозумілим, що рядок нашого гімну: «Ще нам, браття, в Україні усміхнеться Доля...» — то не просто поетичний прийом.

Недобрі місця — сучасні вчені підтвердили, що такі місця (їх називають аномальними або патогенними зонами) насправді існують. І ті поради, які одержав Богдан від діда Оха та дядька Якова, знадобляться і вам.

Горобина ніч — темна, страхітлива ніч, коли владу над землею і людьми до третіх півнів мають чорні, злі сили. Найвідоміші горобині ночі — ніч з 21 на 22 вересня і з 21 на 22 березня.

Розділ восьмий

Гадюка з крильцями — тривалий час вважалося, що це суто казковий персонаж, щось на взірєць кишенькового змія Горинича. Та два роки тому вони об'явилися в лісах Північного Уралу. Дуже небезпечні, оскільки нападають на людей не з землі, а з гілок дерев. На щастя, живуть у справжній глушині, а до людського житла не наближаються.

Марена-Цариця — на відміну від своєї сестри Мари, злого нічного духу, захищала все живе в природі, особливо пташенят, маленьких звірят і навіть людських дітей, які випадково губилися в лісі. Вважалося, що дівчину, яка побачить Марену-Царицю, чекає довге щасливе життя в добрі й любові.

Мертві вогні — зустрічаються в лісовій глушині, переважно у горобину ніч та в ніч під Івана Купала. Вважалося, що вони вказують на місце, де заховані скарби, проте насправді мертві вогні лише вводили невдах-шукачів в оману.

Розділ дев'ятий

Волхви — найповажніші у наших далеких предків чарівники, які були водночас цілителями, вчителями, носіями прадавніх знань. Передбачали майбутнє кожної людини, яка до них зверталася. Тому якщо волхв казав, що «приймеш ти смерть від коня свого», то варто було прислухатися, а не брати пророцтво на кпини.

Діброва — вважалося, що волхви не вмирають, а через певний час життя в людській подобі перевтілюються в дубові дерева. Наші предки дуже шанували діброви. Найважчим злочином вважалося пролити в діброві чужу кров.

Сироїжки — називаються так зовсім не тому, що їх можна сирими їсти. Весь секрет у тому, що сироїжка смачна, коли її варять у молоці. Тож гриби ці клали до горщика, заливали молоком і ставили в піч. Молоко виварювалося на сир — от і виходила з сиром їжа. Або гриб, який їдять із сиром. Ми спробували так зробити — справді смачно.

Розділ десятий

Відьма — одна з найвідоміших постатей у народних переказах, легендах та міфах багатьох країн. Українські відьми зовсім не такі, як, скажімо, російські чи європейські. Вони знали секрети народної медицини, вміли спілкуватися з птахами і дикими звірами. Були вправними господарями. Не обходилося, звичайно, без того, щоб зробити якусь дрібну капость сусідці, але можна подумати, що цим займаються лише відьми! Запорозькі козаки відьом не лише не боялися, а навіть охоче брали собі за дружин. Бо українська відьма — то не російська баба-яга. Українська — молода і красива.

Розділ одинадцятий

Корогод — майже те ж саме, що й хоровод. Але вимагає чіткого дотримання порядку ведення танцю і виконання певних пісень. Тобто це не просто танець, а колективне ворожіння, скажімо, на врожай чи ще на якусь добру справу. Між іншим, у старовинному місті Чорнобилі головна вулиця звалася Корогодська (поки її офіційно не перейменували на Радянську).

Куць — маленьке чортенятко, яке робить такі ж маленькі, як і саме, капості. Невиправний бешкетник. Кажуть, саме за це його не раз виганяли з чортячої школи. Живе серед людей. Якщо не можете знайти якусь річ, скажіть: «Куцю, Куцю, погрався — й віддай!» — обов'язково знайдеться. Якщо ви чули по телевізору дуже вчене слово «полтергейст», так це насправді витівки чортенятка Куця.

Підкурювання — це не вигадка авторів, а прийом древньої медицини. Цьому нас навчила стара чорнобильська знахарка ще років з 50 тому. Відкриту (саме відкриту!) запалену рану дуже добре гоїть дим від джгутика, скрученого з льняної або бавовняної (але без жодної синтетики!) чистої ганчірочки. Звичайно, нині для того існує багато ліків, але що будеш робити, якщо найближча аптека виявиться кілометрів за 200? Так ото ж...

Розділ дванадцятий

Відтоптав рясту — казали про людину, життя якої підійшло до кінця. Пішло від дитячої пісеньки-веснянки: «Топчу-топчу ряст, ряст, Бог здоров'я дасть, дасть — того року діждати та й іще потоптати».

Коваль — він до нашого словничка втрапив не випадково. Наші предки дуже поважали ковалів і вірили, що вони теж знаються на добрій ворожбі, аби все, що вони кували, слугувало людям якомога довше. Існує чимало переказів про конфлікти між ковалями і нечистою силою. Найвідоміший описаний М. Гоголем у повісті «Ніч перед Різдом».

Рибальська каша — щоб ви знали, отак вона й готується. Її можна зварити й на багатті, а насамкінець додати ще й вареної риби, обібраної з кісток. Дуже смачно.

Соломаха — козацька каша з гречаного тіста, їсться з товченим часником.

Розділ чотирнадцятий

Чумаки — не одну сотню років возили з Криму по всій Україні і далі в Європу сіль та рибу. Їхні отамани — ватаги — зналися на характерництві, що допомагало чумацьким валкам уникати небезпеки в дорозі.

Чумацький Шлях — смуга з міриадів зірок, що перетинає нічне небо. Слугувала основним орієнтиром для чумаків у нічні години. Вдень орієнтувалися по сонцю. З чумаками пов'язані українські назви ще двох сузір'їв: Великого Воза та Малого Воза.

Розділ п'ятнадцятий

Капище — священне місце, де наші далекі предки до прийняття християнства молилися своїм богам. Найчастіше — Перуну. Розташовувалися капища у місцях з надзвичайно сильною енергетикою. На жаль, понад 1000 років тому, одразу після хрещення Київської Русі, всі капища поруйнували. А головну подобу Перуна, яка стояла в Києві, скинули в Дніпро. Люди йшли берегом, гукали: «Видибай, Боже!» В тому місці, де він прибився до берега, потім побудували Видубицький монастир. Цікаво, що головний храм у ньому названий на честь Юри-Зміборця.

Розділ шістнадцятий

Ратовище — тупий кінець списа.

Мамуни — свита карпатського царя лісів Чугайстра. Є мамуни чоловічої статі, а є й жінки. Це красиві лісові люди, які переважно супроводжують свого царя. Не люблять, коли люди шкодять лісам, у яких вони живуть.

Ластівчин колодязь — наші предки вірили, що ластівки літають у вирій не по небу, а попід землею, де існує ластівчин світ — широкі й зручні підземні ходи від України до теплих земель. У цей світ пташки втрапляють через ластівчині колодязі, які зовні нічим не відрізняються від звичайних. Характерники не лише знали про ластівчин світ, а й часто користувалися цими підземними ходами, аби безпечно дістатися, куди треба.

Чорний Ідол — якщо захочете знати, який він, перегорніть журнали про комп'ютерні ігри, зберіть докупи найстрашніших монстрів, гоблінів, големів, гремлінів, гаруд, маруд, гідр, василісків, химер, гарпій, джинів, циклопів, іфритів, мегер і драконів, а згори ще й Вія покладіть — Чорний Ідол буде ще страшніший!

ІВАН АНДРУСЯК

ТРЕТІЙ СНІГ

Я розкажу тобі, друже, історію, що сталася саме перед третім снігом. Це буде дуже повільна й тиха розповідь, бо сніги завжди повільні й тихі, лише заметілі й хурделиці роблять їх колочими, та й то ненадовго.

Отож уможисся зручніше, заховай долоньку під щічку, можеш навіть заплющити оченята – бо вільні й тихі розповіді найкраще слухати саме так.

І – почнімо...

Трапилося це в одній дивній і красивій країні, яка не мала назви. Її мешканці, а також люди із сусідніх країн, іменованих селами, називали її просто лісом.

Проте їжаківі Петру це не подобалося. Бо де ж таке чувано, щоб ціла країна — нехай і не надто велика й не особливо славетна — звалася просто собі лісом, та й усе...

«Ні, так не годиться», — думав їжак Петро і кожного ранку вигадував рідній країні нову назву. Коли сон уже майже минав, але очі ще дуже не хотілося розплющувати, він лежав у солодкій дрімоті й вигадував, вигадував, вигадував... Були вже в нього і Дібровія, і Березина, і Грабія, і Калинці, й Кленовія, і Ліщинник, і Липія, і чомусь навіть Горобиностан, — та кожна з цих назв переставала подобатися їжаківі Петру одразу ж після сніданку, коли він виходив на свою неодмінну ранкову прогулянку і завважував, що дерев і кущів у лісі багато, й жодне ніби не переважає інших, так що несправедливо було б називати країну на честь саме цього дерева чи куща, бо інші можуть образитися...

Їжак Петро дуже хотів бути справедливим і мудрим, бо сильним його назвати було годі. Звісно, сильним він хотів бути ще дужче, бо в лісі майже завжди виходило так, що гору брала саме сила, — ну, але про це маленький, колочий і зовсім не прудкий Петро не міг і мріяти. Бо доля їжака завжди інша, ніж доля, скажімо, вовка...

Проте на свою долю їжак Петро не нарікав. Він любив свою країну, хоч вона ще й не мала назви, любив яблука і груші, любив лякати гадюк, але найдужче любив школу.

Одначе зі школою були проблеми. Ховалася вона в густих і колочих заростях малинника, щоб туди не могли дістатися великі звірі, — проте й це не допомогло зробити заняття регулярними. Бо, скажімо, в червні малинник старанно топтало знане на весь ліс сімейство ласунів: ведмідь Дмитро, ведмедиця Ірина, їхні пустотливі синочки Ігнат і Філіп та маленька, але ще пустотливіша донечка Альона.

Тож заняття можна було починати лише в липні, коли малина вже відродила. Одначе в серпні вони припинялися, бо саме тоді починався сезон полювання й по лісу нипали злі люди з рушницями, тому старенький учитель заєць Микола не міг гарантувати безпеки ні учням, ні собі. Весь серпень заєць Микола ховався по селах, мешкав на людських городах, де старанно хрумав молоденькі огірки й помідори та замріяно споглядав за тим, як росте капуста. Ці спостереження були його улюбленим заняттям, — а крім того, злі люди з рушницями туди майже не навідувалися, лише добрі — з кошиками, відрами, лопатами та маленькими дітьми. Власне, найбільшу мороку заєць Микола мав на городах саме з отими непосидючими дітьми, яким чомусь неодмінно хотілося його погладити. Проте він був старий і мудрий, тож нікому до рук не давався. Бо людські інстинкти — штука непередбачувана. Себто замучити бідолашного вчителя ті розбишаки можуть і з любові...

Повертався заєць Микола до лісу аж на початку жовтня, коли капусти на городах уже не було. Проте відновлювати заняття не випадало, бо в білок саме починався сезон збору горіхів, та ще їжаки запасалися пізніми яблуками, — а яка може бути школа без білок і їжаків? Отож-бо й воно...

Аж після цього школа відкривалася знову, та ненадовго – лише до перших холодів. Бо тоді чимало звірят упало в зимову сплячку, і заєць Микола наказував їм класти підручники під подушку, щоб знання засвоювалися уві сні.

Більш-менш спокійно можна було вчитися лише навесні — з березня по травень. Щоправда, в багатьох сім'ях саме тоді народжувалися нові малята, й чимало учнів мусило пропускати заняття, щоб допомагати батькам бавити молодших братиків і сестричок. Адже батьки тоді були дуже зайняті тим, щоб усіх їх прогодувати — бо ж їжі в лісі у цей час небагато...

Іжак Петро дуже засмучувався щоразу, коли заняття уривалися. Він тоді щоночі клав підручники під подушку, через що вони були всі в дірочках. Бо підручників у їжака Петра було багато, подушка стояла надто високо, й колюча голова часто скочувалася на книжки. А тим паче він мав звичку засинати з книжкою в руках — тож дірочками в його підручниках була густо помережана майже кожна сторінка...

Перший сніг цього року випав дуже рано, ще на початку листопада. Він був мокрим, липким і свого запаху ще не мав — пахнув прілим листям, присохлими бур'янами і втомленим вітром, який завжди в лісі трохи розгублений, а часом і боязкий. Вибравшись ізранку зі своєї хатки на галявині в заростях терену, старанно замаскованої купою сухого гілляччя, їжак Петро зітхнув. Брудні клапті першого снігу скапували поміж гілок, навіваючи думки про застуду, ангіну й гірку мікстуру, яку доведеться пити, пропускаючи школу. А ще про те, що за першим снігом неодмінно прийде перший мороз, а отже, в його рідні кущі скоро навідаються ласі істоти. Бо ягоди терену досягають із першим морозом, а доти вони терпкі й несмачні.

Якщо прийдуть люди, це ще пів біди: їжак Петро навчився давати з ними раду. В одній із книжок він вичитав, що люди — це такі дивні істоти, дуже залежні від свого зору. Вони бояться того, чого не бачать, а отже, їх легко дурити, покладаючись на інші відчуття — слух чи, скажімо, нюх. Але нюх у людей не дуже розвинений. Щоб їх налякати, потрібен гострий і різкий запах, якого їжак Петро видобути не вмів. Тому він поклався на слух — і не прогадав. Минулої осені, коли люди прийшли до його тернівника, їжак Петро заховався у свою хатку під купою сухого гілляччя й заходився голосно хропіти. Навіть голосніше, ніж він хропе уві сні. А всі їжаки, щоб ти знав, уві сні хропуть...

— Мамо! Мамо! — зачувши ці звуки, закричала раптом людина, менша на зріст (певно, то була людська дитина). — Чуєш, отам у куцах хтось хропе! Ой, як страшно!

Радий такому успіху, їжак Петро захропів іще старанніше.

— Гм, справді... — розгубилася мама. — Хто б це міг бути?..

— Може, це лиха гадюка, якої ти мені завжди наказувала остерігатися?

— Але ж гадюки нібито не хропуть... — ще дужче засумнівалася мама. — Та й гадюки вже мали б спати, донечко. Вони ж іще на Здвиження ховаються по хащах, закамарках і вітроломах...

— Хіба ж то не вітролом? — не вгавала людська дитина. — Бачиш, яка купа гілляччя. А отой хропун десь під ним... Мамо, а може, то ведмідь?!

Старанно хропучи, їжак Петро всміхнувся, уявляючи, як очі малої на цих словах стали великі й круглі.

— Ну, ведмедеві ще ніби рано спати... Але знаєш, дитинко: береженого Бог береже. Краще ходімо звідси від гріха подалі. Бо мало що... Там, на узліссі, хоч і не такий рясний терен, зате безпечніше...

Ну, з такими страхопудами їжак Петро й цього року легко впорається. Гірше буде, коли справді ведмеді нагрянуть. Не так Дмитро та Ірина, як оті розбишаки Ігнат і Філіп, а тим паче Альона. Цих жодними звуками не налякаєш, навпаки — лише привернеш їхню увагу. Друг їжака Петра, їжак Василь, якимось побував у них футбольним м'ячем. Реву було на цілий ліс, коли вся ведмежа сімейка з Альониних лап голки витягала... Їжак Петро при цьому дізнався багато нових слів і навіть деякі запам'ятав — але повторювати їх йому не хочеться. Якись вони геть не звірячі, несмачні, з якоїсь аж надто чужої мови...

— Чик-чик! — обірвав його роздуми знайомий голос. — Привіт, сусіде! Себто: бувай здоровий. Сподіваюся знову зустріти тебе тут навесні.

Це був дрозд Марко, який мешкав у цьому-таки тернівнику. Пір'я на його свитці, підбитій молоденьким пухом, настовбурчилося, від чого світло-коричневі смужки на краях

крил стали ще виразнішими, а рябі крапочки на сорочці аж блищали. З усього було видно, що він зібрався в далеку дорогу і весь у передчутті нових вражень, та водночас прощатися з рідним тернівником йому дуже не хочеться. Адже далека дорога — це безліч небезпек, до того ж несподіваних, а тут більшість небезпек знайома, навіть рідна, й упоратися з ними набагато легше — тим паче, коли маєш доброго друга й сусіда.

Їжак Петро і дрозд Марко завжди попереджали один одного, зачувши щось підозріле. «Чик-чик!» — вигукував Марко. «Ф-ф-фу!» — найжачувався Петро. І кожен знав, де йому ховатися. Причому частіше про небезпеку попереджав саме дрозд — усе ж він уміє літати і, коли треба, може поглянути на світ ізгори. Зате їжак набагато чутливіший до ворогів, які вміють тихесенько підкрадатися або чатувати в засідці, — Марко їх іноді не завважував, і в таких ситуаціях лише Петрове чмихання рятувало йому життя. А тепер дрозд Марко відлітає, тож кожен з них муситиме покладатися лише на себе...

Утім, про далекий Ірій, мрію кожної пташки, дрозди насправді знають не більше за їжаків. Бо в теплі краї вони не летять² — дрозди взагалі не надто люблять літати, ходити по землі їм цікавіше. Тож із настанням холодів вони просто мігрують на південь туди, де сніг не так густо вкриває землю, і на ній ще можна знайти поживу.

— А може, не полетиш? — із надією запитав їжак Петро. — Терену в нас багато, та й горобина цього року непогана вродила. — Він знав, що взимку дрозди полюбляють ласувати горобиною. — І це ж лише перший сніг, скоро він розтане...

— Так, але за першим буде другий, а тоді третій... — зітхнув дрозд Марко. — Нічого не вдієш, інстинкт у мене... Хоча, правду кажучи, нікуди летіти не хочеться. Тим паче, що я давно задумав один дослід, який можна поставити лише взимку. Та вже, певно, наступної зими спробую...

Справа в тому, що допитливий дрозд Марко був знаним у лісі натуралістом. Він старанно, з лупою, досліджував кожен лісовий закапелок, уважно вивчав життя інших пташок і звірів, тож ідей у нього завжди було дуже багато, і всіх друзів він підбивав на те, щоб ставити на них досліди. Скажімо, зайцеві Миколі він радив поселитися не в малиннику, а в діброві — бо малинник, мовляв, густий, і зайцеві там складно розвинути максимальну швидкість бігу; а всім відомо, що лише довгі ноги рятують зайців від небезпеки. У діброві ж велетенські дуби, які просто не можуть рости густо; між ними багато місця, тож є де розігнатися.

«Ага, — огризався на таку пораду заєць Микола, — там мене перший-ліпший вовк за кілометр побачить. І люди там товчуться, мов у себе вдома: відпочивають, бачте. Я там ні вдень ні вночі спокою не матиму. Всім захочеться мене як не загризти, то погладити. Ні, — відмахувався, — став свої досліди на комусь іншому».

Дрозд Марко розчаровано зітхав, але недовго — ідей у нього вистачало на всіх, і крах однієї з них не міг збити з пантелику відважного натураліста. Вже недовзі він переконував білочку Катю в тому, що гайна її родини розташована страшенно незручно: до узлісся, за яким хата лісника, а біля неї кілька розкішних горіхових дерев, білкам добрячий шмат дороги, а волоські горіхи такі смачні... Тож чи не краще було б їм зайняти дупло просто в одному з тих горіхових дерев? Він перевірів: дупло велике, сухе і тепле. Звісно, всій численній білоччиній родині буде там трохи затісно — але ж їжа просто в рот падатиме, тож із тісністю через таку вигоду можна й миритися.

То нічого, що в дуплі живе родина дятлів, — бо дятлам воно насправді потрібне лише в травні, коли вони малят висиджують. А решту року — він спостерігав за ними і достеменно знає — дятли проводять на свіжому повітрі й дупла не займають. А якщо дятел Демид, батько родини, не захоче перебиратися на інше місце назовсім, то з ним завжди можна домовитися про зимову оренду. І розраховуватися тими ж горіхами. Це ж бо так вигідно: не треба буде білчачій родині намотувати кілометри по лісу з двома-трьома горіхами в зубах і, ризикуючи життям, перестрибувати з гілки на гілку, лавіруючи самим хвостом...

Коли ж з'ясувалося, що зовсім поруч із білчачою гайною розкішні зарості ліщини, з якої родина збирає чималий урожай смачнезних ліскових горіхів, а по волоські бігає лише

заради різноманітності в харчах і спортивного інтересу, тоді дрозд Марко знову зітхав, але недовго, бо в нього вже визрівали нові, не менш цікаві й захопливі ідеї...

Тож для їжачка Петра не були чимось новим дроздові натяки на задуманий дослід. Він, правду кажучи, не звернув на них уваги — бо ж ніхто не може знати наперед про те, що має статися, навіть якщо воно наробить у лісі стільки галасу і спричиниться до таких доленосних подій. Навіть ворона Галя, про яку говорили, що вона вміє накаркувати капості, цього разу ні на що не натякала, тож відтак її авторитет провидиці дуже похитнувся.

Ні, тоді ще ніхто ні про що не здогадувався, і їжак Петро лише тепло попрощався з другом, широко сподіваючись побачити його аж навесні, й рушив у бік малинника, де зазвичай чекав на своїх учнів заєць Микола.

Йти було важко. Брудні й мокрі клапті першого снігу скапували з дерев, раз по раз затікаючи їжачкові Петру за комір поміж голочок, і він часто зупинявся, фиркав і струшував їх на вкрите некрасивими бурими плямами опале листя. На душі було кепсько — бо як іще може бути за такої незатишної погоди, та ще й тоді, коли друг подався невідь куди, — проте їжак Петро не вмів довго сумувати. Щоб розвіяти похмурий настрій, він знову взявся вигадувати назву для своєї рідної країни — і цього разу вирішив, що скромність є не завжди доброю рисою. Адже саме через скромність він досі не наважувався назвати країну на честь терену, в якому мешкав, — а це ж така цікава, красива й корисна рослина! Недарма-бо люди кажуть «на рідних теренах» — а ми, звірі, хіба гірші? Ні, Терновія — нічим не гірша назва, ніж будь-яка інша з тих, які йому досі спадали на гадку. А якщо подумати, то й набагато краща!

Отак він смакував цим словом, — а ти ж знаєш, що словом можна смакувати навіть краще, ніж цукеркою. Бо цукерки, як би їх багато не було, рано чи пізно закінчуються, а слова не закінчуються ніколи. Словами можна смакувати хоч усе життя, щоразу добираючи собі все запашніші, все соковитіші. Навіть можна вишукувати собі найхімерніші слова з далеких екзотичних мов і обертати їх у губах, насолоджуючись пряними, чи гострими, чи терпкими, а чи солодкавими ароматами. Але наймилішими завжди будуть слова рідної мови — повні духмяного й поживного животворного соку...

Ноги в їжачка короткі, до малинника далеченько — тож часу на те, щоб досхочу поласувати новою назвою для рідної країни, було у Петра чимало. Він так захопився, що вже не помічав капризної незатишності першого снігу й навіть здивувався, чому його друг і вчитель заєць Микола такий засмучений.

— Та розумієш, пояснив той, — мама білочки Каті не пускає її до школи, бо гілки за такої погоди мокрі й слизькі, тож дорога не є безпечною. Миші, ховрахи й полівки теж не прийшли — їхні батьки вважають, що малі позастуджуються. Зайчики міняють шубки на зимові й бояться, що на снігу їх буде помітно, та й сліди залишаються. Вуженята вже впали в сплячку... А що ж це за школа, до якої прийшов однісінький учень?! Тим паче, що ти теж скоро заснеш.

— Я ще не хочу спати, — запевнив його їжак Петро. — І це ж лише перший сніг, а він ніколи надовго не затримується. До вечора розтане, і завтра всі знову прийдуть.

— Атож, — зітхнув заєць Микола, — тобі добре. Ти молодий, а тому оптиміст.

— Хто-хто? — перепитав їжак Петро. Він любив дізнаватися нові слова.

— Оптиміст, — пояснив учитель, — це той, хто вважає, що завтра буде краще. Песиміст вважає, що завтра буде гірше. А я реаліст — знаю, що після завтра буде післязавтра. Ну, та гаразд... Почнімо урок, діставай свої дірчасті підручники. Крізь них скоро можна буде борошно просіювати — на вареники...

До вечора перший сніг справді розтав. Уночі був морозець, але невеликий, радше приморозок. Ліс зажив звичним життям, тож наступного ранку в малинову школу повернулися і білочка Катя, і їжак Василь, і кілька зайчиків, не кажучи вже про мишей, ховрахів та полівок, з якими їжак Петро дружби не водив, на імена не знав, і хто який на вигляд, намагався не запам'ятовувати. Бо лише в школі він на них не полює, а поза школою — інша річ. Деінде вони цілком можуть стати його здобиччю; а одна справа, коли ти їси безіменну мишу, й зовсім інша — коли свого шкільного товариша. Узагалі миша — страва

смачна, принаймні для їжака; але миша, з якою ти в одному класі гриз граніт науки, це вже не страва, а особистість. Таку якщо випадково загризеш — то до кінця життя тебе самого совість гризтиме; а свою совість їжак Петро волів не дратувати. Він же не винен, що він — їжак, а отже, за самою своєю природою мусить їсти мишей. Його теж багато хто волів би з'їсти — таке лісове життя, і він, їжак Петро, нічого тут не може змінити.

Звісно, можна й без совісті, й чимало звірів так і живуть, — але той, хто не дарма ходить до школи, а чогось доброго в ній усе-таки навчився, без совісті просто не зможе. А совість каже, що їсти мусиш, бо без цього загинеш, — але якщо їстимеш ближнього, то в тобі загине щось більше, ніж твоє життя. Принаймні так роз'яснював це своїм учням заєць Микола — і вони йому вірили, бо хіба можна не вірити зайцеві Миколі? Отож-бо й воно...

Так минуло кілька днів, за які нічого особливого не сталося, крім однієї пригоди, з якої могла вийти велика неприємність, але вийшов лише великий сміх.

Одного разу, повернувшись зі школи, їжак Петро пообідав і сів за підручники. Темніло рано, тож треба було впоратися з домашніми завданнями, а відтак він мав ще одну важливу справу: вчора на схилі яру неподалік від свого тернівника нанюхав на пеньках кілька кущиків пізніх опеньок. Більші позбирав і приніс додому — оце ними й пообідав, посмакувавши на десерт сушеною кисличкою, — але там ще було трохи малюсіньких, і їжак Петро вирішив, що краще їм підрости. За добу з них мали вирости гарні грибочки, саме в соку, — треба позбирати, доки не зістарілися або не знайшов хтось інший. Але спершу все ж уроки — у їжака нюх чутливий, грибочки він і затемна знайде, а ось читати в потемку годі.

Та щойно розгорнув підручник — як почув знайомий сигнал тривоги: «Чик-чик! Чик-чик!» Так завжди попереджає про небезпеку їжаків друг дрозд Марко — але ж він тепер разом з іншими дроздами мігрує в тепліші краї...

Однак це був голос дрозда Марка. Та головне, що це був сигнал тривоги — про те, чому Марко повернувся, ще буде час подумати, а зараз треба швиденько заховати найцінніше — підручники — й кинутися в найглибший закапелок під великою купою сухого гілляччя, де в їжака Петра обладнаний схрон. Там він принишк, завмер і почав старанно прислухатися до того, що коїться надворі. Невдовзі почув тріск гілля й шурхіт опалого листя — хтось незграбно ломився крізь кущі. Один, другий... Ага, ось іще двійко... І ще одне, менше... Не біжать — сунуть повільно. Зупиняються, тупочуть... Зрозуміло: родина ведмедів вирішила поласувати тереном.

Старші їдять поважно, статечно — лише чавкання чути. А молоді он борюкаються... он щось ламають...

Ой! Це вже його купа сухого гілляччя тріщить — ще хатку йому зруйнують...

— Ігнат! Філіп! Ідіть сюди! Тут хтось єсть, в оцій кучі!

Це, зрозуміло, Альона. А ось із двох боків тріщить — це її братики.

— О! Йожиком смердить!

— Да, щас ми його тобі доставим. — І починають розкидати гілляччя.

— Ага, поіграєте у футбол, — регоче Альона. — Євро-2020...

— Не, ми щось інше придумав, не таке травматичеське... Ги-ги!

— Вот-вот! Буде в нас олімпіада в Токіо...

Їжак Петро міцно скрутився в клубок, старанно настовбурчив усі свої голочки і приготувався до найгіршого. Намагався ні про що не думати — те, що має статися, станеться хоч так, а хоч сяк. У такі моменти краще покладатися не на думки, а на інстинкт. Якщо пощастить — то, може, й виживе...

І тут — цього разу звідкись ізгори — знову почувся сигнал тривоги від дрозда Марка:

— Чик-чик! Чик-чик!

«Дякую, друже, — устиг тепло подумати їжак Петро. — Але мене це вже не врятує...»

Та дрозд Марко не вгавав:

— Чик-чик! Чик-чик!

І тут їжак Петро раптом зрозумів, що друг адресує цей сигнал не лише йому, а й ведмедям.

Є в лісі таке неписане правило: навіть свого ворога попереджувати про те, що наближається його ворог. А тут здалеку саме почулося якесь гудіння — ще тоненьке, ще невиразне, але все ближче й ближче. Їжак Петро знав, що так можуть гудіти лише великі рухомі й блискучі коробки, в яких зазвичай ховаються люди.

Малі ведмеді не зважали на попередження дрозда — в передчутті своєї звірячої насолоди вони й далі захоплено розкидали купу гілляччя. Але старші краще знали життя — й розуміли, що іноді навіть ведмедям варто боятися.

— Ей, малишня! Ану, всі сюди! Бистро! — гаркнув на своє сімейство ведмідь Дмитро, коли стало зрозуміло, що гуркотлива коробка рухається саме до тернівника. — І тихо мені! Щоб ніхто ані пискнув!

Це врятувало їжачка Петра від ведмежих лап. Але небезпека ще не минула — вона просто стала іншою.

Гуркотлива коробка зупинилася поруч із тернівником, чмихнула й перестала гурчати, але не затихла — зі середини виривалися не менш неприємні звуки: ритмічний стукіт, виття й писки. Їжак Петро згадав, що заєць Микола на одному з уроків розповідав про такі звуки — люди їх нібито називають музикою. Направду недарма кажуть, що зі слухом у людей не краще, ніж із нюхом...

— Яке чудесне место! — людський голос із коробки силкувався перекричати завивання й бумцикання. — І ягоди які сінінькі! Тут і устроїм пікнік!

Почулося якесь хряпання, і бумцикання стало гучнішим — певно, в коробці повідчинялися дверцята. Люди, що повилазили звідтіля, щось вигукували, чулося ще якесь стукання, хряпання, дзенькіт; хтось зривав ягоди із сусіднього куща, поколовся і лаявся, вимовляючи слова, якими неможливо посмакувати, бо від них у роті гидко, як від здохлої миші, що три дні пролежала на сонці...

Їжак Петро нарешті міг полегшено відітхнути — ці дикі істоти, які так нахабно вторглися в улюблений Ліс, були, звісно, не розумніші від ведмедів; але до його купи ломаччя вони не пхатимуться бодай тому, що бояться. Атож — звідси може вилізти, хі-хі, страшна зміюка, яка їх усіх покусас. А про те, що гадюки давно у сплячці, вони, звісно, не подумують. Не кажучи вже про те, що всі гадюки стороняться тих місць, де водяться їжаки... Ні, від цього вторгнення годі чекати чогось доброго для Лісу — зате його, їжачка Петра, ці люди, самі того не знаючи, врятували; і на тому спасибі...

...Аж тут раптом сталося щось таке, чого їжак Петро не зрозумів. Звісно, сидючи у своєму схроні, він не міг цього бачити, а слух і нюх тут не дуже допомогли. Він чув лише, буцімто щось полетіло в кущі, а тоді дикий рев ведмедя Дмитра — з лайкою і прокльонами, — і те, як люди в паніці кидаються до своєї гуркотливої коробки, втікаючи на ній світ за очі, — а за ними тупотять ведмежі лапи й лунають щонайгірші ведмежі слова.

Відтак, коли все стихло і їжак Петро наважився вибратися зі схрону, йому про все розповів дрозд Марко. З вершечка сусіднього граба він чудово бачив, як один із людей пожбури в кущі важку скляну пляшку — і та пляшка вцілила простісінько в лоба батьковій ведмежій родині Дмитру. Той, ясна річ, знав, що з людьми краще не зв'язуватися, — але як стерпіти, коли його рідного лоба так нахабно плутають зі сміттєвим кошиком?!

Одне слово, це було дуже смішно — коли розлючений ведмідь Дмитро на чолі своєї бойової родини видерся з кущів терену — й людики, людці, люденята в паніці кидалися до своєї гуркотливої коробки — такої нібито страшної, а насправді такої беззахисної...

Про всяк випадок їжак Петро дві ночі провів у малиннику свого друга і вчителя зайця Миколи, — але заскочені цією пригодою ведмеді, природно, забули й думати про якусь там колючу іграшку, що ховалася в якійсь там купі сухого гілляччя. Тож на третій день він спокійно повернувся додому, позбирав під пеньками на схилі яру молоді опеньки (ті, які він мав позбирати того злочасного вечора, вже встигли зістарітися і зчервивіти), підкріпився і взявся виправляти шкоду, яку пустотливі ведмеді заподіяли його хаті. Дрозд Марко прийшов на допомогу — і за роботою вони ще раз гарненько пореготали з дуртуватих ведмедів і ще дурнуватіших людей.

— Послухай, Марку, — раптом згадав їжак Петро, — ти ж збирався мігрувати. Як сталося, що ти повернувся, та ще й так вчасно?

— Перший сніг розтанув, — пояснив дрозд Марко, — і мені перехотілося летіти бозна-куди. Терену в нас удосталь, та й горобина цього року зародила непогано. А головне: дослід я задумав. Дуже цікавий дослід – справжній експеримент! Ото й вирішив, що краще займуся ним, а не мігруванням.

І знову згадка про дослід не насторожила їжачка Петра. Він не подумав навіть про те, що дрозда Марка майже тиждень не було вдома, — а якщо друг не мігрував разом з іншими дроздами, то де ж він був? І чому повернувся саме перед тим, як у тернівник прийшли ведмеді? Усе це здалося їжачкові Петру несуттєвим — і, як потім виявилось, дарма...

Другий сніг випав несподівано, вночі, й до ранку засипав увесь ліс. Він теж був мокрий — але не брудний, як отой перший сніг, а чистий-чистісінький. І такий липкий, що з нього можна було ліпити не лише кульки, а що завгодно. Дрозд Марко повідомив їжачкові Петру, що Ігнат, Філіп і Альона вже зліпили снігового ведмеда.

— Люди називають ці фігури сніговими бабами, — додав він. — Але яка ж це баба?! Це справжнісінький ведмідь — білий!

Утім, їжак Петро не розділяв другої цікавості до того, чим займається бешкетна ведмежа родина. Його хвилювало інше: по такому снігу їжачкові на своїх коротких лапках годі буде відійти далеко від хатини. Лапки провалювалися в густе кришиво, ледве дістаючи вкритого листям дна, і він не йшов, а буквально плив по холоднючому мокрому снігу, трамбуєчи його грудьми – і лише так намагаючись на дні щось тверде, від чого можна було б відштовхнутися. До того ж сніг безжально налипав на лапи й забивався між голочок, тож якби їжак Петро надумав зо два-три рази перевернутися через голову — з нього вийшла б ідеальна основа для снігового білого ведмежати. Направду такими темпами він до малинової школи дістався б хіба до вечора – але запалення легенів нажив би значно раніше.

Залишалося одне – просити про допомогу дрозда Марка.

— Друже, злітай, будь ласка, до зайця Миколи і скажи, що я прийти не зможу. Треба, щоб цей сніг трохи втрамбувався сам собою і можна було ходити по ньому, а не крізь нього.

— Твій нечемний заєць, певно, й сам це розуміє, — дрозд Марко був усе ще трохи ображений учителевою відмовою брати участь у його досліді. — Але я злітаю, мені не важко.

І, за годину повернувшись, доповів:

— Заєць Микола каже, що школа зачиняється до березня. Схоже на те, що це вже постійний сніг, до весни не розтане. Спи спокійно, підклавши підручники під голову, щоб знання засвоювалися уві сні.

— Ага-а-а, — позіхаючи, відповів їжак Петро. – Дякую тобі, друже. Я вже й сам відчуваю, що мене скоро здолає сплячка. До побачення, до зустрічі навесні.

Долаючи сонливість, їжак Петро передовсім добряче підкріпився – скільки міг з'їсти. Тоді старанно перестелив ліжко, гарненько збив ковдру й подушку – і склав під подушку свої підручники.

Тоді ліг, укотився — й задумався про те, що його рідна країна не конче мусить мати одну назву для всіх — принаймні доти, доки не придумано такої назви, яку всі лісові мешканці сприйняли б як рідну. Ясна річ, для нього це Терновія — він-бо мешкає в тернівнику і кращого місця не може собі й уявити. Але на погляд, скажімо, білочки Каті тернівник — не така вже й вигода. Коли білочка Катя приходила в гості до їжачка Петра, то казала, що вона в цих колючих кущах почувується не дуже затишно, й усе переймалася тим, щоб не подерти об колючки свого розкішного хвоста. Вона мешкає в кроні височезної ялини, тому Ялинія для неї – найкраща назва; хоча їжак Петро й не уявляє собі, як на такій височині можна почуватись удома — йому й на висоті пенька голова крутиться. І це зрозуміло: не можуть усі бути білочками — комусь треба бути і їжачком...

Зрештою, одна і та сама річ у різних мовах зветься по-різному, й нікого це не дивує. Всі розуміють, що так і має бути, бо кожна нова мова — це можливість відкрити для себе цю річ заново, мовби з іншого боку. А буває так, що навіть в одній мові якась штука чи істота

має одразу кілька назв. Ось, скажімо, великий цибатий птах Грицько, що мешкає в селі й іноді прилітає до них на узлісся, — він мудрий, і з ним цікаво поговорити. То він казав, що його називають і лелекою, і бузьком, і чорногузом, і буслом — й усе це буде по-нашому. А ще він казав, що є на світі такі дивні звірі — і люди, до речі, теж, — які вважають, що мова потрібна лише для того, щоб усі могли одне одного розуміти, й більше вона ні на що не годиться. А коли б усі на світі називали ту саму річ однаково, то від цього нібито всім легше жилося б. Якби на це пристати, — казав Грицько, — то він тоді називався б аїстом, а всі оці красиві слова, кожним із яких можна смакувати довго-довго — і лелека, і бузько, і чорногуз, і бусол, — треба було б викинути з голови, як непотріб, забути навечно. А ще він розповів, що дуже багато мов, які існували на світі, вже через це знищені, втрачені, мертві. І на цілому світі немає жоднісінької істоти — ні людини, ні звіра, ні пташки, — що знала б, як його, Грицька, цими мовами називали.

Або Петра... По-нашому він — їжак, їжачок; польською — ежик; російською — йожик; білоруською — вожик... Ніби ж напрочуд близькі слова — а кожне смакує інакше! Та навіть ім'я може звучати по-різному в різних мовах, — казав лелека Грицько. — Петро, Пітер, Пьотр, Петер, Педро... Кому легше буде від того, що його називатимуть лише якимось по-одному — і ніяк інакше?

З такими думками їжачка Петра зморив сон — і йому примарилося, що він опинився у світі, де знищено всі мови, крім єдиної. І ніхто не пам'ятає жодного різного слова — лише ті, які «правильні». Там він зветься «йожик Пьотр» і мешкає не в тернівнику, а в «тьомном лесу». І разом із мовами геть усе в цьому світі втратило кольори. Залишився лише один-єдиний колір — сірий. Сірі крони дерев, сіра земля, сіра трава, сіре листя, сіре небо, сіре сонце... Сіра білочка Єкатеріна несе сірий горішок у сіре дупло. Сірий лелека Гріша сіро ширяє в сірому небі. Сіра ведмедівна Альона ліпить із сірого снігу сірого білого ведмедя. Сірий заєць Ніколай у сірому малиннику викладає сірим учням сіру науку...

Спершу все довкола — лише сірі плями, з-поміж яких годі щось розрізнити. Але згодом очі трохи звиклися, і він зрозумів, що кожна барва, зокрема й сіра, має дуже багато відтінків — і сіра-колись-бура ведмедівна Олена через це трохи інша, ніж сірий-колись-білий ведмідь, якого вона ліпить. І сіра-колись-сонячна білочка Катя теж трохи інша, ніж сіре-колись-зелене листя дерев, по яких вона пробігає. Атож, у цьому світі відтінків одного кольору теж можна існувати. Можна пристосуватися — звірі-бо звикли пристосовуватися, ховаючись від небезпек. Але який же цей світ бідний, який незатишний, порівняно з нашим — різноманітним, справжнім...

— А-а-а-а-а-а-а-а-а! Де мій мед?! Хто зжер мій мед?! Яка парнокопитна свиня?! Яка коза недорізана пхала свого дзьоба до мого меду?! А-а-а-а-а-а-а-а-а-а-а-а!!!

Від цього вереску, що раптом наклав чи не весь ліс, їжак Петро скинувся з ліжка і вибіг надвір. Довкола було багато сірого — дерева й кущі стояли без листя, — але дуже часто це сіре плавно переходило в коричневе. Та й опале листя де-не-де зберегло жовтий або темно-червоний колір. Але ягоди на кущах терену були сині-синіські, небо над головою — блакитне, а хмаринки в ньому білі.

— Ура! — і собі закричав їжак Петро. — Мови повернулися!

Він спершу навіть не зрозумів, що сон закінчився. І лише коли крикнув сам і його радісний вигук геть загубився на фоні гучного реву ведмедівни Альони, їжак Петро збагнув, що його сплячку перервано.

Він глибоко вдихнув лісове повітря, струснув головою, остаточно проганяючи сон, і задумався. Весною не пахло — в повітрі все ще витав дух запізнілої осені. Отже, другий сніг, попри прогнози зайця Миколи, все-таки розтанув, а третього ще не було. Неочікуване потепління розбудило ведмедівну Альону, а вона — весь ліс...

— А-а-а-а-а! — ревіла Альона. — Ігна-а-а-ат, це ти зжер, ти, ти!

Кожне «ти» супроводжувалося добрячим, хоч і глухим, гупанням: видно, сестричка знала лише один спосіб розбудити брата — щосили врзати йому кулаком у живіт.

— Альона дура, Альона псіх, Альона гавкає на всіх! — сонно відбивався Ігнат. — Потрібен мені твій мед — у мене свого завалісь! І взагалі, я спав...

— А-а-а-а, то це ти, Філіп! — знову гупання. — Ти зжер мій мед! Он які губи липкі!

— Та не брав я твого меду! Одклейся, ідіотка! Сама сожрала, а на нас наговаріваєш! Он ще й до папиного добиралася...

— Што-о-о-о-о?! — густий бас ведмедя Дмитра розітнув повітря. — Да я вам щас...!!!

«Ну, це надовго», — зітхнув їжак Петро і потупцяв до комори — після сну треба було підкріпитися.

Заніс до хатини трохи припасів — трійко сушених грибів, жменю кисличок. Умився, застелив ліжко, поїв.

«Ну, і чим тепер зайнятися?» — думав він, відмахуючись від ведмежого реву, який усе не вщухав. Навпаки – набрав нових обертів, бо до сварки долучилася ведмедиця Ірина, а її навіть сам ведмідь Дмитро побоювався — надто вже важка в неї лапа...

Їжак Петро вийшов надвір, роззирнувся в пошуках свого друга дрозда Марка — але того ніде не було.

«Прогуляюся трохи», — вирішив їжак Петро, і ноги самі повели його до малинника. Але й там було тихо, зайцем Миколою і не пахло.

Зітхнувши, їжак Петро посунув до високої ялини — може, хоч білочка Катя буде вдома. Дорога туди зайняла йому добрі пів дня, але білочку він усе-таки застав. Вона щойно прибігла звідкілясь, уся така збуджена, розпашіла...

— Ой! Це ж треба, це ж треба такому статися! У нашому лісі такого ще ніколи не було! Це ж буде справжнє розслідування — як цікаво!..

— Привіт, Катю!

— Ой! Привіт, Петрику! Я за всіма цими подіями й не збагнула, що ти щойно прокинувся...

— А що сталося?

— Хіба ти не чув? Ведмеді ж на весь ліс ревли.

— Ну, цього неможливо було не почути. Альонин рев мене й розбудив. Але вони постійно ревуть і б'ються — що ж тут нового?

— А те, що цього разу Альона не просто так ревіла. Мед у неї справді хтось украв! Уявляєш?! Я щойно там була із вершечка дуба сама все бачила! Ведмеді послули, а хтось крізь віддушину, коли ще сніг був, заліз у їхній барліг — і поцупив... Зараз я погризу горішок, бо це так хвилююче, мені треба заспокоїтись...

Сонячний хвіст миттю зник серед гілок ялини — але вже за хвилину білочка Катя повернулася з горішком у зубах.

— Я жашпокоююся, коли їм, — сказала вона. І лише викинувши порожню коробочку з акуратно прогризеною збоку дірочкою, продовжила розповідь:

— Ведмеді запросили старого вовка Мелетія, вчителя школи для хижих звірів. Він у них найрозумніший, тому його завжди запрошують, коли щось надзвичайне трапляється і потрібна порада. Ну, то цей вовк там усе обнюхав — і в барлозі, й довкола. А тоді каже: тут був злодій, і навідувався він сюди не раз, а багато разів. Уявляєш?! Але хто він, сказати, мовляв, не можу, бо той злодій ходив лише по снігу, а сніг розтав — із ним розтав і запах злодія. Але, каже, можу припустити, що це був птах! Бо якби звір, то він би десь на підходах до барлога слід залишив, — а такого сліду ніде немає, вовк Мелетій величезні кола там намотував і нічого не виявив.

— Якщо птах, тоді на деревах мав запах залишитися, — завважив їжак Петро.

— Так, але ж вовк Мелетій по деревах не лазить.

— Ну, якщо той злодій багато разів у барліг навідувався, то хтось же мусив його бачити.

— Атож! Атож! Вовк Мелетій тепер обходить усіх звірів у лісі й розпитує, хто що чув, бачив чи занюхав. Вони ще з ведмедем Дмитром через це посварилися, бо ведмідь теж хотів обходити й випитувати, а вовк сказав, що той своїм виглядом усіх лише розлякає...

— Зачекай, Катю, — здогадався їжак Петро. — А звідки вовк Мелетій знає, що той злодій багато разів у барліг залазив? Лише із запаху, який вивітрився?

— Ні! Ні! Розумієш, у ведмедівни Альони мед у діжечці зберігався. А діжечка — на ліжку під подушкою, як ото в тебе книжки. Лише верх діжечки з корком над подушкою визирав. То злодій корок дзьобом вийняв і на столику поруч залишив — лише на корку трішечки його запаху й збереглося. Але дуже небагато, бо злодій хитрий — дзьоба перед тим полином натер! Уявляєш?! А тоді в дзьобі мед потроху виносив. Не весь — до дна діжечки він дістати не міг, — а лише надібрав стільки, скільки сягав дзьоб. І той злодій не міг бути великим, бо інакше б у віддушину не протиснувся. Отже, багато разів приходив, бо за раз стільки меду він би не виніс.

— Отже, не весь мед забрав... — задумався їжак Петро.

— Не весь, — ствердно захитала головою білочка Катя. — Але ведмідь Дмитро сказав, що його сам факт обурює: злодій у барлозі! За таке, ревів він, треба того злодія роздерти на дрібнесенькі шматочки... Бр-р-р...

Усе це, звісно, зацікавило їжача Петра — бо звірі, як і люди, взагалі цікаві до скандалів і детективних історій, — але не схвилювало. Він не мав причин особливо тепло ставитися до ведмежої родини, ба більше — не вважав, що через оту дещицю вкраденого меду вона аж так постраждала. Узагалі, до чужої власності звірі ставляться трохи інакше, ніж люди. Надибавши чужі припаси, мало хто промине нагоду ними поласувати — особливо тоді, коли це припаси слабшого. Якби, розкидаючи гілляччя над схроном їжача Петра, ведмежата знайшли його комору, вони одразу запустили б туди свої лапища, ще й побилися б за ту жменьку сушениць, якої надовго вистачить їжачові, але ведмедеві, навіть малому, вона на один зуб. Зрештою, ведмежа родина сама той украдений мед не виростила, а нахабно видерла в родини бджолиної, ще й не одної. Можливо, навіть прирікши бджіл на голодну смерть. І якщо ведмедям цією крадіжкою трохи збили пиху — то так їм і треба. Тепер не будуть аж такими нахабними...

Так вважав не лише їжак Петро. До вечора думка більшості лісової громади, яка попервах співчувала ведмедям, змінилася. Всі згадували кривди, які їм заподіяв чи то ведмідь Дмитро, чи то ведмедиця Ірина, а особливо розбещені ведмежата, — й думали про те, що їм і самим не раз хотілося накапостити цим бандитам і грубіянам, але вони не зважувалися, боялися страшної ведмежої помсти. А невідомий злодій, бач, не побоявся...

— Це ж герой! Уявляєш? Народний месник! Мій тато так і сказав. А мама наказувала нам, щоб ми цих татових слів нікому не переповіли, бо якщо про них дізнаються ведмеді, то татові буде непереливки, — торохтіла білочка Катя, навідавшись увечері до тернівника, щоб поділитися з їжаком Петром останніми новинами. — Ти, звісно, свій, і тобі можна казати. Але більше нікому — ані-ні...

Їжак Петро подумав, що вкрати дещицю меду в хай і нахабної, та все-таки дитини — це не така вже й велика «народна помста», а тим паче не героїзм, — але білочці Каті не сказав нічого, бо він давно зрозумів, що з дівчатками краще не сперечатися.

Насправді його хвилювали не ведмеді й не їхній кривдник, а зовсім інше — куди поділися заєць Микола і дрозд Марко? Слідів жодного з них він не бачив і їхніх запахів не відчував — а це означало, що в лісі їх немає. То куди ж вони могли подітися, а головне — Чому? Чи не сталося з друзями якої біди?

Про дрозда білочка Катя нічого сказати не могла — вона з ним не дружила й особливої уваги на нього не звертала. Певно, вони й спілкувалися лише той єдиний раз, коли Марко хотів поставити на її родині свій дослід, але зазнав невдачі. Зате про зайця Миколу білочка дещо знала — він зник із лісу одразу по тому, як випав другий сніг і довелося закрити до весни школу. Одна знайома сорока, яка часто навідується в село, розповіла, що він замешкав там на якомусь покинутому й захаращеному обійсті й по ночах обгризає кору молодих дерев у сусідніх садках. А ще буцімто заприятелював з якимось дуже мудрим котом, що учить його лазити по деревах і так рятуватися від собак.

Про лазіння по деревах їжак Петро, звісно, не повірив — бо ж учитель, ясна річ, розуміє, що для цього треба мати на лапах кігті, якими природа зайців не наділила, — але все інше цілком відповідало Миколиному стилю життя, тож за нього можна було не хвилюватися. А ось куди подівся дрозд — це питання. Навряд чи знову вирішив мігрувати.

Ой, він же казав про якийсь новий таємничий дослід... Мовляв, це буде справжній експеримент... «І чому я не розпитав Марка, що саме він замислив?» — зітхав їжак Петро, повертаючись додому від узлісся, до якого провів свою гостю білочку Катю.

— Ану стій, хлопче! — раптом гаркнув хтось йому просто у вухо.

З переляку їжак Петро підстрибнув і миттю скрутився в клубок.

— Ха-ха-ха-ха, — зареготав голос. — Не бійся! Я не голодний, їсти тебе не буду. Якби хотів, то давно б уже відкусив твого безпечного довгого носика. Ха-ха-ха! Вилазь! Поговорити треба.

Ага, це вовк Мелетій. Він уміє нечутно підкрадатися — а їжак Петро ще й замислився і не думав про небезпеку...

— Слухаю вас, пане вчителю, — їжак шанобливо висунув носика, але повністю розкриватися не став: хтозна, що насправді замислив цей хитрючий і, кажуть, дуже розумний хижак.

— Ану зізнавайся, куди це ти поночі дибаєш?

— Додому, пане вчителю. Я подругу проводжав, однокласницю...

— Хе-хе-хе... Однокласницю, кажеш? Ну-ну... І часто ти так її проводжаєш?

— Ні, пане вчителю. Вона дуже рідко в гості заходить. Каже, що їй у тернівнику не подобається. Куці дуже колючі.

— Колючі, кажеш? Ну-ну... І ти колючий, і куці колючі, а вона все-таки приходить. Хе-хе... А коли другий сніг випав, ти теж її проводжав?

— Ні, я тоді спав. Їжаки в таку пору впадають у сплячку.

— У сплячку, кажеш? Ну-ну... А чого ж тепер не спиш?

— Мене ведмеді розбудили.

— Хе-хе... Розбудили, кажеш? Ну, вони весь ліс розбудили... Знаєш, що в них сталося?

— Знаю, пане вчителю.

— І що ти про це думаєш?

— Нічого. Я спав і нічого не чув.

— Логічно. Коли щось трапляється, то ви всі спите і нічого не чуєте. Хе-хе.

— Я справді спав, пане вчителю.

— Та вірю, вірю... Не бійся. А хто тут ще мешкає, в цих, хе-хе, колючих кущах?

— Дрозд Марко, пане вчителю.

— Дрозд, кажеш? Ну-ну... І де він, твій дрозд?

— Певно, мігрує. Я його ще перед другим снігом бачив, і він саме збирався кудись на південь. Казав, що там горобина краще родить...

— Ну-ну... Хай мігрує. Домігрується... А більше нікого тут немає?

— Улітку горобці виводили потомство, і синички, і жайворонки чубаті. Але вони давно в село перебралися. Узимку там їжі більше.

— Чубаті, кажеш? Хе-хе... Посмітюхи вони, а не жайворонки, хлопче. Ну, та біс із ними. Живи собі...

Вовк Мелетій хотів уже йти — але тут їжака Петра щось мов підштовхнуло зсередини:

— Вибачте, пане вчителю! А можна вас попросити?..

— Що-о-о-о?! — здивувався вовк. — Попросити, кажеш? Ну-ну...

Він сів і зацікавлено витріщився на їжака.

— Наша школа закрилася до весни. А я все одно прокинувся, і мені нема чим зайнятися. А вчитись я дуже люблю. Можна, я поки що у вашу школу ходитиму? Доки третій сніг не випаде... Будь ласка...

Вовк насправду здивувався. І навіть, здавалося, розгубився.

— Ну, в мене школа для хижаків, хлопче...

— Але ж я теж хижак, пане вчителю. Не такий великий, як ви, звісно, але на гадюк і мишей полюю. Візьміть мене, я буду дуже-дуже старатися...

Вовк якимось дивно глянув на їжака Петра і зітхнув.

— Мої розбишаки тебе загризуть...

— Я розумію, що це небезпечно, пане вчителю. Але буду боронитися.

— Боронитися? А ти знаєш, що в мене половина уроків — фізкультура? Біг на короткій дистанції, біг із перешкодами, біг марафонський, боротьба вільна, боротьба класична, карате, тхеквондо, джиу-джитсу, айкідо, стрибки в довжину, стрибки у висоту... Ти хоч щось із цього подужаєш?

— Ні, пане вчителю. Але на уроках мови, літератури, історії, географії, природознавства я не пастиму задніх.

Вовк знову якимось дивно глянув на їжачка Петра і сказав, ніби вилаявся:

— Гуманітарій...

— Ні, бестіарій, — бовкнув Петро.

Вовк аж застиг, не чекаючи такого нахабства.

— Я ж лише їжак, пане вчителю, — зібравшись на силі, Петро якомога спокійніше глянув вовкові в самісінькі вічі.

— Ну в тебе й характер, хлопче! — здивувався Мелетій. — А чим за уроки платитимеш?

— Платити? — їжак Петро розгубився. Зайцеві Миколі учні не платили нічого... — У мене є трохи сушених кисллиць... і грибів...

— Ха-ха-ха-ха! — розреготався вовк Мелетій. — Сам їж таку гидоту! Ха-ха-ха!

А тоді раптом посерйознішав, пропік поглядом їжачка Петра і сказав:

— Гарзд. Ти єдиний, кого вчитиму безплатно. Усього, крім фізкультури. Завтра о пів на дев'яту приходь під найвищий дуб на великій галявині. Якщо за ніч передумаєш і не прийдеш — я не ображуся.

Обернувся і зник за кущем.

Брехати, ясна річ, не можна – але що мав робити їжак Петро, коли йшлося про життя його друга, який до того ж не раз рятував життя йому?.. Звісно, він сказав вовкові неправду про сусідове бажання мігрувати на південь, де краща горобина, — однак сам тепер був майже певен у тому, що в мед ведмедівни Альони вмочав свого дзьоба саме дрозд Марко. Все збігалося: підозри вовка Мелетія про те, що в барлозі побував птах, до того ж розумний та хитрий, який зумів не залишити після себе запаху й сліду; і дивна поведінка Марка, який в останній момент не полетів з іншими дроздами на південь, а залишився в лісі заради якогось таємничого досліду, справжнього експерименту. І він останнім часом чомусь дуже цікавився саме ведмедями...

Але навіщо Маркові мед? Дрозди ж меду не їдять — як, зрештою, й інші птахи. Та якщо припустити, що мед потрібен був йому задля якогось досліду, тоді все зрозуміло. Їжак Петро добре знав свого друга й сусіда – заради цікавого досліду той не задумуючись міг ризикувати життям, пробираючись навіть у ведмежий барліг. І звісно, не подумати про жажливі наслідки... Справжні дослідники — вони такі, їм дослід важливіший за все на світі, навіть за власне життя, не кажучи вже про репутацію...

І тут увагу їжачка Петра привернула пляшка – ота, яку пожбував у кущі нахаба з гуркотливої коробки, випадково поціливши в лоба ведмедеві Дмитру. Вона так і залишилася в кущах, але Петро був певен, що раніше пляшка лежала інакше — горлечком донизу, й до неї вже приліпилося кілька коричневих листочків.

А тепер горлечко було припідняте й зісперте до стовбура тернового куща. Та головне – у пляшці був саморобний корок зі шматочка сухої гілки, старанно дібраного за товщиною горлечка. Звісно, було зроблено все, щоб замаскувати пляшку: наліплено на неї старого листя, надламано над нею тернову гілочку так, щоб прикрити горлечко від сторонніх очей. Той, хто заходить сюди вряди-годи, таких дрібниць не помітить, але їжачка Петра, який знає тут кожную билинку, бо від цього може залежати його життя, — не обманеш...

Тихесенько підійшовши ближче до пляшки, він почув різкий запах полину — хоча сам полин тут не ріс. Зрозуміло: це теж маскування..

Їжак Петро обнюхав корок і переконався, що крізь нього справді тоненько просочується запах меду. Відкривати не став: якщо випустити цей запах, вовк Мелетій за дві-три хвилини буде вже тут — і доведь тоді, що ти їжак, а не пташка...

Прибрати звідси пляшку? Занести до лісового озерця і втопити там? Гарна ідея, але не для їжачка – він таку велику посудину не підніме; а якщо котитиме, то розіллє мед, і його легко знайдуть за слідом. Не кажучи вже про те, що спробуй прокотити через ліс пляшку, щоб цього ніхто не помітив...

Ні, найкраще було все поки що залишити так, як є, і пошукати винуватця. Дрозд Марко не міг утекти далеко — в цьому їжак Петро був певен. Очевидно, раптова відлига перервала його експеримент. Каприз погоди — надміру теплий грудень — став на заваді славетному дослідникові. І тепер він відсиджується десь у закамарку, сподіваючись на те, що скоро випаде третій сніг, ведмеді знову поснуть, і він продовжить свій дослід...

Єдиним у тернівнику місцем, де можна більш-менш надійно сховатися, був... схрон їжачка Петра. Звідти теж війнуло полином — отже, сумнівів уже не було: невдаха-дослідник затаївся саме там.

— Ну, і як це називається? — спитав їжак Петро, протискаючись до свого схрону. — Дроздосвинство?

— Вибач, друже, — почувся шепіт із найдалшого кутка. — Я не мав іншої ради. Я тут одну речовину для експерименту припас, а експеримент мені перервали. Звісно, треба було запитати дозволу, але я не хотів тебе будити. Правда ж, ти й так дозволив би мені тут заховатися?

— Я все знаю, Марку. І про мед, і про погрози ведмеда, і про розслідування вовка Мелетія...

— Розслідування?! — жажнувся дрозд. — То вони мене вже шукають?

— Поки що не тебе. Вони шукають злодія, але не знають, хто це. Ти їм забив баки своїм полином. Але певен, що вовк Мелетій щось підозрює. Я сказав йому, що бачив тебе перед другим снігом, і ти збирався мігрувати на південь. Та хтозна, чи він мені повірив... І пляшку ти погано замаскував: я її знайшов, то й вовк рано чи пізно знайде...

— Друже, я... ти й не уявляєш, який я тобі вдячний... Якби не ти, то я б...

— Та годі, Марку. Що сталося, те сталося. Тепер треба думати, як із цього виплутуватися. Але ти мені одне скажи: нащо тобі той клятий мед? Який дослід ти задумав цього разу? Бо про все можна здогадатися — але це понад мої сили...

— Та, розумієш... — знітився дрозд Марко. — Я дуже багато чув про те, що на півночі живуть інші ведмеді – білі. Вони там і в снігах, і в льодах мешкають... А взимку, коли сніги й льоди до нас приходять, ці білі ведмеді теж мають у наші краї забрідати. То мені й стало цікаво: чи їдять вони мед? Ну, бо наші, бурі ведмеді мед понад усе любляють — то я й подумав, що білим він теж має смакувати...

...За кілька наступних днів їжак Петро став лісовою знаменитістю. Це ж треба, такого ще ніколи не було! Ця новина затьмарила навіть пограбування барлогу. Справжня сенсація: їжак перейшов у школу для хижих звірів! Отаке миршаве, хирляве, колоче — і собі туди ж...

«Вискочка! Нахаба! Кого він із себе корчить? Хижака?! Ну, нічого — там йому швидко голки пообламують. Просто посеред уроку зжеруть, та й по всьому», — шептались одні. «Який безстрашний! Який розумний! Молодець! Далеко піде, якщо не зжеруть на перерві», — захоплювалися інші. Хтось навіть пустив чутку, буцімто це їжак Петро викрав із барлоту мед — щоб довести вовкові Мелетію свої здібності до хижачого навчання. Утім, ця ідея не прижилася — всі розуміли, що за такі жарти ведмідь Дмитро не задумуючись роздер би на дрібні шматочки самого вовка Мелетія. І не зважив би на те, що той учить його дітей...

Усі ці чутки їжачкові Петру старанно переповідала щовечора білочка Катя, щиро захоплена його вчинком. Але він на це не зважав – на те вони й звірі, щоб пащекувати. Завтра в лісі ще щось станеться — й обговорюватимуть уже те, а про нього забудуть. Слава – штука химерна й минає так само швидко, як і приходить.

Утім, навіть якби їжак Петро й хотів зі своєї раптової слави запишатися, в нього все одно нічого б не вийшло. Однокласники не давали йому такої змоги. Хижі учні сприйняли його появу в їхній школі вкрай агресивно — за найменшої нагоди воліли зачепити, вкусити, дряпнути, накапостити. Дивилися на нього не як на шкільного товариша, а як на потенційну здобич. Щойно вовк Мелетій обертася посеред уроку до дошки, як біля Петрового носа

клацали чийсь зуби або пролітали чийсь пазури. Треба було не лише уважно слухати й старанно запам'ятовувати все, що розповідає учитель, а й щомиті стерегтися нападу чи підступу, — а це було дуже-дуже непросто. Секундне розслаблення могло обернутися для їжачка Петра каліцтвом, а то й гірше... Проте вовк Мелетій був задоволений новим учнем, а іноді навіть наказував своїм хижим вихованцям брати з нього приклад, що теж не додавало їжачкові Петру прихильності однокласників...

Рятувала лише фізкультура, яка починалася одразу після головних уроків. Їжак Петро був від неї звільнений, і це давало йому шанс більш-менш безпечно дістатися додому, доки однокласники зайняті марафонським бігом чи відпрацьовуванням прийомів айкідо.

Удома, швиденько перекусивши, їжак Петро сідав за домашні завдання. Увечері його навідувала білочка Катя й розповідала останні новини, а вночі він тихесенько проникав у схрон, щоб занести дроздові Маркові трохи припасів і підбадьорити друга — тривала самотність і неможливість розім'яти крила кепсько впливала тому на нерви. Щоб знайти другові хоч якась заняття, їжак Петро заніс йому кілька своїх підручників — тих, якими на уроках вовка Мелетія не користувався.

— Які вони в тебе дірчасті! — побурчав дрозд Марко. — Ну, та нічого. Тут в одну щілинку пробивається трохи світла, то вдень читатиму.

Наступного дня, повертаючись зі школи, їжак Петро помітив у тернівнику знайому постать — на нього чекав заєць Микола.

— Ура! — кинувся до нього Петро. Як добре, що ви повернулися, вчителю! Тут стільки всього сталося, а мені нема з ким і порадитися...

— А як же новий учитель? — посміхнувся заєць Микола.

— Не сердіться... Вас не було, а я прокинувся, і тут ця відлига...

— Я зовсім не серджуся, друже. Навпаки — пишаюся тобою.

— Та я ж нічого... — знітився їжак Петро.

— Ти молодець, — цілком серйозно сказав заєць Микола. — Про тебе тепер навіть у селі говорять. Я ось почув і прийшов довідатись, як тобі в новій школі ведеться. Мабуть, несолодко...

— Дуже несолодко, вчителю. Але то дрібниці. Тут дещо гірше сталося.

І він розповів зайцеві все — про мед, про експеримент і про дрозда в схроні. Вислухавши, заєць Микола надовго задумався.

Нарешті заговорив:

— Ну, дрозда твого ми врятуємо, це не проблема. Переправимо його вночі в село, та й по всьому. А ось як тебе рятувати...

— Мене? Чому мене? Я зі шкільними розбишаками й сам раду дам. Та й не на вічно ж я у тій школі — лише до третього снігу. А там знову сплячка — і навесні ви повернетесь у малинник...

— До весни ще дожити треба, Петрику. А це дуже непросте завдання для того, хто тримає на своїй території пляшку меду, а в схроні — злодія, який викрав цей мед із-під самісінького ведмежого носа. Лише щасливий випадок, що досі ту пляшку ніхто не виявив. Рано чи пізно це станеться, і твій новий учитель сам принесе тебе в зубах перед ясні очі ведмедя Дмитра. Або прикотить, якщо встигнеш у клубок згорнутися. І навіть якщо ти їм розкажеш казочку про дрозда, тобі все одно ніхто не повірить — тим паче, якщо дрозд на той час буде уже в селі.

— Що ж робити?

— Не знаю. Буду думати. А крім того, тут ще дещо є, чого не знаєш ти. Я прийшов попередити: в нашому лісі скоро буде облава. Той тип, який ведмедя Дмитра цією пляшкою по лобі тріснув, виявився сином великого начальника...

— Кого-кого?

— Начальники – це такі люди, які сильніші від інших і через це вирішили, що їм усе можна. Ну, як ведмеді в нашому лісі... Лише у людей сила не у м'язах, а в таких спеціальних папірцях, які називаються гроші. У кого їх багато, той може все, а на інших не зважає.

— Зрозуміло.

— Отож цей син начальника на ведмедя Дмитра образився не менше, ніж ведмідь на нашого невдаху-крадія. І тепер готує облаву.

— А ви звідки про це знаєте?

— Та є в мене в селі один друг. Розумний і хитрий. У людей живе, але гуляє, де собі хоче.

— Кіт?

— Єге ж, кіт Тимофій. А ти, бачу, теж непогано поінформований, — усміхнувся заєць. А тоді серйозно продовжив: — Ото я й думаю, що незле було б ведмедів про це попередити. Хай переселяться кудись у сусідні ліси — і що далі, то краще. Бо з людьми, а тим паче такими, жарти погані.

— О, тоді в нашому лісі набагато спокійніше стане.

— Ну, це ще не факт, хоча все можливо. Але є питання: хто їх попередить? Мене вони й слухати не захочуть, як і тебе. А ось твого нового вчителя, може, й послухають. Я, звісно, міг би й сам з Мелетієм поговорити — але він усе-таки вовк. А я, як ти розумієш, заєць. Інстинкти ж часто беруть гору над учительською солідарністю.

— Я зараз-таки з ним поговорю! — скинувся їжак Петро.

— Ні, не зараз. Тут треба все продумати, щоб і паніку в лісі не посіяти, і щоб справа вдалася. Найкраще вибрати такий момент, коли ви будете з вовком Мелетієм на самоті. Щоб ніхто не чув і навіть не підслухав. Бо чутки — справа кепська, ніколи не знаєш, як вони все повернуть...

Поговорити з вовком Мелетієм їжак Петро вирішив наступного ранку. Зазвичай учитель приходив до школи першим, і доки посходяться учні, був час для короткої бесіди. Заводити довші балачки заєць Микола не радив — надто вже вовк хитрий і непередбачуваний.

Але сталося не так, як гадалося: Петро прийшов до школи ще на зорі й довго чекав, заховавшись у кущах, — однак Мелетія цього разу супроводжувала ціла зграя учнів-вовченят. Не було іншої ради, як чекати закінчення уроків і сподіватися, що вовк залишиться сам, коли спровадить усіх школярів. Їжак Петро нервував і був не таким уважним, як завжди, тож учитель навіть кілька разів зробив йому зауваження, дуже потішивши цим увесь хижий клас, якого дратували успіхи вискочки-новачка. Їжаківі, зрештою, ці зауваження були хоч і неприємні, але корисні — після них йому не так допікали хижі однокласники.

Відтак були аж три уроки фізкультури — але тепер їжак не скористався ними, щоб якомога швидше чкурнути додому, а лише зробив вигляд, що йде, а сам по-пластунськи, ховаючись у листі, повернувся в кущі біля школи і якомога глибше там задикувався.

Час тягнувся нестерпно довго, і їжак Петро, щоб трохи розвіятися, почав добирати нові назви для рідної країни, однак тепер навіть це його не розважило, і він нічого путнього придумати не міг.

Нарешті скінчилися уроки, нестерпно повільно розходилися учні, мало не в кожного з них було до вчителя ще якесь запитання, вовченята відтак захотіли ще пограти на галявині у футбол, але вовк Мелетій усе-таки їх спровадив.

Про всяк випадок їжак Петро ще трохи почекав, а тоді вибрався зі свого сховку.

— Ну, і чого ти тут? — накинувся на нього вовк Мелетій. — Про те, що не витримуєш нашого режиму й хочеш покинути навчання, міг би мені й на уроці сказати.

— Ні, пане вчителю, я не хочу покидати навчання. Просто в мене до вас повідомлення, яке просили передати віч-на-віч, без сторонніх вух.

— Повідомлення, кажеш? Віч-на-віч? — здивувався вовк. — Ну-ну...

Коли їжак розповів про майбутню облаву, вовк Мелетій якимось дивно зітхнув і мовив:

— Не вплутувався б ти в це, хлопче!

— Я не вплутувався, пане вчителю. Я лише переповів, та й усе. Решта мене не обходить. Учитель Микола казав, що ви самі знаєте, як учинити. А ще казав, що він і сам міг вам це розповісти, але побоюється, що ваш інстинкт може взяти гору над учительською солідарністю.

— Хе-хе, впізнаю Миколу, — хижо осміхнувся вовк Мелетій. — Отепер я тобі вірю.

А тоді пропік їжака очима й загарчав:

— Усе сказав? То марш додому, й щоб нікому про це ані пискнув!

Наляканий їжак Петро кинувся від нього в кущі так швидко, як тільки міг.

Утім, додому він вирішив не поспішати. Надто вже різко спроваджував Мелетій вовченят-футболістів. Надто вже розсердився, побачивши, що їжак весь цей час ховався в кущах. Мало того: одразу після розмови кинувся обнюхувати довколишні кущі — чи не ховається там хтось іще. І дерева старанно обзирає — чи нема де цікавих пташок. Отже, на когось чекає — і теж хоче, щоб розмову ніхто не підслухав.

Тут на стежці почувся важкі кроки, і їжак Петро миттю скрутився в клубок, закотився в найближчі кущі й загорнувся в листя. Зустрічатися з ведмедем — а в тому, що до школи йшов саме він, не могло бути ані найменшого сумніву, — їжаківі зовсім не хотілося.

— Ну що, волк, найшов вора? — не привітавшись, гаркнув ведмідь до Мелетія. Його, вочевидь, зовсім не переймало, підслуховує хтось чи ні. Їжак Петро не встиг відійти далеко, тож добре чув їхню розмову.

— Ще ні, пане Дмитре, — солодким голосом відповів вовк. — Але є обґрунтовані підозри. Одного повзика часто бачили неподалік від вашого барлога, а тепер він раптом кудись зник. І ще один дрозд разом з іншими дроздами на південь не відлетів, а буцімто подався за ними пізніше, аж після другого снігу. Це дуже підозріло, бо на той час він уже не міг їх наздогнати. Я підозрюю, що...

— Ти мені мозги не пудри, старий хрич! — раптом заревів ведмідь. — Мене не касається, що ти там собі підозрюєш! Ти мені вора винь да полож, а не викручуйся! З мене весь ліс насміхається, а я скільки терпять должен?!

— Не хвилюйтеся так, пане Дми...

— Я тобі не пан! Пани в селі, а в нас господа! Господін Дмитрій — так мене слід називати! Пойняв, сіра шкура, чи не?!

— Зрозумів-зрозумів, — аж захлинався вовк. — Усе буде добре, я того клятого злодюгу з-під землі дістану... Але ви розумієте, пане Дми... гм..., Господін Дмитрій, є одна серйозна проблема.

— Яка ще проблема? Той вор чи не той, мене не обходить. Кого принесеш, того й розорву! В назіданіє іншим! І ніхто й рявкнуть не посміє, бо і його розорву! Не знаєш, хто вор, то признач першого-ліпшого. Разві я тебе должен учить?! Прінесьош — озолочу, не прінесьош — тебе розорву! Пойняв?

— Ні-ні, пане... гм... Господин Дмитрій. Проблема не в злодієві. Його ми піймаємо. Тут інша справа. У мене скрізь є свої агенти, навіть у селі. І вони мені цілком таємно переказали, що люди на вас облаву готують. Що той нахаба, який у тернівник на автомобілі заїхав і якого ви так красиво з лісу прогнали, виявився великим цабе серед людей. І він вам тепер хоче відомстити, збирає слуг і рушниці... То знаючі звірі радять вам на якийсь час у сусідній ліс переселитися...

— Што-о-о-о?! — ведмідь заревів так, що, здавалося, затремтів увесь ліс. — Ти, вош серая, хоч понімаєш, кому таке говориш?! Ти, шкапа облєзла, думав, так легко мене здихатися?! Не вийдет!

Вовк болісно заскімлив — видно, не вдалося йому ухилитися від важкої лапи розлюченого ведмедері.

Я тут хазяїн, і все будете танцювати під мою дудку. Все — і звірі, і люди! Пойняв мене, обізяна облєзла?!

— Так... так... зрозумів... відпустіть... Госпо... дін Дмитрій...

— Вот так. Даю тобі два дня. Шоб до істєчення цього срока вор був у мене в зубах! Інакше пінйай на себе...

...Зранку їжака Петра розбудило далеке неясне гудіння. Після вчорашніх хвилювань спав він дуже чутливо, тривожно, часто прокидався. Снилися якісь слизькі холодні жахи. Гудіння спершу теж ніби вирінуло з такого жаху, але ставало все ближчим — і страшний сон плавно переходив у страшну яву. Так гудуть лише оті блискучі рухомі коробки, на яких пересуваються люди. Автомобілі — так, здається, називав їх вовк Мелетій.

Їжак Петро прислухався — гудіння було гучніше й важче, ніж тоді, коли воно врятувало його від ведмедів. Схоже, наближався дуже великий автомобіль — і не один...

Схопившись із ліжка, він кинувся у свій схрон. Там було ще геть темно, зі щілини пробивалися лише перші відблиски світанку, однак дрозд Марко сидів перед розгорнутим підручником і ніби читав — хоча літер на сторінці ще годі було розібрати.

— Привіт, друже! — вигукнув дрозд Марко. — А я зробив відкриття!

— Зачекай зі своїм відкриттям! — відмахнувся від нього їжак Петро. Не до цього зараз. Чуєш: облава починається?!

Автомобілі — аж три, й справді набагато більший потужніші — тим часом зупинилися коло тернівника.

— Здесь це место! Я узнав! Глуши мотори, отсюда начинать будем, — почувся знайомий голос. Кричав саме той тип, що поцілів пляшкою у ведмедя Дмитра, — син начальника.

Гудіння припинилося, натомість чулися інші звуки — скрегіт, клацання, гупання. З автомобілів вилазили люди й готували якесь начиння.

— Марку, — шепнув їжак Дроздові, — тепер тобі нічого не загрожує. Ніхто тебе тепер не чіпатиме. Вилітай звідси й стеж за цими людьми. Тільки обережно, тримайся на верхівках дерев, бо коли стрілятимуть, щоб тебе випадково не зачепило.

— А вони стрілятимуть?! — із жахом запитав дрозд Марко.

— Так. Чуєш клацання? Це рушниці. Я чув ці звуки тоді, коли тут проходили мисливці.

— А мене точно не чіпатимуть? Навіть вовк Мелетій?

— Який вовк, Марку?! — аж розсердився їжак Петро. — Він тепер про свою шкуру дбає. Якщо після того, що сталося вчора, він узагалі в лісі залишився...

— Ну, якщо ти такий певний, то я лечу. — І дрозд кинувся до виходу.

Обласники тим часом, схоже, приготувалися, і син начальника командував:

— Ще раз напам'яту: на поразеніє не стрілять! Только сеті і снотворні патрони! Возьмьом живими, то получим гроші, а возьмьом трупи, то піняйте на себе. Зоопарк за трупи не платить, у них там і так, хе-хе, самі трупи... Первая група налево, друга — направо, остальные — за мной!

Якийсь час було тихо — а тоді почалося: розлючений ведмежий рев, крики, постріли, знову рев — розпачливий, болісний; знову постріли, постріли, постріли, крики...

Дрозд Марко, який усе бачив, розповів відтак, що ведмеді поводитися вкрай легковажно. Ведмідь Дмитро, здається, вирішив, що облавники мусять розбігтися від самого його вигляду. Тож коли зрозумів, що барліг оточено, вони з ведмедицею Іриною відкрито кинулися в атаку. Ведмедицю підбила чи не перша куля — влучила в шию, й Ірина звалилася просто на порозі барлогу. Тільки й устигла, що болісно заревіти..

А ведмідь Дмитро йшов напролом. Кулі його, здається, не брали. Точніше, вони влучали — але він на це не зважав і, розлючений, сунув на облавників, мов гора.

У якусь мить здалося, що він переможе — один гурт нападників кинувся навтьоки, кілька з них навіть покидали рушниці. Але було ще два гурти, які стріляли, стріляли — тепер уже ведмедеві в спину, не зважаючи навіть на те, що можуть випадково поцілити й у своїх утікачів. І син начальника репетував: «Не бійтеся! Всьо харашо! Сейчас снотворне подействує!»

Чи то справді подіяло снотворне, а чи одна з куль усе-таки влучила в якесь вразливе місце, — але раптом, ледь-ледь не дотягнувшись до найнезграбнішого з утікачів, ведмідь Дмитро важко грюкнувся долілиць у куці, й луна рознесла по лісу його останній приглушений рев — розпачливе ридання...

А тим часом частина облавників увірвалася в барліг і накидала сіті на ведмежат...

Винести з бурлогу одразу всіх ведмедів облавники не могли. Першими несли ведмежат — Ігната й Філіпа. По них не стріляли — певно, боялися ненароком забити на смерть, і тоді зоопарк не заплатив би. Накинули сіті — й так у сітях і винесли. Зі свого

схрону їжак Петро чув, як Ігнат і Філіп скавчали, але вже не виривалися — певно, геть знеслилі.

Залишивши малих, облавники повернулися в ліс — забирати дорослих ведмедів. У тернівнику все стихло, чулося лише скиглення ведмежат. І їжак Петро зважився вибратися надвір — може, хоч чимось зуміє їм допомогти. Звісно, це було ризиковано, та й облавники, певно, залишили якусь охорону — та навряд чи вони зважатимуть на якогось там їжака, який ані сильний, ані проворний, тож звільнити ведмежат просто не зможе.

Остерігатися треба було хіба великих кирзових чобіт — наступивши ногою в такому чоботі, їжака можна й покалічити. Ну, або хтось із облавників, побачивши його, захоче привезти своїм дітям із лісу живу іграшку...

Підкравшись ближче, їжак Петро впевнився в тому, що охорони не залишали, бо в цьому не було потреби — автомобіль був величезний, і в нього на спині стояла така ж величезна залізна клітка, замкнена на чималенький підвісний замок. У клітці хлипали Ігнат і Філіп.

— Хлопці! — пискнув до них їжак Петро. — Ігнате, Філіпе! Чуєте мене?

— Це ти, Петрику? — ведмежата дивилися на нього згори, із-за ґрат, і їхні очі були повні сліз.

— Я! Тримайтеся, не плачте... Головне, що ви живі! Отже, ще поборетесь...

— Ми вже не поборемося, Петрику, — хлипнув Філіп.

— Ні, розпач — це найгірше! Не впадайте в розпач! Звільнити вас я не зумію — але, може, щось інше для вас зробити? Принести щось чи переказати комусь...

— Урятуй Оленку! Ти не сильний, Петрику, — але ти розумний і сміливий. Ти зможеш — урятуй Оленку!

— Кого? — здивувався їжак Петро. — Альону?

— Та Оленка вона... Оленка... А ми — Гнат і Пилип. Ці всі модні штучки не мають значення... Не потрібні вони! Врятуй Оленку!

— А що з нею? Де вона?

— Вона визирнула в щілину, коли все це почалося, — навперебій кинулися розповідати Гнат і Пилип. — І їй куля влучила просто між очі... Все обличчя в крові... Але то не звичайна куля, там якась рідина всередині...

— Я знаю, це снодійне. Вони не хотіли вас убивати, а лише приспати і живими здати в зоопарк. — То вони тата й маму теж не вбили?! Це добре! Але зоопарк...

— То де ж Оленка?

— Вона заснула від тієї кулі. І коли тато й мама пішли у бій, ми затягнули Оленку в один із запасних виходів із барлогу. У той, що веде на північ. А сам вихід завалили, так що зсередини й не скажеш, що там є лаз.

— А вона там не задихнеться?

— Ні, повітря з іншого боку надходить. А лаз веде до старої сосни, просто з-під коріння в неї виходить. Ти листя там розгребеш і побачиш... Урятуй її!

До барлогу від тернівника шлях неблизький — тим паче для коротких їжачкових лапок. Тричі їжак Петро мусив згортатися в клубок, заковуватися в кущі й ховатися в листі — спершу на великих, нашвидкуруч збитих із гілляччя ношах несли ведмедя Дмитра, зі шкури якого, пробитої в багатьох місцях, мляво сочилася кров, а сам він важко дихав; тоді поверталися, а відтак несли ведмедицю Ірину, яка тихо схлипувала уві сні.

Біля барлогу їжак Петро застав і дрозда Марка, і білочку Катю, і ще багатьох знайомих і незнайомих лісових мешканців, та головне — там був вовк Мелетій.

— Учителю, — кинувся до нього їжак, — там Оленка!

— Де?! Я її шукаю! Ти знаєш, де вона?

— Так... Її поранено. Гнат і Пилип затягнули її в запасний хід, а сам хід завалили. Лаз веде отуди, до старої сосни...

— Біжімо!

Вовкові легко сказати «біжімо» — але не так легко бігти їжачкові...

Коли їжак Петро притюпав до сосни, вовк Мелетій уже витяг із нори ведмедівну Олену й зализував їй рану, а дрозд Марко за командою вовка кинувся по лікаря.

Їжакові не залишалося нічого іншого, як чекати.

Лікар — якийсь незнайомий дятел — старанно обстукав рану і послав пташок по чисту воду. Ті приносили її в дзьобах, і він промивав ведмедівні Олені обличчя. Тоді послав вовка по якесь зілля, яке має зняти біль, коли ведмедівна прокинеться.

— Жити буде, — нарешті виніс свій присуд. — Але зір уже не відновиться. Очі врятувати неможливо. Буде сліпа...

Вовк Мелетій аж завив. Воно й зрозуміло — сліпому звірові вижити в лісі непросто. Є, звісно, нюх, який у багатьох звірів чи не важливіший від зору, — та все ж...

І тут раптом дрозд Марко голосно випалив:

— Не хвилюйтеся, читати буде!

— Яке читати, птахо?! Ти з переляку геть з глузду зсунувся?! — обурено загарчав вовк Мелетій.

— Я знаю, що кажу, — наполягав дрозд Марко. — Я тобі, Петрику, ще зранку казав, що зробив відкриття, але ти відмахнувся. Ну, від справжніх винахідників спершу завжди відмахуються...

— Яке ще відкриття?! — вовк Мелетій підійшов упритул до дрозда і буквально пропікав його очима.

— Підручники їжака Петра усі в дірочках. Він, коли спить, їх під подушку кладе, щоб знання уві сні засвоювалися. А голова в нього колюча і часто з подушки скочується на книжки.

— Ну і що?! — вовк утрачав терпіння.

— А те, що в тих дірочках є система. Кожну літеру означає своя комбінація дірочок! І тепер ці підручники можна читати не очима, а крилом, дзьобом, носом, лапою... Або пальцями, в кого є пальці... Отаке моє відкриття! Так що ведмедівна Олена читати буде — а хто може читати, той уже не пропаде...

А тоді, почервонівши, додав:

— І ще в неї є ціла пляшка меду. Правда ж, білі ведмеді його не їдять?..

...Ведмедівна Олена прокинеться вже навесні. Вовки занесли її до барлогу, і там хворий сон поступово перейшов у здорову зимову сплячку.

Природа нарешті змиловилася — зтяжній відлизі настав кінець. Уже до вечора ліс накрила іще тоненька, але вже доволі пухка й пахуча ковдра снігу. Третього снігу.

Відтак сніжило цілу ніч, і коли зранку вовк Мелетій прийшов до тернівника, щоб забрати пляшку з медом і занести її до барлогу, снігу йому було вже по коліна. Вовк обіцяв навідуватися й наглядати за ведмедівною Оленою — він-бо в сплячку не впадає. А на той випадок, якби хворій раптом стало зле, з нею в барлозі залишився дрозд Марко. Він сам зголосився, бажаючи спокутати свою провину.

А їжак Петро, провівши вовка Мелетія, уволю поїв кисличок та сушених грибів — і вклався спати.

До весни треба добре відпочити — бо навесні в їжака Петра буде дуже складна й відповідальна робота. Навесні вони із дроздом Марком відкриють у лісі нову школу — для незрячих звірят. Крім ведмедівни Олени та інших травмованих звірів і пташок, у ній навчатимуться кроти. Вони-бо сліпі від народження, тож грамоти досі не знали...

Здвиження – 27 вересня християни святкують Воздвиження Чесного Хреста, у народі — Здвиження. Здавна українці вважали, що цього дня не можна ходити по лісу, бо гаддя саме ховається в норах і кублах, укладаючись спати на зиму.

Дрозд Марко — чикотень (латиною — *Turdus pilaris*). Дрозди цього виду справді не відлітають у вирій; вони лише мігрують на південь, де тепліше, а деякі залишаються на зиму в місцях гніздування. Інші ж види дроздів — скажімо, дрозд співочий (*Turdus philomelos*) та

дрозд чорний (*Turdus merula*) — відлітають узимку на південь Європи, у Малу Азію та Північну Африку.

Гайно. Якщо в місцині, де білка хоче поселитися, немає придатного душла, вона в кроні високого дерева робить собі з гілок кулясте гніздо з боковим входом, яке всередині встеляє мохом і м'якою сухою травою. Таке гніздо називають **гайною**, або ж **гайном**.

Жайворонка чубатого (латиною *Galerida cristata*) — птаха з родини жайворонкових ряду горобцеподібних — справді в народі називають посмітхою, бо він полюбляє шукати собі поживу в придорожній пилюці.

Гуманітарними називаються науки, які вивчають людину в її духовній, розумовій, моральній, культурній та суспільній діяльності. Відповідно, той, хто схильний до цих наук, і є гуманітарієм, — на противагу, скажімо, людям із математичним чи технічним складом мислення. Натомість **бестіаріями** (від латинського *bestia* – звір, тварина) у середньовіччі називали книжки з описами тварин.

ІРИНА ЦІЛІК

МІСТОРІЯ ОДНІЄЇ ДРУЖБИ

(Скорочено)

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

МЕТЕЛИКИ В ГОЛОВІ

Здається, ця історія почалася ще тоді, коли в Тані з'явилася тасмниця. Але всьому свій час.

Спершу знайомтеся – цю десятирічну дівчинку з дещо кирпатим носом у ластовинні звати Танею Хорошун. Ніс собі як ніс, але довкола нього часом точиться багато суперечок. Найчастіше їх розпочинає Танин тато.

– Очевидно, що ніс мій! – надміру голосно доводить він і смикає себе за борідку. Це трапляється з татом щоразу, коли він хвилюється.

– Ха-ха, – починає сміятися тоді мама. – Згадай іще Софійчині вуха.

– Відчепіться від моїх вух! – фиркає Софійка, старша Танина сестра, і грюкає дверима своєї кімнати.

– Я собі думаю, – замислено мовить бабуся, – цей ніс дійшов до нас від баби Гані...

– Дійшов! Теж мені Гоголь-моголь! – відбивається тато, й окуляри кумедно підстрибують в нього на переніссі.

І лише дідусь мовчить та насмішкуватو хекає, але з усього видно, що й у нього є своя версія.

Таня шморгає носом, який ні з того ні з сього опинився в центрі загальної уваги. Насправді, в неї є ще багато чого примітного. От, приміром, зеленкуваті очі та смарагдові коліна й лікті – до них у тон. Вас дивує таке забарвлення? Значить, ви просто виростили і забули, що в Києві багато асфальту, на який так неприємно гепатися посеред якої-небудь захопливої гри.

Танина мама часто скаржиться, що невдовзі їй доведеться купувати зеленку літрами. Таня ж мовчки слухає і терпить. Лише іноді вона дозволяє собі подмухати на змащені бойові рани.

Боляче все-таки, знаєте.

Все решта в Тані Хорошун, як у більшості дівчат її віку: худючі ноги, вічно розчухрана коса, короткі сукні і різноманітні витівки та – як каже Танина бабуся Оля – вибрекеньки. Отож...

Усе почалося того дня, коли Мирослава Адамівна, вчителька 4-Б класу, влаштувала культпохід замість уроків. Це сподобалося всім її учням, серед яких була також і наша героїня. Ранок видався незвичним: клас зібрався не в класі, а біля школи і вирушив пішки до метро, щоб доїхати ним до станції «Театральна». Всі хихотіли, тихо перегукувалися у вагоні поміж дорослих пасажирів, шурхотіли обгортками від шоколаду та почувалися напрочуд добре.

Не минуло й півгодини, як клас дістався кінцевої мети: школярі галасливо ввалилися до вестибюля науково-природничого музею.

– Шановні, опануйте себе, – сказала Мирослава Адамівна. – Слухайте і дивіться, зараз буде цікаво.

Таня та її однокласники принишкли. І, дійсно, все тут здавалося незвичайним, але й справжнісіньким водночас. Одразу при вході до зоологічного відділення височів каркас житла первісної людини з дерева і кісток мамонта. Клас охнув. А попереду були ще велетенські кістяки вимерлих тварин, опудала птахів і ссавців, діорами та чимало інших несподіванок. Школярі ходили різними залами, продовжували охати, ойкати, липнути носами до скляних вітрин, і Таня Хорошун так само охала, прилипала та слухала пояснення Мирослави Адамівни.

А на третьому поверсі на неї чекав сюрприз. Там іще здалеку Таня помітила невеличкі барвисті плямки, викладені акуратними рядами під склом. Її серце одразу закалатало, й вона наблизилася до вітрини. Так, це були вони, метелики!

Можливо, комусь і невідомо, що в тих лускокрилих таке особливе. Але тільки не Тані. Рік тому вона захопилася цими винятковими створіннями, відпочиваючи в літньому дитячому таборі. З тих пір Таня перелопатила купу енциклопедій в пошуках своїх улюбленців. Тато навіть почав жартома називати її лепідоптерологом.

У музеї ж були зібрані сотні різних метеликів – від зовсім простеньких, яких можна зустріти на будь-якій лісовій галявині, до рідкісних тропічних франтів з ядучим обарвленням.

Тонкий пилок сріблится на оксамитових крильцях і мінився.

Лепідоптерологія – наука, що вивчає метеликів.

Відставши від усього класу, який дружно прямував уже до зали ссавців, Таня заворожено притислася до скла.

– Хорошун! – раптом штурхнула її легенько за плече Мирослава Адамівна. – Не відставай від колективу.

Зітхнувши, Таня попленталася за однокласниками, твердо пообіцявши незабаром повернутися сюди.

Вся сім'я Хорошунів із задоволенням вислухала розповідь про похід до музею. Але щойно Таня попросила піти ще раз найближчими днями, як з'ясувалося, що це не так просто.

– Я зараз не можу, – знизав плечима тато. – «У наших бегемотиків животики болять».

Він працював ветеринаром у клініці й не мав зайвого часу на прогулянки містом.

– Катрусю, може, ти? – невпевнено додав тато.

– Толю, в мене здача номеру! – блиснула очима мама і з винуватим виглядом повернулася до Тані. – Сонечко, ти ж розумієш.

Таня чудово її розуміла: з ранку до ночі мама працювала в редакції журналу про відпочинок і розваги в місті Києві, а тому не відпочивала й не розважалася сама уже досить давно.

– Навіть не дивіться в мій бік. У мене незабаром іспити, – озвалася Софійка та демонстративно витрусила купу підручників зі своєї сумки на стіл.

– У мене також іспити. Заочників* тьма-тьмуца, і по п'ять пар** на день! – вигукнула бабуся Оля, і Таня втратила будь-яку надію. Вона добре знала, що взимку й на початку літа бабуся майже не буває вдома.

*** Заочниками називають тих, хто навчається на заочній формі навчання. Такі**

студенти займаються самостійно, але двічі на рік їм доводиться демонструвати свої знання викладачам.

**** Пара – це урок у вищому навчальному закладі.**

Дідусь Женя промовчав, але з усього було видно, що й у нього особливі плани на найближчі дні.

– Іншим разом обов'язково сходимо, обіцяю, – підсумував тато.

Але Таня все одно насупилася, взялася гортати якусь книжку і так просиділа в похмурому настрої до самого вечора.

Наступного ж дня ранок почався, як і всі інші ранки. Таня прокинулася, поснідала, зібрала наплічник і вийшла з дому рівно о восьмій: так у неї було заведено.

Ще з другого класу вона ходила до школи самостійно; сімейна рада постановила, що Тані Хорошун, як і будь-кому з Хорошунів, можна повністю довіряти. І, дійсно, Таня не підводила батьків, завжди встигала на перший урок і ніколи не переходила дорогу на червоне світло.

Але цього дня все пішло шкереберть. Надворі травневе сонце сліпучо виблискувало в калюжах, грайливо цвікали горобці, пахли квітучі яблуні. Тані навіть здалося, що літо врешті настало.

Вона дійшла до першого перехрестя на своєму шляху й раптом зупинилася від зухвалої думки, яка промайнула у неї в голові.

«А що, а що... як я не піду сьогодні до школи?» – подумала Таня. Десь в животі її залоскотало тривожне, але й дуже приємне відчуття. Всі її однокласники вчитимуться, виконуватимуть вправи у зошитах, бігатимуть на уроці фізкультури. І лише вона не займатиметься цими дурницями, а піде... до музею!

Така приваблива ідея одразу надала їй сил, і Таня Хорошун, не зволікаючи, рушила до станції метро.

На свої кишенькові гроші вона придбала в касі жетон та спустилася на платформу. Незабаром приїхав поїзд. Таня діловито зайшла до вагона, і двері зачинилися.

– Наступна станція «Золоті ворота». The next station is «Zoloti vorota», – повідомив пасажирів голос із репродуктора.

Поїзд стрімко пірнув до темного тунелю. Таня стала біля дверей і приготувалася до виходу: вона добре пам'ятала, що саме на цій станції потрібно перейти на іншу лінію метро.

– І куди ж це їде така доросла дівчинка? – раптом почувла вона у себе над головою.

Таня похолола і звела очі: поряд стояв старенький незнайомий дідусь та розглядав її з цікавістю.

– А я... а я... – Таня затнулася від несподіванки, аж раптом її язик сам почав говорити замість неї. – Я їду до мами. Вона працює в театрі. Везу їй сніданок, бо мама не встигла навіть і кави попийти зранку.

Як до речі згадала вона про театр біля виходу з метро!

– Гм, треба ж таке, – чомусь гмикнув дідусь. – Ну, біжи, біжи... Тільки ж обережніше, щоб не перестрів тебе якийсь сирій вовк. А як звати твою маму?

Таня відчула, що в неї запашили щоки, але цієї миті двері вагона прочинилися. Чимскоріш вона шуснула на платформу і протиснулася серед натовпу до ескалатора. Вже на сходінках Таня озирнулася. Унизу було дуже багато людей. Вони потихеньку просувалися вперед, смішно переступаючи з ноги на ногу, ніби зграя пінгвінів. Поміж них Таня раптом побачила і старенького дідуся, з яким розмовляла у вагоні. Він стояв під стінкою, зводячи дух і пропускаючи інших, молодих і нетерплячих. Неприємний холодок залоскотав Таню, але вона відмахнулася від нього й поспішила вперед...

Музей був ще зачинений. Таня зітхнула, всілася на сходах біля дверей і, дочекавшись відкриття, стала врешті першим відвідувачем. В середині музею панувала тиша, наглядачам

було до дівчинки байдуже, і вона кілька годин роздивлялася улюблених махаонів, адміралів та інших метеликів з незвичними назвами.

«Коли я виросту, то неодмінно працюватиму в музеї», – вирішила Таня дорогою додому.

Повернувшись, вона якраз встигла на обід. Вдома її ніхто ні про що не запитав, і, доїдаючи свій суп, Таня відчула, що в неї з'явилася таємниця.

От тільки Мирослава Адамівна поцікавилася наступного дня причинами її відсутності у школі. Таня, може, і сказала би правду, але зухвалий язик знову несподівано випередив її і змолв на цей раз таке:

– В моєї мами був день народження. Знаєте, в нас так давно не було справжнього свята. А тут тато нарешті взяв відгул, бабуся спекла торт, а ми з Софійкою прикрасили всю квартиру і зробили листівки...

Мирослава Адамівна лише усміхнулася. Секрет лишився нерозкритим.

І все б нічого, адже кілька днів по тому Таня справно ходила до школи й виконувала домашні завдання, як годиться. Але якось зранку їй закортіло глянути на деяких метеликів з родини парусникових, а їх не було в її енциклопедії...

*** Одна з родин денних метеликів.**

Лише вчетверте, коли Таня знову вирушила знайомим позашкільним маршрутом, сталася катастрофа. Саме цього дня мама несподівано звільнилася з роботи по обіді. Вона зайшла за донькою до школи, але там її не знайшла. Натомість, мама зустріла Мирославу Адамівну. Хтозна, про що вони говорили, але ввечері на Таню чекала позапланова сімейна нарада.

– Мій день народження в жовтні, якщо ти раптом забула! – ображено дорікала їй мама.

– Неправдою весь світ перейдеш, а назад не вернешся, – повчально додавала бабуся.

– Ну ти і брехло, – реготала тим часом Софійка.

Дідусь Женя мовчав і курих свої пахучі цигарки на балконі. А тато засмутився більше за усіх.

– І ніяка ти не Хорошун, а справжній плохун, – похмуро сказав він. – Самі метелики в голові...

Тут Таня нарешті не витримала й заплакала.

– Можеш ревти, скільки завгодно, – незворушно продовжив тато, – але я вирішив, що вся ця історія має закінчитися покаранням. Оце збирався придбати для тебе путівку до дитячого табору, але завтра ж відмовлюся від заяви.

– Але, Толику, – засмучено спробувала заперечити мама, – літо в місті...

– Вердикт не обговорюється! – суворо сказав тато і смикнув себе за борідку.

В кімнаті запанувала тиша. Бабуся з дідусем попрощалися й пішли додому: вони мешкали в сусідньому будинку. Всі інші мовчки розбрелися у своїх справах.

*** Вердикт – вирок, рішення суду.**

А пізно ввечері тато відкрив мамі свою таємницю.

– Катрусю, ну, не сердься, – тихо вмовляв він її. – Насправді зараз просто немає вільних путівок. Але ж це не кінець світу. Поїде трохи пізніше, я вже домовився.

От тільки Таня цього не знала. Вона лежала у своєму ліжку і гірко плакала, впершись носом до подушки.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

ДИВНЕ ЗНАЙОМСТВО

Ранкове сонце м'яко лоскотало молоді листочки на деревах і прослизало на дитячий майданчик. З під'їзду вийшов сивовусий дідусь у спортивних штанях. «Гаво?» – гукнув він кудись позад себе, й надвір вискочило чорне кудлате собача та помчало за своїм господарем з верескливим гавкотом. Повз майданчик подрібцювала сусідка Валентина з великою рибою у прозорому пакеті. Голос веселої радіоведучої з чийогось вікна сповістив, що в місті настала одинадцята година дня. Об одинадцятій годині дня в місті не відбувалося нічого цікавого. Принаймні Тані, яка сиділа на дитячій гойдалці й сердито копала ногою пісок, саме так і здавалося.

Вчора сталося непоправне: Вітусю Ільницьку, її приятельку з їхнього двору, відвезли в село до бабусі. На все літо. Без варіантів. Так сказала Вітуся напередодні, і було незрозуміло, чого в її голосі більше – радості чи жалю. «Село в нас, як село, – розповідала вона Тані, – маленьке, нічого особливого. Корови там, комарі, хлопці сусідські... Яюсь полуниці в нас покрали, то баба за ними аж до центру з ковінькою гналася!»

Таня слухала її із заздністю. В Хорошунів «села» не було. Друга Танина бабуся мешкала в Житомирі, і корів там не побачиш. Ну, може, десь вони і були, але не в неї точно.

Що ж до комарів і хлопців, то такого добра вистачало і в Києві. Але перших Таня Хорошун, авжеж, не любила, а з другими приятелювати їй яюсь не випадало. У дворі було кілька хлопців її віку, але їхні ігри здавалися їй нікчемними. Одного ж разу Таня просто-таки побилася з їхнім ватажком і своїм сусідою Марком Захарченком. Ні, ви подумайте: сам – нижчий навіть за найдрібнішого хлопця з її класу, а її, Таню, цілий місяць дражнив курдупликом! Ну, от і вийшло. Побилися – аж пух летів з Маркової куртки. Правда, й Таня дістала на горіхи; мама навіть ахнула з розпачу, коли вгледіла величенький синець на її руці. Що й казати, то була неприємна історія, і про неї згадувати зайвий раз зовсім не хочеться.

Отож сталося так, що теплого сонячного ранку, на самому початку канікул, Таня Хорошун сиділа у дворі сама-самісінька та страшенно нудилася. Більшість її шкільних друзів також не забарилися роз'їхатися з міста, і, як на лихо, у дворі сьогодні не було жодної живої душі.

«Який дурний день», – подумала Таня, сповзла з гойдалки й, не довго думаючи, попрямувала з двору на вулицю.

У глибині душі її раптом щось легенько штрикнуло, адже хоч батьки і дозволяли Тані виходити за межі двору, та лише у виняткових випадках. Ще не забувся той прикрий інцидент з музеєм...

Але ноги самі вже несли Таню в невідомому напрямку.

Між тим, вулиця, на якій мешкала наша героїня, була мальовничою. Зусібіч височіли старовинні поважні будинки, тулячись один до одного своїми кремезними статурами. Куди лише не глянь – тут тобі і черевасті пихаті балкони, і граційні брами, і ліпні прикраси, а подеколи навіть і маленькі башточки. Сонце ліниво блукало охристими, червоними, блідо-блакитними стінами, від чого ті враз ставали ошатними. Щоправда, Таня цього не бачила; вона повільно брела вулицею, втупивши погляд у асфальт, і щось невдоволено мимрила собі під ніс.

Не можна сказати, що їй тут не подобалося. Мабуть-таки, подобалося. Але впевнено відповісти на це питання Таня не змогла б. Ну, що путнього можна сказати про вулицю, якою щодня доводиться простувати то до школи, то до магазину, то до бабусі, то на заняття танцями? Так тільки й носишся цілий день, нема коли голову підняти на ті химери чи там іще які каріатиди. Та й чого, зрештою, підіймати? Тисячу разів уже все бачили, а будинки як стояли собі спокійнісінько останні роки – сто, так і стоять – не падають. Нічого цікавого.

* **Химери (в цьому випадку)** – скульптурні зображення міфічних страховищ.

** **Каріатиди** – вертикальні скульптурні підпори, що мають вигляд жіночих постатей.

От трохи далі, вже за кілька кварталів, виднілися нові висотні будівлі. Щороку вони розросталися навкруги, випинаючи свої кольорові боки, виблискуючи дзеркальними поверхнями та задираючи носи аж до самого неба. Але тут, де мешкала Таня, таких будинків було ще зовсім мало. Правду кажучи, тато інколи похмуро говорив, що чекати на них доведеться не довго. Таня ж не розуміла його занепокоєння. Ну що поганого в тім, якщо і на їхній вулиці з'явиться кілька таких сучасних будинків?

Міркуючи так, вона дійшла до чергового перехрестя, звернула і попрямувала іншою вулицею. Назустріч Тані рушили перехожі, а зовсім поряд чмихали машини, стоячи в заторі.

Таня ковзнула поглядом по їхніх лискучих дашках, аж раптом... раптом по інший бік вулиці вона зауважила свого дідуся Женю! Миттю Тані стало холодно в руки і гаряче в животі. Низько нахиливши голову, ніби якась шпигунка, вона ступила кілька повільних кроків і стрімко шуснула до найближчої брами. Деякий час Таня лише важко дихала й обережно позирала на вулицю. Але, здається, цього разу її пронесло: дідусь, неспішно гортаючи на ходу газету, нічого не помітив і посунув собі далі.

– Фух, – сказала вголос Таня.

– Фурррх, – зафурчало щось луною неподалік від неї, і вона обернулася.

Посеред цього незнайомого їй двору, оточеного високими будівлями, стояв дивний маленький зелений будиночок. Він був дуже старий – фарба на стінах полущилася, вікна і двері трохи перекошилися, але, водночас, будинок ряснів усілякими дерев'яними прикрасами, асиметричними терасами та веселими віконницями. Либонь, саме в такій хатинці міг би мешкати Карлсон, якби можна було її зменшити та перемістити на один з дахів багатоповерхівок.

Неподалік від цього милого будинку стояв екскаватор (то він, мабуть, і фурчав). Ще трохи осторонь кілька будівельників у яскравих касках і круглий дядько в костюмі голосно про щось гомоніли. Все це було доволі цікаво, і Таня непримітно завмерла попід стіною, спостерігаючи за ними.

Раптом із сусіднього двору вибіг худий пес-безхатько. Він потрюхикав до екскаватора, презирливо підняв задню ногу на його колесо та побіг собі далі у своїх псячих справах.

Товстий дядько вилаявся на бешкетного пса і пробубонів щось до рації. Екскаватор завівся. Вітрець легенько дмухнув Тані у волосся.

І саме цієї миті відбулося щось надзвичайне.

– Татаро-монгольська орда, – прошелестів чийсь глухий голос десь поблизу Тані.

Це й видавалося надзвичайним, адже поруч з нею нікого, зовсім нікого не було!

– Ну, ніякої совісті! – вдруге промовив таємничий голос, і Таня аж підскочила на місці, але, як і раніше, нікого не побачила.

– Це ви... мені? – обережно спитала вона.

Вітер жваво хукнув, смикнув її за сукенку і зашурхотів листям десь угорі.

– От іще, – дещо роздратовано відповів голос. – Важко уявити, що з тебе може бути якась користь в цьому питанні.

Таня спалахнула.

– Не знаю, з ким розмовляю, – сказала вона, – та все одно ви дуже помиляєтеся.

– Я рідко помиляюся, – відрізав голос, і вітер пройшовся по деревах, ламаючи їхні гілки.

Цієї ж миті екскаватор зафурчав гучніше й почав наближатися до зеленого будиночка.

– Хто ви? – прошепотіла Таня. Несподівано стало дуже холодно, ніби за комір їй сипонули снігу, але піти звідси так просто тепер вона не могла.

– А ти подумай... До речі, можеш звертатися й «на ти», – заворкотіли голуби на козирку найближчого під'їзду.

– Ви... Ти... може... привид якийсь? – здогадалася Таня і трохи злякалася такого припущення.

– Здрасьте-приїхали, – мовив голос. – Ні, я всього лише старе втомлене Місто, яке не потрібне своїм мешканцям.

– Місто? Моє місто?

Дівчинка ніколи й не думала, що міста можуть розмовляти з людьми.

– Мабуть, і твоє також, – десь далеко зітхнув скрипучий тролейбус.

Зненацька будівельники засперечалися з товстим дядьком у костюмі. Один з них щось сказав по рації водієві екскаватора.

Той зупинився, виліз з кабіни і попрямував до своїх товаришів.

– А чому ти не потрібне своїм мешканцям? – нарешті пошепки спитала Таня.

– Якби вони любили мене таким, яким я є, то, мабуть, їм не спало б на думку руйнувати мої кращі будинки.

– Які будинки?

– Далеко ходити не треба, – зашепотіло Місто. – От візьмемо цей будиночок. Йому, між іншим, більше, ніж сто тридцять років. Можеш повірити мені, це дуже багато і, водночас, дуже мало часу, але його якраз достатньо, щоб зберегти трохи пам'яті про своє місто. Тут мешкали різні цікаві люди. Бачиш оте вікно з надбитою шибкою? Я пам'ятаю, там жив один відомий художник. Він, щоправда, пив забагато... ммм... лимонаду, але які міські пейзажі з природи писав! Того художника вже давно нема на світі, і все навколо змінилося, але на його картинах все ж таки залишилося трохи моїх спогадів.

Таня підвела голову, замислено роздивляючись старі вікна у візерунчастих обрамленнях.

У той же час водій екскаватора, домовившись про щось з ко легами, повернувся на водійське місце, сердито хряпнув дверцятами і знову завів свою техніку.

– То невже цей будинок тепер хочуть зруйнувати? – ахнула Таня, нарешті усвідомивши те, що тут відбувалося.

– Тю, знала б ти, скільки їх розтрощили на моїй пам'яті, – сказало Місто.

– Але навіщо?

– Побудують новий бізнес-центр або готель. Все, як завжди.

– То чого ж ти нічого не зробиш?! – вражено вигукнула Таня.

Місто помовчало трохи.

Десь далеко зайшлася виском сирена швидкої допомоги.

У сусідньому дворі голосно завів пес.

– Та, мабуть же, зроблю, – нарешті неохоче зашурхотіли камінчики, осипаючись під гусеницями екскаватора.

І зразу почалося щось дивовижне.

Все навколо потемнішало. Знагла налетів сильний буревій, жбурляючи сміття та гілки дерев у лобове скло екскаватора. Таня затисла вуха долонями. Здавалося, торнадо упало на місто!

Все захиталося, заворушилося навколо, і раптом величезне старе дерево поблизу будівельників із голосним хрускотом упало просто перед екскаватором, перегородивши йому шлях. «Ууууа- га-га!» – загоготав вітер і скинув картуза з голови товстуна та жбурнув його до калюжі.

Переляканий водій, блідий мов крейда, випорснув з кабіни та кинувся навтіки, залишивши свій екскаватор напризволяще. Його товариші теж не пасли задніх: так швидко вони не бігали вже, мабуть, дуже давно, ще з часів уроків фізкультури у школі.

Що вже казати про їхнього череватого керівника! Важко сапаючи та підтримуючи свого великого живота обома руками, він чимдуж тікав з того двору і лише примовляв: «Кінець світу! Кінець світу настав!»

Таня Хорошун дивилася на все це і сміялася. Вітер вщух, сонце знову засяяло, і на душі було дуже легко. Навіть дерево знову стояло цілісіньке на своєму місці, весело тріпочучи листочками!

– Ну, нічого собі! – вигукнула в захопленні Таня.

Втім, Місто, здається, не раділо. Воно довго мовчало, поки не озвалося тихим голосом:

– Пусте. Вони знову прийдуть, хіба ти не розумієш?

– Але ж ти таке могутнє! – здивувалася Таня. – Тобі ж нічого не бракує їх перемогти.

Місто знову помовчало деякий час.

– Таню, – спитало воно раптом дуже серйозно. – А ти сама як думаєш, що таке місто?

Питання було несподіваним.

– Ну, – замислилася Таня, – місто – це вулиці, дороги, будинки...

– А ще?

– Дерева, магазини, театри, ринки...

– Подумай про головне!

– Не знаю...

– Головне – це люди, – сухувато відказало Місто. – Ці будівельники, кілька мільйонів інших городян, твої мама і тато, й навіть ти сама – то і є місто. І поки мої мешканці не знайдуть спільної мови, я ніколи не зможу бути по-справжньому могутнім. Ось в чому річ.

– Я ніколи не думала про це...

– Хто би сумнівався. Добре, завтра о пів на п'яту ранку чекаю на тебе у дворі твого будинку. Буде екскурсія. А зараз – марш до бабусі! З її вікна останні півгодини так пахне суп з фрикадельками, що всі мої пси собі язика проковтнули.

Таня вже відкрила рота, щоб спитати, чому завтрашня зустріч призначена так рано, але несподівано все довкола пістряво замерехтіло перед її очима, і вона від подиву й думати забула про питання. За мить цей дивний вихор вщух, а сама Таня чомусь стояла вже не у дворі зі старовинним будинком, а перед під'їздом дому, в якому мешкали її бабуся з дідусем.

– Ей? – несміливо гукнула вона.

Та кругом було тихо, і лише горбчики жваво цвірінькали на клумбі.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

НЕЗВИЧАЙНА ЕКСКУРСІЯ

Чи знаєте ви, як важко прокинутися о четвертій ранку? Скільки потрібно докласти зусиль, аби розліпити неслухняні очі? Яка необхідна внутрішня витримка, щоб не жбурнути будильник подалі? Скільки терпцю має бути у звичайної людини, якщо їй треба відкинути ковдру, сповзти з ліжка і відчутти на собі ранкову прохолоду?!

Але цього ранку чи не вперше в житті Таня Хорошун прокинулася о такій порі легко й радісно. Щось приємне мало з нею статися, от тільки вона ніяк не могла пригадати, що саме. За вікном було ще сіро, місто спало. І раптом Таня згадала.

Вона натягнула шорти і футболку, застелила поспіхом ліжко й навшпиньки вийшла з квартири, навіть не почистивши зуби і не випивши ранкового чаю.

Кулею Таня злетіла сходами донизу, вискочила у двір і завмерла. Таким своє місто вона ще ніколи не бачила.

Сіруватий серпанок ніжно овійовав сонну вулицю.

Невпевнено блимнули і згасли ліхтарі.

Чорний кіт з облізлим хвостом гримнув кришкою смітника.

І знову стало тихо й порожньо.

– А ти... тут? – розгублено спитала Таня, переступаючи з ноги на ногу.

Щось невидиме зітхнуло, і порожня бляшанка з-під лимонаду з гуркотом покотилася асфальтом.

– Хто це ще? – прошелестіло Місто млявим голосом.

– Ти обіцяло... екскурсію. Пам'ятаєш? – дещо розчаровано протягнула Таня.

Місто знову позіхнуло, зашурхотівши оголошеннями на дверях Таниного під'їзду.

– А-а-а, це ти, – ліниво прошепотіло воно. – Ну, яка ще екскурсія...

Але все-таки Місто почало прокидатися. Солодко ковтаючи позіхи, воно раптом заворушилося всіма своїми широкоплечими проспектами, круглобокими площами, старими вулицями і веселими бульварами із зеленими чубчиками каштанів.

– Добре, з чого почнемо? Авжеж, з ранкових процедур, – сказало Місто.

Таня згадала про свої нечищені зуби і промовчала. А довкола неї уже відбувалося щось дуже цікаве і ніколи не бачене.

Бадьорі рум'янощокі жіночки в яскравих безрукавках взялися відчищати велике тіло Міста. Вони завзято скребли мітлами суху порепану шкіру асфальтів і замітали пляшки, обгортки від гамбургерів, недопалки, чужі сліди, відбитки шин...

– Ха-ха, ой, хі-хі, – зовсім несерйозно здригалось від лоскоту Місто. Все це йому подобалося.

На зміну двірничкам з'явилися поливальні машини. Вони зрошували Місто холодним душем, і вода бігла прудкими струмками до каналізації.

– А от і сонце, – задоволено промовило Місто.

Насправді сонця ще не було видно, але десь далеко воно вже замалювало вершечки хмарочосів жовтою барвою.

Разом з тим, весело задеренчали перші трамваї, поволі виповзли з депо автобуси й тролейбуси, привезли на вокзал бабусь з клумаками міжміські електрички. Трохи згодом у порожньому череві Міста загурчало метро й почало розвозити перших пасажирів.

Місто остаточно прокинулося.

Зашелестіли розмовами прочинені вікна, випускаючи назовні запахи кави та яєчні. Авта повезли гарячий хліб до крамниць. Забрязкали посудом кав'ярні. Десь на околицях Міста запахкали нечистим подихом труби великих заводів. А продавці на ринку встигли зняти накривки із сиру та молока.

– А що це там таке? – спитала Таня, спостерігаючи, як із воріт великої кондитерської фабрики вирушила ціла низка автівок у різних напрямках.

– Ммм, торти повезли, – замріяно пробурмотіло Місто.

Довкола фабрики солодко пахло ванільною здобою.

– Торти? – здивувалася Таня. – А коли ж їх спекли?

– Вночі, – відповіло Місто. – Щоночі робітники однієї лише цієї фабрики випікають близько п'ятнадцяти тонн різних тортів, аби вдень мої мешканці змогли купувати їх свіжими. Ти знаєш, скільки це – п'ятнадцять тонн?

– До речі, – вирішила змінити тему розмови Таня, – з ранковими процедурами не все зрозуміло. Як щодо гімнастики, наприклад?

– О, чекай, зараз така гімнастика почнеться! – захихотіло Місто, пускаючи сонячним промінням веселі зайчики у шибки вікон.

І, дійсно, не минуло й кількох хвилин, як майже водночас залентували тисячі будильників. Увімкнулися крани, чайники, тостери, фени. Почали втікати духмяні напої й каші. Настав час комусь вдягати панчохи, а комусь – краватки. Незабаром уже прочинилися двері і дверцята, загуркотіли мотори, й вулиці заповнив багатоголосий автомобільний гомін. Одночасно ж із тим пішли, побігли, почеберяли мільйони людських ніг до інститутів, офісів, крамниць, бібліотек, поліклінік... Звідусіль залунали голоси:

«Доброго ранку!»

«Передайте, будь ласка, на талончик...»

«Прошу, два без цукру...»

«Не тисніть, бо я за себе не ручаюся!»

В Тані голова йшла обертом від усього цього. Але Місто лише заходилося дивувати її.

– Хочеш побачити, хто як починає свій день? – лукаво спитало воно.

Таня не встигла і подумати про це, як раптом все навколо зарягтіло в неї перед очима вже знайомим вихором. Вулиці, будинки, люди, їхні яскраві сукні і сірі піджаки змішалися в чарівному калейдоскопі. Таня міцно заплющила очі.

– Діти, їжте! – раптом зовсім близько почувся чийсь голос.

Таня Хорошун обережно розплющила одне око, а вже за тим роззявила й рот від здивування. Де б ви думали, опинилася наша героїня? В дитячому садочку. І потрапила вона туди якраз до сніданку.

Посеред світлої сонячної кімнати стояли низенькі столики. За ними сиділи малюки і неохоче колупали ложками у своїх тарілках.

– Діти, їжте кашу! – з розпачем умовляла їх зовсім молоденька вихователька.
– Їсте касу, – слухняно змавпувала її дівчинка з великим бантом і відсунула від себе тарілку.

А маленький рудий хлопчик взагалі підвівся з-за столу і попрямував до іграшок.

– Ей, малий, вертайся бігом на місце, – зашепотіла йому Таня, що стояла якраз поряд.

– Бр-р-р, – сказав хлопчик, возюкаючи іграшковою вантажівкою по підлозі.

Тані Хорошун він не чув. Отже, під час «екскурсії» Містом вона для інших людей була невидимкою.

– Ну, що за ранок! – сплеснула руками вихователька.

Цієї ж миті все знову замиготіло в Тані перед очима, і дитячий садочок разом із дїтлахами, іграшками та розгубленою вихователькою зникли. Таня Хорошун, натомість, опинилася в іншому, незнайомому приміщенні.

Навколо неї чорніла пїтьма, і лише один куточок був яскраво освітлений. Там, за маленьким столиком сиділа гарна жінка в чепурному костюмчику і весело щebetала, звертаючись до кількох камер, якими керували оператори у великих навушниках.

«Та це ж телестудія!» – здогадалася Таня.

Ніколи раніше їй не доводилося бувати на телебаченні.

– Відучора в нашому місті триває фестиваль шоколаду. Його відвідувачі можуть побачити та скуштувати сотні солодких експонатів. От щасливці! А тепер – реклама.

Договоривши, телеведуча відкинулася на своєму крісельці, і посмішка миттю сповзла з її губ. На великому моніторі у студії побігли яскраві рекламні ролики. До ведучої кинулася дівчина з великим пензликом і почала пудрити їй обличчя. Це була гример.

– Я сьогодні не спала ані хвилини! – поскаржилася їй телеведуча. – В мене депресія.

– Вам би на фестиваль шоколаду, – посміхнулася гример.

– Ненавиджу солодощі! – скривилася ведуча.

– Десятисекундна готовність, – попередив присутніх металевий голос з гучномовця.

Всі заворушилися, оператори приготувалися до зйомки.

– Пі-пі-пі-ефір!

– А тепер про погоду, – враз знову засяяла телеведуча. – Сьогодні в Києві синоптики прогнозують... – на якусь мить вона забарилася, але враз знайшла підказку на моніторі, – прогнозують дощі і грози.

– Та ну! – не витримала Таня. – Сьогодні чудова сонячна погода.

Але їй ніхто не чув, адже не минуло й секунди, як чарівний калейдоскоп знову змішав усе навколо, і замість телекамер й освітлювальних приладів Таня Хорошун побачила великий кабінет. Куди це вона потрапила?

Посеред кабінету стояв довжезний стіл. За столом сиділи різні серйозні чоловіки. Це було схоже на якусь раду поважних керівників. Вони неспішно пили каву й розмовляли, і Таня тихенько зачалася, прислухаючись до їхньої бесіди.

– Отже, які в нас плани на сьогодні? – повільно спитав найповажніший поміж усіх дядько й умочив великого бублика до своєї чашки.

Його колеги розгублено презирнулися.

– Будувати нові мости? – спитав невпевнено чийсь голос.

– Лагодити дороги? – додав ще хтось і закашлявся, злякавшись власного припущення.

З усіх боків посипалися різні ідеї.

– Ремонтувати театри? Купувати нові трамваї? Відкривати книгарні?

– Отримувати зарплатню? – весело пожартував хтось.

– Я знаю! Я знаю! – підскочив зненацька один з чоловіків, і його велике черевце саме собою вклалося на стіл поруч з ним.

– Ой! – прохопилося у враженої Тані. Адже це був він, вчорашній будівельник, чи то вірніше, руйнівник у картузі, який так ганебно втік з місця їхньої зустрічі.

– Ми будемо працювати на благо нашого міста! – виголосив він урочисто.

– Молодець, – хрумк нувши уламком бублика, похвалив його найповажніший чоловік.

Будівельник аж почервонів від задоволення.

– Та який він молодець! – закричала Таня. – Він же руйнує пам’ятки архітектури!
Але, на жаль, і тут вона не могла затриматися довше, ніж їй дозволяла ця дивна подорож.
Раз! – і невідомі чари перенесли Таню вже до іншого місця. Вона звела дух, розплющила очі,
й одразу перед її лицем промайнули блакитно-сині глянсуваті крильця. Це був морфо, один
з найбільших метеликів у світі, Таня впізнала його! «Де це я?!» – прохопилося в неї.

– Де це я! Хто це я! – заверещав зовсім поруч чийсь скрипучий голос.

– Ой! – з несподіванки сахнулася наша героїня.

– Де це я! Тут це я! – знову закричав голос, і Таня врешті зрозуміла, що він належить
великому папузі-какаду, що гойдався на жердинці посеред кімнати.

У приміщенні, в якому опинилася Таня, по периметру були розставлені великі прозорі
бокси з різними птахами й комахами, але в деяких з них дверцята були прочинені. Кімнатою
пурхали екзотичні метелики, безбоязно пролітали поруч із Танею, і вона вражено
спостерігала за цим видовищем.

– Ну що, як ви тут? – раптом до кімнати зайшов молодий хлопець у білому халаті.

– Як ми тут! Так ми тут! – зайшовся криком папуга.

– Молодці... О, а в нас поповнення, – мовив хлопець, дивлячись до одного зі скляних
боксів.

Таня обережно підійшла і зазирнула туди також. Там, на спеціальній конструкції, висіли
кілька десятків коконів, з яких незабаром мали з’явитися на світ нові метелики. З однієї ж
лялечки щойно вилупився метелик і сидів тепер, чекаючи, поки обсохнуть та розпрямляться
його крила.

– Ну що, друзі, вже час відкриватися, – сказав хлопець, насипаючи корм папузі. – Зараз
прийдуть діти.

– Діти! Діти! Куди вас подіти! – захвилювався какаду.

Це була виставка екзотичних метеликів і птахів, Таня вже здогадалася. Звісно, за живими
істотами значно цікавіше спостерігати, ніж за експонатами в науково-природничому музеї.
Але, дивлячись на малюка, який щойно вилупився з кокона, Тані раптом стало трішки сумно
– все ж тропічні ліси Болівії, Перу або Еквадору пасували би йому значно більше за це
маленьке приміщення. Колись Таня читала: ловці полюють на самців морфо, приманюючи
їх хустинками або прапорцями такого ж відтінку, як і колір їхніх крилець...

І зразу ж один з метеликів підлетів близько-близько до Таниної синьої футболки. Але
щойно вона простягнула до нього руку, як усе знову замиготіло перед її очима яскравими
плямами, і не минуло й кількох секунд, як Таня стояла вже у дворі свого дому.

Світило яскраве сонце.

Чорний кіт мружився і пирхкав, відвертаючи морду від його променів.

Десь на дорозі сумно перегукувалися авта, стоячи в черговому заторі.

На дитячому майданчику гралися дітлахи та гомоніли їхні мами й бабусі.

Кожен починав цей ранок по-різному...

– Ну, як? – запитало Місто. – На сьогодні вже досить?

– Я й не думала, що... – замислено почала говорити Таня

Хорошун і раптом замовкла. Вона не помітила, як поряд з нею опинилася мама!

– З ким ти розмовляєш? – спитала вона. – І куди це ти так рано втекла? Не снідавши! Знаєш,
я хвилювалася, коли не знайшла тебе зранку в кімнаті! Мобільний вдома лишила, хіба ж так
можна? – стривожено сказала мама.

– А я... а я... – затнулася Таня і швидко знайшла потрібні слова, – а я бігала на стадіоні. І
займалася гімнастикою.

– Нічого собі, ну, молодець, – здивувалася мама. – І все ж, краще б ти попереджала про
таке заздалегідь. Добре, тоді я спокійно побігла на роботу. Довго не гуляй на сонці, пообідай
вчасно і... ну, ти все знаєш.

Мама поцілувала Таню, усміхнулася і швидко зникла за рогом будинку.

– Ей, Місто? – невпевнено гукнула Таня.

Але цього разу ніхто їй не відповів.

– Ти мене чуєш? – марно перепитала вона ще раз.

Отакої...

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

ДЕНЬ НАРОДЖЕННЯ

Ще не розплющивши навіть очей, Таня принюхалася: в кімнаті пахло полуничним пирогом. Значить, сьогодні був вихідний: в інші дні мама не мала часу возитися з випічкою.

– Чи хтось тут готовий для зустрічі з прекрасним? Там на кухні є какао і пиріг, – зазирнув до кімнати тато.

У смішній майці і шортах він зараз зовсім не був схожим на поважного лікаря.

– Ура! – вискочила з ліжка Таня й побігла на запах.

Мама, ранкова й ніжна, сиділа на кухні з великою чашкою в руках.

– Де пиріг? – з порогу спитала Таня, але зразу виправилася. – Ой, мам, доброго ранку!

– Не заважай мамі медитувати за кавою, – підморгнув тато. – Тут уже не тільки пирога, яйця вареного не допросишся.

– Ще одне слово, і моя медитація може піти зовсім в іншому напрямку, – загрозово сказала мама.

– Як тут па-ахне, – з’явилася раптом у дверях Софійка в піжамі.

– Якби дехто повернувся вчора з гульок трохи раніше, – замислено протягнув тато, – то, можливо, цей дехто також міг би жити тепер у чудовому передчутті своєї порції пирога.

– Свободу – пригнобленим! – вигукнула Софійка і засміялася, отримавши чималий кусень.

Аж раптом десь за вікном почулися дивні звуки. Гомін веселих голосів, музики і гучних барабанів долинав здалеку і ставав все чутнішим кожної миті.

– Фо це таке? – спитала Таня, жуючи пиріг.

– Та вже, мабуть, святкування почалося, – припустив тато.

– Яке святкування?

– Ти смішна, – хмикнула Софійка, наливаючи собі какао. – Сьогодні ж День міста.

Таня надула губи. Як це вона прогавила?

– Мно-огая літа, літа, многая літа-а-а! – весело проспівав тато й урочисто підняв свою чашку. – З днем народження, наше рідне місто.

– А хіба люди знають, якого дня воно... народилося? – спитала Таня.

– Все це дуже умовно, – сказав тато і знову набрав поважного вигляду. – Люди не знають точно, навіть якого року було започатковано наше місто. Я гадаю, якби воно могло до нас заговорити, ми були б немало подивовані... Але ж день народження – це така приємна штука. Якби я міг, то святкував би власний хоч кожного дня!

З цими словами тато голосно розреготався і відкусив великий шматок пирога.

– Скажи краще, що ми будемо сьогодні робити? – втрутилася мама. – Дівчата, є ідеї?

– Тільки без мене! – сказала Софійка, поквапливо допиваючи своє какао.

– Навіть не сумніваюся, – махнула рукою мама.

– Мабуть, і без мене також, – винувато мовив тато. – Будь-якої миті мене можуть викликати на одну важливу операцію...

– І без мене, – пискнула Таня. – Я б із задоволенням погуляла у дворі.

– Які ж ви всі зануди, – зітхнула мама. – Але як хочете. В мене є новий роман, плитка шоколаду та кава. Обійдуся без вас.

Так, поснідавши, всі розійшлися у своїх справах.

Не довго зволікаючи, Таня швиденько зібралася і вже за якісь кілька хвилин стояла у дворі. Повз неї безперестанно проходили люди. Всі вони були веселі, гарно вбрані, голосно розмовляли та сміялися і цілими компаніями прямували на святкові гуляння.

– Місто? – тихенько прошепотіла Таня.

Але в такому галасі годі було почути його голос.

«Бам-бам-бам», – десь вдалині знову загупало. Таня вийшла на вулицю і швидко попрямувала туди, звідки лунала музика.

Місто видалося їй сьогодні незвичайно ошатним. Воно пахло солодощами і парфумами, шелестіло повітряними кульками й гірляндами, сліпило яскравими рекламними щитами зі словами привітань. Навіть квіти на клумбах – і ті перепліталися своїми різнобарвними голівками, утворюючи вигадливі візерунки.

Так, роздивляючись все навколо, Таня й не помітила, як дісталася Софійської площі, звідки долинав святковий гамір.

Що там робилося! Біля пам'ятника гетьману Богданові Хмельницькому встановили сцену, з якої поважні політики вітали городян. Ті їх не дуже слухали, їли морозиво і купували сувеніри на ярмаркових ятках. «Як тебе не любити, Києве мій!» – здалеку долинав голос відомої співачки. А люди все прибували і прибували, клацали фотоапаратами, реготали, гомоніли, і чомусь здавалося, що висока старовинна дзвіниця Софійського собору дивиться на все це згори вниз дещо здивовано.

Таня стояла розгублена і не знала, куди їй далі йти.

– Привіт, – зашелестіли раптом кольорові намиста в руках вуличного торговця.

– Це ти? – радісно підскочила Таня.

– Я, – дзенькнула кришка у продавця хот-догів.

– Ура! – Таня перейшла на шепіт. – Ой, тобто з днем народження.

– Ж-ж-жахливе свято, – втомлено задзижчав міксер у найближчому кафе, збиваючи молочні коктейлі.

– Але чому? – дуже здивувалася Таня.

– Уря-я-я! – цієї ж миті заверещав якийсь надміру веселий хлопець у натовпі.

– У моїх прибиральників завтра буде багато роботи, – прошелестіли барвисті афіші на кіоску. – Витоптані клумби, купа битого скла, сліди від чийось рук і ніг на свіжопофарбованих стінах моїх будинків... Ну, все, як завжди.

Таня трохи помовчала.

– А я забула, що в тебе сьогодні свято. І не маю подарунка, – нарешті мовила вона.

– О, не турбуйся, – сказало Місто. – Мабуть, з мене вже досить подарунків на сьогодні. Але, знаєш... Може, ми разом утечемо звідси?

– А куди? – спитала Таня.

– Зовсім недалеко. Іди праворуч, прямо...

Таня слухняно попрямувала за підказками Міста, пробираючись між людей, вийшла з площі до вулиці, проминула яскраву пожежну частину, пройшла ще трохи та опинилася врешті біля художньої торговлиці. Вона добре знала це місце, бо гуляла тут з мамою багато разів, і щоразу їй діставалася якась цікавинка на згадку про похід на Андріївський узвіз. Але сьогодні туди важко було проштовхатися. Вже починаючи з Володимирської вулиці, все навкруг було захарашено сотнями продавців з їхніми картинами, сувенірами і прикрасами та тисячами покупців, що прийшли сюди за цим товаром. І ті, й інші були галасливі та радісні. Всі навколо перемовлялися, торгувалися, вітали один одного зі святом, і в Тані аж голова запаморочилася.

– Монголо-татарська навала! – забриніла раптом дрімба вуличного музики. – Я й забуло, що сьогодні цей Бабин торжок краще оминати десятою дорогою.

– Який ще Бабин торжок? – здивувалася Таня. – Це ж Володимирська вулиця.

– Може, пам'ять у мене кепська, але не настільки! – забурчала бруківка під ногами перехожих. – Та ж Володимир і привіз тих мідних баб із Корсуня й поставив статуї якраз на цьому місці, перед Десятинною церквою! Звідси – й назва.

– А де церква? – закрутила головою Таня.

– Ех ти, і цього не знаєш-ш-ш? – розчаровано зашипів чийсь старий патефон.

Таня збентежено промовчала. Якось вони ходили сюди на екскурсію з класом, але саме тоді батьки подарували їй напередодні музичний плеєр. Здається, все, що Таня почула під час тієї екскурсії, то були пісні її улюбленого гурту... Цікаво, чи Місто знало про це?

– А тепер звертай наліво! – прошепотіли ляльки-мотанки на розкладці одного з продавців і весело гойднулися, буцаючи одна одну своїми круглими м'якими боками.

Корсунь – давньоруська назва Херсонеса, міста, яке заснували давні греки в Криму.

– А як же...? – вихопилося в Тані, але вона швидко сховала язик за зубами і звернула з цієї веселої вулиці до найближчого проходу.

Як не дивно, тут, усього за два кроки від ярмарку, було зовсім малолюдно. Навколо зеленіла молода травичка, тихо шелестіла листям старезна товста липа, а неподалік виднілася сіра будівля, схожа на палац.

Таня ступила кілька кроків уперед і раптом помітила дивні купки каміння посеред галявини за прозорим парканчиком.

– Що це таке? – спитала вона.

– А це і є Десятинна церква, – сумно всміхнулося Місто.

– Як це? – здивувалася Таня.

– Колись дуже давно на цьому місці стояла перша моя кам'яна церква, – зашелестіло листя над її головою. – Збудував її Володимир Великий. А Десятинною церкву назвали тому, що князь виділив на її будівництво десятину своїх прибутків, тобто десятину. Але тоді були дуже важкі часи. Скільки всякої нечисті полювало на мене, тьху! То князьки наші між собою чубилися і мене грабували, то монгольський хан Батий зі своїми кровожерними ордами. Скільки століть минуло, а мені й досі шрами ниють від тих ран...

– Ну, а до чого ж тут церква? – нетерпляче втрутилася Таня.

– Монголо-татарські орди знищили багато моїх церков, – продовжило Місто. – Але з Десятинною церквою пов'язана особлива історія. Як дізналися мої мешканці, що наближаються вороги, то почали вони відступати до укріплення навколо церкви – тікати ж було вже нікуди. І набилися сотні бідних переляканих киян до цього храму. Вже і місця в ньому не було, а все більше й більше людей намагалися сховатися тут. Вже хори і дах тріщали, а все нові й нові городяни шукали у церкви захистку. Та, на жаль, вона не змогла їм його дати і обвалилася...

– А люди? – прошепотіла вражено Таня.

– А люди... Ті люди назавжди залишилися під нею. Майже вісім століть минуло з того дня. Кілька разів на цьому місці проводилися розкопки, ставили інші храми. Але другої Десятинної церкви вже ніколи, мабуть, не буде. Тепер поруч є хіба що вулиця Десятинна, названа на її честь.

Десь зовсім поруч лунав веселий гомін святкового ярмарку. Але Таня його вже не чула. Вона сиділа навпочіпки, замислено торкаючись долонею розігрітого сонцем каміння.

– Ходімо, Таню, – лагідно скуйовдив вітрець її волосся.

І Таня підвелася та слухняно попрямувала вперед. Вона пройшла зовсім трохи й опинилася на вершечку гори, з якої раптом побачила ціле Місто як на долоні. То було особливе видовище.

Там, унизу, зеленіла Замкова гора, звивистими згинами прозиравав Андріївський узвіз, випиналися барвисті будинки Воздвиженської вулиці. Подалі зринав старовинний Поділ, зблискував на сонці Дніпро, і ясно виднівся його лівий берег...

– Яка краса, – вихопилося в Тані. – Я розумію, чому саме тут ми святкуємо твій день народження.

– Цей пагорб, на якому ми стоїмо, називається Старокиївською горою, – мовило Місто. – Не скажу тобі точно, коли я народилося... Старість, знаєш, не радість; я вже багато чого забуваю. Але головне, що саме тут все і починалося.

*** Хори (в цьому випадку)** – відкриті балкони у верхній частині церкви.

– Знаю, знаю! – весело вигукнула Таня. – Кий, Щек, Хорив і їхня сестра Либідь заснували Київ. Ми це вчили у школі.

– Може, й вони, – лукаво мовило Місто. – Може, й інші... Дозвольте мати й мені власні таємниці.

– Мабуть, все тут було тоді трохи по-іншому? – спитала Таня.

– О, це вже точно, що трохи по-іншому! Думаю, мої старі друзяки були б немало здивовані, якби могли побачити, наскільки по-іншому все тут тепер виглядає. Я і не знаю, що б сказали бодай кожум'яки і гончарі, ха-ха, – засміялося раптом Місто, – якби дізналися, яку панську вуличку збудували на місці їхніх цехів.

Таня подивилася на кольорові, дещо лялькові на вигляд будиночки, що визирали поміж схилів унизу. Невже тут могли колись мешкати прості ремісники?

– Прошу звернути увагу на цю велику сіру будівлю праворуч від тебе, – додало Місто. – Чи ти знаєш, що це?

– Ні.

– Це, Таню, історичний музей. Раджу тобі поцікавитися цією наукою – історією.

– А ти? – гарячково спитала Таня. – Навіщо мені читати підручники, якщо ти можеш все розповісти!

– Підручники, знаєш, серйозні люди писали. А я вже старе луб'я, можу щось і наплутати, – гмикнуло Місто. – Але ти звертайся... Може, щось разом і згадаємо.

Ще довго Таня Хорошун стояла і дивилася згори вниз на своє Місто. Їй здавалося, що ніколи раніше вона не бачила його таким гарним, як тепер. І вже анітрохи не було шкода того, що їй так і не довелося сьогодні поїсти морозива чи пройтися святковим ярмарком на Андріївському узвозі.

Раптом щось колихнулося на її шиї. Таня несамохіть торкнулася її долонями та – це ж треба! – виявила гарненьке намисто.

– Це з ярмарку, тобі на згадку про сьогоднішній день, – сказало Місто.

Близько до обіду Таня попрощалася зі своїм другом і пішла додому. Вона повільно брела, уважно роздивляючись все навколо. Свято було в розпалі, голосно звучала музика, весело гомоніли перехожі.

Нарешті Таня звернула з вулиці до свого двору. Вже біля під'їзду вона раптом зупинилася. Клумба з квітами виглядала зовсім не такою, якою вона бачила її вранці: кілька маргариток зламалися, а одну квітку взагалі було вирвано з цибулинкою.

– Монголо-татарська орда, – похитала головою Таня й обережно поправила квітки.

– Дякую за подарунок! – Дякую за подарунок! – несподіваним гуркотом десь далеко в небі раптом пролунав перший із салютів.

А Таня щасливо засміялася й побігла додому.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

ВЕЛИКА ДЕПРЕСІЯ

Одного літнього ранку Місто прокинулося в надзвичайно поганому настрої. «Іпохондрія, – мляво визначило воно. – Депресія звичайна». Місто похмуро спостерігало за тим, як у залишених поливальниками калюжах чистять пір'ячко безтурботні горобці, і роздратовано думало: «Іч, поналетіли». Раптом йому стало так сумно й так гірко, що небо над ним не втрималося і захлипало сірою мжичкою, а невдовзі ще й розплакалося важким дощем.

– Ну й погода сьогодні, – невдоволено сказала мама Тані Хорошун, збираючись на роботу.

Дзвінки краплі тарабанили без упину.

Таня мовчки зітхнула. Ще з вечора вона не могла дочекатися сьогоднішнього дня, сподіваючись нових пригод. І от тепер таке розчарування. Здавалося, Місто зовсім не помічало сьогодні ані її, ані хоча б її носа, яким Таня похмуро притислася до вологої шибки.

* **Іпохондрія** – пригнічений стан, туга.

А злива все не минала. Сірий, майже синій дощ падав і падав, стікаючи мокрими стінами будинків і брудними асфальтами.

Вже по обіді в Місті почалися легкі заворушення. Першою запротестувала одна з найгоноровіших центральних вуличок.

– Шановне Місто, – сказала вона, – я, звісно, розумію, що ви шановне. Але ж не можна так уперто підмочувати всім репутацію! Тепер плакали мої косметичні ремонти. Що ви собі думаєте?!

Місто глибоко зітхнуло й заплакало ще дужче.

– Депресія, – невпевнено прокашлялися по черзі кілька мікрорайонів, розташованих у низині, – дуже серйозна штука.

Та чи можливо врегулювати небо над вами трохи швидше? Як ви розумієте, не всім судилося бути пагорбами.

Місто вперто мовчало.

Увечері, коли городянам настав час вертатися додому, вже почався справжній потоп. Всі вулиці запістрявіли парасольками. Зупинилися в заторах авта. Вдома на їх власників чекали теплі вечери, затишні канапи й віддані телевізори, які тепер гули стривоженими голосами ведучих.

– Зовсім місто здуріло, – буркотіли його мешканці і тьопали додому пішки по коліно у воді. – Хоч би дощ скоріше скінчився!

Але дощ не скінчився. Два дні лило, як із відра.

Таня Хорошун, сумна і розгублена, сиділа під цупкою ковдрою, пила чай та уважно стежила за останніми теленовинами.

– Фотографії міста з супутника, – сповіщали всі сюжети, – передають надміру високий рівень осадів. Метеорологи вивчають причини виникнення таких процесів в атмосфері.

Таня шморгнула носом, злізла з ліжка, підійшла до вікна і відчинила квартиру.

– Місто, чого ти плачеш? – спитала вона.

Місто промовчало. Можливо, воно просто не почуло голосу Тані за стіною холодного дощу.

А між тим, всі мешканці Міста уже всерйоз перелякалися.

– Що з тобою? – шелестіли книгарні сторінками історичної літератури. – Ти пережило таку кількість набігів різних ворогів, війни, окупації, бомбардування, революції. То як можна тепер піддаватися цим занепадницьким настроям через дурниці?!

– Ех, нічого ви не розумієте, – думало Місто, не припиняючи плачу.

– Сьогодні в тобі народилися сорок два хлопчики і п'ятдесят сім дівчаток! – боролися лікарні з недугою Міста власними методами. – Хіба це не причина для радості?

– Що з того, – міркувало Місто. – Скоро всі вони виростуть і почнуть запльовувати жуйкою та бруднити крейдою мої чисті асфальти...

– «Місто, я люблю тебе!» – грайливо підлещувалися новими фільмами кінотеатри.

– Сором! Сором! Сором! – своєю чергою роздратовано цокали касові апарати, продаючи тисячі дощовиків змученим городянам.

– Пф, здається, нам би вже не завадили вітрила, – ображено пихкали автобуси і тролейбуси, пробираючись у плавнях міського смутку.

Окупація - тимчасове захоплення частини або всієї території однієї держави збройними силами іншої держави.

І лише люди розгублено мовчали: вони не звикли розмовляти з Містом.

А дощ все падав і падав.

Дуже скоро новина про такі невеселі події поширилася настільки, що нарешті пролунав дзвінок близького родича нашого Міста.

– Любий братику, що за бздурі? – спитало його місто Львів зі щирим співчуттям, хоча й трохи насмішкувато. – Мусиш тямити, жи то є смішне.

– Дурниці, – відповіло місто Київ. – Просто в мене поганий настрій. Розумієш?

– Я тойво... гадаю, правду казали наша неня, – зітхнув його брат, – жи ти просто нечемний і розбещений!

Місто Київ промовчало, і лише жвавi потічки води заструменіли ще рясніше його сірими бетонними шоками.

Час минав, а доці не припинялися.

У вже відомому нам кабінеті великих начальників відбувалася позачергова нарада.

– Шановне панство, – поважно сказав їхній голова, – всі ці обставини в місті виходять з-під контролю. Кілька районів затоплені водою. Що ви можете сказати у зв'язку з цим?

– Потоп!.. Екстрена ситуація!.. Рятівні роботи!.. – заговорили всі разом, але невдовзі замовкли, адже ніхто не знав, як можна зарадити Місту.

– Мабуть, нам доведеться закуповувати гондоли! – нарешті стривожено розвів руками один з начальників.

– Чудова ідея! В нас буде друга Венеція! Карнавал... – підхопив хтось з його колег, але всі засміялися, і він знічено замовк.

– Карнавал! – передражнив його голова. – Якщо далі так піде, скоро тут такий карнавал почнеться.

– А я думаю, – поважно сказав ще один з товстунів-начальників, – що ми просто недостатньо добре дбали про наше місто.

– Як це? Як це, недостатньо? – знову загомоніли всі навколо.

– Гм, нічого собі! Що ви маєте на увазі? – зацікавлено зазирнуло Місто до їхнього вікна і на якусь мить навіть забуло про своє рюмсання.

Товстун його не почув: він був надто захоплений промовою.

– Наше місто – не просто місто! Наше місто – СТО-ЛИ-ЦЯ!

А столиця – адже це слово жіночого роду – вимагає особливо вишуканих прикрас! – урочисто виголосив товстун.

– Точно! Це правда! – загаласували його колеги.

– От молодець! – схвально кивнув головний начальник.

А винахідливий оратор уже натхненно обіцяв Місту перстеники майбутніх кільцевих доріг, діаманти п'ятизіркових готелів та елегантні хутра нових скверів і парків.

– Ой, годі заливати. Ви мені хоч старе хутро не довискубуйте! – пхикнуло Місто і знову гірко заплакало.

В той же час у родині Хорошунів також відбувалася позачергова сімейна нарада.

– Якщо і далі йтимуть ці доці, то вже ніхто не купуватиме нашого журналу, – сумно сказала мама. – Кого цікавлять відпочинок і розваги, коли надворі по коліно води?

– Ні, ви лише подумайте! – вигукнув тато і смикнув себе за борідку. – Тут куди не глянь – хворі пацієнти, а її цікавлять якісь там журнали.

– Зате на іспити можна не ходити, – засміялася Софійка.

– Нічого веселого, – суворо заперечила бабуся Оля. – В моїх студентів тепер – суцільні «хвости»!

– І роги, – несподівано пожартував дідусь Женя, і всі замовкли та повернули до нього голови, а бабуся раптом запо лум'яніла.

* «Хвостами» дорослі школярі і студенти називають не складені вчасно іспити, заліки абощо.

– Смішні ви всі, – сказав спокійно дідусь і зі смаком ковтнув чаю зі своєї чашки. – Просто Місто думає, що ніхто його не любить. От і все.

– Що ти верзеш, розумнику?! – розсердилася бабуся.

І всі знову загомоніли про своє.

– Журнал... розваги... – щось розповідала мама.

– Запалені вуха... інфекції... застуди... – невдоволено вторив їй татів голос.

– Фейсбук... новий серіал... – щебетала Софійка.

– Контрольні... заліки... – продовжувала бабуся.

І лише Таня не брала участі в їхніх розмовах, адже її цікавило дещо інше.

– Дідусю, – тихо спитала вона в діда Жені, – про що ти казав?

– А що? – перепитав він, і швидка усмішка миттю сховалася десь під його сивими вусами.

– Хіба Місто може думати... що його ніхто не любить?

– Гм, – мовив дідусь. – Пам'ятаєш, як у п'ять років ти одного разу сказала, що тебе ніхто не любить, збрала своїх ляльок до сумочки і втекла з дому? Як ми тебе зловили вже біля ліфта, пам'ятаєш?

– Так то я, – хмикнула Таня.

– Ти знаєш, у дорослих все майже так само, як і у дітей, – усміхнувся дід Женя і дістав з кишені свої пахучі цигарки.

– Про що це ви там шепочетесь? – раптом підозріло спитала бабуся.

– Та так, про любов... – задумливо сказала Таня, а дід Женя надіслав дружині повітряний поцілунок і пішов курити на балкон.

Таня підійшла до вікна і визирнула надвір. Все там виглядало зовсім нещасним. Квіти на клумбах схилили свої голівки, а по ринвах дзюркотіла вода і стікала на асфальт. На дитячому майданчику в пісочниці якийсь малюк забув свою іграшкову лопатку й відерце, і тепер вони сумно стирчали у розбухлому піску.

Раптом Тані дещо спало на думку.

– Я ненадовго на вулицю, – пробурмотіла вона й побігла до коридору.

– Добре, сонечко, піди почитай, – ні в тин ні в ворота сказала мама і знову продовжила свою запальну розмову з татом.

Таня швиденько взула гумаки, вдягла теплу куртку і вибігла з дому.

У дворі було сіро й мокро. Скулившись від прохолодного вітру, Таня попрямувала до пісочниці. Там вона сховалася під грибок і зразу взялася до справи. Кимось забута лопатка добре згодилася в її занятті, і незабаром Тані стало вже навіть жарко.

– Що це ти робиш? – дзвінко заторохкотіли раптом краплі дощу зовсім близько від неї.

– Хіба ти не бачиш? Я ліплю, – зосереджено відповіла Таня, розрівнюючи пісок.

– Це я бачу, – запузирилася калюжа. – Але що ти ліпиш?

– Я будую місто, – сказала Таня Хорошун.

І, дійсно, перед нею вже височіло ціле піщане королівство із замками, містками, фортецями й глибокими рівчачками.

– Навіщо тобі це? – фуркнула зграйка мокрих голубів, злетівши раптом на дерево.

– Ну, не знаю, – сказала Таня, – просто так. Побудую і буду його любити.

– Любити? – перепитало Місто.

– Ага.

– Але це нонсенс! – роздратовано відказало Місто. – Ніхто не будує міста для того, щоби просто любити їх! Можеш повірити моєму досвіду.

– Вибач, ти заважаєш мені працювати, – ввічливо, але твердо мовила Таня, вирізаючи мокрим відерцем гарненьку піщану башточку.

Невідомо, про що саме говорили далі наші герої, але вже незабаром дощ скінчився...

Змучені мешканці Міста невпевнено позирали угору. Обережно зафурчав транспорт, заводячи мотори. Радісно обтрусили мокре листя дерева. Ахнули парасольки, згортаючи свої широкі спідниці.

А Таня Хорошун ще довго сиділа на бортику пісочниці і говорила з Містом про все на світі.

– Як шкода, – розслаблено думало Місто при цьому, – і вона колись подорослішає, втомиться від власних емоцій, стане думати, що я на неї тисну... Але це потім, потім...

– Як шкода, – думала Таня, – я не знаю, що таке нонсенс.

Але, проте, я точно знаю, що коли виросту, то будуватиму великі міста.

– Як добре, – думав товстий начальник і весело позирав у вікно, – що я такий молодець!

А на вулиці сонце несміливо пробивалося крізь похмурі постаті багатоповерхових будинків, підбадьорюючи всіх, хто так довго на нього чекав...

* **Нонсенс** – безглуздзя, нісенітниця.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

ЩО НЕ ЛІТО, ТО ЗИМА!

– Хотіла б я хоч на мить побачити, як усе тут було сто років тому, – сказала Таня.

– Сто років тому все було так само, але зовсім по-іншому, – відповіло Місто і продовжило перервану розповідь.

Цього спекотного літнього ранку Таня гуляла вулицями Міста і слухала його цікаві історії. Чого тільки воно не згадувало про своїх колишніх мешканців і їхнє життя. Тепер важко уявити, як виглядали в минулому різні куточки столиці. Ще так недавно тут не було жодних висотних будівель, метро, тролейбусів і швидкісних трамваїв, модерних банків та офісів.

Звісно, центр Міста виглядав дуже гарно: тут будували театри, вишукані будинки і ресторації. Але далі, в інших районах, прості люди мешкали в маленьких дерев'яних будиночках, які не мали навіть каналізації.

Таня слухала Місто, не перестаючи дивуватися.

– Пощастило тобі, – нарешті сказала вона. – Ти стільки всього бачило.

– Це, Таню, спірне питання, – пробуркотіли колеса автобуса неподалік від неї.

Так, розмовляючи з Містом, Таня проминула чепурну будівлю Оперного театру, головну браму стародавнього Києва – Золоті Ворота, Михайлівську площу із золотоверхим собором. Нарешті вона дісталася Пейзажної алеї з безліччю сучасних веселих скульптур та дитячих майданчиків і звернула до своєї улюбленої вулиці – Андріївського узвозу.

Спускаючись донизу розігрітою сонцем бруківкою, Таня крутила головою на всі боки. Тут, як завжди, можна було побачити стільки всього цікавого – різні малюнки, прикраси, коробки зі старими листівками, старовинні вишиванки, плетені смугасті шкарпетки і навіть малесеньких кошенят у кошику.

Дивлячись на все це, Таня замислилася. «Коли я виросту, – міркувала вона, – то краще, мабуть, все-таки стану художницею і продаватиму свої вироби на Андріївському узвозі». Щоправда, продавці нині не виглядали дуже щасливими: вони обмахувалися журналами, робили собі капелюшки з газет і жадібно пили охолоджувальні напої. Пекуче сонце шкварило на повну силу.

Таня спустилася майже донизу, звернула за черговий поворот звивистого узвозу і раптом... раптом зупинилася, не вірячи своїм очам. На маленькій вуличці Боричів Тік, що перетинала узвіз, усе навкруги заповирило пухнастим снігом – і бруківку, і дерева, і дахи невеличких будиночків. Вдалині якісь люди в кожухах, шинелях і теплих шапках палили вогнище та гріли над ним руки, а поблизу від них стояло кілька коней... Що за маячня!

– Місто, це ти накоїло? – підозріло прошепотіла Таня.

Але Місто промовчало. Спонтанно Таня постояла трохи і раптом усвідомила, що посеред цієї засніженої вулиці їй зовсім не холодно. Вона ступила кілька кроків уперед, присіла й торкнулася снігу під своїми сандалями. Він був м'яким, пухнастим і... теплим.

– Приготувалися до зйомки... камера! – раптом залунав чийсь голос.

Таня підвела голову, вгледіла чоловіка з великою камерою і нарешті зрозуміла, що ж тут відбувалося. Це були кінозйомки!

І як то вона раніше не здогадалася?

В той же час уся кіногрупа завмерла. Камера увімкнулася. Засніженою вулицею пішли похмурі солдати з гвинтівками. На їхні обличчя падали сніжинки – це художники увімкнули великі вентилятори-вітродуї й запустили штучний сніг літати понад вулицею.

Раптом із дверей одного з будиночків обережно визирнув зовсім старенький сивий дідусь. Але не встиг він ступити і кроку, як один з солдатів помітив його. «Моя дружина хвора... я за ліками... лікарствами», – щось розгублено белькотів дідусь, але солдати лише грубо сміялися і не давали йому пройти. Лише тепер Таня підійшла трохи ближче й помітила, яким безрадіним виглядало все довкола. Деякі вікна в будинку були забиті дошками або зяяли розбитими шибками, на бруківці валялися уламки меблів, посуду.

– Сто-о-оп! А де сирітка?! – раптом закричав чийсь незадоволений голос.

– Стоп! – повторила висока дівчина в мегафон, камера зупинилася, і вся кіногрупа заворушилася, ніби мурашки в розтривоженому мурашнику.

Актори миттю розчахнули свої шинелі, постягували шапки і почали ними обмахуватися. Мабуть, не солодко в таку спеку зніматися в зимовому одязі.

– Я питаю вас, де наша сирітка?! – тим часом верещав якийсь сердитий дядько в окулярах, і Таня здогадалася, що це, мабуть, режисер.

– Не приїхала... Нас не попередили, – щось белькотіли його помічники.

– То дістаньте мені її! – знову закричав режисер і кудись швидко попрямував, мало не збивши з ніг Таню, що причаїлася біля знімального майданчика.

– Ти що тут крутишся?! – гримнув він на неї, ступив ще кілька кроків і раптом зупинився й обернувся.

– Ммм... А ти хто? – повільно спитав режисер, примруживши одне око й оглядаючи Таню з голови до ніг.

– Таня, – невпевнено пробурмотіла вона.

– Ледарі, налітайте, домовляйтеся. Це моя сирітка! – гукнув режисер й пішов далі, миттю забувши про Таню.

Але її вже оточили його помічники.

– Перевдягти, підфактурити*... І вік той самий... Пощастило, – загомоніли вони всі одночасно, і Таня розгубилася.

Нарешті висока дівчина з мегафоном цитьнула на своїх колег і широко усміхнулася до Тані.

– Дівчинко, а чи не хотіла б ти знятися в нашому фільмі? – вкрадливим голосом спитала вона.

* **Фактурити** – розмовне слово, яке в даному випадку означає: зробити щось або когось більш справдешнім, переконливим. Таке поняття часто вживають художники, кінематографісти та інші люди творчих професій.

Мабуть, це було досить безглузде питання, адже важко собі уявити десятирічну людину, яка б не хотіла знятися в кіно.

– Хотіла б, – схвильовано сказала Таня.

– От і добре! – зраділа дівчина, і всі навколо з полегшенням зітхнули. – Тобі не доведеться робити нічого особливого, просто потрібно зіграти дівчинку, яка жила сто років тому в Києві, на цій самій вулиці. Як тобі така ідея?

– Та я з радістю! – зауспіхалася Таня.

– Дівчата, займіться нашою новою сиріткою! – крикнула дівчина з мегафоном гримеру і костюмеру та зразу кудись побігла.

А Танею вже зайняли. За кілька хвилин її перевдягли в старе пальтечко, розплели їй коси, замурзали гримом обличчя, і от уже з дзеркала на Таню дивилася не Таня Хорошун, а якась зовсім незнайома брудна дівчинка.

– Грим-костюм, що ви там, готові? – голосно захрипів раптом голос режисера із рації, і Таня здригнулася від несподіванки.

– Підем, актрисо, – усміхнулася їй костюмер і легенько підштовхнула Таню до виходу з гримерки.

Таня схрестила пальці в кишнях. Якесь тривожне, але водночас святкове відчуття підмлювало в животі.

Невпевнено Таня підійшла до режисерського крісла і стала трохи осторонь, навіть не дихаючи. Але режисер згадав про неї сам.

– Ну, що... як тебе звати? Таня?.. – піднявся він і присів перед нею навпочіпки. – Та-ак, скажи, а чи доводилося тобі коли-небудь жити на вулиці?

– Та ні, – здивовано всміхнулася вона.

– І мені не доводилося. Що вже казати про цих ледарів, – махнув рукою на кіношників режисер.

Таня знічено захихотіла, не знаючи, як реагувати, але дівчина з мегафоном за спиною режисера весело їй підморгнула.

– Не всі люди у світі живуть і, тим паче, жили добре, – продовжив режисер. – Заплющ на мить очі та уяви собі таке: тисяча дев'ятсот вісімнадцятий рік, війна, холод, голод, твоїх батьків більше нема на світі. І все, що залишається маленькій сироті, так це блукати зруйнованим Києвом, шукаючи для себе якусь їжу.

Таня слухняно зімкнула повіки і спробувала уявити собі таке життя. Як це – не мати чого поїсти, не знати, де ночуватимеш наступної ночі, а, головне... жити без мами й тата? Від такої думки Таня розплющила очі.

– Ну що, зрозуміла? – спитав режисер, нахилившись до неї впритул, і вона раптом побачила за товстими скельцями окулярів приязний погляд.

– Здається, – кивнула Таня.

– От і добре, – одразу перейшов на діловий тон її співрозмовник. – Стань там, під стіною, і перебирай уламки меблів та лахміття. Коли солдати підійдуть до будинку, тобі треба злякатися і втекти за стіну. Ясно?

– Ясно! – відказала Таня.

– От і добре, – засміявся режисер і поправив окуляри. – Ну що, поїхали, ледарі.

«Ледарі», тобто кіногрупа, одразу заворушилися. Кожен тут мав свою роботу, і всі разом діяли чітко, ніби гвинтики складного механізму. Освітлювачі швидко вмикали свої спеціальні лампи, художники розкладали весь той мотлох, що в кіно гордо називається реквізитом, костюмери спритно поправляли одяг героям...

Таня так зацікавлено стежила за всім довкола, що й незчулася, як почалася зйомка.

– Приготувалися, – раптом крикнула в мегафон асистентка режисера, – мотор, камера, і-і-і... почали!

І всі одразу почали робити те, що їм належало.

Таня на мить розгубилася, але швидко згадала про те, що їй говорив режисер, і почала перебирати сміття, ніби шукаючи під ним щось корисне. Вона піднімала відламані ніжки стільців, стоси старих газет, кавалки розбитого посуду і грамофонних платівок. Десь там, далеко біля вогню, чоловіки в шинелях іржали мов коні, і хтось наспівував пісеньки-частушки. Таня глянула на них. Лише тепер вона помітила, що вогнище розпалювали не дровами, а звичайними книгами!

– Сто-о-п! – раптом залунав голос режисера на весь майданчик, і Таня аж зіщулилася. – Сирітко, ти що приклеїлася до того місця?!

Таня збентежено застигла: вона й думати забула, що треба робити.

– Знімемо дубль! – голосно крикнула асистентка режисера і знову підморгнула Тані. – Приготувалися, мотор, камера.

І все знову почалося. Увімкнулися вітродуї, полетів лапятий несправжній сніг, яскраво загорілося багаття, зафуркали коні, пішли солдати...

Скільки було тих дублів – і не злічити. Але Таниної провини вже в цьому не було: вона слухняно робила все те, що велів режисер. Усе більше їй здавалося, ніби вона вже зовсім не Таня орошун, а маленька нещасна дівчинка, яка залишилася сама у розгромленому Києві. Таня й думати забула і про спеку, і про камеру, і про глядачів, що з цікавістю скупчилися навколо знімального майданчика. Вона кулилася від холоду, на її обличчя падав сніг, а Таня перебирала й перебирала дрантя під своїми ногами та вчасно тікала за будинок від солдатів.

Їй дуже кортіло почути, про що вони говорять з дідусем. А, головне, чому там на вулиці лунають звуки пострілів і голосний сміх. Але з-за рогу будинку їй не було нічого видно як слід.

Між тим, поки вона думала про це, зненацька пролунав голос режисера: «Ця сцена знята! Молодці, спасибі. Переставляємося на інший об'єкт...»

Невже це було все? Таня розгублено спостерігала за тим, як кіношники знову забігали, розбираючи світло, реквізит...

– Не сумуй, Тетяно. Все хороше завершується лише для того, аби почалося щось інше й також хороше, – раптом почула вона чийсь голос і підвела очі. Поруч з нею стояв актор – старенький дідусь.

Зблизька його обличчя раптом видалося Тані дуже знайомим. Ой, та це ж був той самий дідусь, з яким вона колись розмовляла в метро! Так, значить, він був справжнім актором...

– Дякую... А ви знаєте, моя мама не працює в театрі. Вона не актриса, – раптом наважилася сказати Таня і почервоніла. – Ви мене впізнали?

– Упізнав, – лукаво усміхнувся дідусь. – Зате з тебе точно добра актриса росте.

Таня зашарілася ще більше.

– А чому вогнище палили книгами? – вирішила спитати вона про те, що її хвилювало.

– Чому... – раптом дідусь став серйозним. – Всяке бувало в нашому рідному місті. Часом і книги палили українські. Що вже казати про людей... Усе в історії повторюється... Побіг я, Тетяно, бач, прийшли по мою душу.

Нетерплячі асистенти здалеку гукали актора, й він, погладивши Таню наостанок по голові, подріботів до них. Він був зовсім старенький, цей симпатичний дідусь.

Таня довго ще сиділа біля будинку і спостерігала за тим, як збирається кіногрупа. Якоїсь миті до неї підбігла помічниця режисера й вручила їй конверт з гонораром**; так було заведено, що всі актори, навіть і діти, отримували гроші за свою гру. Таня сховала конверт до кишені й миттю про нього забула. На душі в неї було трохи сумно.

– Ну що, кінозірко, – прощурхотіла раптом спідниця якоїсь перехожої дівчини, – як настрій?

– Навіть і не знаю, – сказала Таня. – Хоч я і розумію, що все це не насправді, але чомусь дуже неприємно було бачити цю вулицю такою зруйнованою.

– Угу, – тихо війнув вітрець, – в ті часи вона виглядала зовсім кепсько.

– А чому буває війна?

– Ну, і питаннячко. Просто люди іноді не вміють домовлятися, от чому. І річ зовсім не в тому, якими мовами вони розмовляють чи пишуть книги...

Гонорар – грошова винагорода за якусь роботу.

Говорючи так із Містом, Таня йшла додому знайомими вулицями і скверами, минала перехрестя й маленькі провулки та раз за разом намацувала у своїй кишені жменьку штучного снігу, яку взяла з собою на пам'ять про зйомки.

Майже діставшись свого будинку, Таня попрощалася з Містом і попрямувала до двору, але раптом на іншому боці вулиці вгледіла дівчинку.

Бідно вбрана, худенька, вона стояла біля крамниці і тримала руку долонькою догори. Дівчинка була, мабуть, трохи меншою від Тані, але її обличчя виглядало по-дорослому втомленим і байдужим. Раптом з магазину вийшов дядько і тицьнув дівчинці в долоню монетку, а вона кивнула, дякуючи, і знов пустила голову.

Миттю згас весь святковий Танин настрій. Як же так... Ні, звісно, вона знала, що і в її Місті живе чимало безхатніх або просто дуже бідних людей, та все ж зараз мало би бути все по-іншому. Сучасне Місто виглядає таким гарним, люди тут обідають в ресторанах, ходять до театрів і кіно, вулицями їздять стільки дорогих авт, і так легко забути, що зовсім поруч є ті, хто не має навіть притулку та їжі. Несподівано Таня згадала про сьогоднішні зйомки...

Не довго роздумуючи, вона перейшла дорогу, витягла з кишені конверт з грошима і поклала дівчинці в руку. Таня хотіла щось сказати при цьому, але зникла і кинулася стрімголов до свого двору.

Вже добігаючи до дверей під'їзду, Таня відчула, як хтось її раптом шарпонував за футболку. Це була та сама дівчинка.

– Ну, ти швидко бігаєш, – захекано сказала вона.

– Вибач, – знітилася Таня.

– Ти що? – спитала дівчинка, вказуючи на конверт. – Тебе ж батьки будуть лаяти.

– Не будуть. Я сама заробила.

– Ну, добре, – гмикнула жебрачка і раптом зовсім по-дитячому всміхнулася. – Хочеш, давай разом накупимо всякого?

– Давай, – несміливо сказала Таня.

І вони пішли до крамниці й купили булок, сиру, шоколаду, цукерок та черешень. «А тепер іди за мною», – скомандувала дівчинка, і Таня слухняно поспішила за нею. Вони швидко йшли невідомими дворами, пролазили через дірки в парканах, завернули до якогось старого під'їзду з перекошеними дверима і там, піднявшись аж до самого верху, опинилися врешті на даху будинку. «Ого», – лише й спромоглася сказати Таня, побачивши Місто згори.

Відтак дівчата зручно вмостилися на розігрітій сонцем просмоленій поверхні даху, довго сиділи, смакували їжею, трохи говорили про життя, і Таня думала, що ніколи в неї ще не було такого незвичного пікніка.

А верхівки високих дерев, що сягали останнього поверху, весь час схвильовано й ніжно шелестіли листочками, з чого могло видатися, що хтось чи то сміється, чи то схлипує, а може, щось шепоче цим двом таким несхожим маленьким мешканкам великого Міста.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

СПРАВИ АМУРНІ

Одного сонячного дня Таня сиділа на гойдалці у сквері, позирала на перехожих і відчувала себе невимовно щасливою.

На це були вагомні підстави.

По-перше, година катання на різних атракціонах може ошчасливити будь-яку людину. Ну, може, крім отієї старенької бабці, яка човгає зі своїм песиком до гастронома.

По-друге, в роті Тані Хорошун було холодно, липко й ванільно від щойно з'їденого морозива, а в її кишнях грайливо шурхотіли цукерки.

І на додаток до всього сталося ще дещо надзвичайно приємне.

Отож, по-третє, з півгодини тому, накатавшись досхочу, Таня нарешті прямувала до виходу з парку розваг. В її руці була ще ціла купа вхідних квитків, адже Місто сьогодні тішило Таню дуже щедрими подарунками. Щоправда, кататися вже не було сил – в голові аж паморочилося від задоволення. Легенько похитуючись, Таня пробиралася крізь натовп і раптом зауважила біля кас свого сусіда Марка Захарченка. «Ага!» – сама собі сказала Таня і ехидно всміхнулася. Що не кажіть, але, відкатавши вже з десяте коло на американських гірках, дуже приємно зустріти запеклого ворога у довжелезній черзі за квитками.

– Захарченко! – весело вигукнула Таня і недбало помахала заповітними папірцями. – Хочеш квиточок?

Марко стрепенувся, наче його спіймали на якомусь злочині.

Невеличкий на зріст, худючий, з великими сірими очима і збитими ліктями, він нагадував настовбурченого горбця.

– Йди собі, куди йшла, – сердито сказав він і чомусь зашарівся.

– Який ти грізний! – засміялася Таня.

Марко насупився ще більше.

– Чеши звідси, курдуп... – почав говорити він і раптом затнувся.

– Марку? – залунав згори жіночий голос. – Ой, і Таня тут, здрастуй!

Біля них стояла Маркова мама, Вікторія Валеріївна, і щиро усміхалася.

– Добрий день, – чемно привіталася Таня.

– А ти тут сама? – здивувалася Вікторія Валеріївна, і Маркове обличчя раптом набуло зовсім бурякового кольору.

– Так, сама... Мене мама вже відпускає, – мовила Таня і не змогла втриматися від ледь помітної глузливої посмішки. – Слухайте, візьміть ці квитки! Я вже додому йду, а Марко брати не хоче.

– Що ти... Незручно якось, – розгубилася Маркова мама і полізла до сумочки за гаманцем. – Хіба що от, візьми...

– Ні! – замотала головою Таня. – Беріть. Вони мені все одно в подарунок дісталися. Беріть, беріть!

– Ну, якщо так... – усміхнулася Вікторія Валеріївна. – Спасибі тобі. Марку, а ти чого мовчиш? Подякуй Тані.

Марко засопів, як чайник. Здавалося, ще трохи – і він вибухне. Але Тані вже і цього було достатньо.

– Бувай, малий! – прошепотіла вона одними губами й весело попрямувала парком.

І от тепер задоволена Таня, сидячи на гойдалці, метляла ногами та святкувала свою маленьку перемогу, а на її язичку танули залишки вершкового морозива.

– Ох і спека! – гримнув десь неподалік дитячий паровозик.

– А я чудово провітрилася, – сказала Таня. – Дякую тобі!

– Тоді підйом, – процокали чийсь підбори. – Підемо гуляти, тут суцільна нудьга.

– Із задоволенням, – відгукнулася Таня і злізла з гойдалки.

Але не встигла вона пройти й кількох метрів, як помітила дещо, що змусило її зупинитися від несподіванки. На одній з яскраво-червоних паркових лав сиділа Софійка, так-так, її рідна сестра Софійка, і гірко плакала!

На мить Таня завмерла, але вже за секунду, забувши про обачність, побігла до неї.

Скільки разів на тиждень, та що там – на день, вони з Софійкою сварилися, навіть і билися часом! Скільки сліз проливала Таня в цих нерівних поєдинках! Скільки образливих слів вона вигадувала, щоб помститися сестрі! Але цієї миті Таня враз забула про всі ці громадянські війни, як називав їх тато.

– Софійко, що сталося?! – кинулася Таня і вже хотіла була всістися поруч із сестрою на лаву, як Софійка несподівано закричала:

– Стій!

– Чого?! – відсахнулася Таня.

– Стій, кажу! – крикнула її сестра. – А то будеш смугастою зеброю, як я.

При цьому вона лише засмучено махнула рукою на якийсь папірець, що висів на бильцях лави, і знову заплакала.

«Обережно, пофарбовано!» – прочитала Таня. То, виходить, Софійка так засмутилася, бо зіпсувала сукню? Хоча, що не кажи, сукенка була гарною.

– Тю, – закотила очі Таня. – І чого плакати через таку дурницю.

Софійка вмить забула про сльози, і обличчя в неї стало дуже сердитим.

– Та що ти в цьому розумієш! – обурилася вона. – Що – сукня! Може, в мене побачення за п'ятнадцять хвилин! Може, я про нього два роки мріяла! Може, я тепер взагалі нікуди не піду!

І, до речі, що ти робиш у цьому парку?

– Якби в мене було побачення за п'ятнадцять хвилин, – мовила Таня, обережно оминаючи Софійчине останнє запитання, – я би подбала хоч би про туш. Не плач, ну, не плач!

– Та не піду я нікуди, – витерла сльози Софійка. – Значить, так і треба мені.

– І нічого не треба! – раптом затуркотів неподалік чийсь мопед. – Хай іде! Я про все подбаю.

– І нічого не треба! – зразу підхопила Таня. – Іди на побачення. Я про все под... Тобто все буде добре, я це точно знаю.

– Думаєш? – задумливо перепитала Софійка і шморгнула носом. – Усе ж таки перше побачення.

– А ти просто не повертайся до цього твого... спиною, він нічого й не помітить, – захихотіла Таня. – Ну, давай уже, діставай серветки, витирай сльози. В тебе лишилося п'ять хвилин.

Голосно зітхнувши, Софійка взялася за люстерко.

«От смішна, так побиватися через невідомо кого», – подумала Таня, але вголос цього не сказала.

Нарешті Софійка підвелася.

– Нічого страшного, – мовила Таня, критично оглядаючи її сукню. – Кілька червоних смужечок... Можна подумати, що так і треба.

– Добре, піду я, – не надто впевнено сказала Софійка і ще раз глянула на себе в маленьке люстерко. – А ти марш додому. Негайно!

– Ну, і будь ласка, – показала язика Таня й попленталася доріжкою геть.

Та, дійшовши до першого ж кіоску з морозивом, вона несподівано гайнула за нього й обережно визирнула, по-шпигунськи стежачи поглядом за сестрою. От іще не вистачало – піти звідси тепер, коли починалося все найцікавіше.

– Ну, Таню, приготуйся, будемо рятувати твою Софійку, – весело зашурхотіла обгортка від морозива в руках якогось малюка.

Таня визирнула ще раз зі свого укриття і побачила, як її сестра підходила вже до високого рудоволосого хлопця. В руці він тримав букет ромашок.

– Що вона в ньому знайшла? – скептично гмикнула Таня.

– Любов, Таню, хитра штука, – весело засюрчав дзвінком чийсь велосипед. – Ми ще з тобою поговоримо колись про це.

– Та ні за що, – прошепотіла Таня.

Поступово наближаючись до об'єктів свого спостереження, вона вимушена була стишити голос вона вимушена була стишити голос і ховатися то за деревами, то за лотками із солодощами. Але Софійка й так думати про неї забула. Вона грайливо посмикувала квіти у своїх руках і про щось щебетала з рудоволосим.

– Якщо хочеш, покатаємося на атракціонах? – нарешті невпевнено запропонував її кавалер.

– Та ні, краще іншим разом, – зніяковіла Софійка.

Мабуть, вона добре уявила собі, як маятиме на вітрі її поплямована сукня.

– Тоді, може, я пригощу тебе кавою? – пробурмотів хлопець, і в нього почервоніли вуха.

– Чудова ідея, – всміхнулася Софійка, і в неї порожевіли щоки.

Але не встигла ця парочка ступити й кількох кроків, як ні з того, ні з сього якийсь хлопчик, не зладнавши зі своїм скейтом, з розгону налетів на Софійку і збив її з ніг – ах!

– Вибачте! – гукнув винуватець.

– Софійко! – кинувся до Таниної сестри її друг.

– Не треба! – скривилася Софійка, поправляючи свою багатостраждальну сукню.

– Упс, – закусила губу Таня.

– Будь спок! – засміялося Місто легкими перегуками зацікавлених глядачів.

І цієї ж миті сталося щось справді чудове. «Шуррррхх!» – зненацька з усіх боків, прямо-таки з натовпу, до неба полетіли повітряні кульки. Різнокольорові, веселі, великі й маленькі, вони грайливо порипували своїми бочками, невпинно пробираючись крізь усі перешкоди нагору. Повітряні тигри, зайчики, пуделі, скручені з довгих кульок, схожих на віденські сосиски, та ціла купа інших веселих створінь заповнили парк.

– Ах! Ох! Ну, нічого собі! І хто таке зробив?! – почулося звідусіль.

– Як гарно! – в захопленні вигукнула Таня, задерши голову.

– От бачиш, це тобі знак, аби ти не засмучувалася, – всміхнувся рудий хлопець до Софійки, яка вже встигла спокійненько розправити свою сукню.

– А я й не засмучуюся, – всміхнулася вона у відповідь.

Хлопець обережно взяв Софійку за руку, і вони вдвох попрямували парком.

– От і добре, – задоволено захвилювалися над ними крони каштанів.

До пізнього вечора Місто невідступно супроводжувало цю пару. Закохані гуляли сутінковими скверами, а над ними весело загорялись ліхтарі та ніжні лампочки гірлянд, десь далеко лунали звуки чарівливих мелодій, ізусібіч розливалися пахощами квіти на міських клумбах. Щосили Місто намагалося діяти так, аби це перше побачення назавжди їм запам'яталось. І в нього це добре виходило, позаяк в усі часи воно славилось своїм умінням бути надзвичайно романтичним.

Уже зовсім увечері, коли на вулиці остаточно поночіло, Таня чатувала на балконі, очікуючи на свою сестру. Дуже їй кортіло дізнатися, чим же все закінчилося.

Нарешті в порожньому дворі почулися лункі кроки, і до під'їзду підійшли Софійка зі своїм хлопцем. Вони ще деякий час про щось тихенько розмовляли, а Таня згори, геть забувши про делікатність, за ними спостерігала.

– От я дурний! – раптом сказав хлопець. – Ти ж, мабуть, замерзла.

З цими словами він скинув піджак, щоб одягти його Софійці на плечі.

Софійка вже звично хотіла була від нього відсахнутися, як раптом передумала і тихенько засміялася.

– А знаєш, – продовжуючи сміятися, мовила вона, – я сьогодні сіла випадково на свіжопофарбовану лавку в парку, зіпсувала собі сукню і цілий день хвилювалася, аби ти цього не зауважив.

– Ну ти даєш, – всміхнувся їй у відповідь хлопець. – Та я сьогодні взагалі нічого не помітив, окрім того, яка ти гарна.

– Пфф, – розчаровано пирхнула Таня і відхилилася до стіни, щоб не бачити ніяких дурнувятих поцілунків. І варто було Місту старатися задля цих двох, якщо все так просто закінчилося?!

Розчарована Таня вже хотіла піти до кімнати, як раптом двері сусіднього балкона рипнули, й вона побачила свого сусіда Марка Захарченка. Той одразу помітив її також, миттю насупився і хотів був сіпнути назад, але вже було пізно. Кілька секунд одвічні вороги лише дивилися один на одного.

– Ну що, задоволена собою, курдуп... – заговорив сердито Марко.

– Слухай, ти не ображайся, – раптом перебила його Таня.

Вона й сама не знала, чому, але сваритися такого гарного вечора зовсім не хотілося.

Марко застиг, не знаючи, як реагувати.

– І знаєш, мама мене не відпускала саму до парку, – додала Таня. – Тільки ти нікому не кажи. Добре?

– Ну... буде видно.

Але Таня вже цього не почула, бо шмигнула до кімнати.

Тієї ж миті десь далеко над Містом, густо поцяткованим вогниками жовтих вікон, залунала музика. Хтось грав на фортепіано, і звуки тремтливої мелодії розливалися з прочиненого вікна.

– Ах, любов, любов! – весело зашурхотів вітер десь на даху Таниного будинку.

Щоправда, цього ніхто не зауважив, окрім двох котів і повного місяця в темному нічному небі.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

МІСТО СТРАШНЕ І ТАЄМНИЧЕ

– Аа-а-ах, – голосно позіхнуло Місто вже вдесьте за цей ранок, і квіти на клумбі гойднулися від теплового вітру. – Вибач, що ти там казала?

– Я казала, що ти мене сьогодні зовсім не слухаєш! – дещо ображено вигукнула Таня.

– А-а-а-ах! – знову перервало Місто її своїм позіхом. – Просто я не виспалося.

– І чим же ти займалося вночі?

– Чортзна-чим.

– Що ти маєш на увазі? – підозріло спитала Таня.

– Та нічого такого, все, як завжди, – мляво прошелестіло Місто свіжими газетами на вуличній розкладці. – Дві пожежі, кілька автомобільних аварій, з десятків бійок, пара сотень розбитих сердець, двадцятка новонароджених малят, кільканадцять крадіжок... А потім ще цих привидів дурноголових довелося до ранку мирити. – Кого мирити? – не зрозуміла Таня.

– Ну, привидів. Духів.

– А що, – похолола Таня, – привиди хіба бувають?!

– Ну звісно, хай їм грець! – здивувалося Місто. – Як же без них?

Вражена Таня присіла на лавку.

– А де були... ці привиди? – запитала вона. – Часом не в нашому будинку?

– Ні, то був інший дім. Як не смішно, новобудова. На її місці, щоправда, раніше стояла старовинна садиба. Гарна була. Але скільки в ній водилося всякої босоти! Й ухало там все, й ахало, й гиготало, ще й каміння з будинку розкидало. А потім дім згорів.

– А привиди?

– Що їм станеться! – засміялося Місто. – На тому місці тепер симпатичну висоточку звели. От правда, не знають її нові мешканці, що їхні щойно збудовані, аж лискучі квартири вже мають власників.

– І багато в тебе таких будинків?

– Та є трохи.

Ну, нічого собі! Тато якось розповідав Тані, що Київ – місто зі своїми таємницями. І про загадковий Зелений театр розказав тоді, і про Замок Річарда на Андріївському узвозі, і про Лису гору, на якій збираються київські відьми на свої збіговиська.

Але бабуся Оля, послухавши його, так голосно гмикнула і пожартувала про марновірних людей, що тато тільки махнув рукою та й замовк.

– А що, і відьми є? – опам'яталася від своїх роздумів Таня.

– О, добре, що нагадала! Мені вже давно треба листя дивосилу надерти на Лисій горі. Клятий кашель замучив. То що, складеш старому компанію?

– А там не страшно? – спитала Таня.

– Страшно, звісно. Але зі мною нічого не бійся, – сказало Місто. – Хоча сама не думай туди свого носа потикати. Це місце особливе, до нього треба з повагою ставитися. Ну що, поїхали?

Таня зітхнула, приготувалася, слухняно заплющила очі, і вже знайома чарівна сила понесла її назустріч пригодам.

«Кар! Кар! Кар!» – зненацька зайшовся хрипким голосом крук зовсім близько від неї і затріпотів крилами.

Таня здригнулася й розплющила одне око. Дивною, навіть трохи моторошною видалася їй місцевість, до якої вона перенеслася. Сама-самісінька Таня стояла на галявині і роззиралася навкруги. Довкола такі самі дерева і така сама трава, як і в будь-якому міському парку, але чомусь тут було дуже незатишно.

– То це і є та сама Лиса гора? – спитала Таня тихо.

– Що значить та сама? – дряпонули їй голі коліна колючки чортополоху. – Я маю не одну лису гору.

– Правда? – здивувалася Таня.

– Ха, питаєш. Без цих гір і мене б не було такого, яким я є.

Звісно, люди люблять казки. І чого тільки не вигадали про моїх бідних лисочок! Хоча гори ці, звісно, непрості.

– Розкажи! – попросила Таня, повільно прямуючи вперед та роззираючись на всі боки.

* **Дивосил** (також оман, старівник) – лікарська рослина, цілющі властивості якої наші праотці вважали магичними.

– Що, що, що тобі розказати? – зашепотів вітер далекими перегуками. – Теж, може, казочку яку? Ну, то слу-у-ухай. Дуже давно жили в цьому світі твої слов'янські предки. Наївні

вони ще тоді були, зелені зовсім, але дещо про всесвіт знали, чи то пак, відчували. Отож вірили твої праотці, що земну кулю оперізує велика змія, яка кусає сама себе за хвіст. А місце цього укусу припадає якраз на розташування міста Києва...

– Ну, це вже якась фантастика, – розчаровано перебила його Таня.

– Фантастика! – ображено передражнило її Місто. – Тю, не хочеш, не слухай.

– Вибач, будь ласка, – благально перепросила Таня. – Я не хотіла тебе образити. Розкажи про лисі гори.

– То я і розкажую, – знехотя прошелестіло велике дерево над її головою. – Як би там не було з тією зміюкою, але трохи її космічної отрути на мене таки нацяпало. А з тих цяпок вийшли гори, не прості, а дуже особливі й сильні. Лисуваті, правда: мало що на них росте. Але це не псує їхньої краси. До речі, на одній з таких гір ми вже з тобою були. Пам'ятаєш нашу подорож на Старокиївську гору?

– Пам'ятаю, – підтвердила Таня, зриваючи мимохідь тоненькі квіти. – Ну, а відьми?

– А що, відьми?

– Люди кажуть, що вони на Лисій горі влаштовують свої відьомські гуляння.

– Людям видніше, – відповіло Місто. – Кого-кого, а людей з яскравою фантазією на цій горі, дійсно, вештається забагато.

– То все це вигадки? – розчаровано спитала Таня.

– Вигадки. Або не вигадки, – туманно відповіло Місто. – Чи ти, знаєш, Таню, що одна з моїх головних лисих гір у давнину називалася Києвицею? А чи відомо тобі, що це слово означало?

– Що?

– Відьма! – лунко зареготав вітер десь далеко в гілках дерев.

Таня перелякано притисла свій букетик до грудей.

– Щось мені тут зовсім не подобається, – мовила вона.

– От і правильно, – погодилося Місто. – Побрехеньки побрехеньками, але ця гора, на яку ми потрапили, і справді нехороша. Скільки всього тут сталося на моїй пам'яті... В дохристиянські часи язичники* поклонялися тут своїм богам, проводили обряди, здійснювали жертвоприносини. А падлючий хан Батий! Той, взагалі, як приперся сюди 1240 року, то замурував у печерах під цією горою сотні безневинних душ. От вони і не знаходять спокою. Це було дуже давно, звісно. Але й у сучасному світі цій горі ніяк не дадуть спокою: всього сто років тому тут, наприклад, було місце страти...

– І навіщо ми тільки сюди прийшли! – скривилася Таня. – Підемо звідси?

– Угу, угу, – запугував якийсь великий птах у густому чагарникові. – Підемо вже. Дивосилу все одно не видно. Будуть, значить, мої вітри поки що бухикати. А приходили ми сюди марно. Коли виростеш, то вже тобі не спаде на думку тут швендяти. Ну, а тепер полетіли на іншу лису гору.

– Іншу?!

* **Язичництво** – традиційна «народна» релігія певного народу. На Русі слов'яни до X ст. були язичниками і вірили в різних богів.

Але ніхто Таню ні про що не запитував. Усе вмить замаяло перед нею кольоровим вихором, і не минуло й кількох секунд, як вона залишила незатишну гору й опинилася... біля входу до київського фунікулера!

Місто тут було таким гамірним, що Таня з несподіванки завмерла. Все довкола – і перехожі з морозивом та цукровою ватою, і розкладки з сувенірами, і величезний яскравий батут, на якому весело стрибали дітлахи, здалося їй раптом надміру барвистим і галасливим.

– А ми каталися багато разів на фунікулері з татом і мамою, – мовила вона нарешті. – Місто, ти ж казало, що ми полетимо на іншу лису гору?

– То це і є інша відома лиса гора, Таню. А називається вона тепер Володимирською гіркою, – зацокотав фотоапарат в руках якогось туриста. – Ідем, пройдемося.

Таня стисла міцніше букетик квітів і слухняно попрямувала парковою доріжкою вперед. Все навколо дихало літом, свіжістю.

Звісно, Таня не раз гуляла Володимирською гіркою, але сьогодні, уважно слухаючи Місто і його історії, їй здалося, що вона дивиться на цей парк новими очима.

Чого лише варті альтанки, з яких відкривається винятковий вид на Поштову площу, Річковий Порт, Дніпро і Лівий берег Києва!

– А тут колись були виноградники Михайлівського монастиря, – продовжувало розповідати Місто про одну зі своїх найвідоміших гір.

Таня спустилася тінистою доріжкою поміж дорідних дерев, що нічим уже і близько не нагадували виноград, і нарешті побачила те, за чим приходили сюди більшість туристів зі своїми великими фотоапаратами. Пам'ятник Володимиру Великому з хрестом у руках височів посеред невеличкого майданчика, схованого в парку. Князь гордо дивився зі свого постаменту в далечінь, ніби намагаючись охопити поглядом рідне місто.

Таня спустилася ще нижче і подивилася разом з Володимиром на Дніпро. На душі в неї було тепер дуже легко. Здавалося, якась таємна сила цього духмяного літа і великого Міста бриніла в повітрі ледь чутними далекими голосами.

– Я теж їх чую, – заколихалися хвилями унизу крони пишних дерев.

– А що це?

– Це голоси всіх тих, хто хоч колись просив тут про щастя.

– Кого просив? – спитала Таня і присіла під монументом на сходи.

– Хто в кого вірив, у того й просив, – сказало Місто. – Як би там не було, але ця лиса гора, на відміну від попередньої, – місце особливої хорошої сили. Вона може багато дати, якщо правильно попросити.

– А як – правильно? – спитала Таня.

– Та хто ж його знає, – зітхнуло Місто.

Ще довго Таня сиділа під пам'ятником Володимиру. Десь далеко внизу гули машини й автобуси, ворухився цятками перехожих Пішохідний міст через Дніпро, цвірінькали в буйних головах дерев птахи. Таня дивилася на все це трохи очужілим поглядом і зосереджено ворушила губами. Може, вона щось просила в чарівної гори також?

– Ну що, Таню, збирайся. Хочу показати тобі ще одне непросте місце, – зненацька озвалося до неї Місто.

– Ще одну лису гору?

– Та ні... Досить пагорбів на сьогодні.

– То що, до якогось тунеля поліземо, може? – спитала з надією Таня. Тато розповідав їй колись про безліч старовинних підземних печер і ходів під Києвом. Кажуть, в одному з них і досі заховані скарби й коштовні книги князя Ярослава Мудрого, але ніхто не може їх знайти...

Втім, Місто, як завжди, Таню не дослухало. Не встигла вона й завершити своєї фрази, як її вже понесло до наступних вражень. Таня звично затамувала подих, перечікуючи трохи млосне відчуття, ніби під час катання на атракціонах. Коли ж вона нарешті розплющила очі, опинившись на новому місці, то нічого цікавого навколо себе не побачила.

Перед Танею був звичайний вхід до станції метро, кіоски, люди. Поруч на великому проспекті важко дихали тролейбуси й авта. Неподалік виднівся парк і якийсь дивний пам'ятник з дитячими фігурками. Нічого цікавого, загалом.

Мимохіть Таня ковзула поглядом донизу і побачила у своїх руках уже трішечки зів'ялий букетик квітів. От шкода, а вона ж хотіла лишити його біля пам'ятника Володимиру!

– І де це ми? – спитала вона, намагаючись приховати своє розчарування.

– Ходімо, Таню, – сказало Місто, і Таня попленталася вглиб парку.

Вона йшла якийсь час мовчки, потім їй це набридло. Як і раніше, довкола не було нічого бодай трохи привабливого.

– Далеко ще йти? – спитала вона.

– Як хочеш, – дуже серйозно сказало Місто, і це її трохи спантеличило.

Таня зупинилася. Посеред парку було видно дитячий майданчик. Там гасали з веселим криком діти, і вона їм навіть позаздрила.

– То що, це хороше чи погане місце? – нарешті спитала Таня.

Місто трохи помовчало.

– Ти, як і всі люди, любиш вигадки про чарівні місця, про відьом, про привидів, – несподівано сказало воно. – Це зрозуміло, хто ж не любить.

– Ага, то про нічні витівки привидів ти все вигадало?! – втрутилася Таня.

– Вигадало. А може, й ні. Я не пам'ятаю, – ухильно відповіло Місто. – Привиди, повір мені, Таню, не найгірше, що є у світі.

– А що ж може бути страшнішим?

– Люди, – сказало Місто.

– Люди? – здивувалася Таня.

– Знаєш, я маю безліч особливих, загадкових чи дуже лячних місцин, всі і не покажеш за один раз. Але це місце, де ми зараз, мабуть, одне з найстрашніших. І таким воно стало не з примхи відьом або чортів. Звичайні люди в тому винні, – тихо прошепотіло Місто.

Таня знову роззирнулася довкола себе. Так само весело бігали в квача діти, прогулювалися парком молоді мами з возиками, наздоганяли м'яча собаки.

– Але чому? – вигукнула вона.

Місто довго не відповідало.

– Чи ти чула, Таню, колись про Бабин Яр? – нарешті спитало воно.

Щось вона чула, але що саме, ніяк не могла враз згадати.

– Це старе місце. Колись тут був величезний яр. Ним протікав струмок. Зеленіли, як і тепер, дерева, – продовжило Місто. – Багато всього бачили кручі цього яру за своє життя. Та і я багато чого пережило. Але того, що сталося тут під час Другої світової війни, ніяк не могу забути.

– А що тут сталося? – чомусь перейшла на шепіт Таня.

– Я не хочу тебе лякати чи засмучувати, – ніби знехотя сказало Місто. – Але кожен має знати про такі речі. Навіть діти. Сталося ж, Таню, таке. Була війна, мене окупували німецько-фашистські загарбники. І от їхня ненависть до моїх мешканців була такою сильною, що зібрали вони восени 1941 року різних людей... багато їх було, тисячі, а серед них – старі, жінки, діти... і відвели всіх до Бабиного яру. А потім – розстріляли.

– Як розстріляли?!

– Так, Таню, в це важко повірити, – сумно прошелестіли дерева. – Але, на жаль, люди на таке здатні. Цілих два роки окупанти в цьому яру страчували моїх киян – переважно євреїв, але й українців, росіян, ромів також. Саме тут розстріляно чимало українських патріотів, і серед них поетесу Олену Телігу. Це на її честь назвали вулицю, яку ти бачиш поруч...

Таня довго мовчала. Раніше вона нічого не знала про це страшне місце, а відтепер вже не зможе забути про нього.

– Ти мені вибач за цю сумну екскурсію, – зовсім винувато прошепотів вітер десь біля її вуха. – Але я гадаю, ти мусиш мене знати і таким. Місто – це ж не лише атракціони, лялькові театри, крамнички з морозивом та казкові нісенітниці. Саме тому я привело тебе сюди. Деякі сторінки моєї історії такі трагічні, що й говорити про них мені важко. Але зовсім не говорити – не можна. Людям властиво все забувати, на жаль...

Уже вертаючи зі своєї невеселої прогулянки до метро, Таня раптом знову зауважила пам'ятник з дивними фігурками і підійшла до нього ближче. На постаменті стояла маленька дівчинка, а біля її ніг примостилися дві сумні зламані ляльки. «Пам'ятник розстріляним у Бабиному Яру дітям», – прочитала Таня.

Вона довго дивилася на цей напис, не в силах рушити з місця. А потім нарешті поклала свій букетик квітів біля маленьких бронзових ніжок і швидко побігла до метро.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

БІДНА БАГАТА ТАНЯ

Якось за сніданком мама не витримала.

– Бідна Таня, – сказала вона, наливаючи каву, і її рука смикнулася та не поцілила до татової чашки.

Таня, що вже з десять хвилин похмуро колупала ложкою вів сянку, завмерла з несподіванки.

– Бідний бутерброд, – мовив тато, розглядаючи свій заляпаний бризками сніданок.

– Бідна Таня! – зі значенням повторила мама, витираючи кавові калюжки.

– А чого це я бідна? – не витримала Таня.

– А чого це вона бідна? – перепитала Софійка.

– А того, що надворі літо, а дитина тиняється сама у дворі, – сказала мама.

– Гм, – вхопив себе за борідку тато.

– А я не бідна? Сиджу з ранку до ночі над підручниками, – скривилася Софійка.

– В тебе незабаром вступні іспити, – відрізала мама. – А у Тані зараз законні канікули.

– Що ж ти пропонуєш? – невпевнено спитав тато.

– Та все у мене чудово, не хвилюйтеся, – мовила Таня, але її ніхто навіть не почув.

– Сьогодні я запрошую Таню до себе в гості – на роботу. Все ж таки якісь нові враження, – урочисто виголосила мама.

День починався несподівано.

Дорогою до маминої роботи Таня ніяк не могла вирішити, чи їй подобається вся ця затія, а чи, може, й ні. Загалом, вона вже була кілька разів у редакції журналу, де працювала мама, і щоразу це було цікаво. Але ж сьогодні Таня збиралася знову погуляти Містом, вони напередодні якраз домовилися про це...

– Ти спиш на ходу, – сказала мама і підморгнула Тані, нарешті прочиняючи двері редакції. – Ласкаво прошу до нашої...

– Божевільні! – підхопила секретарка на рецепції її слова. – Доброго ранку, Катерино Олександрівно. Привіт, Таню!

– Здрастуйте, – усміхнулася Таня у відповідь. – А чому божевільні?

Хоча й було не дивно почути таке: повз рецепцію ганяли різні люди із заклопотаними обличчями та шаленими поглядами, ніби під час пожежі.

– А тому що тут і є справжній дурдом, – закотила очі секретарка і конспіративно стишила голос. – Катерино Олександрівно, здається, в нас сьогодні будуть незаплановані збори.

– Що ти кажеш, – враз посерйознішала мама. – Таню, посидь біля мого столу, а я зараз...

І з цими словами вона також миттю кудись побігла.

– Може, хочеш чогось? – спитала секретарка.

– Ні, спасибі, – зітхнула Таня і попленталася до великої кімнати, в якій працювали журналісти та редактори журналу.

Прочинивши двері, вона зайшла й одразу ж застигла.

– Доброго ранку, – мовила Таня дещо зніяковіло, але її майже ніхто не почув і навіть не помітив.

Вся кімната гула немов вулик: одні журналісти розмовляли по телефону, інші швидко барабанили пальцями по клавіатурах, треті – голосно про щось сперечалися.

– Океанаріум? Океанаріум ставимо до номера? – бігав якийсь хлопець від одного столу до іншого й чомусь тицвав усім свій ноутбук під очі.

– Ну, це ж тобі не Паваротті! – щось презирливо доводив бородатий дядько своєму співрозмовникові.

– Мені потрібен матеріал про морозиво! Де в Києві годують кращим морозивом, зрозуміло? – емоційно пояснювала у слухавку розпашіла редакторка, від чого здавалося, що їй самій зараз би не завадило щось прохолодне.

– Таню? – нарешті зауважив нашу героїню один із маминих колег. – Що ж ти стоїш? Сідай! Хочеш лимонаду? От тільки не зараз...

* **Лучано Паваротті** – один з найвидатніших оперних співаків у світі.

– Дякую, не турбуйтеся, – пробурмотіла Таня і всілася за стіл своєї мами.

Тієї ж миті до кімнати забігла вона сама.

– Ну, будь ласка, ти ж розумієш, такі обставини, – схвильовано говорила мама у слухавку.

– Толику, май совість! Отже, за півгодини?..

– Катерино Олександрівно, ставимо океанаріум?! – радісно кинувся до неї надокучливий журналіст.

Мама невизначено махнула йому рукою та підсіла до Тані.

Вимкнувши телефон, вона невпевнено усміхнулася.

– Сонечко, – сказала мама, і її обличчя стало винуватим, – тут така непередбачувана ситуація...

– Я все зрозуміла, – перебила її Таня.

Вона добре знала цей вираз обличчя.

– От і чудово, – видихнула мама з полегшенням і швидко заторохтіла. – Просто такі справи... Ніхто не чекав... Але іншим разом неодмінно! Зараз я відвезу тебе до тата на таксі.

Що поробиш, така вже в мами була робота: що не день, то сюрпризи. І хто б подумав, що розважальний журнал може робитися в такій напруженій атмосфері.

Отож не встигла Таня навіть і оговтатися, як за півгодини вона вже заходила з мамою до клініки, в котрій працював її тато.

– Толику, ти наше все! – дзвінко цмокнула мама його в щоку і зразу ж побігла назад до свого таксі.

– Все, – почухав тато потилицю, усміхнувся Тані і вони пішли до татового кабінету, в якому він приймав своїх незвичайних пацієнтів.

– Доброго ранку, – ввічливо привіталася Таня з медсестрою та старенькою бабусею, яка чекала на її тата разом зі своєю кицею.

– Здрастуйте, – сказав тато і строго звернувся до Тані. – Вимий руки та сядь, будь ласка, за мій стіл.

Таня поспіхом виконала його прохання і завмерла тихенько, як мишка. Все їй тут було страшенно цікаво.

– Пане лікарю, – зітхнула раптом бабуся й театральним жестом притисла руку до своїх грудей, – Кассандра більше не їсть м'яса!

– Скільки років нашій вегетаріанці? – спитав тато, чухаючи пацієнтку за вушками..

– Вісімнадцять, Анатолію Євгеновичу, – поспішно підказала медсестра.

– Поважна дама, нічого не скажеш, – прокоментував тато і нахилився до киці. – Пані Кассандро, а відкрийте, будьте ласкаві, свого рота.

– Мррняв, – здивовано відказала киця і випустила кігті у лискучу поверхню новенької канапи.

– Кассандрочко, солоденька, відкрий ротика! – зашебетала бабуся.

– Шшш! – зашипіла у відповідь її улюблениця.

– А так? – лагідно спитав тато, вправно взяв кицю за підборіддя, десь притиснув і вже за мить спокійно її оглядав.

– Ну, що я можу сказати. Зуби з віком стесалися, на них утворилося зубне каміння, от вашій киці і не вистачає сил на жування.

– Зубне каміння! – ахнула бабуся. – То невже їй потрібен стоматолог?

– Як не дивно, так, – сказав тато. – А ще – м'ясорубка. На жаль, сама Кассандра вже не зможе підтримувати репутацію справжнього хижака.

– Таню, запроси, будь ласка, до кабінету наступного пацієнта, – попросила Таню медсестра.

Таня схопилася з місця і спалахнула від задоволення. Вона визирнула в коридор. Там сиділи кілька людей зі своїми чотириногими вихованцями. Перші виглядали схвильованими, другі – переляканими. Пси підгортали під себе хвости, тремтіли і не звертали ані найменшої уваги на своїх вічних ворогів – котів, які тепер стали їхніми не менш сумними сусідами.

– Будь ласка, хто наступний? – спитала Таня.

Наступним було дуже симпатичне щеня, якому зробили щеплення. Після нього – ще одній киці призначили укол від алергії на блощиць. Потім – настав час для огляду немолодої вівчарки з дуже розумними очима.

Тані здавалося, що вона могла би спостерігати за татовою роботою цілий день. Але несподівано все змінилося. Хтось зателефонував, медсестра щось шепнула татові, він кудись вибіг і знову повернувся.

– Таню, – мовив він до неї з дуже серйозним виразом обличчя, – на жаль, вийшло так, що на мене чекає непроста операція. Але тебе незабаром забере бабуся.

– Я можу й сама! Тут усього дві тролейбусні зупинки, – обурено вигукнула Таня, але поглянула в татові очі і зразу знітилася. – А що за операція? – додала вона.

– Будемо витягувати з того світу одного надміру сміливого ердельтер'ера, – сказав тато і смикнув себе за борідку. – Ну, біжи, почекай бабуся в коридорі.

Тані зразу стало сумно, і вона рвучко поцілувала тата й вийшла з кабінету. Як шкода, що у світі безперестанно хтось хворіє. І нехай її тато лікує не людей, а тварин, але, як він часто каже, страждають однаково й ті, й інші.

– Бабуся, – спитала Таня, щойно побачила її нарешті біля себе, – чому у світі стільки несправедливості?

Бабуся Оля віддихалася, здивовано звела брови, але при сіла до Тані й обійняла її за плечі.

– Пташечко моя, це філософське питання. Мабуть, без несправедливості не могло би бути повного відчуття гармонії, все взаємозалежне. От мої студенти, наприклад, – зненацька засміялася бабуся, – сприймають свої низькі оцінки як страшну несправедливість. Але ж вони ніколи не виб'ються в люди, якщо не вчитимуться добре!.. Ну що, підемо тепер до мене на роботу?

І вони залишили клініку та попрямували до університету, в якому бабуся Оля, вірніше Ольга Павлівна, викладала дисципліну, дуже далеку від філософських теорій, а саме – вищу математику.

Що таке вища математика, Таня до кінця досі не розуміла, але колись давно бабуся пояснила їй це так: «Уяви собі, що математика, яку ти зі своїми однокласниками вивчаєш у школі, – це така собі низенька дівчинка. А та математика, яку я викладаю в університеті, – це великий двометровий дядько, на кілька голів за неї вищий. Ясно?»

Ясно, не ясно, але те, що бабуся Оля була на «ти» з таким двометровим здоровилом, викликало повагу не лише в Тані, а й у її тата, мами, дідуся та, найголовніше, всіх студентів, яких у бабусі було дуже й дуже багато.

Щойно Ольга Павлівна з Танею увійшли до будівлі університету, як опинилися поміж сотень хлопців і дівчат. Усі вони кудись поспішали, про щось одночасно говорили, галасували, пили каву з пластикових стаканчиків, гортали поспішно підручники.

Таня схопилася за бабусину сумку, щоб не загубитися, а бабуся Оля поважно йшла посеред всього цього натовпу і, здавалося, хвилі бурливого океану розступалися перед нею самі собою.

«Здрасьте, Ольго Павлівно!.. Вітаю... Ольго Павлівно, доброго дня!» – тільки й чулося зусібч.

Нарешті вони дійшли до потрібної їм аудиторії. Там уже на бабуся чекала група її студентів.

– Добрий день, Ольго Павлівно! – привіталися вони. – А хто це з вами?

– Це моя асистентка, – дуже серйозно сказала бабуся, розкладаючи нотатники на своєму столі. – Тетяно Анатоліївно, сядьте, будь ласка, за останню парту. Вам там буде зручно і всіх чудово видно.

Всі студенти захихотіли, а Таня зняковіла і слухняно всілася на запропоноване місце.

– Ну що ж, вітаю вас усіх з цим чудовим сонячним днем та нашим іспитом, – сказала бабуся.

Таня принишкла. Дивно їй було, що у школі вже давно почалися канікули, а бідні студенти й досі вчилися та складали іспити і заліки. Хоча, подумала Таня, оскільки студенти

більші від школярів, то і вчитися їм доводиться більше. «Інтеграли... диференціали... екстремуми», – раз у раз промовляли вони чудернацькі слова, про які у четвертому, ой, вірніше, вже п'ятому, класі нормальні люди не чували.

А бабуся все ставила й ставила свої каверзні запитання, гортала студентські контрольні, слухала їхні плутані або жваві відповіді і то всміхалася, то насуплювалася, в залежності від того, що їй доводилося чути. Таня не вперше була присутньою на бабусиних заняттях, і щоразу вона дивувалася, як її ніжна, добра, іноді зовсім домашня бабуся перетворювалася в університеті на серйозного і навіть грізного викладача.

Нарешті іспит завершився, і Таня з бабусею пішли пити чай з бутербродами до кімнати, де збиралися викладачі перепочити між своїми парами.

– Зараз у мене буде ще кілька заліків, – сказала бабуся Оля. – Можеш залишитися зі мною, якщо тобі цікаво, а як хочеш, то дідусь тебе забере. В нього якраз закінчилися лекції, і він пропонує скласти тобі компанію.

– Знаєш, мені дуже цікаво на твоїх заняттях, – подумала й відповіла Таня, – але, мабуть, я піду з дідусем.

– Ну, і правильно, – сказала бабуся. – Оскільки в тебе вже такий екскурсійний день... Та й що математика! В дідуся, мабуть, тобі цікавіше буде, – трохи ревниво продовжила вона.

– Бабусю, ну що ти, – засміялася Таня і поцілувала її в щоку. – Ви з дідусем такі смішні фізики-лірики.

«Фізики і лірики» – колись виникла велика суперечка, що важливіше – наука чи мистецтво? А ви як думаєте?

Такий вислів вона багато разів чула від тата, хоча й не знала напевно, що саме це означає, окрім вічного жартівливого глузування бабусі й дідуся щодо того, чия робота краща й важливіша.

Дідусь Женя, вірніше Євген Петрович, займався фотографією. Що тут такого, скажете ви, адже практично кожна людина цим займається. Так воно так, але не кожен ставиться до цього як до особливого мистецтва. Дідусь Женя фотографував усе своє життя, викладав цю непросту науку для студентів, майбутніх кінематографістів, і навіть мав власну невеличку фотостудію. Саме туди він і запросив Таню після відвідин бабусиною університету.

Оговтуючись від яскравого червненого сонця і міського шуму, вона довго мружила очі і звикала до затемненого тихого приміщення студії. Довкола неї височіли освітлювальні прилади на довгих ногах, а по кутках студії притулилися спеціальні фони, запилюжені гіпсові бюсти, на яких дідусеві студенти вчилися робити свої перші фотоетюди, гори книжок і купа всякої всячини невідомого призначення.

«Клад!» – раптом увімкнув дідусь Женя свої лампи, і кімнатка заграла чарівними смугами світла.

– Сідай на той стілець, якщо вже завітала до мене в гості, – сказав дідусь, налаштовуючи свою фотокамеру. – Давно я тебе не знімав, Тетяно. Скільки особливих митей ми з тобою не зупинили.

– Як це? – засміялася Таня.

«Ток! Ток! Ток!» – затокотів невидимими щелепами фотоапарат.

– Дуже просто, – відповів дідусь, продовжуючи знімати Таню. – Кожна фотографія зупиняє одну-єдину неповторну мить. Такої більше ніколи не буде – ні вчора, ні завтра, ні навіть наступної хвилини. Тому треба цінувати те, що є просто зараз.

– Цікаво, – сказала Таня. – Виходить, ти ловиш різні життєві моменти.

– Так само, як ти сачком – метеликів, – усміхнувся дідусь. – Щоправда, ловити час – це, знаєш, особлива честь. Не кожному такий «сачок» дається в руки.

– А чому ти почав це робити? – спитала Таня.

– А це не я почав, це твій прадід Грицько почав, – сказав дідусь. – Він же хлопець був невгамовний, все йому хотілося схопити синього птаха за хвіст. Де він його тільки не шукав.

Був військовим кореспондентом, попоїздив фронтами. Але найбільше твій прадід фотографував за часів війни своє рідне місто Київ, цілу колекцію унікальних знімків зробив.

– А потім? – спитала Таня.

– А потім... Потім, Тетяню, ворожа куля назавжди його спинила.

Таня зітхнула.

– А фотографії? – спитала вона раптом. – Де його фотографії лишилися?

– Та багато де лишилися. І в альбомах, і у книгах. Дещо в мене тут є, можу показати. Ти ж раніше, наче, не просила, – сказав дідусь, перебираючи альбоми на своїх полицях. – Ну, от, хоча б ці.

Він дістав грубезний альбом з чорно-білими світлинами і поклав його на стіл. Таня обережно погладила пальцями вицвілу оксамитну обкладинку, перегорнула її і затихла.

Зі сторінок альбому на неї дивилися різні люди. Дивні зачіски, сукні з мереживними комірцями, військові шинелі й кашкети, діти у смішних капчиках та кудлатих шапках, веселий дядько в майці і з акордеоном... Та ще більше в альбомі було фотографій воєнного Міста. Тут траплялися знайомі, але зовсім уже інші вулиці і площі, заводи, ринки, музеї, улаштовані під госпіталі, підірваний Хрещатик... В Тані серце стислося від цих кадрів з понівеченими будинками, театрами, церквами.

– Бідне Місто, – прошепотіла вона.

– Бідне... багате Місто, – погодився і не погодився водночас дідусь.

– Що ти маєш на увазі? – не зрозуміла Таня.

– Якби не кияни, ніколи після всіх цих бід наше Місто не стало би знову таким гарним, яким ти бачиш його сьогодні.

Все ж таки головне в кожному місті – це люди. А люди в нас хороші.

Таня вражено застигла над альбомом. Якось вона вже чула такі слова!

– Дідусю, – вигукнула вона, – хто тобі це сказав?!

– Ну, – всміхнувся дідусь, – по-перше, я сам собі це сказав.

А, по-друге, може, і в нас з тобою є спільні друзі. Я ж теж колись був маленьким і також умів чути й бачити трохи більше за дорослих. Але хай це буде нашою таємницею, домовилися?

– Домовилися, – прошепотіла Таня.

Цієї миті, саме цієї миті, якої не було вчора, не буде завтра, але яка була просто зараз, вона почувалася дуже щасливою.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

МІСТОРІЯ ОДНІЄЇ... І ЩЕ ОДНІЄЇ ДРУЖБИ

А вже наступного дня Тані Хорошун здавалося, що розмова з дідусем відбулася зовсім навіть не вчора, а колись дуже давно.

Стільки всього сталося звідтоді. Всього й не розкажеш одразу.

Таня стояла у своєму дворі. Жовте сонце пускало її у вічі своїх веселих зайців. Але на душі в Тані було щось незрозуміле.

– Привіт! – упав на асфальт перед нею воланчик.

– Здрастуй, – кинула вона його назад до дітлахів, які грали в бадмінтон.

– Якась ти невесела.

– Невесела, – погодилася Таня.

– А даремно, – сказало Місто. – Ти ж подивись, сьогодні: а) сонячна погода, б) липи зацвіли, в) у мене хороший настрій, і я не проти розважитися.

– Але є ще «г», – похмуро сказала Таня.

– Знаю, знаю, – перебило її Місто. – А також є ще всі інші літери, включаючи навіть і «я». Так от, я хочу, щоб цей день тобі надовго запам'ятався. А все інше – дрібниці.

– І що ми будемо робити? – спитала Таня.

– Пустувати, що ж іще.

– Пустувати?

– Ніколи не повірю, що ти не знаєш, що це таке, – посміхнулося Місто, здійнявши вітром легку куряву над асфальтом.

– І з чого ж ми почнемо? – нарешті всміхнулася Таня.

– Я думаю, з об'їдання.

– З чого? – перепитала дівчинка.

Звісно, Місто не відповіло. За мить все розцвіло кольоровими плямами перед її очима, замерехтіло швидкими проблісками вулиць, доріг, парків, будинків і дерев, й уже незабаром Таня Хорошун, замість того, аби стояти у дворі власного дому, опинилася в улюбленій цукерні.

Іноді, коли Таня довгий час добре себе поводи́ла, батьки приходили з нею сюди.

Дзинь! – лагідно бринів дзвіночок на вхідних дверях цукерні, і густий аромат ванілі, гарячого шоколаду й мигдалевого печива зустрічав нових відвідувачів.

– Вітаю! – одразу привітно всміхалася до Тані та її батьків господиня в білому фартушку.

– Що на вас сьогодні дивиться? Шоколадний кекс з кавовою помадкою, вершковий десерт з полуницями або, може, яблучні струdlі?

Таня притискала носом до скляної вітрини, в якій неспішно кружляли підсвічені ніжним світлом десерти, і на неї однаково привітно дивилися й повітряні-аж-прозорі тістечка, й товстобокі шматки вершкових тортів, й елегантні печивця з шоколадним крихтами.

І от тепер вона стояла посеред цієї, саме цієї прекрасної цукерні.

– В мене ж немає грошей, – раптом розчаровано згадала Таня.

– Пф, в мене теж немає грошей, – весело чмихнула паром кавоварка. – Але ти не хвилюйся, я тебе пригощаю. Ану, сідай швидше.

Невпевнено роззирнувшись, Таня присіла за один зі столиків. «Ой, що буде», – з тривогою подумала вона. Але цукерня була порожньою, ніхто на неї не дивився, і продавчиня за стійкою, здавалося, зовсім її не помічає.

«Дзззеньк!» – раптом з'явилася просто перед Танею тарілочка з величезним куснем запашного фруктового торта.

«Дззеньк, дззеньк, дззеньк!» – зараз же оточили її кілька блю-«Дззеньк, дззеньк, дззеньк!» – зараз же оточили її кілька блюдечок з тістечками і суничним морози-дечок з тістечками і суничним морозивом, склянка молочного коктейлю та ще й ціла коробка шоколадних медальйонів у кольоровій фользі.

– Ого! – тільки і спромоглася вимовити на це Таня.

– Пригощайся, – весело дзвякнула десертна ложечка.

Довго вмовляти не довелося.

– Смакота, – за кілька хвилин сказала щаслива Таня, витираючи серветкою залишки крему на обличчі.

– На здоров'ячко, – задоволено відгукнулося Місто.

Десь за стійкою весело брязнули склянки у вправних руках господині склянки у вправних руках господині кондитерської.

– Слухай, – раптом стривожилася Таня, – а це ж ми, мабуть, наробили тут шкоди?

– Не хвилюйся, в них цього добра навалом. А якщо серйозно, то невже ж навалом. А якщо серйозно, то невже ж таке Місто, як я, не може почастувати свою таке Місто, як я, не може почастувати свою подружку, як годиться?

– Спасибі тобі, – заусміхалася Таня.

Все ж таки, що не кажіть, а приємно бути подружкою такому Місту.

– Ну, що? Готова до наступного пункту нашої програми? – змовницьки запитало воно.

– Якого? – загорілися в Тані очі.

– Якого? – загорілися в Тані очі.

Цієї ж миті її закрутив знайомий Цієї ж миті її закрутив знайомий вихор, і не минуло й кількох се-вихор, і не минуло й кількох секунд, як раптом бризки води весело хлюпнули їй в обличчя.

«Де це я?» – не встигла й подумати Таня, як її вже понесла кудись донизу невідома сила.

– А-а-а! – зарепетувала во на чи то з переляку, чи з захвату і зненацька голосно шубовснула до бірюзової води, опинившись посеред басейну.

Виявляється, Таня перенеслася волею Міста до аквапарку!

– Ура-а-а! – відчайдушно вигукнула вона й весело ляснула долонею по воді, але знову ніхто навколо її не почув і не помітив.

Стрімголов видершись на іншу гірку, Таня плюхнулася з розгону до її пластмасового нутра, і нашу героїню знову закрутило звивистою кольоровою бовтанкою.

«Хлясь!» – вилетіла вона кулею до басейну і відчула себе настільки щасливою, наскільки це було можливо.

Так, досхочу плюскаючи, ляскаючи і бовтаючись у воді, Таня врешті навіть трішки втомилася.

Вона вилізла на бортик басейну, сіла й раптом помітила неподалік веселу зграйку дітей. Вони так само весело пустували у воді, вилазючи один одному на голови, плещучись і регочучи на весь аквапарк. Серед них вона раптом впізнала свою одно класницю. «Ей!» – гукнула до неї Таня, але, звісно, її ніхто не почув. «От і добре, – трохи сердито подумала вона. – Зате я можу робити, що мені тільки заманеться, і ніхто мені й слова не скаже».

Але чомусь гасати з гірок самій їй уже більше не хотілося.

– Ну що, навеселилася? – лунко прохляпали чийсь гумові в'єтнамки повз Таню.

– Звісно. Чудово покаталася! Дякую тобі, – поспішно відповіла вона.

– Щось ти дуже веселою не виглядаєш. Гм... Ну тоді тримайся! – захвилювалася вода перед нею.

– Але... – хотіла було щось сказати Таня, та вже звичні чарівні сили мерщій змішали все навколо – і водяну блакить, і барвисті боки гірок, і кольорові смужки чийхось купальників. Не встигла Таня й оком кліпнути, як аквапарк щез, а сама вона, суха, одягнена і навіть зачесана, опинилася посеред величезного іграшкового магазину.

– Мама! – враз мовила до неї велика лялька на полиці і кліпнула віями.

– Я тобі не мама, – фиркнула Таня.

Але її ніхто не почув, і все навколо раптом загуло, заторохкало, задзеленчало та заговорило до неї ляльковими голосами.

– Бери нас! Бери нас! – зашепотіли навколо м'які іграшки.

– Ні, мене! Мене! – задерикувато заблимав дитячий планшет.

– Чух-чух-чух, чух-чух-чу! Як захочеш, прокочу! – запихкали вагончики паротягу, кружляючи дитячою залізницею.

– Облиште ці вірші! Ми також не гірші! – цитьнули на них коробки з конструкторами.

– Ой! – взялася Таня за голову, відступаючи поміж полиць назад.

Але й там усе до неї тягнулося своїми пластмасовими рученятами і плюшевими лапами.

– Візьми нас! Візьми нас! Мене! – благали іграшки.

– Таню, хіба ти вже не бавишся – Таню, хіба ти вже не бавишся ляльками? – здивовано спитав її величезний слон добре знайомим голосом.

Таня зітхнула і подумала про Кікі, свою найкращу ляльку з чудовим білявим волоссям, з якою вона вже трохи соромилася бавитися і тому останнім часом ховала її у шафі. Лише іноді Таня діставала Кікі зі схованки, шила їй нову сукенку або просто по-іншому зачесувала та переховувала ляльку до нових зустрічей.

– Щось я, мабуть, зовсім постаріло. Вже й не знаю, чим догодити дитині, – зітхнуло Місто.

– Та ні, що ти! – гарячково вигукнула Таня.

– Тоді негайно вибери собі подарунок! А то в мене зараз тиск підвищиться.

Схвильована Таня пішла швидше вперед, роздивляючись все навколо, але подарунок все одно ніяк не хотів вибиратися. Тут було стільки чудових іграшок і, мабуть, їх було би так приємно мати. І все ж, і все ж...

Раптом Таня зупинилася посеред магазину.

– Місто? – покликала вона несміливо.

– Мм? – відгукнувся плюшевий ведмідь із сумними очима.

– Я люблю подарунки...

– Хто ж не любить подарунки.

– Але мені нічого не потрібно. Правда-правда. Я і так тебе люблю. Без будь-яких подарунків, – сказала Таня.

– Але ж це наша прощальна прогулянка, – розчаровано відповіло Місто, і все миттю розвіялося.

Таня Хорошун знову стояла у дворі свого дому. Тут так само, як і раніше, сліпучо сяяло сонце, співали птахи і пахло розквітлою липою. От тільки на душі в Тані було не зовсім радісно.

– Прощальна прогулянка, – повторила вона.

Тут, мабуть, варто ненадовго відволіктися і повернутися до того, що сталося з нашими героями напередодні.

...Отож увечері все почалося для Тані розмовою з дідусем, а завершилося сімейною нарадою, яку влаштував тато.

Після роботи він прийшов додому виснажений, але задоволений, та ще й із тортом у руках.

– Ти, жінко, став чайник! – суворо сказав він одразу з порога.

Мама спершу хотіла було обуритися, але раптом передумала, розсміялася і пішла на кухню.

– А ви, дівчатка, телефонуйте бабусі й дідусю, бо вода ж закипає швидко, – додав тато.

І такий він був при цьому дивний, що заінтриговані сестри лише перезирнулися, й Таня кинулася до телефону.

Вже незабаром родина зібралася за чаюванням.

– Дороженькі, – сказав нарешті тато, – розпочнімо нашу чергову нараду Хорошунів. Що маємо на порядку денному?

– Здається, це ти все затіяв. Ти і починай, – мовила мама.

– В такому разі, перш за все я хочу поділитися з вами своєю радістю, – втомлено усміхнувся тато. – Сьогодні мені пощастило врятувати життя одному відчайдухові. І це, знаєте, надзвичайно приємне відчуття.

– Супер! – зраділа Таня, згадавши про бідного пса, що опинився на татовому операційному столі.

– Але це ще не все, – продовжив тато. – Сьогодні ж таки мені хотілося б повернутися до нашого сімейного суду над іншою легковажною особою й реабілітувати її добре ім'я.

– Толику, ти про що? – здивувалася бабуся Оля.

– Я думаю, – урочисто сказав тато, – що дехто вже повністю відбув своє жорстоке, але справедливе покарання. Таню, – звернувся він до доньки, – мені здається, ти достатньо усвідомила свою провину. А оскільки ти добре себе поводи́ла протягом цих кількох тижнів, думаю, саме час лишати місто і вирушати на відпочинок. Пам-па-ра-рам!

І з цими словами тато радісно дістав з кишені якийсь кольоровий буклет та помахав ним перед усіма присутніми.

– Путівка до дитячого табору! На море, – роздивилася мама.

– На дві зміни, до кінця літа, – із задоволенням підтвердив тато.

– Чудово, – зраділа бабуся.

– Круто, – погодилася Софійка.

Дідусь Женя лише весело крякнув. А Таня... Всі повернулися до неї і нарешті помітили, як в неї тремтить підборіддя.

– Таню, ти що, не рада? – розгубилася мама.

Але Таня вже не змогла стримувати сльози і кулею вилетіла з-за столу до своєї кімнати.

Так соромно, як тепер, їй ще ніколи не було! Таня кинулася на ліжку й нарешті гірко розплакалася. Їй раптом стало дуже шкода тата; мабуть же, вибирав для неї путівку якнайкращу, хотів зробити приємне. А мама... Як вона світилася від радості, як усміхалася... І от тепер, тепер...

Таня довго плакала, плакала, а коли нарешті проплакалася і підвела голову, то побачила біля себе свою сім'ю. Всі вони – і мама, і тато, і бабуся, і дідусь, і навіть Софійка – дивилися на неї співчутливо та схвильовано, але ніхто ні про що не запитував.

– А знаєте, – різко сіла на ліжку Таня і зрозуміла цієї ж миті, що їй про все доведеться розповісти без якихось там запитань. – Мені не можна давати ніякої путівки! Мені не можна її давати, тому що...

І Таня все розповіла. Все-все. І про старовинний будинок, і про екскаватор, і про машину з тортами, і про подорож на телестудію, і про Десятинну церкву, і про товстих начальників, і про зйомки в кіно, і про маленьку дівчинку, в якої не було ні мами, ні тата, і про багато інших пригод у Місті.

Таня довго говорила, не даючи нікому можливості докинути ані слова. Правду кажучи, ніхто й не намагався. Всі уважно слухали, охали, швидко презиралися, але мовчали. Нарешті Таня замовкла теж.

Повна тиша повисла в кімнаті. Всі не знали, що сказати.

– Таню, – нарешті мовив тато. – Таню, а ти молодець.

Не повіривши своїм вухам, Таня підвела голову.

– Я можу це повторити ще раз, – спокійно підтвердив тато. – Мабуть, ти все ж таки молодець. Кожен з нас безліч разів помиляється, але не кожному вистачає духу визнати це.

– То Таня все ж поїде до табору? – несміливо спитала мама.

– Поїде. Цього разу поїде. Але, думаю, з осені наші родинні правила поведінки доведеться трохи відкоригувати.

– Ура!

Тата вже ніхто не слухав. Це був чудовий вечір. Вся родина Хорошунів мала надзвичайно піднесений настрій. Щоправда, тато з мамою все ж таки мали серйозну розмову на кухні.

– Що за вигадки, вся ця неймовірна дружба з... містом, – схвильовано шепотіла мама.

– Як би там не було, а, проте, в голові у неї явно проясніло, – тихо заперечував тато і смикав себе за борідку.

В той же час у кімнаті велася інша бесіда.

– Хороші в тебе друзі, – по-доброму кепкувала Софійка з Тані. – А твій... ммм... впливовий друг не міг би допомогти мені скласти вступні іспити?

– Це що за вибрекеньки! – обурилася бабуся Оля. – Треба покладатися на власні сили. І не займай дитину, кожен має право на фантазії.

Тільки дідусь Женья нічого не сказав. Але вже пізно ввечері, перед тим, як іти додому, він підійшов до Тані і мовчки погладив її по голові.

Як би там не було, але їхня і тільки їхня таємниця лишилася нерозкритою...

І от тепер Таня стояла у своєму дворі, прощаючись з Містом перед довгою розлукою до осені.

– Ти, давай, зберися, – хвилювалося над нею листя великого каштана. – Попереду у програмі ще відвідини розважального комплексу, музею води, крамнички зі ста видами морозива, потім – екскурсія за лаштунки цирку і...

– Дякую тобі ще раз за всі твої чудові подарунки! – поспішно перебила Місто Таня. – Але, мабуть, в мене просто немає сьогодні настрою для розваг.

– Може, річ у тім, що в тебе просто нема хорошої компанії? – дзвінко вдарився баскетбольний м'яч у сітку неподалік від неї.

Таня повернула голову й побачила Марка Захарченка. Всі інші діти кудись розбіглися, і він грався з м'ячем на майданчику сам-один.

– Що ти, – заперечила Таня. – Мені з тобою дуже весело.

– Не сумніваюся, – сказало Місто. – Але я вже старе луб'я, як не крути. Хочеш, можемо взяти з собою цього малого?

– Та ну, – почервоніла Таня. – От іще.

Все ж вона повернула голову і зауважила, як Марко забрав свого м'яча та повільно пішов з майданчика. Може, й, дійсно, було б непогано запросити його з собою. Але ж тоді в неї не буде її таємниці...

– Ти роби, як хочеш, – загуркотіли голуби біля лавки, дзюбаючи залишки чиеїсь булки, – але, як на мене, гріш ціна будь-якій радості, якщо нею ні з ким поділитися. Можеш повірити мені, такі великі міста, як я, дещо знають про самотність.

– Ей, Захарченко! – несміливо гукнула Таня, але той її не почув. – Марко-о! – крикнула вона гучніше, і хлопець повернувся.

– Чого тобі? – підійшов він ближче і глянув на неї спідлоба.

– А хочеш, – зібралася з духом Таня, – а хочеш дізнатися щось дуже-дуже цікаве?

– Залежно, що.

– Та ти послухай! – махнула рукою Таня і заторохтіла.

У той же час десь далеко дзвінким гудком засигналила машина, інша відгукнулася, і вони надовго засперечалися посеред вулиці, немов дві лайливі торговки. В куцах акації затьохкало молоде пташеня, але злякалося власного голосу і замовкло.

Сусідка Валентина вийшла з під'їзду із сапкою в руці, немов справжня селянка, та попрямувала до вуличного квітника. Голос веселої радіоведучої з чийогось вікна сповістив, що в місті настала одинадцята година дня. Саме тоді в місті відбувалося стільки всього цікавого. Особливо для тих його мешканців, які уміли побачити й почути хоч трішечки, зовсім трішечки більше за інших.

РАДІЙ ПОЛОНСЬКИЙ

ТАЄМНИЦЯ КРАЇНИ СУНИЦЬ

СОНЯЧНИЙ ЗАЙЧИК ДАЄ ПОРАДУ

Чи ви чули коли-небудь, як розмовляє сонячний зайчик?

Чи траплялося вам збирати суниці в різьблену гуцульську скриньку?

Авжеж, ні. Бо інакше б ви пережили такі самі незвичайні пригоди, як Антошка і його друзі.

А все почалося дуже звичайно. Після сніданку Антошка підійшов до піонервожатої Ліни Стьопівни і сказав:

— А можна, ми підемо в ліс на розвідку?

— Хто це — ми?

— Це, звичайно, я, Денис і Лариска.

— А що ви там шукатимете?

— Ми? Суниці. Ми знайдемо суничні місця, а тоді покажемо всім.

Ліна Стьопівна трохи повагалася, а тоді погодилась. Вона тільки попередила:

— Я надіюсь на тебе, Антошо. Ти вже великий і розумний, і ти не забудеш, що до обіду ви маєте повернутися. Глядіть, не заходьте далеко!

Дениско взяв із собою білу чашку. Лариска — маленьку мисочку, а Антошка забіг до піонерської кімнати і забрав звідти порожню гуцульську скриньку. Бо вирішив назбирати ягід більше за всіх.

І скоро червона футболка, картата голуба сорочка та жовте платтячко маяли серед дерев і кущів, над ледве помітною лісовою стежкою.

Суниць усе не було. Але Антошка вперто простував у хащу. Його кирпатий ніс і гостре задерте підборіддя були націлені вперед. І стрішка волосся над лобом теж була туди націлена.

— Не журіться, — сказав він. — Ще трошки — і неодмінно знайдемо! А заблукати в цьому лісі не можна. Він зовсім маленький, а навколо стоять села.

Дениско зітхнув. Сонячне проміння падало крізь віти на його рожеві вуха, і вони світилися, наче ліхтарі.

— Я думаю, що треба вернутися. Може, їх у цьому лісі зовсім нема, тих суниць.

А Лариска сказала:

— Хлопчики, не сперечайтесь. Ми ще трошки пошукаємо, а тоді повернемось. — Її тонесенькі кіски з червоними бантиками, ніби крильця, лагідно тріпнулися.

— Ура! — зрадів Антошка.

Діти опинилися край невеличкої галявини. Вона вся була вистелена суничним листям. Під кременним дубом блищало крихітне джерело. Дзеркальце води відкидало дітям в очі сліпучого сонячного зайчика.

Дениско і Лариска одразу впали навколішки і заходилися нишпорити попід листям. Антошка підійшов до джерела, щоб напиться, і звідси побачив, що сонячний зайчик тепер спокійно сидить на старому ясеневому стовбурі. Хлопчик схилився і пальцем скаламутив воду, але зайчик навіть не ворухнувся.

Антошка здивувався. Він підійшов до стовбура і накрити сонячну пляму долонею. Зайчик хутко вислизнув з-під його руки і перестрибнув вище. Хлопчик звівся навшпиньки і знову накрити зайчика. А той пересунувся ще вище.

От так-так!..

Антошка обернувся до друзів. Розгублена Лариска стояла посеред галявини і показувала крихітну ягідку.

— Оце і все, — сказала вона ображено.

Дениско знайшов лише дві ягідки, та й ті зелені. Він сів на траву, перекинув чашку в рот і сказав:

— Я собі думаю: от коли б знайти галявину, щоб на ній було більше ягід, ніж листя!

Лариска зітхнула:

— Аякже, знайдеш!.. Нам треба йти у табір. Хлопчики, де наша стежечка?

— До всього треба підходити по-науковому, — зауважив Дениско. — Коли ми стали на галявину, нам у вічі світив сонячний зайчик. Он бачиш, він сидить на клені. Значить, там і стежка.

— Він сидить на ясені, — сказав Антошка.

— Ні, на клені.

Антошка озирнувся. Зайчик і справді був тепер на корі густого клена.

— Хлопчики, не сперечайтесь, — промовила Лариска. — Коли ми сюди прийшли, він сидів на отій старій груші. Я бачила.

— Він сидів на ясені.

— На клені!

— На груші!

— Ой, дивіться, він перескочив на березу!..

Діти змовкли. Тільки тут вони помітили, що галявина дуже тісна. Дерев та куці оточили їх зеленою стіною. Листя байдуже ворушилося над головами. В хащі було темно і моторошно.

Антошка навмисне голосно промовив:

— Нам нема чого боятися! Цей ліс маленький.

Німа лісова тиша насунулася на дітей. Вони збилися до купи і побралися за руки. Вони не зводили очей з таємничого сонячного зайчика, що вже перестрибнув на стовбур молодого дубка.

— А може, це просто сонце пересунулося на небі... — стиха вимовив Антошка.

Дениско прошепотів:

— Ні, сонце так швидко не може...

— Мені страшно!.. — ледве чути зойкнула Лариска.

Сонячний зайчик стрибав із стовбура на стовбур і щораз більше наближався до них. Навіть хоробрий Антошка міцніше стискав руки друзів...

І тут зайчик заговорив. Ніхто пізніше не міг пригадати його голосу, отож і я не можу оповісти, який він був. А сказав зайчик таке:

— Не бійтеся мене, діти! Ви б хотіли знайти галявину, де суниць більше, ніж листя?

— Хо... хотіли б... — відказав Антошка.

— Є така країна, де суниці ростуть на кожному кроці і зовсім не ховаються під листя. Я б міг вас туди провести.

Діти нишком перезирнулися. Антошка для сміливості набрав повні груди повітря і спитав:

— А це далеко?

— Ні, це близько, — всміхнувся зайчик. — А ви знаєте дитячі лічилки?

Антошка знизав плечима:

— Чи ми маленькі?

— Трошки знаємо, — зважився Дениско. — Не багато, а так собі.

Тут подала голос Лариска, бо пересвідчилась, що сонячний зайчик не страшний:

— Я знаю багато! Я люблю лічилки, і це мені не соромно. Я ж тут найменша...

Зайчик задоволено блимнув:

— От і добре. Спіймайте мене до скриньки і скажіть таку лічилку:

Раз, два, три, чотири, п'ять —

Вийшов зайчик погулять.

Що нам діять, що робити?

Треба зайчика зловити!

Будем знову рахувать:

Раз, два, три, чотири, п'ять!

По цих словах треба зачинити скриньку. Та дивіться, щоб я був у ній! Бо нічого не вийде.

Антошка задумливо провів долонею по своїй жовтій стрішці. Йому давно хотілося, щоб волосся завершило назад, як у дорослого. Він спитав:

— А як ми звідти повернемося?

— Так само просто. Коли назбираєте суниць скільки схочете, — прокажіть ту саму лічилку з кінця. І відчиніть скриньку. Я вистрибну, а ви опинитесь на цій самій галявині. Запам'ятайте: від кінця до початку!

Лариска похилила голову і спідлоба зиркнула на Антошку: "Ну?"

Хлопчик навіть розсердився:

— Що — ну? Рушаймо — і ніяких "ну"! Це ж справжня таємнича пригода!

— Куди ж ти збиратимеш суниці, як у скриньці буде зайчик?

— Байдуже! Скину футболку, вона ж у мене червона. І назбираю цілий мішок!

Дениско ворухив губами і скуб собі вухо.

— Ти що там бурчиш?

— Не заважай. Повторюю лічилку з кінця:

Раз, два, три, чотири, п'ять —

Будем знову рахувать.

Треба зайчика зловити!

Що нам діять, що робити?

Антошка відчинив гуцульську скриньку і наставив її на сонячного зайчика. Той весело підморгнув і опинився насподі. Антошка проказав:

Раз, два, три, чотири, п'ять —

Вийшов зайчик погулять.

Що нам діять, що робити?

Треба зайчика зловити!

Будем знову рахувать:

Раз, два, три, чотири, п'ять!

І зачинив скриньку. Зайчик залишився всередині.

Діти озирнулися. Це вже була не та галявина. А дуже велика, простора, оточена високими кучерявими деревами. Листя було яскраве, наче мокрі акварельні фарби.

А вгорі було таке саме яскраве небо, і по ньому пливли хмарки, точнісінько як клаптики вати.

Діти глянули під ноги.

— Ура! Це справжня Країна Суниць!

Соковиті червоні ягоди вкрили геть усю галявину, аж листочків не було видно.

Антошка ще не встиг скинути своєї червоної футболки, як його друзі одне по одному вигукнули:

— Повна чашка!

— Повна миска!

Не думайте, що Антошка був такий маруда і завжди від усіх відставав. Але ж він мав пильнувати скриньку, щоб вона часом не випустила зайчика.

Поставивши скриньку на землю, він стягнув футболку. Лариска міцними нитками поперев'язувала комір і рукави. Тепер друзі мали доброго мішка.

Та не встигли вони виконати його й наполовину, як позад них почулося шарудіння.

ОДНОВУСИЙ І БІЛА ВОРОНА

Під деревом стояв дивний дядько. Довгий і худий, як стовп. Голова велика, як казан. Маленькі оченята з-під зелених брів ковзали по дітях.

Та не це було дивне. Дивне було те, що під круглим, як бараболя, носом у нього ріс тільки один вус. З правого боку. Та який! Довгий-довгий та тонкий, наче мотузка. Він петлею звисав до пояса, ніби аксельбант на старовинних мундирах. А кінець перекинута через плече.

Вус був рудий.

Діти і однобусий дядько мовчки дивилися одне на одного. Лариска підійшла до Антошки, схопила його за руку і прошепотіла:

— Я боюся... Кажі лічилочку, вертаймося швидше додому!

Дениско за своєю звичкою смикав вухо. Антошка мужньо чекав, що буде далі.

— Ви хвальки? — спитав дядько.

— Чого це ми хвальки? — образився Антошка. — Звичайні собі діти. Піонери.

— Я ще не піонерка, — шепнула Лариска.

— Скоро будеш.

Дядько зняв кінчика вуса з плеча, щось на нього намотав і розглянувся довкола. Дітям навіть здалося, що він хоче йти. Аж ось погляд його впав на гуцульську скриньку. Дядько здригнувся і ступив уперед.

Антошка підняв скриньку і притис до грудей. Лариска міцніше стисла його руку.

— То ви, мабуть, нетутешні? — запитав дядько якимось дивним тихим голосом.

— Ні. Ми з піонерського табору.

— А що таке — піонерський табір?

Діти зирнулися і знизали плечима. Але дядько й не чекав на відповідь. Він зробив іще один крок, знову закинув рудого вуса за плече і спитав:

— А як же ви повернетесь додому?

— У нас є лічилочка-поверталочка! — вихопилась Лариска.

Дядько був не такий уже й страшний, аби лиш звикнути до його довгого вуса і зелених брів.

— А що ви тут робите?

— Збираємо суниці.

— Для кого?

— Для дітей.

Очі дядька прикипіли до скриньки. Він спитав:

— А що у вас... там? Суниці?

Дениско застережливо зиркнув на Антошку й Лариску і насупився. Але ті сказали разом:

— Сонячний зайчик!

— Не може бути! — скрикнув схвильовано дядько.

— То ми, по-вашому, брехуни? — знову образився Антошка. Дядько здивувався:

— Хіба ви ніколи не брешете?

— Ніколи, — твердо відказав Дениско. І вуха його знову запалали ліхтариками.

— Майже ніколи, — мовила Лариска і опустила очі.

Антошка всміхнувся просто в лице незнайомцеві:

— А чого б це ми вам брехали? Ми вас не боїмося.

— Мене й не слід боятися, — задоволено сказав дядько. — Я добрий. А зайчика у вашій скриньці нема.

— Нема? — Антошка націлив на дядька своє підборіддя і стрішку. — Може показати?

— Антошко!.. — діти обіруч ухопили товариша. — Не можна! Зайчик вистрибне — ми не зможемо повернутися!

— Ну, я вірю, вірю, — сказав однобусий. — Зайчик то й зайчик. — І він пронизливо свиснув. Десь у гущавині залопотіли крила, і ось над галявиною закружляв великий птах. Він, як планер, плив у повітрі і дивився вниз.

А потім сів однобусому на плече.

Це була біла ворона.

Діти ще ніколи не бачили білих ворон, тільки чули про них у прислів'ях. Вони здивувалися. Антошка спитав:

— А хіба білі ворони бувають?

— Сядьмо... — припросив дядько і перший сів під деревом. — У Країні Суниць буває все.

Діти посідали навколо нього. Ворона на дядьковому плечі переступала з ноги на ногу і пильно дивилася на дітей червоними очима. Антошці навіть здалося, що вона зараз заговорить.

— Ви хто? — обережно спитав Дениско.

— Лісник. Господар цього лісу. Тут усі звірі і всі рослини мене слухаються і роблять усе, що я накажу.

— Не може бути! — сказав Антошка.

— То що ж я, по-вашому, брехун? — підняв дядько зелені брови.

Діти знітилися. Однобусий кивнув:

— Нічого, я не ображаюсь. Я дуже люблю дітей. У мене своїх немає, і через це я страшенно люблю чужих дітей. І вас я люблю страшенно. Не вірите?

Лариска вірила, Дениско не вірив, а Антошка вагався — вірити чи не вірити. І через це всі троє промовчали.

— У нас тут дуже багато суниць, — вів далі дядько. — І їх зовсім не треба збирати. Вони збираються самі.

— Та ну? — у Лариски спалахнули очі.

— Кажіть, — кинув недовіжливо Антошка. — Ми не такі маленькі, як вам здається. Я вже перейшов до четвертого класу.

Дениско серйозно зауважив:

— Я думаю, нам час додому.

Ворона знову переступила з ноги на ногу і дзвобом торкнула дядька за вухо. Той схопив свого вуса і почав його розгойдувати.

— Як це — додому? — здивувався він. — Хіба я можу відпустити вас без суниць!

— Нічого, ми вже трошки нарвали.

— Нарвали! — дядько сплеснув долонями, а біла ворона раптом засміялася скрипучим, як старі ворота, голосом.

У дітей мороз пробіг поза шкірою. Антошка міцніше притис до себе скриньку і вже розтулив губи, щоб сказати лічилочку-поверталочку. "Раз, два, три, чотири, п'ять — будем знову рахувать..."

Дядько погладив ворону по голові.

— Не бійтеся. Тут ще не такі чудеса бувають. А наша біла ворона — дуже добра жінка. Вона вміє співати і танцювати.

Антошці закортіло довідатись, які ще дива бувають у Країні Суниць.

— Чом у вас тільки один вус? — спитав він.

Дядько погладив отою рудий мотузок, і очі його засвітилися сумом. Він пояснив:

— Другого вуса мені відкусила відьма.

— Тут і відьми бувають? — зойкнула Лариска.

— Була одна. Але ми її вже давно перевиховали. Вона тепер зробилася добра і щодня робить для дітей солодкий сунічний мус.

Ворона розтулила дзьоб і промовила приємним жіночим голосом:

— Діточки, коли ви хочете повернутися додому з суніцями, проспівайте співаночку, якої я вас навчу. Поки ви співатимете, сунічки збиратимуться.

Діти перезирнулися. Біла ворона, помітивши їхнє вагання, злетіла з дядькового плеча і сіла серед галявини. А далі зиркнула на дітей червоними очима — і почала танцювати.

Це був дуже кумедний танок. Ворона стрибала на одній нозі, потім на другій, крутилася, сплескувала крильми, перекидалася через голову, а раз навіть стала на дзьобі і смішно дригала вгорі ногами.

Діти аж покотилися зо сміху.

Підбадьорена ворона ще й заспівала:

Ой іду я лісом, лісом

За ведмедем і за лисом!

Діти зацікавлено оточили ворону. Нараз вона спинилася:

— Ну як? Чи хочете вивчитися моєї співаночки?

— А суніці самі полізуть у футболку? — перепитав Антошка.

— Пострибають!

Дядько стояв під деревом і всміхався. І все дивився на різьблену скриньку.

— Я згоден! — крикнув Антошка. — Давайте, тітко, свою співаночку!

— Ви наготуйте, куди стрибати суніцям, — порадила ворона, — та й до діла. Висипте оте, що назбирали, то все дрібне. До вас стрибатимуть найсмачніші суніці! Найкращі!

Діти так і зробили.

— Я заспіваю, а ви підспівуйте: "Та й я! Та й я!"

Увага! — і біла ворона знову почала танцювати і виспівувати:

Ой іду я лісом, лісом

За ведмедем і за лисом!

Та й я! Та й я!

Діти підспівували "Та й я!", а самі озиралися. Навколо творилися дива: найбільші суніці зривалися з місця і цілими роями, як бджоли, сипалися в чашку і миску і в Антошину футболку.

Стало так весело, що друзі й собі почали пританцювувати. Навіть Антошка забув, що він уже перейшов до четвертого класу, і, наче первачок, стрибав на одній ніжці і дзвінко-дзвінко кричав: "Та й я!" Навіть розсудливий Дениско перестрибував з ноги на ногу і, сміючись, підспівував: "Та й я! Та й я!" А вже про Лариску нема що й казати!

Йду за вовком і за зайцем

Та втішаюсь гарним танцем!

Та й я! Та й я!

Антошка підстрибав до дядька і протяг йому скриньку:

— Подержіть, будь ласка!

І повернувся до гурту.

А як стану я до танку,

Заведу мерщій співанку.

Та й я! Та й я!

Забуваночку співаю,

Поверталку забуваю!

Та й я! Та й я!

Тут тільки Антошка спам'ятався і аж затулив долонею рота. Та вже було запізно. Ворона злетіла і зареготала голосом скрипучим, як сто старих воріт: "Прррощавайте, діточки!"

Друзі озирнулися. Дядька не було. Тільки з гущавини чулася його швидка хода.

— Скринька!.. — скрикнув Антошка. — За мною!

Але ж скриньку треба знайти!

Вони бігли лісовою гущавиною, і їм здавалося, що віти самі дають їм дорогу. Бо ані одна не зачепила за обличчя.

Бігли так довго, що врешті геть знеслились. Найбільше Лариска. Тяжко дихаючи, вона впала на траву і розкидала руки.

В лісі тихо. Ніщо ніде ані шерхне.

— Лісник! — покликав Антошка. — Лісник, де ти є?! Віддай нам скриньку! Там наш зайчик!

Тиша.

— Лісник!.. Ти ж казав, що любиш дітей!..

Тиша.

— Дядечку! Одновусенький! — надривався Антошка. — Ми ж без скриньки не вернемось додому!.. Ти мене чуєш?

Тиша.

Дениско промовив:

— Він не озветься. Я думаю, що він усе це із вороною влаштував, щоб викрасти скриньку.

Лариска підвелась, і друзі побрели назад, на суничну галявину.

А там сиротливо лежала Антощина червона футболка, повна найкращих, найсмачніших, найчервоніших суніць. І так само сиротливо стояли повна біла чашка і повна мисочка.

Діти стомлено посідали.

— Хто пам'ятає лічилку-поверталку? Ану, Дениску...

Той смикнув себе за вухо, насупився і пробурмотів:

Раз, два, три, чотири, п'ять —

Вийшов зайчик погулять.

Враз мисливець вибігає...

— Там не було про мисливця, — перебив Антошка.

— Не було, — ствердила Лариска. — Там тільки треба було все починати з кінця.

Дениско зітхнув і знову забурмотів:

...Прямо в зайчика стріляє,

Враз мисливець вибігає,

Вийшов зайчик погулять...

— Про мисливця не було! — крикнув Антошка.

— А ти не кричи! Не було, не було... Сам тепер згадуй, як там було!

Дениско змовк. Лариска прошепотіла:

Раз, два, три чотири,

Кицьку грамоти навчили...

— Про кицьку не було! І лічилося до п'яти! Ех ви, — Антошка махнув рукою і з'їв суничку. — Не можете...

— А ти можеш?

Антошка подумав і почервонів:

— Ні. І я не можу.

Дениско похмуρο сказав:

— Ти нас міг тільки сюди завести. А вивести вже не можеш. Герой!..

— Ніхто не примушував боягузів зі мною ходити! — сказав Антошка: — Нам тільки треба дістати собі назад скриньку — от і все.

— Як ти її дістанеш?

— Вона у лісника. Я тебе питаю: ми можемо знайти живу людину, коли знаємо, хто вона така? Можемо. І нема чого тут нюньки розпускати!

— Ну, знайдеш ти лісника! — запально відказав Дениско. — Я б ще хотів подивитися, як ти у нього відбиратимеш скриньку. Та нехай уже. Уяви, що ти її відібрав. А далі? Без лічилки-поверталки все одно нічого не вийде.

— Згадаємо.

— Якби ви не горлали за вороною співанку-забуванку, то може б і згадали.

— А ти не горлав?

— Я не хотів.

Антошка підхопився від обурення:

— І з таким боягузом і канюкою я дружив три місяці! Хочеш все на мене звернути? Звертай! Ми з Ларискою підемо шукати скриньку і дорогою будемо згадувати лічилку. А ти сиди під деревом, їж суниці і скигли.

— Я такого не казав!

— Ти казав, що скриньку шукати не треба!

— Не казав!

— Лариско, він таке казав?

— Він... — дівчинка не хотіла нікого образити. Вона не любила, коли хтось свариться.

— Він... він казав трішечки так, а трішечки не так...

Дениско так смикнув себе за вухо, що аж скривився. Обурено глянув на Лариску:

— Казав, не казав! Справжня людина повинна мати свою думку! Казав, не казав!..

Антошка висипав із футболки суниці, одягнувся і глянув на небо. Швидко поночіло.

Всі мовчали. Всі розуміли, що сьогодні вирушати на пошуки не варт. І всі дуже хотіли їсти.

Залопотіли крила. Діти глянули вгору. На гілку сіла сорока-білобока, з цікавістю подивилася униз і спитала:

— Це у вас була скринька?

— У нас. Ти знаєш, де вона?

— Я знаю все, я знаю все! — похвалилася сорока і смикнула своїм довгим хвостом. — А що ви тепер робитимете?

— Скажи, де наша скринька, тоді ми вирішимо, — обережно відказав Антошка.

Сорока-білобока задерла хвіст, пильно на нього поглянула і прострекотала:

— Вашу скриньку спершу ніс дядько, а як він вийшов із лісу, зверху злетіла біла ворона, взяла скриньку у дзьоб і полетіла геть.

— Куди?

— Далеко-далеко! На той кінець Країни Суниць. Ви її зроду не знайдете! Ага!.. А тепер кажіть, що ви робитимете?

Ніхто не відповів. Сорока ще трохи побазікала, сподіваючись вивідати якусь новину, та й полетіла розчарована.

Діти зніяковіло мовчали. Як і слід було чекати, першою не витримала Лариска.

— Хлопчики, — сказала вона, — давайте помиримось.

Антошка і Дениско з-під лоба переглянулись і промовчали.

— Га, хлопчики? — жалібно повторила Лариска. — Давайте помиримось і будемо вечеряти!

— Суницями? — похмуро спитав Антошка. — Я й так ними ситий.

— Ну все одно! — Лариска пожвавішала. — Ну, давайте!.. Га? Ну, я знаю гарну лічилочку-помирилочку. От послушайте:

Мир-миром,

Пироги, з сиром,

Варенички в маслі,

Ми дружечки красні.

Поцілуймося!

Хлопці глянули один на другого. Їм дуже захотілося поцілуватися, але вони соромились. А Лариска — ні. Вона поцілувала спочатку Дениска, а тоді Антошку. Антошка почервонів і витер щоку рукавом. І пробурмотів:

— Телячі ніжності...

Але враз усім відлягло від серця.

— Що це? — вереснула Лариска.

Вона дивилася на мисочку й чашку. Там було повно гарячих запашних вареників. По них стікало розтоплене масло.

Всі троє ковтали слину.

— А он іще... — сказав Дениско.

Просто на траві лежала купка свіжих пирогів. Дівчинка розломила одного. Він був із сиром.

— Що за okazія? — пробурмотів Дениско. І замість того, щоб смикнути себе за вухо, схопив вареник, відкусив шматочок, і його рот сам собою розплився у щасливу усмішку:

— З м'ясом!

Це була пишна вечеря.

Коли було з'їдено всі до одного вареники й пироги, згадали про суниці. Ягоди в цій країні були соковиті й солодкі.

— Мені на животі хоч марші грай, — Антошка ліг на спину.

Дениско теж ліг:

— А що, коли цю вечерю підкинули вороги?

Всі змовкли, вражені. Навіть Дениско був вражений своєю здогадкою. Всі почали прислухатися до себе.

— Хлопчики, у вас ще нічого не болить? — тихо спитала Лариска.

— У мене болить душа, що нас так одурили, — відказав Антошка.

— У мене болить вухо, — додав Дениско.

Лариска зітхнула.

— Душа і вухо — це нічого, — мовила вона. — Душа від кривди болить, а не від вареників. А вухо тому, що Дениско його насмикав. А от у мене нічого не болить...

Ще помовчали. А тоді Дениско засміявся.

— Ти чого?

— Це ніякі не вороги. Це — лічилка. Ви ж пам'ятаєте, про що нас питав сонячний зайчик? Чи ми знаємо лічилки. Мабуть, у цій країні лічилки мають велику силу, от що я думаю.

Антошка схопився і замахав руками.

— Ура! Ми переможемо! Лариско, ти всі лічилки знаєш?

— Мабуть, не всі...

— Ну — хороші знаєш?

— Знаю...

Дениско мугикнув:

— Я не думаю, що на світі є лічилки, які б повертали дітям украдені гуцульські скриньки.

Лариска трохи подумала і сказала:

— Ні, такої лічилки нема.

— Ану я спробую, чи воно й справді... — І Антошка, присівши, проказав:

Котилася торба

З великого горба,

А в тій торбі

Хліб, паляниця.

З ким захочеш,

З тим поділися!

З малого горбочка на краю галявини одразу покотилася весела квітчаста торба. І підкотилася просто до Антошиних ніг. Він її швиденько розв'язав і урочисто підняв над головою буханець сірого хліба і високу білу паляницю.

Діти довго галасували, аж поки з-під куща не почувся сердитий тоненький голосок:

— Що за гвалт?

То був їжак.

— Пробачте, — сказали діти і змовкли. Вони не уявляли, про що можна розмовляти з їжаком.

Звірок поволі обвів усіх оченятами.

— Ви хвальки?

Так само починав розмову і одноусий.

— Ми не хвальки! — різко відказав Антошка.

— А хто ж ви?

— А вам яке діло?

— Ви чужі?

Лариска відповіла:

— В цій країні ми справді чужі. Але ми охоче повернулися б додому, коли б могли...

— А чому ж ви не можете?

— У нас украли скриньку.

— У вас була скринька? — їжак враз настобурчив усі свої голки і позадкував під кущ.

— Була...

— Різьблена?

— Різьблена. Гуцульська.

— Де вона, кажіть же швидко!

Антошка махнув рукою і повернувся спиною до їжака. Він пробурмотів:

— У цій країні всі з розуму звихнулися на гуцульській скриньці. — І кинув їжачкові через плече: — У нас її вже вкрали, так що не хвилюйтеся дарма.

— Хто вкрав? — тихо спитав їжак.

— Одноусий.

— Я так і знав. А біла ворона з ним була?

— Була.

— Я так і знав, — їжачок відзадкував ще глибше під кущ і скрушно забурмотів: — Ой, буде лихо, буде біда, буде лихо... Краще б ви сюди не приходили.

— Кому буде лихо? — спитав нервово Антошка.

— Всім буде лихо. — Зашаруділа трава, і все стихло. Їжак пішов.

Ніч і ранок

— Я думаю, що з нашою гуцульською скринькою пов'язана якась небезпечна таємниця, — висловився Дениско.

— Всі так думають! — озвався Антошка.

Лариска обмацала горбок, з нього допіру скотилася торба.

— Хлопчики, тут м'яка трава. Ляжмо спати під цим горбочком.

Дітям ще ніколи не доводилося спати так далеко від рідних і друзів, а тим паче — просто неба на траві, без ліжок і ковдр.

Вклялися рядочком, лягли на бік. Антошка обійняв Дениска. Дениско обійняв Лариску, а дівчинка скоцюрбилася, підтягла коліна до підборіддя і завмерла. Але за хвилину вона прошепотіла:

— Хлопчики, ви спите? Мені страшно скраю...

Тоді вони лягли інакше. Антошка обійняв Лариску. Лариска обійняла Дениска, а Дениско скоцюрбився і підтяг коліна до підборіддя. Йому теж було страшно, але він нічого не казав.

Так діти й поснули. Найтепліше й найзатишніше було Ларисці. Коли всі троє намулювали собі один бік, сонний Антошка командував: "Перевертаймося!" І вони переверталися на другий. А Лариска однаково залишалася між хлопчиками.

Антошка перший розплющив очі. Просто перед його носом стояла сунічка. Вона була блискуча, наче вкрита лаком, із жовтими цяточками. На ній сиділа краплина роси. Вона здавалася зеленою. Та коли Антошка придивився, він зрозумів, що краплина була звичайна. То в ній відбивалися зелені дерева. Їхні верхівки вже золотили сонце.

— Вставайте! — гукнув Антошка на весь голос.

Кілька білочок на вітах з переляку шугануло врозтіч. Дениско і Лариска посхоплювалися на ноги. Дівчинка довго терла свої великі очі кулачками і нічого не розуміла. А Дениско відразу пригадав усе. Він зітхнув і сказав:

— Якби встати раніше. А то втрачено цілу годину по сході сонця.

Лариска стояла під деревом спиною до хлопців. У неї здригалися плечі.

Антошка закліпав і почухав потилицю. А Дениско підійшов до Лариски, несміливо торкнувся її пальцем і спитав:

— Що це там капає?

Дівчинка схлипнула:

— Ро-роса...

Дениско зазирнув їй в обличчя і розгублено сказав:

— І по щоках у тебе тече роса... І в очах — роса...

— Не дивись... — Лариска знову відвернулась. — Треба умитися.

— Я знаю як! — вигукнув Антошка. А сам собі пробурмотів: "Отак зв'яжуйся з дівчатами, ледве що станеться — вже рюмсають..." І вже голосно: — Я знаю, як умитися! Ану всі — під дерево!

Коли вони стали під молодим густим ясенем, він щосили труснув стовбур. Дітей облив справжній росяний дощ.

Потім посідали снідати. Лариска проказала вчорашню "помирилочку", бо всім дуже сподобалися варенички в маслі. Але варенички не з'явилися. І пиріжки не з'явилися.

Антошка сказав лічилочку про торбу, але й з того нічого не вийшло.

— Погані наші діла, — мовив він. — Може, лічилки мають силу тільки ввечері.

Дениско примружив очі:

— Я думаю, що, може, кожна лічилка діє тільки один раз.

— Так я знаю ще одну! — зраділа Лариска. — Теж про їжу!

Дівчинка вже заспокоїлася, а роса зовсім змила сліди сліз з її рум'яних щічок.

— Тримай її при собі, — відказав Антошка. — Лічилки треба приберегти. А зараз у нас є суниця і хліб.

Діти поснідали вчорашнім хлібом, щедро заїдаючи його смачними суніцями. А на деревах сиділо вже кілька білочок і з цікавістю стежило за друзями.

Нараз із-під куща почулося:

— А чого б вам не залишитися в лісі назавжди?

То був учорашній їжак. Він звівся на задні лапки, а передніми опирався на суху гілочку.

— Нам треба скриньку, — відказав Антошка. — Ввесь ліс перериємо, а скриньку знайдемо.

Їжачок сумно ворухнув голками:

— В лісі вашої скриньки немає.

— А де вона? — діти разом повернулися до нього. Той про всяк випадок відступив під кущ.

— Я гадаю, що далеко. Може, аж на Синій горі.

— Де це?

— По той бік Країни Суниць... Не ходіть туди, Діти, не ходіть, — їжачок відпустив гілочку і з благанням здійняв догори лапки. — Не ходіть, бо буде вам біда. Буде лихо, буде біда... І нам усім буде біда!..

— Яка біда? — допитувався Антошка.

— Не знаю... Ще мій дід чув од свого діда, що коли до Країни Суниць прийдуть чужі діти з різьбленою скринькою і ту скриньку у них вкрадуть люди Бевзя, — буде велика біда. І тим дітям, і всім мешканцям Країни Суниць. Про це весь ліс знає!

— А ліс у вас великий?

— Що там того лісу... — їжачок опустився на всі чотири і похнюпився. — Ліс росте тільки скраю, а там майже все понищили... Не ходіть! Ми вас зуміємо сховати!

— Від кого?

— Від біди...

— А як іти до Синьої гори?
— Десь там... — їжачок махнув лапкою на схід.
— Кінчаймо снідати! — Антошка схопився на ноги. — Є така пропозиція: я піду перший, за мною Лариска. Денис — замикаючий. Згода?
— Згода! — сказали діти.

Вони помахали їжачкові і рушили в гущавину.
Ось уже й верховіття зімкнулося над ними. Але, як і вчора, лагідно розступалися гілки. Білочки проводжали маленький загін, перестрибуючи з дерева на дерево, і стривожено гомоніли між собою.

Невдовзі попереду стало світліше. То вони наблизилися до узлісся.
— Тихше, — сказав Антошка. — Не шарудіти. Ми не знаємо, що там таке.
Тим часом їжачок на галявині згорнувся клубочком і замислився. Та за півгодини його сполохав лункий тріск і голоси в хаші. Звірок насторожився.

Тріск і вигуки ставали чутнішими. І ось на галявину один по одному видерлося четверо дивних чоловічків.

Вони були схожі на хлопчиків, але менші за Антошку і його друзів. Тільки голови мали круглі, наче кулі. Лице в кожного теж кругле й гладке, а на ньому гулькою стирчав носик. Очі були схожі на білі гудзики з чорними цяточками посередині. На головах росло сіре і коротке, наче гороб'яче пір'я, волосся.

Всі четверо у фіолетових куртках. За поясом у кожного велика рогатка і торбинка з гострими камінцями.

Чоловічки волокли за собою триколісні велосипеди.
— Це тут! — сказав один, оглянувши галявину.
Він сів на велосипед — і всі інші теж посідали на велосипеди. Поважно, один за одним об'їхали галявину. Оглядали кожен куш, придивлялися до трави і суниць.

— Є! — гукнув один, зіскочив з велосипеда і підняв квітчасту торбинку, покинуту дітьми.

— Є! — гукнув другий і показав на суниці, що їх учора висипав Антошка з футболки.
— Звісно, є! — закричав третій і вказав на прим'яту траву під горбочком.
— Але їх нема, — зауважив перший.
— Авжеж, їх нема, — погодилася решта.

І тут усі четверо помітили їжачка. Вони негайно повихоплювали рогатки, позакладали в них гострі камінці і прицілилися.

— Де чужі діти? — закричав перший грізно. Він мав хрипкий, але тоненький голос. — Відповідай зразу, бо вб'ємо! Лічу до трьох! Ррраз!.. Два!..

Всі четверо натягли рогатки сильніше. Їжачок згорнувся клубком і гукнув:
— Опустіть рогатки, тоді скажу. Я не можу говорити, коли мені страшно!
Ті опустили. Їжачок випростався.
— Чужі діти пішли он туди, — і він показав лапкою зовсім у другий бік.
— Давно?
— Зовсім недавно. Тільки-но.

По цих словах їжак прудко дременув під куш.
Ті четверо вистрілили в нього гострими камінцями, але він уже сховався й був такий.
— За мною! — перший зліз із велосипеда і поволік його за собою крізь хашу. Решта подалася за ним. Тріск і гомін поволі стихали.

Їжак вийшов з-під куща, озирнувся довкола і подався по своїх справах. Білочки на деревах схлипували:
— Почалося...

А ОЦЕ СПРАВЖНІ ХВАЛЬКИ

На узліссі діти зачаїлися. Перед ними була велика країна. Там зеленіли гаї і долини, вздовж і впоперек бігли жовті смужки вузьких доріг.

На обрії синіла смуга гір, а над ними здіймалася одна — найвища й найсиніша.

— Я думаю, що нам треба туди, — розмірковував Дениско.

— Всі так думають, — мовив Антошка.

Лариска схвильовано сопіла.

Неподалік чулися голоси.

Діти виглянули з-за кущів, щоб роздивитися. На ближніх схилах хлопчики і дівчатка збирали суниці.

— А я вас найперший побачив! — враз почули друзі коло себе.

За кілька кроків стояв невеличкий хлопчик у строкатому вбранні. Він дивився дуже зосереджено і через це часто кліпав довгими-довгими віями. На маківці в нього височів кущик чорного волосся.

— Ну то й що? — насторожено спитав Антошка.

— Ну й нічого. Самий-самий перший!

— А хто ти такий?

— Я тут найрозумніший, найсміливіший, найсильніший і найкращий, — швидко відказав хлопчик. — У мене найкраще, найгучніше і найвидатніше ім'я. Мене звать Кузька.

— Ти хвалько? — здогадався Антошка.

— Звісно, хвалько.

— А оті? — кивнув Дениско на дітей, що збирали суниці.

— І вони хвальки. Тільки хіба ж такі, як я! А ви?

— А ми не хвальки.

Кузька так здивувався, що аж сів. Він знову закліпав довжелезними віями і поторгав себе за кущик на маківці. Поміркувавши, Кузька сказав:

— Кожний розумний, гарний і сильний чоловік мусить бути хвальком. Бо звідки ж люди знатимуть, що він такий хороший?

— Як він і справді такий хороший, то люди це й самі помітять, — сказав Дениско.

— Не може бути!

Лариска посміливішала і підступила до Кузьки дуже близько. Вона придивилася до нього і сказала:

— Які в тебе довгі вії!

Кузька негайно відповів:

— Найдовші, найчорніші і найкращі!

— То я ж це сама помітила, ти ж мені про них не казав!

— І справді... — спантеличився Кузька.

А тоді схопився на ноги:

— А хіба ти знаєш, що я можу вилізти на найвище дерево? І що мій дім тут найвищий? — і, не перевівши духу, додав: — А я вас все одно помітив найперший! А я зараз всім про це розкажу!

І він побіг до гомінкого гурту хлопчиків.

Антошка і його друзі пішли слідом. Кузька вже кричав, що він помітив найперший, а всі інші зняли галас, що вони побачили раніше, та тільки не хотіли казати. Кожен хвалько кричав сам, інших не слухав, а на наших друзів взагалі ніхто не звертав уваги.

Хвальки були в строкатому вбранні — у такому яскравому, що аж в очах рябіло.

Лариска потягла Кузьку за рукав:

— Ти нам можеш допомогти?

— Можу! Я все можу!

— А ти можеш не кричати?

— Можу...

Один з-поміж хлопчиків кинув камінця і похвалився:

— Ніхто не кине далі, ніж я!

Кузька й собі, забувши про Лариску, схопив камінця і пожбурих. Кидав він слабенько, ще гірше, ніж перший хвалько, але зразу ж здійняв лемент:

— А я далі! Я кидаю далі за всіх!..

Тут всі вони почали кидати камінці і вихвалитися:

— А я торік кинув камінь так далеко, що він долетів звідси аж до міста.

— А я вчора, коли тут нікого не було, кинув камінь на небо і влучив аж он у того жайворонка!

— А я сьогодні рано, коли ви всі ще спали, кинув камінь так далеко, що він ще й досі десь летить!..

Тоді Антошка пірнув у гурт хвальків, підняв камінця і запустив його вгору. Чорна цяточка звилася високо-високо, а тоді ніби завмерла десь у небі і скоро впала аж під далекими чагарниками. Антошка таки вмів кидати камінці!

Хвальки принишкли. Антошка схопив ще одного камінця і кинув уперед. Камінь засвистів у повітрі і впав аж біля мертвого гаю. Там були високі дерева з відпиленими вітами і геть обідраною корою.

— Аж до міста!.. — вражено прошепотів Кузька.

Решта спантеличено мовчала.

— До якого міста? — здивувався Антошка.

— До нашого. До міста Хвальків. До найкращого...

— ...найкращого, найвідомішого і найхвалькуватішого, — докінчив Антошка.

— А ти звідки знаєш? — здивувався Кузька. Незнайомі діти вражали його щораз більше.

— Знаю, бо я не хвалько.

Кузька непевно сказав:

— А я позавчора кинув камінець аж до Синьої гори...

— А де Синя гора? — підскочив до нього Дениско.

Хвальки знову зняли галас, показували на обрій, а тоді засперечалися, хто перший відповів чужим дітям.

— Гей, хвальки! — крикнув Антошка. — А хто з вас уміє найпильніше слухати?

— Я! Я!! Я!! — зачулося звідусіль.

— Тоді слухайте всі мовчки!

Хвальки вгамувалися і наставили на Антошку смарагдові, рожеві, чорні й фіалкові очі. Хлопчик розповів, що сталося з ним і його друзями і що їм треба дійти до Синьої гори і знайти там свою скриньку. Антошка розумів, що хвальки непогані діти і не зичать зла нікому. Він тільки не врахував, що, маючи таку ваду, вони можуть нашкодити ненавмисне. Це була серйозна помилка.

Ледве він скінчив, як хвальки загули:

— А я слухав найуважніше!.. А я перший зрозумів!.. А я знаю, як пройти до Синьої гори!.. А я давно вже чув про різьблену скриньку!..

— А я найперший вам кажу, що це Оті Самі Троє, про котрих говорили ще в давніх казках!

— Урра!.. Ми найперші побачили Отих Самих Трьох!..

І хвальки наввипередки кинулися до свого міста, щоб розповісти всім-всім його мешканцям, що вони були найперші... А розповісти Антошці і його друзям, як іти до Синьої гори, забули.

Отой обідраний гай і був місто Хвальків. Кожне дерево мало велике дупло біля кореня, і в тих дуплах жили хвальки. Всі в Хвалькові враз покинули свої справи і оточили дітей, що прибігли з узлісся. Там знялася метушня. Хвальки по спиляних сучках здиралися на стовбури своїх "домівок" і звідтіль вихвалялися на все горло. І кожен слухав тільки себе самого.

Весь цей гамір почули й ті, хто на схилах горбів збирав суниці. І тоді покинуті кошики покотилися вниз, розсипаючи ягоди, а збирачі помчали до міста.

Кузька теж було кинувся за своїми, та Лариска спинила його за рукав і нагадала:

— А ти казав, що можеш нам допомогти!

Кузька постояв, подумав — і залишився.

— А я знаю, як пройти до Синьої гори, — сказав він. — Треба йти отам... — Він закліпав і опустил вії. Потім зітхнув і додав: — А я перший помітив, що в тебе голубі очі...

— Що там помічати! — зневажливо сказав Антошка.

А Дениско додав:

— Яке це має значення. Я думаю, що це помічають усі. А якщо ти такий розумний, то відповідай, про що тебе питають.

Кузька сказав:

— Треба йти отією доріжкою, а тоді завернути за отой горбок, а потім поминути місто Підлабузнівськ... — Він хотів чимось похвалитись, але стрівся з Ларисчиним поглядом і зітхнув: — Все. Далі я не знаю.

— Кузінько, — сказала лагідно дівчинка. — Покажи нам дорогу. Ходи з нами, га?

Кузька поглянув на своє місто, де ще й досі галасували хвальки, подивився собі під ноги, а потім на Лариску. І відказав:

— А що? Я найсмівлівіший! Я можу й піти!

— То ходім! — вимогливо мовив Антошка.

— А навчиш кидати камінці?

— Навчу. І стрибати навчу далеко. І лазити по деревах. А Дениско навчить тебе грати у шахи. Хочеш?

— Хочу! А я найперший серед хвальків навчуся грати у шахи!

— Не кажи "гоп", поки не перескочиш, — зауважив Дениско, і друзі рушили.

КУЗЬКА РОЗПОВІДАЄ ПРО СВОЮ МАЧУХУ

Коли загін поминув кинуті кошики і розсипані купки суниць, Дениско спитав:

— А чому ви збираєте відразу у два кошики? Це ж незручно!

— А я знаю! — сказав Кузька.

— Я ж тебе й питаю.

— Бо ми один кошик збираємо для себе, а один — Бевзеві.

— Це що за Бевзь?

— Ну... це наш Бевзь. Наш найрозумніший. Чики-брики.

Антошка зареготав:

— Який же він найрозумніший, коли він бевзь! Він що, живе у Хвалькові?

— Що ти! — вигукнув Кузька. — От бачите, я знаю більше за вас! Наш Бевзь, наш найрозумніший, живе у Бевзьгороді. А я знаю, де це!

— Де?

— Далеко. Аж посеред Країни Суниць.

— І все?

— Все. От ви ж не знали, що це далеко, а я знав!

— Кузінько, будь ласка, — мовила Лариска, — не треба весь час хвалитися. Хвались, будь ласка, рідше.

Кузька винувато кліпнув довгими віями.

— А чому це ви віддаєте тому Бевзеві половину своїх суниць? — спитав Антошка.

— Бо йому ж треба їсти!

— То й нехай собі сам збирає.

— Ну... що ти... — Кузька просто-таки не знав, що відповісти. Йому ніколи не спадало на думку, що Бевзь міг би й сам збирати суниці. — Ну... Як же він збиратиме, коли він такий гладкий?

— Збиратиме — схудне, — зауважив Антошка.

Дениско задумливо сказав:

— Це дивна країна. Я думаю, що їх просто змушують збирати суниці цьому самому Бевзеві.

— А я вчора збирав суниці, — вигукнув Кузька, — так я їх усіх одурив! Для себе зібрав тільки один кошик, а Бевзеві аж два!

— Навіщо?

— Ну... — Кузька знітився. А тоді про всяк випадок додав: — А іншим разом я збирав суниці, то Бевзеві зібрав тільки один, а для себе аж три!

Кінці з кінцями у Кузьки не сходилися. Антошка так і сказав:

— У вас, у хвальків, через отой вічний гвалт у голові негаразд.

— Вас ще треба виховувати і виховувати, — кинув Дениско. — А ви до школи ходите?

— А що це школа?

— А що ж ви цілими днями робите?

— Ну... збираємо суниці, а тоді... хвалимось. Їмо суниці, хвалимось...

— Все ясно, — сказав Антошка. — Запитань немає. Ми пізніше обміркуємо, що з вами робити.

Тим часом у Хвалькові тільки й мови було, що про Отих Самих Трьох і різьблену скриньку. Хвальки й не завважили, як до їхнього міста прилетіла сорока-білобока. Вона дослухалася до розмов, задоволено скрикувала і швидко-швидко сукала довгим хвостом.

Насукавши на хвіст досить новин, сорока знялася. Летіла низько, щоб, бува, не прогавить когось, вартого уваги, і розповісти йому про останні події. Вона летіла до Бевзьгорода.

Коли сорока майнула над доріжкою під горбом, їй здалося, що нею йдуть Оті Самі Трое. Вона зробила над друзями коло, пильно приглянулася і прострекотіла сама собі:

— Так! Вони йдуть до Підлабузнівська!..

Діти, зайняті цікавою розмовою, не помітили сороки-білобоки.

— Чому і в лісі, і в Хвалькові про нас говорили так, ніби тут усі на нас чекали? — цікавився Дениско.

Ясно, в тому була якась таємниця. Кузька охоче відказав:

— А я все знаю! Різьблена скринька — це страшна річ. Мені ще мати казала, що Бевзь Четвертий страшенно її чекав усе своє життя. Та так і не діждався.

— А хто такий Бевзь Четвертий?

— Ну... Це ще коли не було Бевзя П'ятого, то був Бевзь Четвертий. Ні, навпаки, я знаю! Це ще коли був Бевзь Четвертий, так не було Бевзя П'ятого. Бевзь Четвертий був найрозумніший. А Бевзь П'ятий — ще розумніший.

Про історію Країни Суниць Кузька, як бачите, мав досить туманне уявлення. Та й не дивно, бо тут не було шкіл.

— Кажі далі.

— Мати мені казала: колись у давнину Країні Суниць наврочили, що сюди прийде трійко чужих дивних дітей з різьбленою скринькою. І якщо у них ту скриньку викрадуть, то почнуться діла-діла..

— Які?

— Ну, я цього не знаю...

— А ти згадай, що тобі ще казала мати?

— А я ніколи нічого не забуваю! Я найрозумніший, найкращий, найсміливіший і найсильніший!

— Кузінько, а що ти мені обіцяв? — нагадала Лариска.

Кузька спалахнув.

Антошка подумав, що Кузька має сором. Коли так — з нього ще можна зробити людину.

Лариска спитала:

— А хто твоя мати?

— О! — з захватом вигукнув Кузька. — Вона найстрашніша! Вона найогидніша і найжахливіша в світі!

— Хіба ж так можна!.. — злякалась Лариска. — Про маму?

— А яка вона мені мама! Вона — мачуха! Ні в кого немає мачухи, а в мене є!

— Неправда, — заперечила дівчинка. — В нашому класі є один хлопчик, так у нього теж мачуха. Вона хороша і дуже його любить. І він її любить.

— А в мене — найстрашніша! — повторив Кузька. — Тільки я її не боюся. А вона мене боїться.

— Чому?

— Бо я її можу перевернути на жабу.

— Бреши більше! — презирливо кинув Антошка.

— Правда! Я все можу!

— Хвалько! А мене ти можеш перевернути на жабу? — Антошка звернув до Кузьки своє гостре підборіддя і хвацько відкинув назад жовту стрішку волосся.

Дениско всміхався собі під носа, а Лариска затримала подих і чекала, що відповідь хвалько.

— Тебе не можу, — спокійно відказав Кузька. — А мачуху можу.

— Це ж чому?

— Я до неї потрапив, коли ще був зовсім маленький. І довго-довго жив у неї в норі.

— У норі? А чого це вона живе у норі?

— Бо вона відьма, — повідомив Кузька. — Я ж усе знаю, ви слухайте!.. Щоб відьма не поїла всіх дітей у Країні Суниць, тут здавна є таке чаклунство: кого вона захоче з'їсти, той дістане силу перевернути її на жабу.

— А вона їсть дітей? — жахнулася Лариска.

— Вона б їла, так оте старе чаклунство не дозволяє.

— А тебе хотіла з'їсти?

— Хотіла. Вона мене взяла до себе ще маленьким і сказала, що вона моя мама. Всі так і звикли, що вона мати. А один добрий їжачок мені розказав, що вона зовсім ніяка не мати, а мачуха. Доки я був малий — доти був потрібний. А тоді виріс, їй уже не підходив, і вона захотіла мене з'їсти. Що тоді було!.. Вона вже нагостила зуби, розклала вогонь. І тільки до мене торкнулась, як щось загуде, задвиготить, загримить. Вона впала, почала кігтями дряпати каміння, заголосила... Це збувалося чаклунство. Її почало корчити, бити об підлогу. Вона як закричить: "Іди від мене, Кузько! Не спокутуй мене, йди геть! Я тобі більше не мати!.." Я був пішов, а вона кричить страшним голосом: "Зажди! Я тебе благаю: не перевертай мене на жабу!.." Ну, я махнув рукою та й пішов. Ото й усе.

— А як же ти можеш перевернути її на жабу?

— Для цього є таке закляття. Таке гарне-гарне, віршик такий. Як тільки я його скажу — вона зробиться жабою.

— А ти його знаєш?

— Я все знаю! — гукнув Кузька. А тоді додав: — А закляття не знаю.

Антошка спинився, ліг на спину просто на дорозі і почав дригати ногами. Всі злякалися і кинулися до нього:

— Антошко, що з тобою?

— Я не можу! — через силу вимовив він. — Він уміє перевернути відьму на жабу...

Умру од сміху!.. Він усе добре вмів, тільки забув найголовніше!..

Всі теж сміялися, навіть Кузька ніяково всміхався. Він ображатися не вмів.

Лариска торкнула його за рукав, і Кузька враз зробився серйозний і зосереджений.

— Кузінько, а навіщо ж ти був потрібен відьмі, коли був маленький?

— Вона на мені сушила своє пір'я.

— Яке пір'я?

— Ну, відьми — вони ж такі. Весь час у щось перевертаються. То в змію, то в кішку, то ще в кого. Так-от, вона на мені сушила своє пір'я після прання. Бо на живому краще сохне. А як я виріс — пір'я вже на мене не налазило.

— Та пір'я ж їй до чого?

— Хіба я не казав? Вона найбільше любить перевертатися на білу ворону.

А ТИ, КИВЕ, НЕ КИВАЙ!

Аж ось і місто Підлабузнівськ — кілька десятків чепурних кругленьких будиночків, складених з дрібних камінців. Дашки рожеві, навколо кожного будиночка голуба огорожа.

— Нічого собі містечко, — відзначив Антошка.

Тут друзі завважили, що з довколишніх гаїв до міста бредуть діти, і кожен несе по три кошики суниць.

— Кузінько, а чому вони збирають відразу по три кошики?

Кузька всміхнувся. Йому сподобалось, що Лариса спитала його, а не кого іншого.

— Вони збирають по одному кошику собі, а по два Бевзю.

— Аж по два? Чому так багато?

— Та ж вони підлабузники!

Діти сміялися. Кузька не зрозумів чому, але й собі засміявся і глянув на Лариску. Вона спитала:

— Кузінько, а що — всі хвальки такі симпатичні, як ти?

— Ні, я найсимпатичніший! — гаряче відказав Кузька.

— А якщо без хвастощів? — нагадав Дениско.

Кузька махнув віями:

— Ну... тоді що ж. У нас багато хороших хлопчиків.

Антошка, який рішуче крокував попереду, вагомо сказав:

— Я так відразу й подумав. Якби вони не були хвальки, вони були б зовсім хороші хлопці.

Діти ступили на єдину вулицю Підлабузнівська. Вже за кілька кроків їх оточили цікаві. Підлабузники були геть схожі на хвальків, лише одягнені в усе рожеве та голубе.

Кузька не втерпів і закричав:

— А це Оті Самі Троє, що прийшли до нас із різьбленою скринькою, а її вкрали! Я перший про це дізнався!

Лариска ткнула його пальцем у спину. Кузька змовк. Антошка набундючився і поважно сказав:

— Хто з вас знає, як іти до Синьої гори? Показуйте, розповідайте, я слухаю.

Цього було досить, щоб підлабузники одразу почали підлабузнюватись:

— Ми для вас дізнаємось! Ми довідаємось!.. Ми вам розкажемо!.. А ви б не бажали у нас пообідати? А ви не хочете покуштувати наших суничок?

У цьому улесливому гаморі Антошка почув тільки один голос, який промовив щось певне:

— А ви не бажаете послухати мене? Я, з вашого дозволу, ніби трішечки знаю, куди треба йти... Прошу до моєї господи!

Маленький підлабузник мало не змітав пилюку біля Антошиних ніг своєю рожевою шапочкою і весь час кланявся і кивав, кланявся і кивав.

— А як тебе звуть?

— З вашого дозволу, Кив... Прошу ласкаво!

— Пішли, — вирішив Антошка.

Вони опинилися на чистому подвір'ї, і Кив запросив їх до столу під кущ малини. Він приніс суничний бульйон, а на друге виставив на стіл суничне пюре. На третє були цілі суниці.

Кив кивав, друзі обідали. Дениско розглядав подвір'я. Потім він спитав:

— Це твій дім?

— Коли ваша ласка, то цей дім і все наше місто належить нашому Бевзю. Чики-брики.

— П'ятому?

— Авжеж, коли ви дозволите, П'ятому, нашому найрозумнішому.

Потім Кив пояснив, що дороги до самої Синьої гори не знає, але знає точно, що вона йде через місто Ябедин. А там він бував.

Поки діти обідали, на другому краю Підлабузнівська з'явився вершник. Він їхав сірим віслюком, і його худюче тіло гойдалося, як лозина, а велика голова крутилася на всі боки. Вершник з-під зелених брів виглядав, чи не кинеться йому назустріч який підлабузник. Довгий, як мотузок, рудий вус був перекинутий через плече.

Його помітили і відразу висипали назустріч. Один тримав віслюка за вуздечку, другий допомагав одному злізти на землю, а третій кланявся.

Одновусий розмовляв владно і вимогливо. Поки один з підлабузників бігав додому, щоб принести суниць, двоє інших встигли розповісти, що в місті Оті Самі Троє. І що вони шукають різьблену скриньку.

Одновусий цього й чекав. Адже десять хвилин тому зустрілася йому сорока-білобока.

Він відстебнув від паска флягу і припав до неї. Підлабузники скромно опустили очі.

Потім одновусий скочив на віслюка, вдарив його каблуками і помчав геть із міста.

Недалеко від перехрестя він побачив загін. Чоловічки у фіолетових куртках з великими круглими головами мчали на триколісних велосипедах, здіймаючи густу жовту куряву.

Дядько замахав руками. Загін спинився. Одновусий зліз. На землі він негайно став на голову і щось прокричав велосипедистам, махнувши ногою в бік Підлабузнівська.

Тоді звівся, і головний велосипедист підсадив його на віслюка.

Загін помчав до Підлабузнівська, а одновусий — у протилежний бік.

На подвір'ї Кива тривала розмова. Антошка казав:

— По-моєму, підлабузників взагалі треба бити.

Кив кивнув:

— Як вам буде завгодно. Ви куди зволите мене бити? — і він з готовністю взявся розстібати свої голубі штанці.

— Зараз же сідай на місце! — крикнула Лариска.

Кив, побачивши, що Антошка не заперече, слухняно сів. Дениско сказав:

— Я думаю, що бити господарів недобре.

— Я казав: не господарів, а підлабузників.

— Але ж ці підлабузники — наші господарі!

— Це вони не через гостинність, а через своє підлабузництво, — пробурмотів Антошка.

— Так-так-так! — кивнув Кив. — Яка глибока, яка несподівана думка!

Антошка глянув на нього розлючено: Кив уклонився і взявся за штанці.

— Ти й справді хочеш його набити? — здивувався Дениско.

— Ти здурів, Денисе! Хто ж таких б'є?

— Ти сам казав, що їх треба бити.

— Кінчиться тим, що я наб'ю когось іншого.

— Може, мене?

— Може, й тебе.

Дениско образився не на жарт. Він вигукнув:

— У кого слабка голова, той завжди розмахує кулаками!

— Це у мене слабка голова? — Антошка підвівся. Лариска схопила його за руки.

— Хлопчики, любенькі! Ну, це в мене слабка голова, добре? Домовились? І нема чого вам битися. Згодні?

Вони були не згодні. Тоді Лариска полякала:

— Я зараз скажу лічилку-помирилку, і вам доведеться цілуватися.

— Вона вже не дійсна, — буркнув Дениско.

— То вона на вареники не дійсна, а щоб цілуватися — вона завжди дійсна.

Кив кивав просто-таки несамовито.

— Ви такі розумні, такі добрі, такі сильні... — шепотів він і заплющував очі від захвату.

Кузька більше не міг терпіти:

— Це я тут найсильніший, найдобріший і найрозумніший!

Антошка натиснув пальцем йому ніс, як кнопку електричного дзвінка. Кив сказав:

— Який ви дотепний!

— Лариско, — Антошка насупився, — а ти не можеш пригадати якоїсь лічилки проти підлабузництва? Бо йти разом з ним до Ябедина буде просто неможливо.

— Тим паче, — додав Дениско, — що там нас, певно, чекатимуть ябеди.

Лариска сплеснула долонями.

— Як це я не здогадалася! Ой-ой-ой! Я знаю одну таку чудову лічилку. Слухай, Киве:

Ой росло у полі жито,

Добрим дощиком полите.

Жито стигло, достигало,

Колосочками, кивало.

А ти, Киве, не кивай,

А на вулицю тікай!

Кив одразу ж перестав кивати, зірвався з місця і побіг геть. Антошка кинувся за ним. Тільки на вулиці він наздогнав утікача і схопив його за плечі.

— Годі тікати. Підемо назад.

— Пусти! — сердито шарпнувся Кив. Антошка аж засміявся з радості:

— Оце інша розмова. То ти вже не киваєш? Вже не підлабузник?

— Мабуть, ні...

Обнявшись, хлопчики повернулись до друзів. Ще довго говорили діти, і ніхто з них не знав, що загін велосипедистів уже на околиці міста. Старший зіскочив з велосипеда і пішов розпитувати, де зараз Оті Самі Тросє.

ПОЗНАЙОМИЛИСЬ!

— Я ось усе думаю, що ж ми робитимемо далі, — мовив Дениско. — У нас же ж немає ніякого плану.

— Будемо йти і йти, — відказав Антошка. — Аж поки не дістанемось Синьої гори.

А там побачимо.

— Отак тобі все просто. А коли нам стрінеться однобусий?

— Ми його схопимо і довідаємося про все!

— А якщо він сам нас схопить?

— А ми — врозтіч. Думаєш, він розірветься на частини?

— Думаю, що він не розірветься. Але він може схопити когось одного.

Антошка замислився. Діти чекали його рішень, він мусить усе передбачити заздалегідь.

— Що ж, — рішуче сказав він, — тоді ми будемо битися.

— Як?

— Я розбіжусь і вдарю його головою в живіт. Він, звісно, зігнеться. І, мабуть, схопить мене.

— А я в цей час ухоплю його за вус і буду тягти, як трактор!

— Молодець, — схвалив Антошка.

— А я, — сказала Лариска, — буду верещати! Коли я верещу, то шибки у вікнах дзвенять!

— А я що робитиму? — ображено спитав Кузька. Він не знав, про кого йдеться, але вже встиг полюбити своїх нових друзів і хотів бути разом з ними у біді і радості.

— А ви з Кивом почіпляєтесь однобусому до ніг. І тоді ми з ним упораємось.

Кив кивнув. Цього разу не підлабузницьки, а просто так — на знак своєї згоди.

— А коли ми стрінемо білу ворону? — несміло спитала Лариска. Вона мало розумілася на воєнних діях і казала про те, чого боялася. — Вона ж відьма!

— Ех, якби ж ти, Кузько, і справді міг її перевернути в жабу. Ну, пригадай закляття!

— Не можу, — похнюпився Кузька. — Я його ніколи не знав. Це хтось мені повинен підказати.

Друзі вийшли на вулицю. Враз їх огорнуло курявою. А коли пилюка сіла, вони побачили, що оточені фіолетовими куртками.

Ті були маленькі, головаті. Білі очі дивилися на дітей бездумно і байдуже. В руках кожного велика рогатка, а в торбинах за поясами гострі камінці.

Обіч кожного стояв триколісний велосипед.

Головний виступив наперед і тонким хрипким голосочком спитав:

— Ви — Оті Самі Троє?

— Вважай, що ми — Оті Самі П'ятеро! — відрубав Антошка. — Ви не вмієте лічити?

— Не вміємо. Нам хвальки і підлабузники не потрібні. Нам потрібні Оті Самі Троє.

— Ну, це ми — оті самі. А вам нащо?

— Ідіть з нами!

— Навіщо?

— Ми вас вкинемо до глибокої чорної ями.

— От тобі й на! А ви спитали, чи ми згодні?

— Ідіть з нами! Так звелів Бевзь П'ятий!

По цих словах всі фіолетові куртки виструнчилися і проспівали:

Чики-Брики!

Хай живе наш Бевзь!

Чики-Брики!

Наш найрозумніший!

Антошка помітив, що Кузька і Кив ледве стрималися, щоб не заспівати разом з ними.

— Хто це? — спитав він.

— Бевзики.

— А хто вони такі?

— Вони служать у самого Бевзя П'ятого.

Бевзики скінчили пісню і посідали на велосипеди.

— Ну? — нетерпляче нагадав головний.

— От що, — сказав Антошка. — Підіть і скажіть вашому розумному Бевзю...

— Чики-брики! — хором гримнули бевзики.

— Тю, і справді ненормальні, — здивувався Антошка. — Я кажу: ідіть і скажіть вашому Бевзю П'ятому...

— Чики-брики! — заверещали велосипедисти.

— Чого це вони? — спитав Антошка в Кузьки.

— Це вони вітають Бевзя, — пошепки відповів той. — Як тільки почують його ім'я, так і кричать. Нас усіх так учили.

— Одним словом, — голосно сказав Антошка, — нікуди ми з вами не підемо. Отак і скажіть вашим начальникам.

Старший поїхав своїм велосипедом просто на Антошку. Хлопчик схопився за руль і спинив машину. Тоді старший вихопив з-за пояса рогатку. Антошка її вирвав і сховав до своєї кишені.

Бевзики вражено мовчали. Кузька і Кив теж вражено мовчали. І всі підлабузники, що збіглися дивитися, як бевзики поведуть геть полонених, вражено мовчали. Ніхто в Країні Суниць ще не чув і не бачив, щоб бевзики зустріли такий сміливий опір.

— Коли хоч один з твоїх хлопців вистрілить з рогатки, я з тебе зроблю відбивну котлету!

Бевзик не знав, що таке відбивна котлета — з суниць відбивних не смажать, — але зрозумів, що це щось страшне, і дуже злякався. Антошка додав:

— Ніхто й ніколи не кине нас до чорної ями. Для цього у вашого Бевзя...

— Чики-брики!..

— ...руки короткі.

Бевзики повернули велосипеди і так натисли на педалі, що за дві хвилини щезли разом із курявою.

— Вперед! — махнув рукою Антошка.

І всі покрокували на Ябедин. Першим ішов Антошка — його футболка червоніла на сонці. За ним задумливий Дениско в голубій картатій сорочці і Лариска в яскравому жовтому платті. А останніми йшли строкатий Кузька і рожево-голубий Кив.

Підлабузнівськ зостався позаду. Його мешканці заглиблено обмірковували останні незвичайні події.

БЕВЗИКИ АТАКУЮТЬ

Суниці тут росли всюди. Навіть обіч вузької жовтої дороги. Правда, не такі великі й соковиті, як у лісі чи на горбочках, але таки добрі.

Неподалік діти помітили купу обідраних дерев. Таких самих, як у Хвалькові.

— Це вже Ябедин? — спитав Антошка.

— Ні, звичайний собі гай, — відказали суничні хлопчики.

— Оце так гай! Хто ж їх обідрав, ці дерева?

— Бевзики.

— Навіщо?

— За наказом Бевзя П'ятого, нашого... — Кузька змовк.

— Вашого найрозумнішого? — усміхнувся Антошка.

— Так його у нас величають...

— Чим же йому заважають дерева?

— Не знаю...

А Кив пояснив:

— Бевзь П'ятий не любить зелені. Він хоче всі гаї зробити такими самими. І тепер бевзики щороку обдирають який-небудь гай.

— Ну й розумний оцей ваш Бевзь, чики-брики! — засміявся Антошка.

Кузька і Кив теж засміялися, потім злякано презирнулися, а тоді засміялися ще голосніше.

— Він просто дурний! — закричав Кузька.

— Просто ненормальний! — ще голосніше загорлав Кив.

Хлопчики так сміялися, що не могли йти. Вони голосно лаяли Бевзя П'ятого, і це їм страшенно подобалося. Друзі не сердилися, що Кузька і Кив затримують загін.

Тільки Дениско був мовчазний і задумливий.

— До Ябедина ще далеко, — пояснив згодом Кив. — Підлабузнівськ близько Хвалькова, а Ябедин — той далеко...

Діти йшли, розмовляючи. Нараз Дениско ляпнув себе по лобі і спинився.

— Лариско! — урочисто сказав він. — Лариско! Антошко! Ви розумієте?..

— Що з тобою?

Дениско вказав на дівчинку:

— Вона має пригадати лічилку, де є про жабу! А Кузька її вивчить. От і буде нам закляття проти відьми!

Антошка з надією подивився на Лариску. Дівчинка сказала:

— Я спробую згадати...

Тої ж миті Кив зойкнув і схопився за голову. Всі глянули на нього. Рожева шапочка лежала в пилюці. Кив злякано озирався:

— Хто це? Хто мені збив шапку?

— Не я...

— І не я...

— Я навіть не дивився в твій бік...

Тут у повітрі щось свиснуло, і біла чашка в Денискових руках розлетілася вщент.

Потім над головами просвистіло ще кілька камінців. Один з них упав на дорогу. Дениско його підняв і роздивився:

— Це стріляють бевзики!

Антошка озирнувся. Недалеко від дороги довгою смугою росли чагарники. За ними щось ворухилося. Он майнула фіолетова куртка, а он вигулькнула кругла голова.

— Засідка! — сказав Антошка. — Всі за мною!

Він звернув з дороги і побіг у протилежний бік — туди, де серед поля височіла купа дикого каміння. Над головами свистіли камінці. Дениско озирнувся і крикнув:

— Вони за нами женуться!

Справді, бевзики повибігали з-за чагарників, посідали на велосипеди і тепер мчали слідом. Добігли до каміння.

— Лягай! — наказав Антошка. — До бою!

— А як це? — спитав Кив.

— Визбирай навколо себе камінці і склади докупки. Коли я скомандую — кидай їх у бевзиків.

Хлопчики так і зробили. Антошка звелів:

— Дивіться всі на мене і вчіться, як треба кидати. Кузько, ніколи не занось руку через плече, так кидають тільки дівчата. Руку з камінцем заводь збоку і як можеш далі. А другу витягай наперед, для рівноваги. Сам відхиляйся назад. А тоді — ось так!..

Вороги рухалися розгорнутим цепом. Голови їхні сіпалися над рулями, блимали гострі коліна, що натискали на педалі.

Антошка кинув ще один камінь. Він влучив у колесо велосипеда, на якому їхав старший бевзик. Влучив, відскочив і впав на землю.

Бевзики спинилися, позаряджали рогатки — і над головами дітей люто заверещали камінці. Друзі поховалися за каміння, тільки Антошка вистромляв голову, щоб стежити за ворогами.

— Антошко! — Лариска підлізла до нього. — Тобі треба шолом. На ось, візьми...

Вона подала командирові свою блискучу мисочку.

— Ти що? — розгнівався Антошка. — Може, я б ще натяг на голову сковорідку? Га? А може, самовар? А чому ти не принесла мені каструлю?

Бевзики почули, що за диким камінням лунає сміх. Вони розгубилися. Але старший скрикнув:

— В ім'я нашого найрозумнішого, нашого Бевзя П'ятого!..

Пронизливий хор завів:

Чики-Брики!

Хай живе наш Бевзь!

Чики-брики!

Наш найрозумніший!

Пасмо жовтої куряви все наближалось до того місця, де зайняли оборону хоробрі друзі. Бевзики мчали вперед, потім спинилися, і на позицію Антошиного загону летів град камінців. Вороги чнову стромляли рогатки за паски і натискали на педалі.

— Антошко, а Дон-Кіхот теж був хоробрий і благородний лицар, — канючила Лариска, — а сам ходив у перукарському тазику!..

— Це правда, — заклопотано мовив Антошка. — Мені брат розповідав.

— А мені мама! — зраділа Лариска і хутко наділа на голову командира свою блискучу мисочку. А щоб та не спадала, дівчинка висмикнула з кіски червону стрічку і прив'язала мисочку до Антошиної голови.

Тільки встигла вона зав'язати бант йому під підборіддям, як уже зовсім близько почулося:

— Чики-брики!.. Чики-брики!..

Бевзики насувалися цілою лавиною. Їх було, мабуть, учетверо більше, ніж у Підлабузнівську.

Ледве Антошка вистромив голову, як по мисочці заляскали камінці.

— Вогонь!..

Хлопчики почали щосили кидати каміння. Он один бевзик ухопився за круглу голову. А он другий перекинувся, та так здорово, що велосипед опинився на ньому. Третій і четвертий повернули назад. Але старший гукнув:

— Чики-брики! За мною!

І бевзики продовжували атаку.

Тут тільки Антошка пригадав, що у нього є трофейна рогатка. Він вийняв її з кишені, знайшов добрячий камінець і прицілився.

— Лариско! — наказав він. — Готуй мені боєприпаси!

Та не встиг командир вистрілити, як Дениско гукнув:

— Братці! Нас оточили!..

Антошка озирнувся. З неглибокої балки неподалік виїхав новий, ще більший загін бевзиків. Він розгорнувся цепом і рушив на наших, охоплюючи позицію з тилу і з обох флангів.

Порятунку не було. Бевзики — тупі, жорстокі й добре озброєні. І їх все прибувало.

— Будемо битися до останнього! — Антошка глянув на друзів. — Хто боїться — нехай підніме руки і йде в полон до бевзиків.

Ніхто не підняв руки і не пішов у полон. Кузька сказав:

— Я найсильніший і найхоробріший! Я всіх бевзиків покладу одним пальцем!

Всі розуміли, що це пусті хвастощі, але ніхто не докоряв Кузьці: адже хлопчик у запалі бою зовсім за собою не стежив.

І тут прийшов порятунок.

Він прийшов від Лариски. Дівчинка заверещала так, що передні бевзики скривилися, наче у них боліли зуби:

Раз, два — дерева!

Три, чотири — вийшли звірі!

П'ять, шість — пада лист!

Сім, вісім — птахи в лісі!

Дев'ять, десять — он сунічки

Підвели червоні личка!..

І враз навколо позиції піднявся густий ліс. Дерева стали щільною юрбою. В хащі чулося шарудіння — то бігали звірі і звірята. У вітах щебетали птахи. І повсюди росли суніці.

Антошка віддав Ларисці мисочку і стрічку.

— Спасибі, — сказав він. — Ти справжній друг.

Кузька і Лариска почервоніли від задоволення. Дениско мовив:

— Але ж ми не знаємо, що роблять бевзики. Може, вони продираються сюди крізь хащу.

Доки Лариска заплітала кіску, Антошка з Дениском вийшли на узлісся. Бевзики відступали. Вони згорнули цеп, вишикувалися колоною і їхали геть. Вони не любили лісу і коли перед ними зненацька постали дерева, не на жарт перелякалися.

Тепер вони мчали у Бевзьгород про все доповісти, Антошка і Дениско повернулися до своїх. Вони не знали, що старший бевзик, втікаючи, зробив останню капость. Він заклав у рогатку пучок сухої трави, підпалив його і вистрілив у ліс. Той пучок упав у гушавину і тепер вітерець поволі роздмухував вогонь.

Тим часом купа дикого каміння зробилася затишною. Вона проросла м'якою шовковистою травичкою, каміння вкрилося ніжним мохом. Друзі, хто сидячи, хто лежачи, спочивали.

АНТОШКУ СПІТКАЛА БІДА

Діти радилися, що робити далі. Чи зараз вийти з лісу і простувати на Ябедин, чи вкlastися спати, а вирушати на ніч.

Вирішили йти вночі. Так буде безпечніше.

Хотілося їсти. Кузька і Кив пообідали суніцями та й біди не знали. Але Антошка, Дениско і Лариска страждали. Дівчинка запропонувала лічилочку.

— Ні, — відмовився Антошка. — Може статися так, що навколо навіть суніць не буде. Отоді згодиться лічилка.

Довелося обідати суницями. Дениско сказав:

— Пахне димом.

Всі почали шмигати носами. І всі згодилися: пахне димом.

— Що б це могло бути? — задумався Дениско.

Антошка прислухався. Ліс загомонів стривожено, злякано защебетали птахи, в хащі щось без угаву шаруділо, стрибало, бігало. Наче все лісове населення охопила паніка.

Антошка попрямував до узлісся. Але дійти не зміг. Дорогу йому заступив вогонь. Він уже охопив чагарники і стіною насувався на дерева. Антошка побіг назад:

— Ліс горить!

Всі схопилися на ноги. Тільки Лариска залилася сидіти.

— Я думаю, що це підпалили бевзики, — сказав Дениско.

— А хто ж іще! — гукнув Кузька.

— А все через своє підлабузництво, — сердито додав Кив.

— Без паніки! — промовив Антошка. — Ми все одно врятуємося.

— Як?

Якби ж він знав — як!

Кузька подивився на Лариску і злякано вигукнув:

— А вона сміється!

Лариска й справді весело поглядала на друзів і навіть посміхалася.

— Ти що це? — суворо спитав Антошка.

А Лариска неголосно заспівала:

Іди-іди, дощику!

Зварю тобі борщику

Та й поставлю на вербі,

Щоб не з'їли журавлі!

Всі почули, як у верховітті залопотіли краплини. Спершу вони падали рідко, далі густіше й густіше, аж ось під зливою радісно зашумував увесь ліс...

У Антошки обличчям стікала вода. Він сміявся, плескав у долоні і стрибав на одній ніжці. Зовсім як маленький.

А тоді всі друзі схопилися за руки, закружляли під зливою і щасливими голосами заспівали:

Іди-іди, дощику!

Зварю тобі борщику

Та й поставлю на вербі,

Щоб не з'їли журавлі!

Іди-іди, дощику!..

Дощ уже лив як з відра. Десь неподалік із лютим сичанням сконали останні язички полум'я. А за кілька хвилин і диму не стало.

Діти добряче вимокли і сховалися під деревом. Лапаті віти були за надійний дах. Сюди не впало жодної краплини. Всі вдячно дивилися на Лариску, Дівчинка знітилася і пробурмотіла:

— От тільки я обіцяла зварити борщику, а варити ні з чого...

Посідали, угрілися в теплім моху. Було добре і затишно, і кожен відчував себе в повній безпеці.

Антошка прихилився до стовбура і заплющив очі. Йому ввижався піонерський табір, товариші, піонервожата Ліна Стьопівна. Йому зробилося соромно, що через його легковажність табір хвилюється, і їх уже, певне, шукають по всіх лісах.

Тоненький і ніжний голос зачувся обіч:

— Хлопчику, не бійся мене! І нікому нічого про мене не кажи. Так треба.

Антошка побачив серед трави золоту зміяку. Хто з дітей не боїться гадюки! Хлопчик хотів скочити на ноги, але зміяка так само ніжно заспокоїла:

— Не лякайся! Я прийшла до тебе від нашого нового лісу.

Змійка була маленька, її шкіра і тендітна голівка переливалися золотом. Маленькі очі, схожі на блискучі червоні гудзички, дивилися на Антошку довірливо.

"Навіщо я їй?" — думав Антошка.

— Не дивуйся, — сказала змійка. — Ми вирішили допомогти тобі і твоїм друзям.

"Як вони можуть мені допомогти?"

— Дуже просто, — відказала змійка, хоч хлопчик і не розтуляв вуст. — Я тобі вкажу близенький і безпечний шлях до Синьої гори. Там ти знайдеш твою різьблену скриньку. "Це було б чудово! — подумав хлопчик. — А чи можна вірити змійці? Біла ворона нам спершу теж сподобалася..." Змійка продзвеніла:

— Мені можна вірити, хлопчику любий! Бевзь нищить наші ліси і перетворює їх на обідрані стовпи. А ти з своїми друзями створив новий ліс. Люди Бевзя його підпалили, а ти і твої друзі викликали цілющий дощ. Бевзь ворог природі, а ви її оборонці. Ви наші друзі, хлопчику!..

Антошка подумав: "Треба порадитися з своїми". Змійка вигукнула:

— Якщо ти хоч слово скажеш комусь про мене, я не зможу тобі допомогти! Тільки тобі дозволено зо мною розмовляти і на мене дивитися!

"Чи й справді? — подумав Антошка. — Хоч би знати, який це шлях вона покаже..."

— Іди за мною, це поруч, — сказала змійка і ковзнула у зарості. Тільки видко було, як пливе над травою її золота голівка.

Антошка ступив десяток кроків і опинився біля купи каміння.

Змійка прослизнула під великий плескатий камінь. Антошка схопився за його мокрий край, напружився і відвернув набік.

Перед ним був вузький отвір. Униз вели східці з такого самого дикого каменю. На найвищій сходинці бубликом згорнулася змійка.

— Звідкіля взялася ця діра? — здивувався Антошка.

— Вона тут була завше.

— А куди ж вона веде?.

— У підземний хід. Ним ти вийдеш просто до Синьої гори. Він рівний, як стріла. Це найкоротший і найзручніший шлях! А бевзики про нього не знають.

Нехай друзі залишаться тут, вирішив Антошка бо спершу треба зробити розвідку. Не можна забувати уроку, що їм дала біла ворона.

— Ти підеш один? — ображено спитала змійка. — То ти не віриш нам?

— Пробач, — зніяковіло відповів Антошка. — Але я інакше не можу.

— Як хочеш, — змійка похилила голівку. — Моє діло — показати дорогу, а ти як знаєш.

Антошка сказав їй почекати, а сам повернувся до друзів.

— З ким це ти там розмовляв? — спитав Дениско. — Ми чули твій голос.

— Та... це я сам з собою. Я знайшов підземний хід і хочу піти на розвідку. А ви мене почекайте тут, Домовились?

Лариска кинулася до нього:

— Сам не ходи, Антошко! Я боюсь!

— Треба йти. Ми, здається, знайшли найближчий шлях до мети. Я тільки хочу перевірити, а тоді ми всі туди підемо.

— Не ходи, Антошечко, любесенький!.. — Лариска схопила хлопчика за плечі. — Не пущу!..

Антошка насупився:

— Вічно ці дівчата!.. — Він одірвав од себе руки Лариски і навіть відштовхнув її. — Одчепися ж!

Лариска відступила і похилила голову. Антошка махнув друзям і пішов.

Не пройшов він і кілька східців униз, як опинився в темряві. Попереду світилася золота змійка.

— Ну, сміливіше, — підбадьорила вона. — Тут дуже темно, але ж ти мене добре бачиш! Я повзтиму попереду, а ти сміливо йди за мною. Готовий?

— Готовий, — глухо відказав Антошка.

І вони пішли. Навколо було так темно, що Антошка не бачив нічого — ні стелі, ні стін, ні підлоги. Повітря було вологе і прохолодне. Попереду золотим струмком текла змійка, а Антошка крокував за нею.

Підземний хід і справді був рівний як стріла.

Жодного разу не довелося завертати. Хлопчик підняв руку і зачепив за склепіння. Воно було часом земляне, часом — кам'яне, холодне.

Озирнувся. Слабкого світла від входу вже давно не стало видно.

Антощині кроки відлунювали спереду і позаду, і могло здатися, ніби під склепінням іде не один, а багато хлопчиків.

А змійка текла і текла золотим струмочком — безгучно, швидко, впевнено. Вона перестала відповідати на Антощині роздуми і знала тільки одне — вести його вперед.

Лунали кроки...

Антошка ніколи пізніше не міг пригадати, скільки часу йшов. Мабуть, довго. Та ось змійка спинилася. Командир підійшов до неї.

— Я далі не можу, — сказала вона.

Голос її став неприємний, рипучий. Та хлопчик не звернув уваги.

— Ступи ще п'ять кроків — і побачиш вихід з підземелля, — пояснила змійка. — Нічого не бійся. Ну? Сміливіше!

Антошка ступив уперед.

— Раз... Два... Три... Чотири... Ой!..

На п'ятому кроці нога ступила в порожнечу. Антошка зойкнув і полетів униз... Гоп! — він упав на вологу землю. Дуже забив лікоть і коліно. — Де я? — гукнув хлопчик. — Змійко, ти де?!

— Я тут, а ти на дні чорної ями, — почув він згори. То був знайомий голос: скрипучий, як старі ворота!

Антошка, забувши про біль, схопився на ноги і глянув угору. Там, звідки він тільки-но звалився, сиділа біла ворона. Її червоні очі палали зловтіхою. Вони так палали, що освітлювали яму примарну світлом.

Глибока й холодна яма мала земляне дно, стіни з слизького чорного каменю. З неї нізащо не вилізеш без допомоги.

— Не вилізеш! — каркнула ворона. — Тобі ж відразу сказали, чемно так сказали, як вихованому хлопчикові: підеш, ми тебе вкинемо у чорну яму. Не схотів? Ха-ха-ха!.. От ти і в ямі! Накази Бевзя П'ятого (чики-брики) завжди виконуються!

— Де змійка? Де золота змійка? — спитав Антошка безнадійно.

— Ха-ха-ха! Ти ще й досі не зрозуміло, дурне хлопчєня? Змійка — це була я! Я!.. Я!.. Я!!!

Від цих вигуків Антошку щораз сіпало і поза шкірою бігав мороз. Чи ви чули, як рипить пісок між уламками скла? Або як скавулить тупий ніж по залізу? Приємно? Отак було і йому!

— Я можу перевернутись на кого схочу! — тішилась ворона. — На змію, на велосипед, на крокодила!..

— А на мокрицю можеш? — спитав Антошка.

— Можу!

— Не вірю.

Ворона зареготала:

— Ти кинь ці штучки!.. Я тебе наскрізь бачу!.. Хочеш зо мною зробити так, як кіт у чоботях з відомим людожером?! Ха-ха-ха!.. Нема дурних! І годі, перестань базікати, бо коли я приберу свого власного вигляду, ти умреш од страху!..

Тут ворона гучно засміялася і зарипіла, наче сто п'ятдесят старих воріт, змахнула крильми, підстрибнула, і Антошка почув, як вона легко затулила отвір підземного ходу чорною брилою.

Потім злетіла.

Кружляючи, піднялася до верхнього краю ями. Її очі освітлювали такі самі чорні слизькі стіни. А вгорі вони освітили ляду.

Ворона залопотіла крильми по ній. Її, мабуть, зверху про щось запитали, бо вона прокаркала:

— Це я, наш найрозумніший (чики-брики). Їхній командир уже тут, у чорній ямі! Твій наказ (чики-брики) виконано!

Після цього ляда прочинилася, впустивши до ями пучки рожевого світла, і ворона вислизнула нагору. Кришка впала. Знову стало зовсім темно.

Антошка зрозумів, що яма викопана просто під оселею Бевзя П'ятого.

ЛІЧИЛКА ВИКРИВАЄ ПІДСТУПНОГО ВОРОГА

Дощ ішов і йшов не вгаваючи. З віт, які досі надійно прикривали друзів од води, почали зриватися важкі краплини. І скоро в лісі не залишилося жодного місця, де б можна було сховатися.

Настала ніч. Антошка не повертався. Дениско довго зазірав до чорного отвору підземного ходу, але під землею було ще темніше, ніж у лісі.

— Треба всім іти і рятувати Антошку! — запропонувала Лариска.

— Може, цей хід веде до самого Бевзя? — міркував Кузька. — Але ж ми такі сильні і розумні, Що нам ніщо не страшно. Ходімо туди!

Кив задумливо кивав:

— Якби з нами був Антошка — я б перший кинувся в ту діру. А без нього — навіть не знаю як...

Дениско довго мовчав, а потім сказав так:

— Я думаю, що Антошка потрапив у засідку, якщо ми підемо за ним — ми теж можемо пропасти.

— То що ж, покинути Антошку в біді! — обурилась Лариска.

— Ні, ми його не покинемо. Але нам треба діяти дуже обережно...

І почав думати. Він морщив лоба, смакав себе за обидва вуха, чухав потилицю. Але ніхто цього не бачив, бо було дуже темно.

Гнітюча тиша панувала в загоні. Тільки чути було, як хлющить дощ. І як схлипує Лариска.

— Лариско, а ти не можеш спинити цей дощ? — спитав Дениско.

— Можу...

— Чом же ти його не спиниш?

— Я не здогадалася...

— Вічно ці дівчата! — повторив Кив Антощині слова.

Тепер дівчинка зарюмсала відкрито. Крізь сльози вона бурмотіла:

Дощику, дощику, перестань,

Та й поїдем на баштан,

Та зірвемо диньку —

Тобі половинку!

Ліс, як і раніше, шумів, на голови, плечі і коліна дітей безперестанно падали краплі води. Тільки сльози перестали капати з Ларисчиних очей. Але цього під дощем ніхто не помітив.

— Що ж це таке? — здивувався Дениско. — Може, такої лічилки немає?

Кузька заперечив:

— Якщо Лариска сказала, значить, така лічилка є! А дощ зараз стихне.

— Мабуть, на небі зібралося надто багато води, — замислено мовив Кив.

Діти змокли до рубчика. Холоднішало. Дениско рішуче звівся:

— Спускаймося до підземного ходу! Там хоч дощу немає. Підземним ходом ми будемо йти один за одним за двадцять кроків. Якщо передній попаде в біду, він встигне гукнути всім іншим, щоб береглися. Більш нічого не вигадася.

— Я піду першим! — сказав Кузька.

Дениско подумав і погодився. Кричати Кузька вмів.

Друзі приступили до входу в підземелля. Вже Кузька спустив ногу на першу сходинку, коли хтось гукнув:

— Діти, де ви?! Мене послав Антошка!

Позад них темніла якась постать.

— Пароль? — суворо спитав Дениско, хоч вони з Антошкою про пароль ніколи не домовлялися.

Дядько трохи помовчав — ну зовсім трішечки — і відповів:

— Яйце-райце!

— Що-що?

Дядько знову помовчав і сказав тихше:

— Тобто — сонячний зайчик. Це було схоже на правду.

— Де Антошка? — стрепенулася Лариска.

— Не бійтеся. Він у безпечному місці. З ним не сталося нічого поганого. Він навіть не втрапив у чорну яму.

— Яку-яку яму?

— Чорну. Тобто фіолетову. Я хотів сказати — в сіро-буро-малинову.

— А куди ж?..

— Він втрапив у місто Бевзьгород. І зараз сидить з бевзиками і п'є суничну наливку.

— Антошка не п'є ніяких наливок і з бевзиками за одним столом не сидітиме! — заперечила Лариска. — Я його знаю!

— А хто сказав, що за одним столом? — здивувався дядько. — Звісно, вони сидять за різними столами! Він просто просив вам переказати, щоб ви швидше йшли туди, бо різьблена скринька вже майже у нього в руках. От і все!

— А все ж таки — як це він там... з бевзиками? — з сумнівом перепитав Дениско. Він усе смакав себе за вухо.

— Вони помирилися. Та не в тім справа! Він казав, щоб ви не барилися, бо йому треба вирушати!

— Куди?

Дядько подумав і відповів:

— Цього Антошка не сказав...

Це теж було схоже на правду. Антошка міг і не сказати.

— Коли хочете — я вам покажу дорогу, — запропонував дядько. — А не хочете — то як хочете, а мені ніколи. Я поспішаю.

Дениско пробурмотів:

— В усякому разі, ми можемо разом з ним вийти з лісу...

І діти пішли за темною постаттю, розсуваючи віти дерев. Цього разу гілки не розступалися, а навпаки — заважали йти.

— От тобі й на! — сказали всі четверо, коли поминули узлісся.

Дощ, виявляється, вже давно скінчився. Ларисчина лічилка своє зробила. Та на листі дерев назбиралося багато води, і поки діти були в лісі — на них спадали краплини.

А тут повітря було тепле і вже сухе. На небі не лишилося жодної хмарки. Натомість величезний місяць плив над Країною Суниць. Він світив так яскраво, що можна було б читати не тільки буквар, а навіть читанку для третього класу.

І при тому світлі Дениско з Ларискою відразу впізнали в дядькові одноусого. Вони перезирнулися. Дениско згадав план Антошки і наказав:

— До бою готуйся! Лариско, ти будеш верещати і хапати за вуса, бо нас тепер менше. Кузька і Кив діють за планом. Замість Антошки головного удару завдам я!

І Дениско нахилив голову, щоб кинутися на одноусого.

Той засміявся:

— Що ви, діти? Я вам друг. Хіба ви забули: я ж той лісник, що над усе любить дітей, а найдужче чужих!

— Ми нічого не забули! — відказав Дениско. — руки вгору!

Одновусий слухняно підняв руки і сказав:

— Ну, що ж? Коли вам так подобається — будь ласка...

Дениско здивовано випростався. Лариска сердито запитала:

— Ви навіщо вкрали нашу скриньку? Га? Хіба це так можна — красти у дітей скриньку з сонячним зайчиком? Ану, кажіть!

— Я не крав вашої скриньки! — одновусий опустил руки і сплеснув долонями. Ларисці не сподобалося, що він повторив її улюблений жест. — Як ви могли таке подумати! Навпаки, я тоді погнався за білою вороною, щоб вона зняла чаклунство і ви згадали поверталочку. А вона на мене накинулася і відібрала скриньку. Я після того все побивався. Так хотілося вам допомогти! А потім стрів Антошку, побалакав і притьмом кинувся сюди! Забув подякувати, діточки: спасибі за новий ліс! Я так люблю ліси! Я ж лісник — ви не забули?

Пригадалося, що сорока-білобока так і розповідала: дядько із скринькою вибіг із лісу, до нього спустилася біла ворона, вихопила скриньку і понесла геть. Може, й правда?

— Якщо ви не хочете йти зі мною — не йдіть, — зітхнув одновусий. — Я побіжу і про все розповім Антошці. Він буде дуже засмучений. Так що як хочете, дітки...

Лариска уявила собі, як засумує Антошка, коли вони не прийдуть, а тоді пригадала, що хлопчик був з нею грубий, — і схлипнула:

— Денисочку, треба піти...

І діти пішли за одновусим. Лариска йшла поруч із ним, Кузька і Кив — за нею, а Дениско йшов останній, пильно озирався навкруги і посмикував себе за вухо.

— Мені здається, що десь я чув його голос... — тихо говорив Кузька. — Я ніколи нічого не забуваю.

— А мені здається, — так само тихо сказав Кив, — що колись я до нього підлабузнювався.

Задумливо бурмотів Дениско:

— Ми не дозволимо себе одурити вдруге.

Дядько впевнено прямував до обідраного гаю.

Діти, звичайно, не могли знати, що він їх веде просто на засідку. Там наших друзів підстерігало аж три загони озброєних бевзиків. Одновусий завів розмову з Ларискою:

— Сподобалася вам Країна Суниць?

— Так собі... — відказала дівчинка. — Природа у вас гарна, сунічок дуже багато, барви всі такі яскраві! А обідрані гаї нам не сподобалися.

— Хіба у вас немає обідраних гаїв?

— У нас? — Лариска аж засміялася. — Що ви! У нас навпаки, у нас дерева не обдирають, а щороку садять нові!

— Цього не може бути.

— Правда! Ми всі дуже любимо дерева!..

Дядько зняв із плеча вус і почав на нього щось намотувати. Тонкий тулуб гойдався з кожним кроком, а очі позирали на дівчинку з-під зелених брів.

— Що ж вам іще у нас не сподобалося?

— У вас тут живуть хороші діти, але нам не сподобалося, що всі вони — або ж хвальки, або ж підлабузники, або ябеди.

— Або заздри, — додав дядько. — У нас і місто таке є — Заздра. А хіба у вас не такі діти?

— Ну... бувають і в наших дітей вади. Але ми з ними боремося.

— З дітьми? Це добре!

— Не з дітьми, а з вадами! Ми їх перевиховуємо, щоб у нас не було ні заздр, ні хвальків, ні ябед, і взагалі — щоб усі були чесні і працьовиті! І віддані товариші!

— Не може бути! — сказав одновусий. — Цього ніяк не може бути.

— Правда! — обурилася Лариска.

Дениско пильно прислухався до розмови і похмурнів. Ні, він цьому дядькові не вірив. З ним іти не можна. Але як у нього випитати правду про Антошку?

— Ви ще скажіть, ніби у вас діти збирають суниці тільки для себе! — засміявся дядько тихенько.

— Для себе! — гукнула Лариска. — Ну, товаришам дають. Мамам і таткам. Братикам і сестричкам. А щоб дітей примушували збирати суниці для якогось там Бевзя — цього у нас не буває.

— Чики-брики! — закричав дядько. — Це вже така неправда, що вам ніхто на світі не повірить!

Лариска аж спинилася від обурення. Вона образилася за всіх піонерів і жовтенят.

— Чесне слово, правда! Чесне піонерське!

— Я не знаю, що це за піонерське...

— Не знаєте? Це найчесніше слово в світі!

— Все одно не вірю.

— Тоді от вам лічилочка-присягалочка, щоб повірили:

Повір-преповір!

Якщо я неправду кажу,

То нехай вберуся в сажу.

Нехай стану кособока,

Кривов'язя, кривоока,

І гладка, і лупата,

Ще й ніс стане, як лопата!

А як брешеш, далєбі,

То так буде і тобі!

Що тут сталося! Лице одноусого миттю обліпили жирні шматки сажі (звідкіля вони взялися?). Тонкий його тулуб враз розпух, як діжка, і викривився на один бік, а шия, навпаки, витяглася і перекривилася на другий бік. Очі повилазили і стали дивитися в різні боки, а ніс почав швидко рости і став великий і широкий, як лопата.

Його було не впізнати. Тільки довгий і тонкий, як мотузок, рудий вус нагадував, що це — одноусий.

— Все, що він казав, — брехня! — закричав Дениско. — Ні кроку далі!

Діти спинилися. Одноусий, поводячи кривою шиєю, мовчки себе оглядав. Потім незграбними, як у рака, руками обмацав своє обличчя, потримався за дивовижний ніс.

І раптом завив, заскавулив і дременув геть.

— Чаклунство! — репетував він, тікаючи. — Де моя врода!.. Я поскаржуся Бевзю П'ятому!..

А від обідраного гаю миттю відгукнулося:

— Чики-брики!..

— Там бевзики!.. — зрозумів Дениско. — Назад! За мною!

І за хвилину загін розтанув у п'їтьмі. Бевзики навіть не наважилися переслідувати. Вони і вдень були боягузи, а вночі — тим паче.

Друзі простували вчорашнім шляхом на Ябедин. Дениско розміркував, що тільки в місті можна щось розвідати про Антошку.

Дорогою Кузька і Кив були дуже задумливі. Кузька одного разу навіть заговорив з придорожнім куцем, а Кив спіткнувся, впав і пішов далі на руках.

— Що з вами? — стривожено спитала Лариска.

І тут Кузька лягнув себе по боках:

— Згадав! Одноусий — сам Великий Брехун!

Почувши це, Кив відразу схаменувся, що йде догори ногами, і перевернувся як треба.

— Вірно! Великий Брехун — перший радник Бевзя П'ятого! Я ж казав, що я до нього колись підлабузнювався.

— А я перший згадав! — не витерпів Кузька.

ТАЄМНИЦЯ КРАЇНИ СУНИЦЬ

Антошка сидів на сирій землі і думав. Як вилізти з ями? Звідкіля чекати допомоги? Як попередити друзів, що їхні вороги — підступні і хитрі? І нічого не міг вигадати.

В ямі було темно. І Антошці здалося, що в голові у нього так само темно. Хоч би яка думка блиснула!

Він не знав, скільки часу сидить, але ось відчув страшенний голод. Сьогодні в піонерському таборі на перше, мабуть, борщ. На друге — биточки із смаженою картоплею. І салат із свіжих помідорів та огірків. А на третє — компот із абрикосів.

Могло бути й інакше. На перше могли давати бульйон з локшиною. На друге — гречану кашу з м'ясом. А на третє — кисіль із порічок.

Навіть суніці їв би зараз Антошка. А про картоплю і хліб нічого й казати — за них би віддав усе. Тільки йому нічого було віддавати. І нікому.

Хлопчик ковтав слинку і журився. Подумав, що його кинули сюди назавжди і зовсім не годуватимуть, щоб він помер з голоду.

І тоді він згадав про лічилки. Лариска враз проказала б якусь лічилочку і всіх нагодувала. А він, як на те, не пам'ятав жодної. А може, якась пригадається?..

Антошка почав задумливо бурмотіти:

— Хурли-мурли... мурли-дурли... Ні, такої нема! Мурли-фурли... фурли-турли... Тьху, прив'язалося!

Він згадав, що багато лічилок починається на "ене-бене", і знову забурмотів:

— Ене-бене... Коло мене... Коло мене... Ене-бене... Знов не те. Я не пригадую, а вигадую. Так нічого не вийде!

Антошка змовк, і враз у його голові прозвучала стара-стара і добре відома лічилка: "Еники-беники їли вареники".

Вареники! З м'ясом. Можна з сиром. І з капустою можна. І з картоплею, вже які будуть. І тільки-но Він зібрався проказати лічилку, як подумав: а друзі? Адже й вони, мабуть, голодні. А на світі, може, більш немає лічилки про їжу. Якщо він її скаже, то вони залишаться без вареників. А їм треба йти шукати скриньку.

Коли вони дуже зголодніють — Лариска напевне пригадає лічилку! Нехай залишиться їм.

Згадка про Лариску засмутила Антошку ще більше. Дівчинка наче відчувала, що підземелля не віщує добра. Так не хотіла його відпускати! А він же її відштовхнув. Антошка тяжко зітхнув і похнюпився. Він навмання бурмотів, що тільки в голову збрече, і навіть згадав лічилку про солдатів. Її всі знають:

Ати-бати —

Йшли солдати.

Ати-бати —

На базар.

Ати-бати —

Що купили?

Ати-бати —

Самовар!

Ледве Антошка знічев'я пробурмотав оці слова, як у ямі почулося якесь шарудіння і кахикання. — Хто? — злякався хлопчик..

— Ати-бати — це ми, солдати! — відказало кілька голосів.

— Які солдати?..

— З лічилки.

— Звідки ви прийшли?

— З базару.

— Скільки вас?

— Троє.

— А у вас зброя є?

— Немає. Зате у нас є — ати-бати — самовар. Антошка не поспішав радіти. Ще ж не відомо, що за народ — ці солдати.

— А що ви збираєтесь робити? — обережно спитав він.

— Ати-бати — пити чай. Ось тільки самовар роздмухаємо.

У повітрі поплив слабкий димок. У п'їтьмі щось сопіло, пихкало, кахикало. А тоді з'явилося слабке червонувате світло. То в самоварі розгорялися вуглинки.

— А потім що? — Антошка вдивлявся у п'їтьму.

— А потім що скажеш, те й зробимо.

— А що ви вмієте?

— Ати-бати — пити чай.

— І все?

— Все.

Тут тільки Антошка всміхнувся. Тепер у нього є цілий загін. Дарма, що вони нічого не вміють, воно й зрозуміло — в лічилці тільки те й робили, що купували самовар. Але він їх навчить.

Очі його вже давно призвичаїлися до темряви. І навіть при слабкому світлі від самовара Антошка роздивився своїх нових знайомих. Це були три дебелих дядьки. Однаковісіньких. З великими вусами. Один був у жовтому мундирі, другий — у синьому, третій — у зеленому.

Вони посідали навколо самовара, запросили Антошку. Кожен відчепив від паска кварту і націдив туди чаю. Потім повитягали з кишень сухарі.

І всі троє простягли свої кварта і сухарі Антошці. — Дякую, — сказав він. — А ви?

— Бери, бери, у самоварі багато чаю.

Хлопчик гадав, що й сухарів багато. А тому він швиденько впорався і з чаєм, і з сухарями. Чай був запашний, солодкий.

А далі виявилось, що сухарів солдати більше не мають. Їм довелося пити чай без нічого. Антошка так страждав, що просто жах! Він перепрошував усіх разом і кожного окремо. А солдати тільки казали:

— Нічого. Нам аби був чай, а то все — пусте.

Почаювали. Самовар почав пригасати.

— Командування беру на себе, — непевно промовив Антошка.

— Ати-бати — ми готові виконувати накази! — хором відказали ті.

А от що їм було наказувати? Антошка звелів Синьому солдатові стати струнко під самою стіною ями.

— Ати-бати! — відказав той і став. Він був високий і міцний.

Зелений за наказом хлопчика заліз на плечі Синьому і теж став струнко.

Потім Жовтий з допомогою двох своїх приятелів заліз на плечі Зеленому і випростався. Антошка дуже боявся, що жива піраміда не втримає рівноваги і розсиплеться. Але солдати — від нижчого до верхнього — прихилилися спинами до стіни і бадьоро всміхалися.

— А мене зверху витримаєте?

— Ати-бати! Витримаємо!

Жовтий додав:

— Тільки тобі навіть з моєї голови не дістатися краю ями, бо там ще високо.

Антошка засумував:

— Що ж робити?

— Ати-бати, подай нам самовар. Він подав самовар Синьому. Той підняв його вгору і передав Зеленому. Той зробив так само, і самовар опинився в руках Жовтого, а там і в нього на голові.

Потім солдати передали один одному Антошку. І ось хлопчик заліз на верхівку піраміди. Самовар на голові Жовтого тремтів і хитався, але Антошка сміливо звівся навшпиньки.

Тепер його руки вільно діставали до ляди. Хлопчик уперся у неї долонями, натиснув. Ляда скрипнула і трохи піднялася. Крізь щілину влилося рожеве світло.

Антошка почув голоси. Один грубий, хрипкий. Він звучав просто над лядою. А другий був пронизливий, як у надувної гумової кульки. Він чувся збоку.

Над Антошкою зарипіло ліжко. Перший голос прохрипів:

— Я скоро буду спати.

Другий — запобігливо:

— На добраніч, наш найрозумніший!

— Я хочу, щоб сьогодні Оті Самі Двоє опинилися в ямі, а я на них ранком подивлюся...

— Чики-брики! Ваше бажання — моє бажання!

— І тоді ти мене одвезеш на п'ятиколісному велосипеді на Синю гору і я розіб'ю яйце-райце! Ти знаєш, що таке яйце-райце?

— Ніхто не знає того, що знає наш найрозумніший! Чики-брики!

— А ти хочеш, щоб я тобі розповів?

— Для мене існують тільки ваші бажання, чики-брики!

— Я маю бажання розкрити тобі велику таємницю. Я знаю все, бо я Бевзь П'ятий, ваш найрозумніший. Я взагалі найрозумніший — і ваш, і їхній. Я — всіхній найрозумніший. Так що слухай мене, Зисибі.

— Слухаю, наш найрозумніший!

"Дивне ім'я — Зисибі, — подумав Антошка. — Що б воно значило?"

Той оповідав:

— Ще коли Країною Суниць правив Бевзь Перший, один чаклун йому сказав: сюди придуть троє чужих дітей і принесуть різьблену гуцульську скриньку. У тій скриньці буде сонячний зайчик. Як тільки Оті Троє стануть на землю Країни Суниць, зайчик перетвориться на золоте яйце-райце. Ти зрозумів?

— Ніхто не розуміє того, що розуміє наш найрозумніший! Чики-брики!

— Молодець, Зисибі! Ти тишиш мене. Слухай добре..

У Антошки від хвилювання затремтіли ноги. Через це затремтів самовар на голові Жовтого солдата, і той притримав його руками. А то всі б попадали.

— Слухай! Хто розіб'є на Синій горі те яйце-райце, той здійснить своє найзаповітніше бажання.

Бевзь перевів дух, ліжко над Антощиною головою зарипіло з страшною силою. Коли воно стихло, Бевзь продовжив:

— Тільки спочатку треба посадити до чорної ями Отих Самих Трьох. Так сказав чаклун. Інакше яйце розіб'ють вони самі. Один з них уже там...

"Це — про мене", — подумав Антошка.

— А двоє інших опиняться там цієї ночі. Бо за справу взявся мій перший радник.

— Чики-брики!

— Дай мені суничної наливки... — стомлено зітхнув Бевзь.

Чути було, як він ковтав наливку — ніби у величезну бочку хтось відро за відром виплескував воду.

— Я розіб'ю яйце-райце, і всі діти в Країні Суниць стануть точнісінько такі, як ти, Зисибі! Вже не буде окремо хвальків, ябед, підлабузників і заздр. Кожен все це збере в собі. А гаї і ліси стануть обідрані й голі.

Зисибі затягнув "чики-брики".

— Ти справжній Зисибі! — сказав задоволено Бевзь. — Ти справжній Зразковий Стопроцентний Бевзик!

— Чики-брики! — знов підхопив Зисибі.

— І тоді все живе збиратиме суниці тільки для мене. Я щодня з'їдатиму гори суниць і зроблюся гладкий, як три... ні, як п'ять Бевзів!

"Він не вміє лічити більше як до п'яти, — подумав Антошка. — Тому і сам він П'ятий".

І враз хлопчик здогадався, чому отой писклявий носить таке дивне ім'я. Це так Бевзь П'ятий вимовляв літери ЗСБ, тобто — Зразковий Стопроцентний Бевзик. Зисибі!.. Одуріти можна! Та їхній Бевзь просто неграмотний!

Антошка нишком засміявся. Бевзь почув:

— А що це у мене під ліжком? Там не мусить нічого бути!

Хлопчик хотів швиденько причинити ляду і пригнутися, коли почув, що до кімнати несподівано хтось заскочив.

— Хто це? — перелякано скрикнув Бевзь. — Хто це? Як його сюди впустили?

— Як його сюди впустили?! — підхопив ЗСБ. І у відповідь — знайомий голос:

— Чики-брики! Це я, наш найрозумніший! Твій найперший радник!

— Не схожий! Зисибі, правда ж, він не схожий?

— Не схожий, наш найрозумніший! Чики-брики!

Антошка наважився підняти ляду вище і заглянути до кімнати. Він побачив таку жахливу потвору, що ледве не впав.

Потвора спробувала зігнутися, але в неї нічого не вийшло.

Тоді вона лягла на підлогу і через силу стала на голову.

— Я кажу чистісіньку правду, наш найрозумніший! Хіба ж ти не впізнаєш мене!

— Я не впізнаю!

— Ніхто не впізнає того, чого не впізнає наш Найрозумніший! — вставив ЗСБ. — Чики-брики!

— Я тебе не пізнаю, — повторив Бевзь, — але я знаю, що отак само ставав кожного разу мій Великий Брехун, коли йому треба було сказати правду.

— Так це ж я і є! — потвора ворухнула ногами. — Я з самого народження можу казати правду, тільки як стою на голові. Послухай мене, наш найрозумніший, вони навіки вкрали мою вроду!..

І тут Антошка довідався про історію, яку ви вже знаєте. Коли Брехун у своїй розповіді дійшов до того місця, як дівчинка перевернула його на отаке страховисько, хлопчик прошепотів:..

— Молодець, Лариска!..

Від радості він підстрибнув, самовар хитнувся і полетів униз, а за ним полетів і Антошка. Він швидко просвистів повз Жовтого солдата, майнув повз Зеленого, і тільки Синій зумів спіймати хлопчика у свої міцні руки.

На щастя, ляда зачинилася нещільно, і згори протікало слабке світло. Антошка наказав солдатам сидіти тихо і прислухатися. Далекий голос одновусого ледве долинав.

— Що ж тепер робити? — стогнав Бевзь П'ятий. — Я хочу, щоб вони сиділи в ямі!

— Не сумуй, наш найрозумніший! — вигукнув Брехун. — Не сумуй, ми скоро довідаємось, де вони є, Оті Самі Двоє, і пошлемо на них всіх наших бевзиків! Я раджу тобі поставити на чолі армії самого Зубаня! Він не знає ні страху, ні жалю!

ЯБЕДИ НЕ СПЛЯТЬ

Дітям пощастило. Шукаючи ябединський шлях, вони надібали на те саме місце, звідкіля бевзики вчора дременули від нового лісу. Тут друзі знайшли аж три покинутих велосипеди.

Далі вони рухалися механізованою колоною. Першим їхав Дениско, другою — Лариска, а найменші на зріст Кив і Кузька їхали удвох на одній машині.

Невдовзі в місячному світлі роздивилися місто Ябедин. Воно стояло, оточене ліщиною, і здалека здавалося гарним і старовинним. Але то — здалека.

В'їхали на криву вулицю. Вона була немощена, і навіть уночі здіймалася курява і не давала дихати. Будинки сірі, перекособочені, похмурі. Жодного дерева, ні трави, ні кущів...

Понуре місто.

— Отут живе Муха, — показав Кив на один з будинків.

— Ти його добре знаєш?

— А що там його знати! Звичайний ябеда.

Кив зіскочив з машини, бо йому було незручно їхати разом із Кузькою. Підбіг до дверей і кілька разів грюкнув.

За кілька хвилин двері прочинилися і звідтіля визирнуло худе і довге хлоп'яче обличчя.

— Це ти, Кив? От скажу!..

Кив махнув друзям: заходьте!

— Запали світло, — попросив він.

Муха витяг з-під тапчана кілька гнилиць. Кімната освітілася примарним зеленкуватим світлом. Вона була порожня, незатишна, як і весь дім.

— Хто ви? — позирав Муха з цікавістю.

— А я знаю! — вихопився Кузька. — Це Оті Самі Двоє. Їх було Отих Самих Троє, та тільки Антошка втрапив у якусь біду. А я і Кив тепер з ними товаришуємо!

— А я розкажу! — зрадів Муха.

— Кому?

— Кому завгодно! Я й самому Вуханю можу розповісти!

— А навіщо? — поцікавився Дениско.

Муха кілька раз кліпнув:

— Як це — навіщо?

— Ну, навіщо ти розкажеш?

— Бо я ябеда.

— Хіба ж це добре?

— Не знаю...

Дениско і Лариска засміялися, Кив і Кузька теж. Вони ж бо самі ще так недавно гадали, що всі діти мусять бути хвальками або підлабузниками.

— От їсти хочеться! — сказала Лариска.

— Лічилка є?

— Є. Однісінька. "Еники-беники", Про вареники.

— То давай!

— Ага... Давай... А як же Антошка?

Дениско погодився: справді, Антошці зараз гірше, ніж їм. А цю лічилочку він, мабуть, знає. Нехай буде йому.

Муха виставив на ослін тарілку з ліщиновими горіхами, насипав купку суниць. Ябеди збирали не тільки ягоди, а й горіхи.

Посідали вечеряти. Здалека долинув глухий гуркіт. Дениско насторожився:

— Що це?

— Якийсь дім завалився, — байдуже відказав Муха.

— Чому?

— А у нас щоночі який-небудь дім завалюється.

— Та чому ж?

— Бо ніколи доглядати будинки. Коли ми не збираємо суниці і горіхи — ми ябедничаємо.

— Це жахливо! — скрикнула Лариска. — Вас зовсім не виховують!

— Як це не виховують! — образився Муха. — Бути ябедою — це тобі не так просто. Треба ж своєчасно все помітити, все підглядіти, а тоді ще й наябедничати!

Лариска схопилася руками за голову. Діти в Країні Суниць зовсім не знали, що таке добре і що таке погано. Відомого вірша Маяковського тут, звісно, не читали. А правителі за тим тільки й наглядали, аби діти рвали Бевзю суниці і не знали нічого на світі.

— От повечеряю з вами, — діловито сказав Муха, — і піду на вас ябедничати самому Запеклому.

Оце-то господар! Дениско узявся розповідати йому, що ябедничати дуже недобре, що це просто-таки огидне діло. Що ябед ніхто не любить і самим їм теж живеться погано.

Муха аж рота роззявив.

— Ну-ну! — тільки й вимовив він. — Кажи, кажи...

Ябеди цієї ночі, як завжди, не спали. Вони звикли підглядати одне за одним.

За хвилину після того, як у Мушиній хаті засвітилося, попід його вікнами зібралися сусіди. Вони попритискали носи до шибок і розглядали, що робиться всередині. Наші друзі нічого не помічали.

— Це Оті Самі Двоє! — здогадався один ябеда. — Я чув сьогодні, як сорока-білобока казала Запеклому, що Перший з них уже сидить у ямі. Зосталося спіймати тільки Отих Двох!

Почувши таку новину, ябеди кинулися до ближчих будинків. І ось містом покотилося від дому до дому:

— А у Мухи сидять Оті Самі Двоє...

— А він їх годує горіхами...

Ябеди довго ябедничали одне одному, а тоді вирішили все розповісти Запеклому, щоб той склав добрячого доноса.

Запеклий ябеда був особистий представник Вуханя — радника Бевзя П'ятого. Він жив на околиці міста в єдиному міцному будинку під зеленою бляхою.

Під кінець ночі всіма вулицями Ябедина до оселі Запеклого бігли ябеди. Вони були худі, гостролиці, всі — у брудних отруйно-зелених киптариках.

Запеклий вислухав, зрадів і хутко виліз на дах свого дому. Він заплескав у долоні:

— Сорока-білобоко! Сюди, хутчій! Ну, де ти там заподілася?! Мерщій же сюди!.. Є такий донос, що крильця облизнеш! Я склав такого доноса, що ти зроду не носила!..

Вже розвиднялося. А птахи, як відомо, прокидаються рано. Сорока прилетіла, з радістю вислухала Запеклого, підхопила новину на хвіст і полетіла.

А наші друзі міцно спали. Вони умовили Муху на них не ябедничати. Він же ж був ябедою швидше за звичкою, ніж за покликанням.

АНТОШКА ВЖИВАЄ ЗАХОДІВ

Антошка заснув відразу, як тільки угорі змовкли голоси. А коли розплющив очі — злякано кинувся:

— Котра година?

— Ати-бати — ми не знаємо! В ямі було темно.

"Яйце-райце! — пригадав хлопчик. — Треба вилізти з ями, дістати яйце-райце. Та вертатися додому!"

Солдати знову стали пірамідою з самоваром на верхівці, і Антошка відхилив ляду..

Вгорі вже був день. Чулося, як ЗСБ клопочеться над самою головою, допомагаючи Бевзю підвестися.

Антошка слухав і обмірковував, що робити. Він ще не бачив ні Бевзя П'ятого, ні ЗСБ, але здогадався, що перший — гладкий і незграбний, а другий — кволий і полохливий.

То хіба ж він із своїми солдатами не впорається з такими ворогами!

Підняв ляду вище. Тої миті до кімнати вбігли троє радників. Першого Антошка пізнав — то був спотворений одновусий. Вдень він здався ще жажливішим, ніж учора ввечері.

Ледве переступивши поріг, Брехун став на голову. Він збирався говорити правду.

Другим радником був Вухань. Маленький такий, зовсім миршавий, із зморщеним обличчям, водяними очіцями і величезними, як у віслюка, вухами. Тільки без шерсті. Він спинився біля порога.

Третій — Зубань — поводив червоною відгодованою шиєю і раз по раз торкав пальцем величезного жовтого зуба.

— Чики-брики! Хай живе наш Бевзь!.. — завели радники.

Коли вони скінчили пісню, Бевзь П'ятий невдоволено сказав:

— Не дам вам суніць! І наливки не дам! Де Оті Самі Троє?

Вухань нервово прями вухами.

— Чому Оті Самі Троє ще й досі не в ямі?!

— Один у ямі, — нагадав Брехун.

— Я не можу розбити яйце-райце, поки у ямі тільки один! Ви ж знаєте, що там мусять сидіти всі. Троє!

Як надувна гумова кулька, завив ЗСБ:

— Що знає наш найрозумніший, того не знає ніхто! Чики-брики!

— Помовч, Зисибі! Ну, чого ви всі мовчите, як бевзі!..

Радники мовчали. В цю мить у вікні щось залопотіло. Антошка крізь щілину бачив, як зірвався з місця Вухань, чув, як торохнула шибка. А тоді в кімнаті Бевзя пролунав голос сороки-білобоки:

— Ура! Мерщій дивіться на мій хвіст! Мерщій дивіться на мій хвіст! Там незвичайний донос!

Вухань повалився навколішки біля Бевзевого ліжка;

— Мій особистий агент сорока-білобока принесла на хвості радісну звістку. Оті Самі Двоє в дану хвилину сплять у місті Ябедині! Ми їх можемо взяти голими руками!

— Візьміть їх голими руками! — гримнув Бевзь.

— Я віжму! — вихопився Зубань. Через свій великий зуб він помітно шепелявив. — Дожволь мені, наш найрожумніший, жібрати всіх бевжиків, які тільки є, і вирушити ж ними на Ябедин.

— Дожволяю! — сказав Бевзь. — Тьху! Тобто дозволяю!

Брехун брикнув ногами, щоб повернути до себе увагу.

— А я негайно розпушу по всій країні чутку, ніби всі троє вже сидять у ямі.

— Правильно! — ствердив Вухань. — Бо країна схвильована. Он хвальки сьогодні ще не виходили збирати суніці. Вони цілу ніч проговорили про Отих Самих Трьох і про свого земляка Кузьку...

— Це якого Кузьку? — перебив Бевзь.

— Про отого, що його виховувала біла ворона, відьма. Кузька пішов разом з Отими Самими Трьома.

— Неподобство! — розлютився Бевзь.

Вухань продовжував:

— А підлабузники вчора прислали нашому найрозумнішому тільки по одному кошику суніць замість двох. Я був у них учора ввечері, то половина Підлабузнівська до мене майже не підлабузнювалася! Вони все гомонять про свого Кива...

— Що за Кив? — змучено спитав Бевзь.

— Звичайний підлабузник, — пояснив Вухань. — Він пішов разом з Отими Самими Трьома.

— Хтозна-що робиться! — видихнув Бевзь. — Наведіть порядок!..

— Ми починаємо діяти! — Брехун нарешті став на ноги.

Всі радники висипали з кімнати. Кілька секунд панувала тиша. Антошка підняв ляду вище. Тепер він би вже міг вилізти з ями. ЗСБ прошепотів:

— Наш найрозумніший — чики-брики! — буде снідати?

— А що ж мені — з голоду помирати через отих невдячних хвальків і підлабузників!

Ліжко зарипіло. Антошка просто перед собою побачив Бевзеві ноги. Голі, рожеві, втричі товщі, ніж у слона.

Бевзь став на підлогу і зробив кілька кроків. Його п'яти пружинили, як м'ячі. Підлога рипіла і вигиналася.

Він сів на тумбу. І раптом згадав:

— Неподобство!.. Вони пішли, не проспівавши "чики-брики!"

— Я вам проспівую, наш найрозумніший! — сказав ЗСБ.

Він проспівав. Бевзь трохи заспокоївся. І ось уже чулося його чавкання.

Антошка виліз із ями і наважився вистромити голову з-під ліжка.

Що то було за створіння! Це був велетенський рожевий мішок із салом. Навіть кілька мішків. Ноги й руки були як чотири мішки з салом. Пальці були як торбинки, міцно набиті салом. Живіт — справжня гора.

Кругла голова була накрита копою рудого волосся. Воно звисало на очі, як це бува у волохатих собак. А самі очі так запливли, що від них лишилися тільки дві вузькі щілини.

ЗСБ метушився навколо нього і лопатою кидав йому їжу до рота. Бевзь ковтав, не розжовуючи. За півгодини він з'їв п'ятнадцять відер суніць із пташиним молоком і запив діжею сунічної наливки. Нарешті ЗСБ витер його простирадлом і вибіг із кімнати.

Антошка підхопився на ноги і оббіг навколо Бевзя.

— Руки вгору! — закричав він. Очі-щілини ворухнулися, паща роззявилась.
— Ти хто? — зітхнув стомлено Бевзь.
— Я Антошка. Я один із Отих Самих Тр'юх!
Гора стривожено заворушилася.
— Ти чого виліз із ями? Лізь назад!
— Не полізу.
— Я ваш найрозумніший! Ти повинен кричати "чики-брики!"
— Шукай дурнів кричати тобі "чики-брики!". Руки вгору!
— Чого ти причепився? Я не можу підняти руки вгору. Я ніколи не підіймав руки вгору. Вони у мене важкі!
— Зисиби! Зисиби! До мене!.. — загукав він.
Вбіг ЗСБ.
— Чики-бри... — побачив Антошку і подавився словом.
Антошка про всяк випадок ударив ЗСБ у вухо і наказав:
— Ану берися — відсунемо ліжко!
Поки Бевзь віддихувався від суперечки, Антошка і ЗСБ відсунули ліжко від ями. Потім хлопчик наказав бевзику стати в куток і не ворушитися. Бевзь П'ятий опам'ятався:
— Ні, Зисиби, ти якраз ворушися! Біжи і клич сюди бевзиків!.. Аж п'ять! Ні, більше! Більше, ніж п'ять!..
Антошка глузливо спитав:
— Може, сто?
— Правильно, сто! Якраз сто! Зисиби, біжи і поклич сюди сто бевзиків! Нехай вони його вкинуть назад до ями!
ЗСБ зрушив з місця, та Антошка перейняв його.
— Стій, кажу, і не ворушися!
ЗСБ став. Бевзь зітхнув так, що застогнали шибки у вікнах. Він звівся на ноги. Підлога зарипіла і вгнулася.
— Я сам тебе туди вкину! — рушив він уперед. За своїм животом він не бачив підлоги.
— А не вкинеш! — Антошка відбіг у дальній куток.
Бевзь сунув на нього і поволі підіймав руки, щоб ухопити втікача. Товсті пальці тремтіли від нетерплячки. Але Антошка, як сонячний зайчик, майнув під його ліктями. Він підбіг до ями і зазирнув униз:
— Братці, побережіться, зараз щось упаде.
— Ати-бати! — донеслося знизу. — Ми готові!
Весь будинок тремтів, ніби тут ціле стадо слонів витанцьовувало польку. Бевзь засапався. А хлопчик перестрибнув через яму, присів, щоб Бевзь його не бачив, і ще голосніше крикнув:
— А не вкинеш!..
Той заревів, кинувся на голос і... провалився у яму.
Та не полетів. Його живіт застряв у отворі. Тоді Антошка гукнув ЗСБ, і вдвох вони сьак-так проштовхнули його вниз.
Спочатку той сунувся поволі. Він скавулів од страху, його живіт рипів об слизьке каміння. І тільки внизу, де яма була ширшою, зірвався, вереснув і гепнувся на дно.
— Солдати! — покликав Антошка.
— Ати-бати! Порядок! — відлунило знизу.

РАДНИКИ ХОЧУТЬ ЯЙЦЯ-РАЙЦЯ

Тепер треба було взятися за ЗСБ. Це було дивне і неприємне створіння. Височенький хлопчик, навіть вищий за Антошку. Вгодований, але майже без м'язів. Голова велика, як у всіх бевзиків, поросла сірим коротким волоссячком. І як у всіх бевзиків — білі очі з чорними цяточками зіниць.

На обличчі — ніякого виразу, в очах — нічого схожого на думку.

— То хто ж ти такий, Зисибі чи як там тебе?.. — сказав Антошка.

— Зразковий Стопроцентний Бевзик. Мене виховав сам Бевзь П'ятий, наш найрозумніший, чики-брики! Скоро всі мешканці Країни Суниць стануть такими, як я.

— Що ж у тобі є такого зразкового?

— Я зразковий заздра, ябеда, підлабузник і хвалько. Крім того я покірний. Я найзразковіший з усіх бевзиків! А ви такий сміливий!.. Ви вже зволили снідати? Невже ні? Чого б ви зволили покуштувати? — І раптом, схаменувшись, закричав: — А ти чого із ями виліз? От я все розкажу!.. Я розкажу самому...

— Це думка! Розкажи все Бевзю П'ятому, чики-брики. Катай!

— Куди? — злякався ЗСБ.

— До ями. До свого Бевзя. Розповідати.

— Але ж там... високо...

— Не бійся, там Бевзь. Він м'який, не вдаришся.

Хлопчик підштовхнув ЗСБ до ями, той глянув через край, схлипнув, тоді озирнувся на Антошині кулаки. Скрикнув: "Чики-брики!" — і шугонув униз.

Тієї ж миті за дверима почулися швидкі кроки. Антошка сховався за фіранкою біля вікна.

До кімнати ввалилися всі три радники. Вони закричали:

— Пробач нам, наш найрозумніший!.. Ми так поспішали виконати твій наказ, що забули проспівати твою улюблену пісню! Пробач нам, не гнівайся. Ми її зараз проспівасмо! Ми заради цього повернулися!

Вони прокашлялися, виструнчилися і завели:

Чики-Брики!

Хай живе наш...

— А де ж наш найрозумніший? — здивувався Брехун.

— Нема... — розвів руками Вухань.

Зубань клацнув зубами.

Кілька хвилин ошелешені радники мовчали. Тільки водили очима по кімнаті.

— Може, він куди вийшов? — сказав Вухань.

— Він не проліже в двері, — прошепелявив Зубань.

— Він не виходив із кімнати вже вісімдесят чотири роки! — вигукнув Брехун.

Вухань пробурмотів:

— Не вісімдесят чотири, а всього дванадцять. Завше щось збреше.

Радники мовчали ще якусь мить. Потім Вухань вимовив:

— А що коли хтось розбив яйце-райце і схотів, щоб нашого Бевзя не стало?

Брехун не витримав і став на голову.

— Що ви говорите! — сказав він. — Хто міг розбити яйце-райце, якщо в ямі сидить тільки один!

Він знову звівся на ноги і щось намотав собі на вус. Вухань замріяно зітхнув:

— От якби я розбив яйце-райце, я б усіх зробив затятими ябедами. Я б тоді знав усе про всіх!

— А якби я рожбив, вони б у мене безперервно билися! І уші б ходили в шиняках, рож'юшені і жапухлі!

— Яйце мушу розбити я! — розлютився Брехун.

Тут радники зчепилися клубком і покотилися по підлозі. Першим завив Вухань, бо Зубань відкусив йому піввуха. Другим заревів сам Зубань, бо Брехун відбив йому півзуба. А коли Брехуну відірвали його довгий рудий вус, він зарепетував:

— Братці! Та що ж це ви робите! Давайте ми всі троє станемо начальниками і всі троє розіб'ємо яйце-райце!..

Бійка вщухла. Радники довго віддихувались.

Один тримався за вуха, другий обмацував уламок зуба, а третій все торкав пальцем те місце під носом, звідки ще так недавно починався вус.

— А де ж все-таки наш Бевзь? — видихнув Вухань.

— Шкорішв жа вше він упав у яму.

Тут тільки радники помітили, що ліжко Бевзя зсунуте з свого звичайного місця, а ляда відкинута. І вони з полегшенням вигукнули:

— Він упав у яму!

Вони ще трохи порадилися і прийшли до висновку, що витягати з ями товстого Бевзя — марна річ. Нехай посидить без їжі місяць-два, схудне разів у десять, тоді можна буде й витягти. А тим часом треба виловити Отих Двох, кинути теж до ями, а самим скоріше рушати на Синю гору і розбити яйце-райце.

— Про наше спільне найзаповітніше бажання ми домовимось там нагорі, — запропонував Брехун, — а поки що давайте зробимо так. Ти, Зубань, разом з Вуханем очолиш військо бевзиків у Ябедині, щоб зловити Отих Двох. Я тим часом візьму десять бевзиків і влаштую засідку на півдорозі до Заздри. Якщо Оті Двоє від вас тікатимуть, я їх затримаю. І тоді ми всі разом привеземо їх сюди і вкинемо до ями.

— Згода! — ті двоє не завважили, що цього разу Брехун на голову не ставав.

Радники побігли геть. Антошка вийшов із схованки. І раптом з розчиненого люка вилетів Зелений солдат. Він зробив у повітрі сальто-мортале і став струнко просто перед Антошкою.

— Ати-бати, ось і я!

— Як це ти зумів? — здивувався Антошка. Але тої ж хвилини з ями вилетів Жовтий солдат.

Він теж зробив сальто-мортале і став поруч із Зеленим. У такий спосіб в кімнаті з'явився і останній — Синій.

Він ніжно притискав до грудей великий мідний самовар. Солдати пояснили:

— Бевзів живіт так пружинить, що просто любо. Ми по черзі на нього залізли і підстрибували, аж поки нас не повикидало сюди. От і все, ати-бати!

— Чудово! — кивнув Антошка. — Ви дотепні хлопці. А тепер давайте поміркуємо, як рятувати наших друзів.

КУЗЬКА ПРОГОЛОШУЄ ЗАКЛЯТТЯ

Друзі вийшли з Мушиного дому. Господар ішов слідом. Йому сподобалися ці діти.

Вдень Ябедин справляв ще гірше враження, ніж уночі. Лариска все зітхала...

— А ваш перший сидить у чорній ямі! — закричав здалека якийсь ябеда і показав дітям язика.

— Ага, а ви його ніколи звідтіля не витягнете!.. — крикнув другий.

Друзі презирнулися.

— Брехня! — сказав Дениско. Тут ябеди загули:

— А ми про вас наябедничали!..

— Ага, сорока-білобока ще вночі понесла донос до Бевзя, чики-брики!..

— А вас теж спіймають і кинуть до ями!..

Щоб виказати свою зневагу до земляків, Муха почав наспівувати єдину пісню, яку знав: Муха-муха-муха-ха!

Але на нього ніхто не зважав. З вигуків на вулиці друзі нарешті зрозуміли, що Антошка справді у полоні. Дениско вирішив вести загін до Бевзь-города.

А їсти хотілося нестерпно. Сьогодні тільки Кив, Кузька і Муха поснідали як слід, бо Дениска і Лариска вже більше не могли їсти суниць. Боялися, щоб не поболіли животи.

Друзі йшли вулицею і вели велосипеди. Денискові й Ларисці несила було крутити педалі, а їхати пасажирами було ніяково.

Дениско йшов і все пригадував лічилки про їжу. Він не знав, що вчора увечері це саме робив і Антошка.

— Є! — нараз зрадів хлопчик. — Я згадав одну завалящу лічилку. Антошка її точно не знає!

І Дениско проказав:

На майдані три контори
Роздавали помідори,
Ас-бас, кислий квас,
Фунт квасолі, фунт ковбас!

Безглузда лічилка всіх розсмішила. А на площі раптом з'явилися три нових будиночки.
Це були контори.

— Ну, нічого, — сказав Дениско, — нехай будуть.

В них можна навіть жити.

Зате друзі мали тепер справжні харчі. І вони тут-таки, на ганку однієї з контор, посідали снідати. От тільки жаль, що без хліба. Але ковбаса була чудова, полтавська, квасоля — тушкована в томатному соусі, а помідори — свіжі, червоні, тверді. Та й квас був непоганий, хіба що трошки кислий.

Пригостили Кузьку, Кива і Муху.

Вони їли ковбасу, квасоллю і помідори вперше в житті. Їжа здалася суничним хлопчикам страшенно смачною. А через це вони ще раз поснідали суніцями, а квасоллю і ковбасу залишили на закуску, як ми залишаємо солодкий компот, фрукти або цукерки.

Навколо шуміли ябеди. Вони побоювалися підходити близько і викрикували здаля:

— А ми все розкажемо!..

— І про три контори!..

— І що Муха з ними їсть!..

Друзі не зважали. Та коли над площею розлігся голосний крик: "Бе-е-евзики!.." — Дениско насупився і встав.

Діти попрямували до найближчого рогу. Аж коли нараз там виросла курява. За нею Дениско розгледів фіолетові курточки.

— Назад! Другою вулицею!

Дениско сів на велосипед і наказав Киву стати у нього за спиною.

— Лариско, Кузько, по машинах!

І тут почувся тремтячий ображений голосок Мухи.

— А я?

— І ти з нами?

— З вами...

— Нас підстерігають страшні небезпеки!

— Я не боюся!

— Лариско, візьми до себе Муху!

Загін розвернувся, знову виїхав на площу і з неї завернув на другу вулицю.

— Бевзики!

Звідтіля теж насувався великий загін.

Бевзики увійшли до міста відразу з усіх боків. Всі виходи з площі були закриті. Ябеди повисувалися з вікон, щоб краще бачити. А ті, що були на площі, попритискалися до стін, щоб не заважати бевзикам узяти Отих Двох.

— Що робити? Що робити? Що робити? — побивалася Лариска.

Вона й так змучилася від хвилювання, а тут ще таке лихо.

— А Кузька тремтить! — наябедничав Муха Денискові.

— Може, ви зволите з ними битися? У мене є підходящий камінчик, — улесливо сказав Кив.

З переляку суничні хлопчики згадали всі свої вади.

Але Дениско мовчав. Він думав: "Як тут не вистачає Антошки! Він би обов'язково щось вигадав!"

Якби не було з ними Лариски, Дениско б не вагався ні хвилини і кинувся в бій. Але сховати дівчинку було нікуди...

Бевзики щільним колом оточили загін. Вони тримали в руках заряджені рогатки. А в наших друзів навіть каміння не було, крім тієї жалюгідної грудочки, що її пропонував Кив.

Наперед виїхали двоє на віслюках. У одного з рота стирчав надломаний жовтий зуб. У другого було півтора довгих рожевих вуха. Піввуха замотано ганчіркою.

Ябеди гукали з вікон і з-під стін:

— А вони нам поставили три контори!..

— А вони ночували у Мухи!..

— А вони...

— А вони...

Кузька схвильовано сказав:

— Це Зубань і Вухань. Радники Бевзя. Погані наші діла. Коли вже приїхали ці — значить із ними все військо.

— Ми наказуємо вам їхати за нами до чорної ями! — проголосив Вухань. — Там уже сидить ваш перший. Якщо ви не послухаетесь, то вас добряче поб'ють з рогаток, а тоді повезуть силоміць!

Дениско смикав себе за вухо. Треба було виграти хоч трохи часу, може, вдасться знайти якийсь вихід.

— А якщо ми здамося без бою, ви нас не битимете?

— Побачимо, — сказав Вухань.

— А навіщо нас кидати до ями? Нас зовсім не треба кидати до ями!

Дениско озирнувся на друзів: допомагайте!

— А я тут найсильніший, найхоробріший і найрозумніший! — випалив Кузька.

— Чи не зайдете до наших чудових трьох контор? — кланявся Кив. — Спеціально для вас поставили!

— А я все розкажу Бевзю П'ятому, нашому найрозумнішому!.. — подав голос Муха.

— Чики-брики! — гримнуло вороже військо.

— Ми вам і за три контори віддячимо! — підвівся на мотузяних стременах Вухань. — Бач які, три контори поставили!.. А хто вас просив ставити три контори?!

Дениско думав-думав і нічого не міг вигадати.

— А Кузьку, Кива і Муху ми теж кинемо у яму! — докінчив Вухань.

Зубань досі мовчав. А тут і він підвівся на стременах:

— Ми ваш ушіх битимемо, аж поки ви жробитесь шиніми від шиняків і горбатими від гуль!!!

Лариска голосно засміялася:

— Та він шепелявить!.. Оце так генерал!..

Зубань враз позеленів од люті.

— Шміяччя ж мене!.. Ну, жаждіть! — Він напружив голос і підняв над головою якусь торбу: — Я вам жараж покажу Кузьчину матір!

Крик жаху вирвався з сотень горлянок. Ябеди щезли з вікон. Ті, що були на площі, попадали в пилюку. Бевзики посипалися з велосипедів, поховали голови в коліна і завмерли. Кив і Муха теж упали долілиць. Муха тільки й встиг кинути:

— Пропали, як муха в окропі!..

Дениско, Лариска і Кузька zostалися на ногах.

А ті, на віслюках, міцно заплющили очі. Зубань навпомацки розв'язав торбу, і звідти вилетіла біла ворона.

Вона звилася вгору, склала крила і каменем телепнулась об землю. І тої ж миті перевернулася на золоту змійку.

Змійка підняла голівку і почала вихором обертатися навколо себе. І разом з нею від землі піднімався вир їдкої куряви.

Він зростав, зростав і раптом — зник. А на його місці стало таке, що Дениска і Лариска теж скрикнули і впали долі.

— Ма-ачуха!.. — протягнув Кузька.

Тепер тільки він один дивився на відьму.

Страховисько мало довге плескاته обличчя. Ніс у нього був як баранячий ріг, а підборіддя — як носорогів ніс. Волосся на голові сіро-буро-малинове, воно ворушилося від

люті. Вуха — волохаті, руді, очі — червоні, як палаюче вугілля. З-під синіх губ визирали чотири зуби, схожих на довгі дрючки. Відьма весь час клацала ними.

На кожній руці вона мала по два пальці з гострими залізними кігтями. Нога у відьми була тільки одна — велика, півняча.

Стрибаючи на тій нозі, вона наближалася до друзів. Кузька нахилився до Лариски:

— Пригадай же, Ларисонько, пригадай, любенька!..

Дівчинка, не підводячи голови, поманила хлопчика пальцем. Він нахилився зовсім близько до неї, а тоді швидко випростався, і дзвінкий Кузьчин голос пролунав над площею:

Ене-бене рес!

Квінтер-квантер жес!

Ене-бене раба,

Квінтер-квантер — жаба!

Навколо відьми знову закрутилася курява, а коли сіла, — на землі лишилася жалюгідна земляна жаба.

— Хутчій! — сказав Кузька.

Друзі підхопилися, посідали на велосипеди.

Дениско з Кивом, Лариска з Мухою, а Кузька — сам. Перш ніж сісти, дівчинка встигла поцілувати Кузьку в щічку, і він тепер полум'янів від гордості.

Вони промчали повз Зубаня і Вуханя, що сиділи на віслюках, заплющивши очі, між бевзиками, які боялися підвести голови від колін, поміж ябедами, які так само лежали в пилюці. Ніхто ще не знав, що Кузьчина мати навіки перевернулася на земляну жабу.

А жаба сиділа посеред площі і люто дивилась услід дітям. У неї швидко здувався і опадав білий пухир на шії. Потім вона щось розпачливо квакнула, але цього ніхто не почув.

Загін поминув околицю і помчав дорогою. Муха раз по раз озирався на рідне місто, яке виднілося вдалині, і з образою вигукував:

— Ябеди нещасні! Язики розпустили! Аж на небі чути, як мухи кашляють!..

— Нас виручив Кузька! — крикнув Кив. — Хай живе Кузька!

Кузька скромно натискав на педалі.

Дорога вела через великий горб. На вершині Дениско спинив загін. Діти подивилися назад і побачили погоню.

Зубань і Вухань з бевзиками оговталися і кинулися навздогін. Вся їхня армія мчала дорогою. Радники скакали попереду віслюками. Вони сподівалися, що діти незабаром натраплять на засідку безвусого.

З гори з'їхати легко. Треба тільки задерти ноги над педалями — і машини самі мчать вниз, як вітер.

Але після спуску почався крутий підйом. І тут непереливки стало Денискові і Ларисці. Адже у них були пасажири. Діти тяжко дихали. Кузька випередив загін, перший виїхав на узгір'я і знову озирнувся:

— Ай-ай-ай! Бевзики вже під горою!

Ті суцільною лавиною котилися з горба, де допіру були наші друзі. Вони наздоганяли!

Знесилені діти їхали попід довгою кручею. Дорога звивалася, як змія. За одним із поворотів Ларисці почулося, ніби згори гукають: "Скоріш! Скоріш!"

ПРИЄМНЕ ВІДКРИТТЯ

— Ей ти, Стопроцентний! Зразковий! — Антошка нахилився над ямою. — Ти мене чуєш? Зисиви!..

— Агов... — кволо відгукнулося знизу.

— Ти там посидь поки. А як отямишся, вилазь. Залізеш на живіт своєму найрозумнішому, поскачеш, тебе й викине з ями. Чув?

— Я не зумію... — промимрив ЗСБ.

— Навчишся. З першого разу не вийде — вистрибнеш з п'ятого. І підеш збирати суніці. Тільки Бевзю не давай! Чув?

— Чув...

— Отож-бо. А поки сиди.

Антошка підійшов до вікна. Відхилив фіранку.

Такого нудного міста ще ніхто не бачив. Тут було лише дві вулиці. Вони перетинались у центрі, На перехресті і стояв великий Бевзів будинок.

Усі будинки тут були однакові — приземкуваті, з кривими маленькими віконечками, з дір'явими пласкими дахами. Вздовж немощених брудних вулиць стояли обідрані стовпи — колишні дерева. Жодного кляптя зелені не було в місті. Вулиці — порожні. Мабуть, усі бевзики вирушили в похід на Ябедин, щоб спіймати Антошиних друзів.

Зрідка вулицею стрибали поскубані ворони, не білі, а звичайні, чорні. Вони зовсім не літали.

А одного разу з якогось підворіття вийшов шолудивий пес з опущеним хвостом. Він вийшов посеред вулиці, з огидою обнюхав пилюку, а тоді задер морду і завив. Дарма що був день і на небі світило сонце.

— Так... — сказав Антошка. — Все ясно. Оте гладке опудало хотіло, щоб такими стали всі міста на світі. Солдати, за мною!

— Ати-бати!

Вони спустилися східцями на перший поверх. Внизу було двоє дверей. Антошка здогадався, що ліворуч — вихід на вулицю. І повів солдатів праворуч.

Вийшли у сад. Тут всі дерева були обідрані до останньої гілочки, до останнього шматка кори. Деревина потемніла від часу і зробилася сірою.

Сад з телеграфних стовпів.

Земля попід мертвими стовбурами була старанно витоптана, щоб на ній не могла звестися жодна билінка.

— Та тут і не сховаєшся! — свиснув Антошка.

— Ати-бати — так точно!

Вже за кілька кроків Антошин загін помітив охорону. Кілька бевзиків ховалися за стовбурами. Але ж за ними не сховаєшся: однаково визирали великі круглі голови.

— Все одно! — сказав Антошка. — Вороття не має.

Порівнялися. Бевзики враз вийшли з-за стовбурів.

— Пароль! — гукнув один з них.

— Чики-брики! — навмання відказав Антошка.

— Неправда. Усі знають, що сьогодні пароль — "хурли-мурли".

— Я й забув. Правильно. Хурли-мурли.

— Все одно не пропустимо.

Бевзики підняли рогатки.

— Чому? — поцікавився Антошка.

— Сам Зубань звелів нікого не пропускати.

— Він як сказав: не пропускати чи не випускати?

Бевзики Perezирнулися. Старший поміж них непевно пробурмотів:

— Не пропускати...

— От бачиш. А випускати можна.

Відчувши, що бевзики вагаються, Антошка твердо додав:

— Та й ми ж сильніші і маємо далекобійні рогатки. — Він вистромив з кишені держачок трофейної рогатки, якою заволодів у Підлабузнівську.

— Хіба що... — сказав нерішуче старший. — А хто ти такий?

— Я вчусь на ЗСБ, бо я страшений брехун, забудько і забіяка.

Бевзики поштиво відступили. Але це була тільки внутрішня охорона. Ще треба було пройти зовнішні пости. Антошка побачив їх здаля. Там бевзиків було більше. Головний стояв відкрито і дивився просто сюди. Антошка дістав рогатку і прицілився йому в лоба.

Бевзик остовпів. Він не зважився навіть розтулити рота. Антошка стріляти не хотів. Що не кажіть, а якось воно недобре стріляти з рогатки в живу істоту. Хоч і в бевзика. Інша справа, якби той напав.

— Хлопці, я його держу під прицілом. А ви тікайте!

— Ати-бати! — Антошка почув, що солдати побігли кудись убік. Він скосував туди оком і побачив, що край саду проходить високий піщаний горб. Мабуть, дюна.

Бевзик тремтів з переляку. Всі інші бевзики стояли нерухомо, бо не чули наказу.

— Готово... — почулося від піщаного горба. Жовтий солдат уже стояв на самому гребені, Зелений — посередині, а Синій — унизу.

Тоді Антошка пригнувся і щодуху дременув до своїх друзів.

— Стій! — почулося від варти. — Стій! В ім'я нашого найрозумнішого...

— Чики-брики!..

— ...вогонь!

Камінці стукали об стовбури і розліталися на всі боки. Влучити у живу мішень у цьому саду було дуже важко.

Синій солдат підхопив Антошку на руки і кинув Зеленому. Той — Жовтому. А Жовтий поставив хлопчика на гребінь горба і задоволено сказав:

— Ати-бати!

Антошка сів штанцями на пісок і швидко з'їхав на той бік дюни. Перед ним відкривалася широка зелена рівнина. Тільки вдалині височіли горби і густо зеленіли чагарники.

Солдати спустилися слідом за хлопчиком, і всі четверо попростували широким полем. Бевзики не зважилися залишити свій пост, а сповістити про порушників не було кого, адже всі радники вирушили в Ябедин, тому наших утікачів ніхто не переслідував.

Вони проминули рівнину, перетнули широку смугу чагарників і опинилися в неглибокій зеленій балці. Антощині сандалі були повні піску, він вирішив їх витрусити.

Сів на травичку, роззувся. Озирнувся на солдатів. А ті вже сиділи навколо самовара і роздмухували в ньому вогонь.

— От так так! — сказав Антошка. — Нам же ж ніколи чаювати! Нам же спішити треба.

— Твій наказ для нас закон, — відповіли солдати, — але ми без чаю не можемо. Ати-бати.

І продовжували роздмухувати.

— Доведеться чаювати, — зітхнув Антошка, бо й сам був не від того, щоб підкріпитися міцним чаєм.

Тим часом він обмірковував план дій. Передусім треба було йти на Ябедин і виручати друзів. Якщо бевзики оточили загін, доведеться вдарити з тилу. Потім рушимо на Заздру, там якось підкріпимося і підемо вже просто на Синю гору.

Десь на шляху до Заздри має бути засідка одновусого. Десять бевзиків. Це не так уже й багато. Нас теж буде немало. А бевзики нападають, тільки як їх більше.

Напилися чаю.

— Тепер скоріш! — сказав Антошка. — Тепер ми не спочинемо до самої перемоги.

— Ати-бати — ми готові.

Антошка почав узуватися. І тут побачив на підошвах своїх сандалів витиснений напис: "Ленінград. Фабрика "Скороход"".

Хлопчик відчув, як серце закалатало йому в грудях. У цій країні творяться дивні дива. Дитячі лічилочки мають чарівну силу. "Скороход". А що, коли й ця назва?..

— Ідть за мною до того горба, — сказав Антошка солдатам, — а я побіжу вперед. Треба провести один дослід.

І він побіг уперед. Бігти було легко.

Антошка піддав ходу. Ніякої втоми!

Він уже мчав із швидкістю автомобіля "Москвич". А йому було так легко, ніби він спокійно йшов вулицею.

Сандалі "Скороход" діяли! Це було приємне відкриття.

Антошка озирнувся. Солдати бігли слідом. Вони ще були далеко. Хлопчик сів під деревом. Це була берізка. Срібляста кора світилася на сонці, листочки лопотіли ласкаво над Антощиною головою.

— Хлопчику, поспішай! — почув він.

Озирнувся, Нікого не було. Пригадалася золота змійка. Антошка підхопився на ноги і почав пильно вдивлятися в траву.

— Хлопчику! Твої друзі в біді! Поспішай!..

Голосок був чистий, як срібний дзвіночок. Він наче долинав згори. Антошка підняв голову.

Березове листячко ледве ворушилося, виловлюючи в повітрі нечутний вітерець.

— Хлопчику, де ж ти є, хлопчику!..

Голос звучав десь значно вище.

Антошка відійшов від дерева і тільки тепер побачив у небі жайворонка. Він висів над Антошкою і умовляв поспішати.

— Де вони? — гукнув хлопчик.

— Йди за мною! — продзвенів жайворонок і полетів.

Антошка побіг за ним. Жайворонок полетів швидше, але ж Антошка був у сандалях-скороходах — і не відставав.

Так вони минули березовий гай, потім луг, потім ліщину, а потім Антошка опинився на дорозі. За нею підіймався крутий довгий горб. Хлопчик спинився і глянув угору.

— Твої друзі їдуть цією дорогою! — проспівав жайворонок. — Підіймись на горб — і ти їх побачиш!

Антошка миттю збіг на гребінь. Унизу він побачив ту саму дорогу. Вона звивалася жовтою змією, оббігаючи навколо горба.

Дорогою мчав гурт дітей. На першому велосипеді їхав малесенький хлопчик у пістрявому костюмі. На другому — більший хлопчик у картатій голубій сорочці. Він віз пасажирів в рожевій шапці.

На третьому велосипеді їхала дівчинка в жовтому платті. Її кіски маяли на вітрі, і червоні стрічки здаля скидалися на вогники. За дівчинкою примостився пасажир у зеленому киптарику.

Це були Антощині друзі. Він їх упізнав одразу. Тільки того, що в киптарі, не знав Антошка.

Те, що побачив командир потім, примусило його стиснути кулаки. Зовсім недалеко від загону, за найближчим поворотом дороги, мчала ціла армія бевзиків. Попереду скакали два вершники на сірих віслюках. Дітям з пасажирами було важко, і через це вороги з кожною хвилиною наближалися.

— Скоріш! Скоріш! — закричав Антошка. Дівчинка підвела голову і зраділо зойкнула:

— Антошка!

— Скоріш! Скоріш!

ЗУБАНЬ ОДЯГАЄТЬСЯ В САМОВАР

Діти проїхали. Антошка дивився на ворогів, що так швидко наближалися. Він думав: як їх спинити? Ще п'ять, десять хвилин — і армія бевзиків навалиться на купку беззахисних дітей. Хіба ж тут допоможе єдина Антощина рогатка!

— Ех, солдати! — скрикнув хлопчику. — Де ви там забарилися!

— Ати-бати — ми тут! — почулося ззаду.

Солдати були вже зовсім близько. Вони захекались і впріли. Їхні гарні мундири вкрилися мокрими плямами. Обличчя були мокрі. Жовтий волочив за собою самовар.

А яка користь від цих солдатів, коли вони навіть зброї не мають? Ото тільки й носяться зі своїм самоваром. Звісно, вони ж із лічилки.

Зубань і Вухань уже мчали просто під Антошкою. Вони розмахували справжніми самопалами. А за ними щільно, як сарана, сунули бевзики. Триколісні велосипеди здіймали таку куряву, що хвіст довгої колони зовсім у ній ховався.

— Самовар! — з відчаю крикнув Антошка. — Хоч самоваром їх трісність!

— Ати-бати — з задоволенням! — відізвились солдати.

Вони утрюх схопили свій великий мідний самовар, розгойдали і жбурнули вниз. Самовар просвистів у повітрі, як бомба. Він упав просто на голову Зубаневі. Міцна голова радника миттю пробила дно і покришку, тільки чути було, як зламаний зуб прорипів по міді.

— Ні тобі дна, ні покришки, — зауважив Антошка.

Від удару Зубань і його віслюк покотилися дорогою. Передні ряди бевзиків негайно налетіли на них.

І тут зробилася така величезна «мала купа», якої Антошка зроду не бачив. Задні бевзики крізь куряву не помічали нічого і продовжували крутити педалі. Вони налітали на мішанину бевзиків і велосипедів і також летіли сторч головами. А на них налітали задні, а далі ще й ще...

Вухань стояв обіч шляху і жахливо лаявся.

Антошка зробив знак солдатам і швидко збіг на другий бік горба. Діти якраз об'їхали навкруги і вже наближались.

Побачили Антошку і дружно закричали:

— Ура!..

Дениско зіскочив з машини і кинувся до друга. Вони міцно потисли один одному руки. Дениско сказав:

— Раз ти з нами, ми можемо сьогодні ж дістатися Синьої гори!

— І дістанемось!

— Тільки я от що думаю... — хлопчик смикнув себе за вухо. — Вони за нами так женуться, що ми чи й на гору виберемось. Треба цих бевзиків якось обдурити...

— Треба... — погодився Антошка.

Кузька визирнув з-під Денискової руки.

— А я свою мачуху перевернув у жабу! Мені Лариска підказала закляття!

— Ми їх здорово обдурили в Ябедині! — додав Кив. — А якби ви зволили бути з нами, одурили б ще здоровіше!.. З вашим розумом, з вашою сміливістю!..

— А Кив знову підлабузнюється! А Кузька хвалиться! — вигукнув Муха, — От чесне слово, сам чув!

— А ти хто такий?

— Я Муха! Я тепер з вами. Я вже не ябеда.

— Щось я цього не помітив...

Муха опустил очі. Звичка, як кажуть, друга натура.

І тільки Лариска нічого не сказала. Побачивши Антошку, вона дуже розхвилювалася і відразу пригадала, як він її образив.

І тепер дивилася на нього широко відкритими очима і мовчала. Вона дивилася на його червону футболку і на його кирпатий ніс — і мовчала. Дивилася на його гостре підборіддя і на жовту стрішку волосся над лобом — і мовчала.

Антошка підійшов до дівчинки. Йому схотілося сказати їй щось товариське й ласкаве. Але він знітився і сказав тільки:

— Ну гаразд... Потім...

— Що — потім? — пошепки спитала дівчинка.

— Усе — потім!

Антошка обернувся до загону:

— По машинах. Їдьмо далі!

Він відмовився від місця на Кузьчиному велосипеді.

Діти поїхали вперед, за ними широким кроком побігли солдати, а останнім по шляху, не поспішаючи, біг Антошка.

Погоня тривала. Бевзики були дуже покірливі, і через це Зубаню пощастило відновити порядок у своєму пошарпаному війську.

Попереду скакав Зубань. Він так і не зміг вилізти з самовара. Тільки голова його визирала звідти, де у самовара буває труба. Могло навіть здатися, що Зубань навмисне надягнув на себе самовар, як лицарський панцир. Він розмахував над головою самопалом:

— Я їх усіх перештріляю!..

Антошка подумав, що Дениско каже правду: погоню треба відвернути.

Попереду дорога розходилась, і обидва розгалуження губилися десь поміж ліщини. А позаду чувся тупіт віслюків і скрегіт десятків коліс.

Антошка зважився. Він наздогнав Дениска, щось йому сказав, а тоді почав відставати. Сандали-скороходи були дуже слухняні.

Ось позаду нього з-за повороту з'явилися Зубань і Вухань. Вони побачили Антошку. Вухань звівся у стременах:

— Це отой Найперший! Він утік з ями!..

— Штій! — скрикнув Зубань.

Тим часом діти разом з солдатами завернули на одну з доріг, і за мить їх не стало видно за ліщиною. Антошка побіг другою дорогою.

Вороги помчали за ним.

Зубань, здавалося, кричав йому просто над вухом:

— Штій, бо жаштрелю!..

Антошка знав, що той не вистрелить. По-перше, не так легко стріляти з самопала на повнім скаку. А по-друге, він потрібний ворогам живий.

Хлопчик побіг швидше... Вороги відстали. Він знову підпустив їх близько, а тоді помчав з подвоєною швидкістю. І так кілька разів. Це дратувало Зубаня і Вуханя, і вони ще більше вибивалися з сили.

Довго вів Антошка погоню за собою. А тоді відбіг трохи далі, спинився і обернувся до них:

— Гей ви, бевзики, вас ціла купа, а одного хлопчика наздогнати не можете! Ви не вояки, а драні лантухи з соломою!

Зубань люто пришпорив віслюка, який і без того вже мало не падав.

— А ваш Бевзь П'ятий — мішок із салом!..

— Чики-брики!.. — через силу видихнуло військо.

— Я його вкинув у яму і вас усіх туди покидаю!.. Кукуруіку!

Оце "кукуруіку!" вчинило щось неймовірне. Бевзики заревли, загули, затюкали... Грізна лавина ось-ось мала зім'яти хлопчика.

Та Антошка раптом підскочив і стрибнув у ліщину. Він навмання помчав поміж кущами. Позаду чув, як затріщав лісок — то вся ворожа армія кинулася слідом за ним.

— Кукуруіку! — кричав Антошка і біг собі далі.

— Штій!.. Штій!.. — все віддалялися погрозливі вигуки.

Антощі легко було бігти поміж кущами і чагарниками. А ворогам прийшлося непереливки. Віти хльостали Зубаня й Вуханя, трави заплутувалися в колесах велосипедів. Бевзики перекидалися. То тут, то там збивалися нові й нові "малакупи".

Ліс не хотів приймати армії бевзиків. Скінчилося тим, що одна міцна гілляка поскидала Зубаня й Вуханя з віслюків. Бідні тварини, відчувши полегкість, дременули в хащу — відпочити й попастися. Радників оточив натовп піших знесилених бевзиків. Вони чекали наказів. Але ті безсило попадали під кущі.

Зубань важко дихав і намагався вилізти з самовара, з того так нічого й не вийшло. Вухань лежав горілиць і нервово прями вухом. Побачивши це, бевзики й собі попадали на землю.

Погоня захлинулася.

ЩО ДУМАВ АНТОШКА

Хлопчик вийшов з лісу і озирнувся. Куди йти?

— Навпростець! — проспівав угорі жайворонок. — Іди, хлопчику, навпростець, і ти прийдеш до Заздри.

— А де всі наші? — підвів лице Антошка.

— Всі ваші вже під'їжджають до Заздри з другого боку. Вони за тебе хвилюються дуже-дуже-дуже!..

Жайворонок злетів ще вище і розтанув у синяві.

Антошка йшов довгим зеленим яром. Йому було весело й тривожно. Хотілося співати, танцювати, перекидатися.

Хлопчик ішов прискоком, потім скинув свої сандалі і побіг босоніж. Тоді уявив, ніби грає з Дениском у довгої лози, розбігся і підстрибнув, розчепіривши ноги, а потім ще раз.

І все сміявся.

Трава м'яко лоскотала стомлені ноги. Але Антошка не помічав втоми. Він став співати пісню, яку тут-таки й вигадував:

Ми веселі хлопчаки,
Гей, та й веселі!
Гей, та й хороші!
І Лариска в нас весела,
І весела, і дотепна,
Гей, та й хороша!..
Бевзь сидить у ямі,
Зубань у самоварі,
От і добре!

Хлопчик знову взувся в свої "скороходи" і вже хотів було припустити вперед, коли почув з-під куща:

— Добридень, хоробрий чоловічку!

Маленький їжачок стояв, спершись передніми лапками на патичок, і доброзичливо поглядав на хлопчика.

— Все лісове населення радіє, що ви боретесь з Бевзем і бевзиками.

— А що нам бевзики! Ми їх одним мізинцем! — кинув Антошка і зашарівся: чи ж не він з товаришами стільки товкмачив Кузьці, що хвалитися недобре!

Їжачок, здається, цього не помітив.

— А скажи нам, коли твоя ласка, — промовив він, — чи то правда, що сам Бевзь П'ятий сидить у чорній ямі?

— Правда!

— Вірю. Ти не хвалько.

Антошка почервонів ще густіше.

— Я застерігав тебе й твоїх друзів, коли ви прийшли до нашої країни, бо ніколи не думав, що ви такі мужні й кмітливі.

— Та, чого там... — Антошка зняковіло колупав носком сандаля землю.

— Якби Бевзь кинув вас усіх трьох до ями і забрав скриньку — не стало б нашого лісу.

— Живіть собі спокійно... — промимрив Антошка.

Їжачок підняв одну лапку.

— Ми віримо тобі й твоїм друзям. Тільки я хочу тебе застерегти: нехай у тебе не запаморочиться голова, бо інакше вони переможуть. Вони за всяку ціну хочуть заволодіти різьбленою скринькою! Не забувай про це, мій хлопчику.

— Спасибі, дядечку, — щиро відказав Антошка. — Я не забуду.

— Щасливої дороги! — загомоніли на вітах білочки.

Антошка вклонився лісовим мешканцям і побіг далі. Він не дуже поспішав, бо хотілося дещо обміркувати. Що буде далі?

— Я все знаю наперед, — думав собі Антошка. — Далі буде Заздра. Нас оточать заздри і почнуть заздрити. Вони заздритимуть Ларисці, що в неї кіски, і Денискові, що він капловухий, і мені, що у мене... що ж такого у мене? Гм... Це навіть цікаво! Вони заздритимуть Ларисці, що в неї жовте платтячко. Вони заздритимуть Ларисці, що вона знає лічилки.

Тут він сказав собі:

— Повернусь — проситиму у неї пробачення за свою грубість. Який же я піонер, якщо я цього не зроблю!

Балка скінчилася. Тепер Антошка підтюпцем біг широким лугом. Далі виднілися якісь горби і чагарники, а за ними, вже зовсім близько — гори.

Антошка думав: "От Кузька, Кив і Муха. Як швидко вони перевиховуються!.. Якби так всі діти Країни Суниць... Вони б одразу зрозуміли, що таке — погано, а що — добре. І серед них не було б хвальків і підлабузників. І ябед би не стало, і заздр. І тоді б вони зажили, як справжні піонери і жовтенята!"

— Але ж ми не можемо кожному в цій країні все розтлумачити! — скрушно вигукнув Антошка сам собі. — У нас на це просто не вистачить часу!

І тут хлопчикові нестерпно захотілося бути разом з друзями. Він побіг на всю силу своїх сандалів.

ГУЛЬКА І ГУЛЬЧИН НІС

Заздра мало скидалася на місто. Обіч дороги стояли горби. Їхні схили чорніли печерами. З тих печер визирали голодні обідрані діти. Ото і все місто.

Антошка біг дорогою, чуючи на спині недобрі погляди. Попереду дорога перехоплювалася через витоптаний майданчик. То, мабуть, була міська площа. А на ній галасував цілий натовп дітей. Заздри кричали, билися, плакали, змішувалися купками, розсипалися і знову зчіплялися. Хлопчик ніколи не бачив такої масової бійки.

— Антошко! — почув він радісний вигук.

Його рідний загін сидів край дороги під кущем. Діти посхоплювалися назустріч. Вони сіпали його з усіх боків і так кричали, що нічого не можна було розібрати. Він теж кричав од радості.

Потім всі трохи заспокоїлися, і Антошка побачив, що Лариска знову стоїть одна і дивиться на нього великими сумними очима. І губи її склалися так, ніби дівчинка от-от заплаче.

Антошка підійшов до неї і подав руку.

— Здрастуй...

— Здрастуй, — прошепотіла дівчинка.

— Ти на мене не сердься. Добре?

Лариска всміхалася:

— Добре.

— Ну... — Антошка опустил очі. — Я, звичайно, був не правий...

— Я вже не серджусь, — ширше посміхнулася дівчинка. Потім вона взялася своїм мізинцем за Антошин і сказала:

Мир-миром.

Пироги з сиром,

Варенички в маслі,

Ми дружечки красні...

Лариска почервоніла, не наважуючись сказати останній рядок лічилочки-помирилочки, А Антошка рішуче закінчив:

— Поцілуймося!

Потім Антошка розповів їм таємницю Країни Суниць і про свої пригоди у Бевзьгороді. Діти розхвилювалися — скоріше б у похід!

— А де ж солдати? — спитав Антошка.

— Пішли на базар, — відказала Лариска.

— Навіщо?

— Купувати самовар. Бо старий у них пропав.

— Це точно! Вони його так влучно надягли на Зубаня, що той, мабуть, і досі сидить у самоварі!

— А наші солдати без самовара ніяк не можуть.

— Я знаю, — розсміявся Антошка. — Доведеться чекати.

— А ти їсти хочеш? — спитала Лариска.

— Знову суниці?

— Вареники.

— Хочу! А де ви взяли?

— Ти ж знаєш лічилочку "Еники-беники"?

— Знаю. Я її пригадував, коли сидів у ямі. Тільки залишив вам.

Лариска сплеснула долонями:

— Я так і здогадалася! Правда, Дениску? Ми її теж згадували в Ябедині і залишили тобі. А оце щойно подумали: ану, спробуймо, може, Антошка нею не користувався! Спробували — і дістали вареники. Тільки ж лічилочка дуже коротенька, і вареники вийшли дрібні-дрібні... Завбільшки з Гульчин ніс!

Антошка здивувався:

— Чий ніс?

— Гульчин.

— А хто це — Гулька?

— А от вона.

Тут тільки Антошка помітив, що з ними була маленька худенька дівчинка. На ній було стареньке-стареньке, все в дірочках, плаття. А ніс таки й справді був просто небачено манюній — як рожева черешенька.

Поки Антошка обідав дрібними, з Гульчин ніс, варениками, друзі розповіли йому все про заздру Гульку.

Вони під'їжджали до міста. Ще здаля на околиці побачили крихітну дівчинку, яка носила дірявою цеберкою воду з рівчака і щось поливала.

Діти злізли з велосипедів, спинилися під кущами і почали за нею стежити. Дівчинка поливала грядку кволіх суниць за блаґеньким тиночком. Там не було жодної стиглої ягідки, тільки ріденька зав'язь.

Дівчинка аж язичка висунула від ретельності.

— Ці заздри не такі погані, як я чекав, — зауважив Дениско.

Та вже за хвилину змінив свою думку.

Коли дівчинка відійшла по воду, з печери на схилі горба визирнув якийсь заздра, побачив грядку і гукнув:

— А в Гульки знову суниці ростуть!..

До грядки підбігло кілька заздр — хлопчиків і дівчаток. Вони порозкидали огорожу і потоптали суниці так, що там не залишилося жодного кущика.

Підійшла Гулька і заплакала. А заздри кричали:

— У нас немає суниць — і в тебе не буде! Ти думаєш, що ти тут найрозумніша?!

Більше за всіх галасувала заздра в білій хустинці. Гулька плакала-плакала, а тоді підбігла до неї, зірвала з її голови хустинку і вигукнула:

— Ні в кого нема хустинки, то й в тебе не буде!..

І розірвала хустинку.

Заздри схвально закричали:

— Молодець, Гулька!.. Нехай ходить без хустинки!..

Дівчинка-заздра теж плакала:

— Он Гулька має цеберку, а ви не маєте! Куди ви дивитесь?

Тоді хлопчик-заздра підскочив до Гульки і ногою вибив цеберку з її рук. Вода вилилася, цеберка покотилася просто Денискові під ноги. Заздра кинувся за нею, щоб доламати. Та Дениско підняв те нещасне відро над головою і сердито гукнув:

— Зась! Не дозволю!

Заздри оточили дітей. Вони побачили їхнє кольорове вбрання, їхні велосипеди і від заздрості аж побіліли. Лариска покликала Гульку до себе і погладила її по голівці.

— Ну, не плач... Ну, заспокойся.

— Я їсти хочу!.. А суничок тепер уже не буде! Це була остання грядочка!..

— От біда! — зітхнула Лариска. — Ну, побудь з нами.

Може, ми щось вигадасмо і попоїмо.

Тут всі заздри загомоніли:

— Женить її! Вона погана!
— Чому ж вона погана?
— Вона вчора ходила в ліщину і нарвала горіхів!
— То й що?
— Ага, вона хотіла, щоб у неї були, а в нас не було!.. Ми все одно відібрали у неї горіхи і потоптали в землю.

— А хто ж вам заважає самим ходити в ліщину і рвати горіхи? — здивувався Дениско.

— А як хто нарве більше?

— То й нехай.

— Ні. Нехай краще нікому не буде!

— А чом ви собі не побудуєте будинки?

— Один тут попробував! — засміялися заздри. — Ми йому до цурки рознесли!

Виявилося, що заздри збирають суніці й горіхи тільки потай.

Діти посмутилися. Лариска ще погладила Гульку по голові і сказала:

— Ти хороша дівчинка.

Гулька знову заплакала.

— Вони мене наб'ють за те, що ти так сказала.

— А ти будь з нами.

Після цього діти згадали лічилку «Еники-беники» і дістали цілу купу дрібненьких вареників. Заздри стояли мовчки і ковтали слинку. Очі в Гульки враз висохли. Вона не відводила їх від незнайомої страви.

Дениско й Лариска відібрали вареники для себе й Антошки, а те все віддали заздрам. Багато віддали — куди більше, ніж собі залишили.

...Коли Дениско розповів Антошці усе до цього місця, він знітився:

— Ми не подумали як слід. Ми хотіли як краще... А тепер он що вийшло...

Він кивнув головою на майдан, де ще й досі тривала бійка. — Невже б'ються за вареники?

— Скоріше проти вареників. Не дають одне другому. Спершу кричали: «А в тебе більший вареник!», "А у нього з м'ясом, а в мене з картоплею!..", "А він вже один з'їв, а тепер хоче з'їсти ще одного!.." Та й почалося. А вареники порозкидали, позатоптували...

— Куди це вони? — враз занепокоївся Дениско.

Біля загону пробігло кілька заздр. Вони так поспішали, аж захекались. Бігли вони до майдану і мимохідь кидали на наших друзів погрозливі погляди. Це й не сподобалося Денискові.

— А он і солдати! — повідомив Кузька. — Я перший помітив!

— Щоб ти осліп... — пробурмотіла Гулька. Їй ще навіть не встигли пояснити, що заздрість — ганебна річ.

Антошка підхопився.

— Ати-бати — що купили?!

— Ати-бати — самовар! — радо відказали солдати.

— То не гаймо часу! Всі — по машинах! А ми з солдатами — пішака, така наша служба, — додав хлопчик і підморгнув друзям.

Та в цю мить на загін налетів цілий натовп розлючених заздр.

ЗНОВУ ПЕРШИЙ РАДНИК!

Перший радник і не збирався робити засідки на дітей. То він усе набрехав.

З десятима бевзиками виїхав він до Заздри і неподалік од міста сховався в густій ліщині.

Безвусий радник — ви ж пам'ятаєте, що йому в бійці відірвали єдиного вуса? — вирішив за всяку ціну сам заволодіти різьбленою скринькою. Він сказав собі так:

— Якщо розбити яйце-райце, а Оті Самі Троє гулятимуть на волі, ніяке бажання не здійсниться. Коли ж посадити Отих Самих Трьох у яму, а яйця не розбивати — теж нічого не здійсниться.

Брехун поторкав пальцем те місце, звідкіля раніше ріс рудий вус. Там ще й досі боліло... Він зітхнув.

— Значить, треба і посадити, і розбити, — сказав він собі далі. — То чому б не поділити обов'язки між радниками? Нехай Зубань і Вухань зловлять дітей і посадять їх у яму. А я залізу на Синю гору і розіб'ю яйце-райце!

Після цього він скосив обидва лупатих ока на кінчик свого носа і знову зітхнув.

— Тоді я міг би вернути собі свою вроду... Та нехай вже буду й такий! Я краще зроблюся Бевзем Шостим! От бажання, гідне розумного чоловіка! Як мені буде добре!.. А як їм буде погано!..

Поки перший радник сидів на траві й мріяв, бевзики з кущів стежили за шляхом. Безвусий похилив голову на гусячій шиї до плеча:

— А звідки я на Синій горі знатиму, чи діти вже в ямі?

І, подумавши, сам собі відказав:

— Дуже просто. Зубань і Вухань не прийдуть на Синю гору, аж поки не впораються з дітьми.

Він посміхнувся. Але з-під носа-лопати посмішки все одно не було видно.

— І тоді нехай вони кусають од злості себе за лікті! Зубань ще може і вкусити, у нього зуб довгий. А Вухань — нізащо не дістане!..

Брехун дуже тішився своїм розумом і хитрістю. Він так сміявся з дурних Зубаня і Вуханя, що бевзики почали оглядатися.

Якщо дітям пощастить втекти з Ябедина — нехай собі, він їх не спинятиме. Ці діти знають такі слова, що ліпше не зв'язуватися. А то ще зроблять з тебе не знати що.

— Чики-брики, їдуть! — доповів один з бевзиків.

Безвусий не наважився навіть наблизитися до шляху.

— Скільки їх?

— Раз... Два... Три... — відказали бевзики. — Раз... Два... Три... Їх більше трьох!

— А скільки у них велосипедів?

— Раз... Два... Три... У них три! — відказали бевзики.

Тільки коли безвусий почув, що діти вже проїхали, він визирнув з-за куща і глянув услід. Так, то були вони.

— Ще солдати якісь біжать позаду, — пробурмотів безвусий. — Де вони тільки в біса взялися!

Ну, нічого. Їхній перший вже сидить у ямі, а цих двох все одно спіймають. Треба поспішати!

Перший радник віддав наказ і на чолі бевзиків поїхав до Заздри.

Близько околиці лишив загін і далі рушив сам. Він скрадався понад дорогою, поки не побачив неподалік гурт заздр, що стояли над рівчаком і дивилися, як тече вода.

— Заздри! — покликав безвусий.

Ті подивилися на нього і, дуже задоволені, підійшли. Вони вперше зустріли істоту, якій не було за що заздрити. Такого страхітливого опудала, як безвусий, ніхто з них не стрічав ніколи в житті.

Заздри відчували себе надзвичайно гарними поруч нього...

— А скажіть, до вашого міста приїхали чужі діти на велосипедах?

— Приїхали.

— Ви їм заздрите?

— Заздriamo.

— Тим дітям є за що заздрити.

Заздри зітхнули.

— Вони так гарно вбрані, що ой-ой-ой!..

Заздри понуро мовчали...

— У них такі велосипеди, що уй-уй-уй!.. І вони щодня їдять. А вчора — це я точно знаю! — вони їли аж двічі!

Заздри проковтнули слину.

— Але все це — тьху! — як порівняти з тим, що буде. Кожен з них матиме не один, а три велосипеди. Перший — червоний. Другий — блакитний.

Заздри розгубилися.

— А третій — рожевий!

Заздри були приголомшені.

— І це ще не все! — натхненно продовжував безвусий. — Кожен з них матиме будинок і садочок, де ростиме так багато суниць, що їх можна їсти безперервно, і все одно не з'їси!

Так сказано заздри ще нікому не заздрили:

— Найголовніше! — тут безвусий підняв палець. — Вони щоденно, вранці, вдень і на ніч, їстимуть цукерки "Ведмедик клишоногий" і "Білочка". — Безвусий притишив голос і вкрадіво спитав: — А ви б хотіли, щоб чужі діти ніколи цього не мали?

— Хотіли б!

— Так-от, вони все це матимуть, якщо піднімуться на Синю гору. А коли ви їх туди не пустите — вони назавше зостануться жалюгідними, задрипаними, голодними й нікчемними. Вони стануть такі нещасні, що на них гидко буде дивитись!

Заздри трохи пожвавішали. Але вони все ще не взяли до тями, куди гне безвусий. А він знав куди:

— Не випускайте їх із Заздри — от і все!

Заздри від радості підстрибнули і притьмом помчали до міста, щоб підняти всіх своїх земляків проти чужих дітей.

Безвусий хижо мугикнув і свиснув бевзикам:

— За мною! На Синю гору! В обхід міста!

Скочив на віслиюка і гупнув його ногами під живіт.

ЄДИНИЙ ВИПАДОК, КОЛИ РОГАТКА ПРИНЕСЛА КОРИСТЬ

Не встигли наші друзі посідати на велосипеди, як їх оточили заздри. Спочатку в їхньому галасі нічого не можна було розібрати. Потім діти почули, що найчастіше заздри повторюють одне:

— Не пустимо!.. Не пустимо!.. Не пустимо!..

Кілька найсміливіших заздр ухопилися за велосипеди. Машини зникли в натовпі.

Антошка спробував їх умовити:

— Що ви робите? Нам треба їхати на Синю гору!

— Не пустимо!

— Чому? — спитав Антошка як тільки міг лагідніше. — Нам уже давно час вертати додому! Ми не можемо назавжди залишатися у вас.

— Не пустимо!

Дениско підняв руку.

— Послухайте, — сказав він, — ми нікому не хочемо зробити погано. Ми хочемо, щоб усім, і вам теж, було добре...

— Не пустимо!

Дениско розважливо продовжував:

— Ви собі тільки уявіть: ваші рідні пішли в ліс по суниці і не повертаються два дні і дві ночі! Так і ми. За нас удома дуже, дуже хвилюються...

Звісно, заздри не могли собі уявити, як це люди хвилюються, коли хтось довго не повертається з лісу. Вони самі ніколи не хвилювалися за інших.

Над галасом звився дзвінкий Ларисчин голосок:

— Дівчатка! Заздри-дівчатка! Ну, скажіть же хлопчикам! Навіщо нас затримувати? Ви ж добрі, дівчатка, ви ж хороші, я знаю...

Заздри-дівчатка розгублено змовкли. Але хлопчики закричали ще голосніше:

— Не пустимо!

Тоді з натовпу вийшла дівчинка-заздра, котрій Гулька сьогодні пошматувала хустинку. Вона заклала руки за спину і витягла до Лариски своє худе обличчя. Очиці у неї світилися холодною цікавістю:

— А скажи, якщо ви поїдете на Синю гору, — ви тоді станете жити у міцних затишних будинках?

— Авжеж!

Заздри загули. Дівчинка криво всміхнулася і запитала ще:

— І ви тоді їстимете двічі на день?

— Чому ж двічі! — здивувалася Лариска. — Тричі або й чотири рази. Це в кого який режим.

Знявся несамовитий лемент.

— Не пустимо!..

Антошка не витримав. Він розсердився.

— Дурні заздри! Та якщо ми поїдемо на Синю гору, ми зробимо так, що ви житимете, як усі наші Друзі.

— Не пустимо!.. — тупнула та сама дівчинка-заздра. І всі підхопили: — Не пустимо!

У натовпі знялася якась метушня, почувися Дзвінкі удари і сопіння. Дениско перший зрозумів, У чім справа, і зблід. Юрба розступилася, і під ноги дітям кинули уламки велосипедів.

Тепер їм доведеться йти пішки. Та хоч би й пішки! Але заздри і не думали відпускати загін. Хтось запропонував відвести дітей до печери і завалити вихід каменем. Інші радили їх зв'язати.

— Хлопчику... — почув Антошка поруч себе.

То була Гулька. Вона позирала положливо і допитливо.

— Ну, чого тобі?

— Вони вам заздять. А якщо їм дати щось таке, щоб вони заздрили один одному, вони б про вас забули...

Та що ж було їм дати? Антошка озирнувся. Навколо натовп, позаду прямовисний горб, на якому стирчить обідране дерево. А на тому дереві сидить сорока-білобока. От і все.

Потім Антошка подивився на сороку ще раз. Це ж вона принесла на них доноса Бевзеві! Вона й зараз може покликати сюди Зубаня з військом!

Хлопчик вихопив з кишені трофейну рогатку, заклав камінець і прицілився. Заздри враз замовкли. Сорока-білобока злякано сіпнула на гілці. Та, мабуть, з переляку забула злетіти.

Антошка вистрілив. З сорочиного хвоста полетіло пір'я. Вона розпачливо скрикнула. А тоді таки знялася і, насилу здіймаючи крила, полетіла геть.

Відтепер сорока-білобока стала куца.

Вона більше не мала хвоста, щоб розносити свої гидкі доноси.

Заздри від заздрості не знали що робити. Оце так постріл! Вони загомоніли:

— Та, хіба це рогатка!..

— Тю, він і стріляти не вміє!..

— Те, в сороку всякий влучить. От спробуй поцілити в дерево!..

Антошка підняв рогатку над головою:

— Хто хоче?

Заздри знову змовкли. Кожен з них хотів мати рогатку. Але над усе кожен з них хотів, щоб рогатки не мав хтось інший.

— Беріть, не жалко! — і Антошка кинув рогатку у натовп.

Заздри відвернулися від наших друзів і оточили рогатку. Стояли і мовчали. Потім одразу кілька хлопчиків простягли до неї руки, а решта натисла, щоб відігнати сміливців.

І пішло-поїхало. Все місто знову охопила бійка.

А коли заздри так потомилися, що вже не могли ні битися, ні кричати, — наші друзі підходили до підніжжя Синьої гори.

СИНЯ ГОРА

Віслюк від утоми ледве чвалав. Він часто спинявся. Безвусий з нетерплячки товк йому каблуками під живіт. Тоді віслюк ще нижче нахилив голову і понуро брів далі — все вгору та вгору кам'янистою гірською стежкою.

Вже кілька годин здирався безвусий на Синю гору, а до вершини було ще далеко.

Бевзики давно повідставали.

— Ще трішечки... Вже зовсім близько... — умовляв безвусий віслюка.

Та настала мить, коли той став як укопаний. Безвусий бив його, умовляв, благав, ставши навколішки. Але віслюк не ворухнувся.

Тоді перший радник пригадав, що віслюки дуже вперті. Він потяг свого сірого за хвоста, мавши на думці, що той через свою впертість відразу ж піде вгору.

Та цього разу віслюк зрадив звичкам своїх родичів. Ледве він відчув, що його тягнуть униз, як залюбки скорився і позадкував.

— Хай ти здохнеш! — з відчаєм гукнув безвусий.

Він ударив тварину палицею і подався пішки.

Невдовзі стежка обірвалась над вузькою ущелиною. Через неї було перекинуто деревину.

Безвусий зазирнув за край і вжахнувся — така там була глибина! Унизу, скільки сягало око, купчилися гострі скелі, зелені валуни, ледве біліла піна ріки на самому дні урвища.

Безвусий безпорадно озирався навкруги. Як же його перебратись через це страхиття?

Сюрчали коники. Високо в небі плавав могутній беркут. На камені вигрівався вуж. А більш ні душі на крутих схилах Синьої гори.

— Біла вороно! — став кликати перший радник. — Біла вороно! Де ти є? Поспішай на допомогу! Твій друг у біді!..

Безвусий і досі не знав, що Кузьчина мачуха назавжди позбулася своєї недоброї сили.

Нічого робити — перший радник ступив на деревину і затремтів, як у лихоманці.

Потім ступив другий крок і третій. Деревина схитнулася. З жаху безвусий заплющив очі, ноги його роз'їхалися, і він полетів...

— Каравул!.. — луною рознеслося довкола. В останню мить безвусий встиг ухопитися за гілку і звис над безоднею.

— Я пропав!.. Бевзики! Де ви, мої вірні бевзики! Я ж вас люблю більше, ніж себе самого!.. Бевзики!..

Бевзики, звісно, не відповідали. Вони ще й досі вовтузилися з своїми велосипедами десь далеко внизу.

— Вороночко!.. Зубанчику!.. Вухасенько!..

Руки в безвусого були слабкі. Вони не могли довго тримати його важке тіло. Пальці почали розтискатися...

Його врятував випадок.

З висоти безвусий здався беркутові схожим на барана. Він метнувся вниз. У ту саму мить, коли з пальців безвусого випорснула гілка, гострі кігті беркута вчепилися в його одяг.

Беркут зробив кілька помахів і роздивився, що це не баран. Він гидливо підібрав кігті. Перший радник лантухом гепнувся на галявину по другий бік ущелини.

Орел гордо поплив угору.

Спочатку безвусий не зважувався розплющити очі. Він думав, що лежить в орлиному гнізді і що його ось-ось почнуть шматувати.

Потім зиркнув оком. Потім — другим. Далі підняв голову...

Оговтавшись від переляку, підвівся і ступив на гірську стежку.

Скляного палацу ще не було видно. Плай з усіх боків обступали високі кущі. І коли стежечка розділилася на дві, безвусий завагався: куди ж іти далі?

У траві сиділа сіра перепілка. Вона з цікавістю поглядала на нього блискучими оченятами.

— Якою стежкою ближче до верху? — спитав радник.

— Піди лівою! Піди лівою! — відказала пташка. І навіть почала перепурхувати вздовж стежки.

"Бреше", — вирішив безвусий. Він не міг уявити, щоб жива істота казала правду, не стаючи на голову.

І звернув праворуч.

Саме на той час друзі поминули каміння, за яким поховалися бевзики. Вони здиралися вгору пляями, підтримуючи одне одного. В найкрутіших місцях солдати ставали ланцюжком і передавали дітей з рук у руки: Жовтий — Синьому, Синій — Зеленому.

Самовар вони несли по черзі.

— Аж подумати боязко, — сказала Лариска. — Ще трошки — і таємниче яйце-райце буде в наших руках!! І здійснився буд-яке наше бажання!

— Яке? — стримано спитав Дениско.

Антошка розсердився.

— Ніби ти не знаєш? Ти ж знаєш — чого питаєш!

Всі трохи помовчали. Тоді Антошка додав:

— Треба повернутися додому. Хіба ж не так?

Кузька, Кив, Муха і Гулька вигукували:

— Так, так! І ми підемо з вами до тієї країни, де всі діти — як ви!

Назустріч друзям згори спускався стомлений віслюк. Вони, звичайно, не могли знати, що це скакун безвусого. Адже всі сірі віслюки схожі один на другого.

Що не крок наближалася мета, заради якої діти пережили стільки небезпечних пригод. А на серці у кожного було тяжко. І кожен все частіше згадував про маленьких мешканців Країни Суниць.

— А ти що обіцяв заздрав? — раптом спитав Дениско. — Ти їм обіцяв, що, коли ми підемо на Синю гору, — вони стануть жити, як усі діти!

Всі принишкли. Всі напружено слухали. Антошка зітхнув:

— Це я тільки подумав... ну, що ми могли б так зробити...

У загоні стало тривожно. Всі мовчали, і всі розуміли, що настав час вирішувати.

Стежка вивела їх до глибокої ущелини. Через неї було перекинута зламана дерево.

Першим перебіг Антошка. За ним — Дениско і Лариска. Суничних дітей перенесли Жовтий і Зелений солдати. Синій ніс самовар. Коли він був на середині кладки — зненацька дмхнув вітер. Солдат змахнув руками, щоб втриматись, і випустив самовар.

Мідний пузань довго летів униз, дзвінко вдарявся об гострі скелі і валуни, а потім зник у сивій піні гірської річки. Солдати з сумом стежили за ним очима.

— Ати-бати — і другий пропав... — сказали вони.

Діти опинилися на невеличкій галявині. Всі стояли мовчки.

Перший сказав Антошка:

— Я вас завів у ліс, я й мушу привести до табору! Бо що про мене подумують ваші батьки? І наша вожата Ліна Стьопівна?

— А у мене дві сестрички і братик! — зітхнула Лариска. І пошепки додала: — Якщо вони почують, що я пропала... Їм буде так погано...

Діти дивилися на дівчинку. Її кіски, схожі на крильця, похилилися.

Потім Лариска глянула на суничних друзів:

— Тут діти ніколи не ходили до школи! І вони не знають, що таке — дружити...

Антошка підійшов до Лариски і міцно взяв її за руку.

Кузька зітхнув:

— А я так хотів піти з вами... Якщо всі хвальки стануть хорошими дітьми — давайте оселимось у Хвалькові. Добре, Антошко? І я буду вам найвірнішим другом! Бо я найперший з усіх хвальків зрозумів...

Лариска сумно всміхнулася:

— Кузько, ти дуже хороший хлопчик, тільки не треба хвалитися...

— Ми всі будемо вам найвірніші друзі! — з почуттям кивнув Кив. — Ви матимете найвірніших друзів у кожному місті Країни Суниць! Коли підлабузники перестануть бути

підлабузниками, я їм скажу: давайте перейменуємо наше місто! Нехай буде не Підлабузнівськ, а місто Суничка.

Муха сказав:

— Я не знаю, як ябеди назвуть своє місто, коли вони не стануть ябедами. Але щось можна вигадати.

Гулька пискнула:

— А в мені заздрості залишилося з Гульчин ніс! Навіть менше!

Друзі всі побралися за руки. Лариска спитала:

— Що ж нам робити, хлопчики?

Діти перезирнулися. Вони добре зрозуміли один одного. Антошине лице просвітліло: він був радий, що друзі самі все вирішили.

Вище галявини, де стежка розходилася надвоє, сиділа сіра перепілка.

— Куди ближче до вершини гори? — спитав її Антошка.

Пташка охоче відповіла:

— Підіть лівою! Підіть лівою!

І почала перепурхувати вздовж лівої стежки.

— Ходім! — кинув Антошка.

Загін попростував за перепілкою. Всі йшли мовчазні, тільки Муха для бадьорості наспівував свою пісеньку:

Муха-муха-муха-ха!

ЗДРАСТУЙ, СОНЯЧНИЙ ЗАЙЧИКУ!

За півгодини діти вийшли з чагарників.

Перед ними високим зеленим горбом височіла полонина. На ній стояв Скляний палац. Сонце відбивалося від скляних стін і сліпило очі. Тут до сонця було дуже близько!

— Вперед! — прошепотів схвильований Антошка.

Вони пішли, приминаючи шовкову траву. А вона знову виструнчувалася за ними і лагідно кивала теплому вітрові.

У траві яскравими купками червоніли сунички. Діти їх обходили, щоб не пошкодити жодної ягідки. А найобережніше йшла Гулька.

— Молодці! Молодці! Молодці! — проспівав у небі знайомий жайворонок і поплив на рівнини.

Неподалік од сонця гордо висів у повітрі беркут.

Палац мав золотий ганок. На золотому ганку сиділи цар, царевич, король, королевич, швець і кравець. І всі вони хором закричали до Антошки:

— А ти хто, молодець?

— Я Антошка, — з гідністю відповів хлопчик. — А взагалі ми Оті Самі Троє, а це наші друзі.

Всі, хто був на ганку, підвелися і вклонилися дітям. Вони були чемні і привітні люди. Навіть цар із царевичем і король з королевичем. Адже ж всі вони були із доброї дитячої лічилки!

Двері відчинилися.

— Ласкаво просимо! — сказали всі на ганку. Антошка обернувся до друзів:

— Я піду.

Він зблід од хвилювання. Дениско теж зблід і відповів:

— Йди. Винось скриньку сюди. Ми тебе чекаємо.

Антошка пішов уперед. У високих залах дзвінко відлунювали його кроки.

Двері самі розчинялися перед ним. Антошка проминув один зал, другий, третій.

За третім залом відкрилася маленька скляна кімната. Посередині стояв стіл. А на столі лежала різьблена скринька.

Антошка ласкаво провів пальцями по гуцульських візерунках на її кришці. Вони були багатозначні і таємничі. А ще так недавно це була звичайна собі скринька. Така звичайна, що Антошка навіть наважився забрати її з піонерської кімнати, щоб збирати суниці!

Хлопчик обережно взяв скриньку обома руками і пішов назад.

Двері знову розчинялися перед ним і зачинялися за спиною. Він неквапливо перейшов третій зал, потім другий, потім перший і нарешті вийшов на золотий ганок.

Друзі стояли на траві і дивилися на скриньку в Антошиних руках.

Все було так урочисто, що Антошці стало якось ніяково.

І він буденним голосом спитав:

— А де ж цар, царевич, король, королевич, швець і кравець?

— Пішли по суниці, — відповіла Гулька.

Антошка зійшов зі сходів і спинився. Він поклав скриньку на траву і взявся рукою за кришку.

— Ну?

Діти озирнулися на Країну Суниць, що розляглася унизу до самого обрію.

Країна була гарна. Вся зелена, у жовтому плетиві доріг і доріжок. Вистелена чагарниками. Прикрашена гаями і лісами. Схвильована гарними горами й горбочками, ярками і долинами. Оторочена густим лісом.

Лише подекуди краєвид псували купки обідраних дерев. Але надходив час, коли в цій країні почнуть старанно доглядати кожне дерево, і тоді мертві гаї знову зазеленіють, укриються молодим листячком, зведуть до сонця ніжне пагіння... Країну вкривав прозорий синій серпанок.

— А наша гора зовсім не синя, а зелена, — сказав Кузька.

— Авжеж. Гори здаються синіми тільки здаля...

Антошка перевів очі на скриньку. В цю мить Кив закричав:

— Радники!..

Згори друзі побачили, як на полонину здираються радники. З чагарника навкарачки виліз безвусий. Він так втопився, що вже не міг стояти на ногах.

А з другого боку з'явилися Зубань і Вухань. Вояка ще й досі був у мідному самоварі. Солдати сумно зітхнули. За радниками лізли бевзики. То були залишки їхньої армії.

— Починаю! — промовив Антошка.

Він відчинив скриньку. В ній лежало і сліпуче світилося золоте яйце-райце.

Солдати завмерли в почесній варті. Антошка взяв яйце і проказав:

— Нехай всі хлопчики і дівчатка в Країні Суниць довідаються про себе правду і зрозуміють, що таке — добре, а що — погано!

Він вдарив яйце-райце об край скриньки. Воно з мелодійним дзвоном розколалося навпіл. Золота шкарлупка впала на дно скриньки.

З яйця-райця вихопилася блакитна хмарка. Вона швидко злетіла в небо й попливла до Країни Суниць. Здалося, ніби повіяв вітерець.

— Дивіться! — зойкнули в один голос Лариска й Гулька.

Вони показали вниз. Усі бевзики враз спинилися, випростались і почали озиратися навколо себе. Дехто з них усміхався, дехто з подивом і зневагою роздивлявся Зубаня і Вуханя. Потім усі вони повернулися і спокійно пішли вниз.

Брехун, Зубань і Вухань теж відчули, що сталося непоправне. Вони враз зіщулилися і поплазували у чагарники. Вони ніколи більше не наважаться повернутися до країни, яку так довго дурили і обкрадали.

— Я собі уявляю, що зараз коїться по наших містах! — засміявся Кузька і від щастя заплескав у долоні.

Кив, Муха і Гулька теж почали сміятися і плескати руками.

Дениско мовчки вдивлявся кудись удалину. Лариска дивилася на Антошку круглими очима. В них бриніли великі сльози. Тільки тепер діти почали по-справжньому розуміти, що вони вже ніколи — ніколи! — не повернуться додому.

Антошка опустил очі до скриньки.

— Зайчик... — здивовано сказав він.

Справді, золота шкарлупка яйця-райця обернулася яскравим сонячним зайчиком. Він лежав у скриньці і сміявся до дітей.

Дениско, Лариска і Антошка теж сумно всміхнулися.

— Здрастуй, сонячний зайчику! — сказали вони.

— Здрастуйте, дітки, — блимнув зайчик. — Ви, мабуть, шкодуєте, що пішли за мною в цю країну?

Діти серйозно відказали:

— Ні. Ми не шкодуємо. Але ми дуже скучили за своїми...

— Але ж я вас учив, як повернутися додому! — сказав сонячний зайчик.

— Вчив. Треба випустити тебе із скриньки і сказати лічилку-поверталку.

— То в чім же річ? Кажіть лічилку — та й усе...

— Ми її забули... — зітхнули діти засоромлено.

— То вигадайте нову!

— Хіба це можна?

Зайчик засміявся:

— У країні-казці можна все! Не гайте часу, дітки, я вас зачекаю.

Сунічні діти і солдати уважно прислухалися до цієї розмови. Кузька, Кив, Муха і Гулька тепер знову захотіли до країни трьох друзів.

Лічилочку складали весело і дружно. Лариска почала її відомою приспівочкою:

— Ой дана, дана, дана!..

Потім Антошка скомандував:

— А тепер усім взятися за руки, щоб хто, бува, не залишився!

Тут солдати стали струнко, цокнули каблуками і віддали честь.

— Ми підемо!

— Куди? — здивувалися діти. — Ати-бати — на базар!

— Та навіщо ж вам на базар?

— Треба новий самовар купити. Ми без самовара не можемо! — І, побачивши, що діти засмутилися, солдати всміхнулись: — Та ви не журіться, ми ж із лічилки. Ми ще стрінемося! Ати-бати!

— До зустрічі! — сказали їм усі. — Ви були вірні і мужні друзі.

Солдати ще раз віддали честь, повернулися кругом і пішли. А діти, міцно тримаючись за руки, заспівали:

Ой дана, дана, дана,

Здрастуй, скринько довгождана!

Розступіться, гори сині, —

Ясен зайчик в нашій скрині!

Ой сунічки, зелен гай,

Земле-казко, прощавай!

І тієї ж миті вони опинилися на маленькій знайомій галявині коло піонерського табору. Дзеркальце води під дубом відкидало на ясена сонячного зайчика.

Ліс був повен дитячими голосами. А за мить на галявину вибігли піонери і жовтенята на чолі з вожатою Ліною Стьопівною.

— Я ж казав, що вони в лісі! — крикнув один хлопчик.

— Вони знайшли суніці! — додала одна дівчинка. — Я так і знала!

Справді, різьблена скринька біля Антошиних ніг і Ларисчина мисочка були повні суніцями. Тільки Денискової чашки не було. Ви ж пам'ятаєте, що її розбили бевзики з рогатки в бою.

А скільки суніць було довкола! Вся галявина аж сяяла соковитими червоними ягодами. Тут їх було стільки, що вистачило б на весь піонерський табір до кінця літа.

— Вас не було аж дві години! — суворо сказала Ліна Стьопівна. — От бачиш, Антошо, як ти нас усіх турбуєш!

Але вона не могла стримати доброї посмішки і тому закінчила зовсім лагідно:

— Ну гаразд! Ви знайшли для всіх дітей так багато суніць, що на вас не можна сердитись. Ходімо мерщій до табору, бо вже час обідати. А після сну всі підемо на річку.

— Ура! — закричали діти.

Коли вони підходили до піонерського табору, на його білих стінах вигравали, сміялися сонячні зайчики.

А що ж Кузька, Кив, Муха і Гулька? Ще на галявині вони радо змішалися з натовпом піонерів і жовтенят. Вони й зараз десь між вами. Може, зустрічали? Їх впізнати не дуже важко, адже вони ще й досі не перевиховалися до кінця. Коли-не-коли один з них починає хвалитися, другий — підлабузнюватись, третій — ябедничати, а четверта — заздрити.

Якщо десь зустрінете — допоможіть їм позбутися таких звичок. Вам усі спасибі скажуть.

БІОГРАФІЧНА ТА АВТОБІОГРАФІЧНА ЛІТЕРАТУРА

ДМИТРО КРАСИЦЬКИЙ ДИТИНСТВО ТАРАСА (Фрагменти)

ДІД ІВАН УЧИВ ТАРАСА

Лугом іду, коня веду,

Розвивайся, луже!

Сватай мене, козаченьку,

Люблю тебе дуже!

З яру долітала голосна пісня, щира, від серця.

— Чия то дівка та добре співає? – спитав дяк Павло Рубан у Григорія Шевченка, який стояв на перелазі.

— Та то мій Тарас так виводить...

— Добрий голос і дякові придався б... А скільки ж йому?

— Та вісім, дев'ятий пішов.

— Е, такого в школу пора послать. На криласі співатиме.

— Та якщо ваша ласка, пане дяче, то прошу...

— З таким голосом прийму, прийму...

Щось ще бубонів дяк, ідучи вулицею повз двір. Тарас наспівався досхочу, побіг до хати діда Івана. Дід Іван читав Псалтир і, слинячи пальця, перегортав сторінки товстої книги в шкіряній оправі.

Тарас сів біля діда і почав розглядати малюнки.

— Ну, Тарасе, пора й тобі вчитися в школі. Завтра відведу до дяка Рубана, будеш учити азбуку.

— Дідусю, а воно трудно?

— Ні, треба добре придивлятися, запам'ятовувати, той грамота швидко даватиметься. Отже, я читаю, батько твій теж навчився.

— І я навчуся?

— Так, навчишся читати, потім писати.

— А потім малювати?

— Малювати? Як буде кебета, навчишся і малювати.

Дід дав Тарасові Псалтир у руки, розгорнув першу сторінку і голосно прочитав: «Блажен муж, іже не іде на сов'єт нечестивих...»

Тарас слухав і очей не відводив від розмальованих червоним і чорним літер.

— Дідусю, а як оту букву звуть, що хвостик угору і хвостик униз?

— Буки.
— Яка вона дивна!
— А це, Тарасе, аз! Ну, кажи: аз! Вона неначе дряпак.
— Це аз! Аз! Аз!
— А це буки!
— Буки!
— А це веді!
— Веді!
— А це? – дід знову показав «А».
— Це дряпак.
— Сам ти дряпак! – дід аж розсердився.
— Це – аз! Аз! Аз!

Отак почалося. Глаголь, добро, люді, мисліть... рци, слово... твердо, іжиця...

У Тараса піт виступав на лобі. Він усе старанно повторював за дідом, а запам'ятав одне: що дряпак – це «аз»!

Важко було, а Тарас себе тішив: «Навчуся читати, писати, а потім малювати. Буду малярем, а тоді намалюю і діда, і нашу хату, і Оксаночку».

ПЕРШИЙ ДЕНЬ У ШКОЛІ

Сонце сьогодні неначе і сходило не так, як завжди. Не встигло воно зазирнути крізь шибку у хату, як Тарас схопився з постелі, нашвидку одягся. Мати обдарувала його посмішкою. Вона говорила, ніби співала. Слова її були такі ласкаві, ніжні. Блакитні очі світилися, зморшки розходилися, і обличчя ставало зовсім молодим. Мати метушилась, бо ж сьогодні синок уперше йде до школи, до дяка Рубана в науку.

Ось і дід Іван переступив поріг. Поздоровкався.

– Ну, гаразд. Я бачу, що Тарас уже зібрався. То, може, підемо, щоб не спізнитись.

Тарас тільки цього й чекав. Мати пригладила йому чуба, одягла нову шапку, куплену у Вільшаній, почепила через плече торбу, куди вкладено Тарасів скарб – буквар.

– Щастя тобі, синку, з легкої руки діда Івана, щоб добре вчився!

...Дід Іван міряв ковінькою вулицю, швиденько прямуючи понад ярмом до вигону. Тут стояла самотньою хата дяка Рубана, якого по-вуличному дражнили Совгир. І справді, він був дуже схожий на кріпака Совгиря... такий самий на зріст, з такою ж кудлатою бородою, з такими ж сірими підсліпуватими очима.

Побачивши через вікно Івана Шевченка, що з хлопцем прямуював до школи, дяк вийшов їм назустріч.

– Здоровенькі були, з понеділком вас! – привітався дід. – Оце я вам, пане дяче, в науку хлопця привів.

– А, це син Григорія Шевченка? Запримітив, запримітив. Це той, що співав «Лугом іду, коня веду»? Добрий співак, добрий...

Дяк дивився на Тараса, а той стояв, жужмив у руках шапку, не знаючи, де діти очі, куди сховати руки.

– Ну, коли так, приймаємо до школи.

Дяк причинив двері й пропустив Тараса у сіни:

– Заходь, заходь до хати. Там уже є такі, як ти.

Тарас із сіней пройшов у невеличку хату. Посередині стояв стіл з двома ослонами. Попід стіною – лави. Ліворуч – піч без запічка, невеличкий мисник, а в кутку згори й донизу ікони: одні чорні, аж важко розібрати, що на них намальовано, інші блискучі, як у церкві.

Хлопці раділи, що прийшов Тарас, а найбільше зрадів Данило Бондаренко, вірний його друг. Вони одразу ж зчинили лемент, сперечаючись між собою, де сяде Тарас. Школа могла вмістити з десятків учнів, хоч у селі була не одна сотня хлопчаків. Дівчат зовсім не вчили.

Прочинились двері, і в хату ввійшов дяк Павло Рубан. Тарас стояв серед хати, а хлопці поприлипали до ослонів, схилились над столом. Куди сяде Тарас?

– Даниле, посунься! Оце твоє місце, сідай! – промовив дяк до Тараса, і урок почався.

– Аз! Буки! Веді!

Важка грамота, а дід наказував: приглядайся уважно, запам'ятовуй.

УЧИВСЯ ЧИТАТИ ПСАЛТИР

Опало листя з дерев у садах. Дощі перестали – напилася води земля. Грязюка така, що хоч з хати не виходь.

Раптом скували землю морози, зрідка стали пролітати сніжинки – вісники зими.

— Може, вже й до школи пора? – спитав Тараса батько. — Може б, ти довідався, чи будеш чекати, поки дяк гукне?

— Хлопці говорили, що з неділі почнеться навчання, — відповів Тарас, сидячи за товстою книжкою в шкіряній обкладинці.

То був Псалтир. Тарас поривався його освоїти, вивчити, але було ще не під силу.

Батько вийшов з хати, а Тарас усе сидів і гортав книжку, розглядаючи малюнки. У хату вбіг Степанко.

— О, ти знову за книжкою? Усе вчишся на пана. Пан, пан, пан!

— Замовчи, доки я тобі стусана не дав.

— Пан, пан! – повторював невгамовний Степанко і стрибав біля столу, поки Тарас не влучив його по голові Псалтирем. Степан закричав несамовито.

А тут, як на зло, мачуха нагодилась.

— Ти знову б'єшся? Не може хвилини без шкоди посидіти!

Тарас мовчав. Це, певно, ще більше дратувало її. Вона все голосніше репетувала, схопила деркача, підбігла до столу, щоб ударити Тараса. Довелося захищати голову Псалтирем... Мачуха глянула на книжку, на малюнок святого і руки опустила. Хіба можна бити по такій книжці? З такої книги дяк у церкві молитви читає...

— Прости мене, грішну, — спересердя мовила мачуха, глянувши на образ, і відійшла від столу.

Тарас сидів і тримав у руках книгу, боячись покласти на полицю, бо знав, що мачуха без книжки битиме.

Минув тиждень. Тарас знову бігав до школи дяка Рубана. Хоч як важко було подужати читання Псалтиря – подужав. Тепер він вільно читав і навіть точнісінько, як дяк Рубан, читав псалми в церкві. Дяк-учитель не міг ним нахвалитися. Якось зустрів він діда Івана і так розхвалив Тараса, що дід увечері гостинця приніс старанному учневі й батькові розповів про успіхи в навчанні його сина. Степанко заздрив Тарасові та все вигадував, чим би йому нашкодити, щоб набрехати матері на нього.

Якось у суботу дяк повів своїх учнів у церкву, на крилас. Тарас нічого не підозрював. Раптом дяк ткнув йому в руки книжку, пальцем показав на псалом царя Давида і тихо сказав:

— Читай.

Дзвінким, мелодійним голосом, ніби соловейко заспівав у гаї, читав Тарас на криласі. Баби хрестилися та все повертали голови за примітити, хто так добре читає.

Мачуха як на дріжджах росла, слухаючи Тарасове читання. У діда Івана аж сльози виступили на очах.

Закінчилося моління. Йдучи з церкви, баби навперебій питали одна одну:

— Чий то хлопець так добре читав? Голос аж за душу бере!..

— Та то Григорія Шевченка Тарас.

— Сирітка бідна! Миле дитя!..

Дома дід Іван і батько хвалили Тараса, а мачуха мовчала, мовчав, закопилівши губу, і Степанко, спідлоба зиркаючи на Тараса.

У ПЕЧЕРІ

Якось у неділю по обіді Тарас помандрував до Гупалівського лісу, щоб розвідати гайдамацьку печеру. Так багато про неї хлопці розповідали, таких страхів наговорили! Хто казав, що там сидить дід-лісовик, інші запевняли, що там живе мавка, схожа на чорну кішку без хвоста. І чого тільки не вигадують хлопці!

Роздобувши в діда Івана кресало і кремінці, Тарас сміло рушив до Гупалівщини. Вийшов за село в поле, де вітер гне зелену хвилю довгими гонами панських ланів. Під горою, як спускатись до озера, був невеличкий яроч. Терен ріс у ньому та одна-однісінька вишня кучерявим гіллям прикрашала його. Тут же, поряд вишеньки, був старий пеньок від яблуні.

Тарас відбив шматок трухлявини, витяг з кишені кресало, добув вогню, запалив головешку і поліз у печеру. Іскри від вогню прорізували пітьму, освітлювали глиняні стіни.

Тарас облазив усю печеру і нічого там не знайшов, нічого не зустрів, навіть слідів ніяких не бачив. «Просто диво! Певно, хлопці вигадують усяких чортів, мавок, лісовиків, щоб лякати... Е, ні! Мене не злякаєте!..» Нагулявшись досхочу і обладнавши в печері кубельце з сухого листя, вирушив додому. Дві головешки ще тліли біля самого входу в печеру: «Хай догорають», — подумав Тарас.

Сонце сіло за гору, наступив вечір.

«Оце й буде моя найкраща схованка, — вирішив він по дорозі додому. — Адже хлопці бояться туди лазити».

Того ж таки вечора за ставком хлопці допізна пасли худобу. Коли смерклося, вони запримітили вогонь біля печери.

— Гляньте, два вогники у печері! Що то воно?

— Та то ж двоє очей горять у дідька або лісового. Я ж тобі казав, що в печері живе нечиста сила. Бач, як дивиться, а очі аж горять!

Звістка облетіла село, що над озером у Гупалівщині живе нечиста сила.

Тарас слухав розповіді про ці страхіття і тільки всміхався. Скільки оповідань про нечисту силу склали баби, що й за день не переказати.

Баби умовили попа піти до печери і освятити її водою, щоб нечисту силу вигнати геть. Довго піп не погоджувався, але баби наполягли на своєму.

У неділю піп із хрестами й іконами, співаючи молитви, вирушив до печери. Він ішов з кадиллом, з тарілкою води й кропилом, а за ним сунув народ. Спинились оддалік, боячись, щоб нечиста сила з переляку не пирснула вогнем. Кругом покропили, а охочих лізти в печеру немає.

На тарілку посипались мідяки — це тому, хто буде відважним. Тарас погодився першим. Узяв кропило, воду і, не оглядаючись, поліз у печеру.

— Гляньте, який Грицьків Тарас сміливий!

А він, посидівши на сухому листі, що сам наносив, випив воду і виліз назад.

— Що там? Що там? — питали люди.

— Уже нічого немає — весь дух вийшов, — таємниче відповів на їхнє запитання.

Тарас ішов додому з виглядом переможця. В його кишені брязкотіли мідяки.

ПУХКАЛКИ

Вільно зітхнули діти, як мачуха аж на три дні поїхала в Моринці. Степан притих, похнюпив носа, накопив губи і навіть не йшов гратися на подвір'я. Хлопці бігали у дворі, верещали, а далі сіли навколо Тараса, прохаючи розповісти про Копія.

— Копіївці живуть у лісі. Там під землею у них нори-печери пороблено. Отак в одному лісі полізуть під землю, а в другому вилізуть. Нікого вони не бояться, навіть панів. Сам чув, як Копій батькові говорив: «Що нам пани? Вони нас більше бояться, ніж ми їх». А сила яка у них! Отак візьме дуба впоперек і перенесе на інше місце. Озброєні вони рушницями-самопалами...

— От би нам таку рушницю!

— А навіщо вона тобі, Іване? Що ти собак стрілятимеш чи горобців?

— Та ні! Ми б оце хіба так погралися...

— Знаєте що?

— Кажіть що, Тарасе!

— Давайте зробимо й ми собі рушниці з бузини та й вирушимо в Гупалівщину.

— Давайте, давайте! У ту печеру поліземо, що Тарас висвятив.

Довго не довелось умовляти. Хлопці схопились на ноги і разом з Тарасом подалися в садок. Ножами зрізали бузину, вибили осердя й змайстрували пухкалки. Ціле військо на чолі з Тарасом рушило до Гупалівщини. Коли вийшли за село, вишикувались, взяли пухкалки на руки, як справжні рушниці, і пішли в наступ до лісу. Першим на узлісся вибіг Тарас. Біля печери всі замовкли, зупинились.

— Що стали? Боягузи ви! Я там уже не раз був. П'ятнадцять мідяків заробив!

Тарас прожогом ускочив у печеру, а слідом за ним полізли присоромлені, мовчазні його друзі. Проте далеко не лізли: може, там що є?..

Враз з усіх пухкалок темряву печери розітнули «постріли». Пухкалки зарядили ще раз, і переляк як рукою зняло.

Коли вже нагналися, набігалися, всі сіли навколо Тараса, а він знову почав розповідати про відважного Копія. Розповідав і час від часу відкашлювався точнісінько так, як кашляв дід Іван...

БЕЗ ВИНИ ПОКАРАНИЙ

Було це в неділю. Вечоріло. Мачуха топила піч, совала горшки на черинь і все щось бубоніла. Хтось клацнув клямкою і несміло прочинив двері.

— Хазяєчко, здрастуйте!

— Доброго здоров'я вам, служивий! – озвалась мачуха.

До хати зайшов уже немолодий солдат. Він шкутильгав, спираючись на довгу палицю. На ньому була стара шинеля та картуз з кокардою, за плечима торба.

— Дозвольте у вас заночувати. Підбився я, та й ніч у хату заганяє.

Не встигла мачуха і слова промовити, як солдат миттю скинув свою торбу, шинелю і сів край столу.

— Сімеєчкою, я бачу, ви багаті?

— А так, живемо, як бачите. Запічок чималий, ротів вистачає, а рук поки що немає, — мачуха зло зиркнула на дівчурі і свій погляд спинила на Тарасові. — А ти чого стовбичиш тут? Тебе що, не бачили?

— Нічого, хазяєчко. Як же тебе звать, козаче?

— Тарасом зовуть.

— А, Тарас Трясило². Був такий, був...

— Ні, я не Трясило, я – Шевченко.

— А, Шевченко. Ну, все одно! А що, Тарас — хороше ім'я. Ну, от ми й знайомі.

Хлопець ближче підсунувся до солдата і почав розпитувати про французів, про війни і походи.

Гість так цікаво розповідав, що Тарасові і їсти не хотілося. Він і про мачуху, і про все лихе забув. Степанко сидів на лежанці і скося поглядав то на солдата, то на Тараса. Ніщо його не цікавило: ні походи, ні баталії з французами, ні переходи через Альпи. Він весь час не спускав ока з торби, його цікавило одне – що там у ній?

Коли солдат закінчив розповідь, діти вже спали. Пішов і Тарас на піл. Тільки Степан не спав.

Гість розв'язав мішок, витяг рушник, умився і вийшов на хвилинку надвір. Стрімголов кинувся Степан до солдатського мішка, почав нишпорити. Налапав гаманець з грішми. Витяг гроші, сховав за ікону і ліг спати на лежанці.

Скоро солдат увійшов у хату і теж ліг.

Настав ранок.

Мачуха зварила сніданок, усі поснідали, і солдат почав збиратися в дорогу. Складаючи речі, він раптом помітив, що гаманець, який був з грішми насподі, опинився наверху. Він схопив гаманця, а грошей немає. Солдат перетрусив мішок, оглянув усі свої речі – гроші зникли.

— Хазяєчко, недобре сталося, грошей моїх немає...

Мачуха згоріла.

— А, Тарасе! Це ти вчора весь вечір біля служивого крутився!

Та як схопить його за плечі, аж сорочка затріщала.

— Кажі, де гроші? Гроші де?

— Ніяких грошей я не брав!

— Хто міг узяти, крім тебе?

— Це, мабуть, Степанко!..

— Що, мій Степанко? Оддай гроші, харцизяко, а то з душі витрушу.

Мачуха схопила макогона і з розмаху вдарила Тараса по спині. Замахнулася вдруге, та солдат схопив її за руку:

— Схаменіться! Так і вбити дитину можна!

Тарас вибіг з хати і подався геть у яр, у гущавину калини та бузини.

Мачуха відімкнула стару скриню, дістала покійної Катерини зелену спідницю, що Ярині на спомин тримали, і віддала солдатові, аби чим перекрити пропажу.

...Уже сонце на полудень, а в Тараса і риски не було в роті. Співали пташки в садах понад яром, та йому нічого не миле. Згадав рідну матінку, й сльози потекли з очей...

Щось тріснуло гілкою? Він оглянувся назад до нього йшла сестра Ярина.

— Я тобі їсти принесла. Час уже додому повертатись – солдат пішов, а за ті гроші, що пропали, мачуха віддала йому мамину зелену спідницю... А ти ж, Тарасе, грошей не брав?

— Ні, Ярино!

— Це Степан узяв. По його обличчю бачу, що він гроші вкрав. А зелену спідницю мені жалко. Та хай йому! Аби тебе не били...

Ярина повернулася додому, а Тарас у калині влаштував курінь і заночував там.

Уранці, коли Ярина понесла братові шматок чорного хліба, Степан вистежив, де сховався Тарас, і сказав матері. Як на зло, у цей час до мачухи в якійсь справі прийшов дядько Павло. Вона наговорила на Тараса, обставила злодієм і вказала, де він переховується.

Дядько Павло тихо пробрався в гущавину калини, схопив сонного Тараса в курені і приволік додому.

Розправу вчинили: били до нестями і знепритомнілого кинули в комору.

Ярина сиділа на лаві біля столу і обливалася сльозами. Мачуха і дядько Павло розмовляли біля хати надворі.

Степан ускочив у хату і, не запримітивши Ярини, підбіг до ікони, витяг гроші та й подався надвір.

«Гроші взяв за іконою», – подумала Ярина і побігла до дядька Павла.

— Дядьку, Степан за іконою у схованці тільки що взяв украдені ним гроші й побіг у садок до старої верби.

Мачуха і дядько подались мерщій у сад, а Ярина пішла до брата, щоб йому все розповісти. Тарас лежав у коморі й стогнав...

ТАРАС ІЗ ЧУМАКАМИ В СТЕПУ

– Завтра їдуть чумаки в Єлисаветград, яблука з панського саду на продаж повезуть... І ми свої повеземо. – говорив батько. – Поїдеш і ти зі мною. Добре?

– Добре, добре, татуню!

Скільки верст проїхали довгої дороги! Тарас очей не зводив з краси зеленого степу, перелісків, сіл, уквітчаних садами...

У Єлисаветграді спродалися швидко, бо товар добрий. Ще зарані вертала чумацька валка додому.

Їхали степом. У синяві неба зрідка плавали білими острівцями хмарки. Підпадьомкали перепелиці. Вільно ступали сірі воли, рипіли вози та ярма. Єлисаветград лишився ген-ген далеко позаду...

За продані яблука купили хліба – в Кирилівці цього року був великий недорід. Прийде зима – голодуватимуть люди.

Їхали поволі. Хто мугикав пісню, хто сидів мовчки, зажурений, думаючи про те, як прохарчувати діток у такий важкий рік.

Тарас сидів із батьком на возі, поганяв воли і весь час дивився на неозорий степ і чорні переліски, що тяглися геть по обрію Херсонського краю на Київщину.

Велике червоне сонце припало до землі. Небо запалало червоно-рожевим полум'ям. Чумаки з'їхали з дороги, розпрягли воли й пустили в степ на пашу. Вітер із краю в край гонив зелену хвилю по отаві.

Розставили чумаки триноги біля возів, підвісили казанки, розклали багаття. Через півгодини кипів куліш, шкварчало сало на вогні в ринці. Чумаки сиділи круг багаття, курили люльки, гомоніли і все позирали на казанок. Тарас бігав по степу, рвав суху траву і підкладав у вогонь.

Повечеряли і тут же полягали покотом, а між чумаками й Тарас.

...Десь на могилі прокричав пугач.

– О, сторож озвався на могилі! Розповідають, що тут було велике бойовище: козаки з татарами бились. Багато полягло козацьких голів і бусурманів, не перерахувати. Степ був залитий кров'ю... Козаків зібрали потім і в тій великій могилі поховали, а бусурмани так і погнили в степу.

Батько цікаво розповідав про козацькі часи, про волю, про битви. Слухав Тарас, слова не пропускав. А коли батько доказав, він ще довго не міг заснути – усе могили ввижались.

Вітрець шелестів листям, шумів стен... Тарас заплющував очі, прислухався, і йому здавалось, що ніби й справді щось шепотіло, ніби збиралась козацька рада.

Настала тиша. Молодий чумака, що пас воли, тужливо співав:

Ой у полі могила з вітром говорила:

- Повій, вітре, ти на мене, щоб я не чорніла,

Щоб я не чорніла, щоб я не марніла,

Щоб на мені трава росла, та ще й зеленіла!..

І пісня котилася ген-ген широким степом... На сіні скрутився калачиком Тарас. Він спав, і снівся йому бій козаків із бусурманами.

У ДЯКА БОГОРСЬКОГО

Настала осінь 1824 року. Обложні дощі вже другий тиждень напували землю вологою. Батько щодня з панщини приходив мокрий, сердитий. Мачуха на панщину не ходила: у неї народилася маленька Марійка. Батько відробляв панщину за двох – ніс подвійний тягар. Тарас з Микитою іноді ходили йому допомагати.

— Може, Тарасе, до школи вже пора? Новий дяк Петро Богорський сердитий, вимогливий і не потерпить прогулів.

— Добре, тату, завтра довідаюсь.

Дяк Богорський нещодавно прибув до Кирилівки і, коли заспівав своїм голосищем у церкві, всі аж ахнули. Ну й голос!.. Як у бочку гуде... З виду ніби й не сердитий, але усмішки на обличчі не буває. Пронизливі гострі очі спідлоба так і бігають по церкві, неначе все когось шукають, як шуліка курчат.

Другого дня Тарас, переступаючи калюжі, біг до школи. Дорогою все роздумував, як би звернутися до дяка, щоб не сердився.

— Здрастуйте, пане дяче! Я Тарас...

— Бачу, що ти Тарас, сідай.

Дяк пронизав його наскрізь своїм поглядом.

Червоний від збентеження, Тарас сів, тримаючи в руках шапку.

— Клади шапку! Витягай каламар, Псалтир, читати зараз будемо.

Дяк міряв широкими кроками хату, щось про себе думав і в ніс наспівував церковний псалом.

— Уже всі зібрались?

— Усі.

А всіх п'ятеро.

— Ну, читай, Бондаренко.

Данило щось мимрив, збиваючись на той самий рядок.

— Ти що, сьогодні не снідав, чи що? Читайте, Шевченко.

Тарас голосно, аж у вухах лящало, зрідка переводячи дихання, прочитав псалом царя Давида.

— Я не глухий! Читайте тихше, — зауважив дяк. Тарас знизив голос, але читав виразно, красиво.

— У цю неділю призначаю тебе на крилас. Прочитаєш цей псалом. Зрозумів?

— Зрозумів.

Так минув перший день у школі.

Здається, це був єдиний день, коли дяк нікого не почастивав лозиною.

Далі пішли дні, коли вишневыми лозинами дяк нікого не минав. У суботу бив усіх поспіль, щоб не образливо було...

Дощі перестали, знову були сонячні дні, але з приморозками. Вітер підсушив калюжі. У такі дні важко вдержати хлопців у хаті. Навіть сердитий дяк не міг нічого вдіяти – не встигав відвернутись, як вони вже гасали по городах, садках, на вулиці.

Такі витівки дяк не прощав і брався за вишневу лозину.

— Оце тобі за біганину по садках, оце тобі за городину, оце тобі за непослушаніє!

...Застелило світ білим килимом — сипав густий, пухнастий сніг.

Хлопці більше сиділи за псалмами, а Тарас аж півкнижки знав уже напам'ять. Він читав Псалтиря так, що й сам дяк, бувало, заслухається.

Богорський був непосида. Іноді часто кидав учнів у школі, наказував:

— Сидіти смиренно, вчити псалми старанно... – грюкав дверима і йшов по хатах Кирилівки.

Хлопці вже давно вивчили псалми, а вчителя немає. Повертався він завжди п'яний, його важке тіло не трималося на ногах, перевалювалося з боку на бік, щоки були червоні, очі пашіли вогнем. Хто з учнів попадався дякові на очі, той куштував вишневої різки.

Якось підійшов Тарас до п'яного дяка і пильно подивився йому у вічі.

Дяк підняв руку, але не вдарив.

— А, Тарасе! Тебе сьогодні не битиму. Ти ж як соловейко... Читайте псалом Давида, читай! – наказав він і впав на піл.

Тарас узяв Псалтир і читав над п'яним дяком псалом Давида, аж поки той не заснув глибоким сном.

ВІДПЛАТА

Тарас виконував у дяка роботу за дорослого, а йому тільки тринадцятий рік пішов.

— Не свою роботу тягнеш, хлопче. Так ненадовго стане сили, — співчували сусіди.

— А що я вдію? Ось-ось сімба закінчиться, до жнив далеко, і тоді дяк вчитиме грамоти, так як він казав.

— За зиму мало чого навчив, то й за літо не навчить.

Сонце сідало за край степу.

Коли Тарас в'їхав на дяківське подвір'я, під тином він побачив кілька підвід, а з хати долинав голосний спів.

«О, знову п'ють!...»

З сусідніх сіл з'їхалися до Богорського гості різного духовного чину: тут були і дячки, і диякони. Пили горілку, співали різних пісень та вихвалялися один перед одним, хто чим міг.

Лисянський диякон вихваляв свою церкву, яку він сам своєю рукою розмалював. Коли зайшла розмова про малювання, Тарас аж з-за запічка висунувся, став прислухатися.

— У тебе, отче, ікони дуже розмазані.

— Он у тарасівського дяка – ото Микита! Справді мученик! Обличчя таке бліде...

— А чим поганий святий Іван-воїн?

— Нічого, але за хлипнівського дяка ніхто краще не намалює...

Суперечка розпалювалася. Раптом Богорський побачив Тараса.

— Що ви хвалитеся іконами та малярами? От у мене росте маляр... Тарас!

Тарас так і спалахнув.

А Богорський вів далі:

— Він що побачить, те й малює, — півнів, звірів усяких, а це, дивись, і людей починає.

З мене таку картину намалював, що я йому всю спину списав різкою.

Дяк поліз за ікону і витяг аркуш паперу. Не встиг він малюнка розгорнути, як регіт розлігся на всю хату. На папері було намальовано, як до нестями п'яний Богорський ліз через перелаз, зачепився за дрючок і завис у повітрі. Збіглися собаки і лижуть йому обличчя.

— Здорово він тебе намалював, схожий, схожий!

— Та я теж пізнав себе. Тарас намалював та й сховав у Псалтирі, а я й знайшов...

— Гарний портрет! Треба дякувати Тарасові.

— Дякував йому, дякував, що й місця живого не зосталося на спині.

Пізно ввечері гості роз'їхалися. Довго Тарас не міг заспокоїтися...

З того вечора, як дяки гостювали, тижнів три минуло. Богорський украй злий, хоч було за що, хоч не було – бив немилосердно Тараса.

Якось у суботу довго не повертався дяк із вечері, а коли з'явився – ледве на ногах стояв. Почав лаятись, а потім сунувся до Тараса битись. Він уже схопив лозину, як раптом захитався і впав серед хати.

Тарас узяв паска, зв'язав йому ноги і тими запареними лози нами одшмагав дяка, приказуючи: «Пам'ятай день суботній!»

Лишивши дяка серед хати, Тарас вийшов на подвір'я.

«Ні, не буду більше служити! Не могу більше зносити такі муки!...»

Довго сидів на пеньку у саду. «Куди йти? Хто візьме?.. Хіба в Лисянку?» Вже зірниця зійшла.. Рожевіло небо на сході. Пташки просинались.

Тарас вийшов з двору: «Світ не без добрих людей...»

Пішов.

У ЛИСЯНЦІ

Уже далеко позаду лишилися кирилівські зелені сади, гостроверхі тополі, білі хати з обдертими стріхами. Навколо, як на долоні, розкинувся широкий степ.

Вузькою, як вуж, смужкою крутилася на зелених полях дорога й зникала вдалині. Вітрець здіймав хмари пилюки, але вона миттю пролітала мимо, і груди вільно вдихали чисте прозоре повітря.

Тарас ішов не поспішаючи. А чого йому поспішати? «Куди я йду?.. Що знайду?..»

Сів край дороги на горбку. Думки роєм літали то по широкому степу, то залітали в Кирилівку, Моринці, Зелену Діброву. Відпочивши, знову рушив у дорогу.

Сонце звернуло на південь, коли Тарас прийшов у Лисянку – велике село, оперезане річкою Тикичем, завітчане садками. У глибокій долині й понад горбами біліли хатки. На найвищому місці височіла церква, біля майдану впадав в око дім під зеленою бляхою. А далі йшов великий вал, перерізаний ровом, лежали руїни панського маєтку.

— Де тут живе диякон? – спитав Тарас діда, що йшов йому назустріч.

Дід пильно подивився на нього і палицею ткнув у напрямі будинку із зеленим дахом.

Тарас підійшов до хвіртки, спробував відчинити. Замкнено. Постукав. За ворітьми загавкали собаки. Служниця відчинила йому і провела на кухню. З кімнати вийшов сам дякон і здивувався, побачивши слугу кирилівського дяка.

Тарас привітався і став просити узяти його до себе: хотів би повчитися малярству.

Дякон згадав Тарасів малюнок і розсміявся. Тарас замовк.

— Так ти кирилівського дяка вішав на тину, а лисянського на чому повісиш?

— Ні, я не вішав, він сам завис...

— А все-таки ти добре його намалював, майстерно. Видно, з тебе буде художник, хоч тяжка це наука. Залишайся у нас на господарстві. Спатимеш на кухні. Працюватимеш – у тій кімнаті.

Через прочинені двері Тарас побачив велику кімнату, де було повно ікон. І яких тільки тут не було!.. Богородиця чорнява, білява, казанська, почаївська, ще якась темно-руса. А Микола? На морі — з сивою бородою, на землі – з чорною, як смола. Обличчя їх мало схожі. Багато ікон було тільки розпочато.

У Тараса аж очі загорілись, коли він побачив справжні фарби і пензлі.

І Тарас залишився у лисянського дяка.

Господарство тут було менше, як у кирилівського дяка, та знову Тарасові випадало: годувати худобу, напувати, свиням помий виносити. Нелегка робота! А найтяжче було носити воду з Тикичу, під гору.

Лисянський дякон хоч і не щодня пиячив, але п'яниця з нього був не гірший від кирилівського дяка. До того ж як нап'ється, хоч в'яжи руки й ноги. Кричить, б'ється...

«Оце так! Ускочив я з вогню та в полум'я!» — думав Тарас. Минали дні, а дякон і в гадці не мав учити Тараса малярства. Тим часом роботу таку загадував, що дитячі руки ледве справлялись. То треба було поратися по господарству, то цілими днями розтирати фарбу на залізних листах.

...Терпів Тарас. Він усе мріяв: «Ось навчуся малювати фарбами спочатку ікони, потім людей, картини всякі, що бачить око: і річку, і степ, і левади, і гаї. Намалюю сусідку Оксану Ковалеву, своїх друзів та батьківську хату».

Тер Тарас фарбу щосили, що аж шкура злазила на долонях до крові, а на пальцях вискакували пухирі.

Терпів Тарас та й не втерпів. Одного разу, коли лисянський дякон був у церкві, склав він свої речі в торбу і помандрував шукати іншого вчителя малювання.

ОКСАНА

Був тихий, теплий вечір. Біля хати вечеряла сім'я. Тарасові не хотілося їсти.

— Вечеряйте, не буду з вами морочитися всю ніч! – гримнула мачуха.

Галушки з'їли поспіхом.

Після вечері Тарас ліг у саду під яблунею. В яру кумкали жаби, за річкою співали дівчата. До нього долітав і голос Оксани Ковалевої.

Тарас згадав, що колись мати жартувала з ним і Оксаною, похвалялась її за невістку взяти, а Ковалиха не перечила; тоді Оксана була зовсім маленькою й не такою, як тепер. Очі зірками світяться нині. А заговорить — кожне слово западає в душу. Голос — пісня солов'їна...

Незчувся Тарас, як і заснув. А вранці знову вже був з отарою в степу. Час минав поволі. Тарас сидів, схиливши голову над папером: захопився малюванням.

Вдалині виднілося село. Крилаті вітряки стояли, чекаючи вітру. Вівці, а серед них дівчинка у квітах стоїть, посміхається... Тарас домалював квіти і раптом... хтось підкрався ззаду і закрив теплими долонями очі.

— Ку-ку! Хто я?

— Оксана, Оксана!

Дівчинка опустила руки і дзвінко засміялася.

— Що ти малюєш? Яка дівчина гарна!

- Ти краща!
- Не жартуй!
- Не жартую! Ти справді краща. Наймиліша для мене...

...Тарас малював нові картини, а його подруга, схиливши голову на плече, дивилася і дивувалася:

- І як воно в тебе добре виходить!
- Навчуся малювати і тоді тебе, Оксаночко, намалюю по-справжньому.
- Ти й зараз малюєш по-справжньому.
- Е, ні! Ще рука не слухає і не вмє виводити красу, яку око бачить.

У БУР'ЯНІ

Уперше за все літо Тарас дома сьогодні – громадську отару погнав хлопець Погрібного. Тарас не знав, що робити, де подітись, адже без роботи не звик сидіти. На полі то вівці треба перегнати на кращу пашу, то на водопій погнати, – завжди є якась робота, а вдома мачуха лається, бурчить. Та хіба це первина? Тарас мовчки поснідав, узяв книжку, олівці, папір і вийшов у садок.

Навколо все заросло бур'яном, що хоч вовка ховай.

«Ех, немає нашого батька! Хіба були б такі бур'яни? Батько, бувало, ночі недоспить, за всім догляне. У садку завжди було чисто прибрано. А копанка? Час від часу батько її теж чистив, а тепер ряскою вкрилась, жабуринням, самі жаби плавають».

Тарас зайшов у вишняк. Навколо могили матері, мабуть, Ярина прибрала. На горбку росли квіти: голубі, сині, аж чорні. Квіти схилили голову, ніби сумували в зелені трав.

Тарас заліз у гущавину бур'янища. Дістав аркуш паперу, олівці.

Що ж його намалювати? Подумав. Квітка в зелені, друга... Приліз на квітку петрик, прилетіло сонечко і теж сіло па квітку. Сиділи, грілися проти сонця, ніби нюхали пахощі. Тарас швиденько переносив їх на папір. Петрика встиг намалювати, а сонечко полетіло. А от солдатик – червона кузька – задрімавши проти сонця, навіть вусиками не водить. Тарас миттю його намалював. З гущавини бур'яну скочив коник. І тільки хотів він знову стрибнути, як Тарас накрив його долонею, спіймав.

– Чого ти, дурню, мене боїшся? Я ж тобі не пан. – Розглядав голову, крильця коника, його великі банькуваті очі... Чудно, як воно все розподіляє природа: одному – стрибати, другому літати, третьому – лазити.

Тарас знайшов нитку і прив'язав коника до бур'янини. Так з ниткою й намалював, та ще й надписав: «Стрибунець у полоні в Тараса».

– Тарасе, Тарасе! І куди це він дременує? – почувся сердитий мачушин голос.

Тарас мовчав, бо саме на квітку сіла бджілка.

Він довго малював у бур'яні. Тільки надвечір вернувся до хати.

НАЙМИТ ПОПА КОШИЦІ

Минуло літо. Минула вже й осінь з дощами та грязюкою.

Білою пеленою встелилися поля, луки і села. Не женуть у поле овець і корів. Тарас сидів дома, а мачуха щодня гризла і гризла:

— Сидиш, дурно хліб переводиш.

Пішов би Тарас з хати, та куди подінешся?!

Садок засніжений одягнувся у нове вбрання. Сніг укрит землю і звисав, ніби жмутками вовни, з віт і старих сучків яблунь та груш. Вишні зі смутком обступили могилу матері, засипану снігом. Лише де-не-де з-під снігу пробивались зелені листочки барвінку. Вони тяглися до холодного сонця, бо хотіли жити.

Ставок у яру замерз. Тільки річка не замерзала – дзюрчала, збігаючи чистою, як сльоза, водою. І калина стояла над нею самотня і зажурена, де-не-де прикрашена пучками червоних ягід.

Тарас обійшов садок, долину й повернув до хати. Назустріч йому вибігла Марійка.

— Тільки що була наймичка від батюшки, йому наймит потрібен. Хоче тебе в найми взяти. Мачуха, як почула це, аж підскочила. Мерщій схопила паляницю та й до попа. Жалко мені, що ти не будеш з нами. Нікому буде мене обороняти від Степанка.

Вона мало не плакала. Тарас не знав, чи йому радіти, що піде з дому, чи ні? Хоч мачуха не гризтиме...

Через годину прибігла мачуха від попа і так глянула на Тараса, наче сто карбованців подарувала.

— Ну, збирайся, підеш до батюшки, конюхом тебе найняла на рік. Будеш на його харчах і на його одежі.

— Ну й добре! Перебуду рік у попа, грошей зароблю, а тоді й малярства вчитимусь.

Піп був дома, саме щось робив серед двору. Побачивши Тараса, відчинив хвіртку і впустив у двір.

— Ну, козаче, що ж будемо робити? Є в мене дві роботи. Ким би ти хотів бути?

— Малярем, — не задумуючись, відповів Тарас.

— Як — малярем?

— Я люблю малювати...

— Е, ні! Такої умови не було. Мені малярі ні до чого. Мені робочі руки потрібні: чи на стайню, чи до худоби. Так от, вибирай — куди?

— На стайню!

— Значить, будеш конюхом. Тобі тут розкажуть, що треба робити. Знай, ледачих я не терплю. Спати місце знайдеться – на кухні, їстимеш те, що куховарки зварять. Коли свою одежу порवेश — нову куплю, як домовилися.

...Місяць наймитування у попа Кошиці здався Тарасові роком. З п'ятої години ранку і до пізньої ночі Тарас працював на стайні. Треба було січки насікти коням, нагодувати їх, почистити, напоїти. Треба й води наносити на кухню і помиї винести... Жодної вільної хвилини! Може, і спочив би коли, так піп весь час стовбичить на подвір'ї й підганяє: то не туди поставив, то не там поклав, те зроби, те віднеси. А тут ще й матушка не тільки на кухні порядкує, ай до стайні зазирає.

Наймити і наймички довго у них не затримувались – на третій день тікали. А Тарасові нікуди тікати – круглий сирота, треба терпіти.

Тарас любив працювати. Скрізь у нього порядок, чисто, прибрано. Та що вже піп скупий був на похвалу, а коли заходила розмова про наймитів, він говорив:

— Тарас у мене кращий від усіх, роботящий, слухняний. Добре, якби всі були такі старанні.

Тарас за день так набігається, напрацюється, що й вечеряє неохоче. Впаде на солому під грубою та й засне непробудним сном.

— Бідолашне дитя, — говорить куховарка, — так наробилося!

Куховарки зчинять лемент, гуркотню на кухні, а Тарасові хоч би що — спить і все.

...Проспівали треті півні. У світлиці попа годинник ударив п'ять разів, як дзвін у церкві. У хаті ще темно.

Тарас прокидався, похапцем взувався, одягався й тихо виходив надвір. Свіже повітря віяло в обличчя. Небо похмуре, місяць і зорі сховались за хмарами.

Легенький туман сідав на дерева, оповиті білим інеєм. Гарно в садку, на подвір'ї, але Тарасові ніколи розглядати цю красу: треба коней годувати, гній викидати.

...Куховарка покликкала Тараса снідати. Увійшов він хмурий: руки парували з холоду, ніби окропом ошпарені.

— Трудові руки у нашого наймита, — сказала попадя. А сніданок пісний поставила.

Цілий день минув у труді. Смеркалося. Піп правив вечерню, а попадя з дітьми пішла до дяконші в гості.

Тарас поробив усе на стайні й прийшов на кухню.

— Заходь, заходь, Тарасе! Млинців напекла, їж, — говорила куховарка.

Тарас повечеряв і сів біля грубки відпочивати. У грубі топилося. Вогонь рум'янив обличчя.

— Тарасе, заспівай нам пісню про сироту бурлаку.

— Давайте гуртом!

— Гуртом, гуртом!

Полилася пісня за піснею: «Ой у лузі», «Повій, вітре, на Україну, за тихий Дунай». А коли перейшли до «Горлиці», повернулася матушка з сонними дітьми. Дітей зразу ж поклала спати, і в хаті все затихло.

Куховарки сиділи на соломі, спочивали, але співати вже не можна було. Вони розповідали казки про нечисту силу. Старша куховарка божилася, що своїми очима бачила домового:

— Отакий маленький дідусь виліз з-під припічка із діжки води напився. Витер бороду руками й знову поліз під припічок. Там, бачите, тепло.

Каганець давно погас. Круглий, як млинець, місяць зазирає у вікно. Тьмяне світло освітлювало обличчя старшої куховарки.

— Найстрашніша відьма, — розповідала вона, — київська. Вона всіма відьмами заправляє і в отій хаті, що край села пустою стоїть, шабаш справляє.

Тарас думав: «От цікаво було б потрапити на такий шабаш та подивитися!»

Потім говорили про русалок – дівчат, які утопилися в ставку і живуть там. Узимку сплять, вкриті льодовим покривалом, а весною, коли сонце розтопить лід, вони прокидаються виходять уночі на берег, веснянки співають, вінки плетуть у них довгі, очі зелені, обличчя біле, бліде. Коли хлопець забреде в цей час на берег і якась русалка уподобає його, так і знай: затагнуть у вир, залоскочуть парубка, утоплять.

Довга зимова ніч. Чого тільки дівчата не розповідають! А Тарас слухав, слухав, поки очі йому не стуляв сон: Тарас виспівував, як соловей, а Оксана виводила ніжним шовковим голосом:

Ой і весело на майдані! Весело на серці й Тарасові, й Оксані.

...Пізної ночі повернувся Тарас на горище попівської стайні, де він спав улітку. Пахло засушеними квітами, свіжим сіном.

ЩОБ ФАРБИ БУЛИ ЯК ЖИВІ

Великдень. Під хатою на причілку проти сонця сиділи Тарасові тітки і гомоніли про се про те. Тарас і Яринка не відходили від них.

Тітка Олена, Домаха, Явдоха — рідні сестри батька — давно не бачились.

Зайшла мова про дяків. Тітка Домаха хвалила хлипнівського дяка:

— І співучий, і говорун, малює картини та ікони дуже добре. Та як виведе фарби, ну просто тобі як живі... Ікони намальовані так собі, не скажу, що добре, а от фарби хороші, рожеві, аж горять!

А тітці Явдосі до вподоби тарасівський дяк, що малює ікони Івана-воїна.

— Ну, справжнісінький тобі воїн!

Тарас, сидючи на призьбі, вслухався в розмову тіток — йому хотілося навчитися так малювати, щоб фарби були як живі.

«Де б його добути справжніх фарб?» — думав Тарас.

Роблені з квіток, цибулі, соняшникового листя не такі. У Катрі Тарас навчився робити фарби-саморобки. Він навіть домішував білок із крашанок, щоб фарби вилискували.

«І які ж фарби у хлипнівського дяка? Я піду до тітки в гості, не посоромлюсь і до дяка зайти, — міркував малий маляр. — Справді, чого мені соромитись? Я розкажу йому, як з квіток роблю фарби, з цибулі, а він нехай свої покаже».

Тітки давно вже пішли в хату. Тарас сидів на призьбі і, наклавши різних квітів та листя, добував з них сік.

Після Великодня пощастило Тарасові побувати у Хлипнівці. Погостював він трохи у родичів і вирішив піти до пана дяка, що добре малює.

Підійшов до подвір'я. Глянув через перелаз, а дяк по двору походжає, щось собі наспівує. Тарасові якось боязно стало. Та дяк, запримітивши його біля перелазу, сам підійшов:

— Чого тобі, хлопче, треба?

— Я до вас з а порадою...

— Ну, ну, заходь!

Дяк був зовсім молодий, вуси й борода рідкі-рідкі, а очі дивились так допитливо, що Тарас зніяковів.

— Чий ти?

— Я не тутешній... З Кирилівки... Шевченко Тарас... Чув, що ви добре малюєте і що фарби у вас живі... Ідучи повз вашу господу, я й насмілюся подивитись, попросити поради... порадитись...

— Давай радитись, але перше – хто ти, де твої батьки, чого тебе цікавлять живі фарби?

Тарас розповів, що він сирота, вчився у дяка Рубана, Богорського, служив у попа Кошиця і що хоче стати малярем.

Далі дяк розпитав, як почав він малювати, як фарби з квіток та цибулиння навчився робити.

— Що ж ти вмієш малювати?

— Усе малюю, що бачить око.

Дяк дістав аркуш паперу, олівець...

— Ану намалюй мені, що бачить око.

Малий маляр сів не пеньок біля дривітні, глянув на дяківську хату з ганком. Під хатою проти сонця грілись кури, а спереду, наче сторож, на високих ногах стояв півень. Тарас швиденько накидав контури хати, призьби, ганок і грушу з молодим листям, а півня і курей по справжньому намалював. Це йому не первина.

Дяк подивився і об поли вдарив.

— Гм!.. Гм!.. Рука в тебе, видно, малярська.

Хлипнівський дяк учився у Києво-Печерській лаврі у художній школі. Навчився малювати святих, але щоб живого півня намалювати – куди там. Треба мати справжнє художнє око, спроста півня не намалюєш.

Дяк завів Тараса до світлиці і показав йому свою роботу – ікони. Виблискувала зовсім свіжа фарба, пахло вареною олією. Фарби й справді були чудові, переважно зеленого й червоного кольору.

Малий маляр з захопленням дивився на малюнки. Святих важко було пізнати, і навіть відомий йому Миколай на одній дошці був чорнявий, а на другій – сивий.

— Так от, приходь, будеш учитись, тільки у пана управителя треба дозвіл узяти. Ну, щастя тобі, Тарасе.

Тарас повернувся з Хлипнівки додому. Дякові малюнки стояли перед очима, від пахоців свіжих фарб туманилося в голові...

НА КУХНЮ

Тарас не йшов, летів у Вільшану до управителя за дозволом учитися малювати. Дорослі кріпаки боялись переступати поріг панського дому, а Тарас такий сміливий – відчинив хвіртку, підійшов до великих дверей і постукав.

За хвилину стояв перед паном управителем, який презирливо розглядав малого кріпака, що насмілювся порушити тишу панських покоїв.

— Ну, що скажеш?

— Я з Кирилівки, Тарас, син Грицька Шевченка. Хлипнівський дяк бере мене в науку. Прошу вашого дозволу вчитись малювати.

— Що, що? Малювати? Кріпак хоче вчитися малювати!.. А чи ти подумав, що сказав?

— Подумав, пане. Я дуже люблю малювати...

Але пан більше не слухав. Роздратовано схопився із стільця.

— Малярі мені не потрібні! Для рук твоїх досить і іншої роботи.

Тарас сміливо стояв перед паном. Це було незвичайним явищем у панській господі.

— Прошу, пане, пустіть мене в Хлипнівку!..

Пан почервонів і різко викрикнув:

— На кухню!

На голос пана до кімнати вбіг служник.

— На кухню!.. Чистити картоплю! До челяді!.. – і пан одвернувся до вікна.

Спідлоба глянув Тарас у його бік. Покірливо схилив голову, а серце горіло гнівом...

Служник схопив хлопця за плечі й випхав за двері...

— На кухню!..

У темному напівпідвалі панського будинку було вогко й повно пари. Хлопцеві загадували стільки роботи, що й за тиждень не переробиш: наносити води в казани, почистити посуд, винести помий свиням, вимити підлогу на кухні. Кухар покрикував. Не встиг ще одне зробити, розігнути спину, як вже інша робота на черзі. І все мерщій, мерщій, і все бігом, бігом.

Перепадало Тарасові. Кухня була для нього справжнім пеклом. Коли виходив на подвір'я, навіть сонце, яке він так любив, здавалося йому немилим.

Поруч з панським будинком ріс чудовий садок. Біліли посипані пісочком доріжки. А понад доріжками цвіли різні квіти. У садку гралися охайно вдягнені паненята.

Бувало, несе Тарас повне відро помий, надривається, що аж земля під ногами хитається, а панські діти, граючись, глузують з нього. Нероби!..

СЕРДЕЧНИЙ ДРУГ

Два тижні минуло, як Тарас попрощався з Оксаною і пішов у Вільшану, а їй видалося це за два роки. Ось він стоїть перед очима зажурений, сповнений мрій і надій. Він був переконаний, що пан дасть дозвіл учитись малювати у хлипнівського дяка.

Незабутнім було їхнє прощання. Того дня, ще тільки сонце блиснуло в небі, у вікно постукав Тарас. Оксана вибігла. Ні, не вибігла – вилетіла, побачивши крізь шибку Тарасову постать. Мовчки йшли вони вулицею до царини. Тарас мріяв про те, який щасливий він буде, коли з дозволом учитися малювати повернеться у Хлипнівку. Тоді він її, свою любов Оксану, намалює найкращими, які є на світі, фарбами. Вийшли за царину, стали. Тарас перекинув торбу через плече, мовив:

— Ну, то я пішов, Оксано. Думаю, що пощастить... А втім, хтозна... Хоч як буде тяжко, а свого доб'юся: вивчусь малювати... Спасибі тобі, Оксано, за тепле слово, за пораду, за щире приязнь.

В Оксани навернулися сльози, ніби щось усередині біля серця обірвалось і боліло, наче вона його бачила востаннє.

— Прощай, Тарасе! Обережний будь, бо пани лихі, як злі собаки...

Він пішов. І от минуло два тижні. Оксана сиділа під кущем калини в долині над річкою, де й Тарас любив сидіти.

Згадала, як ще малими вони бавилися тут, як влітала квіт в його русяву голову, як вони співали.

Посумувала Оксана і пішла берегом понад річкою. Непомітно перейшла леваду, вийшла в степ і зупинилася перед пединівською могилою.

Знову виринули спогади дитинства... «Отут ми пасли ягнята, отут квіти рвали». Оксана кинулася до блакитних дзвіночків, васильків, сокирок. І раптом ніби почувся голос Тарасів. Прислухалася – навколо ні душі... Ще прислухалася... Десь у траві западпадьомкала перепелиця, вгорі вів жайворонок переспів, стрибали з-під ніг коники... Тараса не чути... Так, здалося...

А Тарас тим часом, хоч було й свято, працював на панській кухні: чистив посуд, носив воду. Піт котився по обличчю, як горох. Чуб мокрий. Сів Тарас на лаву, і думки полетіли в Кирилівку.

Довго б сидів так Тарас, коли б не нагримав кухар, щоб виніс помії свиням.

За тином у панському саду гралися паненята. Сміх у дівчат, як срібний дзвін. Проте ні! Оксана — найкраща на світі. Ні в кого немає такого милого голоску, такого чулого серця.

«ЗОЛОТІ В ТЕБЕ ПАЛЬЦІ»

Якось Тарас ніс подвір'ям воду до кухні і зачув галас паненят у садку:

— Учитель, учитель! – і вони кинулись назустріч літній людині. Оточений панськими дітьми, учитель сів на лавочці й почав щось розповідати.

Поставивши відра на землю, Тарас підкрався до огорожі послухати, про що йтиме мова. Серце його завмирало в грудях.

Учитель Превлоцький розповідав дітям, що вчитиме їх малювати. І одразу розпочав урок. Він пояснював просто, ясно, а панські діти ніяк не могли второпати. «І чого тут не розуміти», – дивувався Тарас.

Учитель ще раз пояснив, і Тарасові здалось, що навіть баран, який ходив по подвір'ю і скуб траву, і то вже міг би розібрати... Прощаючись, учитель сказав, що приходитиме щодня в післяобідню пору, і звелів паненятам приготувати папір та олівець.

З того дня Тарас почав потай слухати уроки малювання. Зранку він дуже вправно працював на кухні, щоб скоріше усе впорати, а в обідню пору зникав, що й не розшукати.

Сховавшись за тином, хлопець уважно слухав, що говорив учитель. Він сумлінно перемальовував усі малюнки, які давав учитель своїм учням. Незабаром Тарас навчився знімати натуру, затушовувати тіні.

Одного разу вчитель примітив, що якесь бідне хлоп'я, сидячи за тином, слухає його і щось малює.

«І що то воно може малювати своїми огрубілими пальцями», подумав учитель і підійшов до огорожі. Його здивуванню не було меж – кріпацька дитина тримала в руках чудово виконаний малюнок.

Учитель глянув на руки Тараса, на чорні, загрубілі від тяжкої роботи пальці й промовив:

— Золоті в тебе пальчики, хлопче... Дай малюнок...

Схопились панські діти, обступили вчителя, в руках якого було пречудово виконане тільки-но дане їм завдання.

Учитель розпитав Тараса, хто він, чий, звідки, як опинився серед челяді, що робить, похвалив за малюнок і дозволив приходити на уроки.

— Учись, учись! З тебе буде маляр! – І дав Тарасові аж п'ять аркушів паперу й олівець.

ПРИСТРАСТЬ ДО МАЛЮВАННЯ

Вечоріло. Поверталися кріпаки з панщини. Антін Красицький з дружиною Катериною сьогодні вперу закінчили своє займище і стомлені поспішили до оселі, бо ж там малі діти, їх нікому нагодувати, доглянути.

Поминули майдан. От уже з-за церкви видно їхню хату.

— Лишенько! — сплеснула руками Катерина, що йшла попереду.

— Хати не пізнати!

Стіни були розмальовані. Чого тут не було – і пташки, і звірина всяка, і чудові візерунки, яких Катря зроду не бачила.

— Хто це так обмережив?

— Звісно, я! – озвався Тарас з призьби.

— А хто мазати буде?

— Я!

— От так понамальовував! Ну, призьба, то вже нехай! Квіти я люблю, сам знаєш, і півнів... А це що за звірина?

— То я в книжці таке бачив – звірі з теплих країв, де ніколи зими не буває.

Катря сіла відпочити на призьбі, поклала свої стомлені руки на коліна. Поруч неї примостився брат.

— Ну, розкажуй, Тарасе, як там у панському дворі, на кухні. Як тобі живеться?

Тарас почав сумну відповідь. Підійшов Антін, зняв косу з плечей.

— О, Тарасе! Доброго здоров'я! Як підійшов до хати, то відразу й впізнав твою роботу, – посміхаючись, говорив Антін.

Прочинились сінешні двері. З хати рачкувала, почувши батьків голос, Соломія, а з сусіднього двору бігла дочка Оленка.

— Ви вже бачили дядька Тараса? – дівчата горнулися до матері. – Йдіть до дядька, бавтеся, а я тим часом вечерю зготую, бо Тарас їсти хоче... Знаю, як там у панів харчують...

Катерина метнулася в хату. Антін довго сидів із Тарасом на призьбі, розмовляли про порядки в панській економії.

Уранці Антін з Катериною пішли на панщину. Тарас наварив обід, нагодував племінниць і подався назад, у Вільшанку.

КОЗАЧОК

Голос у тебе, Тарасе, гарний. З таким голосом можна сміло й на людях співати. Кажуть, у пана свій театр буде.

— Ні, співати я люблю, але в панському театрі не хочу зовсім. Коли вже що вирішив, не можу змінювати.

— А що ж вирішив?

— Я повинен стати малярем!

— З тебе ж хочуть кухарчука зробити.

— Та не зроблять...

— Після такої розмови з Тарасом головний кухар уже не пропонував йому проситись до панського театру. Коли на кухні усе пороблять, він бувало дає команду:

— Перепочинок, усі до мене. Тарас, сідай поряд, поспіваємо трохи.

— Так минали дні за днями.

Якось головний кухар поскаржився панові:

— Тарас непоганий хлопець, жвавий, роботящий, але кухаря з нього не буде. Руки його не так до чавунів, як до паперу липнуть... Сьогодні на запічку знайшли цілий жмут малюнків... Мало йому паперу, він на стінах, на каструлях малює. Дозвольте цього маляра з кухні випроводити.

— А ти б його лютіше привчав, карав.

— Так ні, він слухняний, розумний, але його руки до кухні не стоять, – не буде з нього кухарчука. Може, панові треба мати своїх малярів?

Управитель мовчав, щось думаючи. Кухар тільки дивився панові в спину, переступаючи з ноги на ногу і чекаючи відповіді.

Раптом пан повернувся до нього.

— Так, кажеш, жвавий, розумний Тарас? Приведи до мене!

Кухар вклонився й мовчки вийшов.

— Тарасе, тебе пан управитель кличе!

«Навіщо я йому? Ніби ні в чому й не провинився», – хвилювався Тарас, йдучи до панських покоїв. Обережно прочинив двері:

— Можна, пане?

— Заходь. Так от що! Бачу, не буде з тебе кухаря, – козачком будеш! – Управитель підвівся з-за столу, пройшовся по кімнаті, став біля вікна і довго дивився у двір.

Тарас мовчки стояв біля порога, переступаючи з ноги на ногу.

Побачивши, що Тарас ще в кімнаті, пан додав:

— Будеш добре прислужувати панові – гаразд, а коли погано – на стайні розуму додадуть...

Тарас не раз бачив, як там «додають розуму» кріпакам. Від однієї згадки у нього потемніло в очах.

— Що ж я буду робити у пана? – спитав несміло.

— Невелика робота: панові люльку подати, вода в склянці щоб завжди була, усе робити, що пан скаже. Незабаром приїде наш господар Павло Васильович – йому і прислужуватимеш, а поки що в моєму домі козачкуватимеш. Ну, йди!..

Пішов Тарас до панських покоїв. З думки не сходило: як він буде вчитись малювати?. Адже тепер не зможе слухати уроків малювання Превлоцького.

У панських покоях все було незвичайне, панське. Навіть повітря. Панова покоївка пояснила йому обов'язки, і Тарас здивувався: хіба це робота? Він звик до праці, до важкої праці, а тут сиди та й мовчи. І це зветься – козачок.

...У літньому саду вчилися малювати панські діти, вони звикли завжди бачити за тином Тараса.

«Де ж це наш Тарас, куди він подівся? – дивувався Превлоцький. – І на кухні не видно. Жалко, що він кріпак, а з нього був би неабиякий маляр».

ІВАН ФРАНКО

У КУЗНІ

(Фрагменти)

(Із моїх споминів)

На дні моїх споминів, десь там у найглибшій глибині горить огонь. Невеличке огнище неблизкучого, але міцного огню освічує перші контури, що виринають із темряви дитячої душі. Се огонь у кузні мого батька.

І досі бачу ту залізну лопатку, якою батько набирає вугля з дощаної скрині,— те вугля він сам випалював за хатами в ямі, що й досі називається вугляркою, хоча тепер уже й сліду її нема,— кидає його в паленище на жміньку розжареного вугля, принесеного в черепку з хати, а потім своїм звичайним покvapним способом обзивається до слуги:

— Ти-ти-ти, Андрусю, ану димай, а поволі, поволі, поки розгориться.

Андрусь, той сам, що з хати приніс мене на коркошах і посадив на вугляній скрині близько огнища, тепер хапає за жердку від міха і починає дуги. У міха зразу якийсь короткий дух, він іще не набрався повітря, не вложився до праці; він розфукує вугля, а вогню не скріплює.

— Помалу, Андрусю! Ти-ти-ти, хло, помалу!

— Це дика баба фукає! — говорить жартуючи Андрусь і щосили налягає на жердку, щоб набрати в міх якомога більше повітря.

Його згадка про дику бабу проймає мене дрожжю.

— Де тота дика баба? — питаю я.

Андрусь сміється.

— В місі. Хіба не чуєш, як фукає?

Я прислухаюся — справді фукає.

— Чекай, як я її добре надушу,— говорить Андрусь,— то вона буде стогнати.

— Я не хочу! Не дуси! — скрикую я.

Мені збирається на плач. Я не розумію Андрусєвого жарту. Моя уява залюднена марами, упирами, страчуками, про які я щовечора слухаю оповідання наших двох служниць, великої Остини й малої Остини, при куделі. Вони згадували не раз і про дику бабу, що

сидить у Ділу та курить відтам димами; Андрусь перший помістив її в ковальському місці, і відтоді той міх наповняє мене жахом.

— Но-но-но, ти, хло! Не говори дитині дурниць. Не слухай, Івасю, не слухай, у місці нема ніякої дикої баби.

— А що ж там так сопе?

— То вітер, синку. Видиш, міх набирається вітру, а як його здусити, то дує. Ади, й я так дую!

І батько пару разів дмухає в огонь.

Я успокоююся. Огонь розгоряється. Зразу він немов боязко виховзується з-поміж вугля синявими язичками. Та дика баба починає дути дужче; синяві язички в корінні червоніють і вискакують прожогом із глибини вугляної купи. Звільна чорне вугля й собі ж набирає червоної краски, полум'я сичить і простується, робиться немов в'язка блискучих ножів або стріл. Але дика баба вже надула свій шкіряний живіт майже аж до стелі. Андрусь напірає обома руками, грудьми й животом, щоб здушувати жердку вниз. Огняні ножі внизу робляться білими; вугля з червоного робиться золотим, немов прозорчастим, немов топиться. Я не можу відірвати очей від того маленького огнища, що не чваниться світлом і ледве розганяє сутінок невеличкої дерев'яної кузні, та зате плює здоровими іскрами аж під коритовидний, глиною виліплений та сажею навислий стріп і криє в собі велике тепло, велику робучу енергію.

А батько стоїть при ковалі, взяв свій невеличкий, "спряточний" молоток у руку і кільканадцять разів ударив по ковалі, швидко, раз за разом, мов вербель на барабані. Пішов голос по всьому присілку — знак, що в кузні починається робота.

Тепер він витягає з-під міха різні скриньки з усяким заліззям. Тут повизублювані сокири, які треба насталити; ось одна виглядає, мов очайдуша, з розчерепленою головою — у неї розбитий обух, її прийдеться зовсім "пересипати", як каже батько своїм образним язиком. А онде коло дверей чересло — треба нанадити. Під кузною в невеличкій піддашці обік точила стоїть пара возових коліс, які принесено до кування, — там же лежать і нові залізні рафи на обручі.

Батько був славний коваль на всі околиці села, особливо його сокири мали велику славу. Ще тридцять літ по його смерті один чоловік на другім селі, старий уже, розговорившись зо мною та згадавши про батька, мовив:

— Ні, нема вже такого коваля. У мене ще й досі його роботи сокира є. То душа, не сокира.

Коли батьків вербель, виграний молотом по ковалі, залунав по слободі, починали звичайно сходитися сусіди. Робота в кузні йшла понайбільше взимі — літом були лише два короткі сезони: плуговий та серповий — поза те батько відмикав кузню вліті хіба тоді, коли хтось нагодився з якоюсь більшою та пильною роботою.

А взимі господарської роботи мало. Де-де в stodолі лопотять ціпи, в сінях хрупотять пили або фуркочуть коливороти, крутячи мотуззя. Робота не квапна. А в кузні весело. Хто приходив з більшою роботою — чи то воза кувати, чи то сокиру зробити, то не забував узяти за пазуху фляшку горілки. Йшлося до коваля, як у гості, як до сусіди, а не як до ремісника, щоб зробив те, що треба, та й бувай здоров, я тебе не знаю, ти мене не знаєш. Батько такси ніякої за роботу не мав, "що людьом, то й мені", а нема готових, то й підожде. Але любив, щоб у кузні було весело, гамірно. При більшій компанії, при веселих розмовах та чарці горілки йому робилося найліпше. Та й не раз і потрібно більше помічників. Ось хоч би обручі натягати на колеса: три-чотири хлопи хапають за здорові дрючки з залізними гаками; два інші та батько третій довгими кліщами несуть розпечений обруч, кладуть його на обода, а ті з дрючками хапають гаками за рафу, опирають кінець дрючка о обід і починають щосили тиснути вниз. Батько хапає великий молот і побиває рафу, де треба. Дерево обода за дотиком гарячого заліза де-де пускає полум'я та воно швидко гасне.

— Ну, ну! Ти-ти-ти! — чути батькове приговорювання, перемішване ударами молота то о рафу, то об обід та клацанням гаків, що тягнуть обруч у різні боки. Потім три-чотири чоловіки хапають такі самі великі молоти і починають в такт молотильників набивати

затягнений обруч на обід. Луп-цуп-цуп! Луп-цуп-цуп! — лунає на всю слободу, поки обруч не стане зовсім на своїм місці. Старші господарі очима знавців оглядають колесо, придивляються, чи добре стягнув обруч дзвони, чи ввійшла на своє місце кожда спиця, чи міцно стоїть маточина; сей та той підійме здоровецькою рукою колесо вгору, пустить його легко до землі і прислухається до його стуку.

— Колесо, як дзвін,— повторяє один за одним. Найвища похвала ковалеві.

А в кузні дика баба стогне та стогне, огонь у паленищі вже весь білий, а в глибині його щось жевріє, ясніє, як золото, і пускає подовгасті, розгалужені іскри, так звані зиндри. Се "вариться" будуша сокира. Батько кинув у огнище добрі дві пригорщі гонталів, тих старомодних, ручної роботи гонталів із кованого заліза, приложив їх вуглям і поставив ще одного чоловіка, крім Андруся, димати. В батьковій кузні така вже встанова: хто прийде — сиди, говори, дійде до почастунку — й його не минуть, але як треба щось допомогти, то батько без церемонії обертається до нього: "Ти-ти-ти, хло!" (коли се хтось молодший) або "Куме-куме! Ану-но, за молот!" Або до міха! Або до чого там треба було. І моя дрібна особа була предметом його дбайливості в таких разях. Коли треба було брати на ковало якесь більше, сильно розпалене залізо, з якого скакали сильні іскри або сарахотіли біло-зеленкуваті зиндри, батько все просив когось із присутніх:

— А заступіть-но там дитину!

Я дуже боявся тих іскор, та проте страх любив дивитися, як вони, мов рій огнистих чмелів, вилітали з-під батькового молота і прискали на всі боки. Особливо в таких разях, коли треба було зварювати два окремі кусні заліза в одно. І так, коли батько з розтоплених у паленищі гонталів збив одну грудку, сю грудку по кількарязовім випаленні викував на подовжну, плескату штабку, довгу на півтора п'яді і широку на три пальці, потім на круглім розі ковала загнув, а кінці склепав докупи, наставала найважливіша пора в виробі сокири: зробити добрий, міцний обух і зварити, викувати та насталити лезо. Зігнена груба штаба йшла наново в огонь, а коли була розігріта до білого, в нефоремну діру треба було вбити обушницю — залізний прилад, на якому мав формуватися отвір у обусі сокири. На тій обушниці батько виковував обух дуже старанно; його обухи ніколи не тріскали й не розвалювались, а се у господарської сокири, що часто служить і за довбню, дуже велика чеснота. Разом з обушницею йшла сокира знов у огонь, але в яким виді! Місце, де оба кінці штаби сходилися разом і де мало повстати лезо, було геть обліплене рідко розведеною глиною — се мало причинятися до зварення заліза. Покладену в огонь сокиру батько старанно, як дитину, прикривав горючим, а потім іще свіжим углям, а те вугля скроплював іще водою, в якій також була рідко розведена глина — се на те, щоб давало ліпший "гиц". І дика баба починала стогнати щосили. Доти, доки з огнища зі звичайними вуглевими іскрами не починали вириватися ярко-білі зиндри. Ні, ще не доти! Аж коли ті зиндри починали густими роями "сарахтати" з огнища, тоді був знак, що залізо зварене досить. Батько звільна брав кліщами розпалене залізо, обгрібав його молотком із вугля й розтопленої глини, клав на ковалі і робив кілька легких ударів своїм молотком. Сі удари все мали для мене якийсь чар таємничості: хоч які були легкі, а проте за кожним ударом сарахтіли та розскакувались на цілу кузню великі рої зиндр. І хоч я звичайно в таких хвилях сидів на своїм підвищеному місці, заслонений від ковала плечима якогось дужого "нанашка", то проте мої очі з безпечного сховку бігали всюди по кузні, слідили за кожною зиндрою, а рівночасно не змигали й з того заліза, що під ударами батькового молотка прибирало чимраз виразнішу форму. А надавши м'якому залізу таку форму, як йому було треба, батько моргав на присутніх, особливо молодших, і приговорював:

— Ти-ти, хло! Ану, за молоти! Ану, живо!

Два чоловіки хапали здоровенні молоти і били в такт по залізу. Луп-цуп-цуп! Луп-цуп-цуп! — лунали удари трьох молотів. Малий батьків тоненько, а два інші грубо, загарливо, мов сердито.

Лезо було зварене; та тепер починалася батькова детальна робота; знов над обухом, поки не дійшло до того, що можна було виняти обушницю, а потім над лезом та над вістрям. Батько кував та перековував кожду часть по кілька разів, дбаючи не лише про форму, але

особливо про те, щоб залізо було рівно та туго вироблене, щоб ніде не було сази, ані задирки, щоб сокира виглядала "мов вилита".

В кузні йдуть розмови. Сусіди розповідають сільські новини: хто що чув у громадським уряді, що бачив на торзі в Дрогобичі, що розповідав мандрований жебручий дід. Найбільше розмови про Борислав, про ями та закопи: в ту пору розпочиналося видобування нафти і воску на більший розмір. Тисячі жидів ішли до Борислава, видурювали за що-будь шматочки ґрунту від селян і починали рити "дучки". В сусідніх селах почав зароджуватися тип "ріпника": звичайно парубки, не лише бідні, а й заможніші, "ворохобилися на чорну сорочку й білий хліб",— так характеризувала селянська поговорка життя ріпника — перший прояв промислово-капіталістичних порядків у тім тихім досі, патріархальнім закутку.

До нашої кузні доходили лише деякі, сказати б, каламутні бульки того нового явища. Сього тижня в ямах загинило п'ять хлопа, а оноді в одній ямі задушило трьох, а сей або той упав з кибля і роздерся на городженій кішниці, що служила замість цямбрини в тих крайне примітивно будованих ямах. Се була одна постійна тема оповідань. А друга тема: сей бориславець пішов з торбами, той розпився, того, кажуть, жиди підпоїли та п'яного пхнули до ями. І далі йшли безкінечні, уривані оповідання про шахрайства жидів, про пиятики ріпників, про їх добрі зарібки і марнування заробленого гроша, про вибухи кип'ячки в закопах на п'ятім, десятім, дванадцятім сажні.

Я слухав тих оповідань, як фантастичних казок про далекі, зачаровані краї. Борислав з його страховищами, дикими жартами та дикими скоками фортуни, з його дивним промислом, дивним способом праці та дивним народом заповнював мою фантазію. Наша слобода лежала далеко від гостинця; від нас ніхто не ходив, ані не їздив до Борислава, але, наслухавшись взимі в кузні оповідань про нього, я постановив собі зараз навесні не пожалувати ніг, побігти на гостинець і визирати там доти, доки не побачу ріпників, що з дальших, бідніших сіл ішли тим гостинцем до Борислава або вертали відтам у суботу додому. Та моя цікавість була заспокоєна швидше: ще взимі батько взяв мене одного понеділка до Дрогобича, і тут я побачив цілі юрби ріпників і цілі купи жидів, що кожного селянина, який їм по одязі видавався бориславцем, запитували:

— Газдо, газдо! Ви з Борислава? А маєте закопи на продаж?

Батько нерадо слухав тих оповідань про Борислав. Він так зжився зі старими порядками сільського життя, що в тім новім бориславським розгардіяші чув щось нове, вороже дотеперішньому життю. Він не давав по собі пізнати того, не осуджував і не обурювався, як дехто з завзятих прихильників старосвітщини, але, коли вичерпався запас новин, радо звертав розмову на інші, переважно моральні теми. Батько, пильний і тямучий робітник, любив кпити собі з дармоїдів та фушерів, з роззяв та галапасів. На потвердження своїх загальних уваг він любив наводити коротенькі оповідання та притчі, звичайно на тлі ковальського ремесла. Тут у кузні я чув уперве такі оповідання, як оте про хлопця, що його батько привів до коваля на науку та, боячись, щоб "дитина не попеклась або щоб іскра не випекла їй ока", просив коваля, щоб умістив його сина в коші, прибитім на стіну. "Воно, мовляв, буде придивлятися до всього та й так навчиться". Хлопець "учився" таким робом сім літ, а, вернувши до батька, замість лемеша зробив пшик.

Раз зведена на дорогу загальних тем та оповідань розмова йшла живо. Охочих слухати було багато, та були між нашими сусідами й незвичайні майстри-оповідачі. Сипались анекдоти, спомини з давніших літ, про кошутську війну, про тісні роки, про мандрівки наших селян на Поділля в службу або на Покуття та на Буковину за кукурудзою. Особисті пригоди перепліталися з короткими та меткими характеристиками людей — подолян, гуцулів, бойків — та місцевостей: Коломиї, Городенки, Садогори, Черновець.

Та ось сокира готова. Ще раз розпікає її батько, але лиш до червоного, і потім застромлює вістря на два пальці в холодну воду,— вона гартується. А потім на шрубстак із нею та підпильник, щоб обгладити, а нарешті на точило, щоб наострити,— і готова невідлучна товаришка селянина чи то в лісі, чи при плузі, чи при фірманці, всюди, де треба "скріпи рукам". Коваль радісно глядить на своє діло, любить ним кілька хвилин, а потім дає в руку сусідам. І мандрує нова сокира з рук до рук. Кожий обзирає обух, пальцем

пробує, чи острє вістря, обзирає лезо, чи гаразд виклепане, все обзирає, немовби се була його власна сокира.

— Ну, тота подовжить! — каже один.

— Мені би тоті дубики тепер, що вона їх вирубає! — зітхає другий.

Щасливий властитель нової сокири дивиться на неї з гордощами, з любов'ю. Він бачив, як її робили від самої першої хвилі, відколи вона була ще пригорщею старих гонталів. Він помагав дути міхом, бити молотом при її робленні — вона, значить, почасти й його власне діло. Він весело дякує ковалеві, добуває з торби плескату півквартівку з горілкою. Батько велить із хати принести чарку, бохонець хліба, півплесканки сиру на дерев'яній тарілці — і починається частування, "обливання" нової сокири.

Батько випиває чарку горілки, закусує і береться до нової роботи; решта товариства частується, гуторить, жартує. Сей марить наяві: якби мені дві-три сотки, то я би те й те зробив та показав! Другий числить, кільки грошей у остатнім році перейшло через його руки.

— Дванадцять десяток — бігме, кумочку, дванадцять десяток, як один крейцар! Яка би то пара воликів була! А так що? Як в пальці тріс. Ні чоловік в'їв, ні впив, ні красно входив, лиш дідьчій матері годив.

— А вам, куме Марку,— обертається один до нашого простодушного сусіди,— якби вам так дванадцять десяточок тепер, що би ви зробили?

— Я-я-я,— заїкається Марко,— вже би-би-би я зна-на-нав, де їх сховати.

— Певно, завинули би в шматину та запхали де під стріху! — жартує дехто. Марко не силкується реплікувати, тільки хитає головою, мовляв: жартуйте здорові, а я своє знаю!

Інші радяться про свої хатні справи: у того корова положилася, там дитина кашляє; інший хвалиться, що вчора з полукіпка пшениці намолотив п'ять чверток. Обмови, осуджування неприсутніх батько не терпів і коли кому заганявся язик у той бік, умів зручним зворотом або притинком збити його з дороги, а молодшого, бувало, й попросту покартає: "Не пхай носа до чужого проса!" Так само не любив батько нічого сороміцького в розмові: сам він і при ньому вся компанія все держалася в межах приличності, звісно, такої, яку можуть допустити собі чесні, статочні господарі. З жінок деколи жартовано, а батько любив оповідати звісну притчу про дівку-скуску на доказ, що "жіноча натура й невинного веде до гріха".

— Бо то раз жив один отець зі своїм сином у лісі двадцять літ. Хлопець так і виріс у лісі, не видівши живого духа, крім свого вітця. А як минуло двадцять літ, каже отець:

— Ну, сину, підемо троха в світ подивитися, як там люди живуть.

А син каже:

— Добре, тату!

Пішли. Приходять до села, а на краю села кузня. Вступили вони до кузні, посідали, син дивиться на ковалеву роботу, а далі каже татові:

— Тату, може би, й я поробив троха?

— Добре, синку, пороби.

Парубок приступає до огню, де власне грілося залізо, але не бере кліщів, тільки хапає розпечене залізо просто в руку, кладе на ковало та й кує, а залізо не пече його ані дрібки.

Коваль витріщив очі на такого челядника, а батько нічого, лише каже синові:

— Ну, що, сину, добре робота йде?

— Добре, тату.

— Як хочеш, то можеш тут лишитися. Але перед тим ходімо ще троха далі, бо ми ще дуже мало світа виділи.

Добре. Пішли далі селом, а на вулиці пострічалася їм дівка. Син став, дивиться — що то, ще не видів такого, а далі питає:

— Тату, а то що таке?

— То, синоньку, скуска,— каже старий.

А у сина аж очі розгоряються.

— Ей, тату, якби-то ми в лісі мали таку скуску!

Пізнав старий, що в хлопцеві кров заговорила, та й каже:

— Ну, годі, сину! Будемо вертати додому.

Вертають. Прийшли знов до кузні, а старий каже до сина:

— А що, сину, може, хочеш іще троха покувати?

— Добре, тату, — каже син.

Та й знов по-своєму: йде до огню, а там залізо розпечене. Він хап рукою за залізо. Ей, як не крикне, як не хопить руку назад! А долоня вся міхуром стала. Обпік дочиста. А старий каже:

— Видиш, сину, то за те, що ти тої скуски захотів.

Та й забрались оба і пішли назад до лісу.

Батько оповідав сю притчу жартом. Аскетизм, що лежить у її основі, був зовсім чужий його вдачі. Навпаки, все і всюди він був чоловік товариський, громадський. "З людьми і для людей" — се був девіз його життя. І досі тямлю, яке велике враження зробило на мене його оповідання про того святого, що просив бога, щоб його увільнив від людської любові.

— То ще за давніх часів було, як жив один славний доктор. Він багато помагав людям, а бог дав йому таку ласку, що всі люде любили його. Ну, так до нього липли, як мухи до меду. Куди обернувся, куди поступився, всюди в нього були приятелі, а з ким лиш раз заговорив, той був би за нього і в огонь скочив. Аж раз, ідучи лісом, здибав діда, зовсім голого, оброслого волоссям від ніг до голови, як молився в якійсь печері.

— Що тут робиш, діду? — питає лікар.

— Богу служу, — каже дід.

— Як же ж ти йому служиш?

— А бачиш: я відкинув усьо світове, відщурився всього і молюся та оплакую свої гріхи.

— А не ліпше би ти служив богу, якби був лишився в світі та працював для людей?

— Не можна разом служити богу й мамоні, — відповів дід. — Люде й їх усі гризоти, турботи та заходи — то мамона. Хто кому служить, від того нехай і платні жде. Я служу богу, і бог мені відплатить, а хто служить людям, то чим йому відплатять люде в день страшного суду?

На тім вони розійшлися: старий лишився в лісі, а лікар пішов до свого діла. Але відтоді як зачав міркувати над дідовими словами, як зачав думати, то нарешті дійшов до того, що зненавидів людей і захотів і собі ж відчужитися від них. Утік у ліс, але люди знайшли його, а коли він не хотів вертати до міста, то вони захотіли жити з ним у лісі. Він знов утік від них, і знов його знайшли. Він сховався в якусь недоступну нетру — і там його знайшли; поплив на море і велів себе покинути на якійсь пустій скалі серед води, — і там люде віднайшли його і липли до нього по-давньому. Тоді він почав молитися богу:

— Господи, дай мені таку слабість, аби мене всі люди боялися, аби перестали липнути до мене!

Як зачав молитися, як зачав бога просити, так нарешті пан біг зіслав на нього таку слабість, що зачав собою бити до землі, розщипати, піну точити, ричати не своїм голосом, так що всі люде його пуджались і втікали від нього. А він при кождім таким нападі все бачив чортів, що його торгають розпеченими кліщами, тягнуть до себе залізними гаками, б'ють залізними палицями а все кричать:

— Ходи до нас! Ходи до нас!

Так він мучився цілих дванадцять літ, але вже не тікав у ліси та в дебрі. Тепер його душа тягла до людей, але люди тікали від нього. Він ходив по містах та селах, просив притулку, але тота хвороба зробила його таким страшним, що ніхто не хотів його приймати під свою стріху. Як де ввійшов межи купу людей, то всі розбігалися; навіть до церкви не міг ввійти, бо всі втікали відтам, де він появився, то його потім не пускали. Нарешті по дванадцятьох роках чує голос:

— Валентин! Валентин!

Він обзивається:

— Хто мене кличе?

А голос каже:

— А що, солодко жити чоловікові без людської любові?

А він каже:

— Господи, я согрішив. Дай мені смерть, най довше не караюся.

А голос каже:

— А видиш! Хто людям служить, той мені служить. Я сотворив чоловіка для людей, і тільки з людьми і через людей він може бути щасливий. Якби я був хотів, щоб він сам собі через себе був щасливий, я був би зробив його каменем. Якби я був хотів, щоб він тільки мені самому служив, я був би зробив його ангелом. А так я дав чоловікові найбільший дар — любов до людей, і тільки тою дорогою він може дійти до мене. А ти хотів бути мудрійший і йти навправці та й зайшов у дебри, де сидять тоті з кліщами та з залізними палицями. Ну, та тепер досить твоєї покути. За те, що ти вперед служив людям і рятував їх, я беру тебе до себе, а твою слабкість лишу людям на пам'ятку: най перемагають свій страх і відразу і вчаться любити та рятувати одні одних навіть у таких страшнім стані.

— І лікар Валентин,— кінчив батько,— зробився святим, а його слабкість і досі ходить по людях. А хто рятує та дозирає хорого на ту слабкість, той має ласку в пана бога.

Сорок літ минуло від тої пори, як у невеличкій дерев'яній кузні в нашій слободі останній раз лунав ковальський вербель, відіганий батьковою рукою молотом по ковалі. Скільки змінилося за той час! Не лише з кузні, але майже з усього, що було тоді основою тихого, патріархального життя в нашім закутку, не лишилося майже ані сліду. З тодішньої веселої компанії, що гуторила довкола ковальського верстату, димала міхом, натягала обручі на колеса, завзято гримала молотом по розпеченім залізі та сипала веселими анекдотами при чарці горілки, нема, мабуть, нікого вже між живими. А тодішню веселість та жвавність у многих із них погасила доля ще далеко перед їх смертю. І певно, в ту пору ніхто з них не думав, що та кузня, і та компанія в ній, і той її дружній, радісний настрій лишаться живими та незатертими в душі маленького, рудоволосого хлопчини, що босий, у одній сорочці сидів у куті коло огнища і якого дбайливий батько від часу до часу просив заступити від скачучих іскор.

На дні моїх споминів і досі горить той маленький, але міцний огонь. У ньому пролизуються сині, червоні та золото-білі промені, жевріє, мов розтоплене вугля, і яриться в його глибині щось іще біліше, променясте, відки раз по разу сарахкотять гількасті зиндри. Се огонь у кузні могого батька. І мені здається, що запас його я взяв дитиною в свою душу на далеку мандрівку життя. І що він не погас і досі.

Криворівня, 24 липня 1902

ОЛЕНА ЧЕРНЕНКО

І ЗАСВІТИВСЯ ВОГНИК...

(Фрагменти)

Як же так сталося, що одинадцятирічний хлопчина пройшов у роки лихоліття воєнними дорогами від станції Щотово Боково-Антрацитівського району до невеликого полтавського села Шилівки? Не сподівався він тоді, що тими дорогами пройде й Климко з однойменної повісті, й Харитон з «Облоги».

А сталося так, що біографи Григора почали творити його біографію не за життєписом долі письменника, а за його художніми творами. І вийшло, що не автор дав життя героям, а вони написали Григорову біографію. Справді, оповідання його автобіографічні, але вони аж ніяк не біографічні. Нушич у своїй гумористичній книжці «Моя автобіографія» дякував біографам, що встановили рік його народження ще за його життя, бо, каже, так би й не знав, коли саме народився.

За кілька літ перед війною мати з сином залишили село і поїхали в Щотово до Гришиного дядька. Ганна Михайлівна, котру відпустили з колгоспу лише з довідкою, влаштувалася на роботу в шахту плитовою – робочі руки ой як потрібні були. А Гриша важко звикав до шахтарського оточення, а ще тяжче одвикав од рідного села, від широкого вигону і зеленої левади, від пахоців сосон, що «дихали» над селом, від мандрівок зеленими житами і вузькими стежинами.

Мовчазна молода жінка заслужила повагу робітників шахти 28-29. Щира праця цінувалася тут набагато краще, ніж у колгоспі до війни.

Та не встигла мати з сином обжитися, як дядько вирішив за них обох: треба вертатися матері в село – там же хата, город, збіжжя: чого доброго люди розтягнуть. Звісно, ніхто ж у тій хаті не живе. А Гриша хай поки що у нього побуде, тим більше, що своїх дітей у дядька не було.

Воєнне передгрозя вже відчувалося всюди, коли мати повернулася в село. Йшов 1941 рік. Дядько пішов на фронт і не знав, що в сім'ю прийшла нова втіха разом із народженням дівчинки – Гришиної двоюрідної сестри. Проте та втіха не могла перебороти біди. Голодно і холодно на Донбасі. І стала молода жінка ладнатися в далеку дорогу – треба було дістатися в Шилівку, треба було годувати дітей. Почув про це хлопець – не знаходив собі місця. Знову ожило в уяві рідне село, рідна хата, річка дитинства, пахоці сосни. Тітка надзвичайно повільно збиралася, а у хлопця вривався терпець.

На його щастя до них прийшла сусідка, щоб домовитися разом добиратися до Шилівки. У часі не зійшлися: Гришині родичі збиралися виїхати через місяць, а тітка Мотря через кілька днів. Гриша не міг себе стримати.

– Я піду з тіткою Мотрею. Піду!

Тітку попрохали не заходити до них більше, щоб не травмувати хлопця. Але вона все ж таки зайшла...

І потягнулися довгі дні пішої мандрівки. Не було в них удосталь харчів на дорогу. Але треба віддати належне тітці Мотрі: пробиваючись до рідного села, вона мужньо переносила злигодні тяжкої дороги і, як могла, опікувалася хлопчиком. Випрохане у жалісливої господині ділили між собою – так і долали дорогу від села до села. Гриша не скаржився ні на голод, ні на холод, бо перед ним була мрія: швидше дістатися до рідної оселі, до свого села. Тітка Мотря не жалілася на свого малого мандрівника.

Одного не знала вона, що цією дорогою у своїй пам'яті її терпеливий попутник пройде ще не раз і проведе нею своїх малолітніх героїв. Не відав і малий, що майбутні його біографи не згадають ні тітки Мотрі, ні його мами, до якої він так спішив. Із них буде досить дороги Гриші-Климка-Харитона.

Через місяць у супроводі свого брата в село приїде Гришина тітка.

КНИГИ СЕРІЇ «ЖИТТЯ ВИДАТНИХ ДІТЕЙ»

ОЛЕСЬ ІЛЬЧЕНКО

ХТО НЕ ЖИВ ПОСЕРЕД БУРІ, ТОЙ ЦІНИ НЕ ЗНАЄ СИЛ

(дитинство Лесі Українки)

(Фрагменти)

* * *

Леся поклала перед собою аркуш паперу і взяла перо. Проте думки дівчини витали далеко.

Чи приречена вона тепер лише писати? Поезії, драматичні твори, зрештою, листи. Це захоплює, у неї стільки задумів! Але ж вона мріяла стати піаністкою. Вона чудово грала на фортепіано. Навіть її суворя й вимоглива мати визнавала це... Як могло все так змінитися? І невже причиною була страшна застуда в дитинстві?

Наче відгукуючись на ці думки, її рука знову нагадала про себе глибоким болем. Вочевидь, давня операція була не дуже вдалою.

Леся згадала, якою дівчинкою вона була – давно, дуже давно. В чотири з хвостиком років вже читала книжки. А як любила співати! В п'ять років батьки подарували Лесі фортепіано. Вона швидко вивчилася грати. І навіть самостійно складала музичні твори!

Біль відступив, і Леся всміхнулася ще раз – вона згадала, як років у шість доглядала квіти у своєму маленькому квітничку чи порала маленький городик. Свій, створений нею самою! А потім захопилася шиттям і вишиванням. Вона пам'ятає сльози в татових очах, коли маленькою подарувала йому власноруч вишиту сорочку.

Вона була, як усі діти. Тільки талановита.

Так тривало до десяти літ. А в січні 1881 року все змінилося. В Луцьку, де тоді жила родина Косачів, Леся пішла на річку Стер подивитися, як святять воду на Водохреща. В дівчинки дуже змерзли ноги. Вона ледве прийшла додому. Невдовзі Леся тяжко захворіла: в неї почала боліти права нога. Дівчинка була дуже терплячою, але не витримувала і плакала від болю. Її лікували різними способами: ваннами і масажми, й нога через деякий час перестала боліти. І не турбувала Лесю кілька років. А потім був діагноз – сухоти кісток.

Чому? Звідки? Невже те переохолодження могло спричинитися до такого лиха? Леся не могла збагнути. Іноді їй здавалося, що вона якось змирилася із хворобою. Що та перестала чіпати дівчинку. Але знову і знову наставала мить, коли нестерпний біль повертався.

Леся не знала, що підступний туберкульоз перекинеться згодом на легені, на нирки... Операція на лівій руці восени 1883 року позбавила болю, але й перекреслила надії стати піаністкою.

"Мені часом здається, писала згодом Леся Українка, – що з мене вийшов би далеко кращий музикант, ніж поет, та тільки біда, що натура утяла мені кепський жарт".

* * *

Леся глянула на чистий аркуш паперу. Вона не написала ще жодного рядка! Але пам'ять знай показувала дівчині призабуті картини з минулого.

Скільки їй було? Років п'ять, коли мати привезла її до Києва попрощатися із Михайлом Драгомановим, який мусив покинути Україну. А потім, улітку того ж 1876 року, сталася подія, яка закарбувалася в душі і спогадах маленької Лесі на все життя. Вона з братом Михайлом відпочивала в селі Жабориці. Там їй дуже сподобалося, а поліські казки, пісні, повір'я та звичаї просто-таки зачарували Лесю. Все життя вона згадувала ті дитячі враження. А урочище Нечимне поблизу волинського села Скулина! Неймовірна краса і таємничість тамтешнього озера... Мабуть, із його легенд і народилася через багато років геніальна феєрія Лесі Українки "Лісова пісня".

А як гарно було разом із тіткою – Оленою Антонівною Косач, татовою сестрою! Поки батьки їздили в Париж на Всесвітню виставку 1878 року, дітей доглядала саме ця чудова і мила жінка.

Все дивним чином перепліталось у житті – сумні і приємні події. Леся відчула, що сьогодні напише нову поезію... Це солодке передчуття поетичного шалу, що хвилиною з'являвся ночами, тримало її на світі.

Гетьте, думи, ви, хмари осінні!
То ж тепер весна молода
Чи то так у жалю, голосінні
Проминуть молодії літа?
Ні, я хочу крізь сльози сміятись.
Серед лиха співати пісні.
Без надії таки сподіватись.
Жити хочу!
Геть думи сумні!

Леся заплакала – не за собою, не за своєю долею. Таких мужніх людей, як вона, мабуть, годі було шукати. Просто дівчина згадала, що заарештовану Олену Антонівну заслали до страшного далекого Сибіру.

Батько після арешту сестри сказав: все одно треба жити. Того ж таки 1879 року він купив ділянку землі з будівлями в селі Колодяжному поблизу Ковеля й розпочав будівництво нового помешкання для родини. Він намагався зробити життя дружини і дітей затишним і приємним. Леся замріялася і несамохіть згадала ще одну свою тітку, Олександру Антонівну Косач. Тітка Саша, як її називали, була першою Лесиною професійною вчителькою музики. Так, Леся вже грала на фортепіано, але скільки нового пані Олександра відкрила дівчині в чарівному світі музики!..

Леся думала, чи не є вадомою її розвитку як людини духовної те, що вона так і не отримала систематичної, гімназійної освіти. Завадила хвороба. Але ж суворим і вимогливим вчителем дівчини була її мати, Олена Пчілка. Вона сама розробила програму навчання дочки – широку і ґрунтовну. Батько пропонував запросити гімназійних вчителів додому, але не міг переконати владну і гонористу Ольгу Петрівну. Що й казати! Пчілка навіть псевдонім майбутній письменниці підказала сама: "Леся Українка"! Трохи прямолінійно, зате пафосно.

Вже у вісім років Леся написала свою першу поезію – "Надія", присвячену заарештованій тітці Олені Антонівні.

Потім хвороба неначе підштовхнула пристрасть до писання. Рік, коли у Лесі з'явилася недуга, запам'ятався їй перебуванням у Києві. Тут її з братом Михайлом навчали вже справжні вчителі з чоловічої гімназії. А музику, уроки гри на фортепіано, їй викладала дружина самого Миколи Лисенка – Ольга Олександрівна О'Коннор, ірландка, яка майже нічим не відрізнялася від українських панянок.

Взимку Леся з братом Михайлом часто бувала у Києві. Вивчення латини і давньогрецької, різні вчителі, а також приватні вечори, виразно, підкреслено українські за темами і духом... Часом Леся навіть забувала про клятву хворобу.

За рік до операції на руці родина Косачів оселилася в чарівному Колодяжному. О, Леся була в захваті від справжньої, таємничої, казкової Волині, з її глибокими озерами й дрімучими лісами! Вона заприятлилася із багатьма сільськими дітьми. І навіть разом із мамою і братом записувала неперевершені народні пісні, не забуваючи занотовувати і їхні мелодії.

Леся дивилася у вікно. Чому листи завжди пишуться легко, а сьогодні – жодного рядка? Чи це спогади дитинства так змінили настрої?

Попри все доля таки приносила їй приємні подарунки. Як тоді, коли у львівському часописі "Зоря" з'явилася Лесина поезія "Конвалія", перший друкований твір, підписаний псевдонімом "Леся Українка"! Або коли в Колодяжне привезли рояль! Як то було гарно –

грати на ньому! Тоді вона ще могла грати... Ні, вона не буде сьогодні думати про сухоти! Краще згадати, як вона вперше побачила море! Чорне море! То було неймовірно! Навіть написала цикл віршів про подорож до моря. І нехай ця мандрівка була вимушеною – на лікування до Одеси, все одно Леся пам'ятає всі тодішні нові, незабутні враження. Потім будуть такі ж подорожі до Болгарії, Італії, Єгипту, Грузії... Дивним чином хвороба відкривала світ перед поетом. «Пожила в Азії, – нотувала Леся Українка наприкінці життя, – поживу ще й в Африці, а там... Отак все посуватимусь далі та далі – та й зникну, обернуся в легенду».

* * *

Авжеж, казала собі Леся, треба зосередитися й таки написати листа. І далі працювати над перекладом Гомерової "Іліади". Вона ж бо має багато чого перекласти, аби українці могли через рідну мову долучитися до кращого зі світової літератури.

А ще слід написати для сестри підручник "Стародавня історія східних народів". Приємно згадати і про те, як після публікацій у "Зорі" налагодилася її літературна праця. Як тішило Лесю, коли в тому ж таки Львові 1893 року вийшла друком перша книжечка поезій "На крилах пісень!". О ні, вона не здається! Вона буде писати. В її творах буде вся історія людства, весь відомий світ. І кожен рядок бринітиме найкращою, найбільш співучою – рідною мовою.

Хто вам сказав, що я слабка, що я корюся долі?

Хіба тремтить моя рука чи пісня й думка кволі?

Здається, Леся знає, з чого почати листа дядькові Михайлові! Вона напише йому, як малою в Колодяжному сама-самісінька бігала вночі в ліс. Сподівалася побачити чарівну мавку, оповіді про яку вона слухала, затамувавши подих. І ніхто з дорослих про це не знав! Здається, вона просто згадала волинські ліси й затужила за ними... Ні, її лист не буде тужним, він буде усміхненим. Попри все.

Історія людини в історії людства

Леся Українка народилася 25 лютого 1871 року у місті Новгород-Волинському. Першою вчителькою дівчинки стала її мати — письменниця Олена Пчілка. Вона розробила свою програму навчання, яку і випробовувала на своїй доньці. Може, всупереч недузі, що послала їй доля, а може, завдяки любові до життя Леся виросла різносторонньою та творчою натурою. Вона вже з п'яти років складала та грала невеличкі музичні твори, у вісім років написала свій перший вірш. Друкуватися майбутня всесвітньо відома поетеса почала з 12 років. Список вивчених Лесею іноземних мов заслуговує на повагу: болгарська, іспанська, латинська, давньогрецька, італійська, польська, німецька, англійська, французька. А в 19 років написала власний підручник "Стародавня історія східних народів". Дівчинка Леся (справжнє ім'я Лариса Косач-Квітка) не тільки талантом, але й власним життям заслужила звання народної героїні – Українка.

АННА БАГРЯНА

КВІТИ ВІД ЖАР-ПТИЦІ

ДИТИНСТВО МАРІЇ ПРИЙМАЧЕНКО

Невисока рубана хата Оксента Григоровича майже нічим не відрізнялася від решти хат у Болотні. Хіба лише тим, що на широкій огорожі перед нею стояли різьблені голови дерев'яних химер. Чи то були звірі, чи люди, а чи старі боги — ніхто не міг сказати достеменно. Але кожен, хто проходив уперше повз двір Приймаченка, зупинявся й захоплено розглядав отих банькатих та носатих істот. А проте, побачене, може, і не здалося б їм аж такою дивиною, якби знали наперед: господар цього двору — тесля-віртуоз, неперевершений різьбяр. А якби ще хтось розповів тим роззявам і про господиню — Параску Василівну, відому майстриню вишивки, то вже напевно не пройшли б отак просто повз, а завітали б до невисокої рубаної хати, яка майже нічим не відрізнялася від решти хат у Болотні.

Та коли вже правду казати, то спершу там мешкали тільки дід Федір та баба Харитина. Вони не мали рідних дітей. І це їх дуже гнітило. Бо ж комусь мушили заповісти своє добро у спадок. Та й на сиву старість — хтось мусив про них подбати.

Оксент жив із жінкою й дітьми в сусідньому селі Сукачі. Возив кіньми кладі з Києва й тим заробляв на життя. А дорогою частенько заїжджав до старих, допомагав їм, чим міг. Тож за таку Оксентову уважність і турботу дід із бабою й вирішили його "всиновити". Підписали якісь папери в нотаріуса, поставили на них сургучеві печатки, й відтоді Оксент став Приймаченком, а хата Федора та Харитини — і його хатою теж. Так він переїхав до Болотні разом із дружиною та дітьми.

Хату й двір розділили між двома родинами й зажили собі мирно — кожен по-своєму господарюючи. Усе — просто.

"Не знає той України, хто на київському Поліссі не бував, — так старі поліщуки подекують, — бо у краї поліському таємниць усяких багацько ховається". І то — чистісінька правда. Наприклад, можеш вийти вночі з дому й побачити, як із твого димаря вилітають сови, а потім у небі на білосніжних лебедів обертаються. Або заблукати в лісових хащах і почути, як сосни не риплять — голосами дитячими вередують, а в болоті між очеретами хтось пищить та регоче. Можеш у лісі повного кошика чистих білих грибів назбирати, але як по дорозі додому про щось недобре ненароком помислиш, то ті гриби тобі вдома червивими або й отруйними стануть. Отакі дива!..

І серед отих поліських див, серед розкішної природи, де все живе — у великій гармонії, зростала Приймаченкова донечка Маруся. Змалку була красунечкою та розумницею. Могла годинами сидіти коло мами й заворожено стежити за її вишиванням. Марусі тоді здавалося, що її ненька — справжня чарівниця. Бо ж уміє отак — звичайною голкою з ниткою — складні й дивовижні орнаменти на чисте полотно викликати! Різне вишивала її матуся Параска Василівна: і рушники, і святкові скатертини, й завіси на вікна. Але найчастіше прикрашала своїми чарівними візерунками одяг для всіх домашніх. Навіть баба Харитина ходила по селу, вбрана по-святковому — у вишиту сорочку, й тішилася подумки, що на старість Бог послав їй таку добру та роботящу невісточку.

На Марусиних сорочках Параска Приймачівна вишивала яскраві сонячні квіти. Дівчинка була безмежно щаслива від того, що може спостерігати за маминим чародійством. І сама аж світилася — разом із тими вишитими квітами.

А одного разу несподівано сказала неньці:

— Я теж хочу навчитися робити так, як Ви! Лагідної вдачі жінка, відклавши п'яльця, пригорнула до себе донечку й мовила їй пошепки:

— Звісно ж, я тебе навчу, коли трохи підростеш.

— І в мене будуть такі ж красиві візерунки, як у Вас, мамо? — зраділа мала.

— Вони будуть значно кращими, ніж мої...

Маруся росла, вбираючи до свого чистого дитячого серденька красу поліського краю. А що вже уяву мала бурхливу — аж нівроку! На що не подивиться — чи на білосніжні й пухнасті хмари, чи на густочубі лісові чагарники, чи на хатні тіні, що од мисника чи печі розтягуються по долівці, — у всьому їй якісь дивні тварини ввижаються, казкові істоти. Придивляється пильно й бачить: ось тулуб у цієї химери, он там — хвіст, що аж по землі волочиться, а он і голова з очима, носом, ротом і вухами — як у людей. І буває, так захопиться отим вигадуванням, що забуде про все на світі. к

А коли засинала, тоді їй квіти снилися — багато-багато, ціле море. Були ті квіти яскраві та різнобарвні, що в природі таких барв — а хоч би й по всьому світу шукай — не зустрінеш. А ще снилися птахи, але теж несправжні, неземні якісь: барвисте пір'я складними візерунками прикрашене, замість крил — рушники вишиті, а очі, наче в людей — сумні або замріяні.

Нарешті Маруся навчилася в мами вишиванню. І вже сама могла голкою на полотні поволочки всякі дива виробляти.

А коли Параска замішувала тісто на святкові коржики та медяники, дівчинка завжди радо приставала до матері в помічниці — виліплювала з тіста своїх дивних, ні на що не схожих, звірів. Аж односельчани, дізнавшись про такий Марусин талант, почали кликати її на весілля, аби допомагала коровайницям ліпити весільних пташок.

Якось на Благівіщення баба Харитина пішла до церкви. Матері тоді теж не було вдома. Восьмирічна Маруся вибігла з хати на вулицю, а там — тепло й любо так! В очі сонечко щедро світить, пташки співають. Уночі ж сильний дощ лив, то по всій дорозі величезні калюжі позалишалися. Дівчинка наробила собі з мокрої землі балабайок, та й давай жбурляти їх у баюри. Захопилася тим заняттям. А тоді почала бризки з калюж долонями пускати. А ті бризки — просто їй в очі, ніс, на щічки й уста — аж до маківки дістають. Та й забруднила собі калюжною водою білу хустину, що голова нею була накрита. Розв'язала, скинула, хутчій випрала й повісила на воротях, аби сонце скоріше висушило. І далі заходилася хазяйнувати: курям лущиння винесла, миски помила та поскладала... Аж тут баба повернулася з церкви і, вгледівши на воротях Марусину випрану хустину, почала раптом репетувати на всю вулицю:

— А що то ти на мої ворота свою хустку вивісила, га?! А хто це тобі таке дозволив, га?!.

І наче ж не сердита ота баба Харитина була, але щось таке тоді на неї найшло. Хтозна, може, око якесь недобре, відьомське коло церкви на неї зиркнуло. Бо ж до церкви не лише добрі, але й злі баби ходять. Дівчина з переляку вскочила до хати, залізла на піч, скрутилася калачиком, очі заплющила й тремтить усім тілом. А вночі як закричить раптом: "Ой, таточку, ой, мамочко, ой страшно!.. Ой, голова болить! Ой, нога!.." І так аж три доби кричала, поки не порадили жінки Парасці звернутися до шептухи Киндорихи — тієї, котра легко дитячий переляк вишіптує.

Тож уночі Оксент запряг коня й повіз малу в Сукачі. Але сказати, що полегшало малій після тих вишіптувань баби Киндорихи, — все одно, що збрехати. З кожним днем Марусина хвороба загострювалася — кидало в сильний жар, нудило так, що не могла нічого їсти, й голова їй аж тріщала від болю. А тоді й м'язи в усьому тілі засудомили, защеміли — аж наче хтось їх ізсередини якимось теслярським інструментом викручував. Ледве рученьками ворушила, а як із ліжка вставала, то ноги її часто не хотіли тримати.

Довелося викликати іванківського лікаря. Той оглянув дівчинку. Виявилось, що виною всьому була не баба й не переляк, а брудна калюжа, у якій Маруся бовталася. Лікар сказав, що звідти вона якусь страшну заразу на себе перенесла.

Довго та важко дівчинку лікували — і мазями, й гіркими мікстурами, й порошками всякими. І знову баба Киндориха щось вишіптувала.

Поки Маруся вдома хвора лежала, багато вишивала — ляхівкою, хрестиком, гладдю — як мама-майстриня навчила. І все про свої сни думала, про ті квіти казкові: "А що, як спробувати їх якось намалювати?". Але не було їй чим малювати. Тож почала ті дивні сни на

полотно переносити — малювала голкою. І виходили з-під голки-чарівниці сонячні квіти, ніби й на мамині схожі, та значно химерніші. І птахи, розписані яскравими барвами: зозулі, павичі, ластівки, а ще багато таких, що й не знала, як називаються...

Але ж повільно Маруся іще вишивала, та й рученьки її часто слухатися не хотіли. Тож поки над однією химерою марудилася, друга, не дочекавшись, із її голови утікала хутко. "От якби намалювати..." — часто собі думала.

Дівчинка ніби й одужала, але хвороба не минула їй просто так — одна ніжка помітно покривилася й ніби стала коротшою від іншої. Від того Марусі було боляче ходити. І батькові довелося придбати для неї милиці. Але часом набридали їй ті милиці, тоді кидала їх і повільно шкутильгала по двору — наскільки вистачало сил. Через ту хвору ногу Маруся була непридатна до роботи в полі. Тож більше займалася хатніми справами. Від певного часу вона ніби замкнулася в собі, її очі стали не по-дитячому замисленими й стурбованими, увесь час пильно вдивлялася вона в усе, що її оточувало, ніби скрізь шукаючи якоїсь таїни...

Якось батьки наказали дівчинці випасати гусей, а самі пішли в поле. Маруся взяла ціпка й погнала домашніх птахів на запашні зелені луки. Сама собі сіла в холодку під старим горіхом і заходилася обережно висмикувати біля себе пучки трави. Місце, де залишилася гола земля, притоптала худенькими долоньками, тоді знайшла суху горіхову гілочку й почала малювати тією гілочкою по землі квітку — пелюстки манюсінки, але серцевина величезна, мов сонце, що увечері за деревами ховається. Тоді домалювала стебло й візерунчасте листя. Хотіла іще щось вигадати, але забракло вже місця. Маруся підвелася та попрощувала до складених у кілька рядів соснових колод. Там закінчувалася трава й починався якийсь сіруватий пісок, схожий на товстий шар пилу. О, місця там було вдосталь! Над головою дівчинки гуділи джмелі й тріпотіли напівпрозорими крильцями метелики. Пахло терпкою смолою та стиглим сонцем. Гуси продовжували щипати траву, гучно гелгочучи про щось своє, гусяче. Маруся полічила їх — задля власного спокою: усі тут. А тоді заходилася ворожити паличкою на піску. Намалювала кілька квіток, обплела їх красивим орнаментом. А відтак пригадала пташку, що наснилася їй минулої ночі. То була чудернацька птаха — із отаке-е-е-енним хвостом, а в тому хвості — пір'я барвами переливається й небачене світло випромінює. Справжнісінька тобі жар-птиця! Ніби з казки прилетіла в Марійчин сон.

Якби ж таку намалювати! Та де там. На піску хіба кольори знайдеш?..

І щойно Маруся про це продумала, як раптом бачить: жар-птиця чарівна — та сама, що зі сну — над річкою кружляє! І золоте пір'я від сонячних променів ще яскравіше, ніж уві сні, світиться. А гуси собі й далі гелгочуть, ніби дивної гості над собою помічати не хочуть. Дівчина від подиву аж рота роззявила, очима до птахи тієї немов прикипіла. А та покружляла-покружляла над річкою, а тоді, одну золоту пір'їну на берег скинувши, якимсь непомітно зникла в хмарах.

Захоплена Маруся навіть забула про свої хворі ніжки. Умить схопилася і, накульгуючи, подалася до берега — туди, де жар-птиця пір'їна впала" Аж дивиться: а на тому місці видніються якісь нерівні синюваті смужки. Дівчина підійшла ближче і, узявши камінця, почала довбати ним прибережний ґрунт — там був синій глей. Набрала в пелену того глею й понесла додому. Поперед неї гелготіли задоволені гуси.

Удома Маруся розвела глей водою й заходилася розмальовувати всю хату синіми квітами. І ті квіти, здавалося, оживали під її пальчиками, розцвітали небаченою красою й навіть випромінювали якісь особливі духмяні пахощі. Коли ж завершила розмальовувати стіни, взялася за піч, а тоді — за мисник... А відтак вийшла надвір і розписала хату ззовні. Здавалося, що Маруся поринула у свій химерний світ сновидінь і геть забула про дійсність. Уже й сама розцвіла серед отих мальованих квітів. Але раптом її охопив легенький страх. Бо згадала про бабу Харитину — що вона скаже, як повернеться з поля?.. А, може, й батько з матір'ю сваритимуть її за те, що не запитала в них згоди?.. Подумавши про таке, підійшла до покуті, з болем опустила на коліна, склала докупи сині від глею долоні, звела вологі оченята вгору — до ікон, до вишитих на рушниках мальв. І заходилася вголос просити Діву Марію та Бога Ісуса, аби вберегли її, малу, від гніву старших.

Та даремними були хвилювання Марусі. Бо як повернулися її батьки додому, то спершу посеред двору стали й ніби вклякли на місці, заворожені доньчиними розписами.

— О, Господи! Звідки це краса така взялася на нашій хаті? — нарешті вигукнула Параска.

— Дивовижно! — підхопив її захват Оксент. А брат Степан, котрий звик на гарнеті по вечорницях грати, аж присвиснув, угледівши оте диво.

Тоді Марусинка вийшла з хати, стала на порозі, обіпершись на милицю, й тихенько сказала:

— Це я... хотіла тільки, аби в нашій хаті такі квіти зацвіли.

Оксент із Параскою увійшли до хати й ще більше розчулилися — звідусюди дивилися на них оті живі сині квіти!

— Ой, матінко! Наче не в хаті, а в раю! — почули раптом за своїми спинами голос баби Харитини.

Маруся із вдячністю подивилася в куток — на ікону, уквітчану вишитими мальвами. Свята Марія мовчки тримала на руках просвітлене Немовля і, здавалося, приязно усміхалася до своєї малої тезки.

А наступного дня до Приймаченкового двору почали сходитися сусіди.

— Хто це так розмалював вашу хату? — запитували в господаря. — Невже сама Параска?

— Ні, це моя донька Маруся. Учора знайшла на березі синього глею, каже, що то до неї чарівна жар-птиця уві сні прилетіла й такі квіти їй показала, — з гордістю відповідав усім Оксент, сидячи на призьбі й вирізьблюючи прялку для баби Харитини.

Учора він цілий день лагодив сарай, а тоді на полі копав картоплю, то тепер так відпочиває, із сусідами перемовляється.

Прибіг до Оксента Володько, найменший Ткачуків син, та й давай оті квіти на стінах роздивлятися. Підходить до кожної близько, руками обережно торкається, ніби перевірити хоче, чи справжня. Мати його через тин додому кличе, але малий уперся — каже, що не піде, поки з собою одну таку квітку не візьме. Мати його лає, каже, що ті квіти намальовані, а Володько слухати її не хоче, бо знає, що квіти насправді — живі. І тоді раптом як заплаче голосно, аж сусіди, перелякані, з хат повибігали. Відшльопала Ткачучка свого сина й додому силою з Приймаченкового двору потягнула. А той пручається та ще голосніше скиглить.

А по якимсь часі чує Оксент голос Гаврила Ткачука:

— Гей, господарю, а чи не може ваша мала й мою хату такими синіми квітами розписати? Я віддячу!

Приймаченко погукав доньку та каже їй:

— Хоче дядько Гаврило, аби ти і його хату уквітчала так, як нашу. Сама з ним домовляйся, що й до чого.

Маруся пішла до річки й набрала ще синього глею — повне відерце. А тоді стала на бережку, очі до неба звела замріяно. І усміхнулася до хмар, до грайливих сонячних променів:

— Дякую тобі, золота пташко, що ти мені це місце показала!

Розписала сусідову хату — не згірш, як свою. Радіє малий Володько, сидячи на печі: тепер і в нього багато синіх квіток цвістиме!

А там уже й інші сусіди просяться, аби і їхні хати порозписувала. Ото роботи на дівчину звалилося! Але щаслива від того, бо подобається їй квіти на болотнянських хатах малювати. Згодом ще й інших природних барв відшукала, аби не тільки синьо, а й жовто, червоно, бузково пелюстки її квітів світилися — людям на радість.

— От і добре, що заняття собі знайшла наша Марусинка, — батьки тішилися, між собою перемовляючись. Бо ж була їхня донечка калічкою. А таким завжди важче раду собі давати та поміж інших людей приживатися, аби жалість чужа менше допікала.

Оксент дістав для донечки папір і акварелі. Хай малює. Бо коли малює — про свою хвору ногу, про все на світі тоді забуває. Тоді світиться вся, якась нетутешня стає, ніби з іншої планети до Болотні прилетіла.

Але малювати правою рукою Марусі чомусь не виходило, тільки лівою. Хоч правою завжди всю хатню роботу робила, і ложку тримала — теж.

— Це ж робота мого серця, — пояснювала всім, — тому й малюю тією рукою, що до серця ближче.

Із уяви на папір квіти яскраві списувала. А ще — звірів своїх вигаданих. Були вони з ратицями, рогами, зубами, з голови до лап візерунками дивовижними розписані. Ті, котрі яскраві, з квітами — добрі були на Марусиних картинах. І навіть очі їхні добро випромінювали. А котрі темні, з пащами зубатими та пазурами довгими — ті ніби якусь злу силу уособлювали. Бо таке життя людське та світ такий: з добра і зла складається. Але найбільше любила дівчина жар-птицю малювати — оту, що колись їй наснилася, що золотою пір'їною знак подала.

Швидко слава про Марусин талант по всій Болотні розійшлася. А незабаром і з сусідніх сіл почали люди приїздити, аби на ті намальовані дива подивитися. Вишивальниці радили Марусі, аби на полотно все намальоване переносила. І дівчина Творила — рушники, панно, — чарівною голкою свої картини повторювала. Химери тоді в яскравих нитках оживали, плуталися в орнаментах із квітів, соняшників, гороху, всілякої городини.

А відтак дарувала свої витвори — людям.

— Пошли мені, Боженьку, нових і яскравих барв, — перед сном молилася, — не хочу грошей багато, хочу тільки, аби люди жили, як квіти цвіли. Оце й усе, що я хочу, Боже...

Засинала й бачила уві сні чарівну жар-птицю — над цілим морем яскравих квітів.

ІСТОРІЯ ЛЮДИНИ В ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА

Марія Приймаченко стає відомою українською художницею й була відзначена найвищою державною нагородою України — Національною премією імені Т. Шевченка.

Мистецтвознавці називають стиль її живопису "наївним мистецтвом" або "народним примітивізмом". Художниця малювала переважно казкові сонячні квіти, а ще — химерних звірів і птахів, що жили в її снах, були витвором її чистої уяви. Також вона сама вигадувала цікаві підписи до своїх картин — віршовані примовки. Марія Приймаченко була малограмотною. Усі знання черпала із древніх і вічних джерел поліського фольклору, зберігши в собі дивовижне вміння сприймати життя наче красиву дитячу казку. Малювала на простому папері аквареллю та гуашшю, спочатку наносячи лінії та контури олівцем.

Творчість Марії Приймаченко — це унікальне явище для світової культури. У 1957 році на Міжнародній виставці в Парижі художниця отримала золоту медаль, здивувавши своїми картинами увесь світ. Її виставки з великим успіхом проходили у Франції, Канаді, Польщі, Болгарії, Росії, Німеччині, Японії... У "Всесвітній енциклопедії наївного мистецтва" (Белград, 1984) українська народна майстриня була визнана "зіркою першої величини".

До смерті Марія Приймаченко жила в рідному селі, за 50 кілометрів від Чорнобиля. Після зловісної аварії на ЧАЕС їй неодноразово пропонували переїхати до Києва, на що народна художниця відповідала: "Смішні. Мене — від Болотні? Де вічна гармонія природи... Як можна босими ногами по асфальту пройтися? Або не чути, як пахне вранішня роса?."

Поза всяким сумнівом, рідна земля надихала її, додавала творчих і життєвих сил.

Нині стало модним прикрашати одяг і аксесуари малюнками Марії Приймаченко. Її роботами цікавиться дедалі більше приватних колекціонерів. Адже чисте, живе, справжнє завжди вабить людське око й серце...

"Роблю сонячні квіти, тому що людей люблю, творю на радість, на щастя людям..." — казала про себе художниця.

МАРИНА ПАВЛЕНКО

ПАВЛО ТИЧИНА

ЯНГОЛИ ДЛЯ ПАВЛУСЯ ТИЧИНИ

... Перший янгол двері відчиняє,
другий янгол столи застеляє,
третій янгол
хрещеному народженому
рабу Божому щастя й долі шукає...

Із пісківського замовляння

В НІЧНОМУ ОРКЕСТРІ

Павлусевій радості немає меж! Мало того, що літо в розповні, що на канікули додому приїхав, та ще й цього вечора мама постелила їм з Іванком не в хаті — у садку! Саме досягають яблука, треба стерегти від злодіїв. Бо такі щепи, яких понасаджували Павлусь із татом, у селі — дивина. Торік, як почали достигати, хтось полакомився на чуже добро: і яблука обнесли, і гілку відчахнули!

— Так само було, коли в наших келіях лад наводили! — тішиться Павлусь. — Бурсаки спали надворі, біля архиерейської конюшні!

— І на возах у сараї! А ще — на каштанах за дзвіницею! Примостили дошки межи гіллям — та й уже! — докидає брат.

Лежать Павло з Іваном, а вгорі, і внизу, і довкола — мов царство Боже. Манять-поближують зорі — душі чийсь. Невдоволено постогнує під кожухами втоптана трава. Довкола сюрчать коники. Десять ген аж під Волошинівкою — далекі голоси дівочі пісню виводять. Попискують у своїх нічних клопотах жителі підземного царства. Покрикують нічні птахи, надривається жаб'ячий хор із озерець урочища Попівка. Пошелестують крізь медово-яблучні сні переморені бджоли в татових вуликах...

Наче оркестр якийсь! Мабуть, такого тато ходили до поміщиків Раковичів у сусіднє село послухать... ("В космічному оркестрі" — так одна із Павлових поетичних книжок зватиметься колись!)

А зверху яблуня віти розпростерла. Покрекує стомлено: нелегко-бо тримати на собі й обважнілі плоди, і всипане зорями небо. І затишно під цим яблуневим шатром, і духмяно, й п'яно. І зовсім не страшно. Їй-Богу, такої ночі лихо не може ходити світом — лиш добрі янголи!

Може, то й не яблуня, а любляча вродлива мама Марія простерла свої крила над Павлусем, і над Іванком, і над усіма своїми тринадцятьма дітьми: чотирма вічними янголятками й тими дев'ятьма, що вижили?

А може, яблуня — це долоня, яку тримає над хлопчиком його небесний покровитель? Адже кожна з трьох дат Павлусевого народження, які називатимуть його майбутні біографи: 23, 27 чи 28 січня 1891 року — пошановує святого Павла! Хто-хто, а тато Григорій на святцях знається. Він же, як і покійний мамин тато Василь Савицький, — псаломщик, дяк Пісківської Свято-Троїцької церкви. Ну, ще вчителем сільської дівчачої школи, поставивши два довгі столи просто у своїй хаті. Предки ж татові були козаками. Тичина Гнат навіть служив полковим старшиною в самого Богдана Хмельницького! Хоч Григорій уже прізвище "Тичина" змінив. Перекрутив його "по-панськи": "Тичинін". Павлусь і сам ще не розуміє гаразд, чим оте "Тичинін" муляє душу. Але — муляє. Аж як заснується в їхній семінарії Гурток Український, аж як піде "блага вість" про державність України, аж як відкриються перед ним усі кривди-приниження рідного слова, аж як зіллються внутрішні порухи серця з реальною його участю в українській визвольній боротьбі — тоді зрозуміє. І 1917 року без вагань поверне сім'ї "колишне" прізвище.

Попри все, тато в Павлуся дуже талановитий. І до музики, й до малярства. Навіть листи до дітей закінчує римою. Здається, що ті таланти й досі болять йому, адже, коли б міг учитись, став би великою людиною. Тому іноді й топить у горілці свої нездійснені мрії. Тоді під гарячу руку татові не потрапляй. Через те горілку Павлусь ненавидить, і ненавидітиме ціле життя.

Але й тато, і мама в нього — найкращі. Ех, як добре, що, крім святого Павла, охороняє хлопчину й любов найрідніших! Гарно мати старших братів і сестер! Павлусь знайшовся в родині Тичин сьомим: після Василя, Проні, Полі, Михайлика, Ірини та Іванка. Потім народились іще Оксанка, Євген, Кость, горбатенька Олеся, Наталочка й Сергійко...

Усі обдаровані, всі його, Павлуся, люблять. Може, правду кажуть, що сьоме дитя в сім'ї — особливе? Сім барв у веселки, сім нот у пісні, сім днів у тижні... Він так і залишається "мізинчиком": чи того, що справді худенький та дрібний, чи того, що "Павло" з латини й перекладається як "маленький"?

Тільки чоло високе та очиська на півлиця. Під чолом тим усе працює думка, а очиська світ у себе так і вбирають! Гарно ж довкола, Господи! Павлусеві здається, що все — наче крізь нього самого проходить, перетинаючись у ньому тисячами вражень-променів... А він — мовби струна, що натягнута між небом і землею, між зорями й комашками.

— Ну, як полізе цієї ночі крадій — хай начувається! — солодко зітхає брат, уможуючись під рядном.

А Павлусеві не дуже хочеться, щоб цієї ночі хтось закрадався. Хоч і кортить дізнатися, чийх нечистих рук діло!

— Може, віщій сон накликає? — розмірковує. — Яке там Проня замовляння казала? "Ложусь я на Сіянських горах спати — три янголи в головах стоять!.."

— "...Один янгол все бачить, — продовжує Іван. — Другий янгол все чує, третій янгол все знає..."

— "...І мені скаже, найду чи потеряю!" — завершують уже дуєтом.

Проте чи янголи не поспішали, чи хлоп'яче хвилювання передалось яблуням і навіть грушам за блакитною лавочкою, але сонний настрій мов рукою зняло.

— Пригадуєш, Павлуся, як я тебе до бурси готував?

— Еж, ткнув мені в руки Священну Історію, замкнув у чулані, а сам гулять повіявся! — усміхнено потягується Павлусь. — А як ти мене водив на заняття до репетитора Голобуцького? Єй же право, і сам не вчився, й мені не давав!

— А що? У Голобуцьких, може ж, і справді хвіртка не одчинялась! Мусили вертатись додому! — виправдовується старший брат.

— ...І гасати у квача, в опуки, в гилки чи куці-баби, еж?!

— Може, хтось іскаже, що ти погано вивчився? Прийняли ж. Усі хвалять тебе! І регент, і математик Бекаревич!..

— Ну, з математики я не дуже, сам знаєш! Бекаревич любить мене за те, що мапи з географії креслив йому та розмальовував і що гарно в хорі співаю!

— А викладачі Соловійов, Львов, Зосимович?! Надто ж — учитель малювання Михайло Жук! За щось же і він, і бурсаки й називають тебе позаочі: "святий Павлусь"! Ядлівський дядько правду казав, що з тебе якийсь архиєрей вийде!

Дяка Богові, темна нічка не виказала, як Павлусь зашарівся від братових похвал. Ні, святим чи архиєреєм він бути аж ніяк не збирається. Після бурси чекає семінарія, а потім... Спробувати б у Петербурзьку академію художеств, але грошей навіть на дорогу нема... Навряд чи йому, як молодому Шевченкові, пощастить на багатих друзів... Доведеться в Комерційний інститут, бо забриють у солдати царської армії!..

А поки що, справді, Павлусь не лише гарно вчиться і відпрацьовує навчання-проживання незамінним дискантом у бурсацькому хорі. Ще регент доручає йому підчувати новачків. Понавчав так і Чоботька, і Трубенцова, і Копійку, і меншого брата Євгена (теж у бурсі вже), і Грицька Верьовку (майбутнього видатного композитора). Через уже дорослого брата Мишка прилучається в Чернігові до все нових шедеврів музичних. Ще трохи — й

гратиме на кларнеті, Гобої, бандурі, фортепіано. А ще — почне складати музику сам, хоч у цьому не признається навіть братам.

— Зате як ти втішно придумав гратись у святі моці! — оддячується братові за приязне слово Павлусь. — Хлопчика з цукеркової обгортки — в коробочку!

— Може, якби курка її з-під призьби не вигребла, то через двісті років справді мали би святі моці! — позіхає-жартує Іванко. — А як ти скрипочку з дощечки собі змайстрував? А шкурку як у пляшечці вимочував, пам'ятаєш? Барабана хотів зробити!.. А як ти вподобав дзвонити в пилку, яку тато привіз із Чернігова й повісив у сінях?.. Або в казана бамкав на старому погребіщі?.. Скрізь музики шукав!..

Чого ж тільки музики? Ще змалку Павлусь, умостившись на Полиному сундучку або на печі, брав кольорові олівці й вимальовував на папері "святі місця", які ото позначені на карті Палестини. Зображував і ніколи не бачені сині моря, і рідні пісківські гаї та поля. Малює собі та, слинькаючи олівця, тонко виводить пісню, почуту від тата чи Проні: "Тече річка невеличка...". Або — "По сінім волнам океана!" Ах, який же він — той океан? Мабуть, дуже великий і грізний! Коли ще й читати не вмів (а читати навчився рано, сам, без нікого, сидячи на печі та наслухаючи татові уроки в першій кімнаті), то такий у нього про океани-моря й про зиму віршик викублився-вийшов:

Ах ти, зімушка-зіма, ти злюка!

Зімою людям горе.

В декабрі замерзає море.

А мабуть же, замерзає! Як ото їхні сільські озера — Поділ, Топило... То й заримував собі про те! Трохи з домішкою "книжної" — церковнослов'янської, трохи — російської мови, бо ж такою тоді молилися в церкві та вчилися в школах: і в татовій, і по всій Російській імперії. Українські книжки Павлусь отримав аж у першому класі Пісківської земської школи — від любої вчительки Серафими Миколаївни Морачевської. За відмінне навчання. "Під землею" Марії Загірної та "Байки" Леоніда Глібова. До цього ж удома на припічку під лампою вже лежали різні церковні календарі й "Тарас Бульба" Миколи Гоголя.

Надихнута Іванком та гарними згадками, Павлусева душа озивається піснею:

— Зоре моя вечірня-а-ая, зійди над горо-о-ою!..

Іванко підхоплює. Пісня бринить, набирає сили, додає смутку й краси і без того прегарній ночі.

— Еж, ми-бо гадали спершу, що це пісня народна, сільська! — згадав Павло, щойно доспівали. — А тоді побачили її в односельця Данила Коцюра в "Кобзарі"!

— ...Тараса Шевченка! — згідливо продовжує брат.

— Книжку дід ховав за сволоком — заборонена... От би десь у Чернігові таку дістать, привезти, батькам почитать!.. А ще б — Лесю Українку, Івана Франка... І Михайла Коцюбинського — це ж він у Чернігові, недалеко... От би побачити! Хоч краєм ока!

— Ах, як же божественно пахне! — втягує носом яблучний дух Іванко.

— Мудрець Григорій Сковорода, кажуть, теж любив цей запах... І Біблію коло себе...

— Ну, ти таки — святий Павлусь! Не те, що я! Пам'ятаєш, як тато сварився на мене, коли я став бурсаком: "Дві двійки, негіднику, привіз!". А ти, малий, зазірав і в корзину плетену, і в кишені мого пальта — все тих "двійок" шукав? — Угу...

Вже й не знає Павло, чи слухає він ще брата, чи вже полинув кудись у ранне дитинство, де співали йому в колисочку Проня і Поля "Пішла киця по водицю...".

Здається, оце якраз і зливаються зараз у ньому воедино сім барв, сім нот, сім днів світотворення, сім поколінь. А довкруг не земля, а суцільний храм! І все навкруги так чутно, і все так видно:

Ходить ніч по саду

місячними кроками,

зоряними криками

просіває птьму...

Тривога

... Перший янгол вид свій закриває...

... Другий янгол із хрестом до мене...

... Третій янгол серце звеселяє...

Павло Тичина. Війна

Оце ж так: як на навчанні — сниться рідний дім, а як удома на канікулах — Чернігів мариться! Роззолочені церкви, кам'яні будинки, Маліїв рів, Болдина гора... Базар, копійчані коржі з маком, посипані цукром, "пишки" по дві копійки... І товстелезні монастирські стіни, свист паровозів на далекому вокзалі, сірі тужурки наглядачів-вихователів-"репетиторів" зі срібними гудзиками... Келії, де по четверо-шестеро мешкають бурсаки...

— Ай!!!

Хтось із усієї сили вдарив Павлуся по голові.

Хлоп'як схоплюється і знетямлено роззирається навколо. Що за мана, що за проява?! Замість стелі — небо і яблуневе гілля? Замість білих хатніх чи бодай монастирських стін — дерева і трави?

— Га? Що? — прокинувся й Іванко...

Еж, та це вони з братом послалися нині в сад, злодіїв пильнують! Але чом це на лобі надимається гуля?

— Мене... вдарило щось... — розтирає гулю Павлусь.

— Певно, злодії! — підскочив братик.

Обоє налякано роззираються.

Небо вгорі й собі набурмосюється ("хмарніє", "перегулюється" — так би сказала їхня люба мама), зорі наїжачились, поховались...

— Яблуко! — радісно скрикує Іван.

Яке яблуко? До чого тут яблуко?

— Осьде воно, в узголів'ї! Схотілось йому впасти, от і цулуло тебе по голові! — Іванко нахилиється, бере в руки "нахабного" перестиглого фрукта. Сміється Павлусь.

Проте збентеження не зникає. Садом розгулює тривожний вітер, у гіллі сонно ворухнуться птиця... Від сусідів загавкав Полкан чи, може, Незівай...

Наче крадеться хтось? Із протилежного кутка — Хвилонівки? Від Шинкарів? Чи з піщаної частини села? Половина села Піски стоїть на густому сіруватому чорноземі, половина — майже на суцільному піску; дякова хата якраз посередині...

У хаті пробамкало третю... Ніби на дзвіниці вдарили до утрени... То — настінний годинник, що, як і самовар, як і змінене прізвище, має вказувати на "панськість" Григорія Тичини. Хоч саму хату батько збудував звичайну, без ганків та затишних кімнат. І грошей обмаль, і не вдався хазяйновитістю в свого тата, Павлусевого діда Тимофія. Проте Павлусеві й так добре. Особливо подобається, що хата в центрі села, біля церкви й майдану, що п'ятьма звабливими шляхами розходить, здається, в усі кінці світу.

Але зараз одним із цих шляхів крадеться до Тичининської садиби якась лиха людина... Кроки? Чи просто вітер? Чи й не людина — може, нечисть яка?..

— Пугу-у-у! Пугу-у-у! — пропугуцькав сич.

Собаки відлунили розкотистим гавкотом.

Брати завмерли, притулившись до стовбура, пильно вдивляючись у посірілий сад. Якщо забачать кого — що робитимуть? Виказувати чи не виказувати себе перед злодієм? Взятися за вготовані ще ввечора палиці? Кричати, будити рідних?

І хто розбере, що звучить голосніше: навколишні звуки чи калатання власних сердець. Хвилини тягнуться, як роки.

Раптом удалині щось пролопотіло крилами й стихло. За тими крилами вмовкли й собаки, й сичі, заглухли і кроки... Навіть вітер утихомирився...

Тривога потроху відпустила хлоп'ячі серця. Здалося, чи справді щось було? Може, злодіїв чи страх розігнали янголи? Оті, що їх накликали-замовляли перед сном?

...Шкода: безсилі янголи відвернути майбутні нашість-нещастя! Бо через два роки, 1906-го, теж отакого-от пишного літа родина Тичин осиротіє. Втратить 56-літнього батька Григорія Тимофійовича Тичину...

І проллються слізьми Павлові наївні сердечні рядочки, у яких, як і в найпершому віршеняті, вируватимуть стихії:

Синє небо закрилося
Хмарою шцрокой.
Пісок вітер підимає,
Заліпляє око...

Далі — довга й сумна історія, своєрідний перегук із "Причинною" чи "Тополею" Тараса Шевченка, який, до речі, стане вже тоді Павловим духовним ідеалом. Чи то pomoже Кобзаревий дух, чи то знову пролопотять над Павлушем янгольські крила, але знайдуться сили вистояти, навіть сягати все вищих і вищих мистецьких вершин. Музика й малярство, невід'ємні від юного Тичини, тепер якнайдосконалішим чином втіляться ще й у Слові. А ще через рік напишуться перші справді вартісні твори. Наче причащення-привітання:

Блакить мою душу обвіяла,
Душа моя сонця наміріяла,
Душа причастилася кротості трав —
Добрідень я світу сказав!..

А далі підуть все сонячніші й музичніші, все геніальніші, "сонячно-кларнетні" поезії. Ніби зняті з неба, зіткані з трав, із води зі Святої Криниці за селом, бджолиного хору татової пасіки, з маминої пісні... Чи просто — вихоплені з довколишніх мочалищських та рокитнянських лісів, пісківських березових гаїв, суворих сосон, столітніх верб над щаснівським шляхом, вікових пісківських лип неподалік майдану... Ті вірші мовби одмічені печаттю Божого Духу. І всі — з Великого Серця, з Великої Любові. До світу, до рідних Пісок, до України. Недарма ж 1910 року великий Михайло Коцюбинський, що його таки зустрине Павлусь, особисто визнає в юнакові Павлові Тичині великого поета!..

...Янголи не відвернуть 1915 року і смерті Павлової мами...

І страждань закоханого Павлового серця не відвернуть. Якось усе випадатиме, що то нема взаємності, то незборимі перешкоди, то навіть смерть коханої... Аж через кілька десятиліть нарешті одружаться з давно закоханою в нього Лідою Папарук.

На жаль, безсилі будуть порятувати Павлову чисту невинно-дитячу душу й від найстрашнішого — диявольського ярма, яке вже готується кривавим режимом нової совєцької імперії!

...Короткий спалах державності України 1917 року Павло переживе як особисте щастя. А її криваву загибель — як власну непоправну трагедію. Ця трагедія обернеться не лише залякуванням, утисками його особисто та репресіями його братів Івана і Євгена. Але й — масовими розстрілами, війною, нестатками, розкуркуленням, голодомором 1933-го, знову війною і знову голодом — 1946-47 років...

Одних "приборкано" смертю, других — ув'язненням, третіх — високими званнями, посадами, нагородами... Щоб урятувати власне життя і життя своїх рідних, мусиш платити владі хвалебними віршиками! Хоч, не без того: була й віра, що новий порядок здатен змінити щось на краще... Іророва імперія підступна і надто сильна. А Павло ж — тільки людина... Ще й надміру м'яка, вразлива...

...І ніяково закриватиме "вид свій" Перший янгол, спостерігаючи вимушені поступки Великого Поета низькому й підлому червоному дияволу, який "обступає, просто в груди рубає"... Ці поступки мимоволі віддалятимуть Поета від Істини, якій служив і якої прагнув усе попереднє життя.

...І вітер стеле спів: "Прощай, нене!"
(Другий янгол із хрестом до мене)...

Але, але... Але Третій янгол — таки звеселяє серце! Адже, попри все, Поет не поставить свого підпису під жодним наклепом, він уперто допомагатиме (у тім числі й грошима) молодим поетам, прийматиме в своїй київській квартирі в'язнів совєцьких таборів, як-от Надію Суровцову та інших репресованих... А 1959 року Павло Тичина виявиться єдиним депутатом, котрий добровільно піде з усіх своїх височенних постів. Бо відмовиться підписувати закон, котрий дозволяє українцям не вивчати рідної мови.

А розкішне панно "Біле і чорне" викладача бурси й семінарії, відомого художника Михайла Жука (він вважатиме Тичину своїм найкращим і найлюдянішим учнем) назавжди зафіксує юного Павла Тичину в образі янгола!

Юнацькі тичининські вірші довіку нашіптуватимуть людям щонайкращі почуття! Його перша книжка "Сонячні кларнети" — одне з наймузичніших, найживописніших, найсвітліших творінь української та світової поезії.

"Я — дужий народ! Я — молодий!" — пророкуватиме збірка нове і вже остаточне відродження Україні...

— Ку-ку-рі-ку-у-у!..

Павлусь удруге за цю неспокійну ніч прокидається. Поруч мирно посопує Іванко. Вони з братом, вистежуючи зайду, так, напівсидячи, й заснули під яблунею!.. Не було поруч матусі, щоб звично сказати: "А пересуньтесь! Пересуньтесь-бо туди, де постелено!"

Співають треті півні! Вони проганяють усяку нечисть, що водить свої опівнічні диявольські танці! Бо щось таке приверзлося — і не придумав би!.. Оце тобі "знайду чи потеряю"! Вимолили на свою голову "віщих" снів!..

— Ку-ку-рі-ку-у-у!.. — накликають неминучий ранок настирливі півні, й у саду розвидняється.

Розвидняється й у Павлуса на серці. Вітер, пахощі, навіть усі нічні шелести щезли, натомість починає випадати роса. Дивно, що розбудили хлопчину півні, а не звична світанкова прохолода! Заснули-бо ненавмисне, лягати не мали, то й не вкривались!

...Павлусь здійняв руку, щоб перехреститись-привітатись зі світом. І здивовано помітив, що вони з Іванком дбайливо укриті-обкутані теплими ковдрами..

Наче крильми.

ІСТОРІЯ ЛЮДИНИ В ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА

Тичина Павло Григорович — український поет-модерніст, поет-новатор, державний та громадський діяч, академік АН УРСР (з 1929 р.). Народився 15(27).01.1891, за новими даними — 23.01.1891 в с. Піски, тепер Бобровицького району Чернігівської області. Помер 16.09.1967 у Києві.

По закінченню Чернігівської духовної семінарії навчався в Київському комерційному інституті й Першому Українському Університеті. Автор поетичних збірок "Сонячні кларнети" (1918), "Замість сонетів і октав" і "Плуг" (обидві 1920), "Вітер з України" (1924). Збірка "Чернігів" (1931) немовби означила його перехід до "офіційних" авторів. Однак творчість П.Тичини й після цього не вписується у прокрустове ложе тоталітарних вимог.

П.Тичина — автор численних поем, драм, літературознавчих та публіцистичних статей, перекладів із російської, білоруської, вірменської, німецької, польської, болгарської, китайської, турецької та інших мов (знав їх більше десятка). Твори самого Тичини теж перекладені багатьма мовами світу. Тичина — один із перших лавреатів Державної премії УРСР імені Т.Г.Шевченка (1962). Поетична творчість раннього Тичини — це і життєрадісність-життєствердність, і своєрідна світло-музика, завдяки якій у віршах геніально передано і красу пейзажів, і переливи звуків, і найтонші людські почуття.